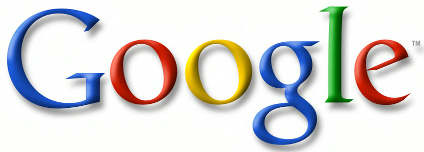
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

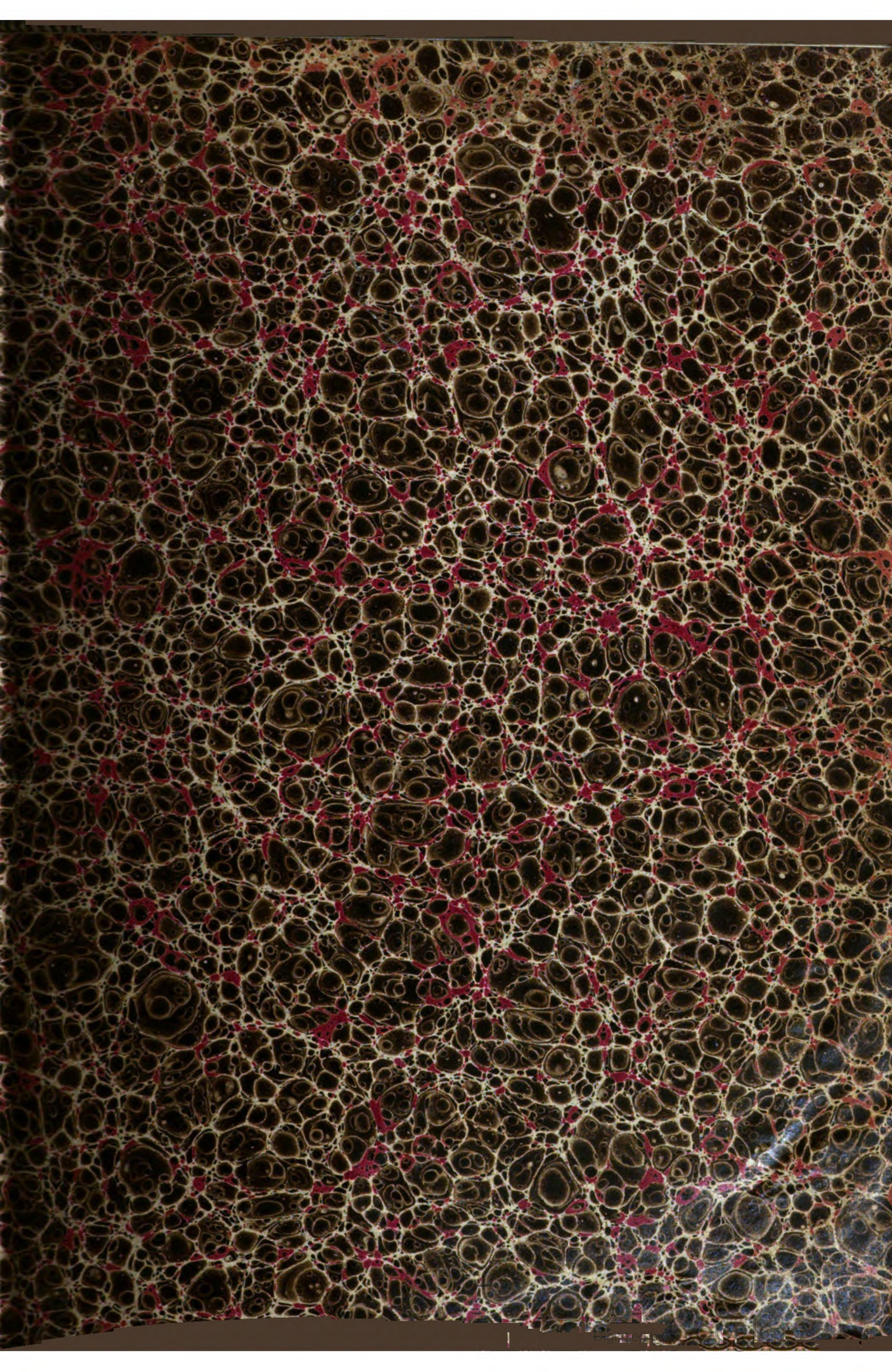
- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk http://books.google.com/

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT

900000211240

P 35

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

UPSALA -- STOCKHOLM

HOS AD. BONNIER.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

UPSALA
TRYCKT HOS EDQUIST & BERGLUND. 1866.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

RÄTTS- OCH STATSVETENSKAPER.

Digitized by Google

BIBLIOTHÈQUE DE L'UNIVERSITÉ DE GAND

Digitized by Google

Om lösöre-köps-förordningen den 20 November 1845

af

E. V. Nordling.

Nedanstående afhandling är närmast föranledd af en i Tidskrift för lagstiftning m. m. 1:sta årgången (1864) befintlig artikel, hvaruti tidskriftens utgifvare efter en kort analys af förenämnda förordning framstält en uppmaning till fortsatt discussion af ämnet. Denna uppmaning har förmått författaren häraf att framlägga sina tankar angående såväl ifrågavarande högst egendomliga företeelse inom lagstiftningen som äfven de ämnen, som med henne sammanhänga. Ehuru något egentligen nytt icke lärer kunna anföras i denna sak, hvilken sedan år 1828 vid flerfaldiga tillfällen varit under behandling och pröfning såväl hos Regeringen och Rikets Ständer som hos landets högsta judiciella myndighet, anser dock författaren, att lagstiftaren icke ännu kommit till ett resultat, vid hvilket han kan hvila, och att fördenskull hvarje bidrag till utredande af denna ej mindre för egande-rätten än fordrings-crediten vigtiga fråga bör vara välkommet.

För hvarje läsare är det bekant, att Kongl. Förordningen den 20 November 1845 "i afseende på handel om lösören, som köparen låter i säljarens vård qvarblifva", utgör en utveckling af den genom henne upphäfda Förordningen den 9 Maji 1835 "angående hvad iakttagas bör vid handel om lösören, som köparen låter i säljarens vård qvarblifva", samt att med dessa lagstiftnings-åtgärder, genom hvilka vissa former föreskrefvos till iakttagande vid ingåendet af slika öfverenskommelser, på den Svenska civil-rätten inympats bestämmelser, som hvila på en för honom eljest främmande grund. För belysande af förstnämnde, hos oss ännu gällande, lag är nu vår afsigt:

Digitized by Google

att framställa utvecklingsgången och den slutliga ståndpunkten af det rätts-institut, till hvilket de nya bestämmelserna närmast sluta sig;

att angifva det förfaringssätt i tillämpningen af de äldre rättsliga föreskrifterna, som gifvit anledning till den nya lagstiftningen;

att framlägga denna lagstiftnings historia och de motiv, hvarpå hon grundats;

att utreda det införda lösöreköpets juridiska betydelse och plats inom rätts-systemet;

samt att undersöka de nya bestämmelsernas ändamålsenlighet och hvilka lagstiftningsåtgärder böra med anledning af dem företagas.

I.

Det är vid föreskrifterna om pant i löst gods vi skola fästa oss, då fråga är om det rätts-institut, med hvilket stadgandena om lösöreköp ega närmaste sammanhang; och blifver således detta det första föremålet för vår betraktelse. Pante-aftalet, genom hvilket en borgenär erhåller säkerhet i annans sak för utbekommande af sin fordran, tillhör icke de aftal, som inom rätts-utvecklingen först framträda. Utom att det förutsätter tillvaron af en obligation, som i allmänhet sjelf grundar sig på aftal, så har det bland aftalen angående saker säkerligen i byte och köp sina föregångare. Det är derjemte troligt, att pantsättningen till en början lånat köpets form och först småningom derifrån frigjord framträdt såsom eget sjelfständigt aftal. Det synes ock helt naturligt, att man vid en tid, då rätts-utvecklingen ännu var låg, för utvidgning af den rättsliga samfärdseln enskilde emellan begagnade sig af redan befintliga rätts-institutioner och icke genast skapade nya former för det nya i innehållet. Sålunda torde det till en början hafva tillgått så, att, då någon ville mot reel säkerhet förskaffa sig för någon tid en viss penningesumma, han till en annan försålde den sak, hvaraf han ämnade betjena sig, med förbehållen rätt att få köpa saken åter mot erläggande af samma summa. I detta aftal ingingo då både försträckning och pante-aftal, men intetdera öppet utan båda inneslutna i köpet och dess vilkor. Så snart likväl genom insigten om det rena försträcknings-aftalet, uppfattningen om *dess* tillvaro i nyss beskrifna transaction blef tydlig, framträdde äfven den andra delen deraf eller pante-negociationen såsom ett sjelfständigt aftal. Derigenom uppstod ock möjlighet för detta aftal att gestalta sig på ett sätt, som bäst eg-

Digitized by Google

nar sig för detsamma, i det rättighet gafs panthafvaren att genom försäljning af panten till annan person förskaffa sig betalning ur honom; hvarjemte en följd deraf blef, att pantsättningen derefter kunde förekomma äfven med afseende på en redan existerande skuld, således utan omedelbart sammanhang med försträckningens meddelande.

Sådan visar sig utvecklingen hafva varit inom Romerska Rätten, der *fiducia*, som innebar en pantsättning genom öfverlåtelse af eganderätten förenad med rätt till återvinnande deraf, aflöstes af *pignus* och *hypotheca*, hvilka gingo ut på att genom försäljning af det pantsatta föremålet realisera detsamma. Äfven inom vår äldre rätt finnas spår efter en uppfattning af pante-förhållandena, som öfverensstämmer med den af oss såsom ursprunglig antagna. Tydligast framträda de i de gamla lagarnes föreskrifter om pantsättning af fast egendom. Denna var enligt de fleste af dem egentligen intet annat än ett köpeaftal, hvars bestånd var beroende af en säljaren förbehållen rätt att återlösa den öfverlåtna fastigheten för samma belopp, hvarför hon utsattes. Utöfvades icke denna rätt inom föreskrifven tid, stadnade eganderätten för den utgifna summan i panthafvarens hand[1]). Andre af dessa lagar låta panthafvaren, sedan gäldenären försummat att begagna sin återlösningsrätt, blifva egare af panten efter det värde, hvartill han kunde i vederbörlig ordning uppskattas, så att, i händelse detta öfversteg försträcknings-summan, skilnaden skulle af panthafvaren utgifvas; och äfven häruti uppenbarar sig, fastän i en svagare form, det gamla föreställningssättet, som identifierade pantsättning och köp[2]). Sådan föreskrift är till och med upptagen ännu i 9 Cap. 3 §. af 1734 års lag, hvilken ock i öfverensstämmelse härmed i 1 Cap. af samma Balk bland fång, hvarigenom eganderätt förvärfvas, anför pantsättningen. Beträffande löst gods innehåller äfven flertalet af våra äldre lagar bestämmelser liknande den senast angifna[3]). Likväl hade redan tidigt begreppet om pantsättningens rätta natur likasom framglimtat i den äldre rätten, i det

[1]) Äldre V.G.L. Iordþær B. 6 pr. Yngre V.G.L. IorþæB. 14. Ö.G.L. Eghna Sal. 16. Upl.L. JorþæB. 9. Der förekommer återlösningen till och med under benämningen "återköp." Så äfven Söderm.L. JorþaB. 7. Se ock Äldre Vestm.L. BygningaB. 14, Yngre Vestm.L. JorþaB. 10 och 11. Smål.L. KristnuB. 16. Magni Erikssons L.L. EghnoB. 7, 8 och 10.

[2]) Hels.L. JorþæB. 9. Christ:s L.L. JordaB. 7. Bjärköa-Rätten I. 1. Magni Eriks:s St.L. JordhaB. I. 1. Visby StadsL. 31 26 princ.

[3]) Upl.L. KöpmalæB. 7. Söd.L. KöpmalaB. 8. Y. Vestm.L. KöpmalaB. 10. Hels.L. Köpm.B. 5. Gotl.L. 30. M. E:s L.L. Köpm.B. 8. Chr. L.L. Köpm.B. 11. M. E:s St. L. Köpm.B. 7.

Digitized by Google

några af lagarne medgifva panthafvaren rätt att försälja panten samt af köpeskillingen göra sig betalt[1]). En förmedling af båda grundsatserna har man sökt genom det ännu gällande stadgandet i 10 Cap. 2 §. H.B. af 1734 års lag, att på gäldenärens val skall bero, huruvida panten skall på auction försäljas eller borgenären blifva egare af honom efter skedd värdering.

I vår äldre rätt finnes icke någon uttrycklig föreskrift att förpantning skulle ske medelst traderande af panten; men man lärer kunna antaga, att det förpantade godset allmänt till borgenären öfverlemnats i omedelbart sammanhang med sjelfva pante-aftalets upprättande, så att detta varit hvad lagarne kalla detsamma, en "pant*sättning*" — "wæþsætning" —, och icke en pantförskrifning[2]). Ehuru detta sätt för aftalets befästande var, åtminstone hvad pant i fast egendom angår, mindre fördelaktigt för pantgifvaren, emedan han dels derigenom gick miste om rätten att bruka sin egendom, dels ock var inskränkt i sitt val af pant-emottagare bland dem, som icke ogerna utöfvade äfven denna del af eganderätten, bibehöll sig bruket deraf länge, äfven sedan man lärt känna ett mera beqvämt sätt att göra panthafvaren säker om tillgodonjutandet af hans rätt. Ännu 1734 års lag innehåller bestämmelser om förpantning medelst tradition af fast egendom, hvilkas användande likväl egentligen torde hafva ifrågakommit för att mildra olägenheterna af förbudet för frälsemän att till ofrälse genom köp öfverlåta fast egendom af viss natur. Man hade emellertid under 17:de århundradet efter närmare bekantskap med Romerska Rätten börjat införa bruket att förpanta såväl löst som fast gods utan dess öfverlemnande i panthafvarens besittning. Detta synes likväl icke kunnat ske genom en blott enskild pantförskrifning; utan var denna förpantning

[1]) Ä. V.G.L. IordþærB. 6. Y. V.G.L. IorþæB. 14. BjärköaR. 36 pr. Egendomligt är, att denna grundsats sålunda är erkänd i såväl den äldsta Svenska lands- som stads-rätt, men träder tillbaka i lagar af senare datum. Visby Stadsl. 2: 31 bjuder jemväl försäljning af lös pant sedan han är lagstånden, och tillåter till och med samma åtgärd med afseende på fast egendom, såvida denne blifvit på sådant vilkor utsatt.

[2]) Visby Stadslag 2: 31. 2 säger visserligen: "Hvilken man *som har en pant i sin besittning*, den är han närmare att behålla, än att någon man kan frånvinna honom den", och synes derigenom indirect medgifva möjligheten af en förpantning utan tradition. Men dels är en sådan slutsats i sig sjelf osäker, och dels torde, äfven om han skulle träffa det rätta, användningen af den simpla pantförskrifningen varit högst ringa, då hon icke vunnit större uppmärksamhet i lagen. Det är ock att märka, att Visby rätt mera än någon annan Svensk rätt varit underkastad främmande inflytande.

Digitized by Google

redan vid sitt första uppträdande förenad med den inrymda rättighetens intecknande i domstolens protocoll, såsom en åtgärd, hvarigenom till följd af den offentlighet, som vid hvarje förhandling inför Rätten egde rum, den allmänna kännedom om förpantningen vans, som ansågs nödig för att afhålla andra personer att i framtiden med hänsyn till det förpantade godset inlåta sig i aftal med pantgifvaren [1]).

[1]) Likasom i fråga om hvarje usuelt rätts-institut kan tiden för uppkomsten af detta förfaringssätt icke med bestämdhet angifvas. Likväl finnas skäl, som tala för det antagande, att bruket af inteckningar uppstått före medlet af 17:de århundradet. Johan Skytte, hvilken i början af 1600-talet gjort anmärkningar till Stadslagen, som i manuscript finnas i Nordinska samlingarne vid Upsala Bibliothek, känner icke ännu pantsättning annorlunda än i förening med tradition, ej heller finnes någon antydning om hypotheks-pant i lagförslagen från Carl den 9:des tid; men i den af vissa Committerade år 1643 utarbetade Rådstugu-process, likaledes i manuscript tillgänglig vid Upsala Bibliothek, lyder 13 Cap. 11 §. sålunda: "Nu låter han" (gäldenären) "för enom *inteckna* i Stadzens Book, androm gifwer han samma godz eller huus i wärio till nycklom eller låsom, gånge then förr, för hwilken tecknat war, utan hända kan, att then i wärio hafwer åhr till panten förr kommen." Sedermera finnes i en den 18 Julii 1661 utfärdad taxa för Rätterne på landet och i städerna lösen faststäld för "inteckningar i protocollen"; hvarjemte dels K. Resolutionen den 5 December 1664 förklarar "at alt protocollerande", som i en gäldenärs egendom "äre i otijd, på orätt rum och ställe och olagligen skedt, och tilgångit, skall wara null och af intet wärde", så att de creditorer, för hvilka sådant skett, icke skulle ega förmon framför de andre utan "blifwa considererade såsom ingen införskrifning wore skedd", och dels K. Resol. den 11 Maji 1665 bestämmer, att för den, som "sin Hypothek hafwer i rättan tijd och wid lagligit Rum och ställe låtit protocollera", skulle hans rätt "blifwa oförkränckt." Såväl införandet af lösen för inteckningar i Expeditions-taxan, som omförmälta K. Resolutioner förutsätta tillvaron af närmare reglor för inteckningar och deras form. Någon skriftlig uppteckning af dessa reglor känna vi dock icke, utan är det antagligt, att de voro gifna i och genom en vid domstolarne någon tid derförut antagen praxis, vare sig att denna praxis grundade sig på ofvan anförda stadgande i 1643 års Rådstugu-process eller att stadgandet utgör ett första uttryck af sjelfva rätts-bruket.

Tvifvelaktig kan den fråga vara, huruvida intecknande af panträttigheter har sin rot i germaniska rätts-principer, eller bör tillskrifvas bekantskapen med Romerska Rätten, enligt hvilken sådana panthafvare, hvilkas rättigheter grundade sig på ett offentligt document, egde företräde framför dem, åt hvilka panträtt endast genom privat förskrifning medgifvits (L. II. C. qui potior (8: 18)). Vår tro är att intecknings-institutet nära sammanhänger med den hos oss fullkomligt inhemska lagfarten af eganderätts-förvärf, och att båda härleda sig ur den hos våra förfäder rotfästade grund-

Digitized by Google

Mot slutet af det 17:de och början af det 18:de århundradet hade den hypothecariska pantsättningen vunnit fullständigt erkännande, såväl hvad angick inteckning i fast som lös egendom, samt

sats, att förfoganden angående fast egendom skulle ske offentligen vid Rätten, och med tillkallande af ett större antal vittnen, hvilka kunde i framtiden intyga att vid aftalet på sådant sätt tillgått. Denna senare formalitet blef mindre behöflig, då skrifkonsten vunnit allmännare utbredning, och ersattes småningom af upprättandet af skriftlig afhandling öfver dispositions-åtgärden, men åsigten om nödvändigheten att inför Rätten bekräfta det skriftliga förfogandet fortlefde. Fordringen härpå var sålunda förenad äfven med traditions-pantsättningen, och, enligt hvad antagligt är, ännu vid den tid, då jemte denna den hypothecariska förpantningen vann insteg. Att den föreställning att pantsättning medelst pantens öfverlemnande måste ske vid Rätten var lefvande åtminstone vid en tidpunkt helt nära den, då hypothecarisk pantsättning uppkom, synes af Joh. Skyttes anmärkningar till Stadslagens 17 Cap. Ä.B., i hvilka han, efter att hafva fäst synnerlig vigt vid att panten är "förstånden" — d. v. s. lagligen pantsatt — och att pantsättningen förty skett vid Rådstufvan enligt 9: 1 J.B. Stadslagen, derefter tillägger: "eller äga panten alla the, han" (gäldenären) "giäldskyllig ähr, oansedt att denne" (panthafvaren) "hafwer honom under hender." — Var nu sådan offentlighet ansedd behöflig, då panthafvaren kom i besittning af panten, så måste hon hafva funnits ännu mera nödig vid förpantning utan tradition. Helt naturligt var det således, att de romerska hypotheken måste enligt germaniska rätts-åsigter inprotocolleras för att blifva gällande emot andra till godset eljest berättigade personer, och att fordringen på ett dylikt intecknande utsträcktes äfven till hypothek i lösören, då dessa med de nya romerska rätts-begreppen antogos giltiga.

Denna förklaring af inteckningens ursprung vinner ytterligare i styrka, om man betänker att Romerska Rätten såsom offentligt hypothek erkände ej blott dem, hvilka grundade sig på handlingar, som i egentlig mening voro offentliga d. v. s. upprättade inför offentlig myndighet — instrumenta publice confecta —, utan äfven sådana, som berodde af handlingar, hvilka blifvit af pantegaren egenhändigt skrifna och af tre redlige män bevittnade — tunc enim quasi publice confecta accipiantur. Detta sista medgifvande måste naturligtvis medföra den verkan, att de flesta pantsättningar skedde med iakttagande af den mindre besvärliga form, som deri föreskrefs. Det är icke troligt, att en rätts-åskådning, som hade så ringa föreställning om hvad till offentlighet erfordras, och som dessutom erkände rent privata pantsättningar, låt vara att åt dem blott en lägre företrädesrätt tillerkändes, i sig inneburit fröet till fordringen på offentlighet, sådan denna vid inteckning eger rum, i jemförelse med hvilken en vigtig del af de romerska s. k. publika pantsättningarna visa sig ega en blott privat natur. I öfverensstämmelse med denna vår åsigt antager ock Örsted i Jur. Tidskrift 16 B. 2 Heft. sid. 92, att nödvändigheten af en offentlig kungörelse om pantsättning har sin rot i urgamla grundsatser, som den germaniska rätten har gemensamma med den nordiska.

Digitized by Google

jemväl i den omfattning, att inteckning beviljades ej allenast i viss uppgifven egendom utan äfven i gäldenärens hela lösa och fasta gods[1]). Ehuru inteckning i gäldenärens lösa egendom icke förhindrade denne att bortsälja eller på annat sätt afhända sig den intecknade egendomen och den rätt, som genom inteckning i sådan egendom vans, sålunda icke var förenad med den stränga vindications-rätt, som tillkom hypotheken enligt romersk rätt, utan egentligen var gällande endast mot gäldenärens öfriga fordringsegare och blott i sådant gods, som vid intecknings-rättens realiserande befanns i gäldenärens bo, visade det sig likväl snart, att stora olägenheter åtföljde denna rättighet just hvad angår förhållandet till de öfriga borgenärerne, hvilka genom inteckningen funno sig præjudicerade. Enahanda var ock förhållandet med inteckningar, som togos i en persons hela fasta egendom, således ej mindre den, som han senare förvärfvade sig, än den, hvilken han vid inteckningens uppkomst egde, emedan sådana inteckningar mera hänförde sig till gäldenärens person, än till viss honom tillhörig egendom, voro mera af personal än real natur. Derför stadgades genom Kongl. Förordningen den 11 November 1730 §. 1: "De inteckningar, som härefter skie, skola ingen förmåns-rättighet med sig hafwa, utan allenast i Debitorens fasta ägendom, den han wärckeligen äger, när inteckning begäres." Enligt detta stadgande kunde hypothecarisk pantsättning ega rum endast i bestämd fast egendom.

Samma grundsatser bibehöllo 1734 års lagstiftare. De förutsätta till och med vid föreskrifterna om pant i lösören i 10 Cap. H.B. intet annat förhållande, än att panten lemnas borgenären "i händer." Sådant gällde emellertid endast med afseende på rättsförhållanden, som af allmänna lagen reglerades. Enligt speciella föreskrifter för vissa näringsgrenar erkändes tillvaron af hypotheks-rättigheter i gods, tillhörande dem som åt dessa egnat sig, dels på grund af verkställd inteckning och dels till och med till följd af blott enskild pantförskrifning[2]).

---

[1]) Se Abrahamsson, Anmärkn:r till Landslagen. Sthm 1726 sidd. 344 och 358. Nehrman, Jurisprudentia Civilis. Lund 1729 sidd. 318 o. f.

[2]) Jfr Sjölagen den 12 Junii 1667 Bodmeri Balk. Capp. 1—9. Kongl. Hall-Ordning den 17 April 1722. Kongl. Hall-Ordning och Manufacturie-rätt den 21 Maji 1739 Art. 4. Manufactur- och Handtwärckeri-privilegier den 29 Maji 1739. K. Hall-Ordning den 2 April 1770, Art. 5. §§. 1—7. K. Förordningen om förlag vid Bergs- och Bruks-handteringen den 24 Februarii 1748 §§. 2, 5—9 och 14. Kongl. Stadgan för Nordsjö-fiskerierne den 21 Julii 1774 Art. 3. §. 1.

Digitized by Google

II.

Någon olägenhet af den sålunda införda inskränkningen i den allmänna pantsättnings-rätten förspordes icke under 18:de seklet. Först i närvarande århundrade började man eludera lagens bud, att säkerhet för en fordran icke kunde vinnas i sådan gäldenärs lösa egendom, som förblef i hans besittning, på det sätt, att gäldenären till borgenären försålde lös egendom till ett värde, som motsvarade fordringens belopp, med den särskilda bestämmelse, att, oaktadt försäljningen, egendomen skulle få tillsvidare förblifva i säljarens vård. Genom detta aftal sökte en person, som antingen redan försträckt en annan en penningesumma eller vid aftalet lemnade en dylik försträckning, förskaffa sig säkerhet för den försträckta summan, utan att försträcknings-tagaren beröfvades bruket af den egendom, i hvilken säkerheten gafs. Till detta köpe-aftal fogades vidare antingen i sjelfva afhandlingen om köpet eller genom särskild öfverenskommelse det stadgande, att säljaren egde mot erläggande af köpesumman och laga ränta derå återvinna eganderätten till det afyttrade godset. Mången gång bestämdes ock, att säljaren skulle i lega för godset, så länge det förblef i hans bruk och nyttjande, betala till köparen ett belopp, som motsvarade årliga räntan å köpeskillingen.

Då den af en borgenär på detta sätt vunna rättighet kom i collision med andra fordringsegares rätt att erhålla godtgörelse ur gäldenärens egendom, vare sig vid utmätning som ådagalade, att utom det försålda godset egendom icke fans till betäckande af den skuld, hvarför utmätning söktes, eller ock vid yppad concurs af gäldenärens samtlige creditorer, var följande i 7 Cap. 3 §. U.B. befintliga lagstadgande att, i afseende på frågans *formella* sida, tillämpa: "Nu twistas om thet, som undantagas bör; förwise tå Konungens Befalnings-hafvande saken til Domaren, ther skiäl til jäf äro, och sätte imedlertid thet gods i qwarstad. Samma lag ware, ther borgenärer söka företräde hvar för annan."

På grund af denna föreskrift kom frågan till sin *materiella* del under de allmänna domstolarnes pröfning, dervid de hade att följa de lagbestämmelser, som innehållas dels i §. 1 af Utsöknings-Balkens nyssnämnda 7:de Capitel och dels i 17:de Cap. 2 §. H.B. Det förra lagrummet lyder: "Finnes i bo, ther utmätning ske skal, annars mans gods, thet må ej i mät gå, som i 11 Cap. Giftermåls-Balken och 17 Cap. Handels-Balken sagdt är"; och det senare: "*Hwad i gäldenärs bo finnes, som hörer annan til, thet skal först uttagas*, såsom: inlags-fä; eller thet, som satt är under bo-

Digitized by Google

lag, eller til salu; stulit, röfvat, lånt eller legt gods, pantsatt gods tå lösn therföre gifves, faddergåfwa, hemgift och annat thylikt. Är thet förvandladt, och ei i behåll, gånge thermed som i 16 §. här nedanföre skils. Sedan niuten Borgenärer betalning af boet efter thy nu sägs." De föreskrifter, som förekomma i 11 Cap. G.B., hvartill 7: 1 U.B. hänvisar, angå emellertid de speciella egendomsförhållanden, som kunna i makars bo ega rum, och hafva derför ingen tillämpning på nu förevarande fall.

Enligt de anförda lagbuden hade fördenskull domaren att pröfva, huruvida det af gäldenären föryttrade godset rätteligen hörde den till, åt hvilken öfverlåtelsen var gjord, eller om det skulle anses fortfarande vara gäldenärens tillhörighet, och i förra fallet befria godset från utmätning, i det senare medgifva densamma. — *Huru borde* nu, i brist af närmare materiella bestämmelser rörande just sådan casus, *frågan af domaren afgöras? Och huru blef hon afgjord?*

För att besvara det förra spörsmålet, måste man noggrant bestämma statens, d. v. s. såväl lagstiftningens som den derpå grundade lagskipningens, uppgift i förhållande till det i mångfaldiga former skiftande lif, som rörer sig inom staten i de enskildes samfärdsel sins emellan. Hans uppgift kan icke vara att *positivt* inverka på dessa privata förhållanden och gifva dem en inifrån bestämmande regel för deras utveckling. Sådant måste vara öfverlåtet åt de enskildes egen fria vilja, i och genom hvilken de, hvar för sig, bestämma såväl sitt ändamål, som medlen för dess uppnående. Staten är med afseende på dem verksam endast i utstakandet och upprätthållandet af de yttre gränser för deras sträfvanden, som äro nödvändiga på det att en förnuftig ordning och enhet må dem emellan vinnas. Endast *negativt* lära de känna staten såsom den, hvilken föreskrifver dem, hvar för sig, en viss form för deras verksamhet, ett visst yttre område, inom hvars råmärken de i sina åtgöranden äro inskränkta. Det är lagstiftarens sak att i allmänna drag fastställa dessa yttre former, och lagskiparens att i speciella fall, som komma under hans pröfning, gifva dem den närmare tillämpningen på det lif, som af dem skall regleras. Den senares förnämsta ögonmärke måste dervid vara att göra nämnda former oeftergifliga och orubbligen upprätthålla dem.

Denna lagskiparens uppgift kan af honom icke lösas, utan att hos honom finnes *dels* en noggrann insigt i de allmänna rätts-satser, lagstiftaren föreskrifvit honom, förenad med en tillräcklig erfarenhet och klar uppfattning af den honom omgifvande verkligheten, hvarigenom han sättes i stånd att sannskyldigt bedöma hennes vexlande företeelser i deras förhållande till rätten, och *dels* den fast-

Digitized by Google

het i viljan, som gör honom beqväm att, utan eftergift för privata syftemål, som icke med rätten öfverensstämma, med allvar genomföra omförmälta rätts-satser.

Förutsätter man hos en domare dessa egenskaper, eger man, enligt vår tanke, anledning att vänta, att han vid den supponerade collisionen emellan en borgenär, hvilken genom lösöre-köp förskaffat sig betäckning för sin fordran, och andre borgenärer skulle förklara den upprättade afhandlingen ogiltig på den grund, att hon, ehuru *benämnd köpe-afhandling*, icke egde de characterer, som tillkomma köpet, utan *egentligen* innebure en *hypothecarisk pantsättning af lös egendom*, och fördenskull vore ett af rätten icke gilladt aftal. Ett sådant slut i frågan synes oss så mycket mera vara rätts-enligt, som domaren framför allt måste hafva akt uppå, att enskilde personer icke under täckmanteln af *ett* laga medgifvande göra ett *annat* lagligt stadgande kraftlöst, emedan, om tilltag af dylik art vinna insteg, lagens och hans handhafvares anseende i hög grad äfventyras.

Emot vårt nu afgifna påstående, att domaren bort i en uppkommen rätts-tvist såsom ogiltigt anse ett köp om lösören, uppgjordt mellan borgenär och gäldenär och förenadt med den senares bibehållande vid besittningen af det sålda godset, kunna hufvudsakligen 2:ne tvifvelsmål höja sig.

Enligt *det ena* skulle det icke ligga i domarens befogenhet, att, der tvänne contraherande parter uttryckligen instämt i den afsigt att låta eganderätten till vissa saker öfvergå från den ene till den andre, göra ändring i den åsyftade rätts-följden. Sådant skulle innebära ett intrång på de enskildes bestämnings-rätt inom ett fält (i fråga om egande-rättens innehafvande), som blifvit lemnadt öppet för deras fria vilja. Denna betänklighet hvilar emellertid på den mindre rigtiga förmodan, att de enskilde ega frihet att bestämma de rättsliga verkningarne af de öfverenskommelser, de sins emellan göra. De enskilde må för fullföljd af sina intressen söka vinna alla de medel, som de anse nödiga. Sådant är åt dem öfverlemnadt. Men staten har åt sig och sina functionairer förbehållit magten att förklara, hvilka *rättsföljder* deras åtgöranden skola föra med sig, och dervid händer det ganska ofta, att rätts-verkningar inträda, hvilka de enskilde icke engång förestält sig skola uppkomma, än mindre haft i sigte. Sålunda, — för att anföra ett exempel — tänka sig säkerligen de fleste personer, då saker, hvilka icke kunna brukas utan att på samma gång för den brukande gå förlorade, öfverlemnas till en annan att af honom nyttjas, förhållandet icke

Digitized by Google

vara något annat, än då saker, som tillåta ett fortfarande bruk, i samma ändamål öfverlemnas; och dock förklarar rätten, att i förra fallet eganderätten *öfverflyttas* på den, till hvars nyttjande sakerna äro upplåtna, under det att i senare fallet eganderätten *stadnar* i öfverlåtarens hand. På samma sätt inträda utan den ringaste skilnad i hvad emellan de enskilde blifvit aftaladt, *olika verkningar* vid de olika tillfällen, då saker, vid hvilkas individualitet ingen vigt i allmänhet fästes, hos någon sättes i förvar, och då individuelt bestämda saker deponeras. Dessa exempel, hvilka, om sådant vore nödigt, skulle kunna mångfaldigas, ådagalägga, att ej de enskilde contrahenterne bestämma öfver den rättsliga verkan, som af deras handlingar skall uppstå, utan att detta tillhörer staten och de hans tjenare, uti hvilkas hand rättens utvecklande är lagdt. Det är derför en af gammalt inom rätts-skipningen antagen grundsats, att en handling, som af någon i en rätts-tvist åberopas, icke skall bedömas efter den ifrån den juridiska terminologien hemtade benämning, de enskilde funnit godt åt henne gifva, utan med afseende på hennes hufvudsakliga innehåll behandlas efter de rättsregler, som derpå äro tillämpliga. Låta vi samma grundsats finna användning på de lösöre-köps-aftal, om hvilka nu är fråga, skall den betänklighet förfalla, som uppstälts med hänsyn till uteblifvandet af den i contrahenternes syftemål inneslutna rätts-följd.

Den andra betänklighet, som kunde möta antagandet af vår regel, att lösöre-köpen rätteligen skulle betraktas såsom ogiltiga, vore omöjligheten för domaren att skilja mellan ett *verkligt köp* och en i köpets drägt klädd hypothecarisk *pantsättning* af lösören. Medges bör, att en slik uppgift mången gång är ganska svårlöst och företrädesvis kräfver utvecklandet af de egenskaper, som en god domare bör ega, helst i de fall, då contrahenterne, uppmärksamme på det tvetydiga i sitt förfarande, sökt i möjligaste mon åt afhandlingen bevara det sken af köp, som de åt henne gifvit. Men omöjligt blifver det likväl icke att skilja det falska från det sanna, endast den pröfvande har stadigt märke till de olika kännetecken, köp och pantsättning ega, och med en säker uppfattning af de omständigheter, som åtfölja afhandlingen, efter reglerna för den juridiska bevisningen afväger dessas betydelse.

Vi skola söka att lemna en antydning om de vigtigaste moment, som vid särskiljandet af de tvänne rätts-handlingarna böra tagas i betraktande. För köpet väsentligt är afsigten hos köparen att till uteslutande *egen* nytta, således utan afseende på något vidare gagn för säljaren i godset, använda detsamma, samt hos säljaren att frånträda all vidare nytta deraf. Vid hypothe-

Digitized by Google

carisk pantsättning åter gör sig en motsatt afsigt hos contrahenterne gällande, nämligen att den, som inrymmer den andre i rätt till godset, det oaktadt skall *bibehållas vid det hufvudsakliga bruket* deraf. — Vid köp har köparen i de flesta fall afsigten till *materielt* bruk af godset; men vid den hypothecariska pantsättningen — likasom äfven i allmänhet vid annan pantsättning — afser panthafvaren (borgenären) icke annat än godsets egenskap af att hafva bytesvärde, eger ej annat interesse än det rent *formella* att kunna omsätta godset i det allmänna bytesmedlet. Ofvannämnde olika characterer hos köpet och hypotheks-pantsättningen äro i allmänhet ej utan spår i det yttre. De visa sig i olika *omständigheter*, som ega rum vid dessa afhandlingar, såsom att vid köpet det försålda godset dels öfverlemnas till köparen och dels eger vissa speciella egenskaper, som skänka honom ett med afseende på hans öfriga förhållanden lätt skönbart gagn af dess egande, hvaremot hypotheket dels stadnar i dess förra innehafvares besittning och dels gemenligen utgöres af saker, hvilka hvarken för sig eller sedda tillsammans fylla något materielt behof för panthafvaren med afseende på vare sig hans person, hushåll, tjenst eller yrke.

Ytterligare är köpet ett sjelfständigt aftal, hvilket icke förutsätter något derjemte befintligt rätts-förhållande för att kunna afslutas; pantsättning kan icke ega rum utan att en fordran finnes till, hvilken panthafvaren antingen redan förut egt, eller hvilken med afseende på den säkerhet, som genom pantsättningen vinnes, samtidigt med henne uppkommer. Deraf följer, att, så snart skulden är infriad, upphör äfven panthafvarens rätt i godset, emedan denna icke kom till stånd i annat ändamål än att tillförsäkra borgenären betalning för fordringen, äfvensom att, i händelse panthafvaren genom föryttring af godset gör sig betalt för sin fordran, det belopp, hvarmed försäljnings-summan öfverstiger skulden jemte nödiga omkostnader, återställes till pantens egare. Denna olikhet i rättsligt hänseende mellan köp och pantsättning har sitt factiska uttryck i *den omständighet*, att vid köpet den penningesumma, som motsvarar godset, d. v. s. köpeskillingen, i det närmaste står i jemnhöjd med godsets värde, hvaremot vid pantsättningen godset mången gång i betydlig mon till värdet öfverstiger den summa, hvartill det skattats, emedan panthafvaren har interesse att i pant erhålla gods af relativt högt värde, hvilket derigenom lemnar honom större säkerhet för fordringen. Isynnerhet är detta fallet vid den hypothecariska pantsättningen, på grund deraf att äfven pantegaren, som fortfarande får bruka sitt gods och således icke i nyttjanderättens för-

Digitized by Google

lust har interesse att få detsamma högt förpantadt, snarare önskar att det vid förpantningen beräknas under sitt värde, emedan han eljest, om godset genom inverkan af tid eller bruk försämras, löper fara att inom kort nödgas infria skulden.

Slutligen råder skiljaktighet mellan ifrågavarande aftal deruttinnan, att vid köpet saken som säljes är den hufvudsakliga beståndsdelen, så att det andra element, som i aftalet ingår, nämligen köpeskillingen efter denne rättar sig, under det att vid pantsättningen den penningesumma, hvarom pante-aftalet innehåller bestämmelse, ofta är till sin storlek beroende af andra för sjelfva pantsättningen främmande förhållanden, och godset åter lämpadt efter berörda penningesumma.

Ofvan angifna hufvudsakliga characterer för den hypothecariska pantsättningen eger nu det lösöre-köp, hvarom undersökningen gäller, antingen öppet eller mer eller mindre doldt gemensamma med nämnda pantsättning. Der de tydligt framträda, der säljaren får för bestämd tid eller blott tillsvidare förblifva i besittningen och bruket af den försålda egendomen, der denna består af helt heterogena persedlar eller sådana, af hvilkas omedelbara begagnande köparen uppenbarligen icke kan hemta någon nytta, der till begränsande af den absoluta magt öfver godset, som den ene contrahenten genom den åt aftalet gifna benämningen köp erhållit, rättighet blifvit den andre förbehållen att lösa godset åter mot betalande af den utsatta köpeskillingen, samt måhända tillika köparen betingat sig för den tid, hvarunder säljaren fortfarande komme att bruka godset, en för år bestämd hyres-afgift, motsvarande räntan å köpeskillingen, der köparen förbundit sig att, i händelse af bristande inlösning inom bestämd tid, försälja godset till den mestbjudande, och låta säljaren återfå det öfverskott, försäljnings-summan kan ge öfver den vid köpet aftalade köpeskillingen, der denne förklarats erlagd genom tillintetgörande af en säljarens skuld till köparen eller genom dennes åtagande att betala en skuld, hvari säljaren till tredje man häftade, der slutligen köpeskillingen icke är i någon mon jemförlig med värdet af det försålda godset, skulle der någon domare tveka att förklara, att den ingångna rätts-handlingen skall bedömas såsom hypothecarisk pantsättning, och att, då denna icke är af lagen gillad, rättshandlingen skall vara utan verkan?

Men icke alltid framträda de nämnda omständigheterna vid lösöre-köp så öppet, som nyss blifvit förutsatt. Tvärtom torde i de flesta fall en eller flere af dem icke ligga i dagen utan vara af contrahenterne undandolda. Ehuru bestämmelsen om rätt för säl-

Digitized by Google

jaren att återköpa godset eller att återfå det belopp, hvarmed dess värde öfverstiger köpeskillingen, städse är förenad med lösöre-köpet, är likväl förhållandet vanligen det, att dessa vilkor icke uttryckligen aftalats utan grunda sig endast på tacitus consensus hos contrahenterne. Något yttre spår af dem i sjelfva afhandlingen finnes då icke, och det blifver desto lättare för contrahenterne att i en med tredje man uppkommen tvist förneka deras tillvaro. På samma sätt kunna ock bevisen om det sätt, hvarpå köpeskillingen godtgjorts säljaren, rödjas ur vägen eller undanhållas, så att förhållandet mellan contrahenterne i detta hänseende icke visar sig annorlunda än vid ett verkligt köp. I de flesta fall torde väl det anmärkta missförhållandet mellan sakernas värde och pris, äfvensom den omständighet, att det försålda godset icke kan lemna köparen annat gagn, än genom dess omsättning i penningar, qvarstå såsom bevis på rätta naturen af det föregifna köpet. Men icke omöjligt är att äfven dessa eljest talande skäl i särskilda fall äro mindre tydliga. Endast det, att säljaren bibehållits vid besittningen af den i salu gångna egendomen, kan icke från lösöre-köp, i den af oss antagna mening, skiljas. Men redan tillvaron af denna omständighet allena måste, enligt vårt förmenande, medföra *præsumtion att köpet icke är ett verkligt köp* och således föranleda till dess ogillande; hvilket slut naturligtvis blifver så mycket starkare motiveradt, i händelse någon af de i öfrigt nämnda omständigheterna derjemte med afseende på köpet lägges i dagen.

Då vi sålunda antaga en juridisk præsumtion ligga i säljarens fortfarande besittning af de försålda sakerna, vare sig för sig eller i förening med andra omständigheter som ytterligare försvaga köpets giltighet, medgifva vi likväl på samma gång, att denna præsumtion kan gifva vika för bevis om helt nya omständigheter, hvilka förklara de förra så, att de icke komma i strid med det ändamål, för hvilket begreppet köp är den rätta juridiska omklädnaden. Sådan motbevisning låter sig likväl icke uppställas, då vid köpet samtliga de omständigheter, hvilka vi ofvan uppräknat, förekomma, emedan afhandlingen då ovilkorligen utgör en hypothecarisk pantsättning, ehuru i omskrifven form. Den befogenhet utöfver panthafvarens vanliga rätt, som blifvit köparen med ena handen gifven, är med den andra återtagen och hennes utöfvande förebygd i hvarje, äfven det minsta, fall. Enahanda är förhållandet om köpet är förenadt med blott de bibestämmelser, att egendomen skall förblifva i säljarens besittning, att denna eger återlösa godset mot erläggande af köpesumman, samt att, i händelse denna rätt icke begagnas, godset

Digitized by Google

skall föryttras och öfverskottet å försäljnings-summan tillfalla den förre egaren. Ty dessa äro de väsentliga beståndsdelarne i den hypothecariska pantsättningen och ådagalägga således, der de förekomma förenade, tillvaron af just denna rättshandling. Men der de icke äro tillsammans förhanden, kunna emot den præsumtion som åtföljer det förhållande, att säljaren fortfarande possiderar egendomen, förenadt med en eller annan af de omständigheter, vi redan påpekat, andra facta framläggas, hvilka gifva anledning att antaga, att, oaktadt det uppdagade förhållandet, ändamålet med afhandlingen var en verklig öfverlåtelse.

Sålunda kan icke köpeskillingens betalande medelst afskrifning af en skuld eller medelst säljarens expromitterande från en förbindelse till tredje person, anses häntyda på en pantsättning af godset till säkerhet för gäld, så snart säljarens oeconomiska förhållanden vid tidpunkten för köpet voro erkändt af den beskaffenhet, att han icke behöfde anlita sådan utväg för att fullgöra sina förbindelser. Likaledes kan köpeskillingens relativt ringa belopp hafva egt motiv i en hos säljaren förefintlig välvillig sinnesstämning mot köparen utan hyst afsigt att skada borgenärerne. Är det gods, som utgör föremålet för köpet, af den art, att köparen endast genom dess utbyte mot penningar kan deraf hafva fördel, är det likväl möjligt, att köparens afsigt just varit att drifva handel med berörda saker och derigenom skaffa sig vinst. Vid sådant förhållande gifver den blott formella nytta af godset, som köparen deraf kan draga, ingen præsumtion för att afhandlingen skall betraktas såsom pantsättning. Ändtligen kan sjelfva den omständighet, att säljaren förblir i besittning af godset, befinnas hafva egt sin grund antingen i en afsigt hos säljaren att innehålla godset till dess den öfverenskomna köpeskillingen blifvit erlagd — vid hvilket sistnämnda förhållande säljaren är sjelf panthafvare, innehafvare af handpant —, eller deruti, att käparen tillhandlat sig godset med afseende på framtida förhållanden, före hvilkas inträde han icke utan olägenhet kan taga det i sin vård, eller att han varit af andra skäl tillsvidare från sådant förhindrad — då säljaren åter fullgör en depositaries åliggande. De förklaringar af en eller annan eljest tvetydig omständighet, som i enlighet med våra nu gjorda häntydningar eller på annat sätt kunna gifvas, måste likväl grundas på behörigen styrkta facta, om åt dem skall tillerkännas verkan att upphäfva den præsumtion om bristande rätts-enlighet, som af berörda omständigheter framkallats.

Utom de betänkligheter, som strax vid denna frågas uppkastande voro att undanrödja, befara vi att här vid slutpunkten af hen-

Digitized by Google

nes behandling mötas af gensägelser, såväl den allmänna, att vi i den föregående framställningen lemnat den juridiska præsumtionen allt för stort spelrum, som den mera speciella, att uppställandet af den præsumtion, att en ingången rättshandling utgör en hypothecarisk pantsättning i stället för köp, så snart säljaren behåller behåller besittningen af det försålda godset, torde vara för löst grundadt för att kunna godkännas. Härvid hafva vi att erinra, att om den juridiska præsumtionen hvilar derpå, att staten, som till följd af det menskligas ofullkomlighet i allmänhet måste nöja sig med det relativt rätta, fördenskull mången gång nödgas döma efter hvad i förefallande mål är *sannolikast*, — så bör ock præsumtionen användas i alla de fall, i hvilka sannolikheten fäller utslag till förmon för den ene eller andre parten. — Hvad särskildt angår antagandet af säljarens fortfarande besittning af det sålda godset såsom grund för den præsumtion, att ej verkligt köp egt rum, lärer det ej kunna bestridas, att man i första hand bör antaga, att, der en person fortfarande innehar en sak, hvartill han erkändt varit egare, sådant sker till hans egen nytta och förmon. De anledningar till ett motsatt förhållande, då säljaren af en sak vid köpet åtagit sig att såsom depositarie åt köparen vårda saken, förekomma i verkligheten ytterst sällan, så att, derest ej lagstiftningens förbud mot hypothek i lösa saker föranledde till uppdiktande af sådana öfverenskommelser, de i högst få fall skulle åberopas. Då ett dylikt förhållande uppgifves, må man fördenskull väl låta det gälla med afseende på dem, som förebära eller erkänna detsamma, men ej utan uppvisande af en giltig factisk anledning med afseende på dem, som i egenskap af säljarens borgenärer hafva lika rätt till hans gods, som köparen, och bestrida uppgiften. Uppgifves icke förhållandet vara det nämnda, utan erkännes det att säljaren till sin egen nytta fortfar i besittningen af saken, äro blott 2:ne fall möjliga. Det ena, att han innehar saken såsom handpant för köpeskillingen vid ett verkligt köp, innebär emellertid intet, som länder till skada för säljarens borgenärer, hvilka vid sådant förhållande icke behöfva utgifva saken förr än köpeskillingen erlägges. Detta förhållande hafva köparen och säljaren intet interesse att fördölja, hvadan, då det icke uppgifves, tillvaron af det andra fallet måste antagas, eller att säljaren innehar saken till bruk och nyttjande. Men bibehållandet häraf står, enligt hvad redan är visadt, så i strid med köparens afsigt vid ett verkligt köp, men stämmer så väl öfverens med ej mindre borgenärens än gäldenärens interessen vid den hypothecariska pantsättningen, att vi icke utan att blanda bort de

Digitized by Google

juridiska begreppen kunna se i rätts-handlingen ett köp, ehuru contrahenterne gifvit henne denna benämning.

Vi anse oss härmed hafva afgifvit ett motiveradt svar på spörsmålet, huru vid collision emellan en persons borgenärer och den, åt hvilken han försålt lösören utan att afträda besittningen af dem, frågan om detta aftals giltighet bort af domaren afgöras. Då vi, hvad angår det andra spörsmålet, efter tillgängliga upplysningar[1]) meddela, att de lagskipande myndigheterna, efter det lösöreköps-aftal börjat till fordringars betäckande användas, i allmänhet *icke* i öfverensstämmelse med den af oss uttalade åsigt afdömt de särskilda mål, som till deras pröfning förekommo, torde den erinran tillika böra göras, att det är lättare att inse det felaktiga i ett missbruk, sedan det fått en längre tid fortgå, än vid dess första uppkomst, såsom man äfven vid ett senare stadium lärer säkrare kunna anvisa botemedlet deremot, helst om under tiden försök i sådan syftning blifvit, ehuru utan åsyftadt resultat, gjorda.

III.

Då lagskipningen sålunda visade sig icke kunna emot de enskilda tilltagen upprätthålla lagen i hans ande och mening, blef ämnet snart föremål för lagstiftarens uppmärksamhet. Tvänne olika vägar synas då hafva legat för honom öppna, den ene att, med bibehållande i materielt hänseende af den engång i lagstiftningen intagna ståndpunkten, gifva närmare *formella* bestämmelser, huru de redan varande lagbuden skulle kunna göras gällande, och den andre att, under erkännande af de enskildes sträfvande att införa en hypothecarisk pantsättning såsom giltigt, derför föreskrifva de gränser, som tredje mans rätt kunde påkalla. Valdes den senare utvägen borde emellertid redan det första steg, som i denna rigtning toges, såsom innebärande en brytning med äldre sekelgamla förhållanden, ske under full insigt om dess betydelse, emedan endast på

[1]) Vi grunda det meddelande om lagskipande magtens förfarande, som här i texten göres, icke på någon erfarenhet af flere eller färre utslag i verkligen afdömda mål, ty till någon samling af sådana i detta ämne hafva vi icke haft tillgång. Men det torde det oaktadt vara tillförlitligt. Utom det att den lagstiftning, hvarför längre fram redogöres, varit obehöflig utan ett dylikt förfarande inom lagskipningen, hafva vi stöd för påståendet i yttranden, som under utvecklingen af samma lagstiftning fälts af personer, som stått den föregående rättsskipningen närmare än vi. (Jfr. Herr Günthers nedan anförda reservation). Vi kunna icke heller förmoda, att *executiva* magten tilltrott sig kunna omedelbart lösa förevarande tvistefråga.

Digitized by Google

detta sätt det kunde blifva möjligt att åt det i materielt hänseende nya, åt den nya rättshandlingen gifva den form, som med hennes väsende öfverensstämde och som tydligen angåfve hennes tillvaro. Huruvida lagstiftaren haft en sådan insigt och lyckats i sin uppgift skall en redogörelse för de lagstiftnings-åtgärder, hvilkas slutpunkt K. Förordningen den 20 November 1845 år, visa.

Lag-Committéen i det reviderade förslag till Civil-lag, som år 1826 afgafs, byggde i fråga om pantsättning på den äldre lagstiftningens grundval. Handels-Balkens 6:te Cap., som angår pant i lösören, känner endast förpantning med pantens öfverlemnande till borgenären. Lika litet som 1734 års lag innehåller detta förslag uttryckligt förbud mot hypothek i lösören, men dess mening att ej godkänna sådana är icke desto mindre ofördydbar. I formelt afseende ansåg väl Lag-Committéen ytterligare föreskrifter böra göras till betryggande af den stadgade rätts-ordningen. Sedan i 4 Cap. Utsöknings-Balken den allmänna bestämmelse uttalats, att i gäldenärs bo det ej må utmätas, som hörer annan till, föreskrifves nämligen huru tvist mellan möjlig sakegare och borgenär må göras anhängig samt huru godset under tiden må sättas i förvar. Men att i materielt hänseende en med lagen öfverensstämmande dom skulle vinnas, derutinnan synes Committéen hafva satt full tillit till den lagskipande magten. Icke långt derefter vid den riksdag, som öppnades år 1828, förmältes inom Bondeståndet af Nils Insulin från Stockholms Län, "huruledes erfarenheten skall visat, att gäldenärer, för att undvika betalning af ostridiga och fastställda skulder, företagit sig att, genom digtade afhandlingar, försälja all sin egendom, dervid de dock förbehålla sig rättighet att, emot viss hyres-afgift, egendomen innehafva, hvarefter de väl qvittera köpeskillingen, som sålunda blifver oåtkomlig, men deremot af den *föregifne* köparen tilläfventyrs undfå en motförbindelse, att köpet efter öfverstånden fara skall återgå, till förekommande af hvilka bedrägliga tillställningar jemte de för allmänna och enskilda crediten menliga följder, som deraf måste uppstå", Insulin föreslog, "*att antingen all dylik handel må vid ansvar förbjudas, eller ock det stadgande göras, att köparen bör, så framt köpet skall anses lagligt, genast afhemta hvad han sig tillhandlat, samt att både köpare och säljare ändock skola vara pligtige med ed styrka, att köpe-afhandlingen är verklig och ej tillkommen, för att uppehålla betalning af godkände fordringar, eller i öfrigt att förnärma andras rätt.*"

Digitized by Google

Motiverna till detta förslag upplysa oss, att de afhandlingar, på hvilka lagstiftarens uppmärksamhet rigtades, voro blott *föregifna* köp, och gick sjelfva förslaget derpå ut, att de måtte uttryckligen förklaras olagliga, eller ock deras laglighet göras beroende af ett vilkor — afhemtande af det köpta — hvars uppfyllande icke läte förena sig med deras verkliga innehåll, nämligen hypothecarisk pantsättning. De båda alternativen syfta således åt samma mål, hvilket skulle vinnas genom det ena på ett direct genom det andra på ett indirect sätt. Hvad den med sistnämnda alternativet förbundna fordring på edgång af köpare och säljare om köpe-afhandlingens verklighet och bona fides hos contrahenterne beträffar, så var densamma öfverflödig, om dermed afsågs uteslutande af en under sken af köp företagen pantsättning af nyss nämnda art, emedan denna var genom det föreslagna hufvudsakliga stadgandet, oberoende af edgången, tillräckligt förebygd, och, om afsigten var att förhindra rentaf undandöljande af en gäldenärs tillgångar, emedan derför voro bestämmelser redan i 3 Cap. 5 §. af då gällande Concurslag den 13 Julii 1818 gifna.

Ständernas Lag-Utskott ansåg vid behandlingen af motionen det åskade uttryckliga förbudet mot diktade köpe-afhandlingar icke vara af nöden, "enär", såsom Utskottet yttrar, "*allt svek mot borgenärerna af lagen ogillas*"; och hänvisade Utskottet dermed domaren på nödvändigheten att i de ifrågakomna transactionerna skilja skenet från den verkliga afsigten och efter denna rätta sitt omdöme. Likaledes kunde Utskottet icke bifalla förslaget, att köpare af lös egendom skulle vara skyldig att genast afhemta det köpta godset, emedan ett sådant stadgande — såvidt i afhandlingen icke svek inginge — "skulle innebära inskränkning i den frihet, hvar och en bör ega att efter behag förfara med sin egendom"; hvarförutan äfven förslaget om edgång af processuella skäl förkastades. På samma gång Utskottet sålunda icke fann skäl att tillstyrka nya stadganden i materielt hänseende eller *den* rättegångs-åtgärd, som motionären förordat, trodde Utskottet likväl, att rättstillståndet borde befästas medelst mera utvecklade processuella föreskrifter. Utgående från den åsigt, att om någon gör anspråk på eganderätten till gods, som vid utmätnings-förrättning eller vid inträffande concurs finnes i gäldenärs bo, honom bör åligga att i laga ordning bevisa sin rätt dertill; att till undvikande af olägenheterna af en långvarigare ovisshet om eganderätten till godset en lämplig præscriptions-tid bör vara utsatt, inom hvilken anspråket skall, vid talans förlust, vara anhängiggjordt, samt att borgenärer äfven i öfrigt måtte skyddas

Digitized by Google

emot förlust till följd af obehörigen framställda anspråk, föreslog Utskottet, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hvad Lag-Committéen i förslaget till allmän Civil-lag för dylika fall bestämt, att 7 Cap. 3 §. U.B. af 1734 års lag skulle erhålla följande lydelse:

"Söker någon tillegna sig gods, som i gäldenärs bo finnes, och menar borgenär, att det honom till förfång sker: bjuder sökanden bevis för sig, och ställer han hos utmätnings-man borgen för den kostnad och skada, som af hans anspråk komma kan, varde godset satt i qvarstad, intill dess tvisten om eganderätten af Domstol pröfvad blifvit; stämme dock sökanden, i thy fall, vederparten i staden inom en och på landet inom tre månader, sedan godset i qvarstad sattes, eller hafve sin talan mot honom förlorat. Anmäler, vid utmätningstillfället, gäldenären, att godset hörer annan till; varde det ock med qvarstad belagdt: borgenären underrätte härom den uppgifna egaren; och stämme han, inom den tid ofvan sagd är, räknad från den dag, då underrättelsen honom meddelades, eller vare sin talan qvitt. Finnes gäldenär hafva svikligen uppgifvit annan såsom egare till godset, gälde all skada, och böte godsets halfva värde. — Vill i dessa fall borgenär sjelf stämma, stånde det honom fritt. — Samma lag vare der borgenärer söka företräde hvar för annan."

Detta förslag återremitterades väl af 2:ne Stånd till förnyad behandling, men blef, sedan Utskottet, som vidhöll förslaget, närmare motiverat detsamma, af Rikets Ständer antaget och till Kongl. Maj:ts godkännande öfverlemnadt[1]).

Utskottets behandling af frågan synes i flere afseenden välgrundad. Det uttalar till en början den bestämda öfvertygelse, att domaren enligt den redan bestående lagens ande och mening eger pligt och rätt att undanrödja allt svek till borgenärers skada. Om äfven är troligt att Utskottet med denna förklaring icke endast eller ens i främsta rummet afsett hypothecariska pantsättningar, klädda i köpets drägt, enär måhända de anmärkta afhandlingarnes rätta natur icke ännu framstod med tillräcklig tydlighet för Utskottet, kunna de dock inbegripas under Utskottets yttrande om olagligheten i allt *svek*. Ty icke lärer någon inlåta sig i ett så tillkonstladt aftal, vid hvilket det åsyftade målet vinnes endast på en vidlyftig omväg, utan att han har sig bekant, att syftemålet icke är af lagen gilladt och att det der-

[1]) Bihang till Riks-Ståndens protocoll vid Riksdagen 1828 — 30, 7:de Saml. Lag-Utskottets Betänkanden N:is 4 och 110 samt 10:de Saml. Expeditions-Utskottets Skrifvelse N:o 229.

Digitized by Google

för är nödigt att masquera sträfvandet derefter; och när så sker, måste förfarandet stämplas såsom svikligt. — Derefter söker Utskottet likväl att medelst särskilda formella föreskrifter gifva domaren hjelpmedel i händerna att afvärja de försök, som till rubbande af den fastställda rätts-ordningen kunna göras. I 1734 års lag saknades föreskrift derom, att der någon emot en persons borgenärer gör anspråk på gods, som finnes i den senares besittning, den förre bör vara skyldig att bevisa sin rätt, hvilken föreskrifts rätts-enlighet Utskottet emellertid antager, och hvilken i denna sin egenskap skulle hvila på den præsumtion, att allt hvad i en persons besittning finnes af honom innehafves till hans uteslutande nytta[1]). Denna föreskrift blef af Utskottet indirect uppstäld genom stadgandet, att den som uppgaf sig som sakegare eller uppgafs såsom sådan skulle hafva åliggande att *instämma* frågan om eganderätten till godset; med hvilket åliggande bevisnings-skyldigheten i saken alltid är förenad[2]). Eger den uppgifne köparen af godset denna skyldighet, lärer han icke kunna fullgöra henne genom att åberopa en köpe-afhandling, som, i det hon innehåller en bestämmelse, hvilken ej väl öfverensstämmer med köpets allmänna natur, sålunda sjelf ger anledning till præsumtion om afhandlingens falskhet. Genom uppställande af en processuel rätts-regel, bygd på en giltig præsumtion, gaf Utskottet domaren anvisning om de juridiska præsumtionernas vigt samt huru de i förevarande fråga må tillämpas. — Slutligen söker Utskottet dels genom stadgandet, att det stridiga godset skulle sättas i qvarstad, tillförsäkra den af de tvistande parterne, hvilken godset kunde blifva tilldömdt, att få njuta sin rätt till godo, dels genom föreskriften, att den uppgifne egaren vore förbunden att sätta borgen för kostnad och skada, såvidt hans anspråk skulle verka uppehåll i utmätningen, förhindra någon från att utan skäl uppträda såsom egare.

Utskottets af Ständerna antagna förslag blef emellertid icke af Kongl. Maj:t godkändt, efter hvad vi af dennes till Ständerna den

---

[1]) Jfr. Lag-Utskottets ofvan anf. Bet. N:o 110 sidd. 4 och 5 samt Lag-Comm:s Motiver sid. 240. — Enligt vårt redan förda raisonnement torde likväl en *sådan* præsumtion vara för vidsträckt. Vi kunna icke gilla henne i vidare omfattning, än att den som *fortfar* i besittningen af gods, som uppgifves vara till annan *öfverlåtet*, må antagas besitta det till sin egen nytta. Denna olikhet i uppfattningen inverkar dock icke på bedömandet af afhandlingar, som nu äro i fråga. Det positiva innehållet i Utskottets förslag synes ej heller utgå från en så vidsträckt præsumtion. Det heter: "Söker någon *tillegna* sig gods etc."

[2]) 17: 3 R.B.

Digitized by Google

1 Mars 1830 afgifna svar upplysas. Kongl. Maj:t yttrar deri, att, sedan han hört Högste Domstolen och Stats-Rådet samt tagit frågan i noggrant öfvervägande, han kommit till den åsigt, att stiftandet af en lag, hvarigenom, om någon tillhandlar sig lösören och tillåter att de få förblifva i säljarens vård, *köparen skulle vara skyldig, att inom viss tid från köpslutet derom göra anmälan hos domaren eller Konungens Befallningshafvande*, skulle innebära ett verksamt medel emot de missbruk, som föranledt det till hans pröfning framlagda lagförslag. Genom denna anmälan skulle eganderättens öfverflyttande genom köpet blifva mera allmänt känd och allt tvifvelsmål om rätta förhållandet förekommas. Ehuru Kongl. Maj:t sålunda tänkt sig ett annat medel mot den olägenhet, som yppat sig, än det Ständerna tillstyrkt, förutsatte han dock möjligheten deraf, att, äfven om detta medel fastställdes, Ständernas förslag kunde *derjemte* antagas, emedan detta gaf närmare bestämmelser endast om de former, under hvilka den genom köpet vunna rättigheten skulle *göras gällande*, men icke angående de former, som skulle iakttagas för rättighetens *vinnande*, hvarpå åter Kongl. Maj:t rigtade sina blickar. Men mot förslaget vore i hvarje fall anmärkning att göra med anledning af dess stadgande att, der en gäldenär uppger annan såsom egare till gods i hans besittning, *utmätnings-sökanden* skulle vara skyldig underrätta denne om det dem emellan stridiga förhållandet, emedan på grund af detta stadgande gäldenären kunde, om han såsom egare uppgåfve en person, hvilkens vistelseort vore aflägsen eller obekant, försvåra eller omöjliggöra fortgången af borgenärens kraf. Det syntes derför ändamålsenligare att ålägga *gäldenären*, att för godsets egare kungöra utmätnings-anspråket, med bestämmande tillika af skyldighet för denne att iakttaga sin rätt inom viss tid från utmätnings-förrättningen. Emot en sådan föreskrift kunde från hans sida icke någon invändning göras, enär han redan genom att låta godset i säljarens vård förblifva, gjort sin rätt i mångfaldiga andra afseenden beroende af dennes redlighet och omtanke. "Uppå detta skäl", säger slutligen Kongl. Maj:t, "och då det framställda Lagförslaget i alla fall lemnar oafhjelpt den hufvudsakligaste ofullständigheten i Lagens hittills meddelade stadganden rörande frågor af denna beskaffenhet, nemligen saknaden af tydlig föreskrift om *hvilken slags bevisning bör, vid afgörandet af dylika frågor, anses tillfyllestgörande*, finner Jag Mig böra vägra antagandet af berörda Förslag"[1]).

[1]) Bihang till Riks-Ståndens protocoll vid Riksd. 1828—30. 1:a Saml. Kongl. Maj:ts skrifvelse N:o 95 sidd. 12—17.

Digitized by Google

Den i detta svar emot Ständernas beslut egentligen och direct framställda anmärkning, att ej borgenären, som söker utmätning, utan gäldenären borde hafva åliggande att underrätta den förmente egaren af godset om utmätnings-anspråket, synes oss vara befogad och af den vigt för lagstiftningen i det ifrågavarande ämnet, att förslagets underkännande deraf är motiveradt. Emellertid blef icke *denna* del af Kongl. Maj:ts svar bestämmande för de framtida lagstiftnings-åtgärderna; utan i stället är fröet till de längre fram vidtagna föreskrifter, som utgöra frukten af lagstiftarens på lösöre-köpen rigtade uppmärksamhet, att söka i hvad Kongl. Maj:t derförinnan i sitt svar anfört, genom hvilket utsigten öppnades öfver en ny bana för dessa afhandlingars reglerande.

Utskottet och Ständerna hade utgått från den grundsats, att ändring i rättens materia, i förevarande punkt, icke skulle göras, utan botemedlet mot det svek, som yppat sig, sökas i noggrannare bestämmelser, huru köparen till godset skulle inför de offentliga myndigheterna bevaka sin rätt. Väl hänvisade icke heller Kongl. Maj:t på directa förändringar i de materiella föreskrifterna om köp och pantsättning, utan förordade endast fastställande af yttre former för lösöre-köps upprättande; men en lagstiftnings-åtgärd i dylik rigtning, en åtgärd, hvarigenom lagstiftaren visar sig fästa hufvudsaklig vigt vid formen för en rättshandling, har gemenligen till följd, att hennes innehåll blifver för formen förbisedt, så att allt, som klädes i den fastställda formen, blifver såsom sådant godkändt, oberoende af den verkliga afsigten hos de i rättshandlingen deltagande. Har tillförene hufvudsakligt afseende varit fäst vid berörda individuella afsigt och hennes öfverensstämmelse med lagen, så kan på sådant sätt giltighet beredas åt transactioner, som förut icke skulle ansetts lagliga, och således med den nya formen en förändring i rättens materia jemväl inträda. Att Kongl. Maj:t åsyftat något dylikt torde man kunna antaga af förklarandet i slutet af hans svar till Ständerna, deruti det heter, att Ständernas förslag är i saknad af "*tydlig föreskrift om hvilken slags bevisning bör, vid afgörandet af dylika frågor, anses tillfyllestgörande*", med hvilket förklarande Kongl. Maj:t säkerligen haft i sigte en rent formell bevisning enligt de i inledningen till svaret förordade bestämmelser. — Ehuru med sådana lagstiftnings-grunder och syftemål de skenköp, som till sitt väsende vore hypothecariska pantsättningar, skulle, efter hvad man lätteligen kan inse, vinna legalitet, uttalade likväl Kongl. Maj:t icke detta uttryckligen, emedan han förmodligen icke hade denna påföljd för sig klar, hvilket ådagalägges deraf, att han ifrågasatte de

Digitized by Google

af honom förordade föreskrifters förenande med Ständernas förslag, hvilket dock hvilade på den gamla lagens grund.

Den anvisning, som på nyss nämnda sätt blifvit af Regeringen lemnad, upptogs vid följande Riksmöte åren 1834 och 1835 af åtskilliga motionärer, hvilka äskade meddelandet af en föreskrift om sådan anmälan af lösöre-köp, hvarpå i omförmälta svar häntydts. Grundsatsen godkändes ock af Lag-Utskottet och Ständerna, hvilka i underdånig skrifvelse den 19 November 1834 förklarade, att de höllo före, att missbruket med lösöre-köpen lämpligast kunde förebyggas, "derest den utväg vidtoges att föreskrifva sådan offentlighet å köpet inom viss tid sedan det skett, att dels några serdeles olägenheter af antedaterade köpe-afhandlingar ej må vara att befara, dels ock den, som innehar lösegendom, hvilken han till annan person afyttrat, ej må kunna, genom sådane skenbara tillgångar, bereda sig en credit, som han icke vunnit i händelse borgenären egt tillfälle att förvissa sig om rätta förhållandet", och af sådan anledning föreslogo utfärdande af det stadgande:

"att den, som tillhandlar sig lösören och tillåter, att desamma få i säljarens vård qvarblifva, bör, såvida de skola fredas från utmätning för säljarens skuld, upprätta skriftlig afhandling om köpet, med förteckning å de köpta persedlarne och vittnens underskrift, samt berörde handling, om egendomen finnes i stad, uppvisa inom åtta dagar derefter, i Stockholm hos Öfver-Ståthållare-Embetets Cancellie, och i Rikets öfriga städer inför Rådstufvu-Rätt, för att i dess protocoll intagas, samt om egendomen finnes å landet, ej allenast inom berörde tid för Kronofogden i orten uppvisa och i bestyrkt afskrift honom tillställa, utan ock senast vid det Lagtima Ting, som näst efter en månad infaller, inför Härads-Rätten till intagande i dess protocoll förete."

Detta förslag blef af Kongl. Maj:t gilladt och genom Kongl. Förordningen den 9 Maji 1835 till efterrättelse kungjordt [1]).

Den sålunda tillkomna författningen befanns dock behöfva undergå revision för att tillfredsställa krafvet på ett stadgadt rättstillstånd. Väl vanns det angifna syftemålet att förekomma antedaterade köpe-afhandlingar samt sökande af credit på redan disponerade tillgångar; men lagen lemnade intet skydd mot helt och hållet

---

[1]) Bihang till Riks-Ståndens protocoll vid Riksdagen 1834—35, 7:de Saml. 1 Afd. Lag-Utskottets Bet:n N:ris 53 och 142; 10:de Saml. Expedit.-Utskottets skrifv. N:o 203 samt 1:sta Saml. K. Maj:ts Svar N:o 3 sidd. 4 och 5.

Digitized by Google

fingerade aftal, genom hvilka samtlige borgenärer blefve lidande, eller mot aftal, medelst hvilka *en* borgenär blefve godtgjord på de andres bekostnad. Vid det Riksmöte, som öppnades år 1840, väcktes icke mindre än 10 motioner, och bland dem 9 inom Bondeståndet, i afsigt att komma utöfver den intagna ståndpunkten. Samtlige motionärerne instämde deri, att författningen, i stället för att förhindra, att gäldenärer medelst diktade köpe-afhandlingar undanhölle sina tillgångar från utmätning, "tvärtom beredt både en allmännare kännedom om sättet för en svekfull gäldenär att försnilla borgenärers rätt eller gynna en borgenär på de öfrigas bekostnad och tillika lättade utvägar att sådant verkställa, så att antalet af dylika digtade eller eljest till borgenärers förfång upprättade köpeafhandlingar i många landsorter mångdubbelt ökats, sedan Författningen till efterlefnad blef gällande." Motionärerne uttalade dermed det i frågan vigtiga behof att kunna förhindra ej blott afhandlingar, som voro i alla hänseenden diktade — hvilka 1835 års Förordning väl icke kan antagas hafva godkänt, ehuru de ej förebygts —, utan äfven pantsättningar under sken af köp, hvilket senaste behof denna författning, som gifvit åt dylika skenköp en legal form, af naturliga skäl icke kunde tillfredsställa. De fleste af motionärerne — nio af tio — fordrade derför upphäfvande af berörda Förordning, i hvilkens ställe, enligt flertalets åsigt, den föreskrift borde införas, att köp af lös egendom skulle vara ogiltigt, så vida ej den sålda egendomen blifvit öfverlemnad till köparen, under det att en af dessa nio tillstyrkte, att köpare och säljare skulle tillförbindas att med ed bekräfta rigtigheten af det emellan dem slutna aftal, och en annan afgaf förslag till en författning, hvarigenom bestämdes former för såväl (verkliga) köp af lösören som hypothecariska pantsättningar, hvilka således skulle blifva *direct* legaliserade. En af motionärerne förordade att, med bibehållande af författningens bestämmelser, tillägg måtte göras om edgång af köpare och säljare samt vittnen till värjande af köpet.

Riksdagens Lag-Utskott fann det vara af högsta behofvet påkalladt, att 1835 års Förordning upphäfdes, och återupptog i hufvudsaken de åsigter, som 1828—1830 årens Lag-Utskott uttalat, dock med den skilnad, att dels den gäldenär, som vid utmätningsförrättning uppgåfve annan såsom egare till gods, som i hans bo befunnes, ålades att underrätta denne om utmätningen, — hvilken förändring tydligen är motiverad af Kongl. Maj:ts anmärkning mot det lagförslag i ämnet, som Ständerna vid Riksdagen 1828—1830 afgifvit — och dels ett nytt moment tillades till nämnda förslag, så lydande:

Digitized by Google

"Uti rättegång, angående giltigheten af köpe-afhandling om lös egendom, i de fall, som nu nämnda äro, må köparens och säljarens *erkännande* deraf icke till förringande af fordrings-egares rätt göra tillfyllest, *utan skall annan laglig bevisning om köpets verklighet erfordras*, eller köparen med ed sin fylla, att afhandlingen *icke till annans förfång är diktad;* men i saknad af sådan bevisning det föregifna köpet ej utgöra hinder för egendomens utmätande."

Lag-Utskottet sökte sålunda gifva domaren en ännu tydligare vägledning i bemödandet att upprätthålla de, efter det förordade upphäfvandet af 1835 års Förordning, i sin renhet återställda föreskrifterna i 1734 års lag, enligt hvilka hypothecariska pantsättningar äfven under köpets form böra anses olagliga, i det Utskottet, för att afhandlingen skall såsom *verkligt* köp antagas, fordrade *annan* bevisning derom, än det att köpare och säljare erkänt eller förklarat henne vara köp, eller ock att, i händelse sådan bevisning icke kunde præsteras, köparen skulle med ed intyga, att afhandlingen icke uppgjorts med annat syftemål, än det af ett verkligt köp. Vid denna sista alternativa bestämmelse, som lemnar rätt till edgång åt en part, hvilken bevisnings-skyldigheten åligger, kan likväl den anmärkning göras, att hon strider mot den allmänna regeln i 17: 34 Rätteg:s-Balken: 'med ed kan man swara och ei kära", från hvilken endast i nödfall undantag, med beviljande af fyllnads-ed, bör ega rum. Här gifves dessutom denna rättegångs-förmon, hvars rättsgiltighet hvilar på förutsättningen af ett redbart sinnelag hos den, som erhåller honom, åt en person, som redan har præsumtion om svek emot sig. I öfrigt och i sin helhet måste emellertid, enligt vår åsigt, Lag-Utskottets förslag anses på ett mera rättsenligt och bestämdt sätt skilja mellan de olika anspråk, som på en gäldbunden mans gods kunna göras, än den vid föregående Riksdag vidtagna utväg.

Förslaget blef, ehuru efter återremiss från 2:ne Stånd och förnyad motivering af Utskottet, Ständernas beslut och till antagande framlagdt för Konungen [1]).

Ehuru Ständernas beslut gick ut på upphäfvande af den efter föregående Riksmöte utfärdade författning, hvilkens antagande Kongl.

---

[1]) Rörande lagstifts-åtgärderna vid 1840—1841 årens Riksdag se Bihang till Riks-Ståndens protocoll för denna Riksdag 7:de Saml. 1 Afd. Lag-Utskottets Bet:n N:is 122 och 171 samt 10:de Saml. Exped.-Utsk:s skrifvelse N:o 242

Digitized by Google

Maj:t sjelf föranledt genom det yttrande, han afgifvit med anledning af 1828—1830 årens Ständers framställning i ämnet, synes Kongl. Maj:t, såvidt man kan döma af hans den 10 Julii. 1841 Ständerna meddelade svar på det sista förslaget, icke i dess *allmänna* character hafva funnit något hinder för dess godkännande. Endast några mindre vigtiga och, såsom oss synes, i visst afseende mindre befogade anmärkningar gjordes deremot, af hvilka den hufvudsakligaste var, att, emedan förslaget uteslutit hvad i motsvarande delar af Lag-Committéens förslag till Civil-lag och äfven i Ständernas under Riksdagen 1828—1830 uppgjorda förslag till ny 3 § i 7 Cap. Utsökn.-B:n var föreskrifvet derom, att den som gjorde anspråk på gods i gäldenärens förvar skulle ställa borgen för den kostnad och skada, som af anspråket kunde förorsakas utmätnings-sökanden, denne skulle kunna ej allenast blifva, utan risque för gäldenären eller annan person, med ett eller annat föregifvande i krafvet uppehållen, utan äfven, för den händelse att gäldenären, sedan anspråket befunnits ogiltigt men innan ny utmätning vunnits, råkade i concurs-tillstånd, gå förlustig hela sin rätt, emedan enligt gällande lag den å godset gjorda qvarstaden ej medförde förmons-rätt för honom [1]).

Emot detta sista påstående anse vi oss kunna göra den invändning, att, ehuru sant det är, att qvarstad icke är förenad med förmons-rätt i det qvarsatta godset, det af executions-myndigheten verkställda tillvaratagande af lös egendom, som enligt förslaget skulle försiggå, likväl måste gifva utmätnings-sökanden en dylik förmon, emedan nämnda åtgärd, såvidt hon är en följd af hans ansökning om fordringens indrifvande, bör betraktas såsom ingående i utmätnings-förrättningen och icke såsom qvarstad. Såväl Lag-Committéens ofvan omförmälta förslag till 4: 6—8 U.-B., som äfven de båda af Ständerna antagna lagförslagen tala ock om *qvarstaden* såsom inträdande för att betrygga dens rätt, som anmäler sig eller uppgifves vara egare af godset, utan att likväl förklara, att qvarstaden har den verkan att hindra *hvarje* utmätnings-åtgärd, äfven den som först ifrågakommer, eller att godset till förmon för fordringsegaren sättes i allmänt förvar. Man synes fördenskull berättigad att antaga, att följden af det mellankommande egande-rätts-anspråket endast blir den, att utmätningen hvilar vid denna åtgärd, men icke att hon helt och hållet afskäres, samt att på grund deraf, om tillvaratagande af godset sker, sådant beror af fordrings-anspråket och utgör en del af

[1]) Bihang till Riks-Ståndens prot. vid nämnde Riksdag 1:sta Saml. 1 Afd., Kongl. Maj:t svar N:o 3 sidd. 32 och 33.

Digitized by Google

utmätningen för detsamma. Undanrödjes sedermera i laga ordning det hinder, som upprest sig för utmätningen, kan denna efter anmälan fortgå från den punkt, der hon stadnat, utan att hon behöfver ånyo sökas eller från början företagas [1]).

Emellertid ansåg sig Kongl. Maj:t på grund af de skäl till anmärkning mot förslaget, som i särskilda delar deraf förekommo, ej kunna antaga detsamma.

Till Riksmötet 1844—1845 beredde sig Regeringen att taga initiativet till förändrad lagstiftning angående lösöre-köp. Ett förslag till författning i ämnet utarbetades inom Justitiæ-Departementet, hvilket förutsatte upphäfvande af 1835 års Förordning och i öfrigt var bygdt på hufvudsakligen enahanda grunder, som dicterat det vid föregående riksdag fattade beslut, ehuru med uttryckligt stadgande att, oaktadt det mot borgenärens kraf förekommande stridiga anspråket af sakegaren, godset skulle utmätas, men sättas i säkert förvar,

[1]) Enligt denna uppfattning erhåller visserligen den qvarstad, som författningen medgifver den förmente egaren af godset, icke någon positiv betydelse utan endast den af ett uppehåll i utmätnings-förrättningen; men sådant torde det förhållande just vara som mest öfverensstämmer med parternas ömsesidiga anspråk. Ty under det att fordrings-egaren positivt uppträder för att, en gång för alla, med giltighet mot *hvar och en annan* till gäldenärens gods berättigad, ur detta *uttaga* fordrings-beloppet, har egaren till lösören, som finnas i gäldenärens besittning, endast det negativa syftemål att *skydda* dessa från att tillgripas för *den sålunda uppträdande borgenärens* fordran. Detta vinner han till en tid genom qvarstaden, som verkar uppehåll i utmätningen, till dess tvistefrågan kan blifva genom laga domslut afgjord. Sker sådant till förmon för fodringsegaren fortgår den påbörjade utmätningen såsom om intet hinder derför funnits. Blifver utslaget åter till förmon för egaren af lösörena, förfaller ock qvarstaden på samma gång som utmätningen, emedan, efter det utmätningen till följd af den mera privilegierade eganderätten (panträtten) blifvit upphäfd, qvarstaden icke vidare behöfves. Förhållandet återkommer på samma fot, som det innehade före utmätningen. Lösörena förblifva — såvidt de icke genom särskild icke hit hörande åtgärd uttagas — i gäldenärens besittning, ehuru numera fredade för att utmätas för det fordrings-anspråk, hvaraf tvisten uppkommit. Kräfves åter gäldenären för annan fordran, kan egarens prætenderade rätt ånyo blifva föremål för pröfning. Deraf att qvarstaden upphör, äfven om den uppgifna egaren vinner rättegången, samt att samma åtgärder måste från dennes sida återupprepas mot nya kraf, ådagalägges hennes negativa betydelse. De åtgärder af positiv beskaffenhet, som före rättegången företagits, och bland dem godsets tillvaratagande måste således hafva skett på grund af fordrings-anspråket, och sistnämnda åtgärd till följd deraf betraktas såsom utmätning, hvilken, såvidt hon skett på det sätt 17: 8 H. B. föreskrifver, medför förmons-rätt.

Digitized by Google

intilldess öfver anspråket blifvit dömdt. Detta förslag öfverlemnades till granskning af Högste Domstolen, men blef der föremål för åtskilliga anmärkningar med den påföljd, att Kongl. Maj:t afstod från dess framläggande för Ständerna. Vi hafva icke haft tillgång till berörda förslag eller det protocoll, som vid dess granskning i Högste Domstolen fördes, men sakna likväl icke all kännedom om förslagets och anmärkningarnas innehåll och syftning. De kort derefter sammanträdande Ständernas Lag-Utskott afgaf nämligen, med anledning af enskilde Riksdags-mäns motioner, ett författnings-förslag, hvilket en reservant inom Utskottet förklarade vara nästan ordagrant enahanda med Justitiæ-Departementets omförmälta förslag. Då reservanten tillika tillkännagaf, att flere af de i Högste Domstolen mot förslaget framställda anmärkningar varit för honom öfvertygande, torde vi ej misstaga oss, om vi, på samma gång vi döma om Departementets förslag efter Utskottets, se de hufvudsakligaste af skälen mot det förra innehållna i den mot Utskottets förslag afgifna reservation [1]).

Under motions-tiden hade i alla fyra Stånden motioner blifvit i frågan väckta till ett sammanlagdt antal af 11, af hvilka sex gingo ut på upphäfvande af den år 1835 utfärdade författning och fem på införande af ändringar eller tillägg deri, dels om allmännare kungörande af köpe-afhandlingarna, hvilket skulle motverka det öfverklagade svikliga förfarandet, enär — såsom en af motionärerne yttrar sig — "mången både köpare och säljare, som icke tillbakahålles deraf, att hans namn införes i en Embets-myndighets protokoll, hvilket begrafves i Archivet, skulle deremot skygga tillbaka för ett allmänt kungörande af sitt deltagande uti en affär, mot hvars ärlighet skäliga misstankar kunde förefinnas", och dels om åliggande för köpare och säljare att, vid uppkommen tvist, gå ed om bona fides vid köpet. — En af dem, hvilka yrkade på Förordningens upphäfvande, önskade i stället stadgandet af former för hypothecarisk pantsättning af lös egendom.

Riksdagens Lag-Utskott lemnar en i allmänhet fullständig utredning af frågan, hvilken det på följande sätt inleder: "Vid granskning af de framställningar, som uti förevarande ämne sålunda blifvit gjorda, visar sig, huruledes tvänne motsatta åsigter hufvudsakligen

[1]) Af åsigterna inom Högste Domstolen finnes ock en resumé i artikeln N:o 8 af Naumanns Tidskrifts första årgång. Deri uppgifves det väl att meningarna derstädes delat sig åt två håll; men af framställningen visar sig, att de mest betydande anmärkningarna gjorts i samma rigtning, som den reservation, hvilken längre ned omförmäles.

Digitized by Google

söka göra sig gällande, åsyftande, *den ena*, att, med bibehållande af Kongl. Förordningen den 9 Maji 1835, utfinna ytterligare bestämmelser och föreskrifter i enahanda syftning, som de, samma författning meddelar, till förekommande af bedrägliga och svekfulla aftal utaf ifrågaställde art, och *den andra*, att, med författningens upphäfvande, om möjligt, genom andra stadganden afhjelpa den brist, som i denna del vidlåder 1734 års lag." Derefter söker Utskottet skilja mellan de olika åsigterna: "Emot sistnämnde åtgärd har väl blifvit anmärkt, att författningen lemnade den behöfvande, som ej eger andra tillgångar, än sin lösa egendom, och således ej har annan säkerhet att erbjuda, ett tillfälle att, genom densammas upplåtande, bereda sig ett nödvändigt låneunderstöd; men man synes härvid hafva förgätit, dels att gällande lag icke medgifver panträtt i lös egendom, som af pantgifvaren innehafves, dels ock att en sådan pantsättning, under sken af köp, innebär en svekfull tillställning, den der ingalunda bör af lagstiftaren gynnas." Utskottet säger vidare om 1835 års Förordning: "Om, å ena sidan, det syftemål härmed vunnits, att antedaterade köpe-afhandlingar ej vidare kunna lända till förfång för tredje mans rätt, så förekommer deremot, å den andra, att enär en i föreskrifven ordning upprättad och offentliggjord afhandling måste, i öfverensstämmelse med författningen, på sätt den jemväl blifvit tillämpad, antagas såsom bevisning om skedt köp, intill dess motsatsen ådagalägges, ett skydd, genom den sålunda af lagstiftaren godkända form, lemnas åt missbruk af omförmälde art, som de i föregående lagstiftning saknat, och som försvårat deras upptäckande, helst ett köpe-aftal i sjelfva verket kan vara låtsadt, ehuru afhandlingen är i behörig ordning upprättad och offentliggjord samt således inför lag giltig. Och i denna omständighet måste orsaken sökas till den allmänna bittra klagan, som blifvit förd öfver merberörde författning." Emot dem, hvilka uti ett allmännare kungörande sökt botemedel mot svekfulla afhandlingar, erinrar Utskottet, "att då det föreslagna allmängörandet skulle åligga så väl bedragaren, som den redlige köparen, den förre ej har större anledning att blifva misstänkt än den sednare; att föreställningen om en dylik misstanka sannolikt icke skulle afhålla bedragaren från omförmälde åtgärder, derest han deraf kunde hoppas fördelar; samt att dessa åtgärder ingalunda försvåras af ett vidsträcktare kungörande af den föreskrifna handlingen, enär sjelfva formen, under skydd hvaraf åtgärderna kunna vidtagas, förblifver i grunden oförändrad." Utskottet, som fördenskull höll före, att man borde frångå den år 1835 inslagna banan, men icke heller ville, såsom en och annan af motionärerna fordrat,

Digitized by Google

föreskrifva, att köp af lösören skulle vara ogiltigt utan det köptas öfverlemnande till köparen, fann för vinnande af det dubbla ändamålet, att gifva eganderätten tillbörlig helgd och bereda ett behöfligt skydd åt borgenärers rättmätiga anspråk, de vid 1840 års Riksdag hyllade grundsatser i sin mon förtjena uppmärksamhet.

Dessa grundsatser upptogos ock i hufvudsakliga delar af Utskottet, som emellertid ansåg nödigt, att derjemte gifva bestämmelser för de fall, att lyftning af utmätt och qvarsatt gods, derom tvist uppstått, af endera parten påyrkades, att godset vore af sådan beskaffenhet, att det icke utan uppenbart äfventyr kunde förvaras, och att först sedan godset blifvit, efter utmätning, försåldt någon påstode sig hafva egt rätt till godset.

Af Utskottets författnings-förslag, i hvars ingress upphäfvande af Förordningen den 9 Maji 1835 förordas, är icke nödigt att anföra de delar, som afhandla de nyss nämnda fallen, utan endast 1 och 5 §§, som innehålla de grundläggande bestämmelserna för förhållandet mellan en köpare af lös egendom och säljarens borgenärer. Den förra lyder:

"Söker någon vid utmätning att få undantaga gods, som i gäldenärs bo finnes, och är sökandens rätt dertill icke ostridig, då må utan hinder af nämnde anspråk, godset utmätas; dock stånde det i säkert förvar, intilldess öfver anspråket dömdt varder, derest sökanden bjuder bevis för sin rätt; och vare han i thy fall skyldig att, inom tre månader efter utmätningen, låta sin vederpart instämma till Domstolen i den ort, der utmätningen skett, eller hafve sin talan förlorat. Söker åter gäldenär visa, att godset för annans räkning undantagas bör; varde ock då detsamma utmätt och satt i säkert förvar, och ankomme på gäldenär, att om utmätningen underrätta den uppgifne rätts-eganden, hvilken, om han ej inom ofvan stadgade tid efter utmätningen, saken instämmer till den Domstol nu sagd är, skall hafva sin talan å utmätningen förlorat. Vill den, som utmätningen sökt, sjelf stämma i något af nu omförmälda fall, stånde det honom fritt."

Den 5:te § lyder:

"Föres talan hos Domstol om rättighet att få gods från utmätning undantaga, efter thy i §. 1 sagdt är, och finner ej Domstolen sådana omständigheter förekomma, hvilka göra rättmätigheten af det anspråk otvifvelaktig, må Domstolen ålägga den, som nämnde rättighet påstår, att med ed intyga, det han redeligen samt på god tro och ej till veterligt förfång för vederparten sin rätt åtkommit. Vill eller kan han ej denna ed aflägga, hafve saken tappat."

Digitized by Google

Reservation afgafs af Herr *Günther*, som deruti till en början yttrade, att han ej kunde smickra sig med den föreställningen, att samma förslag, som, efter dess granskning i Högste Domstolen fått hos Regeringen förfalla, skulle, ånyo upptaget af Lag-Utskottet, blifva mera antagligt inom Högste Domstolen och Konungens Conseil, än det tillförene befunnits, och att han således ej kunde gilla ett beslut, som, derest det af Ständerna godkändes, skulle hafva till följd, att i en fråga, med afseende på hvilken man icke utan olägenhet kunde stadna vid hvad för närvarande var gällande, ingen förändring blefve tillvägabragt. Derför tillstyrkte han i stället att, med bibehållande af tillåtligheten af de lösöre-köp, som på senare tider kommit i bruk, söka införa tillräckliga controller mot deras missbruk; hvilken åsigt af honom motiverades med en blick på sättet, huru dessa lösöre-köp uppväxt på den af 1734 års lagstiftare fårade mark. De enkla föreskrifterna i denna lag angående undantagande af gods vid utmätning hade varit någorlunda tillräckliga, så länge fråga icke uppstått om undantagande af annat, än pantsatt, lånt, legdt eller förtrodt gods, som bevisligen *under egenskapen af att vara annans tillhörighet i gäldenärs bo inkommit.* Men med tiden hade gäldenärerne lärt sig att, till utmätningens undvikande, uppgifva såsom annans tillhörighet *sådan i deras bo befintlig egendom, som de sjelfve bevisligen egt*, under föregifvande att de försålt egendomen med vilkor, att han skulle såsom anförtrodt gods få i säljarens vård qvarblifva; och som lagen för giltigheten af köpeaftal om lös egendom hvarken fordrade tradition eller annan bevisning, än köparens och säljarens ömsesidiga samtycke, hade *Domstolarne funnit sig ej kunna undgå* att tillerkänna gällande kraft åt köpe-afhandlingar, som till bestyrkande af berörda förgifvande upprättades och företeddes, så snart deras rigtighet af de båda contrahenterne erkändes. Derigenom hade väl ett fält öppnats för bedrägliga gäldenärer att svika sina fordrings-egare, men jemväl ock utväg för den redlige låntagaren, som ej egde annan tillgång än den lösa egendom, han sjelf behöfde för sitt dagliga bruk, att, på sidan om lagens stadganden rörande lös pant, begagna sina tillgångar såsom medel till en credit, som han derförutan skulle hafva saknat. Denna utväg hade också småningom kommit allt mer i bruk, och det felaktiga härvid hade legat mindre i sjelfva saken, än i sättet eller den hemlighet, hvarmed sådana transactioner bedrifvits. Genom 1835 års Förordning hade man sökt att medelst köpe-afhandlingarnas offentliggörande betaga egendomens innehafvare skenet af att ega större tillgångar, än han i sjelfva verket egde,

Digitized by Google

och förekomma det missbruk, att afhandlingar företeddes, som vore antedaterade, dock utan att förbjuda *det af lagen förut medgifna bruket* af slika köpe-afhandlingar; men man hade icke lyckats att vinna målet. Frågan blefve derför, huruvida man skulle fortgå på den år 1835 beträdda banan och söka genom ytterligare controller uppnå det föresatta målet, eller om man, medelst förklarande af att innehafvaren af lös egendom *alltid* skulle vid utmätning betraktas såsom egare, skulle på en gång afskaffa bruk och missbruk. Denna sista åtgärd, för hvilken visserligen några ledamöter i Högsta Domstolen yttrat sig, fann reservanten likväl för sträng. Undantag borde rättvisligen göras för sådant pantsatt, lånt, legdt eller förtrodt gods, som bevisligen under denna egenskap i gäldenärens bo inkommit; men dessa undantag kunde sedermera lätt nog leda till författningens eluderande. På grund häraf och då, dessutom en tidpunkt af allmän och stor penninge-förlägenhet icke syntes vara passande att undandraga allmänheten ett hjelpemedel för crediten, som hon redan före 1835 begagnat, kunde reservanten ej förorda berörda åtgärd. Den utväg, han, efter hvad vi ofvan angifvit, fann skäligt tillstyrka, kallade han en medelväg mellan det alldeles ocontrollerade köpet och dess fullkomliga ogillande; ock, sökte han, i likhet med åtskillige af motionärerne, de nödiga controllerna dels i allmännare kungörande af köpe-aftalet dels i skyldighet för contrahenterne att med edgång styrka detsamma.

Vid en granskning af Utskottets förslag och Herr Günthers reservation visar sig, att lagstiftaren numera börjat tydligare inse, att omhandlade lösöre-köpen egentligen innebure förpantningar af lös egendom, och att frågan således anginge, huruvida pantsättning af sådan egendom på annat sätt, än medelst egendomens traderande, skulle vara tillåten eller icke. Sålunda förmäler Utskottet, att en person genom dessa afhandlingar kommit i tillfälle att bereda sig *låneunderstöd*, samt reservanten, att den redlige *låntagaren* blifvit satt i stånd att begagna sina tillgångar såsom medel till en eljest saknad *credit*. Om med denna insigt äfven förmåga borde hafva förvärfvats att med säkrare blick bedöma, hvilka utvägar vore de tjenligaste för vinnande af det ena eller andra ändamålet, måste det förefalla underligt, att reservanten, då han ansåg hypothecariska pantsättningar böra tillåtas, icke föredrog att direct och öppet erkänna dem samt gifva dem en deras väsende motsvarande form, utan i stället sökte för dem bibehålla en form, hvilka de derförut endast genom missbruk af ett för andra ändamål afsedt aftal antagit. Att sådant föranledts af en viss veneration för en sekel-gammal lag-

Digitized by Google

stiftning och ett, enligt förmenande, derpå bygdt bruk, synes man nästan berättigad att antaga på grund af reservantens förklaranden, att domstolarne till följd af lagens bestämmelser om köp funnit sig "*ej kunna undgå*" att tillerkänna gällande kraft åt de ifrågakomna köpe-afhandlingarna, samt att med 1835 års författning afsågs att närmare reglera "*det af lagen förut medgifna bruket*" af pant-förskrifningar företagna under formen af köp. Reservanten med-gifver dock på samma gång, att berörda transactioner innehålla blott ett "*föregifvande*" om köp och att de skett "*på sidan om lagens stadgande rörande lös pant*", och finner således ingen betänklighet vid att antaga hos 1734 års lagstiftare den inconsequence, att, på samma gång han ogillat en öppet och i naturlig form framträdande hypothecarisk pantsättning, han skulle hafva godkänt hvarje föregifvande af en *annan* rättshandling, och särskildt just det förbudna aftalet doldt under denna andra rättshandlings larf. Icke så lätt frie från dylik betänklighet äro vi böjde att med Utskottet antaga, att, så snart hypothek i lösören äro förbjudna, "en pantsättning under sken af köp innebär en svekfull tillställning", hvilken icke är af lagen gynnad. Att vi ej heller, med hänsyn till *lagskiparens* skyl-dighet att noggrant hålla lagen, efter hans grund och mening, vid magt, kunna dela den åsigt, att domstolarne redan före utfärdandet af 1835 års Förordning "icke kunde undgå" att gifva giltighet åt de inför dem åberopade skenköp, är tydligt af hvad vi förut haft tillfälle att utveckla. Vi se i berörda förfarande af de lagskipande myndigheterna icke en accomodation efter *lagen*, utan fastmer en svag eftergift för enskildes egennyttiga och rätts-stridiga sträfvan-den. — Är denna vår åsigt om hvad 1734 års lag velat sann, så kunna vi emot reservantens förklarande, att den af honom förorda-de utväg skulle utgöra en medelväg mellan köpets ocontrollerade er-kännande (enligt 1734 års lag) och dess absoluta ogiltighet så snart det kommer i strid med en borgenärs anspråk på utmätning (enligt några ledamöters i Högste Domstolen mening), göra den anmärkning, att 1734 års lag lika litet undandragit köpet, som någon annan rätts-handling, domarens pröfning och bedömande, och att följaktligen den ene af de utvägar, mellan hvilka reservantens förslag skulle utvisa medelvägen, icke är till finnandes. Deremot utgör den åt-gärd han föreslagit, såsom oss synes, en medelväg mellan rent för-bjudande af hypothecariska pantsättningar af lösa saker och deras öppna erkännande. En sådan medelväg förefaller oss för lagstif-taren mindre recommendabel.

Digitized by Google

Då lagstiftnings-frågan kom till Riks-Stånden remitterade de alla betänkandet tillbaka till Utskottet i den syftning, att de nya bestämmelser, som kunde finnas nödiga, skulle hvila på den i Herr Günthers reservation uppställda princip. Detta utslag torde till en stor del hafva berott af farhoga hos Stånden att stadna i ett beslut, som icke skulle vinna godkännande hos regeringen. Utskottet utarbetade ock, i enlighet med återremissernas syftemål, ett förslag till författning om lösöre-köp, som väl undanrödjer 1835 års Förordning, men i sjelfva verket icke utgör annat, än en på henne, såsom grundval, uppförd byggnad. Författningsförslaget blef sedermera af Stånden antaget och jemväl, sedan det framlagts för Kongl Maj:t[1]), af honom gilladt och genom Förordning den 20 November 1845 till lag upphöjdt.

Denna författning, som utgör den slutliga frukten af de 17 föregående årens lagstiftnings-arbete i förevarande ämne, innehåller följande bestämmelser, som dels öfverensstämma med föreskrifterna i 1835 års Förordning och dels äro tillägg och utvecklingar till dem, nämligen

i § 1.

att den som tillhandlar sig lösören med tillåtelse, att de få qvarblifva i säljarens vård, bör, såvidt de skola fredas från utmätning för säljarens skuld, upprätta *skriftlig afhandling* om köpet *med förteckning å de köpta persedlarne* och *vittnens underskrift*, och sedermera låta från predikstolen i den församlings kyrka, der säljaren bor, å *nästa söndag* då gudstjenst derstädes hålles, *uppläsa kungörelse* om afhandlingen, innehållande säljarens och köparens namn och yrken, dagen då afhandlingen uppgjordes och köpeskillingens belopp,

samt att afhandlingen derefter, försedd med behörigt bevis om kungörelsens uppläsande, bör, om egendomen finnes i stad, *inom åtta dagar efter kungörandet* uppvisas inför stadens Rådstufvu-Rätt eller i Stockholm inför Öfver-Ståthållare-embetets cancellie, för att i dessa myndigheters protocoll intagas, eller ock, om egendomen finnes på landet, icke blott *inom sistnämnda tid* uppvisas för *kronofogden i orten* tillika med en af afhandlingen tagen styrkt afskrift, som af honom behålles, utan äfven senast vid det *lagtima ting*, som näst *efter*

[1]) Bihang till Riks-Ståndens protocoll för Riksdagen 1844—1845, 7:de Saml. Lag-Utskottets Bet:n N:ris 69 och 102, 10:de Saml. Expedit. Utskottets skrifvelse N:o 189.

Digitized by Google

en månad (efter kungörandet) infaller, företes inför Härads-Rätten till att intagas i hans protocoll;

i § 2.

att ofvan nämnda myndigheter, i hvilkas protocoll afhandlingen influtit, skola *genast* (å vanlig anslags-tafla) *anslå kungörelse* om afhandlingen af samma innehåll, som den redan omtalade kungörelsen i kyrkan;

i § 3.

att, om vid utmätnings-tillfälle jäf göres af fordringsegare emot då företedd köpe-afhandling, som finnes efter 1:sta §:s föreskrifter upprättad och behandlad, *fordringsegaren* vidare *skall*, derest han vill fullfölja jäfvet, *inom tre månader derefter instämma* så väl säljaren som köparen till domstolen i den ort, der egendomen finnes, och dessutom, om han vill att egendomen under tiden för rättegången skall stå i qvarstad, hos Konungens Befallningshafvande i länet *inom fjorton dagar efter utmätnings-tillfället* ställa full borgen för kostnad och skada, som kan följa af qvarstaden;

och i § 4.

att utan hinder deraf, att med köpeafhandlingen förfarits, som sagdt är, domaren eger efter omständigheterna *pröfva afhandlingens giltighet*, och att köparen i hvarje fall, så snart fordringsegaren det åskar, är skyldig att med ed betyga att mellan honom och köparen blifvit på god tro så tingadt och betalt, som afhandlingen innehåller;

hvarjemte i § 5 föreskrefs, i fråga om de lösöre-köp, som blifvit upprättade före författningens utfärdande, att med dem skulle inom sex månader efter utfärdandet så förfaras, som i författningen vore stadgadt, så vida de skulle fortfara att ega gällande kraft mot andre, än köpare och säljare sins emellan.

IV.

Vi skola nu söka utreda det inom vår Civil-Rätt sålunda sanctionerade lösöre-köpets *juridiska betydelse*, för att sedermera verkställa en granskning af dess ändamåls-enlighet.

En del jurister anse lösöre-köpet efter 1835 och 1845 årens författningar stå i god öfverenstämmelse med vår derförut bestående

Digitized by Google

rätt, och särskildt med de om *köp af lös egendom i allmänhet* gällande föreskrifter, i det de utgå från den åsigt, att köpe-aftalet, såsom sådant, väl är fulländadt, så snart ömsesidigt samtycke rörande de väsentliga elementen i köpet — saken och priset — är för handen, men att aftalet utan tradition af den sålda saken medför för säljaren endast *obligatorisk förbindelse* att utlemna henne till köparen, på samma sätt som denne har förbindelse att erlägga priset; hvaremot förändring i *realrätts*-förhållandena, d. v. s. eganderättens öfvergång från säljaren till köparen, först med verkstäld tradition af saken eger rum. Enligt denna uppfattning blifver det särdeles lämpligt att betrakta de formaliteter, som äro stadgade för lösöre-köpet enligt 1845 års Förordning, såsom åtgärder, hvilka till följd af den publicitet, de gifva åt köpet, ersätta den tradition, hvilken köparen tills vidare afsagt sig, och hvilka således likasåväl som sjelfva traditionen hafva med sig eganderättens öfvergång på köparen [1]).

Berörda åsigt om köpets allmänna natur delas icke af alla vårt lands jurister, utan antaga andre, att eganderätten till saken öfvergår på köparen i *det ögonblick*, då aftalet genom contrahenternes ömsesidiga samtycke är fulländadt, samt att sakens utkräfvande af köparen eller hennes frivilliga öfverlemnande af säljaren, i stället för att utgöra *vilkoret* för eganderättens uppkomst, sjelft har *sin grund* i en sådan af köparen *redan vunnen* sakrätt. — Det är icke vår afsigt att ingå i en noggrann framställning och ett bedömande af *de* skäl, som blifvit åberopade af dem, som mot hvarandra förfäktat omförmälta olika åsigter om betydelsen af köp af lösa saker. Det är nog att angifva, att ingendera sidan kunnat anföra något *gällande* positivt lagbud, som fullgiltigt bekräftat hennes mening, samt att fördenskull tvistefrågan måste afgöras efter allmänrättsliga grundsatser och i öfverensstämmelse med det hos oss historiskt gifna. Hos våra förfäder synes visserligen köpet hafva varit i allmänhet förenadt med den sålda sakens öfverlemnande till köparen, såsom naturligt är vid en tidpunkt af mindre utvecklad omsättning; men detta förhållande var något blott factiskt, deråt ingen juridisk betydelse var förlänad. För köparens rätt var traditionen af ingen vigt. Denna var helt och hållet fästad vid sjelfva köpet, d. v. s.

---

[1]) Jfr. *Schrevelius*, *Lärobok i Sveriges Civil-Rätt*, *2:dra Delen*, *Lund 1847* § 146 sidd. 100 o. f., *Naumanns* Tidskrift 1:sta Årgången sidd. 40 och 48 (artikeln 8), samt *Broomé*, *Är enligt Sveriges Lag tradition nödvändig för äganderättens till lösören öfvergång till annan man?* i Jurid. Föreningens Tidskrift 16:de Bandet sid. 156.

Digitized by Google

köpeaftalet, hvilket ock omgärdades med vissa formaliteter — såsom närvaro af mäklare och vittnen eller derjemte dess bekräftande med handslag eller handpenning — på det dels dervid skulle tillgå med större ömsesidigt förtroende och allvar, och dels aftalet blifva för framtiden bevisligt. Med ökadt behof af friare handel kommo emellertid under 17:de århundradet dessa formaliteter småningom ur bruk, och lemnades derigenom åt köpet såsom rent consensual-aftal den juridiska betydelse, som det förut egt såsom formal-contract. Denna ståndpunkt synes ock 1734 års lagstiftare hafva intagit, på samma gång han likväl ännu icke med bestämdhet skilde mellan köpet och traditionen, hvilka i hans föreställning i allmänhet framstodo såsom åtminstone factiskt förenade. Det är först senare, som skilnaden mellan köpet, såsom blott aftal, och dess fullbordande genom tradition af saken blef med full klarhet uppfattad. Till en början var då doctrinen benägen att afgöra frågan om deras inbördes förhållande i juridiskt hänseende så, att i öfverensstämmelse med det äldre åskådnings-sättet de af contrahenterne åsyftade rättsverkningarna och bland dem eganderättens öfvergång voro uteslutande fästade vid aftalet, till dess under innevarande århundrade åtskillige rätts-lärare sökte hos oss införa den lära om köpet, såsom blott obligatoriskt förbindande, och om traditionen, såsom medförande eganderättens öfvergång, hvilken lånad ifrån Romerska Rätten blifvit upptagen i flere nyare staters rätts-system. Emellertid fortfor den juridiska *praktiken* att hålla sig vid den gamla uppfattningen, hvilket tydligen ådagalägges af den lagstiftning, hvilken vi för närvarande behandla, enär utan ett allmänt antagande af att tradition icke vore nödvändig, för att skänka köparen eganderätten, eller ens, för att mot säljarens borgenärer trygga honom i denna hans rätt, bruket af de lösöre-köp, hvilka sedan af denna lagstiftning sanctionerades och förs\u00e5gos med vissa formaliteter, icke kunnat uppkomma. Äfven under närvarande tid är, så vidt vi känna förhållandet, den åsigt allmänt rådande, att vid köp af lösa saker eganderättens öfvergång beror allena af aftalets tillvaro[1]).

[1]) Jemväl under en tidigare period, näml. med slutet af 17:de århundradet eller just det, då köpet af lösören frigjordes från de formaliteter, vid hvilka det förut var bundet, hade Svenska Rätten genom nära beröring med den Romerska varit utsatt för att röna inflytelse af den senares uppfattning af köpets natur, ehuru olikheten mellan denna och det Svenska föreställnings-sättet då ännu icke framstod med samma bestämdhet, som i början af nuvarande århundrade blef fallet, och fördenskull ej heller den främmande lärans anspråk på erkännande framställdes med samma styrka. Fget är att se, huru den inhemska åsigten, som under de rättslärdes bemödanden att på de Svenska förhållandena lämpa det romerska rätts-

Digitized by Google

Från *allmänrättslig* synpunkt måste vi ock uttala oss för den hos oss historiskt utvecklade grundsatsen, att köparen med sjelfva aftalet vinner eganderätten till den köpta saken; ty, är det *köparens* (i aftalet uttryckta och på säljarens medgifvande stödda) *vilja*

---

systemet naturligen blef i ej ringa mon undanskymd af detta systems lära om köpet, likväl med stigande utveckling småningom arbetade sig fram i förgrunden. *Loccenius* i sin i det hela på Romersk grund byggda *Synopsis juris privati*, *Gothoburgi 1673*, besvarar sid. 392 en af honom uppkastad fråga: "Num periculum rei venditæ ad emtorem, an vero venditorem ante traditionem, spectabit?", sålunda: "Ad venditorem videri possit spectare, tanquam adhuc dominum rei, quæ nondum tradita est. Qvia sane, *qui nondum rem emtori tradidit*, *adhuc ipse dominus est*." Sedan han redogjort för de invändningar, som uppkastats mot detta resultat, tillägger han emellertid: "Sed demus *venditorem non esse plenum* rei venditæ *dominum*, cum emptor ex conventione jus jam quæsitum in se transferendi rei emtæ dominium teneat; tamen ante traditionem venditor adhuc est ejus possessor. *Rei* autem *alienæ* possessor, ut alias, fidam ejus curam habebit etc. Samtidigt yttrar likväl *Rålamb*, hvars juridik i allmänhet hvilar på en mera nationell och naturlig uppfattning, i *Observationes juris practicæ* sid. 202: "Ty först är naturen aff sälliande när thet skeer pure och uthan wilkor at *strax effter sluth aff kiöpet transfereres Dominium eller äganderätten på Kiöparen* och tå ligger godzet Kiöparens wårdnader å. Notandum enim sine traditione, ipso contractus momento transferri Dominium posse, (detta citat är efter Grotius och öfversättes af Rålamb sålunda:) thet är: uthi sielfwe ögneblecket aff slutne afftalet, blifwer äganderätten Kiöparens uthan lefwererandet." *Nehrman*, som i sitt arbete *Inledning till den Svenska Jurisprudentiam Civilem*, *Lund 1729*, jemväl rönt, hvad systematiseringen angår, inverkan af Romerska rätten, upptager sidd. 146 och ff. "Den öfverlåteliga Åtkomsten eller *Traditio*" såsom ett *Modus adquirendi dominium*, men yttrar i 6 § af det Cap., som handlar om detta fång: "Har transferens ey än lemnat besittningen, är öfverlåtandet lika krafftigt. Men för större säkerhet och andra orsaker skull är jemväl thet nödwändigt. Wil han ey i godo, kan han ther til twingas, som i 4 Cap. 11 § sagt är, så framt the fyra första requisita finnas ricktige, ty possessio hörer mera til ägande rättens fullbordande, än til thess öfwerlåtande, *hwilket genom samtycket skiedt är.*" I *Twistemåls-Lagfarenheten* af *Lars Tengwall*, *Lund 1802*, som i allmänhet följer Nehrmans förenämnda verk, säges under Capitlet om "Öfverlåtelig åtkomst, Traditio" följande: "I dessa fall är traditio wäsendtelig til ägande rätten, *åtminstone til skadeståndet. Medelst samtycket* och afhandlingen emellan fullmyndige och fullägande personer, *går ägande rätten öfwer från förra til senare ägaren*, *therföre kan aldrig sägas at traditio i almänhet är så wäsendteligen nödwändig*, *at nya ägarens rätt*, *ty förutan*, *skulle wara ofullkomlig.*" — Sedan var det *Holmbergson* i disputation *år 1806* "*De jure in re per contractus adquirendo*", som åter sökte göra den romerska uppfattningen af köpet gällande, och efter honom redan (sid. 37 not. 1) nämnde författare.

Digitized by Google

att vara sakens egare, som utgör (den subjectiva) grunden för hans rätt, är det m. a. o. den ur denna vilja utgående verksamhet, hvilken staten förser med sin tillåtelse och dymedelst constituerar till *rättighet*, så kan icke, efter det viljan en gång med någon rättslig giltighet gifvit sig tillkänna, den vunna rättigheten *till sin art* förändras, med mindre än att viljan blifver en annan. Men köparens vilja att *ega* den köpta saken är onekligen densamma redan med köpets afslutande som efter sakens traderande. Vi räkna ock derför den honom tillkommande rättighet vara *från början eganderätt*, och kunna ej gilla den tro, att hon begynner som obligationsrätt och derefter *förvandlas* till nämnda sakrätt. Föremålet för den af köparen afsedda rätt är utan tvifvel i hvarje ögonblick efter rättighetens betingande sjelfva saken, således icke mindre under det saken ännu befinner sig i säljarens besittning, än efter hennes öfverlemnande. Hvarför då förklara rättigheten vara en annan före och efter denna åtgärd? [1])

De som på vår rätt vilja öfverflytta den romerska föreställningen om köpet se, efter hvad vi redan antydt, i det lösöre-köp, som K. F:na 1835 och 1845 omtala, ett *verkligt* köp, vid hvilket den solennitet, som dermed är förenadt, träder i traditionens ställe. Derför bestrida de ock, att föreskrifterna i dessa författningar må tillämpas på aftal, som icke egentligen äro köp utan pantförskrifningar förklädda till köp [2]). En sådan åsigt om vilkoren för

---

[1]) En särskild sak är, att köparen genom sakens mottagande blir mera skyddad i sin eganderätt, att denna derigenom blir mera *privilegierad*. Vi förneka med det ofvanstående ingalunda, att ifrån rationell synpunkt köparen först med traditionen vinner fullt skydd för sin rättighet, emedan han dermed får hennes föremål inom den krets, der hans vilja är uteslutande verksam, och att han dessförinnan äfventyrar, att tredje man kan i god tro förvärfva rätt till saken förenad med besittning af henne, för hvilken *hans* rätt då måste vika. Men möjligheten deraf hindrar oss icke att anse honom efter köpets afslutande vara *egare* till saken, såvidt vi nämligen icke vid eganderätten fästa begreppet af *absolut* giltighet, utan gifva åt denna rättighet, ej mindre än åt andra, bestämningen af *relativitet*. Romarne hade en annan uppfattning af sakrätternas och i synnerhet eganderättens betydelse, men sökte undvika de practiska olägenheterna deraf genom att före traditionen förneka köparen vara egare af saken och i stället tillerkänna honom blott *fordrings-rätt* på sakens utlemnande. För practiska ändamål offrade de sålunda den theoretiska conseqvencen.

[2]) Detta är tydligen uttaladt i Art. N:o 8 af Naumanns tidskrifts första årgång, sidd. 50 och 51, men synes ock förutsatt hos Schrevelius och Broomé i deras ofvan nämnda arbeten.

Digitized by Google

nämnda föreskrifters tillämplighet står likväl icke i öfverensstämmelse med de yttranden, som hos lagstiftande myndigheterna under öfverläggningarna om de särskilda lagarne förekommit, utan dessa gifva i rak motsats häremot vid handen, att ifrågavarande föreskrifter angå alls icke köp, utan endast aftal, som egentligen är pantförskrifningar. Granskar man omförmälta yttranden, finner man att å ena sidan yrkats undertryckande af det uppkomna bruket att verkställa lösöre-köp, emedan dessa aftal vore, såsom blott *föregifna* köp, olagliga, och, å den andra, att man skulle bereda en *låne*-behöfvande möjlighet att mot säkerhet i tillgångar, som fortfarande förblefve i hans besittning, förskaffa sig det capital, han kunde behöfva, ehuru på ett sådant sätt, att den disposition, han dervid gjorde af sin egendom, blefve allmänt kunnig och således ej skulle kunna ha till följd, att han med hemligen förvärfvade medel upprätthölle en undergräfd oeconomisk ställning till varande eller blifvande borgenärers skada. Sistnämnda afsigt hos en del af lagstiftningens organ bortblandades emellertid — och säkerligen omedvetet — genom benägenheten att, för uppnående af berörda ändamål, hvilket de rätteligen bort söka vinna *genom hypotheks-pantsättningar*, legalisera och med bestämda formaliteter förse omförmälta lösöre-köp. Derigenom kunde de dock lättare nå sitt syftemål, emedan å motsatta sidan icke tydligen insågs, att det som infördes var i verkligheten något nytt. Köp i allmänhet vore ju förut kända aftal och om annat än köp vore, efter hvad namnet angåfve, nu ej heller frågan! Oaktadt oklarhet sålunda rådde i begreppen å ömse sidor, isynnerhet i början af lagstiftningen i ämnet, så är dock tydligt, att de, som slutligen bestämde utgången af lagstiftnings-arbetet, icke hade för afsigt att gifva bestämmelser om *andra* aftal, än de redan på sidan om rätten brukliga lösöre-köpen, hvilka stodo i detta förhållande till rätten af just den orsak, att de egentligen voro *pantförskrifningar*, samt att ej heller å det motsatta hållet någon tanke fanns derpå, att lagstiftningen skulle medföra rubbning i den rådande uppfattningen af köpet. Visserligen hette det i ingressen till 1835 års Förordning, att densamma vore föranledd af omsorgen "att söka förebygga sådane svekfulla tillställningar, som, medelst *diktade* köpeafhandlingar, om gäldenärs lösöre-egendom, för att undandraga densamma utmätning, egt rum", och man skulle deraf kunna vara benägen att sluta, att lagstiftaren velat med författningens föreskrifter frammana verkliga köp och således jemväl med dem åsyftat endast sådana; men på de anförda orden får ej denna vigt läggas. De äro hemtade från förste motionären i ämnet, hvars förslag gick ut på

Digitized by Google

lösöre-köpens totala aflysande, och förekomma i Förordningen endast för att angifva den yttre anledningen till lagstiftarens uppträdande. Förmodligen insåg han ej ännu med full tydlighet, hvaråt den af honom inslagna banan förde, och ansåg sig derför kunna utan motsägelse med berörda ord inleda sina lagstadganden. I Förordningen af år 1845 förekomma ej dessa eller andra dylika uttryck, sedan rigtningen i den nya lagstiftningen blifvit mera tydlig.

Vår öfvertygelse är fördenskull, att man ingalunda är berättigad att fordra, att ett verkligt köp skall existera för att kunna tillämpa 1845 års Författning, utan att hon tvärtom icke i ringaste mon berör de verkliga köpen, hvilka fortfarande böra bedömas efter de rätts-regler, som redan derförut för dem gällt. Har, således, en person i verklig afsigt att blifva egare till en sak tillhandlat sig henne, anse vi honom, oaktadt han af en eller annan anledning icke tagit saken i sin besittning, vara tryggad i sin eganderätt emot säljarens borgenärer, såvida ej saken blifver af någon af dem i god tro mottagen i pant eller de vinna sådan utmätning af henne, som medför förmonsrätt [1]). — Deremot afser den nya Författningen aftal af annat slag än köp, och *endast* dessa aftal, nämligen *hypothecariska pantsättningar*, vid hvilkas behandling hon dock begagnar sig af benämningen köp samt andra den juridiska terminologiens uttryck, som med denna benämning sammanhänga.

En följd deraf, att Förordningen angår hypothek i löst gods, är att för hennes användning kräfves, att den ene af contrahenterna (köparen) redan eger eller vid aftalets ingående vinner en fordran hos den andre, vare sig att denna fordran vid tillfället har full existence eller är blott eventuell, såsom grundande sig på ingången borgens-förbindelse för säljaren. I enlighet med denna utgångspunkt, som i Förordningen icke finnes omnämud, men deri dock förutsättes, måste man sedermera tolka de uttryck, som deri förekomma. Med "köpeskillingen" förstås tillvaron af en fordran och med köpeskillingens "belopp" den fordringssumma, för hvilken säkerhet genom aftalet vinnes. Köparens skyldighet att "med ed betyga, att emellan honom och säljaren är på god tro så tingadt och betaldt, som afhandlingen innehåller", kan icke innebära annat, än att han skall edeligen för-

[1]) Hvad *bevisningen* för köparens rätt angår, tillåta vi oss dock erinra hvad vi långt förut yttrat, att då säljarens borgenärers rätt till hans gods kommer i fråga, säljarens och köparens ömsesidiga erkännande icke är nog för ådagaläggande af köpets *verklighet*, emedan den juridiska præsumtionen talar för det i de flesta fall deremot stridande antagandet, att säljaren, såsom sakens innehafvare, besitter henne sig sjelf till gagn.

Digitized by Google

säkra, att han verkligen eger en fordran, som motsvarar den uppgifne köpeskillingen, så att afhandlingen icke är jemväl *såsom pantsättning* diktad och således företagen för att bedrägligen undandraga borgenärerna tillgångar, som dem rätteligen borde tillkomma. Det åliggande, som gifvits domaren att oberoende deraf, att de stadgade formaliteterna iakttagits, "pröfva afhandlingens *giltighet*" syftar äfven på samma förhållande, och ej på att afhandlingen skall innehålla det aftal, hvars namn hon bär.

Frågar man sig vidare, hvad vid detta aftal *köpeskillingens erläggande* må innebära, synes det ligga närmast för hand att låta detta vara redan vid köpets uppgörande fullgjordt genom skuldens tillintetgörande emot det att eganderätten till de köpta sakerna öfverflyttades på fordrings-egaren; men att så gå till väga strider emot de för pante-aftal i allmänhet gällande regler, enligt hvilka panthafvarens rätt visserligen omfattar hela det pantsatta godset och icke blott den del af godsets värde, som motsvarar fordringen, men likväl så, att sedan hela fordringen är genom frivillig betalning eller pantens realisering fullgjord, panten eller hans återstod återgår till gäldenären. På samma sätt bör ock här tillgå, hvilket sker derigenom, att fordringen anses fortfarande bestå jemte eganderätten till det köpta godset, och denne senare icke ega vidare verkan, än som är nödvändig för *fordringens godtgörande* ur panten. Säljaren bör derför, äfven om han icke bevisligen betingat sig återköpsrätt, eller, i händelse af en sådan stipulation, icke inom åsyftad tid gjort denna rätt gällande, ega befogenhet att mot betalande af fulla skulden, återfå sin egendom. Ett annat antagande skulle innebära ett för gäldenären särdeles tryckande legalt pactum commissorium, uppkommet utan gäldenärens medgifvande eller vetskap, hvilket vore så mycket orimligare, som samma aftal, förenadt med traditions-pantsättning, af mången anses vara af lagen rentaf förbjudet [1]). Vi kunna icke heller se, att det kan vara staten värdigt, att ej söka afhjelpa de olägenheter, som för hans mest betryckta medlemmar uppstå till följd af det tvång, han ålagt dem att för sina

---

[1]) Såsom motsvarande exempel vilja vi påpeka att redan vid första uppkomsten af den hos Romarne brukliga *fiducia*, hvilket aftal erbjuder så många likheter med vårt lösöre-köp, detsamma icke medförde vidsträcktare eganderätt, hvilket aftalets benämning äfven utvisade. Fiducia betecknade nämligen egentligen säljarens (gäldenärens) rätt att lösa tillbaka saken. Var det contrahenternes afsigt, att han skulle sakna denna rätt, måste sådant uttryckas i en särskild *lex commissoria*. Då denna af Constantinus förbjöds för alla panteaftal, gällde förbudet jemväl fiducia. Så lika hvarje annat panteaftal behandlades detta af Romarne.

Digitized by Google

ändamål bruka olämpliga utvägar. Enahanda rätt, som vi i detta hänseende sökt tillvinna säljaren, måste vi ock fordra för hans *borgenärer*, så mycket hellre, som eljest en mindre redlig gäldenär skulle i godt förstånd med köparen kunna undandraga dem det värde, hvarmed godset öfverskjuter köparens fordran, samt helt trotsigt förblifva i orubbadt nyttjande af en egendom, som rätteligen borde gå till betäckande af deras fordringar. Ehuru det fördenskull enligt vår mening, icke är tvifvelaktigt, huru de intresserade parternes ömsesidiga förhållanden i denna punkt rätteligen böra från statens sida bedömas, hafvavi likväl den förmodan, att, enligt de svenska juristernas ännu varande uppfattning, den positiva rättens stadganden icke tolkas i öfverensstämmelse dermed, utan att den allmänna meningen är, att åt köparen full eganderätt på grund af lösöre-köpet måste tillerkännas. Vi medgifva äfven gerna att enligt vår uppfattning hvarje tal om köpeskillingens *erläggande* innefattar blott tomma ord, men finna detta naturligt, då fråga är att på ett annat aftal än köp lämpa köpets termer. Dessa få då antingen en förvänd eller ock *ingen* betydelse. I enskilda fall känna vi ock, att köpare frivilligt eftergifvit den rätt, de enligt lagens bokstaf skulle egt, och dymedelst sjelfve mildrat hans stränghet.

Utom de hufvudsakliga tvistigheter rörande lösöre-köpets rätta betydelse, som vi nu berört, kan skiljaktighet uppstå i fråga om detta aftal i trenne andra punkter, hvilka vi ock måste något behandla. Den *ena* skiljepunkten är, huruvida lösöre-köpet enligt 1845 års F:g kan omfatta alla slag af lös egendom eller blott vissa sådana. Derom heter det i den förut citerade artikeln om lösöreköp i första årgången af Naumanns tidskrift, sidd. 49 och 50: "Köpet får endast gälla "*lösören*, *lösörepersedlar*", i dessa ords vanliga bemärkelse, hvilka äro redan befintliga samt dessutom af beskaffenhet, att de vid köpslutet kunna, i sitt *då varande* skick, till köparen utlemnas och af honom bortföras, eller ock, enär derom träffas den särskilda öfverenskommelse, som författningen afser, i säljarens vård "*qvarblifva.*" Detta sistnämnda ord utmärker äfven (hvad författningen dessutom tydligen angifver), att de persedlar, som blifvit försålda, och de, som säljaren det oaktadt får behålla i sin vård, skola vara *desamma* — att identiteten skall vara styrkt." Ehuru vi icke kunna i allo dela den utläggning, artikelförfattaren gjort af vissa uttryck i Förordningen, äro vi likväl af den mening, att orden "de köpta *persedlarne*", af hvilka hon begagnar sig och vid hvilka vi i förevarande afseende hufvudsakligen fästa oss, måste tolkas inskränkt, emedan afvikelse från äldre lag icke får antagas

Digitized by Google

hafva skett i större omfattning, än uttryckligen är bestämdt, och att förty endast *befintligt*, fullt *individualiseradt* och i egentlig mening *flyttbart* gods samt sådant, som kan räknas till *saker* i detta ords reala betydelse, är af lagstiftaren åsyftadt såsom föremål för den ny-införda pantsättningen. *Blifvande* afkomst af befintlig egendom, saker med *vexlande* innehåll, *växande gröda och grufvedelar* samt *fordringar* kunna ej anses såsom "persedlar", och således ej heller efter lösöre-köps-förordningen hypothecariskt förpantas. *Fungibla* saker, såvidt man tager detta ord i samma mening, som det eger, då man säger att sådana saker utgöra föremålet för försträckning, kunna af ett annat skäl icke tjena såsom hypothek. Ty då vid hypothecarisk förpantning de pantsatta sakerna qvarstadna i deras egares besittning på det att deras *bruk och nyttjande* icke må honom undandragas, men *nämnda* saker icke kunna brukas utan att förbrukas eller förvandlas, så lemnar deras förpantning på omförmälta sätt ingen säkerhet; och blifver hon således utan ändamål och förty äfven ogiltig [1]).

Den *andra* punkten, deruti skiljaktighet förekommer, angår frågan om 1845 års Förordning bör tillämpas icke blott — efter ordalydelsen i hennes 1 § — vid utmätning hos säljaren, utan äfven i händelse af *concurs* i hans bo. För Förordningens bristande tillämplighet i sistnämnda fall tala de åsyftade orden i § 1: "Den, som tillhandlar sig lösören .... bör, *så vida de skola fredas från utmätning för säljarens skuld*"; men ehuru vi nyligen uttalat oss för en inskränkt tolkning af ifrågavarande lag, kunna vi likväl ej gilla denna uppfattning, hvarigenom lagstiftarens vilja blifver blott till hälften genomförd, utan att något rimligt skäl finnes, hvarför hon så skall stäckas i sin verkan. Är åt den borgenär, till hvilken lösören öfverlåtits, företräde tillerkändt vid *ett* tillfälle, då hans rätt kommer i collision med andre borgenärers anspråk, så bör han ock vid *hvarje* annat tillfälle åtnjuta företräde för samma rätt i förhållande till samma eller med dem likaberättigade borgenärer. I de öfverläggningar, som föregått den närvarande lagstiftningen finnes ej heller den ringaste antydning derom, att åtskilnad

---

[1]) Uttrycket "i säljarens *vård* qvarblifva", som 1845 års F:g innehåller, kunde gifva anledning till det antagande, att lagstiftaren förutsatt, att sakerna blott skola vara såsom *deposita* hos säljaren, men ej att han må utan särskildt tillstånd bruka dem; men sådant skulle strida emot de hypothecariska pantsättningarnas factiska grund, emedan just egarens behof af sakernas begagnande i de flesta fall motiverar valet af denna förpantningsform.

Digitized by Google

borde vara emellan utmätnings- och concurs-fall, men väl motsatsen. Visserligen framhålles förnämligast och mången gång ensamt utmätnings-frågan, men sådant torde hafva föranledts af den omständighet, att vid lagstiftnings-frågans uppkomst concurser icke voro bland befolkningen i allmänhet brukliga, och att således borgenärers stridiga anspråk vid utmätningar företrädesvis påkallade lagstiftarens uppmärksamhet. Emellertid hade Lag-Utskottet vid 1828—1830 årens Riksdag i sitt förslag till de anmärkta olägenheternas afhjelpande, i likhet med Lag-Committéen, upptagit föreskrift om dess utsträckning till concurs-fall. Att densamma icke influtit i hvad 1835 och 1845 blef såsom lag gällande synes hafva skett mera af bristande omtanke och icke i ändamål att förebygga bestämmelsernas tillämpning vid concurser. Vi finna derför betänkligt att derhän tyda lagstiftarens tystnad i nämnda hänsaende, helst lagstiftarens egna ord i § 5 af 1845 års Förordning om äldre afhandlingar, som blifvit efter föreskrifterna i Förordningen af år 1835 upprättade, tillåta en vidsträcktare tolkning. Efter det att påbud gifvits om att äfven med afseende på dem den nya författningens föreskrifter om tillökta formaliteter skulle inom viss tid iakttagas, tillägges helt allmänligen: "så framt de skola fortfara att ega gällande kraft mot andra, än köpare och säljare sinsemellan", och således utan inskränkning till utmätnings-tillfällen.

För *det tredje* eger stridighet i meningarna rum derom, huruvida alla de publications-åtgärder, som i Förordningen äro köparen ålagda, skola vara till fullo utförda, då utmätning sker eller concurs uppstår, för att lösöre-köpet skall ega giltighet emot tredje man, eller om åt lösöre-köpet skall tillerkännas gällande kraft redan från dess ingående, under vilkor att lagens föreskrifter derefter i rätt tid och ordning iakttagas. Vore här fråga om verkligt köp, så skulle vi förklara oss för den senare åsigten, emedan, såsom vi redan (sid. 40 not. 1) haft tillfälle att utveckla, den verklige köparen genom blotta köpe-aftalet bör vara skyddad i sin rätt till den köpta saken, såvida ej någon sedermera i god tro kommer i besittning af henne. I de förutsatta fallen inträder ej sådant besittningstagande, så snart vid utmätning anmärkning göres om att saken hörer annan till, och vid concurs emedan endast den i gäldenärens bo befintliga egendom, som icke är föremål för separation, till borgenärerne afträdes. Men då lösöre-köpet icke är köp utan panteaftal, hvilket, såväl enligt äldre positiv rätt som efter allmänna rättsregler, icke för sig, utan endast i förening med tradition, medför någon rätt emot tredje man, icke ens emot panthafvarens med-

Digitized by Google

borgenärer, så bör ock *allt* det publicitets-förfarande hafva iakttagits, som i traditionens ställe blifvit för lösöre-köpet föreskrifvet. Det kan visserligen synas såsom en obillighet mot dem, som ingå lösöre-köp på landet, att, under det lösöre-köpen i städerna skyndsamt kunna stadfästas och köparne derstädes mera sjelfständigt kunna bestämma tiden för de lagliga föreskrifternas iakttagande, stadfästelse å dylika köp på landet i de flesta fall kan vinnas endast efter lång tids-utdrägt, beroende af de ordinarie tingsterminerna. Men, utan afseende härå, måste vi vidhålla den af oss uttalade strängare mening rörande lösöre-köpens beroende, till deras giltighet, af de legala formaliteternas iakttagande [1]).

V.

Lätteligen inses, att en författning, som är underkastad sådan olikhet i omdömen, icke kan utgöra grundvalen för någon stadgad practisk tillämpning. Granskar man de i befintliga samlingar af dömda rättegångsmål förekommande fall, som angå lösöre-köp, skall man ock finna, att i dem rätts-frågorna blifvit på mycket skiljaktigt sätt besvarade, såväl vid underrätterna som i de högre instancerna [2]). Redan denna omständighet ådagalägger författningens olämp-

[1]) En tydlig analogie erbjuda stadgandena om panträtt och eganderätt i fast egendom med afseende på den lagföljd, som i fråga om dem trädt i traditionens ställe. Panträtten i sådan egendom är helt och hållet beroende af den publicitets-åtgärd, som är för denna rätt föreskrifven, nämligen intecknings-ansökningen, så att fordringsegare utan densamma hafva *ingen* rätt på grund af pantförskrifning, och att de, som tidigare sökt inteckning, hafva bättre rätt, och de, som samtidigt gjort sådan ansökning, vinna lika rätt, oberoende af huruvida de hafva äldre eller yngre eller ingen pantförskrifning. Men kommer köpare med ansökning om lagfart samtidigt med intecknings-sökanden, så blifver denne senares begäran utan påföljd, emedan köparens rätt räknas från köpet. Af samma anledning har af flere köpare, som samtidigt söka lagfart, den företräde som först köpt. Endast mot dem blir köparens rätt på grund af köpet ogiltig, som tidigare sökt inteckning eller lagfart, d. v. s. tidigare företagit åtgärder, som innebära likasom besittningstagande af fastigheten.

[2]) Sålunda hafva, hvad angår frågan, om de nya lagarne afse *verkligt* köp, Uplands Lagmans-rätt i Dom d. 28 Junii 1843 och Svea Hof-Rätt i Dom d. 17 April 1844 hyllat denna åsigt och ogillat ett ifrågakommet lösöre-köp, såsom egentligen utgörande pantförskrifning, hvaremot Rasbo Härads-Rätt i Utslag den 18 Januarii 1843 icke deraf funnit betänklighet att tillämpa 1835 års F:g (se Jurid. Ark. 16 B. sidd. 513 och ff.) Af

Digitized by Google

lighet, enär en lag bör vara tydlig och således gifva domarne en säker anvisning om huru rätten skall af dem verkliggöras. Måhända kan man dock vänta sig, att, sedan genom en längre tids användning af författningen domare-corpsen bättre satt sig in i hennes grund och mening, större samstämmighet i åsigterna om henne skall vinnas och slutligen en stadgad praxis uppstå; men hvad man icke kan förutsätta är att de enskilde, i hvad på dem efter författningen ankommer att fullgöra, skola rätt fatta hennes tvetydiga föreskrifter. Och dock påkallas de af henne att handla med till och med större ansvar än domaren. Köparen skall nämligen, när helst sådant önskas, aflägga ed på att mellan honom och säljaren är i god i tro så tingadt och betalt, som den åberopade skriftliga afhandlingen innehåller. Om ock den af staten förordnade domaren lär sig inse, att denna författningens föreskrift afser icke köp, utan en i god tro upprättad pantförskrifning, huru skall väl parten, med blott edsformuläret till ledning, inför Gud och sitt samvete komma till samma resultat? Vid ett sådant prof kan den samvets-ömme lätteligen döma sig förlustig en laglig rättighet, som han med rymligare samvete skulle bevarat. Och i de fall, då eden af-

---

förenämnda skäl hafva ock i ett mål, som genom slutlig Dom afgjordes den 26 Nov. 1845, samtlige Domstolarne, Stockholms Kämners- och Rådstufvu-Rätt, Svea Hof-Rätt och Högste Domstolen, underkänt en afhandling om lösöre-köp (se Jurid. Ark. 17 B. sidd. 73 och ff.). Verkligt köp fordrades ock af Eskilstuna Rådstufvu-Rätt i Dom den 7 Mars 1849 (se Jurid. Ark. 22 B. sidd. 110 och ff.), och likaledes i ett annat mål af Hof-Rätten öfver Skåne och Blekinge i Dom den 8 Junii 1849 (se Jurid. Ark. 22 B. sidd. 115 och ff.). I sak, som afgjordes af K. Maj:t d. 28 Jan. 1859, hade hvarken Lysings Härads-Rätt, Göta Hof-Rätt eller Högste Domstolen en dylik fordran (se Jurid. Ark. 32 B. sidd. 409 och ff.). Præjudikater i öfrigt i denna fråga finnas i Jurid. Ark. 19 B. sid. 501, 26 B. sid. 110 och 27 B. sid. 109 samt Naumanns Tidskrift 1 Årg:n sid. 57.

I fråga om *undantag af visst slag af lös egendom* från föreskrifterna om lösöre-köp se Jurid. Ark. 16 B. sid. 519 och 34 B. sid. 241 samt yttrande af Justit.-Rådet Berg i Naumanns Tidskrift 1 Årg. sid. 61.

I fråga om tillämpligheten af de nya stadgandena *äfven vid concurs* finna vi olika domslut i Jurid. Ark. 13 B. sid. 272, 19 B. sid. 501, 22 B. sidd. 110 och 115, 26 B. sid. 110 och 27 B. sid. 109 samt Naumanns Tidskrift 1 Årg. sid. 62.

I fråga om nödvändigheten att iakttaga *alla formaliteter* är sådant fordradt af Svea Hof-Rätt i Dom d. 26 Maji 1859 och inom Högste Domstolen af Justitiæ-Rådet Naumann i yttrande d. 17 Febr. 1862 (se hans tidskrift 1 Årg. sidd. 55 och ff.); hvaremot i mål, som förekomma i Jurid. Ark. 32 B. sidd. 409 och ff., ingen af domstolarne fann något att anmärka vid att formaliteterna ej iakttagits.

Digitized by Google

lägges efter vunnen större eller mindre insigt i betydelsen af de ord, som dervid begagnas, skall ej dessas lydelse, så främmande för den rätta meningen, gifva näring åt benägenheten att göra tysta förbehåll vid eden, hvilken staten dock bör ej mindre för rätts-säkerheten än af omtanke för den enskildes väl snarare motarbeta än uppmuntra?

Äfven andra olägenheter har författningen med sig. Till dem räkna vi, att, ehuru den som prætenderar sakrätt i löst gods, som förut tillhört en annan, utan att hafva genom tradition vunnit säkerhet derför, rätteligen bör i förhållande till egarens borgenärer betraktas såsom kärande part, så har dock 1845 års F:g ålagt fordringsegare, för hvars räkning utmätning sker, att instämma den uppgifne köparen och att, om han vill vinna qvarstad för godset, ställa borgen för kostnad och skada. Detta fel har medfört ett annat deraf beroende, att rättighet till edgång blifvit i strid med 17 Cap. 34 § R. B. lemnad pant-tagaren, ehuru, såsom vi nyss sett, i form af en på den andra partens yrkande beroende skyldighet [1]). Då det vidare i Författningen (§ 3) heter: "Göres af fordrings-egare *vid utmätnings-tillfälle* jäf emot då företedd köpeafhandling, som befinnes så upprättad och behandlad, som i 1 § sägs, vare han skyldig, *derest han jäfvet fullfölja vill*, att inom tre månader derefter instämma o. s. v.", synes genom detta stadgande, som uppenbarligen hvilar på den med allmänna förhållandet ingalunda öfverensstämmande förutsättningen, att borgenären, som sökt utmätning, är tillstädes, då utmätningen försiggår, den fordran likväl vara gjord, att invändning mot lösöre-köps-afhandling *skall först göras vid utmätnings-förrättningen*, och att vid underlåtenhet deraf frågan om hennes giltighet icke kan genom stämning upptagas.

Slutligen torde en motsägelse finnas i författningens föreskrifter om de nödiga formaliteterna vid lösöre-köpen. Då det blifvit stadgadt, att köpeafhandlingen skall uppläsas från predikstolen i den församling der *säljaren bor*, så hade man skäl att vänta, att de myndigheter, hos hvilka bevakning i öfrigt skall ega rum, vore bestämda efter samma grund, men i stället heter det, att, "*om egendomen finnes i stad*", afhandlingen skall inom åtta dagar efter

[1]) Jfr. vår anmärkning till förslaget af Lag-Utskottet 1840—1841. Lag-Beredningen, som upptagit lösöre-köps-författningens stadganden, fastän, beträffande formaliteterna dervid, med åtskilliga modificationer, kastar likväl om rôlerna för händelse af tvist emellan utmätnings-sökanden och köparen, så att den senare blir kärande ooh den förre svarande, och detta oaktadt Beredningens föreskrifter om köp af lös egendom angå verkligt köp. (Se 4 Cap. 7 § Beredningens Förslag till Utsöknings-Balk.)

Digitized by Google

kungörandet uppvisas inför Rådstufvu-Rätt etc. och, "*om egendomen finnes å landet*", uppvisande skall ega rum inför Kronofogde samt derjemte afhandlingen ingifvas till Härads-Rätten, hvilka föreskrifter väl icke få annorlunda tydas, än att sist omförmälta myndigheter bero af det ställe, der det sålda godset förvaras. Denna bestämnings-grund synes ock billig, då en borgenär i allmänhet lärer vilja se den lösa egendom, som till honom förpantas, för att dymedelst öfvertyga sig om dess befintlighet och godhet; men vid sådant förhållande är det högst olämpligt, att afhandlingen skall å första söndag efter hennes upprättande uppläsas på den mången gång långt bort belägna ort, hvarest gäldenären är mantals-skrifven.

Tager man allt detta i betraktande och lägger dertill, att lagstiftaren genom 1845 års Förordning för pantsättning af lösören föreskrifvit den råa form, som denna rättshandling hade vid sin första uppkomst och innan hon och försträckningen, som till en början var med henne i samma aftal inväfd, frigjort sig från hvarandra [1]), så synes det anspråk vara väl motiveradt, *att lagstiftaren*, såvidt han vill i denna angelägenhet handla värdigt den ståndpunkt, rättsutvecklingen för närvarande eger, *ovilkorligen bör upphäfva omförmälta Förordning.* Vi säga "ovilkorligen", emedan, fastän med upphäfvande af 1845 års F:g tvänne utvägar finnas för lagstiftaren öppna, vi anse hvilkendera som helst ega företräde framför hvad som nu existerar. Om dessa utvägars företräde inbördes torde vi nu till sist få söka göra en kortfattad utredning.

Frågan är, huruvida lagstiftaren bör i stället för lösöre-köpen införa hypothecarisk förpantning af lös egendom i mera egentlig form, d. v. s. med återupptagande af äldre bruket att inteckna pantförskrifningar i sådan egendom, samt med fullt och öppet erkännande af dessa rättshandlingars laglighet, eller om han bör återgå till den ståndpunkt, som 1734 års lag innehade, och icke tillåta annan pantsättning af lösören än medelst tradition. Det skäl, som för den förra utvägen kan åberopas, är detsamma, som i materielt hänseende anfördes för lösöreköpet af reservanten i Lag-Utskottet vid Riksdagen 1844—1845, nämligen att derigenom beredes möjlighet för den låne-behöfvande, som ej eger annan tillgång än den lösa egendom, han sjelf behöfver för sitt dagliga bruk, att på denna tillgång erhålla försträckning. Ja, visserligen blir det genom införandet af hypothek i lösören för den enskilde möjligt att på sina *sista* tillgångar upptaga lån, och detta anses säkerligen af de fleste sådana

[1]) Se ofvan sid. 2.

Digitized by Google

låntagare såsom en fördel; men huruvida det från statens eller det rättas synpunkt kan så betraktas är mera tvifvelaktigt. Staten måste se icke blott desse låntagare till godo, utan äfven deras äldre borgenärer, af hvilka helt visst ingen af dem saknar ett större eller mindre antal. Den naturliga föreställningen om det personliga värdet gör i allmänhet försträcknings-gifvare till den grad obenägna att redan från början betinga sig säkerhet i de tillgångar, låntagaren för sin person behöfver — likasom äfven hans egen sjelfkänsla lägger hinder i vägen derför, — att denna åtgärd vanligen icke användes förr, än låntagarens rent personliga credit är helt och hållet uttömd; men vid sådant förhållande måste åtgärden obestridligen lända till skada för dem, som dessförinnan på denna credit gifvit låntagaren försträckningar. Det kan ock sättas i fråga, huruvida det jemväl för låntagaren *verkligen* kan vara fördelaktigare, att han genom medel, på sådant sätt anskaffade, för någon tid söker uppehålla en undergräfd oeconomisk ställning, som dock framdeles måste uppgifvas, än att tidigare hafva med afträdande af befintliga tillgångar, börjat lägga ny grund för sin bergning [1]).

Vi skola söka betrakta frågan från allmän-rättslig synpunkt. Erkännas måste då, att hvarje fordring, såvidt som hennes object är en annans person, egentligen grundar sig på personligt förtroende till den förpligtade, till hans vilja och förmåga att fullgöra förbindelsen. Men emedan hvarje menniska måste, för fyllande af sitt ändamål, omgifva sig med och likasom med sig införlifva en mängd yttre för henne eljest främmande krafter, hvilka sålunda bilda delar af en genom hennes person sammanhållen förmögenhet, och då

[1]) Då Lag-Beredningen (Motiver till 6 Cap. Handels-Balken) och efter henne Lag-Utskottet vid Riksdagen 1859—1860 (Betänk. N:o 35 om underpant i lösören), efter att hafva uttalat sig för utsträckning till alla slag af näringar af rätten att inteckna förlag, som till dem gifvas, yttra sig: "Men utan att fästa sig blott vid nödvändigheten af förlag för den, som vill arbeta sig upp till sjelfständighet i något visst yrke eller företag, kan man tänka sig en otalig mängd af händelser, då den, som redan äger en mer eller mindre betydlig förmögenhet i lös egendom, ser sig tvungen att anlita andras biträde i försträcknings-väg, för att rädda sig ur en tillfällig förlägenhet. Äfven för honom bör lagen lemna något medel öppet, hvarigenom han förmår värja sig mot en hotande undergång, utan att nödgas skingra en egendom, den han möjligtvis icke utan största olägenhet kan umbära", så återstår det för Beredningen och Utskottet att ådagalägga, att för sådana låntagare, som de förutsatt, i allmänhet icke annat medel gifves att uppbringa nödiga penningar, än förskrifning af deras lösa egendom. Vår öfvertygelse är, att detta medel endast i sista hand kommer i fråga.

Digitized by Google

hennes förmåga att uppfylla sina förpligtelser beror, förutom på personliga egenskaper hos henne af redbarhet, arbetsamhet och sparsamhet, äfven på betydenheten af den förmögenhet, som tillhör henne, så omfattar fordrings-crediten medelbart äfven den förpligtades förmögenhet. Af den anledning, att detta sker medelbart genom den gäldskyldiges person, såsom det egentliga föremålet för crediten, följer att hans förmögenhet dervid afses såsom ett helt, hvilket i honom har sin enhet, samt i den henne åtföljande egenskapen att vara till sitt innehåll underkastad vexlingar, så att med afseende på fordringsegaren det saknar all rättslig betydelse, om vid den tidpunkt, då hans fordring skall utgå, förmögenhets-delar, som förut tillhört den skyldige, icke vidare innehållas i hans förmögenhet, eller om vissa eller andra förmögenhets-delar användas till fordringens gäldande. Att häröfver bestämma är förbehållet gäldenären, till hvars vilja och förmåga att göra det utan skada för fordrings-egaren, han med afseende på sin fordrings-rätt satt sin tillit. Emellertid har staten, på det en lånebehöfvande skall kunna påräkna försträckning af äfven sådana personer, som icke närmare känna hans egenskaper i förenämnda hänseende, lemnat honom magt att gifva fordrings-egare säkerhet för sina fordringar i viss egendom, som, i den mon sådant är för nämnda ändamål nödigt, afskiljes ifrån den förmögenhets-sphær, hvaröfver gäldenären eger att fritt disponera. Derigenom uppkommer en class af fordringar, som hvila på annan grund, än den för fordringar i allmänhet egentliga. Var denna gäldenärens person och medelbart totaliteten af hans förmögenhet, så är grunden för nämnda särskilda class förnämligast speciella delar af förmögenheten och det värde, som vid deras försäljning kan betingas. Häraf uppkommer skilnaden mellan *personal-* och *real-crediten* [1]).

Det är dock tydligt, att i samma mon, som det senare slaget ökas, försvagas grunden för de fordringar, som höra till det förra slaget, emedan gäldenärens förmåga att godtgöra sina allmänna borgenärer derigenom minskas. En oinskränkt frihet till real-credits

---

[1]) Vid real-credits-fordringarna är det visserligen för en fordrings fortvaro — för att skulden skall förblifva "stående" — af vigt att gäldenären iakttager ordentlighet i räntebetalning, i erläggandet af kostnaderna för de till säkerhet gifna sakernas underhåll o. s. v.; men, ehuru således vid dessa fordringar det personella elementet icke är alldeles lemnadt å sido, så afses dock i första rummet den reala garanti, som med dem är förenad. Der denna är god, supponerar en försträcknings-gifvare, utan särskild kännedom om gäldenärens person, tillvaron hos honom af förenämnda egenskap i tillräcklig grad.

Digitized by Google

meddelande kan fördenskull ej medgifvas en lånebehöfvande, utan måste real-crediten, såsom bildande undantag ifrån den för fordringar i allmänhet gällande grundsats att omedelbart afse gäldenärens person och genom honom hans förmögenhet, bindas inom de gränser, som föreskrifvas af real-creditens ändamål. Enär detta är att göra försträckningars meddelande oberoende af personlig kännedom hos försträcknings-gifvaren om den, som mottager försträckningen, så bör beviljande af real-säkerhet tillåtas endast för såvidt hon är så fullständig, att vid försträckningen förtroende till gäldenärens person ej behöfver ifrågakomma i högre grad, än det man kan hafva till personer i allmänhet utan särskild bekantskap med det sätt, hvarpå de vårda sina angelägenheter och fullgöra sina skyldigheter. En sådan fullständig säkerhet vinnes genom panträtt i viss egendom, så vida, hvad fast egendom angår, denna rättighet enligt de Europeiska staternes rättsbruk, intecknas vid dertill förordnad offentlig myndighet, och beträffande lös egendom, det pantsatta godset genom tradition öfverflyttas till den förmögenhets-sphær, som är af borgenärens vilja ensamt beroende. Utan dessa mått och steg deremot medför panträtten för sig icke nödig garanti för fordrings-rätten, emedan det pantsatta godset ej kan uttagas hos tredje man, som antingen lagfarit med en rättighet som han i fast egendom förvärfvat, eller på grund af rättsliga anspråk kommit i besittning af lös egendom, samt, äfven om lös pant icke öfverflyttas i tredje mans besittning, gäldenären genom bruk och vanvård af panten kan till och med rentaf tillintetgöra panten. Panträttens helgd beror då på gäldenärens redbarhet och omtanka, om hvilka försträckningsgifvaren fördenskull måste förskaffa sig särskild kunskap. Dermed har han likväl lemnat real-creditens *objectiva* grund och fotat sin säkerhet på den subjectiva uppfattningen af gäldenärens person.

Åt en sådan försträckningssgifvare bör staten icke i förhållande till andra borgenärer lemna samma förmon, som åt egare af real-credits-fordringar. Ty vill staten inom området för sin rätt ej blott uppehålla båda dessa slag af credit, utan äfven befrämja deras utbildning, så att de hvar för sig på ett kraftigt sätt tjena den oeconomiska utvecklingen, så måste han ock hålla hvartdera slaget inom dess naturliga gränser, och icke låta det ena inkräkta på det andras gebiet. Sådana hybrida former, som credit på panträtt i icke traderad lös egendom, böra ej tillåtas.

Äfven på annat sätt än medelst upplåtande af panträtt i viss egendom, kan försvagning af personal-crediten ske, nämligen genom att åt en eller annan borgenär tilldelas *förmonsrätt* (privilegium) i

Digitized by Google

gäldenärens hela egendom eller något hufvudslag deraf, sådan egendomen är, då han till gäldande på en gång af dennes och andre borgenärers fordringar användes. Men äfven med en sådan rätt måste borgenären grunda säkerheten af sin fordran på kunskap om gäldenärens person, och tro vi derför, att ej heller sådana åtgöranden böra förses med berättigande från statens sida, så mycket mindre som deras legaliserande skulle sätta de enskilde ännu starkare medel i händerna att skada den allmänna personal-crediten, än som erhölles genom rätt till enkel förpantning af *viss* lös egendom.

Vi kunna af nu anförda skäl icke förorda införandet i lösöreköpets ställe af *underpant* eller *förmons-rätt* i lös egendom, grundande sig på aftal mellan borgenär och gäldenär[1]). En återgång till hvad före 1835 var gällande anse vi vara den enda rätta utvägen ur den brydsamma ställning, hvari lagstiftaren genom lösöreköps-förordningen af nämnda år försatt den Svenska sak- och fordringsrätten, dock så att till de gamla stadgandena fogas anvisning för domaren att pröfva, huruvida köpeaftal, som emot säljarens borgenärer åberopas, verkligen äro köp, äfvensom bestämmelser om den förmente köparens skyldighet att stämma och sålunda äfven bevisa köpets tillvaro samt ställa borgen för kostnad och skada, och slutligen om borgenärens rätt att, köparens anspråk oaktadt, erhålla utmätning, hvars fortgång likväl må hvila, till dess öfver anspråket är dömdt[2]).

---

[1]) Annat är att i speciella fall en sådan underpants- eller förmons-rätt är omedelbart genom *lagens stadgande* medgifven, såsom för fordringar för läkarevård och läkemedel, — hvarvid borgenärernes rätt måste vika för gäldenärens vigtigaste personliga behof —, för arbete som af tjenstehjon göres — hvarvid tjenstehjonets behof att genom tjenst förtjena sitt uppehälle samt dess oförmåga att på förhand bedöma den blifvande husbondens ställning kräfva, att dess fordran ställes före andre borgenärers —, eller för innestående arrende — emedan å motsatta sidan gäldenärens förmögenhet blifvit ökad genom den inbergade grödan, vid hvars producerande likväl det i jorden liggande, legogifvaren tillhöriga, capital så väsentligen bidragit. Dylika tysta underpants- och förmons-rätter bör dock lagstiftaren mycket sparsamt utdela och dervid se till, att de icke i någon betydlig mon minska de allmänna borgenärernes rätt.

[2]) Att sålunda hufvudsakligen stadna vid 1734 års lags grundsatser rörande panträtten synes ock öfverensstämma med den allmänna tendensen inom de europeiska folkens lagstiftningar. Det från romerska rätten hemtade institutet af hypothek (panträtt utan tradition) i lös egendom är för längre tid tillbaka utmönstradt i Frankrike, Belgien, Holland, Österrike, Baiern och de Preussiska staterne i allmänhet. (Jfr. Örsteds Juridiska Tid-

Digitized by Google

Ehuru vi sålunda icke gilla införandet af en allmän tillåtelse att inrymma enskilda borgenärer hypothecarisk panträtt eller förmons-rätt i lös egendom, kan likväl sättas i fråga, om *ej*, för att befordra capitalernas användning på näringarna, panträtt och förmons-rätt borde kunna medgifvas den, som försträcker medel till *uppsättande* af inventarier och redskap vid ett industrielt företag eller lemnar ***periodiska förlag*** till företagets fortsatta bedrifvande, för den förre i de anskaffade redskapen och inventarierna och för den sednare i den genom förlaget möjliggjorda tillverkningen. Antagandet af ett sådant hypotheks- och förmons-rätts-system skulle motiveras af svårigheten för en industri-idkare att på blott personlig credit uppbringa de me-

---

skrift 16 B. 2 H. sid. 116 och Lag-Beredn:ns Motiver till Handels-Balk sid. 26). Nyligen har i Norge hypotheks-väsendet i löst gods blifvit upphäfdt genom lag af den 12 October 1857, hvars 1 § eger följande lydelse: "Rörligt Gods (Skib med tillhörende Inventarium dog ikke derunder indbefattet) kan alene pantsættes ved at overleveres i Panthaverens Besiddelse." De välgrundade motiven till denna lagbestämmelse återfinnas i Norges Storthings Förhandlingar 1857, 5:te Del. N:o 41, hvarest Konungens Proposition i ämnet är refererad. Äfven i Tyskland vinner åsigten om olämpligheten af hypothek i lösören fortfarande utbredning. Såsom exempel härpå kan anföras, att i en den 24 April 1854 utfärdad lag "zur Verbesserung des Unterpfandwesens in den Hohenzollernschen Landen" det i 1 § föreskrifves: "Hypothekenrechte können nur auf unbewegliche Sachen und nur durch Eintragung in das Unterpfands- (Hypotheken) Buch erworben werden." Emot den i Danmark bestående hypothecariska panträtten i lösa saker rigtar Örsted i förenämnda Tidskrift 16 B. 2 H. sidd. 112—118 mycket vigtiga anmärkningar. Emellertid har hos oss underpants-systemet beträffande lös gods blifvit förordadt af dels Lag-Beredningen i hennes förslag till Handels-Balk 6 Cap., som har till öfverskrift: "Om handfången pant och om *underpant*", och dels Lag-Utskottet vid Riksdagen 1859—1860, som dock på samma gång yrkar upphäfvande af 1845 års Förordning om lösöre-köp. Af Lag-Beredningen åberopas i motiverna till förslaget, att flere af de Nordamerikanska staterna med frångående af det gamla engelska lagsystemet, för hvilket hypotheks-väsendet i allmänhet är okändt, under detta århundrade medgifvit hypothecarisk pantsättning äfven i lös egendom. Vi må derutaf icke låta förleda oss att sluta till denna pantsättnings förträfflighet. Ty äfven de europeiska folken hafva ju sjelfva en gång från romerska rätten lånat denna art af pantsättning, men i allmänhet efter vunnen erfarenhet af vådorna deraf, förbjudit henne. Sverige var den stat som först öfvergick till en sådan med rätts-säkerheten mera öfverenstämmande ordning. — Emot det omförmälta förslaget om återupptagande af underpant i lös egendom, som afgafs af 1859—1860 årens Lag-Utskott och af Ständerna då godkändes, blefvo ock vid dess behandling i Högste Domstolen d. 18 September 1861 skarpa anmärkningar gjorda af de fleste ledamöterne (se Jurid. Ark. 34 B. sidd. 385—411.)

Digitized by Google

del, som vore nödiga för upprättandet och bedrifvandet af ett tillämnadt företag, samt dess rättmätighet bero derpå, att de förmögenhets-delar, som skulle tjena till säkerhet för de erhållna försträckningarna och förlagen, just genom dem uppkommit. För oss är detta uppfattningssätt icke öfvertygande, enär berörda försträckningar och förlag ändock alltid måste grunda sig på personlig tillit till låntagaren och således egentligen tillhöra personal-crediten. Äro en gång medel med dylik företrädes-rätt närings-idkaren gifna, så ökas ock säkerligen genom den till utseendet mera oberoende ställning, låntagaren med dem vinner, hans *icke särskildt försäkrade* personal-credit. Men om då de på sådant sätt erhållna tillgångar användas att i näringen ersätta de förra redan consumerade försträckningarna, har dessas tillvaro blott ländt till skada för dem, som förledts att gifva de personella lånen. Bättre synes det ock vara att låta närings-idkaren småningom med arbete och omtanka utvidga sin rörelse i det yrke, hvaråt han egnat sig, än att genom konstgjorda medel sätta den ännu oerfarne i tillfälle att öppna ett vidlyftigt företag. Sannolikheten af misstag i utförandet och risquen af möjliga misstag blifva derigenom betydligen reducerade. Och kräfver ett företag redan i sin början ett större capital, än att det af den enskilde kan åstadkommas, så finnes numera i actie-associationen ett verksamt medel till dess anskaffande. Emellertid hafva hos oss dylika hypotheks-rättigheter blifvit för vissa näringar erkända genom de sid. 7 not. 2 uppräknade författningar[1]), ehuru med föreskrift, att de skola vid behörig myndighet intecknas, och ifrågasatt är, om icke detta erkännande bör utsträckas till alla näringar och således äfven till jordbruksnäringen, hvilken det ännu icke gäller. Härom yttrar Lag-Beredningen: "Nu mera bör väl rättigheten att gifva underpant i lös egendom icke rimligen kunna betraktas såsom ett privilegium för vissa närings-idkare. Tiden har hunnit så långt, att denna rättighet måste äga rum antingen *för alla* eller *för ingen*. Bland de näringar, som hittills ej varit gynnade, är jordbruket. Det behöfver ej heller lagstiftarens gunst för att trifvas; men det behöfver — lika med alla andra näringar och arbetsföretag — rättvisa." Vi hafva icke någon på personlig erfarenhet grundad kännedom, i hvad mon den af lagstiftaren gifna tillåtelse till upprättande af hypothek i de "gynnade" näringarnas redskap, inven-

---

[1]) Till dessa kunna vi nu lägga K. Reglem. för Eskilstuna fristad d. 2 Mars 1833 Art. 5 § 29; hvarjemte må anmärkas, att nu gällande föreskrifter om intecknande af förskott till fartygs byggande finnas i § 3 af Sjölagen den 23 Februarii 1864.

Digitized by Google

tarier och produkter numera begagnas; men vi anse oss kunna med temlig visshet antaga, att bruket af dem aftagit och fortfarande aftager, emedan med ökad capital-bildning för närings-idkarne öppnats utvägar att på ett beqvämare och mindre tryckande sätt, än medelst intecknade förlag, uppbringa de medel, som vid industriella företag kräfvas. Enär det icke synes vara ändamåls-enligt att utsträcka verkan af en institution, som inom redan lemnadt område visar minskad lifaktighet, utöfver detta område, äfvensom på grund af de mot förevarande hypotheks-rättigheter i allmänhet anförda skäl, finna vi oss icke kunna instämma i Lag-Beredningens omförmälta yttrande.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om Concursbo,

Dess Begrepp, Uppkomst och Omfattning.

Af

I. S. Landtmanson.

I. Inledning. Allmänna anmärkningar om concurs, med särskildt afseende på concursbo.

I den mon menskligheten framskrider till högre cultur framträder allt bestämdare känslan af hela menniskoslägtets solidaritet, allt klarare den insigten, att det är genom ömsesidig samverkan som culturen går framåt. Ett vigtigt moment af denna menskligbetens samverkan på den materiela culturens område är crediten. Crediten är på en gång medlet att göra verksamma krafter, som annars skulle slumra, och beviset på ett sundt tillstånd inom samhällsorganismen. Men i samma mon creditens betydelse är stor, i samma mon är ock dess missbruk vådligt. Derför tillväxer ock, ju högre crediten utvecklas, desto mera vigten af den lagstiftning, som rör crediten. Ty ju mer äfven den materiela culturens krafter förandligas, desto mindre blir det möjligt att vidhålla den äldre tidens sed, att för försträckning fordra real säkerhet. Vid utvecklade culturförhållanden blir det derför af allt större vigt att creditlagstiftningen är så inrättad, att, så snart grunden för en persons credit börjar svigta, fordringsegaren kan med lagens tillhjelp göra sina rättigheter gällande.

I äldsta tider kunde borgenären förskaffa sig real säkerhet för sin fordran icke blott i gäldenärens egendom — genom pant — utan äfven i hans person. Så blef enligt den äldre Romerska Rätten gäldenären fordringsegarens träl, han kunde af honom säljas. Det förra sättet måste naturligtvis qvarstå, ehuru dess användande jämförelsevis måste aftaga, ju mer det capital, som lägges till grund för en verksamhets bedrifvande, blir af icke-

Digitized by Google

materiel art. Användandet af det senare sättet åter måste naturligtvis upphöra vid en något utvecklad civilisation. Likväl har hos många folk, äfven hos oss, lagen länge hållit gäldenären i ett beroende af sina borgenärer, liknande trälens af sin herre. Men detta beroende måste alltmer aftaga ju mer dels menniskovärdet högre uppskattas, dels drifkrafterna för den menskliga culturens utveckling klarare uppfattas. Också synes vår tids riktning vara den, att så litet som möjligt inskränka den redlige gäldenärens frihet, på samma gång största möjlighet för borgenärerna beredes att snabbt af gäldenärens tillgångar utfå så stor godtgörelse som möjligt.

Om sålunda, af skäl, som vi här antydt, det visar sig att betydelsen af creditlagstiftningen i allmänhet tillväxer med en stigande materiel cultur, så är det likväl en del af denna lagstiftning, som, måhända mer än någon annan, drager uppmärksamheten till sig — vi mena concurslagstiftningen. Det ligger nämligen i sakens natur, att ju mer äfven den materiela culturen organiskt utvecklas, ju mer hvarje lem i det hela får sin plats och sin uppgift i den industriela verldsordningen, desto vidsträcktare blir ock beröringen mellan medlemmarne af det hela, i desto större omfattning komma de i creditförhållanden till hvarandra. Det blir ock då för lagstiftaren en allt vigtigare uppgift att på ett rättvist sätt ordna de förhållanden, som uppkomma derigenom att flera borgenärer söka betalning för fordringar, som, åtminstone vid en viss gifven tidpunkt, ej kunna tillfullo gäldas. Också har denna lagstiftningsfråga i alla culturländer på den senare tiden ständigt stått på dagordningen; och äfven hos oss har en ny lag sökt att uppfylla de anspråk, som en ny tid i detta afseende ställt på lagstiftaren. Flera, åtminstone för oss, nya grundsatser hafva genom denna lag blifvit införda. Bland de mera ingripande af dessa äro de, som angå omfattningen af concursbo. Vi hafva derför ansett det kunna vara af intresse att företaga en undersökning af vår lagstiftnings utveckling i detta afseende. Förut skola vi dock göra några allmänna anmärkningar om concurs, med särskildt afseende på concursbo, sedan söka gifva en framställning af den Romerska Rättens grundsatser i detta ämne, då hela den moderna concurslagstiftningen i väsentliga afseenden hvilar på dessa, samt derefter kasta en blick på den främmande moderna lagstiftningen i detta afseende.

Anledningen till införande af ett concursförfarande måste sökas deri, att, då flera fordringsegare finnas, hvilka ej alla kunna få sina fordringar godtgjorda, ett medel måste gifvas, hvarigenom före-

Digitized by Google

kommes att en fordringsegare, som ej har bättre rätt än en annan, framför denne och till hans skada förskaffar sig betalning, och hvarigenom åstadkommes att alla, som hafva lika god rätt, få dela lika i förhållande till sina fordringars belopp. Lagstiftaren har emellertid ansett vissa fordringar böra njuta ett särskildt skydd, hvilket har den verkan att de vid concurs utgå med förmonsrätt. Skälet till ett sådant skydd kan ligga antingen i vigten af det intresse, hvars målsman fordringsegaren är, såsom då staten eller vissa allmänna inrättningar äro fordringsegare, eller deri, att vissa fordringars innehafvare ansetts mindre än andra vara i stånd att iakttaga sitt bästa, såsom omyndiga i afseende på fordringar hos förmyndare och tjenstehjon i afseende på fordringar hos husbönder, eller ansetts, på grund af mensklighetskänsla, med större svårighet kunna vägra de tjenster, för hvilka fordringarne uppkommit, såsom läkare, de som hafva fordringar för begrafningskostnad, m. fl., eller deri, att vid fordrans uppkomst fordringsegaren erhållit säkerhet i en sak, såsom förhållandet är vid pant och inteckning. Dessa prioriterade borgenärer kunna åter få dela med hvarandra i förhållande till deras fordringars belopp, nämligen i det fall då lagstiftaren ansett deras fordringar hafva lika god rätt.

I synnerhet för de oprioriterade fordringsegarne blir det af den största vigt att, så snart ej alla kunna af gäldenärens tillgångar erhålla betalning, concursförfarandet inledes vid den rätta tidpunkten. Denna måste i allmänhet för dem vara den första möjliga efter inträdandet af den factiska insolvensen, emedan det i allmänhet efter denna tidpunkt med större sannolikhet kan antagas att ställningen försämras än att den förbättras. Ju förr, derför, efter denna tidt punkt concursen verkligen öppnas, desto större kunna i allmänhet de tillgångar anses blifva, ur hvilka concursborgenärerna ega att njuta betalning. Å andra sidan måste lagstiftaren, hvilken det åligger att lika skydda allas rätt, iakttaga den största varsamhet för att ej förorsaka att, genom ett förhastadt öppnande af concursen, en gäldenär utan grundad anledning tillfogas den skada, som nödvändigt medföljer den brytning i affärsförhållandena, som ett concursförfarande innebär. Det är derför en synnerligen vigtig uppgift för lagstiftningen att rätt uppfatta och bestämma kännetecknen på den factiska insolvensen.

Har emellertid concurs vid rätt tid blifvit öppnad, så blir det nu en sak af den största vigt att bestämma hvad som skall användas till skuldernas betalning. I *första* rummet är det otvifvelaktigt att dertill bör gå den gäldenärens egendom och de inkomst-

Digitized by Google

gifvande transmissibla rättigheter, som tillhöra gäldenären vid concursens början. Härvid kunna emellertid uppstå tvistefrågor dels om hvad af det, som i gäldenärens bo finnes, är hans egendom eller annans, dels om hvilka rättigheter äro transmissibla eller ej. Dessa vigtiga frågor äro emellertid af den beskaffenhet att de sammanhänga med hela den positiva civillagstiftningen i hvarje särskildt land och kunna derför ej i allmänhet besvaras. Men utom det afskiljande, som på nyssnämnda grunder kan ega rum, kan ett afskiljande af vissa tillgångar från concursmassan äfven komma i fråga på den grund, att vid viss egendom, som concursgäldenären förvärfvat, häftar skuld, som först måste gäldas, i hvilket fall en separationsrätt kan tillerkännas dem, hvilkas fordringar äro riktade mot denna egendom — hvilken rätt icke bör förblandas med förmonsrätt i concursen. En *annan* class af till concursboet hänförliga tillgångar kan uppkomma i det fall att, om gäldenären, sedan han råkat i factisk insolvens, under vissa omständigheter afhänder sig egendom eller annars afstår rättigheter, dessa hans förfoganden förklaras ogiltiga och det, som sålunda blifver afhändt, återgår till boet. Då nämligen hans egendom ej vidare räcker till betäckandet af hans förutvarande skulder, så kunna i allmänhet dels hans förutvarande fordringsegare anses hafva bättre rätt till hans dåvarande egendom än någon annan, dels hvar och en af dem hafva rätt att fordra att ingen af de andra må af gäldenärens dåvarande egendom erhålla mer än på hans fordran belöper. Har gäldenären derför efter denna tidpunkt förminskat sin egendom, så bör det, som sålunda orättmätigt frångått concursboet, såsom ett helt, till fördelning mellan borgenärerna återställas. En sådan förminskning kan ske antingen derigenom att gäldenären efter insolvensens inträdande bortskänker egendom, i hvilket fall gåfvotagaren, ehuru i god tro, rättvisligen bör återställa godset, då hans rätt bör anses sämre än borgenärernas, eller derigenom att han inlåter sig i bedrägliga transactioner med andra till borgenärernas förfång.

En *tredje* class af tillgångar för concursboet uppkommer om man dit räknar äfven det som efter concursens början af gäldenären förvärfvas. Huruvida detta öfverensstämmer med allmänna rättsgrundsatser, derom har varit mycken tvist. Å ena sidan har hufvudsakligen blifvit anmärkt, att de borgenärer, hvilkas fordringar före concursens början tillkommit, böra anses ha bättre rätt än de, hvilka först derefter erhållit fordringar af gäldenären, heldst dessa senare ej kunna antagas vara i okunnighet om en så offentlig handling som en persons försättande i concurstillstånd, och att de, om de

Digitized by Google

det oaktadt lemnat honom credit, böra skylla sig sjelfva, som sig ej bättre föresett. Emellertid torde det, för det första, med skäl kunna ifrågasättas, huruvida den, som genom en vid lämplig tid gifven försträckning ofta varit den väsentliga orsaken att nya tillgångar för gäldenären uppkommit, rättvisligen bör beröfvas rätt att få deltaga i utdelning ur dessa tillgångar för den händelse att de ej räcka till alla borgenärers fullständiga godtgörelse. Men vidare skulle, om den angifna grunden vore riktig, deraf conseqvent följa att concurstillståndet borde fortfara så länge till dess alla concursborgenärernas fordringar blefve till fullo guldna. Öfverensstämmande härmed vore ock att det beroende af borgenärerna, i hvilket gäldenären försättes, om det, som efter concursens början af honom förvärfvas, går till concursboet — ett beroende, som, om borgenärerna vilja göra sina rättigheter i detta afseende fullt gällande, factiskt närmar sig omyndighet — förvandlades till laglig omyndighet, emedan detta vore den närmast motsvarande juridiska formen för saken. Sådant torde emellertid befinnas icke öfverensstämma med en rätt uppfattning af betydelsen af concurs. Ändamålet med ett concursförfarande måste nämligen, enligt hvad vi förut antydt, antagas vara att förekomma, det en eller flera borgenärer utan bättre rätt förskaffa sig betalning ur gäldenärens befintliga tillgångar framför en eller flera andra, hvilket utan ett concursförfarande icke skulle äfven af en redlig gäldenär kunna förhindras. Då concurs således i och för sig hvarken innebär att gäldenären är oredlig eller ur stånd att sjelf råda sig och sitt gods, så synes, sedan borgenärerna fått öfvertaga till fördelning sig emellan allt det gods, på hvilket boet vid concursens öppnande hade anspråk, gäldenären ej böra lida en sådan inskränkning, som vore han det ena eller det andra, heldst en sådan frihet för gäldenären bör anses vara till borgenärernas egen fördel. En redlig och förståndig man måste nämligen anses bäst sjelf både till sitt eget och sina borgenärers bästa kunna förvalta sitt gods och ordna sin verksamhet; och en så väsentlig inskränkning i dessa båda afseenden, som ett dylikt fortsatt concursförfarande innebär, bör då icke ega rum utom under förutsättning antingen af oredlighet eller oförmåga. Men i förra fallet bör gäldenären vara underkastad tvångsåtgärder och straff, i det senare fallet bör han ställas under förmyndare. Eger deremot intetdera rum, så bör ej heller, utom såvidt det är nödvändigt för utredningen af hans ställning, hans fria verksamhet eller fria dispositionsrätt öfver sin egendom inskränkas vidare än hvad lag för medborgare i allmänhet föreskrifver. Men kunna sålunda grundade

Digitized by Google

skäl anföras mot utsträckandet af concursen till dess concursborgenärernas fordringar blifvit guldna, så gälla desamma äfven mot den grundsatsen, att, då concursen afslutas förr än concursborgenärerna erhållit full betalning, till concursboet bör gå hvad af gäldenären förvärfvas under concursen. Denna senare grundsats synes dessutom lida af obestämdhet och godtycklighet. Ty då ingen viss tid för afslutandet af en concurs lärer kunna på förhand utsättas, så kan det sättas i fråga, huruvida concursen bör fortfara så länge gäldenären genom eget arbete kan förtjena något utöfver behofvet, i hvilket fall den lätt kan komma att fortgå så länge gäldenären lefver, eller om den skall afslutas då utdelning kan lemnas ur de tillgångar, som vid concursens början tillhörde gäldenären, dem, som till boet återvunnits, samt dem som efter concursens början tillfälligtvis tillfallit honom — en mycket godtycklig gräns. Föröfrigt bör anmärkas den motsägelse, som uppkommer derigenom att, då ändamålet med concurs, rätt fattad, utan tvifvel måste anses fullständigare vinnas ju snabbare utdelning ur tillgångarne till borgenärerna eger rum, den fördel, som för concursborgenärerna genom den ifrågavarande grundsatsens tillämpning skulle uppstå, blir mindre i samma mon concursens ändamål fullständigare vinnes — en motsägelse, som utan tvifvel angifver ett fel i sjelfva grundsatsen. Vi kunna derför, för vår del, ej annat än stadna vid den åsigten, att hvad under concursen förvärfvas icke rätteligen bör ingå till concursboet.

Innan vi afsluta dessa allmänna anmärkningar böra vi vidröra den af flera juridiska författare uppkastade frågan, med hvilken rätt concursbo af borgenärerna innehafves eller till hvilken rättsvetenskapens afdelning läran om concurs, ur civilrättslig synpunkt betraktad, bör hänföras. Denna behandlas i läroböcker vanligen antingen fristående för sig eller under processrätten. Det synes emellertid vara klart dels att denna lära, såsom hvarje framställning af ett speciell vetenskapligt ämne, måste hafva sin organiskt bestämda plats i vetenskapens system, dels att hon icke till hela sitt omfång faller inom processrätten. Ty så vigtigt än det processuela elementet i concursrätten är, så förekommer dock deri ett väsentligt moment, som icke kan hänföras till processrätten; och detta är just rättigheten till de afträdda tillgångarne.

Somliga hafva härledt denna borgenärernas rätt till den afträdda egendomen ur en *cessio* — den handling, hvarigenom en person till en annan öfverlåter ett rättsanspråk, som är af natur att kunna öfverflyttas från en till annan — eller, hvilket föröfrigt i saken är detsamma, ur ett *mandatum in rem suam* — den handling, hvari-

Digitized by Google

genom en person ger en annan i uppdrag att göra ett den förres rättsanspråk gällande i den afsigt, att till mandatarien afstå anspråket — eller ur en *assignatio*, hvilken handling icke heller väsentligen skiljer sig från de förutnämnda. Men denna uppfattning visar sig vara oriktig redan derigenom, att den, på hvilken anspråket öfverflyttats, sedan icke är skyldig den, som afträdt det, någon redovisning eller att till honom återlemna något af det, som han genom anspråkets fullföljande vunnit.

Samma anmärkning träffar äfven dem, som grunda concursborgenärernas rätt till concursboet på en *datio in solutum* — den handling, hvarigenom den vid en obligation förpligtade personen gifver något annat i stället för det som utgjorde obligationens föremål. Deremot synes oss den uppfattning[1]) vara den riktiga, som betraktar den till concurs afträdda egendomen såsom *pant* för concursborgenärernas fordringar. Liksom pantinnehafvare genom pantens, så ega concursborgenärerna att genom den afträdda egendomens realiserande njuta betalning för sina fordringar. Liksom han, om pantens värde ej svarar mot beloppet af hans fordran, så ega äfven de, för hvad af deras fordringar återstår efter slutlig utdelning, fortfarande anspråk mot gäldenären. Slutligen äro äfven de, liksom pantinnehafvaren, skyldiga att till gäldenären återställa det öfverskott, som uppkommit, om genom egendomens försäljning mer influtit än gäldenären var skyldig. Vi anse derför concursbo från denna synpunkt böra bestämmas såsom den egendom, som utgör den gemensamma panten för concursborgenärernas fordringar[2]).

II. Den Romerska Rätten.

Då den Romerska Rättens stadganden om concursbo icke kunna klart fattas utan i sammanhang med hela den Romerska concurs-

[1]) Denna uppfattning framställes af *v. Bayer*, Theorie des Concurs-Processes, München 1850, s. 83. Åsigten att concursborgenärerna böra betraktas såsom assignatarier är framställd af *Schweppe*, Das System des Concurses der Gläubiger, Göttingen 1829. ss. 109 ff. De öfriga åsigterna, framställda af äldre författare, hvilkas arbeten vi ej haft tillfälle att se, äro angifna efter v. Bayer, ss. 81. ff.

[2]) Samma uppfattning finnes uttryckt i den Franska *Code Civil*, der det heter i art. 2093: Les biens du débiteur sont le gage commun de ses créanciers. Hos Romarne uppkom, såsom vi längre fram skola visa, genom den form för öppnande af concurs, som kallades *missio in bona*, en s. k. prætorisk panträtt.

Digitized by Google

rättens historiska utveckling, anse vi oss böra gifva en kort öfversigt af grunddragen af denna.

Huruvida enligt den äldsta Romerska Rätten någon real-exsecution mot gäldenär, som ej godvilligt betalade, ens förekom, derom hafva motsatta meningar blifvit framställda[1]). I alla händelser synes personal-exsecutionen vara den som under denna tid hade största vigten. Åsigterna äro emellertid delade om de fall, i hvilka den var tillåten. Obestridt är att den, som på grund af mottagen försträckning blifvit *judicatus* eller var *in jure confessus*[2]) och ej inom 30 dagar derefter (triginta dies justi) betalade, var utsatt för exsecution, som inleddes genom *manus injectio*. Vidare är det väl visst, att denna användes äfven mot gäldenär, för hvilken löftesman betalat, och som ej inom viss tid efter det *actio depensi* mot honom blifvit af löftesmannen anställd betalade honom, äfvensom att några få andra slag af fordringar voro på samma sätt gynnade[3]). Men härefter dela sig meningarne. Somliga äro af den åsigten, att denna stränga personal-exsecution alltid kunde användas mot judicatus och in jure confessus utan afseende på sättet, på hvilket skulden uppkommit, äfvensom att den kunde användas äfven mot gäldenär, som icke var judicatus eller confessus, nämligen i det fall att förbindelsen ingåtts genom den uråldriga aftalsform, som kallades *nexum*. v. Savigny åter antager att det, med de ofvan anförda undantagen, endast var försträckningsaftal, som medförde denna stränga exsecutiva verkan, men att man genom nexum, som var en sken-försträckning, kunde gifva hvarjehanda andra obligationer samma stränga exsecutiva verkan. Sin stora historiska betydelse fick nexum, enligt v. Savignys åsigt, derigenom att det

[1]) *v. Bethmann-Hollweg*, Der Civilprozess des gem. Rechts, I B., Bonn 1864, säger (s. 195) uttryckligen att den enda skuld-exsecution, som den äldsta Romerska Rätten känner, är personal-exsecution. *v. Keller*, der R. Civilprocess, 2. Aufl. Leizig 1855. §. 83. synes äfven vara af samma mening. Deremot antager *v. Savigny*, Das altrömische Schuldrecht (i Vermischte Schriften II B. Berlin 1850) s. 451 att real-exsecution från äldsta tider varit tillåten, hvilket står i sammanhang med hans längre fram anförda åsigt om personal-exsecutionens användbarhet.

[2]) Det förra motsvarar hos oss den, som vid domstol blifvit dömd att betala, det senare den, som, sökt hos exsecutiv myndighet, uttryckligen erkänt motpartens fordran eller icke gjort jäf mot henne.

[3]) v. Savigny, anf. st. s. 407, *Mackeldey*, Lehrb. d. R. R. Wien 1863. §. 190 o. §. 484. a. Den förre är emellertid (s. 468) af den meningen att äfven i detta fall ett judicatum behöfdes för att manus injectio skulle få användas, under det att Mackeldey antager motsatsen.

Digitized by Google

användes att gifva aftal om ränta samma stränga exsecutiva verkan, som capitalförsträckning, hvilken verkan detta aftal annars ej egde. Men äfven emot nexus kunde, enligt v. Savignys mening, icke manus injectio utan vidare omständigheter användas, utan ett judicatum måste äfven här föregå.

Huru emellertid än må förhålla sig med förutsättningarne för att exsecution skulle kunna ega rum, så var, såsom nämndt är, manus injectio den form, med hvilken den inleddes. Den bestod deri att fordringsegaren lade hand på gäldenären och förde honom inför prætor, der han efter en bestämd formel framställde saken. Ville gäldenären ännu här bestrida fordran, så kunde han numer ej göra detta i egen person, utan endast genom en *vindex*, som äfven måste ansvara för betalningen för den händelse att utslaget blef fällande. Uppträdde ingen vindex för gäldenären och kunde han ej sjelf nu betala, så fick fordringsegaren föra honom med sig hem och fängsla honom[1]). Under sextio dagar hade nu gäldenären tid att uppgöra saken med fordringsegaren. På de tre sista *nundinæ* under denna tid fördes gäldenären inför prætor och hans skuld utropades för den händelse att någon ville betala för honom. Betalade ej han sjelf inom denna tid eller någon annan för honom, hade fordringsegaren rätt att döda honom eller sälja honom till slaf[2]). Voro fordringsegarne flera, hade de rätt stycka honom[3]).

Denna stränga exsecution blef emellertid småningom förmildrad, först och hufvudsakligen genom Lex Poetelia. Likväl qvarstod, enligt v. Savignys mening[4]), ännu i den Justinianska lagstiftningen den gamla rättigheten att hålla gäldenär i privatfängelse, om ock dess användning blifvit allt sällsyntare.

Huruvida enligt den äldsta Romerska Rätten någon real-exsecution mot gäldenär förekommit eller om den först senare blifvit införd är, såsom förut är nämndt, tvist underkastadt. Säkert är emellertid att redan under republikens tid förekommer såsom en

---

[1]) v. Keller, a. st. §§. 19 o. 83. v. Keller antager att fordringsegaren kunde bortföra och fängsla gäldenären utan någon vidare åtgärd å prætors sida. Deremot anser Bethman-Hollweg (a. st. s. 198.), att en sådan åtgärd af prætor (addictio) erfordrades. v. Savigny säger äfvenledes (a. st. s. 419) att en formlig addictio egde rum.

[2]) Tertiis autem nundinis capite poenas dabant aut trans Tiberim peregre venum ibant. *Gellius*, XX. 1.

[3]) Tertiis nundinis partes secanto, si plus minusve secuerunt se (sine) fraude esto. XII. Tab. hos Gellius, XX. 1.

[4]) a. st. ss. 453 ff. — s. 457.

Digitized by Google

form för sådan exsecution *missio in bona*, hvarmed ock början är gjord till ett egentligt concursförfarande. *Missio in bona* i allmänhet var ett förfogande af prætor, hvarigenom någon på en rättmätig grund för bevarande eller realiserande af bestämda rättigheter insattes i besittning af annans egendom. En särskild art var *missio in bona rei servandæ causa*, i gäldenärs egendom till hans borgenärers säkerhet. Denna torde först hafva blifvit använd mot *indefensus*[1]), den som undandrog sig *in jus vocatio* genom att gömma sig eller aflägsna sig, utan att sätta någon i sitt ställe[2]). Men detta förfarande utsträcktes snart genom det prætoriska edictet till det fall, då en gäldenär dog utan arfvingar[3]), äfvensom till det fall, då gäldenär var judicatus eller in jure confessus och inom den föreskrifna tiden ej betalade. Egde någon af dessa förutsättningar rum, kunde borgenärerna hos prætor utverka missio i gäldenärens egendom. De erhöllo derigenom detention af egendomen, rätt och pligt att förvara och förvalta den samt prætorisk panträtt deri[4]).

Missio in bona var en tid den enda formen för öppnandet af concurs. Men genom Lex Julia[5]), som af somliga tillskrifves Cæsar, af andra Augustus[6]), infördes en ny form, *Cessio bonorum*. Denna bestod i gäldenärens frivilliga afträdande af sina tillgångar till borgenärerna. För att gäldenären skulle kunna begagna sig af *beneficium cessionis bonorum*[7]) erfordrades dels att han antingen

[1]) v. Keller, a. st. §. 83, jfr §. 49, v. Bethm. H. a. st. s. 113.

[2]) Qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur. *Gajus*, III. 78.

[3]) Mackeldey, §. 484. e. Mortuorum bona veneunt, velut eorum, quibus certum est neque heredes neqne bonorum possessores neque ullum alium justum successorem existere. Gajus, a. st.

[4]) Mackeldey, §. 179 o. §. 311.

[5]) Gajus, a. st.

[6]) Enligt v. Bayer, a. st. s. 27 n. 1) äro nyare författare mer böjda för att tillskrifva lagen Augustus.

[7]) Enligt v. Bayer (s. 44. n. 4) tillkom beneficium cessionis bonorum (som bestod deri, att gäldenären undgick fängslande och infamie, att han mot de borgenärers anspråk, hvilka ej erhållit godtgörelse ur de afträdda tillgångarne, kunde, så länge han ej förvärfvat nya betydliga tillgångar, skydda sig med invändningen "nisi bonis cesserit", samt att han, äfven i det fall, att han fått nya tillgångar, endast kunde condemneras "in quantum facere poterat") ej hvarje cedent, utan endast den, som kunde bevisa, att olyckshändelse varit orsaken till hans obestånd, ehuru hvar och en gäldenär kunde begagna sig af formen cessio bonorum. Då emellertid denna bevisning ofta var svår att föra, så hade i en senare tid, efter v. Bayers mening, cessio bonorum i de flesta fall intet företräde framför missio. Att cessio bonorum på glossatorernas tid var högst vanärande, säger han vara otvifvelaktigt och omtalar att i Padua visas en sten, som har omskriften: Lapis vituperii et cessionis bonorum.

Digitized by Google

utom eller inför rätta erkänt skulden eller blifvit dömd att betala[1]), dels att han ej genom eget förvållande råkat i insolvens[2]).

Hade concursen på det ena eller andra af dessa sätt blifvit öppnad[3]), så var formen för det vidare förfarandet till en början *venditio bonorum*[4]). För att nämligen borgenärernas ändamål skulle vinnas erfordrades en försäljning af egendomen. Tillåtelse till sådan försäljning följde dock icke omedelbart med decretet om missio in bona i allmänhet. Men då missio meddelades på några af de ofvan angifna grunderna synes decretet om missio äfven hafva innefattat tillåtelse till egendomens försäljning[5]). Efter meddelandet af detta decret fick saken hvila i trettio dagar, efter regeln, men i det fall, att missio medgifvits i en aflidens qvarlåtenskap i femton dagar. Efter denna tids förlopp sammanträdde borgenärerna ånyo, på prætors kallelse, och valde sig emellan en *magister bonorum vendendorum*[6]). Huruvida vid detta tillfälle, eller redan på samma gång som decretet om missio meddelades, ett offentligt tillkännagifvande om egendomens försäljning egde rum, derom hafva meningarne varit delade[7]). Kort efter valet af magister b. v. sammanträdde emeller-

---

1) L. 8. D. 42. 3. 2) c. 1. C. Theod. 4. 20.

3) I förbigående torde böra anmärkas de sätt, på hvilka öppnande af ett concursförfarande kunde förekommas eller detta, i fall det redan var öppnadt, kunde inställas. Dessa voro (utom frivillig öfverenskommelse å ömse sidor), åtminstone i senare tider, antingen *anstånd* eller *accord*. Det förra kunde meddelas antingen genom ett af regenten gifvet rescript, genom hvilket gäldenären för en bestämd tid skyddades mot fullföljandet af borgenärernas anspråk — c. 2. C. 1. 19 (det här förekommande uttycket "moratoria præscriptio" har förmodligen gifvit anledning till det senare brukade namnet *moratorium)* eller genom beslut af borgenärernas majoritet, bestämd hufvudsakligen af fordringarnas belopp. c. 8. C. 7. 71. — Accord kunde endast i ett fall ega rum, nämligen då gäldenären var död och heres voluntarius gjorde aditio hereditatis eller heres necessarius (se s. 14 n. 5) icke-begagnandet af jus abstinendi beroende deraf, om borgenärerna beviljade accord. Det afgjordes genom beslut af borgenärernas majoritet, bestämd af fordringarnes belopp eller, i fall detta var lika, af det större antalet. Jfr v. Bayer, a. st. ss. 98 ff., *Fuchs*, Das Concursverfahren, Marburg 1863. ss. 76 ff.

4) Venditio bonorum säges vara införd af Prætorn Rutilius (Gajus, IV. 35), som sannolikt lefde kort före Cicero. Den anses vara en efterbildning af sectio bonorum, som egde rum då för brott confiscerad egendom (bona publicata) såldes. v. Keller, a. st. §. 83., *Weiske*, Rechtslexikon, art. Bonorum venditio (Heimbach).

5) v. Bayer, anf. st. ss. 17. o. 20, Weiske, a. st., som dock anför författare, hvilka äro af den mening, att ett särskildt decret derför erfordrades.

6) Gajus, III. 79. 7) Weiske, a. st.

Digitized by Google

tid borgenärerna ånyo för att bestämma vilkoren för försäljningen och särskildt huru många procent af deras fordringars belopp köparen minst skulle betala. Efter förloppet af ytterligare en tid, olika i det fall att gäldenären lefde eller var död[1]), egde genom magister b. v. sjelfva försäljningen rum till den högstbjudande. Vid lika bud hade gäldenärens anförvandter och borgenärer företräde framför andra och anförvandter framför borgenärer samt bland dessa den, som hade större fordran framför den, som hade mindre[2]). Prætor lät härvid genom magister b. v. tillägga köparen egendomen (prætor bona emtori addici jubebat). Emtor bonorum blef genom köpet gäldenärens universal-successor, han inträdde i alla dennes activa och passiva förmögenhetsrättsliga förhållanden, han förvärfvade sålunda (bonitarisk) eganderätt till hans egendom och fick rätt att anställa de actioner, som tillkommit honom, hvaremot han å andra sidan måste svara för hans förbindelser, dock med inskränkning i detta afseende till de procent, hvilka han vid köpet utfäst sig att betala. Betalningen skedde ej i en rund summa, utan till hvarje borgenär pro parte[3]).

Venditio bonorum undanträngdes, sannolikt småningom, af en annan form för fortsättandet af concursförfarandet, nemligen *distractio bonorum*[4]). Proceduren i detta fall var den, att borgenärerna, sedan concursen genom missio eller cessio öppnats, anmälde hos prætor elles præses provinciæ att de önskade välja en eller flera curatorer[5]). Valet, hvarvid såväl borgenärer som andra voro valbara, förrättades inför den nämnde embetsmannen, som förordnade den eller dem, som erhållit de flesta rösterna[6]). Curator ålåg hela

[1]) Meningorne äro, i följd af osäkerhet om rätta läsarten hos Gajus, III. 79., delade rörande längden af denna tid i det ena eller andra fallet. Jfr v. Bayer, a. st. s. 17 o. Weiske, a. st.

[2]) L. 16. D. 42. 5.

[3]) Bayer, a. st. s. 17. Weiske, a. st. ss. 347 ff.

[4]) Det antages af somliga (Weiske, art. Bonorum distractio, v. Bayer, a. st. s. 29) att distractio först användts vid concurser der claræ personæ (senatorer) voro gäldenärer. Säkert är väl att, senare, borgenärerna hade valet mellan båda formerna, dock utan att, sedan de en gång bestämt sig för den ena, få ändra sig. Huru länge båda formerna bestått jemte hvarandra är osäkert. Somliga anse att venditio redan på Pauli tid kommit ur bruk, andra att det skett först under Diocletianus.

[5]) Redan förut förekommer i särskilda fall en, vanligen bland borgenärerna vald, curator, som under vissa omständigheter hade rätt att föryttra delar af egendomen. Weiske, a. st.

[6]) L. 2. D. 42. 7.

Digitized by Google

förvaltningen af de afträdda tillgångarne. Särskildt ålåg honom att besörja egendomens försäljning. Denna skedde ej i detta fall, såsom vid venditio bonorum, i klump, utan delvis. Hvad som genom denna försäljning influtit utdelades, sannolikt under offentlig myndighets ledning[1]), af curator efter bestämda grunder till de borgenärer, som anmält sig och styrkt sina fordringar. Den vigtiga skilnaden mellan venditio och distractio bonorum bestod sålunda deri, att vid den senare ingen universal-succession efter gäldenären förekom, hvarför ock, i händelse efter utdelningen något öfverskott uppkom, detta tillhörde gäldenären[2]), då det deremot, vid venditio, blef vinst för bonorum emtor. Också torde väl en anledning till öfvergången till distractio hafva legat i svårigheten för borgenärerna att få en köpare, som erbjöd billiga procent[3]).

Öfvergå vi nu till undersökningen, *hvilka* af dem, som egde förmögenhetsrättsliga anspråk mot gäldenären, *ingingo i concursen*, så uppstår *först* den frågan, huruvida alla dessa behöfde ingå i concursen, *sedan* den, under hvilka vilkor de, som behöfde ingå i concursen, kunde få sina anspråk tillfredsställda. Hvad den första frågan angår, så kan *först* bland dem, som mot gäldenären hade ett förmögenhetsrättsligt anspråk, urskiljas *en class*, bestående af sådana, som voro af concursförfarandet alldeles oberoende. Sådana voro, *för det första*, de, som hade anspråk på att af gäldenären utfå en honom ej tillhörig sak, vare sig att den, som påstod utfåendet, förde talan på grund af eganderätt[4]) eller någon annan rättighet. Hit hörde de, som ville återfordra orättmätigt frånhändt, lånt och deponeradt gods, äfven som den, som ville, genom hereditatis petitio[5]), utfordra ett honom tillkommande, i gäldenärens bo befintligt, arf[6]). Utom concursen stående voro, *för det andra*,

[1]) v. Bayer, a. st. s. 39.

[2]) v. Bayer, s. 30. Weiske, a. st. 278.

[3]) v. Bayer, s. 29.

[4]) Hit räknades äfven den, som sålt en sak och traderat henne, men ej erhållit betalning och ej gifvit credit, såvida nämligen saken ännu fanns qvar i gäldenärens bo. L. 19. D. 18. 1. Likaledes hustru, i afseende på dotal- och parapheral-saker, som funnos in natura i gäldenärs bo. Jfr v. Bayer, s. 149.

[5]) Se Mackeldey, § 692.

[6]) De hittills nämnda kallades senare med ett gemensamt namn Vindicanter. Under den senare utbildningen af den Romerska Rätten vann den åsigten på åtskilliga ställen (t. ex. i Spanien och Tyskland) insteg, att äfven dessa borde anmäla sig i concursen, i senare tid vid äfventyr att annars förlora rätten att klandra försäljningen af den såsom concursboets egendom behandlade saken. Se Fuchs, a. st. ss. 30 ff.

Digitized by Google

äfven de, som hade en sakrätt i en gäldenären tillhörig sak, dock med undantag af panträtt, emedan fordringsrätten här är det hufvudsakliga [1]).

En annan class bildas af sådana fordringsegare, som kunna men ej behöfva ingå i concursen för att få sina fordringar godtgjorda. Hit hörde i första rummet de, som hade separationsrätt. Sådane voro 1) borgenärer och legatarier till en arflåtare, hvars arfvinge måste afstå sina tillgångar [2]). Dessa kunde, såvida ej arflåtarens och arfvingens förmögenhetsmassor blifvit sammanblandade [3]), inom 5 år [4]) från aditio hereditatis [5]) fordra att den arffallna förmögenheten skulle afskiljas från arfvingens egen. Anmälde de sig såsom borgenärer i concursen eller erkände de annars på ett eller annat sätt arfvingen såsom sin gäldenär, så innebar detta ett afstående af separationsrätten [6]). Hade de åter erhållit separation, så kunde de ej njuta något af arfvingens afträdda tillgångar, äfven om dessa skulle lemna öfverskott, sedan hans egna borgenärer blifvit tillfredsställda [7]). Separationsrätt hade 2) äfven borgenärerna till en slaf, som af sin herre fått tillstånd att drifva handel med de till peculium hörande saker och bedref sådan handel på flera särskilda ställen. Borgenärerna i den ena rörelsen behöfde i detta fall ej låta sammanblanda sig med borgenärerna i den andra, utan kunde fordra afskiljandet af tillgångarne i den ena från dem i den andra [8]).

[1]) Fuchs, s. 33. [2]) L. 1. § 1. D. 42. 6.

[3]) L. 1. § 12. D. 42. 6. [4]) L. 1. § 13. D. samma titel.

[5]) Arfvingar voro, enligt Rom. R., af två slag. Till det ena, necessarii i vidsträckt bemärkelse, hörde sui, de som vid arflåtarens död befunno sig i hans patria potestas eller senare föddes under sådana omständigheter, att de, om han lefvat, skulle kommit i hans potestas, och necessarii i inskränkt bemärkelse, arflåtarens slafvar, om han insatt dem till arfvingar. De som hörde till denna class förvärfvade arfvet omedelbart med och genom arflåtarens död. Den andra classen omfattade de s. k. voluntarii eller extranei heredes. Dessa förvärfvade arfvet först genom en förklaring att de ville mottaga det, hvilken förklaring, om hon skedde uttryckligt, vid arf efter jus civile kallades aditio hereditatis och, vid prætorisk arfsrätt, agnitio bonorum possessionis.

[6]) Mackeldey, § 689. b. 5.

[7]) Detta synes hafva varit den antagna meningen, framställd af Ulpianus i L. 1. § 17. D. 42. 6. och Paulus i L. 5. s. t. Deremot säger Papinianus i L. 3. 3. § 2. s. t. att, om arfvingens egna borgenärer fått sina fordringar guldna af hans tillgångar, de, som erhållit separation, kunde, för hvad som för dem brast, hålla sig till öfverskottet. Jfr för öfrigt Fuchs, s. 36. o. Schweppe, s. 274.

[8]) Efter regeln kunde dominus väl förvärfva genom aftal, som ingingos af hans servus, men deremot var han ej bunden af dem. Men, om han

Digitized by Google

De ansågos nämligen hafva lemnat credit i förtroende till den särskilda rörelsens beskaffenhet, ej till slafvens person[1]).

Till dem, som väl kunde, men ej behöfde anmäla sig i concursen räknades vidare de, som hade lös pant i händer[2]). Sannolikt var förhållandet detsamma med hypothekscreditorer[3]), och med dem, som hade retentionsrätt till en gäldenären tillhörig sak.

Alla andra fordringsegare, än de nu nämnda, måste för att ur de afträdda tillgångarne erhålla betalning, anmäla sig i concursen. Det var likväl ej nödvändigt att de deltagit i utverkandet af missio[4]). Till dem, som utverkat missio, kunde nämligen öfriga borgenärer senare ansluta sig. Någon tid, inom hvilken detta skulle ske, omtalas ej i den äldre lagstiftningen[5]). Men Justinianus föreskref[6])

---

gifvit ett sådant tillstånd, som i texten nämnes, så kunde af slafvens borgenärer mot honom anställas actio tributoria för proportionel fördelning af de befintliga varorna, utan att dominus egde rätt att gifva sina fordringar företrädet. Jfr Mackeldey, § 481.

[1]) Unusquisque enim eorum merci magis, quam ipsi credidit. L. 5. § 15. D. 14. 4. — En sådan rätt att fordra afskiljandet af särskilda rörelsers massor blef senare i vissa länder både af theorien och i praktiken utsträckt äfven till en fri handlandes borgenärer. Fuchs, s. 3. — Några andra fall, än de i texten nämnda, i hvilka sådan separation egde rum, torde ej enligt Romersk Rätt funnits. Men enligt das gemeine Recht kunna äfven en vasalls borgenärer fordra afskiljandet af länsinkomsterna från gäldenärens allodium. Fuchs, s. 3., v. Bayer, s. 60.

[2]) Jfr v. Bayer, s. 21. Fuchs, s. 37.

[3]) c. 10. C. 7. 72. Jfr Bayer, ss. 22 o. 23. Efter det Italienska concursförfarandet och äfven enligt Tyska particularlagar från 16 och 17 århundradena måste emellertid äfven dessa anmäla sig i concursen. Flera rättslärare fordrade detsamma äfven i afseende på pantcreditorer i inskränkt mening. Fuchs, ss. 37 ff.

[4]) Missio kunde meddelas på begäran af blott en en enda fordringsegare. Det bör derför anmärkas att missio ej ovilkorligen medförde ett concursförfarande. Detta berodde nämligen i det fall, att blott en borgenär utverkat missio, derpå om senare flera anmälde sig.

[5]) Hvarken i den äldre eller i den Justinianska rätten förekommer något, som motsvarar den offentliga stämningen. Missio var nemligen till sin natur, såsom ofvan är nämndt, ett enskildt executionsförfarande, och det berodde på borgenärernas egen vaksamhet, om de skulle få del af de fördelar det erbjöd. Saknaden af den offentliga stämningen torde vara det som hufvudsakligen skiljer det Romerska concursförfarandet från det moderna, som för öfrigt till alla väsentliga grunddrag återfinnes i den Romerska Rätten. Jfr v. Bayer, s. 47. n. 3). När offentlig stämning med præclusiv verkan först kommit i bruk finnes ej noggrannt angifvet. Enligt v. Bayer (s. 50) var den bekant och i bruk i flere Tyska länder i slutet af 16 århundradet och sannolikt ännu tidigare i Spanien.

[6]) c. 10. C. 7. 72.

Digitized by Google

att de borgenärer, som bodde i samma provins, der missio egt rum (præsentes), skulle inom två år, och de, som bodde i annan provins (absentes) inom fyra år efter missio anmäla sig hos de borgenärer, som erhållit missio, och bevisa sina fordringar, hvarjemte det ålåg dem att proportionelt deltaga i de kostnader, som de redan mitterade borgenärerna, enligt edligen bestyrkt uppgift, för saken gjort[1]).

Mellan dessa borgenärer skulle nu *concursmassan* fördelas. Vid undersökningen af hvad *till denna räknades* torde första frågan blifva den, hvad af det, som fanns i gäldenärens bo vid concursens början, gick till concursborgenärerna, den andra, om något af det som efter concursens öppnande förvärfvades, gick till concursmassan, och den tredje om något, som före concursens öppnande tillhört gäldenären, kunde till massan återvinnas, på grund af de omständigheter, under hvilka det blifvit afhändt.

Hvad den första frågan beträffar, så måste först från concursmassan afskiljas främmande saker, som funnos i gäldenärens bo[2]). Dessa kunde nämligen såsom ofvan är nämndt utfordras af de s. k. vindicanterna. Hit räknades äfven de saker, som hörde till sonens peculium castrense, quasicastrense eller adventitium[3]). Vidare skulle äfven, såsom ofvan är nämdt, sådana förmögenhetsdelar, i afseende på hvilka separationsrätt egde rum, afskiljas, då separationsrätten begagnades. Till concursmassan räknades vidare ej heller sådana gäldenärens förmögenhetsrättigheter, hvilkas utöfning var oupplösligt fästad vid hans person, t. ex. usus[4]), ej heller hederstecken, som gäldenären erhållit[5]). Huruvida nödiga kläder för gäldenären och

---

[1]) De här nämnda vilkor, under hvilka senare anmälda borgenärer kunde få del i concursmassan, finnas väl uttryckligen föreskrifna endast för det fall att concursen öppnades genom missio, men säkert gällde de samma äfven då den öppnades genom cessio, från hvilken tiden då beräknades.

[2]) Hade gäldenären likväl i en sådan sak en förmögenhetsrätt, som kunde skiljas från hans person, t. ex. ususfructus, så gick denna till concursmassan. Jfr v. Bayer, s. 71. Den fadren tillkommande ususfructus af sonens peculium adventitium (Mackeldey, § 558. 3) gick dock ej till fadrens concursmassa. emedan den var afsedd till sonens uppfostran och underhåll. v. Bayer, s. 72, n. 6.

[3]) Deremot gick pec. profectitium, såsom i sjelfva verket varande fadrens egendom, till concursmassan.

[4]) Om den som har usus af en sak heter det i § 1, I. 2, 5: nec ulli alii jus, quod habet, aut vendere aut gratis concedere potest, quum is, qui usumfructum habet, potest hæc omnia facere.

[5]) Fufidius refert, statuas in publico positas bonis distractis ejus, cujus in honorem positæ sunt, non esse emtoris bonorum ejus, sed aut publicas,

Digitized by Google

hans familj äfvensom, vid en embetsmans concurs, en del af hans lön undantogos, är tvist underkastadt[1]). — Allt annat, som vid concursens början[2]) fanns i gäldenärens bo, vare sig fast eller löst gods, sakrätter eller fordringar, gick till massan.

Hvad dernäst angår det, som efter concursens början förvärfvades, så kunde detta antingen vara sådant, som förvärfvades under tiden mellan concursens öppnande och afslutande eller sådant, som efter afslutandet förvärfvades. I detta senare är det väl otvifvelaktigt att concursborgenärerna ej hade bättre rätt än andra. Var det, som förvärfvades, af obetydligt värde, så meddelades ej exsecution deri[3]). Var det åter af mera betydenhet[4]), så kunde de i concursen præcluderade eller efter dess början tillkomne borgenärerna lika väl, som concursborgenärerna, derur söka betalning[5]). Men, om gäldenären erhållit benef. cessionis bonorum, så åtnjöt han äfven i det senare fallet beneficium competentiæ eller förmånen att ej kunna dömas att betala mer än id, quod facere poterat. Rörande det åter, som under concursens lopp förvärfvades[6]) hafva meningarne varit delade. Somliga äro af den meningen, att detta, huru än concursen må hafva öppnats, gick till concursmassan[7]). Andra åter antaga att till den gäldenärens egendom som, i hvad fall som heldst, var utsatt för exsecution af alla borgenärerna och således ej gick

si ornandi municipii causa positæ sint, aut ejus, cujus in honorem positæ sint, et nullo modo eas detrahi posse. L. 29. D. 42. 5. Detta tillämpas i Romersk-Tyska rätten på ordnar. Jfr v. Bayer, s. 72; Fuchs, s. 74.

[1]) Se v. Bayer och Fuchs anf. st. Enligt das gem. Recht undantagas de.

[2]) Dit torde väl äfven böra hänföras hvad af gäldenären förvärfvats sub conditione eller sub die, äfven om conditio och dies ej inträffade förr än efter concursens början. Att detta enligt das gem. Recht föres till concursmassan, se v. Bayer, s. 74.

[3]) LL. 6. & 7. D. 42. 3. Dessa ställen handla dock egentligen om det fall då concursen öppnades genom cessio. Men samma skonsamhet visas enl. das gem. Recht äfven om concursen ej öppnats genom cessio. v. Bayer, s. 75.

[4]) L. 4. D. 42. 3. Mackeldey, § 488.

[5]) Jfr dock Schweppe, a. st. §. 87.

[6]) Huruvida gäldenären kunde under denna tid afstå från ett erbjudet förvärfvande, derom se nedan. Jfr v. Bayer, s. 67.

[7]) v. Bayer, s. 76, som till stöd derför åberopar L. 6. D. 42. 3. Qui bonis suis cessit, si modicum aliquid post bona sua vendita acquisivit, iterum bona ejus non veneunt. Då nu bonorum venditio var den egentliga slutpunkten för concursförfarandet, skulle detta utgöra ett bevis för att med gäldenärens nya förvärf menades hvad som efter concursens slut förvärfvades.

Digitized by Google

till concursmassan, räknades icke blott det som efter concursens slut, utan äfven det som under dess lopp förvärfvades[1]). Slutligen har äfven den åsigten blifvit framställd, att i det fall, att concursen öppnades genom cessio, hvad som under concursens lopp förvärfvades ej gick till massan, hvaremot det väl i annat fall skulle föras dit[2]).

Till concursmassan räknades slutligen hvad till boet återvanns, om nemligen gäldenären afhändt sig tillgångar genom en sådan handling att den ansågs innebära ett svikligt förfarande mot borgenärerna. Det rättsmedel, som i äldre tider användes för sådan återvinning var *Interdictum fraudatorium*[3]). Om dettas användning är dock föga kändt, och det undanträngdes senare af *Actio Pauliana*[4]). Denna användes till återvinnande af boet svikligt afhända tillgångar så väl i det fall att detta afhändande egt rum före som att det skett efter concursens öppnande[5]). Den kunde endast användas i det fall att gäldenären var insolvent då handlingen företogs eller genom dess företagande

---

[1]) Till stöd för denna åsigt åberopas. enligt v. Bayers uppgift (a. st.) L. 4. D. 42. 3: Is qui bonis cessit, si quid postea acquisierit, in quantum facere potest, convenitur, och § 40. I. 4. 6: Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit etc., hvilka ställen skulle bevisa att med det nya förvärfvet menades det som förvärfvades efter cessio bonorum, som var concursens begynnelsepunkt.

[2]) Fuchs (s. 75), som härför åberopar de ofvan anförda L. 4. D. 42. 3. o. § 40. I. 4. 6.

[3]) Mackeldey (§ 484. 1, not. i) antager att formeln för detta interdict återfinnes i L. 10. pr. D. 42. 8.

[4]) Orden i edictet lydde: Quæ fraudationis causa gesta erunt, cum eo, qui fraudem non ignoraverit, de his curatori bonorum, vel ei, cui de ea re actionem dare oportebit, intra annum, quo experiundi potestas fuerit, actionem dabo; idque etiam adversus ipsum, qui fraudem fecit, servabo. L. 1. pr. D. 42. 8.

[5]) Somliga antaga väl att de förfoganden som gäldenären under concursens lopp företog med sin förmögenhet voro ipso jure ogiltiga samt att betydelsen af A. P. var att genom denna borgenärerna kunde få äfven sådana för dem menliga handlingar, som före concursens öppnande af gäldenären företagits, för ogiltiga förklarade. Så *Meischeider*, das Anfechtungsrecht der Gläubiger, Berlin 1864, s. 2. Riktigheten af denna uppfattning bestrides emellertid på det bestämdaste af Mackeldey, § 494. k., Günther, s. 4., v. Bayer, s. 68, n. 3, enligt hvilkas åsigt gäldenärens dispositionsrätt fortfor ända till sakernas verkliga försäljning, hvarför A. P. behöfde användas antingen det bedrägliga afhändandet af tillgångar egt rum under concursens lopp eller dessförinnan. — Deremot upphör, enligt das gemeine Recht, gäldenärens dispositionsrätt öfver egendomen omedelbart genom beslutet om concursens öppnande. Se G. o. B. anf. st.

Digitized by Google

blef det[1]). Vidare förutsattes å gäldenärens sida en handling af den beskaffenhet, att den medförde en för borgenärerna menlig förändring i hans förmögenhetstillstånd. I detta afseende uppställes likväl den regel (som dock synes lida modificationer), att endast en sådan handling, hvarigenom gäldenärens redan förvärfvade förmögenhet förminskades, men ej en sådan, hvarigenom han afstod från hennes förökande, kunde på grund af af A. P. förklaras ogiltig[2]). I enlighet härmed ansågs gäldenären kunna, utan att behöfva frukta A. P., såsom heres voluntarius afstå från förvärfvandet af ett arf, och till och med såsom heres necessarius begagna sig af beneficium abstinendi[3]). Ja, han kunde till och med afstå från afdragandet af quarta Falcidia och Trebelliana[4]). — Deremot förklaras A. P. uttryckligen ega rum i det fall att gäldenären förminskat sin förmögenhet deri-

[1]) Günther, s. 4, Mackeldey, § 484, k.

[2]) Günther, s. 5, Meischeider, s. 29. Såsom stöd härför åberopas L. 6. pr. D. 42. 8: Quod autem, quum possit aliquid quærere, non id agit ut adquirat, ad hoc edictum non pertinet. Pertinet enim edictum ad diminuentes patrimonium suum, non ad eos qui id agunt, ne locupletentur.

[3]) L. 6, §§ 2 o. 4. D. 42. 8, Meischeider, s. 30. Om skilnaden mellan heredes necessarii och voluntarii se ofvan s. 14. n. 5. De senare kunde afstå från arfvet antingen uttryckligen (repudiatio) eller stillatigande(omissio). Af de förra kunde sui afstå från arfvet genom att begagna sig af det at prætor meddelade jus abstinendi. Jfr Mackeldey, §§ 681—4.

[4]) L. 1. 19 o. 20. D. 42. 8. En arflåtare hade till en början oinskränkt rätt att besvära qvarlåtenskapen med legater. Det kunde derför lätt hända att det blef ofördelaktigt för arfvingen att emottaga arfvet. För att förekomma att han begagnade sig af rätten att afstå från arfvet stadgades derför genom Lex Falcidia (714. a. u.) att ingen hade rätt att belasta qvarlåtenskapen med legater till större del än tre fjerdedelar af förmögenheten och att, i fall han det gjort, arfvingen hade rätt att å hvarje legat göra ett proportionelt afdrag, så att en fjerdedel af hvad som skulle varit hans arfslott återstod. Denna fjerdedel kallades quarta Falcidis. — Likaledes då en person kunde förordna att hans arfvinge (i detta fall heres fiduciarius) skulle, till en tredje person (h. fideicommissarius) öfverlemna hela qvarlåtenskapen (fideicommissaria hereditas), men arfvingen ändå måste svara för alla skulder, så stadgades, för att förekomma att han afstod från arfvet, dels genom Sctum Trebellianum, att alla actioner, som tillkommo arfvingen och alla, som kunde anställas mot honom, skulle genom fideicommissets restitution öfvergå på heres fideicommissarius, dels genom Sctum Pegasianum att, med tillämpande af L. Falcidia på detta förhållande, heres fideicommisssarius skulle ega rätt att för sig behålla en fjerdedel af arfvet, men deremot vara skyldig att, på uppfordran af h. fideicommissarius, tillträda arfvet. Denna fjerdedel kallades senare quarta Trebelliana. Mackeldey, §§ 716 ff., 730 ff.

Digitized by Google

genom att han underlåtit att afbryta præscription[1]), eller utöfva en servitutsrätt[2]) äfvensom derigenom att han iakttagit ett sådant förfaringssätt vid en process; att denna derigenom fått en ogynnsam utgång[3]). Slutligen förutsattes å gäldenärens sida ovilkorligen fraus[4]), som dock icke behöfde innebära ett illvilligt uppsåt att göra borgenärerna skada, utan bestod deri, att han företagit handlingen utan att befinna sig i någon factisk villfarelse och utan trängande rättslig eller factisk nödvändighet samt i medvetande om att handlingen skulle lända borgenärerna till förfång[5]).

Å medcontrahentens sida åter förutsattes efter regeln äfven fraus eller kännedom om att handlingen orättmätigt medförde skada för borgenärerna[6]). Att medcontrahenten sjelf haft afsigt att vinna fördel af handlingen var ej nödvändigt[7]). Undantagsvis kunde dock A. P. anställas utan att fraus å medcontrahentens sida egde rum, nämligen i det fall att den ifrågavarande handlingen hade charakter af gåfva[8]). Vigtiga fall, som torde böra bedömas efter dessa reglor äro de, då handlingen bestått i godtgörelse af skuld eller i pantsättning. I flera af dessa hafva meningarne varit delade. Uttryckligen stadgas, att, om godtgörelse af en skuld egt rum efter concursens öppnande, detta i alla händelser var en handling af den be-

---

[1]) si ---- a debitore non petit, ut tempore liberetur. L. 3, § 1. D. 42. 8.

[2]) si ---- servitutem amittit. L. c.

[3]) si forte data opera ad judicium non adfuit, vel litem mori patiatur. L. c. — I förra fallet — genom uteblifvande vid judicium kunde han förorsaka en förlust vare sig såsom kärande, då nemligen svaranden derigenom befriades från anspråket, eller såsom svarande, då han sjelf förlorade. Det senare har afseende på hvad om judicia legitima var stadgadt, att nämligen, om genom kärandens försumlighet en process utdrogs öfver ett och ett halft år, han förföll. Jfr Meischeider, s. 24 och v. Keller, s. 185.

[4]) Ait prætor: quæ fraudationis causa gesta erunt etc. L. 1. pr. D. 42. 8. Jfr Meischeider, s. 37.

[5]) Günther, s. 6.

[6]) Hoc edictum eum coercet, qui sciens, eum in fraudem creditorum hoc facere, suscepit, quod in fraudem creditorum fiebat; quare si quid in fraudem creditorum factum sit, si tamen is, qui cepit, ignoravit, cessare videntur verba edicti. L. 6. § 8. D. 42. 8.

[7]) Jfr Meischeider, s. 36, Günther, s. 6.

[8]) Simili modo dicimus, et si cui donatum est, non esse quærendum, an sciente eo, cui donatum, gestum sit, sed hoc tantum, an fraudentur creditores. L. 6. § 11. D. 42. 8. Stadgandet i detta fall ansågs dock ej vara tillämpligt på donatio sub modo eller remuneratoria. Jfr Meischeider, sid. 63.

Digitized by Google

skaffenhet, att hon kunde förklaras ogiltig[1]). Skedde deremot godtgörelsen före concursens öppnande, så måate man skilja mellan det fall, då den utgjorde verklig betalning och det, då den skedde med annat än vanliga betalningsmedel (datio in solutum). I förra fallet åter bör man särskildt betrakta den händelse, då skulden var förfallen och den, då den icke var förfallen. Var skulden förfallen, så torde den riktiga åsigten vara, att betalningen i detta fall ej var en sådan handling, som kunde förklaras ogiltig[2]). — Var åter den fordran, för hvilken betalning skedde, icke förfallen[3]), så äro somliga[4]) af den mening att genom användande af A. P. allt det kunde återvinnas, som den särskildt förnöjde borgenären genom denna betalning erhållit mer, än han skulle hafva erhållit vid utdelning i concursen, hvaremot andra[5]) anse att genom A. P. i detta fall endast kunde återvinnas interusurium eller hvad nyttjandet af objectet för obligationen var värdt under tiden från betalningens erläggande till den verkliga förfallotiden[6]). Bestod åter godtgörelsen i datio in solutum, så torde väl den åsigten, att denna handling hörde till dem, som

---

[1]) Sciendum, Julianum scribere, eoque jure nos uti, ut --- qui ---- post bona possessa debitum suum recepit, hunc in portionem vocandum, exæquandumque ceteris creditoribus; neque enim debuit præripere ceteris post bona possessa, quum jam par conditio omnium creditorum facta esset. L. 6. § 7. D. 42. 8.

[2]) Detta synes nämligen vara temligen tydligt utsagdt i den ofvan anförda L. 6. § 7. D. 42. 8, der det heter: Sciendum Julianum scribere eoque jure nos uti, ut qui debitam pecuniam recepit antequam bona debitoris possideantur, quamvis sciens prudensque solvendo non esse recipiat, non timere hoc edictum; sibi enim vigilavit — hvarjemte såsom stöd för den i texten framställda åsigt äfven anföres ett annat ställe (L. 129. D. 50. 17), der den allmänna grundsatsen uppställes: nihil dolo creditor facit, qui suum recipit. Om de skäl, på hvilka den motsatta åsigten förfäktas och vederläggning af dessa se *v. Vangerow*, Pandekten, III. B. Marburg, 1856, ss. 647 ff. o. Meischeider, ss. 67 ff. — v. Vangerow synes dock gå något långt, då han uppställer den allmänna satsen, att mala fides hos den, som mottager betalning af en skuld, är otänkbar.

[3]) Det ställe, som behandlar detta fall är L. 10. § 12. D. 42. 8. Si, quum in diem mihi deberetur, fraudator præsens solverit, dicendum erit, in eo, quod sensi commodum in repræsentatione, in factum actioni locum fore, nam prætor fraudem intelligit etiam in tempore fieri.

[4]) De af v. Vangerow, s. 653 anförda, med hvilka Meischeider, s. 74, instämmer.

[5]) v. Vangerow, anf. st., likaså Schweppe, s. 164 ff.

[6]) Jfr Mackeldey, § 35 k.

Digitized by Google

voro utsatta för A. P., förtjena företrädet framför den motsatta[1]). Hvad slutligen beträffar lemnandet af pant för skuld, vid hvars tillkomst sådan säkerhet ej varit betingad, så var detta en handling, som kunde enligt grundsatserna för A. P. rescinderas[2]).

Utom hvad nu är nämndt förutsattes ändtligen för att A. P. skulle kunna med framgång anställas, att genom den ifrågavarande handlingen förfång för concursborgenärerna verkligen uppstått[3]). Dessas fordringar måste således vara äldre än den ifrågavarande handlingen; och, om dessa förnöjdes af det som genom dess upphäfvande återvanns, så hade yngre borgenärer intet anspråk på det möjliga öfverskottet. Men, om gäldenären, efter en sådan handling till concursborgenärernas besvikande, upplånade penningar af andra och med dem godtgjorde de förra, så öfvergick dessas talan om rescission på de nya borgenärerna[4]).

Kärande vid A. P. var efter regeln sammanfattningen af borgenärerna eller å deras vägnar curator bonorum. Voro endast några af borgenärerna förfördelade genom den ifrågavarande handlingen, så voro de kärande[5]).

Svarande var efter regeln den, som contraherat med gäldenären, d. v. s. den, till hvars förmögenhet den förmögenhetsandel, som skulle återvinnas, omedelbart öfvergått från gäldenärens förmögenhet. Men äfven mot tredje besittaren af den föryttrade saken kunde A. P. anställas, nämligen under den förutsättning, att, för det första, A. P. kunnat anställas mot gäldenärens medcontrahent, d. v. s. att denne antingen varit in mala fide eller fått en gåfva, och, för det andra, att tredje besittaren å sin sida antingen varit in mala fide

---

[1]) Den förra åsigten försvaras af v. Vangerow, s. 655 och Meischeider, ss. 75 ff. på den grund, att man i detta fall ej kan säga att borgenären suum recipit, hvarför han mycket väl kan vara fraudis particeps. *Puchta*, Vorles. über d. h .R. R. §. 380. anser att datio in solutum lika litet som verklig betalning är utsatt för rescission. Schweppe, s. 165 menar att endast den möjliga vinst, som borgenären gjort genom datio in solutum i stället för betalning, kan återvinnas.

[2]) Si cui solutum non fuerit, sed in vetus creditum pignus acceperit, hac actione tenebitur, ut est sæpissime constitutum. L. 10. § 13. D. 42. 8. Jfr v. Vangerow, s. 655 och Meischeider, s. 80.

[3]) Ita demum revocatur, quod fraudandorum creditorum causa factum est, si eventum fraus habuit, scilicet si hi creditores, quorum fraudandorum causa fecit, bona ipsius vendiderunt. L. 10. § 1. D. 42. 8.

[4]) Se fortsättningen af nyss anförda ställe. Jfr ock Meischeider, s. 89.

[5]) Günther, s. 10, Meischeider, s. 95.

Digitized by Google

eller fått föremålet för talan till skänks[1]). Slutligen kunde A. P. äfven anställas mot gäldenären sjelf[2]), hvilket likväl ej så mycket afsåg vinnandet af någon förmögenhetsrättslig fördel, som straff för det bedrägliga förfarandet[3]).

Tiden, under hvilken A. P. kunde anställas, var i allmänhet ett år, annus utilis[4]), som räknades från tiden för bonorum venditio[5]). Efter denna tid kunde talan endast anställas försåvidt någon, vare sig gäldenären eller någon annan, genom den bedrägliga handlingen blifvit rikare[6]), och i detta fall under 30 år[7]).

Verkan af A. P. var att den ifrågavarande handlingen blef, så vidt möjligt var, till alla sina rättsverkningar upphäfd och att öfverhufvud allt, så vidt ske kunde, sattes i samma skick, som förut. Hade gäldenären afhändt sig en sak, som kunde återställas, så måste den återställas, och det cum fructibus perceptis och — i det fall att medcontrahenten var in mala fide — äfven percipiendis[9]). Kunde sjelfva saken ej återställas, så skulle värdet ersättas, hvilket värde bestämdes på olika sätt i det fall, då den ersättningsskyldige var in mala och in bona fide[0]). Hade en obligation genom den ifrågavarande handlingen blifvit upphäfd, så återställdes den[10]). Hade gäldenärens medcontrahent emottagit en gåfva, men var in bona fide, så ansvarade han endast för så vidt han blifvit rikare[11]). Var medcontrahenten död, så svarade hans arfvingar[12]), och det, i det fall att han varit in mala fide, för såvidt han blifvit rikare[13]), men, i det fall att han erhållit en skänk och var in bona fide, endast för hvad ännu fanns qvar af hvad han vunnit[14]).

---

[1]) Jfr Meischeider, hvilken (ss. 98 ff.), såsom det synes, med rätta så tolkar L. 9. D. 42. 8. Is, qui a debitore, cujus bona possessa sunt, sciens rem emit iterum alii bona fide ementi vendidit; quæsitum est, an secundus emtor conveniri potest? Sed verior est Sabini sententia, bona fide emtorem non teneri, quia dolus ei duntaxat nocere debeat, qui eum admisit, quemadmodum diximus non teneri, eum, si ab ipso debitore ignarus emerit.

[2]) Hæc actio etiam in ipsum fraudatorem datur --- L. 25. § 7. D. 42. 8.

[3]) Prætor non tantum emolumentum actionis intueri videtur in eo, qui exutus est bonis, quam poenam; anf. st.

[4]) Se Mackeldey, §. 182.

[5]) L. 6. § 14. D. 42. 8.

[6]) L. 10. § 24. D. 42. 8.

[7]) Jfr Günther, s. 12 och Meischeider, s. 127.

[8]) L. 10. § 20. D. 42. 8. Jfr Günther, s. 12 och Meischeider, ss. 117 ff.

[9]) L. 68. D. 6. 1.

[10]) L. 1. § 2. fin. D. 42. 8.

[11]) L. 6. § 11. fin. D. 42. 8.

[12]) L. 10. §. 25, L. 11. D. 42. 8.

[13]) Günther, s. 12.

[14]) Meischeider, s. 124.

Digitized by Google

Den, som titulo oneroso förvärfvat något af gäldenären och var fraudis particeps eller conscius, fick vid aftalets återgång ej åter hvad han i stället betalt, utom i det fall att det ännu fanns in specie qvar bland gäldenärens tillgångar[1]).

III. En blick på den moderna främmande lagstiftningen.

Den senaste *Preussiska Concurslagen*[2]) behandlar under olika titlar köpmans concurs och vanlig concurs. Den förra eger rum när en handlande, skeppsredare eller fabriksegare inställer sina betalningar. Detta förhållande är för handen, när han sjelf förklarar sin oförmåga att betala eller för oförmåga att betala inställer sin yrkesverksamhet eller då andra omständigheter förekomma, som ådagalägga att han är oförmögen att betala[3]). Likaledes eger sådan concurs rum, om en sådan affärsman upphört med sin rörelse och han antingen under det han bedref denna eller inom ett år efter dess upphörande inställt sina betalningar, äfvensom i det fall, att en sådan affärsman dött sedan han inställt sina betalningar[4]). Concursen kan öppnas af domstolen antingen på ansökan af gäldenären eller af någon borgenär, eller, under vissa omständigheter, ex officio utan ansökan, så snart domstolen erhållit tillförlitlig kännedom om betalningarnes inställande[5]). Vanlig concurs kan öppnas både mot andra än nyss angifna affärsmän och mot sådana; dock kan i de ofvan angifna fallen vanlig concurs icke öppnas[6]). Sådan concurs kan ej öppnas af domstolen ex officio, utan endast på ansökan af en borgenär eller den, som har uppdrag att utreda ett sterbhus[7]), och endast i det fall, att omständigheter äro bevisade, som ådagalägga att egendomen ej räcker till skuldernas betalning[8]). Detta anses ådagalagdt, om gäldenären sjelf hos domstolen förklarar sin oförmåga att betala, om gäldenären aflägsnar sig utan att för sig ställa ombud och, vid exsecution i förmögenheten, denna visar sig vara otillräcklig, o. s. v.[9]).

Om concurs i allmänhet gäller att gäldenären genom concursens öppnande ipso jure förlorar rätten att förvalta sin till concursmassan

---

[1]) LL. 7 & 8, D. 42. 8.
[2]) *Konkurs-Ordnung vom 8 Maj 1855.*
[3]) §. 113. [4]) §. 114. [5]) §. 118. [6]) §. 319. [7]) §. 321.
[8]) §. 322. [9]) §. 323.

Digitized by Google

hörande förmögenhet och förfoga deröfver, hvarför ock alla derefter af honom i detta afseende företagna rättshandlingar äro ogiltiga, dock med den inskränkning att en betalning eller leverering, gjord af någon till gäldenären den dag concursen öppnades eller en af de två derpå följande dagarne, är giltig mot concursborgenärerna, såvida ej omständigheter kunna visas, som ådagalägga att öppnandet af concursen varit den andre bekant[1]). Till concursmassan går hela den execution underkastade förmögenhet, som gäldenären vid concursens öppnande egde eller under dennas lopp förvärfvar[2]), äfvensom — om man, i likhet med vår nu gällande concurslag, betraktar detta såsom icke inbegripet under det förut nämnda — hvad till massan kan återvinnas[3]). Om afskiljandet från massan af gods, som ej tillhör gäldenären, gälla lagens allmänna föreskrifter om vindication; dock gifvas för vissa tvistiga frågor särskilda stadganden[4]). Separationsrätt tillkommer dels dem, som hafva realrätt i fast egendom, bergverk och skepp[5]) samt innehafvare af lös pant[6]), m. fl., dels i händelse gäldenären före concursens öppnande öfvertagit ett arf, arflåtarens borgenärer och legatarier mot borgenärerna i arfvingens concurs i afseende på den arffallna egendomen[7]). Arflåtarens borgenärer kunna dock endast i det fall fordra separation, att de inom ett år efter arflåtarens död lagligen sökt betalning af arfvingen och fortsatt exsecutionen till concursens öppnande[8]). Om de tillåta arfvingen att öfvertaga skulden förlora de separationsrätten[9]). Eger separation rum, så går endast hvad efter arflåtarens borgenärers förnöjande återstår till arfvingens concursmassa[10]). Å andra sidan kunna äfven arfvingens borgenärer fordra separation af hans och arflåtarens förmögenhetsmassor[11]). För öfrigt gifvas[12]) om hustrus rätt att afskilja egendom, då mannen gjort concurs, stadganden, hvilka vi förbigå, såsom hvilande på för oss främmande grunder. — Hvad beträffar återvinning till boet, så gälla derom följande grundsatser. Af gäldenären företagna betalningar och andra rättshandlingar kunna förklaras ogiltiga, om medcontrahenten dervid haft känne-

[1]) §§. 4—6. [2]) §. 1.
[3]) Detta behandlas under rubriken "Befugniss der Gläubiger zur Anfechtung der vor der Konkurseröffnung vorgefallenen Rechtshandlungen" i sin särskilda afdelning, §§. 99—112.
[4]) §§. 22 ff. [5]) §. 31. [6]) §. 32. [7]) §. 37. 1.
[8]) *Allgem. Landrecht*, Th. 1. Tit. 16. §. 503.
[9]) Allg. Landr. a. st. §. 504. [10]) Allg. Landr. a. st. §. 501.
[11]) Konk.-O. §. 37. 2. Allg. Landr. a. st. §§. 507. ff.
[12]) Konk.-O. §§. 88. ff.

Digitized by Google

dom derom, att gäldenären inställt sina betalningar eller att han inför domstol förklarat sig oförmögen att betala sina skulder eller att någon borgenär gjort ansökan om hans försättande i concurstillstånd[1]). Vidare, om gäldenär, sedan han inställt sina betalningar eller inför rätta förklarat sin oförmåga att betala eller efter borgenärs ansökan om hans försättande i concurstillstånd gifvit pant eller inteckning såsom säkerhet för förut existerande fordran, för hvilken sådan säkerhet ej varit betingad, eller på hvad sätt som heldst betalt icke förfallen skuld, eller på annat sätt än med contanta penningar eller handelspapper betalt förfallen skuld, så kunna äfven dessa handlingar förklaras ogiltiga[2]). För det tredje kunna förklaras ogiltiga: aftal, hvarigenom gäldenären mot lifränta öfverlåtit förmögenhetsobjecter, benefika dispositioner, särdeles gåfva, afsägelse af arf eller testamente, samt sådana onerösa, hvilka genom missförhållandet mellan præstation och motpræstation hufvudsakligen hafva charakteren af benefika, slutligen afyttringar titulo oneroso till maka, vare sig före eller under äktenskapet, till egna eller makas nära anförvandter (adscendenter, descendenter, hel- och half-syskon) eller egna eller makas nära anförvandters makar, såvida dessa handlingar företagits efter dagen för betalningarnes inställande eller för förklarandet om förmögenhetens otillräcklighet eller för borgenärs ansökan om öppnande af concurs, eller ock inom de nästföregående två åren, samt medcontrahenten ej kan visa sådana omständigheter, som ådagalägga att han vid tiden för föryttringen varit okunnig om någon afsigt hos gäldenären att derigenom bereda sina borgenärer förfång[3]). Utan afseende på tiden då de egt rum kunna, slutligen, ogiltiga förklaras alla rättshandlingar, hvilka gäldenären företagit i den för medcontrahenten kända afsigten att företaga dem blott för skens skuld eller för att på annat sätt bereda sina borgenärers förfång, de benefika förfoganden, som gäldenären efter äktenskapets ingående gjort till förmon för sin maka, m. fl. dylika[4]). Hvad som är stadgadt om ogiltigförklarande af gäldenärs rättshandlingar gäller äfven om sådana handlingar af hans arfvinge, som denne under tiden från gäldenärens död till concursens öppnande företagit med hans qvarlåtenskap[5]). Denna återvinningsrätt kan äfven göras gällande mot tredje besittaren af den genom en sådan rättshandling föryttrade egendom, om tredje besittaren vid tiden för egendomens förvärfvande hade kunskap derom, att handlingen företogs blott för

[1]) §. 100. I fråga om vexel göras modificationer i detta stadgande.
[2]) §. 101. [3]) §. 102. [4]) §. 103. [5]) §. 105.

Digitized by Google

skens skuld eller i den afsigt att förfördela borgenärerna, äfvensom, med vissa inskränkningar, i det fall att tredje besittaren är gäldenärens maka eller står i nära skyldskaps- eller svågerskapsförhållande till gäldenären, eller förvärfvat egendomen genom ett benefikt förfogande[1]). Talan kan anställas af sammanfattningen af borgenärerna, samt, om de ej vilja det, af enskild borgenär, hvarvid dock det som återvinnes går till concursmassan mot det att hans kostnader för processen ersättas[2]).

Den Franska Concurslagen[3]), som utgör Tredje boken af Code de Commerce, behandlar, såsom redan dess plats antyder, blott affärsmäns concurser. Enligt denna lag är hvarje affärsman (commerçant), som inställer sina betalningar, i concurstillstånd (état de faillite)[4]). Inom tre dagar efter det detta inträffat, den dagen inberäknad, är han skyldig att till domstolens cancellie ingifva anmälan derom[5]). Concursen öppnas derefter genom beslut af domstolen. Utom på anmälan af gäldenären kan concurs äfven öppnas på ansökan af en eller flera borgenärer, eller, utan ansökan, af domstolen ex officio[6]). Äfven om en affärsman är död i concurstillstånd kan concurs öppnas efter honom, men, vare sig ex officio eller på ansökan af borgenärerna, ej senare än inom ett år efter dödsfallet[7]). Genom domstolens beslut om concursens öppnande upphör ipso jure gäldenärens rätt att förvalta och förfoga öfver sin egendom, äfven den, som kan tillfalla honom under concurstillståndet[8]). I beslutet om concursens öppnande skall äfven fixeras den tidpunkt, då gäldenären skall anses ha inställt sina betalningar. Bestämmes ej någon särskild sådan tidpunkt, så anses denna vara den, då beslutet om concursens öppnande fattades[9]). Lagen gifver ej på ett ställe några särskilda uttryckliga föreskrifter om hvad till concursmassan skall föras. Men af dess stadganden kan man finna att dit bör räknas, för det första, hvad som tillhörde gäldenären vid concursens öppnande. Om afskiljandet af gods, som tillhör annan person, gälla de allmänna reglorna; dock gifvas för vissa fall särskilda föreskrifter[10]). Separationsrätt tillkommer en afliden persons borgenärer och legatarier[11]) mot arfvingens borgenärer, så vida de ej afstått separationsrätten genom att erkänna arfvingen såsom sin

[1]) §. 109. [2]) §. 112.
[3]) *Loi* 28 Mai — 8 Juin *sur les Faillites et Banqueroutes.*
[4]) Act. 437. [5]) Act. 438. [6]) Act. 440.
[7]) Act. 487. [8]) Act. 443. [9]) Act. 441.
[10]) Actt. 574 ff. [11]) C. Civ. art. 878. Jfr art. 2. 111.

Digitized by Google

gäldenär[1]). Denna rätt måste i afseende på lösören göras gällande inom tre år; i afseende på fast egendom kan den göras gällande, så länge denna egendom finnes i arfvingens hand[2]). Deremot kunna ej arfvingens borgenärer påstå separation mot arflåtaren[3]). Om hustrus rätt att afskilja egendom, då mannen kommit i concurs, gifvas särskilda stadganden[4]). Hvad dernäst angår frågan, huruvida det, som under concursens lopp förvärfvas af gäldenären, går till concursmassan, så måste svaret på denna fråga sökas i följande ord af art. 443: "Le jugement déclaratif de la faillite emporte de plein droit à partir de sa date dessaisissement pour le failli de l'administration de tous ses biens, même de ceux qui peuvent lui échoir tant qu'il est en état de faillite." Att härmed menas att hvad under denna tid tillfaller gäldenären genom arf eller gåfva eller på dylikt tillfälligt sätt går till concursmassan, synes aldrig hafva varit tvifvel underkastadt[5]). Men äfven det, som af gäldenären genom eget arbete, det må vara af hvad slag som heldst, förvärfvas, anses på grund af detta stadgande böra gå till concursmassan, efter afdrag likväl af alla för detta förvärfs åstadkommande nödvändiga kostnader, hvartill äfven räknas underhåll för gäldenären och hans familj[6]). Äfven af arf eller gåfva, som tillfaller gäldenären går till concursmassan endast hvad som återstår sedan dervid häftande skuld blifvit betäckt[7]).

---

[1]) C. Civ. art. 879. [2]) C. Civ. 880. [3]) C. Civ. art. 881.

[4]) C. de Comm. artt. 594 ff.

[5]) Jfr *Renouard*, Traité des Faillites et Banqueroutes, 3 Ed. Paris 1857. T. I. ss. 289 ff.

[6]) Son travail et son industrie resteront libres, en ce sens qu'il pourra les exercer comme il lui plaira, et que ses créanciers n'auront action ni pour le contraindre, ni pour l'empecher d'en faire tel ou tel usage; mais les fruits de cette industrie, de ce travail, appartiennent à ses créanciers, non à lui, et c'est pour eux qu'il acquiert. — Les acquisitions ainsi faites par le failli pour ses créanciers n'adviendront à ceux-ci que sous la déduction des frais et déboursés sans lesquels elles n'auraient pas pu avoir lieu; les charges de ces acquisitions, le remboursement des sommes que des étrangers auront fournies pour les effectuer, devront se prélever sur la valeur même des objets acquis. .... Ces charges de la chose forment un des élements de sa valeur totale pour une part qui n'appartient point aux créanciers et dont ceux-ci ne pourraient s'emparer qu'en s'enrichissant aux dépens d'autrui. .... Ces solutions sont applicables même aux rétributions et aux profits qui sont les fruits journaliers du travail personnel du failli. On laissera au failli ce qui sera nécessaire à lui et aux siens pour les besoins de la vie..... Renouard, a. st. ss. 296 o. 297.

[7]) Renouard, a. st. s. 298.

Digitized by Google

Slutligen går äfven till concursmassan hvad till boet återvinnes. Härom gälla följande grundsatser. Ogiltiga emot borgenärerna äro: gåfva af fast eller löst gods, all slags betalning af icke förfallen skuld, betalning af förfallen skuld med annat än penningar eller handelspapper, all pantförskrifning af egendom till säkerhet för förut uppkomna fordringar, såvida dessa förfoganden af gäldenären vidtagits efter den tidpunkt, som af domstolen bestämts såsom den, då hans betalningar inställdes, eller under de tio dagar, som närmast föregingo denna tidpunkt[1]). All annan betalning af skuld och afhändande af egendom titulo oneroso, som af gäldenären företagits före beslutet om concursens öppnande, men efter tidpunkten för betalningarnes inställande, kunde, der medcontrahenten haft vetskap derom, att gäldenären inställt sina betalningar, förklaras ogiltiga[2]). Der pantförskrifning af fast gods i och för sig är giltig, kan inteckningen med gällande kraft ske ända till den dag, då concursen öppnas; dock kan inteckning, som sker efter inställandet af betalningarne eller inom tio dagar dessförinnan, förklaras ogiltig om mer än fjorton dagar förflutit mellan pantförskrifningen och inteckningens verkställande[3]).

Den Belgiska Concurslagen[4]) öfverensstämmer i förevarande afseenden hufvudsakligen med den Franska. Bland skiljaktigheterna böra vi anmärka, att tidpunkten för betalningarnes inställande ej kan tillbakaföras längre än sex månader från concursens öppnande[5]), utom då gäldenären erhållit anstånd (hvilket under vissa omständigheter på begäran kan på högst tolf månader beviljas af domstolen, efter det en majoritet bland borgenärerna, repræsenterande treſjerdedelar af hela fordringsbeloppet, medgifvit det[6])), i hvilket fall, om gäldenären kommer i concurstillstånd under de sex månader, som följa efter den beviljade anståndstidens tilländalöpande, betalningarnes inställande ipso jure anses ha egt rum den dag han begärde anståndet[7]). Innehåller beslutet om concursens öppnande ingenting om

---

1) Art. 446. Om vexel och löpande skuldsedel gifvas särskilda stadganden i art. 449.

2) Art. 447. Är öppet svek begånget kan dermed förfaras enligt art. 1167. C. Civ. Jfr Renouard, a. st. s. 391.

3) Art. 448. Den tid efter pantförskrifningen, inom hvilken inteckningen med gällande kraft kan ske, förlänges proportionelt efter afståndet mellan det ställe, der pantförskrifningen skedde och det, der inteckningen skall ske.

4) *Loi du 18 Avril 1851 qui revise la législation sur les Faillites, Banqueroutes et Sursis.* 5) Art. 442. 6) Art. 599 o. 600.

7) Art. 613.

Digitized by Google

tiden för betalningarnes inställande, så anses denna vara den, då beslutet fattades, eller, i fall concurs öppnas efter en afliden person, den dagen, då dödsfallet inträffade[1]). Icke blott gåfva, af gäldenären gjord efter tiden för betalningarnes inställande, utan äfven sådan föryttring, titulo oneroso, der gäldenärens præstation betydligt öfverstiger motprestationen i värde, är ogiltig[2]). Alla handlingar eller betalningar, som innefatta bedrägeri mot borgenärerna äro ogiltiga, utan afseende på tiden, då de egt rum[3]).

Enligt den *Danska lagstiftningen* kan "Skifte" — den af en särskild myndighet, Skifteretten, verkställda delningen af en hel förmögenhetsmassa mellan de dertill berättigade — ega rum vid "Stervboer" och "Fallitboer"[4]). I det förra fallet eller i fråga om afliden persons qvarlåtenskap är sådan skiftesbehandling af offentlig myndighet likväl icke nödvändig, utom i den händelse, att den aflidne antingen ej efterlemnat arfvingar eller, om arfvingar finnas, någon af dem är omyndig eller frånvarande, eller att den aflidne haft kronans uppbörd om händer[5]). I det senare fallet åter, eller vid fallitbo, måste (hvilket förut äfven var händelsen vid opbudsbo) utredningen och delningen af boet verkställas af Skifteretten[6]). Fallitbo är ett sådant, som på grund af egarens insolvens tages till delning mellan borgenärerna. Detta eger rum i fall någon rymmer ur riket för skuld, i fall en person sjelf afträder sitt bo till Skifterettens behandling såsom fallitbo, samt i fall en eller flera af en persons borgenärer förklara honom fallit och uppdraga åt Skifteretten att taga hans bo under behandling. För att i sistnämnda fall en fallitbehandling skall kunna börjas fordras att den borgenär, som

---

[1]) Art. 442. [2]) Art. 445. [3]) Art. 448.

[4]) Förut egde sådan delning äfven rum vid "Opbudsboer" på grund af stadgandet i *Chr. V. D. L.* 5—14—40: "Det skal een hver, som formedelst stor Gield og hans Indkomstis Ringhed ikke kand aarligen udreede den tillbörlige Rente, som hand sine Creditorer skyldig er, og han dog i Tide, imens hand haver Midler, vil rette for sig, være tillat at opbyde sit Gods til Creditorerne." Sedan sådant Opbud skett, skulle, åtminstone efter lagens ursprungliga stadgande, den afträdda egendomen af dertill förordnade gode män värderas och läggas i lotter, hvarefter lottkastning skulle ske mellan borgenärerna. Om senare tiders praxis i detta afseende, se *P. G. Bang og J. E. Larsen*, Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade, Fjerde Deel. Kbhvn 1842. s. 269. — Rättigheten att "opbyde" sitt gods till creditorerna är nu upphäfd genom *Lov, indeholdende nogle Bestemmelser om forskjellige Fallitvæsenet vedrörende Retsforhold samt om Behandlingen af Fallitboer og andre Boer*, den 30 December 1858. §. 5.

[5]) Bang og Larsen, a. st. s. 75. [6]) Bang og Larsen, a. st. s. 89.

Digitized by Google

gör förklaringen, skall hafva giltig och förfallen fordran af gäldenären, att dennes bo ej är tillräckligt till hans gälds betalning, hvilket af Skifteretten pröfvas, samt att den, som begär fallitbehandlingen, ej är säker om att genom ett vanligt fullföljande af sin rätt (såsom om han har pant, o. s. v.) erhålla full betalning. Dock kan, äfven i det fall att det ej, vare sig genom gäldenärens eget medgifvande eller på annat sätt, tydligen ådagalägges att gäldenären är insolvent, fallitbehandlingen ega rum, under det vilkor att den, som begär sådan, ställer tillräcklig säkerhet för den creditförlust och annan skada, som för gäldenären följer af fallitbehandlingen [1]). För öfrigt uppkommer en fallitbehandling äfven i det fall att, vid en persons död, tillgångarne ej räcka till gäldens betalning [2]). Så snart ett bo är taget under fallitbehandling skall, utom då det inträffar efter dödsfall, detta ofördröjligen kungöras vid tinget [3]). Denna "Tinglæsning" har den verkan, att alla derefter af gäldenären företagna dispositioner eller ingångna aftal blifva ogiltiga mot borgenärerna. Men sådana förfoganden blifva dessutom, äfven om de äro företagna före tingläsningen, ogiltiga, i den händelse att medcontrahenten haft kännedom derom, att gäldenärs bo är taget under fallitbehandling.

Till concursmassan hänföres, för det första, det som fanns i gäldenärs bo då fallitbehandlingen började, sedan likväl derifrån blifvit afskiljdt hvad som tillhör annan person. Bang og Larsen synas, ehuru något tveksamma, vara böjda för den åsigten, att äfven vindicanterna böra anmäla sig hos Skifteretten, hvilket dock ej anses behöfva innebära att de, genom uraktlåtenhet häraf, äro præcluderade från fullföljande af sin vindicationsrätt [4]). Såsom föremål för vindication betraktas äfven "tilstrækkelig individualiserede Aktiver, saasom Anviisninger, Vexler, Obligationer og Coupons, som ere insendte til eller givne Fallenten ihænde til et bestemt Brug [5])." Såsom icke gående till concursmassan afskiljas vidare behöfliga kläder för gäldenären och hans familj. Annat understöd för gäldenären kan endast beviljas, om i en särskildt utlyst sammankomst af creditorerna antingen ingen invändning deremot göres eller en så öfvervägande del af de närvarande dertill samtycka, att Skifteretten anser sig derpå böra göra afseende [6]). Separationsrätt omtalas,

---

[1]) Bang og Larsen, a. st. ss. 370 ff.

[2]) Detta egde rum, i samma händelse, vid opbud, ehuru detta i och för sig förutsatte gäldenärens solvens.

[3]) Bang og Larsen, a. st. s. 311.

[4]) a. st. s. 324. Jfr ss. 204 ff.

[5]) Lov d. 30 Dec. 1358. §. 10.

[6]) Lov 1858. §. 9.

Digitized by Google

men är, så som den framställes af Bang og Larsen[1]), i sjelfva verket ingenting annat än en första classens förmonsrätt (den tillägges t. ex. innehafvare af lös pant, dem som hafva fordringar för gäldenärens begrafning, o. s. v.), hvarför vi här förbigå redogörelsen derför. Hvad dernäst beträffar frågan om det, som under concursens lopp förvärfvas, så skilja Bang og Larsen mellan sådant förvärf, som är oberoende af boets administration och det, som genom denna administration vinnes. Af det förra anse de det vara otvifvelaktigt att det, som tillfälligtvis förvärfvas, såsom arf ab intestato, testamente eller gåfva — såvida ej vid dessa senare är fästadt det vilkor, att den skänkta egendomen ej skall gå till gälds betalning — o. d. går till concursmassan, men anse deremot, att det, som gäldenären genom eget arbete förtjenar icke bör dit ingå[2]). Af det åter, som genom boets administration vinnes, går hvad som utgör en afkomst af boets ograverade egendom till concursmassan, men det som utgör en afkomst af pantsatt egendom till panthafvaren till dess han erhållit godtgörelse för sin fordran till capital och ränta (hvarvid likväl förutsättes att ingen privilegierad fordringsegare kan framför panthafvaren göra anspråk på godtgörelse ur panten och dess afkomst); skulle derefter något öfverskott uppkomma, så går det till concursmassan. Hvad slutligen angår återvinning af egendom till boet, så torde på denna fråga först böra lämpas det redan i D.L. 5 — 14 — 46 gifna stadgandet:" .... Og skulle ingen Afhændelser, som skeet er ved Gave, Kiöb, eller i andre Maader imellem Egtefolk, Forældre, Börn eller Arvinger, komme Creditorerne til Præjuditz, eller Skade, naar de befindis at være skeet, efterat Debitorerne vare i den Tilstand og saa hart med Gield beladne, at de deris Gield ikke kunde betale.... "Dessutom har ett nytt stadgande i detta afseende tillkommit i §. 3 af Loven den 30 December 1858, som innehåller att, om gäldenären

---

[1]) A. st. s. 324, ss. 338 ff.

[2]) A. st. ss. 406 ff. Om det sistnämnda heter det: "Hvad Fallenten derimod ved sit personlige Arbeide fortjener, efterat han har overgivet sin hele Formue til Skifterettens Behandling kan han neppe være pligtig til at afgive til Skifteretten; thi derved vilde han i Almindelighed beröves Midlet til at subsistere under Skiftebehandlingen, og en stræng Gjennemförelse af dette Princip, vilde, da Boet efter vor Lovgivning paa den anden Side ikke er forpligtet til at give Fallenten og hans Familie Alimentation medens Skiftebehandlingen varer, före til, at enhver Fallent og hans Familie blev at forsörge af Fattigvæsenet, naar Slægtninge eller Venner ei kunde og vilde underholde dem."

Digitized by Google

under loppet af de sex sista veckorna innan boet öfvertogs till fallitbehandling bortskänkt något af sina medel och det befinnes att han redan vid denna tid varit insolvent, anspråk ej kan göras derpå att detta förfogande skall fullbordas, samt att, om det redan före concursens öppnande är fullbordadt, den, som emottagit en sådan gåfva, skall återställa den eller ersätta dess värde, om han den tid han fick gåfvan hade kännedom eller bestämd förmodan om att gifvaren var insolvent. Detsamma gäller äfven om försäljning, byte och dylika aftal, om de, genom missförhållandet mellan præstationerna å ena och andra sidan, befinnas i sjelfva verket innebära gåfva, i hvilket fall likväl, till medcontrahenten skall återställas hvad af honom blifvit præsteradt.

Den nya *Norska Concurslagen*[1]) gör skilnad mellan affärsmän och icke affärsmän. Utan afseende på gäldenärens yrke öppnas concurs på begäran af gäldenären sjelf[2]), vidare, på begäran af någon borgenär (utan afseende på om hans fordran är förfallen eller ej), om gäldenären rymt för gäld eller, sedan han lemnat riket, förblifver i utlandet för att förhindra eller uppehålla sina borgenärers fullföljande af sin rätt[3]), samt, för det tredje, på begäran af borgenär, som har förfallen fordran, för hvilken ej genom pant tillräcklig säkerhet är ställd, om det genom upplysningar, som vinnas vid införsel eller qvarstad hos gäldenären, eller af hans eget erkännande eller andra bevisliga omständigheter ådagalägges att hans tillgångar äro otillräckliga till betäckande af hans skuld[4]). Är gäldenär affärsman (handlande, skeppsredare eller den som drifver fabrik eller bergverk) eller har han inom ett år haft sådant yrke, så öppnas concurs mot honom på begäran af hvilken borgenär som heldst, om han i åtta dagar har inställt sina betalningar, såvida begäran framställes under det detta tillstånd fortfar[5]), samt på begäran af borgenär, som har klar eller ojäfvad, förfallen fordran, för hvilken ej genom pant tillräcklig säkerhet är ställd, om gäldenären ej inom trettio dagar, efter det han blifvit dertill genom Notarius publicus eller vittnen uppfordrad, betalt skulden. I detta senare fall kan dock icke begäran om öppnande af concurs göras senare än femton dagar efter de trettio dagarnes förlopp[6]). Concursen anses öppnad det ögonblick, då gäldenärens ansökan är inlemnad till rätten, eller rätten, på ansökan af borgenär, fattat beslut om öppnande af concurs. Från denna tidpunkt är gäldenären oberättigad att ikläda boet för-

1) *Lov om Concurs og Concursboers Behandling den 6 Juni 1863.*

2) §. 1. 3) §. 2. 4) §. 3. 5) §. 4. 6) §. 5.

Digitized by Google

bindelser eller att förfoga öfver boet tillhörande gods eller rättigheter[1]).

Denna lag egnar liksom den Svenska Concurslagen ett särskildt capitel (Cap. 4) åt stadganden om hvad till concursmassan hör. Dit räknas, för det första, allt det, hvartill gäldenären var egare[2]) vid concursens öppnande, dock med undantag af kläder och andra saker, som äro oundgängliga för gäldenären och hans familj. Till concursmassan går vidare allt hvad gäldenären under concursens lopp förvärfvar genom arf, giftermål eller gåfva (såvida ej motsatsen är af gifvaren föreskrifven) samt annat tillfälligt förvärf. Deremot går hvad gäldenären under denna tid genom eget arbete, genom offentlig eller enskild tjenst förvärfvar endast i det fall till massan, att skifterätten på framställning af någon intresserad part och sedan gäldenären erhållit tillfälle att gifva behöfliga upplysningar, pröfvar att hvad genom detta förvärf vinnes är mer, än hvad som behöfves för gäldenärens och hans familjs måttliga underhåll. Om gäldenären är embetsman kan hans lön endast i det fall få gå till concursmassan, att regeringen dertill gifver sitt bifall[3]). Slutligen kan äfven concursmassan ökas derigenom att af gäldenären under vissa omständigheter ingångna aftal eller gjorda förfoganden blifva utan verkan mot concursborgenärerna. Har sålunda gäldenären bortskänkt egendom, kan, i händelse föremålet för gåfvan ännu vid concursens öppnande finnes qvar i boet, anspråk ej göras på aftalets fullbordande. Har föremålet för gåfvan blifvit traderadt under loppet af de sista tre månaderna innan ansökan om concurs, vare sig af gäldenären eller någon borgenär, gjordes, eller under mellantiden från det ansökan om concurs af någon borgenär gjordes till dess den af rätten beslöts, skall det gifna återställas eller dess värde ersättas[4]). Det samma gäller äfven om andra aftal, då de, på grund af missförhållandet mellan præstationerna å ena och andra sidan, befinnas i sjelfva verket innebära gåfva, hvarvid dock boet skall återställa hvad af medcontrahenten är præsteradt. För öfrigt förklaras äfven N. L. 5—13—44, hvilket lagrum innehåller samma stadgande som det ofvan anförda D. L. 5—14—46, här böra tillämpas[5]). Vidare om gäldenären, under loppet af de sista åtta veckorna innan concurs begärdes, vare sig af gäldenären eller någon borgenär, eller under mellantiden från det concurs af någon borgenär begärdes till dess

---

[1]) §. 12.

[2]) Om vindication i vissa tvistiga fall gifvas särskilda föreskrifter i §§. 38—40.

[3]) §. 37. [4]) §. 42. [5]) §. 43.

Digitized by Google

den af rätten beslöts, betalt gäld genom att afhända sig gods, som, med afseende på gäldenärens eller borgenärens ställning, icke kan anses såsom sedvanligt betalningsmedel, så är borgenären skyldig att till boet återställa det mottagna eller dess värde[1]). Har under samma tid gäldenären gifvit pant såsom säkerhet för förut existerande fordran, så kan borgenären ej göra panträtten gällande mot boet[2]). Såsom pant anses införsel, som skett efter en af gäldenären under nyssnämnda tid ingången förlikning om betalning af gäld, äfvensom under vissa omständigheter införsel, som grundar sig på dom[3]). Har gäldenären under loppet af de sista fyra veckorna på hvad sätt som heldst betalt icke förfallen gäld, så är borgenären skyldig att till boet återställa det mottagna eller dess värde[4]). De af ofvannämnda rättshandlingar, som äro af den beskaffenhet att de, för sin giltighet mot tredje man, fordra "Thinglæsning", anses, i afseende på giltigheten mot boet, vara ingångna den dag de tinglästes[5]). Äfven mot tredje man kan boets rätt, att få de under ofvannämnda omständigheter gjorda aftal eller förfoganden upphäfda, göras gällande, om han är mala fide[6]). Rättigheten skall, om svaranden kan sökas vid Norsk domstol, göras gällande inom fyra veckor från det sammanträde, vid hvilket fordringarne i concursen pröfvas[7]).

IV. Den Svenska Lagstiftningen.

I. *Historisk Öfversigt.*

De äldsta i vår lagstiftning förekommande stadganden, som i någon mon antyda ett concursförhållande, finnas visserligen redan i våra Landskapslagar. Men vid ringa utvecklade creditförhållanden, då det sällan inträffade att försträckning lemnades utan pantsäkerhet[8]), då sålunda hvarje borgenär för sig i allmänhet lätteligen kunde utfå sin fordran, var det emellertid naturligt nog att lagarne

---

[1]) §. 44. a. [2]) §. 45. [3]) §. 46.

[4]) §. 44. b. I slutet af §. göres en modification af regeln för det fall, att vexel är betald med vanliga betalningsmedel.

[5]) §. 47. [6]) §. 48. [7]) §. 49.

[8]) Jfr i denna liksom i flera följande punkter *Olivecrona*, Bidrag till den Svenska Concurslagstiftningens Historia (i Upsala Universitets Årsskrift 1862).

Digitized by Google

föga inläto sig på den frågan, huru skulle förfaras i det fall, att flera borgenärer på en gång sökte utbekomma betalning af en insolvent gäldenärs tillgångar. Också är det första fall, då något liknande ett concursförhållande omtalas, det, då en aflíden persons tillgångar ej räckte till hans gälds betalning. Det synes nämligen lätt förklarligt att uppmärksamheten först skulle fästas på detta fall, då den arbetskraft, som möjligen kunnat aftjena skulden, upphört att vara till, och de tillgångar, ur hvilka föröfrigt betalning skulle erhållas, öfvergingo till en annan. *Uplandslagen* stadgar nämligen [2]) i det nämnda fallet visserligen, att all gäld efter den aflidne skulle betalas förr än arf skiftades, men tillika, att, om alla tillgångarne blifvit använda till gälds betalning, men gäld ändå återstode, arfvingarne skulle vara "saklösa", och att det som bruste, skulle falla alla borgenärerna proportionelt till last [3]). Alldeles enahanda stadgande återfinnes äfven i *Westm.L.* II. ÆB. 20. Man finner således att, ehuru den grundsatsen för öfrigt är genomgående i vår lagstiftning, att arfvingen genom arflåtarens död omedelbart inträder i alla hans transmissibla rättsförhållanden, lagstiftaren dock ansett det obilligt att han skulle svara för gäld, som han ej sjelf gjort. Det ifrågavarande stadgandet innehåller derför ock det första spåret till begreppet om urarfvagörelse. En utveckling af detta skulle man finna i *Söderm.L.* ÆB. 5. pr., om man finge antaga, att det deri gjorda stadgandet, att, om arfvingar skiftat arfvet förr än gäld blifvit gulden, de inom fyra månader efter arfskiftet skulle betala gälden, innebure att de i annat fall sjelfva finge ansvara för gälden, hvilket dock icke finnes utsagdt. Om man undantager ett stadgande i UL. þgmB. 8, 3., som innehåller att "tyund" eller "affræþ", som bonde "hawær inni mæþ sik", skulle liksom "inlaxfæ" och "bolaxfæ" vara "utæn mæt", så är detta allt hvad våra Landskapslagar innehålla, som synes vara af någon betydelse för vår Concursrätts historiska utveckling.

Någon vidare utveckling har begreppet om concurs ej heller vunnit i Landslagarne. Det enda fall, der ett slags concursförfarande omtalas, är äfven det, då en person dött och lemnat mer gäld efter sig, än af tillgångarne kunde betäckas. Stadgandet i UL. i detta afseende finnes nästan ordagrannt upprepadt såväl i *ME. LL.* ÆB. 20. som i *Chr. LL.* EB. 22. Af denna senare lags KpmB. 14. torde man äfven kunna sluta att någon form för

---

[2]) ÆB. 25. pr.

[3]) þa falli aff allum giældum slict aff mark sum mark.

Digitized by Google

ett concursförfarande under gäldenärs lifstid ej fanns. Den borgenär, som först sökte utmätning, synes nämligen hafva fått sin fordran gulden, så långt godset räckte, hvarefter gäldenären fick aftjena det återstående med arbete. De borgenärer, som ej i tid gjort sina anspråk gällande, fingo säkerligen skylla sig sjelfva.

En något mera utvecklad uppfattning af concurs kan man med skäl vänta att finna i Stadslagarne. Det förhåller sig ock så. Likväl är den äfven här ganska ofullkomlig. I *Wisby Stadslag* omtalas för första gången en ny anledning till öppnande af ett concursförfarande, nämligen om gäldenär, som hade flera borgenärer, rymt. En delning af hans tillgångar mellan hans borgenärer synes i detta fall alltid hafva egt rum, ehuru gäldenärens ansvar under olika omständigheter blef olika, liksom äfven under vissa omständigheter en borgenär tillerkändes företräde till betalning framför annan. Hade gäldenären rymt utan att bortföra något gods, så måste han söka tillstånd af rådet och pluraliteten af borgenärerna för att få komma tillbaka. Kom han utan sådant tillstånd tillbaka, så måste han böta, eller, i brist af tillgång, sitta i häkte, men hade då ännu tillfälle att göra accord med borgenärerna[1]). Hade han åter rymt bort med gods, så var han förfallen till lifsstraff, der han ej kunde förlika sig med staden och borgenärerna, och hans tillgångar delades, i det fall, att han af rätten återhemtades, efter marktal mellan borgenärerna[2]). Hade han deremot blifvit återhemtad af någon af borgenärerna, så hade denne förmonsrätt i det gods, som han hade hos sig, hvarefter det återstående delades mellan de öfriga borgenärerna efter marktal[3]). I B. III. 1. Cap. 25. pr. stadgas, att förrymd gäldenärs husvärd hade förmonsrätt för ett års hyra i det gods gäldenären qvarlemnat i huset, men att det återstående skulle delas efter marktal mellan borgenärerna. De veterliga borgenärerna synas haft rätt att öfvertaga godset mot skyldighet att ansvara för hans skulder. Ville de ej detta, så hade okände borgenärer rätt att inom år och dag inträda i samma rätt med de veterliga och med dem dela efter marktal[4]). Slutligen bör ock anmärkas, att i denna lag äfven förekommer ett fall af frivilligt afträde af egendom. Det säges nämligen i B. IV. III. Cap. 9., att enka, hvars man efterlemnat mera i skuld än godset är, kan vinna befrielse från ansvar för gälden, om hon helt och hållet afstår detta, med undantag af kläder, som hon har kärast. Det får dock icke

---

[1]) B. II. 5. 2. [2]) B. II. Cap. 6. pr.
[3]) B. II. Cap. 6. §. 1. [4]) a. st. §. 1.

förbises att den, som här afstår godset, är en annan än den, som gjort gälden, hvarför detta ej heller egentligen kan betraktas såsom ett fall af cessio bonorum, åtminstone efter Romerskt begrepp.

I *Yngre Stadslagen* EB. 17. återfinnes det i UL. och Landslagarne förekommande stadgandet om delning efter marktal af qvarlåtenskapen efter afliden person, då godset ej räckte till full betalning åt alla borgenärerna. Rörande det fall åter då insolvent gäldenär lefde stadgas i RdstB. 8.: "Nu orkar han eig --- giæld siin giælda --- gange tha til ærwdhes", men något concursförhållande mellan flera borgenärer omtalas ej, och säkert fick den, som först sökte, sin fordran först ut, så långt godset räckte. Deremot stadgas i 15 Cap. af samma Balk: "Nu vil han gærna giælda, ok orkar ey botum ella giældum, ok biudher sik til allan ræt ok bætring, skudhis tha fatekdomber hans, ok hurw giæld hans æru tilkomen; sstande tha til malsæghanden, konungon ok stadhen vm hans ræt som för ær sakt." Då man torde få antaga att gäldenär, som sålunda på en gång frivilligt afträdde sin egendom, härvid uppgaf sina borgenärer och att emellan dessa en proportionel delning egde rum, så är härigenom i vår lagstiftning infördt frivilligt afträdande af egendom såsom form för öppnande af ett concursförfarande. Visade sig vid den undersökning, som i anledning af gäldenärs afträdesansökning företogs, om huru hans gäld tillkommit, att olyckshändelser varit orsak till insolvensen, så lände detta utan tvifvel gäldenären till förmon. Då detta emellertid berodde på målseganden, konungen och staden, torde denna förmon, åtminstone till en början, hafva varit än större, än mindre. Sannolikt är väl att det blef sed, att gäldenären befriades från tvångsarbete[1]). Möjligen medgåfvos honom alla de fördelar, som innefattades i det Romerska beneficium cessionis bonorum, hvilket torde hafva gifvit anledning till stadgandet.

Längre hade lagstiftningen i detta afseende ej hunnit i Lands- och Stads-lagarne, och det dröjde ännu länge innan någon väsentlig vidare utveckling egde rum. Väl tilläts genom *Carl IX:s Privilegier för Göteborg* dels köpmän, som idkade sjöfart på hafvet, att, då de i följd af olyckshändelser blefvo insolventa, erhålla accord med sina borgenärer, hvartill erfordrades att de flesta fordringsegarne, hvilkas fordringar derjämte utgjorde största beloppet, dertill bifallit, dels den, som, innan han erhållit burskap, genom olyckshändelser förlorat sin egendom att i vissa fall erhålla anstånd på tio år, hvilka stadganden finnas bekräftade i *Gustaf II Adolfs*

[1]) Se Olivecrona, a. st. s. 6.

Digitized by Google

Privilegier[1]) för samma stad, men dessa grundsatser torde dock ej ännu hafva fått någon allmännare tillämpning. På samma sätt torde det förhålla sig med tillåtelsen i samma privilegier att få dömas efter "allmänne Kejserlige Nederländske och andra lagar"[2]). Att ännu vid denna tid föröfrigt uppfattningen af detta ämne ej vunnit någon utveckling kan slutas, bland annat, af de med Carl IX:s ofvannämnda privilegier samtida lagförslagen[3]), af hvilka intetdera i detta afseende innehåller några stadganden, som väsentligen skilja sig från Landslagarnes. Så utgör i det Rosengrenska förslaget EB. 19[4]) i allt hufvudsakligt en upprepning af Chr. LL: EB. 22, liksom KpmB. 13 af Chr. LL. KpmB. 14.

Mer uppmärksamhet förtjenar visserligen det af Lag-Commissionen 1643 ingifna, ehuru ej stadfästa, förslaget till "*Rådstufvu-Process*", hvars 12 och 13 capitel[5]) angå förfarandet vid insolvens. Dock röjer äfven detta förslag i flera afseenden en föga utvecklad uppfattning af concursförhållandets natur. Något annat sätt för öppnande af concurs, än gäldenärens frivilliga afträdande af sin egendom, omtalas ej. Befanns härvid hans obestånd hafva uppkommit af "oförmodeligh händelse och olycko" (såsom exempel anföras "wådeld, mordbrand, skippbrut, watuflodh, Röfwerij, stöld, bedrägerij af onda gäldenärer, borgen och löfte för androm"), så fick han åtnjuta frihet och hans, hustruns och barnens gångkläder och säng undantogos, liksom hans "wärktygh" och "boreda, der medh han sigh och sina till torf kan föda och til sin gäldz wijdare betalning något förwerfwa"[6]). Gäldenären var nämligen skyldig att betala återstoden af sin skuld, "der honom medh tijden kunne penninga växa." Någon offentlig stämning eller för öfrigt något ordnadt concursför-

[1]) De hithörande punkterna såväl i Carl IX:s som i Gustaf Adolfs Privilegier finnas återgifna hos Olivecrona, a. st. ss. 8—11.

[2]) Olivecrona, a. st. s. 8.

[3]) Vi anse oss äfven böra lemna en redogörelse för de vigtigare lagförslag, som blifvit framställda, då äfven dessa i sin mon angifva den ståndpunkt, på hvilken rättsuppfattningen befinner sig, heldst de stundom äro uttryck af den praxis, som utbildat sig.

[4]) I det under Carl IX:s egen ledning utarbetade förslaget är EB. 27 egnadt åt stadgandena om betalning af gäld efter död man, men slutet af capitlet saknas.

[5]) Dessa, förut ej tryckta, finnas införda i Olivecronas förut anförda afhandling, ss. 13. ff.

[6]) Såsom egendomligt bör anmärkas stadgandet i Cap. 12. art. 12: "Äre några penningar gäldenären nyliga försträkte, ther medh han hafwer sin lägenheet förbättrat, the samma äga ey till dela gånga."

Digitized by Google

farande omtalas ej. Derför uppdrages ej heller någon gräns mellan egentliga concursborgenärer och sådana, som för öfrigt hade anspråk på hvad som fanns i gäldenärens bo. Så säges i Cap. 12. art. 9. att "ey mätes (d. v. s. beräknas bland de tillgångar, som skola gå till borgenärernas förnöjande) - - - - the penninga som Gudefader eller Gudemoder gifwer Gudebarne sino, eller andre them testementera och gifwa" och i Cap. 13. art. 2.: "Först skal jnlagz fää uthtagas: Thet är penninga eller andra koste, ther man lägger in till annars Man: Barnegodz och Bolagzfä wari i samma lagh" samt i samma Cap. art. 5: "Cronones optagne Räntor och penningar skola til lijka betalas medh jnlagzfää och hwad mehre mält är art. 2." Sålunda sammanföras här i samma kategori gods, som kan vindiceras, och fordringar, som utgå med förmonsrätt[1]). I Cap. 13. art. 3. tillägges vindicationsrätt icke blott den, som af gäldenären köpt gods, hvilket ännu fanns in natura qvar i gäldenärens bo, och derför erlagt betalning, utan äfven den, som till gäldenären sålt gods och traderat det, men ej derför erhållit betalning[2]). Dessutom förekommer i Cap. 12. artt. 13. och 14. ett sväfvande stadgande rörande hvad som skulle gå till betalning af en mans skulder, hvars borgenärer för fordringar, uppkomna före äktenskapet, under detta trängde på betalning. Meningen synes vara att, om insolvensen inträffade vid början af äktenskapet, blott mannens egendom, såväl hans incommunicabla som hans i boet införda communicabla, skulle gå till hans concursmassa, hvarför såsom skäl anföres: "Ty att ingen äger giälda thet han ey nött eller niutit hafwer", men att deremot, om insolvensen inträffade sedan "the flere åhr sammanlefwat, nött och nutit medh hwar andra", äfven hans giftorättsandel i hustruns i boet införda communicabla egendom skulle ingå i concursmassan.

---

[1]) Man skulle vara böjd att antaga, att under barnegods, som först skulle uttagas, förstodes endast sådana de omyndigas saker, som in natura funnes qvar i boet, men då dels verkliga fordringar föras i samma class, dels omyndigas fordringar hos förmyndaren, hvilka utan tvifvel ansågos böra utgå med företrädesrätt, ej på något annat ställe omtalas, så är det all sannolikhet för, att omyndigas förmögenhet af hvad slag som heldst här afses. Säkert var det en tillämpning äfven på fordringar af den gamla regeln (St.L. GB. 15) om barnagods: "thet ma eig sionka ella brinna fore barnomen", hvilken väl ursprungligen afsåg gods, som fanns in natura, då detta i äldre tider utgjorde den hufvudsakliga förmögenheten. Den här framställda åsigten bekräftas äfven af hvad Nehrman i saken yttrar, hvilket längre fram skall anföras. Jfr dessutom Olivecrona, a. st. s. 17.

[2]) Detta senare stadgande förekommer redan i Wisby St.L. B. III. 1. Cap. 25. pr.

Digitized by Google

De fördelar, som, enligt hvad ofvan är nämndt, tillerkändes en redlig gäldenär, som genom olyckor kommit i obestånd, medgåfvos deremot icke "Bancarotters the ther medh list samka sigh giäld", utan dessa skulle "sökias och antastas ehwart the finnas och sättias i häkte till thess the sine Borgenärer hafwa förnöijdt." Den, som intet hade att gälda med skulle gå "till arfwodes" så som i Stadslagen finnes stadgadt. Huruvida denna afbetalning skulle komma samtliga borgenärerna till godo genom proportionel fördelning, derom innehåller förslaget ingenting.

Som detta förslag ej stadfästes, så voro således Lands- och Stadslagarnes obestämda stadganden rörande concurs ännu gällande. Ett steg till närmare bestämmande af egendomsafträde och dess verkningar togs emellertid genom *K. M:ts Resolution och Förklaring öfver samtl. Ständernas Fullmäktiges Besvär den 3 October 1673.* Här säges nämligen i § 20 [1]) att, "såsom ofta händet, at någon, som negotier rätt lärdt, och ther vid all flit och försichtighet brukat, likväl förmedelst krig, siöskador eller wådeld, samt andras fallisementer råkar uti någon olägenhet, at han sine Creditorer efter åstundan ey förnöja kan; så wil Kongl. May:t ther på wara betänckt; at en sådan casus först med wederbörande må communiceras och öfwerläggias, huruwida en sådan efter föregående Magistratens Ransakning, för fängelser och annan wanheder må blifva befriad, enär han all sin behåldne Egendom till Creditorerne godvilligt uplåter och ther emot för theras ytterligare tiltahl söker at blifva frij och omolesterad; Wiljandes Kongl. May:t sig sedan ther öfwer ytterligare resolvera och förklara." Beneficium cessionis borum, hvilket, enligt 1643 års förslag, ej synes varit ämnadt att innebära mer än personlig frihet för gäldenären samt undantagande af vissa för hans dagliga lif och bedrifvandet af hans yrke nödvändiga saker, äfvensom förmodligen befrielse från vanheder, tyckes här fattas såsom äfven kunnande innebära fullständig befrielse från framtida ansvarighet för gälden, ehuru visserligen K. M:t förbehållit sig afgörandet.

---

[1]) På samma ställe försäkrar K. M:t, förmodligen i anledning af yppadt missnöje, sig skola iakttaga största varsamhet vid beviljande af "anståndz eller beskiärmelse-bref", så att sådana icke skulle beviljas, såvida ej gäldenären kunde af sina böcker "wisa rätta beskaffenheten om thes förde handel och Stat" och satte borgen att, "vid utgången på the begiärte frihetz åhren, giöra Creditorerne ett skiäligit nöje." Sådana moratorier, som, så vidt vi känna, hos oss först nämnas i de ofvananförda Privilegierna för Göteborg, torde på senare tiderna blifvit temligen vanliga. Jfr *Odhner*, Sveriges inre Historia under Drottning Christinas Förmyndare. Sthm 1865 s. 198.

Digitized by Google

Mera utförliga och bestämda stadganden i hithörande ämnen än några, som förut i vår lagstiftning förekommit innehåller *Kongl. May:tz Resolution och Förklaring öfver Lagsens rätte förstånd uti åtskillige mål, angående giäldz betalning emellan Ächta Folck, samt Debitorers sökte anstånd och befrjelse, den 28 Maj 1687.* I denna stadgas att, om någon ville till sina borgenärer öfverlåta all sin egendom, "at ther med undvika Hächtelse, samt hwariehanda annat sine Creditorers widare qwal", så skulle först af Magistraten i Städerna och vederbörande Domhafvande på landet "noga hwars och ens fattigdom skärskådas, huru then är tilkommen." Befanns denna bero på "någon olyckelig händelse af Eeldzwåda, Skiepzbrått, fiendtligit infall och annat slikt, utum ens förwållande, så kunde "Cessio bonorum" beviljas. Men innan beslut härom fattades skulle gäldenären till Rätten ingifva förteckning på alla sina borgenärer och gäldenärer samt ett "richtigt och edsvuret Inventarium" på alla sina tillgångar äfvensom på sina böcker och handlingar, hvarefter egendomen skulle inför vederbörande Magistrat och Domhafvande verkligen afträdas och till Creditorerna öfverlemnas i betalning. Genom *offentligt anslag* [1]) skulle nu alla borgenärerna instämmas till viss tid, vid hvilket tillfälle undersökning skulle anställas om fordringarnes tillkomst. Hade ingen af borgenärerna förmonsrätt, skulle slikt fällas af mark som af mark, och, om uppskof eller accord ifrågasattes, så egde den, som ej ville samtycka, att genast njuta utmätning af sin fordran "efter then proportion han åtte", hvarefter öfverenskommelsen gällde för de öfriga. Bestreds deremot accordet af den som hade förmonsrätt framför de öfriga, så egde han bekomma sitt fullt ut utan afseende på det af de öfriga medgifna accord. Hade åter de, som medgåfvo accordet, förmonsrätt, måste den, som hade sämre rätt, dermed nöja sig [2]).

Rörande den framtida betalningsskyldigheten för gäldenär, som afträdt sina tillgångar, stadgades följande. Hade accord blifvit vederbörligen upprättadt, skulle det lända till efterrättelse. I annat fall gjordes skilnad mellan den händelse, att gäldenären sjelf sökt egendomens afträdande och den att borgenärerne dertill tvungit honom. I förra händelsen skulle hvad gäldenären förvärfvade genom arf eller "tienst och egne ansenlige slögder" gå till gäldens betalning så långt

[1]) Detta synes vara första gången offentlig stämning förekommer.

[2]) Hufvudsakligen samma stadgande förekommer förut i K. Res. d. 9 Nov. 1685.

Digitized by Google

det räckte, dock så, hvad det senare beträffar, att gäldenärens "skiälige och nödtorftige uppehälle" icke finge tagas från honom. Gåfva, som var utan vilkor, skulle på samma sätt som arf gå till gäldens betalning. Af "lifz- och behagelige tidz-friheter, af Hans Kongl. May:t Debitorer förunte" samt af årlig lön skulle gäldenären få behålla hälften; den andra hälften skulle gå till borgenärerna, "efter hvars och ens förmån at dela sins emellan åhrligen, så länge samma förläning varar och han lön undfår." Hade deremot borgenärerna tvungit gäldenären, "som utaf olycklige händelser och utan sitt egit förwållande är råkad uti slik olägenhet, til at afträda Egendomen, och intet swek och bedrägerj ther under förelupit är, så kunna samma Creditorer intet mera fordra af honom, sedan the honom alt thet i hans macht stod, afprässat, emedan högste Rätten intet mera än en gång i sådan händelse skiäligen kan brukas."

Äfven om den anledning till concursförfarande, då en afliden persons tillgångar ej räckte till gäldens betalning, finnas här mer utvecklade stadganden. Efterlefvande maka och arfvingar åläggas nemligen, om de veta att efter den döde är skuld och vilja "betjena sig af Cessione Bonorum", att inom två månader efter dödsfallet låta "inventera" all egendomen och sedan "innan then tridie månaden" förklara om de vilja öfvertaga qvarlåtenskapen eller ej. Var boet vidlyftigt kunde de dock af Domaren erhålla uppskof. Var gälden okänd, så kunde de äfven, antingen de tillträdt arfvet efter ett riktigt inventarium, eller ock utan inventarium, men i okunnighet om gälden, njuta befrielse, om de med ed aflemnade hvad de mottagit, eller, om det var förskingradt, dess rätta värde jämte upplupen ränta från den tid qvarlåtenskapen öfvertogs, dock utan ränta på ränta och "oberäknadt hwad Arfwingen med sin flit och försichtighet therigenom eliest förtient." — Var vid dödsfallet "osäkerhet om Egendomens tilräckiande och förmån", så skulle med inventeringen skyndas och strax ställas nöjaktig borgen eller ock egendomen sättas i qvarstad eller "curatores" deröfver förordnas.

Några andra anledningar till öppnande af concursförfarande nämnas ej.

Det enda af någon vigt i vår lagstiftning rörande detta ämne som härefter förekommer före 1734 års Lag är föreskriften i *Svar till Svea HofRätt* den 17 Febr. 1695, att, då egendomsafträde blifvit sökt och borgenärerna i anledning deraf blifvit genom "*proclama*" kallade till viss tid, de borgenärer, som då ej infunnit sig, väl skulle anses hafva medgifvit egendomens afträdande, men ej hafva förlorat sin rätt till talan rörande "præferencen", utan att de

Digitized by Google

såväl som de öfriga borgenärerna skulle genom ett "senare proclama" kallas till viss ny tid, då tvisten om "præferencen" skulle utföras.

Innan vi derefter öfvergå till 1734 års Lag torde det vara upplysande att lemna en kort öfversigt af hvad en utmärkt rättslärare vid slutet af Lands- och Stadslagarnes period framställde såsom gällande rätt i detta ämne. *Nehrman* behandlar saken, i sin 1729 utgifna "Inledning til then Swenska Jurisprudentiam Civilem", Cap. XI som handlar "Om Borgat Låhn eller mutuo, så ock om giäld och skulds förmon och bättre Rätt uti Concursu Creditorum." Har gäldenär, säger han, inga tillgångar, så har borgenären ingen annan utväg än att han "griper an Debitoris person och låter honom inmanas" eller ock "giör sig af hans arbete betalt." Under vissa omständigheter befrias dock gäldenär ej blott från straff, utan äfven från dylik "inmaning." Bland dessa omständigheter äro: om han fått "indultum moratorium, anståndz beskiärmelse eller Järnbref", om han erhållit accord, och om han erhållit beneficium cessionis bonorum. Detta sistnämnda är "en Rättighet, som Lagen lemnar then, hwilken vtom egit förwållande är worden försatt i thet tilstånd, at han ey kan betala alt thet, han skyldig är, at then samma warder frj ifrån sina Creditorer, thermed, at han lemnar them så mycben ägendom, som han har." Denna förmon kan begäras antingen, då gäldenären är död, af efterlefvande maka och arfvingar, eller om han lefver, af honom sjelf. I förra fallet kan denna förmon ej afslås, om sterbusdelegarne antingen ej befattat sig med qvarlåtenskapen eller "tilträdt ägendomen med laga Inventario, och sedan i laga tijd gifvit sådant tilkiänna"[1]). Hafva de åter befattat sig med qvarlåtenskapen, så förhålles på samma sätt, som då gäldenären sjelf söker afträdesförmonen. Detta eger rum antingen då gäldenären sjelf "uptäcker sitt swaga tilstånd och oförmögenhet at betala sina Creditorer, som hota honom med uthmätning" eller ock "när många Creditorer på en gång söka uthmätning hos honom, och twist them

[1]) Af denna definition skulle det kunna synas som afträdesförmon i alla händelser innefattade gäldenärens fullkomliga befrielse från att ansvara med hvad han framdeles kunde ärfva eller förvärfva. Nehrman tillägger dock i §. 67, i enlighet med 1687 års Fkl. att, om borgenärerna ej utfått fulla beloppet af sina fordringar, de hade rätt att söka honom för hvad som brast, "när han sedan kommer till bättre vilkor" utom i det fall att de med honom ingått accord af annat innehåll, eller de tvungit den, som utan sitt förvållande "råkat uti slik olägenhet", att afträda egendomen och han det redeligen gjort, eller hans förkofring härrörde af vilkorlig gåfva.

Digitized by Google

emellan vpkommer om förmonen och bättre rätt. Den, som gör sådan ansökning, skall derjämte ingifva förteckning på alla sina borgenärer och gäldenärer samt edsvuret inventarium på all sin egendom. Härmed börjas concursprocessen. Den afträdda egendomen seqvestreras och gäldenären betages all förvaltning deraf. Borgenärerna kallas nu genom offentligt anslag (och särskilda kallelser) att på viss dag efter sex månader inställa sig, visa sina fordringar och förklara sig öfver gäldenärens ansökning. Sedan gäldenären i anledning häraf afgifvit sina påminnelser, afger Rätten sitt utslag och, om gäldenären genom hvarjehanda olyckor, utan sitt förvållande råkat i insolvens, dömer honom värd att njuta beneficium cessionis bonorum. Sedan detta blifvit afgjordt [1]) kallas borgenärerna genom nytt anslag och till ny termin, efter lika lång tids förlopp, för att "tvista om theras fordringars förmon och bättre rätt." Härvid åligger det domaren att "aldraförst skilja Creditorerne ifrån them, som wilja uthtaga thet, som är theras ägendom, och then giäldskyldige icke hafft ägande rätt öfver, then tiden, då han giorde ansökning om C.B." Nehrman uppräknar derefter hvad som sålunda "*jure dominii*" skulle afskiljas. Först nämnes *barnagods*, som de omyndiga alltid först uttaga hos förmyndaren [2]). Vidare skall afskiljas "hustruns Odaljord på Landet, eller then fasta ägendom, hon för Ächtenskapet hafft." På samma sätt mannens, "fast en sådan sak swårligen kan förekomma." Likaledes skall "bolagzfä", inlagzfä" [3]), lånt och legdt gods afsöndras, äfvensom sådant gods, som någon

[1]) Af Nehrmans ordalag i §. 31 skulle det kunna synas som om concursförfarandet skulle afbrytas i händelse b. c. b. ej beviljades; men detta kan ej vara meningen, utan säkerligen pågick concursförfarandet i alla fall. Skilnaden blef blott den, att gäldenären i detta fall ej fick åtnjuta frihet och ej njöt någon lindring i sin framtida betalningsskyldighet.

[2]) Att barnagods här omfattar äfven de omyndigas fordringar hos förmyndaren, att således denna rätt att först uttaga barnagods i det fallet var en högsta förmonsrätt kan slutas af tillägget "så framt the ey lemnat thet hos Förmyndaren, sedan the äro wordne myndige. Ty therigenom skier *novatio*, så at the sedan ey äga annan förmån, än then the kunnat förskaffa sig genom laga intekning." Ordet intekning torde väl utvisa att här äfven fordringar afses. Emellertid synes lagstiftaren velat förebygga behofvet af denna rätts begagnande, ty 1669 års FmO., som i 25 punkten ger förmyndaren företrädesrätt att bruka de omyndigas penningar, stadgar på samma ställe att han skulle ställa säker underpant och att denna skulle hos Rätten "nedersättias eller utfästas."

[3]) I samma kategori nämnes ock "Prästens Tijonde rättighet af den Säd, som ligger i Bondens huus i förvaring", enl. Res. Pr. Besv. d. 24 Sept. 1675. § 10.

Digitized by Google

sålt till gäldenären med vilkor att eganderätten ej skulle öfvergå förr än köpeskillingen blifvit betald. Vidare gods, som blifvit lemnadt i commission. Faddergåfvor, som barnen erhållit, egde de uttaga och föräldrarne hade rätt att återtaga hemgift, som de lemnat sina barn. Egaren af pantsatt gods hade rätt att återtaga detta, mot skuldens betalning. Hade någon "genom kiöp, skipte eller annan titulus onerosus, som öfverlåter eganderätten", af gäldenären, "innan han begiärt Cessionem bonorum eller någon fått kunskap therom "tillhandlat sig gods, som ej blifvit traderadt, så egde han utfå detta. Stulet gods skulle också återställas till egaren, om "sielfva species" fanns i behåll [1]).

Nehrman fortfar väl härefter: "Thetta kan wara nog talt om them, som uthtaga, hwad them tilhörer, *jure separationis & dominii*, och therföre ey hafwa något at beställa med *præference* tvisten", men, sedan han derpå genomgått förmonsrättsordningen efter då gällande grunder, samt, efter att hafva omnämnt gäldenärens skyldighet att svara för gälden med sina framtida tillgångar, anmärkt att det sällan inträffar "at någon effteråth kan få fylnad" och att en borgenär derför bör "noga wara omtänckt, huru han må kunna första gången få sin betalning", gör han följande tillägg: "Förutan the uthwägar, som här frammanföre äro omtalte, kan thet ock wara en besynnerlig förmon, när omständigheterna så medgifva, att han kan betiena sig af *jure* eller *beneficio separationis* [2]) eller giäldzdehlning." Detta jus separationis, för hvilket han åberopar såsom grund den gamla rättsregeln, att ingen eger att skifta arf förr än gäld gulden är, framställer han derefter i det hufvudsakliga i enlighet med grundsatserna för den Romerska Rät-

[1]) "Ty när then försåld eller förskingrad är, har ägaren ingen större rätt, än han sig medelst intekning och laga vigilence förvärfvat."

[2]) Denna separationsrätt omtalas äfven af *Abrahamsson* (Swerikes Rijkes Lands-Lag Sthm 1726) i anm. (c) till EB. 22, der det heter; "Skulle någon Maka eller arfvinge cedera bonis så för den afledues skuld, som för sin enskylte giäld och skuld; så äre den aflednes Creditorer, som ey inlåtit sig uti en ny underhandling med den afledna Maka eller arfwinge, befogade at påstå, at den aflednas ägendom separeras och skillies ifrån arfwingens ägendom, på det at de ey måge komma til korta, uti deras betalning, utaf den aflednes ägendom, som för dem kan wara tilräckelig. — — — Skulle Sterbhuus ägendommen och den enskylte ägendommen så wara sammanblandat, at de ey kunna ifrån hwar andra skillias, så har separatio bonorum intet rum, utan skylde den sig sielf, som ey i tid hindrat arfwingen at befatta sig med aflednas qwarlåtenskap." Jfr äfven slutet af anm. (b) till KpmB. 14.

Digitized by Google

tens jus separationis, med undantag deraf, att någon viss tid, inom hvilken rättigheten skulle begagnas, ej angifves. Om vid en persons död gäld fanns i boet och arfvingen, utan att betala denna, tillträdde arfvet och sedan fördjupade sig mera i skuld, så egde arflåtarens borgenärer, en eller flera — och äfven de, hvilkas fordringar ej voro förfallna förr än "några åhr" efter arflåtarens död, — rätt att påstå, att dennes skuld skulle betalas förr än arfvingens borgenärer erhölle något. Samma rätt hade äfven testamentarier. Men hade borgenärerna erkänt arfvingen såsom sin gäldenär — "tagit arfwingen god förbetalningen" — hvilket ådagalades derigenom, att de tillåtit honom disponera qvarlåtenskapen, eller emottagit afbetalning eller tagit pant eller borgen af honom eller ej sökt hindra honom att tillträda arfvet, så hade de gjort sig denna rätt förlustiga. Kunde den enes egendom ej skiljas från den andres, så egde ej heller separationsrätten rum. Icke heller om arfvingens skuld var gjord för att "wid macht hålla eller förbättra" arflåtarens egendom. Hade borgenärerna en gång erhållit separation, så kunde de sedan ej ändra sig, om det befanns att det varit för dem fördelaktigare att vända sig mot arfvingen.

Härvid kunna nu följande frågor uppstå: dels hvad som menas dermed att "den enes egendom ej kunde skiljas från den andres", dels hvad creditorerne hade att iakttaga för att "hindra" arfvingen att tillträda arfvet. Hvad den förra frågan beträffar, så torde det väl få antagas att om arfvingen användt contanta penningar, som funnos i boet, eller försålt saker, som hörde till detsamma, eller indrifvit fordringar, den enes egendom såtillvida, som detta skett, ej ansågs kunna skiljas från den andres, och att borgenärerna derför ock såtillvida ej kunde påstå separation. Hvad den senare frågan angår, synes det som om det medel, som borgenärerna kunde använda, varit att enligt 1687 års Fkl. begära qvarstad, der ej antaglig borgen strax kunde ställas, eller begära förordnande af curatorer. Då ingen viss tid, inom hvilken separationsrätten skulle begagnas, angifves, så torde man vara berättigad att antaga, att meningen varit, att, om borgenärerna ej i det nämnda afseendet begått någon försummelse, deras separationsrätt skulle bestå så länge fordringarne vore bestående och det arffallna godset funnes in specie qvar i arfvingens bo.

Slutligen böra vi äfven anmärka ett par fall, i hvilka praxis, åtminstone om man får anse Abrahamsson uttrycka de grundsatser, som i denna gjort sig gällande, synes hafva utbildat sig emot eller bredvid den gällande lagstiftningen. Han säger nämligen i anm. (b)

Digitized by Google

till KpmB. 14. s. 571 att, "så snart en Concurs-Process tagit sin begynnelse eller instundar, eller flere Creditorer tillika yrckia på sin betalning; så står ey i Debitorens frijhet at betala den ena til den andras förfång, utan hwad den ena eller andra Creditoren, vid så beskaffade omständigheter, ettdera godwilligt eller executive kan få, bör den samma uti concursen återbära, ty at den ena må ey gratificeras til den andras förfång" samt längre fram i samma anm. s. 574: "Tilfaller någon giäldbunden man arf under Cessionstwisten, och han sig det samma afsäger; det ansees såsom til Creditorernes förfång, derföre måge de det til sin betalning utfordra, sedan dess giäld gulden är, efter hwilken arfwet fallit." Båda dessa fall utgöra utan tvifvel spår af en tillämpning af grundsatserna för den Romerska Actio Pauliana. Det senare stället skulle dessutom kunna synas innebära, att äfven det, som under concursen förvärfvades, räknades till concursmassan. En sådan slutsats torde dock vara förhastad, då concursborgenärerna väl kunna hafva ett stort intresse deruti, att gäldenärens tillgångar förökas, äfven om de ej ensamma få dela dem.

Öfvergå vi derefter till *1734 års Lag*, så finna vi der följande grundsatser om concurs. Anledningar till öppnande af ett concursförfarande under gäldenärens lifstid äro enligt H.B. 16: om gäldenär, som funnit sitt insolventa tillstånd, sjelf begär att få till borgenärerna på en gång afstå allt sitt gods, samt om gäldenär, som rymt för gäld[1]), ej inom viss tid återkommer, eller, i händelse han återkommit, ej inom viss tid frivilligt begär att få afstå sin egendom. Att äfven, der gäldenär var död, ett concursförfarande öppnades i den händelse att tillgångarne ej räckte till gäldens betalning och arfvingarne ej ville öfvertaga arfvet och ej genom försummelse af hvad lagen föreskrifver ådragit sig skyldighet att ansvara för gälden, kan slutas af Ä.B. 10. 1. der det heter att, om den dödes egendom ej räckte till gäldens betalning, arfvinge skulle vara fri för det som bruste, då han ej något af det arf njutit, äfvensom af hänvisningen i §. 5 af samma capitel till HandelsBalken.

Ville gäldenär sjelf på en gång afstå allt sitt gods till borgenärerna, skulle han derom ingifva ansökning till Domaren och

---

[1]) Några år förut eller den 6 Juli 1730 hade utkommit en *Förordning om Debitorer, som för giälds skull rymma utur Riket* etc., som rörande förfaringssättet i det fall, att gäldenär rymt för gäld innehåller hufvudsakligen samma stadganden som återfinnas i HB. 16.

Digitized by Google

tillika ingifva förteckning, under edlig förpligtelse, på alla sina tillgångar jemte böcker och handlingar. Godset skulle derefter sättas i qvarstad och Rätten skulle genom offentligt anslag, jämte särskilda kungörelser till de veterliga, kalla alla borgenärer till viss tid, då de skulle förklara sig öfver gäldenärens ansökan om afträdesförmon, visa sina fordringar och framställa sina anspråk, hvarefter Rätten på en gång dömde både om gäldenärens afträdesförmon och om borgenärernas inbördes rätt. Hade deremot gäldenär rymt för gäld, skulle hans gods sättas i qvarstad, uppteckning deröfver författas och hans böcker och räkningar granskas. Sannolikt utfärdades, ehuru det ej finnes uttryckligen sagdt, i sammanhang härmed offentlig stämning på samtliga borgenärerna, i enlighet med hvad för det föregående fallet var stadgadt. Inställde sig ej gäldenären ej inom viss tid, från det han rymt, fick hans egendom till borgenärernas förnöjande försäljas. Inställde han sig, hade han ännu viss tid på sig att söka afträdesförmon. Försatt han denna, skulle Domaren döma i saken, hvilken dom då innefattade dels att gäldenären förklarades förlustig afträdesförmon, dels ett afgörande af borgenärernas inbördes rätt. Om, vid pröfning af Domaren, gäldenärens obestånd befanns hafva tillkommit af "sjöskada, fiendens infall, eldsvåda, eller annan olycka, dertill han ej vållande varit" och att ej svek fanns derunder, så beviljades afträdesförmon. Denna bestod deri, att gäldenären för framtiden blef fri från borgenärernas anspråk, äfven om hans vilkor genom "arf, gåfvo, tjenst eller slögder" sedan förbättrades, och synes, i motsats mot hvad i 1687 års Fkl. blifvit stadgadt, i alla händelser hafva kommit gäldenären till godo. Befanns deremot gäldenärens fattigdom hafva tillkommit af "slöseri, dobbel, lättja eller vårdslöshet", eller hade han bedrägligen förmått sina borgenärer att förtro honom deras egendom och sedan förslöst eller undanstuckit den, eller annars bedrägligen förfarit mot borgenärerna, så skulle han "svara till fulla gälden." Utom det, att han i senare fallet fick lida särskildt strängare straff, skulle han i båda fallen aftjena gälden med arbete eller sitta i häkte, i hvilket fall 24 öre om dagen afräknades på gälden, hvarjämte, om under tiden gods eller penningar tillfölle honom, äfven de skulle gå till gäldens betalning. Af detta sista stadgande skulle det kunna synas som om concursborgenärerna skulle haft uteslutande rätt till hvad under denna tid af gäldenären förvärfvades. Sannolikt har det emellertid ej varit lagstiftarens mening att uppställa en sådan grundsats; utan uttrycket torde rättast böra förstås blott såsom en motsats till hvad i §. 2. finnes stadgadt, att nämligen, om gäldenär

4

Digitized by Google

kan visa att hans obestånd uppkommit af olyckshändelser, han befrias från framtida betalningsskyldighet, utan att någon särskild förmon för concursborgenärerna torde böra anses vara afsedd, om det ock kan medgifvas att lagstiftaren sannolikt ej föreställt sig att gäldenären i de i §§. 3. och 4. nämnda fall skulle vara i tillfälle att göra någon ny gäld, hvarför ock det gods och de penningar, som under tiden förvärfvades af gäldenären, kunde antagas factiskt komma concursborgenärerna uteslutande till godo.

Rörande det fall, då en afliden persons tillgångar ej räckte till betalningen af hans gäld, finnes ingen procedur i lagen föreskrifven. Sannolikt tillämpades emellertid det redan i 1687 års Fkl. gjorda stadgandet, att maka eller arfvinge, som ville betjena sig af Cessio Bonorum skulle, der gälden redan vid bouppteckningen visade sig, inom en månad derefter hos Rätten tillkännagifva om han ville afträda qvarlåtenskapen, och samma tid a tempore scientiæ iakttogs väl i den händelse, att gäld sedan yppade sig. Hade sådant tillkännagifvande inom föreskrifven tid inkommit, så ålåg det väl Rätten att utfärda offentlig stämning på borgenärerna och vidare förfara på sätt i H. B. 16 finnes föreskrifvet. Sterbhusdelegare, som afträdt qvarlåtenskapen och för öfrigt ej försummat hvad dem enligt lag ålåg, blefvo då fria från den aflidnes gäld.

I H.B. 17. 2. finnes i korthet stadgadt om annans egendom, som skall afskiljas, innan det, som i gäldenärs bo finnes, användes till borgenärernas förnöjande. Men då detta lagrum ännu eger tilllämplighet, torde utförandet af de grundsatser, som här finnas antydda, böra uppskjutas till framställningen af vår nu gällande rätt i detta afseende.

Den första näst efter 1734 års Lag följande omfattande[1]) lagstiftningsåtgärd i afseende på concurs, *K. M:ts Förklaring, hvad vid Fallissementer samt Cessions- och Concurs-tvister hädanefter bör i akt tagas d. 8 Maj 1767*, är hufvudsakligen af vigt derför, att den innehåller en utbildning af proceduren i concursmål, men inför annars egentligen inga nya grundsatser. Inga andra anled-

[1]) K.F. d. 11 December 1766 har blott till ändamål att förekomma rymning för gäld och stadgar derför att den gäldenär, som sjelfmant begär att få afträda allt sitt gods och fullgör hvad lagen i detta fall föreskrifver, skall, så länge han håller sig i sitt hus, till sin person njuta all säkerhet och icke af sina borgenärer på något sätt oroas, men att deremot den, som rymmer för gäld, skall "såsom en skadelig medlem varda skild från samhället och sine borgelige rättigheter. såsom biltog lagd för all sin tid, förlustig förklarad."

Digitized by Google

ningar till öppnande af concurs förekomma än antingen afträde af egendom, vare sig af gäldenären sjelf, om han lefver, eller af efterlefvande maka och arfvingar, om han var död, eller rymning för gäld. Väl talas i §. 7. derom att gäldenär "ej sjelf sökt, men varder af sine borgenärer tvungen at all sin egendom til deras förnöjelse upgifva", men detta lärer väl ej betyda annat än att gäldenären för att undgå bysättning frivilligt afträdde egendomen. Ville han ej detta, så kunde väl han sjelf bysättas och hans gods utmätas eller sättas i qvarstad, men någon concurs uppstod ej. Rörande det fall, då afliden persons tillgångar ej räckte till gäldande af hans skulder finnes här i §. 9. uttryckligen stadgadt, att efterlefvande maka och arfvingar, som ville befrias från betalningsskyldighet, skulle inom en månad, och å landet vid nästa Ting, efter bouppteckningen, eller, i händelse af ny gäld, efter det "en slik tillökning af gäld dem kunnig blef" begära att få afträda qvarlåtenskapen, hvarjemte tillägges att, om efterlefvande maka eller dess arfvingar, om han eller hon sedermera äfven dött, förmenade boets gäld vara af sådan beskaffenhet, att dess lott derför ej borde häfta, detta tillika skulle anföras i ansökningen om boets afstående, vid äfventyr af förlust af talan i detta afseende. Någon bestämd begynnelsepunkt för concursen omtalas ej; och sannolikt fästes ännu på denna tid dervid mindre vigt. Måhända var den tid, då ansökan om concurs af Domaren upptogs en sådan begynnelsepunkt. Antager man detta, så förekommer här ett fall af återgång af aftal, som ingåtts före den formela concursens inträdande. I §. 7. stadgas nämligen: "finnes, sedan Gäldenär på sätt nu sagdt är, hos Domaren af Borgenärerne ansatt blifvit, eller han sjelf sitt oförmögna tillstånd tillkännagifvit, och således hans fattigdom allmänt kunnig är, någon boets egendom, som i den belägenhet icke mera Gäldenären, utan samtelige Borgenärerne kan anses tillhöra, blifvit desse til förfång pantsatt, eller under rätta värdet försåld, då bör sådant med svornom ede återbäras och Borgenärerne taga det åter utan lösen."[1]).

Slutligen torde böra anmärkas att först här (§. 2.) finnes uttryckligen stadgadt, att borgenär, som icke i föreskrifven ordning bevakade sin fordran på inställelsedagen, skulle "vara all talan i saken förlustig" äfvensom att (§. 3.) borgenär, som icke gitte med

[1]) En sådan grundsats är för öfrigt icke alldeles ny hos oss. Ty utom hvad vi ofvan hafva anfört efter Abrahamsson, så förekommer i H.B. 17. 12. det stadgandet, att inteckning ej gifver förmonsrätt, som sker, sedan gäldenärens "fattigdom almänt kunnig är."

Digitized by Google

ed bestyrka sin fordrans riktighet skulle "gå ifrån concursen" för den del af sin fordran, som han ej med ed kunde fästa.

K. K. Förkll. den 24 Mars 1768 och den 23 Mars 1770 innehålla ingenting för det ämne vi behandla anmärkningsvärdt, utan utgöra blott förfullständiganden af vissa ej hithörande särskilda stadganden i K. Förkl. 1767. Deremot utgör *K. M:ts förnyade Stadga, angående afträdes- och förmons- samt boskilnads- och urarfva-mål den 26 Augusti 1773* en hel Concurslag, betydligt fullständigare än 1767 års Förklaring, hvilkens grundsatser likväl i det väsentliga återfinnas. Hvad som bör anmärkas är att, utom de anledningar till öppnande af concurs, hvilka förut i lagstiftningen förekomma, här äfven finnes upptagen den, då under fortfarande äktenskap boskilnad af endera makan blifvit sökt och det vid den uppteckning af tillgångar och skulder, som till följd deraf verkställdes, befunnits att tillgången i boet, der sökanden vunne sitt påstående om boskilnad, ej skulle förslå till skuldens betalande[1]). Offentlig stämning skulle i sådant fall utfärdas å både mannens och hustruns samtliga borgenärer och för öfrigt skulle så förfaras som om concurs finnes föreskrifvet. Rörande tiden då concursen ansågs öppnad torde man här med mera bestämdhet, af stadgandet i §. 1., att gäldenär ej skulle vara fri från utmätningstvång förr, än hans ansökning om egendomsafträde blifvit af Domaren upptagen, kunna sluta att concursen vid afträde af egendom öppnades genom upptagandet af ansökningen derom. Hvad beträffar det fall, då gäldenär rymt, så visar sig af §. 17. mom. 2. jemförd med §. 2. att Domaren i detta fall skulle i anledning af skedd anmälan om rymning börja concursförfarandet med kallelse till de närmast boende eller i orten vistande borgenärer, hvaraf torde kunna slutas att concursens öppnande räknades från den tid Domaren i anledning af denna anmälan pröfvat sådan åtgärd nödig. Äfven i denna Förordning förekommer (§. 4. mom. 1.) stadgandet att, om gäldenären, sedan han antingen sjelf begärt att få afstå sitt gods eller dertill af borgenärerna blifvit tvungen, borgenärerna till förfång pantsatt eller försålt något af egendomen, sådant skulle återbäras utan lösen.

Den afträdesförmon, som gäldenären vann i fall han förmådde visa att hans insolvens härledt sig af olyckshändelser, finnes här vara något modifierad. Det heter nämligen i §. 14. att, om den

---

[1]) Stadgandet om boskilnad i K. Fkl. 1767. §. 9. mom. 2. innehåller åtminstone ej uttryckligen att concurs i det här nämnda fallet utan vidare omständigheter öppnades.

Digitized by Google

skada, han af olyckshändelsen bevisligen lidit, finnes svarande emot det, som brister i gäldens betalning, han då skall vara fri från borgenärernas tilltal, ändå att hans vilkor sedan genom arf eller eljest förbättrade varda, samt att, om sådana olyckshändelser antingen alldeles icke eller ej för så stor del, som i borgenärernas betalning brister, bevisas, han skall svara till den öfriga gälden i all sin lifstid med allt hvad han sedan egendomen afstods kan ärfva eller förvärfva, samt att han dermed skall betala "efter hvarderas wundne rätt och andel", så mycket som Domaren, efter pröfvande af den uppgifna skadan, finner honom icke hafva bevist vara af olycksfall tillkommet[1]).

I afseende på gäldenär, som hade embete eller tjenst finnes i §. 16. stadgadt att, han i allmänhet icke finge förrätta tjensten så länge rättegången räckte, men att, om han genast kunde visa klara skäl att hans insolvens uppkommit af olyckshändelser, Domaren skulle, efter borgenärernas hörande, bestämma huruvida han finge under rättegången förrätta tjensten, samt att han i sådant fall egde njuta halfva lönen, hvaremot borgenärerna skulle få taga den andra hälften, som till dem skulle på vanliga tider utbetalas. Fick han deremot ej förrätta tjensten skulle vicarien erhålla halfva lönen; af den andra hälften skulle gäldenären njuta så mycket som behöfdes för hans underhåll och återstoden tillfalla borgenärerna. Förläning skulle hel och hållen gå till concursmassan, men pensioner och benådningar skulle ej af borgenärerna få angripas.

K. M:ts förnyade nådiga Stadga angående Afträdes- och Förmons- samt Boskilnads- och Urarfva-Mål den 28 Juni 1798 innehåller i de afseenden, vid hvilka vi här fästa uppmärksamheten, inga nya grundsatser, utan upprepar i allmänhet ord för ord hvad K. St. 1773 derom föreskrifver[2]).

[1]) Det skulle af ordalagen i detta stadgande kunna synas som om concursborgenärerna hade företrädesrätt att af det gods, som sedermera tillfaller gäldenären, erhålla betalning. Detta skulle emellertid förutsätta en, ända till dess att all gälden vore betald, fortsatt concursförvaltning. Men om en sådan talas ingenstädes; och man kan ock med säkerhet antaga att en sådan ej varit afsedd. Tvärtom antyder §. 12. att det är endast den egendom och de rättigheter, som vid concursens början tillhörde gäldenären, hvilka utgöra föremålet för sysslomännens förvaltning och att det således endast är af dessa som concursmassan utgöres.

[2]) Anmärkas bör likväl det tillägg, som finnes gjordt till stadgandet om afträdesförmon i §. 14. mom. 1. att nämligen, om gäldenär kommit på obestånd genom olyckshändelser och finner att hans säkra tillgångar ej svara mot trefjerdedelar af gälden, han genast borde göra anmälan om af-

Digitized by Google

Concurs-Lagen den 13 Juli 1818 utmärker sig hufvudsakligen, såsom ock blifvit anmärkt, framför de föregående genom systematisk ordning och genom mera skarpt begränsade bestämningar. Dock finnas äfven några nya grundsatser att anmärka. Äfven de föregående concursförfattningarne hade väl talat om att gäldenär blef "tvungen att afstå sin egendom", men om ock möjligen praxis på annat sätt utbildat sig, så lärer dock, såsom ock förut blifvit anmärkt, lagstiftarens mening ej varit, att något concursförfarande skulle börjas såvida ej gäldenär sjelf begärde att få afträda sin egendom, hvarvid tvånget kunde ligga deri, att han i annat fall kunde af borgenärerna hållas bysatt. Här finnas (i Cap. 1. §. 6.) först uttryckligen bestämda tre fall, i hvilka utom det, då gäldenär rymt, ett concursförfarande började mot lefvande gäldenär, som ej sjelfmant afträdt sin egendom. Dessa äro: om, vid sökt utmätning å gäldenärs egendom, borgenärer, som hade klara och förfallna skuldebref, befarade att efter denna egendoms försäljning, full tillgång till deras förnöjande ej skulle finnas, om all gäldenärs kända egendom var under utmätning, samt om gäldenär varit två månader eller längre för gäld bysatt, i hvilka två senare fall äfven borgenärer, som ej hade förfallna skuldebref kunde utverka concurs. Hvad tidpunkten, då concurs skulle anses börjad, angår, så bestämmes denna här uttryckligen i 1. Cap. §. 8. till den tid, då gäldenärs afträdesafsökning upptagits eller borgenärers ansökning blifvit bifallen. Afträdesförmonen har i denna Concurslag undergått en ytterligare modification. Den säges nämligen i Cap. 3. §. 2. bestå, utom i gäldenärs frihet till sin person, deri, att borgenärerna för den del af gälden, hvarför han afträdesförmon vunnit, ej kunna af hans framtida tillgångar utsöka hvad till hans eget, hustrus och oförsörjda barns underhåll nödigt är. I öfrigt skulle han svara till bristen med allt hvad han framdeles ärfva eller förvärfva kunde. Stadgandena rörande boskilnad, urarfvagörelse och makes afträde af egendom, hvilka äfven här återfinnas i särskilda capitel af concurslagen, hafva väl vunnit större utveckling och bestämdhet, men hvila dock hufvudsakligen på samma grunder, som de förut gällande.

---

trädesförmon, vid äfventyr att i annat fall olyckshändelserna ej skulle räknas honom till godo, för den gäld han sedan gjort. En annan skiljaktighet ligger deruti, att, enligt hvad man af slutet af §. 18. mom. 1. kan sluta, boskilnadsansökan ej utan vidare omständigheter föranledde concurs, då det nämligen i detta fall stadgas: "och vare emellertid mannen för lagsökning icke fri, derest ej han begär få all egendom till Borgenärernas förnöjande afstå."

Digitized by Google

Hvad särskildt omfånget af concursbo beträffar bör dock anmärkas dels stadgandet i Cap. 7. §. 11., att ena makan eller dess arfvingar, ej emot borgenärer njuta rätt till vederlag för såld odaljord eller rätt till till ersättning för hvad till gäldande af andra makans gäld ur samfällda boet gått, en föreskrift, som förut ej förekommer, om också möjligen denna grundsats i praxis iakttagits, dels stadgandet i Cap. 8. §. 6. att efterlefvande maka, som afträdt egendomen, skulle vara fri från all gäld, hvarför den andra makan ensam svara bort, och att, om det är hustrun, som lefver efter, hon i detta fall befrias från framtida ansvarighet för all gäld, som tillkommit under äktenskapet, utom i det fall, att hon sjelf i köpenskap eller annan näring, som hon med särskildt tillstånd idkat, ådragit sig gälden. Af den förra delen af detta stadgande kan slutas att mannen genom afträde af egendom ej blir fri från framtida ansvarighet för den gemensamma gälden, hvilket dock enligt den föregående lagen utan tvifvel var händelsen, då i densamma arfvingar och efterlefvande maka sättas fullkomligt i samma kategori.

Den derpå följande *Concurslagen af den 12 Mars 1830*[1]) är till allrastörsta delen ord för ord lika med 1818 års Concurslag, De ändringar, som äro gjorda, röra icke det ämne vi här behandla, utom några mindre vigtiga stadganden rörande gäldenär, som är tjensteman, samt några tillägg vid stadgandena om boskilnad och makes afträde af egendom. I förra afseendet stadgas nämligen i §. 118 att, om, sedan boskilnad söktes, hustru förvärfvar någon egendom, hon ej är skyldig att med den del af denna egendom, hvari mannen ej eger giftorätt, eller med sin giftorättsandel i den öfriga ansvara för gäld, som är gjord under äktenskapet innan boskilnadsansökningen ingafs, utan hon sjelf gjort gälden i köpenskap eller annan näring, som hon med särskildt tillstånd idkat. I senare afseendet stadgas i §. 128 att den befrielse från under äktenskapet gjord gäld, som enka, hvilken afträdt egendomen, njuter, äfven tillgodokommer frånskild hustru i afseende på egendom, som efter laglig skilnad tillfaller henne.

Lag-Committéens Förslag till Allmän Civillag behandlar förevarande ämne i H.B. Capp. 18—22, G.B. Capp. 10 och 11.

---

[1]) Lag-Committéens förslag till Civil-Lag kommer väl till tiden före 1830 års Concurslag, men vi anse likväl lämpligare att redogöra för detta i sammanhang med de öfriga förslag till ändring af lagstiftningen i förevarande ämne, hvilka under tiden mellan nämnda lag och den nu gällande afgifvits.

Digitized by Google

samt Å.B. Cap. 7. De grundsatser i detta afseende, som här uppställas, äro följande: Anledningarne till öppnande af concurs (Cap. 18. §§. 6. och 7.) äro väsentligen desamma, som i 1830 års Concurslag, ehuru stadgandena här i vissa fall erhållit ytterligare bestämdhet. Rörande concurs i sammanhang med boskilnad stadgas i G.B. 11. 2. att, om mannen vill söka boskilnad, han skall till concurs afträda samfällda egendomen samt den enskilda, som för gälden svarar, hvaremot, i den händelse att hustrun söker boskilnad, det beror på mannen, om han vill till concurs afträda sin egendom eller ej (§. 3.). I afseende på tidpunkten för concursens början innehåller förslaget den afvikelse från 1830 års C.L. att såväl tvungen som frivillig concurs skall anses börjad den dag, ansökningen derom gjordes. Concursens slut bestämmes till den dag, då första dom i saken utgifves. Gäldenär är berättigad att för sig, hustru och oförsörjda barn njuta underhåll af boet så länge concursen varar, utom i det fall att han njuter underhåll af lön eller förläning, som till gälds betalning ej gå bör, i enlighet med U.B. 5. Någon befrielse för framtiden för den gäld, som af concursmassan ej kan betalas, tillägges ej gäldenären, hans obestånd må hafva uppkommit af hvilken anledning som heldst, utan förklaras han i H.B. 20. 10. skyldig att med den egendom han i framtiden ärfva eller förvärfva kan skyldig att svara för hela gälden[1]). Likväl få icke af dessa tillgångar utsökas hvad till hans eget, hustrus och oförsörjda barns underhåll är nödigt. Slutligen bör anmärkas, såsom betydligt inverkande på omfattningen af concursbo, den i G.B. 10. uppställda nya grundsatsen[2]), att för all gäld i makars bo, utom sådan, som tillkommit derigenom, att ena makan blifvit fälld till böter eller skadestånd i brottmål, samfällda egendomen skulle gå till betalning. Uppstod sålunda till följd af den ena makans gäld, med det anmärkta undantaget, concurs, så kunde concursboet ökas med sådan egendom, som enligt G.B. 11. i 1734 års Lag, i händelse af sökt boskilnad, skulle afskiljas, såsom den andra makans giftorättsandel. Deremot eger sådan ansvarighet ej rum med giftorättsandel i sådan egendom, som efter boskilnadsansökningen af den ena makan förvärfvas (G.B. 11. 12.). Ställer hustrun efter

---

[1]) Å andra sidan bör anmärkas att borgenär, som ej bevakat i concursen, ej förlorar sin fordran, utan blott sin rätt till betalning ur concursmassan. — H.B. 19. 12.

[2]) Denna grundsats ogillas i Göta H.R:s Anmärkningar vid Förslaget, s. 19. samt af Högsta Domstolen (Prot. s. 45.).

Digitized by Google

boskilnad sin egendom åter under mannens förvaltning, kan hon ej mot borgenärer värja giftorätt, som förut afskiljd varit, men njuter, i händelse af tillgång, fyllnad ur boet vid dess delning mellan henne och mannen (G.B. 11. 15).

Lag-Beredningens Förslag, som i samma lagrum som Lag-Committéens Förslag behandlar detta ämne, är i de flesta hithörande fall öfverensstämmande med detta, likväl med några förändringar. Så har till de fall, i hvilka gäldenär kan af borgenärerna tvingas till concurs, tillagts det, då gäldenär ej fullgjort den honom under vissa omständigheter förelagda edgång, att han ej eger tillgång att gälda med. Stadgandet i Lag-Committéens förslag, att concurs skulle anses slutad den dag, då första dom i saken fallit, har här blifvit uteslutet på den grund att man "funnit detta stadgande ej kunna förenas med den grundsats, som hittills varit gällande och den man trott sig äfven för framtiden böra antaga, att nämligen till concursmassan ej bör ingå annan egendom, än den, som vid concursens början antingen tillhörer gäldenären eller hvartill han, då redan har laglig rätt, men för ingen del den egendom, som derefter, till och med under concursens lopp kan honom tillfalla." Gäldenär, hans hustru och oförsörjda barn tillägges här (HB. 20. 6) ej underhåll för längre tid än den, under hvilken han ej må begifva sig från sitt hemvist, och stadgandet i L.C:s H.B. 20. 10, hvarigenom af gäldenärs framtida tillgångar hvad till hans eget, hustrus och oförsörjda barns underhåll är nödigt fredas från utsökning af borgenärerna, är här i H.B. 20. 11 uteslutet, under hänvisning i motiverna till det allmänna stadgandet i U.B. 4. 10 i förslaget, hvarigenom från utmätning endast undantagas nödiga gång- och sängkläder för gäldenär, hans hustru och oförsörjda barn samt, i händelse af bristande utväg till försörjning, hvad för en månad dertill åtgår. — Capp. 10 och 11 i G.B. äro hufvudsakligen lika med L.C:s motsvarande. Likväl bör anmärkas att äfven den gäld, som mannen genom borgensförbindelser ådragit sig, förklaras vara sådan, för hvilken betalning ej bör utgå af samfälld egendom, äfvensom att i Cap. om boskilnad finnes tillagd en §. af innehåll, att om hustrun, i det fall att mannen afträdt sin egendom till concurs, underlåtit att i föreskrifven tid göra ansökning om boskilnad, hon ej kan mot borgenärerna tillegna sig lös egendom, såsom enskild, men att deremot fast egendom, som henne enskildt tillhör, ej skall gå i betalning för annan gäld, än den hvarför hon med sådan egendom svara bör. Samma stadgande finnes äfven tillagdt i Ä.B. 7. 21.

Digitized by Google

Sedan en af K. M:t d. 9 Juli 1852 tillsatt Committée för framställande af förslag till ordnande af creditförhållandena och låneanstalterna i sitt den 8 April 1853 afgifna betänkande fästat uppmärksamheten på åtskilliga brister i vår creditlagstiftning och tillstyrkt, att åt sakkunniga män skulle, så skyndsamt som möjligt, uppdragas att utarbeta förslag till förbättrade creditlagar, hvarvid kunde tjena till ledning den redan i flera länder antagna Franska handelslagstiftningen med de förändringar, som af en af Committéens ledamöter blifvit föreslagna, blef en Committée med sådant uppdrag samma år af K. M:t tillsatt, hvars den 13 Februari 1854 afgifna "*Betänkande och Förslag till ändringar i Kreditlagstiftningen*" bland annat innehåller förslag till concurslag, till förordning om boskilnad och om urarfvagörelse. Dessa förslag söka att med efter våra förhållanden lämpade modificationer införa i vår lagstiftning de grundsatser i afseende på creditförhållanden som gjort sig gällande hos nutidens öfriga culturfolk. Förslaget till concurslag gör, i enlighet med den Franska Concurslagen, bestämd skilnad mellan affärsmän och icke-affärsmän. Affärsman förklaras skyldig att, om han nödgats inställa sina betalningar, inom åtta dagar derefter göra ansökning att få afträda all sin egendom (§. 1). Uraktlåtes detta eller yppa sig omständigheter, som gäldenärs obestånd ådagalägga (såsom sådana omständigheter uppräknas: om han rymt, om han håller sig undan, om han under åtta dagar försummat att betala klar och förfallen, af honom obestridd lemnad, på vexel eller löpande skuldebref grundad, gäld, sedan han af Notarius Publicus eller i vittnens närvaro blifvit dertill uppfordrad, om han låtit bysätta sig för gäld, den han ej förnekat, m. fl.), så kunna den eller de borgenärer, hvilka icke genom inteckning eller pant hafva säkerhet för sina fordringar, hos domstolen begära att gäldenärs egendom skall till concurs afträdas (§. 3). Dessutom kan Rätten, utan att ansökan derom blifvit gjord, på embetets vägnar förordna att gäldenärs bo skall till concurs afträdas, i händelse hans obestånd är uppenbart (§. 5). Concurs för icke-affärsman kan deremot uppstå dels genom afträdesansökning af honom sjelf, dels efter ansökning af borgenärerna på hufvudsakligen samma anledningar, som i 1830 års Concurslag finnas angifna, med det tillägg, att ansökning derom af borgenär, som har förfallen fordran, äfven i det fall kan göras, att gäldenär veterligen ur riket farit, utan att hafva för sig ställt ombud eller lemnat känd egendom qvar, som mot hans veterliga gäld synes svara (§. 200). Dessutom uppstår concurs alltid i det fall, att arfvingar söka göra sig urarfva, eller efterlef-

Digitized by Google

vande maka eller dess arfvingar afträda egendomen (Försl. t. Förordn. om Urarfvag. §§. 1 och 4), äfvensom i det fall, att mannen vill söka boskilnad (Försl. t. Förordn. om Bosk. §. 2) samt, då hustrun sökt boskilnad, i det fall, att det af den bouppteckning, som då skall ingifvas, visar sig att tillgångarne, om hustruns boskilnad vinner, ej förslå till gäldens betalning (samma st. §. 4). Skilnad göres mellan concursens *början* och *öppnande*. Den anses öppnad den dag då Rätten förordnat om egendomens afträdande till concurs, började deremot vid den tidpunkt då gäldenären enligt Rättens pröfning kommit i obestånd, hvilken tidpunkt ej får tillbakaföras mer än tre månader från concursens öppnande. Ifrån dagen för concursens *öppnande* upphör gäldenärs rätt att använda eller förfoga öfver något af det, som till concursmassan hörer, och alla aftal, som derefter af gäldenär ingåtts, äro kraftlösa, såvidt de concursmassan röra. Aftal eller förfoganden, som gäldenär gjort efter det concursen *började* eller under de tio dagar som närmast föregått denna tidpunkt, kunna under vissa omständigheter förklaras ogiltiga. Gäldenär är, såvida ej accord kommit till stånd, skyldig att med den egendom, han i framtiden ärfva eller förvärfva kan, svara för såväl den gäld, som ej vid utdelningen gulden blifvit, som den, hvilken ej blifvit i concursen bevakad (§. 185).

Detta Förslag innehåller för första gången uttryckliga och utförliga stadganden om hvad till concursmassan skall räknas. Concursmassans omfattning kan, enligt §. 64, i allmänhet angifvas så att dit räknas, för det första, gäldenärens verkliga tillgångar vid concursens öppnande, nämligen dels hans bo, i egentlig mening, sådant det då i hans hand befanns, fordringar eller andra anspråk, tillkomna för concursens öppnande, afkastning och inkomst af massans tillhörigheter, äfvensom hvad gäldenär tillkomma bör i följd af någon honom före concursens öppnande tillhörig rättighet, som på borgenärerna öfvergå och förytttras kan, samt, för det andra, hvad som kunde till boet återvinnas derigenom att gäldenärens åtgärder, hvarigenom det afyttrats, förklarades ogiltiga. Af det, som vid öppnandet af concursen fanns i gäldenärens bo skulle naturligtvis först afskiljas det, som hörde annan till — det, hvarpå de s. k. Vindicanterna hade anspråk. Såsom sådant angifves först (§. 69) det gods, som i H.B. 17. 2 säges. Derefter gör Förslaget i flera följande §§. ett försök att med positiva stadganden afgöra flera i detta afseende förekommande invecklade frågor, till hvilka stadganden vi längre fram skola återkomma. Har före concursens början arf tillfallit gäldenären, men är ej skiftadt vid egendomsafträdet, skall gäl-

Digitized by Google

den, som häftar vid arfvet, skiljas från gäldenärens öfriga gäld. Befinnes den öfverstiga arfstillgångarne, skola massans förvaltare å gäldenärens vägnar göra urarfvaansökan; och de borgenärer, för hvilkas fordringar arfvet bör svara, hafva uteslutande rätt till betalning ur arfvet. Är arfvet större än gälden, går öfverskottet till gäldenärens concursmassa. Hvad beträffar stadgandena rörande återvinning (§§. 19—24), så skola vi vid framställningen af nu gällande lags bestämmelser i detta afseende anställa några jämförelser.

Deremot skulle (§§. 66 och 67) icke till concursmassan räknas hvad gäldenär efter concursens öppnande förvärfvade genom eget arbete[1]) eller genom gåfva, testamente eller arf. Likväl skulle ej gäldenär ega att afsäga sig sådant arf innan han det hos goda männen eller sysslomännen anmält och de efter samråd med Rättens commissarie dertill samtyckt.

Detta förslag blef emellertid af Högsta Domstolen afstyrkt och i anledning af R. St:rs skrifvelse d. 1 Mars 1858 blef nu en ny Committée tillsatt med uppdrag att i den af R. St. åsyftade riktning — nämligen att bringa concurslagen till närmare öfverensstämmelse med angifna, i flera främmande länders lagar antagna grundsatser — utarbeta förslag till ny lag om concurs, boskilnad och urarfvagörelse, samt till de stadganden, som dermed kunde finnas ega oskiljaktigt sammanhang, "hvarvid ett inom Justitie-Departementet förut upprättadt förslag till Concurslag jemte dithörande författningar, hufvudsakligen öfverensstämmande med de grunder, Rikets Ständer framställt, borde tjena committerade till ledning, dock med iakttagande af de ändringar, hvartill de emot nämnda förslag i Högsta Domstolen framställda anmärkningar eller eljest förekomna omständigheter kunde föranleda" [2]). Denna Committée afgaf i Juli 1859 *"Underdåniga Förslag till Konkurs-Lag samt förändrad lagstiftning i andra dermed sammanhang ägande ämnen."* Förslagen, som ännu ej hunnit af H. D. granskas, blefvo emellertid, till följd af en enskild motion, föremål för Ständernas beslut och, sedan de af dem blifvit med obetydliga förändringar antagna, af Konungen sanctionerade.

---

[1]) Såsom afvikelse från den grundsatsen, att till massan ej bör gå hvad under concursen förvärfvas, bör ej anses stadgandet i §. 83 att gäldenärens näring under vissa omständigheter kan för massans räkning under kortare tid fortsättas. Detta torde nämligen böra betraktas såsom en förvaltningsåtgärd af dem som besörja massans angelägenheter.

[2]) Underdåniga Förslag etc. 1859, s. 57.

Digitized by Google

Kasta vi nu en blick tillbaka på den tillryggalagda utvecklingen, så finna vi, hvad först angår uppkomsten af concurs, att det första fall, i hvilket ett concursförhållande uppstått, varit det, då efter en afliden person tillgångarne ej räckte till gäldens betalning. Först betydligt senare och småningom, sannolikt under inflytelse af den Romerska Rättens grundsatser, utbildas ett concursförfarande i följd af frivilligt afträde af egendom. Ännu något senare såsom allmän regel (ty, såsom vi anmärkt, förekommer det redan tidigt i en särskild lag) inledes ett concursförfarande i det fall, att gäldenär rymt för skuld. Först på senaste tider förekomma bestämda stadganden om öppnande af concurs på en eller flera borgenärers begäran, äfven i det fall att gäldenären icke rymt, hvilka stadganden mer och mer vinna utbildning. På den sista tiden visar sig äfven en tendens att i fråga om anledningarne till öppnande af concurs fästa afseende på gäldenärens yrke. Att ena makans ansökning under fortfarande äktenskap att få undanskifta egendom ej i och för sig, äfven om tillgångarne å andra sidan skulle visa sig ej räcka till gäldens betalning, föranledde öppnande af concurs, synes, ehuru icke utan undantag, dock varit den gällande grundsatsen.

Genom frivilligt afträde af sin egendom vann gäldenären, der han kunde visa att olyckshändelser förorsakat hans obestånd, utan tvifvel redan vid första införandet af denna form för öppnande af concurs, en fördel äfven i afseende på betalningen af gälden. Denna fördel var dock sannolikt i början af mindre betydenhet, men fick snart en stor utsträckning, och innefattade en tid fullständig befrielse från framtida ansvar. Småningom inskränktes den åter, och motsvarar i den senast gällande concurslagen ungefärligen det Romerska beneficium cessionis bonorum. Denna förmon medgafs på senare tider äfven gäldenär, som på borgenärernas ansökan blifvit försatt i concurstillstånd. I allmänhet torde inga andra tillgångar ansetts böra tillkomma concursmassan och sålunda uteslutande böra gå till concursborgenärernas förnöjande, än de, som tillhörde gäldenären vid concursens början. Men, då stadgandena i detta afseende icke varit fullt bestämda, så torde i praxis stundom äfven egendom, som under concursen förvärfvats, dragits till concursmassan. Spår till en återvinningsrätt förekomma äfven, men detta torde hufvudsakligen bero derpå, att ej förr än i senare tider någon viss begynnelsepunkt för concursen blifvit bestämd, hvilket gifvit anledning att anse den tid, då gäldenärs "fattigdom" var "allmänt kunnig", såsom den tidpunkt, från hvilken han var oberättigad att öfver sina tillgångar förfoga.

Digitized by Google

Efter denna öfversigt öfvergå vi till en kort redogörelse för

II. *Den nu gällande Svenska lagstiftningen.*

Concurslagen den 18 September 1862 bibehåller den i 1854 års förslag uppställda skilnaden mellan köpman och icke köpman hufvudsakligen endast i afseende på anledningarne till öppnande af concurs. Concurs kan uppstå antingen på ansökning af gäldenären sjelf eller af borgenär. Sådan ansökning kan, utan afseende på gäldenärens yrke och utan afseende på om fordran är förfallen eller ej, göras: om gäldenär är för skuld rymd, eller veterligen ur riket faren och anledning är förhanden, att han förblifver utrikes för att undgå borgenärers kraf; då verkställighet af utmätning, hvarigenom all gäldenärs kända egendom medtagas skulle, blifvit för annans fordran sökt; då gäldenär i tre veckor varit och fortfarande är för gäld bysatt, samt då gäldenär svikligen, borgenärerna till förfång, afhänder sig eller undanskaffar sina tillgångar. Borgenär, som har klar och förfallen fordran, kan dessutom göra sådan ansökan: då gäldenären håller sig undan, och icke för sig ställt ombud, som rätt för honom gör, eller lemnar känd egendom qvar, som mot hans veterliga gäld synes svara, äfvensom då verkställighet af utmätning å gäldenärs egendom blifvit af annan borgenär äskad och skälig anledning är att befara att efter försäljning af denna egendom, tillgång till de öfrigas förnöjande ej finnes. Om åter gäldenär är köpman kan dylik ansökning göras af borgenär, äfven om hans fordran ej är förfallen, i det fall att sådana omständigheter visas, på grund hvaraf antagas kan att han öfver en vecka sina betalningar inställt, samt af borgenär, som har klar och förfallen fordran, i det fall att han genom Notarius Publicus eller i vittnens närvaro uppmanat gäldenären att betala och betalning ej skett inom en vecka derefter. Concurs kan dock icke öppnas på ansökan af borgenär, som för sin fordran har säkerhet i pant eller inteckning, såvida han ej kan visa att panten eller inteckningen är otillräcklig till gäldande af hans fordran. Concurs kan icke öppnas af Rätten å embetets vägnar, utan ansökan af gäldenär eller borgenär. Utom af de förut nämnda anledningarne uppstår concurs alltid i det fall, att arfvingar eller efterlefvande make afträda egendom, såvida ej någon af sterbhusdelegarne eller testamentstagare begagnar sin rätt att egendomen tillträda. Ansökning om boskilnad, vare sig att den göres af mannen eller hustrun, medför icke i och för sig öppnande af concurs, utan dertill fordras antingen egendomsafträde å andra sidan eller ansökning derom af borgenär.

Digitized by Google

Concursen anses början den dag, ansökning derom är ingifven, om concurs följer på ansökningen.[1]) Den anses slutad med den dag, hvilken, efter det all concursboets tillgängliga egendom blifvet i penningar förvandlad, blifvit bestämd till slutliga utdelningen deraf. Gäldenären är, såvida ej accord, vare sig frivilligt å ömse sidor, eller med den inskränkning i den enskilde borgenärens beslutanderätt, som särskildt finnes bestämd, i laga ordning blifvit träffadt, skyldig att svara till fulla gälden med den egendom han i framtiden ärfva eller förvärfva kan. Åt stadgandena om hvad till concursbo hörer har denna lag egnat ett särskildt capitel (Cap. 3.) Med ledning häraf samt af de rättsreglor vår lag i öfrigt innehåller skola vi nu slutligen söka i korthet angifva:

Hvad till concursbo hörer enligt nu gällande Svensk lag.

I. Till concursbo räknas, i första rummet, "all egendom, som gäldenären tillhörde den tid, då han sin konkursansökning till Rätten eller Domaren ingaf, eller, i anledning af borgenärs ansökning om konkurs, offentlig stämning utfärdades." Hit hör

1. Den *egendom*, som vid den nämnda tidpunkten tillhörde gäldenären. Härvid kunna emellertid i särskilda fall uppstå tvistefrågor, dels huruvida viss egendom, som finnes i gäldenärs bo, verkligen är af honom förvärfvad eller icke, dels huruvida icke viss egendom, som verkligen är af gäldenären förvärfvad, är af sådan beskaffenhet, att den tillkommer honom personligen, dels slutligen huruvida ej af viss egendom, som verkligen blifvit af gäldenären förvärfvad och äfven är af beskaffenhet, att kunna öfvergå på borgenärerna, afdrag bör ske innan den kommer borgenärerna till godo. Öfvergå vi till särskilda fall, så finna vi att, om före den ifrågavarande tidpunkten *arf* tillfallit gäldenären, detta visserligen bör gå till concursboet. Men här uppstår den frågan, huruvida ej i detta fall någon separationsrätt eger rum. Vi hafva förut (s. 4) sagt att separationsrätt är den rättighet att afskilja visst, af gäldenären förvärfvadt, men med gäld behäftadt gods, hvilken tillkommer de fordringsegare, hvilkas anspråk äro riktade mot detta gods. Egentligen kan väl ett fordringsanspråk endast vara riktadt mot en person, men, om den, mot hvilken anspråket är riktadt, aflider, kan man icke antaga att sferen af hans förmögenhets-

[1]) Denna lag har ej, såsom 1854 års Fsl. skiljt mellan concursens början och öppnande, utan i stället föreskrifvit att förfoganden, som af gäldenären inom viss tid, olika i olika fall, före concursens början till borgenärernas förfång vidtagits, kunna förklaras ogiltiga.

Digitized by Google

rättigheter omedelbart derigenom upplöses. Väl är det en grundsats i vår rätt, att dessa rättigheter genom personens död öfvergå på hans arfvingar. Men liksom lagstiftaren å ena sidan funnit det hårdt, att arfvingarne skulle utan vidare omständigheter ansvara för arflåtarens gäld, och derför under vissa vilkor tillåta urarfvagörelse, så måste det å andra sidan anses billigt att fordringsanspråk mot en person icke utan vidare omständigheter förvandlas till fordringsanspråk mot hans arfvingar. Dessa anspråk böra sålunda i första rummet anses riktade mot den återstod af hans rättssfer, som består i hans qvarlåtenskap. Separationsrätten bör derför anses för det nödvändiga complementet till rättigheten till urarfvagörelse. Såsom vi förut hafva visat ansåg sig äfven Nehrman kunna antaga en sådan enligt vår före 1734 gällande lagstiftning. Men äfven i den senare upplagan af sin Jurisprudentia Civilis[1]) har han ej gjort någon ändring i sin framställning af detta ämne. Äfven *Tengvall*[2]) framställer saken hufvudsakligen på samma sätt som Nehrman. Onekligt är också att en sådan rättighet står i fullkomlig öfverensstämmelse med den gamla, äfven i K. F. den 8 Sept. 1862 § 1 upptagna grundsatsen att man ej må taga arf, utan att den dödas gäld betala, ehuru denna grundsats finnes något annorlunda uttryckt här än i ÄB. 10. 1. Man skulle på grund häraf kunna vara böjd att, i temligen nära öfverensstämmelse med de ofvan anförda rättslärarne antaga, att en sådan separationsrätt borde tillerkännas aflidеn persons borgenärer i afseende på sådan egendom, som ännu finnes i behåll, vare sig i den aflidnes eller arfvinges bo, såvida de ej tillåtit arfvingen att öfvertaga skulden. Ett sådant erkännande af arfvingen såsom gäldenär borde då antagas, utom då det skett uttryckligen, äfven i det fall, att borgenär underlåtit att begagna den honom enligt §. 2 i senast anförda K. F. tillagda rätt till lyftning af förfallen fordran, eller den honom enligt §. 3 tillkommande rätt att fordra säkerhet för fordran, som ej är förfallen. Begagnade borgenär ej denna rätt innan tid till egendomsafträde för arfvingen gått till ända, så borde han anses hafva erkänt arfvingen såsom sin gäldenär, utom i det fall, att han ej haft kunskap om dödsfallet, i hvilket fall han borde, i analogi med hvad i §. 5 är

[1]) Then Swenska Jurisprudentia Civilis efter Sweriges Rikes år 1734 antagna Lag etc. Sthm 1746.

[2]) Tvistemåls Lagfarenheten. Lund 1794 s. 162. Tengvall åberopar såsom stöd för sin åsigt, utom ÄB. 10. 1., äfven den i GB. 11. 4. framställda grundsatsen att "hvar eger sin sak ensam böta, och ej annans lott förverka."

Digitized by Google

stadgadt, åtnjuta samma tid a tempore scientiæ. Vid saknad af bestämda stadganden våga vi emellertid ej framställa denna åsigt såsom öfverensstämmande med gällande lag. Frågan synes i alla händelser förtjena lagstiftarens uppmärksamhet.

Tillerkände man arflåtarens borgenärer en sådan rätt, borde den äfven på samma grund tillkomma dem, hvilka af arflåtaren fått sig viss egendom genom testamente tillagd (naturligtvis under förutsättning deraf, att testamentstagaren ej försummat hvad lagen fordrar för bevarande af rätten att åtnjuta testamentet). Testamentstagares separationsrätt skulle dock inskränkas af stadgandet om bröstarfvinges laglott i K. F. den 21 Dec. 1857.

Med egendom, som gäldenären förvärfvat genom *giftorätt*, kan äfven ett dylikt förhållande ega rum. Har nämligen afliden make haft gäld före äktenskapet, så böra borgenärerne i detta fall anses hafva bättre rätt till den communicabla egendom, som han infört i boet, än hans efterlemnade maka, så att denna ej borde få beräkna sin giftorättsandel i denna egendom förr än de nämnda borgenärerna blifvit förnöjda, hvarför äfven dem borde tillerkännas separationsrätt i afseende på denna egendom, i händelse den efterlefvande makan kommer i concurs. Deremot kan för testamentstagare ej någon separationsrätt ifrågakomma mot efterlefvande makas borgenärer, emedan hennes anspråk på den ifrågavarande egendomen förvärfvades redan genom äktenskapets ingående, testamentstagarens deremot först genom testators död.

Har gäldenär erhållit egendom genom *testamente*, så beror frågan, huruvida sådan egendom öfverhufvud skall komma concursmassan till godo, derpå, om testamentet är gifvet med eller utan vilkor, ty dessa måste iakttagas. Men äfven om häri intet hinder ligger för sådan egendoms räknande till concursmassan, kunde likväl äfven här en separationsrätt ega rum, nämligen af testators borgenärer mot testamentstagarens.

Hvad dernäst beträffar gods, som gäldenären förvärfvat genom *gåfva*, så beror det, i första rummet, äfven här derpå, om gåfvan är gifven med eller utan vilkor. Men, äfven om vid gåfvan ej är fästadt det vilkor, att den skänkta egendomen ej skall gå till gälds betalning, synes det i ett fall kunna ifrågasättas, huruvida denna egendom skall komma concursboet till godo, nämligen i det fall, som i K. F. den 21 Dec. 1857 finnes upptaget ur JB. 8. 2., att gåfvotagaren gjort gifvaren märklig orätt och skada. Har gifvaren anställt talan om återkallelse innan concursen började, så lärer han, om denna talan gillas, utan tvifvel kunna fordra att godset till ho-

Digitized by Google

nom återställes. Har han åter ej förr än efter concursens öppnande väckt denna talan, så har han, om den skänkta egendomen före concursens öppnande blifvit afhänd, enligt § 7 i samma K. F., väl förlorat rättigheten att återfå sjelfva egendomen, men synes vara berättigad att uppträda såsom fordringsegare i concursen. Men om denna rättighet tillerkännes honom, så synes han ock vara berättigad att, der egendomen ännu finnes qvar i boet, återfå densamma.

I fråga om förvärfvande genom *köp* kan det stundom vara tvifvelaktigt huruvida gäldenären är egare till det ifrågavarande godset eller ej. Har gäldenären köpt fast gods, och är köpet afslutadt, på sätt JB. 1. 2. föreskrifver, med skriftligt köpebref och vittnen, så är han, äfven om lagfart ej skett, egare af fastigheten, och denna går till concursmassan. Har gäldenären köpt löst gods, som redan före concursens början blifvit traderadt, så bör väl, äfven om betalning icke skett, gäldenären anses såsom egare af godset och säljaren hafva endast en fordringsrätt qvar. Har deremot godset ej vid concursens början blifvit traderadt till gäldenären eller annan för hans räkning, är (enligt § 38) säljaren ej skyldig att tradera godset, om ej borgenärerna betala det[1]). I detta fall uppkommer den frågan, när varorna skola anses traderade, hvilken fråga i synnerhet är af vigt i det fall, att varorna skola afsändas från en ort till en annan. Då det emellertid är handelssed att köparen anses vara egare af varorna sedan de blifvit för hans räkning inlastade och connoissement kommit honom tillhanda, synes man med skäl kunna antaga att varorna i detta fall böra anses traderade[2]).

Äfven då gäldenären emottagit gods i *commission*, kan det i flera fall vara tvifvelaktigt om gäldenären skall anses såsom egare eller ej. Den allmänna regeln måste vara att, om godset är fullkomligt individualiseradt, den, som lemnat det till gäldenären, har rätt att återfå det, så vida det ej redan blifvit afyttradt. Har sålunda gäldenären emottagit, till indrifning eller för utbetalning för egarens räkning, vexlar eller andra skuldebref, som finnas qvar i hans

---

[1]) Förslaget af år 1854, som i §. 74 innehåller samma stadgande, tillägger "ehvad anstånd med betalningen aftaladt är eller icke." Äfven efter nu gällande lag torde man få antaga, att afseende ej göres derpå, om credit är aftalad eller ej.

[2]) Förslaget af år 1854 följer en annan grundsats, hvilket kan slutas af stadgandet i §. 81, att, om connoissement eller factura, så ställd att den på annan kan öfverlåtas och såsom bevis på eganderätt till varorna i innehafvarens hand gäller, är af gäldenären öfverlåten på annan, som var i god tro, säljarens rätt att qvarhålla varorna förfaller.

Digitized by Google

bo, så böra dessa återställas, om det kan visas att de äro lemnade i sådant ändamål [1]). På samma sätt bör, om gäldenären emottagit gods till förarbetning eller försändning, egaren få detsamma åter, om det finnes hos gäldenären qvar och kan skiljas från hans eget gods. Likaledes, om han emottagit gods till försäljning, och köp derom ännu ej är uppgjordt. Är deremot köp uppgjordt, synes godset böra aflemnas till köparen, hvaremot egaren bör af honom få uppbära priset. Har gäldenären af annan erhållit uppdrag, att för hans räkning uppköpa varor, så synes, så snart köpet är uppgjordt, den, som gifvit uppdraget, hafva rätt att ur boet erhålla varorna, om de till gäldenären äro traderade, såvida de kunna från hans egendom skiljas. Har deremot gäldenären köpt varorna i eget namn, bör deras utlemnande ej kunna fordras, äfven om det visas, att gäldenären vid denna tid erhållit uppdrag att köpa sådana varor till samma belopp [2]).

Då enligt K. F. den 19 Augusti 1856, §. 1., *patent* är innehafvarens och enligt Tryckfrihets-Fo. §. 1 mom. 9 hvarje *skrift* [3]) är författarens lagliga egendom, så böra äfven *patenträtt* och *förlagsrätt*, som vid concursens början tillhörde gäldenären, hänföras till concursmassans tillgångar. Af gäldenären författad skrift kan dock icke af borgenärerna egenmäktigt till trycket befordras. Ty då det moraliska ansvaret för skriften åligger författaren, så måste rättigheten att offentliggöra den anses såsom en oförytterlig rättighet. Någon rättighet i detta afseende för borgenärerna bör sålunda icke anses ega rum, såvida ej gäldenären sjelf offentliggjort skriften, hvilket enligt T.F. § 4 mom. 2 inträffar då skriften "till försäljning eller till spridande, på hvad annat sätt som heldst, utgifves." [4]).

Såsom *annans egendom*, som skall från gäldenärs bo uttagas, uppräknas i HB. 17. 2: *inlagsfä, det som är satt under bolag* [5])

---

[1]) Jfr 1854 års Fsl. § 71, Danska Lagen 1858 § 10, Norska Conc. L. 1863 § 33.

[2]) Jfr 1854 års Fsl. § 73.

[3]) "Allt hvad, genom Tryck, under Allmänheten ögon lägges." T.F. § 1 mom. 1.

[4]) Efter Romersk-Tyska rätten bör enligt Günther (a. st. s. 64) ett manuscript, som i sin närvarande i form bevisligen är af författaren bestämdt för tryckning, betraktas såsom tillhörande concursmassan.

[5]) Bolag måste här utan tvifvel fattas i den betydelse det har i våra Landsskapslagar, efter hvilka det af *Nordström* (Sv. Samhällsförf:s Hist. II. s. 665) angifves såsom en delaktighet på vinst och förlust i afkastningen af jord "på grund deraf, att den ena likasom insatte sin jord, den andra sitt arbete." Det var sålunda i sjelfva verket ett legoaftal; och om den,

Digitized by Google

eller *till salu*[1]), *stulet*, *röfvadt*, *lånt* eller *legdt gods*, *pantsatt gods*, då lösen derför gifves, *faddergåfva*[2]), *hemgift*[3]) och annat dylikt. Finnes ej sjelfva godset i behåll, så har egaren blott en fordran qvar (hvilket angifves af hänvisningen i detta fall till H.B. 16), som icke derför, att den är en fordran för förskingradt gods, har bättre rätt än andra fordringar[4]).

Slutligen bör anmärkas att, enl. §. 30, af det, som gäldenären vid den ifrågavarande tidpunkten egde, äfven afgå från concursboet nödiga gång- och sängkläder för gäldenären, hans hustru och oförsörjda barn.

Af de tillgångar, hvilka vid concursens början tillhörde gäldenären böra

2. äfven till concursboet räknas andra rättigheter till saker, såvidt dessa rättigheter kunna på borgenärerna öfvergå och föryttras. Kunna de nämligen ej öfvergå på borgenärerna, så böra ej heller sjelfva rättigheterna räknas till concursboet, om ock afkomsten bör dit föras. Men denna senare synes dels, såvidt den faller det år concursen öppnades och sålunda kan anses redan vara af gäldenären förvärfvad, böra föras till den föregående afdelningen, dels böra räknas till hvad under concursen förvärfvas[5]). Dessa rättigheter kunna

som "insatte sitt arbete", gjorde concurs, borde jorden ej med mera skäl föras till hans tillgångar, än om aftalet varit ett vanligt legoaftal.

[1]) Härom hafva vi förut yttrat oss i fråga om gods som är lemnadt i commission.

[2]) Faddergåfva måste betyda gåfva till gäldenärens barn af dess fadder.

[3]) Detta bör förstås såsom betydande hemgift, som är gifven blott till nyttjande. Ty är det hemgift, som är gifven till egendom, så måste i afseende derpå de vanliga reglorna om gåfva iakttagas. Att vilkorlig hemgift skall uttagas måste för öfrigt blott betyda, att den ej skall räknas till concursboet. Ty om dess återställande till gifvaren gälla de i G.B. 16. 1. gifna föreskrifter.

[4]) Anmärkas bör att 1854 års Fsl. i ett fall sökt införa en häremot stridande grundsats, då det nämligen i §. 70. stadgas att, om någon hos gäldenären insatt penningar med förbehåll, att deraf få större eller mindre belopp, efter behag återtaga, insättare, som är i god tro, eger att, der sådant aftal är fullt bevisligt, oafkortadt återfå hvad af insatsen återstår, efter afdrag likväl af kostnadsersättning. Jfr Mot. ss. 29. ff. Vi kunna emellertid icke fatta depositum irregulare såsom annat än ren försträckning. I H. Domst. (H. D:s utlåt. i Jur. För:s Tidskr. H. 12.) ogillades ock stadgandet, såsom öppnande en utväg att åt hvarje försträckningsaftal gifva en förklädnad, ledande till tyst förmonsrätt.

[5]) Det är derför en conseqvent bestämmelse, då 1854 års Fsl., som ej räknar till concursboet det, som under concursens lopp förvärfvas, i §. 64. stadgar att till concursboet äfven räknas "hvad gäldenären tillkomma bör i

Digitized by Google

dels vara sådana, som afse *nyttjande*, dels sådana, som afse *säkerhet*. I förra afseendet är särskildt att märka lega af fastighet. Har gäldenären legt fastighet å landet, så öfvergår den rättighet, som på grund af detta aftal tillkommer gäldenären, på borgenärerna och kan af dem förytttras under de vilkor som J.B. 16. 6. innehåller. Å andra sidan öfvergå äfven gäldenärens skyldigheter på grund af aftalet för den återstående tiden af legostämman på borgenärerna[1]). Har gäldenären legt hus i stad, så öfvergår äfven den rättighet, han på grund häraf eger, på borgenärerna. Deremot torde dessa på grund af stadgandet i J.B. 16. 11., att hyresgäst, om han gitter visa laga förfall, må vara fri från legan, kunna befrias från dess fortsättande, då concursen bör kunna anses såsom sådant förfall[2]). Har deremot gäldenären erhållit fastighet på lifstidsstädja, så synes detta vara en så personlig rättighet, att den ej bör öfvergå på borgenärerna. Detsamma synes förhållandet vara med årligt undantag. I båda fallen bör dock afkomsten under den tiden concursen varar ingå till concursmassan.

Hvad beträffar sådana rättigheter till en sak, som afser säkerhet, så utgöras dessa hufvudsakligen af panträttigheter. Den förpantade saken skall, såsom i H.B. 17. 2. säges, afskiljas från concursboet, men att panträttigheten öfvergår på borgenärerna visar sig af tillägget: "då lösen derföre gifves."

Af de tillgångar som tillhörde gäldenären vid den i §. 35. nämnda tidpunkten gå

3. till concursboet gäldenärs fordringar[3]) och öfriga rättigheter, som äro af den natur, att de kunna på annan öfverflyttas, såsom icke uppburen lön, icke uppburen pension, m. m. Nådår efter afliden gäldenär går naturligtvis ej till concursboet, då rättigheten till nådår tillkommer hans enka och oförsörjda barn.

---

följd af någon honom före concursens öppnande tillhörig rättighet, som på borgenärerna öfvergå och förytttras kan", men att deremot af fideicommiss eller annan sådan egendom endast afkomsten för det år, hvarunder egendomen afträddes, går till concursboet, liksom ock, enligt §. 66. endast afkomsten för det år, hvarunder concursen öppnades, af egendom, som gäldenären före concursen erhållit med vilkor att den ej för gäld tillgripas må, tillfaller concursboet.

[1]) Enligt 1854 års Fsl. §. 26. skulle concurs, i hvilken den, som på lega öfvertagit jord eller hus, råkat, medföra rätt till uppsägning af aftalet, hvilket synes ha goda skäl för sig. Jfr Mot. s. 27.

[2]) Jfr 1854 års Fsl. Mot. s. 28.

[3]) Concursboets rätt till gäldenärens fordringar kan på visst sätt sägas vara inskränkt af stadgandet om qvittning i §. 91.

Digitized by Google

II. Till concursboet går äfven, för det andra, hvad gäldenären under concursen tillfaller af sådan beskaffenhet att det för gäld kan i mät tagas, dock med den inskränkning, att af hvad gäldenären under concursen genom eget arbete förvärfvar ej mera må tillkomma boet än den behållning, som återstår, sedan afdrag skett för all kostnad till förlag jämte gäldenärens, hans hustrus och oförsörjda barns nödiga underhåll[1]).

Hit hör sålunda hvad gäldenären under concursens lopp förvärfvar genom *arf*, *testamente* eller *gåfva*, såvida ej dessa senare gifvits med vilkor att de ej skulle få för gäld tillgripas, eller *giftorätt*. Vid denna sistnämnda bör anmärkas att, om boskilnad egt rum, gäldenären, enligt K. F. om boskilnad etc. den 18 Sept. 1862. §. 12. ej åtnjuter giftorätt i den egendom, som derefter förvärfvas af den andra makan. Vidare bör hit räknas all *afkomst*, som under den tid concursen varar faller såväl af egendom, som tillhör concursboet, som af sådan gäldenärens egendom, som ej får för gäld tillgripas, samt af sådan egendom, till hvilken gäldenären har nyttjanderätt, hvilken ej kan på borgenärerna öfvergå. Hit hör vidare *pension*, som under concursens lopp tillkommer gäldenären, såvida den ej är gifven med vilkor att den ej får för gäld tillgripas, äfvensom gäldenärens *lön*, i händelse han är tjensteman, efter det afdrag, som i 31 §. säges. Slutligen går till concursboet allt *hvad gäldenären* för öfrigt *genom eget arbete förtjenar*, dock efter afdrag af kostnad för förlag och hvad som åtgår till gäldenärens, hans hustrus och oförsörjda barns nödiga underhåll. Att bestämma hvad med förlag i detta fall skall förstås är icke utan svårigheter. I

---

[1]) Den här införda grundsats, mot hvars upptagande i Förslaget en af Committéens ledamöter reserverade sig, var mer än någon annan punkt föremål för discussion hos R:s Ständer. Se isynnerhet R. och A:s Prot. vid Riksdagen 1859 — 60. B. 8. ss. 72. ff., Preste-St:s Prot. B. 6. ss. 428. ff., samt B. 8. ss. 258. ff. äfvensom Bih. t. R. St:s Pr. Saml. 7. Afd. 1. (L. U:s Mem. etc.) Utl. N:o 48. s. 6. Äfven i H. Domst. ogillades grundsatsen (H. Domst. prot. v. §. 35). En ledamot, som särskildt utgifvit sitt yttrande, uttalar sig likväl för densamma (Om det nyaste förslaget till Konkurslag, Sthm 1860. s. 41.). I Stats-Rådet yttrade Just. Statsministern, att de af H. Domst. framhållna olägenheterna af stadgandet syntes honom öfverväga fördelarne deraf, ehuru han icke ansåg detta stadgande i och för sig innebära skäl för hela förslagets förkastande. I Committéens förslag lydde stadgandet: ".... hvad gäldenären, från förstnämnda tid till dess konkursen afslutad är, ärfver eller genom giftorätt, gåfva, testamente eller annan tillfällig åtkomst erhåller...." Ändringen gjordes af L. U.

Digitized by Google

allmänhet torde man kunna, i enlighet med den ofvan anförda tolkning, som gifvits åt den Franska Lagens motsvarande stadgande, antaga att med förlag bör förstås all den kostnad, som varit nödig för att det nya förvärfvet skulle kunna åstadkommas. I särskilda fall skola dock svårigheter säkerligen ofta uppkomma. Gäldenären lärer det väl ej kunna tillkomma att bestämma hvad såsom förlag bör betraktas. Snarare synas borgenärerna, hvilka i allmänhet hafva förvaltningen af allt, hvad gäldenären förvärfvar, böra i första rummet få afgöra det. Kunna de ej förena sig med gäldenären derom, så bör väl concursdomstolen, i analogi med hvad i §. 30 är föreskrifvet, afgöra saken [1]).

III. Slutligen räknas äfven till concursbo hvad till boet åter vinnas kan, derigenom att af gäldenären till borgenärernas förfång företagna handlingar, hufvudsakligen enligt de stadganden, som i §. 36 äro gifna, förklaras vara ogiltiga.

Såsom vi förut hafva visat förutsattes enligt Romerska Rätten, hvilken är den egentliga källan till alla i den senare concurslagstiftningen förekommande stadganden om återvinning, i allmänhet mala fides såväl hos gäldenären som hos medcontrahenten, äfvensom att den handling, som skulle kunna förklaras ogiltig, verkligen ländt till borgenärernas skada, men deremot ej att den blifvit inom viss tid före concursens början företagen, utan i stället att gäldenären vid handlingens företagande varit eller derigenom blifvit in-insolvent. Af dessa förutsättningar återfinnas i vår concurslag hufvudsakligen blott den, att handlingen skall hafva ländt borgenärerna till förfång, hvilket dock, åtminstone i ett fall (mom. 1) måste hafva varit af större betydenhet. Deremot synes hvarken hos gäldenären eller medcontrahenten mala fides vara någon nödvändig förutsättning, utan lagstiftaren har, med undantag, som nedan skola anmärkas, bundit rättigheten, att få sådana handlingar för ogiltiga förklarade, vid vissa andra särskilda omständigheter, under hvilka de egt rum. Om också dessa omständigheter i allmänhet äro sådana att mala fides med sannolikhet kan förmodas, så torde det dock få antagas att, äfven om bevis kunde föras om motsatsen, handlingen dock i de flesta fall kan förklaras ogiltig. Deremot har denna lag icke såsom en omständighet, som behöfde bevisas, förutsatt att gäldenären vid åtgärdens företagande varit eller deri-

---

[1]) Författaren till skriften: Om det nyaste förslaget till Konkurslag gör (s. 43) ett förslag till ändring af den ifrågavarande §. med uttryckligt stadgande i denna riktning.

Digitized by Google

genom blifvit insolvent. I stället har den bestämt viss tid före concursens början, inom hvilken den för borgenärerna menliga handlingen skall vara företagen, för att den skall kunna för ogiltig förklaras. Det är sålunda, utom förfång för borgenärerna, dels tiden, dels de särskilda omständigheterna vid handlingens företagande, som äro af vigt.

Sålunda kan egendom, som gäldenären genom *gåfva* afhändt sig, till boet återvinnas, om gåfva af lös egendom fullbordats eller lagfart å gåfva af fast egendom sökts *inom tre månader före concursens början*. Har inom den nämnda tiden köp, byte, lega eller annat sådant aftal skett, der missförhållandet mellan præstationerna å ömse sidor utvisar att aftalet hufvudsakligen har egenskap af gåfva, så eger äfven återvinningsrätt rum. Här synes icke å någondera sidan mala fides vara någon nödvändig förutsättning.

Betalning af gäld, som icke är förfallen före concursens början, och af *förfallen gäld med annat än* penningar, vexlar, i köpenskap löpande förbindelser eller andra, med hänsyn till gäldenärens yrke *vanliga betalningsmedel*, går åter (mom. 2), och *pantsättning*, som skett för skuld, *vid hvars tillkomst sådan säkerhet ej varit betingad*, blir utan verkan (mom. 4), om dessa handlingar egt rum *inom de sista trettio dagarne* före concursens början, och borgenärerna tala å dessa handlingar [1]). *Inteckning* i gäldenärens egendom, som *under samma* tid blifvit sökt för fordran, vid *hvars tillkomst gäldenär ej samtyckt att inteckning ske må*, blir utan verkan [2]) (H.B. 17. 9. mom. 2 sådant lagrummet lyder i K.F. d. 8 Oct. 1861). Ej heller i dessa fall synes mala fides å någondera sidan vara nödvändig.

Men dessutom går på borgenärernas åkäran aftal, som gäldenären annorledes *inom nyssnämnda tid* ingått och hvarigenom han iklädt sig förbindelse eller afhändt sig egendom, borgenärerna till förfång, åter, om det skett under *sådana omständigheter att den, med hvilken aftalet ingicks, haft skälig anledning, att sådant antaga* (mom. 3). Här förutsättes sålunda mala fides å medcontrahentens sida. Om gäldenären finnes i detta afseende ingenting ut-

[1]) Om betalning af vexel, som är dragen på gäldenären, skett med penningar, kan dock icke talan om återbäring anställas mot annan än den, för hvars räkning vexeln är dragen, eller, om detta är gäldenär sjelf, första emottagaren.

[2]) Äfven om inteckning vid försträckningen är utfäst, blir den, der concurs börjas inom en månad efter det inteckningen söktes, ogiltig, om den ej söktes inom en månad efter utfästelsen. Likaså, äfven om denna tid ej försummas, om den sökes den dag då concursen börjas eller derefter. a. st.

Digitized by Google

tryckligen stadgadt. Dock torde man få antaga att äfven å hans sida mala fides förutsättes [1]).

Hafva, der concurs efter afliden person börjas inom en månad från den dag, uppteckningen af boet slutades, eller, om bouppteckning inom föreskrifven tid ej förrättad blifvit, från den dag, tiden dertill tilländagått, sterbhusdelegare *under denna tid afyttrat boet tillhörig fast egendom*, så blir denna öfverlåtelse, på åkäran af borgenärerna, utan verkan (K. F. huru gäld etc. d. 18 Sept. 1862 §. 2). Utan verkan mot den dödes borgenärer blir likaledes inteckning, som i det nämnda fallet under samma tid blifvit, vare sig för den dödes eller någon dess sterbhusdelegares gäld, sökt i den dödes fasta egendom (H.B. 17. 9. mom. 3, sådant lagrummet lyder i K. F. d. 8 Oct. 1861).

Sluteligen finnes äfven (i Conc.L. §. 36 mom. 5) stadgadt att, om under de *sista trettio dagarne före concursens början lös egendom blifvit* för borgenärs fordran *i mät tagen och försåld*, den betalning, borgenären derigenom erhållit, går åter, om borgenärerna derå tala [2]).

Talan om återvinning kan anställas af goda männen eller sysslomännen, såsom det synes äfven utan uppdrag af borgenärerna, äfvensom af enskild borgenär, hvars talan dock icke upptages, om han ej innan saken vid domstolen förekommer, kungjort det för goda männen eller sysslomännen.

Talan kan anställas mot gäldenärens medcontrahent och, såsom man torde kunna af mom. 6 antaga, äfven mot tredje man, i hvars hand föryttrad egendom kommit, om nämligen denne ej dervid var i god tro [3]).

---

[1]) Jfr: Om det nyaste förslaget etc. s. 46, hvars författare föreslår en förändrad redaction af ifrågavarande moment, emedan den redaction, hvari förslaget blifvit uppställdt, "föranleder till den föreställning, att dermed skulle afses hvarje aftal, som, oberoende af gäldenärens afsigt, utfallit till borgenärernas skada, såvida det derjemte blifvit ingånget under sådana omständigheter, att den, som med gäldenären aftalat, haft skälig anledning att en sådan utgång antaga; hvilket likväl icke lärer kunna anses hafva varit komiterades mening, enär klanderrätten derigenom skulle blifva utsträckt äfven sådana åtgärder, som å gäldenärens sida i de bästa och redligaste afsigter vidtagits."

[2]) Fsl. af år 1854 tillåter återvinning hufvudsakligen i samma fall, som de nu nämnda (med undantag dock af det fall der betalning skett af förfallen gäld) såvida gäldenärens handlingar företagits efter den tid, som blifvit bestämd såsom concursens begynnelsepunkt, eller under de tio dagar, som densamma närmast föregått.

[3]) Jfr: Om det nyaste förslaget etc. ss. 49 ff.

Digitized by Google

Talan skall (enligt §. 67) anställas sist inom en månad från inställelsedagen, utom då gäldenären afhändt sig fast egendom, å hvilken lagfart ej blifvit sökt förr än efter inställelsedagen, i hvilket fall tiden beräknas från den dag lagfarten söktes.

Verkan af denna talan är att den ifrågavarande handlingen förklaras ogiltig. Utgjorde handlingen ett afyttrande af egendom, skall denna återställas. Är egendomen förskingrad eller förstörd eller har den kommit i annans hand, genom sådant fång, att denne finnes berättigad att den behålla, skall concursboet njuta ersättning för sin förlust efter egendomens värde.

Digitized by Google

Om Lösdrifvare och deras Behandling
företrädesvis enligt Svensk lag.

Af

C. G. Hammarskjöld.

Öfverallt i de olika kulturländerna finner man serskilta stadganden om lösdrifvare och tiggare. Lagstiftarne betrakta dessa menniskoklasser med temligen oblida ögon. Ofta nog hotas de med straff, kanske ännu oftare äro de utsatta för vissa tvångsåtgärder, som om än icke ämnade eller benämnda såsom straff, dock i den måtto för de deraf träffade hafva en straffkarakter, att de medföra obehag. Hvar är grunden att söka till ett sådant statens handlingssätt? Har staten rätt att reagera emot vagabondage, tiggeri, lösdrifveri? Och om denna fråga besvaras med ja, hvilka äro gränserna och vilkoren för statens berättigade verksamhet i ofvannämnde hänseende?

Det är icke en sednare tiders uppfinning, att lösdrifvarens lefnadssätt är för samhället skadligt. Den insigten kan spåras långt tillbaka i tiden. Vi lemna i sitt värde det af en Fransk författare [1]) framställda påstående, att lagstiftares uppmärksamhet varit riktad på denna sak redan under Roms kejsaretid. Det ställe ur Ulpianus, som han citerar, synes åtminstone icke mycket bevisande [2]). Deremot är det obestridligt, att man i Anglosachsernas lagar finner stadganden, som man skulle kunna säga utgöra ett åläggande att hafva laga försvar. Under de allt strängare mått och steg, som vidtogos till

---

[1]) Chauveau Adolphe, Théorie du Code Pénal. Paris 1852. III. pag. 268.

[2]) L. 13 Dig. de officio præsidis. Congruit bono et gravi præsidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit, quam regit; quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat.

Digitized by Google

undertryckande af brott emot äganderätten, förekommer under ett skede af utvecklingen en förpligtelse att ställa borgesmän för hvar och en, som ej var bofast man inom kommunen, eller såsom tjenare hade en husbonde, som för honom stod i ansvar. Den, som, ehuru förpligtad att skaffa borgen, icke kunde eller ville göra det, var fridlös och kunde af hvem som helst dödas såsom en tjuf o. s. v. Den skyldighet att ställa borgen, som här ålägges vissa personer, utsträcktes sedermera till alla och förvandlades till det rättsinstitut, som af Tyska skriftställare plägar benämnas "Gesamtbürgschaft" [1]). Den författare, från hvilken vi hämtat dessa uppgifter, anser denna lagstiftning haft för afsigt bland annat att motverka ett öfverhandtagande vagabonderande, som hade till följd en allmän egendomsosäkerhet.

Den stränghet, som i allmänhet utmärker den Anglosachsiska lagstiftningen emot egendomsförbrytelser eller ett sådana befordrande lefnadssätt, har fortlefvat i England äfven efter det Anglosachsiska rikets undergång. Anglo-Normanderna bestraffade understundom vagabondage med döden. Henrik VIII förordnar 1531, att vagabonder skola piskas. Sedan genom reformationen antalet kringströfvande och tiggande personer ansenligt tilltagit, utfärdas lagar, hvilkas barbariska stränghet väcka förvåning [2]).

I Frankrike skulle, enligt en förordning af Ludvig den Helige, undersökning ske, hvarifrån sysslo- och medel-lösa, värdshusbesökande personer hämtade sina tillgångar. Om deras uppgifter befunnos opålitliga och de förde ett dåligt lefverne, skulle de drifvas ur staden [3]). Detta stadgande, der ännu intet straff omtalas, synes egentligen hafva afsett de slutna samhällena, städerna, hvilka vid denna tid torde öfverallt i Europa ägt rättighet att bortvisa misstänkt eller skadligt folk. Äfven en följande förordning af Konung Johan angår egentligen städerna, men utsätter redan straff (fängelse vid vatten och bröd, för tredje resan bränmärkning i pannan) för öfverträdarena. Från 1498 synes lagstiftningen hafva sträckt sig till landet i allmänhet. Talrika författningar hota med sträng behandling "vagabonds, oysifs, mal vivants, gens sans aveu, joueurs de cartes et de dés." Såsom straff omtalas fängelse, spö, bränmärkning, galerstraff, deportation. De flesta af Europas öfriga länder, såsom Tyskland [4]), Danmark m. fl. hafva

---

[1]) Wilda, Strafrecht der Germanen. Halle 1842. pag. 70 och följ.

[2]) Nicholls, History of the English Poor Law. I. II. London 1854 passim.

[3]) Établissements de saint Louis, chap. 34 (hos Chauveau Adolphe anf. st. pag. 268.

[4]) Gem. Recht lemnar åt domaren att bestämma straffet för vagabonder. I Preussen hafva före 1842 utkommit en mängd specialförfattningar i äm-

Digitized by Google

icke behandlat lösdrifvare synnerligen bättre, än det skett i England och Frankrike. I nyare tider har visserligen, på samma gång som fordna tiders strafflagstiftning reformerats, äfven den öfverdrifvet stränga, stundom rent af grymma behandlingen af tiggare och lösdrifvare fått lemna rum för en mera mensklig [1]). Men ännu fortfar dock statens misstänksamhet emot dessa menniskoklasser, visande sig dels i straff, dels i serskilta försigtighets- eller förbättringsåtgärder.

Historiskt är således till fullo erkändt, att staten bör ingripa emot lösdrifveri och tiggeri. Men hvarföre den bör göra detta, är dermed icke förklaradt. Och i den frågan visa de positiva lagstiftningarne en viss osäkerhet. Vid olika tider motiveras lagbuden på olika sätt och äfven inom samma land och samma tid finner man i detta ämne stadganden, som utgå från olika theorier. Likalitet kan af lösdrifverilagstiftningens långa fortvaro och allmännelighet hämtas någon visshet om dess rättmätighet. Erfarenheten vittnar nogsamt om den makt öfver sinnena, som en falsk åsigt kan vinna, så att den blir hållen för sanning och i århundraden herskar i lagstiftningarne. En verklig rättsgrund måste derföre uppsökas.

Det är egentligen blott tvenne theorier, som härvid kämpa om herraväldet. Den ena vill deducera en lösdrifverilagstiftnings rättmätighet ur statens skyldighet att under vissa förutsättningar underhålla de hjelpbehöfvande; den andra ur statens pligt att sörja för rättsordningens upprätthållande [2]). Vi må betrakta dem båda, den ena efter den andra.

Man har tvistat och tvistar ännu om den legala fattigvårdens lämplighet eller olämplighet. De, som bekämpa den, hämta vanligen sina skäl dels från begreppet äganderätt, dels från de menliga följder, den enligt deras uppfattning måste medföra [3]). Vi för vår del drista oss icke för det närvarande fälla något bestämdt omdöme om denna

net. Temme, Lehrbuch des Preussischen Strafrechts. Berlin 1853. pag. 680. I de öfriga Tyska staterna har förhållandet utan tvifvel varit enahanda.

[1]) Spanien gör härifrån ett undantag. Galerstraff från 4 år till längre tid (för 3:dje resan stadgas 100 prygel jemte arbete å galererna för lifstid) blifver der vagabonders sorgliga lott. Tissot, Droit Pénal, étudié dans ses principes II. Paris 1860. pag. 182.

[2]) I fordna dagar har man åberopat äfven andra motiver. Så har man velat befordra statens väl genom att tvinga alla, som tillhöra det lägre folket, till att göra nytta: eller man har önskat gynna vissa näringar genom att förmedelst hot af straff för tjenstlöshet, öka antalet tjenstsökande. Numera torde allt dylikt få anses vara utdömdt och öfvergifvet.

[3]) En framställning af skälen för och emot hos Broomé, Om Svenska allmänna fattigvårdslagstiftningen. Lund 1856 pag. 13 och följ.

Digitized by Google

mycket svåra fråga. Om staten har skyldighet till fattigvård eller icke, synes oss bero på, huru man fattar statens väsende och ändamål. Tänker man sig dessa så, att legal fattigvård förnekas, så kan naturligtvis icke en lösdrifverilagstiftnings rättmätighet deduceras på den vägen. Men om man, med t. ex. v. Mohl [1]), så fattar statens ändamål, att den har att undanrödja alla, individernas krafter öfvermäktiga, hinder för deras allsidiga utveckling, så kan man visserligen, såsom samme författare äfven gör, komma till den slutföljden, att staten har en skyldighet att sörja för deras uppehälle, som eljest skulle lida nöd. Sjukdom, ålderdom, bristande arbetsförtjenst m. m. äro visserligen fiender, som stundom kunna vara den enskilte öfvermäktiga, så att han icke kan skaffa sig sitt lifsuppehälle.

Att statsmedborgare måste underkasta sig de bördor och de inskränkningar i sin handlingsfrihet, som statsändamålet gör behöfliga, kan icke betviflas. Derförutan skulle staten icke kunna bestå. Men hvarje börda eller inskränkning öfver det behöfliga, måste anses otillåtlig. Hvilka rättigheter öfver medborgarne kunna nu härledas från statens fattigvårdsskyldighet? Dessa sönderfalla i två klasser, den ena, med hänsyn till medborgare i allmänhet och innefattande rätt till gemensamma bidrag för fattigvårdsomkostnadernas bestridande; den andra med hänsyn till *vissa* medborgare, de nemligen, för hvilkas skull samhället får bära fattigvårdsbördan. Om de personer, som kommit i nöd, äro, åtminstone i någon mån, arbetsföra, så är det samhällets rätt att fordra, att de skola, i den mån de det förmå, bidraga till sitt underhåll. Samhällets verksamhet skulle ju endast, supplerande den enskiltes, vidtaga, der dennes krafter voro otillräckliga.

Vidare är samhället först i andra rummet förpligtadt att sörja för den nödställde. I första rummet tillkommer den skyldigheten hans närmaste, om de äro i stånd dertill, såsom makar med hvarandra, föräldrar och barn med hvarandra. Om dessa försumma sin pligt, så måste samhället ingripa antingen så, att det blott tvingar den förpligtade att göra, hvad han bör, eller så, att det sjelft tager hand om den olycklige, men i sin ordning vänder sig med anspråk på ersättning till den, som skyldigheten i främsta rummet ålegat. Skulle denne sakna tillgångar och detta har sin grund i lättja, sorglöshet, fortfarande slöseri eller dylikt, så får samhället samma rätt öfver honom, som öfver ett arbetsfört fattighjon, d. v. s. rätt att tillse, att icke genom hans förvållande samhällets börda blir större, än nödigt

[1]) Die Polizei-Wissenschaft 2.te Auflage. I. Tübingen 1844. pag. 8 o. följ.; 265 o. följ.

Digitized by Google

är. Häruti innehålles rätt att kontrollera hans verksamhet och huru dess resultater användas, en kontroll, hvars verkställande *kan* fordra, att personen insättes å en tvångsarbetsanstalt.

Så långt kommer man, då man utgår från skyldighet till fattigvård såsom hörande till statens ändamål. Man kan bevisa en statens rätt att i ett visst syfte hafva uppsigt öfver deras verksamhet, för hvilkas skull samhället får bära fattigvårdsomkostnader. Men detta är också allt. Stundom talas visserligen om en statens rätt att kontrollera alla medborgares verksamhet eller åtminstone deras, om hvilka staten kan befara, att de i framtiden skola falla fattigvården till last[1]); men detta är i vår tanke ett oberättigadt ingrepp i den enskiltes frihet. Staten kan icke hafva rätt att inskränka denna mera än dess eget ändamål gör nödigt. Och detta ändamål kan alltförväl uppnås utan en sådan kontroll. Statens ändamål är icke att ovilkorligt förhindra, att ingen måtte blifva fattig eller hjelpbehöfvande, om det än från den Mohlska ståndpunkten kan sägas åligga den att sträfva derhän, det ingen måtte *behöfva* blifva det, samt att hvarje nödlidande, som ej kan hjelpa sig sjelf, måtte blifva hulpen. Från fattigvårdsskyldigheten kan ej heller härledas rätt att förbjuda vagabondage och tiggeri. Om det än anses vara samhällets pligt att erbjuda den nödlidande hjelp, så följer icke deraf någon skyldighet för denne att emottaga hjelpen, om han finner för sig bättre eller behagligare att välja en annan utväg att få sitt uppehälle, eller kanske till och med föredrager att lida nöd[2]). Och hvad den icke tiggande vagabonden beträffar, så följer af det redan sagda, att icke fattigvården, som han ej anlitar, kan gifva staten några serskilta rättigheter emot honom.

Hvar och en, som tagit någon kännedom om lösdrifverilagstiftningen i olika länder, vet, att denna innebär något vida mera omfattande, än hvartill man således på denna väg kan bevisa staten vara berättigad. Visserligen omtalas stundom just de rättigheter, som vi i

---

[1]) Bergfalk, Om försvarslösa personers behandling. Upsala 1833. pag. 6. Anmärkas bör dock, att denne författare deducerar statens fattigvårdsskyldighet ur helt andra grunder än v. Mohl. — Sistnämnde författare (Polizeiwissensch. I. pag. 344 o. följ.) ställer åtgärderna emot sysslolöshet i sammanhang med fattigvården, hvad stället för utvecklingen beträffar. En närmare blick på innehållet visar, att han heldre bort spara denna framställning till afdelningen om Preventiv-Justisen.

[2]) Jfr v. Mohl p. anf. st. I. pag. 405 och följ. Vi måste dock ogilla ett och annat af hvad denne författare i detta ämne säger och tro det varit rättare, om han betraktat betlande såsom egnadt att förbjudas blott för sin farlighet skull.

Digitized by Google

det föregående sökt uppvisa på grund af fattigvården tillkomma staten öfver vissa enskilta. Men lagstiftningarne gå mycket längre. Äfven andra arbetslösa personer, som dock ännu icke genom egen nöd eller försummande af dem åliggande skyldigheter varit fattigvården till tunga, drabbas, äfven de, af lagens näpst eller åtminstone af ett visst tvång. Framförallt äro vagabondage och tiggeri föremål för lagstiftarnes synnerliga ovilja. Skall allt detta kunna rättsligt förklaras och försvaras, så måste det ske genom den andra af de omnämnda theorierna, den, som utgår från statens pligt att upprätthålla rättsordningen [1]).

Om staten såsom rättsanstalt kunde anses hafva uppfyllt sin bestämmelse genom att bestraffa den redan begångna förbrytelsen, så vore det uppenbarligen obilligt att lagstifta emot lösdrifveri eller tiggeri, ty intetdera kan rubriceras såsom rättskränkning. Den omständigheten, att en person är fattig och lättjefull eller till och med förer ett kringströfvande lif, angår ju ingen annan, hindrar ingen annan, fysisk eller moralisk personlighet, att fritt öfva sin berättigade verksamhet. Att sysslolöshet, såsom sjelfvald, är osedlig, är en sak för sig; man torde numera temligen allmänt hafva öfvergifvit den tanken, att staten i Guds stad och ställe bör straffa menniskornas synder.

På samma sätt förhåller det sig äfven med tiggeri. Är det något orätt att tigga? Ja, det kan vara osedligt, om nemligen tiggandet har sin grund i lättja eller sker på ett bedrägligt sätt, men det kan äfven vara fullkomligt sedligt, när det är ett försök att rädda sig eller andra ur eljest oundviklig nöd. I hvilketdera fallet som helst förorättas ingen genom tiggandet. Så länge gåfva i statens lag erkännes såsom ett lofligt aftal, så länge kan det ej sägas vara en rättskränkning att begära gåfvan.

Men staten, såsom den der hvars ena hufvudverksamhet skall gå ut på rättstillståndets upprätthållande, kan och bör icke stadna vid att bestraffa redan utförda brott. Dess mål måste vara att förekomma sådana, ett mål, hvartill i sin mån äfven syftar det straff, som drabbar den redan öfverbevisade brottslingen. Men utom detta medel för det stora målets vinnande kan staten ännu vidtaga andra mått och steg för att förekomma rättsordningens störande. Dessa kunna bestå *dels*

[1]) Jfr för den följande framställningen v. Mohl p. anf. st. III. pag. 190 och följ.; v. Rönne, Staats-Recht der Preussischen Monarchie II. Leipzig 1863. pagg. 511 och följ., Chauveau Adolphe p. anf. st. III. pag. 267 och följ.; 295 och följ. v. Moij, Staatsrecht des Königreichs Bayern II. Regensburg 1843 pag. 178 och följ. v. Mohl, Staatsrecht des Königreichs Würtemberg, 9:te Auflage, II. Tübingen 1840 pag. 284 och följ.; 374 o. följ.

Digitized by Google

i en af statsmaktens organer utöfvad, öfvervakande verksamhet, hvarigenom en serskilt uppsigt egnas åt företag eller personer, genom hvilka man af en eller annan anledning anser sig hafva att befara rättskränkningar; eller en serskilt vård skänkes åt föremål, som i mer än vanlig grad synas utsatta för brottsliga försök, eller slutligen serskilta försigtighetsmått vidtagas vid tillfällen eller å ställen, der man synes hafva att befara brottsliga tilltag; *dels* i förbud mot sådana handlingar eller underlåtanden, som, utan att sjelfva vara rättskränkningar, likväl alltid eller under förhandenvarande omständigheter lätt kunna leda dertill [1]). Sammanfattningen af dessa åtgärder har man benämnt Säkerhets- eller Rätts-Politi; ett mera passande namn är kanske det af en Tysk författare föreslagna Preventiv-Justis [2]).

Sådana handlingar eller underlåtanden, som af ofvanberörde grund äro förbjudna, har man kallat polisförseelser. Till dessa vill man äfven räkna lösdrifveri och tiggeri, hvilka således, och visserligen icke utan skäl, anses medföra fara för rättsordningen. Redan ett sysslolöst lif medför ett förderfligt inflytande i moraliskt hänseende. Saknas nu icke blott hem eller åtminstone en stadigvarande vistelseort, så blir sannolikheten af ett moraliskt förfall så mycket större. Den, som äger ett eget hem, är redan härigenom intresserad i rättstillståndets upprätthållande. Han har något att frukta för egen del och är derföre åtminstone i någon mån benägen och van att med ovilja betrakta förbrytelser. Och äfven den, som sjelf saknar ett eget bo, men dock har sin stadiga vistelseort på en och samma trakt, bindes genom hänsyn till kamrater, vänner, fränder, för hvilkas omdöme han merendels icke är likgiltig. Deremot är det allbekant, hvilken moraliskt förslappande inflytelse, ett ostadigt, kringströfvande lif utöfvar. Brist på tillgångar ökar frestelsen. Den, som, ehuru medellös, icke genom arbete förtjenar sitt uppehälle, är uppenbarligen hänvisad till andra menniskors egendom för att få sina lefnadsbehof tillfredsställda. Kanske nöjer han sig med, hvad som gifves honom af menniskors barmhertighet eller lättsinniga svaghet. Men frestelsen ligger dock nära att äfven på otillåtet sätt söka komma i besittning af andras egendom, framförallt om han misslyckas uti att med godo få, hvad han behöfver. Frestelsen ökas i samma mån ett kringströfvande lefnadssätt gör brottets upptäckt mera osannolik eller tiggaren i sitt betlande har en lämplig förevändning att tränga sig in i boning efter boning, tills möjligen ett passande tillfälle till stöld erbjuder sig.

---

[1]) v. Mohl p. anf. st. III. pag. 26 och följ.

[2]) v. Mohl p. anf. st. III. pag. 13.

Digitized by Google

Vi hafva således funnit den rätta grunden för en lösdrifverilagstiftning. Den består i lösdrifveriets farlighet för statsändamålet. Och att staten har rätt att vidtaga sådana åtgärder, som äro nödiga för uppnåendet af dess eget ändamål, kan svårligen förnekas.

Försåvidt begagnandet af denna rätt gör inskränkning i menniskans handlingsfrihet, kan den dock icke vara oinskränkt. Det ligger i frihetens natur att den kan missbrukas. Det är derföre möjligt, att hvarje menniska vid hvarje tillfälle kan handla rättsstridigt. För att vara absolut viss, att ingen rättskränkning skall ske, skulle derföre fordras att förhindra all verksamhet. Detta är naturligtvis omöjligt, likasom äfven oförnuftigt. Staten skall upprätthålla rättsordningen, på det icke genom laglöshet och brott individerna måtte hindras i sin berättigade verksamhet. Om nu statens egen verksamhet slår öfver till att sjelf blifva ett hinder, större än det, den velat undanrödja, så är tydligen ändamålet förfeladt. Men hvarje inskränkning i menniskans frihet till handlingar, andra än dem, som i och för sig kunna stämplas såsom brott, tenderar alltid mer och mindre att vara ett sådant hinder. Det tillhör derföre statsmannen att öfverväga, om den uppoffring, som fordras af individen, står i riktigt förhållande till det resultat, som skall vinnas; om ej andra medel kunna utfinnas, hvarigenom det kan nås utan inskränkning i individernas frihet, om den befarade rättskränkningen är sannolik eller icke o. s. v.

Med hänsyn till statens rätt att för sitt ändamål förbjuda den enskiltes eljest berättigade handlingar, har man gjort skilnad mellan frihetsinskränkningar, som drabba just den eller de personer, som misstänkas sjelfva skola genom handlingen förledas till en förbrytelse; och dem, som staten pålägger en eller flere, på det icke andra genom de förras handlingar måtte få föranledning eller lättnad till brotts begående. Förbud emot lösdrifveri och tiggeri höra uppenbarligen till det förra slaget. Den skada, som ett förbud af handlingar eller underlåtanden i förra fallet kan medföra, bör i allmänhet vara mindre än den, man har att frukta i det sednare. En mindre grad af sannolikhet berättigar derföre till en statens reagerande verksamhet i förra fallet än i det sednare.

Äfven när inskränkningarne drabba just den eller dem, från hvilka förbrytelser befaras, ligger alltid inom möjlighetens gräns, att inskränkningen i vissa konkreta fall varit obehöflig. Vore den förbjudna handlingen eller underlåtandet af den art, att en rättskränkning stode dermed i ett nödvändigt kausalsammanhang, så upphörde den att vara en polisförbrytelse, den blefve ett verkligt brott. Men just tillfölje af denna de blott farliga handlingarnes natur, måste alltid, när staten

Digitized by Google

emot dem reagerar, ihågkommas, att de möjligen icke skulle hafva ledt till brott [1]). Farligheten i vagabondage och tiggeri — för att nu illustrera det ofvan sagda med det exempel, som ligger oss aldra närmast — beror på de frestelser och tillfällen till brott, som de erbjuda, samt den moraliska slapphet, som merendels finnes hos den, som för ett sådant lefnadssätt. Men det är oförnekligt, att landsstrykaren eller tiggaren kan vara sådan, att han icke vill förorätta någon. Om än benägen för lättja, kan det dock hända, att hans moraliska instinkt skulle rygga tillbaka för ett lagbrott. I sådant fall skadar hans lefnadssätt ingen annan än honom sjelf. Men fall, sådana som det nu anförda, torde icke vara de vanliga, och staten, som ej kan ransaka hjertan, kan ej veta, hvilka undantagen äro. Deraf nödvändigheten att vidtaga åtgärder emot alla, i det ju alltid en presumption finnes emot hvarje landsstrykare, att han är för rättsordningen farlig. Men emedan undantag finnas och staten ej kan veta, om den individuelle lösdrifvare, som nu drabbas af en inskränkning i sin handlingsfrihet, skulle hafva missbrukat den, så måste staten med yttersta sorgfällighet tillse, att förbuden och åtgärderna emot lösdrifvare icke urarta till någon hårdhet.

Af det nu utvecklade draga vi tvenne slutföljder. 1) Lösdrifverilagstiftningen bör vara sådan, att inga andra drabbas af dess inskränkningar och straff, än de klasser, med afseende på hvilka sannolikhet verkligen förefinnes, att de genom sitt lefnadssätt skola förledas till lagbrott. 2) Åtgärderna emot lösdrifvare böra vara så lindriga, som kan stå tillsammans med ändamålets vinnande, samt, om de positift inskränka deras frihet, vara förenade med sådana anstalter, att de på samma gång syfta till deras, rättförstådda, gagn, så att staten, när den för sin egen skull nödgas uppträda såsom en lösdrifvarens förmyndare, åtminstone visar sig såsom en god sådan.

I förstnämnde hänseende är man temligen allmänt ense om, att staten ej bör ingripa emot andra än dem, hos hvilka medellöshet och sysslolöshet finnas förenade (lösdrifvare i vidsträckt bemärkelse). Endast med afseende å dessa finnas objektiv och subjektiv sannolikhet,

[1]) v. Mohl p. anf. st. III. pagg. 37, 38 resonnerar något annorlunda. Han utgår från den satsen, att hvar och en är skyldig att underlåta hvarje handling, som, om än icke sjelf rättsstridig, likväl skulle föra med sig ett brott från hans sida. Den, som är skyldig att vilja målet, måste ock vilja medlet. Denna argumentation utgör en förblandning af den sannolikhet, som verkligen finnes för den, som känner alla på saken inverkande omständigheter, och den, som staten efter för densamma bekanta fakta måste antaga såsom befintlig.

Digitized by Google

att de för lifvets upprätthållande eller andra ändamål skola tillgripa andra menniskors egendom. Frivillig sysslolöshet är visserligen alltid omoralisk, och rättskänslan äfven hos bemedlade lättingar är långt ifrån alltid tillräckligt stor att afhålla dem från brott. Hvad beträffar andra brott än egendomsbrott, skulle kunna ifrågasättas, om öfver hufvud taget till- eller frånvaron af tillgångar utöfvar synnerligt inflytande på dagdrifvares lagöfverträdelser. Men då det i allmänhet är egendomsbrott, hvartill lösdrifveriet synes leda, torde tillräcklig objektiv sannolikhet om farlighet saknas för att berättiga till en lagstiftning emot frivillig sysslolöshet såsom blott sådan.

Såsom försvårande former af lösdrifveri betraktas tiggeri och vagabondage. Tiggeri får här icke tagas i den mycket vidsträckta betydelse, hvaruti ordet "betlande" användes i nu gällande Svenska fattigvårdslagstiftning [1]), ty enligt denna bör såsom betlande betraktas mången, som omöjligen kan räknas till lösdrifvarnes klass. Tiggeri, såsom en försvårande form af lösdrifveri, finnes först, när det bedrifves yrkesmessigt [2]). Tiggandet är då i allmänhet ett bevis på tillvaron af de kännetecken, sysslo- och medellöshet, hvaraf lösdrifveriet karakteriseras, på samma gång som det, enligt hvad förut blifvit omnämndt, lemnar gynsamma tillfällen till rättskränkningars begående [3]).

Landsstrykaren igenkännes på sitt ostadiga kringstrykande lefnadssätt. Franska lagen benämner honom vagabond, hvilken beteckning äfven återfinnes här och der naturaliserad inom Tysklands legislationer. I Frankrike förstås med namnet vagabond den, som, saknande bostad, sysselsättning och tillgångar, drifver omkring från trakt till trakt. Alldeles så skulle vi vilja beskrifva landsstrykaren, blott man ej, såsom i Frankrike, lägger den stora vigt på frånvaron af bostad, att den, som endast på vissa, från hvarandra kanske vidt åtskilda, mellantider besöker en nejd, der ett hus, som i en eller annan mening kan kallas hans hem, står öppet för honom, blir fritagen från att behandlas såsom vagabond. Skilnaden i farlighet mellan den kringstrykande lösdrifvare, som i den Franska lagens mening har, och den, som saknar ett hem, torde befinnas snart sagdt ingen. Medellöshet, sysslolöshet och ett kringströfvande lefnadssätt äro således landsstry-

---

1) K. F. 13 Juli 1853 angående Fattigvården i riket § 20.

2) Om skäl finnas eller icke, att, der en väl ordnad fattigvård är verksam, förbjuda allt äfven tillfälligt betlande, är en fråga, med hvilken vi icke hafva att här sysselsätta oss.

3) Såsom en anomali torde få betraktas de visserligen sällsynta tillfällen, der den yrkesmessige tiggaren befinnes vara en person med en viss förmögenhet och för hvilken betlandet således varit ett medel att samla.

Digitized by Google

keriets karakteristiska kännemärken. Af dessa torde öfver hufvud taget sysslolöshetens tillvaro vara svårast att konstatera. Lådhandlande, skärslipare, sotare m. fl. utöfva ofta sitt yrke under vandring från gård till gård. Men dessa yrken kunna ock lätt vara blott en skylt för landstrykareofog. Hvarföre vagabondage anses farligare än hvarje annat slag af lösdrifveri, är redan i det föregående antydt [1]).

Vissa lösdrifvare kunna genom serskilta omständigheter gifva anledning till en ännu längre drifven försigtighet från statens sida; detta, om de genom andra handlingar visat prof på en synnerlig farlighet. Så behandlas i Svensk lag frigifne brottslingar, som förfalla till lösdrifveri, strängare än andra. Sådana kunna dock ej betraktas såsom bildande någon alldeles egen art. Hvad som skulle utmärka denna, vore ju något för lösdrifveriet i och för sig helt och hållet främmande. Den strängare behandlingen kan rättfärdigas genom föreningen i en person af flere misstänkta karakterer, såsom, i det anförda exemplet, lösdrifvarens och f. d. brottslingens, mot hvilken sednare staten ännu anser sig böra hysa ett visst misstroende.

Icke alla godkänna vidtagandet af serskilta försigtighetsåtgärder emot alla slag af lösdrifvare. Så har en utmärkt författare [2]) påstått, att endast vagabondage och möjligen tiggeri skulle vara polisförseelser och att alla preventivåtgärder emot hvad man i Sverige kallar försvarslösa, skulle vara obilliga likasom äfven endast i Sverige förekommande. Det äger sin fullkomliga riktighet, att Frankrike icke vet af någon repressiv lagstiftning rörande andra klasser af lösdrifvare än vagabonder och tiggare. Deremot både har funnits och finnes i åtminstone somliga af Tysklands stater straff utsatta för och åtgärder föreskrifna i afseende på fattiga lättingar, eller såsom de stundom kallas "Arbeitscheue"; men dessa jemte landsstrykare och tiggare utgöra

---

[1]) Tissot (p. anf. st. pag. 182) säger vagabonden skilja sig från tiggaren genom sina längre ströftåg; han anses ock taga, hvad tiggaren begär. Vagabonden är mera misstänkt än tiggaren af två skäl. Han undandrager sig uppsigten af en polis, som känner honom; och han tigger icke, ehuru han intet har och intet gör. Den med vanlig Fransysk korthet och nätthet uppställda skilnaden mellan vagabond och tiggare har det felet, att icke lemna någon plats åt vidsträckt kringströfvande, tiggande personer.

[2]) Vi mena här en utmärkt artikelserie "Om orsakerna till brottsligheten i riket", som står att läsa i Statstidningen för 1836 N:o 160 och följ. — Äfven v. Mohl tyckes hylla denna åsigt, om man får dömma af hans sätt att systematisera i sin "Polizeiwissenschaft." Hans framställning, från hvilken vi visserligen i rätt mycket afvika, innehåller dock ansatser till den i vår tanke rätta åsigten.

Digitized by Google

ungefärligen hvad vi kalla försvarslösa. Att vagabondage skall vara en polisförseelse men icke lösdrifveri eller, såsom det i Sverige benämnes, försvarslöshet, kunna vi ej rätt förstå. Med polisförseelser plägar man förstå handlingar, som, ehuru de icke sjelfva utgöra rubbningar af rättsordningen, likväl förbjudas, emedan de lätt kunna leda dertill. Såsom polisförseelse behandlas med allt skäl vagabondage, såsom varande af samhällsvådlig beskaffenhet. Men för samhället farlig, om än i mindre grad, är äfven den vanlige lösdrifvaren. Skilnaden i farlighet kan endast blifva en graduel. Om staten bör lagstifta mot lösdrifveri, beror på förhållandena i olika länder och tider. Hvarhelst detta lefnadssätt visar sig såsom en sannolik föranledning till brott, till hvilkas förekommande staten saknar andra lämpligare medel, der är en lösdrifvarelagstiftning fullt berättigad, alldeles på samma grund som åtgärder emot vagabonder. Om genom någon välgörande förändring i menniskonaturen landsstrykare upphörde att i allmänhet medföra rättsosäkerhet, så borde utan tvifvel äfven förbudet emot vagabondage försvinna.

Hvad åter angår de medel, staten bör använda för målets vinnande, kunna dessa vara af olika slag. Utländningar, som väcka farhågor, kunna naturligtvis utvisas från statsområdet, om så finnes nödigt. Denna åtgärd är tillämplig endast på dem. Deremot finnes intet hinder att emot främmande landsstrykare använda samma mått och steg, som endast få begagnas emot statens medborgare. Dessa kunna vara af tre slag. Staten kan inskränka sig till att låta vissa sina organer serskilt gifva akt på lösdrifvare eller vissa slag deraf, d. v. s. ställa dem under polisuppsigt; den kan bereda arbete eller materielt understöd åt den fattige sysslolöse och dymedelst borttaga någon af de karakterer, som bilda hans farlighet; den kan slutligen positift inskränka hans frihet och derunder söka uppfostra honom till en duglig medborgare. Hvarje annan åtgärd måste på grund af hvad vi ofvan (pag. 9) sagt, anses olämplig.

För såvidt som polisuppsigt består endast i en administrationens närmare uppmärksamhet på vissa individers uppförande, utan att dessa derigenom förpligtas till någonting mera än hvarje annan medborgare, kan den naturligtvis utsträckas ganska långt. En ganska ringa grad af misstanke, som häftar vid en person, kan berättiga dertill. Dock måste man tillse dels att icke statsorganernas krafter och verksamhet dragas ifrån vigtigare ämnen, dels att ej genom en onödig polisuppsigt någons heder och ära måtte lida men. Men för att polisuppsigt skall kunna mera fullständigt genomföras åtminstone för längre tid, torde vara nödvändigt att underkasta under uppsigt ställde vissa skyldig-

Digitized by Google

heter, såsom att för vederbörlig myndighet tillkännagifva sin vistelseort samt att ej utan anmälan aflägsna sig utom ett visst distrikt. De Franska och Preussiska lagarne och troligen flera andra, som tagit dem till mönster, räkna äfven till polisuppsigt en myndigheternas rätt att förbjuda vistelse å vissa ställen, der personernas närvaro kunde anses vara förenad med ovanlig fara. På detta sätt kan således polisuppsigt medföra en negativ inskränkning i den personliga friheten. Då ett ringare tvång alltid är att föredraga framför ett större, närhelst det förra tillräckligt motsvarar ändamålet, torde ofta nog denna säkerhetsåtgärd böra väljas åtminstone vid mildare former af lösdrifveri. För dettas utrotande vinnes naturligtvis ingenting på denna väg.

Sysselsättning och understöd äro naturligtvis i det hela för lösdrifvaren en välgerning. Men ofta äro de de enda medel, som staten utan obillighet kan använda för att göra slut på ett lefnadssätt, som väcker dess farhågor. En menniska kan vara sysslolös, derföre att hon icke *vill* arbeta; men orsaken kan äfven vara den, att hon ej *kan* arbeta, antingen af bristande arbetsförmåga eller i saknad af arbetstillfälle. I sednare händelser är personen åtminstone för tillfället oskyldig till sin sysslolöshet, om det ock må vara sant, att oftast personens eget oordentliga lif är skulden till dess nu iråkade olyckliga belägenhet. Men staten har icke rätt att straffa någon, för det han icke gör det för honom omöjliga. Vill staten derföre göra slut på ett lösdrifveri, beroende på bristande arbetsförtjenst, så måste arbetstillfällen beredas. Sammalunda med tiggeriet. Den som af hvarjehanda skäl saknar möjlighet att förtjena det nödvändiga, kan ej med rätta förbjudas att betla, om ej samhället uppfyller hans oundgängliga behof. En ordnad fattigvård, som möjligen kan försvaras redan genom statens ändamål, är således från denna synpunkt icke utan sitt gagn för samhället. Det motverkar ett för rättsordningen farligt lefnadssätt, tiggeriet. Men man kan äfven tänka sig ett tvång till arbete under bibehållande af den arbetandes personliga frihet i öfrigt. I Sverige kan detta förekomma, närhelst en till arbete ej platt oduglig person erhåller fattigunderstöd för sig, maka eller barn. Fattigvårdsstyrelsen äger då under vissa förutsättningar husbonderätt öfver honom. Utom således att han i likhet med andra tjenstehjon är skyldig förrätta de arbeten, honom inom de af tjenstehjonsstadgan bestämda gränser föresättas, åtnjuter han fortfarande sin frihet. Åtgärden skulle utan tvifvel kunna utsträckas äfven till lösdrifvare, som ej åtnjuta fattigunderstöd, såsom äfven i fordna dagar varit stadgadt i England till fördel för jordbruket[1]). Om vissa lokalmyndigheter hade sig anförtrodd

[1]) Nicholls p. anf. st. passim.

Digitized by Google

husbonderätt öfver inom distriktet befintliga lösdrifvare, som för af dem förrättadt arbete skulle erhålla vanlig arbetslön, så vore detta naturligtvis ett mindre tvång än personers insättande å tvångsarbetsanstalter, der de i sak ej mycket skilja sig från fångar. Ett sådant system, som oss veterligen numera ingenstädes råder, skulle dock till förekommande af missbruk fordra förståndigt uppställda reglor om sättet för bedömmande af hvem som för lösdrifvare bör anses, arbetstidens längd, arbetslönens storlek m. fl. möjliga tvistefrågor.

Det tredje och sista medlet mot lösdrifvare är att beröfva dem deras personliga frihet. Derigenom blifva de naturligtvis åtminstone tills vidare oskadliga. Men vanligt fängelse måste anses vara ett allt-för strängt straff för lösdrifveri i jemförelse med de i nuvarande lagstiftningar utsatta straff för vanliga brott. Skall nu staten utan obillighet kunna betaga lösdrifvaren sin frihet, så måste denna åtgärd bära ett helt annat skaplynne än fängelsestraff för vanliga brottslingar. Såsom en slags ersättning för den inskränkning, som staten finner sig nödgad att göra i lösdrifvarens frihet, måste behandlingen under tvångstiden egentligen afse hans sanna bästa. Den måste gå ut på att vara en slags uppfostran, hvarigenom han, en gång återgifven åt samhället, bör hafva förvandlats till en nyttig samhällsmedlem. Då nu lättja utgör det för på detta sätt straffbara lösdrifvare egentligen karakteristiska lyte, bör behandlingen under frihetsinskränkningen gå ut på att gifva dem håg och förmåga till en sysselsättning, hvarigenom de såsom fria medborgare kunna förvärfva sin redliga bergning. Vi skulle derföre vilja uppställa följande reglor för nu omordade åtgärd.

1. De arbeten, hvarmed den sin frihet beröfvade lösdrifvaren sysselsättes, böra vara sådana, att han såsom frigifven kan utan svårighet fortsätta dem. De böra derföre icke såsom ett nödvändigt vilkor för att kunna fördelaktigt bedrifvas, fordra stora kapitaler eller en tillverkning i större skala. Om den frigifne lösdrifvaren icke vore kunnig i andra arbeten än de, som gemenligen bedrifvas fabriksmessigt, skulle han lätt kunna blifva utan sysselsättning, då de få arbetsgifvare, på hvilka han hade att välja, torde göra svårigheter vid att mottaga personer, nyss lössläppta från en tvångsarbetsanstalt. Hvad för denna sistnämnda kan vara det mest ekonomiskt fördelaktiga, måste träda i skuggan för det egentliga ändamålet.

2. Å arbetsanstalten få ej emottagas egentliga brottslingar. Ett motsatt handlingssätt skulle lätt kunna leda till ett lösdrifvarens uppfostrande till en långt mera förderfvad varelse, än han var vid sin ankomst till anstalten. Det skulle äfven befordra en förvexling i allmänna tänkesättet mellan lösdrifvare och förbrytare, en förvexling,

Digitized by Google

som tenderar att ganska betydligt försvåra den f. d. lösdrifvarens återinträde i samhällets sköte såsom en nyttig samhällsmedlem. Deremot kan svårligen undgås, att i samma arbetsanstalt sammanföra lösdrifvare med olika moraliskt förderf, så att till och med fordom för brott straffade, men nu om blott lösdrifveri öfverbevisade personer sammanföras med hittills rättsligt oförvitliga. Man torde eljest komma till ett alltför stort mångfaldigande af arbetsinrättningarnes antal. Äfven är det långt ifrån gifvet, att den f. d. brottslingen alltid är den moraliskt mest sjunkne. En anordning, sådan den finnes i Österrike, att arbetare indelas i till sofrum och arbetsställen skilda klasser, hvarvid afseende fästes på personernas mer och mindre förderfvade sinnesart, torde vara mera lämplig att motverka anstaltens förvandling från en förbättringsanstalt till en plantskola för brott.

3. Icke hvarje lösdrifvare bör insättas å en tvångsarbetsanstalt. Huruvida omständigheterna äro sådana, att lösdrifvare i allmänhet och icke blott svårare arter deraf böra underkastas denna behandling, tillhör lagstiftaren att för hvarje serskilt tid afgöra. Men närhelst det kan bevisas, att någon icke kan få arbete, eller att han, ehuru oförmögen att försörja sig sjelf, likväl ej genom enskilt eller offentlig försorg erhåller, hvad han behöfver, der kan det icke vara tillbörligt att tillgripa tvångsarbetsanstalter för att göra slut på ett lösdrifveri eller tiggeri, som måste anses vara oskyldigt.

4. Noggranna bestämmelser måste gifvas om den tid, då lösdrifvaren bör återerhålla sin personliga frihet. Att han ej bör qvarhållas för beständigt, är gifvet. Betänkligt är äfven att lemna åt administrationens godtfinnande att bestämma, huru länge hans tvungna arbetstid skall vara. Sådant kan lätt nog leda till godtycke och orättvisor. Riktigast synes vara att utsätta ett maximum af tid, vid hvars slut lösdrifvaren skall försättas i frihet.

Men äfven dessförinnan torde han under vissa förutsättningar böra frigifvas. Så om föreståndaren för den arbetsanstalt, personen tillhör, gör anmälan, att ändamålet med hans vistelse derstädes kan anses uppnådt, eller om någon af de karakterer, som ingå i lösdrifveriets begrepp bortfalla, såsom om arbetaren blir ägare af en viss förmögenhet — han är då ej längre medellös — eller lyckas få någon anställning såsom tjenstehjon eller annorledes — hvarigenom sysslolösheten försvinner — eller eljest erbjudes underhåll och vård af någon, som har tillfälle att egna honom bådadera. Den Franska lagen omtalar ännu ett par frigifningsgrunder, hvilkas omnämnande vi emellertid spara tills vidare.

Digitized by Google

Hvad behandlingssättet inom tvångsarbetsanstalterna beträffar, tro vi det vara obehöfligt att serskilt derom orda [1]).

Innan vi nu öfvergå till en framställning af den Svenska lösdrifverilagstiftningen till dess historiska utveckling och närvarande beskaffenhet, torde det vara gagneligt att meddela en öfversigt af det sätt, hvarpå detta ämne är behandlat i några af de förnämsta Europeiska staternas legislationer. Derigenom vidgas blicken för insigten i våra inhemska förhållandens fördelar och brister.

England.

Detta land har sedan långt tillbaka varit begåfvadt med en mängd författningar rörande det ämne, med hvilket vi nu sysselsätta oss. Dessa författningar, som stundom i hastig tidsföljd efterträdt hvarandra, hafva utan tvifvel ett icke ringa intresse dels såsom betecknande för fordna tiders samhällstillstånd och åsigter, dels serskilt för oss Svenskar såsom lemnande tillfällen till egendomliga jemförelser med vårt fäderneslands lagstiftning, som under en till tiden något sednare period hyllat samma grundsatser som de gamla Engelska. Man ville nemligen till landtbrukares båtnad tvinga löst folk att biträda dem med arbete. Här torde emellertid vara tillräckligt att lemna en kort teckning om den nuvarande Engelska lagstiftningen om lösdrifverits olika arter och sättet för deras behandling.

Att hvarje församling skall underhålla sina fattiga, har alltsedan drottning Elisabeths dagar varit en kardinalgrundsats i den Engelska fattigvårdslagstiftningen [2]). Under sednaste tider har den undergått några små modifikationer. Genom "Gilberts act" 1782 hade församlingar tillåtits, att under vissa vilkor förena sig till ett fattig-distrikt, som då borde uppföra ett gemensamt arbetshus. Genom 1834 års fattiglag, som ännu i sina väsendtligaste delar är gällande, tilläts den då organiserade öfverstyrelsen (central board) för fattigvården att ålägga

---

[1]) Om tvångsarbetshusens inrättning med flera hithörande frågor; se v. Mohl p. anf. st. I. pag. 347 och följ., med hvilken vi i allmänhet öfverensstämma.

[2]) Nicholls, History of the English Poor Law. Two Volumes. London 1854; Fischel, die Verfassung Englands. Berlin 1864. pagg. 278—285, Moreau Christophe, Problème de la Misère III. Paris 1851. pagg. 173—201, Broomé, om Svenska allmänna Fattigvårdslagstiftningen. Lund 1856. pagg. 30—40. Redan före nämnde tidpunkt var såsom grundsats någon gång uttaladt, att fattigvård var en kommunalskyldighet.

Digitized by Google

församlingar, hvad "Gilberts act" lemnat i deras fria val att göra eller icke göra. Meningen var, att hvar och en, som behöfde fattigunderstöd, skulle intagas i arbetshuset och der sysselsättas efter sina krafter. Lika fullt skall hvarje församling såsom förut bekosta underhållet för sina fattiga; från hvilken regel endast få undantag finnas[1]).

Med anledning häraf är naturligtvis af vigt att bestämma hemortsrätten ("the right of settlement"). Den Engelska laghistorien är äfven sedan långt tillbaka rik på författningar härom. Basis för lagstiftningen i detta ämne är en lag af 1662[2]), som dock sedermera fått undergå hvarjehanda tillägg och förändringar. Den förklarar tillåtligt för tvenne fredsdomare, att på anmälan af vederbörande kyrkovärdar ("churchwardens") eller fattigföreståndare ("overseers of the poor") från en församling aflägsna och till hemorten transportera hvar och en, som inom de sista 40 dagarne tagit sin bostad i ett hem, som renderar mindre än 10 pund om året, såvida nemligen man tyckte sig hafva anledning att frukta, det nykomligen i framtiden skulle kunna falla församlingen till last[3]). Noggranna undersökningar om denna märkvärdiga lags uppkomst hafva visat, att dess egentliga ändamål var att sätta en gräns för inflyttningen till London och Westminster. Dit strömmade menniskor från hela riket, och Londons hastigt tilltagande storlek var af sanitära skäl en anledning till bekymmer för hela landet. Hvad man icke förutsett, men som deremot måste blifva lagens naturliga frukt, var, att den gjorde för den mindre bemedlade nästan omöjligt att få lemna den församling, som sett honom födas. Hvarje försök i den vägen möttes med en hemtransport, hvarföre arbetaren snart upphörde att försöka ett företag, som endast ådrog honom trakasserier och obehag.

Den ursprungliga "law of settlement" har, såsom sagdt, undergått många förändringar, syftande till att borttaga något af dess sträng-

---

[1]) Fischel p. anf. st. pag. 317. "The Poor Law Amendment act" 4 and 5 William IV cap. 76, sect. 26 (hos Nicholls p. anf. st. II. pag. 291).

[2]) Nicholls p. anf. st. I. pag. 293 och följ. Fischel p. anf. st. pag. 61. Broomé p. anf. st. pag. 34. Enligt Fischel uppkom efter 1662 års lag hemortsrätt genom födelse, slägtskap (barnet följde föräldrarnes), äktenskap, och 40 dagars notorisk och icke förhemligad vistelse inom församlingen. Denna uppgift är uppenbart ofullständig.

[3]) Han kunde dock ställa säkerhet till församlingens tryggande. Godkände fredsdomarne säkerheten, fick han qvarstadna. (Nicholls I. 295). Enligt en lag af 1685 skulle de 40 dagarne räknas från aflemnandet af skriftlig anmälan om inflyttningen till churchwardens eller overseers of the poor (p. anf. st. 329). Denna anmälan skulle ifrån 1691 nästa söndag uppläsas i kyrkan (p. anf. st. pag. 341).

Digitized by Google

het [1]). "Slägtskap, lärlingskap, giftermål och bostad förvärfva domicilrätt såsom fordom" (Fischel). Dessutom vinnes numera hemortsrätt genom en treårig vistelse inom ett fattigvårdsdistrikt [2]). Rättigheten att borttransportera personer hade nemligen redan under 18:de seklet blifvit inskränkt till dem, som verkligen falla fattigvården till last [3]).

I sammanhang med fattigvårdslagstiftningen står nu lagstiftningen om lösdrifvare. Denna har en tvåfaldig riktning, dels utsättande straff för vissa former af ett ostadigt och lättjefullt lefnadssätt, dels innefattande bestämmelser om understöd åt kringvandrande personer.

Såsom föremål för straff indelas lösdrifvare i tre klasser, lättjefulla och oordentliga ("idle and disorderly"); lösdrifvare och vagabonder ("rogues [4]) and vagabonds"); och oförbätterliga lösdrifvare ("incorrigible rogues"); en indelning, som leder sitt ursprung ända ifrån 1744, der den återfinnes i den då publicerade "vagrant act." Den nu gällande i ämnet (af 1824) [5]) bestämmer dock hvardera klassen något olika med sin föregångare. *Lättjefull* och *oordentlig* anses den, som, ehuru i stånd att genom arbete eller annorledes helt och hållet underhålla sig och familj, likväl afsigtligt underlåter att göra det, hvarigenom han eller hon eller familjen faller fattigvården till last; den, som, aflägsnad från en församling, dit återvänder och blir i behof af understöd, såvida han ej är försedd med ett bevis från annan församling, som försäkrar honom om hemortsrätt derstädes; hvar och en, som går ut för att tigga eller i samma ändamål ställer sig å gator, vägar etc., eller föranleder eller uppmuntrar barn att så göra; den, som utan vederbörligt tillstånd idkar gårdfarihandel; hvarje utblottad ("common prostitute") vandrare, som på gator, landsvägar, eller der ett offentligt möte hålles, uppför sig på ett bullersamt och oanständigt sätt [6]); slutligen, enligt en lag af 1848, den som gifver sig ut för att vara en nödställd vandringsman eller resande och vid anställd undersökning befinnes innehafva af honom förtegna penningar eller andra ägodelar [7]).

---

[1]) Se Nicholls p. anf. st. I. pag. 341; II. pagg. 119, 151, 158, 200, 210, 398.

[2]) Fischel p. anf. st. pag. 64.

[3]) Detta skedde 1795 (Nicholls II. pag. 119).

[4]) Det Engelska ordet "rogue" är ett mycket vidsträcktare begrepp än det Svenska "lösdrifvare." Det betyder äfven skälm, skurk. Moreau Christophe (p. anf. st. pag. 212) öfversätter det med odugling (vaurien). Detta torde dock vara allt för mildt.

[5]) Mellan dessa två utgafs en "vagrant act" 1722. Hufvudinnehållet af dessa lagar hos Nicholls p. anf. st. II. pagg. 37, 109, 209.

[6]) Petersdorff, Abridgment of the Common and Statute law VI. London, Edinburgh, Dublin 1864 art. Vagrant.

[7]) Nicholls p. anf. st. II. pag. 427.

Digitized by Google

Lösdrifvare och *vagabond* kallas den, som andra gången öfverbevisas om någon af ofvannämnde förseelser, den, som vandrar omkring och tager sitt herberge i lada, uthus eller annan obebodd byggnad eller i fria luften utan att hafva några synliga underhållsmedel eller kunna tillfredsställande göra reda för sin person; den, som tigger under framvisande af sår eller andra skröpligheter eller under förebärande af falska uppgifter; den, som rymmer, lemnande hustru och barn eller endera i behof af fattigförsörjning; hvar och en, som, misstänkt och sedermera öfverbevisad att vara lättjefull och oordentlig, gör våldsamt motstånd, då han skall häktas för nämnde förseelse. Såsom "rogues and vagabonds" anses äfven åtskilliga andra personer [1]), utan att man hos dem behöfver finna något af de för vagabondage utmärkande kännetecken, t. ex. de, som finnas bära på sig dyrk eller annat verktyg i afsigt att begå inbrott, eller äro beväpnade med skjut- eller annat anfallsvapen i afsigt att begå något groft brott ("any felonious act"); de, som påträffas inom inhägnad gård, trädgård eller annan plats, dit de ingått för något olagligt ändamål; de, som anses vara tjufvar eller eljest äro misstänkta, när de i afsigt att begå något groft brott ("felony") besöka vissa offentliga platser, o. s. v.

Såsom *oförbätterlig lösdrifvare* straffas slutligen den, som andra gången blir öfverbevisad om förseelse hörande till näst föregående klass; den, som rymmer ur fängelse, der han är insatt på grund af "vagrant act"; den som med våld sätter sig till motvärn, när poliskonstapel eller annan rättsbetjent ("other peace officer") vill häkta honom såsom "rogue and vagabond", och han sedermera blir öfverbevisad att verkligen hafva varit det [2]).

Straffet för personer, tillhörande någon af nu omtalade tre klasser, är fängelse med strängt arbete i respektive 1, 3 och 12 månader, hvarjemte, hvad beträffar s. k. oförbätterliga lösdrifvare, fredsdomarne vid sina qvartals-sessioner äga att efter eget bepröfvande anbefalla, att de skola piskas.

Ändamålet med denna lag är tydligen ganska blandadt. Somliga stadganden afse att förebygga ett församlingarnes onödiga betungande i fattigvårdshänseende. Andra delar åter måste anses hafva sin grund i en omsorg om rättsordningens upprätthållande. Bland dem, som af sistnämnde orsak bestraffas af "vagrant act", kan man urskilja tre klasser, 1) de, som idka tiggeri med eller utan försvårande omständig-

[1]) Petersdorff p. anf. st. art. vagrant. Nicholls är här ofullständig. Han upptager endast de delar af "vagrant act", som han anser stå i sammanhang med fattigvården.

[2]) Petersdorff p. anf. st. art. vagrant.

Digitized by Google

heter; 2) kringströfvande personer, hvilkas ställning och uppförande väcka misstankar; 3) misstänkta personer af hvarjehanda slag, men hvilkas utmärkande kännetecken icke hafva någonting att skaffa med hvad man vanligen kallar lösdrifveri. Den Engelska "vagrant act" omfattar således mycket, som enligt kontinentala föreställningar icke borde finnas der.

Deremot bestraffas icke enligt Engelsk lag hvarje vagabond och än mindre hvarje lösdrifvare. De sednare, om de hvarken tigga eller vagabondera, hafva såsom sådana intet att frukta, förr än fattigvärden verkligen blir betungad genom deras förvållande. Äfven ett kringstrykande lif ("vagrancy") är straffbart blott under vissa förutsättningar. Detta, som man redan kan sluta af "the vagrant act" genom dess beskrifningar på dem, som äro straffbara, bekräftas dessutom af hvad vi skulle vilja kalla fattigvårdssidan af vagabondlagstiftningen. Hvarje nödställd vandrare, som sjelfmant inställer sig i ett arbetshus eller ditföres af polisen, skall der erhålla nattherberge, qvällsvard och frukost, innan han derifrån aflägsnas. Fischel (p. anf. st. pag. 318), som uppgifver denna anordning vara vidtagen 1839, säger, att genom en lag af 7 och 8 Vict. (1844) cap. 101 blifvit anbefaldt uppförande af serskilta distriktsasyler för dylika personer, och detta bekräftas äfven af den Engelska statutsamlingen. Men då, såvidt vi kunna finna, hvarken Nicholls [1]) eller Petersdorff omtala sistnämnde stadgande, torde vara tvifvelaktigt, om det består i gällande kraft.

Kostnaderna för det understöd, som sålunda lemnas åt vandrare, skola enligt en lag af 1848 [2]) bestridas af hela fattigvårdsdistriktet. De svåra missbruk, hvartill detta åt vandrare lemnade understöd föranledde, i det kringströfvande personers antal derigenom märkeligen förökades, förmådde "the poor commissioners" (= medlemmarne af den förut omtalade öfverstyrelsen för Engelska fattigväsendet) till att förmana de lokala fattigvårdsstyrelserna att iakttaga nödig urskiljning vid utdelandet af nämnde hjelp [3]). Redan förut hade anbefallts att hålla dem till arbete, såvida de någon del af dagen vistades i anstalten. Enligt de uppgifter, Fischel [4]) lemnar, är det öfverklagade onda ännu ganska stort.

[1]) Nicholls tyckes dock i hela denna sak vara ofullständig. Äfven stadgandet från 1839 hafva vi ej kunnat återfinna hos honom, ehuru det materiella deruti förutsättes såsom bekant å pag. 425 i andra bandet.

[2]) Nicholls II. pag. 425.

[3]) Nicholls II. pagg. 429, 430.

[4]) p. anf. st. pag. 318.

Digitized by Google

Frankrike.

Frankrike äger ej någon lagstiftning om lösdrifvare i allmänhet. Deremot äro vagabondage och i vissa fall tiggeri, således hvad vi ansett för lösdrifveriets svårare former, der belagda med straff.

"Le vagabondage est un délit"; så lyder 269 art. af Code Pénal. Detta uttryck får man dock ej fatta, såsom skulle den Franska lagen anse vagabondage såsom brott i motsats till polisförseelse. Af lagen bestraffade handlingar indelas nemligen i crimes, délits och contraventions de police, icke efter någon gerningarnes inre beskaffenhet utan efter beskaffenheten och storleken af det straff, som på gerningen följer [1]). Derefter bestämmes äfven den domstol, som äger dömma brottslingen. Följden af en sådan indelningsgrund har blifvit, att bland crimes och délits — dessa behandlas af Franska lagen i sammanhang med hvarandra; ett åtskiljande försöktes 1791, men öfvergafs 1810 såsom ledande till opraktiska resultater — finnas upptagna åtskilliga handlingar, som icke kunna anses såsom annat än polisförseelser, och tvertom bland contraventions de police handlingar, som äro verkliga rättskränkningar. I förra hänseendet må nämnas olofligt jordande af lik (art. 358); öfverträdelse af förbud emot spelhus eller icke vederbörligen auktoriserade lotterier eller pantlåneinrättningar (artt. 410 och 411). Dessa sednare handlingar benämner Code Pénal sjelf för "contraventions", fastän de till följe af straffets beskaffenhet stå upptagna bland crimes och délits. Rättskränkningar, som likväl af Franska lagen benämnas contraventions de police, äro dels culpösa, såsom vållande till död eller skada å boskap eller andra djur, tillhöriga tredje man, genom öfverdådigt körande, vårdslöst begagnande af vapen m. fl. uppräknade omständigheter (art. 479); dels, och till större antal, dolösa, såsom olofligt plockande och förtärande på stället af frukter, som äro en annans egendom, lindrigare injurier, försäljning af förfalskade drycker m. fl. förbrytelser, som äro upptagna i artt. 471, 475 och 479 af Code Pénal. Att vagabondage uttryckligen benämnes délit och äfven tiggeri upptages inom den afdelning af lagen, som behandlar crimes och délits, behöfver derföre icke betyda annat och mera, än att lagstiftaren anser dessa handlingar vara af den farlighet, att de böra bestraffas med de straffarter och inom de latituder, som göra en gerning till délit enligt den Franska lagens språkbruk.

---

[1]) Code Pénal art. 1. Den i denna § följda indelning tadlas af Chauveau Adolphe, Théorie du Code Pénal, 3:me Edit. Paris 1852 I. pag. 30 — och Tissot, Le Droit Pénal étudié dans ces principes II. Paris 1860 pagg. 5 och 180.

Digitized by Google

Hvad med vagabonder förstås, synes af 270 art.[1]) af Code Pénal. Vagabonden saknar hemvist, hvilket af en kommentator[2]) till Code Pénal förklaras så, att han för ett kringirrande lif. Han kan således allt för väl hafva hemortsrätt[3]) i någon kommun, utan att detta befriar honom från ansvar för vagabondage. Vigten ligger på saknaden af bostad eller rättare på frånvaron af stadigvarande vistelse i någon kommun, vare sig denna är hans legala hemort eller icke. Äger han någorstädes en bostad, som han då och då besöker, eller om han, ehuru ombytande hem, likväl vistas blott inom samma nejd, så anses han icke för vagabond.

Men utom detta fordras ytterligare frånvaro af alla kända medel, hvarigenom personen förskaffar sig sitt uppehälle. Vagabonden äger inga tillgångar, han öfvar ej heller, annat än möjligen undantagsvis, någon sysselsättning, hvarigenom han kan förtjena sitt bröd. Fattigdom, sysslolöshet och ett kringirrande lefnadssätt äro således de karakterer, som tillsammans bilda den förbrytelse, hvars namn är vagabondage. I skenbar strid med det nu sagda, att vagabonden måste vara medellös, står den 278 art. i Code Pénal, som bestämmer högre straff än det vanliga för vagabond eller tiggare, som finnes vara i besittning af effekter till ett större värde än 100 fr., utan att kunna redogöra för sin åtkomst. Men om vagabonden väcker misstroende serskilt med hänsyn till brott emot eganderätten, huru skulle väl då en kringströfvande persons innehafvande af lösa saker till ett visst värde kunna undanrödja detta misstroende, förr än det blifvit utredt, att de äro på redligt sätt komna i hans ägo? Snarare måste ju dessförinnan misstankarne ökas. Kan han bevisa sin redliga åtkomst, bör han ej längre anses för vagabond[4]).

Den 270 art. begagnar äfven uttrycket "gens sans aveu." Med denna term synes i den äldre Franska lagstiftningen[5]) hafva beteck-

---

[1]) "Les vagabonds ou gens sans aveu sont ceux qui n'ont ni domicile certain, ni moyens de subsistence, et qui n'exercent habituellement ni métier ni profession."

[2]) Chauveau Adolphe, p. anf. st. III. pagg. 273, 274. Denne författares uppfattning af den 270 art. synes vara enlig med domstolarnes praxis.

[3]) Bestämmelserna om hemortsrätt innehållas i Code Civil artt. 109 — 111. Ehuru i andra hänseenden af stor betydelse, inverka de alls icke på läran om vagabondage. Då ordet "domicile" användes både för att beteckna *bostad* och *legal hemort*, är det lätt förklarligt, om en främling häraf blir förvillad.

[4]) Chauveau Adolphe p. anf. st. III. pag. 276.

[5]) Af några ord i "Déclaration du Roi sur les cas Prévotaux" d. 5 Febr. 1731 (anförda hos Bergfalk p. anf. st. pag. 43) kan ses, att med "aveu" förstods ett intyg af trovärdiga personer, att någon förde ett hederligt lefnadssätt.

Digitized by Google

nats någonting annat än vagabond, ungefär detsamma kanske som vårt "försvarslös", hvarom åtminstone ordens bokstafliga öfversättning nog mycket påminner. Ännu från 1791 anför en den Franska kriminallagens kommentator [1]) en författning, som skiljer mellan dessa två klasser af menniskor. "Gens sans aveu" — säger han — "sont les personnes domiciliées qui, quoiqu'en état de travailler, n'exerçaient ni métier ni profession, et qui n'avaient ni moyens de subsistance ni répondans." Enligt denna definition skulle "gens sans aven" beteckna icke-vagabonderande lösdrifvare. Den ofvan citerade författaren, som erkänner, att den, som har "un domicile certain", icke kan straffas efter 271 art. jfd med den 270, synes anse, att, genom tillägget i den sistnämnda af utttrycket "ou gens sans aveu", förhindras att för vagabondage bestraffa den, hvars redlighet intygas af trovärdiga personer. Häremot skulle dock kunna invändas, att sådant bort vara upptaget i definitionen på vagabond, för att man skulle hafva rätt att derefter förfara. När nu uttrycken "vagabonds" och "gens sans aveu" förbindas med ett "ou", synes meningen vara att förklara det sednare i lagstil synonymt med det förra, utan att deraf kan följa någon rätt att på begreppet vagabond öfverflytta bestämningar, som tillhört begreppet "gens sans aveu", sådant detta i äldre lagspråk uppfattats.

Genom en lag af 10 Vendémiaire år IV (= 1 Okt. 1796) är stadgadt, att hvarje individ, som utan att vara försedd med pass träffas på resa utom sin kanton, kan arresteras. Om han ej inom 20 dagar derefter styrker, hvar han har sitt domicile [2]), blir han tilltalad för vagabondage. Om han verkligen blir dömd derför, beror naturligtvis på, om definitionen på vagabond träffar in på honom.

Detta s. k. brott bestraffas med fängelse (emprisonnement) från 3 till 6 månader, hvarjemte personen efter utståndet straff ställes under polisuppsigt under 5 till 10 år.

Polisuppsigt (surveillance de la haute police) innebar till 1832 en styrelsens rätt att äska en penningeborgen för den under uppsigt ställdes goda uppförande. Ställdes ej sådan borgen, kunde styrelsen förbjuda eller befalla personen att vistas å vissa ställen. Öfverträdelse häraf gaf styrelsen rätt att hålla personen häktad högst under den för

[1]) Carnot, Commentaire sur le Code Pénal. Paris 1823 I. pag. 638.

[2]) Dictionnaire de l'Administration Française par Maurice Block. Paris et Strasbourg 1856. Art. Passe-port. — Chauveau Adolphe (p. anf. st. III. pag. 274) säger honom skola bevisa sig vara "inscrit sur le tableau d'une commune." Dermed menas troligen de förteckningar öfver, en kommun tillhörande, personer och deras egendom, som årligen upprättas för fördelningen af de direkta skatterna. Se Block p. anf. st. Art. "Contributions directes."

Digitized by Google

polisuppsigten utsatta tid. Lagen af d. 32 April 1832 ändrade detta, likasom den i allmänhet gaf Code Pénal en mildare prägel. Numera innebär polisuppsigt 1:o) rätt för styrelsen att förbjuda vistelse å vissa bestämda ställen; 2:o) skyldighet för den under uppsigt ställde att anmäla, hvar han tänker vistas; 3:o) skyldighet att, då han ändrar vistelseort, af vederbörlig myndighet uttaga en marschruta, som han sedan måste följa [1]). Öfverträdelse af dessa skyldigheter straffas med fängelse i högst 5 år [2]).

Det var länge tvistigt, om barn under 16 år kunde dömas till ansvar för vagabondage, alldenstund de enligt Fransk lag ägde anspråk på underhåll af andra personer, och således frånvaro af underhållsmedel samt icke-utöfvande af handtverk eller yrke ej egentligen kunde läggas dem till last. Genom 1832 års lag afgjordes frågan för framtiden så, att barn under 16 år, skola, om öfverbevisade om vagabondage, stå under polisuppsigt, tills de fyllt 20 år. Från fängelsestraffet äro de deremot fria. Äfven polisuppsigten bortfaller för den, som tager anställning vid arméen eller flottan [3]).

Främmande undersåter, som blifvit sakfällde för vagabondage, kan styrelsen låta transportera utom Frankrikes gränser [4]). En sådan utdrifning svarar emot ställande under polisuppsigt, hvarföre äfven 45 art. af Code Pénal anses tillämplig å utländska vagabonder, som återkomma till Frankrike inom den i 271 art. för polisuppsigtens fortvaro stadgade tid [5]).

Allt ansvar för vagabondage förfaller för infödingar, hvilkas frigifvande äskas af municipalrådet i deras födelseort, eller för hvilka en vederhäftig person ikläder sig borgen, förutsatt att styrelsen finner lämpligt bifalla den sålunda af ett municipalråd eller en individ framställda begäran. Sker detta, föres vagabonden till sin födelseort eller, om en enskilt person för honom gått i borgen, till den kommun, som denne i borgensskriften angifvit, och försättes der i frihet [6]).

Tiggeri är äfven straffbart under vissa omständigheter. Hvar och en, som finnes betlande å en ort, för hvilkens räkning ett offentligt fattighus finnes inrättadt, är underkastad straff (fängelse från 3 till 6 månader) [7]). När detta stadgande gafs (1810), hade Napoleon I ej

[1]) Code Pénal. Art. 44.
[2]) Code Pénal. Art. 45.
[3]) Code Pénal. Art. 271.
[4]) Code Pénal. Art. 272.
[5]) Chauveau Adolphe p. anf. st. III. pag. 293.
[6]) Code Pénal. Art. 273.
[7]) Code Pénal. Art. 274.

Digitized by Google

långt förut anbefallt återställandet af en gammal, men under revolutionen upphäfd, inrättning, de s. k. dépôts de mendicité, minst 1 för hvarje departement [1]). Denna befallning blef högst ofullkomligt åtlydd. Endast 37 departementer hade före kejsardömets fall fullgjort, hvad dem ålåg. Restaurationen var i allmänhet de kejserliga inrättningarne föga bevågen. Äfven denna, som dessutom visat sig behäftad med många brister, fick röna det kungliga misshaget genom att beröfvas en stor del af dit anslagna medel. Följden blef, att många af dessa anstalter upphörde. Den författare, från hvilken vi hämtat dessa uppgifter, säger [2]), att vid Julirevolutionen 1830 endast 6 dépôts de mendicité funnos vid lif; att detta antal sedermera ytterligare sjunkit; samt att slutligen (1838) deras tillvaro blifvit gjord helt och hållet beroende af departementernas villighet att ensamma bära de dermed förknippade kostnader. Nämnde författare, som anser detta vara ungefär liktydigt med deras dödsdom, säger mycket riktigt, att i och med detsamma art. 274 i Code Pénal kan betraktas såsom upphäfd. Denna förutsägelse tyckes dock icke hafva gått i fullbordan. Åtminstone omtalar Block (Dictionnaire de l'administration Française) tillvaron af 20 dépôts de mendicité, af hvilka 4 tillhöra större städer (Lyon, Bordeaux, Nantes och Versailles), de 16 öfriga departementer. Stundom hafva 2 à 3, till och med 6 departementer förenat sig om en dépôt. Huruvida återupplifvandet af denna inrättning beror på någon styrelseåtgärd, eller af kommunernas egen insigt om nödvändigheten att motverka tiggeriet, äro vi icke i tillfälle att upplysa.

Organisationen af dessa anstalter, bestämd af inrikesministern, var ursprungligen lika för alla. Numera finnes knappt två, som äro på lika sätt inrättade. Gemensamt torde dock kunna anses följande. I en dépot de mendicité emottagas dels tiggare, som sjelfva anmäla sig, dels personer, straffade efter 274 art., sedan de utstått sin fängelsetid. De intagna sysselsättas med arbete efter hvars och ens krafter och förmåga. Derför räknas dem till godo en viss dagspenning, beräknad efter arbetets beskaffenhet och myckenhet. Hälften deraf tillfaller anstalten, den andra hälften f. d. tiggaren. Denne får tills vidare disponera blott öfver en ringa del af sin anpart. Af återstoden bildas en sparpenning, kallad "masse", som lemnas honom vid hans utträde ur anstalten. Den, som intagits i en "depôt de mendicité", tyckes ej hafva rätt att när som helst aflägsna sig derifrån. Han fri-

[1]) Moreau Christophe, Problème de la Misère. Paris 1851. III. pag. 433 och följ. — Chauveau Adolphe p. anf. st. III. pag. 299.

[2]) Moreau Christophe p. anf. st. pagg. 502, 503.

Digitized by Google

gifves, när hans "masse" vuxit till en storlek tillräcklig att fritaga honom från behofvet att tigga [1]), eller när han anses genom arbete eller återvändande till sin familj kunna få sitt underhåll [2]).

Genom arbetstvånget och ännu egentligare genom frånvaron af rätt att efter behag återfå friheten stå dessa inrättningar på gränsen mellan välgörenhets- och repressiv-anstalter [3]). Om denna deras dubbelnatur påminnes man äfven genom den dubbla grunden för personers emottagande, deras egen begäran, eller en af lag anbefalld ditförsändning af en efter 274 art. straffad tiggare. — Chauveau Adolphe [4]) gör sig mycket besvär med att bevisa, att sistnämnda åtgärd ej bör betraktas såsom ett straff. Men hvad den då egentligen är, derom synes han ej vara rätt på det klara. För nödställda — säger han — beredes derigenom en tillflykt och en hjelp; de, som sysslolöshet och lättja drifva till tiggeri, vänjas vid arbete. Af denna tveksamhet hos denne den Franska strafflagens kommentator och försvarare, och ännu mera af åtgärdens egen beskaffenhet torde kunna slutas, att försändning till en dépôt de mendicité är en säkerhetsåtgärd emot ett för samhället farligt lednadssätt, som man haft nog förstånd att inse, det några månaders fängelse sannolikt icke för framtiden tillintetgjort.

Hvilka som på egen anmälan äga att blifva emottagna i en dépôt de mendicité synes nog obestämdt [5]). Å somliga ställen tyckes hvarje tiggare blifva emottagen, så långt utrymmet det medgifver. Ingen skillnad göres mellan arbetsföra och icke arbetsföra tiggare. De sednare skulle ofta nog kunna blifva emottagna i de s. k. "hospices", som äro inrättade för vården af åldriga, sjukliga, vanföra personer [6]). Sättet och vilkoren för inträde der synas dock i allmänhet mera noggrant bestämda genom reglementen [7]). Visst är, att ingen sträng gräns-

---

[1]) Block p. anf. st. Art. Mendiant.

[2]) Chauveau Adolphe p. anf. III. pag. 302.

[3]) Moreau Christophe upptager dem i sitt arbete såsom tillhörande sednare slaget.

[4]) P. anf. st. III. pag. 301. Han åberopar den 274 art:s ord: "Le mendiant . . . sera, après l'expiration de sa *peine*, conduit au dépôt de mendicité."

[5]) Se Block p. anf. st. Art. Mendiant. — Carnot, p. anf. st. I. pagg. 643 och 644, tyckes anse icke arbetsföra tiggare alltid finna en tillflykt i departementets dépôt de mendicité. Om de arbetsföra tiggarne äfven emottagas, synes mera ovisst.

[6]) Somliga äfven för hittebarn och öfvergifna barn (Broomé p. anf. st. pag. 45); vansinniga, blinda, döfstumma (Moreau Christophe, p. anf. st. pag. 463).

[7]) Block p. anf. st. Art. Hôpitaux et hospices. De förra skulle egentligen egnas åt sjukvård, de sednare åt ändamål, som vi nyss angifvit.

Digitized by Google

skillnad finnes mellan hospices och dépôts de mendicité [1]). I somliga dépóter emottagas endast vissa slag af tiggare. Då emellertid 274 art. förutsätter, att den betlande kunde fått sin nöd hjelpt genom att anmäla sig vid en dépôt de mendicité, så är den domstolarnes praxis fullt berättigad, enligt hvilken tiggare, som af en eller annan orsak ej kunnat emottagas, behandlas efter 275 art. och ej efter den 274.

Den 275 art., som således bör tillämpas, när den föregående ej passar, utsätter straff för arbetsföra personer, som gjort tiggeri till en vana ("mendiants d'habitude valides"). Arbetsför i lagens mening är den, som har tillräckliga krafter att arbeta och hvars förderfliga vanor derföre måste tillskrifvas hans benägenhet för sysslolöshet. "Mendiant d'habitude" kallas den, som lefver af tiggeri, så att detta är hans yrke, hans sätt att skaffa sig sitt uppehälle [2]). Den förra definitionen är oriktig. Äfven en arbetsför person kan alltför väl drifvas till tiggarstafven utan att sådant behöfver bero på bristande lust för arbete.

Straffet för arbetsför vanetiggare under 275 art:s förutsättning är fängelse från 1 till 3 månader. Träffas tiggaren utom den kanton, der han har sin bostad, skärpes straffet till fängelse från 6 månader till 2 år; orsaken, säger Chauveau Adolphe, att han då är både tiggare och vagabond.

I de följande artiklarne utsättes strängare straff för tiggare, som begagna hotelser, tränga sig in i boningar utan lof, skrymta skröpligheter, som ej finnas o. s. v. [3]); mot tiggare eller vagabonder, som bruka förklädnad eller bära vapen, eller innehafva verktyg, tjenliga att begå inbrott eller andra förbrytelser [4]). Dessutom förklaras tiggeri eller vagabondage såsom en straffskärpnings- eller straffhöjnings-grund vid vissa andra brott [5]).

Mot andra slag af lösdrifveri vidtagas i Frankrike inga serskilta försigtighetsmått. Vissa brottslingar stå efter utståndet straff under polisuppsigt; andra sändas till det s. k. maison de repression de Saint Denis, ett slags dépôt de mendicité, som fått den serskilta bestämmelsen att emottaga, utom nyssnämnda personer, äfven unga och friska menniskor, som blifvit straffade för tiggeri eller andra förseelser.

Denna skillnad lär dock icke strängt iakttagas (Broomé p. anf. st. pag. 45). Block omtalar äfven Hôpitaux-hospices eller Hôpitaux généraux.

[1]) Moreau Christophe yttrar äfven, att dépôts de mendicité under kejsartiden blifvit ett slags filialer åt hospicerna.

[2]) Chauveau Adolphe p. anf. st III. pag. 304.

[3]) Code Pénal. Art. 276.

[4]) Code Pénal. Art. 277.

[5]) Artt. 279 och 281.

Digitized by Google

Men detta kan ej anses vara en åtgärd, riktad emot lösdrifveriet, utan är snarare en fortsättning af statens behandling af verkliga brottslingar [1]).

För att kunna bedöma, om Frankrike ej behöfver några försigtighetsmått emot andra lösdrifvare än vagabonder och tiggare, skulle tarfvas en förtrolig bekantskap med detta lands nuvarande förhållanden. Men hvad äfven en främling kan se, är, att den preventiva lagstiftning, som finnes, är behäftad med åtskilliga brister. Det torde ej sakna sin nytta att påpeka ett par.

1. Vagabondens behandling är obillig och olämplig. Den är obillig, i det denne, genom att dömas till fängelse, förblandas med verkliga brottslingar. Det är sant, att han i fängelset sysselsättes med arbete och att en del af afkomsten kommer honom sjelf till nytta, dels genast, dels vid strafftidens slut, om ock ej i samma proportion som i en dépôt de mendicité [2]). Men likafullt befordras genom en sådan behandling hans förblandning med tjufvar, slagskämpar m. fl., hvilka stundom dömas till samma straffart och sättas i samma fängelse som han. Men detta behandlingssätt är äfven olämpligt. Frankrike har frångått det rena cellsystemet och antagit ett annat, som har både ensamhets- och gemensamhetsfängelser. Man har då all anledning att tro, att vagabonden under sin fångenskap skall komma i nära umgänge med verkliga brottslingar och der få tillgodogöra sig deras insigter i rätta sättet att begå missgerningar. Bitter emot samhället, som han sannolikt är, öfver att blifva behandlad lika med tjufvar och skälmar, är hans hjerta troligen en fruktbar jordmån för kamraternas lärdomar.

När vagabonden blir fri, står han under polisuppsigt. Häremot vore ingenting att invända, om ej sannolikt vore, att han, van, som han är, vid sysslolöshet och troligen bemött med misstroende och förakt såsom en lössläppt förbrytare, skulle af håg och nöd drifvas att återtaga sitt gamla kringirrande lif, hvarigenom han förfaller till straff efter 45 art. Code Pénal. Före 1832 ägde styrelsen förfoga öfver en för vagabondage straffad person. Den kunde då efter godtfinnande fri-

---

[1]) Moreau Christophe p. anf. st. III. pag. 503.

[2]) C. P. Art. 41. Se i detta ämne Block p. anf. st. Art. Prison. Det ser ut, som bestämdes genom reglementen, huru arbetsvinsten i hvarje fängelse bör fördelas. Den tredelning, som Moreau Christophe (pag. 436) omtalar från det första kejsardömets dagar, tyckes åtminstone ej mera tillämpas. Den var för fångarne fördelaktigare än fördelningen i dépôts de mendicité.

Digitized by Google

gifva honom eller sysselsätta honom på ett arbetshus [1]). Man kunde fråga, hvarföre han ej kunde direkte föras dit, i stället för att först tillbringa några månader i ett fängelse; man kunde med skäl anmärka, att ingen tid fanns bestämd, öfver hvilken hans qvarhållande ej fick sträckas; men i det hela var detta behandlingssätt mera ändamålsenligt [2]).

2. Anmärkningarne om olämpligheten af fängelsestraff gäller äfven om tiggare. I afseende på dessa äro, utom några inadvertenser, ännu ett par besynnerligheter att påpeka. Frankrike har till hjelp för behöfvande ej blott sina dépôts de mendicité. Utom hospitaler och hospicer, som vi redan nämnt, och som egentligen äro ämnade för dem, som sakna egna hem och familjer, finnas för besörjande af fattigvård s. k. välgörenhetsbyråer [3]), minst en i hvarje kommun. Dessas uppgift är att understödja de fattiga utan att rycka dem ur sina hem. Hvarföre då, såsom Franska lagen gör, göra en skillnad mellan tiggares straff i kommuner, der en dépôt de mendicité finnes, och der den saknas? Det är ju allt för möjligt, att i de sednare tiggare kunnat få lika mycken hjelp genom hospicer eller välgörenhetsbyråer, som i de sednare genom dépôter.

Slutligen hvarföre förordna, att den efter 272 art. straffade tiggaren sedermera skall sändas till en dépôt de mendicité, men icke den, som dömts efter 275? Afser inspärrandet en hjelp åt tiggaren, så är det obilligt, att den ej utsträckes till alla; är den deremot, såsom vi tro, en säkerhetsåtgärd, så är den arbetsföre vanetiggaren lika farlig, antingen en dépôt de mendicité finnes eller icke i den ort, der han tigger.

Österrike.

Såsom den nyss slutade öfversigten af den Franska lösdrifvarelagstiftningen visar, delar den Franska lagen alla slags förbrytelser i tre slag, af hvilka hvardera upptages vid på serskilt sätt organiserade domstolar. Vagabondage och tiggeri räknas till det andra slaget, de s. k. délits, och upptagas och afdömas af de s. k. tribunaux correctio-

---

[1]) "Les vagabonds demeureraient ... à la disposition du gouvernement pendant le temps qu'il determinerait, eu égard à leur conduite." (C. P. Art. 271 efter dess ursprungliga lydelse). Carnot p. anf. st. I. pag. 632 anser "la mise à la disposition du gouvernement" endast beteckna polisuppsigt, fastän på obestämd tid. Chauveau Adolphe har den af oss framställda åsigt.

[2]) Chauveau Adolphe p. anf. st. III. pag. 279.

[3]) Moreau Christophe p. anf. st. passim. — Broomé p. anf. st. pag. 46.

Digitized by Google

nels. De administrativa myndigheterna hafva intet annat dermed att skaffa än att låta häkta och till allmänna åklagarens åtgärd öfverlemna en person, misstänkt för något af dessa brott.

Helt annorlunda är förhållandet i Österrike. Dess strafflag känner visserligen ock en brottens tredelning i Verbrechen, Vergehen och Uebertretungen, en indelning nästan lika godtycklig som den Franska och, såvidt vi kunna se, af betydelse egentligen i fråga om domstolarnes kompetens. Bland "Uebertretungen" finnas många verkliga polisförbrytelser, likasom sådana ej heller alldeles saknas i den klass, som benämnes "Vergehen." Men ingenstädes återfinnas vagabondage och tiggeri [1]) ännu mindre lösdrifveri i allmänhet. Häraf må dock ingen draga den slutsatsen, som skulle Österrike sakna en lösdrifvarelagstiftning. Men allt, hvad till detta ämne hörer, är lagdt i de administrativa myndigheternas händer. Derföre finnes ingenting derom i strafflagen.

De Österrikiska åtgärderna emot lösdrifveri hafva tvenne ändamål. De skola motverka fattigdomens tilltagande eller kommuners betungande med försörjande af dem icke tillhöriga fattiga; de skola ock befria landet från åtskilliga vådor för rättstillståndet. Dessa båda ändamål äro så sammanblandade, att man ej alltid kan se, hvilketdera lagstiftaren egentligen haft för ögonen [2]). I den följande framställningen hafva vi ej heller dristat oss göra någon sträng skillnad dem emellan.

Orsakerna till menniskors försjunkande i armod kunna vara dels sjelfförvållade, dels, åtminstone omedelbart, oberoende af deras vilja, d. v. s. hvad man brukar kalla tillfälliga. Med hänsyn till de förra har Österrike åtgärder emot dagdrifveri och försigtighetsmått emot obetänksamma äktenskap. För att förekomma dessa sednare fordras i en mängd fall för äktenskaps ingående tillstånd af vederbörlig administrativ myndighet [3]). Till motarbetande af dagdrifveri äro *dels* anstalter vidtagna för att väcka håg för och lemna tillfälle till syssel-

---

[1]) Stubenrauch (Handbuch der Oesterreichischen Verwaltungs-Gesetzkunde. II. Wien 1852) omtalar (pag. 278) en § i strafflagen, som stämplar tiggeri under vissa omständigheter såsom en "Uebertretung." Denna § återfinnes icke i den sedan utkomna nya strafflagen. Vi anmärka här, att vi vid hänvisningar till första bandet af Stubenrauchs arbete följa andra upplagan (af 1856); för andra bandet åter den första.

[2]) Då Stubenrauch (p. anf. st. II. pag. 207) skall tala om fattigdomens orsaker nämner han i främsta rummet "Müssiggang." Den §, som handlar om åtgärder till dess förhindrande, börjar han på följande sätt: "Vor allem ist der Müssiggang als eine der wichtigsten Ursachen der Verarmung, und überhaupt als eine reichhaltige Quelle von Lastern und Verbrechen anzusehen" o. s. v.

[3]) Se härom Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 215 o. f.

Digitized by Google

sättning såsom industriskolor, räddningshem för vanvårdade barn, frivilliga arbetshus o. s. v.[1]); dels äro stränga mått och steg stadgade emot arbetsfört men sysslolöst folk.

Enligt den kommunalförfattning (af 1849), som gäller för Österrikes Tyska besittningar, sönderfaller landet i kommuner, hvilka i allmänhet mera stå i sammanhang med skatteväsendet än med den kyrkliga indelningen. Äfven för öfriga delar af kejsarriket finnas kommunallagar, ehuru i åtskilligt afvikande från den Tyska delens[2]). Till undvikande af för stor vidlyftighet fästa vi oss nu endast vid den sistnämnda. De punkter, hvaruti de öfriga afvika från denna, öfva föga inflytande på vårt egentliga ämne.

Medlem af en kommun blir man genom födelse af föräldrar, som tillhöra densamma, genom ett kommunalstämmobeslut; genom en Österrikisk medborgares fyraåriga vistelse inom kommunens område utan att vara försedd med i gällande kraft varande s. k. Heimatschein, o. s. v.[3]).

Den, som vistas inom den kommun, han tillhör, är i allmänhet fredad för några tvångsåtgärder emot sin person, så länge han gör hvar man rätt och icke bryter emot "das Strafgesetzbuch." Undantag härifrån bildas egentligen af de stadganden, som äro riktade emot ett sysslolöst lefnadssätt. Till dettas motarbetande äro inrättade tvångsarbetshus, hvilkas ändamål just är att vänja lättjefulla personer vid arbete. De äro helt och hållet skiljda från egentliga straffanstalter, i uttalad afsigt att förekomma felaktiga åsigter om de deri intagna. Till tvångsarbetshus kunna försändas dagdrifvare och arbetsföra lättingar, som icke vilja förtjena sitt bröd genom dem erbjudet arbete; arbetsföra tiggare, som utan nödtvång välja denna födkrok; ledigt tjenstefolk, som genom eget förvållande äro i saknad af anställning och kunna räknas till någon af föregående kategorier, eller i 14 dagar fört ett kringirrande lif utan att anmäla sig hos vederbörlig myndighet, eller om hvilka denna icke tror, att de utan egen skuld sakna tjenst; de som ej egna sig åt något hederligt yrke, eller blott låtsa göra det

---

[1]) Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 207 o. följ.

[2]) Alla dessa kommunallagar hos v. Ostrow, Lexicon der Politischen Gesetze des Kaiserthums Oesterreich. Wien 1857. Art. Gemeindegesetz.

[3]) Heimatschein är ett skriftligt intyg ifrån vederbörande kommunalmyndighet, att den, åt hvilken det gifves, i utställarens kommun åtnjuter hemortsrätt med alla derur härflytande rättigheter. Utom ändamålet att bevisa till hvilken kommun en person rätteligen hörer, kunna de äfven begagnas i st. f. pass (v. Ostrow p. anf. st. art. Heimatschein. En "Heimatschein" bevarar sin gällande kraft i 4 år (v. Ostrow p. anf. st. Gemeindegesetz für Oesterreich etc. § 136).

Digitized by Google

och, derom öfverbevisade, ånyo ej uppgifva annat än ett diktadt; minderåriga, som kunna hänföras till någon af ofvanbemälte klasser, dock med vissa undantag, beroende af föräldrars eller förmyndares vilja och beskaffenhet [1]).

Deremot få icke ditsändas barn under 12 år; vansinniga; mödrar med dibarn; personer behäftade med smittosamma sjukdomar; till arbete alldeles oduglige; brottslingar, hvarunder dock ej böra förstås de, som efter utståndet straff blifvit frigifna. Dessa kunna alltför väl insättas å en arbetsanstalt, om de äro att hänföra till någon af först omtalade klasser [2]).

Den myndighet, som fattat beslut om insändandet till ett tvångsarbetshus, skall dessförinnan anställa en noga undersökning om den ifrågavarande personens lefnadssätt, karakter, helsotillstånd, m. m. Dessa sålunda vunna upplysningar, de s. k. Notionen — sjelfva åtgärden kallas "Notionirung" — protokolleras och insändas till föreståndaren för det tvångsarbetshus, der personen skall insättas, och derifrån, med ytterligare anmärkningar försedda, till provinsens öfverstyrelse, som kan, om så finnes nödigt, låta förfullständiga undersökningen eller sätta personen på fri fot, om orättvisa skulle vara begången. Föreståndaren för tvångsarbetshuset bör af de medsända notionerna hämta ledning, huru den nye arbetaren bör klassificeras, så att de till karakteren mera förderfvade blifva söndrade från de jemförelsevis bättre o. s. v. Ett visst mått af arbete — det s. k. pensum — fordras af hvar och en såsom ersättning för hans lefnadskostnad. Hvad han deröfver förtjenar, räknas honom till godo och lemnas honom vid frigifvandet, eller, vid personer af det bättre slaget, till en del redan under hans vistelse i tvångsarbetshuset [3]).

Någon viss tid, efter hvars förlopp personen ovilkorligen skall frigifvas, synes icke vara föreskrifven. Beslutanderätt härom tyckes ensamt tillhöra arbetshusets styrelse, som frigifver dem, som den anser förbättrade. Kunna dessa icke uppgifva, huru de skola erhålla sitt uppehälle, skola de med eller mot sin vilja skickas till en s. k. frivillig arbetsanstalt, om hvilken straxt något mera. Äfven om sättet för de öfrigas hemsändande finnas detaljerade föreskrifter. Polisen bör äfven till en tid noga följa de frigifnas uppförande och derföre underrättas om deras vistelseort och lefnadssätt [4]).

---

[1]) Stubenrauch p. anf. st. II, 212; v. Ostrow p. anf. st. art. Zwangsarbeitshaus.

[2]) Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 213.

[3]) Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 214.

[4]) Stubenrauch p. anf. st. I. pag. 393.

Digitized by Google

De frivilliga arbetshusen hafva förmodligen sitt namn deraf, att de egentligen äro ämnade till hjelp för dem, som ej äro i stånd att få något arbete. Men om ock mången frivilligt kommit derin, så har han dock i och med detsamma gifvit bort en icke ringa del af sin frihet. Ingen får nemligen lemna arbetshuset, emot hvars uppförande något är att anmärka, eller som ej kan visa, hvarmed han såsom fri skall kunna försörja sig. Äfven bör han 14 dagar på förhand hafva anmält sin önskan att lemna anstalten [1]). Den ur tvångsarbetshuset frigifne, som emot sin vilja föres till det "frivilliga" arbetshuset och der, äfven mot sin vilja, qvarhålles kanske i åratal, må väl undra, hvarföre man icke blott inspärrar honom, utan dertill äfven lägger hånet att tala om frivillighet.

Men i en kommun kan finnas äfven ett större eller mindre antal främlingar. Dessa böra vara försedda med något slags legitimation för att ej blifva utsatta för hvarjehanda obehag. Man kan legitimera sig genom pass, "Heimatschein", gesällbok. Om sättet för dessas erhållande, deras form samt innehafvarens åligganden finnas detaljerade föreskrifter, hvilkas anförande här torde vara onödigt. Dock må nämnas, att auktoriteterna äro anbefallda fästa stort afseende vid moraliteten hos de personer, som begära pass såsom gårdfarihandlande, lumpsamlare eller musikanter, på det icke legalt skydd må beredas dem, som endast vilja idka ett kringströfvande lif och derigenom anledning gifvas till stölder m. m. [2]).

En främling försedd med gällande "Heimatschein", och hvars rätta hemort således icke är tvifvel underkastad, kan ej förnekas rätt att vistas i hvilken kommun han behagar, så länge han förhåller sig ordentligt och har medel till sitt uppehälle [3]). Men då fattigvården är en kommunalangelägenhet [4]) och den person, hvars hemortsrätt är oviss, i fattigförsörjningsafseende faller den kommun till last, der han sist vistats [5]), har man tillåtit en kommun att icke blott till sin hemort försända en behöfvande, som är försedd med "Heimatschein", utan äfven ur kommunen utvisa främlingar, som väcka farhågor, ej kunna legitimera sig eller sakna försörjningsmedel, och skall, om behof göres, landtregeringens organ i distriktet ("die politische Bezirksbehörde") här-

[1]) Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 224. Enligt denne författare funnos 1847 19 s. k. frivilliga arbetshus, i hvilka voro intagna 4821 personer.
[2]) Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 209.
[3]) v. Ostrow p. anf. st. art. Gemeindegesetz für Oesterreich etc. § 25.
[4]) P. anf. st. §§ 22. 23. Stubenrauch p. anf. st. II. pag. 238.
[5]) v. Ostrow p. anf. st. § 18. Stubenrauch II. pag. 239.

Digitized by Google

vid biträda [1]). En kommunalstyrelsernas icke blott rättighet utan pligt är det att förhindra publikt tiggeri och att utvisa tiggare, som ej tillhöra kommunen [2]).

För att rensa landet från kringströfvande och sysslolösa personer, brottslingar m. fl anställas mer och mindre vidsträckta visitationer, stundom öfver hela riket på en gång (dessa s. k. generalvisitationer kunna anbefallas endast af inrikesministern och torde numera vara obrukliga), stundom inom ett visst s. k. kronland (gemenligen 1 gång om året), stundom blott inom ett visst distrikt (hvarje månad). Dessutom kunna vid förefallande behof utomordentliga ransakningar företagas för större eller mindre områden. För att ändamålet må vinnas så fullständigt som möjligt, böra alla vinklar och vrår så inom så utom hus genomsökas med största noggrannhet. Den stora uppbådade skara af folk, som jagar menniskor, såsom man hos oss jagar björnar, gifver hela åtgärden ett visst tycke af en skallgång. Alla, som ej kunna gifva fullt tillfredsställande besked om sig, fasttagas och sammanföras, förhör anställas, svaren och upplysningarne protokolleras, hvarefter vidlyftiga rapporter om de vunna resultaterna afgå till vederbörande öfvermyndigheter.

De fasttagna personer, som ej vid närmare undersökning befinnas helt enkelt böra lössläppas, behandlas olika allt efter sin beskaffenhet samt stället, der de gripas. Påträffas de inom den kommun, de tillhöra, samt äro till arbete oförmögna, öfverlemnas de till dennas fattigförsörjning. Arbetsföra vagabonder insättas såsom rekryter i arméen och räknas vederbörande kommun till godo vid nästa utskrifning. Till krigstjenst odugliga anvisas arbete hos privatpersoner eller vid offentliga arbeten eller i nödfall vid s. k. frivilliga arbetshus, så vida de ej såsom till arbete ovilliga ("arbeitscheue") måste insättas å en tvångsarbetsanstalt [3]).

De åter, som ej tillhöra den kommun, der de påträffas, skola, de må vara arbetsföra eller icke, utvisas ur kommunen. Denna åtgärd — den benämnes Abschaffung - kan, såsom förut är omtaladt, äfven eljest ske på vederbörande kommunalmyndighets föranstaltande eller begäran. Den användes äfven såsom straff, samt framför allt såsom polisåtgärd emot misstänkta personer såsom dagdrifvare, tiggare, vagabonder, folk utan pass, afskedade och genom egen skuld kringdrifvande tjenstehjon, synnerligen farliga frigifna brottslingar m. fl. Ut-

[1]) Stubenrauch p. anf. st. I. pag. 399.
[2]) Stubenrauch II. pagg. 239, 277. v. Ostrow p. anf. st. § 120.
[3]) Stubenrauch p. anf. st. I. pagg. 394—399.

Digitized by Google

ländningar kunna utvisas från hela kejsarstaten. För Österrikiska medborgare får åtgärden ej hafva en så vidsträckt omfattning. Om använd såsom straff eller polisåtgärd, medför den skyldighet att aflägsna sig från hela den polisrayon, som omfattar den kommun, der personens vistelse egentligen ansetts otillåtlig [1]).

Utvisandet (die Abschaffung) kan ske genom personens öfverlemnande till dem, som om honom äga vård eller till honom stå i ett nära förhållande; genom att anbefalla honom att efter noga utstakad marschruta begifva sig till viss ort, vanligen hemorten; eller slutligen genom s. k. Abschiebung. Myndigheterna äga efter vissa reglor bestämma, hvilket sätt som i hvarje fall bör tillämpas. Det sistnämnda sättet användes med vagabonder, tiggare, lösdrifvare, misstänkta, passlösa individer, som drifva omkring utan ändamål och utan ärligt yrke; samt, under sistnämnde förutsättning, Zigenarband och enstaka Zigenare, äfven om de äro med pass försedda [2]).

Med Abschiebung förstås en persons försändande från kommun till kommun under bevakning af kommunalbetjent eller annan tillförlitlig person, tills han slutligen nått sin bestämmelseort. Om sättet för denna åtgärd finnas vidlyftiga föreskrifter i s. k. Schubordnungen [3]) för serskilta provinser. Den som olofligen återvänder till en ort, hvarifrån han blifvit aflägsnad, begår ett brott (hörande till klassen Uebertretungen), som straffas efter 323 och 324 §§ i Strafgesetzbuch.

Äfven emellan visitationerna skola kommunalföreståndare gifva akt på och fasttaga misstänkta personer af förut omtalade arter; äfven, om behof göres, anställa undersökningar på ställen, der man har anledning förmoda, att löst folk kan uppehålla sig. Gensdarmer skola hafva uppsigt öfver vägfarande och anhålla misstänkta personer bland dem [4]).

Utom dessa mera positiva åtgärder äro äfven de myndigheter och personer, som hafva att göra med hvad man vanligen kallar polisärender, anbefallda att hafva en serskilt uppsigt öfver lösa personer, såsom militärer, som fått permission eller afsked; från fängelse eller tvångsarbetshus frigifna; vagabonder, tjenstfolk, som för tillfället sakna anställning m. fl. Till underlättande af denna skyldighets uppfyllande, finnas en massa specialföreskrifter om rapporter och anmälningar, som vid olika tillfällen skola gifvas till en auktoritet från en annan eller

---

[1]) Stubenrauch p. anf. st. I. pag. 400.

[2]) Stubenrauch p. anf. st. I. pag. 400 och följ.

[3]) Dessa hos v. Ostrow p. anf. st. under egen rubrik. Hela institutionen kallas Schubwesen.

[4]) Stubenrauch I. pag. 396.

Digitized by Google

från enskilta [1]). Polismyndigheterna, som på detta sätt få kännedom om alla, de der mera tillfälligtvis befinna sig inom deras distrikt, kunna således med sin uppmärksamhet följa dem, som anses på ett eller annat sätt misstänkta.

Då man läser Stubenrauchs utmärkta framställning af det Österrikiska förvaltningssystemet, blir det första intrycket: huru förträffligt är icke detta! Huru har man icke sörjt för allting! Men en närmare eftertanke grumlar snart den beundrande förtjusningen. Nog finnes förordningar om allt möjligt, och hade man idealer till embetsmän, så skulle Österrike vara en mönsterstat; men sådana menniskorna nu en gång äro, måste det Österrikiska systemet leda till ett fruktansvärdt administrativt godtycke. Detta gäller äfven serskilt lösdrifvarelagstiftningen. I många fall hafva nemligen myndigheterna i sin makt att snart sagdt efter godtfinnande behandla menniskor såsom lösdrifvare. Vi påminna blott såsom exempel om "tjenare utan anställning, om hvilka myndigheterna ej hysa den *öfvertygelsen*, att de utan eget förvållande sakna tjenst", hvilka under denna förutsättning kunna insättas på en tvångsarbetsanstalt, kanske på lifstid, om så behagar anstaltens styrelse; eller om församlingarnes rätt att aflägsna personer, "som väcka farhågor"; eller slutligen om den anmärkningsvärda obestämdheten af alla termer, som användas för att beteckna lösdrifvare. De använda ordalagen äro sådana, att, strängt taget, ingen förmögenhetsställning skulle skydda från tvånget att idka ett yrke. De serskilta slag af menniskor, som uppräknas såsom lämpliga att insättas å tvångsarbetsanstalter, äro icke strängt skiljda från hvarandra, utan ofta nog befinnas de olika uttrycken beteckna ett och detsamma. Hvaruti skulle väl skillnaden bestå mellan "Müssiggänger" och "die sich einem ehrlichen Erwerbe gar nicht ergeben"? — Så är äfven synnerligen oklart, hvad som förstås med vagabond eller vagant, då det ju talas om, att dessa vid de stora ransakningarne kunna påträffas inom den kommun, som de tillhöra. Det vanliga begreppet vagabond fordrar dock, att man skall ströfva omkring å andra trakter än hemorten, så vida man eljest har någon sådan. Dock må medgifvas, att denna sista svårighet möjligen kan lösas.

Så är då hela den Österrikiska lagstiftningen om lösdrifvare oklar genom begagnande af sväfvande termer; klar likväl uti ett, att den genom sin oklarhet lemnar myndigheterna vapen i händerna till ändlösa trakasserier och godtyckligheter, om de vilja missbruka sin vidsträckta makt.

---

[1]) Stubenrauch I. 388 o. f. v. Ostrow art. Reisepass. Husvärdars och kommunalmyndigheters skyldigheter äro här noga utstakade.

Digitized by Google

Preussen.

Den Preussiska lagen skiljer mellan "Landstreicher", "Bettler" och "Arbeitscheue." Landstreicher kallas den, som 1) ströfvar omkring, 2) utan arbete eller sysselsättning och 3) utan att kunna bevisa att han har tillgångar till sitt redliga uppehälle eller att ändamålet med hans kringvandrande är att söka bereda sig utväg dertill [1]). Definitionen skiljer sig från den Franska bestämningen af en vagabond egentligen genom det sista tillägget och är således, om man blott ser på ordalydelsen, mildare än denna. Likväl torde kunna sättas i fråga, om den Franska lagen vill straffa den såsom vagabond, hvars kringvandrande bevisligen har sin grund i sökandet efter arbetsförtjenst.

Landsstrykare bestraffas med fängelse från 1 vecka till 3 månader. Samma straff drabbar äfven tiggaren under vissa förutsättningar, såsom om han använder hotelser eller vapen eller bedrägligt förfarande eller under de 3 sista åren minst 2 gånger redan blifvit bestraffad för tiggeri [2]). Hvad med tiggeri bör förstås, upplyser icke lagen. Temme (Lehrbuch des Preussichen Strafrechts. Berlin 1853 pag. 681, not. 2) säger det vara begäran om en almosa till eget underhåll. Genom sistnämnda tillägg skiljer det sig, enligt samme författare, från det helt olikartade, icke straffbara, anhållandet om, vanligen insamlandet af, gåfvor till ett bestämdt ändamål. Är detta ändamål ett diktadt, och insamlandet realiter till förmån för insamlaren, så är det naturligtvis tiggeri. Samlar någon till förmån för en annan, så är förhållandet detsamma som vid insamlande för ett visst ändamål, så vida ej återigen förevändningen är falsk, t. ex. om tiggaren för med sig ett sjukt barn, till hvars förmån han föregifver sig betla, eller samlaren och den, till hvars bästa han säger sig handla, äro i komplott, i hvilket fall man får betrakta den sednare såsom socius vid det på bedrägligt sätt idkade tiggeriet.

Tiggeri i andra fall än de ofvannämnda bestraffas med fängelse i högst 6 veckor [3]). I vissa fall bestraffas såsom tiggare äfven den, som befaller eller tillåter betlande af barn eller andra, som höra till hans husfolk eller eljest stå under hans lydnad [4]).

---

[1]) Str. Ges. B. 14 April 1851 § 117. Nästan likalydande med denna är 1 § af lagen om landsstrykares m. fl:s bestraffning af 6 Jan. 1843. Denna lag utgör källan, hvarur nu gällande stadganden i ifrågavarande ämne i allmänhet hafva sin upprinnelse

[2]) Str. G. B. § 118.

[3]) Str. G. B. § 341.

[4]) Str. G. B. §§ 118 och 341.

Digitized by Google

Såsom lätting (Arbeitscheu) anses och bestraffas 1) den, som så hängifver sig åt spel, dryckenskap eller lättja, att han försjunker i ett sådant tillstånd, att främmande hjelp måste genom myndigheternas försorg tagas i anspråk för att underhålla honom eller dem, han är skyldig att försörja [1]); 2) den, som erhåller understöd ur offentlig fattigkassa, men vägrar att förrätta ett arbete, som anvisas honom af vederbörande myndigheter och som ej öfverstiger hans krafter; 3) den, som efter förlust af sin hittills innehafvande bostad ej inom tid, som ortens polismyndighet äger att bestämma, skaffat sig någon annan och ej kan bevisa, att detta, oaktadt all använd möda, varit honom omöjligt. Straffet är detsamma som för landsstrykande [2]).

Enligt den Preussiska lagens terminologi äro de förseelser, som omtalas i 117, 118 och 119 §§, "Vergehen"; enkelt tiggeri åter, som bestraffas i 341 §, kallas "Uebertretung." Indelningen, införd 1851, tydligen efter Franskt mönster, är af vigt i fråga om beskaffenheten af de domstolar, som äga upptaga ett visst mål. Genom en förordning af 14 April 1856 äro emellertid i §§ 117, 118 och 119 beskrifna förseelser med hänsyn till domstolskompetens likställda med Uebertretungen, undantagande i den del af landet, som till öfverdomstol har appellationsdomstolen i Köln, der i nästan allting den Franska rättegångsordningen är rådande [3]).

För att befrämja landets rensande från vagabonder och i allmänhet misstänkt folk äro, likasom i Österrike, anbefallda visitationer; för hela monarkien kunna de ske endast när inrikesministern så förordnar; i de s. k. Bezirke skola de ske 8 gånger om året, i kretsarne 4 [4]).

Utom de straff, som enligt det föregående drabba landsstrykaren, tiggaren eller lättingen, vidtagas stundom äfven andra mått och steg till rättsordningens skyddande. Dessa äro landsförvisning, polisuppsigt, tvångsarbete.

---

[1]) Denna skyldighet åligger en man i fråga om hustrun samt sina äkta barn under 14 år; enka eller ogift qvinna i fråga om, äkta eller oäkta, barn under nämnde ålder. (Gesetz vom 21 Mai 1855 zur Ergänzung der Gesetze vom 31 Dec. 1842 über die Verpflichtung zur Armenpflege etc. § 13).

[2]) Str. G. B. § 119. Benämningen "Arbeitscheu" användes icke i sjelfva §, lika litet som å motsvarande ställe af 1843 års lag, men deremot i rubrikerna, så väl till denna, som till det kapitel i Str. G. B., dit 119 § hörer.

[3]) Dittmar p. anf. st. pag. 389. v. Rönne, Staatsrecht der Preussischen Monarchie II. Leipzig 1863 pag. 464.

[4]) v. Rönne p. anf. st. pag. 516.

Digitized by Google

1) *Landsförvisning*, som dock begagnas endast i fråga om utländningar, ådömes stundom af domstol; stundom — och detta är just händelsen med de olika slagen af i Preussen efter §§ 117—119 Str. G. B. bestraffade lösdrifvare — anbefalles den af en administrativ myndighet ("die Landespolizei-Behörde") [1]). Mellan de flesta Tyska stater äro fördrag afslutade, hvarigenom de respektive ländernas skyldighet att emottaga och rättighet att afvisa från ett visst land bortvisade personer blifvit reglerad, samt dymedelst en internationel hemortsrätt för dessa stater genomförd. Äfven med andra makter finnas specialkonventioner i ämnet [2]).

Om en landsförvist utländning olofligen återvänder, straffas han med fängelse från 3 månader till 3 år [3]).

2) Med *Polisuppsigt* menas i Preussen vanligen ett accessoriskt straff, som domstol *kan* eller *måste* ådöma vid vissa brott. Dess följder äro, att de administrativa myndigheterna, — hvilka i Preussen tillika äro polismyndigheter och såsom sådana benämnas "Landespolizei-Behörden" — kunna förbjuda den under uppsigt ställde att vistas å vissa ställen; att husvisitationer kunna ske vid hvilken tid som helst (eljest äro de underkastade vissa inskränkningar); samt, stundom, att ortens polismyndighet kan förbjuda honom att nattetid utan tillstånd lemna sitt hem eller till och med sina rum [4]).

Polisuppsigt i denna bemärkelse är dock icke en straffpåföljd för någon art af lösdrifveri. Deremot äro polismyndigheterna anbefallda att med ett vaksamt öga följa, bland annat, dem, som frigifvas ur fängelser eller straff- och förbättringsanstalter, när de varit för brott bestraffade; dem, som af en eller annan grund sakna lagliga medel att försörja sig och derföre synas farliga för rättsordningen; personer, hvilkas yrke fordrar ett kringstrykande lif, såsom gårdfarihandlande och vandrande gesäller, m. fl. [5]). Huru denna uppsigt bör verkställas, är närmare utfördt i polisauktoriteternas instruktioner. Polisuppsigt i denna mening medför inga serskilta förpligtelser för de under uppsigt ställda.

3) *Tvångsarbete* kan anbefallas af "die Landespolizei-Behörde" i fråga om efter §§ 117—119 bestraffade personer. Det kan bestå i personens

[1]) Str. G. B. § 120 förklarade, att landsförvisningen äfven i detta fall skulle ådömas af domstol. En förordning af 1856 har öfverflyttat nämnde befogenhet till administrationen, som äfven före 1851 hade densamma. — Dittmar p. anf. st. pag. 387. — v. Rönne p. anf. st. pag. 508.

[2]) v. Rönne p. anf. st. pag. 510.

[3]) Str. G. B. § 115.

[4]) v. Rönne p. anf. st. pag. 512.

[5]) v. Rönne p. anf. pagg. 513 och 514.

Digitized by Google

användande till allmännyttiga arbeten genom landtråds eller lokalmyndighets försorg [1]). Vanligen är det dock i ett arbetshus, som den straffade skall uppfostras till en arbetsam medborgare. Arbetshusen stå i sammanhang med en annan Preussisk institution, de s. k. Landarmen-Verbände [2]). Fattigvården åligger enligt regeln kommunen. Den måste taga vård om alla, som der hafva hemortsrätt. Men när ingen viss kommun är skyldig att underhålla den nödlidande, hemfaller han till större föreningar (= "Landarmen-Verbände") af alla inom vissa gränser belägna kommuner. Dessa föreningar, olika stora [3]) inom olika provinser, och försedda med serskilta af regeringen utfärdade "Landarmen-Reglements" [4]), hafva vanligen ett eller flere fattighus, der vård meddelas åt dem, föreningen är pligtig att underhålla; hvarjemte kommunerne hafva rätt att emot betalning der få intagna fattiga, som de äro skyldiga att försörja. Men derjemte hafva "die Landarmen-Verbände" andra åligganden, såsom omsorgen om sinnesrubbade, samt landsstrykare, tiggare och lättingar ("Arbeitscheue"). För sistnämnde uppgifts fullgörande äro arbetshusen inrättade. Stundom har man ställt dem i mer eller mindre samband med föreningarnes fattighus, stundom äro de ifrån dessa helt och hållet skiljda [5]). Dit kunna nu sändas personer, som utstått dem efter §§ 117—119 ådömdt straff. De qvarhållas i arbetshuset under en tid, som bestämmes af den myndighet, som fattat beslutet om deras ditsändande, hvilken tid dock ej får öfverstiga 3 år. För arbetshusen finnas serskilta reglementen, hvilka vi ej haft tillfälle att se.

De gerningar, som omtalas och bestraffas i §§ 117—119 af Str. G. B. räknas bland "Vergehen wider die öffentliche Ordnung." Man är derföre benägen att tro, att de bestraffas såsom farliga för rättsordningen. Men om man genomläser den 119 § finner man lätt, att åtminstone vid momenterna 1) och 2) orsaken till straffs utsättande måste vara omsorgen att förebygga missbruk af den legala fattigvården. Härvid är dock att märka de s. k. "armenpolizeiliche Bestimm-

---

[1]) v. Rönne p. anf. st. pag. 517.

[2]) De Preussiska lagarne om fattigvården hos Dittmar p. anf. st. pag. XI och följ.

[3]) Så sönderfaller provinsen Sachsen i 6 fattigföreningar och Schlesien i lika många, som der finnes kretsar; under det Posen och Westfalen blott bilda en förening hvardera.

[4]) Flera Landarmenreglements finnas införda hos Dittmar p. anf. st. pagg. 398—436.

[5]) v. Rönne p. anf. st. pag. 518. På somliga orter lära arbetshus saknas. Af v. Rönnes framställning å sidan 533 ser det ut, som skulle "Landarmenhäüser" stundom få företräda arbetshusens plats.

Digitized by Google

ungen", som innehållas i artt. 11—15 af en lag af 1855, som vill komplettera den förut gällande fattiglagstiftningen. Enligt dessa kunna insättas å ett arbetshus 1) arbetsföra personer, som sakna bostad och ej inom af ortens polismyndighet förelagd tid skaffat sig någon, så att genom offentligt föranstaltande måste beredas dem tak öfver hufvudet (art. 11); 2) personer, som begära fattigunderstöd, men ej vilja ordentligt ("ordnungsmässig") förrätta för deras krafter passande, af öfverheten anvisadt arbete (art. 12); personer, som underlåta att draga försorg om dem, som det enligt lag åligger dem att underhålla, och ej heller äskat fattigunderstöd under bevisande af dess nödvändighet, när nemligen fattigvården på grund af deras försummelse måst hjelpa, utan att sedan kunna på executiv eller domstolsväg förmå de förstnämnda att ersätta dess hafda omkostnader (art. 13). De, som på grund af dessa stadganden föras till ett arbetshus, skola der förblifva, under 11 och 13 paragrafernas förutsättningar, så länge behofvet af understöd varar, men i händelse, som omtalas i 12 §, så länge de, ehuru de behöfva hjelp, dock vägra att arbeta[1]). Dessa bestämmelser äro till en del ganska egna. Art. 12 svarar i det närmaste mot § 119 mom. 2 af strafflagen, likasom 1 mom. samma § åtminstone delvis träffar in på dem, som beskrifvas i 13 art., samt 3 mom. på dem, som omtalas i 11 art. Man har svårt att förstå, hvarföre det funnits nödigt att sålunda lagstifta för fall, som redan funnos upptagna i strafflagen, hvars bestämmelser, så vidt de angå personer, som drabbas af båda lagarnes tvång, äro vida strängare än hvad den yngre förordningen (af 1855) har stadgat. Både Dittmar och v. Rönne omtala dessa två lagar såsom varande i gällande kraft, utan att påpeka den temligen tydliga konflikten dem emellan.

Den Preussiska lösdrifvarelagstiftningen är i det stora hela en efterhärmning af den Fransyska, ehuru fri från ett par af dennas fel. Till verkliga förbättringar räkna vi, att landsstrykare, i stället för den Fransyska polisuppsigten, kunna efter utståndet straff skickas till ett arbetshus, om så finnes nödigt; samt att fattigvårdens ordnande är långt mera genomförd än i Frankrike, hvarigenom förbudet emot tiggeri kan blifva mera ovilkorligt. Åtgärderna emot "Arbeitscheue", sådana de föreskrifvas i 119 § Str. G. B., torde deremot vara nog stränga. Det måste anses obilligt att bestraffa dem lika hårdt som landsstrykare. De föreskrifter, som innehållas i 1855 års författning, synas oss vara alldeles tillräckliga, hvarföre 119 § Str. G. B. utan skada kunde undvaras.

---

[1]) Dittmar p. anf. st. pag. XVII.

Digitized by Google

Vi tro oss härmed hafva gifvit exempel på de väsendtligaste former, lösdrifvarelagstiftningen i olika länder antagit. Hvad vi sett derom från ett eller annat af Europas öfriga länder, förbigå vi derföre för att vända oss till en framställning af den Svenska lösdrifvarelagstiftningens utveckling från äldre till närvarande tid.

De olika motiver, som i olika länder och tider föranledt en lösdrifverilagstiftning, hafva i någon mån och å någon tid varit verksamma äfven i vårt fädernesland. Men något för detta egendomligt är lösdrifverilagstiftningens fordna sammanhang med militärväsendet.

Huru den äldsta Svenska fattigvården besörjdes, hör egentligen icke oss till att framställa, åtminstone hvad detaljbestämmelserna beträffar. Dock må märkas, att det var en erkänd grundsats, att den, som ej af egna eller fränders tillgångar hade sitt underhåll, borde hjelpas af dem, som något hade. Detta var icke blott en moralisk skyldighet, inskärpt genom anförande af Christi exempel [1]); det var äfven en juridisk pligt, hvars försummande kunde medföra ansvar. Af tionden skulle en del tillfalla de fattige, så var den Kanoniska rättens, af våra äldre lagar adopterade lära [2]), om den ock hos oss finnes något modifierad. Den delen fick bonden till fullo eller till hälften behålla för att deraf gifva åt de fattige. Han var således fattigtiondens förvaltare. Hvad han af denna gaf, var icke af hans eget. Men skulle han förvalta den just genom att gifva, så måste gifvandet vara icke blott en christlig barmhertighetsgerning; det måste äfven från en annan synpunkt vara en pligt. Härur torde man hafva att härleda Svealagarnes [3]) lagbud om skyldigheten att herbergera, nära och stundom fortskaffa "folk thet fatöct eller vanfört ær", som färdades mellan byarne. Och om denna grundsats ej finnes uttryckligen utsagd i de äldre Götalagarne, finnas dock antydningar [4]) nog, att "stafkarlar" äfven i de landsorterna ej varit något obekant [5]).

---

[1]) Se slutbönerna i Upl. L. Köpm. B. XI; Y. Vestm. L. Köpm. B. XIV; Hels. L. Köpm. B. VII samt Sdm. L. Köpm. B. XIV. — Vi anmärka en gång för alla, att vi för Vestg. och Östg. Lagg. följt de af Hrr Collin och Schlyter, samt för de öfriga landskapslagarne samt M. E. L. L. de af Prof. Schlyter ombesörjda upplagor. Vid citationer från Chr. L. L. följa vi Abrahamson, från M. E. St. L. Arnell.

[2]) Nordström, Svenska Samhällsförfattningens Historia II. Helsingfors 1840 pag. 121.

[3]) Broomé, p. anf. st. pagg. 55, 56.

Digitized by Google

De olika former, fattigvårdsskyldigheten i olika lagar antagit, derom såsom sagdt, tillhör oss icke att nu tala. Alltnog att den fanns. Men den var ämnad såsom en hjelp för den åldrige, bräcklige, vanföre; icke till att vara ett hyende för lättja eller obetänksamt sjelfsvåld. Derföre ville man, att den, som ej sjelf var jordägare, samt saknade viss förmögenhet, skulle taga tjenst hos andra såsom landbo eller lagstadd tjenare. Den minimiförmögenhet, som medförde befrielse från detta tvång, var jemnt upp lika stor med den penningsumma, som enligt den tidens fordringar ansågs tillräcklig att underhålla en menniska under 1 års tid. Man ansåg sig derföre kunna vara någorlunda trygg, att den, som hade så mycket, ej skulle blifva någon till tunga, förrän nästa legotid inträffade. Ett egendomligt drag i denna lagstiftning är, att intet straff i allmänhet drabbade den, som ej emottog erbjuden årstjenst, ehuru dertill skyldig; deremot fick den böta, som hyste lagbrytaren [1]). Berodde detta månne deraf, att man ansåg ändamålsvidrigt att ännu mera minska den tjenstlöses ringa underhållsmedel genom att bötfälla honom för en förbrytelse, hvars farlighet egentligen bestod i öfverträdarens fattigdom?

Dessa i åtskilliga landskapslagar förekommande stadganden återfinnas äfven i landslagarne [2]), der dock med det tillägg, att den, som ägde minst 3 mark och ej ville tjena, skulle vara i "half gærþ meþ bondanum." M. E. St. L. [3]) låter en sådan vara i "fullum uthskuldum medh Byamannum." Denna lag är äfven strängare än de öfriga emot dem, som ej hade 3 marks förmögenhet och derföre borde emottaga dem erbjuden tjenst. Utom det, att den, som herbergerade dem, fick böta, skulle de äfven sjelfva rymma staden samt slås i stocken, om de till staden återkommo och framhärdade i sin tredska.

Man skulle kunna vara något tveksam, huruvida icke landskapslagarnes, af lands- och stads-lagarne adopterade stadganden i detta

---

[4]) Bergfalk, om Försvarslösa Personers Behandling, Upsala 1833, pag. 73.

[5]) Hithörande ställen hos Nordström p. anf. st. pag. 120. Ett prof på våra förfäders skonsamhet emot de fattige är Y. Vestg. L. þiuf. Balk. XIV, der en "ræter almoso maþer", som stjäl "leef æller fullan mals mat", fritages för straff 1:sta och 2:dra gången, han begick förseelsen. Först 3:dje gången straffades han såsom snattare.

[1]) Broomé p. anf. st. pag. 57. Bergfalk p. anf. st. pag. 35 och följ. — Ä. Vestm. L. Bygn. B. LI är den enda lag, som utsätter lika stora böter både för den, som afslår erbjuden tjenst, och den, som sedan hyser honom.

[2]) M. E. L. L. Bygn. B. XIV. Chr. L. L. Bygn. B. XV.

[3]) Bygn. B. XXI.

Digitized by Google

ämne haft för afsigt att befordra de sjelfägande jordbrukarnes intressen genom att skaffa dem rik tillgång på tjenare. I jordbrukarnes händer låg ursprungligen den lagstiftande makten, om ock på sätt och vis utöfvad genom deras organ, lagmannen; ehuruväl af denne uttalade nya rättssatser fordrade den närvarande folkförsamlingens bekräftande samtycke för att något gälla. Det skulle derföre icke vara oväntadt, om så tillkomna lagar vore något partiska till förmån för den klass, som på deras tillkomst haft uteslutande inflytande. Men här vittnar stadgandernas egen beskaffenhet, att, om någon sådan hänsyn funnits, den åtminstone varit endast sekundär. Hade hufvudändamålet varit ökande af tillgången af tjenare, så hade icke tjenstetvånget inskränkts till dem, som hade mindre än 3 marks förmögenhet. Att just den summan fixerats såsom gräns mellan dem, som voro tvungna och icke tvungna att taga tjenst, visar att tanken på personernas förmåga att under årets lopp underhålla sig sjelfva varit den förherskande för dem, som haft inflytande på redaktionen af nu behandlade lagbud. Äfven hithörande ställen i de "Gambla Stadgar", som Hadorph bifogat sin Bjärköa Rätt [1]), innehålla föga annat än ett upprepande af landslagarnes bud eller, ännu närmare, ett hänvisande dertill. Ett undantag härifrån utgör kanske 8:de punkten af den s. k. "Vexiö stadga", som hos Hadorph bär årtalet 1414 [2]), hvarest förbjudes tröskare gå omkring i bygden, så vida de ej vilja tjena bonden om sommaren. Samma förbud återfinnes äfven i Calmare recesser från åren 1474 och 1483. Drängars vana att icke taga tjenst utan genom tröskande under vintermånaderna bereda sig tillfälle att derförutan underhålla sig, synes således varit ett på denna tid öfverklagadt ondt.

Lagbuden emot tjenstlöshet synas således i det hela taget hafva utgått från den tanken, att hvarje arbetsför menniska borde försörja sig sjelf. Några farhågor för rättssäkerhetens störande synes lösdrifveriet i allmänhet icke hafva väckt. Visserligen förekomma stadganden, som tillräckligt bevisa, att "löskær maþer" ej åtnjöt samma förtroende och aktning som en bofast. Några exempel må nämnas. På ett mycket ålderdomligt ställe i Uplandslagen (Kg. B. XII, 1) heter det: "Böndær oc bolfasti mæn aghu .j. warþ næmpnæs. æi ma konæ

---

[1]) Tryckt i Stockholm 1687.

[2]) Att denna stadga är understucken anser Styffe (Bidrag till Skandinaviens Historia. Andra delen. Stockholm 1846 pag. XCVIII) sannolikt. Den torde likväl kunna bära vittne om vissa sträfvanden hos aristokratien under sednare delen af Katholska tiden. Den bör ej förblandas med en annan, som hos Hadorph bär samma årtal, men som Styffe bevisat vara ett tydligt falsarium.

Digitized by Google

.j. warþ sætiæs. ok æi löskæ man" [1]). — Uti Östg. Lgn. Dr. B. III pr., sedan det omtalats, huru många skulle med ed intyga såväl, hvem som var gerningsman till ett begånget dråp, som ock att vissa rättegångsformaliteter voro iakttagna, fortsättes: þæt skulu vara bondær ok boande mæn. þæn annars bo beta sum sinu hawær widh hætta. ekki löska mæn ælla leghu drængia." Ett likartadt stadgande förekommer äfven i Östg. L. Uaþa Mal. VIII, 1 [2]). På flere ställen tillåtes att gripa "löskær man" vid tillfällen, der en bofast man njutit sin frihet till godo [3]). Åfven ett annat straff än det vanliga kunde drabba honom, såsom ungefär samma lagrum upplysa.

Flere exempel skulle utan tvifvel kunna uppletas, men dessa må vara nog. Hvad menas då med en "löskær maþær"? Att icke detta uttryck är rent af synonymt med lösdrifvare, blir nog uppenbart genom ett aktgifvande redan på de ställen, dem vi ofvan anfört. Alleställes sättes det der såsom motsats till bofaste eller förmögne män. Denna uttryckets betydelse stadfästes äfven af många andra ställen i de gamla lagarne. Så Östg. Lgn Bygd. B. XIII pr. "Nu æn löska maþær drax ælla slas. ælla gær nakuarra andra gærninga ok ær leghu staddær mæþ manne." Här förutsättes tydligen, att lagstadde tjenare räknades med till "löska mæn." Sammalunda i Upl. Lgn Kk. B. VII, 2. "Nu læghir læghu drængær sik iorþ ællr annær löskæ man"; och Kg. B. VII, 2: ... "af bondum ok bondæ sunum. leghu drængium. ok löskæ mannum" (alliteration). I öfverensstämmelse härmed säga äfven landslagarne: "þet ær löskær maþær, sum ei ær bolfaster ok ei orkar fulle boot uppe halda"; och beskrifva de honom såsom en, den der "ænkte hauer viþer vagha" [4]).

Hvarföre en "löskær maþær", som således betecknade motsatsen till jordägare, i legalt hänseende var den sednare i åtskilligt underlägsen, är ej svårt att utgrunda. Den obesutne kunde ej anses med de starka band fästad vid sitt fädernesland och dess rättsordning, att han i offentliga angelägenheter kunna tillmätas samma trovärdighet och på-

---

1) Ett likartadt ställe i Sdm. L. Kg. B. XII, 2.

2) Jfr äfven M. E. L. L. Bygn. B. XXVIII, 4 och Chr. L. L. B. B. XXXV.

3) Hels. L. Manh. B. XVII. "Löskiæ man ma man fangæ foræ sin brut æn boolfastæ mæn skal man laghþingæ." M. E. L. L. Dr. m. vilia XXXVIII, XL, XL. Chr. L. L. Dr. m. vilia XXXV—VII.

4) M. E. L. L. Dr. m. vilia XL; Chr. L. L. Dr. m. vilia XXXVII. M. E. L. L. þingm. B. XXI; Chr. L. L. þgm. B. XXVI. I Gift. B. X af båda landslagarne tillåtes löskær man gifva morgongåfva, ehuru mindre än den bofaste. Då Ragvaldus Ingemundi på detta ställe öfversätter lösker man med "vagabundus", så måste detta anses för ett stort misstag.

Digitized by Google

litlighet som jordägaren. Den, som ingen fast egendom hade, kunde lätt i en främmande bygd vinna en ställning, jemngod med den han ägt i sin förra hemort, om ej densamma öfverlägsen. Derföre fick han äfven, långt oftare än den bofaste mannen, gripas, då han begått något brott.

Hvad våra äldre lagar tala om "löska mæn", kan således icke anses vara en lösdrifvarelagstiftning [1]). Ej en gång landsstrykande och tiggande var i lag förbudet. Och huru skulle väl det sistnämnda kunnat vara det å en tid, då fattigförsörjningen var så ordnad, att de fattige, som ej på annat sätt kunde blifva underhållna, skulle vandra omkring i bygden; om man eljest vill kalla detta en ordning. Att deremot landsstrykande var illa sedt af allmänheten, dertill tycka vi oss skönja ett och annat spår. Vi hänvisa till det hånfulla lagbud, som under rubrik "þattæ ær lecara rætar", finnes bifogadt den äldre Vestg.Lgn och hvars föreskrifter, något varierade, återkomma i Östg. Lgn Dr. B. XVIII. En antydan, att det just var det kringströfvande sysslolösa lefnadssättet, man föraktade, se vi deruti, att "lecarens" rättslöshet i vissa hänseenden på sistnämnde ställe är anförd i sammanhang med ett stadgande om en "lurkær landafæghi" hvarmed enligt lagens egna ord menas "þæn maþar, sum gangær mæþ pik ok ringaþum bulla." Den, som drap en sådan skulle böta endast 3 mark; detta under det Östg. Lgn eljest utsätter osköfling och fridlöshet såsom straff för viljodråp, och äfven dråp begånget af qvinna eller å utlänning, eller kringvandrande tiggare eller den, som var "löstær maþ fæ ock frænda eþe", skulle försonas med 40 marks böter [2]). Den kringvandrande tiggare, hvars lif aktades så dyrt, benämnes "hæraþzs piækker", och beskrifves såsom "þæn man sum gangær helgra manna mællum ock frænda sinna ok ær huarghin staþnaþær." De olika bötesbeloppen göra det nog klart, att "lurkær landafæghi" och "hæraþzs Piækker" varit tvenne skilda begrepp. Det förefaller då sannolikt nog, att med den förra benämningen förståtts en sådan, hvars behof att tigga ej varit erkändt, hvarföre han ock åtnjöt mindre aktning än den rätte tiggaren.

Från Sveriges medeltid är oss emellertid blott ett tillfälle bekant, då straff blifvit utsatt för landsstrykande. Detta skedde under Konung Birger Magnussons regering. Sådan författningen står att läsa hos

---

[1]) Så tyckes dock anses af författaren till artiklarne: "Om orsakerna till brottsligheten i riket", i Statstidningen 1836 N:o 202.

[2]) Nordström å anf. st. pag. 242. Östg. L. Dr. B. IX, 1; X; XIII pr. och 13.

Digitized by Google

Hadorph i bihanget till hans Bjærköa Rätt, bär den årtalet 1303 och utgifver sig vara ställd till Tiundalands inbyggare [1]). Att döma af dess innehåll måste dock likalydande påbud hafva utgått äfven till andra landsorter. Konungen säger sig nemligen hafva utgifvit den på anhållan af rikets förnämsta män, hvilka på ett möte i Skenninge "querolosa insinuatione" derom bönfallit. Att i förordningen är fråga om landsstrykare är nog tydligt. Motivet till dess utgifvande omtalar den sjelf; det är det vanliga, rättsosäkerheten. Deremot sväfvar ett visst dunkel öfver hvad slags landsstrykare här menas. Så mycket torde dock få antagas såsom visst, att Hadorphs gissning, att här skulle vara fråga om Tattare, är fullkomligt falsk, då de, efter hvad de historiska källorna upplysa, icke varit kända i Tyskland före 1417 och i Sverige omtalas såsom inkomna under Sten Sture den Yngres riksföreståndarskap [2]). De många termer, som i stadgan användas, gifva anledning att tro, att de kringströfvande varit af flere olika slag. Alla dessa ålades att inom viss utsatt tid skaffa sig en husbonde och styrka, hvem denne vore. Försummades detta, straffades öfverträdaren med konfiskation af hvad hos honom påträffades, "corporis flagellatione et aurium mutilatione." Den, som undergått bestraffning, skulle rymma riket vid äfventyr af ännu svårare näpst. Slutligen omtalar Konungen sin afsigt att inom en månad yttra sig såväl om sin faders, Konung Magni, lagstiftning om inhemska och utländska vagabonder, som äfven om sina egna anordningar i detta ämne. Om detta skett veta vi lika litet, som vi känna hvad Konung Magnus i denna sak stadgat. Möjligen skulle härmed, om ock i oegentliga uttryck, kunna afses Konung Magni tavernerordning, som under den följande tiden ofta bekräftas och utvecklas.

Den egentliga märkvärdigheten hos denna stadga — af en utmärkt författare [3]) kallad Sveriges första lag om lösdrifvare — består

---

[1]) Dess öfverskrift hos Hadorph: Birgeri Regis Statutum de relegatione vagorum garcionum (Tartare och främmande Landsstrykare) sub poena amissionis rerum omnium quas habuerint" etc. Dab. Anno M. CCCIII 3 Idus Martii.

[2]) Eilert Sundt, Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Christiania 1852 pagg. 27, 33, 72. Pag. 33 citeras såsom källa för den sednare uppgiften. Messenii Scondia illustrata, der följande ord skola förekomma straxt efter berättelsen om Sten Stures den Yngres upphöjelse till riksföreståndare: "Sub cujus regimine illi Sueciam agyrtæ ac circumforanei primum ingressi Zigani, vulgo Tartari hodierno nuncupati."

[3]) H. Järta, Försök att framställa Svenska Lagfarenhetens utbildning ifrån K. Gustaf I:s anträde till regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet. Vitt. Hist. och Antiqv. Akad. Handl. XIV.

Digitized by Google

deruti, att den är ensam i sitt slag från en tid, då vagabondagets olägenheter voro föga kända eller åtminstone föga genom offentliga anstalter motverkade. Talrika voro utan tvifvel de våldsgerningar, som föröfvades emot den svage af de mäktige herrar och deras stora följen. Att göra slut på det plågoriset försöktes derföre genom många påbud. Mot den fattige, herrelöse landsstrykaren, när sådana funnos, torde bonden hafva försvarat sig sjelf. — Sålunda, när Gustaf I i Sverige började en ny tid och skapade en fastare ordning, fanns utom lands- och stadslagarnes af några mötesbeslut bekräftade anstalter för att tvinga vissa menniskor att taga tjenst, ingenting af vigt, som kunde anses stå i något närmare sammanhang med lösdrifveriet. Och detta lilla, som fanns, hade egentligen afseende på fattigvården, om det ock tillika verkade till förökande af tillgången på tjenare. Men med denne Konung börjar i många riktningar en ny utveckling för Sverige. Näringarnes förkofran låg honom mycket om hjertat. Derföre ville han, att alla skulle göra nytta, skulle arbeta till gagn för sig och det allmänna. De dyra priserna och de höga lönerna utgjorde under hans regering ett vanligt ämne för klagomål. Deras afhjelpande afsågs genom Mandatet om Köphandeln af 4 April 1546 [1]). Redan förut hade Konungen genom Örebro artiklar (1540 $^{24}/_{1}$ art. 1) [2]) förbjudit lösningekarlar eller drängar att tjena för dagspenning hos bönderna. De skulle vid bot, som lag säger, taga hel- eller half-årstjenst, eller draga upp till kronans berg. Samma mål, beredande af tillgång på tjenstefolk på landsbygden för måttliga löner, skulle äfven befordras genom den föreskriften i ofvannämnde stadga af 1546, att allt "onyttigt folk" skulle utmönstras ur städerna, på det hjelp måtte beredas allmogen för åker och äng.

---

[1]) Strinnholm, Sveriges Historia i sammandrag, tredje delen. Stockholm 1860 pag. 419 o. f. Denne författare antyder, att redan före 1546 likartade påbud utgått. Ett af dessa (Jönköpings stads privilegier af 1524) hos Stiernman.

[2]) Stiernman (Samling af Kongl. Bref m. m. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie, Stockholm 1747) säger dem hafva blifvit förkunnade i marknaderna 1539, men sedan af riksens råd gillade och ratificerade i Örebro år 1540. Vid Vadstena herremöte i Oktober 1524 (hos Stiernman, Riksd. och Möt. Beslut) befalles i 5:te punkten alla lösa karlar, landsköpare, embetsmän, såsom guldsmeder, klensmeder m. fl. att vid "plicht och straff" flytta in i städerna. Med detta beslut öfverensstämmer Jönköpings stads Privilegier af 1524, der landsköpare och handtverkare i trakten deromkring tillsägas att med det aldra första flytta in i staden. (Stiernman Com. Pol. och Oec. ffgr).

Digitized by Google

Men denna stadga ville äfven sörja för städerna. Dem skulle förbehållas handel och handtverk såsom dem egendomligt tillhörande näringar. Derföre förbjöds landsköp; derföre befaldes "embetsmän" (= handtverkare) att inflytta i städerna, undantagande menige mans nödige gerningsmän.

Handels och handtverks koncentrerande i städerna samt beredande af god tillgång på tjenstefolk för låga löner utgöra efter denna tid ständiga föremål för regeringens omsorger. Derföre förekomma täta varningar och förbud emot handtverkares eller, som de gemenligen kallas, embetsmäns bosättning på landsbygden. Sådant skulle naturligtvis minska förtjensten för städernas handtverkare och sålunda lända städerna till men. Först tillät man, såsom vi sett, nödige gerningsmän qvarstadna på landet [1]). Längre fram i tiden, när skråväsendet blifvit utbildadt och städernas riksdagsombud lärt att flitigt besvära sig öfver det intrång, de ledo af landthandtverkarne, inskränktes ytterligare denna frihet dels derigenom, att "gångande embetsmän" förbjödos å en viss omkrets från stad; dels ock genom befallning till handtverkare, som funnos i socknar, de der voro mera aflägsna från städerna, att först söka burskap i närmaste stad och der utgöra sina utskylder [2]). Först genom Resol. på Allm. Besv. af år 1680 § 14 återfingo socknarne sin rätt att hafva en skräddare och en skomakare till sitt behof. Den följande tiden är ej utan spår till försök å allmogens sida till att utvidga den vunna förmånen, likasom städerna ej heller försummade att, ehuru förgäfves, besvära sig öfver det intrång, de förmenade sig lida genom det redan beviljade [3]). Längre fram lära

---

[1]) Detta qvarstår ännu 1604 i detta års Rd. B. § 9 och i ett K. M. af 9 Dec. (hos Stiernman i hans båda nyss citerade verk). Ännu i "General Embet. Skrå" af 23 Sept. 1622 art. 14 tillåtas handtverkare att nedsätta sig i "fläckar" i ifrån städer aflägsnare härader. De skulle dock vara bundna af skråordningar.

[2]) Det första exempel vi härpå funnit är: "Placat om handtvärkarne för Jönköpings stadh etc.", dateradt Jönköping $^{31}/_{3}$ 1609 (hos Stiernman Comm. Pol. och Oec. ffgr). Embetsmän förbjudas i Tweta, Moo, Wista och Östra härader." Hvar och en, som der idkar handtverk för annan och ej är borgare i Jönköping, skall förlora sitt arbete, föras till Jönköpings slott, slås i jern och der arbeta, eller skrifvas under knektarne." Motivet, att handtverkarne på bygden "göra hvarken oss, kronan eller staden någon rättighet utan stryke af och an i landet." I Stadg. om Städ. Adm. $^{26}/_{12}$ 1619 förbjudas gångande embetsmän på ett afstånd af 4 mil från städerna. Denna föreskrift finnes sedan upptagen i Stockholms stads privilegier och förmodligen äfven i andra stadsprivilegier sednare än 1619.

[3]) Resol. på Allm. Besv. $^{11}/_{11}$ 1686 punktt. XVII, L. Dito på Städ.

Digitized by Google

äfven smeder [1]) blifva upptagna bland socknehandtverkarnes antal. Men för öfrigt fortlefde de gamla banden, intill dess under detta århundrade sundare åsigter gjort sig gällande inom näringslagstiftningens område.

Liksom stadsnäringarne skulle gynnas på ofvanbeskrifne sätt, så skulle, såsom sagdt, landtbruket befordras genom att öka tillgången på tjenstefolk. Så i en Instruktion för Konungens fogdar af 1583 [2]). Konungen klagar, att en myckenhet löst folk finnes, som ej vill taga tjenst eller t. o. m. rent af löper bort från sin rätta herre och husbonde. Han befaller derföre bönderna att fasttaga dem, som komma "in i några sockner eller håreder och icke haffve wägebreff, och bewijs hvem de tillhöre o. s. v." Sådana borde föras till fogden, som skulle låta dem komma "på Slåthen eller K. M:ts gårdar, dher de på een tidh må hållas vthi spåran till arbetet, eller sändas till Saleberget o. s. v." Derjemte stadgas böter för den, som tog en sådan i sin tjenst och "döll" honom för fogden. Det ser nästan ut, som skulle denna Konung Johans åtgärd egentligen varit riktad emot förrymda tjenstehjon och kringstrykande personer. Inhyseshjon och andra tjenstlösa, som höllo sig stilla å ett och samma ställe, torde deraf blifvit oberörda. — Uti "Mandat om Embetz-Männerne vdi Håreden" [3]), dateradt Stockholm d. 9 Dec. 1604, tillsägas ståthållare och fogdar att tillhålla "alle fordeels Karlar, och them som så medh Bonden, eller elliest vdi Håreden medh deres arbethe, theres födo förtiene", att taga "Wåre och Cronones hemman, och dem besittie och göre skatt och skuld, samt hielpen uth som andre Bönder, och ingelunda tilstädie dem således i Håreden driffue och haffve theres föde, och ingen rättighet göre." Såväl af detta "Mandat" som af det förut omtalade "Placat om handtvärkare för Jönköpings stadh" synes, att Carl IX serdeles tänkte på en statens rätt att få skatt af medborgare, och derföre ville tvinga dem till ett lefnadssätt, som skulle låta denna rätt blifva verklighet.

Det är dock först 1635, som detta ämne börjar tagas mera grundligt om händer af regering och ständer. De ständiga krigen och deraf föranledda utskrifningar torde hafva gjort bristen på tjenstefolk

---

Besv. $^{22}/_{11}$ 1686 punkt. XIII. Dito på Allm. Besv. $^{3}/_{6}$ 1719 punkt. 11; $^{17}/_{9}$ 1723 punkt. 19; $^{1}/_{8}$ 1727 punkt. 17.

[1]) Så synes af K. Förordn. på Allm. Fri- och Rättigheter dat. 4 April 1789 § 6 (Bergfalk p. anf. st. pag. 26 angifver datum böra vara 23 Febr.)

[2]) "Samling af Instructioner för högre och lägre Tjenstemän vid Landtregeringen i Sverige och Finnland." Stockholm 1852.

[3]) Hos Stiernman, Comm. Pol. Oec. ffgar.

Digitized by Google

mer än vanligt känbar. Regeringen hade i en proposition vid riksdagen nämnde år klagat öfver tjenstefolkets dryga löner, hvilken framställning af presteståndet besvarats [1]) med en uppmuntran att förbjuda "Vaga drängiar och Pigor" gå legolösa, sätta sig för sig sjelfva eller inhyses hos andra. Riksdagsbeslutet (12 Nov.) [2]), punkt. 4, förklarar en god stadga om tjenstefolk vara af behofvet påkallad. Intilldess en sådan kunde utfärdas, borde ett mandat utgå, att hvarje karl eller dräng, som ej vore sjelfsutten borgare eller bonde eller hade ordentlig tjenst hos någon husbonde, skulle oskrifven vara fallen under krigstjensten. Om deras gripande borde derföre befallning utgå till landshöfdingarne, "på thet inga Wekulönare eller lösdrifvare och Lätingar i Landet lijdas, och alla stånd deste bettre fång på Leghefolck hafwa måghe."

Denna ständernas önskan var redan, åtminstone till sin syftning, af regeringen uppfylld. I Landsh. Instr. d. 8 Jan. 1635 [3]) §§ 21 och 22 anbefallas landshöfdingarne att gifva akt uppå, att inga lättingar må lidas hvarken i stad eller å landet, utan skulle å landet alla inhysesmän och qvinnor, som hvarken sitta för skatt eller äro i tjenst [4]), undergå en ransakning vid tinget inför häradshöfding och nämnd. De, som då befunnes arbetsföre, skulle åläggas inom viss tid skaffa sig tjenst, men, om detta ej skedde, föras till tukthuset. Derjemte föreskrifves, huru förfaras skulle med åldriga, svaga eller sjukliga o. s. v. I staden skulle ingen lidas, som ej vore "besittin borgare, redelig giäst annorstädos boendes, eller Tiänstedrängh eller Pijga." Derföre skulle borgmästare och råd två gånger om året, vid "Michaëlis och Påska", hålla ransakning om hvars och ens föda och näring. Med alla, som ej hörde under någon af ofvan uppräknade kategorier, skulle förfaras såsom med "Lättingar å landet."

Huruvida Landsh. Instr. blef något ändrad i öfverensstämmelse med riksdagsbeslutet år 1635, är oss icke bekant. Visst är, att det sednares grundsatser under den följande tiden tillämpas. I sak icke mycket afvikande från 1635 års Landsh. Instr., men långt omständligare än denna, äro de följande Instruktionerna för nämnde myndighet [5]).

---

[1]) Bergfalk p. anf. st. pag. 39.

[2]) Stiernman, Riksd. och Möt. Besl.

[3]) Tryckt i "Samling af Instr. etc."

[4]) Som synes, tillåter detta stadgande mycket väl en tolkning öfverensstämmande med landslagens föreskrift om rättighet för den, som ägde 3 marks förmögenhet att vara utan tjenst, blott han utgjorde half gärd emot bonde.

[5]) Instr. för Landshöfd. $^{28}/_{1}$ 1687; Dito $^{18}/_{10}$ 1723; dito $^{4}/_{11}$ 1734 (tryckta i "Samling af Instr. etc.").

Digitized by Google

De grundsatser, rörande behandlingen af tjenstlösa drängar och pigor m. fl., som sålunda, någon gång till beslut formulerade, redan länge varit i praxis genomförda, erhöllo änteligen ett mera permanent legalt uttryck i 1664 års stadga om "tjenstefolk och legohjon." Vi hafva sett, huru redan 1635 behofvet af en förordning om tjenstefolk erkändes både af regering och ständer. Adeln tyckes vid riksdagen i Stockholm 1660 hafva påmint om detta nu länge förgätna ärende; åtminstone utlofvar regeringen i Res. på Ad. besv. ($^{26}/_{11}$ 1660) IV punkten att utgifva en legostadga för att göra slut på folkets inrotade vana att sitta inhyses m. fl. oordningar. Åfven vid riksdagen 1664 tyckes adeln hafva i ämnet påmint [1]).

Legostadgan af 1664 [2]) förklarar sig utgifven med anledning af tjenstefolkets dyrlegdhet m. m. I 1 och 2 §§ omtalas, hvilka böra anses såsom landsstrykare, lösdrifvare och lättingar. I städerna skulle få finnas sjelfsutne borgare samt de, som voro "af den förmögenhet, flijt och förfarenhet i des Handtering, att de innan långt drögzmål kunna vara dugelige borgare." Alla andra skulle taga tjenst eller rymma staden. Å landet skulle en och hvar vara bonde eller häfda något hemman eller taga laga tjenst. I stället för L. L:ns föreskrift, att den, som hade 3 marks förmögenhet, fick vara utan tjenst men skulle vara i half gärd emot bonde, fordras nu, att man skall bo "å halfva Gårde med Bonden och skatta därföre" [3]). Alla andra skulle taga tjenst vid äfventyr att behandlas såsom lösdrifvare. Vanföra och eländiga skulle åtnjuta fattigförsörjning efter Tiggareordningen af år 1642. För att befordra stadgans efterlefnad skulle guvernörer, landshöfdingar och befallningsmän vid alla ting hålla ransakning om tjenstlöst folk; sammalunda skulle ske i städerna 2 gånger om året af öfverståthållare, guvernörer, landshöfdingar samt borgmästare och råd. "Handtwärckzfolck och Embetzmän" skulle rätta sig efter de ordningar och skrån, som voro stadgade eller framdeles stadgas kunde (§ 9).

I allt hufvudsakligt lika med legostadgan af 1664 yttrar sig äfven i detta ämne dess närmaste efterföljare af 23 Nov. 1686 [4]).

---

[1]) Resol. på Ridd. och Ad. Besv. $^{1}/_{9}$ 1664 punkt. IV.

[2]) Hos Stiernman, Comm. Pol. och Oec. ffgar.

[3]) Om betydelsen af denna förändring samt huru somliga editioner af L. L. företagit sig att ändra giærþ till gård, se Bergfalk p. anf. st. pag. 38. — Det torde dock förtjena att anmärkas, det Abrahamsson i sin edition af landslagen (pag. 452) anser, att, med anledning af grunden till stadgandet i 15 Cap. 5 § B. B., den fortfarande vore fri från tvånget att antaga tjenst, som vore "af den förmågo, att han eller hon utan andras förfång sig sjelf årligen närer, ehvad den är af frälses eller ofrälses stånd."

[4]) Hos Stiernman å vanl. st.

Digitized by Google

Legostadgarne af 6 Aug. 1723 och 21 Aug. 1739 äro deremot i ett och annat afvikande, framförallt den sistnämnda, som dessutom utmärker sig för sin stora omständlighet. Från skyldighet att taga tjenst fritagas i stad sjelfsutne borgare, som drifva "handel och näring eller Manufacturie, eller ock efter Magistratens bepröfvande äro ansedde att göra Staden nytta, igenom handtlangning och annan betiäning"; å landet, de som hafva landtbruk å hemman eller torp, eller sjelfve idka "Manufactur- och Bergvärck, eller därvid tillåteligen brukas"; Ryttare-, Knäckte-, Båtsmans- och Giärningsmäns änkor", samt dylike, hvilka i backstugor eller inhyses och utan bruk sitta, då de hafva späda barn, jemväl pigor och lösa qvinspersoner, som hafva vanföra och utgamla föräldrar att sköta; slutligen de, som för ålder, långlig sjukdom eller annan svår bräcklighet, efter kyrkoherdens och de äldstes i församlingen intygande, ej kunna göra någon tjenst, och som då böra underhållas efter tiggareordningen. Den som, ehuru skyldig att taga laga tjenst, dock icke gjorde det, räknades till "landtstykare, lösdrifvare och lättingar." Genom serskilta resolutioner synas dock äfven de, som voro anställda vid vissa allmännyttiga företag eller vissa publika verk och inrättningar varit fritagna från skyldigheten att taga tjenst [2]).

Att inskränka handtverkerierna till städerna och att förmå lösa personer till att taga laga tjenst voro således önskningsmål, på hvilkas uppnående regering och ständer flitigt arbetade. Men för att de många påbuden skulle hafva någon verklig kraft, måste deras åsidosättande vara förenadt med något äfventyr. Hvad lands- och stadslagarne hade att säga derom, var uppenbart otillräckligt. Dem var det alldeles obekant, att det skulle vara ett brott att idka handtverk, fastän man var bosatt på landet. Och äfven emot tjenstlöshet var tvånget hufvudsakligen indirekt, i det endast stadslagen visste af ett lösdrifvarens utdrifvande ur staden samt under vissa omständigheter hans insättande i stocken. Derföre stadgades redan tidigt näpst för öfverträdaren af de kungliga påbuden. Främst bland de tvångsmedel, som användes, må då nämnas sjelfskrifvenhet till krigstjenst.

När sjelfskrifvenhet till krigstjenst först omtalas, var den emellertid icke ämnad såsom straff. De 16:de och 17:de seklen voro för

---

[1]) Förnyad Legohions-Stadga 21 Aug. 1739 §§ 1, 2, 3. Hos Modée, Utdrag ur Publique Handlingar.

[2]) En lång förteckning på sådana i "Project til en förnyad och förbättrad Stadga och Förordning om Legofolk och Tienstehion" 1752 sine dato. Art. 11 § 1. (Modée V del. pag. 3402). Likaså i Art. 4 af Legohjonsstadga af 21 Aug. 1739.

Digitized by Google

Sverige en krigisk tid. Ifrån början af Erik XIV:s regering intill Carl XI:s rasade fejder nästan oupphörligt. Men krigen fordrade folk och Sverige var ett folkfattigt land. De täta utskrifningarne blefvo för folket en mycket tung börda. Sådant skulle naturligtvis alstra missnöje; det måste äfven ofördelaktigt inverka på kronans inkomster, då många hemman af folkbrist råkade i ödesmål. Man finner derföre vid beslut och föreskrifter om utskrifningars verkställande ett bemödande att till krigstjenst uttaga dem, hvilkas bortovaro skulle vara minst menligt så väl för enskilta som allmänna intressen [1]. Så brukade förbjudas att utskrifva "enda manshjelpen", eller söner eller mågar till dem, som redan förlorat barn i fäderneslandets tjenst. En gång beslöts att heldre utskrifva åbor å små hemman än å stora [2]. År 1622 beslöts att den skulle utskrifvas, som husbonden bäst kunde vara af med och derföre utvisade, förutsatt att kronan med karlen kunde vara betjent. Men den vanligaste och vigtigaste af dessa föreskrifter var otvifvelaktigt den, som först förekommer i Johan III:s "Förordning om Utskrifningar" af 4 Jan. 1577 [3]. "Gerningskarlar, som äre, Skräddare, Skinnare, Skomakare och andre Embetzmän, som gå i bygden och icke besittia hemman och utgöre skatt och skuld", skulle utskrifvas, "doch att några af sådane Gerningskarlar och Embetzmän som allmogen icke kann umbäre måge bliffwe qvare uti häreden, helst utaff them som aldzst och til krigzsaker obrukeligest är m. m. "Landsköpmän och wederlagsswenner, tesligest the som uti Städerne ingen rättighet utgöre, skole och vara wederredo att utskriffwas, hvar så behöffves, så månge vij utaff them begäre, dock för een lijdeligh löön och hyro."

Såsom synes, ämnades ännu icke utskrifning såsom ett straff; den drabbade ju blott så många, som behöfdes. Den hade samma natur som de förut omnämnda reglor vid utskrifning, genom hvilka man ville åstadkomma, att de menniskor, som gjorde minst gagn, skulle först uttagas till krigstjenst. Ej heller var den riktad emot löst folk i allmänhet utan blott emot dem, som idkade olaga köpenskap eller handtverk.

Att denna förordning de följande åren tillämpats, kan ses af Konung Johans svar på menige mans klagomål å Herredagen 1582 [4], då han förklarar sig vilja bibehålla det utskrifningssätt, som dittills användts, men dock, några paragrafer derefter, lofvar innevånarne i

[1]) Flera exempel härpå hos Frosterus, Inledning till Svenska Krigslagfarenheten. I. Stockholm 1765 pagg. 62, 63.

[2]) Rd. Besl. i Örebro 1610.

[3]) Extr. hos Stiernman, Comm. Pol. och Occ. ffgar.

[4]) Stiernman, Riksd. och Möt. Beslut.

Digitized by Google

Hammarkinds härad att få behålla de två embetskarlar, som de begära. I slutet af Carl IX:s regering, uppgifver Hallenberg [1]), skulle alla gifta, "som voro deras egna män", men icke besutto hemman, antingen upptaga något ödeshemman eller blifva knektar. Samma öde drabbade äfven löskarlar, som läto lega sig af flere, men ej hade viss tjenst; alla dugliga inhyseskarlar; alla embetsmän, som ej voro ordentligen antagna till arbetare för visst härad eller socken.

Under Gustaf II Adolfs regering voro äfven alla "löskedrängar, inhysesmän, driftekarlar, gångande embetsmän, öfverflödige räf- och foglafångare, spantalströskare m. fl. sjelfskrifne till krigstjenst, hvarföre de ej heller fingo med det öfriga folket roteras. Denna föreskrift finnes med någon förändring i ordalagen i nästan alla instruktioner och fullmakter för denna tid rörande utskrifningars verkställande [2]).

Det är först 1635, som utskrifning till krigstjenst officielt omnämnes såsom ett tvångsmedel att drifva menniskor till att taga tjenst. Derom är dock redan taladt. De grundsatser, som denna riksdag blifvit uttalade, tillämpas sedan allt framgent [3]). Äfven när vid utskrifningars beviljande lösdrifvares sjelfskrifvenhet ej uttryckligen omnämnes, torde den hafva ansetts falla af sig sjelft. I instruktionerna för utskrifningskommissarierna hafva utan tvifvel detaljerade bestämmelser i ämnet varit införda [4]).

Ett bevis, att man ej ansåg sig behöfva serskilt omnämna "lössningekarlarnes" sjelfskrifvenhet till krigstjenst, emedan den öfvergått till ett slags straff för ett otillåtet lefnadssätt, kan hämtas från Rd. Besl. $^{27}/_{8}$ 1664 punkt. 14. Ständerna utlofva en utskrifning under åren 1665 och 1667. Vid bestämmandet om dess storlek och sättet för dess verkställande nämnes ingenting om det lösa folkets sjelf-

---

[1]) Gustaf II Adolfs Historia I. pag. 143. Se äfven Rd. Besl. i Nyköping 1611, der allmogen beviljar en utskrifning af "tjenligit follck af drengar, lööskarlar, Inhysesmän och andre, som finnas kunne."

[2]) Så uppgifver Hamilton, Afhandl. om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige under Konung Gustaf II Adolf pag. 181 (tryckt i Vitt. Hist. och Antiqv. Acad. Handl. 18 bandet).

[3]) Så i Rd. Besl. $^{23}/_{2}$ 1642; Resol. på Prest. Besv. $^{28}/_{3}$ 1649 12 punkt. Å sistnämnde ställe förklaras skadligt att starkt och "rörigt" folk satte sig ned i backstugor. Presterna borde taga reda på och anteckna alla sådana och skicka förteckningen ("rullen") till landshöfdingen, då utskrifningskommissarierna skulle få befallning att föra sådana "sällar" i knektrullan. Res. på Prest. Besv. 1660 12 punkt. m. fl.

[4]) Att så var förhållandet under Gustaf II Adolf hafva vi ofvan, efter Hamilton, omtalat. Den instruktion (af 1665), som vi sett, var i detta ämne mycket omständlig.

Digitized by Google

skrifvenhet. Deremot tilläggеs, att, fastän inga utskrifningar skulle hållas 1664 och 1666, så tillätos likväl inga lösdrifvare i stad eller å land, utan alla, som ej voro i verklig tjenst, adelns försvarskarlar efter privilegierna allena undantagna, skulle användas i kronans tjenst och hållas sjelfskrifna. Man ser häraf, att detta ansågs nödigt att omnämna blott de år, då eljest ingen utskrifning ägde rum.

Men äfven om lösdrifvaren tog tjenst, var han ej derigenom ovilkorligt trygg för faran att blifva tagen till soldat. Sjelfskrifven dertill var han visserligen ej mera, men rotering drabbade äfven honom. Den, som af fruktan för utskrifning lät sig förmås att taga tjenst, han skulle naturligtvis helst önska att få en sådan, der risken att ändå blifva uttagen till fäderneslandets försvar var så ringa som möjligt, om den icke helt och hållet kunde bortfalla.

Härtill lemnade framförallt de adliga privilegierna en utsigt. Å frälsegårdar drabbade i allmänhet utskrifningar och bevillningar blott hälften så tungt som å krono- och kronoskatte. Dessutom lofva privilegierna af 1569, att adelns landtbönder inom en mil från sätesgården endast i nödfall skulle utskrifvas. Dock tillägges: "elliest skall Adelen icke heller uthi ofredeligh tijd haffwa macht at *förswara* mer folck på theras heman än som hwart heman kan nödtorffteligen bliffwa besatt medh och uppehollas" [1]). Sammanhanget visar, att ordet "förswara" här har afseende på fritagande från utskrifningar [2]). Ett likartadt användande förekommer äfven i adliga privilegierna af 1617 (19 §). Dessa utvidga derjemte skyddsrätten äfven till andra än dem, som behöfdes för jordbruket, då det heter, (30 §) "Thet må ock vara Ridderskapet och Adeln frijtt att hafwa och hålla i sitt Förswar och Tienst allehanda Embetzmänn, som til Hushålds Uppehälle, Torff och Förbättringh kunne tienlige vare. Doch icke heller fleere under sitt Nampn försware än han skäligen och sielff behöfwer." Af riksdags-

---

[1]) Bergfalk p. anf. st. pag. 10.

[2]) Det har dock icke alltid denna betydelse. I "Kongl. Instr. för Frih. Gabriel Gustafson Oxenstjerna, Ståthållare öfver Stockholms och Upsala Slott med underlydande Län" (26 Okt. 1618) talas i 8:de punkten om huru "Adelen och andre, som af H. K. M:tt nogre godz här vthi Låned bekommit hafwe, wijdere wele *förswara* deres Bönder *för Skiutzfärder*, än som dem medh rätte borde." I åtskilliga ståthållareinstruktioner af 1620 och 1621, såsom för Kristoffer Wernstedt, ståthållare öfver Norrland och Österbotten, af 6 Apr l 1620 punkt. 19 talas om att "vnderstinga eller förswara någon Laghskrifven Knecht", hvarvid ordet försvar således betyder skydd för den redan utskrifne, icke för utskrifningen. I Regementsformen för Westergötland 1540 förbjudes adeln att försvara sina landtbönder för hjelpeskatter; m. m.

Digitized by Google

besluten under de följande krigiska tiderna synes, att adeln stundom eftergaf en och annan af de förmåner, som privilegierna tillsade dem, serskilt i fråga om utskrifningar. Serdeles under Gustaf II Adolf gick adelns medgörlighet ganska långt, såsom vid riksdagarne 1622 och 1629. Dock brukade i besluten införas förbehåll, dels att detta adelns frivilliga medgifvande ej måtte lända de dem enligt privilegierna tillhörande rättigheter till framtida "prejudice", dels ock att deras "Hoff- och Gardzfolck uthi samma uthskrifning måge vara förskonte. Dock ther under icke förståendes några *försvarskarler*, som icke i dagelig kost och åhrslön åhre." Vid andra tillfällen åter visste adeln att strängt hålla på sina verkliga eller påstådda privilegier. Så t. ex. undantogos vid den år 1668 beslutna utskrifning adelns försvarskarlar och tjenare, hvarvid dock adeln borde iakttaga "en skäligh måttelighet" vid försvarskarlars antagande.

Med försvarskarlar tyckes i allmänhet hafva menats handtverkare, som adeln enligt 30 § af adliga privilegierna af 1617 ägde hafva i sin tjenst. Såsom förut är omtaladt, skulle under denna tid handtverkare enligt regeln flytta in i städerna eller åtminstone der söka burskap. Andra landthandtverkare voro sjelfskrifna till krigstjenst. Denna till stadshandtverkarnes gagn syftande anordning skulle naturligtvis vara landtbefolkningen till mycken tunga. Adeln, som visserligen kunde unna borgerskapet en förmån på de öfriga ståndens bekostnad — städernas förkofran var ju dessutom för fäderneslandet i sin helhet en vigtig sak — ville dock skydda sig sjelf för alla menliga följder deraf. Derföre utverkade den sig rättigheten att hafva egna handtverkare för sina hushåll. Denna adliga frihet gaf anledning till hvarjehanda missbruk. Den begagnades icke blott såsom en adelns rätt att till sitt behof hafva handtverkare i sin tjenst, utan utsträcktes derhän, att personer, som sutto för sig sjelfva, genom att af en adelsman förklaras för hans försvarskarlar, skyddades för lösdrifveriets äfventyr, sjelfskrifvenheten till krigstjenst. Äfven måste adeln serskilt förbjudas [1]) att draga och locka "Lährepojkar och Drenger", som ej uttjent sin lärotid, ifrån deras mästare i städerna. Frestelsen måste naturligtvis vara stor att söka genom en adelsmans försvar så mycket tidigare vinna den sjelfständiga ställning, som dåvarande skråtvång eljest gjorde så svår att uppnå.

Genom adelns privilegium att hafva försvarskarlar kringgicks således helt behändigt det stränga förbudet emot landthandtverkare; ty

[1]) Res. på Städ. Besv. 31 Mars 1649 punkt. 12 (hos Stiernman Riksd. och Möt. Besl.).

Digitized by Google

man må icke tro, att försvarskarlarne alltid inskränkte sig till att arbeta blott åt sina adliga herrar [1]). Så gick det då derhän, att privilegiet rörande försvarskarlar blef för adeln en inkomstkälla. Handtverkare, som ville bosätta sig på landet och ej ville söka burskap, men fruktade att såsom "löst folk" falla sjelfskrifna under krigstjensten, betalade en adelsman en "recognition" och köpte sig dermed ett försvar af hans namn [2]).

Man hade nu hunnit vänja sig vid begreppet försvarskarlar. Då dessa på mångfaldiga ställen skiljas från adelns "Hoff och Gardzfolk", så tyckas de ej i allmänhet hafva varit i sin husbondes bröd [3]). De voro handtverkare, som emot vissa skyldigheter eller någon "recognition" genom en adelsmans skydd sattes i stånd att idka sitt yrke på landsbygden. Att äfven andra än s. k. embetsmän antogos såsom försvarskarlar är likväl sannolikt. Under Carl XI:s regering finnas ofrälse personer hafva antagit försvarskarlar, hvilket förmodligen vill säga, att handtverkare förklarades vara deras enskilte tjenare, utan att i verkligheten vara det. Egendomligt nog är det just adeln, som besvärar sig häröfver och utverkar en kunglig befallning [4]), att alla ofrälse personers försvarskarlar skola vara sjelfskrifne till krigstjenst, hvarom utskrifningskommissarierna skulle underrättas. "Doch kan Kongl. M:tt icke förvägra det brunken sine nödige hielp af folck hafwa moste."

Konung Carl XI, vorden myndig, ville göra slut på allt det missbruk, som af både frälse och ofrälse personer bedrefs med försvarskarlar. Vid riksdagen i Uppsala 1675 lofvar adeln att ej antaga några försvarskarlar utan skäl, eller andra än "them wij med sanning,

---

[1]) Detta skulle de visserligen hafva gjort, om de varit laglydiga. Detta framgår redan af ordalydelsen i 30 § af 1617 års privilegier. Se äfven "Smede Embetes Skrå" 12 Mars 1622 3:dje art:ns 4 punkt; samt "Allgemene Ordning och Skrå för Handtvärckarne i Swerige och Finlandh", 1 Mars 1669 10 art., punkt. 21, der adelns årstjenare och handtverksmän uttryckligen förbjudas arbeta åt andra än sina herrar eller deras betjente och underhafvande. Förvärfvades burskap i stad, förändrades förhållandet. Dermed öfverensstämmer Res. på Städ. Besv. 3 Okt. 1675 punkt. XIII.

[2]) Res. på Adelns Besv. 10 Dec. 1672 punkt. 67.

[3]) "Plakat om åtskilliga embetsskrån" (20 Okt. 1622) förbjuder adeln att "försvara, understicka eller förhindra någon sin embetsman, *anten i hans tjenst eller försvar* varande." Alla handtverkare voro nemligen befalda att komma till Stockholm för att höra skråordningar sig föreläsas. Märk skillnaden mellan att *försvara* och att *vara i försvar*. Detta sistnämnde är på detta ställe tydligen en terminus technicus i motsats till att vara i tjenst. Sammalunda i 13 art. af "General Embetes Skrå" 23 Sept. 1621.

[4]) Res. på Ridd. och Ad. Besv. 10 Dec. 1672, punkterna 67, 68.

Digitized by Google

och efter Privilegierna kunne förswara"; dermed på sätt och vis erkännande, att dess förra praxis varit olaglig. Ofrälse personers försvarskarlar förklaras sjelfskrifne till krigstjenst [1]). Samma år utfärdar Konungen en förordning i ämnet [2]). I andra punkten i riksdagsbeslutet i Halmstad (2 Mars 1678) sammanställas ofrälse mäns och städers försvarskarlar, "som intet rätteligen lyda under Borgerlig Eed och Skråå, utan allenast ett wist Genant gifva", med lösdrifvare och andra dylika.

Att termen försvarskarl numera användes äfven om andra än af adelsmän skyddade arbetare, synes äfven af ett kungligt plakat (18 Juni 1675) som förklarar, att 120 försvarskarlar skulle antagas att i stället för afgående soldater arbeta vid Hjelmare sluss. Dessa försäkras, att de ej skola dragas till någon annan tjenst, samt medgifvas frihet från mantalspenningar för sig och hustrur.

Äfven andra utvägar funnos att vinna mer än vanlig trygghet för utskrifning, såsom tjenst hos vissa ecclesiastika embetsmän, bosättning inom bergslager o. s. v. Dessa äro emellertid för vårt ämne af mindre vigt, hvarföre vi inskränka oss till deras blotta omnämnande.

Hvad vi i det föregående sökt utveckla, torde kunna sammanfattas i följande resultater. För att undgå att såsom sjelfskrifven blifva tagen till militär, måste den, som ej var adelsman, hafva ett af lagen såsom tillåtet erkändt yrke. Detta skyddade dock ej för möjligheten att blifva till krigstjenst utskrifven. Ville man större trygghet än den vanliga, måste man söka anställning hos vissa personer eller inom vissa orter. Att gifva sådant skydd kallades att *försvara*, hvilket uttryck dock ursprungligen torde begagnats blott om det skydd, som gafs enligt de adliga privilegierna. *Försvar* å denna tid medförde så-

---

[1]) Rd. Besl. 25 Sept. 1675 punkt. 4. I Resol. på Allm. Besv. 25 Sept. 1675 punkt. IX förklarar sig Konungen sinnad afskaffa alla missbruk med försvarskarlar emot adeliga privilegiernas rätta förstånd och grund. Derigenom förmodas allmogens besvär öfver mangel på tjenstfolk och deras dyrlegdhet förfalla, blott de ej sjelfva lida på sina ägor "oloflige Torpare, Bakestugor eller inhyses Hion, dheraf icke mindre ohägn offta skeer än af Adelens rätta Förswarskarlar."

[2]) "Placat om Ridd:s och Adelns samt andre Ståndspersoners Förswarskarlar i Städerna" (30 Juli 1675). Deraf finner man, att försvarskarlar icke ansågos tillbörliga i städerna; att sådana likafullt antogos och derigenom skyddades för kronans och stadens utskylder; att såsom följd häraf, mycket löst folk begaf sig in i städerna, hvarest de antogo "allehanda försvar" och åstadkomma oskickligt väsende. Konungen förbjuder nu 1) att der antaga och skydda embetsmän, som icke voro i årstjenst, utan endast försvarades "med bref"; 2) att antaga andra än handtverkare till "förvars- eller arbetsfolk", utan att nyttja dem.

Digitized by Google

ledes åt den försvarade vissa förmåner i utskrifningsväg framför andra medborgare, förmåner, som voro större och mindre allt efter olika tidsförhållanden. *Försvar*, såsom meddeladt åt handtverkare gaf dem dessutom rätt att, utan att hafva burskap i stad, få åtminstone till husbondens behof utöfva sitt yrke å landet.

När nu Carl XI införde indelningsverket, hade han visserligen icke för afsigt att dermed göra någon ändring i lagstiftningen om lösdrifvare, adelns privilegium att gifva försvar m. m. Ehuru utskrifningarne upphörde, hvarhelst indelningsverket genomfördes, så bortföll icke derigenom krigstjenst såsom äfventyr för lösdrifvare. Tvertom infördes i knektekontrakterna tillstånd för rotehållare att insätta lösdrifvare å någon ledig rote. Men likafullt inträdde i och med indelningsverket en stor förändring i nu omordade förhållanden. Sedan utskrifningarne ej mera funnos, var man lika väl *försvarad* genom tjenst hos en bonde som hos en adelsman. Det är derföre med förhållandernas egen förändrade beskaffenhet fullt öfverensstämmande, när vid denna tid ordet *försvara* finnes användt just om böndernas antagande af tjenare [1]), som dymedelst skyddades för lösdrifveriets legala faror. En antydan om den olika ställningen ligger äfven uti adelns bedröfliga klagan öfver tjenares dyrlegdhet. Sedan herretjensten icke mera var förenad med egendomliga förmåner, fick en adelsman betala sitt tjenstefolk ungefär lika stora löner som andra menniskor. Detta kändes tungt och man utverkade derföre lönetaxor [2]), samt förbud för bönderna att i sin tjenst hafva mera än ett visst, efter hemmanens storlek afpassadt, antal drängar och pigor.

Lösdrifvare skulle, såsom sagdt, användas till krigstjenst genom att insättas för någon ledig rote. Men om de uppspanades af en värfvare, fick denne understundom rätt att begagna dem för sina ändamål [3]). Detta gällde under hela 18:de seklet och upprepades ännu

---

[1]) Resol. på Adelns Besv. $^{25}/_{10}$ 1686 2 punkten. "Försvara" och "i tjenst hafva" synes här vara olika uttryck för samma sak.

[2]) Reglementerande om tjenstefolks löner är af gammalt datum. (Se Bergfalk p. anf. st. pag. 53). Äfven under Gustaf Vasa och i 1664 års legostadga skönjas spår dertill. "På ständernas och i synnerhet allmogens begäran" finnas lönetaxor vara utgifna $^{2}/_{9}$ 1684 för Södermanlands och Nyköpings län, samt $^{5}/_{3}$ 1685 för landsbygden i allmänhet. I 1686 års legostadga utlofvas (VII punkt) taxor för de provinser som ännu inga hade. Landshöfdingar m. fl. skulle uppgöra förslag dertill, hvilka sedan skulle insändas till regeringens stadfästelse. Enligt Res. på Ad. Besv. $^{21}/_{2}$ 1689 hade detta ej ännu blifvit öfverallt fullgjordt. Tjenstehjonsstadgan af 1723 åberopar dem såsom befintliga, sammalunda den af 1739.

[3]) Förnyad Stadga angående värfningar o. s. v. $^{1}/_{12}$ 1727 § 6. Resol.

Digitized by Google

i Värfningsstadgan af $^7/_4$ 1802. §§ 15—17. Men icke långt efter sistnämnde tid började nya idéer göra sig gällande om den anda, hvaraf krigsmannen borde lifvas. Man fann det olämpligt, att fäderneslandets försvarare skulle ovillig utföra sitt sköna värf. Att bibehålla krigstjenst såsom ett slags straff ansågs derföre oriktigt. Så upphäfdes då genom K. Br. $^8/_9$ 1824 alla de §§ i värfningsstadgan, som tala om tvungen värfning. Och samma skäl, som legat till grund för detta K. Br., gälla naturligtvis likaväl emot personers insättande emot sin vilja för någon ledig soldats- eller båtsmans-rote i indelta arméen eller båtsmanshållet, hvarföre man äfven ansett att ifrån denna tid rotehållares rätt att emot lösdrifvares vilja taga dem till soldater eller båtsmän blifvit upphäfd.

Så upphörde lösdrifverilagstiftningen att stå i något sammanhang med militärväsendet. Det förhållande, hvaruti båda stått till hvarandra, har icke qvarlemnat flera spår än ett par termer, *försvar* och *försvarslös*. Den ursprungliga betydelsen af förstnämnda ord hafva vi redan omtalat, likasom äfven huru det under Carl XI öfvergick till att beteckna det skydd, som tjenst enligt tjenstehjonsstadgan skänkte, oberoende af hvem som var husbonde. Så småningom utvidgades dess betydelse ännu mer, så att det omfattade hvarje ställning eller sysselsättning, som befriade från lösdrifveriets ansvar. Den, som saknade *försvar*, blef med tiden kallad *försvarslös*, en term, som dock först på sednare tider blifvit begagnad [1]).

De personer, hvilkas lefnadssätt ansågs ogagneligt eller rent af skadligt, kunde emellertid drabbas af andra ansvarspåföljder än krigstjenst. De vigtigaste bland dessa voro böter, utdrifning ur riket, spö och ris samt tvångsarbete under flera olika former.

Penningböter synas mera sällan hafva förekommit, sannolikt endast för olaga handel och handtverk [2]). För öfverträdelser af skråförfattningarne, såsom bönhaseri och dylikt, synes intet annat straff än fängelse, konfiskation och böter hafva funnits. — Förvisning ur riket såsom straff för landsstrykande gälde ursprungligen endast "Ziguener och Tartare." I "Ordning och Stadga, huru hållas skall med Tiggare

---

angående någon ändring deruti $^{18}/_8$ 1731 § 5. I 2 § af sistnämnde förordning förklaras de bland borgerskapet och handtverkare, hvilkas frihetsår äro ute, under vissa vilkor vara underkastade soldattjenst.

[1]) Vi veta oss ej hafva sett den före 1819.

[2]) Så i Jönköpings stads privilegier af 1524, der 11 marks böter stadgas för landsköpare eller landthandtverkare i den kringliggande trakten. (Stiernman, Comm. P. och Oec. ffgr). Privilegierna för Stockholms stad utsätta 40 marks böter för en likartad förseelse.

Digitized by Google

och fattige, som rätt Allmoso behöfve; Item medh Landstrykare och Lättingar" ($^{28}/_{2}$ 1642)[1]) förordnas (punkt. XVII), att, då dessa ströko omkring i landet och utöfvade allehanda ogudaktigheter med sina spådomar och sitt tjufveri, så skulle de, närhelst de visade sig, anmälas för kronobetjeningen, som borde gripa och föra dem till landshöfdingen. Denne ägde efter en af honom summario processu anställd undersökning, straffa till lifvet dem, som begått stöld eller "annan otillbörlig act och missgerning." De öfriga skulle drifvas utur länet, hvarjemte underrättelse om förhållandet borde afgå till närmast boende landshöfding, som borde förfara på samma sätt o. s. v., till Tattarne aflägsnats ur riket. Af samma innehåll är ett "Placat att fördrifva ur Rijket alle Tartare och Zigeuner" ($^{14}/_{5}$ 1662). Der erhålla de dock 3 månaders frist till att begifva sig ur riket. Denna författning, hvars iakttagande ännu inskärpes i Res. på Prest. Besv. $^{22}/_{10}$ 1723 punkt. 2[2]) upphäfdes först genom K. F. $^{24}/_{3}$ 1748[3]), der utvisningen ur riket inskränkes till sådana Tattare, som befinnas verkligen nyligen hafva inkommit utrikes ifrån samt icke på något ställe nedsatt sig för att idka någon loflig näring. Dessa skola föras ur riket till samma land, hvarifrån de kommit. Under dessa inskränkningar är ingenting emot åtgärden att anmärka. Enligt en $^{12}/_{5}$ 1828, mellan Sverige och Norge å ena sidan och Ryssland å den andra, afslutad traktat, som sedermera flera gånger blifvit förnyad, äger hvardera makten återsända lösdrifvare, tiggare och förbrytare, som inom viss tid inkommit å dess områden, men rätteligen bör anses såsom medborgare i medkontrahentens rike.

Spö och ris omtalas äfven såsom straff i ofvan omtalade 1748 års förordning för sådana Tattare, som stryka kring landet, men ej kunna landsförvisas (1 §), samt för "löst folk i gemen, Judar, Trådragare, Häcktmakare, Lindansare och flere sådane Gycklare", som fara omkring utan pass (2 §). Detta straff omtalas dock såsom användbart blott när allmänt arbete ej fanns att tillgå. Genom K. Br. $^{17}/_{11}$ 1772 förklaras uttryckligen, att hvad 1748 års förordning innehöll, fick tilllämpas å Tattare och Zigenare, först när de tredje gången påträffades

[1]) Stiernman Comm. Pol. och Oec. ffgar. Hvad 1642 års tiggareordning härom säger, är hämtadt ur "Placat om Tartarernas fördrifvande af landet" (28 Juli 1637), anfördt af Stiernman p. anf. st. Detta plakat är dock ännu strängare, i det det hotar alla Tattare af mankön med döden.

[2]) Hos Modée p. anf. st. I.

[3]) Hos samme författare. Då vi, så långt Modées verk går, nästan uteslutande begagnat honom såsom källa, vilja vi engång för alla omnämna detta till undvikande af hans ständiga citerande.

Digitized by Google

kringstrykande. Då äfven detta bref omtalar straffarbete såsom näpst vid förseelsens begående 1:sta och 2:dra resan, kan förändringen blott angå spö- och risstraffet. Enligt K. Br. $^{15}/_{1}$ 1824 samt Svea Hofr. Circ. $^{3}/_{2}$ s. å. har stadgandet uti K. F. $^{24}/_{3}$ 1748, att passlöst kringstrykande kunde beläggas med spö- och risstraff, upphört att vara gällande, sedan andra åtgärder blifvit föreskrifna genom förordningen af $^{27}/_{2}$ 1804 och $^{31}/_{8}$ 1819 samt K. Br. $^{11}/_{5}$ 1814. Detsamma kan utan tvifvel sägas om 1748 och 1772 års författningar, i hvad de angå Tattare.

Tvångsarbete såsom straff för lösdrifveri förekommer under flera olika former. Bättre än att fästa synnerlig uppmärksamhet vid dessa icke serdeles vigtiga skiljaktigheter, synes oss emellertid vara att vid vår framställning iakttaga en annan, hvartill den äldre lagstiftningen sjelf gifver anledning. Vi mena skillnaden mellan personer, som bestraffades, emedan deras lefnadssätt ansågs vara onyttigt eller till och med skadligt och som i författningarne bära namnen lösdrifvare, lättingar, backstugusittare, inhyseshjon, fördelskarlar etc.; och landtstrykare och tiggare samt andra, som ansågos med dem jemförliga d. v. s. de, som vi skulle vilja kalla qvalificerade lösdrifvare och som således egentligen utgöra en utbrytning från de förra. Dock må märkas, att i de äldre författningarne gränslinien mellan dessa två klasser icke är strängt uppdragen utan att de öfvergå i hvarandra.

Tvångsarbete förekommer både för tjenstlöshet och för idkande af olaga handtverk. Denna ansvarspåföljd är ganska gammal. Då Gustaf I i Örebro stadga år 1540 talar om, att "lössningekarlar skulle taga hel eller half års tjenst eller draga upp till kronones berg", synes visserligen detta sistnämnda icke vara något straff utan en anvisad utväg att slippa taga tjenst hos enskilta. Men deremot måste såsom straff anses det arbete i "spåran vid K. M:tts Slott och gårdar" eller vid "Sahleberget" [1]), hvarom Johan III talar i sin Fogdeinstruktion från 1583. I plakatet för handtverkare i Jönköpings stad af 1609 nämnes äfven straffarbete. I Landsh. Instr. af 8 Jan. 1635 punktt. 21, 22 talas om lättingars förande på tukthuset. I de följande instruktionerna finnes samma sak, om än något varierad [2]). Äfven eljest

[1]) Johan III tyckes hafva älskat detta slags bestraffning. I patentet om köphandeln 11 Aug. 1580 (8 punkten) stadgas straff af arbete i Sala grufva för borgaredrängar och i "Soffreboden" för mångelskor, som idkade förköp med bönderna. Detta är det första exempel, vi sett, på denna straffarts användande.

[2]) Instr. för Fältmarsk. Fabian von Fersen såsom General-Gouvernör öfver Skåne, Halland och Bleking (23 Juni 1676) punktt. 32, 33, talas om ut-

Digitized by Google

omtalas denna straffart i tidens handlingar. Krigstjenst var naturligtvis ej användbar såsom straffpåföljd för qvinnor. I 1664 och 1686 års legostadgar tillätos de derföre vara legolösa, om de kunde bevisa sig äga medel att årligen försörja sig utan andras förfång eller misstankar att umgås med otillbörlig bergning. Brusto de i sådan bevisning och ändå ej togo tjenst, skulle de, enligt förstnämnda stadga, "plikta efter 21 Cap. B. B. St. L. § 4 och L. L. Cap. 15 § 5." Samma hänvisning förekommer äfven i 1686 års legostadga, ehuru der alternativt med arbete ett fjerdedels år vid K. M:s slott eller fästningar eller ladugårdar. Man måtte vid denna tid hafva förgätit, hvad lands- och stadslagarne innehöllo, när man ville låta menniskor pligta för legolöshet efter lagrum, som icke tala om någon pligt för den förseelsen, men väl för den legolöses hysande. Att innehållet af de åberopade lagrummen varit 1686 års lagstiftare obekant, framgår äfven deraf, att han kort efter sitt hänvisande till dem stadgar pligt af 40 dlr silfvermynt för den, som hyser "slike lättningar och sjelfgode", och således ändrar just det, som de verkligen innehöllo.

Sedan indelningsverket blifvit genomfördt, utsträcktes användandet af tvångsarbete för tjenstlöshet ännu mera än förut. I 1723 års legostadga säges att, om ingen rote vore ledig, skulle lösdrifvaren straxt på vanligt sätt användas till arbete å kronans slott, fästningar, bergverk eller annat publikt arbete. De skulle der erhålla viss dagspenning till sitt underhåll, 6 öre silfvermynt för arbetsdag, 4 öre för andra dagar. När någon rote blefve ledig, skulle karlen der insättas. De, som ej voro duglige till krigstjenst, skulle äfven användas till publikt arbete, tills de förskaffade sig husbonde. Enkor, som sitta inhyses och utan hemmansbruk, pigor och andra lösa qvinspersoner skola ovilkorligen vid samma påföljd taga sig tjenst, såvida de icke hade gamla och vanföra föräldrar att sköta. Enligt 1739 års legostadga skall en till krigstjenst duglig karl, om ingen rote finnes ledig, lefvereras till något värfvadt regemente, då angifvaren får en del af värfningspennin-

---

skrifning såsom straff för dertill dugligt löst folk; äfven annat "löst partij" borde afskaffas, så män, som qvinnor; men huru, säges icke. I Landsh. Instr. 28 Jan. 1687 punktt. 19, 21 (ziffran 20 är öfverhoppad i numereringen), säges att löst folk skulle föras till tukthus, der sådane äro, eller till K. M:ts slott och ladugårdar eller annorstädes, der K. M. behagar och dess tjenst så fordrar, att der arbeta för födan. I Landsh. Instr. 16 Okt. 1723 och 4 Nov. 1734 punktt. 19, 20, hänvisas till då gällande tjenstehjonsstadga, utom hvad beträffar "af ålder och sjukdom oförmögne", som skola användas vid manufakturverk och handtverkerier, "om de äro dertill tjenlige." Detta sista är dock icke att betrakta såsom straff.

Digitized by Google

garne. År lösdrifvaren oduglig till krigstjenst, så må angifvaren behålla honom i sin tjenst ett år för blott half lön [1]). Behöfver angifvaren honom ej, så användes han till publikt arbete. Han njuter der ingen kost utan ett visst dagtraktamente i penningar, hvars storlek förslagsvis uppgifves i författningen, men som kunde efter omständigheterna nedsättas. I afseende på qvinnor gäller i tillämpliga delar detsamma. Legostadgan af 1739 är så tillvida mildare än sin närmaste föregångare, att enkor, som hafva späda barn, undantagas från skyldighet att taga tjenst. Hvad sålunda blifvit förordnadt i 1739 års legostadga synes i det hela hafva förblifvit i gällande kraft under det återstående af detta århundrade. Men innan vi gå vidare torde vara skäl att egna en hastig öfverblick åt stadganderna om tiggare och landsstrykare [2]).

Under Gustaf I:s och hans söners regeringar finner man ett och annat rörande dessa. Hvad som då blifvit stadgadt, synes stundom haft ett politiskt ändamål. Under dessa oroliga tider funnos många, som foro omkring landet, utspridde falska rykten och i allmänhet uppretade folket emot regeringen. Härpå syftar tillsägelsen i Westerås stadga (1528) [3]), att fogdar och ståthållare skulle hafva uppsigt på "ståtare och tiggare" och ej tillstädja dem "gå och ljuga", samt inskränkningarne (i samma stadga omtalade) i tiggaremunkars rätt att vandra kring landet. Vid andra tillfällen är motivet mindre genomskinligt. Så i Regementsformen i Westergötland, der det säges att "ingen resige eller footknecht eller någen annan lööß persone, löper kring om landet Hoss bondelöös, skole någorstädz lidne, uthan fengzlige antagne blifva", hvarmed nästan ordagrant öfverensstämmer 16:de punkten af Konung Gustaf Artiklar för fogdar eller Befallningsmän af 1555. I det hela var det dock lika litet nu som i äldre tider förbjudet att tiggande vandra kring bygden. Orsaken var fortfarande, att kringvandring hörde till den tidens legala sätt att besörja fattigvården. Med tiden sökte man att något trygga sig för missbruk af

---

[1]) Möjligen är något dylikt stadgadt redan i Resol. på Allm. Besv. 11 Nov. 1686 punkt. 2. Uttrycket på detta ställe är dock dunkelt.

[2]) Det har icke kunnat undgås att vid framställningen af straffen för dessa äfven nämna ett och annat, som egentligen rör fattigvården. Vi hafva dervid i allmänhet följt Broomé's ofta citerade arbete.

[3]) Schmedeman p. anf. st. I "Patent till alt Westergötland" i Juni 1540 (anfördt hos Stiernman, Comm. P. och Oec. ffgar I) talas äfven om, huru tjenstfolk, ståtare m. fl. utspridde lögn och bedrägeri bland den menige man, m. m., hvarföre Konungen, för att lätta uppsigten öfver dem, bestämmer, hvilka landsvägar de fingo färdas.

Digitized by Google

denna plägsed genom de s. k. tiggarepassen, som vederbörande presterskap ägde utfärda [1]). Det försök, som under Gustaf II Adolf gjordes att ordna fattigvården, synes ej hafva ledt till några varaktigare resultater af betydelse. Behofvet att på ett eller annat sätt göra slut på det tilltagande landsstrykeriet gjorde sig emellertid alltmera gällande. Det trettioåriga krigets olyckor förmådde många utarmade Tyskar att fara öfver till Sverige att der med tiggande söka sitt uppehälle. Soldater och båtsmän tillgrepo stundom samma sysselsättning. Riksdagsakterna från Drottning Christinas minderårighet lemna härpå flera bevis. En redan förut påtänkt och utlofvad tiggareordning beslöts derföre på riksdagen 1642 och utfärdades kort derefter.

Denna författning, hvartill sedermera oupphörligen hänvisas, talar mycket om hospitalerna och deras förvaltning samt anbefaller uppbyggande af fattigstugor till motverkande af kringdrifvande och tiggande. Likväl har man icke ansett sig kunna alldeles förbjuda de gamla tiggarepassen, utan, ehuru med synbar motvilja, tillåtit vederbörande presterskap att efter noga öfvervägande gifva tillstånd till vandring inom det distrikt, hvaröfver utfärdaren hade någon ecklesiastik myndighet [2]). Äfven åt "exulanter" kunde under vissa omständigheter ett slags tiggarepass utfärdas af landshöfdingen. Allt annat tiggeri förbjöds, och till och med lemlästade tiggare, som utan lof drogo omkring, bestraffades med några dagars eller veckors fängelse. "Vaganter och landsstrykare", som ströfvade omkring icke för sjukdoms skull, utan betagna af "lättja och orkeslöshet", skulle föras till nästa slott att der arbeta i jern. Hvad tiggareordningen säger om Tattare och Zigenare är redan omtaladt.

Oaktadt denna förordning synas många af de gamla oordningarne fortlefvat. Presterskapet hade svårt att frångå den gamla praxis. Åtminstone återkomma vid riksdagarne klagomålen öfver tiggeri, hvilka af regeringen bemötas med skrapor öfver presterskapets försumlighet att åtlyda tiggareordningen [3]). Denna, om hvars öfverseende man stundom hör talas [4]), förblef i det hela fortfarande i gällande kraft.

---

[1]) Se härom Broomé p. anf. st. pag. 60. De "biddare", som omtalas i 30 Cap. af 1571 års kyrkoordning, som skulle af landtpresterna emottagas, när de kommo med biskopens bref och bevisning, synas hafva gjort insamlingar för hospitalernas räkning, icke för egen.

[2]) Punktt. 9—12. Märk serdeles den 12:te punkten, som tydligast visar oviljan till tiggarepassen.

[3]) Resol. på Prest. Besv. 30 Nov. 1643 9 punkt.; dito 28 Mars 1649, 11 punkt.; dito 24 Dec. 1652, 5 punkt.; dito 2 Mars 1660, 12 punkt. o. s. v.

[4]) Res. å Prest. Besv. 24 Dec. 1652; dito 2 Mars 1660; dito 1 Sept. 1664. Regeringen säger sig (1 punktens 11:te moment) hafva låtit öfverse

Digitized by Google

I riksdagsakter finnas dock till krigstjenst dugliga landsstrykare, såsom häktemakare, skärslipare, tråddragare m. fl., vara likställda med vanliga lösdrifvare. En annan ändring sker i Kyrkolagen af 1686, som i 24 kap. 24 § synes förbjuda allt utgifvande af tiggarepass till betlande utom socknen. Om man på grund af Landsh. instr. af 1687 § 21 kunde vara något tveksam om betydelsen af kyrkolagens ord, så finnes deremot intet tvifvel, att tiggarepassen blifvit afskaffade genom 2 § af tiggareordningen 21 Okt. 1698. Denna författning anbefaller dessutom inrättandet af ett rasp- och spinnhus i Stockholm, der arbetsföra tiggare skulle hållas till nyttig sysselsättning, men "lytte, bräcklige och uråldrige" förses med sitt nödtorftiga underhåll. Denna anstalt skulle således vara på en gång en arbetsinrättning och ett fattighus. Rubriken till 1698 års författning [1]) jemte ett och annat af innehållet har gifvit anledning att anse den såsom en för hela landet gällande tiggareordning, som upphäft 1642 års förordning i ämnet. Så är dock icke förhållandet, såsom af flere omständigheter kan skönjas [2]). - Hvad landshöfdinge-instruktioner och tjenstehjonsstadgar innehålla om landsstrykare och tiggare, är icke af någon mera framstående vigt.

Under frihetstiden vidtogos inga vigtigare förändringar i lösdrifvarelagstiftningen. Hvad värfningsstadgarne af 17 Aug. 1726 och 1 Dec. 1727 (i vissa stycken ändrad genom K. Resol. 18 Aug. 1731) samt tjenstehjonsstadgarne af 6 Aug. 1723 och 21 Aug. 1739 derom innehålla, utgör egentligen blott en utveckling af förut stadgade principer. Det märkligaste deraf hafva vi redan anfört. Såsom understöd för fabrikerna anlades flera rasp- och spinnhus och ännu flera voro påtänkta [3]).

---

och förbättra Tiggareordningen, men saken hade blifvit uppskjuten till nästa riksdag. Det nya förslaget, uppgjordt 1663, omtalas af Geijer, "Fattigvårdsfrågan" (i hans samlade skrifter 6:te bandet pag. 95).

[1]) "K. M:ts förnyade Stadga och Förordning, huru med Tiggare och Fattige, som rätt allmoso behöfva, så ock med Landsstrykare och lättingar förhållas skall." Se äfven inledningen samt 2 §.

[2]) Utom det bevis härför, som kan hämtas från 1698 års stadgas eget innehåll, må anföras, att Abrahamsson i sin landslag (pag. 412) citerar 1642 års tiggareordning såsom ännu på hans tid varande i gällande kraft. Äfven Modée (Res. på Allm. Besv. 16 Mars 1739 punkt. 67) anför den såsom gällande. I nämnde punkt befallas vederbörande att hålla hand öfver förut utgifna författningar om tiggeri och landsstrykeri, af hvilka en mängd uppräknas. Då dessa stundom anföras utan datum, samt några beledsagas af hänvisning till det sidonummer i Modées verk, der de återfinnas, torde man hafva skäl för det antagandet, att de äro inflickade af Modée sjelf.

[3]) Se härom en artikelserie "om fångvården" i Statstidningen för 1837

Digitized by Google

Under hela denna tid ser man inga spår till försök att underlätta möjligheten för arbetssökande att erhålla anställning. Lagstiftningen går tvertom i en motsatt riktning. Den gällande tjenstehjonsstadgan inskränkte betydligt rättigheten att antaga tjenare. Samma fruktan, att konkurrensen mellan arbetsgifvare skulle blifva för stor, röjer sig bland annat äfven i K. F. 10 Maj 1759 "till förekommande af folks olagliga skyddande i städerna och på landet", der flera inskränkningar göras i åtskilliga näringsidkares rätt att antaga folk i sin tjenst, allt "på det icke den ena inrättningen må förqväfva den andra, hvarvid landtmannen alltid lider." Först under Gustaf III finner man andra åsigter. Denne konung anordnade en frivillig arbetsinrättning i Stockholm (1773) samt anbefallte landshöfdingarne att i länen inrätta publika arbetsinrättningar, lämpade efter hvarje orts behof. Denna åtgärd, först framkallad genom 1783 års missväxt, var dock ämnad såsom permanent. Både den förra, till Stockholm inskränkta, anstalten och den sednare, mera allmänna, förklaras hafva för afsigt att bereda behöfliga tillfällen till förtjenst för eljest nödställda personer, hvarföre äfven den förra beledsagades af en sträng tillämpning af förbuden emot tiggeri [1]). Ungefär samtidigt (K. Br. till landshöfdingarne angående tiggeriers hämmande 15 Juni 1773) inskärptes äfven i allmänhet de gamla tiggareförbuden samt församlingarnes skyldighet att underhålla sina fattiga, hvarföre kringvandrande tiggare skulle på hemortsförsamlingens bekostnad hemsändas.

Vid början af detta århundrade (27 Febr. 1804) utkom "förordning om allmänna arbetsställen för Svea och Göta riken samt Finnland." Från denna har i sjelfva verket den följande lösdrifvarelagstiftningen utgått. Dess ändamål säges vara att motverka den osäkerhet, som uppstod genom personer, som af lättsinnighet, vanart och lättja försummade att med tillåtna medel söka sin bergning, eller som, straffade för brott eller frigifne från häkten, sällan kunde eller ville förskaffa sig lofliga näringsfång utan lika med de förre ströko landet

---

N:o 183 och följ. Dessa artiklar utgöra egentligen ett utdrag ur fångvårdsstyrelsens berättelse för året. Att spinn- och rasphusen voro ämnade till fabrikernas bästa kan ses af en författning om inrättande af ett spinn- och rasphus 21 Okt. 1698 samt "förnyade allmänna Manufaktur- och Handtverkeriprivilegier" 29 Maj 1739 § 10.

[1]) Slotts-Canzl. Kung. (16 April 1773 "om det här i staden inrättade frivilliga arbetshus"; dito 11 Juni angående anstalter till tiggeriets hämmande. Om ändamålet med de publika arbetsinrättningarne se K. Circ. Br. till landshöfdingarne 18 Nov. 1783 (om deras inrättande) samt dito dito till consistorierna (om besparda pastoraliers användande).

Digitized by Google

omkring och betungade folket med tiggerier eller ofredade med nya brott och våldsamheter. Man ville nu genom anläggande af tvenne arbetsanstalter, i Carlskrona och Helsingfors, inskränka, hvad som hittills varit så vanligt, att nemligen de som för sysslolöshet eller vanart höllos till arbete, sammanfördes med missdådare. Bland dem, som skulle försändas till dessa arbetsställen må märkas 1) personer straffade för 1:a eller 2:a resan stöld eller med fästningsstraff, när de efter utståndet straff ej kunde visa sig få något lofligt näringsfång, hvarmed de troligen kunde försörja sig, eller tjenst hos pålitlig person, som ansvarade för, att de ej skulle stryka kring landet; 2) lösdrifvare och landsstrykare, efter den bestämning på dessa termer, som fanns i 15 § af 1802 års värfningsstadga, samt Tattare och Zigenare, som skulle straffas efter K. Br. 1772. Lösdrifvare var, enligt värfningsstadgan, "den, som icke ingått i allmän tjenst eller idkar annat lofligt yrke, eller innehafver landtbruk, årstjenst eller visst tillåtet näringsfång, eller af egna tillgångar eller genom andras vårdnad sin bergning och ständiga uppehälle njuter, eller å landet är gift samt å visst ställe mantalsskrifven och boende, der han sig ärligen försörjer." Lösdrifvare var äfven den, som "blifvit i mantal antecknad för husbondes räkning utan att hos honom emot erhållande af kost och lön tjenst förrätta."

Härvid bör dock märkas 1) att endast arbetsföra manspersoner kunde sändas till ofvan omtalade arbetsställen (3 §); 2) att med dem, som voro dugliga till krigstjenst fortfarande skulle förfaras efter värfningsstadgan (2 §); 3) att om utrymme komme att saknas till emottagande å arbetsställena af dem, som eljest bort ditsändas, de såsom förut skulle förvaras å någon fästning (K. Br. 24 Dec. 1805).

Öfverståth.embetet och K. Bef. voro de myndigheter, som skulle fälla utslag i hithörande mål. K. Bef. i det län, der arbetsstället var beläget, hade äfven pröfningsrätten, när arbetskarlen borde frigifvas. Detta borde i allmänhet ej ske förr än halft år efter hans ankomst till arbetsstället samt i ingen händelse förr än han erhållit tjenst eller annat näringsfång, d. v. s. orsaken till hans ditsändande upphört. Äfven om han erhållit "försvar eller näringsfång" [1]), borde han ej frigifvas, i händelse han gjort sig känd för vanart eller lättja.

Man hade i och med denna författning kommit in på en helt ny theori. I den föregående lagstiftningen hade man visserligen bestraffat

[1]) Detta uttryck visar tydligt nog, att ordet försvar ännu var liktydigt med laga tjenst. Ännu 1819 förekommer det användt i denna bemärkelse. Första gången, vi sett termen "försvarslös", är i en citation ur ett underdånigt memorial 18 Juni 1819 af Just. Kansl. Turdfjell. Då han likväl benämner dem "de s. k. försvarslöse"; synes namnet redan hafva varit i allmänt bruk.

Digitized by Google

landsstrykare och tiggare för deras farlighets skull; den tvångsbehandling deremot, som andra lösdrifvare underkastades, motiverades genom framhållandet af det billiga deruti, att hvarje arbetsför medborgare skulle göra nytta. Derföre ville man ej såsom straff erkänna den tvungna krigstjensten [1]) och stundom ej heller andra försvarslöshetens påföljder, som endast skulle vara medel att låta lösdrifvaren verka till fäderneslandets gagn. Författningen af 1804 vet föga af denna theori. Den baserar sig egentligen på angelägenheten att upprätthålla allmänna säkerheten. Men är detta lösdrifverilagstiftningens ändamål, då bör man lemna alla dem i ro, som icke synas vara farliga. Då blir det äfven en pligt, på samma gång som det är förmånligt, för staten att tillse, det alla, som vilja ärligt försörja sig, må få tillfälle dertill. Men i stället för att antaga de konseqvenser, som den nu uppställda theorien bar i sitt sköte, lät man till en början nästan allting förblifva vid det gamla. Man ställde blott en ny princip i spetsen för en gammal lagstiftning. Så lät man den gamla termen *lösdrifvare* vara lika omfattande som förut; man borttog inga af de hämmande skrankor, som förlamade industrien och derigenom minskade arbetstillfällena; man gjorde ingen skillnad mellan lösdrifvare, hvilkas arbetslöshet berodde på deras egen vilja, och dem, som ville, men ej kunde få loflig sysselsättning; man visste slutligen ej af något annat sätt att borttaga lösdrifveriets farlighet, än att sända försvarslösa till allmänna arbetsställen, fästningar, korrektionsanstalter, såsom de gamla rasp- och spinnhusen snart nog började att benämnas. Hela den följande utvecklingen kan nu karakteriseras såsom ett fortsatt sträfvande att låta den nya principen ombilda lösdrifvarelagstiftningens detaljer.

Det var dock egentligen vissa praktiska svårigheter, som först riktade lagstiftarens uppmärksamhet åt detta håll [2]). Lösdrifvarnes på ett oroande sätt tillväxande antal fyllde alla arbetsinrättningar och fängelser och gjorde nya behöfliga. Rotehållares och värfvares ännu qvarstående rätt att använda lösdrifvare till soldater användes allt mindre.

---

[1]) K. Kung. 3 Juli 1759 "att de i Landsorterna lediga manspersoner böra ofördröjligen antaga Hemmansbruk etc. eller ock träda uti Krigstjenst", säger om den sistnämnda, att den "ingalunda må anses såsom något straff, utan allena såsom ett medel att föranlåta personer blifva för fäderneslandet nyttige lemmar." Se äfven Värfningsstadgan 7 April 1802 § 15.

[2]) Den följande framställningen grundar sig, utom på författningar, hufvudsakligen på förut omtalade artikelserier: "Om orsakerna till brottsligheten i Sverige", och "Om fångvården" i Statstidningen för 1836 och 1837, samt Geijers äfven förut omtalade artiklar i fattigvårdsfrågan.

Digitized by Google

Alla hemföllo derföre till fångvården. Man kom derigenom att tänka på nödvändigheten att något mera begränsa det nog omfattande begreppet lösdrifvare, eller, kanske rättare, att uppställa nya arter af laga försvar. Detta skedde genom K. F. 29 Juni 1833 "huru med försvarslösa personer förhållas bör." De nya sätt att skydda den personliga friheten, som omtalas i denna förordnings 1 §, äro tvenne. 1) Vederbörande församlings å sockenstämma yttrade omdöme, att någon var känd, såsom den der ärligen sig försörjde, antingen genom egna medel, eller genom arbete eller annan loflig sysselsättning. 2) Borgen af en eller flere med vederhäftighetsintyg af pastor i församlingen eller i stad af magistrat samt å landet af kronofogde försedde personer. Dessa skulle förbinda sig att ansvara för så väl den på detta sätt försvarades och, om han var gift, äfven hans hustrus och hemmavarande barns utskylder för året, som ock för utgifvandet af böter och den ersättning, som borde utgå, ifall han under ett år derefter eller till dess han erhållit annat laga försvar, begick olofligt tillgrepp eller annan förbrytelse, hvaraf allmän säkerhet stördes. Löftesmans ansvarighet för böter och ersättning öfversteg dock ej 50 rdr banko. Denna borgen skulle, jemte uppgift på de slags arbeten, hvarmed personen i fråga ville försörja sig, aflemnas vid mantalsskrifningen i personens hemort, men kunde äfven vid andra tillfällen personen affordras, närhelst deremellan fråga om hans laga försvar uppstod.

Deremot förbigick 1833 års författning en form af laga försvar, som omtalas i 1802 års värfningsstadga, 1805 års legostadga och 1819 års förordning (Aug. 31) angående sysslolösa och vanartiga personers insättande och hållande till arbete å de allmänna arbetsinrättningarne; vi mena det skydd, som förvärfvades genom att vara gift samt mantalsskrifven och boende å visst ställe, der man sig ärligen försörjde.

Lösdrifvareantalets förminskande ville man äfven vinna på en annan väg. Man sökte nemligen på allt sätt befordra och underlätta lösdrifvares försök att erhålla laga försvar. Genom K. Br. 7 Febr. 1816 förordnades, att de, som ej straffats för vanhedrande brott skulle vid saknad af försvar eller näringsfång först föreläggas att, såvida de ej ville såsom lösdrifvare behandlas, inom viss tid skaffa sig tjenst eller annan laga sysselsättning. Derjemte befalldes K. Bef. med sorgfällighet bereda utvägar till arbete, samt förbjöds att å arbetsinrättningar och fästningar insätta andra än dem, som icke sjelfva begagnade tillfället att erhålla näringsfång eller ådagalade ett uppförande, som ansågs menligt för ordning och säkerhet. Förordningen af 1819, enligt hvilken till de allmänna arbetsställena kunde försändas arbetsföra personer af mankön, som besvärade med tiggeri (när plats saknades å

Digitized by Google

arbetsställe för orten), eller som undergått bestraffning för tjufnad, ville äfven, att lämplig tid skulle personen föreläggas till att skaffa sig tjenst eller sysselsättning. Endast om personen varit straffad för tjufnad, *kunde* K. Bef. låta under tiden hålla honom häktad. — All den mildring, som blifvit genomförd genom författningarne af 1804 och 1819 samt 1816 års K. Br. hade kommit endast manspersoner till godo. Qvinnor, som förvarades hvarken å de allmänna arbetsställena eller å fästningar utan å korrektionsrättningar, hade deraf intet gagn. Sedan fångvårdsstyrelsen påpekat detta missförhållande, ställdes ordalagen i 1833 års lösdrifvareförfattning så allmänt, att äfven qvinnor derunder inbegrepos. Denna författning skiljer mellan blott försvarslösa, och på en gång försvarslösa och vanartade personer. Vanartad kallades den, som blifvit dömd och straffad för bedrägligt eller ärerörigt förhållande eller tjufnad eller inbrott i afsigt att stjäla, äfvensom den, som, tilltalad för hvad brott som helst af gröfre art, antingen blifvit dertill saker fälld, eller i brist af full bevisning likväl funnits om brottet i den mån besvärad, att saken blifvit åt framtiden lemnad. Dessa borde, om försvarslösa, endast undantagsvis lemnas på fri fot, och äfven om de genast kunde uppgifva välkänd och till tjenstehjons antagande behörig husbonde, som ville taga dem i sin tjenst, så var detta ändå ej tillräckligt att skydda dem, såvida ej den tillämnade husbonden var villig att skriftligen åtaga sig vissa förpligtelser beträffande sitt nya tjenstehjon (§ 13). Härifrån undantogos (7 §) dock de, som blott voro straffade för enkel stöld, hvilka i allmänhet borde behandlas i likhet med vanliga lösdrifvare, som genom eget förvållande kommit i saknad af laglig utväg till sin försörjning. Dessa skulle föreläggas viss tid att skaffa sig sysselsättning och kunde äfven förpassas till viss ort inom länet, att der söka sig bergning (6 §). Den som fört oförvitlig vandel, men af orsaker, som ej skäligen kunde räknas honom till last, blifvit försvarslös, skulle likaledes föreläggas viss, efter omständigheterna lämpad, tillräcklig tid att skaffa sig försvar och kunde derunder förpassas till någon ort inom eller utom länet, der han trodde sig kunna få arbete eller tjenst. Lyckades ej detta och hade personen ej missbrukat sin frihet, var han berättigad att erhålla förlängd tid samt nytt pass till bestämd ort (5 §). *Ville* han ej vidare söka försörjning, eller hade han öfverträdt i passet meddelad föreskrift och kunde eller ville ej mansperson ingå vid indeldt regemente, båtsmanshåll eller värfvad trupp, så skulle han försändas till sysselsättning vid allmänt arbete i orten eller till arbetsinrättning inom länet, eller, om detta af en eller annan orsak var omöjligt, till allmän korrektionsinrättning (8 §). Friska och arbetsföra landsstrykare eller tiggare, som vid

Digitized by Google

anställd undersökning ej befunnos vanartade, skulle förpassas till hemorten och förständigas att inom en månad förse sig med laga försvar (12 §).

Innan försvarslös fick afsändas till pionierkår[1]) eller allmän korrektionsinrättning, skulle i allmänhet vederbörande församling höras å sockenstämma, om tillfälle vore till hans användande hos pålitlig husbonde inom församlingen m. m. I städer, der poliskammare funnes, skulle den draga försorg om dylika upplysningars inhämtande.

Men man var äfven angelägen om, att till allmänt arbete använda lösdrifvare skulle få laga försvar. Derföre anbefalldes kommendant genom 9 § af 1804 års författning att lemna arbetskarl, som det önskade, biträde till att å viss uppgifven ort skriftligen efterhöra, om tjenst eller annat tillfälle till bergning der kunde stå honom öppen. Frigifvas fick han icke, förr än han erhållit tjenst eller annat lofligt näringsfång och äfven då i allmänhet ej, förr än han tillbragt 6 månader å arbetsstället, samt i ingen händelse, förr än han sitt lefverne bättrat, om han utmärkt sig för vanart eller lättja. Författningen af 1819 låter arbetskarl blifva fri, närhelst han kunde förete bevis af säker person, att han skulle erhålla tjenst eller stadigt arbete, eller när anmälan skedde, att för hans bergning skulle sörjas (15 §); dessutom när han genom gåfva, arbete eller annorledes blifvit ägare af 33 rdr 16 sk. banko, och under de 3 sista månaderna gjort sig känd för flit och ordning (16 §). För att underlätta arbetskarlars erhållande af laga försvar voro äfven kommendanterna skyldiga att tillhandagå den, som sådant begärde, med upplysningar om under deras befäl stående manskap, samt att låta skrifva till uppgifven ort för att efterhöra tjenst eller arbete (17 §). För flit och pålitlighet utmärkt arbetskarl kunde tillåtas att, försedd med pass samt bevis om uppförande, bortgå för att söka arbetstillfällen. Lyckades han, skulle han genom närmaste kronobetjent låta underrätta kommendanten. Eljest skulle han återvända vid permissionstidens slut (18 §).

Försvarslöshetsförfattningen af 1833 gjorde häruti få väsendtliga ändringar. Kommendants skyldighet att söka skaffa årstjenst eller annat laga försvar åt för försvarslöshet till allmänt arbetsställe försända, samt rättighet att på viss tid permittera dem för att sjelfva söka anställning är öfverflyttad till styrelsen öfver fängelser och arbetsinrättningar (17 §). Vanartade samt de, som ådagalagt "serdeles okynne och så våldsamma eller brottsliga anlag", att deras personliga frihet kunde anses vådlig för allmän säkerhet, borde frigifvas, blott om den blifvande husbonden ville åtaga sig vissa förpligtelser (14 §). Ågan-

[1]) Om denna skall längre fram vidare ordas.

Digitized by Google

det af en viss penningsumma såsom frigifningsgrund omtalas icke. De, som utan egen skuld blifvit försvarslösa och derför blifvit efter 8 § försända till allmänt arbete i orten eller arbetsinrättning för länet eller allmän korrektionsinrättning, ägde, enär uppsägningsdag inträffade, frihet intill nästa flyttningstid att söka sig laga försvar hos den, hans arbete inom länet kunde behöfva. Misslyckades han, skulle han åter infinna sig der, hvarifrån han utgått (§ 8).

Viss bestämd arbetstid, vid hvars slut lösdrifvaren ovilkorligen skulle försättas i frihet, omtalas hvarken här eller i föregående författningar. Det första spåret till en lagstiftarens tanke att till en viss tid begränsa till försvarslöshet dömd persons strafftid finnes i K. Br. till fångvårdsstyrelsen 26 Okt. 1826, då pionierkårens båda reglementen, det militäriska och det ekonomiska, till styrelsen öfverlemnades. K. M:t antyder, att man ifrågasatt, att pionier borde efter viss tids tjenstgöring få från kåren afgå, men förklarar att frågan borde hvila, tills en ny lösdrifvareförfattning blifvit utfärdad. Den 13:de paragrafen af kårens militäriska reglemente, der det talas om pioniers "slutade tjenstetid" samt hans "afskedstagande", utan att detta sättes i nödvändigt sammanhang med erhållandet af laga årstjenst, visar äfven nog uppenbart, hvad som varit den ursprungliga meningen i nu omordade hänseende. Sedan 1833 års författning utkommit, uppfylldes det år 1826 gifna löftet genom K. K. 30 Maj 1834, der tjenstetiden bestämdes till 2—4 år. Den till tjenstgöring vid pionierkår dömde skulle genast frigifvas, om han kunde erhålla laga försvar, innan han till kåren ankommit. Sedermera erbjuden årstjenst eller annat försvar befriade honom icke, förr än minst 2 år förflutit från hans ankomst till kåren.

Men det var icke blott lösdrifvarnes myckenhet och de öfverfyllda fängelserna, som väckte bekymmer. Man kunde ej dölja för sig, att alla ansträngningar och uppoffringar, man gjort och gjorde, tycktes snarare skada än gagna. Man ville — så hette det redan 1804 — förmå dem, som missbrukade sin frihet, att blifva gagneliga och bereda deras förbättring. Men erfarenheten visade, att den frigifne f. d. lösdrifvaren i flertalet af fall var mera förderfvad, än när den till förbättring ämnade behandlingen började. Sedan 1804 års författning utkommit, skulle lösdrifvare af mankön hållas till arbete dels å de allmänna arbetsställena i Carlskrona och Helsingfors, dels å fästningar. Qvinnor åter användes såsom förut till arbete å rasp- och spinnhusen. De nya åsigter, som ville göra sig gällande om det lämpligaste straffsystemet, påkallade emellertid ett större antal och efter nya principer inrättade fängelser. Man ville genom fängelsestraff korrigera brottslingen, derföre gaf man de nya straffanstalterna namnet korrektionshus. Ifrån

Digitized by Google

1815 eller, om man så vill, 1813[1]) arbetades hos oss allvarligen på denna sak. Det första resultatet var anläggandet af ett arbets- och korrektionshus i Wadstena, med ungefär samma ändamål som de allmänna arbetsställena af 1804. Derjemte inrättades äfven smärre korrektionshus för vissa orter. Såsom det tyckes brist på arbete vid korrektionsinrättningen i Wadstena, föranledde dess upphäfvande 1827. Föregående år hade man såsom en förberedelse dertill anlagt en ny större korrektionsanstalt för karlar å Långholmen vid Stockholm. En annan dylik i Malmö för de södra orterna började ungefär samtidigt. Äfven vid Vaxholms fästning förvarades korrektionister. För qvinnor anlades en ny korrektionsanstalt å Norrmalm, hvarjemte äfven rasp- och spinn-husen i Norrköping och Götheborg numera benämnas korrektionsinrättningar. Å anstalter med detta namn för karlar förvarades brottslingar dömda till mindre nesligt fängelse samt en mängd för försvarslöshet dömda. Å korrektionshus för qvinnor tyckas alla sin frihet beröfvade personer af detta kön hafva blifvit förvarade, orsaken till deras straff må hafva varit hvilken som helst. De smärre korrektionsinrättningarne i orterna lära till en stor del hafva vid denna tid upphört.

Olämpligheten af denna anordning ligger för klar dag. Sammanförandet af en massa personer med dålig moralitet är alltid vådlig. Det är att frukta, att de mera förderfvade skola blifva de tongifvande i skaran. Åtminstone fordras synnerliga försigtighetsmått för att så icke skall blifva förhållandet. I de Svenska korrektionshusen sammanfördes icke blott en mängd försvarslösa i gemensamhetsfängelser, hvilket redan var vådligt; man gaf dem dessutom till sällskap verkliga brottslingar. Följden blef ock den, att brottslingarnes klass företrädesvis rekryterades genom frigifna försvarslösa och att "namnet korrektionist blef en förskräckelse för hela landet" [2]).

Samtidigt med korrektionsinrättningarnes omtalade koncentrering bildades äfven den s. k. pionierkåren[3]). Dess ändamål voro, enligt 1 § af kårens militäriska reglemente, "att manskapet må under sin tjenstetid vinna en sådan moralisk förbättring, att detsamma derefter kan återlemnas till samhället såsom frie och gagnelige medborgare; och att truppen genom nyttigt arbete må återgälda statens på densamma an-

---

[1]) Lagkommittéen framställde i ett betänkande af den 31 Mars 1813 behofvet af korrektionsanstalter. År 1815 kom ärendet för R. St. (Geijer p. anf. st. pagg. 102, 103).

[2]) Geijer p. anf. st. pag. 129.

[3]) K. B. 21 Dec. 1825; dito 26 Okt. 1826, båda till styrelsen öfver fängelser och arbetsinrättningar i riket.

Digitized by Google

vända kostnader." Det första ändamålet förklaras vara det vigtigaste. Det för pionierkåren egendomliga förbättringsmedlet var den militäriska tukt, som vid kåren skulle herrska. Dessutom inrättades en s. k. elitklass, hvars medlemmar tillades vissa företrädesrättigheter, och dit pionierer, som länge utmärkt sig för lydnad, ordning o. s. v. uppflyttades[1]). — Till pionierer skulle uttagas till arbete dugliga, till förut befintliga arbetsinrättningar försända, arbetskarlar, som utmärkt sig för ett stilla och beskedligt uppförande samt ej begått gröfre brott eller itererade stölder. Sådana personer skulle ock sedermera kunna direkte försändas till pionierkåren, så långt utrymmet det medgaf. Kåren skulle hafva sin station å Wanäs fästning och bestå af 2 kompagnier, hvardera af 150 man[2]).

Försvarslöshetsförordningen af år 1833, som i allmänhet skulle råda bot på öfverklagade missförhållanden i denna lagstiftningsgren, skiljde, såsom vi redan omtalat, mellan olika klasser af försvarslösa och vanartade personer. Dessa olika klasser borde enligt författningens tydliga mening behandlas på olika sätt. De, som utan egen skuld saknade laga försvar borde ej sammanblandas med de öfriga. Äfven om man nödgades förvara dem å korrektionsinrättning, var det uttryckligen förbudet att sammanföra dem med vanartade eller för brott straffade personer. De, som sjelfva voro skulden till sin belägenhet, skulle blifva pionierer eller sändas till korrektionsinrättningar (9 §). Å sistnämnde ställe skulle äfven vanartade personer förvaras (13 §) o. s. v. — Det ser dock ut som skulle dessa välmenande föreskrifter ej kunnat genomföras tillfölje af brist på utrymme.

Alla dessa anstalter visade sig dock vanmäktiga. Pionierkårens militäriska tukt, om den än lemnade något bättre resultater än behandlingen å korrektionsinrättning, lyckades dock ej så, att ju icke allmänheten skydde äfven pioniererna. Och framförallt var antalet för försvarslöshet tilltalade i ett jemnt stigande. År 1834 voro för denna förseelse dömda 1941, 1842 hade antalet vuxit till 2372. Arbets- och korrektions-inrättningarne voro äfven med pionierkårens hjelp oförmögna att emottaga alla. Många måste derför tillsvidare förvaras i länshäktena. — Alla dessa missförhållanden underkastades nu en skarp kritik af den man[3]). som bättre än någon annan borde känna tillståndet i denna sak. I en artikelserie: "Om orsakerna till brottsligheten

[1]) Militär.Regl. för pionierkåren § 10.

[2]) K. Br. 21 Dec. 1825 till styrelsen öfver fängelser och arbetsinrättningar i riket.

[3]) Generaldirektören i fångvårdsstyrelsen C. Livijn.

Digitized by Google

i Sverige", införd i Statstidningen för 1836; i fångvårdsstyrelsens berättelse af 1837; i flera till regeringen ingifna skrifvelser, hvaraf den vigtigaste: "Promemoria angående Sveriges försvarslöshetssystem, ingifven till H. Excellens Herr Justitie-Stats-Ministern" (April 1844) skildrade han i starka färger de missförhållanden, hvartill den bestående lagstiftningen fört, samt uppdrog i raska drag bilden af en ny lösdrifvarelagstiftning, sådan den i hans tanke borde vara. Han antydde det obilliga i det ännu i så mycket fortlefvande näringstvånget, när man ville betrakta bristen på sysselsättning såsom straffbar; betonade starkt skillnaden mellan dem, som icke *kunde* få sysselsättning, och dem, som icke *ville* arbeta; önskade för de förras räkning frivilliga arbetshus och blott för de sednare tvångsarbetshus, som dock skulle bestämdt skiljas från straffanstalter för brott; ville derföre upplifva arbetsanstalterna för länen; yrkade, att åt sockennämnderna borde uppdragas en slags polismyndighet inom församlingen o. s. v.

Redan förut hade på fångvårdsstyrelsens hemställan och efter flera andra auktoriteters hörande pionierkåren blifvit upplöst[1]) och i dess ställe inrättats en kronoarbetskår[2]), indelad i 4 klasser, en fästningsklass, en lägre och en högre fältklass samt en soldatklass. I den sistnämnda klassen skulle insättas ur rullorne för brott utstrukna soldater vid värfvade regementen, som ännu ej uttjent sin kapitulationstid[3]). I de 3 öfriga klasserna skulle emottagas försvarslösa, fördelade efter den större eller mindre grad af moralisk misstänkthet, som på grund af begångna brott eller föregående uppförande kunde anses vidlåda dem[4]). Man ville såväl bereda utrymme till emottagande af det allt fortfarande tillväxande antalet till allmänt arbete dömda försvarslösa, som ock genom förändring i behandlingen befordra deras förbättring. Behandlingen är dock mycket likartad med den upplösta pionierkårens. Liksom denna står äfven kronoarbetskåren under militärisk tukt, har sin elitklass med vissa företrädesrättigheter o. s. v. Den skall dock användas icke blott vid fästningsbyggnaden å Carlsborg, utan i allmänhet vid större

---

1) Fångvårdsstyrelsens Circulär 14 Okt. 1843.

2) K. M:ts Skrifvelse till fångvårdsstyrelsen 8 Aug. 1842. Reglemente för kronoarbetskåren s. d.

3) Ända sedan 1804 hafva likartade stadganden förekommit i lösdrifvareförfattningarne. Vi hafva dock alltid förbigått dem såsom icke tillhörande vårt ämne.

4) Dessa synas sedermera blifvit sammanslagna till en enda, den s. k. fästningsklassen, hvaremot en ny, benämnd pionierklass, inrättats för personer, som insättas i kronoarbetskåren på grund af K. K. 13 Juli 1853, § 8, mom. 2.

Digitized by Google

arbetsföretag för allmän eller enskilt räkning. Genom kungörelse i Statstidningen i Juli månad hvarje år skall embetsverk, bolag eller enskilta uppmanas att, om de under följande året vilja använda kronoarbetskarlar, göra anmälan om antalet, som önskas, samt vilkoren för användandet. — Man tyckte sig hafva märkt, att arbete i fria luften hade på arbetarnes moralitet ett välgörande inflytande. Sådant ville man derföre företrädesvis bereda. I brist derpå skall fångvårdsstyrelsen söka anskaffa annan sysselsättning. — Arbetet bör om möjligt ställas på beting, så att arbetaren må sättas i stånd att genom flit sjelf något förtjena. Dessa flitpenningar får han till någon del använda till förbättring af sin belägenhet. Äfven behandlingen i öfrigt såsom religionsvård och undervisning, syftar till manskapets förbättring[1]).

År 1846 den 29 Maj utkom slutligen en ny försvarslöshetsförfattning, som, med några förändringar och tillägg genom K. K. 13 Juli 1853, ännu är gällande. Om den än icke genomförde alla de förändringar, generaldirektör Livijn yrkat, så måste dock erkännas, att den, begagnande sig af hans fingervisningar, utgjorde ett stort steg framåt. Detta visar sig dock bäst af den framställning af författningens hufvudsakliga stadganden, som vi nu gå att gifva.

A. *Hvilka böra betraktas såsom försvarslösa?*

När utländska lagstiftningar skola bestämma, hvilka personer böra såsom landsstrykare eller lösdrifvare underkastas vissa försigtighetsmått eller t. o. m. straff, så sker detta på ett positivt sätt. Den, som ströfvar omkring, saknande yrke m. m.; den, som tigger; den, som genom eget förvållande är i behof af offentligt understöd; han är farlig för allmänna säkerheten eller öfver honom har det allmänna serskilta rättigheter. — Den Svenska lösdrifvarelagstiftningen går en helt annan

[1]) Genom K. Br. 30 Okt. 1845 tillätos f. d. kronoarbetskarlar att under vissa vilkor ingå såsom frivilliga vid kronoarbetskåren. Tillåtelsen, ämnad såsom tillfällig på grund af då rådande tryckta ställning, gjordes permanent genom K. Br. 17 Okt 1846; samt utsträcktes till f. d. fästningsfångar samt dem, som jemlikt 6 § K. F. 29 Maj 1846 åläggas att skaffa sig laga försvar (K. Br. 18 Okt. 1850). De, som emottagas, skola vara sådana, att de enligt kronoarbetskårens reglemente få ditsändas. De räknas till fästningsklassen och skola qvarstadna enligt öfverenskommelse från 12 till 24 månader. — Äfven å arbetsfängelserna å Långholmen och Norrmalm må ett mindre antal försvarslösa emottagas såsom frivilliga (vi tro enligt K. Br. 24 April 1849, omtaladt i fångvårdsstyrelsens berättelse för 1857).

Digitized by Google

väg. Den gifver en lång förteckning på de olika förhållanden, som numera bereda laga försvar. Den, som saknar försvar, är försvarslös, d. v. s. lösdrifvare i den Svenska lagens mening. Orsaken till detta lagstiftarens sätt att gå till väga är otvifvelaktigt att söka i försvarslöshetslagstiftningens föregående utveckling.

För att få tydligt, hvem som bör anses såsom försvarslös, måste vi således taga kännedom om begreppet *laga försvar*.

Med laga försvar förstå vi hvarje lefnadsställning, vid hvars närvaro lagen icke anser några serskilta försigtighetsmått emot befarade rättskränkningar vara af behofvet påkallade[1]). — De olika arterna af laga försvar omtalas i 1 § af K. F. 13 Juli 1853. som något ändrar 1 § af K. F. 29 Maj 1846. Såsom laga försvar anses

1) Innehafvande af allmän tjenst; hvarmed kan förstås anställning såväl direkt under K. M. och kronan, som hos vederbörligen auktoriserade korporationer.

2) Idkande af något yrke. — Af dessa uppräknas några såsom fria konster, studier, handel, handtverk, jordbruk m. fl. — Att "idka" måste betyda att hafva till sin egentliga sysselsättning. Den kan icke sägas idka studier, som blott tillfälligtvis läser en bok; ej heller den jordbruk, som innehafver en liten jordlapp, hvars skötande för honom är en bisak. — Deremot fordras ej såsom vilkor, för att någon skall erkännas idka ett yrke, att han deraf skall hafva någon verklig afkomst. Äfven om det skulle gå med förlust, eller om han alldeles icke sysselsätter sig dermed för afkomstens skull, såsom ju möjligt är t. ex. i fråga om fria konster eller studier, så idkar han det likafullt, såfort det utgör det centrum, kring hvilket hans verksamhet hufvudsakligen vänder sig. — Om idkandet af fria konster eller studier sker vid af staten auktoriserade läroverk eller icke, är likgiltigt. Lagen säger derom ingenting och då är det oberättigadt att på eget bevåg utesluta ettdera. Dock är det naturligtvis lättare att bevisa tillvaron af detta laga försvar, om man är lärare eller lärjunge vid af statens auktoriseradt läroverk, än om man arbetar utan att tillhöra något sådant.

3) Att bevisligen genom egna tillgångar eller andras vårdnad äga sin bergning.

Till dem, som genom andras vårdnad äga sin bergning, måste räknas alla de, som äro berättigade att åtnjuta full fattigförsörjning eller som enligt K. K. 25 Jan. 1855 hafva rätt till underhåll af för-

---

[1]) Bergfalk (p. anf. st. pag. 10) definierar laga försvar såsom "alla de utvägar, som K. F. 29 Juni 1833 anvisat till undgående af äfventyret att såsom försvarslös person behandlas."

Digitized by Google

äldrar eller barn. — Äfven om vederbörande församling icke uppfyller sin skyldighet i detta afseende, kunna de likafullt icke anses försvarslösa. Eljest skulle ju någon kunna drabbas af försvarslöshetens följder derföre, att en annan fysisk eller moralisk person åsidosatte sina skyldigheter[1]).

Äfven barn åtnjuta detta laga försvar. Om de ej underhållas genom egna medel eller anförvandters eller välvilliga medmenniskors eller barmhertighetsinrättningars försorg, så tillhör det fattigvården att sörja för dem. Men då barnen snart nog kunna börja göra nytta och således ej längre äro till arbete alldeles oförmögna, kan fråga uppstå, när skyldighet för dem inträder att vara försedda med något annat laga försvar. Lagen säger ingenting bestämdt härom. Dock synes sannolikt att denna skyldighet inträder vid uppnådd 15 års ålder. Så stadgades i 1 § af 1805 års tjenstehjonsstadga, och, om än detta lagrum är upphäfdt, synes dock med hela vår lagstiftning mest öfverensstämmande att låta skyldigheten att sjelf förse sig med försvar inträda vid denna ålder[2]).

4) Tjenst enligt gällande legostadga för husbönder och tjenstehjon eller handels-, handtverks- och fabriks-reglementen.

5) Att vara känd, såsom den der iakttager ordning och sedlighet i sitt lefverne samt söker efter förmåga sig ärligen försörja. Detta laga försvar utgör en utvidgning af det redan i 1802 års värfningsstadga omtalade att vara gift och å visst ställe mantalsskrifven och boende samt der sig ärligen försörja. Huru långt mera omfattande det nuvarande laga försvaret är, springer af sig sjelft i ögonen. Genom detta laga försvar borde skyddas alla, som föra ett ordentligt och redligt lefnadssätt, äfven om de af fysisk bräcklighet eller bristande arbetstillfällen ej kunna förvärfva hela sitt uppehälle. Att man är känd på ofvanbeskrifna sätt kan styrkas genom intyg af behörig embetsmyndighet eller tjensteman, hvarmed 1846 och 1853 ej kunde me-

---

[1]) Se äfven 17 § af K. F. 29 Maj 1846, som förbjuder att till allmänt arbete döma den, som är till allmänt arbete oförmögen. Om sådant likafullt sker, skall personen återlemnas "till den embetsmyndighet, som i målet dömt för vidare förordnande efter gällande föreskrifter." Med dessa föreskrifter menas naturligtvis de, som föreskrifva, huru sådana personer skola underhållas. Se äfven 20 § 2 mom. af K. F. 13 Juli 1853 angående fattigvården i riket.

[2]) I analogi härmed heter det äfven i K. F. 13 Juli 1853 § 20 mom. 2: "Den, som efter fylld femton års ålder beträdes med betlande, är förfallen att behandlas som försvarslös" o. s. v. Man tyckes här förutsätta, att sådan behandling ej borde äga rum med yngre personer.

Digitized by Google

nas andra än de, som ägde utfärda pass eller annan offentlig handling, när denna under vissa förhållanden kunde företräda passets ställe. Enligt 1846 års författning kunde sådana intyg — hvilket ord ej gerna kan betyda annat än skriftligt bevis — utfärdas äfven af sockennämnd eller tillsyningsman. Hvartill intyg af dessa sednare skulle tjena, synes ej fullt klart, då de ej kunde gälla såsom resedokumenter och måste anses obehöfliga inom församlingen. Så tyckes man äfven hafva tänkt sig saken 1853, hvarföre sockennämnds eller i stad tillsyningsmans blotta kunskap om personens goda uppförande ansetts nog till hans skyddande. Stadgandets sednare del stod der således blott såsom en underrättelse för dessa auktoriteter, att de ej ägde såsom försvarslösa betrakta och behandla personer med ofta omtalade lefnadssätt.

Genom K. F. 21 Sept. 1860 är skyldigheten för resande att vara försedda med pass upphäfd, utom hvad angår försvarslösa. De, som äga laga försvar, äro således icke skyldiga, att förse sig med några slags reseurkunder, hvarthelst de än begifva sig. Men en försvarslös, som färdas utom sin socken, skall vara försedd med pass eller tillståndsbevis. Nu uppstår den frågan: hvaraf skola vederbörande auktoriteter kunna veta, om en främling är försvarslös och således skyldig att medföra något skriftligt bevis, eller icke? Vid ganska många tillfällen kan det skönjas af åtskilliga yttre omständigheter, att en person sannolikt har laga försvar. Men vid många andra kan ett misstag vara ganska ursäktligt[1]. Den, som vill trygga sig för de obehag, ett sådant kan medföra, gör derföre klokt uti att förse sig med något slags intyg, som bevisar honom äga laga försvar. Såsom skyddande torde få anses pass, som man naturligtvis får begära, om man än ej är skyldig dertill; arbetsbetyg enligt K. F. 12 Febr. 1858; samt intyg af, å landet, sockennämnd, och i stad, tillsyningsman, att man är känd för ett ordentligt och arbetsamt lefnadssätt. Ehuru författningen af 13 Juli 1853 ingenting säger om intyg af sistnämnde personer, så måste man likväl tillägga dem full bevisningskraft. Nu mera, sedan passtvånget blifvit upphäfdt, äro de ock fullt tillräckliga.

De, som icke hafva laga försvar under någon af nu uppgifna former, äro försvarslösa.

---

[1]) I 3 § 4 mom. af K. St. om försvarslösa personer tillåtes K. Bef., när för denna myndighet inställes okänd person, som ej vill göra reda för sig eller hvars uppgifter förefalla osanna, att, tills rätta förhållandet kan utredas, insätta en sådan i kronohäkte eller korrektionsinrättning o. s. v. Detta stadgande, hvaruti K. F. 21 Sept. 1860 icke gör någon ändring, bekräftar riktigheten af det i texten sagda.

Digitized by Google

Enligt K. F. 13 Juli 1853 angående fattigvården i riket, skola såsom försvarslösa behandlas:

1) Arbetsför person, som står under fattigvårdsstyrelsens husbondevälde, men vägrar att fullgöra det arbete, honom af styrelsen eller af annan, utaf densamma utsedd, person föresättes (7 § 4 mom.)

Hvilka de äro, som stå under fattigvårdsstyrelsens husbondevälde, synes af 7 § 1 och 3 momm.

2) Fattighjon, som visat tredska, sjelfsvåld, oordentlighet eller sturskhet utan att låta rätta sig deraf, att dess underhåll för någon tid varder af styrelsen lämpligen minskadt (7 § 4 mom.)

3) Den, som efter fylld femton års ålder beträdes med betlande, derest det icke kan visas, att fattigvårdsstyrelsen åsidosatt att om honom taga den vård, som, enligt denna förordning, densamma ålegat. (20 § 2 mom.)

4) Föräldrar, stjufföräldrar eller fosterföräldrar, som befalla eller tillåta sina under femton år gamla barn att betla, och som i detta fall behandlas lika med betlare. (20 § 3 mom.)

Hvad med betlande förstås synes af 20 § 1 mom.[1]).

Vid 2), 3) och 4) må anmärkas, att enligt 17 § af K. F. 29 Maj 1846 ingen får till allmänt arbete dömas, som är till arbete oförmögen. Genom dessa stadganden äro nu åtskilliga personer, som möjligen äga laga försvar, i afseende på behandlingssätt likstälda med försvarslösa. Det är dock att märka, att fattigvårdsförordningen undviker att gifva dem detta namn. Den säger blott, att de skola behandlas lika med dessa, dermed likasom antydande, att benämningen "försvarslös" understundom för dem vore en oegentlighet.

B. *Hvilka åtgärder i afseende på försvarslösa personers behandling finnas i nu gällande Svensk lag omtalade?*

Härom talar 2:dra mom. af 1 § K. F. 29 Maj 1845, hvilket moment blifvit lemnadt oförändradt af K. F. 13 Juli 1853, som gör än-

[1]) Den bestämning på betlande, som i detta lagrum gifves, leder till besynnerliga resultater, om den tolkas efter bokstafven. Då "hvar, som . . . . med begäran . . . . . . om allmosa . . . för egen del eller för annan, vänder sig till någon, som icke med fattigvården äger befattning", anses hafva betlat, så förklaras för tiggare och således förfallna att behandlas såsom försvarslösa alla de välvilliga personer, som hos vänner och bekanta anhålla om hjelp åt någon fattig eller sjukling, hvars nöd kommit till deras kunskap. Att detta ej varit lagstiftarens mening, är naturligtvis gifvet; men hans ord äro mindre väl valda.

Digitized by Google

dring blott i 1 mom. af denna paragraf. Der talas om *uppsigt*, *inskränkning i friheten att välja vistelseort* samt *vilkorligt arbetstvång*[1]. Utom dessa åtgärder finnes äfven ett och annat stadgande, som afser hjelp åt de försvarslösa. Då emellertid dessa stå i mer och mindre sammanhang med någon af de 3 förstnämnda, anse vi riktigast att anföra alla åtgärder angående försvarslösa under rubrikerna uppsigt, inskränkning i friheten att välja vistelseort, samt vilkorligt arbetstvång.

I. *Uppsigten* utöfvas af dertill inom kommunen serskilt utsedda personer. Hvad 1846 års författning, delvis modifierad genom de sednare årens kommunallagar, härom innehåller, är följande. Å landet utöfvas detta uppdrag, gemensamt eller distriktvis, af 2 eller flera välkända män, hvilka skola väljas bland kommunalnämndens medlemmar. (K. F. 29 Maj 1846 2 § 1 mom.) Att tillsyningsmännen skola utses af kommunalstämman synes af 2 § 4 mom. I städer utom Stockholm skulle enligt 1846 års författning 2 eller flera välkända och i staden boende män af sockenstämma utses till tillsyningsmän (2 § 3 mom.). Numera har naturligtvis denna befogenhet öfvergått till allmän rådstuga eller kommunalfullmäktige. (K. F. 21 Mars 1862 om kommunalstyrelse i stad §§ 6 och 9). I Stockholm utöfvas tillsyningsmännens befattning af en under fattigvårdsnämnden lydande ordningsbyrå. (K. M:ts Instr. för Stockholms Stads Fattigvårdsnämnd 4 Mars 1864 § 11), hvilken äfven äger att meddela hänvisning till intagande å arbetsinrättning (ib. § 10). Före denna tid funnos för hvardera af Stockholms territoriala församlingar serskilta tillsyningsmän, utsedda bland ledamöterna af församlingsnämndens afdelning för ordningsmål. (K. F. 29 Maj 1846 § 2 mom. 2).

Dessa sålunda organiserade myndigheter skola utöfva den uppsigt öfver försvarslösa, hvarom 1 § talar (2 § 1 mom.). Dervid likasom i allmänhet äga de att fordra nödig handräckning af vederbörande krono- och stadsbetjening. (2 § 5 mom.). Uppsigten, om hvars beskaffenhet ingenting finnes uttryckligen stadgadt, kan ej gerna innefatta annat än en tillsyningsmannens eller ordningsbyråns rätt och skyldighet att underrätta sig om försvarslösa personers belägenhet och uppförande för

[1] Lösdrifvare, tiggare och förbrytare kan, om han är Rysk eller Finsk undersåte, återsändas till sitt fädernesland enligt fördrag $^{27}/_{15}$ Dec. 1860, samt K. K. 16 April 1861. Har lösdrifvaren, tiggaren eller förbrytaren hustru och barn, böra de medfölja. Återsändning får ej äga rum med den, som 1) varit i allmän tjenst; 2) lagligen för egen räkning idkat jordbruk eller annat näringsfång; 3) ingått äktenskap med Svensk undersåte. Äfven de länder, med hvilka inga fördrag i detta ämne finnas, kunna naturligtvis ej vägra att emottaga egna undersåter, som dit återsändas.

Digitized by Google

att se, om de gifva anledning att befara några rättskränkningar. Tillsyningsmannen är således i förhållande till försvarslösa personer att betrakta såsom en kommunens polisman. Detta bestyrkes äfven af försvarslöshetsförordningens 4 §, som ålägger den, som hyser försvarslös hos sig, att anmäla honom, i Stockholm, innan nästa dag tilländagår, hos Öfverståthållareembetet och utom Stockholm, så fort ske kan, i stad hos polisnammare eller magistrat och å landet hos kronobetjent eller tillsyningsman. Försummandet häraf ådrager den felaktige böter. Tillsyningsman sättes här i jemnbredd med hvarjehanda polismyndigheter. Ändamålet med hela stadgandet är naturligtvis att sätta dessa i stånd till att kunna med synnerlig uppmärksamhet gifva akt på en person, hvars ställning anses göra honom misstänkt [1]).

Då det i 1 § 1 mom. heter: "Försvarslös skall vara *underkastad* den uppsigt" o. s. v., kunde man hafva anledning att förmoda, det denna uppsigt skulle ålägga honom vissa inskränkningar eller förpligtelser, såsom att för tillsyningsman anmäla sin vistelseort och sysselsättning. Men då lagen icke säger någonting derom, så måste man anse den ofta omtalade uppsigten lägga skyldigheter endast på tillsyningsmannens, icke på den försvarslöses skuldror. Dock kan den kännedom om en försvarslös persons lättjefulla lefnadssätt, som genom uppsigten eller annorledes vinnes, under vissa omständigheter ådraga honom en officiel varning inför kommunalnämnd eller af tillsyningsman i trovärdig person närvaro. (5 § 2 mom. sådant det lyder enligt K. K. 13 Juli 1853).

De uppdrag, som för öfrigt äro tillsyningsman ålagda, komma i det följande att framställas.

II. Försvarslös är vidare underkastad vissa inskränkningar i friheten att välja vistelseort.

K. F. 13 Juli 1853 angående fattigvården i riket § 15 stadgar, att ingen må i och för äfventyret af framtida fattigvårdstunga, inskränkas i rättigheten att välja vistelseort, der honom sådan af andra skäl ej lagligen kan förmenas. Såvidt vi hafva oss bekant, finnas inga "andra skäl" till att lagligen förmena någon flytta, hvart han behagar, förutsatt att han lyckas skaffa sig någon bostad. Nu heter det visserligen i samma §: "Är i afseende på försvarslösa personers *inflyttning* eller vistande inom fattigvårdssamhälle något att anmärka, iakttages

---

[1]) Anmälan antingen omedelbart eller genom magistrats, poliskammares eller kronobetjents försorg skall äfven ske hos Öfverståthållare eller K. Bef. vid tjenstehjons afvikande i vissa fall. K. K. 29 Maj 1846 angående ändring i legostadgan samt K. F. om försvarslösa personers behandling s. d. § 25.

Digitized by Google

dervid, hvad den angående försvarslösa och till allmänt arbete förfallna personer utfärdade författning innehåller." Men då nu denna författning icke alls talar om försvarslösa personers rätt att flytta från en ort till en annan, måste de i detta fall anses likställda med andra medborgare. Deremot är försvarslös förment att vistas utom den stad eller socken, som han tillhör, såvida han ej är försedd med pass eller tillståndsbevis. (3 § mom. 1). Pass, som enligt K. F. 21 Sept. 1860 i allmänhet numera ej är i Sverige erforderligt, är dock fortfarande behöfligt för försvarslös, närhelst han vill färdas längre än till angränsande socken eller stad, eller vara frånvarande längre tid än en vecka (§ 3 mom. 1. jfdt med § 26 mom. 4 samt K. F. 21 Sept. 1860).

Sedan sistnämnda K. F. upphäft K. K. 18 Maj 1824, måste rättigheten att utfärda pass åt försvarslösa hafva öfvergått till dem, som i allmänhet äro dertill berättigade [1]). Huru pass åt försvarslösa böra vara inrättade, säges i 26 § 1 mom. af K. F. 29 Maj 1846 samt K. K. 18 Maj 1824 § 8 [2]). Passet bör således innehålla åtskilliga uppgifter om den förpassade; hvarifrån han kommer och hvart han ämnar sig samt vägen han skall taga; stundom tiden, inom hvilken resan skall vara företagen o. s. v. Äfven skall upptagas de skyldigheter, som den förpassade har att iakttaga vid passets begagnande.

Alla de inskränkningar i försvarslös persons rättighet att erhålla pass, som voro stadgade genom K. K. 18 Maj 1824 måste anses vara upphäfda. Nu qvarstå endast de, som omtalas i 26 § 2 mom. af K. F. 29 Maj 1846. Enligt denna bör sådan försvarslös, som omtalas i 6 § 1 mom. af nämnde författning — hvilka dessa äro, skall framdeles omnämnas — ej utan synnerliga skäl förpassas för annat ändamål än att antingen begifva sig till den socken, personen tillhör, eller för att emottaga erbjuden tjenst hos välkänd och pålitlig husbonde. Begär personen eljest förpassning under annat uppgifvet ändamål, skall K. Bef. pröfva dess vigt samt om sökanden har nödiga tillgångar för att utan betlande resan fullborda.

Huruvida förpassad försvarslös får medtaga hustru och barn, beror på K. Bef:s ompröfvande [3]) (26 § 3 mom.). Hans skyldigheter ses af 26 § 1 mom.

---

[1]) Se härom K. Circ. 5 Nov. 1812 m. fl. förordningar, anförda hos Backman, Ny Lagsamling, Örebro 1831, under B. B. 28 Cap. 14 §.

[2]) Att denna § måste anses gällande, oaktadt nämnde K. K. för öfrigt är upphäfd i fråga om försvarslösa personer, följer deraf, att den utgör en integrerande del af 26 § 1 mom. K. F. 29 Maj 1846, som K. F. 21 Sept. 1860 låter qvarstå i full kraft.

[3]) Både i detta och föregående moment talas blott om K. Bef. Då

Digitized by Google

Tillståndsbevis till resa kan lemnas af tillsyningsman i den stad eller socken, dit personen rätteligen hör, eller der han med behörigt tillstånd för tillfället vistas. Det bör upptaga resans ändamål, samt får ej utfärdas för mera än en vecka eller till annan ort än angränsande socken eller stad (26 § 4 mom.).

Försvarslös, som träffas utan pass eller tillståndsbevis utom den stad eller socken han tillhör o. s. v., kan af tillsyningsman, krono- eller stadsbetjent häktas samt direkte sändas till hemorten, om denna är närbelägen. Eljest har K. B. makt att förpassa honom eller förordna, att han hemsändes med fångskjuts (3 § 2 mom.). Försvarslös, hvars hemort är okänd, kan af K. Bef. under vissa vilkor hänvisas att tills vidare vistas i viss stad eller socken. För deraf möjligen uppstående kostnader undrår staden eller socknen ersättning (3 § 3 mom,).

III. Försvarslös är slutligen under vissa omständigheter underkastad arbetstvång.

Enligt 2 § 1 mom. K. F. 29 Maj 1846 äro tillsyningsmän pligtiga att "med råd och såvidt ske kan, genom beredande af utvägar till försörjning" bistå försvarslösa personer. De, som äro kända för ett ordentligt, sedligt och arbetsamt lefnadssätt, åtnjuta derigenom laga försvar och kunna derföre ej inbegripas ibland dem, som tillsyningsmännen på ofvan omtalade sätt böra å embetets vägnar bistå. Den härmed afsedda hjelp kommer deremot till godo personer, som visserligen icke äro ovilliga att arbeta, men som, med skäl eller oskäl mindre välkända inom det samhälle, de tillhöra, derföre möta svårigheter att erhålla arbete. Om ingen tager dem under armarne, kunna de genom sysslolöshet eller förtviflan drifvas in på brottets bana. Derföre är tillsyningsman ålagd att gifva dem goda råd samt söka bereda dem arbetstillfällen.

Kommunerna äro icke ålagda att anslå några medel, hvarigenom uppsyningsmännen sättas i stånd att fullgöra detta sitt uppdrag. Deras åtgöranden kunna derföre i allmänhet ej sträcka sig längre än att efterhöra och meddela den försvarslöse, hvar arbete står att finna, samt att, om så påfordras, vända sig till arbetsgifvare för att genom upplysningars meddelande o. s. v. söka förmå honom att emottaga den arbetsökande försvarslöse. Denne är emellertid icke tvungen att antaga det arbete, hvarpå tillsyningsman gifvit honom anvisning. Han

---

emellertid vid utfärdandet af K. F. 29 Maj 1846 pass åt lösdrifvare kunde utfärdas äfven af andra myndigheter (se K. K. 18 Maj 1824 § 7), som naturligen vid utgifvandet af pass hade samma rättigheter och skyldigheter, som K. Bef., måste man antaga, att hvad i ofvanberörde momenter säges, gäller hvar och en, som äger utfärda pass åt försvarslösa.

Digitized by Google

är i förhållande till detta en fri man, som äger att sjelf sköta sina angelägenheter.

Tillsyningsman äger dock stundom fordra, att försvarslös skall arbeta. Öfver försvarslös, som tigger eller allmänt understöd erhåller, har han nemligen husbonderätt, som han kan utöfva sjelf eller öfverlåta å annan person i staden eller socknen samt äfven å någon derutom, om K. Bef. dertill gifvit sitt bifall. (K. F. 29 Maj 1846 5 § 1 mom.).

Härvid är dock att märka, att enligt K. F. 13 Juli 1853 om fattigvården i riket § 7 har fattigvårdssstyrelsen husbonderätt öfver a) dem, som för sig sjelfva åtnjuta full fattigförsörjning; b) dem, som för maka eller barn åtnjuta enahanda förmån; c) dem, som till följe af fortfarande behof åtnjuta bidrag af fattigvården till sitt uppehälle; d) dem, som genom lättja eller liknöjdhet förorsaka, att hustru eller barn utan att åtnjuta full fattigförsörjning tid efter annan behöfva bidrag af fattigvården till sitt uppehälle. Häraf synes, att den, som, försvarslös eller icke, åtnjuter fattigunderstöd, numera i allmänhet står under fattigvårdsstyrelsens, icke under tillsyningsmans, husbondevälde. Möjligen skulle man härifrån kunna undantaga dem, som för sin egen person åtnjuta tillfälligt understöd eller hvilkas hustrur eller barn i någon mån falla fattigvården till last, utan att mannens eller föräldrarnes lättja eller liknöjdhet kan anses dertill vållande. Dessa, om försvarslösa, skulle således fortfarande vara ställda under tillsyningsmans husbondevälde. Men då lagstiftaren i författningen om fattigvården förbigått dessa, har han utan tvifvel menat, att de borde äga frihet att sjelfva förfoga öfver sina arbetskrafter. Stadgandet om tillsyningsmäns husbondevälde öfver försvarslösa, som åtnjuta allmänt understöd, synes oss derföre vara upphäfdt. Deremot qvarstår det i full kraft i fråga om försvarslös, som betlar. Att äfven andra tiggare samt föräldrar, stjufföräldrar eller fosterföräldrar, som befalla eller tillåta sina under 15 år gamla barn att betla, understundom äro förfallna att behandlas lika med försvarslösa, är förut omtaladt.

Den, som står under fattigvårdsstyrelsens husbondevälde, men vägrar att förrätta det arbete honom åläggеs, samt fattighjon, som visar tredska m. m., må anmälas till behandling såsom försvarslös. (K. F. 13 Juli 1853 § 7 mom. 4). Den behandling, här omtalas, kan icke vara den, som beskrifves i 5 § 1 mom. K. F. 29 Maj 1846. Den, som vägrar att lyda fattigvårdsstyrelse, skulle säkert icke finnas medgörligare emot uppsyningsman. Nämnde behandling måste anses beteckna hvad i 2:dra kapitlet af 1846 års förordning benämnes "allmänt arbete"; detta så mycket heldre, som i 7 § mom. 4 talas om, att den tredskande skall i vederbörlig ordning anmälas till behandling

Digitized by Google

såsom försvarslös. Dessa ordalag syfta nog tydligt på 6 § af K. F. 29 Maj 1846. Vi hafva härmed kommit till den andra och vanligaste formen af det arbetstvång, som kan försvarslösa åläggas.

I hvilka fall allmänt arbete kan försvarslös ådömas, omtalas i 6 § 1 mom. af förordningen om försvarslösa personer, sådant detta moment lyder i K. K. 13 Juli 1853. Såsom vilkor derför fordras

a) att han skall hafva blifvit

α) straffad för stöld, inbrott i afsigt att stjäla, mordbrand eller försök dertill.

Hvad med stöld och inbrott förstås, synes af 20 kapitlet Str. Lgn. Uttrycket "mordbrand" använder 19 kap. samma lag endast om sådant uppsåtligt antändande af andras hus m. m., som omtalas i 1 och 2 §§, d. v. s. då antändaren insett eller bort inse, att menniskor derigenom kunde råka i fara, eller då antändning skett af vissa betydligare offentliga byggnader. Men då 1846 års författning utkom, då 11 kap. M. B. ännu var gällande, och ordet mordbrand der omfattar äfven sådana brott, som omtalas i 3 § 19 kap. Str. Lgn, synes riktigast vara att låta det i 6 § af 1846 års lag bibehålla denna sin gamla betydelse. Deremot benämnes antändning af egen egendom för mordbrand hvarken af M. B. eller Str. Lgn [1]).

β) eller för annat brott undergått straffarbete på fästning eller tukthus; — eller

γ) blifvit ärelös dömd och ej fått äran åter.

Att ärelöshetsstraffet numera motsvaras af förlust af medborgerligt förtroende synes af 2 kap. 19 § Str. Lgn. Den, som blifvit dömd förlustig medborgerligt förtroende för viss tid, måste efter dennas utgång anses lika med den, som fått äran åter.

δ) för vissa brott varit tilltalad och häktad o. s. v. (se lagtexten).

ε) blifvit varnad som i 5 § 2 mom. sägs, men likväl uraktlåtit o. s. v. (se lagtexten).

Den, varning, som här omtalas, är densamma, som beskrifves i 5 § 2 mom., sådant detta lyder i K. K. 13 Juli 1853. Enligt dessa lagrum, jemförda med hvarandra, skall varning, för att hafva någon legal betydelse, vara meddelad inför kommunalnämnd eller af tillsyningsman i trovärdig persons närvaro. Tvenne varningar af sednare slaget aktas lika med en af det förra. Den skall meddelas åt försvarslös, som "ur-

---

1) Då enligt 19 Cap. 22 § Str. Lgn de, som gjort sig förfallna till straff efter 1, 2, 3, 4 och 5 §§ af samma capitel, skola dömas förlustiga medborgerligt förtroende för alltid, har den olika tolkningen af ordet mordbrand betydelse endast i fråga om dem, som gjort sig skyldiga till straff efter 6 § af 19 Cap.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

MEDICIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

aktlåter af lättja o. s. v.", (se lagtexten) eller åt person, som omtalas i § 7 mom. 4 af K. F. 13 Juli 1853 om fattigvården. Af lagens ord i 5 § 2 mom. K. F. om försvarslösa personers behandling följer, att den, som ej kan få arbete och derföre är sysslolös, ej kan varnas. Med arbete, som af tillsyningsman anvisas, förstås först och främst sådant, som tillsyningsman på grund af sin husbonderätt ålägger försvarslös att fullgöra. Om försvarslös icke vill begagna sig af honom genom tillsyningsmans försorg erbjudet arbetstillfälle, kan detta ådraga honom varning, endast om hans vägran bevisligen härleder sig från lättja eller böjelse för ett kringstrykande och oordentligt lefnadssätt.

För att försvarslös skall kunna ådömas allmänt arbete fordras vidare:

b) att kommunalnämnd eller tillsyningsman i orten, der den försvarslöse finnes eller anträffas, eller krono- och stadsbetjent skall hos K. Bef. anmäla honom till lagliga åtgärders vidtagande emot honom. Sker anmälan af krono- eller stadsbetjent, bör K. Bef. höra vederbörande kommunalnämnd eller tillsyningsman eller annorledes inhämta upplysningar.

c) Den, emot hvilken anmälan göres, bör höras inför K. Bef. eller efter dess förordnande vid ortens underdomstol. Han äger då göra sådana invändningar, hvartill han kan anse sig befogad, såsom att han har laga försvar, icke blifvit varnad eller blifvit orättvist varnad o. s. v.

d) K. Bef. skall, när skäl dertill finnas, förelägga personen viss lämplig tid att skaffa sig tjenst eller annat laga försvar. Under tiden skall han lemnas på fri fot, såvida han ej anses för allmänna säkerheten synnerligen vådlig. Denna tid kan, om K. Bef. finner sådant lämpligt, förlängas. Om personen under tiden hålles häktad, åligger K. Bef. vissa skyldigheter i afseende på anskaffande af laga försvar.

Har personen icke vid den först utsatta eller förlängda tidens utgång erhållit laga försvar och sker anmälan derom, så dömes han till allmänt arbete, hvars längd i de fyra första af i 6 § 1 mom. omnämnda fall bestämmes efter beskaffenheten af de brott, hvarför han varit anklagad eller dömd, eller de straff, han undergått; är han att hänföra under 5:te punkten af nämnde §, så bestämmes arbetstiden olika för fullt arbetsföra manspersoner och för andra försvarslösa, hvarjemte iteration medför arbetstidens förlängning (§ 8, sådan denna lyder i K. K. 13 Juli 1853).

Öfver K. Bef:s beslut få besvär anföras, sedan slutligt utslag är meddeladt, såväl af den försvarslöse som af annan person, som saken rörer (10 §). Besvären, ställda till K. M., inlemnas till K. Bef., som

Digitized by Google

insänder dem till Just. Rev. Expeditionen (11 §). Hvad det processuela i öfrigt angår, reglorna för arbetstidens beräkning, öfvergångsstadganden vid 1846 års förordnings första tillämpning m. fl. dylika frågor förbigå vi under hänvisande till författningen, som i dessa ämnen synes oss vara tydlig.

Deremot återstår att något tala om, hvarest till allmänt arbete dömda försvarslösa få utstå sitt straff, samt tiden för deras frigifning. Strafforten bestämmes inom vissa af K. Författningar och Br. utstakade gränser, af fångvårdsstyrelsen genom för hvarje år utfärdade cirkulärer. Enligt det sist utfärdade (3 Jan. 1865) skola till kronoarbetskårens fästningsklass, förlagd i Carlskrona och Carlsborg, försändas fullt arbetsföra manspersoner mellan 18 och 55 år [1]), dömda enligt K. F. 29 Maj 1846 och 8 § 1 mom. K. K. 13 Juli 1853. Till kronoarbetskårens pionierklass, förlagd å Waxholm skickas fullt arbetsföra manspersoner dömda enligt 8 § 2 mom. af samma lag. Till arbetsfängelserna för mankön å Långholmen och Malmö, afsändas öfriga manspersoner dömda efter 8 § 1 mom. af oftanämnda K. K. Qvinnor, dömda efter samma lagrum, sändas till arbetsfängelserna på Norrmalm och i Göteborg. Qvinnor och mindre arbetsföra manspersoner, som på grund af 8 § 2 mom. första gången gjort sig förfallna till allmänt arbete och för hvilka rum saknas å i detta moment omtalade arbetsinrättningar, skola hållas i fängelse å kronohäkte och der tillhållas att utföra det arbete, som kan vara att tillgå. Helst böra de sättas i enskilt fängelserum, i hvilket fall strafftiden något förkortas. Kan detta ej ske, böra de förvaras afskiljda från dem, som äro dömda eller tilltalade för brott. Äfven under arbetet få de ej med dessa sammanblandas. Skulle dessa personer ånyo göra sig förfallna till behandling efter K. K. 13 Juli 1853 och ej kunna intagas å arbetsinrättningar för orten, skola de sändas till kronoarbetskårens fästningsklass eller arbetsfängelserna i Malmö eller å Långholmen. Detta kan dock ej gerna gälla annat än manspersoner; huru qvinnor i denna händelse skola behandlas, förmäler ej cirkuläret.

Till allmänt arbete dömd person bör enligt regeln frigifvas vid den genom utslag bestämda arbetstidens utgång (K. F. 29 Maj 1846 § 22 mom. 3). I serskilta fall kan dock frigifning ske dels tidigare, dels sednare.

Tidigare böra frigifvas:

1) De, i hvilkas vilkor sådan förändring skett, att de ej böra anses såsom försvarslösa (§ 22 mom. 1; Regl. för kronoarbetskåren 8

[1]) Jfr 2 § 3 mom. af Reglemente för Kronoarbetskåren 8 Aug. 1842.

Digitized by Google

Aug. 1842 § 34 mom. 1). Denna frigifningsgrund kan i praxis ej gerna upplösa sig i mera än två, förändrade förmögenhetsomständigheter eller erhållen laga tjenst. Gjordt anbud om tjenst befriar, endast om K. Bef. i orten efter tillsyningsmans hörande, eller poliskammare, om sådan finnes, pröfvat skäligt anbudet godkänna [1]).

2) De, som genom flit och sparsamhet förvärfvat en viss behållen penningesumma och under minst hälften af strafftiden och fortfarande förhållit sig väl. (K. F. 29 1846 § 22 mom. 2) [2]).

3) De, som för sjukdom ej mera kunna till allmänt arbete användas (§ 22 mom. 3 samt Regl. för kronoarbetskåren § 35). I fångvårdsstyrelsens embetsberättelser (t. ex. för 1860) upptages såsom serskilt frigifningsorsak, att kronoarbetskarl blifvit under arbetet så svårt skadad, att han är oförmögen att sig sjelf försörja. Detta speciella fall upptages serskilt förmodligen derföre, att i 36 § af kronoarbetskårens reglemente förordnas om underhåll åt den skadade af allmänna medel eller af den enskilte eller det bolag, i hvars tjenst olyckan skett [3]).

Arbetstiden kan förlängas i fall, som 22 § 4 mom. K. F. 29 Maj 1846 omtalar.

Om kronoarbetskarls förpassning vid frigifvandet samt det understöd, honom bör egnas framför allt efter ankomsten till bestämmelseorten, handla §§ 23, 24.

Såsom kan ses af fångvårdsstyrelsens embetsberättelser har antalet för försvarslöshet till allmänt arbete dömda på sednare tider i icke så ringa mån aftagit. Härtill torde i främsta rummet hafva bidragit en friare näringslagstiftning samt i allmänhet gynsammare ekonomiska förhållanden. Deraf har man förmodligen att förklara, att på sednare tiden ringa uppmärksamhet egnats åt försvarslöshetslagstiftningen. Att man ej alldeles bortglömt den, visar dock bland annat en motion [4]) vid nu pågående riksmöte. De vigtigaste af de anmärkningar, som der blifvit framställda emot nu gällande försvarslöshetslagstiftning, synas oss angå dels behandlingen af tiggare och landsstrykare såsom förknippad med allt för stora kostnader, dels det mindre billiga att från fängelser eller arbetsanstalter frigifna personer, som äro att hänföra under

---

[1]) I detta fall kan K. Br. 19 Aug. 1824 tillämpas, som befaller Öfverståthållaren och K. Bef. tillse, det personer, dömda för stöld eller andra vanfräjdande brott, ej må i sin tjenst antaga lagbundne tjufvar.

[2]) Regl. för kronoarbetskåren § 34 mom. 2, som är något afvikande, måste anses ändradt genom 1846 års författning.

[3]) Se äfven K. K. 25 Jan. 1842.

[4]) Af landssekreteraren N. C. Treffenberg.

Digitized by Google

någon af de fyra första punkterna af 6 § 1 mom. K. F. 29 Maj 1846, efter utgången af i samma förordnings 24 § omtalade 14 dagar, genast åter anmälas till att behandlas såsom försvarslösa, hvarigenom, faktiskt, tvångsarbetet för dem kan komma att med korta afbrott vara hela deras lifstid.

Behandlingen af landsstrykare, de må tigga eller icke, lemnar utan tvifvel rum för berättigade anmärkningar. De skola hemsändas för att, om de ej äro att hänföra till § 6 mom. 1 punkterna 1—4 af K. F. 29 Maj 1846, i hemorten varnas en eller två gånger, samt sedan föreläggas tid att skaffa sig laga försvar. Först efter afslutandet af denna långa procedur, som lemnar dem tillfälle till nya ströftåg, ledande till nya hemsändningskostnader, kan tvångsarbete dem ådömas. Dessa olägenheter vill den omtalade motionären afhjelpa genom anläggande af tvångsarbetshus i alla länsresidenser m. fl. ställen, dit icke blott länsstyrelserna utan äfven städernas magistrater samt, möjligen, å landet kronofogdarne skulle äga försända försvarslösa personer, som de funno kunna och böra dömas till allmänt arbete. Hvad serskilt arbetsföra tiggare beträffar — dessa synes motionären tänka sig såsom nästan alltid vagabonderande — borde de kunna dömas utan annan omgång än den, som erfordras för utredande af förseelsens verklighet.

Vi för vår del måste protestera emot en utsträckning äfven till lägre administrativa myndigheter af den domsrättighet, som nuvarande lösdrifvarelagstiftning lagt i K. Bef:s händer. Att administrativa embetsmän hafva domsrätt, är alltid betänkligt, framförallt i en sak af den vigt som menniskors personliga frihet. Administrationen blir derigenom både anklagare och domare. Att så är, träder allt bjertare i dagen, ju längre ned man utsträcker domsrätten. Endast den nuvarande Svenska domstolsförfattningen, som åtminstone å landsbygden låter rättvisans skipande hvila under flera månader i sänder, kan rättfärdiga, att man hos oss lagt domsrätten öfver försvarslösa i K. Bef:s händer.

Deremot äro vi fullkomligt villiga att medgifva, att det vore en verklig förbättring i vår Svenska lösdrifvarelagstiftning, om landsstrykare, hvilkas kringdrifvande ej hade sin grund i verklig nöd, finge behandlas utan alla de omsvep, som nu äro föreskrifna. Äfven vore det utan tvifvel godt, om anstalter vidtoges, hvarigenom man gjorde slut på behofvet att insätta försvarslösa i verkliga fängelser, hvilket nu sker blott allt för ofta, om man än i vissa fall söker att i fängelserna hålla dem skiljda från för verkliga brott dömda.

Att den omordade praxis i afseende på frigifna brottslingar är obillig, synes oss obestridligt. Svårigheten är blott, huru denna obil-

Digitized by Google

lighet skall kunna förebyggas, utan att samhället utsättes för verkliga vådor. Om man mera allmänt uppfattade såsom ett menniskokärlekens bud, att den frigifne brottslingen borde mötas med välvilja, så att honom måtte beredas möjlighet att, om han vill, börja en ny bana, så försvunne den omordade obilliga praxis af sig sjelft. Men vi påstå vidare, att, när den förekommer, den ofta är olaglig. Om den frigifne brottslingen uppfört sig ordentligt och sökt få arbete, men ej lyckats, så är han ej försvarslös och hans behandling såsom sådan strider emot lagens tydliga mening [1]). Och äfven om något skulle vara att emot honom anmärka, så äro tillsyningsmännen tillsatta just för att med råd och dåd bistå sådana som honom, på det man ej må behöfva tillgripa det yttersta medlet, tvångsarbetet. Men olyckligtvis har hela tillsyningsmannainstitutionen, som för vår försvarslöshetslagstiftning är så väsendtlig, ofta nog stadnat vid att vara en död bokstaf. Man har sagt oss, att tillsyningsmän ej sällan alldeles saknas; och när de finnas, frukta vi, att deras verksamhet är ganska ringa. Här, såsom så ofta eljest, gäller derföre den sanningen, att de missförhållanden, som finnas, mindre hafva sin grund i våra lagars beskaffenhet än i deras bristande tillämpning.

[1]) Vanliga förhållandet är, att de ledande i en församling önska att så snart som möjligt blifva af med den återkomne brottslingen och derföre, långt ifrån att visa sig tillmötesgående, anmäla honom till behandling såsom försvarslös, så fort lagen det tillåter, om ej förr. Ett den omtalade motionärens yrkande, att embetsmyndighets, kommunalnämnds eller tillsyningsmans uppgift, det någon ej vore känd såsom ordentlig och sedlig m. m., borde, för att något betyda, styrkas med någon laglig handling, är derföre icke utan sin vigt. Såsom förhållanderna nu äro, vittna nämnde myndigheter i egen sak. Vi tro dock, att den omordade förändringen äfven har mycket emot sig. I sjelfva verket skulle den alldeles omstörta de principer, hvarpå den nuvarande försvarslöshetslagstiftningen hvilar.

Digitized by Google

Digitized by Google

INNEHÅLL.

RÄTTELSER.

I afhandl.: *Om Concursbo* etc.:

Sid.	19	r.	4	nedifrån	står:	fideicommissarius	läs:	fiduciarius
„	41	r.	14	uppifrån	„	*Ständernas*	„	*Städernas*
„	„	r.	15	„	„	*1673*	„	*1675*

Digitized by Google

Digitized by Google

Om Kronprinsen Karl Augusts dödssätt

och

de rättsmedicinska hufvudpunkterna af Rättegången mot Rossi.

Af

A. J. Amnéus.

Få dödsfall ha i Sverige åstadkommit en sådan uppståndelse, som Kronprinsen Karl Augusts. De omständigheter, under hvilka det inträffade, de som föregingo och efterföljde det, bedömdes den tiden och bedömas ännu i allmänhet mycket olika af dem, som hittills yttrat sig derom. Detta måste väl ock så vara, då ännu ej den ovisshet blifvit fullt undanröjd, som varit rådande i fråga om Prinsens dödssätt.

Denna ovisshet åter är naturlig för de för läkarevetenskapen främmande, emedan å ena sidan bestämda förutsägelser om Prinsens hastiga insjuknande och död under hans resa till Skåne blefvo lagda i dagen [1]), och man trodde sig känna ett politiskt parti, som önskade — och kanske verkade för — detta dödsfall, å andra sidan de vid liköppningen närvarande läkarnes utlåtanden ej vunno tillit då deras åtgöranden ansågos vara sådane, att den aflidnes tjenstförrättande Lifmedikus för dem dömdes förlustig sitt embete. Dertill kom att den myndighet, som innehade den lagliga granskningsrätten i de läkarevetenskapliga punkterna, först i hufvudsaken helt och hållet

---

[1]) Utom de vrängda och uppdiktade omständigheter, som utgjorde det hufvudsakliga innehållet af förgiftningsryktet, blef det verkligen ådagalagdt att, redan innan Prinsens död inträffat, det talet gått på aflägsna orter att han under en resa till Skåne *hastigt aflidit.* Men deremot var talet derom, att hans död ej skulle *härrört af naturliga orsaker* efter olyckshändelsen icke allmänt förr än efter bekantgörandet af Collegii medici skrifvelse till Kongl. Maj:t af den 4 Juni 1810; jfr Sv. H. R:s nedananförda utslag.

Digitized by Google

gillade de omnämnde läkarnes utlåtande, ehuru ej deras förfaringssätt i en af samma myndighet då såsom oväsendtlig ansedd punkt, men sedermera synbarligen sökte att göra jemkningar i detta sitt gillande omdöme.

Att till någon del undanrödja denna ovisshet är vår afsigt med denna afhandling. Vi säga *till någon del.* Först och främst kan det ej ingå i vårt ändamål, som är till stor del rättsmedicinskt, att försöka åstadkomma en ämnet uttömmande, rent historisk uppsats. För det andra hafva vi hufvudsakligen haft vårt öga riktadt på sättet huru och grunderna efter hvilka rättegången mot Lifmedikus Rossi fördes och domen fälldes, emedan han ensam af de i detta mål inblandade läkarne dömdes till ansvar för sitt görande eller låtande. För Professorerna Engelharts, Flormans och Liljewalchs inblandande i och skiljande från den skriftvexling, som i detta mål fördes ha vi dock lemnat en något utförligare redogörelse, emedan å ena sidan dess innehåll är högst upplysande för vårt ämne och å andra sidan följden af de mot dem framställda många anmärkningarna — ehuru dessa voro desamma som riktades mot Rossi, med den enda olikhet, att han anklagades för att ha begått fel vid liköppningen, och Professorerna för att, såsom tillkallade sakkunniga vittnen, dervid ej ha tillsett det fel ej begingos — blef mycket olik utgången af målet mot Rossi.

De källor vi följt äro, der ej annat särskildt är angifvet, "*Kongl. Maj:ts och Rikets Svea Hof-Rätts Protocoller vid den anbefallda undersökningen om grunden för allmänna ryktet, rörande orsaken till H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts högst beklagliga död. Hållne i Stockholm år 1810*", jemte *Hof-Rättens Utslag* i anledning deraf; "*Alla till Kongl. Collegium medicum inkomna rapporter, bref och förklaringar samt Kollegiets afgifna utlåtanden, rörande högsalig H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts helsotillstånd, sjukdomstillfälligheter, dödsfall, obduktion och dödsorsaker. Med Kongl. Collegii medici tillstånd till trycket befordrade af dess Sekreterare*" jemte "*Bihanget*" till denna samling; samt "*Protokoller hållna i Kongl. Maj:ts Öfra Borgrätt, i Aktionsmålet emellan Hof-Auditören G. Edman och Lifmedikus Josef Rossi, rörande dennes förhållande vid obduktionen af H. K. H. Kronprinsens lik*". Dessutom har Herr Lifmedikus och Kommendören m. m. P. O. Liljewalch med stor välvilja tillåtit oss begagna de rika samlingar af handlingar, bref och anteckningar han i detta ämne eger, äfvensom han muntligen upplyst oss om några för oss förut obekanta förhållanden. Vi beklaga endast att vi till följe af den ofvanuppgifna planen för denna afhandling ej kunnat, såsom de

Digitized by Google

förtjena, använda dessa samlingar som på ett så förekommande sätt blifvit ställda till vårt begagnande.

Vi anse oss här äfven böra anmärka: att de med anföringstecken utmärkta citaterna äro, såvida ej annat särskildt angifves, hemtade ur ofvananförda offentliga handlingar; att endast vid dem som synts oss i ett eller annat afseende mera märkeliga den persons namn är utsatt från hvilken de leda sitt ursprung, och att de med bokstäfverna L. S. betecknade härstamma från Herr Lifmedikus Liljewalchs samlingar och meddelanden.

Karl August var född den 9 Juli 1768 och således vid sin död 41 år, 10 mån. och 19 dagar gammal. Han var son af Hertig Fredrik Kristian af Sleswig-Holstein-Sönderborg-Augustenborg och dennes gemål Charlotta Amalia Wilhelmina, född Prinsessa af Sleswig-Holstein-Plön. Efter slutad uppfostran gick han i krigstjenst, blef 1788 "commendeur" och några år sednare chef för Fyens infanteriregemente med station i Fredricia. Merändels tillbringade han dock höstarne och vintrarne på Augustenborg för jagtens skull, som han mycket älskade. Då han en gång på en af sina jagter [1]) blifvit mycket varm och törstig, drack han oförsigtigt vatten ur en källa, och föll omedelbart derefter i vanmakt [2]). Från den tiden led han ofta af "bröstbeklämning" och det stundom så svårt, att han måste lemna de sällskaper, i hvilka han månde befinna sig för att återhemta sig i friska luften. Denna krämpa följde honom, ehuru sednare i något mildare form, genom hela lifvet.

I slutet af 1796 eller början af 1797 gick han i Österrikisk tjenst, der en kår ställdes under hans befäl, och på de långa ströftågen under kriget slet han mycket ondt.

År 1799 [3]) insjuknade han i kopporna, oaktadt han 10 eller 11 gånger blifvit — ehuru utan verkan — inokulerad; han var mycket sjuk och blef starkt koppärrig. Emellertid förbättrades hans helsa mycket, ehuru han led af den omtalade "bröstbeklämningen" och af

---

[1]) År 1794. Svea H.-R:s utslag.

[2]) "Följden blef att han fick en häftig inflammation i strupen samt förmodligen också i lefvern, hvilken icke måtte ha varit stark, emedan han "ända från barnsben varit utsatt för gall-aktiga tillfälligheter (Tilfælde). "Han hade i lång tid efter denna olycksaliga dryck oppkastningar af blod "och materia och förblef länge asthmatisk". Holst.

[3]) eller, enligt hans egen uppgift, vid några och tjugu eller närmare trettio år, enligt Sv. H.-R:s protokoll åter, i Mars månad år 1800.

Digitized by Google

"bröstkramp" och detta isynnerhet när han ej tog tillräcklig kroppsrörelse. I början af 1801 återkallades han till Danmark[1]). Redan under sin tjenstgöring vid Österrikiska hären hade han haft ett lindrigare slaganfall.

Sedermera åtnjöt han jemförelsevis god helsa intill medlet af år 1808, vid hvilken tid han började föra ett mera stillasittande lefnadssätt än de föregående åren, då han städse haft stark kroppsrörelse. Dock var han stundom plågad af häftiga blodkongestioner till hufvudet, och 1807 af hämorroider samt förstoppning. Efter sagde tidpunkt år 1808 blef han emellanåt, särdeles på morgnarne och då han — hvilket ofta hände — hade rökt mycket tobak, besvärad af qväljningar, hvilka under sommar- och höste-tiden 1809 emellanåt öfvergingo till kräkningar "förenade med någon opasslighet i magen". Under föråret år 1809 klagade han öfver "tryckning" i underlifvet samt att han hade ömsom förstoppning ömsom diarrhé, jemte qväljningar och sura oppstötningar. Några dagar voro hans ansigtsfärg och hvitögon gulaktiga. I slutet af Juli sistnämnde år började han klaga öfver tyngd i hufvudet, oro i kroppen och nästan fullständig frånvaro af sömn. Stundom steg honom blodet häftigt åt hufvudet, men eljest var hans ansigtsfärg blekare än vanligt. Det förekom honom ej som svindel utan som en slags "tomhet" i hufvudet, så att han stundom ej kunde riktigt samla sina tankar eller erinra sig hvad han ville. Tillika kände han någon tryckning i underlifvet och efter stolgången utflöt en skarp vätska som förorsakade exkoriationer. Tungan var temligen ren, han hade ingen feber samt qväljningar endast någongång om morgnarna. Efter användande af afförande medel, kylande diet samt rörelse i friska luften försvunno tryckningarne i *underlifvet* — i Thulstrups "Beretning", ur hvilken detta är hemtadt, står "tryckningarne i *hufvudet*", hvilket med all sannolikhet måste anses för skrif-fel i st. f. *"underlifvet"* — men sömnlösheten och "tomheten" i hufvudet qvarstodo. Efter användande af Spirit. Lavand. compos. + Liqu. nervin. samt en svag infusion på Arnika, mera styrkande diet och om aftonen "ett efter omständigheterna passande opiat", blef Prinsen mycket bättre. Efter en resa i September månad samma år började han åter efter stolgången besväras af den ofvannämnda uttömningen af en skarp vätska och någon tid derefter af en tussis catarrhalis, men tillfrisknade snart efter användande af läkemedel. Hans läkare i Norge

[1]) Jacob Aall, "Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815", Christiania 1859, s. 94.

Digitized by Google

yttrade redan i medlet af år 1809 fruktan, att Prinsen skulle få ett slaganfall. Deremot säger sig denne läkare vara fullkomligt okunnig om att Prinsen haft det svårare bröstlidande, som vi nu gå att omnämna. För sin läkare i Sverige omtalade Prinsen, att han en gång i Norge haft pleuresi eller peripneumoni, som slutade med uppkastning af en elakt luktande, gulfärgad materia, hvarefter en hosta inträffade, som Prinsen kallade för "gallaktig bröstfeber" och hvilken sedermera, ehuru lindrigare, tid efter annan åter framträdde. Måhända var denna sjukdom densamma som Prinsens adjutant Holst afsåg, när han säger att Karl August efter en ovanligt stark marsch i början af kriget 1808 funnit sig illamående utan att nyttja något läkemedel, hvarefter *anfall af hosta* inställde sig. Mot slutet af år 1809 tycktes dock alla dessa krämpor nästan hafva försvunnit och Prinsen syntes alldeles frisk intill den tid han anträdde resan till Sverige, då samma olägenheter, hvaraf han förut lidit, ånyo infunno sig, isynnerhet om morgnarne i en högre och mera oroande grad. Personer af Prinsens närmaste omgifning ansågo den ihållande hostan och de påkommande kräkningarne vara en följd af hans ymniga bruk af tobak och kaffe — han brukade nämligen hvar morgon dricka 3 à 4 koppar kaffe liksom hvar afton 2 à 3 koppar té — och sade att dessa sjukdomstecken förvärrades efter Prinsens ankomst till Sverige [1]). Såsom preservativ deremot och för att stärka magen, nyttjade Karl August i Norge beska droppar, som intogos i bränvin, hvarmed han äfven i Sverige fortfor efter ett recept, som hans kammartjenare Juel medförde och begagnade på Apoteken i Stockholm. Vid afresan från Norge — i Januari 1810 — som tycktes kosta på Prinsen, märktes redan i Fredrikshall att han ej mådde rätt väl. Inom Svenska gränsen deremot iakttogs ingen opasslighet hos honom förr än efter afresan från Göteborg, då någon hosta inställde sig.

I Göteborg hade den för Prinsen bestämda läkaren, Lifmedikus Josef Rossi, inställt sig för att tillträda sin befattning. Denne Rossi var född i Stockholm den 26 April 1774, son till en i Sverige bosatt och gift optisk instrumentmakare. Efter i Stockholm, Upsala och Berlin gjorda studier, aflade han 1798 Kirurgie-Magister-examen, erhöll i Jena år 1800 Doktorsgraden, blef snart derpå medlem af Sydenhamska Sällskapet i Halle och, efter återkomsten till Sverige och vederbörligen undergånget förhör inför Collegium medicum, 1801

[1]) Enligt Holst. Hans kammartjenare Juel åter påstod att Prinsens opasslighet efter afresan från Norge icke tilltagit. Sv. H.-R:s Protokoller.

Digitized by Google

fattigläkare i Stockholm. År 1802 blef han Prosektor vid theatrum anatomicum i Stockholm, och i Maj 1805 öfvertalades han af Lifmedikus Salomon att, nästan mot sin vilja, emottaga befattningen såsom Lif-Kirurg vid hofvet. I denna egenskap uppvaktade han först de kungliga barnen, men mot slutet af sistnämnde år och sommaren 1806 var han använd såsom tjenstgörande läkare hos Gustaf IV Adolf, hvilken han åtföljde under kriget i Pommern och som då gaf honom fullmakt såsom Lifmedikus, i hvilken egenskap han fortfor att hos Konungen tjenstgöra. År 1808 uppdrogs åt honom att såsom Fältläkare [1]) hafva öfverinseende öfver de i Stockholm i anledning af Ryska kriget inrättade aderton militär-lazaretterna. Vintern 1809—10 uppvaktade han Karl XIII under dennes sjukdom och utsågs, vid tiden för tronföljarens ankomst till Sverige, till tjenstgörande Lifmedikus hos denne [2]). Hans första åtgärd såsom sådan blef att, i anledning af Prinsens omnämnda opasslighet, föreskrifva några läkemedel. Af dessa förtärde Prinsen en del, men som opassligheten af dem hvarken helt och hållet försvann eller förvärrades intog han ej det som Rossi ytterligare föreskref. Under fortsättningen af resan anmärktes att Prinsen åt föga och att han började få ett diarrhé, hvilket småningom ökade sig så att han på Strömsholm — den 18 Januari — ej kunde bevista vaktparaden. Detta lidande tillskref han sjelf hämorroider och ett mindre rörligt lefnadssätt än vanligt och tillkännagaf det icke för den uppvaktande läkaren förr än på Ekolsund — den 20 Januari på morgonen — och då med tillägg att han ej ville använda några läkemedel före ankomsten till Drottningholm. Vid ankomsten dit sednare på dagen omtalade han för Rossi att han haft flera öppningar förenade med smärta och trängningar. Hans tunga var hvit, han kände elak smak i munnen, men hade ej elak andedrägt, feber eller törst. Han påstod sig nu ej ha tid att medicinera, utan befallde Rossi att blott ge medel, som lindrade för ögonblicket; han ville sedermera i Stockholm bruka hvad som kunde erfordras. Rossi gaf honom en väl full matsked Infus. Rhei salin. samt en mycket knapp matsked Elix. Rhei compos. på en gång. Derefter hade han ett par smärtlösa öppningar, i anledning hvaraf han fick taga ytterligare en liten matsked Elix. Rhei compos. med ungefär två téskedar Elixir. Kink. Whythii. Frampå aftonen sade han sig må fullkomligt väl och

[1]) Under tre månader tjenstgjorde han t. o. m. såsom "Förste Fältmedikus", medan den ordinarie var sjuk. Enl. en anteckn. i L. S.

[2]) Enligt Sackléns Läkarehistoria och Rossis egna uppgifter dels till Svea Hof-Rätts protokoll, dels i hans längre fram nämnda skrift.

Digitized by Google

kunde endast med mycken svårighet förmås att ännu en gång intaga en half matsked Elixir. Rhei compos. Om natten sof han godt och den följande dagen — den 21 Jan. — mådde han väl; han ville ej ha något läkemedel, men öfvertalades af Rossi att en timme före måltiden intaga en matsked Elix. Rhei compos. med något Elix. Whythii uti. Dagen derpå — den 22 Januari, samma dag han höll sitt intåg i Stockholm — befann han sig också väl: den elaka smaken i munnen var borta och han kände "tecken till matlust", men tungan var ännu mycket belagd.

Efter Karl Augusts ankomst till Stockholm uppvaktade Rossi alla dagar, och fick stundom sjelf tala med Prinsen, men andra gånger endast veta att han mådde väl. Under alla högtidligheterna efter Kronprinsens ankomst till hufvudstaden hörde Rossi icke ett ord nämnas om något hans illamående, och Prinsen sjelf tillsade honom att det vore nog om han (Rossi) gjorde sin uppvaktning hvarannan, hvartredje eller hvarfjerde dag, ty han skulle bli tillsagd om Prinsen behöfde honom.

Den 9 Februari fick Rossi bud från Karl Augusts gamla kammartjenare, Juel, att infinna sig på slottet. Vid hans ankomst omtalade denne att Prinsen ej vore alldeles frisk, men bad Rossi ej omnämna att Juel anmodat honom komma. Vid uppvaktningen hos Prinsen syntes denne förundrad öfver Rossis besök, emedan den sistnämnde äfven dagen förut uppvaktat, men yttrade sig ej må särdeles bra, troligen i anledning af sitt ovanliga, stillasittande lefnadssätt. Han hade visserligen haft daglig öppning, men tungan var belagd och smaken i munnen elak. Rossi föreskref derföre ett laxermedel af Elix. Sennæ Unc. v att taga hälften på aftonen och det öfriga nästa morgon. Medlet intogs ej enligt föreskrift, emedan Prinsen, utan någon intagning, kände sig bli bättre, men måste 8 dagar derefter — den 17:de Februari — begagnas, då det gjorde önskad verkan, hvarefter Prinsen blef "alldeles bra". Den 3 Mars föreskref Rossi "i anledning af sig då företeende indikationer" ett laxermedel af Elix. Sennæ Unc. vj + Infus. Rhei salin. Unc. j, att taga hälften genast och det öfriga om två timmar. Någon hetta i huden förefanns då icke. Tillståndet förbättrades något litet, men sömnen under den följande natten var orolig. Derföre föreskrefs den 4 Mars Pulv. nitros. Ph. Suec. Ed. I Dr. j in vj:plo disp.; att taga ett på aftonen. Prinsen kom ej att taga mer än ett af dessa pulver, emedan dagen derpå, i anledning af tungans beskaffenhet, den elaka smaken i munnen jemte benägenhet för kräkning, — ett kräkmedel föreskrefs af Tartar. emet. + Amyli $\overline{aa}$ gr. iv Sol. in Aqua dest. Unc. iij + Syr.

Digitized by Google

Ceras. Unc. dim. att taga en matsked hvar fjerdedels timme tills kräkning följer, efter hvars användande med önskad verkan de nämnda symtomerna i det närmaste försvunno. Den 10:de Mars och de följande dagarne togs af Prinsen före måltiden en matsked af Elix. Rhei comp. Unc. ij + Spirit. Aether. vitriol. Dr. j, hvarefter och då tungan blifvit ren gafs Infus. Kink. Ph. Suec. Lb dim. + Elix. Kink. Whyth. Unc. j en half tékopp hvar för- och eftermiddag, med hvilket medel fortsattes så länge att ungefär trefjerdedels liber förbrukades. Då sade sig Karl August ej behöfva eller vilja taga någon medicin, utan skulle han försöka mer än förr skett hvad rörelse i fria luften skulle göra. Han trodde att den skulle alldeles återställa hans helsa.

Någon vidare märkligare förändring i Prinsens helsotillstånd inträffade nu ej förr än framåt tiden för hans beslutade resa till Skåne. Dock yttrade han ett par gånger under April månad att blodet steg honom mycket åt hufvudet. när han hade ätit eller var échaufferad, och var stundom besvärad af "svindel" och "*tyngd* i hufvudet" [1]).

Dagen för Prinsens afresa till Skåne var utsatt till den 7:de Maj. Redan någon af de sista dagarne i April hade han kännt sig illamående och intagit ett kräkmedel. Nu kände han sig åter så opasslig att resan dels derföre, dels till följe af något förändradt arrangement i afseende på skjutsningen, måste uppskjutas ett par dagar [2]). Den 9 Maj afreste han från Stockholm, åtföljd af Kabinetts-Kammarherren Grefve Erik Sparre, Öfverstelöjtnanten Holst, Majoren Forssell och Kammartjenaren Juel, men utan att kunna öfvertalas att taga någon läkare med sig. Under kylig och stormig väderlek samt ganska tunnt klädd — endast i "frack och surtout" och först längre fram på resan derutanpå en kappa — färdades han i öppen vagn utan att ens ha fotsacken uppdragen. Första dagen mådde han fullkomligt väl. Dagen derpå — den 10 Maj — tyckte han väl på förmiddagen att blåsten var stark, men var frisk och sund när han vid middagstiden ankom till Lilla Åby Gästgifvaregård. Vid den här intagna middagsmåltiden serverades för både Prinsen och de honom åtföljande, bland andra rätter, en kall och fet pastej, af hvilken Karl August med begärlighet åt. Vid afresan från Åby befann han sig väl, men sedan han rest någon stund bör-

[1]) En gång somnade han vid Drottningens bord (L. S.)

[2]) Kullberg säger detta uppskof vara förorsakadt endast af förändringen i reseplanen; men både Holst och Sparre uppgifva förhållandet, såsom vi ofvan anfört det.

Digitized by Google

jade han få magplågor "liksom af kolik" och på vägen mellan Norrköping och Linköping mådde han ganska illa med slitningar i underlifvet och flera gånger påkommande uppkastning. Kräkningarne stannade dock och Prinsen drack något vatten, hvarefter han fann sig så pass lättad att tobakspipan stoppades och påtändes. Vid nästa hästombyte vid Törnevalla kyrka befallde och erhöll han mjölk att dricka [1]), hvarefter kräkning väl en gång infann sig men snart upphörde. Vid ankomsten till Linköping var prinsen mycket illamående; qväljningarne fortforo, tungan var hvit, pulsen något hastig och indragen. Stadsläkaren, Professoren Doktor Lodin, som efterskickades, föreslog ljumt bad och lavemang, hvilket förslag af Prinsen förkastades, emedan han genast ville gå till hvila och ej trodde sig förkyld då han ej frusit. I stället befallde han Lodin att ge något medel, som kunde häfva qväljningarna. I anledning härutaf föreskref denne Mixtura Salina + Aqua Cinnamomi att taga två matskedar hvarannan timme. Oaktadt Prinsen hela natten intog af detta medel, var han dock så sjuk att han ej alls fick sofva [2]). På morgonen — den 11 — skulle han röka en pipa, men då påkommo kräkningar, hvilka dock upphörde då pipan bortlades. Oaktadt detta tillstånd, trodde han sig ega tillräckliga krafter att fortsätta resan. Utan att ha ätit något och mot läkarens råd afreste han också, men intog ett par gånger under vägen, enligt föreskrift, Elixir. Whythii [3]). I början af färden var vagnssuffletten nerfälld, men frampå dagen uppdrogs den för den kyliga och genomträngande blåstens skull. Vid ankomsten till Hesters gästgifvaregård, på gränsen af Småland var Prinsen så medtagen att han vid stigandet ur vagnen och öfver trösklarna stapplade af matthet; han kände sig dessutom liksom mörbultad samt så frusen och öm i hela kroppen, att han måste taga sig en timmes hvila på sängen och lät tända en brasa i spisen under det sviten spisade middag. Sjukdomssymtomerna voro desamma som under gårdagen jemte "en så stor mattighet att den liknade svindel", hvaröfver Prinsen ock klagade. Han ansåg sig nu hafva under gårdagen förkylt sig. Föga eller intet förbättrad afreste han emellertid, utan att hafva förtärt annat än

[1]) Äfven vid sina resor i Norge drack han mycket ofta mjölk eller mjölk blandad med vatten.

[2]) Enligt Holsts vittnesmål. H. tillbringade natten i samma rum som Prinsen. Lodin säger, att Prinsen efter midnatten njöt några timmars hvila under lindrig transpiration.

[3]) "hvilken medicin han förr med fördel nyttjat, då magen varit derangerad". Lodin.

Digitized by Google

litet buljong, till Eksjö och plågades under vägen ånyo af uppkastning, som dock efter någon stund upphörde. Närmare sagda ställe klagade Prinsen öfver "värk i kroppen och lederna" jemte känning af rysningar, så att han trodde sig få frossan. Vid ankomsten till Eksjö samma dag kl. 7—8 på aftonen, visade han ännu ögonskenliga tecken till illamående, skyndade till sitt bestämda logi, gick strax till sängs, befallde té samt lät för sig tillaga och förtärde såsom medicin en butelj uppkokadt öl med tillsats af smör och starkpeppar[1]), hvilket han tillförene någon gång med fördel nyttjat, men som han nu uppkräktes. Läkare tillät han ej kalla. Under natten sof han intet. På morgonen den följande dagen — den 12:te — inställde sig på begäran Provincial-Medikus D:r Olin, som på grund af den hastiga och ojemna pulsen, tungans hvitgråa beläggning och den dåliga matlusten, trodde sjukdomen vara en febris remittens lenta nervosa, som då var allmän i Eksjötrakten. Han förmådde Prinsen att genast — kl. 9 f. m. — intaga ett kräkmedel af vinum Ipecacuanhæ, en stor tésked i sender, hvilket verkade efter tre doser några öppningar genom stolgången, efter fjerde intagningen två starka kräkningar, med hvilka en så stor myckenhet hvit slem följde, att ett vanligt nattbäcken deraf fylldes. Plågorna minskades derefter och efterföljdes af god sömn, så att Prinsen vid uppvaknandet — efter kl. 4 e. m. — yttrade sig må mycket bättre än på flera veckor förut, "emedan hans hufvud var mera ledigt". Två gånger på aftonen intog Prinsen ytterligare en liten tékopp af mixtura salina Ph. Lon. Ed. IV (Lb. j) + Tartarus antimonialis (gr. dim.), och redan före qvälldags var hans tunga på spetsen och kanterna renare än förr. Han fick ej förtära annat än hafregrynssoppa med litet rödt franskt vin och kanel uti. Underrättelse om Prinsens tillstånd skickades denna dag på förmiddagen med extra post till Stockholm. Natten till den 13:de var någorlunda lugn och på morgonen mådde Prinsen väl; tungan var renare, pulsen mera "redig" och jemn än under gårdagen, "hufvudet var ledigt och magen ganska stilla". På förmiddagen tog han två doser af samma mixtur som föregående dag. Natten mot den 14:de Maj sof han bättre än han på lång tid gjort och fann sig deraf mycket styrkt. Hela denna dag mådde han mycket väl, endast kände han någon liten "tyngd öfver ögonen". Det läkemedel, som nu begagnades var Kina-emulsion. Middagen

[1]) Enligt Forssell. Olin omtalar, men ur andra hand, att det var en blandning af äggöl, litet finstött kryddpeppar och smör, "för att komma i svettning".

Digitized by Google

åt Prinsen med alla tecken till god matlust och drack ett par glas rödt vin; derefter tog han en timmes hvila. Sedan gjorde han "med hastiga och raska steg" en promenad till fots på en dryg åttondedels mil utan att derefter bli *mycket* matt. Till qvällen drack han té med någon tillsats af rom, enligt Olins föreskrift. Natten mot den 15:de sof han mycket godt. En af de morgnar Prinsen tillbringade i Eksjö yttrade han, att han redan flera dagar förr än han reste från Stockholm, haft känning af den sjuklighet som nu besvärade honom, men trott att resan skulle förbättra hans helsa, och ångrade att han ej i Norrköping satt sig till häst och ridit till Linköping. På förmiddagen den 15, efter intagen frukost med porter, afreste han, under synbar munterhet, med lifliga åtbörder och friskt utseende från Eksjö. Under dagens lopp kände han sig något matt och utan matlust, men befann sig ändock, vid sin ankomst till Karlskrona — den 16:de på aftonen — så väl, att han lät strax för sig presentera dervarande officerskårer m. fl. Den 17 besåg Prinsen Karlskronas märkvärdigheter. Han ansträngde sig derunder mycket och var emellanåt besvärad af svindel och mycket matt. Bland annat gick han ganska fort opp till aldraöfversta pynten på den nya mastkranen, men när han skulle gå ner igen, var han så matt att han måste stödjas af andra. När han skulle gå från det ena stället till det andra, var han så yr i hufvudet att Amiralerna flera gånger måste visa honom vägen innan han kunde *komma i gång och få riktig direktion.* Flera personer af hans omgifning bådo honom flera gånger att söka undvika den kalla blåsten då han så nyligen varit sjuk, men han svarade att han ej vore ömtålig. Den 18:de, just under Prinsens middagsmåltid — kl. 3 e. m. — ankom Rossi, hvilken genast efter ankomsten till Stockholm, af underrättelsen om Prinsens sjuklighet i Eksjö, blifvit skickad för att vårda honom [1]). Han fick dock ej företräde förr än den 19, då Prinsen genast och utan att nämna hvari hans (Prinsens) opasslighet bestått, helt enkelt förklarade, att han ej ville hafva någon medicin. Rossi fick dock sedermera taga något närmare kännedom om Prinsens helsa för tillfället. Denne omtalade då att han kände sig matt, hans tunga var hvitbelaggd och han hade elak smak i munnen, men matlusten var "bra nog" och pulsen naturlig; han hade dagligen haft öppning. Som kräk- och laxermedel nyligen användts och nu

[1]) Ur ett bref från Holst till annan person, fick Rossi i Stockholm den uppgiften, att Prinsen led af intermitterande feber (Rossi, a. st, s. 103). Rossi hade endast fyra timmars beredelsetid för resan.

Digitized by Google

ej ansågos indicerade, föreskrefs såsom lösande Calomel (gr. ij) + Rheum (gr. x) + Saccharum (gr. xx), ett pulver qväll och morgon. Efter en ganska stark öppning mot natten, befann sig Prinsen den följande dagen — den 20 — väl; tungans beläggning och den elaka smaken voro nästan försvunna. Denna dag togs ej något läkemedel. Prinsen afreste från Karlskrona till Kristianstad. Vid ankomsten hit mådde han ej rätt väl, men sedan han gått ute en stund och förtärt något mat, förbättrades tillståndet. Strax efter uppstigandet från sängen den 21 Maj på morgonen, kände Prinsen någon yrsel i hufvudet då han böjde sig ner för att upptaga en penna från golfvet, men Rossi, för hvilken han omtalade detta, ansåg det af ingen betydelse. Under dagen mådde Prinsen temligen väl, ehuru han klagade något öfver matthet och "tyngd i magen". Han tog dock intet läkemedel, utan afreste från Kristianstad till Lund. Vid ankomsten till sistnämnda ställe, var hans tillstånd något sämre; om natten måste han mest ligga på magen och hade obetydlig sömn. Frampå förmiddagen öfverraskades han åter till hälften liggande på en soffa med tobakspipan i munnen och illamående. Han förbjöd att omtala detta för Rossi, afreste till Malmö, bevistade en af borgerskapet derstädes gifven middag och återvände mot aftonen till Lund, som det då tycktes ganska välmående. Natten mot den 23 sof han lugnt, men svettades något, på morgonen klagade han öfver matthet; pulsen var dock ej febril; urinen hade afsatt ett ymnigt rödfärgadt ämne: "han var mera sjuk än han visade". Han afreste från Lund öfver Landskrona till Ramlösa; under vägen klagade han öfver "svindel" och vid ankomsten till Ramlösa kl. 11 e. m., beklagade han sig öfver sin helsas försämrande till den grad, att han ej mer tycktes känna igen sig; isynnerhet sade han sig vara besvärad af en häftig hufvudvärk, så att han, så snart han såg ner, tycktes svindel vilja anfalla honom och när han rörde hufvudet hastigt, förekom det honom liksom hade han vatten innanför tinningarne. Han tillskref sjelf sin sjukdom de många bekymmerfulla nätterna han tillbringade under det sista året i Norge. Om detta illamående nämnde han dock intet för Rossi, som fann honom "ej febril eller eljest illamående". Natten mot den 24 var transpirationen mindre än under föregående natt; på morgonen befanns tungan obetydligt hvit, den elaka smaken i munnen borta, pulsen god och naturlig, urinen mindre röd och sedimenterande än dagen förut. Prinsen tyckte sig sjelf må bättre än föregående dag på morgonen; han intog på både för- och eftermiddagen ett pulver af Rheum (gr. x) och Kina (Dr. dim.). Den 25 mådde han ganska bra: tungan var

Digitized by Google

nästan alldeles ren och matlusten bättre än de föregående dagarne. Han klagade dock för sin svit öfver någon värk i hufvudet kring tinningarne, men begagnade ingen medicin. Den 26 mådde han bra, men fick Kina (Dr. j) "för att ge ton åt digestionsorganerna". Denna dag på eftermiddagen inträffade en händelse, som efter Prinsens frånfälle ansågs af ganska stor betydelse. Efter intagandet af en ovanligt stark romtoddy, skulle han jemte Hertigen af Augustenborg och Hofmarskalken von Platen gå opp på en läktare i stora byggningen vid Ramlösa. Hertigen gick först oppför trappan, efter honom von Platen, som stannade på öfversta trappsteget och sist Karl August. När denne kom opp, stannade han bredvid Platen, började starkt fixera sin på 8 à 10 stegs afstånd stående broder, bockade sig och frågade honom på danska hvem han var, emedan han (Prinsen) gerna ville göra hans bekantskap. Hertigen frågade förundrad om han ej var känd och Prinsen, som efter ett ögonblick återhemtade sig, roade sig ganska mycket åt denna sin tankspriddhet[1]). Rossi fick först under vägen till Helsingborg — den 28 — höra talas om denna s. k. "svindel", och ansåg den som en "absence eller tankspriddhet". En stund efter ofvanbeskrifna händelse hade emellertid Rossi uppvaktat Prinsen, som han fann sittande i bara skjortärmarna och som utan vidare tillägg sade sig vara besvärad af hosta, i anledning hvaraf Rossi tillstyrkte honom att dröja med intagningen af den Kina, som då skulle ha tagits. En stund derefter sökte Rossi ånyo Prinsen, men då hade denne tagit Kinan och redan gått ut. Den 27 var tillståndet oförändradt och Prinsen intog äfven den dagen Kina (Dr. j). Under de tre sistförflutna nätterna hade han ej haft någon feber eller svettats. Den 28 på morgonen sade han sig må fullkomligt väl, utom att han kände någon tyngd i underlifvet, och fick ej heller något läkemedel. Han drack kaffe och afreste kl. half 9 f. m. till Helsingborg, der han intog frukost hos Hofmarskalken von Platen. Han förtärde ett glas bränvin, en "temligen stor" portion sparris, men ganska obetydligt af de öfriga rätterna, af vinerna ett glas gammalt Mallaga och två glas Portvin. Efter frukosten följde Prinsen sin broder, Hertigen af Augustenborg, som den 24 anländt till Ramlösa och nu återvände till Danmark, ner till Helsingborgs brygga, der han stod flera minuter och följde den afseglande båten med ögonen. Bröder-

[1]) Han förbjöd sin omgifning att omtala detta för Rossi eller andra, emedan man då skulle tro att han vore lika distrait, som Karl Löwenhjelm (L. S.)

Digitized by Google

nas skiljsmessa var öm, men gaf för omgifningen icke tillkänna något hos den ene eller den andre som kunde röja fruktan, att ej återse hvarandra. Vädret var kallt och blåsten stark, men Prinsen, ehuru flere gånger ombedd, tog ej sin öfverrock på sig förr än när han gick ifrån bryggan. Efter att sedan hafva promenerat något för att se sig omkring, gick han till torget, steg der, "på intet sätt förändrad eller illamående", i sin vagn och afreste kl. 11 f. m. i halftäckt åkdon med nedslagen sufflett under kallt och mycket blåsigt väder från Helsingborg till Qvidinge. Vid bägge skjutsombytena mellan dessa ställen steg Prinsen — som under hela denna väg syntes vara vid sitt vanliga goda lynne — ur sin vagn och då han ena gången kom att gå förbi Rossis åkdon, stannade han vid detsamma tog Rossi i hand och klappade honom, skämtande öfver den i Rossis vagn rådande värmen. Kuren på denna vagn kunde nämligen ej fällas ner och Rossi var klädd i kappa och hans körsven i pels. En half timme före ankomsten till Qvidinge gick Forssell fram till Prinsens vagn för att se efter hans ansigtsfärg (hvilken befanns frisk som vanligt) emedan han fruktade att Prinsen vid beseendet af exercisen skulle komma att möda sig mycket och derunder kanske bli besvärad af sin svindel. På Forssells fråga huru Prinsen mådde svarade denne leende: "ganska bra."

Innan vi nu följa Karl August till slutet af hans bana, anhålla vi att få kasta blicken tillbaka på några omständigheter, som vi ej upptagit i berättelsen om hans sjukdom.

Karl August var en undersätsig man med mörk, "nästan brun", ansigtsfärg, kort hals, glänsande och ofta rödsprängda ögon. Han egde en härdad kropp och åtnjöt största delen af sitt lif efter allt utseende mycket god och stark helsa; han tycktes också stundom ha velat skryta med sin härdighet och röjt litet förakt och motvilja för läkare och medicin. Särskildt mot Rossi synes han ha hyst motvilja, ehuru han hade nog makt öfver sig att ej låta honom sjelf märka det. När Prinsens helsa började att försämras, var han ändock mycket ovårdsam om dess bevarande, hörde ogerna talas om dess aftagande och omtalade sjelf icke ens för sin läkare rent ut sitt tillstånd, skröt ännu någon gång litet smått öfver sin ringa ömtålighet, vägrade oftast att vid behof emottaga läkemedel, mottog dem stundom utan att nyttja dem, var ofta af olika tanke med sina läkare om sin sjukdom och begagnade heldre "häftiga och mindre pålitliga kurer" än han följde läkarnes råd. Endast när han under resan till Skåne i Eksjö var häftigt illamående, rättade han sig utan motsägelse och fullständigt efter den dervarande läkarens föreskrifter, dock endast till dess han kände sig bättre. Sin sjukdom tillskref han sjelf aldrig andra än naturliga or-

Digitized by Google

saker. Hans lynne var jemnt, och lika efter ankomsten till Sverige som under vistelsen i Norge. Till hans gamla vanor hörde, såsom vi ofvan omtalat, att dricka mycket kaffe och té samt att röka mycket tobak. Han gjorde vanligen endast en egentlig måltid på dagen, åt mycket litet före middagen och sällan något till qvällen; mest tyckte han om "skarpa och pepprade rätter." Af viner och spirituosa förtärde han högst måttligt[1]); dock var han ingen sådan föraktare af dem, att han ej tog sig ett glas; sitt vin lät han i Norge och ämnade i Sverige låta hemta direkte från Bordeaux. Efter sin sjukdom i Eksjö ändrade Prinsen dessa vanor såtillvida, att han, på Olins råd, vanligen drack Porter i stället för kaffe och stundom till frukost och qväll åt en kötträtt. Efter denna sjukdom klagade han flera gånger öfver smärta i magen och sågs äfven ofta taga sig om tinningarne med venstra handen "under en geste, som uttryckte att det icke var som det borde vara." Under de sista dagarne af sitt lif märkte han att blodet steg honom till hufvudet och förorsakade "svimmel" när han bockade sig. Likaså var han plågad af "tryckning" i hufvudet, hvilken, när han lade sig ner, alltid kändes på den sida, på hvilken hufvudet hvilade. Så snart han ansträngde sig något, öfverföll̈s han ock af en svindel-lik matthet. Han bar vanligen tätt åtsittande kläder och en styf, hårdt åtdragen halsduk. Åtminstone i Norge brukade han på sitt rum gå i en temligen tjock rock, men när han gick ut ofta vara ganska tunnklädd. Väderleken under hans resa till Skåne var merändels kylig och ofta starkt blåsig, men suffletten på vagnen fick ej uppsättas förr än vid de särskilda tillfällen när Prinsen börjat må illa.

Till Qvidingehed anlände Kronprinsen måndagen den 28 Maj kl. $^1/_4$ — $^1/_2$ 2 e. m. För att der taga i ögnasigte exercisen af Mörners Husar-regimente och exercis-sqvadronen af Skånska Husar-regimentet, steg han, efter utseendet välmående, klädd i uniform med surtout, helt nära heden upp på en för honom utvald, särdeles väl inriden och sedig häst, och red i den mycket starka och kalla blåsten, af hvilken sanden yrade kring ansigtet, ganska häftigt, men fullt herre öfver sin häst, först till Skånska Husar-regimentets exercis-sqvadron och sedan till de Mörnerska Husarerna. Efter en kort stund föll hatten utaf honom, men upptogs och återlemnades af en officer. Sedan Prinsen ungefär 20 minuter besett detta regimentes rörelser och ungefär 10 minuter sedan hatten fallit af honom, skulle regimentet göra en attack. Som Prinsen då red framför dess venstra flygel, red en Husarofficer fram till honom med underrättelse om regimentets troligen blifvande rö-

[1]) Enligt uppgift i L. S. tog han sig gerna en toddy.

Digitized by Google

relser, hvarjemte han hemställde om ej Prinsen ville taga plats på en af flankerna, hvarpå denne genast red åt venster likasom för att komma förbi linien. Straxt derefter sågs han rida i fullt galopp, men hästen tycktes icke vilja låta styra sig. Efter en sådan ridt ett par hundra alnar blåste hatten ånyo af Prinsen. Innan den officer, som denna gång upptog hatten upphann Prinsen för att återlemna den, begynte denne, under det hästen i fullaste carrière "ändrade direktionen rakt fram istället för sidvart", vackla i sadeln, förlora stigbyglarna och hålla ojemna tyglar, och efter något öfver hundra alnars ytterligare ridande, föll han baklänges, med utsträckta armar, på högra[1]) sidan af hästen snedt öfver en af de djupa spårvägar, som gingo öfver slätten, och blef liggande utsträckt på ryggen med öfre delen af kroppen lägre än den nedre. Hästen, som ej störtade, saktade sitt lopp något litet, men sprang bort. Holst, som i starkaste carrière följde Prinsen på 10 à 20 alnars afstånd, steg genast af sin häst och fann honom alldeles utan sansning. Flere personer kommo skyndsamt till stället och ett par officerare redo genast efter Rossi, som höll på landsvägen, och lemnade honom den underrättelsen, att Prinsen fallit af hästen och dånat. Emellertid lossades Prinsens halsduk; kläderna uppknäpptes och sabelgehänget afspändes. Ett ögonlock öppnades på honom för att se efter om ögat hade någon rörelse, men någon sådan kunde ej märkas: då hans hufvud upplyftades, andades han mycket tungt och han var utan all kraft att röra sig, så att då någon af dem, som uppehöllo honom, släppte efter nedföllo hans kroppsdelar såsom på en död. En officerskappa breddes öfver honom och med de öfriga officerarnes kappor bildades kring honom liksom en cirkel för att hindra verkan på honom af den starka blåsten. Vatten, som från en närbelägen vattenpöl hemtades i handskar, hälldes genast i Prinsens ansigte och han frotterades med vatten och bränvin, hvilket sednare äfven inhälldes i hans mun. Fråga om åderlåtning väcktes nästan genast af Holst och en af regimentets underläkare, som kunde vara närmare tillhands än Rossi, framkallades, då den sistnämnde, som fått låna en häst, skyndsamt och utan hatt infann sig på stället några minuter efter Prinsens fall. Han fann Prinsen mållös med snarkande andedrägt[2]), hvit eller rödgul fradga för mun och näsa, långsam puls, "liksom på sådana, som

[1]) Enligt Holst, venstra enligt Forsell.

[2]) Efter ett vittnes intyg skall andedrägten hafva afstadnat efter 2 eller 3 andedrag, af hvilka det ena var något starkare än de andra, hvilket tycktes föranleda Rossi till den åderlåtning han då genast verkställde, efter hvilken dock intet andedrag förmärktes. Emellan dessa andedrag hörde han dock "ett slags rosslande."

Digitized by Google

återkomma från dåning." Ur sitt i den snart anlända vagnen medförda Apotek framtog han starkt eau de luce, som hölls under näsan på Prinsen, och tinct. succin. aromat., som hälldes i munnen och af hvilken en del — fast med svårighet — tycktes nedkomma, hvaremot han för ögonblicket vägrade att verkställa den föreslagna åderlåtningen. Gnidningar och bestänkningar med kallt vatten försöktes ånyo, ömsom gafs tinct. succ. arom. och, då Prinsen tycktes likasom vederfås, tartarus emeticus löst i vatten, af hvilket medel något nedsväljdes, men ej gjorde åsyftad verkan. Rossi, hvilkens bekymmer tydligen märktes af de närvarande, lemnade redan nu icke något hopp om Prinsens vederfående[2]), men bad att skaffa sig till biträde de kunnigaste läkare på orten, i anledning hvaraf Öfversten Baron Cederström red till Qvidinge prestgård och afsände derifrån genast bref härom till Professorerna Engelhart och Liljewalch i Lund. Sedan Rossi framställt denna anmodan, vände han åter sin uppmärksamhet på sin höge patient, hvars andedrägt tycktes bli alltmera besvärad. I anledning häraf öppnade Rossi nu — efter 10 minuters förlopp från Prinsens fall — ådern på venstra armen. Ådern sprang friskt, hvarvid rodnad framsteg på kinder och läppar och munnen sammandrogs något; men som pulsen också genast sjönk, ansågs ej större bloduttömning indicerad än som redan skett, nämligen af 1 à 2 tékoppar blod, som tycktes vara något mörkare än blod vanligen brukar vara. Ådern förbands derföre korsvis med en näsduk. Pulsen fortfor dock att minskas, "bröstets rosslande blef omärkligare, lifvets färg försvann ur ansigtet och dödens köld började stelna Prinsens lemmar"[2]). Strax före eller strax efter åderlåtningen öppnade Rossi det ena ögonlocket på Prinsen, men "studsade häpen tillbaka." Ögats färg var då gul. Emellertid var ett schrabrak af tigerhud hemtadt och af detta och några klädesplagg en bädd beredd, på hvilken Prinsen sakta lyftades; de närvarande fortforo med gnidningar och bestänkande med kallt vatten af ansigtet och bröstet; liquor cornu cervi succin. hälldes i munnen, men föga eller intet deraf nedgick i magen. Andedrägten blef allt mer och mer svår och med densamma kom genom mun och näsa rödfärgad fradga. Ungefär en halftimme efter det olyckliga fallet, vid pass kl. ½3 e. m. afsomnade Karl August.

En säng var under tiden framburen till stället der Prinsen låg. Hans lik, "som redan förlorat all spänstighet i lederna", lyftades i den

---

[2]) Ehuru han sedan vid åderlåtningen "liksom för att trankilisera de närvarande" yttrade, att Prinsen hade dånat och att man snart hoppades vederfående.

[2]) Forsell.

Digitized by Google

och bars till Qvidinge prestgård. Under vägen gick Rossi bredvid och qvarhöll sängtäcket för att hindra all obehaglig verkan af den kalla blåsten, och då de som buro sängen stundom hvilade höll han en "luktvattensflaska" för Prinsens näsa och gjorde äfven frotteringar; men ej minsta tecken till lif visade sig, endast fradga för munnen. Vid ankomsten till prestgården inbars liket i ett af Prostens rum, och dess stöflar och strumpor afdrogos genast. Rossi gjorde, enligt de närvarandes intyg, all flit för Prinsens vederfående; han använde frottering på armar och fötter, under det en spegel sattes framför likets mun och näsa för att se efter, om någon andedrägt märktes, utan att något tecken till sådan visade sig, och satte slutligen ett lavemang, som kroppen dock ej behöll, "hvarvid Rossi med betänklighet och bekymmer — samt ristade på hufvudet." Efter dylika försök under en half timmes tid förklarade han, att allt hopp var förloradt, hvilket dessutom både han och de närvarande trott redan innan Prinsen inbars från fältet. De sist omtalade försöken gjordes också hufvudsakligen för att öfvertyga alla om att Karl August verkligen var död. Sedan dessa försök nu voro afslutade, blef liket afklädt och lagdt uti en annan säng, hvilken på Holsts begäran hölls uppvärmd förmedelst krus, som fylldes med hett vatten, hvarjemte det ända till hakan öfverbäddades med ett täcke, "efter hvad i Skåne öfligt är." Omkring tre timmar efter likets inflyttande i prestgården ömsade Holst och Juel linne på detsamma, och för att kunna verkställa detta borttogo de förbindningen af armen, vid hvilket tillfälle intet blod derstädes syntes men kroppen öfver ryggen och axlarne var mörkblå. Någon ny förbindning gjorde de icke[1]). Kl. 10 e. m. var en piga, Beata Hammar, inne i rummet för att bädda en säng åt Holst bredvid den, i hvilken Karl Augusts lik låg och hörde derunder en "susning", som hon var fullt öfvertygad kom från likets hals. Hon gick fram och såg då en blåsa på dess mun. Genast efter omtalandet häraf sprungo Rossi, Holst och Prosten Krook in till rummet och funno att det endast varit "något läte eller rosslande i bröstet af väder, som uppskjutit bläddror för munnen." I anledning af denna Beata Hammars berättelse hölls sedermera oupphör-

[1]) Rossi tyckes ej ha blifvit underrättad om att Holst och Juel borttagit förbindningen från armen, så att han sedermera vid obduktionens början på någon af de närvarande läkarnes fråga hvarifrån det blod som fanns på likets skjorta kommit, svarade att det var väl något slarf af honom med ådcrns förbindande, äfvensom han efteråt påstod att förbindningen, ehuru kanske något rubbad, fanns qvar den följande dagen d. v. s. den 29 (ett annat vittne, Krook, intygade att förbindningen sistnämnde dag var "alldeles lös") men ej den 30, sedan liket blifvit upplagdt på bordet.

Digitized by Google

ligt vakt hos liket, men intet tecken till rörelse eller lif hos detsamma visade sig. Kl. 9 e. m. affärdades Major Forssell såsom kurir till Stockholm med berättelse om olycksfallet och förfrågan om huru med obduktionen förhållas skulle.

Dagen derefter (den 29) ungefär kl. 9 f. m. märktes blod på det linne, hvari liket låg. Dess mängd uppskattades till en tékopp[1]); det hade synbarligen kommit från den öppnade ådern på armen, emedan linnet på alla andra ställen var alldeles rent, och hade gjort en fläck på bolstret af $^3/_4$ à 1 alns diameter. Rossi underrättades om detta blodflöde[2]), men svarade att orsaken dertill var ganska naturlig och att det betydde ingenting; efter en stund gick han in i likrummet, men vidtog ej några åtgärder för blödningens hämmande. Liket fick på Holsts begäran ligga i den varma sängen mer än 24 timmar och först kl. 4 à 5 e. m. den 29 upptogs det och lades på ett stort bord i rummet. Kroppen var då stel och alldeles kall samt blå på ryggen och ena sidan "såsom efter slag"; lukten antydde förruttnelse. Under dess flyttande från sängen till bordet rann ej något blod från detsamma, men när det legat ungefär 12 timmar på bordet märktes under ungefär en half timmes tid ett blodflöde, som dock ej uppgick till en tékopps innehåll[3]).

Såsom ofvan är nämndt, hade redan förr än Karl Augusts lik hunnit bäras till Qvidinge prestgård bref afsändts med ilbud till Professorerna Engelhart och Liljewalch i Lund med anhållan att de skulle komma och biträda Lifmedikus Rossi vid Prinsens vårdande. Kl. 12—1 på natten ankom detta bud till Lund och redan kl. 8 f. m. den 29 Maj hade desse herrar hunnit tillryggalägga den $6^1/_4$ mil långa vägen till Qvidinge prestgård. När de vid ankomsten dit funno Prinsen död, uppstod fråga om likets öppnande. Redan samma dag Prinsen dog hade talet fallit på detta ämne, då Grefve Sparre yttrade, att obduktion ej kunde verkställas förr än order derom kommit från Stockholm, hvilket äfven Rossi då tyckte vara ganska naturligt. Nu började des åter tal derom och beslutet, att ingen obduktion skulle ske förr än Kongl. Maj:ts befallning derom anländt, tycktes vara "fullkomligt taget", då samtalet derom ånyo bringades å bane. Af hvem frågan både nu

---

[1]) Enligt Prosten Krooks vittnesmål uppgick allt det utrunna blodets mängd till "visst en half kanna"; men först och främst kan han ej bestämma om det utrunnit före eller under obduktionen. och för det andra tyckes oss nästan som denne mans vittnesmål i allmänhet är sådant, att man ej kan lita *mycket* derpå, då det ofta står i strid med andras och med sig sjelft.

[2]) "Flere gånger" enligt Krooks vittnesmål.

[3]) Enligt vakthafvande officerens, Löjtnant Fischerströms vittnesmål.

Digitized by Google

och förra gången väcktes är sedermera ej utredt, men öfverläggningen egde rum i närvaro af Landshöfdingen i länet, Friherre von Nolcken, som denna dag på morgonen anländt till Qvidinge, Öfverste Cock m. fl. Landshöfdingen Grefve Rosen hade föregående dag ankommit till Qvidinge, men huruvida han ännu var qvar derstädes är oss ej bekant.

Vi anse oss här böra anmärka 1:o att den nedanstående redogörelsen för denna öfverläggning, uppgjord efter de deltagandes sedermera afgifna berättelser om den del hvar och en af dem särskildt deri tagit och ej efter något vid tillfället fördt protokoll, icke behandlar *förloppet* utan *innehållet* deraf samt de enskilda grunderna för hvars och ens yttrande; och 2:o att något förslag att bevara Prinsens lik från röta icke af någon nu väcktes, emedan Engelhart och Liljewalch uppgåfvo att på Apoteken i orten de nödvändiga medlen till likets bevarande ej stodo att erhålla. (Jfr Öfversten Cocks vittnesmål)[1]).

Mot liköppningens företagande utan Kongl. Maj:ts särskilda befallning talade Engelhart, men ej af den grund att han ansåge långväga kommande läkares biträde af nöden för att bli verket vuxen och ehuru han ganska väl insåg hvad man lopp fara att förlora i afseende på upplysningar genom ett längre uppskof. Denna fara påpekade äfven Liljewalch, helst som "enligt hans vetskap intet preservativ-medel fanns på stället att tillgå hvarken i den qvantitet eller den qvalitet, som fordrades för ändamålets vinnande, och som enligt hans öfvertygelse dessa medels användande väl kunde inskränka, men ej förekomma öfvergången till röta, särdeles hvad vissa inelfvor beträffade; dock ville han hänskjuta afgörandet till dem som bättre än han kände hvad vid dylika tillfällen vore att iakttaga." Någon af de närvarande gjorde en anmärkning, att enligt författningarne icke något lik finge öppnas utan vederbörande slägtingars bifall, hvarvid en annan genmälde att enligt författningarne skulle hvarje död person öppnas, om hvilken man hyste misstanke, att han på våldsamt sätt var afdagatagen[2]). Rossi instämde i Professorernas yttrande om faran att genom uppskof förfela obduktionens ändamål, och omtalade att vid Storfurstens af Finland

---

[1]) Rossi säger (a. st. s. 97) att han icke kunde föreställa sig att läkare skulle skickas från Stockholm för att verkställa obduktionen, och att han således ej kom att ens tänka på nödvändigheten af likets bevarande förr än efter skedd liköppning samt att han ej deltog i något samtal öfver detta ämne.

[2]) Det sistanförda yttrandet har säkerligen afseende på Missg. Balk. Kap. 98 §. 56: "Der tvifvelaktigt är om den döde af sin eller annans handaverkan döden fått, låte *domaren eller Konungens Befallningshafvande* den dödes kropp syna, innan den begrafven varder."

Digitized by Google

1805 timade frånfälle på Haga gjordes obduktionen på andra eller tredje dygnet efter döden af honom och två andra läkare i närvaro af bland andra två af Collegii medici både då- och nu-varande ledamöter, nämligen dess Ordförande Generaldirektör Schulzenheim och Öfverdirektör Hagström, och långt innan befallning derom hann ankomma från Gustaf IV Adolf, som för tillfället vistades i Skåne, samt utan att något åtal deröfver gjordes. Ehuru han således på dessa skäl och för att undvika tilltal för uppskof röstade för obduktionens verkställande, yttrade han ändock någon tvekan huruvida det ginge an att öppna Prinsens lik förr än man afvaktat regeringens order[1]) och önskade, om det skulle ske, Professor Flormans närvaro dervid. Härpå svarade en af Professorerna att alla vore intresserade uti att öppnandet verkställdes strax, så att dess ändamål ej förfelades — det att få veta orsaken till Prinsens död. I anledning af läkarnes yttrande ansåg Öfverste Cock att det vore bättre att åsidosätta en formalitet än att förfela ett ändamål, och, enligt Cocks förmodan, var det detta yttrande, som förmådde Grefve Sparre att medgifva obduktionens verkställande, ehuru han på intet sätt var benägen derför i följd deraf att han redan anhållit om Konungens föreskrift om liköppningen[2]).

Sålunda fattades nu beslutet om liköppningens företagande den följande dagen, och Sparre anmodade Engelhart och Liljewalch att öfvervara densamma. Rossi yttrade att Anatomie Professoren Florman borde göra obduktionen, men de andra bägge Professorerna och han endast såsom närvarande vittnen underteckna det protokoll, som skulle föras[3]). Frih. v. Nolcken, som under diskussionen yttrat betänkligheter mot likets öppnande — ännu i föreställning om möjligheten att Prinsen vore skendöd — anmodades på Rossis anhållan af Grefve Sparre att bivista obduktionen, hvilken anmodan han dock på grund af "angelägna embetsgöromål" afslog, hvarefter han och Professorerna afreste från Qvidinge. De sednare återkommo dagen derpå (den 30) i sällskap med Professor Florman och Medicine Licentiaten Halenius. Alla tre Professorerna förklarade nu att Rossi borde göra obduktionen, isynnerhet som han varit befalld att uppvakta Prinsen i lifstiden, och

[1]) Löjtnant Palms vittnesmål.

[2]) Enligt Krooks vittnesmål voro både Sparre och Holst så nedslagna af sorg att de ej kunde "taga någon decision."

[3]) Detta intygas med bestämdhet af Holst, men förnekas af Professorerna; de sistnämndes svar har dock efter all sannolikhet afseende på någon öfverläggning strax före liköppningen d. 30 (jfr deras förklaring af d. 30 Juni 1810, underskrifven äfven af Florman).

Digitized by Google

att Halenius skulle vara honom dervid behjelplig. Nu tyckes ej heller Rossi hafva yttrat sig deremot[1]).

Redan före likets öppnande hade alla läkarne, i anseende till de på ryggen och öfriga delar af kroppen förefunna blåa fläckarna samt med anledning af hufvudsakligen den "svindel", som redan före fallet från hästen tyckts angripa Prinsen och ehuru de voro underrättade om den plåga i magen, öfver hvilken denne i lifstiden klagat, enhälligt instämt i den öfvertygelsen att Karl August dött af slag, hvilken öfvertygelse också var allmän på stället innan de mångfaldiga olika ryktena om dödsorsaken hunno ditkomma och sprida sig.

Kl. 2 e. m. (den 30 Maj) börjades obduktionen och räckte nära sex timmar[2]). De närvarande läkarne tillfrågades först af de öfriga närvarande om Prinsen vore verkligen död, hvilken fråga de besvarade med ja, och derefter om med öppnandet af hans lik kunde hafvas anstånd tills svar och befallning derom från Stockholm hunne nedkomma, hvarpå de enhälligt svarade, att uppskof med densamma öfver samma dag skulle vålla att man ginge miste om de upplysningar, som med öppnandet åsyftades. Sina grunder till detta svar hade de öfriga redan uppgifvit, och Florman vågade ej afråda från öppningens företagande, emedan skulden då komme att stanna på honom om användandet af förvaringsmedel skulle misslyckas och emedan likets förvandling kunde bli ganska betydlig innan man kunne anskaffa den erforderliga mängden förvaringsmedel, helst som märkbara tecken till förruttnelse redan inställt sig. Vid förrättningen fördes protokollet af Engelhart; Florman och Liljewalch höllo sig hela tiden närmare obduktionsbordet. Läkarne undersökte tillsammans allting; isynnerhet var Florman särdeles noggrann och uppmärksam vid allt. Några olika omdömen dem emellan, utom angående en och annan ordställning i protokollet, kunde af de andre närvarande ej märkas.

Först togs likets yttre i ögnasigte och befanns: Kroppen snarare fyllig än mager, ingen utvärtes synlig åkomma, med undantag af en ganska obetydlig blånad på första leden af högra långfingret; hufvudet uppsvullet, blårödt och ansigtets blodkärl utspända, ur mun och näsa hade framträngt en myckenhet vatten och fradga; halsen, som äfven var något uppdrifven, öfre delen af bröstet, hela ryggen, klinkorna och ljumskarna voro blåa, underlifvet var uppdrifvet, med blåa fläckar här och der. Sedan skreds till den inre besigtningen. Emellan yttre betäckningarne och hufvudskålen befunnos blodådrorna mycket ut-

---

[1]) Anmärkningsvärdt är att alla tre Professorerna från Lund, äfvensom Rossi, varit lärare i Anatomien. (L. S.). [2]) Jfr Bilagan.

Digitized by Google

spända af blod, isynnerhet på högra sidan. På sjelfva hufvudskålen märktes ej ringaste tecken till brott, spricka eller dylikt. Emellan hårda och mjuka hjernhinnorna samt på flera ställen i hjernans vindlar (gyri cerebri) fanns blod. Hjernans kamrar innehöllo något öfver tre matskeblad mycket blodblandad vätska. Sedan stora hjernan var borttagen, befanns på hjerntältet, så öfver som under, mycket blod. Lilla hjernan var starkt blodsprängd, och isynnerhet på hufvudskålens botten fanns utådrad blod som sträckte sig ner i ryggmärgskanalen. Alla blodledare voro fyllda af flytande blod. Innan bröstkorgen öppnades, anmärktes att de flesta af refbensbrosken voro benvandlade. Efter öppnandet af bröstet fanns "mediastinum anterius mer än vanligt belagdt med fett." Brösthålorna innehöllo omkring sex matskedblad mycket blodblandad vätska. Sjelfva lungorna voro friska. Hjertsäcken innehöll ej mer än vanligt serös vätska, hjertat var slappt, hopfallet och blodtomt [1]). Vid greningen af luftröret fanns en "kalkaktig konkretion" af en välsk bönas storlek. Vid bukens öppnande utgick en myckenhet stinkande luft. Tarmnätet och hela tarmkäxet voro mer än vanligt belagda med fett. Magen var i naturligt tillstånd och innehöll tvänne matskedblad af en chocoladfärgad vätska, hvilken Rossi tyckte lukta af de medel han gifvit Prinsen straxt före dennes död och som han begärde skulle förvaras i en flaska, "emedan Herrarne i Stockholm säkert ville anställa prof dermed." Den upphemtades derföre i en flaska, hvarefter vändes ut och in på magen å hvilkens hinna funnos några mjuka gryn, dem läkarne sönderkramade mellan naglarna under yttrande, att dylika icke voro ovanliga. Straxt derefter varsnades ett hårdare gryn af ett sandkorns storlek, hvilket ådrog sig någon uppmärksamhet af läkarne. För att undersöka om flera sådana gryn funnos i vätskan silades denna af Liljewalch ur flaskan genom en gles linnelapp på en tékopp, hvarefter den åter fylldes på samma flaska, hvilken derpå tillkorkades och ställdes qvar på bordet [2]). Vid silningen funnos tre gryn. Af de funna fyra grynen voro

[1]) Det blef ej öppnadt (Rossi a. st.).

[2]) Enligt Majoren Frih. Liewens vittnesmål. Liljewalch åter säger, att sedan han silat vätskan ur flaskan i tékoppen tog han ingen vidare befattning dermed, "men såg det qvarstående på bordet om aftonen." Således måste antingen vätskans återhällande ur tékoppen i flaskan verkställts af någon annan person än Liljewalch — men ingen af vittnena har upplyst något härom —, eller uppgiften derom bero på något missförstånd af Liewen — hvilket är svårt att tro, då dennes vittnesmål är mycket bestämdt och i alla afseenden fullt trovärdigt — om än detta sednare förhållande skulle utgöra en ytterligare förklaring af det, som sedan upp-

Digitized by Google

tre till färg och konsistens lika kork eller snarare en mörk och lös träbit af oregelbunden form — eller ljusbruna mindre korngryn, enligt Professorerna från Lund —, det fjerde hade ett fjerdedels risgryns storlek, utseende och form. Fråga uppstod nu att anställa "eldprofvet" med dessa gryn. Engelhart satte sig emot detta profs anställande, emedan han ansåg grynen böra åtfölja den i magen funna vätskan, men han blef öfverröstad och samtlige närvarande begåfvo sig till ett annat rum, der grynen lades på glödande kol utan att "taga låga eller gifva någon lukt." När sällskapet återvände till obduktionsrummet uppkom mellan läkarne tvist om huruvida dessa gryn och det med dem anställda profvet skulle omnämnas i protokollet. Engelhart motsatte sig detta för att ej göra sig sjelf och de öfriga läkarne till ett åtlöje, men blef äfven nu öfverröstad. Vid tarmarne var intet att anmärka utom det att tomtarmen (jejunum) syntes något blyfärgad och att appendix vermicularis var till färgen svart. Lefvern var ovanligt stor och mörk, gallblåsan sammanfallen och innehållande ett litet matskedblad galla. Mjelten var af naturlig storlek, men till färgen svart, till konsistensen mycket lös, mör och omgifven af en svart vätska, som innehölls i den omkring honom liggande bindväfven [1]). Njurarne voro till läge, storlek, färg och konsistens normala, men i och på ytan af den högra fanns en myckenhet olja [2]), som alldeles saknades i den venstra. Urinblåsan var tom och företedde intet anmärkningsvärdt. Slutligen gjordes öppning i nacken längsefter halskotorna, af hvilka ingen fanns på minsta sätt skadad. Under hela obduktionen föreföll ingenting, som kunde gifva de närvarande vittena minsta anledning till den misstanken att Prinsen af annat än naturliga orsaker slutat sina dagar.

Efter slutad förrättning anmodades de närvarande läkarne att afgifva sitt utlåtande öfver orsaken till Kronprinsens död, och efter noggrannaste öfverläggning förklarade de sig enhälligt vara af den tanken, att Prinsen fått sin död af slag (apoplexia). De trodde att först svindel och straxt derefter ett slaganfall (insultus apoplecticus) påkommit honom under ridten och att detta slaganfall vållat hans fall af hästen, men att sjelfva fallet ingalunda varit orsak till döden. Detta

---

lystes om ifrågavarande flaska och dess innehåll. Rossi påstod att vätskan upphemtades ur magen i en tékopp och från densamma af Liljewalch silades i en flaska.

[1]) Denna vätska var, enligt Rossi, tunn, något seg, nästan luktlös och torde i vigt ha uppgått till ett lod.

[2]) Enligt Rossi, af vanlig olivfärg och konsistens, urinös lukt samt ett halft uns' mängd.

Digitized by Google

omdöme ansågo de vinna styrka deraf, att Prinsen syntes vackla på hästen innan han föll.

Efteråt på qvällen samt dagen efter obduktionen, öfver hvilken dag Professorerna från Lund ej kunde qvardröja, gjorde Rossi och Halenius en slags balsamering, hvarvid inelfvorna inlades i en med kryddor o. m. d. fylld blylåda, som Engelhart för detta ändamål medfört från Lund [1]), hjertat lades i en med Spirit. Vini conc. fylld glasburk, och likets hålor fylldes med de kryddor, som läkarne från Lund der kunnat få och tagit med sig. I sin rapport af den 3 Juni anmärker Rossi, att liket var skyddadt från förstörelse *så mycket som lokalen och tillgång på ämnen för kroppens förvarande tillåtit.* Ännu denna dag var likets ansigte föga eller intet förändradt sedan dödsdagen, med undantag af att huden kring ögonhålorna hade mörknat något. Vid Pontins och Berzelius' ankomst till Qvidinge den 5 Juni tycktes rötan ej heller vara långt gången, anletsdragen voro väl bibehållna, hyn dock öfverallt mörkblå eller blyfärgad. Dessa herrar anbringade sedermera "hela omslag kring kroppen" af dukar, doppade i alkohol, och valde för balsameringen under vägen till Stockholm metoden af kroppens linduing med bindor öfvergjutna af aromatiska flytande ämnen samt alkohol till omslag.

Magens innehåll och den flaska i hvilken det förvarades ha hittills, just emedan de förkommo, ansetts vigtiga i historien om Rossis beteende vid obduktionen. Vi vilja derföre påpeka hvart de sannolikt togo vägen. Flaskan var af ljusgrönt glas och ungefär $1\frac{1}{2}$ qvarters rymd; som dess innehåll ej utgjorde mer än två matskedar vätska, kunde den väl förefalla en föga uppmärksam betraktare nästan tom eller innehållande endast någon orenlig bottensats eller dylikt. Efter liköppningen qvarstod den på obduktionsbordet och dagen derpå, när Rossi och Halenius efter Professorernes afresa hade fullbordat likets balsamering och detta flyttades till Qvidinge kyrka, fanns den "händelsevis" [2]) ännu qvar i likrummet. Hvad som sedan blef utaf den fick Rossi icke reda på. Under ransakningen i målet upplystes sedermera att en piga i Qvidinge prestgård, efter "svitens" afresa, i rummet utanför det, der obduktionen skedde [3]), funnit en huset icke tillhörande flaska af alldeles dylik beskaffenhet, som den vi ofvan omtalat. Pigan uppgaf att flaskan var tom när hon först såg den, men att å densamma varit förvaradt "något som gaf ifrån sig en stark lukt, blan-

[1]) Ryktet påstod att Rossi medfört denna låda från Stockholm.

[2]) Rossis uttryck.

[3]) Huruvida detta rum var det s. k. "likrummet" veta vi ej.

Digitized by Google

dadt med kamfer", hvilket föranledde henne att skölja flaskan. Om vi härtill erinra oss att, när likets mage öppnades vid obduktionen, Rossi tyckte att dess innehåll luktade af de medel, som Prinsen strax före döden fått, så måste vi finna högst sannolikt, att den "vätska", hvilkens förkommande utgjorde en svår anklagelsepunkt mot Rossi, utan hans vetskap och vilja bortkastats, under det han i Qvidinge kyrka var sysselsatt med omsorgerna för likets bevarande.

Obduktionsprotokollet jemte läkarnes yttrande öfver Karl Augusts död insändes till Kongl. Maj:t, som den 4 Juni gaf Collegium medicum del deraf och befallning att samma dag återsända handlingen jemte bifogadt eget utlåtande. Kollegiet säger i sitt svar — som jemte sjelfva protokollet trycktes i den officiella tidningen för den 6 Juni, N:o 64 — "att det väl önskat det flera och noggrannare s. k. reaktionsprof på det som fanns i likets mage blifvit af en kunnig kemist anställda, hvilket kunnat ske om de allmänt kända medel, konsten medgifver, blifvit nyttjade till det Kongl. likets bibehållande från röta tills de från Stockholm afskickade läkarne hunnit nedkomma, eller om det i magen befintliga blifvit samladt och förvaradt; dock hade Kollegiet af protokollet vunnit tillräcklig upplysning för att kunna afgifva det utlåtande: att Prinsen, såsom de vid liköppningen närvarande läkarne yttrat, dött af slag (apoplexia), till hvilket dock fallet af hästen ytterligare kunnat bidraga genom den skakning och rubbning, som hjernan och ryggmärgen derigenom lidit; att hans lik redan vid obduktions-tillfället börjat undergå röta, påskyndad af årstiden och den hastiga döden; att den vätska, som fanns i magen var en lemning af den genom magsaften upplösta föda, som Prinsen samma dag njutit, äfvensom att de fastare gryn, med hvilka försöket på glöd anställdes, ej heller bevisade något skadande ämne." — I anledning af detta Collegii medici utlåtande infordrade justitie-kanslers-embetet den 8 Juni af Professorerna Engelhart, Florman och Liljewalch, Lifmed. Rossi och Licentiaten Halenius skyndsam förklaring öfver den del hvar och en af dem tagit i det "förhastade svaret" att med likets öppnande ej kunde anstå öfver den dag då obduktionen företogs, samt dessutom af Rossi och Halenius, "hvilka företagit sig att verkställa obduktionen" öfver underlåtenheten att göra noggrannare reaktionsprof på magens innehåll, och af Professorerna öfver den omständigheten, att de såsom vid obduktionen tillkallade vittnen ej fästat uppmärksamhet å angelägenheten af dessa kemiska undersökningar [1]).

[1]) Af en i L. S. befintlig afskrift af riksmarskalks-embetets skrifvelse den 13 Juni 1810 synes att anmärkningsmemorialet mot Rossi afsändes till honom *med kurir*, och att hans erkännande af dess emottagande skulle af samma kurir återföras till Stockholm.

Digitized by Google

Engelhart, Florman och Liljewalch afgåfvo härpå den 23 och 24 Juni till Justitie-Kansleren hvar sin förklaring, alla i hufvudsaken öfverensstämmande i följande innehåll:

På den första anmärkningen svarade de, att de voro ej okunniga om "de allmänt kända medlen" till liks förvarande från röta, men kunde ej vid tillfället anskaffa dem: is visste de icke hvar den stode att erhålla, den var dessutom svår att transportera under denna årstid, sprit visste de att den icke på kringliggande apotek fanns till erforderlig mängd eller beskaffenhet. Men äfven om de skulle sökt skaffa dessa medel kunde, innan de hunnit erhållas, rötan, som redan börjat inställa sig, ha tagit så mycket öfverhand att obduktionens ändamål — dödsorsakens bestämmande — skulle förfelats. Dessutom skulle, äfven med användande af dessa medel, åtminstone likets mage och tarmar inom få dagar ej mera återfunnits i samma tillstånd som vid dödstillfället, hvarigenom dödsorsaken kunnat blifva ganska tvätydig. Möjligen hade beslutet om liköppningens snara företagande grundat sig på detta deras yttrande, men de hade ej satt sig sjelfva i besittning af liket, utan deltogo på anmodan i liköppningen. Hvad beträffar Justitie-Kanslerens anmärkning att de ej fästat uppmärksamheten å angelägenheten af kemiska reaktioners verkställande på magens innehåll, innehålla Professorernas förklaringar: att de redan vid hufvudets öppnande hade funnit naturlig och tillräcklig dödsorsak, att mage och tarmar voro i naturligt tillstånd och deras inre hinnor icke på något sätt möra eller lösa, och att de ej misstänkte något kriminelt eller trodde sig förrätta en mediko-legal obduktion, helst som något nyligen användt skadande ämne ej kunde, utan föregående illamående, på en gång verka ett slaganfall, och ett för längre tid sedan användt gift ej kunde igenfinnas i de s. k. första vägarne. Derföre hade vid liköppningen ingen af dem fästat synnerlig vigt vid de omtalade reaktionernas anställande. ehuru de sedermera önskat att de hade gjort det. Engelhart hade dock bestridt eldprofvets anställande på de funna grynen, dem han ansåg böra åtfölja det öfriga maginnehållet.

Halenii förklaring af 4 Juli innehåller hufvudsakligen att han, såsom ännu icke medicine Doktor ej deltagit i någon öfverläggning eller något beslut angående liköppningen, men att han med ed kunde styrka riktigheten af protokollet.

Rossis förklaring är daterad Svärdsbro Gästgifvaregård den 18 Juni. I densamma anför han att han, stadd på resa till Stockholm, "föga annorlunda än genom berättelser" kände till det af Justitie-Kansleren åberopade yttrandet af Collegium medicum och derföre ej kunde fästa sig vid annat än hvad han af Justitie-Kanslerens memo-

Digitized by Google

rial inhemtat. I hufvudsaken är Rossis förklaring fullkomligt öfverensstämmande med Professorernas från Lund, men vid fråga om orsaken, hvarföre ej några medel användes för att bevara Prinsens lik från röta, till dess Konungens förordnande om detsamma hunnit anlända, anmärker han äfven att tecken till röta redan på andra dagen visat sig, äfvensom han anför det ofvannämnda prejudikatet vid Storfurstens af Finland död 1805.

Redan innan justitie-kanslers-embetet emottagit nyssnämnda förklaringar hade till Collegium medicum inkommit en skrift af den beskaffenhet och vigt i denna fråga, att vi nödgas något närmare redogöra för dess uppkomst och påpeka dess innehåll.

Som vi förut nämnt, afreste Major Forssell såsom kurir med underrättelsen om Kronprinsens död från Qvidinge den 28 Maj kl. 9 e. m. Han ankom till Stockholm på förmiddagen den 31 s. m. [1]). Samma dag anbefalldes Lifmedikus Pontin och Professor Berzelius att afresa till Skåne för att besörja om obduktionen af Kronprinsens lik, och dagen derefter afreste de [2]).

I Linköping uppsökte de Lodin och fingo af honom de upplysningar han kunde lemna om Kronprinsens sjukdom. I Eksjö träffade de icke Olin, som i stället anmodades att afgifva skriftlig underrättelse i samma ämne. De ankommo till Qvidinge om morgonen den 5 Juni och möttes der af den underrättelsen att liköppningen redan den 30 Maj förrättats. Den 8 afsände de till Collegium medicum officiell rapport om resan — den skrift, på hvilken vi ofvan hänsyftade — samt till Kollegiets Preses förste Arkiater v. Schulzenheim "ett enskildt bref, som genom några fysiologiska och patologiska raisonnemens skiljde sig från deras officiella rapport, och egentligen icke var bestämdt att öfverlemnas åt allmänheten", *utan åt Collegium medicum* [3]). Dessa skrifvelser intogos i Kollegiets protokoll för den 16 Juni.

---

[1]) Konungen tog dödsposten så smärtsamt att han svimmade, och man fruktade allvarsamt för hans lif. Han uppdrog åt Statsrådet att på egen hand vidtaga de åtgärder, hvilka till en början kunde blifva nödvändiga. På grund häraf samlades samma förmiddag samtliga statsråden hos von Engeström, der genast på Wetterstedts och Hans Järtas ifriga tillstyrkan, mot von Engeströms råd, det beslutet fattades att, för att om obduktionen af Kronprinsens lik besörja, till Skåne afsända Lifmedikus Pontin och Prof. Berzelius "i öfvertygelsen att vederbörande, såsom utmärkta kemister skulle finna bevis på förgiftning." (Schinkel, minnen ur Sveriges nyaste historia V. 218, enligt uppgift efter L. v. Engeströms egenhändiga anteckning).

[2]) Deras instruktion finnes ej i handlingarne intagen.

[3]) Kan detta bref således med rätta kallas ett *enskildt?*

Digitized by Google

Först och främst klandrade Pontin och Berzelius i sin rapport, att liket ej genom preservativer "förvarades oförvandladt" åtminstone i nio dygn, som en kurir skulle behöfva för resan fram och åter till Stockholm [1]). Vidare säga de, det de trott sig skyldiga att "med behörig urskillning" skaffa sig säkra och pålitliga underrättelser om Karl Augusts sjukdom under resan till Skåne, att till en historia prægressorum morbi sammanfatta dessa upplysningar jemte dem de möjligen kunde få af danska läkare, "som tilläfventyrs kände Högsalig Hans Kongl. Högh. Kronprinsens kroppsbeskaffenhet och sjukdoms-opportuniteter under förflutna år", att jemföra dem med liköppningsföreteelserna och slutligen genom ett noggrant öfvervägande af alla dessa omständigheter söka finna "den verkliga dödsorsaken." Deremot äro de faktiska upplysningar, med hvilka de nu uppträda inför Collegium medicum, ytterst torftiga, hvarföre de ock hänvisa till uppvaktande Lifmedikus, och historia prægressorum morbi kom ej att utarbetas längre än t. o. m. titeln. Det oaktadt påstå de att deras — ej heller sedermera framlagda — "forskningar" förfelade sin användbarhet, då de sjelfva icke såsom närvarande ögonvittnen vid obduktionen kunde stadga sitt omdöme och då de endast hade det meddelade obduktionsprotokollet att tillgå för "att dermed förena sina egna undersökningar, om de funnit det så värdigt förrättadt och utfördt som sakens vigt fordrade." Obduktionsprotokollets "auktoritet" finna de således icke nog gällande för att efter detsamma bestämma sitt utlåtande, men de anse sig kunna afgifva ett dylikt, från Professorernas i Lund afvikande, "grundadt på den egna öfvertygelsens och samvetets enkla ingifvelse" och "stödjande sig lika mycket på patologiskt och fysiologiskt raisonnement och på de personers berättelse om förloppet, som voro närvarande på fältet och sågo det olyckliga fallet samt Högsalig Hans Kongl. Höghets tillstånd straxt derefter, som på läkarnes undersökning, sådan den till form och ordning blifvit gjord", — det utlåtande nämligen att troligen en svindel föranledt fallet af hästen, att detta fall på ett eller annat sätt, som den anatomiska undersökningen bort framvisa, förorsakat döden, och att döden skett *på samma sätt som* vid slag (apoplexia), apoplectico modo.

Rapporten slutar med uttalande af den förmodan att deras (Pontins och Berzelius') undersökningar skulle hafva blifvit "mera upplysande och tillfredsställande för sanningens fordringar" om de haft tillfället sig obetaget, att anställa dem i förening med Medicinska Fa-

---

[1]) Forsell gjorde denna resa på $2^1/_2$ dygn, men Pontin och Berzelius på 4.

Digitized by Google

kulteten i Lund och några danska läkare. "Denna undersökning, gjord efter bättre uttänkt plan och fullkomligare utförd skulle då på ett högtidligt sätt framlagt för den bedröfvade nationen de orsaker, som vållat dess olycka och oersättliga förlust; aflägsnat, som de hoppades, de misstankar den djupa bedröfvelsen ofta föder och stadgat en öfvertygelse så sorgligt nödvändig för deras hjertan, så högt fordrad af hela Europa, att den timade olyckan åtminstone var obrottslig."

Det medföljande brefvet till Schulzenheim [1]), hållet i en något mindre svulstig stil än rapporten, skulle egentligen vara en mera detaljerad underrättelse om Pontins och Berzelius' "undersökningar." Utom några ej särdeles upplysande underrättelser om Karl Augusts sjukdom under resan till Skåne, innehåller det reflexioner öfver den svenska allmänhetens misstankar angående Kronprinsens dödssätt och vigten af att af all förmåga söka utplåna dessa, hvarefter följa några mot de läkare som förrättat obduktionen riktade anmärkningar af en sådan beskaffenhet, att de nästan nödvändigt måste hos den icke sakkunnige framkalla tanken på ett brott. Dessa anmärkningar voro:

1:o) återigen den, att obduktionen företagits utan att man i stället tänkte på medel att bibehålla liket oskadadt tills Kongl. Maj:ts nådiga vilja derom hunnit bli bekant, "hvilket bort vara så mycket naturligare som medicine studerande allmänt veta att döda kroppar kunna på anatomisalarna förvaras flera veckor vid 2 à 3 graders värme, och man således af ifrågavarande läkare kunnat fordra den eftertanken, att med is från "en närbelägen iskällare, hvarpå i Skåne säkert icke är brist", tills vidare i den ovanligt kalla årstiden hålla liket vid fryspunkten.

2:o) att operationen ej förrättades af Anatomie Professorn Florman eller förre Prosektorn Professor Liljewalch utan af Lifmedikus Rossi, som "vid detta tillfälle, för undanrödjande af alla misstankar om ensidighet och partiskhet, vid undersökningen borde anses jäfvig."

3:o) att obduktionsprotokollet är med så liten noggrannhet uppsatt, att flera i sig sjelfva obetydliga oriktigheter förekomma, men som disponera läsaren till ett missgynnande omdöme om förrättningen. Så t. ex.: hjertat alldeles blodtomt och slappt, hvilket innebure motsägelse då endast det starka hjertat förmådde tömma sig i sista slaget och då ifrågavarande hjerta, enligt hvad anmärkarne sjelfva sett, var mer än vanligt starkt och stort.

4:o) att läkarne vid undersökningen af inelfvorna och magens samt tarmkanalens innehåll förfarit "med en dem alldeles ovärdig försumlig-

[1]) Detta bref är här citeradt sådant det finnes tryckt i "Alla till Collegium med...." o. s. v. Jfr i öfrigt s. 34 Noten.

Digitized by Google

het." För en sådan åtgärd som akademiska lärare härvid tagit [1]) skulle Collegium medicum visserligen "med förebråelser ogilla" en lärjunges vid Kirurgiska Institutets specimen medico-legale vid en undersökning, der gift, såsom vid all brådöd, "möjligen kunnat komma ifråga." De i magen funna "*3 eller 4*" fasta kornen, som lades på glöd och icke luktade eller togo låga, voro antingen sand eller ett annat mineral och i detta fall misstänkta, eller vanliga animala ämnen, och måste då röka och lukta ganska starkt. Deras yttre karaktärer, af hvilka man kunde "få någon reda i detta kaos", voro ej heller omtalade. Man ser med smärta, heter det vidare, att medicina legalis aldrig varit föremål för de akademiska studierna; måtte hon härefterdags kunna blifva det!

5:o) att halsens ryggradsdel ej närmare än som skett undersöktes, hvarföre den delen af utlåtandet att fallet från hästen ej *bidragit* till Kronprinsens död vore "en onyttig och ändamålslös oförsigtighet, hvarmed de (Professorerna från Lund och Rossi) undanröjt den enda rätt afgörande och alla misstankar väderläggande dödsorsak man vid detta tillfälle hade skäl att förmoda, och lemnat misstanken om ett gift ett så mycket friare lopp som dissektionen af hjernor efter förgiftning med de flesta mineraliska eller vegetabiliska gifter visar alldeles samma tillstånd i blodkärlen, som dem man finner vid apoplexie." Derföre ansågo ock Pontin och Berzelius dåmera omöjligt, att "i allmänhetens öfvertygelse vederlägga det ogrundade ryktet genom några vidare undersökningar på kroppen."

I dessa skrifvelser uttalades den åsigten, att öppnandet af den aflidne Kronprinsens lik borde ha skett i ändamål att lugna deras misstankar som "möjligen" trodde honom vara förgifven, och förgiftningsmisstanken framlyser i dem såsom något mer än ett tomt rykte. De läkare, som tillstyrkte och verkställde obduktionen hade gjort detta i ändamål att utfinna dödsorsaken, hvilken ock numera genom Collegii medici offentliga instämmande i deras utlåtande, att Kronprinsen dött af slag, måste anses lagligen afgjord [2]), ehuru Pontin och Berzelius

[1]) Nämligen att "utan minsta pröfning bortkasta magens liqvidum och tarmarnes hela contentum, att ej underkasta det i magens vätska olösliga annat prof än att lägga det på ett glödande kol" — och detta "vid den mest maktpåliggande obduktion, som blifvit gjord i Sverige."

[2]) Att den lagliga afgöranderätten i dylika frågor tillhörde Collegium medicum anse vi följa af § 14 i Instruktionen för sagde collegium af den 28 Okt. 1797: "Juridiska mål, hvaruti medicinska och kirurgiska frågor "inflyta och hvilka . . . Collegium föreställas, åligger Collegium att med yt-"tersta noggrannhet så utreda och förklara, som inför den allvetande Guden "kan försvaras."

Digitized by Google

ännu voro okunniga om Kollegiets utlåtande. Samma obduktion förklarades emellertid af dessa herrar för "mindre upplysande och tillfredsställande för sanningens fordringar" — så att det ser ut som skulle de af densamma väntat eller velat finna bekräftelse på den af dem förut kända "sanningen" — och detta på grund af några anmärkningar, hvilkas beskaffenhet endast visar, att anledning till en enda *hufvudsaklig* förebråelse mot obducenterna ej kunde af dem uppletas. Om vi närmare skärskåda dessa anmärkningar, så återfinna vi bland dem två, af oss förut omtalade i Collegii medici svar och utlåtande till Kongl. Maj:t gjorda, af Justitie-Kanslern anmärkta och sedermera genom Rossis och Professorernas förklaring, såsom oss synes, nöjaktigt besvarade: nämligen att medel ej användes mot likets förruttnelse och att inga vidlyftigare kemiska reaktioner anställdes på magens innehåll. Hvad de i likets mage funna, olösliga kornen beträffar, hvilka Pontin och Berzelius påstodo vara antingen mineraliska eller vanliga animala ämnen, så tyckes det, som de skulle kunna vara hvarken mineraliska eller animala, utan *ännu* olösta (ej "olösliga") rester af de vegetabiliska ämnen Prinsen på morgonen den 28 Maj förtärt [1]). Anmärkningen att obduktionen gjordes ej af Anatomie Professoren Florman eller förre Prosektorn Liljewalch, utan af Lifmedikus Rossi, hvilken vid detta tillfälle borde anses jäfvig, förfaller, när man betänker att äfven Rossi hade varit Prosektor vid Kirurgiska Institutet, hvilket ej gerna kunde vara åtminstone Berzelius obekant, att hans skicklighet måste erkännas både af Pontin, Berzelius och Professorerna från Lund, samt att just den omständigheten att Rossi af sig sjelf eller andra uppgifvits såsom jäfvig att förrätta obduktionen skulle ha inneburit ett erkännande af honom sjelf eller en misstanke hos de närvarande att han varit delaktig i något brott, hvarigenom ock allmänheten fått en synlig anledning att misstänka både honom och tillvaron af brott. Påståendet att obduktionsprotokollet icke är noggrannt uppsatt saknar ej

[1]) Liköppningsprotokollets uttryck att de i magen funna "3 à 4" små grynen, när de på glöd lades, hvarken togo låga eller *gåfvo någon lukt*", är troligen af glömska eller brådska så affattadt i stället för att lyda: "hvarken togo låga eller *gåfvo någon lökluk*t." För oss åtminstone är det svårt att ge dem någon annan sannolik eller ens rimlig förklaring. Ifrågavarande strof borde, efter vår öfvertygelse, såsom i intet afseende upplysande ej ha intagits i protokollet eller åtminstone stiliserats tydligare. "Engelhart hade otvifvelaktigt rätt då han yrkade, att om dessa korn ingenting borde i protokollet inflyta, men en lycka var det att han blef öfverröstad i denna punkt. Deras omnämnande visar nämligen bona fides; uteslutandet skulle hafva blifvit tydt som en afsigt att dölja och undanrödja corpus delicti." (Anm. i L. S.).

Digitized by Google

all befogenhet; den anförda strofen om de funna grynen är illa uttryckt. I öfrigt är protokollet väl affattadt, om än en sednare tids vidgade kunskaper i patologisk anatomi numera skulle fordra en annan beskrifning på de, genom en sjukdom sådan som Karl Augusts, framkallade materiella förändringarna.

Det andra beviset, som de stränga granskarne framdrogo för sitt klander mot protokollet, länder dem ej till heder. Först och främst förvränga de i någon mån protokollets uttryck, att "hjertat var slappt, hopfallet och blodtomt, "så att det kom att lyda: "hjertat var *alldeles blodtomt och slappt*", och derefter funno de en tydlig motsägelse i orden *blodtomt* och *slappt*", då blott det starka hjertat förmår tömma sig i sista slaget", och då de sett att Karl Augusts hjerta var mer än vanligt *starkt* och *stort*. Detta skäl är af föga värde då man lätt förstår, att det starka såväl som det svaga hjertats verksamhet måste under dödskampen småningom afstanna.

Hvad slutligen angår Pontins och Berzelius' klandrande omdöme öfver att ej halsdelen af ryggraden och ryggmärgen voro närmare undersökta, hade detta lämpligen kunnat besvaras med en motanmärkning. Dessa partier funno de läkare, som förrättade obduktionen, ej skäl att undersöka, de funnos orörda i det nu genom preservativer från röta efter omständigheterna bevarade liket. Pontin och Berzelius hade kommit från Stockholm för att besörja om likets obduktion och klandrade de andra läkarnes underlåtenhet — hvarföre gjorde de ej sjelfva en ytterligare undersökning? [1])

Efter denna granskning af hvad Pontins och Berzelius' skrifvelser hufvudsakligen innehålla *i sak*, vilja vi ej fästa oss vid det klander de framkasta *i allmänhet*, om vi så få uttrycka oss. *Tonen* i dessa skrifvelser — särdeles i brefvet till Arkiater von Schulzenheim — är öfversittarens, och *formen* så försåtlig, att man måste sätta ifråga om ej meningen var att uppväcka och bestyrka de misstankar, som förklaras böra af all förmåga undanrödjas [2]).

Innan dessa skrifvelser intogos i Kollegiets protokoll hade Schulzenheim meddelat dem åt Kongl. Maj:t, som förklarade, att rapporten

---

[1]) L. v. Engeström ansåg en ytterligare undersökning af liket icke vara utan betydelse eller satt utom all fråga, och bemyndigade Pontin och Berzelius skriftligen att, i händelse något dylikt borde företagas, gå i författning derom. (Jfr. dessas bref af 27 Juni 1810 till v. Schulzenheim, infördt i "Alla till Coll. med. . . . etc.).

[2]) Och dock kunna skrifvelsernas författare på ett annat ställe yttra att de *"förutsdgo"* att "inom Collegii medici upplysta krets skulle deras anmärkningar rättvist mötas af ett öfverensstämmande omdöme"!

Digitized by Google

väl finge komma till allmänhetens kännedom, men åtföljd af Kollegiets anmärkningar för att tjena till upplysning "*ifall något ställe af denna rapport behöfver sättas i en ljusare dag.*" Hvad åter brefvet anginge, så finge detsamma, såsom ett enskildt bref till Schulzenheim [1]), enligt Kongl. Maj:ts befallning, icke "lemnas åt allmänheten." Men som det innehöll flera beskyllningar mot medicinska fakulteten i Lund, anbefalldes Collegium medicum att granska dessa anklagelser och, *derest anledning gåfves att anse dem grundade*, öfver dem infordra fakultetens förklaring samt sedermera inkomma med rapport deröfver till Kongl. Maj:t.

Hvad gjorde nu Collegium medicum i anledning häraf? — Efter anställd granskning affordrade det i en skrifvelse af den 16 Juni, hvilkens ton ej så litet påminner om Pontins och Berzelius' nyssanförda bref, medicinska fakulteten i Lund "förklaring öfver de af Pontin och Berzelius framställda anmärkningarna", äfvensom det "öfverlemnade

[1]) Detta s. k. *enskilda* bref upplästes i Collegium medicum *första gången* den 14 Juni, hvarefter det återtogs af preses för att underställas Statsministern för utrikes ärendena. Den 16 s. m. upplästes det *andra gången* i Kollegiet jemte Kongl. Maj:ts befallning att, emedan det innehöll "*flera beskyllningar emot Medicinska Fakulteten i Lund*", granska dessa anklagelser, o. s. v. Den 12 Juli upplästes det *tredje gången*, och då anhöll Kollegiet hos dess författare att få trycka det, emedan många afskrifter af detsamma kringlöpte, hvilka torde vara mindre korrekta; dock skulle frågan om tryckningen först underställas Statsministern för utrikes ärendena. På denna Kollegiets anhållan svarade Berzelius: att detta bref visserligen icke innehöll något, som ej han och Pontin ganska väl kunde försvara; "likväl då man i ett enskildt bref ej alltid så noga afmäter hvarje ord", så önskade han "att förut få brefvet tillbaka för att i samråd med Pontin göra några ändringar *i anseende till vissa utlåtelser, hvaraf någon enskild person kunde anse sig sårad*, men utan att förändra det minsta i det som hör till sjelfva saken." Dagen derpå aflemnades det sålunda förändrade brefvet till Collegium medicum, der det då *upplästes*, och befanns deri — enligt Kollegiets protokoll — "ingen förändring gjord uti någon af de hufvudsakliga delarna." I L. S., efter hvilkens transsumt af Collegii medici protokoll detta är uppsatt, finnes en afskrift af brefvet i dess ursprungliga form, men den var vid tiden för nedskrifvandet häraf derifrån utlånad åt annan person från hvilken den då ej kunde erhållas. Hr Lifmedikus Liljewalch har dock lemnat den upplysningen, att flera ändringar som han anser ganska hufvudsakliga äro gjorda. Hvad som genast faller i ögat är att Kongl. Maj:t fann brefvet innehålla *flera* beskyllningar mot Medicinska Fakulteten i Lund, och att Colleg. med. den 16 Juni af dessa fick anledning att till *fakulteten* framställa *sju* punkter öfver hvilka förklaring "ansågs nödig", under det det tryckta brefvet endast på *ett* ställe nämner den "*Medicinska fakultetens* olyckliga åtgärd vid det Kongl. likets obduktion."

Digitized by Google

åt allmänheten" Pontins och Berzelius' rapport — utan några anmärkningar för att sätta den i ljusare dager, då åter dessas bref till Schulzenheim endast "kringlöpte i afskrifter såväl i hufvudstaden som ock i landsorterna."

På samma gång som Karl Augusts lik ankom äfven Rossi den 20 Juni till Stockholm. Middagstiden denna dag erhöll Schulzenheim ett bref från Fabian Fersen, hvari denne, i anledning af Konungens befallning att kl. 4 e. m. påkläda Kronprinsens lik dess svepningsdrägt, anmodar Schulzenheim att jemte flere af den sistnämnde utsedda läkare sagde tid infinna sig på bestämdt rum i slottet för att närvara vid öppnandet af den ankomna likkistan. I följe häraf lät Schulzenheim utfärda kallelse för berörde ändamål till Collegii medici ledamöter, hvilka ock allesammans, utom Hedin, infunno sig samt till flere andra läkare, bland hvilka äfven Rossi inställde sig. De funno Prinsens lik ganska väl bibehållet, inlindadt i lakan, fuktade med alkohol, kamfer och aromatiska oljor. Hjertat framvisades och befanns på intet sätt ovanligt. Inelfvorna "af alla tre kaviteterna" voro förvarade i en låda af bly med igenlödt lock och Kongl. Maj:t lät gifva befallning att öppna densamma, "om Arkiatern och läkarne trodde härigenom någon upplysning kunna vinnas." Som dessa härtill gåfvo ett nekande svar öppnades ej heller lådan [1]).

Dagen efter detta tillfälle "var det bekant för Collegium medicum, att Lifmedikus Rossi till staden ankommit", hvarföre kollegiet beslöt tillställa honom en den 16 Juni daterad skrifvelse, innehållande samma anmärkningar, öfver hvilka det förut begärt förklaring af Professorerna i Lund, jemte infordrande af hans berättelse om Högsalig Hans Kongl. Höghets helsotillstånd och sjukdomstillfällen "allt ifrån den dag Rossi inträffade hos Hans Kongl. Höghet på nedresan och isynnerhet den 28 sistl. Maji.' I inledningen till denna skrifvelse uppgifver Collegium medicum att det, till följd af Kongl. Maj:ts samma dag ankomna befallning, granskat vissa anmärkningar som blifvit gjorda mot Rossi och Medicine Professorerna vid Lunds Akademi öfver deras förhållande vid Högsalig Hans Kongl. Höghet Kronprinsens obduktion i Qvidinge och att denna kungliga befallning var skrifvelsens anledning. Denna Kollegiets uppgift är ej enlig med sanna förhållandet. Kongl. Maj:ts befallning till Kollegiet var att granska några beskyllningar mot Medicinska Fakulteten i Lund, såsom ock rätteligen anföres i skrifvelsen härom till Rektor vid Lunds Universitet. Men i denna Kongl. befallning fanns icke ett ord som hänsyftade på

[1]) Denna låda innehållande inelfvorna är således ännu oöppnad.

Digitized by Google

Rossi, hans åtgöranden eller anklagelserna mot honom. Emellertid ålades nu Rossi på ofvananförde skäl att *ofördröjligen* till Kollegiet inkomma med sin förklaring.

Hittills hade Rossi och de omtalade Professorerne i Lund broderligt fått dela alla obehag i anledning af obduktionen af Karl Augusts lik. Nu skiljdes Professorerna, som det tyckes mot sin vilja, från målet, hvarföre vi anhålla att först få i största korthet omnämna de åtgärder som vidtogos mot och af dem, innan vi öfvergå till den egentliga rättegången mot Rossi. Den 9 Juli inkom till Collegium medicum deras infordrade förklaring, daterad den 30 Juni, börjande med den underrättelsen, att Professorerna besvara Collegii medici frågor "till underdånig åtlydnad af Kongl. Maj:ts nådigste befallning" och innehållande ett kraftigt försvar mot Kollegiets anmärkningar. Öfver denna förklaring afgaf Collegium medicum den 13 Juli ett i det hela klandrande utlåtande [1]). Med detta utlåtande nöjde sig dock icke Professorerna, utan en tid derefter inkom från dem till justitie-kanslers-embetet en skrift, som innefattade anmärkningar mot Kollegiets utlåtande och ett erbjudande att bevisa absoluta omöjligheten af att någon förgiftning vållat Karl Augusts död.

Hvad Justitie-Kansleren vidtog för åtgärd i anledning af denna skrift veta vi ej med säkerhet; men vi förmoda att han anmälde den hos Kongl. Maj:t, ty den 29 Augusti finna vi att Professorerna afgifvit ett "*allerunderdånigste yttrande*" [2]), hvari de på ett allt annat än skonsamt sätt behandla Collegium medicum. I sitt utlåtande af den 13 Juli hade Kollegiet yttrat att likets förruttnelse kunnat hindras till dess befallning om liköppningen från Stockholm hunnit ankomma samt uppräknat några "tjenliga och bepröfvade medel emot röta." Häremot anmärka Professorerna: att de ej funno "någon annan olä-

---

[1]) I detta utlåtande säger Koll., att, då liköppningen var "yrkad och beslutad i närvaro af Konungens Befallningshafvande i Länet samt öfriga vakthafvande hos det Kongl. liket, så var den en medico-legal obduktion, och såsom sådan hade den bort förrättas." Jfr nedan, s. 42, noten. — Af Justitie-Kanslerens skrifvelse till Hofrätts-Fiskalen Bergström den 19 September år 1810 synes, att Professorerna på egen begäran i anseende till möjliga åtal emot deras åtgärder undfått del af ett Collegii medici "underdåniga betänkande" öfver obduktionen af H. K. H:s lik. Om ej, såsom dock är sannolikt, med detta "betänkande" menas ofvanstående "utlåtande" eller det af den 4 Juni, måtte det finnas en hel skriftvexling af hvilken i den eljest rikhaltiga L. S. ej finnes ett spår.

[2]) Detta yttrande finnes i afskrift i L. S., i hvilken äfven de handlingar äro befintliga, som utgöra grunden för den vidare framställningen så vidt den vidkommer Professorerna.

Digitized by Google

genhet hafva blifvit genom den påskyndade obduktionen vållad än att Lifmedikus Pontin och Professor Berzelius kommit för sent"; att de redan i sitt svar af den 30 Juni försäkrat att de förut kände till antiseptica och att Kollegiet nu "ej lemnat den ringaste för dem ny eller nödig upplysning"; att vid ett hastigt dödsfall ett skendödstillstånd vore tänkbart så länge ännu ingen röta inställt sig och att det så länge ock hade varit oförsvarligt att omgifva det Kongl. liket med is äfven om de vetat hvar sådan kunnat erhållas; att de öfriga antiseptica, som ock Kollegiet ansett mindre verksamma än isen, af dem ansågos alldeles otillräckliga; att de företeelser i liks mage och tarmar, som uppkomma af en börjande förruttnelse äro sådana att det nödvändigt måste blifva tvätydigt, om de äro följder af röta eller af förutgången sjukdom; att de således skulle hafva visat både okunnighet och uraktlåtenhet om de, på tillfrågan, ej svarat att uppskof med liköppningen skulle vålla att man ginge miste om de åsyftade upplysningarna; att de ej *yrkat* liköppningens företagande utan blott upplyst dem, som begärde veta deras tankar, om följderna af dess uppskjutande; att de dervid följt säkra vetenskapliga grunder, derigenom handlat enligt samvete och embetspligt samt således ej förtjent Collegii medici oblida omdöme. Kollegiet hade anmärkt att, då Prinsen nyss före döden gjort ett häftigt fall från en galopperande häst, en skakning (commotio) på medulla spinalis kunnat uppkomma och att undersökning härom hade vid obduktionen bort ske "åtminstone genom fingrets nedförande i öfre delen af halsknote-kanalen." Häremot anmärka Professorerna att, då kommotioner oftast ske utan att en fortfarande rubbning till struktur och läge eger rum, så kunde anatomien ej gifva någon upplysning derom och att genom fingrets införande i öfre delen af ryggmärgskanalen man snarare skulle hafva åstadkommit en rubbning än upptäckt en redan förevarande; "en commotio är i sanning ej något så åskådligt eller *påtagligt* tillstånd *som Kongl. Collegium tyckes tro*"; men för att undvika en Kongl. Maj:t tröttande vidlyftighet anhöllo de att endast få åberopa en afhandling — Mémoires sur les commotions de la moëlle épinière par B. I. F. Ricou — "som förtjenar Kongl. Collegii medici uppmärksamhet." Kollegiet hade vidare anmärkt att Professorernas "förfarande — vid liköppningen — att ingenting af tarmkanalens contenta hvarken undersöktes eller förvarades, visserligen icke instämde med en vetenskaplig obduktion", att obduktionen var mediko-legal och bort förrättas såsom sådan. Professorerna svarade härtill: att de vid liköppningstillfället ej hade reagenser och apparater för att anställa kemiska rön, ej heller rörde det dem på något sätt att det som i magen fanns

Digitized by Google

ej togs i förvar — de voro ej de personer som sådant ålåg. "Gerna", fortsätta de, "medgifva vi att Professor Berzelius kunnat med oftanämnda vätska — *kanske äfven med contenta canalis intestinalis* — anställa en hel hop artiga kemiska undersökningar, men för ingen del kunna vi medgifva att genom hans och Lifmedikus Pontins närvaro sjelfva obduktionen blifvit mera vetenskaplig och i anatomiskt afseende mera fullständig; tvärtom — så sent anställd, som då desse läkare kommo till Qvidinge, hade den blifvit *ofullständig* och *missledande*." Derefter fästa Professorerna Kongl. Maj:ts uppmärksamhet derpå att Collegium medicum hvarken vid denna eller de öfriga punkterna gittat bevisa något enda af dem begånget fel eller misstag. Kollegiets skäl till klander emot deras påstående, att fallet ingalunda varit orsak till döden, säga Professorerna ej förtjena någon "anmärkning", och mot Kollegiets sats "att författningarne föreskrifva den edliga förpligtelsen" svara de att de ej kände någon författning "som bjuder att ett af ingen laglig auktoritet fordradt, men godvilligt och af höflighet uppå anmodan lemnadt yttrande öfver en förmodad dödsorsak skall vara med ed bekräftadt." Derefter öfvergå Professorerna till en granskning af Collegii medici *slutliga utlåtande rörande orsakerna till Kronprinsens död*, gifvet den 16 Juli. Först, anmärka de, var det icke utan, att de rönte en slags tillfredsställelse deraf att Collegium medicum i hufvudsaken alldeles antagit och följt Engelharts redan den 23 Juni till Justitie-Kansleren i detta ämne yttrade tanke [1]) af hvilken Kollegiet fått del. Vidare instämde de i Kollegiets ogillande af Professor Lodins yttranden [2]), och tillade att det varit väl och önskligt "om *ingen* genom förhastade och tvätydiga reflexioner missledt allmänna opinionen." Slutligen vända sig Professorerna mot Kollegiets ord, att det visserligen var beklagligt, men ej var Kollegiets fel, att medicinska vetenskapen ännu ej hunnit uppgifva så säkra grunder för bedömandet, att man skulle kunna hoppas undanrödja alla tvifvelsmål och utplåna alla misstankar, angående orsaken till Kronprinsens död. De sade, att Kollegiet skulle hafva gjort väl om det användt sina kunskaper till bevisande deraf att ifrågavarande dödsfall *ej* möjligen kunde vara följd af förgiftning; och att detta kunde, bättre enligt säkra medicinska grunder än genom kemisk analys, bevisas, derom ville de försöka att öfvertyga Collegium medicum, så snart de derom af Kongl. Maj:t anbefalldes eller af Kollegiet anmodades.

---

[1]) I Kollegiets slutliga utlåtande förekommer icke heller ett ord om fallet från hästen såsom Prinsens dödsorsak.

[2]) L. hade näml. yttrat sin öfvertygelse vara att Prinsen varit föremål för förgiftning.

Digitized by Google

I anledning af denna skrifvelse hemställde justitie-kanslers-embetet den 6 September till Kongl. Maj:t om ej Professorerna måtte anbefallas att inkomma med det utlåtande som de sålunda erbjudit. Det infordrades också genom "Statsministern för utrikes ärendena"[1]), och skulle "sedermera" underkastas Collegii medici slutliga granskning. Det afgafs af Professorerna den 18 Oktober 1810. Dess titel är: "*Försök att, utan tillhjelp af Kemien, öfvertyga Kongl. Collegium medicum att högstsalig H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts den 28 Maj 1810 timade högst beklagliga död ej kunde vara en följd af förgiftning*"[2]). Professorerna påstå här att Collegium medicum, i sitt "slutliga utlåtande", utom det som var befogadt anfört saker, som *de* ansågo "innefatta uppenbara misstag, så mycket mer anmärkningsvärda som de kunna underhålla de rysligaste och nationen mest vanhedrande misstankar." Derefter anföra de Kollegiets ord: "det är visserligen be- "klagligt, men det är ej Collegii fel, att medicinska vetenskapen ej "kunnat afgifva så säkra grunder för ett sådant bedömande, att man "skulle kunna hoppas undanrödja alla tvifvelsmål och utplåna alla "misstankar, väckta af den rättmätigaste sorg öfver den oersättliga "förlust man känt sig hafva lidit"; vidare: "att gift kan åstadkomma "dylika förstörelser i underlifvet är ostridig"; och slutligen: "att ab- "soluta omöjligheten af en föregående förgiftning icke kan bevisas." Professorerna deremot sade: "att absoluta omöjligheten af en föregå- "ende förgiftning i detta fallet kunde bevisas, om ej med matematisk "visshet, åtminstone säkrare enligt medicinska vetenskapens grunder "än genom kemiska rön; att gift ej kan åstadkomma sådana förstö- "relser i underlifvet, som funnos hos högsalig H. K. H., utan i sam- "band med helt andra omständigheter än der inträffade; och att det "ej var medicinska vetenskapens, men väl Kongl. Collegii medici fel, "att ifrågavarande misstankar och deras rysliga följder ej blifvit före- "komna och allmänheten i tid öfvertygad om ett misstag som äfven

[1]) Dennes skrifvelse härom "till H. Exc. Justitie-Stats-Ministern", daterad Örebro den 20 September 1810, finnes i afskrift i L. S.

[2]) Det är märkvärdigt med denna skrift att den *aldrig varit känd* förr än det lyckades Herr Lifmedikus Liljewalch att efter Arkiater v. Weigels död bland hans efterlemnade papper finna en af v. W. gjord afskrift deraf. Den är sedermera särskildt tryckt genom Herr Lifmedikus Liljewalchs försorg. — Hvarken den af oss förut åberopade samlingen: "*Alla till Kongl. Collegium medicum inkomna rapporter, bref och förklaringar samt Collegii afgifna utlåtanden*" o. s. v., tryckte 1810, eller "*Bihanget*" till denna samling, tryckt 1811, innehåller ett ord om någon slags skriftvexling eller tvist med eller angående de oftanämnda Professorerna i Lund efter afgifvandet af Collegii medici utlåtande af den 13 Juli 1810.

Digitized by Google

"den mest smärtande sorg ej bort kunna väcka och aldrig rättfärdiga." Derefter göra de en framställning af de olika gifternas verkningar under lifvet och de af dem åstadkomna förändringar, som finnas efter döden, och visa att i ifrågavarande fall de sjukliga förändringarna *ej kunnat* bero af gift, hvarföre de vidhålla sitt påstående att det var Collegii medici fel, att misstankarna om en förgiftning fingo spridas. Skriften slutar med en aktningsbetygelse åt v. Weigel för hans yttrande till Collegii medici protokoll för den 13 Juli och med en föraktfull tillrättavisning åt Pontin och Berzelius för deras yttranden i brefvet till Schulzenheim af den 8 Juni. — Detta är det hufvudsakliga vi känna om dessa Professorers inblandande i och skiljande från målet angående öppnandet af Karl Augusts döda kropp[1]).

Låtom oss nu återvända till rättegången mot Rossi. Den 21 Juni mottog han af Collegium medicum de anmärkningar, öfver hvilka detta den 16 Juni funnit för godt att affordra honom ofördröjlig förklaring. Denna förklaring ingaf han redan dagen derpå till Kollegiet. Det hufvudsakliga innehållet af dessa handlingar är följande.

Collegium medicum frågar af hvem och för hvilket ändamål kallelse utfärdades till medicinska Fakulteten i Lund att infinna sig i Qvidinge prestgård *den 30 Maj*. Härpå svarade Rossi, att då Engelhart och Liljewalch, efter Kronprinsens död, den 29 ankommit till Qvidinge, blef — efter den diskussion som vi förut anfört — af dem och honom "beslutadt", att dagen derpå företaga obduktionen, isynnerhet som "redan då" visat sig tecken till röta, förorsakade deraf att liket, på Holsts begäran, fått ligga öfver 24 timmar i en uppvärmd säng. Vidare frågar Kollegiet hvarföre inga medel användes till likets bevarande från röta tills Kongl. Maj:ts befallning om en "laglig och vetenskaplig obduktion" hunnit ankomma[2]). Rossis svar på denna punkt omnämner prejudikatet vid Storfurstens af Finland död 1805 och den omständigheten, att röta redan börjat infinna sig; dessutom var Rossi genom den hastigt inträffade olyckan i en sådan sinnesförfattning, att han ej ens kom att tänka på möjligheten af någon slags balsamering eller att läkare skulle för obduktionen skickas från Stockholm, men var rädd att komma under tilltal för skedt uppskof om liköppningen fördröjdes. Kollegiets tredje fråga, om Rossi anmodade någon af Fakultetens ledamöter eller sjelf erbjöd sig att

---

[1]) Den anbefallda rapporten till Kongl. Maj:t öfver Professorernas förklaring afgafs aldrig af Collegium medicum; åtminstone finnes den icke intagen i "Alla till Collegium medicum . . ." o. s. v.

[2]) "Kollegiet hade således redan gillat en *olaglig* och *icke vetenskaplig* obduktion." (Anm. i L. S.)

Digitized by Google

förrätta obduktionen, besvarades medelst ett skriftligt vittnesintyg af Holst, att Rossi yttrat att obduktionen borde göras af en annan och ej af honom, som borde underteckna protokollet såsom närvarande vittne samt medelst hänvisning till förfaringssättet vid Storfurstens af Finland obduktion. Derefter anmärker Collegium medicum att ryggmärgskanalen ej öppnades för att se efter dels huru långt det utådrade blodet sträckte sig, som från hjernskålens botten gick ner i ryggmärgskanalen, dels om ej sjelfva märgen på något sätt lidit genom fallet. Rossi svarade att hvarken han eller läkarne från Lund ansågo ett dylikt likets stympande nödigt, särdeles som han trodde sig kunna sluta till att ryggmärgen ej vore skadad, då ryggradens yttre ej företedde den ringaste onaturliga förändring. Angående de i magen funna små fasta grynen önskade Kollegiet veta: huru många de bestämdt voro; af hvilken beskaffenhet till konsistens, form och färg; hvarföre, då kemiska försök med dem anställdes, dessa ej gjordes så fullständigt, att grynens verkliga beskaffenhet säkert utröntes; hvarföre intet gryn eller den i magen funna vätska togs till vara, samt hvarföre denna sednare och hela tarmkanalens innehåll ej undersöktes. Rossis svar var: att grynen voro fyra och att han vid liköppningstillfället, med hela sin eftertanke fästad på obduktionen, ej visste hvarföre Engelhart, som förde protokollet, ej bestämdt uppgaf detta antal; han omtalade deras yttre karaktärer, uppgaf såsom orsak till att några kemiska försök ej anställdes bristen på kemiska apparater, som han före liköppningen trodde att läkarne från Lund skulle hafva tagit med sig, men hvilket de ej gjort, och förklarade att, då intet sjukligt fanns i tarmkanalen, hade han ansett mindre nödigt att undersöka dess innehåll, hvarjemte han erkände att "ledsnad och glömska" vållade att magens innehåll ej gömdes. De af Kollegiet infordrade skälen till Rossis utlåtande, att fallet från hästen ingalunda varit orsaken till Prinsens död, uppgaf han hafva varit ryggradens fullkomligt oskadade skick och Holsts uppgift att Prinsen redan före fallet syntes vackla på hästen samt hufvudets beskaffenhet vid obduktionen, i anledning af hvilka omständigheter han ansåg en föregående svindel med påföljande slaganfall ensam kunna hafva vållat döden. Såsom svar på Kollegiets åläggande att afgifva berättelse om Karl Augusts sista sjukdomstillfällen insände Rossi den journal [1]) han

---

[1]) Eller rättare "anteckningar." Rossi ansåg näml. Karl August ej hafva varit "*hvad man egentligen kallar sjuk*", hvarföre någon ordentlig journal ej kunnat föras utan endast några anteckningar gjorts, hvilka ej förtjenade namn af "journal."

Digitized by Google

i detta ämne fört och en berättelse om de sjukligheter Karl August från den tid Rossi började uppvakta honom genomgått. Kollegiets sista anmärkning var, att Rossis i obduktionsprotokollet afgifna betyg "icke egde, såsom vederbort, den form och bekräftelse, som lagarne för allt slags läkarebetyg föreskrifva." Hvad beträffar uraktlåtenheten att bekräfta sitt yttrande med ed, hvilket väl måste vara Kollegiets mening med det nyss anförda något sväfvande uttrycket, förklarade Rossi densamma härleda sig från det *mycket trägna* arbete han måste skyndsamt göra i och för likets balsamerande, hvarförutan han ej heller vid protokollets underskrifvande erinrade sig att denna bekräftelse vore oundgängligen nödig [1]).

Redan innan Collegium medicum företagit till öfvervägande och afgifvit utlåtande öfver denna Rossis förklaring, hade justitie-kanslers-embetet den 25 Juni förordnat Hofauditören Gustaf Edman att såsom aktor vid laga domstol åtala Rossi för hans förfarande vid öppnandet af Kronprinsens lik. Grunderna för detta åtal skulle aktor hemta af Rossis förklaring till justitie-kanslers-embetet den 18 Juni,

---

[1]) Vid denna sista anmärkning af Collegium medicum tillåta vi oss ett litet tvifvel öfver dess lagliga befogenhet. Vi våga ej, mot Kollegiets yttrande, med full säkerhet förneka att lagen föreskrifver edelig förpligtelse för hvarje läkarbetyg, men detta lagrum finnes ej anfördt i den af Kollegiet gjorda anmärkningen, och åtminstone vi hafva ej lyckats återfinna det. Tvärtom tyckas vi kunna af hithörande lagstadganden draga den slutsats, att Rossi ej var förbunden — om ens såsom Lifmedikus berättigad — att utfärda en dylik edlig försäkran. Jfr "Handbok i Rättsmedicinen för läkare och jurister af D:r A. Timol. Wistrand och D:r A. Hilar. Wistrand" första häftet §§ 10 och 53. Ej heller kan liköppningen anses mediko-legal, ty den var ej anställd på begäran af vederbörande myndighet. (Jfr Missg.B. Kap. 28, § 6). Landshöfdingen i länet var visserligen närvarande när beslutet om dess företagande fattades, men han tyckes ej hafva deltagit i öfverläggningen derom, utan endast talat om möjligheten att Prinsen vore skendöd; åtminstone var det ej på hans begäran obduktionen företogs, liksom han icke heller satte sig emot den. Att ej heller någon af de vid liköppningen närvarande ansåg den för mediko-legal synes tydligt af det förda protokollet. Sedan näml. de närvarande läkarne förklarat att Prinsen verkligen var död och att uppskof med likets öppnande skulle vålla att man ginge miste om de åsyftade upplysningarna, heter det i protokollet: "*Således beslöts: att det* "*Kongl. liket nu i dag skulle öppnas.*" Ansvarigheten för det fattade beslutet borde då väl drabba Kabinettskammarherren Grefve Sparre, som ock först af alla vittnen underskref protokollet. Äfven det efter liköppningens fullbordande afgifna läkarebetyget visar samma uppfattning af dess ändamål. Dess början lyder näml. så: "Undertecknade Läkare, *anmodade att yttra sig* "öfver orsaken till Högsalig H. K. H:s död, . . ." o. s. v.

Digitized by Google

som förklarades icke nöjaktig, af "Collegii medici i Inrikes Tidningen införda utlåtande öfver Rossis åtgärd" [1]), äfvensom af Kollegiets (ännu icke utkomna men) förväntade närmare granskning i samma afseende i anledning af de berättelser, hvilka från Berzelius och Pontin ankommit. I anledning häraf "inställdes" Rossi den 3 Juli för Kongl. Maj:ts Öfre Borgrätt [2]), hvarest aktor afgaf ett skarpt embetsmemorial. Han fäster sig deri först vid *tiden* då obduktionen företogs, nämligen inom andra dygnet efter dödsfallet, och anmärker att de närvarande läkarnes intyg om angelägenheten att skynda, tydligen vederlades af årstidens beskaffenhet, då nästan beständiga nattfroster förekommo, och af möjligheten att till likets bibehållande från en snar förruttnelse begagna de lättast tillgängliga medlen, hvarpå, oaktadt hvad Rossi uppgifvit, *omöjligen kunnat* vara så stor brist, att ej det till en början nödvändiga skulle kunnat erhållas, tills mera hunnit anskaffas. Rossi hade dessutom ej ens gittat visa att han härom gjort sig något bemödande. Vidare borde, enligt lagen, liköppningen ej företagits utan anhöriges eller "andra vederbörandes" anmodan eller samtycke, synnerligen ej vid ett sådant tillfälle som det ifrågavarande. Det prejudikat Rossi i detta afseende anfört förklarar han utan vidare "så alldeles otjenligt", att han ej trodde sig behöfva göra några anmärkningar deremot. Derpå öfvergår han till *sättet*, hvarpå obduktionen blifvit verkställd. Utom att "kunnige läkares omdömen" gåfvo anledning att tro på underlåtenhet af åtskilliga angelägna observationer, hade alla ämnen, genom hvilkas kemiska undersökande "dödsorsaken med visshet kunnat inhemtas eller ock den orättvist förmodade äfven med en tillfredsställande visshet vederläggas, ej blifvit tagna till vara genast, utan på stället förstörda." Rossis yttrande att han ej haft någon anledning att anställa och ej varit försedd med hvad som erfordrades till några kemiska försök, "trodde" aktor "icke öfverensstämma med verkliga förhållandet." Redan före Riksdagens slut [3]) gingo rykten om brottsliga afsigter mot Kronprinsens person [4]) och deras tillvaro antyddes äfven i obduktions-protokollet, hvarföre de underlåtna profven borde ha anställts. För bristande "tillbörlig omtanke och grannlagenhet" får visserligen äfven *Medicinska Fakulteten*

[1]) Hvilket utlåtande härmed åsyftas veta vi ej säkert; troligen menas dock Kollegiets i N:o 64 för den 6 Juni tryckta utlåtande *öfver obduktions-protokollet.*

[2]) Rossi omtalar att ingen jurist vågade åtaga sig hans hjelp, äfven mot god betalning. (Rossi, a. st. s. 74).

[3]) 1809—1810 års riksdag upplöstes den 2 Maj sistnämnde år.

[4]) Jfr sid. 1, not. 1.

Digitized by Google

i Lund en skarp släng, "men det var egentligen Rossi, som genom sitt obetänkta och vågsamma handlingssätt så alldeles härvid uraktlåtit sin pligt som läkare och tjensteman, att, *från hvad motiv som helst hans åtgärd må hafva härledt sig, den i allt fall förvandlar sig till en brottslighet.*"

I anledning häraf affordrade aktor Rossi "en fullständig och, om möjligt vore, sammanhängande förklaring i saken", hvarefter han finge tillfälle att vidare göra de anmärkningar, till hvilka han kunde anse sig befogad. "Men — som utsigten af denna sak vore sådan, att den i sin slutliga utveckling torde på ett eller annat sätt försvåra egenskapen af Rossis brottslighet", så fann sig aktor, "såväl i anseende dertill, som hvad aktor redan förut mot honom anmärkt", föranlåten att genast yrka laglig säkerhet å Rossis person.

Efter att hafva erhållit del af detta memorial, tillsades Rossi att afträda och qvarstanna i rättens förmak. Sedan han afträdt, tillkännagaf aktor att något rum på högvakten icke vore ledigt, men att t. f. Riksmarskalken Grefve Måns Stenbock ville besörja om bevakning vid Rossis rum i slottet om rätten ansåge säkerhet å hans person nödig. Derefter afträdde aktor.

Efter den derpå följande öfverläggningen fattades det beslutet, att "den *erbjudna* säkerheten för Rossis inställande borde vidtagas." Endast en af rättens ledamöter, Hofjunkaren P. af Forselles, kunde ej bifalla aktors yrkande, emedan "det felaktiga förhållande, för hvilket Rossi var tilltalad, icke innefattade ett sådant brott, hvarå häkte borde följa."

Den 9 Juli inställdes Rossi ånyo för Borgrätten och afgaf förklaring öfver aktors memorial af den 3 s. m. Han anför, efter Schützercrantz' "Svenska Konungars Olycksöden", att Gustaf I:s, Karl XI:s och Fredrik den I:s lik öppnades *första* dagen efter deras död [1]) och Adolf Fredriks på *andra*. Hvad likets röta beträffade hänvisar han till Collegii medici till Kongl. Maj:t afgifna utlåtande öfver obduktionsprotokollet, der det visas att röta redan vid liköppningen var förhanden, och hvad väderleken vidkom — till det förhållande att först och främst nattfrost ej hindrar en temligen hög värme om dagarna, men att nattfrost under de fyra sista dygnen af Maj ej omtalas i den redogörelse för väderleken under denna tid, som fanns införd i № 135 och 137 af Dagligt Allehanda [2]). Att medel till likets bevarande

---

[1]) Samma förhållande var äfven med Gustaf III:s.

[2]) Enligt ett af Rossi (a. st. s. 100) åberopadt, af Astronomie Observatorn i Lund J. Brag utfärdadt intyg hade temperaturen i Lund under tiden

Digitized by Google

ej användes, kom dels deraf att det först fick, på Holsts begäran, ligga öfver 24 timmar *alldeles* orördt i en uppvärmd säng, dels deraf att Rossi, i den sinnesförfattning han *då* var, ej föreställde sig att läkare till obduktionen skulle skickas från Stockholm, hvarföre han då ej heller fann någon anledning att bevara liket för annat ändamål än att, efter fullbordad obduktion, visas för allmänheten. Att det var brist på tjenliga ämnen till likets bevarande, derom menar han att både Professorerna från Lund samt Pontin och Berzelius kunde lemna vidare intyg om detta pröfvades nödigt, äfvensom han åberopar Grefve Sparres vetskap härom. Efter Schützercrantz' åberopade arbete omtalar han sex obduktioner af kongliga lik, af hvilka tre voro gjorda utan höga vederbörandes befallning; något åtal hade ej följt på den utan befallning gjorda obduktionen af Storfurstens af Finland lik 1805, ej heller visste Rossi att ansvar egde rum för i förtid gjord obduktion. Det var olyckligt för honom att vid tillfället icke var närvarande någon hög embetsman, som härom kunnat lemna upplysning; han hade dock genom Grefve Sparre anmodat Landshöfdingen Frih. von Nolcken att bevista liköppningen, ehuru denne afslog det. Dessutom hemställde Rossi till "hvar oveldig och med känslor försedd menniska" huruvida någon annan i hans ställning vid tillfället skulle egt själsstyrka och nog eftertanke att förutse allt det, som — vare sig billigt eller obilligt — skulle kunna fordras, och han smickrade sig med den förhoppningen att sedermera i rättsinnades ögon synas "om ej alldeles oskyldig, dock i ganska ringa grad felaktig" i denna sak. Till aktor hemställde han särskildt, huruvida man borde tro alla kringlöpande rykten och om aktor trodde honom hafva sysselsatt sig med deras afhörande eller hopsamlande. Derefter öfvergår han till aktors anmärkningar vid sättet för obduktionens verkställande. Han gör först den anmärkningen, att aktor ej uppgifvit namnen på "de kunniga läkare", hvilkas omdöme han sätter så högt, vidare att teoretiska spekulationer ofta framställas, men sedan "försvinna liksom väderbubblor" för den fördomsfrie praktiske läkarens pröfning. Aktors tvätydiga yttrande om Kronprinsens dödsorsak fann han i hög grad förfördelande, ej allenast mot honom och de vid obduktionen närvarande läkarne, utan äfven mot Collegium medicum: han förstod icke hvarföre dylika tillmälen skulle göras blott mot honom. Men

---

mellan Prinsens dödsstund (vid hvilken timma den uppgick till + 10,4° C.) och liköppningens början (då den var + 16,8° C.) vexlat mellan lägst + 5,8° C. och högst + 16,8° C.; dock var ingen temperatur-iakttagelse vid Lunds observatorium gjord mellan kl. 10 e. m. och kl. 6 f. m.

Digitized by Google

ändock och oaktadt Collegii medici yttrande och den oupplysta allmänhetens opinion voro emot honom, ville och kunde han såsom en ärlig man ej söka urskulda sig genom att anföra osanningar; han kände de tecken, som vid förgiftning borde finnas; sådana hade icke förmärkts hos Prinsen. Som bevis på det sistanförda öfverlemnar han de daganteckningar han fört öfver Prinsens helsotillstånd och åberopar sina bref härom af den 24 och 28 Maj till t. f. förste Lifmedikus v. Weigel samt svitens intygande, att Kronprinsen ibland för dem klagat sig må illa, men förbjudit dem omtala detta för Rossi, som då "skulle komma med sina medikamenter". Om Rossi någonsin hade haft *trovärdig* kunskap om de kringlöpande ryktena, skulle han ej hafva uraktlåtit att vid den ringaste anledning göra allt som då eller sedermera, af honom eller någon skickligare kemist, bort eller kunnat företagas till sakens fullkomliga utrönande; nu voro dessa rykten vederlagda genom den, vid öppnande af likets hufvud funna dödsorsaken, och sedan denna var funnen, hvartill tjenade då att gömma hvad som i den noga undersökta och frisk befunna tarmkanalen innehölls? Dock blef dess innehåll icke, såsom Aktor påstår, på stället förstördt, utan upphemtades på en flaska, som förkom under det liket den 31 Maj flyttades till Qvidinge kyrka. Dessutom huru skulle Rossi, äfven genom de aldra noggrannaste kemiska undersökningar, varit i stånd att vederlägga ryktena om Prinsens dödsorsak — han, som under likets intåg i Stockholm, af flera hundra menniskor blifvit kallad delaktig i det misstänkta brottet? Sedan Aktors anmärkningar nu voro besvarade, påpekade Rossi regeringens för några år sedan kungjorda förmaning till allmänheten att ej sätta tro till annat än det, som den genom trycket gjorde allmänt kunnigt; denna förmanings efterföljd hade *nu* vållat allt det lidande han *nu eller framdeles* underkastades. Dessutom tillägger han, att man borde väl vara med fulla skäl öfverbevisad om brott för att förtjena namn af *brottsling*, och ej bli lagligen tilltalad för ett falskt ryktes skull.

Efter denna förklarings afgifvande utsattes Borgrättens nästa sammanträde till två dagar derefter eller den 11 Juli, till hvilken dag aktor anhöll att få till Rätten inkalla Grefve Sparre jemte flera personer, hvilkas hörande i målet han ansåg nödigt. Sedan Aktor och Rossi afträdt hemställde af Forselles till Rätten om det ej vore nödigt att till nästa sammanträde anmoda en eller två kunniga anatomer att vara tillstädes för att, med ledning af handlingarna och sakens beskaffenhet, förelägga Rossi de i detta ämne nödiga frågor, hvilka denne då skulle besvara, hvarefter Collegium me-

Digitized by Google

dicum borde anmodas meddela utlåtande *om och i hvilka delar* Rossi eftersatt sin skyldighet. Rättens öfriga ledamöter funno ej skäl att instämma i denna åsigt, emedan, då Aktor var förordnad af justitie-kanslers-embetet, ålåge det först honom att anskaffa de upplysningar, som han för ransakningens fortgång ansåg nödiga, och, när han slutat sin befattning, vore det tid för Rätten att tillse om ytterligare upplysningar behöfdes, i hvilket fall man kunde ta i betraktande Forselles' hemställan, som nu vore för tidig, då de frågor som skulle framställas, ej voro bestämda och deras framställning i början af rättegången skulle medföra "antingen en i förväg för Aktor vidtagen befattning eller *rubbning af den plan han sig till målets framställande föresatt*".

Vid Borgrättens nästa sammanträde den 11 Juli inlemnade Aktor följande handlingar:

1:o) Collegii medici anmärkningsmemorial mot Rossi af den 16 Juni, 2:o) Rossis förklaring deröfver den 22 Juni, 3:o) Collegii medici utlåtande öfver denna förklaring af den 5 Juli, 4:o) Protokollet vid öppnandet af Kronprinsens likkista den 20 Juni, 5:o) Pontins och Berzelius' rapport af den 8 Juni, jemte de till dessa handlingar hörande bilagor. Vi ha ofvan redogjort för det hufvudsakliga innehållet af alla dessa handlingar utom Collegii medici utlåtande af den 25 Juli öfver Rossis förklaring i anledning af de mot honom framställda anmärkningarne, hvilket utlåtande, både för dess beskaffenhet och såsom den anförda grunden för vissa delar af Rossis slutliga dom, nu måste något närmare skärskådas. Det genomgår punkt för punkt Rossis förklaring och ogillar dem alla. Af hvad Rossi anfört, angående kallelsen till medicinska Fakulteten, att den 30 Maj infinna sig i Qvidinge, ansåg Kollegiet frågan ej bestämdt besvarad och hvad han anfört ej bestyrkt och närmare belyst, "hvilket lär tillhöra aktors åtgärd". Ej heller fann Kollegiet "alldeles tillfredsställande" Rossis svar på anmärkningarne hvarför liket ej genom tjenliga medel bevarades från röta och om han anmodade någon annan eller sjelf erbjöd sig att förrätta obduktionen. Flera omständigheter äfven här borde "ytterligare belysas". Den redan inträdda rötan "hade kunnat" hindras, "till dess Kongl. Maj:ts nådiga svar och befallning om obduktionen hunnit ankomma". Obduktionen hade endast blifvit något mera obehaglig förmedelst en starkare liklukt, men något hinder ej uppkommit att vinna *ännu nöjaktigare upplysningar* än dem man nu erhöll. Rossis skäl för att ej öppna ryggmärgskanalen fann Kongl. Kollegiet "icke antagligt" och ansåg för en uraktlåtenhet att tarmkanalens innehåll ej togs i

Digitized by Google

förvar tills kemiska försök dermed kunde göras, då det hastiga dödsfallet, de kringspridda "grymt sårande" ryktena, *möjligheten af en död, apoplectico modo, genom föregående starka retningar på tarmkanalens hinnor* hade bort vara tillräckliga anledningar och voro fulla skäl till den noggrannaste obduktion och den yttersta grannlagenhet för att fullkomligen öfvertyga derom att enda och omedelbara dödsorsaken var en apoplexia sanguinea. *Rossis* skäl för sitt utlåtande att fallet från hästen *ingalunda* varit orsak till döden fann *Kollegiet* icke vara något skäl. Vid Rossis journal anmärker Kollegiet att i densamma icke ett ord förekommer om flera Kronprinsens sjukdomstillfälligheter, som Karl August sjelf icke omtalat och förbjudit sin svit att omtala för Rossi. Rossis förklaring att han vid obduktionsprotokollets underskrifvande ej erinrade sig den edliga förpligtelsens nödvändighet och att han sedan under träget arbete med likets balsamerande glömde densamma, "öfverlemnade Kongl. Kollegium till domstolens pröfning, äfvensom den ursäkt han i det öfriga söker vinna i anseende till den bestörta sinnesförfattning, hvari han försattes genom Hans Kongl. Höghets olyckliga, hastiga och beklagliga dödsfall" [1]).

Beskaffenheten af detta utlåtande behöfva vi ej närmare påpeka.

Till detta sammanträde hade Grefve Sparre och Öfverstlöjtnant Holst på anmodan infunnit sig och en läkare, Prosektorn D:r Gadelius [2])

---

[1]) "Intet obduktionsprotokoll öfver afliden Svensk Konglig person har bedigats; ej en gång det öfver Adolf Fredrik, som dog under förgiftningssymtomer och i hvilkens mage slemhinnan på ett temligen stort stycke saknades, eller det öfver Gustaf III". Anm. i L. S. — Kollegiets nästan hånfulla yttrande om Rossis sinnesförfattning efter den olyckliga händelsen på Qvidinge hed förekommer så mycket märkvärdigare, som Kollegiet en annan gång sjelft åberopade sin egen sinnesförfattning såsom en ursäkt för ett embetsutlåtande, som det sedan tyckes ha ångrat. I sin anmärkningsskrifvelse mot med. Fakulteten i Lund af den 16 Juni begär Kollegiet flera upplysningar om de i Prinsens mage funna grynen. Professorerna svarade den 30 s. m., att de ej kunde ge många upplysningar om dem, hvilket de verkligen skulle ha beklagat, "om ej Kongl. Kollegium redan den 4 i dess afgifna utlåtande fällt den sanna och tröstande decision *att dessa gryn ej bevisade något skadligt ämne*". I sitt utlåtande den 13 Juli öfver denna Professorernas förklaring säger Kollegiet, sedan det förklarat att detta dess yttrande grundade sig på andra, uppgifna omständigheter och ej på kännedom om grynens beskaffenhet: "Collegium *fann för sig sjelf en tröst* i nu anförda omständigheter såsom grunder för dess yttrande om dessa gryns oskadlighet. — — — Men allt detta förringar ej uraktlåtenheten vid obduktionen — — —" o. s. v.

[2]) Känd genom sitt af Collegium medicum prisbelönade arbete i medicinal-lagfarenheten, tryckt år 1804.

Digitized by Google

var af Collegii medici Preses på aktors begäran utsedd att öfvervara detsamma för att "upplysa de omständigheter, som i det vetenskapliga af läkarekonsten kunde förekomma". Aktor började med den anmärkningen, att ryggmärgskanalen bort öppnas samt halsbastet och ryggraden noga undersökas, och begärde af Gadelius upplysning huru denna anmärkning, "sammantagen med frågan om dödsorsaken antingen genom fallet från hästen eller genom slaganfallet" borde förstås eller hvari de upplysningar bestodo, som genom denna underlåtenhet kommit att saknas. Dessutom äskade han Gadelii yttrande i allmänhet om ej sådana symtomer af magplågor, kräkningar och yrsel, som föregingo Kronprinsens död, äfven instämde med verkningarna af vissa gifter, och om de i detta fall ej bort väcka Rossis omtanke att iakttaga den aldra noggrannaste uppmärksamhet och omständlighet i allt som kunnat tjena till fullständig upplysning om dödsorsaken. På dessa frågor svarade Gadelius, att den nämnda undersökningen isynnerhet vore nödvändig när ett yttre våld hastigt angriper nervsystemet och genom hjernans eller ryggmärgens retning, skakning eller tryckning kan förorsaka döden; när nu Kronprinsen hade gjort ett fall från hästen, hade det varit af nöden att verkställa denna undersökning, som ehuru svår att företaga utan dertill egna instrumenter, dock af en öfvad anatom kunnat göras tillräckligen upplysande. Af de nämnda sjukdomssymtomerna och de iakttagna liköppningsföreteelserna ansåg han att det varit anledning att tänka på möjligheten af en förgiftning, ehuru de kunde bero på andra orsaker och giftet ej alltid visar synbara verkningar. När döden hastigt inträdde efter dylika symtomer, som de ofvan uppräknade och ej tillräckligen kunde förklaras genom obduktionen, vore en förgiftning tänkbar, och en försummad undersökning af tarmkanalens innehåll i detta fall borttoge alla grunder för att bestämma om förgiftning skett eller ej. Härvid anmärkte Rossi att Collegium medicum tycktes ha motsagt sig sjelft, då det först förklarade sig anse döden förorsakad af slag och nu efteråt fordrade undersökning om den icke rättare borde tillskrifvas fallet af hästen, äfvensom att i hans journal öfver Karl Augusts helsotillstånd några misstänkta symtomer ej förekommo. Till detta svarade Gadelius, att om inga andra sjukdomstillfälligheter varit kände än "de i journalen *införda*" hade visst ingen misstanke i detta afseende kunnat ega rum, men att han "*i allt fall*" ej ansåge Rossi hafva vid obduktionen uppfyllt hvad af en läkare bör fordras.[1])

---

[1]) Gadelius säger i sitt nyssnämnda arbete s. 58: "det är klart att det vore en öfverflödig sak för en medicinsk jurist att sträcka sin undersökning

Digitized by Google

Det enda, som vi förut ej känna af Holsts vittnesmål denna dag, är hans tro att Karl August, när Rossi föreskref något, ej hade stor tillit "hvarken till medicinen eller till ordinationen". Grefve Sparres vittnesmål innehåller ingenting för oss obekant[1]).

Vid Borgrättens nästa sammanträde den 16 Juli, afgaf Rossi sitt svaromål på Gadelius' anmärkningar. Det är helt kort och går ut på att vederlägga Gadelius' yttrande föregående rättegångsdag, genom att anföra följande ställen ur hans "Medicinal-lagfarenhet". På sid. 57 i sagde bok säger Gadelius om *ryggradens öppnande:* "den bör aldrig försummas när alla andra undersökningar otillräckligen upplysa dödsorsaken och sjukdomssymtomerna gifva anledning till dess företagande; dess försummelse har kostat vetenskapen stora förluster af vigtiga upptäckter". I ifrågavarande fall, säger Rossi, var dödsorsaken bestämdt funnen och uppgifven, några af de omtalade sjukdomssymtomerna funnos — honom veterligen — icke och liköppningen företogs ej i vetenskapligt ändamål. Tillika anhöll Rossi att ur sagde arbete få anföra dessa ord om *obduktion* (s. 41): "Obduktionen eller likets besigtning bör förrättas så snart som möjligt, rötan är alltid ohelsosam och gör alltid undersökningen osäker".

Den 18 Juli afgaf Aktor sitt slutpåstående och den 19 Rossi sitt svaromål derpå. Dessa handlingar innehålla hufvudsakligen följande:

Aktor säger sig helt enkelt förbigå hvad Rossi åberopat efter Schützercrantz och vill vid obduktionen på Storfurstens af Finland lik endast anmärka, att några af den tillförordnade regeringens ledamöter öfvervoro densamma, men att det likafullt efteråt ganska allmänt "berättats" att kungen varit missnöjd med dess företagande. Derföre an-

---

vidare än målet fordrar; har han fulla skäl att af obduktionsfänomenens jemförande med sjelfva målets beskaffenhet och dess orsaker tro sig berättigad att lemna domaren de äskade upplysningarna, då har han fullgjort sin skyldighet". Att Rossi äfven enligt denna uppfattning, såvidt den på honom kunde tillämpas, fullgjort sin skyldighet, kan ej dragas i tvifvel. Gadelius' i texten anförda åsigt att en förgiftning vore tänkbar när döden hastigt inträdde efter de anförda symtomerna och ej tillräckligen kunde förklaras genom obduktionen samt *att detta här vore fallet*, är ett uttryck af okunnighet eller — oärlighet. Hans lömska uttryck om "de i journalen *införda* sjukdomssymtomerna" låter oss ej obetingadt antaga det förra.

[1]) Rättegångsprotokollet för denna dag slutar på följande sätt: "— — — hvad förhållandet vid obduktionen i allmänhet samt förlusten af flaskan med magens liquidum angick, beropade han" — Rossi — "sig på den sinnesförvirring hvari han då var, med yttrande, på fråga om han ej tänkt på angelägenheten att förvara flaskan, som orden föllo: *"jag tänkte ingenting!"* — Äfven kursiveringen tillhör protokollet.

Digitized by Google

såg han ej detta prejudikat duga. Rossi anmärkte häremot att Aktor förbigått skälen för att alldeles lemna utan afseende det ur Schützercrantz åberopade.

Emot hvad Rossi anfört om de meteorologiska iakttagelserna och omöjligheten att längre bevara Karl Augusts lik från förruttnelse, åberopade Aktor endast, "utom hvad det allmänna förnuftet sjelft bevisar", Collegii medici yttrande i denna punkt af den 5 Juli, enligt hvilket man äfven skulle kunnat erhålla ännu nöjaktigare upplysningar af en sednare företagen obduktion, än de som af den nu skedda erhållits. Rossi åberopar i sitt svar härpå den synbara motsägelsen i Collegii medici yttrande af den 4 Juni — der Kollegiet anser sig ha fått tillräcklig upplysning om dödsorsaken — och dess utlåtande af den 5 Juli — der Kollegiet säger att ännu nöjaktigare upplysningar kunnat vinnas — samt Gadelius' yttrande i sin "Medicinal-lagfarenhet" om obduktioner (se ofvan). Rossis förklaring öfver Aktors anmärkning att tarmkanalens innehåll ej togs tillvara, anser denne innebära en uppenbar vederläggning af sig sjelf. Hans uppgift om sitt oroliga själstillstånd såsom förklaring öfver att han ej kom att tänka på bibehållande af liket och förvarande af tarmkanalens innehåll, fann Aktor i allmänhet ganska vacker; men då Rossi af sina sinnesrörelser så öfverväldigades, att han vid tillfället förföll till tanklöshet och glömska af sina undersåtliga och medborgerliga pligter, kunde Aktor ej antaga denna förklaring för nöjaktig. Vidare anför Aktor att Rossi af Karl August sjelf hört, att denne den 21 Maj varit besvärad af någon svindel eller yrsel, och af Hofmarskalken von Platen, att en sanslöshet den 26 s. m. påkommit Prinsen, men att han i sin journal ej nämnt något om dessa "ibland" inträffande anfall. I hvad fall som helst borde Rossi med kännedom härom, ha vid Qvidinge afrådt Prinsen att stiga till häst, oaktadt hans förmodan att Prinsen ej skulle ha följt rådet. På D:r Olins råd hade dock Prinsen gjort en betydligare förändring i sina gamla vanor. Härtill svarade Rossi att den slags svindel Prinsen för honom omtalat sig hafva haft, kunde förekomma hos den friskaste och derföre ej bevisade något farligt, hvarföre den ej infördes i journalen, och att sanslösheten var förorsakad af en ovanligt stark toddy. Han hade ej kunnat afråda Prinsen att stiga till häst, emedan han ej på förhand var underrättad om Prinsens afsigt att göra det; men äfven i annat fall trodde han att ett dylikt råd ej skulle haft större verkan, än rådet på Helsingborgs brygga, att pakläda ytterrocken, visade sig ha. Skulle dessutom Prinsen ha haft misstroende så för Rossi som för hans föreskrifter, hvilket Aktor tycktes efter Holsts vittnesmål antaga, så förlorade denna anmärkning sin kraft; Rossi hade dock ej an-

Digitized by Google

ledning att tro på detta misstroende, han hade ej heller hört det förr än nu, och fann förunderligt att han blifvit anbefalld att resa ner till Prinsen, om denne hyst motvilja för honom. Vidare anför Aktor att, på hans anmärkning öfver den större vaksamhet Rossi bort iakttaga i anledning af det allmänna ryktet om de brottsliga orsakerna till Prinsens död, Rossi i sin förklaring svarat genom en i *ohöfliga* ordalag framställd fråga om man utan undantag skall tro alla rykten, som kringlöpa [1]). En sådan orimlig tro förmenade Aktor uppriktigt att Rossi i detta fall ej haft, liksom han bestämdt förklarade, att hans anmärkning icke åsyftade något slags tillvitelse mot Rossi af brottslighet "i den vägen". Hans afsigt hade varit att visa att de aldra minsta upplysande omständigheter bort undersökas och beskrifvas *när man kände det kringlöpande ryktet.* Och att Rossi ej saknat kännedom derom [2]) söker han bevisa af flera omständigheter, bland hvilka han äfven anför det uttryck i obduktionsprotokollet *att uppskof med obduktionen skulle vålla att man ginge miste om de upplysningar, som med öppnandet åsyftades.* Detta uttryck förklarade nu Rossi, "enligt den i lagen honom förvarade rättighet", så att han dermed menat just detsamma, som innehölls i hans skrift af den 16 Juli, nämligen att obduktionen, såsom Gadelius säger, bör förrättas så snart som möjligt, emedan rötan alltid var ohelsosam och gjorde undersökningen osäker.

Af rättegången fann Aktor således uppdagadt: att Rossi på sin nedresa till Skåne och efter ankomsten dit ej varit nog sorgfällig att underrätta sig om tillfälligheterna af Hans Kongl. Höghets sjukdom; att sedan anfallet af svindel och en hastigt påkommen, ehuru kortvarig, sanslöshet voro af honom kända, han likväl underlåtit att afråda det för Hans Kongl. Höghets dåvarande tillstånd så uppenbart vådliga företaget att sätta sig till häst; att han, sedan en olycklig tillfällighet tillskyndat den af Konungen och hela Svenska Nationen så högt älskade Prinsen en hastig död, icke haft den aldra minsta omsorg att genom lätt tillgängliga och användbara medel, förvara Hans Kongl. Höghets lik från förruttnelse, intilldess Konungens höga befallning hunnit ankomma huru dermed borde förhållas, utan deremot, oaktadt de föreställningar som blifvit gjorda, gemensamt med de från Lund närvarande läkarne, inom första dygnet efter dödsfallet sjelfrådigt be-

---

[1]) Frågan är här ryckt ur sitt rätta sammanhang; i Rossis förklaring lyder den: "Hos mig har uppstått en önskan nemligen den, att få lof göra Herr Hof-Auditören ett par frågor: skall man utan undantag tro alla rykten som kringlöpa?"

[2]) Som vi ofvan anfört förnekade Rossi att han hade någon *trovärdig* kännedom om detta rykte.

Digitized by Google

slutat att den följande dagen göra obduktionen, och att denna förrättning blifvit verkställd på ett mot läkarekonstens föreskrifter så ofullkomligt sätt, med en sådan sorglöshet i det hufvudsakligaste af hvad dervid bort iakttagas, att den bland annat saknar klar bevisning emot de för Nationen i allmänhet och för några dess medlemmar isynnerhet högst förolämpande misstankar om ett brottsligt vållande till förlusten af ett lif, hvaråt Svenska folket i en ljus utsigt af sällhet så innerligen gladdes. Genom detta sitt förhållande, fortfor Aktor, har Rossi visat sin oskicklighet till en tjenst vid Konungens hof, af det förtroende och den ansvarighet, som en rättskaffens Lifmedikus tillkommer, hvilken tjenst med åtföljande lön jag derföre påstår att han må anses hafva förverkat. Men Rossis förhållande har ännu en annan egenskap af brottslighet: H. K. H. Kronprinsen i lifstiden tillhörde ej blott Konungen som anhörig och son, han tillhörde äfven Svenska folket såsom dess tillkommande regent. Rossis handlingssätt innefattar således tillika underlåtenhet af en angelägen medborgerlig pligt — aktningen för Svenska nationen. Då Aktor likväl icke mot sin öfvertygelse kunde tillvita Rossi ett ondt uppsåt, hade han icke någon strafflag, som han utan en vidlyftig analogisk ledning kunde åberopa emot honom. Icke destomindre "tyckte" han att den, som på ofvannämnda sätt förolämpat nationen, i och med detsamma borde anses hafva gjort sig förlustig af rättigheten att vara dess medlem, hvilken anmärkning han dock öfverlemnade till Rättens pröfning, att derpå göra det afseende han trodde den förtjena.

Mot hvad häri var anfördt om hans ringa sorgfällighet att uppvakta Kronprinsen, invände Rossi att Aktor glömt anföra bevis derpå att Prinsen efter Rossis ankomst till Karlskrona *verkligen* var af *sjukdom* plågad. Beträffande "*brottsligheten*" åberopade han sitt förra yttrande derom (s. 46). Derjemte hemställde han till Rätten, om de borde ställas till ansvar, som ej lemnat honom underrättelse om Prinsens illamående, ehuru de vetat deraf, och hoppades att honom beviljades enligt gällande lag, "all den ersättning, som för hans oskyldiga lidande och *ännu* obevisade tjenstefel stadgades, samt allt det ansvar, som i stöd deraf å Aktors förhållande emot honom kunde vara utstakadt". Aktor vidhöll sitt yrkande och fann påståendet om rekonvention ej förtjena något afseende. Rossi afträdde.

Straxt derefter infann sig Justitie-Kanslern af Klinteberg i Rätten och "förmodade" att, som målet nu vore utageradt, Rätten desto heldre med all möjlig skyndsamhet företoge detsamma till afgörande, som annars, genom några ledamöters afresa till riksdagen i Örebro, ett uppehåll möjligen kunde komma att ega rum, "hvilket med målets beskaf-

Digitized by Google

fenhet icke stode att förena". Rättens ordförande svarade att beslutet skulle fattas under dagens — d. v. s. den 19 Juli — sammanträde, och "efter någon stunds förlopp" afträdde Justitie-Kansleren.

Vid Rättens derpå följande öfverläggning, yttrade dess ledamot, Hofjunkaren Iserhjelm att, som Rossi genom sitt förhållande vid obduktionen af Kronprinsen Karl Augusts lik dels öfverskridit gränserna för sin befattning, dels visat oskicklighet och en straffbar vårdslöshet, fann han rättast, med anledning af 11:te punkten i Hofartiklarne af år 1687[1]), förklara Rossi Lifmedjkus-tjensten med åtföljande lön förlustig. Men då Rossi genom samma förhållande tillika "brustit i sin samhällspligt", ansåg han honom dessutom ej vidare böra såsom medlem af samhället få inom riket qvarblifva, i hvilket sistnämnda afseende han dock fann utslaget böra Kongl. Maj:ts pröfning underställas. I hufvudsaken öfverensstämmande med Iserhjelm, men utförligare angifvande sina grunder, yttrade sig af Forselles: han ansåg visserligen det af Iserhjelm åberopade lagstadgandet egentligen ha afseende på ministeriella befattningar; dock fann han af dess 2 mom. fullkomlig grund att förklara Rossi Lifmedikus-tjensten förlustig och ovärdig att deraf komma i åtnjutande; såsom en medelväg mellan den i ifrågavarande punktens första och andra moment stadgade bestraffning fann han lämpligt antaga den af Iserhjelm föreslagna skärpningen af Rossis straff, emedan genom dennes förhållande all möjlighet blifvit Konungen och riket betagen att med oemotsäglig visshet igenfinna och framlägga bestämda orsaken till Hans Kongl. Höghets död. Men äfven Forselles yrkade att "i anseende till saknad bestämd lag" utslaget i nämnde omständighet skulle hemställas till Kongl. Maj:ts bepröfvande. Rättens öfriga ledamöter instämde fullkomligt med Iserhjelm, utslaget uppsattes i öfverensstämmelse med hans yttrande och afkunnades följande dagen den 20 Juli.

Rossi var således dömd sin tjenst förlustig och landsflyktig. Så-

---

[1]) Denna punkt lyder så: "Hvilken skickad warder uti något, Oss, Wårt "embete och rike wigtigt och angeläget ärende, och det med högsta tro, "flit och allvar ej efterkommer, warde straffad till lif och gods, om någon "skada och förderf af hans märkeliga fel och försummelse pröfwas timad "wara. Finnes hans brott sådant, som skada med sig förer, måtte, ändock "ingen skedd är, wara uti vår Konungsliga onåde sin tjenst och lön för- "lustig, och förklarad för den sin Herre och Konung ej redeligen tjenat "eller att widare tjena wärd är. Är det mindre wärf och åliggande plikte "första gång med afvikande eller fängelse en månad, andra gången miste "sin tjenst".

Digitized by Google

vidt handlingarna i målet utvisa, hvarken begärdes eller lemnades någon besvärshänvisning [1]).

Enligt Rättens beslut underställdes dess dom Kongl. Maj:ts pröfning i fråga om landsförvisningsstraffet för Rossi. Kongl. Maj:ts dom föll den 13 Okt. 1810. Den innehåller en s. k. skrapa till Borgrätten, emedan denna funnit nödigt underställa sitt utslag Kongl. Maj:ts pröfning och likväl utfärdat detsamma innan Kongl. Maj:ts svar och befallning derom hunnit inhemtas, men att som ingen klagan öfver detta Borgrättens tillgörande blifvit förd, finge dermed nu bero. Till Rättens hemställan att Rossi, utom annat ansvar äfven kunde förvisas ur riket, lemnade Kongl. Maj:t ej sitt bifall, emedan dertill icke företedde sig någon i lag grundad anledning; de öfriga delarne af Rättens utslag stadfästades, emedan ingendera af parterna öfverklagat dem [2]).

Ehuru landsförvisningsdomen således var upphäfd, fann dock Rossi sin rol i Sverige utspelad: han afträdde från skådeplatsen, lemnade sitt fosterland och slog ner sina bopålar på främmande mark. Hans minne har, intill den dag i dag är, stått som en tvätydig fläck i vår historia och, oss veterligen, har i vårt land blott en enda röst offentligen höjts för att fordra ett billigare bedömande af hans färd [3]). Denna röst förmådde dock ej göra sig hörd. Det var kyrkoherden H. Schönbeck, som den 4 December 1856 i preståndet väckte motion om att Rikets ständer måtte åt Rossis då enda oförsörjda dotter anslå en årlig pension, och i denna motion gjorde en framställning af Rossis öden. Sjelf utgaf Rossi från Goldberg i Mecklenburg Schwerin, der han nedsatte sig som praktiserande läkare, en skrift: *D:r Joseph Rossi, vormaliger Königl. Schwedischer Leibarzt, über die Art und Ursache des Todes des Hochseel. Kronprinzen von Schweden Carl August. Mit einer Vorrede und Anmerkungen von D:r Samuel Gottlieb Vogel*", Berlin 1812 [4]) i hvilken han efter de offentliga handlingarna ger en framställning af sitt öde, hvilken vi anse vara den mest rediga och mest *opartiska* af dem vi varit i tillfälle att se. Den har i Sverige förmod-

---

[1]) "I Riksarkivet finnes på ett exemplar af domen en anteckning af Rossi, gjord före besvärstidens utgång: »häröfver ernar jag ej anföra besvär»". Anm. i L. S.

[2]) Denna Kongl. Maj:ts dom, som ej finnes tryckt tillsammans med de öfriga handlingarna i målet är här anförd efter C. A. Adlersparre "1809 och 1810", del. 3 s. 54.

[3]) Om man ej dit räknar den lefvernesbeskrifning öfver Rossi som fanns intagen i "Svenska Tidningen" för den 30 Juni 1855.

[4]) Denna skrift är införd i Rusts Magazin och åberopad af Robert Christison i hans afhandling om gifterna (L. S.)

Digitized by Google

ligen varit antingen icke känd[1]) eller icke ansedd trovärdig: eljest skulle säkerligen Rossis handlingssätt ha blifvit något annorlunda bedömdt än hittills skett.

I betraktande af hvad vi här anfört anse vi oss kunna uttala följande omdöme:

Någon anledning till det antagandet att Karl Augusts död varit vållad af förgiftning finnes icke. Det lider intet tvifvel att han dog af slag — modo apoplectico —; en blodutgjutning hade egt rum, såsåsom det synes, i hjernhinnornas mellanrum — hæmorrhagia meningialis —; den var, så beskaffad som den i liköppningsprotokollet beskrifves, ovilkorligt dödande. Orsaken till slaganfallet kan naturligtvis ej med säkerhet bestämmas, men det synes oss, som några omständigheter häntydde på ett föregående hjertfel — vitium organicum cordis. Bland dessa omständigheter ville vi räkna: Prinsens klagan öfver den känsla, han erfor af blodets stigande åt hufvudet efter måltiderna eller eljest vid "échauffering", och öfver känslan af trötthet eller svindel vid ansträngning eller när han bockade sig; den ofta påkommande katarren i lungor och tarmkanal samt lättnaden i dessa sjukligheter efter intagandet af uttömmande medel; de efter döden i lefvern och äfven i mjelten funna företeelser som tyckas ådagalägga en ovanligt stor blodfullhet i dessa organer; Pontins och Berzelius' uppgift att hjertat var ovanligt starkt och stort, m. m.

I Rossis och Professorernas från Lund yttrade tro, att fallet från hästen ingalunda varit orsak till Prinsens död, instämma vi, då nämligen här med ordet *orsak* tydligen menas *direkt orsak*. Men vi gilla också fullkomligt Collegii medici utlåtande att "till det åkomna slaget, fallet af hästen, ytterligare kunnat *bidraga*" d. v. s. vara en *bidragande orsak* både till blodutgjutningens häftighet och till döden[2]).

Den yrsel i hufvudet, som Karl August den 21 Maj omtalat, och den hastiga sanslöshet, som påkommit honom den 26 s. m., anse vi ej hafva varit af den beskaffenhet, att de i och för sig kunnat fordra någon läkare-åtgärd.

Den öfverläggning, som hölls innan öppnandet af Karl Augusts lik (s. 20 ff.) beslutades, ådagalägger ganska väl det bryderi, hvari de

---

[1]) Ännu år 1853 fanns den hvarken på Kongl. Biblioteket i Stockholm eller vid någotdera Universitetets Bibliotek. (L. S.)

[2]) Jfr Engelharts, Flormans och Liljewalchs förklaring af den 30 Juni 1810 i "Alla till Collegium Med. — — —", p. 61.

Digitized by Google

tycktes vara försatta, som skulle råda till och fatta beslutet, men den ådagalägger också att liköppningen ej företogs obetänksamt eller oöfverlagdt, som man är van att höra påstås. Å ena sidan insågo alla ganska väl den uppmärksamhet de voro skyldiga sin Konung och å andra sidan förklarades enhälligt af de närvarande läkarne, att obduktionens ändamål kunde förfelas, om man uppsköte dess verkställande till dess befallning derom hunne ankomma från Stockholm. Att läkarne fingo — eller kanske *måste* — afgöra beslutet, oaktadt närvaron af Landshöfdingen i länet och Kabinettskammarherren, visar bäst höjden af dessas rådvillhet. Beslutets innehåll — att företaga liköppningen snart utan att invänta Konungens befallning, kunna vi ej ogilla. Utom de skäl, som obducenterna anförde, vilja vi, för att styrka riktigheten af denna vår uppfattning, åberopa den ännu i rättsmedicinen från gammalt gällande regeln att företaga en beslutad liköppning så snart omständigheterna tillåta det, samt stadgandet i Kongl. Brefven af den 8 Mars 1726 och den 31 Juli 1738, angående öppnandet af döda kroppar. I det förra heter det att "de, som genom hastig död hädanryckas — — — utan att man orsaken dertill utgrunda — — kunnat, äfven kunna efter deras aflidande blifva öppnade — — — emedan det länder till publici gagn och bästa för de angelägna underrättelsers skull, som derigenom kunna bekommas"; och det sednare anbefaller Öfverståthållare- och Landshöfdinge-embetena att, om sådana liks öppnande förvägras läkarne, gifva dessa "handräckning, att de — — ovägerligen måtte få öppna deras lik, som af slik sjukdom dött"[1]).

Deremot ha vi ej kunnat finna någon lag, som förbjuder liks öppnande utan vederbörande slägtingars bifall eller som stadgar straff för för tidigt verkställd obduktion.

Liköppningen anse vi, på grund af hvad vi om dess verkställande anfört, vara gjord med omsorg och samvetsgrannhet; om protokollets uttryck angående de i magen funna grynen, samt om dess beskaffenhet i öfrigt, ha vi ofvan yttrat vårt omdöme.

Collegii medici uppträdande i denna fråga är af den beskaffenhet att det väl alltid kommer att lända detta embetsverk till föga heder. Först och främst var det ingen hållning och sjelfständighet i Kollegiets åtgärder, för det andra uppträdde det partiskt, orättvist och tyranniskt.

Dess utlåtande af den 4 Juni angående obduktionsprotokollet, är hållet i en värdig ton, såsom det höfdes ett dylikt embetsverk[2]). I

---

[1]) Månne dessutom i ifrågavarande fall misstankarna om en förgiftning skulle blifvit mindre, om obduktionen uppskjutits tills rötan hunnit göra större framsteg?

[2]) Dess innehåll granskades — kanske något retsamt — af Engelhart i

Digitized by Google

allt hufvudsakligt gillade det det utlåtande, som afgifvits af de vid liköppningen närvarande läkarne, men det måste också påpeka önskvärdheten af att noggrannare reaktionsprof på magens innehåll blifvit gjorda, *när sådana prof ansågos böra anställas*, samt äfven angifva sättet huru dermed kunde ha förfarits, om de närvarande läkarne ej tilltrott sig att göra dem. Emellertid gällde denna anmärkning endast formen, ty äfven Kollegiets yttrande säger bestämdt, att ingenting bevisade närvaron af något skadande ämne[1]).

---

hans förklaring till Justitie-Kansleren af den 23 Juni. Vid Kollegiets yttrande: "att refbenens brosk voro till ben gångna är ej något ovanligt" tillägger E: "efter 50:de lefnadsåret. men är säkert sällsynt vid H. K. H:s ålder". Mot Koll:s utsago "att en kalkartad sammangyttring funnits vid greningen af luftröret ej är något ovanligt" anmärker E. att, då den förutsätter ett sjukligt tillstånd, "kan den väl svårligen annorledes anses för vanlig än slika sjukdomsfall äro det". Kollegiet säger att liköppningsföreteelserna i bröstets och underlifvets organer, särskildt i lefvern och mjelten, visade ett trögt blodomlopp och hindrad absorption, "hvilket ej är någon egentlig sjukdom, men kan bidraga och med tiden förorsaka en osund kroppsbeskaffenhet", o. s. v., hvarvid E. säger sig ej kunna inse huru Koll. kunde förneka att dessa företeelser voro sjukdom, då de voro afvikelser från helsan och åstadkommit sjukdomssymtomer, om de än saknade bestämda namn i Nosologia methodica. Den vid liköppningen förefunna färgen på vissa innanmäten i underlifvet uppgaf Koll. vara "sådan som den vanligen hos lik finnes", hvaremot E. förklarade den "*ej* vanlig hos andra lik än sådana personers, hos hvilka i lifstiden dessa innanmäten någon längre tid varit i ett sjukligt tillstånd eller ock då efter döden en högre grad af röta infunnit sig". Den af Koll antagna möjligheten att fallet af hästen kunnat ytterligare bidraga till Prinsens död vill E. ej bestrida, men ansåg den mycket osannolik, hvarefter han gör ett försök att utan tillhjelp af kemiska prof upptäcka de aflägsnare orsakerna till slaganfallet och kommer till den slutsats att dylika prof voro öfverflödiga. Slutligen anhöll han att hans förklaring måtte genom trycket komma till allmänhetens kunskap, då Coll. medici utlåtande redan var tryckt.

[1]) I likhet med hvad Svea Hofrätt sedermera tycktes antaga, ansåg Engelhart att det var Kollegiets ofvanstående yttrande öfver obduktionsprotokollet som väckt och underhållit misstankarna om Karl Augusts förgiftande. Derigenom ansåg han ock Coll. med. vara orsaken till Fersens mord, och hemställde t. o. m. redan den 1 Juli 1810 i en skrifvelse till L. v. Engeström om icke Kollegiet derföre borde aktioneras. Svea Hofrätt deremot antog, såsom oss tyckes med rätta, att Kollegiets utlåtande blifvit missförstådt af allmänheten och således haft en verkan, som Kollegiet ej afsett med detsamma, för hvilken det sålunda ej kan anses ansvarigt. Men på grund af E:s nyss ofvan anförda granskning och motsägelser mellan Kollegiets önskan angående de kemiska profven och tillräckligheten af de dem förutan erhållna upplysningarna, måste det å andra sidan medges att detta K:s utlåtan-

Digitized by Google

Kom så brefvet från Pontin och Berzelius, och genast bytte Kollegiet om tonart. I sitt första utlåtande (4 Juni) finner Kollegiet ingen anledning tala om något "olagligt" vid obduktionen, nu (5 Juli) hade det kommit underfund med att liköppningens företagande varit olagligt, hvari Kollegiet troligen hade orätt. Men förutsatt att liköppningen verkligen varit olaglig, hvem borde då ha antastats för densamma? De som hade gjort den, de som kunnat, men ej brytt sig om att förhindra den (Landshöfdingen i länet och Kabinettskammarherren), samt de som i allt hufvudsakligt offentligen gillat och stadfästat den (Collegium medicum). — I sitt första utlåtande (4 Juni) säger Kollegiet att liket redan vid obduktionstillfället börjat undergå röta, påskyndad af årstiden och den hastiga döden, samt att Kollegiet af liköppningsprotokollet erhållit "tillräcklig upplysning". Sedan Kollegiet dertill genom Rossis och professorernas förklaringar fått veta att medel till likets förvarande *icke* funnos att tillgå eller kunde anskaffas, förklarar Kollegiet (5 Juli) helt enkelt, att ej någon så hög grad af förruttnelse kunde hafva uppkommit att ju förruttnelsens fortgång genom tjenliga medels användande dagen efter dödsfallet hade kunnat tills vidare hindras — ehuru liklukten samtidigt blefve starkare (!?) — samt att derigenom ännu nöjaktigare upplysningar kunde ha vunnits än dem man nu erhållit. — I sitt första utlåtande (4 Juni) öfver obduktionsprotokollet yttrar Kollegiet om dödsorsaken att den, *såsom de vid obduktionen närvarande läkarne yttrat*, var slag (apoplexia) samt att ingenting bevisade närvaron af något skadande ämne. Sedermera (5 Juli) ansåg Kollegiet att man vid obduktionen borde ha fullkomligt öfvertygat sig om att enda och omedelbara dödsorsaken var apoplexia sanguinea samt kommit att tänka på möjligheten af en förgiftning eller, som Kollegiet uttrycker sig, möjligheten af en död apoplectico modo genom föregående starka retningar på tarmkanalens hinna. — I ett utlåtande (16 Augusti) säger Kollegiet att det var en efterlåtenhet af Rossi att ej genast efterse liket då han om blodflödet från detsamma underrättades, "besynnerligen i ett sådant fall som det ifrågavarande". I ett annat utlåtande (13 September) heter det att myckenheten af det från liket utrunna blodet, hvilken ock denna myckenhet varit, var en likgiltig sak emedan prinsen utan tvifvel var verkligen död af apoplexia förr än denna blödning inträffade. Detta anse vi vara nog för att bevisa att Kollegiet uppträdde utan sjelfständig hållning och konseqvens.

---

de lemnar rum för flera och väsendtligare anmärkningar än det så bittert klandrade liköppningsprotokollet, och att ett missförstånd om K:s mening mycket lätt måste uppkomma hos den icke sakkunnige.

Digitized by Google

Att det uppträdde *partiskt* tro vi vara klart af den enkla berättelsen om dess åtgöranden i frågan. Särskildt vilja vi i detta afseende fästa uppmärksamheten på en punkt. Kollegiet *klandrade* Rossi och professorerna i Lund, hvilka ej förrättade en medikolegal obduktion, för att liköppningen af dem företogs, för att ej ryggmärgskanalen öppnades, för att tarmkanalens innehåll ej närmare undersöktes eller togs till vara, för att deras utlåtande om dödsorsaken ej var edeligen afgifvet, o. s. v. Men Kollegiet *klandrade icke* Pontin och Berzelius, som voro på Kongl. Maj:ts befallning af Kollegiets egen preses nedskickade till Skåne för att "om obduktionen af högsalig H. K. H. Kronprinsens lik besörja"[1]), som särskildt voro antydda att, om efter den skedda obduktionen "något vidare kunde företagas med liket" gå i författning derom, som särskildt fått tillsägelse att undersöka likets tarmar och mage[2]), m. e. o. som hade att förrätta hvad Kollegiet kallade "en laglig obduktion" — Kollegiet klandrar icke dem för att de icke gjorde åtminstone hvad de sjelfva ansågo vara ogjordt eller försummadt, eller för att de ingenting gjorde att vinna ändamålet med deras sändande[3]). — Dertill kommer att Berzelius fick för första gången intaga sin plats såsom ledamot i Collegium medicum samma dag som Kollegiets superarbitrium i målet skulle afgifvas, så att han kom att deltaga deri.

Kollegiet uppträdde *orättvist.* Det var orätt att fordra medikolegal form på en icke medikolegal förrättning, att fordra edligt utlåtande af den som ej ens hade rätt att lemna ett sådant, det var orätt att utan skäl ej godkänna förklaringar som voro tillräckligt fullstän-

---

[1]) Deras förordnande för resan finnes intaget i M. M. af Pontins Samlade Skrifter Bd, 1 sid. 8 och lyder så: "Kongl. Maj:ts nådiga vilja och "befallning är att Herrar Medicine Doktorer Professor Berzelius och Lifme-"dikus Pontin genast begifva sig till Qviinge — bör vara Qvidinge — "Prestgård i Skåne, för att der om obduktionen af högsalig H. K. H. Kron-"prinsens lik besörja och derom ofördröjligen underdånig rapport afgifva. "Stockholm den 31 Maj 1810. D. v. Schulzenheim". — Att P. och B. likväl äfven haft någon annan instruktion än denna, synes af deras rapport af den 8 Juni, der de omtala den befallning de fått att anställa liköppningen i förening med fakulteten i Lund och danska läkare, samt af Coll:i med:i slutliga utlåtande, der i punkten 5 det omtalas att de voro anbefallda att till vittnen kalla Landshöfdingen Frih. v. Nolcken och Lagmannen Flinck.

[2]) Se deras bref Schulzenheim.

[3]) Enligt Pontin, a. st. s. 10, uppfattade han och B. sitt uppdrag som "en ansvarsfull medikolegal förrättning" och de betänkte redan under resan till Skåne hvad vid ett sådant åliggande borde iakttagas.

Digitized by Google

diga, och framför allt var det orätt att under falska föregifvanden bringa en person i olycka.

Här komma vi ock in på det *tyranniska* i Kollegiets handlingssätt. Enligt 16 § i Instruktionen för Collegium medicum af 28 Oktober 1797 egde Kollegiet att, om Rossi "befunnits" hafva förgått sig genom fel i sin syssla eller misstag i läkarevetenskapens utöfning, låta utan uppskof anklaga honom inför vederbörande domstol; i öfrigt hade det endast då, när dess yttrande begärdes, rätt och pligt att meddela ett sådant. Rossi var ej anklagad att på något sätt ha förgått sig när Kollegiet, under föregifvande af Kunglig befallning, inblandade honom i denna sak. Han blef ej anklagad af Kollegiet, utan det höll endast det uttalade klandret mot honom vid makt, till dess det derigenom fick tillfälle att i tvisten om liköppningen och dess resultat, som redan var lagligen afgjordt, genom sednare utlåtanden åstadkomma en utgång som den eljest ej gerna kunnat få[1]).

Justitie-Kanslerens förfarande i denna fråga äro vi ej mäktiga att säkert bedöma. Men det förefaller oss i flera hänseenden besynnerligt. Hans första anmärkningsmemorial mot Rossi och Professorerna i Lund, dateradt den 8 Juni, fordrade *skyndsam* förklaring hvarföre ej Kronprinsens lik genom allmänt kända medel bevarades från röta tills de från Stockholm afsända läkarne hunno ankomma samt hvarföre ej fullständigare reaktionsprof anställdes på magens innehåll. Som ofvan är nämndt afsändes detta memorial till Rossi först den 13 Juni, men då med kurir[2]). De infordrade förklaringarne innehöllo: att medel till li-

---

[1]) Adlersparre säger "att en och annan af Rossis kamrater tyckt att det "gick allt för raskt framåt med Italienaren och tyska doktorn, som de kal"lade honom. De hemmagjorda ville ej hafva honom till chef". Huruvida detta kan tillämpas på Collegii medici åtgöranden mot Rossi, vilja vi lemna derhän. Oss synes det dock ej troligt, ehuru visst är att, intill den tiden och långt sednare, var praxis, om ej stadgadt att Konungens tjenstgörande lifmedikus var vice preses i Coll. med. Schulzenheim var nu mycket gammal, och Weigel, nu vice preses, hans gifne efterträdare samt Rossi såsom tjenstgörande lifmedikus hos tronföljaren presumtiv förman för dem som nu sutto i Collegium.

[2]) De finnas som af denna åtgärd anse sig kunna draga den slutsatsen att den nu började förföljelsen mot Rossi hade sitt upphof i Pontins och Berzelius' skrifvelser från Skåne. De tänka så: när det brådskade så häftigt med Rossis förklaring, hvarföre afsände ej Justitie-Kanslern sitt anmärkningsmemorial mot honom förr än den 13:de? P.s och B:s skrifvelser afgingo från Skåne den 8 Juni, borde således vara anlända till Stockholm den 12 eller sednast den 13, och hade säkerligen genast meddelats Justitie-Kansleren, som efter tagen kunskap om dem uppsatt och antedaterat sina anmärkningar. — Men denna frågas utredande anse vi ej höra hit.

Digitized by Google

kets bevarande från röta, om än allmänt kända, ej kunde anskaffas samt att noggrannare reaktionsprof ej gjordes emedan de voro öfverflödiga. För oss synes desssa förklaringar fullt nöjaktiga. Men Justitie-Kansleren fann dem ej sådana, nämligen så vidt de kommo från Rossi. hvilken nu ensam ställdes under åtal. Märkvärdigt förefaller ock att Justitie-Kansleren kunde befalla aktor att hemta grunder för detta åtal af en då ännu endast förväntad granskning af Pontins och Berzelius' skrifvelser från Skåne. Huru kunde han veta att denna granskning af *anklagelser mot Medicinska fakulteten i Lund* skulle lemna ämne för ett åtal mot Rossi?[1])

Öfver Borg-Rättens och Kongl. Maj:ts domar, såsom rent juridiska handlingar, hvarken kunna eller vilja vi uttala något omdöme: vi ha, såsom ofvan sades, endast sökt att troget framhålla de rättsmedi-

[1]) Såsom något ganska märkvärdigt må här anföras följande efter Engeströmska Samlingarna. Straxt efter det professorernas sista utlåtande (s. 39) ankommit till Stockholm, öfverlemnade t. f. Justitie-Kansleren af Klinteberg till L. v. Engeström en egenhändig P. M. utan underskrift, i hvilken han yttrar, att genom detta utlåtande ej särdeles större bevisning var åstadkommen "än Collegium medicum förut befunnit", i anledning hvaraf han ansåg *vidare debatt i detta ämne och likaledes vidare reflektion å sistnämnda skrift förfalla.* Derjemte hemställde han till v. E. om ej denne, såsom Lunds Universitets Kansler, "skulle täckas att härom bemälde Professorer förständiga samt att vissa deras uttryck innefatta mot Coll. med. mera ifver än för en vetenskaplig forskning till sanningens upptäckande är tjenlig, minst mellan personer, hvilka ej kunna anses som parter emot hvarandra blott derföre att deras tänkesätt varit skiljaktiga". Efter att ha genomläst promemorian svarade v. E. muntligen, att Coll. med. var den angripande parten. Professorerna i Lund hade endast försvarat sin heder. Om de gjort det med hetta, så var detta mindre brottsligt än det att, drifne af partianda, hafva mot Konungens befallning lemnat allmänheten del af ett enskildt bref fullt af gissningar för att gifva sannolikhet åt den vederstyggliga och osanna misstanken att Kronprinsen dött af förgift. Innan den som det gjort blifvit straffad, ville han ej säga ett ondt ord åt Professorerna." Slutligen frågade han Justitie-Kansleren om denne ville gifva honom en embetspromemoria, i hvilket fall han skulle få samma svar skriftligen. Detta undanbad sig af Klinteberg. (Uppsatt efter en i L. S. befintlig afskrift af v. Engeströms egenhändiga anteckning.) Både Justitie-Kanslerns promemoria och v. E:s svar äro märkeliga. Den förra innehåller näml. ett tillkännagifvande att han ämnade undertrycka Professorernas yttranden, hvilket också, såsom vi erfarit, grundligen skedde, samt ett försök att på en omväg komma åt dessa, hvilket deremot fullständigt misslyckades. v. E:s svar åter visar att Coll. med. ej brytt sig om att fullgöra sitt den 12 Juli fattade beslut att underställa honom frågan om tryckningen af Pontins och Berzelius' bref till Schulzenheim (sid. 34 noten).

Digitized by Google

cinska hufvudpunkterna i rättegången. En sak kunna vi dock, för dess orimlighets skull, ej gå alldeles stillatigande förbi, nämligen Borg-Rättens åtgärd att låta häkta Rossi emedan han var anklagad för att ha illa förrättat en liköppning. Det är väl den underligaste grund man kan tänka sig för häktning.

Det var tydligt att Rossi ej kunde frikännas af domstolen när Collegium medicum hade ogillat flera af hans åtgärder och förmenta underlåtenheter. Men om vi göra oss den frågan hvaruti hans otillbörliga handlingssätt bestått, måste vi erkänna att vi ej kunna besvara den. Rossi synes oss ej ha förgått sig i någon enda punkt[1]). Vi tro att orsaken till hans fällande låg utanför hans åtgöranden såsom läkare.

Om Pontins och Berzelius' uppträdande i denna fråga ha vi ofvan yttrat vår tanke[2]). Deras åsigter i patologisk anatomi behöfva vi ej fästa uppmärksamheten på.

Vi kunna här ej neka oss nöjet att yttra några få ord om Rossi och hans sednare öden[3]). För det hufvudsakliga af hans läkarebana i Sverige hänvisa vi till hvad derom ofvan är anfördt. Han häktades den 3 Juli 1810, särskild bevakning sattes för det rum han bebodde i

---

[1]) Vi fästa oss här ej vid de orimligheter som lagts honom till last äfven af personer som måste vetat bättre. Så t. ex. klandrar Pontin (a. st. I. 17) att Prinsen ej åderläts förr än efter fallet från hästen på Qvidinge hed och den derpå följande döden, samt att han ej *förbjöds* att stiga till häst!!

[2]) Att de sedan i någon mån ångrat sitt första uppträdande, ehuru de ej ville fullständigt erkänna det, är af flera omständigheter ganska tydligt. Som vi ofvan (s. 34 noten) omtalat, gjorde de vissa förändringar i det ursprungliga brefvet till Schulzenheim. Att de gjort ett försök att få ändra äfven *rapporten* till Coll. med. synes af följande utdrag ur en skrifvelse från B. till P. af 10 Sept. 1810, meddeladt i P:s Samlade Skrifter (I. 50) "Du svärjer på mig för ordet *medicinsk fakultet* i Hofrättens protokoller, "men *detta kunde jag icke ändra.* Det som värre är, att det *icke fick ändras i Collegii, emedan rapporten var deras ovilkorliga egendom* och Collegium sjelft i sina egna papper begått samma misstag. Således skyler "jag mig för din vrede under Collegii vingars skugga". — Vid afgifvandet af Kollegiets utlåtande den 16 Juli instämde B. till alla delar med v. Weigel, hvilkens yttrande till protokollet i de hufvudsakliga punkterna mycket skiljer sig från hvad P. och B. i deras bref förut yttrat.

[3]) Rossis lefnadsteckning finnes i "Svenska Tidningen" för den 30 Juni 1855.

Digitized by Google

slottet och ingen fick tillträde till honom utan Riksmarskalks-embetets särskilda tillåtelse. Den 29 November s. å. förklarades han af aktor fri, den 27 December flyttade han från Slottet, och den 10 Januari 1811 reste han från Stockholm, för att för alltid lemna Sverige. Han nedsatte sig i Mecklenburg-Schwerin, först i Goldberg, sedan i Schwerin, på hvilket sednare ställe han afled den 9 Juli 1854. Hans bana som Svensk läkare och de många läkares omdömen från denna tid, som äro oss bekanta, ådagalägga att han åtnjöt högt anseende och förtroende, och att han förtjenat detta, tro vi styrkas af hans uppträdande under den tidrymd vi haft tillfälle att följa honom. Engelhart sade sig göra endast rättvisa, då han förklarade att obduktionen af Karl Augusts lik af Rossi förrättades "på ett sätt, som man af en *skicklig och öfvad anatom* borde vänta", och till och med Pontin och Berzelius måste erkänna både Rossis *skicklighet* och hans af deras beröm oberoende och *välkända karaktär*. Detta lär ej vederläggas genom att helt enkelt påstå, att Rossi var "en i öfrigt mindre välkänd person och isynnerhet föga skicklig i sitt yrke"[1]). I Mecklenburg förvärfvade han sig snart icke obetydlig praktik såsom läkare och hög aktning såsom en arbetsam, oförvitlig och rättskaffens man. Denna aktning behöll han oförminskad till sin död, men praktiken aftog när han började bli gammal, och med den minskades hans inkomster. År 1837 vände han sig till Sverige med anhållan om pension — som Karl XIII skulle ha lofvat honom — men vann ej sitt mål. Hans barns uppfostran bekostades genom sammanskott af andra. De sista tolf åren af sitt lif[2]) åtnjöt han något understöd af Storhertigen i Mecklenburg-Schwerin "såsom tecken

---

[1]) Schinkel (a. st. V. 147), C. A. Adlersparre ("1809 och 1810"), m. fl.

[2]) Uppgifterna om Rossis öden i Mecklenburg äro i allt hufvudsakligt hemtade ur *offentliga* intyg af embetsmyndigheter eller läkare i Schwerin (L. S.) "Rossi hade intill den 15 Juni 1807 lön såsom tjenstgörande Lif-"kirurg hos Gustaf Adolf 250 Rdr samt en personel lönetillökning af 83 "Rdr 16 sk. Genom ett förenämnde dag högqvarteret Stralsund dateradt, "af M. Rosenblad kontrasigneradt Kongl. bref blef han utnämnd till Lif-"medikus hos G. A. med 300 Rdrs lön på ordinarie stat och 33 Rdr 16 "sk. personligt tillägg. Hans lön var således 333: 16. Genom den orättvist "honom fråndömda tjensten har staten således besparat 14,583 Rdr efter den ti-"dens myntfot — domen föll i Oktober 1810, Rossi dog i Juli 1854". Ant. i L. S. Sedan Rossi blifvit dömd sin tjenst och lön förlustig, måste han hos Riksmarskalks-embetet anhålla att "efter vanligheten" erhålla någon "diskretion" för balsameringen af Karl Augusts lik. Efter af Kongl. Maj:t erhållen befallning gaf Riksmarskalks-embetet ordres till Kongl. Hofkontoret att "till f. d. Lifmedikus Rossi utbetala *såsom gåfva* 100 Rdr Bko, afförande uti

Digitized by Google

till öfvertygelsen om hans oskuld", men dog i stor fattigdom, ja, i nöd. Sverige var honom dock alltid kärt[1]).

"En aktningsvärd ännu" — år 1850 — "lefvande person, som besökte Rossi i hans arrest på Kongl. slottet, har meddelat följande: Ingenting yttre hos Rossi tillkännagaf att han var brottslig. Var han oskyldig, så bar han oförrätterna med den vises mod. Var han skyldig, så hade han hunnit mästerskapet af förställningskonst. Då jag vid ett tillfälle frågade honom, hvad jag borde tro om ryktena rörande Prinsens död, svarade han: tro hvad du vill, hvad skäl befaller dig antaga som sant. På mina spörjsmål om prinsen, yttrade han sig kort och förbehållsamt. Dagen före afresan" — Rossis afresa från Sverige — "då jag förnyade min fråga, sade han: man hade redan i Norge varnat Prinsen för mig. Emellan honom och mig blef aldrig förhållandet godt. Min befattning hos honom blef odräglig, men jag hade ej annat val"[2]).

"räkenskaperna samma 100 Rdr Bko under titel expence-medel". Samma dag Rossi erhöll denna *gåfva* — den 27 December 1810 — afflyttade han från Slottet. I sammanhang härmed vilja vi här anföra följande anteckning äfvenledes tagen ur L. S.: "I räkenskaperna rörande Kronprinsen "Karl Augusts resa till Skåne synes att de läkare, som kallats till konsul- "tation för Kronprinsen och hvilka återreste till Lund för att hemta Prof. "Florman och Lic. Halenius, icke fingo ens sina resekostnader ersatta. Ha- "lenius, som biträdde vid obduktionen, fick åtta riksdaler i ersättning för "skjuts".

[1]) "Jag har sedan träffat Rossi i Tyskland, 1830, då han, vid frågan om Prins Karl Augusts sjuklighet, sade sig ingenting kunnat uträtta med en man, som hvarken hade förtroende till läkare eller läkemedel; att i öfrigt han, Rossi, icke beklagade sig öfver sin utflyttning, den han medgaf varit frivillig, men väl om något vanhedrande minne skulle dröja qvar efter honom i hans öfvergifna fädernesland". (Pontin a. st. s. 43.) — Den som genomläser Rossis förut nämnda skrift skall gerna känna sig vänligt och aktningsfullt stämd mot dess författare, som under bittra omständigheter kunde så afhålla sig från all bitterhet mot dem, som illa behandlat honom, att han nästan söker inför det främmande folket öfverskyla deras små svagheter. T. ex. när Rossi åberopar Professorernas från Lund yttrande af 18 Oktober (till hvilket han således haft tillgång), gör han det mycket samvetsgrannt i sak, men omtalar att han uteslutit det oväsentliga. Jemför man hans utdrag med sjelfva utlåtandet, så finner man att han utlemnat just de till sjelfva ämnet ej hörande skarpa uttrycken mot Collegium medicum samt mot Pontin och Berzelius, hvilka alla han behandlar med all möjlig aktning.

[2]) Adlersparre, a. st. 3. 56.

Digitized by Google

Bilagor.

№ 1. Obduktionsprotokollet jemte läkarnes utlåtande.

Protokoll, hållet vid öppnandet af Högsal. H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts lik, i Qvidinge Prestgård, belägen uti Kristianstads Län, Södra Åsbo härad och Qvidinge Socken, d. 30 Maj 1810.

Sedan H. K. H. Måndagen den 28 Maj kl. mellan 2 och 3 e. m. med döden aflidit, företogs i dag öppnandet af Högsalig H. K. H. Lik, i närvaro af Kabinetts-Kammarherren Högvälb. Herr Grefve Sparre, Herr Öfverste-Löjtnanten och Öfver-Adjutanten Holst, på stället befälhafvande Officeren, Förste Majoren och Riddaren Högvälb. Herr Friherre von Liewen, Vakthafvande Officerarne Herr Löjtnant von Ysedom och Herr Kornetten von Ehrenheim, samt ordinarie Kongl. Hof-Predikanten, Härads-Prosten och Kyrkoherden i Qvidinge, Herr Magister Krook.

Af ofvannämnde Herrar tillfrågades närvarande läkare. 1:o) Om H. K. H. vore verkligen död? Hvartill så mycket säkrare svarades ett beklagligt *ja*, som lukt och andra tecken till röta sig redan infunnit; 2:o) Om med öppnandet kunde hafvas anstånd, tills svar och befallning derom från Stockholm hunnit nedkomma? Läkarne svarade enhälligt, att uppskof dermed öfver denna dag skulle vålla, att man gick miste om de upplysningar, som med öppnandet åsyftades.

Således beslöts: att det Kongl. Liket nu i dag kl. 2 e. m., skulle öppnas, som ock då af undertecknad Kongl. Lifmedikus Doktor Rossi skedde, biträdd af Med. Lic. Halenius, samt i närvaro af tillkallade Läkare från Lund, Kongl. Förste Lifmedikus och Med. Pract. Professoren Doktor Engelhart, Anat. Prof. Doktor Florman, och Artis Obstetr. Prof. Doktor Liljewalch.

Det Kongl. Likets yttre beskaffenhet togs först i ögonsigte och befanns:

1) Kroppen snarare fyllig än mager. 2) Ingen utvärtes synlig åkomma, då man undantager en ganska obetydlig blånad på första leden af högra långfingret. 3) Hufvudet uppsvullet, blårödt, och ansigtets blodkärl utspända. Ur mun och näsa hade framträngt en myckenhet blodblandadt vatten och fragga. 4) Halsen, som var något uppdrifven, öfre delen af bröstet, hela ryggen, klinkorna, bak- och insidorna af låren, Scrotum, Penis och Inguina voro blå. 5) Underlifvet var utspändt med blå fläckar här och der. Emellan yttre Integumenta och hufvudskålen befunnos Venæ mycket utspända af blod, isynnerhet på högra sidan.

Digitized by Google

På sjelfva Cranium märktes ej ringaste tecken till fraktur, fissur eller dylikt. Emellan Dura och Pia Mater samt på flera ställen i Gyri Cerebri var blod. Ventriculi Cerebri innehöllo något öfver trenne matskedblad mycket blodblandadt serum. Sedan stora Hjernan var borttagen, befanns på Tentorium, så öfver som under, mycket blod. Lilla Hjernan var starkt blodsprängd, och isynnerhet i Basis Cranii fanns utådrad blod, som sträckte sig ned i Canalis vertebralis. Alla Sinus voro med flytande blod fyllda.

Innan Thorax öppnades, anmärktes att de fleste af Cartilagines Costarum voro ossifierade. Efter öppnandet af Bröstet fanns Mediastinum anterius mer än vanligt belagdt med fett. Bröst-kaviteterna innehöllo omkring 6 matskedblad mycket blodblandadt vatten. Sjelfva Lungorna voro friska. Pericardium hyste ej mer än vanlig qvantitet Serum, men hjertat var slappt, hopfallet och blodtomt. Vid greningen af luftröret fanns en kalkaktig konkretion, af en Velsk bönas storlek.

Abdomen öppnades, hvarvid en myckenhet mellan tarmarne och Peritoneum befintlig stinkande luft utgick. Omentum, Mesenterium, Mesocolon och Mesorectum voro mer än vanligt belagde med fett.

Magen var i naturligt tillstånd och innehöll tvenne matskedblad af en chokoladfärgad vätska, i hvilken funnos 3 à 4 små fasta gryn af sandkorns storlek, men som, då de på glöd lades, hvarken togo låga eller gåfvo någon lukt. Vid tarmarne var intet att anmärka, utom det, att Intestinum Jejunum syntes något blyfärgad. Appendix vermiformis var till färgen svart. Lefvern fanns ovanligt stor och mörk, samt Gallblåsan sammanfallen och innehållande ett litet matskedblad galla. Mjelten af naturlig storlek, men till färgen svart, mycket mör, nästan upplöst och omgifven af en svart vätska, som innehölls i den omkring honom liggande Cellulosa. Njurarne voro till läge, storlek, färg och konsistens naturliga; men i och på ytan af den högra fanns en myckenhet olja, som alldeles saknades i den venstra. Urinblåsan, som var tom, företedde i öfrigt intet som kunde anmärkas.

Slutligen gjordes öppning i nacken, långsefter Vertebræ Colli, men af hvilka ingen fanns på minsta sätt skadad. År och dag förutskrifne.

Rossi. *G. C. Halenius.*

Såsom närvarande underskrifva:

Erik Sparre, Kabinetts-Kammarherre.	*Holst,* Öfv.-Löjtn. och Öfv.-Adjutant.
S. W. Liewen, Förste Major vid Skånska Husar-Reg.	*G. von Ysedom,* Löjtnant.
C. von Ehrenheim, Kornett.	*J. G. Krook.*

Såsom tillkallade Läkare bevittna och underskrifva:

J. H. Engelhart. *A. H. Florman.* *C. F. Liljewalch.*

Digitized by Google

Undertecknade Läkare, anmodade att yttra sig öfver orsaken till högsalig H. K. H:s död, äro, efter noggrannaste öfverläggning, af den enhälliga tanke att H. K. H. fått sin död af apoplexie. Bemälte läkare tro, att först svindel och snart derefter en insultus apoplecticus påkommit H. K. H. under ridandet; att detta anfall af slag vållat H. K. H:s fallande af hästen; men att fallet ingalunda varit orsak till döden. Detta yttrande vinner äfven deraf styrka att Herr Öfverstelöjtnanten och Öfveradjutanten Holst försäkrar sig hafva sett H. K. H. vackla på hästen, nyss innan Högsalig Herrn föll. År och dag ut supra.

J. H. Engelhart. *Rossi.* *A. H. Florman.* *C. F. Liljevalch.*

№ 2. Collegii medici underdåniga svar och utlåtande till Kongl. Maj:t af den 4 Juni 1810.

Stormägtigste Allernådigste Konung!

Eders Maj:ts Coll. Med. har med ett E. K. M:ts höga befallning och det högst bedröfliga ämnet skyldigt nit granskat härhos i underdånighet bifogade Protocoll, hållet vid öppnandet af Högsal. H. K. H. Kronprinsen Carl Augusts Lik i Qvidinge Prestgård, belägen i Christianstads Län, Södra Åsbo härad, Qvidinge socken, d. 30 Maj 1810; och ehuru Coll. önskat, att flera och noggrannare så kallade reaktionsprof på hvad i magen af det Kongl. liket fans blifvit af en kunnig Chemist anställda, hvilket kunnat ske, om de allmänt kända medel, konsten medgifver, blifvit nyttjade, till det Kongl. likets bibehållande från röta, tills de härifrån afskickade Läkare hunnit nedkomma, eller det i magen befintliga blifvit samladt och förvaradt; har Collegium dock tillräcklig upplysning af detta Protokoll, för att i djupaste underdånighet kunna derom lemna hosföljande underdåniga yttrande.

Collegium framhärdar med all undersåtlig vördnad, nit och trohet,

Stormägtigste Allernådigste Konung!

Eders Kongl. Maj:ts

allerunderdånigste och tropligtigste

tjenare och undersåter

D. v. Schulzenheim.

C. E. Weigel. *Joh. L. Odhelius.* *Sv. Hedin.* *A. J. Hagström.*
And. Sparrman. *J. Hardtman.* *Jöran Roth.* *Fredr. Krey.*

Stockholm d. 4 Junii 1810.

L. M. Philipson.

Underdånigste Utlåtande.

På K. M:ts nådigste befallning har Dess Coll. Med., i anledning af Protocollet, hållet vid öppnandet af Högsal. H. K. H. Kronprinsen

Digitized by Google

Carl Augusts lik i Qvidinge Prestgård d. 30 Maj 1810, skolat lemna följande underdånigste utlåtande:

Denna för alla Svenska undersåtare högst beklagliga olyckshändelse finner Coll. vara förorsakad af slag (Apoplexia), såsom de vid liköppningen närvarande Läkarne yttrat. Att detta slag är föranledt af blodets stockande upp i hufvudets blodkärl, sådant intygas af hufvudets och halsens uppsvällning, färg och utseende, så väl som af delarnes beskaffenhet der inuti, och det der utgjutna vatten och blod, af den blodblandade fragga, som ur mun och näsa framträngde, samt af flere yttre delars blånad.

Att refbenens brosker voro till ben gångna, är ej något ovanligt, äfvensom att en kalkartad sammangyttring funnits vid greningen af luftröret. Denna sednare händelse kan dock vara en följd af den bröstfeber med långvarig upphostning, som H. K. H. Kron-Prinsen för längre tid sedan i Norrige, efter Dess egen berättelse, utstått och väl kunnat förorsaka den olägenhet i bröstet och den torrhosta, hvaröfver H. K. H. för härvarande Läkare stundom sig beklagat.

Den stinkande luft, som utgick vid underlifvets öppnande, var en följd af den röta, hvilken liket redan undergått, påskyndad af årstiden och den hastiga döden.

Det mer än vanliga fett, som intagit alla delar i bröstet och underlifvet, samt det oljaktiga som var utgjutet vid högra njuren, visar ett trögt blodomlopp och hindrad absorption, hvilket lefverns och mjeltens tillstånd äfven intygar, och hvilket ej är någon egentlig sjukdom, men kan bidraga och med tiden förorsaka en osund kroppsbeskaffenhet samt torde hafva åstadkommit den diarrhé och svaga matlust, hvaröfver H. K. H. stundom beklagat sig.

Chokoladfärgade vätskan af tvenne matskedar, som fanns i magen, var en qvarlemning af den genom magsaften upplösta födan, som H. K. H. samma dag förut njutit; äfvensom de fastare gryn, af sandkorns storlek, som efter försöket dermed, på glöd anställdt, omnämnas, ej heller beviste något skadande ämne.

Den på flera ställen anförde färg på vissa innanmäten i underlifvet, är sådan, som den vanligen hos lik finnes.

Detta högst bedröfliga och olyckliga dödsfall är således, enligt hvad Coll. redan anfört, förorsakadt af ett hastigt åkommet slag (Apoplexie), till hvilket det olyckliga fallet af hästen ytterligare kunnat bidraga, genom den skakning och rubbning som hjernan och ryggmergen derigenom lidit.

Underskrifter.

Stockholm d. 4 Junii 1810.

Digitized by Google

№ 3. Pontins och Berzelius' rapport om deras resa till Skåne.[1])

Ödmjukaste rapport.

Sedan vi hunnit det sorgliga målet för vår anbefallda resa, stället der högsalig H. K. H. Kronprinsens lik hvilar, mötte oss vid våra orders uppvisande för vederbörande den nog oväntade underrättelse att obduktionen och undersökningen af det Kongl. liket redan den 30 sistl. Maj blifvit verkställde. Vid frågan om några sednare befallningar än dem vi mottagit den 31 Maj hunnit ankomma, som påskyndat denna förrättning, svarades att de kallade läkarnes enhälliga yttrande varit, det den icke längre kunde uppskjutas; hvarföre den ock skedde 48 timmar efter döden. De närvarande uppvaktande Herrarnes erinringar dervid, som af obduktionsprotokollet synas, afgjordes genom medicinska fakultetens i Lund beslut. Om en död menniskokropp, med sorgfällig behandling och osparad kostnad, då tillfället, som vid detta, berättigar till alla tjenliga medels användande, kan, oaktadt årstidens benägenhet att verka putrefaktion, genom anbringande af is, alkohol eller dylikt kring svepningen, oförvandlad förvaras en längre tid, åtminstone 9 dygn, som en kurir från denna orten till Stockholm och tillbaka behöfver, hade förmodligen samma fakultet öfvervägt. Vår tanke derom tillförse vi oss skall öfverensstämma med Herr Arkiaterns och Kommendörens afgörande omdöme.

Emellertid okunnige om den påskyndade obduktionen, hade vi trott vår skyldighet likmätigt, att med behörig urskiljning förskaffa oss säkra och pålitliga underrättelser om de sjukdomstillfälligheter, hvilka sednast och under resan föregått det olyckliga utbrott, som slutade H. K. H. Kronprinsens dyrbara dagar. Vår tanke var att sammanfatta dessa upplysningar till en historia prægressorum morbi; att vidare jemföra den med de sjukliga förändringarna inom kroppen, som kunde upptäckas efter döden; och slutligen att, genom ett noga öfvervägande af alla omständigheter, finna den verkliga dödsorsaken. Dessa forskningar förfelade sin andvändbarhet, då vi icke såsom närvarande ögonvittnen vid obduktionen kunde stadga vårt omdöme. Vi hade således endast det meddelade obduktionsprotokollet att tillgå och att dermed förena våra egna undersökningar, om vi funnit det så värdigt förrättadt och utfördt som sakens vigt fordrade. Men i en sak så helig och grannlaga som dennna finnes ingen auktoritet, oaktadt all sin trovärdighet, nog gällande att kunna bestämma ett utlåtande som, grundadt på den egna öfvertygelsens och samvetets enkla ingifvelse fordrar den uppmärk-

[1]) Enligt Pontin, a. st. s. 49, var förslaget till denna rapport uppsatt af honom.

Digitized by Google

sammaste granskning, hvilken för den närvarande, kunnige och skarpsynte endast är möjlig. Således kunna vi blott såvida förena oss med den Medicinska fakultetens i Lund och Lifmedikus Rossis afgifna yttrande, som det med följande omdöme öfver den olyckliga händelsen öfverensstämmer: att troligen en svindel föranledt till fallet af hästen; att detta fall på ett eller annat sätt, som den anatomiska undersökningen, fullkomligare än den skett, bort framvisa, förorsakat döden; och att döden skett på samma sätt som vid slag (apoplexie), apoplectico modo. Detta omdöme stödjer sig lika mycket på patologiskt och fysiologiskt raisonnement och på de personers berättelse om förloppet som voro närvarande på fältet och sågo det olyckliga fallet samt högsalig H. K. H:s tillstånd strax derefter, som på läkarnes undersökning sådan den till form och ordning blifvit gjord.

Vi bemödade oss att af de läkare, som på resan blifvit befallde till H. K. H. Kronprinsen, få några upplysningar om de inträffade sjukdomstillfälligheterna. I Linköping underrättade oss Herr Prof. Lodin att han funnit H. K. H. besvärad af ofta påkommande kräkningar, som på vägen mellan Norrköping och Linköping begynnt; att han trott dessa vara orsakade af förkylning, hvilket H. K. H. icke ansåg troligt, utan misstänkte snarare indigestion. Prof. Lodin hade då gifvit något passande medel i afsigt att stilla kräkningarna; de återkommo likväl, efter en orolig natt, morgonen derpå. H. K. H. hade under vägen sjelf begärt mjölk att dricka och druckit deraf. Illamåendet hade ännu ofullkomligt upphört och återkom i Eksjö, der Provincial-med. Doktor Olin blifvit befalld och lär föreslagit ett kräkmedel, hvarefter H. K. H. fann sig bättre. Af D:r Olin, som vi icke träffade, vänta vi en skriftlig underrättelse härom, som likväl ännu icke anländt. Om det öfriga förhållandet af sjukdomen under resan, lär den uppvaktande Lifmedikus bäst kunna upplysa.

Vid vår ankomst hit om morgonen den 5 Juni sistl. funno vi det Kgl. liket insatt i Qvidinge kyrka. Hvarken lukt eller utseende gåfvo tillkänna någon betydlig putrefaktion. Anletsdragen voro väl bibehållna, hyen endast mörk något blå, och den öfriga kroppen öfverallt mörk och blyfärgad. De kaviteter af kroppen, som blifvit öppnade, hade af läkarne blifvit fyllde med åtkilliga kryddor, som voro tillräckliga för en provisionel balsamering. Insprutningar af terpentinspiritus i ådrorna hafva äfven blifvit gjorda. Vi anbringade sedermera hela omslag kring kroppen af dukar doppade i alkohol, och valde för balsameringen under vägen heldre methoden af kroppens lindning med bindor öfvergjutna af aromatiska flytande ämnen samt alkohol till omslag, än den med in-

Digitized by Google

skärningar mellan musklerna, som skulle gjort att kroppen sedermera ej tålt någon skakning.

Detta är hvad vi om förloppet af den oss anbefallda resa kunna hafva äran inberätta. Mera upplysande och tillfredsställande för sanningens fordringar hoppades vi att våra undersökningar blifvit, om vi, enligt de befallningar vi fått, egt tillfället oss obetaget att anställa dem i förening med den nämnda fakulteten och med danska läkare som tilläfventyrs kännt högsalig H. K. H. Kronprinsens kroppsbeskaffenhet och sjukdoms-opportuniteter under förflutna år. Denna undersökning, gjord efter bättre uttänkt plan och fullkomligare utförd, skulle då på ett högtidligt sätt framlagt för den bedröfvade nationen de orsaker som vållat dess olycka och oersättliga förlust; aflägsnat, som vi hoppas, de misstankar som den djupa bedröfvelsen ofta föder, och stadgat en öfvertygelse så sorgligt nödvändig för våra hjertan, så högt fordrad af hela Europa, att vår olycka åtminstone är obrottslig.

Qvidinge Prestgård den 8 Juni 1810.

Magn. Pontin. *Jak. Berzelius.*

№ 4. Det s. k. enskilda brefvet från Pontin och Berzelius till Schulzenheim i dess ursprungliga och förändrade form[1]).

ursprungliga	*förändrade*
Välborne Herr Arkiater och Kommendör!	Välborne Herr *Kongl. förste* Arkiater och Kommendör!
Vi anse det vara vår skyldighet, att, utom den summariska	Vi anse det vara vår skyldighet, att, utom den summariska

[1]) Sedan afhandlingen redan var tryckt har Herr Lifmedikus Liljevalch återbekommit den afskrift han eger af detta bref i dess ursprungliga form samt godhetsfullt meddelat Förf. densamma, med uppgift om att handlingen är skrifven med Bokhandlaren Magister Anders Wiborgs hand samt hemtad från dennes samlingar, hvilka nu innehafvas af Herr Kammarherre Psilanderskõld. Så vidt man kan döma af inre kännetecken, är troligt att denna afskrift, med undantag af ett skrif-fel som äfven i texten härnedan finnes bibehållet, öfverensstämmer med P:s och B:s oförändrade bref till S. Den har följande öfverskrift: "*Bref från Lifmedikus Pontin och Professor Berzelius till preses i Collegium medicum förste Arkiatern v. Schulzenheim angående obduktionen af H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts lik, dateradt Qvidinge prestgård den 8 Juni 1810.*" — Kursiveringen, utom af några få enstaka ord, är gjord af oss för att lättare öfverskåda alla olikheterna i denna afskrift och det af Coll. med. i sinom tid offentliggjorda brefvet. — Enligt Pontin, a. st. s. 49, är detta bref författadt af Berzelius, och P. uppgifver sig ej ens ha underskrifvit det förr än längre fram. Att denna sista uppgift är oriktig, bevisas deraf att vid skrifvelsens ankomst till

Digitized by Google

rapporten öfver utgången af den oss nådigst anförtrodda kommissionen, lemna Herr Arkiatern och Kommendören en mera detaljerad underrättelse om våra undersökningar.

Vi besökte Prof. D:r Lodin i Linköping och efterfrågade af honom beskaffenheten af den opasslighet för hvilken Prof. Lodin af H. K. H. Kronprinsen, under resan genom denna stad, blifvit kallad till råds. Prof. Lodin berättade att H. K. H. emellan Åby och Norrköping begynnt känna sig illamående, fått kolikplågor och kräkningar som under tilltagande fortfarit emellan Norrköping och Linköping. H. K. H. hade på vägen befallt anskaffa söt mjölk och *druckit* deraf ymnigt. Prof. Lodin tillskref detta onda en förkylning, då H. K. H. varit tunnklädd *och* rest emot vädret och kanske med öppen surtout. Kronprinsen svarade att han visst icke förkylt sig, att han under sin lefnad slitit så mycket ondt att han

rapporten öfver utgången af den oss nådigst anförtrodda kommissionen, lemna Herr Arkiatern och Kommendören en mera detaljerad underrättelse om våra undersökningar.

Vi besökte Prof. D:r Lodin i Linköping och efterfrågade af honom beskaffenheten af den opasslighet, för hvilken *bemälte* Prof. Lodin af H. K. H. Kronprinsen, under resan genom denna stad, blifvit kallad till råds. Prof. Lodin berättade att H. K. H. mellan Åby och Norrköping begynnt känna sig illamående, fått kolikplågor och kräkningar som under tilltagande fortfarit emellan Norrköping och Linköping. H. K. H. hade på vägen befallt anskaffa söt mjölk och *drack* deraf ymnigt. Prof. Lodin tillskref detta onda en förkylning, då H. K. H. varit tunnklädd, rest emot vädret och kanske med öppen surtout. Kronprinsen svarade att han visst icke förkylt sig, att han under sin lefnad slitit så mycket ondt att han

---

Stockholm och första uppläsande inför Coll. med. angifves den i Kollegiets protokoll vara underskrifven af både P. och B. Detta misstag af P. härleder sig troligen derifrån att han erinrat sig hafva i Sthm satt sitt namn under en dylik handling, men förgätit att det var under det omskrifna brefvet detta skedde. — Enligt L. S. är detta bref, liksom rapporten ej *intaget* i Coll:i med:i protokoll, utan båda *omförmälas* endast vara upplästa i Kollegiet. Detta nämnes såsom tillägg till uppgiften s. 28. — När man genomläser ifrågavarande dokument i dess ursprungliga form och ser dess författare klandra den vårdslöshet hvarmed obduktionsprotokollet är uppsatt, med anledning af några förmenta "oriktigheter" i detsamma, hvilka dock anses för insignifianta, blir man nästan häpen, när man finner i punkten 1 anmärkas att fakulteten företog obduktionen och i punkten 2 att obduktionen förrättades icke af fakultetens medlemmar utan af Rossi, o. m. d., samt att denna skrifvelse ändock kunde medföra den verkan, som den utan fråga utöfvade på Collegium medicum.

Digitized by Google

vore ganska väl härdad. H. K. H. yttrade *deremot* att han just kännt sig illamående strax efter *middagsmåltiden* i Åby, hvarvid han nästan endast ätit af en kall pastej, i hvilken han fruktade att erg hade funnits. Prof. Lodin svarade att i detta fall borde H. K. H. ej ensam må illa, utan alla de som åto deraf; men Kronprinsen sade sig hafva gjort hela sitt mål på denna pastej, då de andra deremot åto *ganska litet.* Prof. Lodin gaf mixtura salina med litet kanelvatten, och kräkningarna upphörde på aftonen. H. K. H. sof nästan *intet på* hela natten, och då han följande morgon ville röka en pipa tobak *återkommo kräkningarna*, men upphörde då pipan bortlades. *Prof.* Lodin gaf H. K. H. under vägen Whytts kinatinktur, i tanke att denna förkylning skulle öfvergå till frossa. *På vägen till Eksjö lärer Prinsen, i Mjölby, hafva åter begärt mjölk.* Vid ankomsten till Eksjö fortforo kolikplågor och kräkningar ännu. *Doktor* Olin tillkallades, som gaf ett kräkmedel, hvaraf Prinsen fann sig temligen restituerad. Vi sökte *Doktor* Olin i Eksjö, men som han var rest på landet måste vi genom bref begära hans skriftliga berättelse. Denna har ännu icke ankommit, men så snart vi få den skola vi genast skynda att lägga den under Hr Arkiatern och Kommendörens ögon.

Af de kavaljerer, som haft den bedröfliga äran att följa högsalig

vore ganska väl härdad. H. K. H. yttrade *derjemte* att han just kännt sig illamående straxt efter *middagsmålet* i Åby, hvarvid han nästan endast ätit af en kall pastej, i hvilken han fruktade att erg hade funnits. Prof. Lodin svarade att i detta fall borde H. K. H. ej ensam må illa, utan alla de som åto deraf; men Kronprinsen sade sig hafva gjort hela sitt mål på denna pastej, då de andra deremot åto *litet deraf.* Prof. Lodin gaf mixt. salina med litet kanelvatten, och kräkningarna upphörde på aftonen. H. K. H. sof nästan *icke* hela natten, och då han följande morgon ville röka en pipa tobak *återkom kräkningen* men upphörde då pipan bortlades. *Pr.* Lodin gaf H. K. H. under vägen Whytts kinatinktur, i tanke att denna förkylning skulle öfvergå till frossa.

— — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — Vid ankomsten till Eksjö fortforo kolikplågor och kräkningar ännu; *Prov. Med. Dr* Olin tillkallades, som gaf ett kräkmedel, hvaraf Prinsen fann sig temligen restituerad. Vi sökte *D:r* Olin i Eksjö, men som han var rest på landet måste vi genom bref begära hans skriftliga berättelse; denna har ännu icke ankommit, men så snart vi få den skola vi genast skynda att lägga den under Hr Arkiatern och Kommendörens ögon. Af de kavaljerer som haft den bedröfliga äran att följa högsalig H. K. H. på

Digitized by Google

H. K. H. på resan, hafva vi sedermera fått den underrättelse, att Prinsen från denna tid ej mera varit frisk, beklagat sig öfver en besvärande känsla och tryckning i underlifvet och öfver en svindel som man säger han förr icke haft; hans aptit har alltid varit svag, men isynnerhet nu ganska liten; man har vid flera tillfällen sett honom, liksom par contenance, taga sig om pannan och öfver ögonen med en geste som väckte uppmärksamhet; och det tillstånd inom hjernan vi förmoda kunna hafva föranledt detta, öfvergick slutligen derhän att H. K. H. för ett par ögonblick ej igenkände den person med hvilken han talade. Så hände det med hans egen bror, Hertigen af Augustenborg, *samma dag* de skulle skiljas åt. Vår aldrig nog begråtne Prins gick emot sin Bror utan att känna honom, och frågade med hvem han hade den förmån att tala, oaktadt de stodo alldeles bredvid hvarandra. Detta *lärer* hafva händt ungefär *4 timmar före* det olyckliga fallet af hästen.

Olyckligtvis hade H. K. H:s sjukdom i Linköping och Eksjö symtomer af en sådan beskaffenhet, att de möjligen kunde misstänkas såsom orsakade af en manquerad förgiftning, oaktadt det väl är långt sannolikare att härleda dem från en af förkylning åkommen indigestion, hvilken af mjölkdrickningen visserligen icke förbättrades.

Den Svenska allmänhetens kär-

resan, hafva vi sedermera fått den underrättelse, att Prinsen från denna tid ej mera varit frisk, beklagat sig öfver en besvärande känsla af tryckning i underlifvet och öfver en svindel som man säger *att* han förr icke haft. Hans aptit har alltid varit svag, men isynnerhet nu ganska liten; man har vid flera tillfällen sett honom, liksom par contenance, taga sig om pannan och öfver ögonen med en geste som väckt uppmärksamhet, och det tillstånd inom hjernan vi förmoda kunna hafva föranledt detta, öfvergick slutligen derhän, att H. K. H. för ett par ögonblick ej igenkände den person med hvilken han talade. Så hände det med hans egen Bror, Hertigen af Augustenborg, *en af dagarne innan* de skulle skiljas åt. Vår aldrig nog begråtne Prins gick emot sin Bror utan att känna honom och frågade med hvem han hade den förmån tala, oaktadt de stodo alldeles bredvid hvarandra. Detta *lär* hafva händt ungefär *28 timmar innan* det olyckliga fallet af hästen.

Olyckligtvis hade H. K. H:s sjukdom i Linköping och Eksjö symtomer af en sådan beskaffenhet att de möjligen kunde misstänkas såsom orsakade af en manquerad förgiftning, oaktadt det väl är långt sannolikare att härleda dem från en af förkylning åkommen indigestion, hvilken af mjölkdrickningen visserligen icke förbättrades. — Den Svenska allmänhetens kärlek för sin tillkom-

Digitized by Google

lek för sin tillkommande kung var så stor att den, liksom all *annan affektion*, förknippades med en hemlig fruktan att snart förlora honom. Folket såg H. K. H. under kräkningar och kolikplågor dricka ymnigt söt mjölk, såg således Prinsens egen tanke om sin sjukdom, och *kände* sedan att han i Linköping sjelf yttrat sig deröfver på det sätt vi anfört, och misstanken grundade sig i deras öfvertygelse till den fullkomligaste visshet, att man med gift sökt beröfva *den* sitt enda och sista hopp. Ju mera vi funno allmänhetens oriktiga tanke inrotad, ju mera händelsernas olyckliga sammanväfning tycktes gifva sanktion deråt, och sorgen öfver den hastigt derpå inträffade förlusten syntes gifva en oåterhållen bitterhet åt deras yttrade misstankar; ju tyngre låg på oss förbindelsen att med hela vårt bemödande, med det omsorgsfullaste iakttagande af alla omständigheter, så långt det stod i vår förmåga, söka utplåna dessa misstankar, som på ett så vanhedrande sätt förmörka Nationens ära. Det är med *känslor* af denna heliga, maktpåliggande förbindelse vi våga hoppas af Herr Arkiatern och Kommendören ett billigt öfverseende med strängheten i den granskning vi underkastat *Medicinska* fakultetens olyckliga åtgärd vid det Kongl. likets obduktion. *Beklagligen har den ytterligare bekräftat det slarf, eller kanske rättare förakt, hvarmed våra Akademiska*

mande kung var så stor, att den liksom all *sann affektation*, förknippades med en hemlig fruktan att snart förlora honom; folket såg H. K. H. under kräkningar och kolikplågor dricka ymnigt söt mjölk, såg således Prinsens egen tanke om sin sjukdom, och *hörde* sedan att han i Linköping sjelf yttrat sig deröfver på det sätt vi anfört, och misstanken grundade sig i deras öfvertygelse till den fullkomligaste visshet att man med gift sökt beröfva *dem* sitt enda och sista hopp; ju mera vi funno allmänhetens oriktiga tanke inrotad, ju mera händelsernas olyckliga sammanväfning tycktes gifva sanktion deråt, och sorgen öfver den hastigt derpå inträffade förlusten syntes gifva en oåterhållen bitterhet åt deras yttrade misstankar; ju tyngre låg på oss förbindelsen att med hela vårt bemödande, med det omsorgsfullaste iakttagande af alla omständigheter, så långt det stod i vår förmåga, söka utplåna dessa misstankar, som på ett så vanhedrande sätt förmörka Nationens ära.

Det är med *känslan* af denna heliga, maktpåliggande förbindelse vi våga hoppas af Herr Arkiatern och Kommendören ett billigt öfverseende med strängheten i den granskning vi underkastat *Med.* fakultetens olyckliga åtgärd vid det Kongl. likets obduktion. —

Digitized by Google

lärare tyckas handhafva alla publika läkaregöromål, som ej angå deras lärostol. Vi anhålla således att Herr Arkiatern och Kommendören täcktes meddela Kongl. *Collegium medicum* följande erindringar vid obduktionsdokumentet:

1:o. *Att fakulteten företog obduktionen, utan att tänka på medlen* att bibehålla liket oskadadt, till dess H. K. Maj:ts nådiga vilja derom hunnit blifva bekant. — Våra medicinæ studiosi veta ju allmänt, att döda kroppar på anatomisalarna vintertiden flera veckor kunna förvaras vid 2 à 3 graders värme, tjenlige för de finaste undersökningar. Skulle man då icke af *en hel fakultet* kunna fordra den eftertanken, att med is från en närbelägen iskällare, hvaruppå i Skåne *är ingen brist*, hålla det kungliga liket vid fryspunkten, till dess obduktionen lagligen kunde företagas? Jag vill icke förebrå dem att de icke erinrat möjligheten att ännu *bättre* vinna detsamma med afdunstning af alkohol, då denna metod är mindre bekant. Den ovanligt kalla årstiden skulle mycket hafva underhjelpt detta försök.

2:o. Operationen förrättades af Lifmedikus Rossi, icke af *Fakultetens* anatomer, Herrar Professorer Florman eller förre Prosektorn Liljevalch. Det kan icke undfalla någon, äfven den, som lika med oss, är öfvertygad om Lifmedikus Rossis skicklighet och öf-

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — Vi anhålla således att Herr Arkiatern och Kommendören täcktes meddela Kongl. *Collegium* följande erinringar vid obduktionsdokumentet:

1:o. *Att obduktionen företogs utan att man i stället tänkte på medlen* att behålla liket oskadadt till dess H. K. Maj:ts nådiga vilja derom hunnit blifva bekant. — Våra medicinæ studiosi veta ju allmänt, att döda kroppar på anatomisalarna vintertiden flera veckor kunna förvaras vid 2 à 3 graders värme, tjenlige för de finaste undersökningar. Skulle man då icke af *dessa läkare* kunna fordra den eftertanken, att med is från en närbelägen iskällare, hvarpå i Skåne *säkert icke är brist*, hålla det Kongl. liket vid fryspunkten, till dess obduktionen lagligen kunde företagas? Jag vill icke förebrå dem att de icke erinrat möjligheten att ännu *lättare* vinna detsamma med afdunstning af alkohol, då denna metod är mindre bekant. Den ovanligt kalla årstiden skulle mycket hafva underhjelpt detta försök.

2:o. Operationen förrättades af Lifmedikus Rossi icke af *medicinska fakultetens* anatomer, Hrr Professorer Florman eller förre Prosektorn *Prof.* Liljevalch.— Det kan icke undfalla någon, äfven den, som lika med oss, är öfvertygad om Lifmedikus Rossis skicklighet

Digitized by Google

ver vårt beröm upphöjda, aktningsvärda karaktär, att han likväl vid detta tillfälle, för *undanrödjandet* af alla misstankar om ensidighet och partiskhet, vid undersökningen borde anses jäfvig.

3:o. Obduktionsprotokollet är med *sådan vårdslöshet* uppsatt, att flera i sig sjelfva insignifianta, oriktigheter förekomma, men som disponera läsaren till ett missgynnande omdöme om förrättningen. Till ex.: hjertat var alldeles blodtomt och slappt. Hvem inser icke kontradiktionen deri, då blott det starka hjertat förmår tömma sig i sista slaget. Vi hafva sett detta hjerta, förvaradt i *spiritus vini;* utan tvifvel skall Herr Arkiatern också se det. Det är, som vi tycka, mer än vanligt starkt och stort.

4:o. Vid undersökningen af *inelfvornas samt magens och tarmkanalens contenta har fakulteten* förfarit med en dem alldeles ovärdig försumlighet. Visserligen skulle Kongl. Collegium medicum med förebråelser ogilla *dem* af Kirurgiska Institutets lärjungar, som i sitt specimen medico-legale, vid en undersökning, *der äfven gift kunnat komma i fråga,* bortkastar utan minsta pröfning, magens liquidum och tarmarnes hela contentum, och som ej underkastade det i magens vätska olösliga annat prof än att lägga det på ett glödande kol. Och likväl är detta, ord *för* ord, *en medicinsk fakultets* åtgärd vid den mest makt-

och *af vårt beröm oberoende och välkända karaktär,* att han likväl vid detta tillfälle, för *undanrödjande* af alla misstankar om ensidighet och partiskhet, vid undersökningen borde anses jäfvig.

3:o. Obduktionsprotokollet är med *så liten noggrannhet* uppsatt, att flera i sig sjelfva insignifianta oriktigheter förekomma, men som disponera läsaren till ett missgynnande omdöme om förrättningen. Till ex. hjertat var alldeles blodtomt och slappt. Hvem inser icke kontradiktionen deri, då blott det starka hjertat förmår tömma sig i sista slaget. Vi hafva sett detta hjerta förvaradt i *spiritus;* utan tvifvel skall Herr Arkiatern också se det. Det är, som vi tycka, mer än vanligt starkt och stort.

4:o. Vid undersökningen af *inelfvorna och magens samt tarmkanalens contenta hafva läkarne* förfarit med en dem alldeles ovärdig försumlighet. — Visserligen skulle Kongl. Collegium medicum med förebråelser ogilla *den* af Kirurgiska Institutets lärjungar, som i sitt specimen medico-legale, vid en undersökning, *der gift, såsom vid all bråd-död, möjligen kunnat komma i fråga,* bortkastar, utan minsta pröfning, magens liquidum och tarmarnes hela contentum, och som ej underkastade det i magens vätska olösliga annat prof än att lägga det på ett glödande kol. Och likväl är detta, ord *från* ord, *Akademiska lä-*

Digitized by Google

påliggande obduktion, som blifvit gjord i Sverige, der hela nationens heder kan genom försummelsen vara komprometterad. Förmodligen *hörer* det till inadvertenserna i protokollet, att till ex. magen innehöll 3 eller 4 fasta korn, att dessa på kol icke luktade etc. etc., ty antingen voro dessa korn sand eller ett annat *minerale*, och i detta fall misstänkta, eller voro de vanliga animala ämnen, och då måste de röka och lukta ganska starkt. Färg, hårdhet m. fl. yttre karaktärer, hvaraf läsaren som ej sett dem kan få någon reda i detta *cahos*, äro alldeles icke omtalade. Man ser med smärta, att medicina legalis aldrig varit ett föremål för de akademiska studierna. Måtte hon härefterdags kunna blifva det!

5:o. Slutligen vid undersökningen af halsen, *fann fakulteten* att vertebrerna der voro oskadade och *slöt* af dessa bens integritet att fallet ingen del hade i utgången. Likväl hade *fakulteten* i berättelsen anmärkt, att utådrad blod gick ända ned i canalis medullæ spinalis. Om ligamenternas integritet, om vertebrernas orubbade läge, om halsmärgens beskaffenhet, *yttrar den* sig icke det minsta.

Då *fakulteten* begått den onyttiga och ändamålslösa oförsigtigheten att, efter vår öfvertygelse, på alldeles otillräckliga grunder förklara *högsalig H. K. H. död af slag, utan att fallet dertill bi-*

rares åtgärd vid den mest maktpåliggande obduktion som blifvit gjord i Sverige, der hela nationens heder kan genom försummelsen vara komprometterad. — Förmodligen *hör* det till inadvertenserna i protokollet, att t. ex. magen innehöll *3 eller 4* fasta korn, att dessa på kol icke luktade etc.; ty antingen voro dessa korn sand eller ett annat *mineral*, och i detta fall misstänkta, eller voro de vanliga animala ämnen, och då måste de röka och lukta ganska starkt. Färg, hårdhet m. fl. yttre karaktärer, hvaraf läsaren som ej sett dem kan få någon reda i detta *chaos*, äro alldeles icke omtalade. — Man ser med smärta att medicina legalis aldrig varit ett föremål för de akademiska studierna; måtte hon härefterdags kunna blifva det!

5:o. Slutligen, vid undersökningen af halsen, *funno de undertecknade läkarne* att vertebrerna der voro oskadade, och *slöto* af dessa bens integritet att fallet ingen del hade i utgången. Likväl hade *de* i berättelsen anmärkt, att utådrad blod gick ända ned i canalis medullæ spinalis. Om ligamenternas integritet, om vertebrernas orubbade läge, om halsmärgens beskaffenhet, *yttra de* sig icke det minsta.

Då *dessa läkare* begått den onyttiga och ändamålslösa oförsigtigheten att, efter vår öfvertygelse, på alldeles otillräckliga grunder förklara, *att fallet ingalunda bidragit till utgången af det apo-*

Digitized by Google

dragit; så har fakulteten dermed undanröjt den enda rätt afgörande och alla misstankar vederläggande dödsorsak, man vid detta tillfälle hade skäl att förmoda, och lemnat misstanken om gift ett så mycket friare lopp, som dissektionen af hjernor efter förgiftning med de flesta mineraliska eller vegetabiliska gifter visar alldeles samma tillstånd i blodkärlen, som den man finner vid apoplexie.

Det är således numera omöjligt att i allmänhetens öfvertygelse vederlägga det ogrundade ryktet genom några vidare undersökningar. Hans Excellens Herr Grefve Fersen har till Kabinettskammarherren Grefve Sparre skriftligen yttrat att tarmar och mage borde af oss undersökas; men de voro redan tvättade och inlagda i en blylåda, då vi hitkommo.

Åtskilligt annat utbedja vi oss att vid vår snart inträffade återkomst till hufvudstaden, få mundtligen anföra.

Med djupaste vördnad framhärda vi Herr Arkiaterns och Kommendörens

Ödmjukaste tjenare

Magn. Pontin. Jak. Berzelius.

Qvidinge Prestgård den 8 Juni 1810.

plektiska anfall, som slutade högsalig H. K. H:s dagar, så hafva de dermed undanröjt den enda rätt afgörande och alla misstankar vederläggande dödsorsak, man vid detta tillfälle hade skäl att förmoda, och lemnat misstanken om gift ett så mycket friare lopp, som dissektionen af hjernor efter förgiftning med de flesta mineraliska eller vegetabiliska gifter visar alldeles samma tillstånd i blodkärlen som dem man finner vid apoplexie.

Det är således numera omöjligt att i allmänhetens öfvertygelse vederlägga det ogrundade ryktet genom några vidare undersökningar *på kroppen*. H. E. Grefve Fersen har till Kab. Kammarherren Grefve Sparre skriftligen yttrat, att tarmar och mage borde af oss undersökas, men de voro redan tvättade och inlagda i en blylåda, då vi hitkommo.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — —

Med djupaste vördnad framhärda vi

Herr *Kongl. förste* Arkiaterns och Kommendörens

Ödmjukaste tjenare

Magn. Pontin. Jak. Berzelius.

Qvidinge Prestgård den 8 Juni 1810.

Digitized by Google

№ 4. Professorerna Engelharts, Flormans och Liljevalchs yttrande af 29 Augusti 1810. [1])

Allerunderdånigste yttrande.

Kongl. Collegii medici oss till besvarande förelagda frågor i anledning af obduktionen af H. K. H. Kronprinsens lik innefattades i sju särskilda punkter; och då Kongl. Collegium följt samma ordning vid utlåtandet öfver våra svar, tyckes den äfven böra bibehållas vid detta underdåniga yttrandes afgifvande.

1. Emot svaret till första punkten, såsom innehållande ostridiga fakta, har Kongl. Collegium naturligtvis ej kunnat hafva något att anmärka.

2. Denna punkt är det som isynnerhet tyckes fästa Kongl. Collegii uppmärksamhet. Vi finna ingen annan olägenhet hafva blifvit genom den påskyndade obduktionen vållad än att Lifmedikus Pontin och Professor Berzelius kommit för sent. Uti vårt svar af den 30 sistl. Juni hafva vi försäkrat, som vi nu äfven på det kraftigaste göra, att vi ganska väl veta hvad som påstås med antiseptica, hvilka de äro och huru de böra användas. Kongl. Collegium har således nu ej lemnat den ringaste för oss ny eller nödig upplysning. Vid alla hastigare dödsfall känner hvar och en möjligheten af ett skendödstillstånd, så länge ännu ingen röta infunnit sig; och så länge hade det ock varit oförsvarligt att sätta det kongl. liket i en iskällare eller nedbädda detsamma uti sönderstött is. Men hade det äfven varit passande (hvilket vi högeligen bestrida) så visste vi likväl ej af någon is eller iskällare i grannskapet. De öfriga till rötans hämmande föreslagna medel medgifver Kongl. Collegium vara mindre verksamma än isen och vi äro fullkomligen öfvertygade att de hade till ändamålet alldeles varit otillräckliga. Kongl. Collegium misstager sig då det tror, att det varit användandet af den i momentet d) föreslagna metoden som bibehöll det kongl. liket fritt från förruttnelse under hela resan till Stockholm. Kongl Collegium tyckes hafva glömt att på det kongl. liket blefvo i Qvidinge alla innanmäten uttagna samt kaviteterna med spirituosa rentvättade och med aromata uppfyllda. Men till hufvudsaken! Det är

---

[1]) Detta dokument är förut ej tryckt. Endast med några förändringar i stafningen, är det här aftryckt efter den af Arkiater v. Weigel gjorda afskriften. Denna har följande öfverskrift: "*Lunds Fakultets yttrande 1810 29 Aug. med dithörande handl. — Copia*". Hvad v. W. afsett med orden *dithörande handl.* veta vi ej. — Liksom den följande bilagan, har denna ej varit känd förr än den nu följda afskriften fanns bland afl. Arkiater v. Weigels efterlemnade papper. (Jfr s. 39 noten 2.) Bägge dessa handlingar finnas dock i afskrift äfven i L. v. Engeströms efterlemnade samlingar.

Digitized by Google

orekligt att mage och tarmar äro de delar, som på lik snarast antaga förruttnelse. De fänomener, som härvid uppkomma, äro sådana att det nödvändigt måste blifva tvätydigt, om de äro följder af röta eller af en (genom något nersväljdt frätande ämne förorsakad) föregången inflammation och gangrän. Ja det är bekant att sjelfva magsaften kan efter döden så anfräta magens hinnor, att ett utseende uppkommer som liknar följderna af ett anbragt mineraliskt gift. Äfven hos personer som blifvit med arsenik förgifne, händer det, att vätgaset som genom rötan utvecklas så upplöser arseniken att denna ej kan upptäckas, hvarföre ock alla goda mediko-legale författare tillstyrka att så tidigt som möjligt anställa obduktion. I betraktande häraf skulle vi hafva visat både okunnighet och uraktlåtenhet, om vi ej på tillfrågan yttrat, att uppskof med obduktionen öfver den 30 Maj skulle välla att man gick miste om de upplysningar som åsyftades. Eders Kongl. Maj:t täcks nådigst finna att vi *ingalunda yrkade* obduktionens företagande: vi blott upplyste dem, som begärde veta vår tanke, om följderna af dess uppskjutande. Då vi härvid hafva följt säkra vetenskapliga grunder, hafva vi tillika handlat enligt samvete och embetspligt, och förtjena ej det oblida omdöme som Kongl. Collegium fällt öfver vår åtgärd eller den förolämpande opinion som samma Kongl. Collegii omdöme hos en icke obetydlig del af allmänheten emot oss väckt.

3. I afseende på tredje punkten får undertecknad Professor Florman underdånigst anföra att han ej af någon anmodades att förrätta obduktionen. Han kom ej till Qvidinge förr än den 30 Maj, och känner ej hvad Lifmedikus Rossi dagen förut kan hafva yrkat.

4. Uti denna punkt förekomma patologiska och anatomiska frågor, om hvilka Kongl. Collegium och vi hysa ganska olika tankar. Kongl. Collegium tyckes föreställa sig, att vid en *commotio* (cerebri eller medullæ spinalis) en fortfarande rubbning till struktur och läge af den skadade delen nödvändigt måste inträffa. Om så vore, skulle vi gerna medgifva att det vid en obduktion kunde upptäckas. Men då det är säkert att kommotioner oftast ske utan att en dylik rubbning eger rum, så synes ock klarligen huru litet anatomien här kan upplysa. Genom fingrets nedförande i öfre delen af halskote-kanalen, som Kongl. Collegium föreslår, skulle man snarare hafva åstadkommit en rubbning än upptäckt en redan närvarande. En commotio är i sanning ej något så åskådligt eller påtagligt tillstånd som Kongl. Collegium tycks tro. Den upptäckes snarare af sina följder än af ögat eller fingret. I anseende till stället på ryggraden der en commotio medullæ spinalis måst inträffa samt de stötar eller fall, genom hvilka den vanligen uppkommer, få vi, till undvikande af en Eders Maj:t tröttande vid-

Digitized by Google

lyftighet, åberopa följande afhandling, som förtjenar Kongl. Collegii medici uppmärksamhet: Mémoires sur les commotions de la moëlle épinière par B. J. F. Ricou.

5. Det är för oss en verklig fägnad att Lifmedikus Rossis lyckligare minne satt honom i tillstånd att i anseende till grynens antal tillfridsställa Kongl. Collegium. Då den i magen funna vätskan var fylld på en flaska och vi förmodade att samma flaska skulle förvaras, kunde det ej rimligen falla oss in att med denna vätska anställa kemiska rön, hvartill vi dessutom ej voro försedda med nödiga reagentia och apparater. Att det i magen funna ej togs i förvar, är något som på intet sätt rörer oss. Vi voro ej de personer som sådant ålåg. Gerna medgifva vi att Professor Berzelius kunnat med oftanämnda vätska (kanske äfven med contenta canalis intestinalis) anställa en hel hop artiga kemiska undersökningar, men för ingen del kunna vi medgifva att genom hans och Lifmedikus Pontins närvaro sjelfva obduktionen blifvit mera vetenskaplig och i anatomiskt afseende mera fullständig; tvärtom — så sent anställd som då dessa läkare kommo till Qvidinge hade den blifvit *ofullständig* och *missledande.*

Såsom offentliga lärare, och som i denna egenskap tro sig ega Eders Kongl. Maj:ts höga och nådiga förtroende, bör vår litterära reputation ligga oss ömt om hjertat; vi få således allerunderdånigst anmärka, att Kongl. Collegium medicum, hvarken vid denna eller de öfriga punkterna, gittat bevisa något enda af oss begånget fel eller misstag.

6. Denna punkt förtjenar ingen anmärkning. Kongl. Collegium har ej anfört något som kullkastar vår yttrade förmodan.

7. Visserligen föreskrifva författningarna den edliga förpligtelse, hvarmed en *laglig läkare-attest* bör bestyrkas; men vi känna ingen författning, som bjuder att ett af ingen laglig auktoritet fordradt, men godvilligt och af höflighet uppå anmodan lemnadt, yttrande öfver en förmodad dödsorsak skall vara med ed bekräftadt.

Beträffande Kongl. Collegii medici den 16 sistl. Juli afgifna allmänna utlåtande rörande orsakerna till Hans Kongl. Höghets död — är det icke utan, att vi röna ett slags tillfridsställelse deraf att Kongl. Collegium alldeles antagit och följt underdånigst nedanskrifna Engelharts redan den 23 sistl. Juni till högloft. justitie-kanslers-embetet i detta ämne yttrade tanke och hvaraf Kongl. Collegium finnes hafva erhållit del.

Med mycket skäl ifrar Kongl. Collegium emot Professor Lodins äfven så ogrundade som oförsigtiga yttrande. Väl och önskligt hade

Digitized by Google

det varit, om *ingen* genom förhastade och tvätydiga reflexioner missledt allmänna opinionen.

Slutligen våga vi underdånigst yttra den tanken, att Kongl. Collegium hade gjort väl, om det användt sina kunskaper till bevisande deraf att ifrågavarande höga och beklagliga dödsfall ej möjligen kunde vara följd af förgiftning. Att detta kan, bättre enligt säkra medicinska grunder än genom kemisk analys, bevisas, derom vilja vi bjuda till att öfvertyga Kgl. Collegium, säsnart det antingen af Eders Kongl. Majt oss nådigst anbefalles eller Kongl. Collegium oss derom anmodar.

Lund den 29 Augusti 1810

Engelhart. *Florman.* *Liljevalch.*

№ 6. *Försök att utan tillhjelp af kemien öfvertyga Kongl. Collegium medicum att högstsalig H. K. H. Kronprinsen Karl Augusts den 28 Maj 1810 timade högst beklagliga död ej kunde vara en följd af förgiftning. Underdånigt utlåtande* på nådigste befallning afgifvet af de läkare som voro tillkallade att såsom vittnen öfvervara obduktionen.

Uti undertecknad *Engelharts* till högloflige justitie-kanslers-embetet afgifne ödmjukaste förklaring af den 23 juni innevarande år är ett försök vågadt att förklara orsakerna till H. K. H. Kronprinsens död, *utan tillhjelp af kemiska reaktionsprof.* Ehuru kongl. collegium medicum, efter erhållen del af denna förklaring, uti dess den 16 sistl. juli afgifne allmänna utlåtande, rörande orsakerna till H. K. H:s död antagit och följt min (Engelharts) yttrade tanke, har likväl samma kongl. kollegium anfört saker, som vi anse innefatta *uppenbara misstag*, så mycket mer anmärkningsvärda som *de kunna underhålla de rysligaste och nationen mest vanhedrande misstankar.*

Kongl. collegium säger: "*Det är visserligen beklagligt, men det är ej collegii fel, att medicinska vetenskapen ej kunnat afgifva så säkra grunder för ett sådant bedömande, att man skulle kunna hoppas undanrödja alla tvifvelsmål och utplåna alla misstankar, väckte af den rättmätigaste sorg öfver den oersättliga förlust, man känner sig hafva lidit.*

Vidare: "*Att gift kan åstadkomma dylika förstörelser i underlifvet är ostridigt;*" och slutligen:

"*Att absoluta omöjligheten af en föregående förgiftning icke kan bevisas.*"

Vi tro deremot:

1. *Att absoluta omöjligheten af en föregående förgiftning i detta fallet kan bevisas, om ej med matematisk visshet, åtminstone säkrare enligt medicinska vetenskapens grunder, än genom kemiska rön*;

Digitized by Google

2. *att gift ej kan åstadkomma sådana förstörelser i underlifvet, som de der funnos hos högtsalig H. K. H. utan i samband med helt andra omständigheter än här inträffade,* och

3. *att det ej är medicinska vetenskapens, men väl kongl. collegii medici fel, att ifrågavarande misstankar och deras rysliga följder ej blifvit förekomne och allmänheten i tid öfvertygad om ett misstag,* som äfven den mest smärtande sorg ej bort kunna väcka och aldrig *rättfärdiga.*

Ehuru relativt begreppet om gift är (så att de säkraste botemedel kunna verka såsom gifter, och dessa åter blifva välgörande läkemedel), torde likväl kongl. collegium medicum dermed förstå detsamma, som man i allmänhet gör, och vi således ej behöfva gifva någon definition derpå. Äfven tro vi oss kunna förbigå det naturhistoriska af gifterna och deras indelning såsom förekommande hos alla auktorer i naturalhistorien och toxikologien.

Ingen lärer förmoda, att högtsalig H. K H:s död varit föranledd af någon giftig *gasart*, genom *något* bett eller *styng af ett giftigt djur* eller medelst *spanska flugor;* det kan således rimligen endast blifva fråga om de *mineraliska* och *vegetabiliska* gifterna.

En äfven så säker som olycklig erfarenhet har uppdagat de *mineraliska* gifternas verkningar.

Dessa, till den mängd nedsväljda, att de blifva snart dödande, förorsaka de våldsammaste symtomer: krafternas hastiga aftagande, en brännande hetta i svalget, olidelig värk och slitningar i underlifvet, starka kräkningar, ofta diarrhé, som ej sällan är grönaktig, inflammation af mage och tarmar (allt eftersom giftet hunnit ned i tarmkanalen) med en liten och klen, men hård och hastig puls. Vid obduktionen finnas de af giftet vidrörda delar anfrätta, gangränerade och till sin organisation förstörda.

Dessa verkningar af ett skarpt mineraliskt gift följa *snart på dess njutande,* och om vi än vilja medgifva hvad en och annan anfört (men vi tro vara högst sällsynt), att t. ex. arsenik kan, till följd antingen af en mycket stor dosis eller någon särdeles prædisposition hos personen, döda genom dess *omedelbara verkan på nervsystemet, utan att de omnämnde symptomer och fänomener visa sig;* så våga vi likväl påstå: *att sådant aldrig händer flere timmar efter giftets nedsväljande,* utan måste ske ännu hastigare än vanligen.

Om vi nu använda dessa *säkra erfarenhetssatser* på tillståndet hos högtsalig H. K. H., så skola vi lätt finna, att dess beklagliga död *ej kunde vara en följd* af något nyligen bibringadt *mineraliskt* gift. Från den stund H. K. H. hade intagit frukosten i Helsingborg till dess an-

Digitized by Google

komst till Qvidingehed, måste åtminstone 3 à 4 timmar hafva förflutit; *men under denna tid yttrade H. K. H. ej något illamående.* Högl. kongl. Svea hofrätts protokoller upplysa, att såväl vid afsesan från Helsingborg, som vid ankomsten till Qvidinge, hade herr öfverstelöjtnant *Holst* funnit H. K. H. *till utseende frisk och munter,* samt att herr major *Forsell,* en knapp halftimma före ankomsten till Qvidingehed, gick fram till prinsens vagn för att se dess ansigtsfärg, som var *frisk* och frågade äfven huru han mådde; då svaret blef: *ganska bra!* Hr landshöfdingen och riddaren grefve *v. Rosen,* som under ombyte af hästar en längre stund samtalade med H. K. H. vid Åstorps gästgifvaregård, 3/4 mil från Qvidinge, samt de herrar officerare, som på Qvidinge hed emottogo H. K. H., kunna säkert vidare bestyrka det redan tillräckligt upplysta. Vi påstå: *det intet enda exempel kan bevisas, att ett mineraliskt gift 3 à 4 timmar efter dess njutande dödat genom apoplexie (slag) utan andra föregående symtomer.* Härtill kommer, hvad man ock borde vänta, då inga af nämnde känningar föregått, att vid obduktionen af H. K. H:s lik *mage och tarmar befunnos uti naturligt tillstånd, utan ringaste tecken till inflammation, gangrän eller annan förstöring.*

Lika säkert är ock, att ej något nyligen njutet vegetabiliskt gift vållat H. K. H:s död.

I samma mån som dessa gifter äro *skarpa* och *frätande,* likna de i verkningarna de *mineraliska,* och *det redan anförda gäller då äfven om dem.*

Annorlunda förhåller det sig med de *döfvande* eller *så kallade narkotiska* växtgifterna. Verkningarna af dessa, då de tagas i *tillräcklig dosis att blifva dödande,* äro: retlighetens och känslans hastiga aftagande, själskrafternas förvirring och minskning, såsom förlust af minnet, en villad imagitation och vanvett af åtskilliga slag och grader, darrningar, subsultus tendinum särdeles af händernas muskler, lamheter och slutligen, *men ej utan att flera eller färre af nämnde symtomer föregått, en djup onaturlig sömn (sopor),* ur hvilken den sjuke vanligen ej uppvaknar, eller ock ett dödande slag *(apoplexie).*

Att, med undantag af det sista, intet af allt detta inträffade hos K. K. H. är allmänt bekant och behöfver således ej bevisas. *Men det kan icke med något enda exempel styrkas, att ett vegetabiliskt gift dödar apoplectico modo utan andra föregångna sjukdomstillfälligheter.* Hr professor *Lodins* hypotes är uppkommen af så *lösliga* och *irriga* begrepp, att den icke en gång förtjenade det slags vederläggning, hvarmed Kgl. Collegium Medicum densamma bevärdigat.

Ett vegetabiliskt gift finnes emellertid, som så i anseende till lätt-

Digitized by Google

heten att anskaffa och bibringa det, som säkerheten af dess dödande kraft af mindre erfarne här möjligen skulle kunna misstänkas såsom användt, och detta är *Aqua Laurocerasi*, ett vid många tillfällen förträffligt läkemedel, men ock ett af våra starkaste och hastigast dödande gifter. Detta gift, *i den dosis taget, att det förorsakar döden*, gör det antingen *i ögonblicket* eller *efter några minuter*, högst *en halftimmes föregångna häftiga konvulsioner*, men dessa följa då alltid *genast på giftets nedsväljande. Madden*, *Fontana*, *Penchienati*, *Villmar* m. fl. hafva bestyrkt detta. Man behöfver således blott erinra om H. K. H:s tillstånd ifrån frukosten i Helsingborg till ankomsten på Qvidingehed, för att visa, *att detta gift ej varit orsaken till hans död.*

Men har då ej något af de till *deras sammansättning okända* och *långsamt verkande gifterna* beröfvat oss denne ädle och så billigt saknade furste? Vi svara härpå bestämdt: *Nej!*

Utan att bekymra oss om, huruvida dessa gifter (*Aqua Toffana*, *Poudre de succession* m. fl.) äro mineraliska eller vegetabiliska, en fråga hvarom meningarne äro delade, behöfva vi endast anmärka, att enligt alla goda och trovärdiga auktorers intygande, *aldrig någon dött af ett långsamt verkande gift, utan att hafva varit aftynad och mer eller mindre utmärglad.* (*Tabes a Veneno*, *Tabes venenata: Sauvages et Cullen*). Men högtsalig H. K. H. var så långt ifrån ett sådant tillstånd, att dess kropp enligt obduktionsprotokollet (hvars *sannfärdighet* man ännu *behagat* låta vara obestridd) var mera fyllig än mager, och de flesta innanmäten ovanligt belagda med fett, hvilket är *alldeles oförenligt med ett långsamt verkande gift.*

Det är ock *blott i förening med ett tillstånd af utmärgling* (tabes) som gift kan åstadkomma sådana förstörelser i underlifvet, som de der funnos hos högtsalig H. K. H. men *aldrig annars:* en väsendtlig omständighet jemte många andra, som Kongl. Collegium Medicum låtit undgå sin uppmärksamhet.

Skulle nu, såsom vi med full tillförsigt våga hoppas, det ofvananförda befinnas ega sin *vetenskapliga riktighet*, så blir vid *tredje* punkten lätt att afgöra, *om det är medicinska vetenskapens eller Collegii medici fel, att förenämnde misstankar och deras rysliga följder ej blifvit förekomne och allmänheten i tid öfvertygad om sitt misstag.*

Vi nyttja med nöje detta tillfälle att betyga vår särdeles högaktning för Kongl. Collegii Medici vice Præses hr Förste Lifmedikus och Riddaren Weigel, hvars dictamen af den 13 juli innevarande år gör utmärkt heder åt hans kunskaper och erfarenhet.

Deremot är det till all lycka sällsynt, att vetenskapsmän, som kanske likväl göra anspråk på ära och kunskaper, yttra sig så ovär-

Digitized by Google

digt som Lifmedikus Pontin och Professor Berzelius uti deras bref af den 8 sistlidne juni till herr Förste Archiatern och Commendören von Schulzenheim. Detta må bli vårt enda svar till dem; de förtjena ej något annat.

Lund den 18 oktober 1810.

J. H. Engelhart. A. H. Florman. C. F. Liljevalch.
Med. Pract. Prof. Anatom. Prof. Art. Obst. Prof.

Tillägg.

Sid. 8 noten 1. Här tillägges: "En anteckning af L. v. Engeström "har följande lydelse: hvad jag vet om Prinsens helsa, då han, som lefde "nästan ensam med sina adjutanter, var föga tillgänglig, det är, att jag sett "honom uti konseljen flera gånger somna in, så att han höll på att falla af "stolen, hvilket skrämde Konungen". (L. S.)

Sid. 42 raden 4 nerifrån tillägges: Detta tyckes Sparre också sjelf hafva medgifvit. Jfr hans yttrande i Sv. HR:s prot. s. 106.

Rättelser.

Sidan	5	raden	6	ofr.	*står*	uppkastning	*läs*	upphostning
„	12	„	12	nfr	„	tycktes	„	tyckte
„	13	„	1	„	„	(L. S.)	„	(Sv. HR:s prot.)
„	14	„	18	„	„	nästan	„	något
„	18	„	12 o. 13	ofr.	„	bekymmer — samt	„	bekymmersamt
„	„	„	5	nfr.	„	med	„	vid
„	20	„	3	„	„	98 § 56	„	28 § 6
„	23	„	3	„	„	Rossi	„	Rossi denna dag
„	47	„	20	„	„	25	„	5

Digitized by Google

Præparata pharmacotechnica

Pharmacopeæ suecicæ ed. VI partis alterius

secundum leges pharmacotechnicas disposita

auctore

R. F. Fristedt.

UPSALA
Edquist & Berglund.
1866.

Digitized by Google

Digitized by Google

Præparata pharmacotechnica

Pharmacopoeæ suecicæ ed. VI partis alterius

secundum leges pharmacotechnicas disposita

auctore R. F. FRISTEDT.

"In gratiam discipulorum, studiosorum upsaliensium, conscripsi." Linn. Mat. med.

Signa usitata:

* Asterisco uno signata sunt nonnulla præparata paululum ad technologiam pharmaceuticam, sed uno alterove modo ad chemiam quoque pharmaceuticam pertinentia.

** Asterisco duplici signata sunt nonnulla inter duo membra divisionis ambigua præparata, quæ duobus locis hujus dispositionis sunt inserta.

Schema generale.

Sect. I. *Pharmaca comminutione præparata.*

A. ***Contusione præparata.***

a. *Contusione et insuper cribratione præp.*

b. *Contusione solâ præp.*

B. ***Incisione præparata.***

C. ***Quassatione præparata.***

Sect. II. *Pharmaca separatione præparata.*

A. ***Vi mechanica præparata.***

a. *Pulverisatione præp.*

b. *Decisione præp.*

c. *Expressione præp.*

Digitized by Google

B. *Vi caloris præparata.*
- a. *Liquatione præp.*
- b. *Destillatione præp.*
- c. *Combustione præp.*

C. *Extractione præparata.*
- a. *Rejectione residui præp.*
  - α. Aqua præsertim præp.
    1. Infusione præp.
    2. Decoctione præsertim præp.
    3. Destillatione præp.
  - β. Liquido alkohol prægnante præsertim præp.
    1. Infusione præp.
    2. Destillatione præsertim præp.
  - γ. Aceto præp.
  - δ. Oleo pingui præp.
  - ε. Ætheroleo præp.
- b. *Rejectione residui et solventis præp.*
  - α. Aqua præp.
  - β. Spiritu quodam præp.
  - γ. Et aqua et spiritu præp.
  - δ. Æthere præp.
- c. *Rejectione solventis et soluti præp.*

Sect. III. *Pharmaca mixtione præparata.*

A. *Excipiente certo et definito præparata.*
- a. *Aqua excipiente præparata.*
  - α. partibus omnibus solutis.
  - β. parte una emulsa.
  - γ. pharmaco crudo cum aqua in pultem redacto.
- b. *Liquido, alkohol prægnante, excipiente præsertim præparata.*
- c. *Æthere excipiente præparata.*
- d. *Ætheroleo excipiente præparata.*
- e. *Materia pingui l. sapone excipientibus præsertim præp.*
  - α. Liquida.
  - β. Spissa.
  - γ. Solida.
- f. *Materia resinosa excipiente præsertim præparata.*
- g. *Pinguatibus plumbicis excipientibus præparata.*
- h. *Materia saccharina excipiente præsertim præparata.*

Digitized by Google

α. Liquida.
1. Saccharo albo præp.
2. Melle præp.
β. Mollia.
γ. Solida.
1. Ubi formâ præparati non interest.
2. Forma præparati definita.
i. *Substratis textilibus excipientibus præparata.*

B. *Excipiente nullo.*
a. *Vi mechanica mixta.*
b. *Vi caloris adjuvante mixta.*

Hic subjungere liceat:

C. *Excipientibus variis, dummodo formationi massæ pilularum idoneis præparata.*

Dispositio specialis.

Sectio I. *Pharmaca comminutione præparata.*

A. *Contusione præparata.*

a. *Contusione et insuper cribratione præp.*

α. Pulveres subtilissimi.

Bolus præparata.
Calamina „
Cinnabaris „
Corallia „
Cornu cervi ustum præp.
Creta „
Hæmatitis „
Lapilli cancrorum „
Lithargyrium „
Ossa usta „
Sulphuretum stibicum „
Testæ ostrearum „
Ferrum pulveratum

β. Pulveres subtiles.

Pulveres classis primæ sine residuo omnes.
„ „ secundæ „ „ „

γ. Pulveres grossi (incertæ subtilitatis).

Semina Lini pulverata.
** *Carbo vegetabilis præparatus.

Digitized by Google

b. *Contusione sola præparata.*

Contusa (in Pharm. singulatim haud nominata).

B. *Incisione præp.*

Incisa (in Pharm. singulatim haud nominata).

C. *Quassatione præp.*

Stannum pulveratum.

Sect. II. *Pharmaca separatione (partium inter se alienarum) præparata.*

A. *Vi mechanica præp.*

a. *Pulverisatione præp.*

α. Pulveres subtiles.

Pulveres classis primæ cum residuo omnes.
„ „ secundæ „ „ „

β. Pulveres grossi.

Semina Sinapis nigræ pulverata.

b. *Decisione præp.*

Flavedo Aurantii.
„ Citri.

c. *Expressione præp.*

Oleum Amygdalarum.
„ Lini frigide expressum.
Succus Berberidis.
„ Cerasorum.
„ Oxycocci.
„ Ribis nigri.
„ „ rubri.
„ Rubi Idæi.
Succi ad "Succi Armoraciæ compositi" et "Syrupi Sambuci" præparationem adhibiti.

B. *Vi caloris præparata.*

a. *Liquatione (et colatione) præp.*

Axungia curata.
Sevum bubulum curatum.
„ hircinum „
„ ovillum „
Oleum Cacao.

Digitized by Google

b. *Destillatione præp.*

Aqua destillata.
Ætherolea omnia.
Liquor pyrotartaricus.
Oleum Chaberti.
„ Cornu cervi empyreumaticum rectificatum.
„ Succini „ „
Spiritus concentratus.
„ dilutus.
„ frumenti depuratus.

c. *Combustione præp.*

*Carbo spongiæ.
** * „ vegetabilis præparatus.
** *Cornu cervi ustum præparatum.
** *Ossa usta præparata.

C. *Extractione (i. e. fluido solvente) præparata.*

a. *Rejectione residui præp.*

α. Aqua præsertim præp.

1. Infusione (maceratione l. digestione) præp.

a. Infusione organopharmacorum præp. ("Infusa" sens. strict.).

α. Infusione cum aqua fervida præp.

1. *Digestione præp.*

Infusum Cinchonæ.
„ Sennæ compositum.
Infusa ad "Syrupi Aurantii" et "S. Zingiberis" præparationem adhibenda *).

2. *Maceratione præp.*

Infusum Aurantii aromaticum.
„ Digitalis.
„ Gentianæ compositum.
„ Lini.
„ Malti.
„ Rosæ acidulum.

---

*) Sunt compluria huic dispositioni inserta pharmaca vel *duabus* l. pluribus operationibus præparata, quamobrem sub duobus l. pluribus membris divisionis enumeranda essent. Quorum pharmacorum nonnulla tantum, ne nimia iteratione verborum obruta sit dispositio, pæne exempli causa sub utroque membro sunt nominata, quum cetera ejusdem generis, sub uno tantum membro divisionis posita, ex analogia ad sua quodque membra lectores ipsi facillime referre possint.

Digitized by Google

Infusum Sennæ.
Enema Nicotianæ.
Infusa ad "Syrupi Allii" et "S. Citri corticis" præparationem adhibenda.

β. Infusione cum aqua frigida præp.

Infusum Rhei.
Mucilago Cydoniorum.
Infusa ad "Syrupi Althææ" et "S. scillitici" præparationem adhibenda.

b. Infusione ecorganopharmacorum præp.

Aqua picea.
„ Creosoti
Soltio Fuliginis alkalina.
„ „ foetida.
} ad Sect. III A vergentes.

2. Decoctione præsertim præp.

a. Decoctione tantum præp.

Decoctum Althææ.
„ Cinchonæ.
„ Guajaci compositum.
„ Hordei.
„ Sarsaparillæ.
„ „ compositum.
**Enema commune.
Gelatina Caragheen.
„ Cornu cervi.
„ Lichenis islandici.
Decoctum ad "Syrupi Senegæ" præparationem adhibendum.

b. Infusione ante l. post decoctionem præp.

α. Decocto- (sub-) infusa.

Decoctum Zittmanni mitius.

β. Infuso- decocto- (sub-) infusa.

Decoctum Zittmanni fortius.

3. Destillatione præp.

a. Aqua solvente tantum præp.

*Aqua Amygdalarum amararum concentrata.
„ Aurantii.
„ Carvi.
„ Foeniculi.
„ Menthæ crispæ.

Digitized by Google

Aqua Menthæ piperitidis.
„ Petroselini.
„ Ranunculi albi.
„ Rosæ.
„ Sambuci.

b. Spiritu (vin. gall.) adjuvante præp.
Aqua Cinnamomi ("Aqua spirituosa").

β. Liquido alkohol prægnante præsertim præparata.

1. Infusione præp.

a. Spiritu quodam præp. (= "Tincturæ").

α. Spiritu concentrato præp.

1. *Spiritu concentrato tantum præp.*

Tinctura Assæ foetidæ.
„ Benzoës.
„ Benzoës aloëtica.
„ Guajaci foeniculata.
„ Tolu.
„ Valerianæ.
„ Vanillæ.

2. *Liquidis aliis adjuvantibus præp.*

Tinctura Succini.
**Mixtura pyrotartarica camphorata.

β. Spiritu diluto præp.

1. *Spiritu diluto tantum præp.*

a.″ *Digestione præp.*

Tinctura Absinthii composita.
„ Aloës „
„ „ crocata.
„ aromatica.
„ Aurantii.
„ Cascarillæ.
„ Castorei.
„ „ thebaica.
„ Cinchonæ.
„ „ amara.
„ Cinnamomi.
„ Colocynthidis composita.
Tinctura Hellebori nigri.
„ Lupuli.
„ Myrrhæ.
„ Opii camphorata.
„ Pimpinellæ.
„ Ratanhiæ.
„ Rhei amara.
„ scillitica.
„ Sennæ aromatica.
„ Stramonii.
Elixir amarum Hjærneri

b.″ *Maceratione præp.*

Tinctura Cantharidum.
„ Digitalis.
„ Hyoscyami.

Digitized by Google

2. *Aqua Cinnamomi adjuvante præp.*
Tinctura Opii.

3. *Solutione Carbonatis ammonici spirituosa præp.*
Tinctura Guajaci ammoniata.
„ Valerianæ ammoniata.

γ. Spiritu frumenti præp.
Tinctura Absinthii.

δ. Spiritu (cum spir. vin. gall.) destillato præp.
Tinctura Laccæ myrrhata.
„ Lavendulæ aromatica.

b. Vino præsertim præp. (= "Vina medicata").

α. Vino solvente tantum præp.

1. *Vino de Malaga præp.*
Vinum Ipecacuanhæ.
„ Liquiritiæ thebaicum.
„ Opii crocatum.
„ Sennæ compositum.

2. *Vino de Xeres præp.*
Vinum Colchici.

3. *Vino rhenano præp.*
Vinum ferratum.

4. *Vino gallico albo præp.*
Vinum Opii.
„ scilliticum.

β. Spiritu vini gall. adjuvante præp.
Vinum Cinchonæ amarum.
„ Gentianæ compositum.
„ Rhei amarum.
„ „ aromaticum.
„ „ dulce.

2. Destillatione præsertim præp.

a. Destillatione tantum præp.
Spiritus Cochleariæ.
„ Lavendulæ.
„ Rosmarini.
„ „ compositus.
*Solutio Carbonatis ammonici spirituosa.

Digitized by Google

b. Præeunte maceratione præp.

Spiritus Cinnamomi.
„ Juniperi compositus.

γ. Aceto (vini) præp.

Acetum Rosæ.
„ Rubi Idæi.
„ Scillæ.
„ aromaticum.

δ. Oleo pingui præp.

Oleum Cantharidum infusum.
„ Hyoscyami „

ε. Ætheroleo præp.

Liquidum epispasticum ad "Serici epispastici" præparationem adhibendum.

b. *Rejectione residui et solventis præp.* (= *"Extracta" sens. strict.*, exceptis paucis vario modo recedentibus, ut Melle depurato, Styrace depurato etc.).

α. Aqua præp.

1. Aqua in pharmaco crudo non contenta præp. (= "Extracta aquosa").

a. Infusione præp.

α. Infusione cum aqua fervida præp.

Extractum Absinthii.
„ Betulæ
„ Cardui benedicti.
„ Centaurii minoris.
„ Chamomillæ.
„ Dulcamaræ.
Extractum Lupuli.
„ Millefolii.
„ Taraxaci.
„ Trifolii aquatici.
Pulpa Tamarindorum depurata.

β. Infusione cum aqua tepida præp.

Extractum Gentianæ.
„ Liquiritiæ.
„ Polypodii.
„ Rhei.

γ. Infusione cum aqua frigida præp.

Opium depuratum.
Syrupus Juniperi.

b. Decoctione præp.

Extractum Cascarillæ.
„ Cinchonæ.

Digitized by Google

Extractum Hellebori nigri.
„ Colocynthidis compositum.
Mel depuratum.

2. Aqua quum in pharmaco recenti contentâ, tum insuper affusâ præp. (= "Extracta succosa").
Extractum Juglandium.
*Extractum pomorum ferratum (irregulare, inter extracta aquosa, e. succosa et præp. pharmaceutico-chemica ambigens).

β. Spiritu quodam præp. (= "Extracta spirituosa").

1. Spiritu concentrato præp.
Extractum Nucis vomicæ.
„ Mezerei.
Bilis bovina inspissata (Ph. Su. ed. VI).
Oleum Crotonis.

2. Spiritu diluto præp.
Extractum Aconiti spirituosum.
„ Belladonnæ.
„ Conii spirituosum.
„ Hyoscyami „
„ Nicotianæ „
„ Stramonii.
„ Valerianæ.
Styrax depuratus.

γ. Et aqua et spiritu præp.

1. Cum aqua et spiritu in una eademque operatione præp.
Extractum Enulæ.

2. Extracti succosi primo præparati extractione præp.
Extractum Aconiti.
„ Conii.
„ Hyoscyami.
„ Nicotianæ.

3. Extracti spirituosi primo præparati residuo aquâ dein extracto præp.
Extractum Jalappæ.

δ. Æthere præp.
Extractum Cinæ.
Oleum Filicis maris.
„ Ovorum.

Digitized by Google

c. *Rejectione solventis et soluti præp.*

Lichen islandicus præparatus.
Sulphur sublimatum elotum.

Sect. III. *Pharmaca mixtione præparata.*

A. *Excipiente certo et definito præparata.*

a. *Aqua excipiente præparata.*

α. Partibus omnibus solutis.

Aqua Amygdalarum amararum diluta.
Aqua Acidi carbonici.
* „ Calcis (ad Sect. II C. a. accedens).
„ Subacetatis plumbici.
„ Supercarbonatis kalici.
„ „ natrici.
Enema Opii.
*Mixtura arsenicalis Fowleri.
*** „ mercurialis.
Mucilago Gummi arabici.
„ Saleb.
Solutio Carbonatis kalici
„ Hypochloritis calcici
„ Sulphatis magnesici carbonica
} ad Sect. II C. a. accedentes.
Solutio gelatinosa ad "Serici adhæsivi" præparationem adhibenda.

β. Parte una emulsa.

1. Emulsiones genuinæ.

a. Emulsiones oleosæ.

Emulsio amygdalina
„ cannabina
} ad sect. II accedentes.
„ gummosa.
„ hydrocyanica.
„ salina.
Emulsio ad "Syrupi Amygdalarum" præparationem adhibenda.

b. Emulsiones resinosæ.

Emulsio Assæ foetidæ.
„ Gummi ammoniaci.
„ Myrrhæ ferrata.
Solutio Gummi guttæ alkalina.

Digitized by Google

2. Emulsiones spuriæ.

Emulsio camphorata.
„ Cornu cervi usti.
„ guajacina.
Julapium e Moscho.
Mucilago cretacea.
**Enema commune.

γ. Pharmaco crudo cum aqua in pultem redacto.

*Cataplasma sinapinum fortius.
* „ sinapinum mitius.

b. *Liquido, alkohol prægnante, excipiente præsertim præparata.*

α. Spiritu concentrato præsertim præp.

1. Spiritu concentrato tantum præp.

*Liquor acidus Halleri.
„ Ammoniaci anisatus.
„ „ succinatus.
Opodeldoc.
Solutio Camphoræ spirituosa.
„ Chloreti ferrici spirituoso-ætherea.
„ Subacetatis ferrici spirituoso-ætherea.
Æther spirituosus.

2. Solutione Camphoræ spirituosa præp.

**Mixtura pyrotartarica camphorata.

3. Æthere spirituoso præp.

a. Æthere spirituoso tantum præp.

Solutio Camphoræ spirituoso-ætherea.

b. Tinctura Succini præp.

Tinctura Succini aromatica.

β. Spiritu diluto præsertim præp.

1. Spiritu diluto tantum præp.

*Balsamum adstringens.
Linimentum Saponis camphoratum.
Solutio Chloreti ferrici spirituosa.

2. Solutione Carbonatis ammonici spirituosa præp.

Liquor Ammoniaci aromaticus.

3. Tincturâ aromaticâ præparata.

Tinctura aromatica acida.

Digitized by Google

γ. Spiritu frumenti præp.
Succus Armoraciæ compositus.

δ. Vino præp.
Vinum stibiatum.

c. *Æthere excipiente præparatum.*
Solutio Chloreti ferrici ætherea (ad II C. a. accedens).

d. *Ætheroleo excipiente præparatum.*
Balsamum Sulphuris terebinthinatum.

e. *Materia pingui l. sapone excipientibus præsertim præparata.*

α. Liquida.
*Balsamum Sulphuris.
Linimentum ammonicum.
* „ calcicum.
Solutio Camphoræ oleosa.

β. Spissa.

1. Molliora.

a. Tantum materia pingui l. sapone excipientibus præp.

α. Materiis pinguibus et liquidis et solidis præp.
Unguentum Subacetatis plumbici.

β. Materiis pinguibus nullis liquidis præp.
Unguentum Cerussæ.
„ Hellebori.
„ Hydrargyri.
„ Lauri terebinthinatum.
„ Mezerei.
„ Oxidi hydrargyrici.
„ rosaceum.
Balsamum aromaticum.
*Sapo ammoniacatus.

b. Materiis resinosis, pingium et saponum adjuvantibus, excipientibus præp.
Unguentum Cantharidum.
„ Cepæ.
„ Terebinthinæ resinosum.
Miscela ad "Chartæ ad fonticulos" præparationem adhibenda.

2. Duriora.
Ceratum rubrum.
„ Sabinæ.

Digitized by Google

Unguentum Calaminæ compositum.
„ Nitratis hydrargyrici.

γ. Solida.

Emplastrum Cantharidum.
„ Cantharidum camphoratum.
„ Ceræ.
„ Meliloti.
** „ Picis
„ stomachicum.
„ zincico-plumbicum.
Massa ad "Cereolorum plumbicorum" præparationem adhibenda.
**Spongia cerata.

f. *Materia resinosa excipiente præsertim præparata.*

**Emplastrum Gummi ammoniaci scilliticum.
„ Cantharidum cum Euphorbio.
** „ Picis.
Unguentum Picis liquidæ.

g. *Pinguatibus plumbicis excipientibus præparata.*

α. Aqua præsente præp.

1. Materiis pinguibus et combinationibus inorganicis plumbicis præp.

*Emplastrum adhæsivum.

2. Emplastro plumbico præp.

Emplastrum assæ foetidæ compositum.
„ Calaminæ.
„ Conii.
„ gummi-resinosum.
„ Hydrargyri.
„ Hyoscyami.

β. Aqua absente præp.

1. Materiis pinguibus l. saponibus et combinationibus inorganicis plumbicis præp.

*Emplastrum Hjærneri

2. Emplastro plumbico præp.

Emplastrum saponaceum.

h. *Materia saccharina excipiente præsertim præparata.*

α. Liquida.

1. Saccharo albo præp.

a. Coctione cum saccharo præp.

Digitized by Google

α. Succis fructuum exceptis præp.

1. *Succo officinali ad præparationem adhibito.*

Syrupus Cerasorum.
„ Citri e succo.
„ Oxycocci.
„ Ribis nigri.
„ Rubi Idæi.

2. *Succo ex tempore parato ad præparationem adhibito.*

Syrupus Sambuci.

β. Infusis exceptis præp.

1. *Infuso officinali ad præparationem adhibito.*

Syrupus Rhei.

2. *Infuso ex tempore parato ad præparationem adhibito.*

Syrupus Althææ.
„ Allii.
„ Aurantii.
„ Citri corticis.
„ scilliticus.
„ Zingiberis.

γ. Decocto excepto præp.

Syrupus Senegæ.

δ. Emulsione excepto præp.

Syrupus Amygdalarum.

ε. Aceto excepto præp.

Syrupus Aceti.

b. Mixtione cum syrupo sacchari officinali præp.

Syrupus Acidi sulphurici.
„ Emetinæ.
„ Hydrargyri.
„ thebaicus.
** *Mixtura mercurialis.
*Solutio Acetátis kalici.
* „ Citratis „

2. Melle præp.

a. Cum aceto præp.

Oxymel.
„ Scillæ.
Decoctum Hordei acidulum.

Digitized by Google

b. Sine aceto præp.

Mel Rosæ.
Linctus boracicus.
„ Hypochloritis calcici.
„ mellitus.

β. Mollia.

1. Pharmacis crudis recentibus exceptis præp.

Conserva Cochleariæ.
„ Rosæ.
Pasta Amygdalarum.

2. Pharmacis crudis siccis integris exceptis præp.

Conditum Aurantii.

3. Pharmacis pulveratis exceptis præp.

Electuarium Mannæ.
„ Myrrhæ.
„ Scordii.
„ Sennæ.
*Oxymel Æruginis.
Theriaca.

γ. Solida.

1. Ubi forma externa præparati non interest.

Elæosaccharum Cinnamomi.
Elæosacchara e reliquis ætheroleis omnia.

2. Forma externa præparati certa et definita.

a. Granula.

Confectio Cinæ.

b. Morsuli.

Morsuli aromatici.
„ citrici.
„ stibiati.

c. Pastæ.

Pasta Althææ.
„ Liquiritiæ.

d. Trochisci.

Trochisci Bicarbonatis natrici.
„ Ipecacuanhæ.
„ Liquiritiæ.
„ „ thebaici.
„ Menthæ piperitidis.

Digitized by Google

i. *Substratis variis (ut textilibus, chartaceis, alutariis etc.) excipientibus præp.*

Cereoli.
„ plumbici.
Charta ad fonticulos.
Sericum adhæsivum.
„ epispasticum.
(Sparadrap huc referenda).

B. *Excipiente nullo præparata.*

a. *Vi mechanica præp.*

Hydrargyrum cum Creta.
Pulveres compositi omnes.
Species amaræ Hjærneri.
„ emollientes.
„ pectorales.
„ resolventes.

b. *Vi caloris adjuvante præp.*

Ceratum album.
*Emplastrum plumbicum.
** „ Gummi ammoniaci scilliticum.
*Lapis divinus.
Massa ad "Cereolorum" præparationem adhibenda.
**Spongia cerata.

C. *Excipientibus variis, dummodo formationi massæ pilularum idoneis.*

Obs. Sit mihi venia data, ut massas pilularum, licet ad membra supra allata sectionis tertiæ proprie referendas, tamen in membrum separatum, cum ceteris male coordinatum, ultimo loco ponam, quum studiosis parum utile et ab usu communi prorsus alienum esset, vicina et propinqua præparata, quibus omnibus *pilularum* est nomen, discerpere.

a. *Materia copulante unâ præp.*

α. Materia copulante emolliente præp.

1. Pulveribus vegetabilibus l. inorganicis l. extractis siccis basibus therapeuticis præp.

a. Extracto materia copulante præp.

Pilulæ Colocynthidis compositæ.

Digitized by Google

b. Syrupo materia copulante præp.

Pilulæ Aloës crocatæ,

quarum derivatum:

„ Aloës amaræ.

2. Gummi-resinis etc. basibus therapeuticis præsertim præp.

(Liquidum spirituosum quoddam materia copulans.)

Pilulæ foetidæ succinatæ.

„ Gummi ammoniaci thebaicæ.

3. Salibus basibus therapeuticis præsertim præp.

a. Mucilagine materia copulante præp.

*Pilulæ Myrrhæ ferratæ.

b. Extracto materia copulante præp.

Pilulæ Saponis.

β. Materia copulante siccante præp.

(Extracta et affinia bases therapeuticæ; extractum siccum Liquiritiæ materia copulans.)

Pilulæ Styracis thebaicæ.

b. *Materiis copulantibus duabus (l. tribus) præp.*

1. Pulvere insolubili inorganico basi therapeutica præp.

(Materia saccharina mollis et pulvis vegetabilis materiæ copulantes.)

Pilulæ Hydrargyri.

2. Salibus basibus therapeuticis præp.

(Aqua et pulvis vegetabilis (et syrupus l. extractum) materiæ copulantes).

Pilulæ Chloreti hydrargyrici corrosivi.

„ Nitratis argentici.

„ Sulphatis cuprici ammoniacalis.

3. Gummi-resinis etc. basibus therapeuticis præp.

(Ætheroleum et syrupus materiæ copulantes.)

Pilulæ Gummi guttæ aloëticæ.

4. Extractis basibus therapeuticis præp.

(Acetum et extractum siccum materiæ copulantes.)

Pilulæ Nicotianæ.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP
OCH
HISTORISKA VETENSKAPER.

Digitized by Google

Ibn Baṭûṭahs
Resa genom Maghrib.

INLEDNING.

Πολλῶν δ᾽ ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·

Od. I, 3.

Ett utmärkande drag i det arabiska folklynnet har i alla tider varit dess håg för ett kringströfvande lefnadssätt och vidsträckta resor. Grunden till denna företeelse är väl att söka i det rastlösa begär efter verksamhet, som betecknande skiljer Araberna från Österns öfriga folkslag, denna energi, som en gång eldad af fanatismens låga förde Islâms banér med underbar snabbhet och öfverväldigande kraft från verldsdel till verldsdel, och hvilken, utvecklande sig på det intellectuella området, skapat en litteratur, som kanske en dag skall befinnas vara den största, som något folk har att uppvisa. Många orsaker bidrogo ock att stärka och utveckla den böjelse för resor, i hvilken, under lugnare tider och hos fredligare naturer, samma grunddrag i Arabernas skaplynne uppenbarar sig. Vallfarten till Makkahs och Madînahs helgedomar, som det ålåg hvarje god musulman[1]) att åtminstone en gång i sitt lif fullgöra, förde hvarje år stora karavaner från Syrien, Persien och Indien, ja ända från Maghrib och Spanien till Islâms vagga och Profetens graf. De olika rigtningarne eller de serskilda förtjensterna hos Arabernas mera framstående högskolor, hvilka, ofta skilda af betydliga afstånd, samman-

1) En förvrängning af det arabiska *muslimun*, Gudi hängifven.

Digitized by Google

höllos af en religiös och vetenskaplig enhet, sådan som den ej kan förefinnas mellan vesterländska culturanstalter, lockade ofta skaror af kunskapssökande till långväga färder. De otaliga underbara sagorna, som så djupt ingripa i Orientens folklif, måste naturligen väcka och nära en stark åtrå, att sjelf få lefva ett äfventyrligt och underfullt lif. Derföre äro ock vanligen deras resebeskrifningar, äfven de mest ansedda och vetenskapliga, uppfyllda af en mängd sällsamma berättelser, anekdoter *(hikâjah-s)* och underverk *(karâmah-s)*, men gifva äfven derföre, trots all öfverdrift och vantro, ofta en vida trognare bild af folklif och seder än Arabernas historiska arbeten, hvilka, gemenligen inskränkta till förtäljandet af krig, hofintriger, palatsrevolutioner och uppräknandet af högre functionärer, med få undantag förefalla torra och enformiga. Ett af de främsta rummen bland dessa arabiska hitintills i Europa bekanta resebeskrifningar intages af den, hvaraf här en ringa del meddelas.

Ibn Batûtah föddes i Tanger (1304). Ehuru ej af arabisk utan berberisk härkomst, hade han blifvit uppfostrad i Islâms religion och, i följd af den hängifna tro, med hvilken han omfattade henne, också med henne insupit alla den segrande stammens idéer och vanor. Vid 21 års ålder företog han pilgrimsfärden till Makkah, och anträdde derefter en resa, hvarunder han besökte Egypten, Nubien, Abyssinien, Syrien, Persien, ʿIrâq, Mesopotamien, Mindre Asien, Qifdjâq[1], Bucharíet, Afghanistan, Hindostan, Malabarkusten, Ceylon, Sumatra, Java och China, samt återkom efter 24 års frånvaro till sitt fädernesland. Kort derefter gjorde han ett besök i konungariket Granada, och, återkommen derifrån, afsändes han af *sultân*[2]) Abû ʿInân Fâris i Fez i en politisk beskickning till Sûdân[3]) och det inre Afrika, der han uppehöll sig i nära tre år. Slutligen bosatte han sig i Fez, der han efter 20 års lugnt och sorgfritt lif, hufvudsakligen upptaget af redigerandet af hans resebeskrifning, afled i en ålder af 73 år.

Berättelsen om hans resa, som likt nästan alla arabiska arbeten bär en i vesterländningens öra sällsamt klingande titel, skrefs på hög befallning efter Ibn Batûtahs dictamen af sultan Abû ʿInâns egen *kâtib*[4]) Ibn Djusai, hvilken synes hafva varit en man af stor bildning Men,

1) Södra Ryssland. — 2) Oinskränkt suverän. — 3) "De svartes land." — 4) Sekreterare.

Digitized by Google

då Ibn Batûtah dicterade ur minnet, har frågan om den trovärdighet, hans berättelse bör anses ega, blifvit underkastad sorgfällig granskning af flera utmärkte orientalister och geografer,[1]) hvaraf framgått, att, om än å ena sidan Ibn Batûtah delade sin tids och sitt folks otroliga vidskeplighet och benägenhet att se underverk äfven i de enklaste omständigheter, så är dock å andra sidan hans sanningskärlek höjd öfver allt tvifvel. Derföre anses ock hans arbete vara en källa af ej ringa betydenhet för de af honom besökta ländernas geografi under medeltiden samt för bedömandet af deras seder och cultur.[2]) Vid fråga om Ibn Batûtahs trovärdighet torde det ej anses onyttigt att meddela en arabisk författares tankar derom, så mycket heldre som denna författare på en gång är Ibn Batûtahs landsman och samtida samt derjemte en af Arabernas yppersta historieskrifvare och största kritici. Nedanstående text är ett utdrag ur Ibn Chaldûns historiska Prolegomena:[3])

ورد على المغرب لعهد السلطان ابى عنان من ملوك بنى مرين رجل من مشيخة طنجة يعرف بابن بطوطة كان رحل منذ عشرين سنة قبلها الى المشرق وتقلّب فى بلاد العراق واليمن والهند ودخل مدينة دهلى حاضرة ملك الهند واتّصل بملكها لذلك العهد وهو السلطان محمّد شاه وكان له منه مكان واستعمله فى خطّة القضآء بمذهب المالكيّة فى عمله ثمّ انقلب الى المغرب واتّصل بالسلطان ابى عنان وكان يحدّث عن شأن رحلته وما رأى من العجآئب بممالك الارض واكثر ما كان يحدّث عن دولة صاحب الهند وياتى من احواله بما يستغربه السامعون مثل انّ ملك الهند اذا خرج للسفر احصى اهل مدينته من الرجال والنسآء والولدان وفرض لهم رزق ستّة اشهر يدفع لهم من عطآئه وانّه عند رجوعه من سفره يدخل فى يوم مشهود يبرز فيه الناس كافّة الى صحرآء البلد ويطوفون به وينصب امامه فى

1) Sådana som *De Sacy*, *De Slane*, *Dozy*, *Ritter*, *Walckenaer* och *Seetzen*; Se t. ex. *Ritter*, Die Erdkunde. T. X. p. 277. — 2) "La rélation d'Ibn Batoutah offre d'autant plus de ressources pour l'étude de l'histoire et de la géographie de l'Orient, que l'on y trouve des détails qu'on chercherait inutilement dans les réçits des historiens ou des géographes dont les ouvrages sont à notre disposition." (*Journal des Savants*, *1858*, *p. 326*). — 3) Meddeladt i en not till tom II af den sista franska editionen af Ibn Batûtahs arbete.

Digitized by Google

ذلك الحفل منجنيقات على الظهر يرمى بها شكآئر الدراهم والدنانير على
الناس الى ان يدخل ايوانه وامثال هذه الحكايات فتناجى الناس فى الدولة
بتكذيبه ونقيت انا يومئذ فى بعض الايام وزير السلطان فارس بن ودرار
البعيد الصيت ففاوضته فى هذا الشأن واريته انكار اخبار ذلك الرجل لما
استفاض فى الناس من تكذيبه فقال الوزير فارس ايّاك ان تستنكر مثل هذا
من احوال الدُوَل بما انّك لم تره فتكون كابن الوزير الناشئ فى السجن وذلك
انّ وزيرًا اعتقله سلطانه فمكث فى السجن سنين ربى فيها ابنه فى ذلك
المحبس فلمّا ادرك وعقل سأل عن اللحمان التى كان يغتذى بها فاذا قال
له ابوه هذا لحم الغنم يقول وما الغنم فيصفها له ابوه بشيّاتها ونُعوتها
فيقول يا ابت تراها مثل الفأر فيُنكر عليه ويقول اين الغنم من الفأر وكذا
فى لحم البقر والابل اذ لم يعاين فى محبسه الّا الفأر فيحسبها كلّها ابناء
جنس للفأر . . . .

"Under Marînid-sultânen Abû ʿInâns regering anlände till Maghrib en af Tandjahs schaicher, känd under namn af Ibn Baṭûṭah. Han hade för 20 år sedan rest till Orienten, genomfarit i flera riktningar ʿIrâqs, Jamans och Indiens länder, anländt till staden Dihlî[1]), indiska rikets hufvudstad, och blifvit personligen bekant med den dåvarande konungen Muhammad Schâh, som gifvit honom en plats bland sin omgifning och användt honom såsom *qâḍî*[2]) af Mâliks skola inom sitt rike. Sedermera återvände han till Maghrib och kom i personlig beröring med sultân Abû ʿInân. Han förtäljde då de närmare omständigheterna af sin resa och allt märkvärdigt, han sett i alla verldens riken. Det mesta af hans berättelser rörde den indiska furstens regering. Men om detta ämne kom han fram med saker, som föreföllo åhörarne ganska besynnerliga, såsom till exempel: att, då Indiens konung begaf sig ut på en resa, räknade han innevånarne i sin hufvudstad, män, qvinnor och barn och bestämde åt dem en viss portion födoämnen för 6 månader, hvilka öfverlemnades åt dem som en skänk af honom; att, då han återvände från sin resa, gjorde han sitt inträde i staden på någon högtidsdag, då

1) Delhi. — 2) Domare.

Digitized by Google

folket i massa drogo ut på slätten kring staden och omgåfvo honom; och att man framför honom bland denna hop uppsatte på kameler kastmaskiner, med hvilka säckar med silfver- och guldstycken utkastades bland folket, ända till dess konungen inträdde i sitt palats; — och liknande historier. — Och åhörarne vid hofvet hviskade hvarandra i örat, att de ansågo honom som en bedragare.

Vid den tiden mötte jag en dag sultânens *wastr*[1]) Fâris ibn Wadrâr,[2]), den vida berömde, samspråkade med honom om denna sak och lät honom få del af mina tvifvel om denne mans berättelser, hvilka föranledt, att man allmänt kommit öfverens att anse honom som en lögnare. Men wastren svarade: "Akta dig att tvifla på dylika berättelser om främmande länders förhållanden, på den grund att du ej sett dem, att det ej må blifva med dig som med wastrens son, som uppväxte i fängelset."

Detta syftar på en wastr, som af sin sultân blef kastad i fängelse, der han förblef i flera år, under hvilken tid hans son uppväxte i samma fängelse. Då denne blef äldre och fick förstånd, började han göra frågor om de olika slag af kött, hvaraf de lefde, och, då hans fader svarade: "Det här är fårkött", frågade han: "Hvad är "får" för något?" Hans fader beskref det då för honom med dess kännemärken och egenskaper, men han invände: "O min far, du ser då, att detta djur liknar råttan". Fadren förnekade detta, hvarpå sonen frågade: "Hur skiljes väl då fåret från råttan?" Och detsamma inträffade med köttet af oxe och kamel, ty, då han ej sett i sitt fängelse annat än råttor, ansåg han allesammans höra till råttslägtet."

Kommen på andra tankar genom wastrens visa vink, tillägger nu Ibn Chaldûn några allmänna filosofiska resonnemanger, hvaraf framgår, att man kan i fråga om dylika berättelser tro allt, som ligger inom möjlighetens gräns, till dess man sjelf får tillfälle att öfvertyga sig om sanningen. För öfrigt bör anmärkas, att Ibn Batûtahs skriftliga berättelse skiljer sig icke obetydligt från den här gifna mundtliga.

Sedan i början af innevarande århundrade Ibn Batûtahs namn hade blifvit bekant för Europas lärde, derigenom att arabiska copisters sammandrag af hans verk hade blifvit utgifna af Seetzen, Kosegarten,

1) Vice-regent. — 2) Äfven omnämnd och lofprisad af Ibn Batûtah.

Digitized by Google

Apetz och Lee, och sedan åtskilliga delar af originalet blifvit öfversatte och commenterade af framstående orientalister, De Slane, Cherbonneau, Defrémery m. fl., [1]) hvarigenom arbetets betydande vigt äfven i lexikografiskt hänseende blifvit insedd, blef slutligen den önskan, som häraf uppstått, att få tillgång till arbetet i sin helhet, uppfylld genom den på föranstaltande af Société Asiatique i Paris utgifna edition, som under titeln "Voyages d'Ibn Batoutah" innehåller den efter Ibn Djusais egen original-handskrift redigerade texten i sin helhet, åtföljd af en fransk öfversättning [2]).

Den del af Ibn Batûtahs arbete, som innehålles i närvarande afhandling, utgöres af Ibn Djusais företal, skrifvet på den af arabiska författare i inledningar ofta använda rimmade prosan och hållet i en något pompös stil, samt resenärens egen omedelbart derpå följande berättelse om sin färd genom Maghrib från Tanger till Alexandria. Då detta lands geografiska och historiska förhållanden vid tiden för Ibn Batûtahs lefnad torde vara mindre bekanta, vill jag här i största korthet förutskicka några allmänna upplysningar derom, tjenande äfven att sammanhålla de i commentaren spridda detaljerna [3]).

Under namnet *Maghrib* eller enligt andra *Mughrib* (solnedgångsort, vestern) innefatta Araberna, enligt den berömde geografen Abû-'lfidâ nordvestra och norra delarne af Afrika eller det land, som med *Sahrâ*[4]) till gräns i söder, sträcker sig från Atlantiska hafvet, af Araberna kalladt det "Omgifvande hafvet" (stundom äfven det "Gröna", eller "Mörkrets" haf), utmed kusten af Medelhafvet, af Araberna benämndt det "Romerska", till Egypten. Några geografer anse Maghribs östra gräns vara Röda hafvet, men den vanligaste uppfattningen, som äfven är inne–

1) Man finner den fullständiga förteckningen och titlarne på de här antydda arbetena i *Juynbolls* Edit. af "Marâsid" T. IV. p. LXVIV. — 2) Denna af Defrémery och Sanguinetti redigerade upplaga, hvilken jag hädanefter betecknar med *Fr. Ed.*, är den, hvars text jag uteslutande haft att följa. — 3) De källor, jag härvid följt, äro: *Reinauds och de Slanes edition af Abûl-'l-fidâs geografi*, isynnerhet den första delen deraf, som innehåller en i hög grad intressant introduction till studiet af Arabernas geografi, och *Ibn Chaldûn*, *Histoire des Berbères*, *trad. de Slane*, TT. I—IV. den vigtigaste källan för detta föga kända folks historia. — 4) Egtl.: en öde slätt.

Digitized by Google

vånarnes egen, är den, att Maghrib slutar åt öster vid platån Barqah. Maghrib ligger således inom 3:dje och 4:de klimaterna. De arabiska geograferna hafva nemligen från Grekerna lånat den på dagens olika längd vid sommarsolståndet i olika länder grundade indelningen af vår planet i klimater (*iqlîma*[1]). Dessa har man att tänka sig såsom mellan tvenne parallelcirklar till equatorn löpande band af jordytan. De grekiska författarne äro ej rätt ense om deras antal, men Araberna hafva efter Plinius antagit dem vara 7, hufvudsakligen dertill föranledde af den ingripande rôle, som sju-talet spelar i Orientens talbestämningar[2]). De innefatta dock ej hela jorden, utan blott den del, som vid tiden för de förnämsta geografernas lefnad ansågs beboelig, nemligen mellan 12 $^1/_2$ och 50 $^1/_2$ grad nordlig bredd, hvilket föranledt några författare att betrakta jordens nordligare och sydligare delar såsom bildande de 8:de och 9:de klimaterna. Bredden af dessa band eller klimater, som småningom aftager mot norden, är för det 1:sta 7 $^1/_2$ och för det 7:de 3 $^2/_3$ grad, och längden aftager likaledes från 172 longitudgrader i första klimatet till 119 i det sista. Då nu de 3:dje och 4:de klimaterna innefatta landet mellan 27 $^1/_2$ och 39 grader nordlig latitud, ser man således af en blick på kartan, att Maghrib, som nämndt, ligger inom dessa klimater.

Maghrib indelas i *Maghrib al-aqsâ* ("det aflägsnaste"), motsvarande hvad Europeerna vanligen benämna Marocco[3]), från Atlanten till Tlemsen, *Maghrib al-ausat* ("det mellersta") från Tlemsen till Tûnis (Algeriet) samt *Ifrîqijjah*[4]) mellan Tunis och Barqah — Barbareskstaterna[5]). Hela detta land har sedan urminnes tider varit bebodt af Berberna, ett folkslag, som enligt den stora häfdatecknaren Ibn Chaldûn leder sitt ursprung från *Nûhs* (Noachs) son *Cham* och dennes afkomlingar Filisteerna. Af den otroliga mängd hypotheser om deras härkomst, Ibn Chaldûn meddelar, innan han med en förvånande säkerhet framställer sin egen mening[6]), synes det emellertid framgå såsom det

1) Af κλίμα, inclination (neml. solbanans mot equatorn.) — 2) Se derom *De Sacy, Chresth. Ar.* T. II, p. 250—256. — 3) Förvrängning af det Arabiska *Marrâkusch.* 4) Så benämndt efter en konung *Ifrîqus* i Jaman, som först skall hafva eröfrat Maghrib. Sannolikt har väl dock namnet Africa en betydlig del i uppkomsten af denna berättelse. — 5) Ehuru Abû'l-fidâ vanligen i geografiskt hänseende betraktar Ifrîqijjah och Barqah som skilda länder, så räknar han dock Barqah till Maghrib, emedan det i politiskt hänseende lydde under Ifrîqijjah. — 6) "On ne doit admettre aucune autre opinion que la nôtre; elle est la seule qui soit vraie, et de laquelle on ne peut s'écarter." *Trad. de Slane*, T. I, p. 184.

Digitized by Google

gemensamma och derföre enda sannolika, att Berberna härstamma från Palæstina, och de flera sekler genomlöpande genealogier, som en mängd arabiska och berberiska författare meddela, torde aldrig komma att i Europeers ögon få annat värde än det af kuriosa. Berberna, som fått sitt namn af det arabiska *bárbarah* [1]), med hvilket ord, enligt sägnen, konung Ifrîqus först betecknat deras i hans öron sällsamt klingande språk, delas i tvenne stora slägter *Al-butr* (de barnlösa) och *Báranas* [2]). Al-butr delas i 5 hufvudstammar, bland hvilka jag vill nämna *Nifsáwah* och *Lawátah*, och Baranas i 7, af hvilka jag här nämner de begge största *Masmûdî* och *Sanhadjah*. Från dessa hufvudstammar utgrena sig naturligen en otalig mängd andra, för hvilka alla inhemska och arabiska genealoger hafva bestämt namn, boningsorter och de vigtigaste historiska data. På Ibn Batûtahs tid och i allmänhet under sednare hälften af medeltiden och en del af den nyare beboddes Maghrib al-aqsâ ännu till största delen af Masmûdî, Ifrîqijjah hufvudsakligen af invandrade arabiska stammar, som trängt de ursprungliga innevånarne, Nifsâwah och Lawâtah, längre söder ut, samt Maghrib al-ausat i nordöstra delen af araber, emedan denna del i politiskt hänseende oftast lydde under Ifrîqijjah, af Sanhadjah kring Algier samt den återstående största delen af *Sanátah*. Denna stam, såväl till antal som till politisk betydenhet kanske den främsta, anses af de flesta genealoger höra till Berbernas folk och grenen Al-butr, men de grundligare forskarne Ibn Hasm och Ibn Chaldûn anse den vara ett från Berberna skildt folk, öfver hvars härkomst de fördjupa sig i lika vidlyftiga och äfventyrliga undersökningar som i afseende på Berberna. Det faktiska härvid torde inskränka sig till, att Sanâtah bebott landet lika länge som Berberna och talar ett språk, som, om det än betydligt skiljer sig från dessas, dock torde vara blott en dialekt deraf. För öfrigt äro dessa hufvudstammar, hvilka i allmänhet hålla sig fast vid sin hembygd, naturligen uppblandade med en mängd mindre dels arabiska dels (till större delen) berberiska, hvilka, flyttande än hit än dit, under de oupphörliga striderna än sluta sig till det ena än till det andra partiet, men derföre ock sjelfva sakna all betydelse.

---

1) Betyder en röra af obegripliga skrik, hvarföre äfven verbet *bárbar* begagnas om ett rytande lejon (*Ibn Chald.* T. I, p. 168). — 2) Antingen af det hebreiska בַּר נְשָׂא, eller sannolikare af det från arabiskan i europeiska språk införda *búrnus*.

Digitized by Google

Redan i första seklet efter Hidjrah blef detta folk, som i allmänhet betecknas som talrikt, tappert och fruktansvärdt, underkufvadt af Araberna och styrdes af *amîrer* [1]) lydande under *chalîferna* [2]) i Baghdâd, men snart uppstodo i skilda delar af landet sjelfständiga dynastier, hvilkas namn [3]) och öden äro allmänt kända. De sista af dessa, Hammaditerna och Almoraviderna, [4]) undanträngdes af de inhemska Almohaderna [5]), som från medlet af 12:te seklet beherrskade hela Maghrib. Efter dessa delades landet åter mellan de likaledes inhemska dynastier, hvilka vid tiden för Ibn Batûtahs resa lågo i beständig fejd med hvarandra, nemligen Marîniderna i Maghrib al-aqsâ (hufvudstad —Fez), 'Abd-al-wâditerna i större delen af Maghrib al-ausat (hufvudstad—Tlemsen) och Hafsiderna, som innehade återstoden af Maghrib al-ausat och Ifrîqijjah med Tûnis till residens. Som Marînid-dynastiens grundläggare räknas 'Abd-al-Haqq, emedan han först (1215) såsom amîr för stammen *Banu-Marîn* (af Sanâtah-folket) höjde upprorsfanan mot Almohaderna, men först hans fjerde son och efterträdare Abû Jûsif Ja'qûb blef erkänd som suverän (1258). Marîniderna efterföljdes 1550 af den ännu regerande Scharîf-dynastien. Dynastien Banu-'Abd-al-wâd [6]) grundlades (1236) af Jaghmurâsin ibn Sijân, hvarföre den lika ofta benämnes Sijâniderna. Hafsiderna hafva fått sitt namn efter Abû Hafs, hvars sonson Abû Sakarijjâ Jahjâ såsom Almohadernas *wâlî* (præfect) i Tûnis förklarade sig oberoende (1229). Både Tlemsens och Tûnis' riken hafva efter dessa dynastiers fall städse lydt under fremmande folkslags välde.

Man får ej bedömma intresset af Ibn Batûtahs arbete efter den i denna afhandling innehållna profbit. I följd af flera omständigheter utmärker sig beskrifningen öfver hans färd genom Maghrib för en öfvervägande torrhet. Intresset för hans resa börjar just uppkomma hos läsa-

1) Befälhafvare, furste. — 2) Efterträdare (neml. Profetens). — 3) Aghlabider, Idrîsider, Fâtimider och Sirider. — 4) En förvrängning af *Al-murâbit-er* ("les Marabouts") hvarom jfr not 234). — 5) En förvrängning af *Al-mu'ahhid-er* (les Unitaires), hvarom jfr not 94. — 6) 'Abd-al-wâd är utan tvifvel en berberisk sammandragning af *'Abd-al-wâhid.*

Digitized by Google

ren, när han lemnar Alexandria, och fortfar sedan oförminskadt eller ökadt. Ja, många delar af hans arbete torde i trots af (eller kanske äfven på grund af) den påfallande naïvetet, som utmärker dem, ännu i dag läsas med nöje af Européer. För att ej tala om det mångfaldiga i rent historiskt hänseende intressanta, vill jag såsom sådana endast nämna hans beskrifning på quinnornas ställning i Turkiet och ceremonielet vid prinsessornas hof (Fr. Ed. T. II. pp. 377—397), den utförliga skildringen af de hinduiska enkornas frivilliga brännande, en syn, som kom den något blödige Ibn Batûtah att svimma (T. III, 136—141), de egendomliga ceremonierna vid en amîrs förmälning med sultânens af Delhi syster (T. III, 273—279), hans teckning af Sumatra, Java och China, samt i synnerhet hans intressanta berättelse om folket och lefnadssättet på Maldiverna, der han fungerade som qâdî i $1\frac{1}{2}$ år. (T. IV, 110—126). Någondera af dessa skizzer hade det varit min afsigt att här meddela, men, då detta arbete blifvit betydligt större än förmodadt var, vågar jag ej ännu mer öka dess vidd. Till en ringa ersättning derför har jag med anledning af i texten förekommande hänsyftningar i commentaren intagit ett och annat kortare utdrag ur det återstående af Ibn Batûtahs arbete, såsom delar af hans beskrifning af Makkahs och Madînahs tempel, hans strid med indiske sjöröfvare m. m. Men som prof på, hur Ibn Batûtah förstår att med en betydlig mängd korta och oftast ganska pikanta anekdoter ge omvexling åt sin i allmänhet enkla och något enformiga stil, vill jag här meddela en sådan (dock ingalunda en af de mest karakteristiska), der han med muhammadansk rigorism uttrycker sin förvåning öfver det friare umgänget könen emellan hos **Massûfiterna** (en folkstam i Sûdân:[1])

دخلت يومًا على ابى محمّد يَنْدَكان المسّوفى الذى قدمنا فى صحبته فوجدته قاعدًا على بساط وفى وسط داره سرير مُظلّل عليه امرأة معها رجل قاعد وهما يتحدّثان فقلت له ما هذه المرأة هى زوجتى فقلت وما الرجل الذى معها منها فقال هو صاحبها . . . . . فعجبت من رُعونته وانصرفت عنه . . . .

"Jag inträdde en dag i Abû Muhammad Jandakâns boning, Massûfiten, i hvars sällskap vi anländt [till staden Iwâlâtin], och fann honom sittande

1) Fr. Ed. T. IV, p. 390.

Digitized by Google

på en matta. Men midt i rummet stod en hvilobädd med omhängen, och på den sutto en quinna och en man bredvid hvarandra och samspråkade. Jag frågade Abû Muhammad: "Hvem är denna quinna?" — "Det är min hustru," svarade han. — "Och den der karlen, som sitter bredvid henne, hvad har han med henne att skaffa?" — "Det är *hennes vän*." [1]) Jag förvånades öfver hans stupiditet och aflägsnade mig."

II.

Ibn Batûtahs, eller snarare Ibn Djusais språk, — hvilket man, oafsedt stilistiska egenheter, såsom t. ex. användandet af en plur. majest., torde kunna finna tillhöra en jemförelsevis yngre period redan deraf, att Alif conjunct. i 7:de och följ. former af verbet icke blott efter artikelns Lâm utan äfven oftast eljest erhåller Hamsah och vocal, — är i filologiskt hänseende i allmänhet enkelt och lättfattligt, i synnerhet der han förtäljer sjelfva resans förlopp eller uppehåller sig vid meddelandet af en anekdot. Dock äro en mängd ställen skrifna på den af Araberna med mycken förkärlek omfattade rimmade prosan "*et présentent*", säger Fr. Ed. (Préface, p. XXXII), "*de grandes difficultés*". Såsom sådana räknar Fr. Ed. största delen af företalet och de passager, hvarmed författaren inleder beskrifningen på större städer såsom Alexandria, Makkah m. fl. Äfven erbjuda de talrikt inskjutna, oftast ur obekanta poemer hämtade verserna mången svårighet, beroende derpå, att de, lösryckta från sitt egentliga sammanhang, ofta gifva en mening, hvars anspelning ej är rätt tydlig. Dessa verser äro nästan alltid af Ibn Djusai instuckna, dels för att göra berättelsen mera omvexlande, dels egentligen för att efter arabiska författares vana lysa med bildning och beläsenhet. Men en svårighet af större betydenhet ligger deri, att författaren användt ord lånade från Sûfiternas [2]) tekniska språk och naturligen ännu oftare ord, som blott finnas i Norra Afrikas idiom, åtminstone i den betydelse, som Ibn Batûtahs

---

1) Man ser. att det arabiska *sâhib* här, mutatis mutandis, till begreppet motsvarar det italienska *cicisbéo*, med hvilket det ock har en viss likhet i formen. — 2) Orientens mystici, (jfr nott. 195, 46 och 152).

Digitized by Google

text synes ge dem. När härtill kommer, att författaren öfverallt berör religiösa, historiska, geografiska, litterära och naturvetenskapliga förhållanden, hvilka för flertalet läsare torde vara mindre bekanta, så måste följande omdöme af de franska editorerna (Préface p. XXVI): "*Peu d'auteurs réclament, aussi impérieusement que le nôtre, le secours d'un commentaire,*" — synas ganska berättigadt. Då emellertid den plan, Société Asiatique en gång fastställt för sin "*Collection d'ouvrages orientaux*" uteslöt alla commentarier, utlofvade de franska editorerna att låta arbetet åtföljas af en "index philologique", som skulle upptaga alla i arbetet befintliga nya ord och betydelser och, så vidt ske kunde, styrka dessa med parallelställen ur andra författare, — och af en "index onomastique," som skulle, dels genom kortfattade notiser, dels genom hänvisningar till de källor, man hade att rådfråga, innehålla alla nödiga upplysningar om de af Ibn Batûtah omnämnda personer och orter. Man inser lätt, i hvilken hög grad dessa indices skulle hafva bidragit att underlätta ett arbete af den art, som det närvarande, men emellertid hafva de af för mig obekant anledning uteblifvit. Hvilken ringa ersättning härför lemnas af de vid slutet af hvarje del af Fr. Ed. vidfogade "Variantes et Notes," torde man kunna finna deraf, att för den del af Ibn Batûtahs arbete, som läses i denna afhandling, dessa noter inskränka sig till meddelande af fyra läsarts-varianter. Journal Asiatique innehåller i årgångarne 1843—1852 flerfaldiga uppsatser af utmärkta orientalister, De Sacy, De Slane m. fl., tjenande att belysa dels Ibn Batûtahs arbete i sin helhet dels serskilda delar deraf, och framförallt värderik i detta afseende är synbarligen Cherbonneaus i Januari- och Junihäftena 1849 intagna afhandling "*Définition lexigraphique de plusieurs mots usités dans le langage de l'Afrique Septentrionale.*" Men då Journal Asiatique (mirabile dictu) ej finnes på härvarande bibliothek, har jag blott haft den ej helt och hållet oblandade glädjen att finna de franska editorerna försäkra sig hafva af dessa uppsatser hämtat en betydande hjelp i sitt arbete. Af föregående editioner af Ibn Batûtahs arbete har jag blott haft tillfälle att se de äldre efter afkortade manuscripter utgifna, hvilka på grund deraf ej kunnat vara mig af någon nytta, men deremot icke de sednare, för hvilkas värde och betydenhet författarnes namn är en tillräcklig borgen. Ett annat arbete, hvilket jag

Digitized by Google

af flera hänvisningar funnit skulle hafva lemnat mig mången behöflig filologisk upplysning, är De Sacys Anthologie grammaticale arabe, men äfven detta saknas på universitetets bibliothek.

Alla dessa förhållanden har jag trott mig kunna anföra, dels till förklaring af de luckor och brister, commentaren företer, dels till stöd derför, att jag åt åtskilliga ord gifvit en betydelse, som icke egentligen förefinnes i de lexika, jag begagnat (Freytags och Golii), och för hvilken jag ej heller kunnat finna någon auctoritet till stöd. Men dessa betydelser har jag då ansett mig kunna otvunget härleda ur de i lexx. gifna och derföre böra föredraga framför Fr. Ed:s stundom afvikande tolkning, med hvilken detta ej har varit möjligt, och har jag alltid i commentaren intagit såväl denna härledning som Fr. Ed:s öfversättning. Blott på två eller tre ställen har denna sistnämnda varit det enda stöd, jag kunnat åberopa för den tolkning, som sammanhanget fordrat. Ty för en stor mängd i lexx. ej befintliga betydelser har jag lyckats vinna auctoritet ur åtskilliga andra källor, dem man finner anförda i commentaren. I afseende på denna vill jag här äfven nämna, att, dels för att completera och bekräfta Ibn Batûtahs fåordiga uppgifter om de städer och orter, han passerat inom Maghrib, dels för att gifva en och annan läsare ett begrepp såväl om dessas utseende under medeltiden som ock om arabiska geografers behandling af sitt ämne i allmänhet, har jag, i likhet med hvad Lee gjort i sitt arbete "Travels of Ibn Batûtah," intagit i commentaren kortfattade notiser om localiteterna och härvid copierat Abû-'l-fidâs berömda arbete *Kitâbu taqwîmi-'l-buldân* [1]), då jag ej haft att tillgå någon användbar edition af Idrîsîs geografi, hvilket arbete i allmänhet synes vara efter vår smak skrifvet med mera talang. För de af Abû-'l-fidâ ej omnämnda orter har jag användt den bekanta geografiska dictionären "*Marâsid*". Dels för behofvets dels blott för consequensens skull har jag utsträckt detta till *alla* i texten om än blott i förbigående omnämnda orter. Att commentaren äfven innehåller de notiser eller hänvisningar, jag kunnat gifva om de i texten vidrörde personerna, är naturligt. — I sammanhang härmed vill jag ock säga några ord om min behandling af texten. Fr. Ed. visar i fråga om vocalsättningen, i enlighet

1) Liber rectæ dispositionis terrarum.

Digitized by Google

med det vanliga bruket, den största sparsamhet (blott vid verserna göres undantag från denna regel), och då, det oaktadt, ganska många vocaler stå rent af öfverflödigt, vill det synas, som hade dessa redan i original-manuscriptet förefunnits. Jag har emellertid tillsatt en mängd vocaler, hufvudsakligen för att beteckna det syntaktiska sammanhanget, hvilket Fr. Ed. högst sällan ansett nödigt, men för öfrigt (naturligen med rättande af anmärkta tryckfel) noggrannt aftryckt Fr. Ed:s text, ehuru jag tyckt mig hafva skäl att förmoda ännu några tryckfel återstå, och hänvisat min tanke derom till commentaren.

Till sist anser jag mig i korthet böra framställa de grunder, jag följt i afseende på transscriptionen af det arabiska alfabetet. Dervid har jag varit ledd af de åsigter, Prof. Brockhaus i sin grundliga behandling af detta ämne framställt [1]. Då jag dock något afvikit från hans transscriptionssätt, är orsaken dertill den, att han, i sitt sträfvande att vinna ett, såvidt möjligt är, gemensamt och rationelt transscriptionsalfabet för alla de språk, som begagna de arabiska karaktererna, naturligen ej kunnat åstadkomma den enkelhet i beteckningen, som, vid afseendet fästadt blott på ett språk, synts mig möjlig.

Hvad först vocalerna beträffar, återger jag dem öfverallt med de tre grundljuden *a*, *i*, *u* och skiljer de långa från de korta genom en circumflex. (Fatḥah, förlängdt genom en annan hvilande consonant än Alif, betecknas med *ḍ*). Diftongerna اَیْ och اَوْ motsvaras af *ai* och *au*. De arabiska consonanterna har jag i allmänhet återgifvit med motsvarande svenska consonanter (och digrafer) och endast med en *punkt* öfver eller under bokstafven utmärkt de skiljaktigheter i uttalet, som förefinnas emellan de begge idiomerna. Från fremmande språk har jag lånat de engelska ljudbeteckningarne *th* (i *think*) för ث, *th* (i *this*) för ذ och *w* (i *we*) för و, samt det tyska *ch* i *Rache*) för خ, men betecknar dessa ljud respective med *th*, *dh*, *w*, och *ch*. Consonanterna ا och

1) Zeitschrift der Deutsch. Morgenl. Gesellsch. 1863, p. 441—543.

Digitized by Google

ع motsvaras af de grekiska *spiritus lenis* och *asper*. Hvad slutligen den diakritiska punkten beträffar, betecknar den, ställd *öfver* bokstafven eller digrafen, i allmänhet ett lenare ljud, något läspande i *ḋh* och *ż* (= det franska z), och lätt hväsande i *ḋj* (= det italienska *g* framför *e* och *i*), men, ställd *under* bokstafven eller digrafen, ett hårdare ljud, antingen en stark aspiration, guttural i *ḥ*, *ch* (ett nästan harklande ljud) och *gh* (en djupt guttural sammansmältning af *g* och *r*) och dental i *ṭh*, eller ett hårdt gomljud i *ṣ*, *ḍ*, *ṭ* och *ḍḥ*. Mitt transscriptionschema för de arabiska consonanterna får då följande utseende:

ا	ب	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر	ز	س	ش	ص	ض	ط
ʼ	b,	t	th,	dj,	ḥ	ch,	d,	ḋh,	r,	ż,	s,	sch,	ṣ,	ḍ	ṭ
ظ	ع	غ	ف	ق	ك	ل	م	ن	ه	و	ى				
ḍḥ	ʻ	ġh,	f,	q,	k,	l,	m,	n,	h,	w,	j.				

De fördelar, jag trott mig finna hos denna transscriptionsmethod framför användandet på vårt modersmål af Brockhaus' eller åtskilliga andra Tyskars för alla de germaniska språken nästan lika brukbara systemer, äro: att färre ljudbeteckningar äro lånade från fremmande språk, att de diakritiska tecknen äro inskränkta till en punkt, att genom punktens placerande mellan digrafens begge consonanter intet serskildt tecken behöfves för att skilja den förra från ett tillfälligt sammanstötande af de sednare, och slutligen att genom punktens läge öfver eller under bokstafven en bestämd antydning gifves om en väsendtlig skiljaktighet i uttalet från modersmålet.

Obs. I följd af den långsamhet, som bokstäfvers punkterande förorsakar i sättarens arbete, har tiden icke tillåtit, att vid Commentarens tryckning använda den ofvannämnde diakritiska punkten vid betecknande af de arabiska bokstäfverna med svenska karakterer.

Digitized by Google

Digitized by Google

الطعام وكل واحد منهم ينوى ان يأكل عنده طعاما او فاكهة او حلوا فيأتى لكل واحد بما نواه وربما كان ذلك فى غير ابآنه ويأتيه الفقهآء لطلب الخطة فيولى ويعزل وذلك كله من امره مستفيض متواتر وقد قصده الملك الناصر مرات بموضعه فخرجت من مدينة الاسكندرية . . . .

Digitized by Google

ارحم الراحمين انّ وليّيَ الله الذى نزّل الكتاب وهو يتولّى الصالحين حسبى الله لا الاه الا هو عليه توكّلت وهو ربّ العرش العظيم وبسم الله الذى لا يضرّ مع اسمه شىء فى الارض ولا فى السمآء وهو السميع العليم له معقّبات من بين يديه ومن خلفه يحفظونه من امر الله ولا حول ولا قوّة الا بالله العلىّ العظيم حكاية ومما جرى بمدينة الاسكندرية سنة سبع وعشرين وبلغنا خبر ذلك بمكة شرّفها الله انه وقع بين المسلمين وتجار النصارى مشاجرة وكان والى الاسكندرية رجل يعرف بالكركى فذهب الى حماية الروم وامر بالمسلمين فحصروا بين فصيلَىْ باب المدينة وأغلق دونهم الابواب نكالا لهم فانكر الناس ذلك واعظموه وكسروا الباب وثاروا الى منزل الوالى فتحصّن منهم وقاتلهم من اعلاه وطيّر الحمام بالخبر الى الملك الناصر فبعث اميرا يعرف بالجمالى ثم اتبعه اميرا يعرف بطوغان جبّارٍ قاسى القلب مُتّهم فى دينه يقال انه كان يعبد الشمس فدخلا اسكندرية وقبضا على كبار اهلها واعيان التجار بها كأولاد الكوبك وسواهم واخذا منهم الاموال الطائلة وجُعلت فى عُنق عماد الدين القاضى جامعة حديد ثم انّ الاميرين قتلا من اهل المدينة ستةً وثلاثين رجلا وجعلوا كلّ رجل قطعتين وصلبوهم صفّين وذلك فى يوم جمعة وخرج الناس على عادتهم بعد الصلاة لزيارة القبور وشاهدوا مصارع القوم فعظمت حسرتهم وتضاعفت أحزانهم وكان فى جملة اولائك المصلوبين تاجر كبير القدر يعرف بابن رواحة وكان له قاعة معدّة للسلاح فمتى كان خوفٌ او قتال جهّز منها المائة والمائتين من الرجال بما يكفيهم من الاسلحة وبالمدينة قاعات على هاذه الصورة لكثير من اهلها فزلّ لسانه وقال للاميرين انا اضمن هاذه المدينة وكلّما يحدث فيها أُطالَب به واحوط على السلطان مرتّبات العساكر والرجال فانكر الاميران قوله وقالا انّما تريد الثورة على السلطان وقتلاه وانما كان قصده رحمه الله اظهار النصح والخدمة للسلطان فكان فيه حتفه وكنت سمعت ايام كونى بالاسكندرية بالشيخ الصالح العابد المنقطع المنفق من الكون ابى عبد الله المرشدى وهو من كبار الاولياء المكاشفين انه منقطعٌ بمنية ابن (بنى) مرشد له هنالك زاوية هو منفرد فيها لا خديم له ولا صاحب ويقصده الامرآء والوزرآء وتأتيه الوفود من طوائف الناس فى كل يوم فيطعمهم

Digitized by Google

الى الآن يقرأونه فى كل يوم وهو هاذا يا الله يا علىّ يا عظيم يا حليم يا عليم
انت ربّى وعلمك حسبى فنعم الربُّ ربّى ونعم الحسب حسبى تنصر من تشآء
وانت العزيز الرحيم نسألك العصمة فى الحركات والسكنات والكلمات والارادات
والخطرات من الشكوك والظنون والاوهام الساترة القلوبَ عن مطالعة الغيوب
فقد ابتلى المومنون وزُلزلوا زلزالا شديدا واذ يقول المنافقون والذين فى
قلوبهم مرض ما وعدنا الله ورسوله الا غرورا فثبّتنا وانصرنا وسخّرْ لنا هاذا
البحر كما سخرت البحر لموسى عم وسخرت النار لابراهيم عم وسخرت الجبال
والحديد لداود عم وسخرت الريح والشياطين والجنّ لسليمان عم وسخر
لنا كلّ بحر هو لك فى الارض والسمآء والملك والملكوت وبحر الدنيا وبحر
الآخرة وسخر لنا كلّ شىء يا من بيده ملكوت كلّ شىء كهيعص انصرنا فانك
خير الناصرين وافتح لنا فانك خير الفاتحين واغفر لنا فانك خير الغافرين
وارحمنا فانك خير الراحمين وارزقنا فانك خير الرازقين واهدنا ونجّنا من
القوم الظالمين وهَبْ لنا ريحا طيّبة كما هى فى علمك وانشرها علينا من خزائن
رحمتك واحملنا بها حملَ الكرامة مع السلامة والعافية فى الدين والدنيا
والآخرة انّك على كلّ شىء قدير اللهم يسّرْ لنا امورنا مع الراحة لقلوبنا
وابداننا والسلامة والعافية فى ديننا ودنيانا وكن لنا صاحبا فى سفرنا وخليفةً
فى اهلنا واطمس على وجوه اعدائنا وامسخهم على مكانتهم فلا يستطيعون
المضىّ ولا المجىء الينا ولو نشآء لطمسنا على اعينهم فاستبقوا الصراط فأنّى
يبصرون ولو نشآء لمسخناهم على مكانتهم فما استطاعوا مضيا ولا يرجعون
يس شاهت الوجوه عم وعنت الوجوه للحىّ القيّوم وقد خاب من حمل
ظلما طس حم عسق مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان حم
حم حم حم حم حم حم حم الامر وجآء النصر فعلينا لا ينصرون حم تنزيل
الكتاب من الله العزيز العليم غافر الذنب وقابل التوب شديد العقاب ذى
الطول لا الاه الا هو اليه المصير بسم الله بابنا تبارك حيطاننا يس سقفنا
كهيعص كفايتنا حم عسق حمايتنا فسيكفيكهم الله وهو السميع العليم
سترُ العرش مسبول علينا وعين الله ناظرة الينا بحول الله لا يُقدر علينا والله
من ورائهم محيط بل هو قرآن مجيدٌ فى لوح محفوظ فالله خير حفظا وهو

Digitized by Google

ولم يحجّ تلك السنة ومنهم الامام العالم الزاهد الورع الخاشع برهان الدين الاعرج من كبار الزهّاد وأفراد العباد لقيته ايامَ مقامى بالاسكندرية واقمت فى ضيافته ثلاثا

ذكر كرامة له دخلت عليه يوما فقال لى اراك تحبّ السياحة والجولان فى البلاد فقلت له نعم انّى احبّ ذلك ولم يكن حينئذ خطر بخاطرى التوغّل فى البلاد القاصية من الهند والصين فقال لا بدّ لك إن شآء الله من زيارة اخى فريد الدين بالهند واخى ركن الدين زكريآء بالسند واخى برهان الدين بالصين فاذا بلغتهم فأبلغهم منّى السلام فعجبتُ من قوله وأُلقى فى رُوعى التوجّه الى تلك البلاد ولم أزلْ أجول حتّى لقيت الثلاثة الذين ذكرهم وأبلغتهم سلامه ولما ودعته زوّدنى دراهم لم تزل عندى محوطة ولم أحتج بعدُ الى إنفاقها الى ان سلبها منّى كفارُ الهنود فيما سلبوه لى فى البحر ومنهم الشيخ ياقوت الحبشى من افراد الرجال وهو تلميذ ابى العبّاس المرسى وابو العبّاس المرسى تلميذ ولىّ الله تعالى ابى الحسن الشاذلى الشهير ذى الكرامات الجليلة والمقامات العالية

كرامة لابى الحسن الشاذلى اخبرنى الشيخ ياقوت عن شيخه ابى العبّاس المرسى انّ ابا الحسن كان يحجّ فى كلّ سنة ويجعل طريقه على صعيد مصر ويجاور بمكة شهرَ رجب وما بعده الى انقضآء الحجّ ويزور القبر الشريف ويعود على الدرب الكبير الى بلده فلما كان فى بعض السنين وهى آخرُ سنة خرج فيها قال لخديمه استصحبْ فأسا وقفّة وحَنوطا وما يجهّز به الميّتُ فقال له الخديم ولمَ ذا يا سيّدى فقال له فى حُميثرا سوف ترا وحميثرا فى صعيد مصر فى صحرآء عيذابَ وبها عين ماء زُعاق وهى كثيرة الضِباع فلمّا بلغا حميثرا اغتسل الشيخ ابو الحسن وصلّى ركعتيْن وقبضه الله عزّ وجلّ فى آخر سجْدة من صلاته ودُفن هناك وقد زرتُ قبره وعليه قبرية مكتوبٌ فيها اسمه ونسبه متّصلا الى الحسن بن على عمرَ

ذكر حزْب البحر المنسوب اليه كان يسافر فى كلّ سنة كما ذكرناه على صعيد مصر وبحر جُدّة فكان اذا ركب السفينة يقرأه فى كلّ يوم وتلامذته

Digitized by Google

حكاية يذكر ان جدّ القاضى فخر الدين الريغى كان من اهل ريغة واشتغل بطلب العلم ثم رحل الى الحجاز فوصل الاسكندرية بالعشىّ وهو قليل ذات اليد فاحبّ ان لا يدخلها حتى يسمع فألا حسنا فقعد قريبا من بابها الى ان دخل جميع الناس وجاء وقت سدّ الباب ولم يبقَ هنالك سواه فاغتاظ الموكّل بالباب من ابطائه وقال له متهكّما أدخل يا قاضى فقال قاضى ان شآء الله ودخل الى بعض المدارس ولازم القرآءة وسلك طريق الفضلآء فعظم صيته وشهر اسمه وعرف بالزهد والورع واتّصلت اخباره بملك مصر واتفق ان توفّى قاضى الاسكندرية وبها اذ ذاك الجمّ الغفير من الفقهآء والعلمآء وكلهم متشوّف للولاية وهو من بينهم لا يتشوّف لذلك فبعث اليه السلطان بالتقليد وهو ظهير القضآء واتاه البريد بذلك فامر خديمه ان ينادى فى الناس من كانت له خصومة فليحضر لها وقعد للفصل بين الناس فاجتمع الفقهآء وسواهم الى رجل منهم كانوا يظنّون ان القضاء لا يتعدّاه وتفاوضوا فى مراجعة السلطان فى امره ومخاطبته بان الناس لا يرتضونه وحضر لذلك احد الحذاق من المنجّمين فقال لهم لا تفعلوا ذلك فانّى عدّلت طالع ولايته وحقّقته فظهر لى انه يحكم اربعين سنة فأضربوا عمّا همّوا به من المراجعة فى شانه وكان امره على ما ظهر للمنجّم وعرف فى ولايته بالعدل والنزاهة ومنهم وجيه الدين الصنهاجى من قضاتها مشتهر بالعلم والفضل ومنهم شمس الدين ابن بنت التنّيسى فاضل شهير الذكر ومن الصالحين بها الشيخ ابو عبد الله الفاسى من كبار اوليآء الله تعالى يذكر انه كان يسمع ردّ السلام عليه اذا سلّم من صلاته ومنهم الامام العالم الزاهد الخاشع الورع خليفة صاحب المكاشفات؞

كرامة له اخبرنى بعض الثقات من اصحابه قال رأى الشيخ خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم فى النوم فقال له يا خليفة زُرنا فرحل الى المدينة الشريفة واتى المسجد الكريم فدخل من باب السلام وحيّا المسجد وسلم على رسول الله صلعم وقعد مستندا الى بعض سوارى المسجد ووضع رأسه على رُكبتيه وذلك يسمّى عند المتصوّفة الترفيق فلما رفع رأسه وجد اربعة أرغفة وآنية فيها لبن وطبقا فيه تمر فأكل هو واصحابه وانصرف عائدا الى الاسكندرية

Digitized by Google

عن شجراتها سموّا وارتفاعا وهو قطعة واحدة محكمة النحت قد أقيم على قواعد حجارة مربعة أمثال الدكاكين العظيمة ولا تعرف كيفية وضعه هنالك ولا يتحقق من وضعه قال ابن جزى اخبرنى بعض اشياخى الرحّالين ان احد الرماة بالاسكندرية صعد الى أعلى ذلك العمود ومعه قوسه وكنانته واستقرّ هنالك وشاع خبره فاجتمع الجمع الغفير لمشاهدته وطال العجب منه وخفى على الناس وجه احتياله واظنّه كان خائفا او طالبَ حاجة فأنتج له فعله الوصولَ الى قصده لغرابة ما اتى به وكيفيّةُ احتياله فى صعوده انه رمى بنشّابة قد عقد بفوقها خيطا طويلا وعقد بطرف الخيط حبلا وثيقا فتجاوزت النشّابة اعلا العمود معترضة عليه ووقعت من الجهة الموازية للرامى فصار الخيط معترضا على اعلى العمود فجذبه حتى توسّط الحبل اعلى العمود مكانَ الخيط فاوثقه من احدى الجهتين فى الارض وتعلّق به صاعدا من الجهة الاخرى واستقرّ بأعلاه وجذب الحبل واستصحب من احتمله فلم يهتد الناس لحيلته وعجبوا من شانه رجع وكان امير الاسكندرية فى عهد وصولى اليها يسمى بصلاح الدين وكان فيها ايضا فى ذلك العهد سلطان افريقية المخلوع وهو زكرياء ابو يحيى بن احمد بن ابى حفص المعروف باللحيانى وامر الملك الناصر بانزاله بدار السلطنة من اسكندرية واجرى له ماية درهم فى كلّ يوم وكان معه اولاده عبد الواحد ومصرى واسكندرى وحاجبه ابو زكرياء بن يعقوب ووزيره ابو عبد الله بن ياسين وبالاسكندرية توفّى اللحيانى المذكور وولده الاسكندرى وبقىَ مصرى بها الى اليوم قال ابن جزى من الغريب ما اتّفق من صدق الزجر فى أسمىَ ولدىْ اللحيانى الاسكندرى ومصرى فمات الاسكندرى بها وعاش مصرى دهرا طويلا بها وهى من بلاد مصر رجع وتحوّل عبد الواحد لبلاد الاندلس والمغرب وافريقية وتوفّى هنالك بجزيرة جربة ٭

ذكر بعض علماء الاسكندرية فمنهم قاضيها عماد الدين الكندى امام من ائمة علم اللسان وكان يعتمّ بعمامة خرقت المعتادَ للعمايم لم ار فى مشارق الارض ومغاربها عمامةً أعظمَ منها رايته يوما قاعدا فى صدر محراب وقد كادت عمامته ان تملأ المحراب ومنهم فخر الدين بن الريغى وهو ايضا من القضاة بالاسكندرية فاضل من اهل العلم ٭

Digitized by Google

المحروس، والقطر المأنوس، العجيبة الشان، الاصيلة البنيان، بها ما شئت من تحسين وتحصين، ومآثر دنيا ودين، كرمت مغانيها، ولطفت معانيها، وجمعت بين الضخامة والاحكام مبانيها، فهى الفريدة تجلّا سناها، والخريدة تجلّى فى حلاها، الزاهية بجمالها المغرب، الجامعة لمفترق المحاسن لتوسّطها بين المشرق والمغرب، فكل بديعة بها اجتلاؤها، وكل طرفة فاليها انتهاؤها، وقد وصفها الناس فاطنبوا، وصنّفوا فى عجائبها فأغربوا، وحسب المشرّف الى ذلك، ما سطره ابو عبيد فى كتاب المسالك،

ذكر ابوابها ومرساها ولمدينة الاسكندرية اربعة ابواب باب السدرة واليه يشرع طريق المغرب وباب رشيد وباب البحر والباب الاخضر وليس يفتح الا يوم الجمعة فيخرج الناس منه الى زيارة القبور ولها المرسى العظيم الشان ولم ار فى مراسى الدنيا مثله الا ما كان من مرسى كولم وقاليقوط ببلاد الهند ومرسى الكفّار بسوداق ببلاد الاتراك ومرسى الزيتون ببلاد الصين وسيقع ذكرها،

ذكر المنار قصدت المنار فى هذه الوجهة فرايت احد جوانبه متهدّما وصفته انه بناء مربّع ذاهب فى الهواء وبابه مرتفع على الارض وإزاء بابه بناء بقدر ارتفاعه وضعت بينهما الواح خشب يعبر عليها الى بابه فاذا أزيلت لم يكن له سبيل وداخل الباب موضع لجلوس حارس المنار وداخل المنار بيوت كثيرة وعرض الممرّ بداخله تسعة اشبار وعرض الحايط عشرة اشبار وعرض المنار من كلّ جهة من جهاته الاربع مائة واربعون شبرا وهو على تلّ مرتفع ومسافة ما بينه وبين المدينة فرسخ واحد فى برّ مستطيل يحيط به البحر من ثلاث جهات الى ان يتّصل البحر بسور البلد فلا يمكن التوصّل الى المنار فى البرّ الا من المدينة وفى هاذا البرّ المتّصل بالمنار مقبرة الاسكندرية وقصدت المنار عند عودى الى بلاد المغرب عام خمسين وسبعماية فوجدته قد استولى عليه الخراب بحيث لا يمكن دخوله ولا الصعود الى بابه وكان الملك الناصر رحمه الله قد شرع فى بناء منار مثله بازائه فعاقه الموت عن اتمامه،

ذكر عمود السوارى ومن غرايب هاذه المدينة عمود الرخام الهائل الذى بخارجها المسمّى عندهم بعمود السوارى وهو متوسّط فى غابة نخل وقد امتاز

Digitized by Google

صفاقس لا صفا عيش لساكنها
ولا سقى ارضها غيث اذا انسكبا
ناهيك من بلدة من حلّ ساحتها
عانا بها العاديين الروم والعربا
كم ضلّ فى البرّ مسلوبا بضاعته
وبات فى البحر يشكو الأسر والعطبا
قد عاين البحر من لوم لقاطنها
فكلّما همّ ان يدنو لها هربا

رجع ثم وصلنا الى مدينة قابس ونزلنا بداخلها واقمنا بها عشرا لتوالى نزول الامطار قال ابن جزى فى ذكر قابس يقول بعضهم

لَهْفى على طيب ليال خَلَتْ   بجانب البَطْحاء من قابس
كأنّ قلبى عند تذكارها   جُذْوة نار بيَدَىْ قابس

رجع ثم خرجنا من مدينة قابس قاصدين اطرابلس وصحبنا فى بعض المراحل اليها نحو مائة فارس او يزيدون وكان بالركب قوم رُماة فهابتهم العرب وتحامت مكانهم وعصمنا الله منهم واظلّنا عيد الأضحى فى بعض تلك المراحل وفى الرابع بعده وصلنا الى مدينة اطرابلس فاقمنا بها مدّة وكنت عقدت بصفاقس على بنت لبعض أمناء تونس فبنيت عليها باطرابلس ثم خرجت من اطرابلس اواخرَ شهر المحرّم من عام ستّة وعشرين ومعى اهلى وفى صُحبتى جماعة من المصامدة وقد رفعت العَلَم وتقدّمت عليهم واقام الركب فى اطرابلس خوفا من البرد والمطر وتجاوزنا مسلاتة ومسراتة وقصور سرت وهنالك ارادت طوائف العرب الإيقاع بنا ثم صرفتهم القدرة وحالت دون ما راموه من اذايتنا ثم توسّطنا الغابة وتجاوزناها الى قصر برصيص العابد الى قُبّة سلّام وادركنا هنالك الركب الذين تخلّفوا باطرابلس ووقع بينى وبين صهرى مُشاجَرة اوْجبتْ فراقَ بنته وتزوّجت بنتا لبعض طلَبَة فاس وبنيت بها بقصر الزعافية وأوْلمت وليمة حبست لها الركب يوما واطعمتهم ثم وصلنا فى اوّل جُمادَى الأولى الى مدينة الاسكندرية حرسها الله وهى الثغر

Digitized by Google

ابى زكريا يحيى بن عبد الواحد بن ابى حفص رحمه الله وكان بتونس جماعة من اعلام العلماء منهم قاضى الجماعة بها ابو عبد الله محمد بن قاضى الجماعة ابى العبّاس احمد بن محمد بن حسن بن محمد الانصارى الخزرجى البلنسى الاصل ثم التونسى هو ابن الغمّاز ومنهم الخطيب ابو اسحاق ابراهيم بن حسين بن على بن عبد الرفيع الربْعى وولى ايضا قضاء الجماعة فى خمس دول ومنهم الفقيه ابو على عمر بن على بن قدّاح الهوارى وولى ايضا قضاءها وكان من اعلام العلماء ومن عوائده انه يستند كلّ يوم جمعة بعد صلاتها الى بعض اساطين الجامع الاعظم المعروف بجامع الزيتونة ويستفتيه الناس فى المسائل فلما افتى فى اربعين مسألةً انصرف عن مجلسه ذلك واظلّنى بتونس عيد الفطر فحضرت المصلّى وقد احتفل الناس لشهود عيدهم وبرزوا فى اجمل هيئة واكمل اشارة ووفى السلطان ابو يحيى المذكور راكبا وجميع اقاربه و خواصّه وخدّام مملكته مشاةً على اقدامهم فى ترتيب عجيب وصُلّيت الصلاة وانقضت الخطبة وانصرف الناس الى منازلهم وبعد مدّة تعيّن ركبُ الحجاز الشريف شيخه يعرف بابى يعقوب السوسى من اهل اقلى من بلاد افريقية واكثره المصامدة فقدّمونى قاضيا بينهم وخرجنا من تونس فى اواخر شهر ذى القعدة سالكين طريق الساحل فوصلنا الى بلدة سوسة وهى صغيرة حسنة مبنيّة على شاطئ البحر بينها وبين مدينة تونس اربعون ميلا ثم وصلنا الى مدينة صفاقس وبخارج هذه البلدة قبر الامام ابى الحسن اللخمى المالكى مولّف كتاب التبصرة فى الفقه قال ابن جزى فى بلدة صفاقس يقول على بن حبيب التنوخى

سُقْيا لارض صفاقس ذات المصانع والمصلاّ
محْيا القُصَيْرُ الى الخليج فقصرُها السامى المعلاّ
بَلَد يكا يقول حين تزوره اهلا وسهلا
وكانّه والبحر يحسر تارة عنه ويملا
صبّ يريد زيارةً فاذا رأى الرُقباء ولّا

وفى عكس ذلك يقول الاديب البارع ابو عبد الله محمد بن ابى تميم وكان من المجدّين المكثرين

Digitized by Google

وتصحبنا خفيفا فانّنا نجدّ السير خوف مَعَرّة العرب فى الطريق ففعلت هذا واعارنى ما وعد به جزاه الله خيرا وكان ذلك اوّلَ ما ظهر لى من الألطاف الالاهيّة فى تلك الوَجْهة الحجازيّة وسرنا الى ان وصلنا الى مدينة قسنطينة فنزلنا خارجها واصابنا مَطَر جَوْد اضطرّنا الى الخروج عن الاخبية ليلا الى دُورٍ هنالك فلما كان من الغد تلقّانا حاكم المدينة وهو من الشرفاء الفضلاء يسمّى بابى الحسن فنظر الى ثيابى وقد لوّثها المطر فامر بغَسْلها فى داره وكان الاحرام منها خَلَقا فبعث مكانه احراما بعلبكيّا وصرّ فى احد طَرَفَيْه دينارين من الذهب فكان ذلك اوّل ما فُتح به علىّ فى وجهتى ورحلنا الى ان وصلنا مدينة بونة ونزلنا بداخلها واقمنا بها اياما ثم تركنا بها مَن كان فى صحبتنا من التجار لاجْل الخوف فى الطريق وتجرّدْنا للسير وواصلنا الجدّ واصابتنى الحُمّا فكنت اشدّ نفسى بعمامة فوق السَرْج خوف السقوط بسبب الضَعْف ولا يُمكننى النزولُ من الخوف الى ان وصلنا مدينة تونس فبرز اهلها للقآء الشيخ ابى عبد الله الزبيدى ولقاء ابى الطيّب ابن القاضى ابى عبد الله النفزاوى فاقبل بعضهم على بعض بالسلام والسؤال ولم يسلّم علىّ احدٌ لعَدَم معْرفتى بهم فوجدت من ذلك فى النفس ما لم أملك معه سوابقَ العَبْرة واشتدّ بُكاءى فشعر بحالى بعض الحُجّاج فاقبل علىّ بالسلام والإيناس وما زال يؤنسنى بحديثه حتى دخلت المدينة ونزلت منها بمدرسة الكُتبيّين قال ابن جزى اخبرنى شيخى قاضى الجماعة اخطبُ الخطبآء ابو البركات محمد بن محمد بن ابراهيم السلمى هو ابن الحاجّ البلفيقى انه جرى له مثلُ هاذه الحكاية قال قصدت مدينة بلش من بلاد الاندلس فى ليلة عيد برسم رواية الحديث المسلسل بالعيد عن ابى عبد الله ابن الكماد وحضرت المصلّى مع الناس فلما فُرغت الصَلاة والخُطْبة اقبل الناس بعضهم على بعض بالسلام وانا فى ناحية لا يسلّم علىّ احد فقصد الىّ شيخ من اهل المدينة المذكورة واقبل علىّ بالسلام والإيناس وقال نظرت اليك فرايتك منتبذا عن الناس لا يسلم عليك احد فعرفت انك غريب فاحببت ايناسك جزاه الله خيرا رجع

ذكر سلطان تونس وكان سلطان تونس عند دخولى اليها السلطان ابو يحيى ابن السلطان ابى زكريا يحيى ابن السلطان ابى اسحاق ابراهيم ابن السلطان

Digitized by Google

الى يوم الدين؟ فوصلتُ مدينة تلمسانَ وسلطانها يومئذ ابو تاشفينَ عبد الرحمن بن موسى بن عُثمانَ بن يَغْمُراسنَ بن زيانَ ووافقتُ بها رسولَيْ ملك افريقية السلطان ابى يحيى رحمه الله وهما قاضى الانكحة بمدينة تونسَ ابو عبد الله محمد بن ابى بكر بن على بن ابراهيم النفْزاوى والشيخ الصالح ابو عبد الله محمد بن الحسيْن بن عبد الله القرشى الزبيدى بضم الزاى نسبة الى قرية بساحل المهدية وهو احد الفضلاء وفاته عام اربعين وفى يوم وصولى الى تلمسان خرجا عنها الرسولان المذكوران فأشار علىّ بعض الاخوان بمرافقتهما فاستخرت الله عزّ وجلّ فى ذلك واقمت بتلمسان ثلاثا فى قضاء مأربى وخرجت أجدّ السيْر فى آثارهما فوصلت مدينة مليانة وادركتهما بها وذلك فى ابان القَيْظ فلحق الفقيهيْن مرض اقمنا بسببه عشرا ثم ارتحلنا وقد اشتدّ المرض بالقاضى منهما فاقمنا ببعض المياه على مَسافة اربعة اميال من مليانة ثلاثا وقضى القاضى نَحْبَه ضُحَى اليوم الرابع فعاد ابنه ابو الطيّب ورفيقه ابو عبد الله الزبيدى الى مليانة فقبروه بها وتركتهم هنالك وارتحلت مع رفْقة من تجار تونس منهم الحاجّ مسْعود بن المنتصر والحاج العَدوْلى ومحمد بن الحجر فوصلنا مدينة الجزاير واقمنا بخارجها اياما الى ان قدم الشيخ ابو عبد الله وابن القاضى فتوجّهْنا جميعا على مَتيجة الى جبل الزان ثم وصلنا الى مدينة بجاية فنزل الشيخ ابو عبد الله بدار قاضيها ابى عبد الله الزواوى ونزل ابو الطيب ابن القاضى بدار الفقيه ابى عبد الله المفسّر وكان امير بجاية اذذاك ابا عبد الله محمد بن سيد الناس الحاجب وكان قد توُفّى من تجار تونس الذين صحبْتهم من مليانة محمد بن الحجر الذى تقدّم ذكره وترك ثلاثة آلاف دينار من الذهب واوْصى بها لرجل من اهل الجزاير يعرف بابن حديدةَ ليوصلها الى ورَثته بتونس فانتهى خبره لابن سيد الناس المذكور فانتزعها من يده وهاذا اوّل ما شاهدته من ظُلْم عُمّال الموحّدين وولاتهم ولما وصلنا الى بجاية كما ذكرته اصابتْنى الحُمّا فاشار علىّ ابو عبد الله الزبيدى بالاقامة فيها حتى يتمكن البُرْء منى فأبيْت وقلت إن قضى الله عزّوجلّ بالموت فتكون وفاتى بالطريق وانا قاصد ارضَ الحجاز فقال لى أمّا إن عزمت فبعْ دابّتك وثِقْلَ المتاع وانا أُعيرك دابّة وخِباء

Digitized by Google

حقيقة ذلك ولا إختبار، على انه سلك فى اسناد صحاحها أقْوَمَ المسالك، وخرج عن عُهْدة سائرها بما يُشعر من الالفاظ بذلك، وقيّدتُ المُشْكِل من اسمآء المواضع والرجال بالشَكْل والنَقط، ليكون انفع فى التصحيح والضَبْط، وشرحت ما امكننى شرحه من الاسمآء العجمية لانها تلْتبس بعجمتها على الناس، ويُخطى فى فكّ مُعَمّاها معهودُ القياس، وانا أرْجو ان يقعَ ما قصدته من المقام العَلى أيّده الله بمَحَلّ القبول، وأبلُغَ من الاغْضآء عن تقصيره المأمول، فعوايدهم فى السَماح جميلة، ومكارمهم بالصفح عن الهَفوات كفيلة، والله تعالى يُديم لهم عادةَ النصر والتمكين، ويُعرِفهم عوارف التأييد والفَتح المبين،

قال الشيخ ابو عبد الله كان خروجى من طنجة مَسْقِط رأسى فى اليوم الخميس الثانى من شهر الله رَجَب الفَرْد عام خمسة وعشرين وسبعماية معتمدا حجّ بيْت الحرام، وزيارة قبْر الرسول عليه افضل الصلاة والسلام، منفردا عن رفيق آنَس بصُحْبته، وركْبِ اكون فى جُمْلته، لباعثٍ من النفس شديد العزايم، وشوْق الى تلك المعاهد الشريفة كامنٍ فى الحيَازيم، فجزمتُ امرى على هجر الاناث من الاحباب والذكور، وفارقت وطنى مفارقةَ الطيُور للوُكور، وكان والدَىَّ بقيْد الحياة فتحمّلت لبُعْدهما وصَبا، ولَقيت كما لقيا من الفراق نَصَبا، وسنّى يومئذ ثنْتان وعشرون سنة قال ابن جزى اخبرنى ابو عبد الله بمدينة غرْناطة ان مولده بطنجة فى يوم الاثنيْن السابعِ عشرَ من رجب الفرد سنةَ ثلاثٍ وسبعماية رجع وكان إرتحالى فى ايّام امير المومنين، وناصرِ الدين، المجاهد فى سبيل رب العالمين، الذى رُوِيَت اخبارُ جوده موْصولةَ الاسناد بالاسناد، وشُهرت آثارُ كرمه شُهْرةً واضحةَ الاشهاد، وتحلّتْ الايّامُ بحُلّى فضله، ورتع الانام فى ظلّ رفقه وعدله، الامام المقدّس ابو سعيد ابن مولانا امير المومنين، وناصر الدين، الذى فلّ حَدّ الشرْك صِدْقُ عزايمه، وأطفأتْ نارَ الكفر جَداولُ صوارمه، وفتكت بعباد الصليب كتايبُه، وكرُمت فى إخلاص الجهاد مذاهبه، الامام المقدّس ابو يوسف بن عبد الحق جدّد الله عليهم رضْوانه، وسقى ضرايحهم المقدّسة من صَوب الحَبآء طَلّه وتَهْتانه، وجزاهم أفضلَ الجزآء عن الاسلام والمسلمين، وابقى المُلْك فى عقبهم

Digitized by Google

معلم، وكان ممن وفد على بابها السامى، وتعدّى أوشالَ البلاد الى بحرها الطامى، الشيخُ الفقيه السائح الثقة الصَدُوق جوّاب الارض، ومخترِق الأقاليم بالطُول والعَرْض، ابو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن ابراهيم اللواتى الطنجى المعروف بابن بطوطة المعروف فى البلاد الشرقية بشمس الدين وهو الذى طاف الارض معتبِرا، وطوى الامصار مختبِرا، وباحث فِرَق الأُمَم، وسبر سِيَر العرب والعجم، ثم القى عصا التَسْيار بهذه الحضرة العلْيا، لما علم ان لها مَزِيّة الفضْل دون شرْط ولا ثُنْيا، وطوى المشارق الى مَطْلِع بدرها بالمغرب، وآثرها على الاقطار ايثارَ التِبرْ على التُرْب، اختيارا بعد طُول اختبارِ البلادِ والخلق، ورَغْبةً فى اللحاق بالطائفة التى لا تزال على الحقّ، فغمره من احسانه الجزيل، وامتنانه الحَفِيّ الحفيل، ما انساه الماضى بالحال واغناه عن طول الترحال، وحقّر عنده ما كان من سواه يستعظمه، وحقّق لَديْه ما كان من فضله يتوهّمه، فنسى ما كان ألِفه من جوَلان البلاد، وظفر بالمرْعى الخَصِب بعد طول الارتياد، ونفذت الاشارة الكريمة بان يمْلى ما شاهده فى رِحْلته من الامصار، وما علِق بحِفْظه من نوادر الاخبار، ويذكر مَن لقيه من ملوك الاقطار، وعلمائها الاخيار، واوليائها الابرار، فأملى من ذلك ما فيه نُزْهة الخواطر، وبَهْجة المسامع والنواظر، من كل غريبة افاد باجتلائها، وعجيبة اطرف بانتحائها، وصدر الامر العالى لعبد مقامهم الكريم، المنقطع الى بابهم، المتشرّف بخدمة جنابهم، محمد بن محمد بن جُزىّ الكَلْبى اعانه الله على خدمتهم، واوْزعه شُكْرَ نِعْمتهم، بان يضمّ اطراف ما املاه، الشيخ ابو عبد الله، من ذلك فى تصنيف يكون على فوائده مشتمِلا، ولنيْل مقاصده مكمّلا، متوخّيا تنقيحَ الكلام وتهذيبه، معتمدا ايضاحه وتقريبه، ليَقع الاستمتاعُ، بتلك الطُرَف، ويعظُم الانتفاع، بدُرّها عند تجريده على الصَدَف، فامتثل ما امر به مبادِرا، وشرع فى مَنهله ليكون بمعوْنة الله على توْفية الغَرض منه صادرا، ونقلت معانى كلام الشيخ ابى عبد الله بألفاظ موفية للمقاصد التى قصدها، موضِحة للمناحى التى اعتمدها، وربّما اوْردتُ لَفظَه على وضعه، فلمْ أُخِلّ بأصْله ولا فرْعه، واوردت جميع ما اورده من الحكايات والاخبار، ولم أتعرّضْ لبَحْث عن

الممدود على الآنام، وحبله الذى به الاعتصام،[10] وفى سلك طاعته يجب الانتظام، فهى التى ابرأت الدين عند اعتلاله، واغمدت سيف العدوان عند انسلاله، واصلحت الايام بعد فسادها، ونفقت سوق العلم بعد كسادها، واوضحت طرق البر عند انهاجها، وسكنت اقطار الارض عند ارتجاجها، واحيت سنن المكارم بعد مماتها، واماتت رسوم المظالم بعد حياتها، واخمدت نار الفتنة عند اشتعالها، ونقضت أحكام البغى عند استقلالها، وشادت مبانى الحق على عمد التقوى، واستمسكت من التوكل على الله بالسبب الاقوى، فلها العز الذى عقد تاجه على مفرق الجوزاء، والمجد الذى جر اذياله على مجرة السماء، والسعد الذى رد على الزمان غض شبابه، والعدل الذى مد على اهل الايمان مديد اطنابه، والجود الذى قطر سحائبه اللجين والنضار، والبأس الذى فيض غمائمه الدم الموار، والنصر الذى نفض كتائبه الأجل، والتأييد الذى بعض غنائمه الدول، والبطش الذى سبق سيفه العذل، والأناة التى لا يمل عندها الامل، والحزم الذى يسد على الاعداء وجوه المسارب، والعزم الذى يفل جموعها قبل قراع الكتائب، والحلم الذى يجنى العفو من ثمر الذنوب، والرفق الذى اجمع على محبته بنات القلوب، والعلم الذى يجلو نوره دياجى المشكلات، والعمل المقيد بالاخلاص والاعمال بالنيات، ولما كانت حضرته العلية مطمح الآمال، ومسرح همم الرجال، ومحط رحال الفضائل، ومثابة أمن الخائف ومنية السائل توخا الزمان خدمتها ببدائع تحفه، وروائع طرفه، فانثال عليها العلماء انثيال جودها على الصفات، وتسابق اليها الأدباء تسابق عزماتها الى العداة، وحج العارفون حرمها الشريف، وقصد السائحون استطلاع مغناها المنيف، ولجأ الخائفون الى الامتناع بعز جنابها، واستجارت الملوك بخدمة ابوابها، فهى القطب الذى عليه مدار العالم، وفى القطع بتفضيلها تساورت بديهة عقل الجاهل والعالم، وعن مآثرها الفايقة يسند صحاح الآثار كل مسلم، وباكمال محاسنها الرائقة يفصح كل

---

10) Qur. III, 98: . . . . واعتصموا بحبل الله

والشمس سراجا، [4] ثم انزل من السماء ماء فأحيا به الارض بعد الممات، [5] وانبت فيها من كلّ الثمرات، وفطر أقطارها بصنوف النبات، وفجر البحرين عذبا فراتا، وملحا أجاجا، [6] واكمل على خلقه الانعام، بتذليل مطايا الأنعام، وتسخير المنشآت كالاعلام، [7] لتمتطوا من صهوة القفر ومتن البحر اثباجا، وصلى الله على سيدنا ومولانا محمد رسوله الذى اوضح للخلق منهاجا، وطلع نور هدايته وقاجا، بعثه الله تعالى رحمة للعالمين، واختاره خاتما للنبيين، [8] وامكن صوارمه من رقاب المشركين، حتى دخل الناس فى دين الله افواجا، وأيّده بالمعجزات الباهرات، وانطق بتصديقه الجمادات، وأحيا بدعوته الرمم البااليات، وفجر من بين أنامله ماء ثجّاجا، [9] ورضى الله تعالى عن المتشرفين بالانتماء اليه اصحابا وآلا وازواجا، المقيمين قناة الدين فلا تخشى بعدهم اعوجاجا، فهم الذين أزروه على جهاد الاعداء، وظاهروه على اظهار الملة البيضاء، وقاموا بحقوقها الكريمة من الهجرة والنصرة والايواء، واقتحموا دونه نار البأس حامية، وخاضوا بحر الموت عجاجا، ونستوهب الله تعالى لمولانا الخليفة الامام امير المومنين، المتوكل على الله ربّ العالمين، المجاهد فى سبيل الله، المؤيد بنصر الله، ابى عنان فارس ابن موالينا الأئمة المهتدين، الخلفاء الراشدين، نصرا يوسع الدنيا واهلها ابتهاجا، وسعدا يكون لزمانة الزمان علاجا، كما وهبة الله بأسا وجودا لم يدع طاغيا ولا محتاجا، وجعل بسيفه وسيبه لكلّ ضيقة انفراجا، وبعد فقد قضت العقول، وحكم المعقول والمنقول، بأنّ هذه الخلافة العلية المجاهدة المتوكلية الفارسية هى ظلّ الله

4) Qur. VI, 97: وهو الذى جعل لكم النجوم لتهتدوا بها فى ظلمات البرّ والبحر, LXXI, 15: وجعل القمر فيهن نورا وجعل الشمس سراجا

5) Qur. XXIX, 63: ولئن سالتهم من نزّل من السماء مآء فاحيا به الارض من بعد موتها . .

6) Qur. XXV, 55: وهو الذى مرج البحرين هذا عذب فرات وهذا ملح اجاج . .

7) Qur. LV, 24: وله المنشآت فى البحر كالاعلام

8) Qur. XXXIII, 40: ولكن رسول الله وخاتم النبيين .

9) Qur. LXXVIII, 14: وانزلنا من المعصرات مآء ثجاجا

Digitized by Google

تحفة النظّار

فى غرائب الامصار وعجائب الاسفار

بسم الله الرحمن الرحيم

قال الشيخ الفقيه العالم الثقة النبيه الناسك الأبرّ وفد الله المعتمر سرف الدين المعتمد فى سياحته على ربّ العالمين ابو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن ابراهيم اللّواتى ثمّ الطنجى المعروف بابن بطوطة رحمة الله ورضى عنه بمنّه وكرمه آمين آمين،

الحمد لله الذى ذلّل الارض لعباده ليسلكوا منها سُبُلا فجاجا،[1] وجعل منها واليها تاراتهم الثلاثَ نَباتا واعادة واخراجا،[2] دحاها بقُدرته فكانت مِهادا للعباد، وأرساها بالأعلام الراسيات والاطواد، ورفع فوقها سَمْك السماء بغير عماد،[3] واطلع الكواكب هداية فى ظُلُمات البرّ والبحر، وجعل القمرَ نورا،

1) Qur'ân, LXVII, 15: هو الذى جعل لكم الارض ذلولا فامشوا فى مناكبها .. , LXXI, 19: لتسلكوا منها سبلا فجاجا

2) Qur. XX, 57: منها خلقناكم وفيها يعيدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى , LXXI, 16, 17: والله انبتكم من الارض نباتا ثم يعيدكم فيها ويخرجكم اخراجا

3) Qur. XIII, 2: الله الذى رفع السموات بغير عمد .. , LXXIX, 28: رفع سمكها فسوّاها

Digitized by Google

En gåfva åt tillsyningsmännen,[1]
innehållande det märkvärdiga, som städerna, och det underbara, som resorna erbjuda.

I Guds, den Nåderikes, den Barmhertiges[2] namn!

Detta är en berättelse af schaichen,[a] den rättslärde, den insigtsfulle, den trovärdige,[3] den namnkunnige, den gudfruktige, den i hög grad välgörande, Guds sändebud,[4] som besökt de heliga orterna,[5] religionens ära, som under sina resor i främmande land satt sin förtröstan till verldarnes herre — Abû ʿAbd Allâh Muhámmad[b] ibn ʿAbd Allâh ibn Muhammad ibn Ibrâhîm[c] al-lawâtî[6] at-tándjî,[d] känd under namn af Ibn Batûtah. — Måtte Gud vara honom nådig och finna behag i honom för sin godhets och sitt ädelmods skull! Amen, Amen!

Lofvad vare Gud, som underlagt jorden sinom tjenare, att de må vandra på hennes[7] vidöppna vägar, och gjort henne till utgångs- och ändpunkt[8] för de trenne skiftena i deras lif: framalstringeu, återvändandet och framdragandet.[e] Han har utsträckt henne genom sin makt, så att hon blifvit en bädd för Hans tjenare, och befästat hen-

a) Egentligen den äldste i en arabisk stam, höfdingen, sedermera en allmän hederstitel, ledare, mästare, lärare, herre. — *b)* Fader till Guds tjenre, den prisade. — *c)* Son af Abraham. — *d)* Af en Lawatah-slägt (berber.), som inflyttat till Tandjah (Tanger). — *e)* Nemligen *af*, *i* och *ur* jorden.

Digitized by Google

ne genom fasta berg och stenmassor. Öfver henne har Han höjt himmelens hvalf utan pelares stöd, låtit stjernorna lysa till vägledning i mörkret öfver land och haf och satt månen till ett ljus och solen till ett bloss. Sedan har Han nedsändt vatten från himmelen och dermed gifvit lif åt jorden efter döden,[a] låtit växa på henne alla slags frukter och fördelat henne i olika zoner genom serskilda slag af alster. Han har har låtit tvenne haf flyta, det ena sött och ljufligt,[9] det andra salt och bittert. Han har fulländat sina välgerningar[10] mot sina skapade varelser genom att göra kamelerna dem underdåniga och göra dem till herrar öfver skeppen, som med fyllda segel likna berg, på det att dessa skulle tjena som dragare midt öfver öknens yta och hafvets rygg.[11]

Må Gud *(taʿâlâ)*[b] välsigna vår herre och mästare, sitt sändebud, Muhammad, som uppenbarat för menniskorna ett rättesnöre och låtit uppgå sin väglednings strålande[12] ljus. Gud *(taʿâlâ)* har skickat honom af barmhertighet med sina skapade varelser och utvalt honom till profeternas insegel. Han har gifvit hans hvässade svärd makt öfver månggudadyrkarnes halsar, så att menniskrna hopvis inträdde i Guds religions gemenskap. Han har understödt honom genom lysande under och gifvit talförmåga åt liflösa ting för att[13] intyga hans sannfärdighet. På hans åkallan har Han gifvit lif åt multnade ben och låtit strömma från sina fingrar flödande vatten.

Må Gud *(taʿâlâ)* finna behag i dem som blifvit adlade genom att hafva stått i något förhållande till honom[c] såsom följeslagare, slägtingar eller gemåler, i dem, som uppresa[14] religionens banér! Och ej må du frukta att i deras fotspår vandra på en krokig väg. Det är de, som hafva styrkt honom till[15] det heliga kriget mot fienderna, hjelpt honom att föra den glänsande religionen till seger, och fullgjort dess upphöjda fordringar: (jag tänker här på)[16] flykten, biståndet och gästfriheten.[d] Till hans skydd hafva de störtat sig i motgångens lågande eld och kastat sig i dödens brusande haf.

---

a) Nemligen torkans död. — *b)* Må han göra sig hög. — må han upphöjd varda. — *c)* Muhammad. — *d)* Allusion på de s. k. *Al-muhâdjir-s* eller Muhammads följeslagare på flykten från Makkah till Madinah, och på *Al-ansâr-s*, eller hans vänner i sistnämnde stad (Fr. Ed.).

Vi bedja Gud *(ta'âlâ)*, att åt vår herre chalîfen, imâmen,[17] de rättrognes furste, som förlitar sig på Gud, verldarnes herre, och kämpar den heliga striden på Guds väg, den med Guds bistånd omgjordade, Abû 'Inân[a)] Fâris,[b)] [18] ättling af våra herrar, de rätt vägledde imâmerna,[19] de rätta chalîferna, gifva en seger,[20] som kommer verlden och dess folk att svälla af fröjd, en lycka, som blifver mot tidens vedermödor ett läkemedel; såsom Han har gifvit honom en kraft och en gifmildhet, som hvarken lemnar rättskränkaren eller[21] den behöfvande ur sigte, och genom hans[22] svärd och frikostighet skaffat lisa åt allt betryck. Och sedan har förståndet bestämt, och insigten och traditionen afgjort, att detta höga, för Islâm kämpande, på Gud förtröstande farîsiska chalîfat är[23] Guds skugga utsträckt öfver allt skapadt och Hans band, vid hvilket man fast håller; och att[24] i Hans lydnads garn[25] måste man inflätad blifva. Det är denna regering, som läkt religionen under dess sjukdom, som bragt orättvisan att sticka svärdet i skidan, då hon dragit[26] det derutur, som förbättrat tiden[27] efter dess förfall, som gifvit lif åt vetenskapens marknad efter dess ödesmål, som i ljuset framdragit fromhetens bruk, då de råkat i glömska, som gifvit ro åt verldens delar, då de varit upprörda af stormar, som väckt till lif de redan utdöda traditionella föreskrifterna om en välgörande vandel, som utplånat de rättsvidriga påbud, som voro gällande,[c)] som dämpat oenighetens eld, då den stod i låga, som tillintetgjort tyranniets system,[28] just då det stolt höjde sitt hufvud, som uppfört[29] sanningens byggnad på gudsfruktans pelare och fästat sig på grund af[30] sin tillit till Gud vid det starkaste band. — Hon eger en makt, som satt sin krona på Orions hjessa, en ära, som dragit sitt mantelsläp öfver himmelens vintergata, en lycka, som återgifvit åt seklet en ny ungdom,[31] en rättvisa, som utsträcker öfver Trons folk sitt vida tält, en välgörenhet, hvars regnmoln vattnar både träd och fallna blad,[32] ett mod, hvars molntäcke utgjuter strömmar af blod, en seger, hvars härar svänga dödens glaf, ett gudomligt bistånd, i hvars byte hela riken utgöra delar, en kraft, hvars svärd förekommer tadlet, ett tålamod, som ej tröttnar att hoppas, en klokhet som stänger

a) Tygel. — *b)* Ryttare (Perser). — *c)* Eller de spår, som rättskränkande tilltag lemnat efter sig.

Digitized by Google

för fienderna tillträdet till betesmarkerna, en beslutsamhet, som skingrar deras skaror, förr än härarne drabbat tillsamman, en mildhet, som plockar förlåtelsens frukt från syndernas träd, en välvilja, som samlar i sin kärlek alla hjertats känslor, en insigt, hvars ljus upplyser de mörkaste svårigheter, ett handlingssätt, som uppriktighet, och handlingar, som afsigten bestämmer.

Sedan hans höga residens[33] blifvit den punkt, dit förhoppningarne höjas,[34] en betesmark för allas önskningar, en hviloort för alla dygder,[35] en mötesplats för den bäfvandes tillflykt och den bönfallandes åstundan, så föresatte sig ödet att visa sin hyllning[36] genom underbara skänker och sköna sällsyntheter. Dit samla[37] sig derföre de lärda i ett öfver all beskrifning stort antal, dit skynda philologerna[38] i en ifrig täflan, som städse ökar deras skaror, de kunskapsrike vallfärda till dess ärorika helgedom, fromme resande föresätta sig att söka utforska dess utmärkta egenskaper, de rädde taga sin tillflykt till skyddet af dess herrlighets[39] ära, och konungar söka hjelp genom att aflägga sin hyllning vid dess portar, ty der är den axel kring hvilken verldsklotet vänder sig. — Kortligen, genom dess förträfflighet har en ömsesidig täflan kunnat ega rum[40] mellan de improvisatoriska fostren af den olärdes och den lärdes naturgåfvor, på[41] dess lysande minnen stöder hela *Muslim*[a)] [42] traditionernas sannfärdighet, och genom fullkomligheten af dess beundransvärda förtjenster uttrycker sig hvarje lärare med klarhet.

Ibland dem, som kommit till dess höga portar och framträngt öfver ländernas sjöar till dess mäktiga haf, var schaichen, den rättslärde, resenären, den trovärdige, som berest hela jorden och genomströfvat klimaterna på längden och bredden, Abû ʿAbd Allâh Muhammad ibn ʿAbd Allâh ibn Muhammad ibn Ibrâhîm al-lawâtî at-tandjî, känd under namn af Ibn Batûtah och bekant i Österländerna under namn af Schams ad-dîn,[b)] en man, som farit omkring jorden som en uppmärksam betraktare, besökt alla städer som en sakkunnig iakttagare, studerat skiljda folkslag och utforskat Arabers och Barbarers seder. Men sedan nedlade han vandringsstafven i denna höga hufvudstad, derföre att han visste att den egde en öfverlägsen förträfflighet

a) D. v. s. den samling af traditioner som utgafs af Muslim. — b) Religionens sol.

Digitized by Google

utan[43] inskränkning, utan undantag. Han framträngde genom Österländerna till det ställe i vestern, der dess fullmåne uppgår, och föredrog denna plats framför alla andra så, som man föredrager guldsand framför stoft, med fritt val, efter att länge hafva pröfvat länder och menniskor, och med åstundan att sluta sig till[44] den skara, som ej upphör att stå på sanningens grund.[45] Abû ʿInân öfverhopade honom med bevis på sin storartade gifmildhet och sin välbevågna, rika frikostighet. Detta kom honom att glömma det förflutna för det närvarande och att med nöje afstå ifrån de långa resorna, nedsatte i hans ögon allt annat, som han aktade högt, och stärkte hos honom den föreställning, han gjort sig om Abû ʿInâns förträfflighet. Han glömde sålunda, hvad han vant sig vid, nemligen att resa omkring i främmande länder, och blef efter långvarigt sökande egare till en gräsrik betesmark. Han erhöll nu en nådig befallning om att låta uppsätta en berättelse om de städer, han sett under sin resa, och de märkvärdiga historier, som fastnat i hans minne, samt deri äfven omnämna, hvilka han träffat af de främmande ländernas konungar, deras utmärktaste lärde och deras frommaste helige.[46] Af detta lät han då uppteckna allt, hvari kunde finnas ett behag för eftertanken, en njutning för öron och ögon, nemligen alla slags märkvärdigheter, genom hvilkas framdragande i ljuset han gagnat, och underbara ting, genom hvilkas afslöjande[47] han skänkt oss något alldeles nytt.

Den höga befallningen meddelades sedermera åt hans nådiga majestäts[48] slaf, den hans hof helt tillgifne, den af hans höghets tjenst adlade Muhammad ibn Muhammad ibn Djusai al-kalbî[a] [49] (må Gud bistå honom att tjena hans majestät och drifva honom att visa sin tacksamhet för hans ynnest), med tillsägelse att sammanföra de stycken, som schaich Abû ʿAbd Allâh i dessa ämnen dicterade, i en ordnad framställning, som skulle innehålla alla deras förtjenster och fullständigt återgifva hans[b] tankars syften,[50] att dervid vinnlägga[51] sig om språkets renhet och behag samt fästa afseende vid dess klarhet och följdrigtighet,[52] på det man skulle kunna njuta af dessa sällsyntheter och draga stor nytta af dessa perlor, sedan de

a) Af stammen Kalb (jamanens.) — b) Ibn Batûtah.

Digitized by Google

blifvit uttagna ur skalet. Han[a] åtlydde befallningen utan dröjsmål och störtade sig i detta företags läskande vattukälla,[53] för att med Guds hjelp derur utgå efter[54] att fullständigt hafva uppnått det afsedda ändamålet. Jag[a] har återgifvit meningen i schaich Abû ʿAbd Allâhs ord med uttryck, som fullkomligt framställa[55] de tankar, som föresväfvade honom, och klart visa det mål,[56] han hade i sigte. Stundom har jag meddelat hans ord i deras egen ställning utan att vid dem förändra hvarken stam eller böjning.[57] Jag har antecknat alla anekdoter och historier, han meddelat, men jag har ej brytt mig om att undersöka deras sanning eller att pröfva den. på den grund att han, i fråga om att stödja[58] deras trovärdighet, gått den rättaste vägen och undandragit sig ansvaret för alla andra just genom de ord, med hvilka de dicterades. Jag har försett de svårbegripligaste namnen på ställen och personer med vocaltecken och diakritiska punkter, på det att detta arbete skulle blifva desto nyttigare i afseende på correcthet och orthographi. Jag har förklarat de främmande namn, jag kunnat förklara, emedan de genom sin ovanliga form äro svårfattliga för[59] läsaren, och emedan vid analyserandet af deras obegripligheter analogiens[60] vanliga reglor skulle vilseleda.

Jag hoppas, att det arbete, jag företagit mig, skall hos hans höga majestät (må Gud honom bistå!) röna ett välvilligt mottagande,[61] och att jag skall erhålla för dess bristfällighet det öfverseende, jag vågar räkna på, ty hans vanor i storsinthet äro herrliga, och hans ädelmod att förlåta förseelser är min borgen. — Måtte Gud *(taʿâlâ)* bevara åt honom segrens och maktens bestånd och låta honom erfara den gudomliga hjelpens och den uppenbara framgångens välsignelser! —

Jag afreste, berättar schaich Abû Abd Allâh, från Tandjah,[62] min födelseort, thorsdagen[63] den 2:dra i månaden Radjab,[b] den heliga och afskilda, år 725[c] [64] i afsigt att vallfärda till det heliga templet och besöka profetens graf[65] (Öfver honom vare den bästa bönen och fridshelsningen!). Jag var ensam, utan någon följeslagare, hvars umgänge jag kunde åtnjuta, utan en karavan, till hvars sällskap jag kunde sluta mig, men jag drefs framåt af ett sinne fast[66] i sina föresatser,

a) Ibn Djusai. — b) Stridsförbudets månad (den 3:dje i det arab. året.) — c) 14 Juni 1325 e. Chr.

Digitized by Google

och en längtan att besöka dessa ärorika församlingsorter bodde i mitt bröst. Jag ålade[67] mig således den nödvändigketen att skiljas från mina vänner, både quinliga och manliga, och jag lemnade min hembygd så, som foglarne sina nästen.[68] Mina föräldrar[69] voro ännu i lifvet; med djup sorg öfver[70] att nödgas skiljas från dem for jag derföre min väg, och denna skilsmessa ådrog mig, likasom äfven dem, en sjukdom.

Abû ʻAbd Allâh, (berättar Ibn Djusai), har nämnt för mig i Gharnâtah[a] [71] att han var född i Tandjah, måndagen den 17 radjab år 703.[b]

Min affärd skedde, under det att i Tandjah regerade de rättrognes furste, religionens försvarare, som kämpade på verldsherrens väg, hvars gifmildhet historien täljer i oafbruten tradition, hvars storsinthets dåd kringbäras af ett rykte bekräftadt af intyg, hvars förträfflighet var ett smycke, som prydde tidens panna, hvars rättvisa och godhet var en skugga, i hvilken folket njöt goda dagar, den helgade imâmen[72] Abû[73] Saʻîd,[c] son af vår herre de rättrognes furste, religionens försvarare, hvars beslutsamhets kraft splittrat polytheismens svärdsegg, hvars svärd släckt otrons eld i strömmar af blod, hvars härar nedgjort korsets tjenare, hvars grundsatser i afseende på det heliga krigets kult äro beundransvärda, den helgade imâmen Abû Jûsif[d] [74] ibn ʻAbd al-Haqq.[e] (Måtte Gud förnya öfver dem sitt välbehag och vattna deras helgade grafvar med sitt gåfvoregn, dagg och ymnigt regn; måtte Han vedergälla dem med den bästa vedergällningen för Islâm och musulmännen och låta herraväldet fortvara inom deras slägt till domens dag.[75]

Jag anlände till staden Tilimsân,[f] [76] hvars sultân då var Abû Tâschifin[77] ʻAbd ar-rahmân[g] ibn Mûsâ[h] ibn ʻUthmân[i] ibn Jaghmurâsin ibn Sijân.[k] Jag mötte der de båda sändebuden från konungen i Ifrîqijjah,[78] sultân Abû Jahjâ[l] (må Gud vara honom nådig!)[79]. De voro giftermåls[80]-qâdîn i staden Tûnis Abû ʻAbd Allâh ibn Muhammad ibn Abû Bakr[m] ibn ʻAlî[n] ibn Ibrâhîm an-nifsâwî,[o] och

a) Granada. — b) 24 febr. 1304. — c) Lycklig. — d) Josef. — e) Sanningens tjenare. — f) Tlemsen. — g) Den barmhertiges tjenare. — h) Moses. — i) Orm. — k) Prydnad. — l) Johannes. — m) Kamelhona. — n) Hög. o) Af stammen Nifsâwah (berber).

Digitized by Google

den oförvitlige schaich Abû ʿAbd Allâh Muhammad ibn al-Husain[a] ibn ʿAbd Allâh al-quraschî[b] [81] as-subaidî. Han härstammade nemligen från byn Subaid på kusten vid Mahdijah.[82] Han var en utmärkt man, och dog år 40.[c]

Samma dag, jag anlände till Tilimsân, lemnade den de begge ofvannämnde sändebuden. En af bröderna[d] gaf mig det rådet att söka blifva deras följeslagare. Om detta förslag utbad jag mig råd af Gud (*ʿassa wa-djalla*),[e] och, sedan jag uppehållit mig i Tilimsân i tre dagar för att afsluta alla nödvändiga anordningar, begaf jag mig i väg, påskyndande min resa i sändebudens spår, och jag upphann dem vid ankomsten till staden Miljânah.[83] Början af högsommaren[84] var då inne, och de båda rättslärde ådrogo sig en sjukdom, med anledning hvaraf vi gjorde en tio dagars rast; derefter foro vi vidare. Men, sedan sjukdomen hos den ena af dem förvärrats, stadnade vi i tre dagar på ett vatturikt ställe, beläget på ett afstånd från Miljânah af fyra mil. Den fjerde dagen på förmiddagen[85] slutade qâdin sitt lif. Hans son Abû-ʾt-tajjib[f] och hans följeslagare Abû ʿAbd Allâh as-subaidî återvände till Miljânah och begrofvo honom der. Men jag lemnade dem här och afreste i sällskap med några tunesiska köpmän, bland hvilka befunno sig Al-hadjdj[g] Masʿûd[h] ibn Al-muntasir[i] al-hadjdj al-ʿadaulî[k] och Muhammad ibn Al-hadjar.[l]

Vi anlände till staden Al-djasâʾir[m] [86] och uppehöllo oss några dagar i dess omgifningar, till dess att schaich Abû ʿAbd Allâh och qâdîns son ankommo. Sedan togo vi allesammans vägen öfver Mattîdjah[87] till *Djabal-as-sân*,[n] [88] hvarpå vi anlände till staden Bidjâjah[o] [89]. Der tog schaich Abû ʿAbd Allah in hos dess qâdî Abû ʿAllâh as-suwâwî[p] [90] Abû-ʾt-tajjib, qâdîns son bodde hos faqîhen[q] Abû ʿAbd Allah al-mufassir.[r] Bidjajahs amîr var då hâdjib[s] [91] Abû ʿAbd Allah ibn Sajjid an-nâs.[t] [92] En af de köpmän från Tûnis, med hvilka jag

---

a) Den sköne (dimin.). — *b*) Af stammen Quraisch (ismâilit.). — *c*) 1329—40. — *d*) Sannolikt en af deltagarne i årets pilgrimsfärd. — *e*) Må Han blifva ärad och förherrligad. — *f*) Den angenäme. — *g*) Med hederstiteln Al-hadjdj utmärktes hvar och en som gjort vallfärden (*hadjdj*) till Makkah. — *h*) Lycklig. — *i*) Segraren. — *k*) Sjömannen. — *l*) Stenen. — *m*) Algier. — *n*) Ek-berget. — *o*) Bugia. — *p*) Af stammen Suwâwah (les Zouaves, berber). — *q*) Jurist. — *r*) Tolken. — *s*) Minister. — *t*) Folkets beherrskare. —

Digitized by Google

haft sällskap från Miljânah, nemligen den här ofvan nämnde Muhammad ibn Al-hadjar hade aflidit och efterlemnat 3000 dînârer[a) 93] i guld, hvilka han i sitt testamente anförtrott åt en person i Al-djasâ'ir vid namn Ibn Hadîdah[b)] för att öfverbringas till hans arfvingar i Tûnis. Underrättelse härom kom äfven till den omnämnde Ibn Sajjid an-nâs' öron, och denne snillade åt sig penningarne undan den andres händer. Detta var det första exempel på orättrådighet, som jag bemärkt hos Almohadernas[94] embetsmän och præfecter.

Sedan vi, som jag nämnde, anländt till Bidjâjah, angreps jag af feber; och Abû 'Abd Allâh as-sûbaidî rådde mig att stanna i denna stad, till dess mitt tillfrisknande inträffade, men jag afslog detta och svarade: "Om Gud (*'assa wa-djalla)* har beslutat min hädanfärd, så må då döden träffa mig, under det jag vandrar på vägen mot Hidjâs' land."[c)] "Välan då", fortfor han, "om du fast beslutat detta, så sälj din häst och tyngre reseffecter, jag vill låna dig en häst och ett tält, du skall åtfölja oss lätt ekiperad, och vi skola påskynda vår resa, att vi ej på vägen råka ut för Arabernas skurkstreck." Jag gjorde så, och han lånade mig det, han lofvat (må Gud vedergälla honom rikligen!). Detta var den första uppenbarelsen af Försynens ynnest mot mig under denna resa[95] till Hidjâs.

Vi färdades framåt, till dess vi uppnått staden Qusantînah,[d) 96] och rastade i trakten deromkring. Ett ymnigt störtregn öfverraskade oss och tvang oss att under natten begifva oss från våra tält till en närbelägen by.[97] Följande morgon fingo vi besök af polisprefekten[98] i staden, som var en serdeles utmärkt scharîf[e)] vid namn Abû-'l-hasan.[f)] Han kastade en mönstrande blick på mina kläder,[99] hvilka regnet hade nedsmutsat, och gaf befallning om deras tvättande hemma hos honom. Af dem var isynnerhet *ihrâmen*[g) 100] nött. Han skickade derföre i dess ställe en ihrâm från Ba'labak,[h) 101] sedan han inknutit

---

a) Omkring 21,000 Rdr Rmt. — b) Jernets son. — c) "Det steniga landet" — en kuststräcka vid Röda hafvet, der Makkah och Madînah äro belägna. — d) Constantineh. — e) Med denna hederstitel (adelsman) utmärkas alla de, som härstamma från Muhammad. — f) "Det skönas fader" — påfågeln. — g) Ett slags hufvudbonad. — h) Baalbek i Syrien. —

Digitized by Google

i en af dess snibbar två dînårer i guld.[a] Detta var det första understöd,[102] som kom mig till del på min resa.

Vi fortsatte sedan vår färd, till dess vi kommo till staden Bûnah.[103] Vi togo herberge inom dess murar och dröjde der några dagar. På grund af de faror, som vägen erbjöd, lemnade vi der de köpmän, som varit i vårt sällskap, och, egnande helt och hållet våra tankar åt resan, fortsatte vi utan afbrott vår ifriga färd. Men nu angreps jag af feber och, fruktande att af svaghet falla af, band jag mig fastare i sadeln med en turban-bindel.[104] För denna rädslas skull kunde jag ej heller stiga af, förr än vi anlände till staden Tûnis.[105] Dess innevånare drogo just då ut att möta schaich Abû ʿAbd Allâh aṣ-ṣubaidî och Abû-'ṭ-ṭajjib, son af qâḍîn Abû ʿAbd Allâh an-nifsâwî. Den ena skaran nalkades den andra med helsningar och spörsmål, men ingen helsade mig, ty jag hade ej någon bekant bland dem. Jag erfor deraf i min själ en bedröfvelse, i hvilken jag ej kunde tillbakahålla de frambrytande suckarne, och mina tårar flöto allt ymnigare. Då märkte en af pilgrimerna mitt tillstånd, nalkades mig med helsning och tröstefull vänlighet, samt fortfor att muntra mig med sitt samtal, till dess jag inkom i staden; der bodde jag i bokafskrifvarnes *madrasah*.[b] [106]

Min lärare, (säger Ibn Djuṣai), församlings-qâḍin, den vältaligaste bland predikanter, Abû-'l-barakât[c] Muḥammad ibn Muḥammad ibn Ibrâhîm as-salmî,[d] densamme som Ibn al-ḥadjdj al-balfîqî,[e] har berättat för mig, att det hände honom något liknande denna episod. "Jag styrde kosan", sade han, "mot staden Ballasch[107] i landet Andalus[f] [108] natten till "festen"[g] [109] för att läsa den till festen hörande tradition,[110] som härstammar från Abû ʿAbd Allâh ibn Alkammâd.[h] Jag infann mig jemte stadens innevånare vid *muṣallân*.[i] [111] Då bönen och predikan voro afslutade,[112] nalkades folket hvarandra med helsningar. Jag stod afsides, och ingen helsade mig. Då närmade sig till mig en schaich af den nämnde stadens innevånare och kom fram till mig med helsning och vänliga ord. "Jag har gifvit akt på dig", sade

a) Omkr. 14 Rdr Rmt. — *b*) Ett slags högskola. — *c*) Rikedomarnes fader. — *d*) Af stammen Salm (arab.). — *e*) Från staden Balfiq(?). — *f*) Vellez i Spanien. — *g*) Neml. den glädjefest, som följde på fastan. — *h*) Den djupt bedröfvade. — *i*) Böneplats.

Digitized by Google

han, "och sett, att du dragit dig undan från folket, och att ingen helsade på dig.[113] Jag förstod då, att du var en främling, och jag fattade den föresatsen att hålla dig sällskap". (Må Gud vedergälla honom rikligen!). Men vi återvända till Ibn Batûtahs berättelse.

Om sultânen i Tûnis.

Då jag anlände till Tûnis, var dess sultân Abû Jahjâ, son af sultânen Abû Sakarijâ[a] Jahjâ, son af sultânen Abû Ishâq[b] Ibrâhîm, son af sultânen Abû Sakarijâ Jahjâ, son af ʿAbd al-wâhid,[c] son af Abû Hafs[d] [114] (må Gud vara honom nådig!). — Det fanns i Tûnis en mängd utmärkte lärde, bland hvilka jag vill nämna församlings-qâdîn Abû ʿAbd Allâh Muhammad, son till församlings-qâdîn Abû-'l-ʿabbâs[e] Ahmad[f] ibn Muhammad ibn Hasan ibn Muhammad al-ansârî al-chasradjî,[g] af en familj ursprungligen tillhörande Balans[h] men sedermera bosatt i Tûnis, densamme som Ibn al-ghammâs,[i] vidare chatîb[k] Abû Ishâq Ibrâhîm ibn Husain ibn ʿAlî ibn ʿAbd ar-rafîʿ ar-ribʿî,[l] [115] som äfven innehade värdigheten af församlings-qâdî under fem regenter, och slutligen faqîhen Abû ʿAli ʿUmar ibn ʿAlî ibn Qaddâh[m] al-hawârî, som också innehade ett af stadens qâdî-embeten. Denne var en af de lärdaste *Ulamâs.*[n] Det hörde till hans vanor att hvarje fredag ställa sig mot en pelare i den största mosquéen[116], den så kallade olivermosquéen, hvarpå folket anhöll om hans utlåtande i tvistiga frågor, och, sedan han afgifvit sådana i 40 ärenden, aflägsnade han sig från denna sin plats.

Samtidigt med min vistelse i Tûnis inföll den fest, som afslutar fastan, och jag begaf mig till musallân, dit folket hade samlat sig för att bevista festen. De hade infunnit sig i sina skönaste kläder och den präktigaste utstyrsel.[117] Dit anlände ock den ofvannämnde sultân Abû Jahjâ till häst, åtföljd af sina närmaste slägtingar, hofmän och högre embetsmän, hvilka gingo till fots, bildande

---

a) Zacharias. — *b*) Isac. — *c*) Den Endes tjenare. — *d*) Lejon. — *e*) Lejonet. — *f*) Prisad. — *g*) Härstammande från Al-ansâr-s (jfr not *d*) p. 2), af stammen Chasradj (jamanens.). — *h*) Valencia. — *i*) Smickraren — *k*) Den som hvarje Fredag i de stora mosquéerna läste predikan (*chutbah.*) — *l*) Den mägtiges tjenare, af stammen Ribʿah (arab.). — *m*) Glödande. — *n*) Professorer (i juridik och theologi).

Digitized by Google

en lysande svit. Bönen lästes, predikan[118] slutade, och folket återvände till sina hem.

Efter någon tids förlopp utvalde[119] karavanen till det ärorika Hidjâs till sin schaich en person vid namn ʿAbû Jaʿqûb[a] as-sûsî,[b] som bodde i Iqlî.[120] Den största delen af denna karavan var Masmûditer, och de satte mig att vara qâdî ibland dem. Vi lemnade Tûnis i slutet af månaden dhû-'l-qaʿdah,[c] följande vägen till staden Sûsah.[121] Denna är liten, men vacker och byggd på hafsstranden; deremellan och Tûnis är 40 mil.[d] [122] Vidare kommo vi till staden Safâqus.[e] [123] I grannskapet af denna stad ligger den graf, som innesluter imâmen Abû-'l-Hasan al-lachmî[124] al-mâlikî,[125][f] författaren till arbetet "Belysning af rättsvetenskapen". Det är öfver staden Safâqus (säger Ibn Djusai), som ʿAlî ibn Habîb[g] at-tunûchî[h] [126] skrifvit följande verser:[127]

Må ymnig vattning blifva Safâqus' jord till del! en stad, som eger palats och musallâs;

Må Qusair bli skyddad,[128] som når till hafvet, och dess borg, den högresta och upphöjda;

Det är en stad, som tyckes säga, då du besöker henne: "var hemmastadd och välkommen!"

Och hafvet, som än viker från henne och än åter sköljer henne,

Liknar en älskare, som vill göra ett besök, men, då han får se väktarena,[129] drager sig undan.[i]

---

a) Jakob. — b) Från Sûsah. — c) Stillasittandets månad (den 11:te af det arab. året). — d) Omkr. 5 3/4 svensk mil. — e) Sfaks. — f) Af stammen Lachm (jamanens.) och Måliks sekt. — g) Älskad. — h) Af Tunûch-stammarne (arab.). —

i) För att gifva den med original-språket ej förtrogne läsaren ett exempel på Arabernas metra, vill jag här lemna ett försök till en metrisk öfversättning på originalets versmått. Detta, som af Nöldeke (Beitr. zur arab. Poesie) berömmes för "sin fulla ton" har, på vesterländskt vis betecknadt, följande utseende:

Jag har äfven sökt återgifva det ungefär som "*állâ*" klingande rimmet.

Till jemförelse meddelar jag äfven de nyaste öfversättningarne af dessa vår poets enda bekanta verser, neml. Fr. Ed:s prosaiska och den berömde orientalisten baron Hammer-Purgstalls rimmade öfversättning. Den sednare följer originalets meter, men låter alla versfötter börja med en spondé i st. f. den regelmessiga anapæsten, hvilket Araberna ej tillåta sig, för att undvika en rythmisk förvexling med det jambiska versmåttet *Radjas*. (Om utrymmet tillåtit, hade äfven Lees öfversättning på engelsk vers förtjent en plats som prof på huru en sådan icke bör vara.)

Digitized by Google

I helt motsatt anda uttrycker sig den fint bildade och förträfflige poeten Abû 'Abd Allâh Muhammad ibn Abû Tamîm,[130] en af de mest flitiga och productiva författare:[131]

O måtte icke för Safâqus'[132] innevånare lifvet blifva bekymmerfritt![133] Måtte ej regnet göra dess mark bördig, då det ymnigt nedströmmar!

Akta dig för denna stad![134] Om någon stiger ned på dess slätt, får han lida obehag af tvenne fiender, de kristne[135] och Araberna.

Huru mången har ej irrat omkring i dess land plundrad på sina handelsvaror,[136] eller på hafvet fått[137] gråta öfver fångenskap och död.

Hafvet sjelft har insett dess innevånares skam,[138] ty, så ofta det varit i begrepp att nalkas[139] den, har det flytt undan.

Men vi återknyta berättelsens tråd. — Sedan anlände vi till staden Qâbis[a)][140] och bodde inne i staden. Vi stannade der 10 dagar i anledning af ett oafbrutet hällande regn. På tal om Qâbis (anmärker Ibn Djusai) har någon poet uttryckt sig på följande sätt:[141]

Ack, de ljufliga[142] nätter, som förflutit i dalen vid[143] Qâbis!

Då jag tänker på dem, blir mitt hjerta som ett glödande eldkol i en *qâbis'*[b)] hand.

Vi återvända till berättelsen. — Vi lemnade slutligen Qâbis och styrde kosan mot Atrâbulus.[c)][144] Vid pass hundrade ryttare — eller

---

"Que Dieu fertilise la terre de Sfâkos! ville riche en palais et en oratoires;
Que Koceïr, qui s'étend jusqu'au golfe, soit protégé ainsi que sa citadelle élevée.
Lorsque vous la visitez, la ville a l'air de vous dire: soyez le bienvenu!
Et la mer, qui tantôt s'éloigne d'elle et tantôt la baigne,
Ressemble à un amant qui désire visiter son amie, mais qui se retire dès qu'il aperçoit les sentinelles."

"Das Land von Syphax tränke Gott, Mit den Mosche'n und Minareten,
Beschützt sei Kossaír's Canal Mit des Palastes hohen Stätten,
Nur venig fehlet, dass die Stadt Besuchern saget: "seid willkommen"!
Sie ist bald von dem Meer' umringt, Und ist demselben bald entnommen,
Verliebtem gleich, der auf Besuch Zurück sich zieht, wann Wächter kommen."

Må Safâqus' jord rikt bevattnad bli, denna stad som eger palats, musallâs!
Må Qusair bli skyddad, som hafvet når, och dess borg, som väl högrest må kallas!
Hela staden tycks till dig säga, då du besöker den: "var välkommen, allas
Vår vän"! — och stranden af hafvets våg än trolöst lemnas än öfversvallas,
Liksom älskaren utaf feghet skyr att besöka mön, som af vakt omvallas.

a) Hos Romarne Tacapé, nu Gabs. — *b*) Eldsökare. — *c*) Tripoli.

Digitized by Google

kanske de voro flera — följde oss på vägen dit under flera dagsmarscher.[145] Till karavanen hörde ock en afdelning bågskyttar. Araberna frukta dessa och undvika att möta dem. Gud skyddade oss mot dem. Under det vi voro på en af stationerna, inträffade offerfesten.[146] Fyra dagar derefter anlände vi till staden Atrâbulus och stannade der en tid. Jag hade i Safâqus förmält mig med en dotter till en *amîn*[a)] [147] i Tûnis och fullbordade nu i Atrâbulus mitt giftermål. Denna stad lemnade jag och min hustru i slutet af månaden Muharram[b)] år 726.[c)] I mitt sällskap var äfven en hop Masmûditer. Jag bar fanan och stod i spetsen för dem. Karavanen stannade qvar i Atrâbulus af fruktan för köld och regn.

Vi reste förbi Maslâtah, Musrâtah och Qusûr Surt.[148] Der ville[149] några hopar af Araber anfalla oss, men Försynen aflägsnade dem, och de förmådde ej göra oss den skada,[150] de ville.[151] Derpå inkommo vi i en skogstrakt, efter hvars genomfarande vi anlände till den fromme[152] Barsîs borg och till Sallâms kapell.[153] Der upphann oss den karavan, som hade stannat i Atrâbulus. Det uppstod mellan mig och min svärfar en oenighet, som gjorde en skilsmessa från hans dotter nödvändig. Jag förmälde mig då med en dotter till en *tâlib*[d)] [154] från Fâs,[e)] [155] fullbordade mitt giftermål i Qasr as-saʿâfijah och anställde en bröllopsfest, vid hvilken jag under välfägnad qvarhöll karavanen en hel dag.

Vi anlände slutligen den första dagen i månaden djumâdâ den första[f)] till staden Al-iskandarijjah[g)] [156] (må Gud beskydda henne!). Det är en gränsort väl skyddad och en plats mycket besökt; märkvärdig är staden, fasta hennes murar. Der finnes allt, hvad du kan önska af fagerhet och fasthet,[157] monumenter för verldsliga och religiösa ändamål. Utmärkta äro hennes boningar, angenäma[158] hennes egenskaper, förenande storlek med styrka hennes byggningar. Hon är en perla, som strålar af ljus, en tärna,[159] som bestrålas af smycken; hon är den, som upplyser[160] Vestern med sin glans, den, som i sig förenar skiljda behag genom sitt läge midt emellan Vestern och Östern.

---

a) Motsvarande nästan en notarius publicus hos oss. — *b)* Den heliga (den 1:sta i det arab. året). — *c)* I början af januari 1326. — *d)* Ungefär motsvarande vår "licentiat". — *e)* Fez. — *f)* Frysmånaden (den 5:te i det arab. året). — *g)* Alexandria.

Digitized by Google

Hvarje under uppenbarar sig der, alla sällsyntheter samla sig dit.[161] Man har beskrifvit denna stad med utförlighet, man har skrifvit vidlyftiga[162] arbeten om dess märkvärdigheter. Men för den, som vill taga en öfverblick öfver[163] ämnet, torde det, som Abû ʿUbaid[164] derom antecknat i sitt arbete *Al-masâlik*,[a] vara tillräckligt.

Om Alexandrias portar och hamn.

Al-iskandarijjah har 4 portar: Sidrah[b]-porten, till hvilken stöter vägen till Maghrib, Raschid-,[c][165] Hafs- och Gröna porten. Denna sista öppnas blott hvarje fredag; genom den går folket ut att besöka grafvarne. Staden har ock en präktig hamn, hvars like jag icke sett bland alla verldens hamnar, om jag undantager[166] Qaulams och Qâlîqûts[d][167] i Indien, de otrognes hamn i Sûdâq[e][168] i Turkarnes land och Ṡaitûn-[f][169]hamnen i Sîns land, hvilka alla på behörigt ställe skola omnämnas.

Om Fyrtornet.

Under denna resa besökte jag stadens fyr och fann en af dess sidor i ruiner. — Dess beskrifning lyder sålunda. Det är en fyrkantig byggnad, som reser sig högt upp i luften. Dess port är upphöjd öfver marken, och gent emot den är en byggning af samma höjd. Emellan båda äro utlagda grofva trädplankor, på hvilka man kommer öfver till fyrens port, och, då man tager bort dessa, finns det ingen väg dit. Innanföre porten är ett rum, der fyrvaktaren har sin plats, och i det inre af fyren finnas flera rum. Bredden af den gång, som leder till det inre af fyren är 19 fot,[170] murens tjocklek 10 och fyrbåkens bredd, på hvar och en af dess fyra sidor räknad,[171] 140 fot. Den ligger på en hög kulle, hvars afstånd[172] från staden är en parasang,[g] på en landtunga, som hafvet omgifver på tre sidor; och detta når fram till stadsmuren, så att man ej kan komma till fyren på

a) Vägarne. — b) Bröstbärsträdet (Rhamnus Jujuba). — c) Rosette. — d) På sydvestra kusten af Dekan. — e) På Krims södra kust. — f) Oliv-hamnen; men namnet är förvrängdt af Thseu-thoung, en stad i provinsen Fû-kian, gent emot ön Taivan. — g) Nära $^1/_3$ svensk mil.

Digitized by Google

landsidan annorledes än från staden. På denna i förening med fyrbåken stående landtunga ligger Al-iskandarijjahs grafplats. Jag besökte fyrbåken, äfven då jag återvände till Maghrib år 750, och fann då, att dess förfall fått så taga öfverhand, att man ej kunde komma in i den eller ens upp till porten. Al-målik an-nâsir[a] [173] (må Gud vara honom nådig!) hade börjat att bygga ett alldeles likadant fyrtorn gent emot det gamla, men döden hindrade honom att fullborda det.

Om Portik-kolonnen. [b] [174]

Till denna stads märkvärdigheter hör äfven den häpnadsväckande marmorpelare, som finnes utanför staden och af innevånarne benämnes portik-kolonnen. Den står midt i en palmskog och urskiljes från träden genom sin ofantliga höjd. Den är i ett enda stycke, konstnärlig [175] till arbetet och står på piedestaler af qvadratformiga stenblock, liknande ofantliga estrader. [176] Man vet icke, huru den blifvit der uppsatt, och ej heller känner man med visshet, hvem som rest den.

En af mina lärare (säger Ibn Djusai), som var mycket berest, har berättat för mig, att en gång en pilskytt i Al-iskandarijjah uppsteg med båge och koger [177] till spetsen af denna pelare och höll sig qvar der helt lugnt. Ryktet härom spridde sig, en stor mängd menniskor samlade sig för att med egna ögon se honom, och länge varade deras beundran härför. Man sväfvade i fullkomligt mörker öfver det fintliga sätt, hvarpå han gått till väga. För min del tror jag, att han var rädd eller drefs af något slags tvång. [178] Emellertid hjelpte honom detta tilltag att uppnå sin afsigt genom det utomordentliga i hvad han åstadkom. Det sinnrika sätt, hvarpå han gick till väga vid sitt uppstigande, var följande. Han afsköt en pil, vid hvilken han fästat en lång tråd, och vid dennes ända åter ett stadigt tåg. Pilen gick tvärs öfver pelarens spets och nedföll på den i förhållande till pilskytten motsatta sidan af densamma. Tråden befann sig således också dragen öfver pelarens topp. Han drog då tråden till sig, till dess att tåget kom midt öfver pelaren i stället för tråden, fästade detta med

a) Segerkonungen. — b) Nu Pompeji-kolonnen kallad.

Digitized by Google

ena ändan i marken och, medan han klättrade upp på den andra, höll han sig stadigt fast i tåget. Sedan intog han en fast plats på toppen, drog undan tåget och lät en kamrat föra bort det. Folket kunde ej fatta hans fintlighet och beundrade storliga hans handling. — Men vi återtaga berättelsen.

Vid tidpunkten för min ankomst till Al-iskandarijjah var dess amîr en person vid namn Salâh ad-dîn.[a] Samtidigt med mig befann sig äfven i Al-iskandarijjah den afsatte sultânen af Ifrîqijjah, Sakarijjâ Abû Jahjâ[179] ibn Ahmad ibn Abû Hafs, känd under namn af Al-lihjânî.[b] Al-mâlik an-nâsir hade gifvit befallning om hans inlogerande i sultânens palats i Al-iskandarijjah och hade anordnat åt honom en pension af 100 dirhamer[c] om dagen. Al-lihjânî hade med sig sina söner, ʽAbd al-wâhid, Misrî och Iskandarî, sin hâdjib Abû Sakarijjâ ibn Jaʽqûb och sin wasîr Abû ʽAbd Allâh ibn Jâsîn. Meranämnde Allihjânî dog i Al-iskandarijjah liksom hans son Al-iskandarî, men Misrî bor ännu i dag qvar i samma stad. Märkvärdig är också den omständigheten (anmärker Ibn Djusai), att de förebud till kommande händelser, som ligga i Allihjânîs söners namn, Al-iskandarî och Misrî, verkligen gingo i fullbordan, ty Al-iskandarî dog i Al-iskandarijjah, och Misrî har lefvat en lång tid i denna stad, som tillhör landet Misr.[d]

ʽAbd al-wâhid (vidtager berättelsen åter) flyttade efter hvartannat till Andalus', Maghribs och Ifrîqijjahs länder och dog i det sistnämnda på ön Djirbah.[e] [180]

Om några lärde i Al-iskandarijjah.

Till dem hörde stadens qâdî ʽImâd ad-dîn[f] al-kindî,[g] [181] en af mästarne i vältalighet.[182] Han brukade kläda sig i en turban, som i storlek vida öfverträffade[183] den brukliga formen för turbaner. Jag har hvarken i Öster- eller Vester-landet sett en större turban än hans. Jag såg honom en dag sitta i främre delen af en *mihrâb*,[h] [184] och hans turban fyllde nästan[185] densamma. Ibland de lärde vill jag äfven

a) Religionens renhet. — *b)* Den rikskäggige. — *c)* Omkr. 42 Rdr Rmt. — *d)* Egypten. — *e)* Gerbi (Zerbi), på kusten mellan Tûnis och Tripoli. — *f)* Religionens pelare. — *g)* Af stammen Kindah (jamanens.). — *h)* Motsvarande nästan våra kyrkors chor.

Digitized by Google

nämna Fachr ad-dîn[a] ibn Ar-rîghî,[b] [186] som också var en af stadens qâdîs och en framstående vetenskapsman.

Anekdot.

Man berättar, att qâdî Fachr ad-dîn ar-rîghîs stamfader, som tillhörde stammen Rîghah och egnade sig åt studier, sedermera begaf sig till Hidjâs och anlände en qväll till Al-iskandarijjah. Men, som han var obetydligt utrustad med tillgångar, beslöt han sig för att icke inträda i staden, förrän han hört något, som kunde tagas som ett godt förebud. Han satte sig då nära intill stadsporten, till dess allt folket hade gått in. Tiden för portens stängande var inne, och ingen fanns der qvar utom han. Portvakten blef förargad öfver hans långsamhet och tillropade honom, gäckande: "Gå då in, o qâdî!" Då svarade han: "Ja qâdî, om Gud vill". — Derefter ingick han i en af de lärda skolorna, egnade sig uteslutande åt Qur'ânens studium och vandrade på den väg, så många utmärkta män gått före honom. Hans rykte blef stort, hans namn spriddes vidt omkring, han gjorde sig bekant för sin fromhet och återhållsamhet, och talet om honom nådde ända till egyptiska konungens öron. Nu inträffade, att qâdîn i Al-iskandarijjah afled. Det fanns vid den tiden ett betydligt antal lagkloke och lärde, hvilka alla voro ifriga att få platsen. Bland dessa alla tänkte Ar-rîghî ensam ej derpå. Då skickade sultânen till honom utnämningen, d. v. s. qâdî-diplomet.[187] En kurir[188] bragte honom detta, hvarpå han gaf befallning åt sin tjenare att förkunna bland folket, att, om någon egde en process, kunde han, för att få den afgjord, infinna sig hos honom, och satt sjelf oafbrutet till doms öfver tvisterna bland folket. Men de lagkloke och många andra med dem samlade sig hos en af deras krets, hvilken de hade trott ej skulle kunna i fråga om qâdî-värdigheten bli förbigången, och rådslogo om att hos sultânen anhålla om förnyad behandling[189] af ärendet och att upplysa honom, att folket icke gillade dess nuvarande skick. Men vid detta tillfälle var äfven en skarpsinnig astrolog närvarande. "Gören ej

a) Religionens ära. — b) Af stammen Rîghah (berber.).

Digitized by Google

så", sade denne till dem, "se, jag har med noggrannhet inställt horoskopet för hans embete, jag har verificerat det [genom calculer], och det har visat sig för mig, att han skall utöfva domarekallet i 40 år". De afstodo då från hvad de hade påtänkt, nemligen att anhålla om ny handläggning af frågan. Och allt, som rörde Ar-rîghî, inträffade så,[190] som det hade visat sig för astrologen, och i sitt embete gjorde han sig känd för rättvisa och karakterens renhet.

Bland de lärde vill jag slutligen nämna Wadjîh ad-dîn[a] as-sinhâdjî,[b] en af stadens qâdîs, känd för sina kunskaper och sin utmärkta karakter, samt Schams ad-dîn ibn bint at-tinnîsî,[c][191] en förträfflig och berömd man. Bland stadens fromme vill jag nämna schaich Abû ʿAbd Allâh al-fâsî,[d] en af de störste bland Guds *(taʿâlâ)* vänner. Man förtäljer, att, då han i sina böner framsade fridshelsningen brukade han få höra en röst besvara den med samma ord. Till de heliges antal hörde äfven den lärde, verldsförsakande, ödmjuke och kyske imâm Chalîfah, theosofen.[192]

Ett underverk[193] af Chalîfah.

En trovärdig person bland hans följeslagare har berättat mig följande: "Schaich Chalîfah såg en gång i drömmen Guds sändebud (må Guds frid och välsignelse vara öfver honom!), hvilken sade till honom: "Chalîfah, besök oss!" — Han begaf sig då till den heliga staden,[e] och kom till den ädla mosquéen;[f][194] han inträdde genom Fridsporten, helsade mosquéen och utsade öfver profeten den öfliga välsignelsen. Han satte sig derefter med ryggen mot en af pelarne och stödde hufvudet mot båda knäna, en ställning, som hos Sûfiterna[195] kallas *at-tarfîq*. Då han upplyftade hufvudet, fann han fyra runda kakor, skålar med mjölk och en tallrick med dadlar. Han och hans följeslagare åto, aflägsnade sig och återvände till Al-iskandarijjah, men gjorde ingen vallfart det året.

---

a) Religionens förnâme. — *b*) Af slafslägt. — *c*) Från staden Tinnîs nära Damiette. — *d*) Från Fez. — *e*) Madinah. — *f*) Mosquée är samma ord som textens *masdjid* (knäböjningsort), förmedladt genom det sp. mezquita och det ital. moschea. —

Digitized by Google

Bland de helige vill jag ock nämna den lärde, verldsförsakande, kyske och ödmjuke imâm Burhân ad-dîn[a] al-a'radj,[b] en bland de främste asketer och en oförliknelig Guds tjenare. Jag träffade honom under de dagar, jag vistades i Al-iskandarijjah, och åtnjöt till och med hans gästfrihet i tre dagars tid.

Om ett underverk af Al-a'radj.

Jag träffade honom en dag hemma hos sig.[196] "Jag ser", sade han, "att du har håg att resa och fara omkring i fremmande land". "Ja", svarade jag, "det har jag visst". Dock hade det ända till det ögonblicket aldrig fallit mig in att bege mig ända bort till Indiens och Chinas aflägsna länder. "Du måste", fortfor han, "om Gud vill, besöka min broder Farîd ad-dîn[c] i Hind,[d] min broder Rukn ad-dîn[e] Śakarijjâ i Sind[f] och min broder Burhân ad-dîn i Sîn,[g] och, då du träffar dem, så bringa dem min helsning". Jag blef förvånad[197] öfver hans ord, i min själ uppstod en önskan att besöka dessa länder, och jag upphörde ej att resa omkring, förrän jag träffat dessa tre, som han omnämnt, och bragt dem hans helsning.[198] Då jag tog farväl af honom, gaf han mig en liten summa penningar, den jag städse bevarade hos mig, ty jag behöfde ej sedan ge ut den, till dess de otrogne i Indien fråntogo mig den bland allt annat, hvarpå de plundrade mig på hafvet.[199]

Slutligen vill jag äfven nämna schaich Jâqût[h] al-habaschî,[i] en af de utmärktaste män, lärjunge[200] till Abû-'l-'abbâs al-mursî,[k] som sjelf var en lärjunge af Guds *(ta'âlâ)* vän Abû-'l-hasan asch-schâdhilî,[l][201] den ryktbare man, som utfört så många lysande under och innehar en så hög ståndpunkt.[m]

Ett under af Abû-'l-hasan asch-schâdhilî.

Schaich Jâqût har berättat mig följande historia, som han hört af sin lärare Abû-'l-'abbâs al-mursî. Abû-'l-hasan brukade göra pilgrimsfärden hvarje år. Han tog då vägen öfver Sa'îd Misr,[n] dröjde i

---

a) Religionens bevis. — *b*) Den haltande. — *c*) Religionens perla. — *d*) Indien. — *e*) Religionens stöd. — *f*) Landet utmed Sinds venstra strand. — *g*) China. — *h*) Hyacint (rubin). — *i*) från Habasch (Abyssinien). — *k*) Från Murcia. — *l*) Från Schâdhil nära Tûnis. — *m*) Neml. inom den theosof. och myst. riktningen. — *n*) Öfre Egypten.

Digitized by Google

Makkah[202] under radjab och de derpå följande månaderna till slutet af pilgrimstiden, besökte derpå den heliga grafven och återvände stora vägen[a)] [203] till sitt land. Ett år, det sista, under hvilket han företog denna färd, sade han en gång till sin tjenare: "Tag med en hacka, en korg,[204] välluktande kryddor och hvad man eljest förser sig med för att begrafva en död". Tjenaren frågade då: "O min herre, hvartill detta?" "I Humaithirâ skall du få se det", svarade Asch-schâdhilî. — Humaithirâ ligger i Saʿîd på ʿAidhâbs[b)] [205] slätt. Trakten deromkring eger en saltvattens-källa och är rik på hyänor. — Då de anländt till Humaithirâ, förrättade schaich Abû-'l-hasan tvagningen och gjorde en bön på två *rikʿah-s*.[206] Och Gud (*ʿassa wa-djalla*) tog honom till sig under sista knäböjningen[207] i bönen. Han begrofs på samma ställe. Jag har besökt hans graf. Den prydes af en grafvård,[208] på hvilken är inristadt hans namn och slägtledning, som går ända upp till Hasan ibn ʿAlî[c)] (*ʿalaihi-'s-salâm!*[d)])

Om den bön[209] på hafvet, som tillskrifves Asch-schâdhilî.

Såsom vi redan nämnt, brukade Asch-schâdhilî hvarje år resa öfver Saʿîd och Djuddahs[210] haf,[e)] och, då han for på fartyget, plägade han hvarje dag läsa en bön, den hans lärjungar ännu för hvarje dag upprepa.[211] Den är af följande lydelse:

"O Gud, du höge, du store, du milde! Du är min herre, att känna dig är mig nog, en god herre är min herre,[212] en god lott är min lott. Du hjelper den du vill, och du är mäktig och barmhertig. Vi anropa dig om beskydd på våra resor, i våra hem, våra ord, våra önskningar, våra faror; mot tvifvel, förmenanden, inbillningar, de der omtöckna våra hjertan, att vi ej kunna skåda in i dina mysterier. De troende hafva pröfvats och undergått väldiga stormar. Då skrymtarne säga, och de, i hvilkas hjertan sjukdom bor: "Gud och hans sändebud hafva blott gifvit oss bedrägliga löften", så stärk oss du,

---

a) "Par la route de terre, en traversant le Hidjâz, le désert etc." (Fr. Ed.). — b) En icke obetydande stad vid Röda hafvet. — c) Profetens kusin och måg. — d) Frid öfver honom. — e) Röda hafvet.

Digitized by Google

hjelp oss, kufva åt oss detta hafs vågor så, som du kufvat hafvet åt Moses (ʿM[a]), elden åt Abraham (ʿM), bergen och jernet åt David[b] (ʿM), vindarne, dämonerna och genierna åt Salomo[c] (ʿM),[213] kufva åt oss hvarje haf, som tillhör dig, på jorden, i himlen, i den sinnliga och den öfversinnliga verlden,[214] detta jordelifs haf och det tillkommande lifvets haf, kufva åt oss allting, du, i hvars hand herradömet är öfver allting. KHJ ʿṢ[d] [215] Hjelp oss du den bäste af hjelpare, gif oss seger du den bäste bland segergifvare, förlåt oss du den bäste af förlåtare, var oss barmhertig du den bäste af förbarmare, gif oss vårt bröd du den bäste af dem, som bröd gifva! Led oss, befria oss från de orättrådiges folk, gif oss ljuflig vind så, som du förstår det, utbred den öfver oss ur din barmhertighets skattkammare och för oss med huldhet fram under frid och trygghet i vår religion, i denna verld och den tillkommande, ty du bjuder öfver allting! O Gud! understöd våra företag till ro för själ och kropp, till frid och trygghet i våra andliga och verldsliga förhållanden, var oss en följeslagare på vår resa och en ställföreträdare i vår familj.[e] Förderfva våra fienders ansigten och vanställ dem till deras form, så att de ej må kunna gå undan och ej gå emot oss.[216] "Om vi ville, skulle vi kunna förstöra deras ögon, så att de skulle skynda mot *Ṣirâṭ*[f] [217] ty huru skulle de kunna se? Om vi ville, skulle vi vanställa deras form, så att de ej skulle kunna gå undan eller återvända"[g] JS.[h] Fula skola deras ansigten vara, ʿM "och deras anleten skola nedböjas inför den lefvande och beståndande, och den, som bär orättfärdighet, skall blifva gäckad"[i] ṬS,[k] ḤM,[l] ʿSQ.[m] "Han har låtit flyta skiljda de tvenne haf, som mötas; emellan dem är en skiljemur, den de ej gå förbi.[n] ḤM, ḤM, ḤM, ḤM, ḤM, ḤM, ḤM. Vår sak är afgjord, hjelpen har kommit, och mot oss skola de ej kunna skyddas. "Nedsändandet

a) Ett vanligt monogramm för ʿ*Alaihi-'s-salâm.* — b) Arab. *Dâwud.* — c) Arab. *Sulaimân.* — d) Bokstäfver af okänd betydelse, som inleda Qur'ânens 19:de Sûrah. — e) Ända hittils synes denna bön andas en verklig fromhet och tillit till Gud. Det nu följande är nästan alltsammans ordagranna Qur'âncitater och derföre i religiöst afseende af ringare betydenhet. — f) En bro till helvetet, smalare än en tråd och hvassare än ett svärd. — g) *Qur.* XXXVI, 66, 67.[218] — h) Inleder nyss citerade sûrah. — i) *Qur.* XX, 110. — k) Inleder Sûr. XXVII. — l) Inleder Sûrr. XL—XLVI. — m) Efter ḤM i början af Sûr. XLII. — n) *Qur.* LV, 19, 20.

Digitized by Google

af boken[a] har blifvit beslutadt af Gud, den mäktige, den vise, som förlåter synden och emottager ångren, den strängt straffande, den långmodige.[219] Det finnes ingen Gud utom Han. Han är den slutpunkt, mot hvilken allt skyndar".[b] [220] I Guds namn! må vår dörr vara välsignad, våra väggar JS vårt tak KHJ 'S, vår nödtorft HM, 'SQ, vårt skydd! "Och i sanning Han skall vara dig nog mot dem, Han hör och vet allt".[c] Himlathronens[221] slöja är dragen[222] öfver oss, och Guds öga vakar öfver oss. På Guds makt skall man intet förmå öfver oss. "Gud är bakom dem och omsluter dem. Det är en lysande Qur'ân, skrifven på en väl skyddad tafla".[d] [223] "Gud är den bäste att beskydda, den barmhertigaste af barmhertige".[e] "Ja, min vän är Gud, som nedsändt boken, och Han väljer till sina vänner de rättfärdige".[f] "Gud är mig nog. Det finnes ingen Gud utom Han. På honom jag förlitar mig. Han är den stora himlathronens herre".[g] I Guds namn! i hvilkens namn intet på jorden eller i himlen kan lida men. Han hör och vet allt. "Menniskan har englar framför sig och bakom sig, som aflösande hvarandra beskydda henne på Guds befallning".[h] Det finns ej makt, ej kraft[224] annat än hos Gud, den höge, den store.

Anekdot.

Bland de händelser, som inträffade i Al-iskandarijjah år 727,[i] och hvarom underrättelsen träffade oss i Makkah (må Gud henne förherrliga!), var äfven den, att det uppstod oenighet mellan musulmännen och de kristna köpmännen.[225] Commendanten[226] i Al-iskandarijjah var då en man vid namn Al-karakî.[k] [227] Han företog sig att skydda Européerna och utgaf en befallning rörande musulmännen, i följd hvaraf de infunno sig mellan stadsportens båda murar. Han lät sedan tillstänga portarne om dem[228] för att afstraffa dem. Men folket ogillade denna stränghet och ansåg den öfverdrifven. De sprängde derföre portarne och stormade fram emot commendantens boning. Denne befästade sig emot dem och bekämpade dem från de högst belägna punk-

---

a) Qur'ân. — *b*) *Qur*, XL, 1, 2, 3. — *c*) *Qur*. II, 131. — *d*) *Qur*. LXXXV, 20, 21, 22. — *e*) *Qur*. XII, 64. — *f*) *Qur*. VII, 195. — *g*) *Qur*. IX, 130. — *h*) *Qur*. XIII, 12 (första hälften). — *i*) 1326—27 e. Chr. — *k*) Från Karak i Syrien.

Digitized by Google

terna af sitt hus. Han afsände också dufvor[229] med rapport om saken till Al-målik an-nåsir. Denne skickade då en amîr vid namn Al-djumâlî,[a)] [230] den han kort derpå lät efterföljas af en annan amîr vid namn Taughân,[b)] en öfvermodig och hårdhjertad man, mycket misstänkt i afseende på sin religion; man påstod till och med, att han var soldyrkare. Begge inträdde nu i staden, grepo de mest ansedde af dess innevånare och de förnämste af dess köpmän, såsom Al-kûbaks söner m. fl., och utpressade af dem omåttliga penningesummor. Man satte ett black af jern kring qâdî 'Imâd ad-dîns hals. Derefter läto de begge amîrerna afrätta 36 af stadens innevånare. Man styckade hvarje kropp i två delar och korsfästade dem i tvenne rader. Detta skedde på en fredag. Och folket gick ut enligt sin vana för att besöka grafvarna och fick med egna ögon se sina landsmäns grymma öde. Dess bedröfvelse blef stor och dess sorg fördubblades.

Bland de korsfästes antal var äfven en inflytelserik köpman vid namn Ibn Rawâhah.[c)] Denne egde en förrådskammare uppfylld med vapen, och, när helst en fara eller strid inträffade, försåg han ur denna sal ett eller två hundrade män med tillräckliga vapen. Det fanns i staden hos många af dess innevånare salar inrättade alldeles på samma sätt. Ibn Rawâhahs egen tunga bragte honom på fall. Han sade nemligen till de begge amîrerna: "Jag går i borgen för denna stad; så snart helst något händer, må man vända sig till mig derom; jag vill inbespara sultânen lön[231] för garnisonstrupperna". Men amîrerna tyckte icke om hans tal och svarade derföre: "Du vill bara ställa till upplopp mot sultânen"; de läto afrätta honom. — Emellertid hade han (må Gud vara honom nådig!) endast haft för afsigt att lägga i dagen sin trohet och tjenstvillighet mot sultânen, men just deri låg hans förderf.

Under min vistelse i Al-iskandarijjah hörde jag talas om schaichen, den oförvitlige, gudstjenaren, eremiten, den frikostige välgöraren Abû 'Abd Allâh al-murschidî. Han var en af de yppersta bland helige och theosofer.[232] Han lefde ett från verlden tillbakadraget lif i Munjah Banû Murschid.[233] Han egde der en *sâwijah*,[d)] [234] i hvilken han bodde

---

a) Från Djumâl i Arabien. — b) Tyrann(?). — c) Fridens son. — d) Eremitage.

Digitized by Google

ensam utan tjenare eller sällskap. Till honom foro amîrer och wasîrer, till honom kommo dagligen skaror af besökande, tillhörande alla klasser af menniskor. Han bespisade dem, och hvar och en, som ville hos honom äta kraftig mat eller frukter eller sötsaker, lät han få det, han ville hafva. Understundom inträffade detta äfven på andra årstider än den, då dessa rätter vanligen funnos. Till honom kommo faqîher för att söka anställningar.[225] Han till- och af-satte dem. Och alla dessa omständigheter rörande honom spriddes vidt omkring och gingo från man till man.[226] Al-mâlik an-nâsir sjelf hade besökt honom flera gånger i hans boning.

Jag lemnade Al-iskandarijjah...

Digitized by Google

COMMENTAR.

1) Ordet نظار kan man här antingen fatta mer generelt såsom betecknande hvar och en på alla förhållanden uppmärksamt aktgifvande, resenär eller dylikt, — så synes Fr. Ed. hafva gjort, som, då den eljest återger ناظر med »inspecteur», här, i likhet med Reinaud,[1] öfversätter نظار med *»observateurs»*, — eller ock mer speciell såsom afseende de tillsynings-embetsmän, hvilka, bärande den gemensamma titeln ناظر, hade sina serskilda functioner bestämda genom ett tillägg till denna titel. Sådana embetsmän funnos många, såsom till exempel ناظر المال, *l'intendant général des finances*, ناظر الخاص, *l'intendant du trésor particulier* (du sultan)[2] نظر العمارة, *l'inspecteur des bâtiments*, ناظر الجيش, *l'inspecteur de l'armée* m. fl. Ordet ناظر är här likbetydande med de i en mängd likartade titlar använda شاد och مشد, och i fråga om vissa embeten nyttjas de promiscue[3]. — Så begagnas äfven den motsverande hebreiska formen נֹצֵר i betydelse af väktare, uppsyningsman[4]). — Länge tveksam i valet mellan den af mig gifna öfversättningen och den generellare betraktare, iakttagare, bestämde jag mig för den förra, på den grund att den, såsom mera sökt, föreföll mig mera sannolik.

2) Om betydelsen af de båda synonymerna حمان, och حيم, se *De Slane*, *Ibn Challikân*, trad. T. I, p. 4.

3) ثقة utmärker en person, ansedd att vara en pålitlig auctoritet för trovärdigheten af de traditioner, han meddelar.[5])

4) Betydelsen af وفد الله är mig dunkel. Lexx. upptaga ej något annat nomen än وَفْد, *summitas collis*. Sannolikt beteckna dessa ord någon religiös hederstitel såsom det följ. شرف الدين, حجّ m. fl. Den

---

1) *Géogr. d'Aboulfeda*, Introduct. p. CLVIII. — 2) *De Sacy*, Chresth. Ar., Ed. II, T. II, pp. 48, 59. — 3) *Quatremère*. Trad. de l'histoire des Sult. Maml. par Makrizi, T. I, P. I, p. 112. — 4) *2 Kon. B.* XVII, 9, *Hjob* XXVII, 18. — 5) *De Slane*, Ibn Challik., trad., T. II, p. 20.

Digitized by Google

öfversättning, jag med denna uppfattning gifvit, stöder sig på stammens betydelse: *venit (pecul.) ut legatus.* — Fr. Ed. återger orden med »l'hôte de Dieu».

5) معتمر betecknar en som fullgjort العمرة, d. ä. besöket af templet i Makkah, som skiljde sig från den egentliga vallfärden الحج deri, att den ej var nödvändig, utan blott ett påbud af *Sunnah*, att den kunde ske på hvilken tid af året som helst, under det att det arabiska årets tre sista månader Schawwâl, Dhû-'l-qa'dah och Dhû-'l-hidjdjah voro bestämda åt الحج, och att den ej var förenad med så många ceremonier [1]).

6) Om namnet اللواتى lemnar Marâsid [2]) följ. upplysning: لواتة بالفتح والتاء المثناة ناحية بالاندلس من فريش ولواتة قبيلة من البربر »Lawâtah (med Fathah och dubbelpunkteradt *tâ*) är ett område i (eller kring) Firrisch i Spanien.» Om Firrisch, enl. andra codd. قريش, lemnar samma bok (T. II, p. ٣٤٢) ingen annan upplysning än den, att det är بلد بالاندلس. Från stammen Lawâtah (se inledningen p. VIII) härleder sig enligt den vanliga uppfattningen اللواتى, (Reinaud [3]) öfversätter det nemligen med "*originaire de la tribu de Levata*"). Dock kunde man, synes det mig, af det följ ثمّ äga skäl att hellre tro detta namn leda sitt ursprung från staden Lawâtah, belägen 3 lieues s. o. om Fez [4]) och bebodd af samma stam.

7) منها står här såsom substitut för annexionsförhållandet. Detta sker vid invertering och äfven af andra skäl, — här likasom i det citerade Qur'ânstället för rimmets skull. Jfr följ. alldeles likartade exempel: [5]) وضعوا شرذمة من الاطفال منه على المرّ, och längre ned i texten (p. v) ونزلت منها بمدرسة الكتبيين. Baidâwî i sin Commentar [6]) förklarar من på ett något olika sätt, hvars mening jag dock ej fullt förstår: ومن لتضمن الفعل معنى الاتخاذ. «*Min* står här, derföre att verbet innebär betydelsen af اتّخذ.»

8) Med dessa ord har jag sökt återgifva väl ej den prægnanta kortheten men dock den afsigtliga motsatsen i textens منها, واليها, ehuruväl tankens precision torde fordra för ändpunkt anknytningspunkt eller något dylikt. Fr. Ed.: »qui a *placé dans cette terre* et qui *y fait aboutir* les trois vicissitudes de leur destinée.»

1) *Freytag*, Einleitung in das St. d. Ar. Spr., pp. 418—422. — 2) Ed. *Juynboll*, T. III, p. ١٩. — 3) *Géogr. d'Aboulf.*, Introd. p. CLIX. — 4) *Ibn Chaldûn*, Hist. des Berb. trad. de Slane, T. I, p. XC; jfr Marâsid T. III, p. ١٩, not 6. — 5) *De Sacy*, Gramm. Ar. Ed. II, T. I, n:o 1083. — 6) Ed. *Fleischer*, T. II, p. ٣٥٩.

Digitized by Google

9) Att här menas det drickbara vattnet, käll- och flodvattnet, i motsats mot det salta hafsvattnet ses af Baidâwîs commentar [1]: قامع للعطشان من فرط عذوبته »Lättflytande för den törstige genom sin öfvermåttan stora sötma.»

10) Ordet انعام finnes ej i Lexx. annorlunda än i frasen انعام لعينك likbetydande med نعم عين. Dels deraf, dels af nom. unit. انعامة, *beneficium*, är den collect. betydelsen klar för انعام, hvilken form här är vald för ordleken med det följande انعام.

11) Öfversättningen af denna incis erbjuder någon svårighet. Af den genom præfixen ت för verbet designerade 2:dra person, har jag ej kunnat få någon rimlig mening, utan har jag öfversatt det som 3:dje person. Hvad deremot اثباجا här betyder är mig dunkelt; af de i lexx. gifna betydelser har jag valt den enda, som ger någon mening, hur dålig den än må vara. Hvad præp. من här beträffar, så vill jag erinra om, att den i samma grundbetydelse, som betingar möjligheten af dess användande såsom substitut för annexionsförhållandet och dess bruk vid comparativer, stundom begagnas mera generelt för att beteckna ett förhållande i allmänhet mellan tvenne begrepp det s. k. من للاتصال. [2]) Fr. Ed:s öfversättning, den jag måste bekänna att jag ej riktigt fattar, är denna: »afin qu'ils leur servissent de montures *au lieu de* la surface du désert et du dos de la mer.»

12) Här är att märka, att genom en licentia poetica står الصفة obestämdt, ehuruväl الموصوف är bestämdt. Så äfven längre ned (p. ٢: بحر الموت عجاجا och نار الباس حامية. — Ett motsatt förhållande synes ega rum i den (p. ٥) förekommande frasen حج بيت الحرام, men der står i sjelfva verket adj. i annexionsförhållandet till subst. (اضافة البيان) [3]).

13) ب står här للتعليل.

14) Fr. Ed. öfversätter المقيمين med: »de ceux qui *ont* arboré». — Denna öfversättning synes mig strida mot gramm:s reglor, enligt hvilka ett nom. agentis, som har betydelse af ett verkligt perfectum, tager sitt obj. till sig endast i genit., som då dermed bildar egentlig annexion, och fördenskull ej kan bestämmas af artikel. Så förklarar uttryckligen den nyaste gramm. Caspari [4]) detta förhållande. Dock synes De Sacy [5]) vara af en annan åsigt, då han uttrycker sig sålunda: «*Avec l'article*, le nom d'agent s'emploie *indifféremment* pour *tous* les temps.» Man ser ock af hans härvid meddelade not, att frågan om betydelsen af nom. agentis i vissa bestämningar ännu tyckes vara oafgjord. — Emellertid ger onekligen Fr. Ed:s öfversättning en vida bättre mening.

1) T. II, p. ٤٣. — 2) *De Sacy*, Gr. Ar., T. I, n:o 1085. — 3) *Caspari*, Gramm. der Arab. Spr. n:o 478. — 4) Gr. der Ar. Spr. n:o 413. — 5) Gramm. Ar., T. II, n:o 313, 2:o.

Digitized by Google

15) Præp. على är här liksom i följ. incis fattadt i samma betydelse som i följ. uttryck: [1]) حثّ على الفعل; حمل على. Dock kunde väl على på begge ställen fattas i samma bem., som den eger efter Casp. n:o 446, 5), då den borde återgifvas med *i*. Fr. Ed. öfversätter den **olika**: »qui ont fortifié le Prophéte *dans* sa guerre . . . et qui l'ont aidé *à*« . . .

16) من står här للتبيين.

17) *Imâmen*, **antistes**, betecknar närmast den, som i mosquéerna läste **bönen**, och hvilkens rörelser hela församlingen efterhärmade. Oafsedt chalîf-titeln *Imâmu-'l-Muslimîn* har sedermera ordet imâm en femfaldig hänsyftning, [2]) hvaraf jag blott vill erinra om de 12 imâmerna, som, härstammande från 'Alî, af Schî'iterna anses som hela jordens enda rättmätiga beherrskare.

18) Denne Abû 'Inân var den 7:de regenten af Marîniderna. Deras välde egde under honom sin största utsträckning, emedan de då, utom Maghrib al-aqsâ, äfven voro i besittning af hela 'Abd-al-wadîternas område (Maghrib al-ausat) och vestligaste delen af Ifrîqijjah. Abû Inân lät ännu under sin fader Abû-'l-Hasans lefnad utropa sig till sultân i Tlemsen (1348) och regerade sedan efter fadrens död i Fez (1349—1358) [3]).

19) Med الايمة المهتدين menas desamma, som med الخلفاء الراشدين. Detta var, liksom چهار یار (de fyra vännerna — till Profeten), en titel, hvarmed Sunniterna betecknade de fyra första chalîferna.

20) نسرا bildar till det föreg. ونستوهب det andra obj., hvartill i denna incis som i de följ. dess återstående del sluter sig som صفة.

21) لا supplerar här لم يدع [4]).

22) Subj. till جعل torde lika väl kunna vara Allâh som Abû 'Inân, men de följ. suffixerna syfta på den sednare.

23) هو, som är ضمير الفصل, är här öfverflödigt, emedan satsen inledes af ان [5]); بان för constr. af حكم.

24) Jag har ej kunnat fatta denna incis annorlunda än såsom beroende af det föregående حكم, men meningens sammanhang blir härigenom på ett öfverraskande sätt stördt; men torde nemligen hafva väntat i nära öfverensstämmelse med det föreg.: وسلك طاعته الذي فيه يجب الانتظام — förmodligen liksom det föreg. syftande på något Qur'ânställe, hvilket jag dock ej lyckats uppleta.

25) سلك fattas väl här bättre som sing. än plur., då detta ställe kan läggas till dem, hvarmed Dozy [6]) bestyrker att denna form **äfven** är sing.

26) I stället för textens انسلاله synes böra läsas استلاله (som man

1) *Caspari*, p. 272. — 2) *Hamm.-Purgst.*, Litter.-Gesch. d. Ar., T. I, p. CLXXX. 3) *Ibn Chaldûn*, T. IV, p. 273, 291—317. — 4) *De Sacy*, Gr. Ar., T. I, n:o 378. — 5) *Caspari*, n:o 508. — 6) *Script. Arab. Loci de Abbadidis*, (p. 108, not 191).

Digitized by Google

ser, en högst ringa förändring) i öfverensstämmelse med det föreg. اغتالهٔ, emedan efter lexx. 7:de formen af سل betyder: *se surripuit*, men 8:de: *evaginavit (gladium)*.

27) Hvad الايام här betyder, vet jag icke rätt. Att detta ord kan ega bildliga bem., ser man af uttryck sådana som ابن الايام, *vir experientia doctus*, ايام الله, *beneficia Dei*. Fr. Ed. öfversätter: »qui a corrigé *la fortune* lorsqu' elle eut été gâtée», en betydelse, som synes ega ett slags stöd af frasen ابن الايام *infortunium*, då deremot min öfversättning sammanhänger med بنو الايام, *homines* (tidens barn).[1])

28) Pluralen احكام betecknar vanligen de stadgar, hvilka bilda den islâmitiska lagens codex[2]). Här står det generelt = *rationes*.

29) Efter lexx. är det اشاد och icke شاد, som betyder *extulit ædificium*.

30) Jag har här fattat من såsom stående för تللطيل och ب såsom uttryckande verbets rection. Fr. Ed., som öfversätter: »et s'est assuré *par* les liens les plus forts *la possession de* la confiance de l'Éternel», har synbarligen en annan uppfattning af præpositionernas betydelse och får derföre en olika mening.

31) Genitiven شبابه är liksom اطنابه i följande incis explicativ och styrd af det neutralt använda adj., såsom i عزيز كتابكم[3]). — På samma sätt längre ned (p. v) سوابق الابية.

32) Mot den i texten gifna läsarten torde i grammatikal. hänseende ingenting vara att invända. Deremot förefaller »de fallna bladen» vara en något besynnerlig bild. Om läsarten är den rätta, torde kanske med denna bild, i motsats till de friska grönskande träden, hänsyftas på »samhällets olycksbarn». — Emellertid har Fr. Ed. i en not rättat denna läsart, som den antydt genom ط och ن (i första ordet) till följ.: الذى قطر سحابه اللجين والنضار, då öfversättningen blir denna: (en välgörenhet) »hvars moln regn är silfver och guld». — Så har Fr. Ed. ock i följ. incis ändrat فيض, mot hvilken form kan anmärkas, att den saknas i lexx., till فيض, hvilket medför en alldeles likartad förändring i satssammanhang, vocalsättning och version.

33) حضرة, egentl. 'närvaro', betyder sedermera både, »hof, residens» och »personlighet, majestät»[4]). Alla de följ. suffixerna (—ها) afse detta ord, taget i en af dessa bemärkelser.

---

1) Se *Freyt:s* Lex. under يوم och ابن. — 2) *De Slane*, Ibn Challikân, T. I, p. 6, not 2. — 3) *Caspari*, n:os 469 och 476. — 4) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 492; *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 365, n:o 25.

Digitized by Google

34) Ur textens مطمح الأمل har jag ej kunnat få någon annan mening än den i öfversättningen gifna, hvilken ock öfverensstämmer med Fr. Ed:s »le theâtre des espérances», men, äfven om med denna version den af Fr. Ed. angifna läsarten مُطْمِع låter försvara sig, synes mig dock läsarten مَطْمَح något naturligare.

35) Ordet رحال, *sellæ camelinæ*, begagnas i åtskilliga vändningar, i hvilka begreppet »resa, färdas«, ingår nästan likbetydande med رجل. Så t. ex. شدت اليها الرحال,[1] *constrictæ sunt ad eam sellæ*, för عجل اليها الرحال eller något dylikt. Så har jag äfven fattat dess betydelse här; محط betecknar nemligen hviloort på en resa.

36) »Le verbe خدم (n. act. خدمة), employé d'un sujet a l'égard de son prince, désigne: *lui offrir son hommage*»[2]).

37) De i texten följande perff. har jag ansett beteckna en handling, som har skett och ännu ofta sker, och derför öfversatt dem med præsens[3]). — Fr. Ed. återger dem deremot med parfait défini.

38) ادب betecknar vanligast filologi[4]).

39) »جناب répond au mot *seigneurie*»[5]).

40) Fr. Ed. anmärker i en not, att blott *ett* manuscript har läsarten تسابرت, för hvilket ord de andra gifva تساوت, »ont été égaux» — en något dunkel tanke.

41) Præp. عن styres icke af verbet يسند, som construeras med الى, utan har här sin vanliga bemärkelse att uttrycka källan, hvarifrån något, och serskildt traditioner, härflyter. Man väntar endast ett följande صحاح الآثار, men författaren, som väl velat uttrycka tanken något fullare, inskjuter den tekniska termen يسند, hvilket föranleder ett afbrott i constructionen.

42) Muslim ibn Al-hadjdjadj var en af de sex stora Traditionisterna, d. v. s. författare till de 6 s. k. *Sahîhs*, eller äkta Traditionssamlingar, hvilka utgöra en af de fyra grundpelarne för den muhammadanska lagen. De voro Al-buchârî, Muslim, At-tirmidî, Abû Dawûd, An-nasâjî och Ibn Mâdjah. Muslim var imâm och *hafidh* (d. ä. en, som lärde sig utantill och mundtligen fortplantade traditionerna) och dog 874 e Chr., 53 år gammal[6]).

43) I vissa vändningar är دون såsom här synonymt med غير[7]), ehuru

---

1) *De Sacy*, Chresth. Ar., Text T. I, p. 9. — 2) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. II, P. I, p. 119, n. 7. — 3) *Caspari*, n:o 385, 3. — 4) *Séances de Hariri*, Ed. II., T. IV, p. .— 5) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 492. — 6) *Hamm.-Purgst.*, Litter.-Gesch., T. IV, p. 102. — 7) *Caspari*, n:o 447, 5.

Digitized by Google

synpunkten alltid blir olika. — Derför bör också det följ. لا, likasom det kan supplera غير,[1]) fattas såsom stående i stället för دون, ehuru gramm. icke omnämna detta bruk.

44) Efter Fr. Ed:s vocalsättning لحاق, måste denna form tilläggas till de i lexx. befintlige nom. actionis för 1:sta formen لحوق och لحاق.

45) Den relativa satsen är väl att fatta som en lätt ellips för تزال عن الكيان على الحق eller något dylikt.

46) *Walî* kallas den, som stod till Gud i det förhållande, som benämnes ولاية, af »*Ta'rîfât*» definieradt på följ. sätt: الولاية هي قيام العبد بالحق عند الفناء عن نفسه »*Wilâjah* betyder (Guds-)tjenarens fördjupande i Gud jemte försakande af sig sjelf.» Hans tillstånd beskrifves i den persiske författaren Djâmis berömda arbete öfver sûfismen, öfversatt af De Sacy [2]), sålunda: Le *wéli* est celui qui est anéanti et mort sur rapport à son propre *état*, qui subsiste dans la contemplation de Dieu, qui ne peut plus rien dire de son existence individuelle, et qui ne sauroit être en repos avec aucun autre que Dieu». Titel af wâlî gafs blott åt dem, som hade nått de högsta graderna inom sûfismen (jfr n. 195).

47) Meningen och parallelismen fordra tydligen den gifna öfversättningen. Då emellertid efter lexx. 8:de formen af نحا blott betyder *contendit*, *sibi proposuit* och dylikt, förmodar jag, att man bör läsa انتجاء, då man dock får bortse från reflexivitets-begreppet i betydelsen för 8:de formen af نجا, (I *communicavit arcanum*, VIII *arcana in vicem communicarunt)*, med stöd deraf, att 8:de formen väl kan anses vara vald blott för conformitetens skull.

48) Om ordet مقام lemnar *Dîwân al-inschâ* [3]) följ. upplysning المقام هو من الالقاب الخاصة بالملوك "*Maqâm* är en af de titlar, som uteslutande tillhöra furstliga personer.»

Högst påfallande äro de pluralsuffixer, som sluta denna och de följ. inciserna; man ser tydligen, att de här, liksom längre ned (p. ٥) i فعوايدهم, مكارمهم och لهم, nödvändigt syfta på sultânen eller maqâmen. Men en sådan »pluralis majestaticus» eller »pluriel de respect» är ytterst sällsynt, och de ställen, der den synes förekomma, äro anmärkta såsom enstaka undantag. Med anledning af arabiska grammaticis påstående, att någon gång ett verb i plural. eller dual. kan anslutas till ett subj. i sing., för att beteckna, att verbet bör upprepas två eller flera gånger, säger De Sacy,[4]) som betraktar detta blott »comme une sublitité», beträffande det ena af de tre exempel, som anföras (Qur. XXIII, 101): »je

---

1) *Caspari*, n:o 543, anm. — 2) *Notices et Extraits des Manuscrits*, T. XII, p. 320. — 3) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. I, P. 2, p. 49, not 57. — Jfr *De Sacy*, Chresth. Ar., T. II, p. 234. — 4) *Gramm. Ar.*, T. II, p. 236, not 1).

Digitized by Google

pense, que, *s'il n'y a point de faute*, c'est un exemple *très-rare* dans ces anciens temps du pluriel, employé au lieu du singulier »*par respect*», och stöder detta i hans Gramm. Ar. enda befintliga påstående om tillvaron af en sådan pluralis på Baidâwis commentar till detta ställe, som lyder:[1]) والواو لتعظيم المخاطب وقيل لتكرير كونه ارجعني كما قيل في قفا وأطرقا; »(Pluraländelsen) wâw står för att *förherrliga* den tilltalade; enligt andra, för att upprepa talarens ord *irdji'ni*, såsom man påstår detta i fråga om *qifâ* och *utruqâ* — (Tvenne andra exempel, af hvilka det första äfven finnes hos De Sacy). — Reinaud och Derenbourg påpeka[2]). att i en vers citerad i De Sacys commentar står سواكم för سواك, och förklara detta vara ett ännu mer »frappant» exempel på en pluriel de respect än det här ofvannämnda. Och märklig är äfven den notisen, de gifva, att Zamachschari citerar just samma vers, som finnes i De Sacys commentar, vid sin commentar till Qur. XXIII, 101. Emellertid tillägga Rein. och Derenb. ännu några få exempel ur Hamâsah, der ett feminint pluralsuffix »synes» dem stå i st. f. ett singulärt. Eget är dock, att i alla dessa står blott 2 dra pers. كم i st. f. ك, hvarigenom det exempel, som vår text lemnar och hvilket väl såsom de öfverflyttade bemm. af حضرة får anses tillhöra ett senare uppkommet språkbruk, blir ännu mer ensamt stående.

49) Det fanns tre stammar med namnet *Kalb*[3]). Fr. Ed. lemnar (Préface p. XXI) ur för mig obekant källa den upplysning, att den Kalbstam, till hvilken Ibn Djusai hörde, hade öfverflyttat till Spanien vid tidpunkten för Arabernes occupation af detta land, och att Ibn Djusai, missnöjd med sin tjenst hos konungen af Granada, hade öfverflyttat till Martnidernas land.

50) Det s. k. اللام لتقوية العامل är här nödvändigt, emedan obj. rhetoriskt föregår nom. agentis[4]).

51) Den accus. adverb. af ett nom. actionis eller ett adj. verbale, som benämnes حال, kan hänföras till hvilken satsdel som helst, vanligast till subj. eller præd., och motsvarar ofta de vesterländska språkens conjunctiva satser. — Så här; متوخيا, syftande på det föreg. obj. Ibn Djusai, betyder egentl.: «på det sätt att han vinnlade sig om.»

52) För conformitetens skull har förf. här valt den sällsyntare constr. af اعتمد (*commisit se (rei), proposuit sibi (rem)*) med accus. i st. f. den

---

1) Ed. *Fleischer*, T. II, p. ١٢. — 2) *Séances de Hariri*, Ed. II, T. II, Notes, p. 148. — 3) *Wüstenfeld*, Geneal. Tabell. der Ar. Stäm., T. 2, 17; 9, 20; K. 17. — 4) *Caspari*, n:o 414, anm.

Digitized by Google

vanligare med على [1]). Den tekniska betydelsen af تقريب ses af Ta'rîfâts definition: التقريب هو سوق الدليل على وجه يستلزم المطلوب فان كان المطلوب غير لازم بل اللازم غير المطلوب لا يتم المطلوب; »*Taqrîb* är en bevisnings-method, som tillvägagår så, att det sökta eftersträfvas som en nödvändig följd, och, om det sökta är olikt det nödvändigt följande eller det nödvändigt följande är olikt det sökta, så vinnes ej det sökta». — Fr. Ed. återger dess begrepp med: »rendre le style *intelligible.*«

53) Bilden är lånad från en kamel, som, för att släcka sin törst, går ned i (شرع) en vattensamling (منهل). — Kort och väl öfversätter Fr. Ed.: »*se plongea* dans cette vaste entreprise.«

54) عن står här synonymt med بعد [2]).

55) Frasen موفية للمقصد التي قصدها (i hvilken ل står i st. f. accus., derföre att nom. agentis är indetermineradt) innebär väl, sagd om uttrycket, samma mening som den föreg., redaktören sjelf afseende لنيل مقاصده مكملا, nemligen den att troget återgifva och liksom i framställningen completera den dicterandes intentioner.

56) För ordet منحى (pl. مناحى) gifva lexx. ej annan bet. än *impressio pedum, loca quæ pedibus calcantur,* men då roten نحى bland annat äfven betyder *convertit oculos (aliquo),* torde man ega rättighet att gifva åt منحى bet. *locus, quo oculi vertuntur,* »mål».

57) Den här gifna betydelsen på 4:de formen af خلّ, ej upptagen i lexx., torde väl kunna härledas ur 1:sta formens bem. *deminuta, extenuata fuit.* Hvad åter أصل och فرع beträffar, så ge väl lexx. för det förra den betydelse, jag här gifvit det, men ej så för det sednare. Men dessa begrepp beteckna ju i allmänhet motsatsen af det ursprungliga och det härledda. Fr. Ed. öfversätter: sans y faire *le moindre changement.* — För öfrigt är här den apocop. formen af imperf. sammandragen, hvarföre den taschdîderade bokstafven kan läsas med Fathah eller Kasrah [3]).

58) Ordet اسناد är inom det arabiska lagspråket den tekniska termen för att utmärka stödet för en traditions trovärdighet. Den består af en serie af namn på alla de personer, genom hvilkas mun denna gått ända från profeten till den siste hâfidh [4]). Ta'rîfâts definition [5]) lyder: الاسناد في الحديث ان يقول المحدث حدثني فلان عن فلان عن فلان عن رسول الله «*Isnâd* betyder i fråga om traditioner, att berättaren säger: detta har den och den berättat för mig efter den och den etc. . . . efter Guds sändebud.»

---

1) *De Sacy,* Chresth. Ar., T. II. p. 315. — 2) *Caspari,* n:o 434, 6). — 3) *Caspari,* n:o 136. — 4) *De Slane,* Ibn Challik., Introd. p. XXII. — 5) Se *Quatremère,* Histoire par Makrizi, T. I, P. I, p. 46, not 65).

Digitized by Google

59) I betydelsen af det latinska *contra*, (blott i förbigående anmärkt af De Sacy), står præp. على vid begrepp, som uttrycka motighet, hinder, skada och dyl. samt (i enlighet med en vanlig språklig företeelse) deras motsatser, motsvarande vårt *för* [1]).

60) Ordet قياس, som i allmänhet betyder *ratiocinatio*, hör äfven till det tekniska lagspråket, betecknande der en af de fyra hufvudkällorna för vetenskaperna. De voro *Qur'ân*, *Sunnah*, *Idjmâ'*, (samstämmighet — de gamla imâmernas gemensamma praxis) och *Qijâs* (de slutsatser och analogier, som ur de tre föregående källorna kunde härledas) [2]). Äfven inom geografien har det en teknisk bem. Abû-'l-fidâ betecknar neml. dermed den inductionsmethod, han använder, för att bestämma orters latitud och longitud [3]). I afseende på uttrycket معهود القياس jfr not 31).

61) Sådana fraser som den här i texten förekommande tror jag ej genom någon vändning kunna troget återgifvas i vårt språk. Den ordagranna öfversättningen är: »intaga hos hans majestät stället för det välvilliga mottagandet.» — Detta من, som här måste öfversättas med *hos*, är väl من للاتصال.

62) Om Tandjah läser man hos Abû-'l-fidâ: [4])

من الرابع من اقصى المغرب . . . ومدينة طنجة على فم بحر الزقاق واتّساع البحر عندها ثلث مجرى فاذا شرق عنها اتّسع عن ذلك وهي مدينة اولية وقد استحدث اهلها لهم مدينة على ميل منها على ظهر جبل ليمتنعوا بها وماء طنجة مجلوب من قنى اليها من بعد وطنجة كثيرة الفواكه لاسيّما العنب والكمثرى واهلها مشهورون بقلة العقل. »Staden Tandjah, i 4:de klimatet och ytterst i Maghrib, är belägen vid mynningen af *Suqâqs* haf Gibraltars sund); hafvets bredd är der en tredjedels dagsresa till sjös *), och då man färdas öster derifrån, stiger bredden derutöfver; Tandjah är en urgammal stad. Innevånarne hafva byggt en ny stad åt sig en mil från den gamla på en bergsås för att der kunna försvara sig. Tandjahs vatten föres fjerran ifrån i underjordiska vattenledningar till staden. Dess område är rikt på frukter, företrädesvis drufvor och päron, och dess innevånare äro omtalade för sitt inskränkta förstånd.»

Anm. *) Måttet *madjrâ* betecknar den vägsträcka. ett fartyg genomlöper på 24 timmar, vanligen uppskattad till 100 mil (omkr. 14 svenska). [5])

63) Dagarne i den arabiska veckan hafva alla namn af sin ord-

1) *Caspari*, 446, 2). — 2) *De Slane*, Ibn Challik., T. I., p. 534, n. 1). — 3) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd. p. CDLII. — 4) *Texte arabe*, p. ١٣٢. — 5) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd., p. CCLXVII.

Digitized by Google

ningsnummer utom Fredagen, som kallas يوم الجمعة (församlingsdagen), motsvarande i religiöst hänseende vår Söndag, som äfven hos dem är den första i veckan. — *Heliga* voro följande fyra månader: Dhû-'l-qa'dah, Dhû-'l-hidjdjah och Al-muharram, hvilka kallades سرد, emedan de följde på hvarandra (11:te, 12:te och 1:sta) — samt Radjab, som benämndes فرد af motsatt orsak [1]).

64) Vid förvandlandet af den arabiska tidräkningens data till motsvarande kristna (efter Julianska kalendern) har jag följt den på sträng vetenskaplighet grundade enkla method Ideler [2]) framställer. (Vida mer invecklad är den, Navoni meddelar) [3]). Följande de vesterländska chronologerna har jag antagit Hidjrahs tidpunkt vara 622 d. 16 Juli, då deremot Arabernas astronomer enhälligt bestämma den till den 15 Juli, en skilnad, som beror på att hos de förra första månphasen, hos de sednare månconjunctionen (efter Makkahs meridian) utgör bestämningsgrund för månaden Muharrams sanna början.

65) Om besöket af profetens graf jfr not 194) och om tempelbesöket i Makkah not 202).

66) Då النفس har artikel, borde äfven شديد vara dermed bestämdt, ty den i st. f. Tamjîs-accus. stående genit. العزايم utöfvar ingen determinerande verkan [4]).

67) Lexx. upptaga ej den här befintliga constructionen af جرم, hvilket ord jag här anser hafva betydelsen *necessarium fuit imposuitque*, så att ordagranna öfversättningen är: »Jag ställde mitt ärende på den nödvändiga grunden af en skiljsmessa.»

68) När nom. actionis står i accus adverb. förbinder det med sig sitt objectiva complement oftare med ل än med accus. [5])

69) Den här för ordet والدّى genom den af Fr. Ed. gifna vocalsättningen betecknade accus. synes mig felagtig; i stället bör man läsa والدّى.

70) ل i لبعدها uttrycker rectionen af وصبا. För öfrigt är här att märka, att de betydelser för orden وصب och نصب, som meningen fordrar, äro nästan omvända mot de, som lexx. gifva: وصب, n. a. وَصَب, *ægrotus fuit*, نصب, n. a. نَصْب, *dolore afficere (de morbo, moerore)*, نصب, n. a. نَصَب, *lassus fuit*, så att man skulle kunna förmoda ett tryckfel.

1) *Freytag*, Einleit., p. 28. — 2) *Handb. der mathem. Chronol.*, T. II, p. 471—492. — 3) *Fundgruben des Orients*, T. I, Tabb. — 4) *Caspari*, n:o 472. — 5) *Caspari*, n:o 412.

Digitized by Google

71) Om staden Gharnâtah läser man hos Abû-'l-fidâ: [1])

من الرابع . . . وغرناطة فى نهاية النزاهة وتشبه دمشق وتفضل عليها بان مدينتها مشرفة على غوطتها وهى مكشوفة من الشمال وينصبّ انهارها من جبل الثلج الذى هو من جنوبيها وتتخرق فيها الانهر وعليها الارحى داخل المدينة ولها قلعة علية شديدة الامتنع ولها اشجار وثمار ومياه مسيرة يومين تقع تحت مرأ العين لا تحجبها شىء. »Gharnâtah, i 4:de klimatet, besitter den högsta grad af angenämhet. Hon liknar Dimaschq (Damascus), men eger framför henne det företräde, att hon ligger högre än det kringliggande området. Utan skydd är hon åt norra sidan. Från Snöberget, på södra sidan om henne, nedströmma floder, hvilka inom staden söndra sig i flera grenar. Vid dem ligga äfven inom staden flera quarnar. Hon eger till sitt skydd ett högt och starkt fäste. På ett afstånd af två dagsresor omkring henne ser det öga, som ingenting skymmer, blott träd, frukter och vatten.»

72) Man ser af det följ. ابو, att man bör läsa الامامُ. Då väl dock detta ord måste anses som ett بدل till det föreg. امير المومنين så synes det, som kunde en mängd mellankommande relativa satser upphäfva concordansen mellan المتبوع och التوابع.

73) Abû Sa'îd 'Uthmân, son till den första suveränen af Marînidderna Abû Jûsif, blef den 5:te regenten i ordningen, i det att först en bror och sedan dennes två sonsöner föregingo honom. Han regerade 1310—1331. Hans son och efterträdare Abû-'l-Hasan var den ofvannämnde Abû 'Inâns fader [2]).

74) Abû Jûsifs (jfr inledningen p. IX) regering (1258—1286) utmärkte sig för lyckliga strider mot de kristne i Spanien (»det heliga kriget»), så att han mer än Abû Sa'îd och Abû 'Inân kan vara berättigad till Ibn Batûtahs lysande loford [3]).

75) Här slutar den rimmade prosan. Jag har ej ansett nödigt att uppteckna alla de licenser i afseende på rimmet, jag märkt författaren tillåta sig. Äfven har jag icke ingått i någon efterforskning, om författaren sökt åstadkomma någon eller några af de mångfaldiga konstigheter, som hos de arabiska poeterna förekomma och af dem som skönheter anses. Så skulle det ock varit ett högst mödosamt, men föga lönande arbete, att tillse, om på den regelmässighet i vissa rims återvändande och antal, som onekligen förefinnes i början, en strophindelning

1) *Texte arabe*, p. ١٧٩. — 2) *Ibn Chaldûn*, T. IV, pp. 188—211. — 3) *Ibn Chaldûn*, T. IV, p. 28, 120.

Digitized by Google

för hela företalet kan byggas, så som det verkligen lyckades mig med den första fjerdedelen deraf. Emellertid vill jag nämna att man synes kunna finna försök till den s. k. ترجيع, om hvilket slags artificiella skönhet jfr De Sacy, Chr. Ar. T. II, p. 503.

76) Om Tilimsân läser man hos Abû-'l-fidâ: [1])

من اوآيل الرابع ... وتلمسان مدينة مشهورة مسوّرة فى سفح جبل و لها ثلثة عشر بابا وماؤها مجلوب من عين على ستة اميال منها وفى خارجها انهار واشجار ويستدير النهر بقبليها وشرقيها ويدخل فيه السفن اللطاف حيث يصب فى البحر وبقعتها شريفة كثيرة المرافق وهى قاعدة مملكة ولها حصون كثيرة وفرض عديدة اشهرها هنين ووهران. »Tilimsân, i början af 4:de klimatet, är en vida berömd och med murar befästad stad, belägen vid foten af ett berg. Den har 13 portar. Dess vatten ledes från en källa 6 mil derifrån. En flod omgifver den på södra och östra sidan. Små fartyg kunna inlöpa, der denna flod faller ut i hafvet. Stadens territorium är herrligt och rikt på producter. Sjelf är hon regeringens säte har många fästen och flera hamnar, af hvilka de mest bekanta äro Hunain och Wahrân (Oran)» Namnet Tilimsân är af arabiskt och icke berberiskt ursprung och betyder: hon förenar två (saker)[2]).

77) Abû Tâschifîn I, den 5:te i ordningen af Abd-al-wâderne, regerade från 1318—1337. Efter honom lydde landet i 7 år under Marînıderna. Hans i texten uppräknade förfäder voro alla hans företrädare i regeringen[3]).

78) Den vanliga prononciationen är Afrîqijjah, emedan namnet synbarligen är bildadt af Africa (jfr inledn. p. VII n. 4). Så läser ock Fr. Ed., men åtskilliga nyare läsa Ifrîqijjah på grund af följ. skäl. Då Araberna omskrifva på sitt språk ett främmande namn, som börjas med två consonanter eller, hvad som för dem är detsamma, med en vocal, hvarpå följa två consonanter, iakttaga de den äfven vid bildning af vissa verbalformer förekommande välljudsregeln att låta valet af den vocal, hvarmed de förse det för ordets uttalande nödvändiga Alif prosthet., bero på den följande. Så blir t. ex. *κλίμα*, اقليم, *Πλατων* أفلطون, Tripoli أطرابلس[4]).

79) Frasen رحمه الله begagnas vid aflidne personers namn[5]), liksom vårt «salig, högstsalig» och det franska «feu», äfven då personen lefde vid den tidpunkt, om hvilken berättelsen handlar.

80) Formen انكحة saknas i lexx.

---

1) *Texte arabe*, p. ١٣٩. — 2) *Ibn Chaldûn*, T. III. p. 232, n. 2. — 3) *Ibn Chaldûn*, T. III. p. 401. — 4) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd. p. CDLVIII. — 5) Se en mängd likartade frasers användning hos *Graberg di Hemsö*, Specc. di Mar., p. 309.

Digitized by Google

81) Quraisch, den mest ansedde af de arabiska stammarne, leder sitt ursprung från en Fihr ibn Mâlik, men anledningen till namnet är omtvistad. Bosatt i Makkah, der den delades i 25 slägter, af hvilka de 15 ädlare (deribland profetens slägt — *hâschimî*) bodde kring Ka'bah, utöfvade den derifrån supremati öfver alla de öfriga [1]).

82) Om Mahdijjah läser man hos Abû-'l-fidâ: [2])

من الثالث من افريقيه على البحر . . . والمهدية مدينة استحدثها المهدى عبيد الله اول الخلفاء الفاطميين وهى فى شرقى سوسة وجعلها المهدى كرسى مملكة افريقية وهى على طرف داخل فى البحر كهيئة كف متصل بزند والبحر محيط بها غير مدخلها وهو مكان ضيق مثل سبتة وهى غربى صفقس وحصنها بسور شاهق فى الهوآء بالحجر الابيض بابرجة عظام وكان الابتدآء فى بنآئها سنة ثلث وثلثمايه وابتنى بها القصور الحسنة الشارعة على البحر والظاهرة عنه وابتنا الناس بالمهدية اجل الابنية وصارت من اجل الامصار. »Al-mahdijjah, i 3:dje klimatet, i Ifrîqijjah vid hafvet, som fått sitt namn af sin grundläggare *Mahdîn* *) 'Ubaid Allâh, den förste af de Fâtimidiska chaliferna. Hon ligger öster om Sûsah **). Almahdî gjorde henne till hufvudstad för Ifrîqijjah. Hon ligger på en landtunga, som skjuter ut i hafvet i form af en hand, som sitter fast vid en handlofve. Hafvet omger henne på alla sidor utom på den, der man har tillträde till henne. Det är en trång plats alldeles som vid *Sibta* Ceuta). Staden ligger vester om Safâqus. Dess fäste, omgifvet af en mur, reser sig högt upp i luften och är med sina stora torn byggd af hvit sten. Början af stadens byggnad skedde år 303. Sköna slott uppbyggdes, belägna utmed hafvet och synliga derifrån, och innevånarne i Mahdijjah byggde sig präktiga hus, så att staden blef en af de allra praktfullaste.«

Anm. *) *Mahdi* var den titel, som den förste Fâtimidchalifen tillade sig. Anledningen dertill var, att af Schî'iternas sekt, till hvilkas grunddogmer hör tron på *Al-muntadhars* (den väntades — d. ä. den mystiskt försvunne 12:te imâmen (jfr not 17) Muhammad ibn Hasans) ankomst i verlden, utgått en gren, som lärde, att före Al-muntadhar skulle komma *Al-mahdi* (den vägledde), hvilken liksom den förre skulle vara en ättling af 'Alî och Fâtimah [3]) — **) På nuvarande tids kartor hafva dessa städer andra inbördes lägen.

83) Om staden Miljânah, läser man i Marâsid: [4])

مليانة بالكسرة ثم السكون وباء تحتها نقطتان خفيفة وبعد الالف نون مدينة فى آخر افريقية رومية قديمة فيها آبار وانهار عليها طواحين »Miljânah är en gammal romersk stad i ena ändan af Ifrîqijjah *) med brunnar **) och strömmar, vid hvilka quarnar ligga.»

---

1) *Wüstenfeld*, Register z. d. Gen. Tab., p. 139. — 2) *Texte arabe*, p. ١٤٤. 3) — *Ibn Chaldûn*, T. I, p. XXVII; *Reinaud*, Monuments Ar., Pers..., T. I, p. 376. — 4) T. III, p. ١٤٧.

Digitized by Google

Anm. *) Ej långt S.S.V. om Algier. — **) آبار = أبْرٌ af بِئْر = בְּאֵר.

84) De äldsta Araberna indelade året efter naturens skiften i 6 delar: [1]) 1) ربيع الاول, prior proventus (florum); 2) صيف, æstas; 3) قيظ, æstus; 4) ربيع الثانى, proventus posterior (fructuum); 5) خريف, decerptus (fructuum); 6) شتاء, hiems.

85) Tiden från solens uppgång طلوع الشمس till *sann middag* الاستواء var hos Araberna, hufvudsakligen med afseende på de föreskrifna bönerna, indelad i 3 delar ضحوة, ضحى och ضحاء.

86) Om Al-Djasâ'ir, eller fullständigare Al-djasâ'ir banû Masghannân, lemnar Abû-'l-fidâ (efter Idrîsî) följande notis: [2])

قال الادريسى ومدينة جزائر بنى مزغنان على صفة البحر وشرب اهلها من عيون على البحر ومن ابار وهى عامرة اهلة وتجارتها مربحة واسواقها عامرة ولها بادية كبيرة. »Al-djasâ'ir är en stad belägen vid hafskusten. Innevånarne hemta sitt vatten ur källor vid hafvet och brunnar. Hon är blomstrande och folkrik, hennes handel vinstgifvande och hennes marknader talrikt besökta. Hon besitter också ett vidsträckt område.»

87) Mattidjah finnes ej nämnd hos Abû-'l-fidâ eller Idrîsî. Fr. Ed. läser Mitidjah, De Slane Metidjah. Min läsning stöder sig på Marâsid [3]) متيجة بالفتح ثم الكسر والتشديد ثم ياء مثناة من تحت وجيم بلد فى اواخر افريقية. Staden, som låg på en slätt af samma namn, var redan på Ibn Batûtahs tid öde [4]).

88) Ordet زان betecknar i Maghrib en allmänt förekommande ekart med lätt affallande blad. Djabal as-sân (ej nämnd hos Abû-'l-fidâ, Idrîsî och Marâsid), äfven Adrâr as-sân eller blott As-sân, är ett berg, som löper utefter venstra stranden af Bidjâjahs flod [5]).

89) Om Bidjâjah läser man hos Abû-'l-fidâ: [6])

من اوائل الرابع . . . وبجاية فى قاعدة الغرب الاوسط ولها نهر على شاطئه البساتين والمنازه فى شرقى بجاية ويقابل بجاية من الاندلس طرطوشة وعرض البحر بينهما ثلثة مجار. »Bidjâjah, i början af fjerde klimatet, är hufvudstad i Maghrib al-ausat. Öster om sig har hon en flod, vid hvars stränder ligga trädgårdar och förlustelseställen. Hon ligger gent emot Turtûschah (Tortosa) i Spanien, och hafvets bredd dem emellan är 3 dygns resa.

90) Stammen Suwâwah, tillhörande Al-butr, var nära befryndad med Sanâtah-stammen och bebodde trakten kring Bougie [7]).

---

1) *Ideler*, Handb. d. Chron., T. II, p. 475. — 2) *Texte arabe*, p. ١٣٥. — 3) T. III, p. ٤٠. — 4) *Ibn Chaldûn*, T. III, p. 339. — 5) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. CXIII; T. III, p. 243, not. — 6) *Texte arabe*, p. ١٣٦. — 7) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. 175, 256.

Digitized by Google

91) *Al-hâdjib* innehade en af de förnämsta hofchargerna. Han satt under den tid, sultânen gaf audiens, vid dörren af audienssalen (ايوان) och kunde, genom att upplyfta eller icke en flik af förhänget (حجاب) insläppa eller utestänga (حجب), hvem han ville [1]. I politiskt hänseende motsvarade han närmast en premier-minister hos oss [2].

92) De under en dynasti lydande provinserna styrdes antingen af wâlîs eller ock af sultânens söner, som redan vid unga år under titel af amîr residerade i provinsernas hufvudstäder. Men vid deras sida ställdes då under de första åren en guvernör, hvilken under titel af amîrens hâdjib naturligen oftast var den egentligen styrande och derföre vanligen äfven benämndes amîr. En sådan plats innehade sedan 1317 Ibn Sajjid an-nâs hos den ofvannämnde hafsidiske sultânen Abû Jahjâs son Abû Sakarijjâ. Han var en begåfvad men ärelysten man, som tog en verksam del i den tidens falska politiska intriger, utnämndes (1327) till hâdjib i Tûnis, utan att förlora sin förra plats, men blef slutligen på Abû Jahjâs befallning fängslad och dödad under tortyr (1332) [3].

93) *Dînârer* och *dirhamer*, hvilka vanligast öfversättas med guld- och silfver-stycken, voro af ganska olika utseende, värde och form i olika länder och tider. I allmänhet kan man anse deras respektive värden vara *10 francs* och *60 centimer* [4]. (Jfr vidare Ibn Chaldûns uppsats härom hos De Sacy) [5].

94) *Almu'ahhider* var det namn, en mängd masmûdiska stammar gåfvo sig, hvilka under ledning af en slags reformator vid namn Ibn Tûmart, som utgaf sig för Mahdî (jfr not 82), började (1120) en kamp mot Almoraviderna, som gjorde dem till herrar öfver Maghrib från medlet af 12:te till medlet af 13:de seklet. Hafsiderna benämnas här Almohader, emedan de ursprungligen blott varit deras wâlîs i Tûnis.

95) وجهة betyder här, som öfverallt i vår text, otvifvelaktigt resa [6]. Som lexx. gifva andra betydelser för وُجْهَة, har jag ansett mig böra läsa وِجْهَة, hvilken form saknas i lexx.

96) Om Qusantînah eller (efter Abû-'l-fidâ) Qustînah och Qusuntînah läser man hos denne: [7])

من اواخر الثالث . . . وبقسطينة نهر يصب فى خندقها العظيم ويسمع
لذلك دوى هائل ويرى النهر فى قعر الخندق مثل ذؤابة النجم لشدة
ارتفاع قسطينة عن خندقها . . . وقسطينة عامرة وبها اسواق وتجارات
والحنطة تقيم فى مطاميرها مائة سنة لا تفسد وهى على قطعة جبل منقطع مرتفع

1) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 526. — 2) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. II, p. 295. — 3) *Ibn Chaldûn*, T. II, pp. 455--480. — 4) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. 302. — 5) *Chresth. Ar.*, T. II, p. 280—289. — 6) *Dozy*, Dictionn. des Vêtem., p. 137. — 7) *Texte Arabe*, p. ١٣٨.

Digitized by Google

»I Qustînah, i slutet af 3:dje klimatet, finnes en flod, som utgjuter sig i den stora, staden omgifvande, fästningsgrafven. Deraf höres ett fasligt buller, och, för betydligheten af Qustînahs höjd öfver grafven, visar floden vid nedstörtandet till dess botten bilden af en kometsvans . . . Qustînah är en blomstrande stad med marknader och handel. Säd förvaras i hennes källare i hundra år utan att förderfvas. Staden är byggd på ett utsprång af ett högt, isoleradt berg.»

97) Formen دُوَر, som saknas i lexx., betyder en samling af Beduin-Arabernas tält [1]).

98) *Hâkim* var sannolikt samma embetsman som stor-qâdîn (قاضى القضاة) med det privilegium derjemte att såsom chef för criminal-domstolen (نظر فى المظالم), sedermera benämnd حكم السياسة) utöfva den högsta executiva myndigheten. Svårt är det då ock att skilja honom från ولى البلد «*Préfet de police de la ville*», hvilken äfven benämnes صاحب الشرط, commendant för stadsvakten. Som ett bevis på svårigheten att göra en bestämd skilnad mellan en mängd embetstitlar vill jag här äfven nämna, att samme qâdî-'l-qudâh, äfven var den, som i Africa och Spanien ofta benämnes *qâdî-'l-djamâ'ah* [2]).

99) Här är pluralen af ثوب begagnad för att beteckna hela klädedrägten. I äldre tider begagnades dertill dualen, emedan de gamle Arabernas klädning blott bestod af två stycken (بردان), en *isâr*, bunden kring lifvet, och en *ridâ*, hängande öfver skuldrorna [3]). ثياب betyder äfven ofta tyger.

100) *Ihrâmen*, som begagnades af Araberna i Africa och Spanien, liknade till formen den vanliga مئزر, en slags toque af fint siden [4]).

101) På staden Ba'labak lemnar Ibn Batûtah sjelf en utförlig beskrifning [5]), hvaraf jag meddelar följande:

وهى حسنة قديمة من أنيب مدن الشام تحدق بها البساتين الشريفة، والجنّات المنيفة، وتخترق ارضها الانهار الجارية، ويضاهى دمشق فى خيراتها المتنوعة . . . ويصنع ببعلبك الثيب المنسوبة اليها من الاحرام وغيره

Ba'labak är en vacker, gammal stad, en af de angenämaste i Schâm (Syrien), omgifven af berömda trädgårdar och herrliga parker. Hennes mark genomströmmas af rinnande bäckar. Hon liknar Damascus i sina oöfverträffliga förmåner. . . . Man förfärdigar i Ba'labak kläder, som hafva

1) *Dozy*, Dictionn. des Vêtem., p. 187; *Gråberg di Hemsö*, Specch. di Mar., p. 36. — 2) *De Slane*, Ibn Challik., T. II, p. 188, p. 21, n. 7); *De Sacy*, Chresth. Ar., T. II, p. 183; *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. I, P. I, p. 109; *Gråberg di Hemsö*, Specch. di Mar., p. 211. — 3) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 4; *Freytag*, Einleit., p. 298. — 4) *Dozy*, Dictionn. des Vêtem., pp. 136, 42. — 5) Fr. Ed., T. I, p. 185.

Digitized by Google

sitt namn af staden, såsom ihrâmer m. m.» — Ännu i våra dagar är Ba'labak berömdt för sina bomullsfabriker.

102) Att ordet فتوح betyder allmosor, finner man dels af följ. (af *Dozy*[1]) angifna) fraser hos Ibn Batûtah på tal om faqirer: وعيشهم من الفتوح och يعيشون من الفتوح الناس, »de hafva sitt lifsuppehälle af allmosor»; — dels af Ta'rîfâts (egtl. Sûfiternas tekniska språk afseende) definition, meddelad af *De Sacy:* [2]) الفتوح غبارة عن حصول شيء عما لا يتوقع ذلك منه. »Futûh förklaras med erhållande af något från ett håll, hvarifrån man ej kan vänta det.» — Deraf är äfven betydelsen klar för frasen ما فتح به علي, hvilken äfven förekommer i följ. passage hos Ibn Batûtah: كان ياخذ منهم مقدار ما يعطي الفقرا ويقول لمن اخذ ذلك منه اقعد حتى تاخذ اول ما يفتح به علي في ذلك اليوم »Han brukade erhålla af dem en liten del af sådant, som gafs faqirerna, och säga åt den, som mottog det af honom: »sitt ned, att du må mottaga den förste allmosa, jag erhållit i dag.»

103) Om staden Bûnah läser man hos Abû-'l-fidâ: [3])
من اول الرابع . . . ولها نهر متوسط يصب في البحر من جهة الغرب عنها قال في العزيزي ومدينة بونة هذه مدينة جليلة عامرة على البحر خصبة الزرع كثيرة الفواكه رخية وبظاهرها معادن الحديد ويزرع بها كتان كثير »Bûnah, i början af 4:de klimatet, eger en medelstor flod, som flyter ut i hafvet på vestra sidan om henne. Man läser i *al-'azîzî**): »Och Bûnah är en vacker och blomstrande stad vid hafvet med öfverflöd på säd och rik på frukter samt yppig till lefnadssättet. Jerngrufvor finnas i omgifningarne, och der sås äfven mycket lin.»

Anm. *) Så kallas efter Fâtimidchalifen *'Azîz-billâh*, under hvars auspicier det skrefs, ett ej i Europa tillgängligt geografiskt arbete af Hasan Al-muhallabî, hvars titel är كتاب المسالك في بيان طرق الممالك "Vägarnes bok för att bestämma rikenas gränser [4])."

104) عمامة betyder egentligen (enl. *De Sacy*[5])) ett stycke tyg — »assez longue.» *(Dozy)* — vanligen musslin, som begagnades till åtskilliga ändamål, men oftast för att linda kring den egentliga hufvudbonaden: قلنسوة, den hos Araberna vanligast förekommande [6]), طربوش, mest i bruk i Syrien och hos Egypterna, hvilka derunder buro en liten kalott (طاقية) [7]), شاش eller شاشية i Maghrib och غفارة i Spanien, hvilka ord alla beteckna hvarandra temligen liknande slag af mössor [8]). Den sålunda sammansatta hufvudbetäckningen benämndes sedan ofta i sin helhet

1) *Dictionn. des Vêtem.*, p. 137. — 2) *Notices et Extraits.*, T. XII, p. 336, n. 2). — 3) *Texte arabe*, p. ١۴٠. — 4) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd., p. XCII. — 5) *Chresth. Ar.*, T. II, p. 128, n. 40. — 6) *Freytag*, Einleit., p. 301. — 7) *Lane*, Modern Egyptiens, T. I, p. 43. — 8) *Dozy*, Dictionn. des Vêtem., pp. 240, 250, 305, 312. —

Digitized by Google

عمامة, turban, efter den öfversta mest synliga delen. I Maghrib och Spanien bar man dock sällan »turbanbindeln» (عمامة). Endast lagkarlar, till hvilken klass Ibn Batûtah hörde, buro den vanligen, emedan den hos dem, af mycket gröfre tyg än hos andra, utgjorde ett slags uniform, hvarföre de äfven benämnas ارباب العمائم, معمم och dylikt [1]. Jfr för öfrigt följ. passage, der Ibn Batûtah (som väl under عمامة bar i st. f. شاشية den förut omnämnda ihrâmen) berättar, att, då en gång i Damascus en faqih trädde upp och motsade en berömd vetenskapsman: [2]) فقامت العامة الى هذا الفقيه وضربوه بالايدى والنعال ضربا كثيرا حتى سقطت عمامته وظهر على راسه شاشية حرير فانكروا عليه لباسها »så stod folket upp mot denna faqih och slog honom länge med händer och sandaler, så att turbanbindeln föll af, och man fick se på hans hufvud en mössa af siden; och de togo illa upp, att han bar en sådan.»

105) Om Tûnis läser man hos Abû-'l-fidâ: [3])
من آخر الثالث . . . وتونس قاعدة افريقية وهى على بحيرة مالحة خارجة من البحر . . . قال فى العزيزى ومدينة تونس مدينة جليلة قديمة البناء خصبة كثيرة الغلات وهى عليها يزرع جارية ضعيفة مياه ولها. »Tûnis, i slutet af 3:dje klimatet, är Ifrîqijjahs hufvudstad, belägen vid en sjö med salt vatten, som kommer ifrån hafvet . . . I 'Azîzî läser man: »Och Tûnis är en vacker stad, urgammal till anläggningen. Hon har obetydligt rinnande vatten, vid hvilket man sår säd. Hennes område är dock gräsrikt och ger ymniga skördar.»

106) Om betydelsen och anordningen af Araberuas مدرسة, دار العلم, och دار الحكمة se *De Slanes* skildring deraf [4]).

107) Om staden Ballasch läser man hos Ibn Batûtah: [5])
ثم سافرت منها الى مدينة بلش وبينهما اربعة وعشرون ميلا وهى مدينة حسنة بها مسجد عجيب وفيها الاعناب والفواكه والتين كمثل ما بمالقة. »Sedan afreste jag från Mâlaqa (Mallaga) till staden Ballasch, emellan hvilka båda städer är ett afstånd af 24 mil. Ballasch är en vacker stad, i hvilken finnes en beundransvärd mosquée, drufvor, frukter och fikon alldeles som i Mâlaqah.» — Det fanns ock en annan stad med namnet Ballasch, nära Badajoz, nu Elbas [6]).

108) بلاد الاندلس eller جزيرة الاندلس betecknar i allmänhet Europas sydvestra en gång af Araberna beherrskade länder, så att dit äfven understundom räknas delar af Frankrike och Italien, men betydde vanligast Pyreneiska halfön. Namnets härledning är oviss, dock synes den från Vandalicia vara den sannolikaste [7]).

109) Muhammadanerna hafva egentligen blott två fester عيد الفطر,

1) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. I, P. I, p. 245. — 2) Fr. Ed., T. I, p. 217. — 3) *Texte arabe*, p. ١٤٢. — 4) *Ibn Challik.*, T. I, pp. XXVII—XXXII. — 5) Fr. Ed., T. IV, p. 368. — 6) *Géogr. d'Idrisi*, trad. de Jaubert, T. II, p. 29. — 7) *Reinaud*, Géogr. d. Aboulf., T. II, p. 234, n. 1).

Digitized by Google

som efter fastemånaden Ramadân omedelbart börjar den första Schawwâl, och عيد النحر offerfest (äfven kallad عيد القربان), som inföll den 10:de Dhû-'l-hidjdjah och afslutade pilgrimsfärden [1]. Dessutom firade Schî'iterna den 18:de i samma månad عيد الغدير (vattensamlings-fest) till minne deraf, att Muhammad skall hafva vid en sådan *ghadîr* mellan Makka och Madînah utnämnt 'Alî till sin efterträdare [2].

110) Sunnah eller de 6 Sahîherna innefattade såväl *sunan* (»the doings...») som *hadîth* (»the sayings of the Prophet»), emellan hvilka ingen skilnad i auctoritet antages af muhammadanske rättslärde [3].

111) *Musallân* är en stor öppen plats i fria luften, dit folket församlar sig vid festerna för att bedja. Dock synes den ega golf och någon slags kupôl-formig öfverbyggnad [4].

112) Lexx. upptaga vid فرغ i betydelsen »*ad finem perduxit*» blott constructionen med من, ej den här förekommande med accus.

113) Satsen لا يسلم عليك احد bildar, motsvarande منتبذا en virtuelt i accus. stående حال till det föreg. اتيتك.

114) Abû Jahjâ Abû Bakr, dan 12:te Hafsiden, lät redan (1312) under sin äldre broder Abû-'l-Baqahs regering utropa sig till sultân i Tripoli och lyckades försvara sitt oberoende så väl mot honom som hans båda efterträdare, den sedermera omnämnde Al-lihjânî och dennes son Abû Darbah, och blef derefter sjelf sultân i Tûnis (1318—1346). Hans i texten uppräknade förfäder hade alla varit hans företrädare i regeringen utom hans far Abû Sakarijjâ Jahjâ, hvilken dock här benämnes sultân, emedan han lät under sin farbroder Abû Hafs' styrelse utropa sig till sultân i Bougie och lyckades såväl mot honom som hans efterträdare upprätthålla sin suveränitet öfver vestra delen af Ifrîqijjah [5].

115) Ordet الربعي — så läser jag efter Wüstenfeld [6], Fr. Ed.: الربّي — kan äfven betyda: »född under fadrens ungdom».

116) Orden جامع och جامعة betyda **stor** i vissa sammanställningar såsom med مدينة, مصر och مسجد [7]. *Djâmi'* står sedermera ofta ensamt för مسجد جامع, som gemenligen fanns blott i större städer, och der gudstjenst och chutbah hölls blott hvarje fredag, då deremot i de andra mosquéerna böner förrättades hvarje dag [8].

117) Lexx. gifva för textens شارة blott betydelserna *judicium*, *signum* och dylika, men deremot för شارة den med det föreg. هيئة synonyma bem. *forma externa*, *ornatus*, *vestimentum*.

1) *Ideler*, Handb. der Chron., T. II, p. 477; *Freytag*, Einleit., p. 425. — 2) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 193. — 3) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. XVIII, n. 1). — 4) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 191. — 5) *Ibn Chaldûn*, T. II, p. 399—464. — 6) *Register z. d. Geneal. Tabb.*, p. 384. — 7) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 88. — 8) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 103, n. 2).

Digitized by Google

118) *Chutbahn* begynner regelmässigt med en utläggning af Guds egenskaper, hvarpå följer en bön för fursten, och afslutas med en eller två traditioner om profeten. Efter den derpå följande, af chatibens uppmaning till bön inledda och af *Al-muballigh*-s (ett slags chor-gossar) med amen-rop afslutade allmänna bönen följer åter en chutbah, som, olikt den förra, i sin helhet är af nästan stereotypiskt innehåll [1]).

119) Den här för 5:te formen af عز, med ى, gifna i lexx. ej befintliga betydelsen »utvälja» härledes lätt ur 2:dra formens bem. *peculiare quid fecit et ceu proprium designavit.*

120) I stället för den alldeles obekanta orten Iqlî föreslår Fr. Ed. att läsa اقليبية, hvarom Marâsid [2]) lemnar följande upplysning: اقليبية بالكسر ثم السكون وكسر الام وياء ساكنة وباء مكسورة وياء خفيفة حصن منيع بافريقية قرب قرطاجنة مطل على البحر. »Iqlîbijah... är ett otillgängligt fäste i Ifrîqijjah nära Qartâdjannah (Carthago) och skjutande ut öfver hafvet.»

121) Om Sûsah läser man hos Abû-'l-fidâ: [3]) من الثالث . . . قال الادريسى ومدينة سوسة عامرة بالناس كثيرة المتاجرة والمسافرون اليها قصدين وعنها صادرون بالمتاع الذى يعدم قرينه (?) من انواع الثياب والعمايم المنسوبة اليها وعليها سور من حجر حصين «Enligt Idrîsî är staden Sûsah, i 3:dje klimatet, folkrik och drifver mycken handel *). Resande komma dit och fara derifrån med sådana varor, som ej finnas i deras land **), såsom t. ex. de slags tyger och turbaner, som blott tillverkas der. Staden skyddas af en fast stenmur.»

Anm. *) 3:dje formen af تجر saknas i lexx. — **) Ordet قرينه kan jag ej fatta, ej heller den singulära suffixen; Reinaud öfversätter: "qui manquent à leurs pays".

122) Arabernas *mîl* var ett mått, såväl till storleken som namnet lånadt från Romarne och Grekerna. Den innehåller efter de förra 4000 alnar, efter de sednare 3000. Denna olikhet är blott skenbar. Den romerska alnen *(cubitum)*, hvilken egentligen, likasom den arabiska (ذراع), var måttet från armbågen till långfingrets spets, innehöll, till ett antal af 32, den både för Antiken och Araberna gemensamma enheten, tjockleken af ett finger (ansedd innehålla 36 gånger tjockleken af ett tagelstrå). Den arabiska alnen var deremot af 3 slag. Den första (den rätta, efter hvilken milen beräknades) innehöll 24 enheter, den andra (den hâschimitiska) 32, och den tredje (den svarta) 27. — Milens absoluta storlek inses deraf, att Araberna räkna $56\,^{2}/_{3}$ mil på en storcirkelgrad af jordytan. Man ihågkomme dock, hur föga pålitliga deras mätningar måste vara. »Emellertid«, säger Abû-'l-fidâ [4]), والعمل انما على

1) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 174; *Lane*, Mod. Egypt., T. I, p. 125. — 2) T. I, p. ٨٤. — 3) *Texte arabe*, p. ١٤٤. — 4) *Texte arabe*, p. ١٥.

Digitized by Google

مذهب القدماء »grundar sig det praktiska förfarandet uteslutande på de Gamles system,» — d. v. s. Grekers och Romares, som ansågo storcirkelgraden innehålla 62 $^2/_3$ mil [1]).

128) Om Safâqus läser man hos Abû-'l-fidâ: [2])
من الثالث من افريقية على البحر . . . ومدينة صفاقس شرق المهدية بميلة الى الجنوب وهى مدينة صغيرة ولها سور ولها آبار يشربون منها ولها بساتين يسيرة وهى فى مستو من الارض والجبل من جنوبيها وبينها وبين قفصة على نصف مرحلة ويسمّى ذلك الجبل جبال السبع. »Staden Safâqus, i 3:dje klimatet, i Ifrîqijjah vid hafvet, ligger öster (med någon böjning åt söder) om Mahdijjah. Det är en liten stad med en mur och brunnar, ur hvilka man hämtar dricksvatten. Hon eger ett litet antal trädgårdar och ligger på slät mark. Det söder om henne befintliga berget ligger på en half dagsresas afstånd mellan henne och Qafsah; och benämnes detta berg *Djibâl al-saba'* (Lejonberget)«.

124) Abû-'l-Hasan al-lachmî var faqîh i Safâqus, der han dog 1085 [3]). Hans här nämnda arbete finnes ej upptaget i Hadjdji Chalfahs lexikon. Om betydelsen af *al-lachmî* lemnar Ibn Challikân följande upplysning: [4])
واللخمى هذه النسبة الى لخم بن عدى واسمه مالك وهو اخو جذام واسمه جذام عمرو بن عدى وكانا قد تشاجرا فلخم عمرو مالكا اى لطمه وضرب مالك عمرا بمديه فجذم يده اى قطعها فسمى مالك لخما وسمى عمرو جذاما لهذا السبب. »Lachmî betyder härstammande från Lachm ibn 'Adî. Dennes riktiga namn var Mâlik, och han var broder till Djudhâm, hvars riktiga namn var 'Amr ibn 'Adî. De hade nemligen en gång råkat i tvist med hvarandra, och Amr hade gifvit Mâlik en *lachm* d. v. s. slagit honom i ansigtet med knytnäfven, och Mâlik hade huggit 'Amr med en knif och gifvit honom en *djadhm* öfver handen d. v. s. afskurit den, och för den orsakens skull kallades Mâlik Lachm och 'Amr djudhâm.» — Emellertid ger Maqrîzî en omvänd berättelse af förhållandet. der hvar och en får namn af sin egen handling [5]). Dock hafva verbal-adj. af formerna فُعْل och فُعال oftare passiv än activ betydelse.

125) Som bekant förefinnes hos muhammadanerna ingen principiell skilnad mellan theologi och juridik, i det att begge stödja sig på samma (i not 60 omnämnda) grundvalar. Under de *gamla imâmernas* tid (d. v. s. de tre första seklerna af Hidjrah) gällde af dessa blott de tre

1) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd., p. CLXVI, T. II, p. 18. — 2) *Texte arabe* p. ١٤٤. — 3) *Hamm.-Purgst.*, Litter.-Gesch., T. VI, p. 351. — 4) *Texte arabe*, ed. *Wüstenfeld*, Fasc. I, p. ٩٣. — 5) *Wüstenfeld*, Register zu d. Geneal. Tabb., p. 272.

Digitized by Google

första, men den fjerde utbildades så småningom af de imâmer, hvilka benämnas *mudjtahid*-er, d. v. s. sådana, som anstränga sig att genom förnuftsslut finna sanningen. (Jfr den af *De Sacy* meddelade Ta'rîfâts definition på *Idjtihâd* [1]). Bland dessa Mudjtahider intages främsta rummet af de fyra, hvilka, till följe af den naturligen dem emellan förekommande meningsskiljaktigheten, blefvo upphofsmän till de fyra ännu i dag bland muhammadanerna bestående sekterna eller skolorna, ehuruväl numera skilnaden inskränker sig till någon menings-olikhet i afseende på bönformuläret och några frågor rörande eganderätten. Dessa fyra voro Ibn Hanbal, Mâlik (de strängaste) Asch-schâfi'î (den mest islâmitiske) och Abû Hanîfah (den mildaste och mest filosofiske). Efter dessa följde sedermera tre andra skolor, hvilka åter förkastade *qijâs* samt till och med *idjmâ* — Sâhiriterna [2]), men de voro af mindre betydenhet och försvunno snart. Alla dessa voro dock orthodoxa, Sunniter, till skilnad från Schî'iterna, hvilka ock sönderfalla i flera sekter. — Hvar och en af dessa sekters doctriner är den herrskande i serskilda muhammadanska länder — och i Maghrib Mâliks [3]).

126) Jag läser med Fr. Ed. *at-tunûchî*, (De Slane, Hamm.-Purgst. och Wüstenfeld *at-tanûchî)*, emedan ordet bör anses hafva uppkommit af nom. actionis af تنخ, på grund af följ. notis meddelad af Ibn Challikân: [4])

والتنوخى هذه النسبة الى تنوخ وهو اسم لعدة قبائل اجتمعوا قديما بالبحرين وتحالفوا على التناصر واقاموا هنالك فسموا تنوخا والتنوخ الاقامة وهذه القبيلة احدى القبائل الثلاث التى هى نصارى العرب وهم بهرا وتنوخ وتغلب. »Tunûchî betyder hörande till *tunûch*. Detta är namnet på ett antal stammar, som hade i förflutna tider samlat sig i Bahrain, ingått en edlig förbindelse om ömsesidigt försvar och bosatt sig der. De kallades derför tunûch, ty tunûch betyder bosättning. Denna stam var en af de tre kristna stammarne bland Araberna, hvilka voro Bahrâ, Tunûch och Taghlib.» — Om den här nämnde poetens lefnadsförhållanden kan jag ej meddela någon upplysning, och ej heller om de sedermera omnämnde Ibn Abû Tamîm och den okände författaren till distichet öfver Qâbis. De äro dock omnämnde af Hammer-Purgstall [5]), bland Reise- und Ortsbeschreiber, men allt hvad han meddelar om dem är en god rimmad öfversättning af just de samma verser, som läsas i vår text, så att man synes kunna förmoda ingenting annat om dem vara bekant. Möjligen finnes dock annorstädes hos Hammer-Purgstall deras lefnadsförhål-

1) *Chresth. Arabe*, T. I, p. 169. — 2) *Hamm.-Purgst.*, Litter.-Gesch., T. IV, p. 175. — 3) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. XXVI; *Reinaud*, Monuments Ar., Pers. T. I, p. 384. — 4) *Texte arabe*, ed. *Wüstenfeld*, p. ٦٠. — 5) *Litter.-Gesch.*, T. VI, p. 457.

Digitized by Google

landen omtalta, men, i följd af den olämpliga uppställningen af registret, har jag ej kunnat förvissa mig derom. Jag anmärker här ett väl obetydligt, men nästan oförklarligt missförstånd i afseende på den franska öfversättningen, för hvilket den berömde Orientalisten råkat ut under den alltför häftiga kritik, med hvilken han, vid citerandet af en mängd i denna första del af Ibn Batûtahs resor omnämnde poeters verser, angriper Fr. Ed:s öfversättning. — »Massâni», säger han i en not till sin öfversättning af Tunûchis verser, »welches in der französischen Uebersetzung mit Oratoire wiedergegeben ist, wird insgemein für Minâret, Obeliske und Säule gebraucht.» — Man ser tydligen, att det är det af Hamm.-Purgst. ej rigtigt troget med »Mosche'n» öfversatta ordet *Musallâ*, som Fr. Ed. tolkar med oratoire, och att det för *masâni'* valt ordet palais.

127) Metrum för de följ. verserna är كامل (det fulländade). Dess grundform, som bildas af ett sexfaldigt upprepande af grundfoten متفاعلن*) (— ⏑ — ⏑⏑) (1:sta species), har i 6:te species (3:dje artens 1:sta) — dels genom bortkastande af 3:dje versfoten i båda hemisticherna, hvaraf versen heter مجزوء (afkortad),[1]) dels genom att vid sista versfoten (درب) använda den till det 2:dra hufvudslaget af transformeringar (علة) hörande förändringen ترفيل, som består i att till det sista i en versfot befintliga prosodiska elementet وتد مجموع (– ⏑) foga ett annat, خفيف (—)[2]) — antagit följande utseende:

— — ⏑ — ⏑⏑	— ⏑ — ⏑⏑	‖	— ⏑ — ⏑⏑	— ⏑ — ⏑⏑
متفا علاتن	متفا علن	‖	متفا علن	متفا علن

Till detta 6:te species höra nu textens verser, som man kan se af följ. framställning af deras prosodiska förhållanden:

— — ⏑ — ⏑⏑ | — ⏑ — — ‖ — ⏑ — ⏑ ⏑ | — ⏑ — —
صقيا لأرض صفاقس ‖ ذات المصانع والمصلى

— — ⏑ — — | — ⏑ — ⏑ ⏑ ‖ — ⏑ — ⏑ ⏑ | — ⏑ — —
محما القصير الى الخليج فقصرها السامي المعلا

— — ⏑ — — | — ⏑ — ⏑ ⏑ ‖ — ⏑ — ⏑ ⏑ | — ⏑ — ⏑⏑
بلد يكاد يقول حين تزوره**) أهلا وسهلا

— — ⏑ — — | — ⏑ — ⏑⏑ ‖ — ⏑ — — — ⏑ — ⏑⏑
وكانه والبحر ينحسر تارة عنه ويملا

1) *Freytag*, Darstellung der Arab. Verskunst., p. 116. — 2) *Freytag*, Darst., p. 86.

— — ᴗ — ᴗᴗ | — ᴗ — ᴗᴗ || — ᴗ — ᴗ ᴗ | — ᴗ — —

ضَبٌّ يَرِيدُ زِيَارَةً فَاذَا رَأَى الرُّقَبَاءَ وَلَّى

ty tillåten är den förändring, i följd hvaraf grundfoten متفاعلن — genom användandet af den till 1:sta hufvudslaget af transformeringar (زحاف) hörande förändringen اضمار, som består i att en versfots andra med vocal försedda consonant bortkastar, denna [1]) — öfvergått (i 1:sta, 2:dra och 5:te versernas صدر, 4:de versens عروض och 1:sta versens ابتداء) till foten

— ᴗ — —

مستفعلن, den oftast förekommande af dess 3 i detta species möjliga förändringsformer [2]), och på samma sätt متفعلاتن (i 2:dra, 3:dje och 4:de

— — ᴗ — —

versernas درب) till مستفعلاتن.

Anm. I. *) Vid betecknande af versfötterna på vesterländskt vis har jag dock följt den österländska seden att skrifva från höger till venster, emedan jag anser derigenom jemförelsen lättas. — **) Suffixerna ـه och ـه, äro efter versens behof än långa än korta. [3])

Anm. II. Lee, som i en not [4]) meddelar texten till dessa verser, hvari dock den andra versen saknas, anser dem höra till metrum بسيط och ger till dem följande schema:

— — ᴗ | — ᴗ — | — ᴗ — —

(bis) فعولن فاعلن مستفعلن

som är det 6:te species deraf med den vanliga förändringen af den regelmäs-

— — —   — — ᴗ

siga versfoten مفعولن i فعولن, men, för att få detta schema att passa in på stafvelsernas gifna prosodiska valör, måste man, utom den vanliga för-

— ᴗ —   — ᴗᴗ   — ᴗ — —   — ᴗ — ᴗᴗ

ändringen af فاعلن i فعلن och مستفعلن i متفاعلن, antaga för

— — ᴗ

versfoten فعولن i alla versarnes عروض den genom حذف (bortka-

— ᴗ

standet af سبب خفيف) uppkomna formen فعل samt för فاعلن i (2:dra) 3:dje och 4:de versarnes حشو den genom قطع (bortkastandet af en hvilande bokstaf i وتد مجموع och den föregåendes vocal) uppkomna formen

— —

فعلن, transformeringar, hvilka, om de än i allmänhet äro för dessa versfötter tillåtna och derföre i andra metra och species använda, dock äro i detta species otillåtna [5]).

1) *Freytag*, Darst., p. 81. — 2) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, p. 634. — 3) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, p. 617. — 4) Travels of Ibn Bat., p. 5. — 5) *Freytag*, Darst., pp. 86, 92, 193–195.

Digitized by Google

Hvad rimmet (القافية) beträffar, så tillhör det det 4:de af de af arabiska metrici uppgifna 5 möjliga arterna, nemligen det s. k. متواتر (följande på hvartannat med ett mellanrum), hvilket inträffar, då inom rimmet *en* med vocal försedd consonant står emellan två vocallösa. Rimbokstafven (روى) är ل, hvars vocal (مجرى) öfverallt är densamma, och derpå följer som وصل, ett ا [1]. I tredje och fjerde verserna bevaras rimmets assonans derigenom att för pausans (الوقف) skull bortfalla (i tredje versen) nunationen i سهلا, hvarvid dock Alif quarstår, och (i 4:de) sista radicalens vocal i يملا, hvarigenom Alif hamsatum öfvergår i Alif prolongationis [2]. Slutligen märke man hos 2:dra, 3:dje och 4:de verserna den egenskap, som benämnes مداخل, d. v. s. att ett ord är deladt emellan عروض och ابتداء [3].

128) I محبا är tanwin utelemnad genom en stundom förekommande licentia poetica, oaktadt ej annexionsförhållande eger rum [4].

129) Den arabiske poeten framställer vanligen sin herrskarinna såsom tillhörande en annan stam, af hvilken hon strängt och afundsjukt bevakas [5].

130) Lee förmodar [6], att denne Ibn Abû Tamîm är densamme som den under n:o 628 af Ibn Challikân [7]) omnämnde ... Ibn Abû 'Alî Tamîm al-mâsirî, men det förhåller sig ej så, ty Hamm.-Purgst., som äfven omnämner Al-mâsirî gifver honom namnen... Ibn 'Alî ibn 'Umar al-mâsirî och nämner ingenting om identitet med poeten... Ibn Abû Tamîm [8].

131) De följande verserna tillhöra metrum بسيط (det uttänjda). Dess grundform, som har följande utseende:

– ⏑ – | – ⏑ – – || – ⏑ – | – ⏑ – –

مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن (bis)

förekommer ej [9], ty redan i 1:sta species inträder vid عروض och ضرب det slag af زحافات, som bär namnet خبن och består i att en versfots andra consonant, då den är vocallös, bortkastas [10], hvarigenom således

– ⏑ – – ⏑ ⏑

فاعلن öfvergår till فعلن. Till detta species höra textens verser, som man finner af följande schema:

– ⏑ ⏑ | – ⏑ – – | – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ || – ⏑⏑ | – ⏑ – – | – ⏑ – | – ⏑ – ⏑

صَفَاقُسٌ لَا صَفَا عَيْشٌ لِسَاكِنِهَا | وَلَا سَقَى أَرْضَهَا غَيْثٌ إِذَا ٱنْسَكَبَا*)

1) *Freytag*, Darst. pp. 305, 308—318. — 2) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. I, n:o 154. — 3) *Freytag*, Darst., p. 528, — 4) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, n:o 913. — 5) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 42, 56. — 6) Travels of Ibn Bat., p. 5. — 7) *Tydeman*, Conspectus op. Ibn Chall., p. 219. — 8) *Litter.-Gesch.*, T. VI, p. 355. — 9) *Freytag*, Darst., p. 133. — 10) *Freytag*, Darst., p. 82.

Digitized by Google

—⏑⏑|— ⏑ — —|—⏑—| —⏑ —— || —⏑⏑|— ⏑ — —|—⏑—|— ⏑——

نَاهِيكَ مِنْ بَلْدَةٍ مَنْ حَلَّ سَاحَتَهَا | عَنَا بِهَا ٱلْعَادِيَيْنِ ٱلرُّومَ وَٱلْعَرَبَا

—⏑⏑|— ⏑ — — | — ⏑ — | — ⏑—⏑ || —⏑⏑|— ⏑ ——|—⏑—| — ⏑ — —

كَمْ ضَلَّ فِى ٱلْبَرِّ مَسْلُوبًا بِضَاعَتَهُ | وَبَاتَ فِى ٱلْبَحْرِ يَشْكُو ٱلْأَسْرَ وَٱلْعَطَبَا

—⏑⏑|—⏑ — — |—⏑—|—⏑—⏑ || —⏑⏑|—⏑ ——| — ⏑ — | —⏑— —

قَدْ عَيَّنَ ٱلْبَحْرُ مِنْ نَوْمٍ لِقَاطِنِهَا | فَكُلَّمَا هَمَّ أَنْ يَدْنُو نَبَا هَرَبَا

Anm. *) Ehuru texten har ett hamsah, fordrar versmåttet waslah.

Som man ser, förete dessa verser en stor regelbundenhet i sina prosodiska förhållanden. Så märke man, att versfoten مستفعلن blott antager sin vanligaste förändringsform, den genom خبن uppkommma مفاعلن (—⏑ —⏑), att denna blott inträder i versernas صدر och ابتداء, då deremot حشو öfverallt är regelmässig, att äfven för dess användande i de förra en lätt märkbar symmetri företer sig, samt att slutligen de båda andra versfötterna فاعلن (—⏑—) och فعلن (—⏑⏑) öfverallt äro regelmässiga. Hvad rimmet beträffar, så synes det här vara vida konstfullare än i det föreg. profvet på arabisk diktkonst. Först märke man den egenskap, som kallas تصريع [1]) och består deri, att icke blott versernas درب utan äfven عروض rimma med hvarandra, nemligen den 1:sta med den 4:de (روى, är ن) och den 2:dra med den 3:dje (روى, är ت). Så är ock rimmet här af ett svårare och sällsyntare slag, det s. k. متراكب (omedelbart på hvarandra följande), som inträffar då 3 med vocaler försedda consonanter stå emellan 2 vocallösa [2]). Slutligen märke man, att rimmet i عروض är byggdt på تأسيس, att sedan väl den på ta'sîs följ. consonanten (دخيل) vexlar, hvilket är tillåtet, men att dess vocal (اشباع) är densamma, att rimmet der slutar med صل, och خروج — dock är wasls vocal (نفاذ) i 3:dje versen Dammah, då den i de öfriga är Fathah, hvilket åter har till följd en förändring af churûdj från Alif till wâw [3]), något som åtskilliga metrici inbegripa under det fel, som kallades سناد [4]) — samt att de begge rimbokstafven för hela dikten (ب) närmast föregående vocalerna öfverallt äro Fathah.

132) Genom en vanlig licentia poetica står här för meterns skull ordet صفقس behandladt som ett triptoton, ehuru det är ett diptoton [5]); så äfven i de följ. versrena ordet قبس för rimmets skull.

1) *Freytag*, Darst., p. 325. — 2) *Freytag*, Darst., p. 304. — 3) *Freytag*. Darst., p. 311—319. — 4) *Freytag*, Darst., p. 330. — 5) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. I, n:o 912, 12:o), T. II, n:o 909.

Digitized by Google

133) Ur den af lexx. för stammen صفا, 3:æ wâw, gifna grundbem. *clarus*, *purus fuit (de aqua)*, *sudus fuit (de aere)*, synes mig otvunget kunna härledas en bildlig: vara ogrumlad, molnfri, angenäm (om lifvet). Till samma resultat kommer man, om man efter Fürst (se hans lex. under שׁפה, ty detta motsvarar سفا och icke ספה, som åter motsvaras af det arabiska سفى) antager rotens ursprungliga betydelse vara »abgerieben, geglättet sein» hvaraf sedan utvecklas bemm. vara naken (om klippor), slät, jemn, lugn, maklig, angenäm (de sista betydelserna förekomma i arameiskan och nyhebreiskan). — Så har äfven Fleischer visat, att صفاء, för hvilket lexx. blott gifva betydelsen *claritas*, *puritas*, äfven ofta betyder *lætitia* [1]). — Slutligen märke man ordleken i *Safâ-qusun lâ safâ*. För öfrigt står perf. här såsom ofta efter لا i optativ bemärkelse.[2]).

134) Den öfversättning, jag gifvit för frasen ناهيك من بلدة, stöder sig endast på Fr. Ed:s auctoritet, som återgifver den med: «Ville dangereuse!» Bland Freytags Proverbia Arabum har jag ej kunnat finna denna fras, och de explicationer af Djauharî och Ibn Al-anbârî på ناهيك من رجل, هذا رجل och dylika uttryckssätt, som De Sacy meddelar [3]): öfverensstämma deri att förklara ناهيك synonymt med حسبك och كفيك, »*sufficiens tibi est (hic vir) pro viro*« och tillägga att dess mening är: »*non est, quod alium requiras*«. Kanske har ur denna allmänna bemärkelse, hvilken, som man ser, här ej erbjuder någon mening, sedermera utvecklat sig den speciellare: sufficiens tibi est hic vir solus pro quoque alio, quem metuas.

135) Med ordet *Rûm*, hvilket, såsom öfverflyttadt från latinet, egentligen betyder Romarne, beteckna medeltidens arabiska författare ofta de kristna i allmänhet, så som fallet ännu i dag är i norra Africa [4]). — Lika ofta användes det äfven för att beteckna Grekerna.

136) På ordet بضاعة läses i De Sacys Commentar till Harîrî [5]) följ. definition بضاعة المال الذى تبعث على يد احد الى بلد للتجارة; «*Bidâ'ah* betyder varor, som skickas med någon person till en stad för att säljas.»

137) Jag har här fattat بات såsom stående blott omskrifvande för كان; dock skulle det ej störa meningen, om man i öfversättningen inflickade orden »om natten«.

138) من står här للتبعيض och ل i st. f. annexionsförhållandet. — Denna versens första hemistich lyder efter 3 manuscripter [6]) liksom efter

1) *Dozy*, Script. Ar. de Abbad., p. 152, not 474. — 2) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. I, n:o 382. — 3) *Chresth*, *Ar.*, T. I, p. 45; *Séances de Hariri*, Ed. I, p. ٧٩. — 4) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 235, n. 2. — 5) *Seligmann*, Dissert. academ., p. 25. (Ups. Univ. Årskr. 1863). — 6) Fr. Ed. T. I, p. 431.

Digitized by Google

Lees afkortade text: قد عَيِن البحر قبحا في جوانبها. »Hafvet sjelft har märkt skammen hos hennes land.»

139) Här hade väl, om versen tillåtit det, den subjunctiva formen af imperf. varit att föredraga.

140) Om Qâbis läser man hos Abû-'l-fidâ: [1])

من الثالث... وقابس من افريقية كدمشق في الشام وينزل اليها نهران من الجبل في جنوبيها يخترقان في غوطتها وقد خصت من بلاد افريقية بالموز وحب العزيز والحناء وبينها وبين البحر ثلثة اميال والمراكب المتوسطة تدخل في نهرها

»Qâbis, i 3:dje klimatet, ligger i Ifriqijjah alldeles så, som Damascus i Syrien. Två floder nedströmma från ett berg söder om henne och genomflyta hennes område. Hon frambringar, ensam bland Ifriqijjahs städer, *Maus* *), *Habb al-'asis* **) och *Hinnâ* ***). Emellan henne och hafvet är 3 mil, och medelstora fartyg kunna fara in i floden.»

Anm. *) Banan (*Musa Paradisiaca*). — **) *Habb al-'asis* (den mägtiges, konungens, bär) kallas den art af *cyperus* (*cyperus esculentus*), af hvars utantill svarta, inuti hvita, söta rotknölar en i Maghrib vanlig välsmakande dryck tillagas [2]). Jfr حب الملوك (konungarnes bär), det i Maghrib vanliga namnet på körsbär [3]). — ***) *Hinnâ* (*Lawsonia inermis*) begagnas i Orienten till att gifva åtskilliga kroppsdelar en djup orangefärg [4]).

141) Fr. Ed. angifver för de följ. verserna metrum رجز. Dess grundform och 1:sta species bildas genom ett sexfaldigt upprepande af versfoten مستفعلن (– – ⏑ –), och derur uppkomma de öfriga 4 species, dels genom att förmedelst قطع förvandla den sista (6:te) مستفعلن (– – ⏑ –) till مفعولن (– – –) (2:dra species), dels genom att bortkasta 2, 3 och 4 versfötter (3:dje, 4:de och 5:te species), men intet af dessa anser jag passa in på textens verser, hvilkas prosodiska förhållanden här följa, dock indelade efter det metrum, till hvilket jag anser dem höra:

– ⏑ – | – ⏑ – – | – ⏑ – ⏑ || – ⏑ – | – ⏑ ⏑ – | – ⏑ – –

لَهْفى عَلَى طِيبِ لَيلٍ خَلَتْ بِجَانِبِ ٱلْبَطْحَاءِ مِنْ قَابِسِ

– ⏑ – | – ⏑ ⏑ – | – ⏑ ⏑ – || – ⏑ – | – ⏑ – – | – ⏑ – ⏑

كَأَنَّ قَلْبِى عِنْدَ تِذْكَارِهَا جُذْوَةُ نَارٍ بِيَدَىْ قَابِسِ

Af stafvelsernas antal ser man redan, att blott 1:sta eller 2:dra species kunde komma ifråga, hvilka, som nämndt, blott skilja sig något i 6:te versfoten. Väl äro i detta versmått tillåtliga och vanliga de transformeringar [5]),

1) *Texte arabe*, p ١٤٣. — 2) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 198. n. 2). — 3) *De Sacy*, Relation de l'Égypte, par Abd Allatif, p. 131. — 4) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 198. — 5) *Freytag*, Darst., p. 232.

Digitized by Google

– ∪ – – – ∪ – ∪
i följd hvaraf foten مستفعلن öfvergår dels till مفاعلن (genom خبن),
– ∪ ∪ –
dels till مفتعلن (genom طي, d. ä. bortkastande af den fjerde, med djasmah försedda bokstafven [1]), dels ock till den här ej förekommande for-
– ∪ ∪ ∪
men فعلتن (genom خبل, d. ä. föreningen af خبن och طي), [2]) men formen فاعلن kan den i denna meter så mycket mindre antaga, som den ej ens finnes bland dess 9 möjliga förändringar [3]), och förgäfves
– – –
torde man försöka undvika antagandet af denna form. Hvad foten مفعولن beträffar, kan den enligt Freytag ej undergå någon förändring alls [4]), då deremot De Sacy, som, äfven i olikhet med Freytag, anser denna fot kunna bilda درب i 4:de och 5:te species, anger såsom dess enda för-
– – ∪
ändringsform den genom خبن uppkomna فعولن [5]). Det metrum, efter hvilket jag indelat stafvelserna är سريع (det hastiga), och likasom رجز, till rhythmen liknar jambisk vers, påminner detta om det haltande jambiska versmåttet. Ur dess grundform

∪ – – – – ∪ – – – ∪ – –
(bis) مفعولات مستفعلن مستفعلن

som ytterst sällan förekommer, bildas 1:sta species genom att på عروض använda طي och كشو d. ä. bortkastning af sjunde consonanten med dess vocal, och på درب, طي och وقف, [6]) d. ä. bortkastandet af blott vocalen öfver sjunde consonanten, och 2:dra species, genom att bilda både عروض och درب lika som عروض i 1:sta species. Till detta 2:dra species, som då får följ. utseende:

– ∪ – | – ∪ – – | – ∪ – –
(bis) فاعلن مستفعلن مستفعلن

höra textens verser, ty äfven här äro de ofvan för metrum رجز angifna förändringarne af foten مستفعلن vanliga [7]). Rimmet är här af det slag, som kallas متدارك, då två med vocaler försedda consonanter stå emellan två hvilande [8]). För öfrigt hafva verserna den egenskap som kallas تجنيس (الجناس التام jfr not 157), då samma ord återvänder i olika betydelser, något som den förnämste af de arabiska metrici Chalîl ibn Ahmad väl med orätt anser för ett fel [9]).

1) *Freytag*, Darst., p. 82. — 2) *Freytag*, Darst., p. 84. — 3) *Freytag*, Darst., p. 96—98. — 4) *Freytag*, Darst., p. 232. — 5) Gramm. Ar., T. II, p. 638. — 6) *Freytag*, Darst., p. 87, 88. — 7) *Freytag*, Darst., p. 247. — 8) *Freytag*, Darst., p. 305. — 9) *Freytag*, Darst., p. 305.

Digitized by Google

142) Nom. actionis طيب står här såsom ofta hos poeterna i st. f. ett adject.[1])

143) من står för att supplera annexionsförhållandet.

144) Om Atrâbulus al-gharb (till skilnad från Atrâbulus asch-schâm, nära Damascus) läser man hos Abû-'l-fidâ: [2])

من الثالث . . . واطرابلس آخر المدن التى فى شرق القيروان واذا فارقت اطرابلس مشرقا لا تلتقى مدينة فيها حمام حتى تصل الى الاسكندرية واطرابلس مدينة على البحر مبنية بالصخر خصبة واسعة الكورة حصينة جدا وليس بها ماء جار بل بها جباب وعليها سواق قال فى العزيزى وهى مرسى للمراكب. »Atrâbulus, i 3:dje klimatet, är den sista af de städer, som ligga öster om Qairawân. Då man, på väg åt öster, har lemnat Atrâbulus bakom sig, finner man ingen stad med bad, förrän man kommer till Al-iskandarijjah. Atrâbulus är en stad vid hafvet, byggd af sten, med ett vidsträckt och gräsrikt område och starkt befästad. Men der finnes ej rinnande vatten utan blott brunnar, vid hvilka man anlagt bevattningsanstalter. Enligt Al-'asîsî är hon också skeppshamn.»

145) Från äldsta tider tillbaka mäta karavanerna vägens längd med afstånden mellan stationerna. Dessa benämnas مرحل (affärdsort) och منزل (rasteort). Afstånden dem emellan heta مسيرة, dagsresa, hvilken tillryggalägges på 7 à 8 timmar och beräknas vanligen till 8 parasanger (omkr. $3\,^1/_2$ svenska mil). Parasangen (فرسخ) var ett mått, lånadt från Grekerna till namn och valör, och innehöll vid samma längd 3 eller 4 mil (jfr not 122)[3]).

146) عيد الاضحاء var densamme som عيد النحر (se not 109) och hade väl sitt namn deraf, att ett får skulle slagtas på den tiden af dagen som kallades ضحى (se not 85).

147) *Amîn* var en tjensteman vid qâdîns embetsverk, som hade i sin vård documenter och enskild hos qâdîn deponerad egendom[4]).

148) De upplysningar, jag är i tillfälle att lemna om namnen Maslâtah, Musrâtah och Qusûr Surt, äro följande. Maslâtah (ej nämndt af Abû-'l-fidâ, Idrîsî och Marâsid) är ett berg S.O. om Tripoli[5]). Men, då Maslâtah och Musrâtah äro namn på tvenne i dessa trakter boende Berberstammar af Baranâs'ätt[6]), så är med all sannolikhet den förra, liksom den sednare, äfven en obetydlig stad, som hade sitt namn efter den stam, som bebodde den. Ty Musrâtah (ej nämnd af Idrîsî och Marâsid) är uppenbarligen densamma, om hvilken Abû-'l-fidâ säger (i be-

---

1) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, n:o 642. — 2) *Texte arabe*, p. ١۴٩. — 3) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd., pp. CCLXVI, CCLXVII. — 4) *De Slane*. Ibn Challik., T. I, p. 263, n. 7. — 5) *Ibn Chaldûn*, T., I p. XCV. — 6) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. 274, 275.

Digitized by Google

skrifningen på Qasr Ahmad[1]), nära gränsen till Barqah): وفي عرضه قصور مسراتة مقدار اثني عشر ميلا »och på samma latitud ligger *Qusûr Musrâtáh* på ett afstånd af 12 mil.» Man finner detta dels deraf, att Reinaud[2]) öfversätter قصور مسراتة med »les habitations de (la famille appelée) Mesurata», *) dels deraf, att Qusûr Surt oftare benämnes blott Surt (äfven Madînah Surt). Om denna läser man hos Abû-'l-fidâ:[3])

من الثالث . . . قال ابن سعيد وسرت من القواعد القديمة المذكورة في الكتب وقد خربها العرب وبقى بها قصور يسكنون بها وسرت على البحر قال وبعد ان يتجاوز البحر سرت ينعطف الى الشمال ويطعن البر الجنوبي في البحر والطريق من هذه الجهة على الفيوم الى مصر اقرب منها على الساحل وفي الصحارى بين سرت وبين الفيوم عمل المعز بن المهدى الفاطمي صهاريج لما عزم على الوصول الى مصر. »Enligt Ibn Saîd är Surt, i tredje klimatet, en af de gamla i tideböckerna omtalade hufvudstäder, hvilka Araberna förstört, så att af dem blott några fasta borgar återstå, i hvilka dessa bo. Surt ligger vid hafvet, och sedan detta passerat förbi Surt [åt öster], böjer det sig åt norr, och landet löper rätt ut i hafvet från söder [åt norr], så att vägen åt denna sidan öfver Fajûm till Misr är ginare än den utmed hafskusten. I öknen mellan Surt och Fajûm lät Al-muʿass **), ättling af den Fâtimidiske Mahdîn anlägga vatten-reservoirer, då han var på väg till Misr.»

Anm. *) Då jag ej varit i tillfälle att öfvertyga mig om rätta läsningen af namnen Maslâtah och Musrâtah, har jag följt Fr. Ed. — **) Al-muʿass Mâdd var sonsonsson af den förste Mahdîn (se not 82, mom.) och flyttade (972) chalîfatet till Egypten[4]).

149) Några manuscripter inflicka här efter ارادت orden من الجمّاز[5]), då öfversättningen blir: »här ville *Al-djammâs*, en af de arabiska horderna, (eller ock: »*eller* skaror af Araber») anfalla oss». Dock är att märka, att Ibn Chaldûn, som med en beundransvärd utförlighet berättar, hvilka arabiska stammar invandrat och bosatt sig i Maghrib, ej nämner någon med namnet Al-djammâs[6]).

150) Subj. till حالت är طوايف. — دون uttrycker här, såsom ofta, egentligen: »stannandet nedanföre en punkt, den man vill uppnå.» — Formen اذاية, nom. actionis af اذى felas i lexx.

151) För 3:dje formen af رمى gifva lexx. ej någon annan betydelse än *cum altero jecit*, *jactu certavit*, men, då i den för 1:sta formen befintliga bem. *tendit*, *petiit*, *assequi voluit* redan ligger det ut-

1) *Texte arabe*, p. ١٣٩. — 2) *Géogr. d'Aboulf.*, T. II, p. 202. — 3) *Texte arabe*, p. ١۴٨. — 4) *Ibn Chaldûn*, T. I., p. XXVIII. — 5) Fr. Ed., T. I, p. 431. — 6) *Ibn Chaldûn*, T. I, pp. 1—225.

Digitized by Google

märkande begreppet för 3:dje formens bem. i förhållande till den 1:sta, torde man få antaga, att den 3:dje här är synonym med den 1:sta, möjligen blott med en större intensitet i begreppet sträfva efter.

152) Ur *Djâmis* förut citerade arbete meddelar jag efter De Sacys öfversättning [1]) följande upplysningar om ordet *'Abid:* »Ceux *qui cherchent à obtenir la vie future* se divisent en quatre espèces, qu'on nomme *zahid* [degouté du monde] *fakir* [pauvre] *khadim* [domestique] et *âbid* [serviteur]. — Skilnaden mellan dessa, som dock inom det religiösa lifvet intaga en lägre plats än sûfiterna bestämmer sedan författaren genom definitioner, af hvilka den öfver *'âbid* lyder: «Les *âbid* sont une classe d'hommes, qui s'occupent continuellement à la pratique des exercices religieux, et à toute sorte *de bonnes oeuvres surérogatoires*, dans le but d'obtenir les récompenses de la vie future. Cette qualité se trouve aussi dans le *sofi;* mais elle y est dégagée et exempte de ce mélange profane de motifs et de vues intéressées: car les *sofis* servent Dieu pour Dieu seul, et non dans la vue des recompenses de l'autre vie.» Då äfven ordet *sâhid* förekommer längre ned (pp. ١٢ och ١٣) såsom epithet till utmärkte helige meddelar jag för sammanhangets skull äfven här detta ords tekniska bemärkelse: »Les *zahid* sont des hommes qui, illuminés par la lumière de la foi et d'une croyance éclairée, voient la beauté de la vie future, n'apercoivent le monde que sous une figure laide, détournent leurs voeux des ornemens trompeurs de ce qui est périssable et ne forment de désirs que pour la beauté véritable de ce qui ne passe point. Ce que place ces gens-là au-dessous des *sofis* c'est que Dieu est voilé pour le *zahid* par l'interêt de son propre plaisir, attendu que le paradis est un séjour agréable à l'ame, séjour *dans lequel* [comme on lit dans l'Alcoran] [2]) *se trouve ce que les ames désirent;* tandis que le *sofi*, par l'intuition de la beauté éternelle et par l'amour de l'Être, qui n'a jamais cessé d'exister, est séparé du monde présent et du monde futur, comme par une voile qui dérobe l'un et l'autre à sa vue: de même qu'il détourne ses désirs du monde présent, il les détourne aussi du monde futur!»

153) Det har ej lyckats mig att vinna den ringaste upplysning hvarken om Barsîs borg och Sallâms kapell eller om den sedermera nämnda orten Qasr as-sa'âfijah, så att jag för läsningen af dessa namn blott haft att följa Fr. Ed.

154) *Tâlib* (egentligen studerande) var den första graden, som utdelades vid högskolan i Fez. De begge andra voro *Faqîh* och *'Alîm* [3]).

---

1) *Notices et Extraits des Manuscrits*, T. XII, pp. 330—337. — 2) Qur'ân, XLI, 31. — 3) *Gråberg di Hemsö*, Specch. di Mar., p. 170.

Digitized by Google

Dock betecknar detta ord i det vanliga afrikanska språkbruket detsamma som *'alîm*, generelt fattadt, d. v. s. en lärd [1]).

155) Om Fâs läser man hos Abû-'l-fidâ: [2])

من اواخر الثالث . . . وفاس مدينتان يشق بينهما نهر وفى فاس عدة عيون تجرى وللمدينتين ثلثة عشر بابا والمياه تجرى باسواقها وديارها وحماماتها وليس بالمغرب ولا بالمشرق مثلها فى هذا الشان وهى مدينة محدثة اسلامية ونقل ابن سعيد عن الحجازى انهم لما شرعوا فى حفر هذه المدينة وجدوا فاسا فى موضع الحفر فسميت بذلك قال وعلى انهارها داخل المدينة نحو ستماية حجر ارحى تدور بالماء دآيما واهل فاس مخصوصون برفاهية العيش ولفاس قلعة بارفع مكان بها ويشق القلعة نهر وفى فاس ثلثة جوامع يخطب فيها. »Fâs, i slutet af 3:dje klimatet, är 2 städer, emellan hvilka en flod flyter. I Fâs finnes en mängd källor med rinnande vatten. Begge städerna hafva 13 portar och rinnande vatten, på torgen, i boningarne och i baden. Något dylikt finnes icke i Occidenten eller Orienten. Fâs är en ny stad från Islâms tid. Ibn Sa'îd lånar från Al-hidjâsî den uppgiften, att, då man började grundgräfningarne till staden, fann man en hacka *(fa's)* i jorden, och deraf fick staden sitt namn. Han tillägger: vid de vattendrag staden eger inom sina råmärken finnes vid pass 600 quarnstenar, som oupphörligt kringdrifvas af vattnet. Innevånarne i Fâs befinna sig i stor välmåga. På högsta punkten af staden ligger ett fäste, genomflutet af en flod. I Fâs finnes tre stora mosquéer, i hvilka chutbah hålles.»

156) Om Al-iskandarijjah läser man hos Abû-'l-fidâ: [3])

من الثالث . . . والاسكندرية على شط بحر الروم وبها المنارة المشهورة وبها عامود السوارى وطوله نحو ثلثة واربعين ذراعا والمنارة فى وسط الماء والبحر محيط بها وهى من بناء الاسكندر ولذلك نسبت اليه وهى موضوعة على صورة رقعة الشطرنج وهى من اجل المدن وازقتها كالصلبان لا يضيع فيها الغريب ولها جزيرة فيها بساتين ومنازه والحنطة تجلب الى الاسكندرية ولذلك لا تكون مرخصة لان ارضها سبخة ولها سور من الحجر ولها اربعة ابواب باب رشيد وباب سدرة وباب البحر وباب رابع لا يفتح الا يوم الجمعة. »Al-iskandarijjah, i 3:dje klimatet, ligger vid stranden af Medelhafvet. Der finnes en vidtberömd fyrbåk och portik-kolonnen, hvars höjd är inemot 43 alnar. Fyren står midt i vattnet, och hafvet omgifver den helt och hållet. Staden är byggd af Iskandar *) och har sitt namn deraf. Den är anlagd i form af ett schackbräde och är en af de skönaste städer i verlden. Gatorna äro ordnade i korsform, så att en främling der ej kan tappa bort sig. Staden ligger på en halfö, full af trädgårdar och förlustelseställen. Säden måste importeras, emedan marken lider af saltvatten,

1) *De Sacy*, Rélation de l'Egypte par Abdall., p. 516, n. 5.) — 2) *Texte arabe*, p. ١٣٢. — 3) *Texte arabe*, p. ١١٣.

Digitized by Google

och står derföre ej till billigt pris. Staden är omgifven af en stenmur och eger fyra portar, nemligen Raschid–, Sidrah– **) och hafs–portarne samt en fjerde, som blott öppnas om fredagarne.» — Marâsid [1]) underrättar oss, att 13 städer hetat Al–iskandarijjah, men att sedermera namnen blifvit förändrade.

Anm. *) Araberna anse första stafvelsen i namnet Alexander som artikeln. — **) Reinaud läser *Sadrah*.

157) Den homophoni, hvarmed denna incis slutar, utgör ett slag af hvad arabiska metrici benämna تجنيس (homogeneitet). *Tadjnîs* är af 2 slag, den fullkomliga, då de begge orden äro alldeles lika till vocaler och consonanter (jfr not 141), och den ofullkomliga, då detta icke eger rum. Båda slagen hafva flera arter (جناس), och den här förekommande, då *en* bokstaf i det ena ordet är utbytt mot en nästan likljudande i det andra, heter جناس مضارع (den lika) [2]).

158) För stammen لَحُف gifva lexx. betydelsen *exilis*, *subtilis*, *parvus fuit (et fere cum quadam elegantia)*. Genom sammanställning af detta sista tillägg med betydelsen *benigne fecit* för لطَف härleder man lätt för den intrans. formen betydelsen *jucundus fuit*.

159) الفريدة och الخريدة bilda den slags homophoni, som benämnes جناس لاحق (den approximativa), samt تجلا och تجلى: تجنيس محرف (den böjda). Blott högst ofullständigt har jag kunnat, utan att vika från en ordagrann öfversättning, återgifva textens många paronomasier.

160) I lexx. upptages för زها blott den intrans. bem. *luxit*.

161) Dessa båda inciser äro att fatta som sammansatta satser [3]), d. v. s. här som nominalsatser, hvilkas enunciatif bildas af en جملة ظرفية. Ett annat uttryckssätt, som är samma uppfattning, blott från en annan synpunkt sedd, är att kalla de första orden en nomin. absolutus, som för eftertryckets skull är satt främst och på sin grammatiska plats som genitivt complement suppleras af suffixet ها [4]). För öfrigt märke man, att i den andra incisen ett ف är inskjutet som ett emfatiskt band mellan satsens delar [5]).

162) Fr. Ed. öfversätter فاغربوا med: »et l'on a excité l'admiration.»

163) Den här förekommande constructionen med الى, i st. f. den vanliga (och naturligare) med على, upptaga ej lexx.

164) Denne Abû 'Ubaid är den under namn af Al–bakrî bekante 11:te århundradets störste geograf. Utom arbeten inom denna vetenskap, af hvilka det här nämnda »*Al–masâlik wa–'l–mamâlik*« är det berömdaste, skref han äfven poesi och historia. Dog år 1093 [6]).

---

1) T. I., p. ٩٣. — 2) *Freytag*, Darst., p. 522—526. — 3) *Caspari*, n:o 503. — 4) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II., n:o 93. — 5) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. I, n:o 1202. — 6) *Hamm.-Purgst.*, T. VI, p. 437.

Digitized by Google

165) *Raschid* är ej, som man kunde tro, en arabisk benämning, utan det egyptiska *raschit* [1]).

166) Den efter الا följ. satsen står virtuelt i accus. [2])

167) Om Kaulam eller fullständigt efter den bredvid belägna ön كَوْلَم مَلِي [3]) (Jaubert prononcerar كولَم ملِي), läser man hos Ibn Batûtah: [4])

وفى اليوم العاشر وصلنا الى مدينة كولم وضبط اسمها بفتح الكاف واللام وبينهما واو وهى من احسن بلاد المليبار واسواقها حسان وتجارها يعرفون بالصوليين بضم الصاد. «På tionde dagen anlände vi till Kaulam, som är en af de vackraste städerna i Malîbâr. Hennes torg äro präktiga och hennes köpmän äro kända under namn af *Sûlîs*.» Men, liksom Abû-'l-fidâ och Idrîsî, nämner han ej ett ord om hamnen, om man ej såsom sådant vill räkna denna ett stycke förut befintliga passage: واخبرنى الناس ان ذلك الككم لا بد له ان يدخل مرسى كولم فعزمت على السفر اليها »Man underrättade mig, att denna *kakam* [ett chinesiskt fartyg af minsta slag] ovillkorligt måste inlöpa i Kaulams hamn, hvarföre jag beslöt att fara dit.» Om Qâlîqût: [5])

ثم سافرنا منها الى مدينة قاليقوط . . . وهى احدى البنادر العظام ببلاد المليبار يقصدها اهل الصين والجاوة وسيلان والمهل واهل اليمن وفارس ويجتمع بها تجار الافاق ومرساها من اعظم مراسى الدنيا. »Sedan foro vi derifrån till Qâlîqût, som är en af de största hamnarne i Malîbâr. Dit kommo folk från China, Java, Ceylon, Maldiverna *(Mahal)*, Jaman och Fârs. Dit samla sig köpmän från alla väderstreck, och stadens hamn är en af de största i verlden.»

168) Om Sûdâq (ej nämnd hos Abû-'l-fidâ, Idrîsî och Marâsid) läser man hos Ibn Batûtah: [6])

ثم وصلنا بعد عشر من هاذه المدينة الى مدينة سرداق . . . وهى من مدن دشت قفجق على ساحل البحر ومرساها من اعظم المراسى واحسنها وبخارجها البساتين والمياه وينزلها الترك وطايفة من الروم تحت ذمتهم وهم اهل الصنائع واكثر بيوتها خشب وكانت هاذه المدينة كبيرة فخرب معظمها بسبب فتنة وقعت بين الروم والترك. «Tio dagar efter vår afresa från denna stad *(Ukak)* anlände vi till staden *Surdâq* [så följer uttalsbeteckningen], som är en af den stora Qifdjaq-slättens städer, belägen vid stranden af hafvet. Hennes hamn är en af de största och skönaste i verlden. Utom staden finnas trädgårdar och vattendrag. Den bebos af Turkar, samt en hop Greker, som stå under deras skydd och äro handtverkare. Denna stad

1) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 159. — 2) *De Sacy*, Gr. Ar., T. II, pp. 401—407. — 3) *Marâsid*, T. II, p. ٥٣٤, n. 3. — 4) Fr. Ed., T. IV, p. 99. — 5) Fr. Ed., T. IV, p. 88. — 6) Fr. Ed., T. II, p. 414.

Digitized by Google

var en gång betydande, men den förstördes till största delen under ett inbördes krig, som utbröt mellan Turkarne och Grekerna.»

169) Om Saitûn läser man hos Ibn Batûtah: [1]) ولنعد الى ذكر سفرنا فنقول لما قطعنا البحر كانت اول مدينة وصلنا اليها مدينة الزيتون وهذه المدينة ليس بها زيتون ولا بجميع بلاد اهل الصين والهند ولاكنه اسم وضع عليها وهي مدينة عظيمة كبيرة ... ومرساها من اعظم مراسي الدنيا او هو اعظمها رايت به نحو مائة جنك كبار واما الصغار فلا تحصي كثرة وهو خور كبير من البحر يدخل في البر حتى يختلط بالنهر الاعظم وهذه المدينة وجميع بلاد الصين يكون للانسان بها البستان والارض وداره في وسطها. »Låtom oss nu återvända till berättelsen om vår resa och omtala, att den första stad, till hvilken vi anlände, sedan vi öfverfarit hafvet, var Saitûn, men ej finns der oliver *(saitûn)*, lika litet som i hela China och Indien. Det är blott ett namn, som man gifvit staden. Det är en stor och betydande stad ... Hennes hamn är en af de största hamnar i verlden, eller den är väl den allra största. Jag såg der omkring hundra stora *djunker*, och, hvad beträffar de små, så kunde dess mängd ej räknas. Det är en stor hafsvik, som intränger i landet, till dess den blandar sitt vatten med den stora flodens. Och i denna stad liksom i hela China, har hvarje innevånare en trädgård och en jordlott med sitt hus i midten.»

170) شبر, afståndet mellan de utsperrade spetsarna af tummen och lillfingret, innehöll 12 fingerbredder (liksom samma mått hos Grekerna σπιθαμη 12 δακτυλοι) och var således hälften af Arabernas egentliga aln (jfr not 122) = 102,5 pariserlinier [2]).

171) Det första من står للتبيين, det andra للتبعيض.

172) Satsen ما بينه الخ står virtuelt i genitivus [3]).

173) Al-mâlik an-nâsir Muhammad var son af Kilawûn, den 3:dje i ordningen af de s. k. Bahritiska sultânerna, som år 1258 ryckte från Ajjubiterna öfverväldet öfver Egypten, Syrien och Mesopotamien. An-nâsir blef redan som nioårig gosse utropad till sultân (1293), men regerade då blott ett år, innehade sedan åter makten från 1299—1309, och, efter att än en gång hafva blifvit för ett års tid undanträngd, lyckades han sedermera bibehålla sig på thronen. Han var slug, äregirig och praktlysten, och under honom egde Egypten sin största politiska betydelse [4]).

174) Denna pelare, hvilken man med anledning af den arabiska benämningen *as-sawârî* trott vara upprest af Alexander eller Septimius *Severus*, var, som den grekiska inskriften upplyser, upprest till Diocletiani ära af en præfect öfver Egypten, hvars namn var Pomp..., hvaraf den fått sitt nuvarande namn.

1) Fr. Ed., T. IV, p. 268. — 2) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., Introd., p. CCLXIV, — 3) *Caspari*, n:o 471. — 4) *Weil*, Gesch. der Chalifen, T. IV, pp. 191—198, 222—297, 376, 409.

Digitized by Google

175) Den betydelse, meningen här fordrar för andra formen af حكم, finnes ej i lexx., men torde kunna härledas ur den första formens bem. *doctus fuit.*

176) Formen دكاكين, som saknas i lexx., är väl en Plur. Plur. till دكة.

177) كنانة betecknar det helt och hållet af läder eller tråd förfärdigade koger, i hvilket blott de af rör gjorda, نبل (سهم) benämnda, arabiska pilarne förvarades [1]). Att dock detta ej är så strängt att fasthålla, ser man deraf, att pilskytten just vid detta tillfälle begagnade sig af den persiska trädpilen نشابة.

178) Satsen كان خايفا الخ står virtuelt i accus. såsom utgörande المفعول الثانى till اظنه. Densamma var ock (ofvan p. ۱.) constructionen af satsen قد استولى, med den skilnad dock, att denna är en حال, emedan det styrande verbet وجدت, der ej är ett فعل القلب utan ett فعل حسى.

179) Abû Jahjâ Sakarijjâ ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Muhammad al-lihjânî ibn 'Abd al-wâhid ibn Abû Hafs, den 10:de regenten af Hafsidernas dynasti, innehade sultânatet i Tûnis från 1311—1317, drog sig sedan, undan den förutnämnde Abû Jahjâ Abû Bakrs segerrika vapen, till Qâbis och Tripoli, quarlemnande i Tûnis sin äldste son Abû Darbah, som lyckades bibehålla sig i Tûnis i ett år, och flydde slutligen på kristna fartyg till Egypten (1321). Anledningen, att han här blef så väl mottagen, var den, att han förut erkänt An-nâsirs öfverhöghet öfver Ifrîqijjah dermed, att An-nâsirs namn nämndes före hans i chutbahn (jfr not 118). — Han dog i Alexandria 1327. — Både hans hâdjib och hans wasîr omnämnas af Ibn Chaldûn, ehuru enligt honom blott den förre medföljde till Alexandria [2]).

180) Om ön *Djirbah* läser man hos Abû-'l-fidâ: [3])

من الثالث فى بحر الروم حذاء افريقية . . . وطول جزيرة جربة مرحلة وهى فى شرق قابس وبينها وبين البر مجاز ضيق يعبر فيه اليها بالزوارق وهذا المجاز عن قابس فى سمت المشرق على مرحلة ويجلب من جزيرة جربة الزيت الكثير والزبيب والتفاح والاكسية المفصلة وفى شمالى جزيرة جربة تقع صقلية

»Ön Djirbah ligger i 3:dje klimatet i Medelhafvet midt emot Ifrîqijjah öster om Qâbis. Dess längd är en dagsresa, och emellan ön och fasta landet går ett smalt sund, öfver hvilket man färdas i små båtar. Detta sund ligger på en dagsresas afstånd i östlig rigtning från Qâbis. Från ön Djirbah exporteras olja i stor mängd, russin, äpplen och förträffliga tyger. Norr om ön ligger *Siqillijah* (Sicilien).» — Innevånarne hafva i alla tider ansetts vara af en serskild stam med egen religion.

1) *Freytag*, Einleit., p. 260. — 2) *Ibn Chaldûn*, T. II, pp. 438—453. — 3) *Texte arabe*, p. ۱۹۳.

Digitized by Google

181) Beträffande *Al-kindî* läser man i Marâsid [1]). كندة بالكسر بخلاف. كندة باليمن وهم قبيلة وذو كندة موضع »*Kindah* är stammen Kindahs district i Jaman, och Dhû-Kindah är en ort der.» — Stamfadern hade fått binamnet كندة, emedan han varit otacksam mot sin far (كند) [2]).

182) Att لسان genom en naturlig metaphor betyder vältalighet, ej blott i fraser sådana som den här förekommande, i ذو لسان [3]) och dylika, utan äfven ensamt stående, ser man af följande passage hos *Ibn 'Adhârî* [4]) وكان رجلا واعظا يعظ الناس فيجتمعون اليه ويسمعون كلامه وكان له لسان. »Han var en folktalare, som höll tal för hopen, och denna samlade sig kring honom och lyssnade till hans ord, ty han var vältalig.«

183) Den betydelse för stammen خرق, som meningen här fordrar, är ej upptagen bland de i lexx. befintliga och torde svårligen ur dem kunna härledas.

184) *Mihrâb* betyder egentligen en nisch i en af mosquéens väggar, som utvisade dess *qiblah*. Men i en mosquée funnos flera mihrâber, vanligen en åt hvarje väderstreck. Den mihrâb, der imâmen hade sin plats, var belägen inom *maqsûrahn*, en med gallerverk afstängd plats för fursten och de båda tjenstförrättande imâmerna, *chattben* (om fredagarne) och *râtiben* (den »beständige», för de andra dagarne) [5]). Den i Damascus-mosquéens maqsûrah befintliga mihrâben beskrifves såsom egande i sin midt flera mindre sinsemellan förenade af pelare omgifna mihrâber [6]). (Man jemföre *Coste*, Architecture Arabe, p. 32).

185) كاد construeras vanligen blott med ett följ. imperf. (jfr p. ٨ r. 5 nedifr.). Lexx. anmärka, att blott i poesi föregås detta af ett أن. Dozy har anmärkt [7]), att Ibn Kâqân *in prosa sua ornatiori* ofta tillåtit sig denna poetiska licens. Man ser här, att denna construction förekommer äfven *in prosa nuda*, men, då Dozy ej meddelat någon text till just det noterade stället hos Ibn Kâqân, har jag ej kunnat vinna något stöd för min förmodan, att ett eller flera ords mellankomst mellan de båda verberna kunde härvid ega något inflytande.

186) Stammen Rîghah af grenen Al-Butr bebodde egentligen 300 byar i en trakt på Sidjilmâsahs latitud och Bougies longitud [8]). Om namnet lemnar Marâsid följande temligen sväfvande notis: [9])

---

1) T. II, p. ٥١٥. — 2) *Wüstenfeld*, Reg. z. d. Gen. Tabb., p. 268. — 3) *Al-qartâs*, ed. *Tornberg*, p. ٨. — 4) *Dozy*, Ouvrages Arabes, T. II, p. ٢٩١. — 5) *Lane*, Modern Egypt., T. I, p. 114—118; *Quatremère*, Hist. par Makr., T. I, p. 164, n. 46. — 6) *Quatremère*, Hist. par Makr., T. II, p. 282. — 7) *Script. Arab. Loci de Abbad.*, p. 157, n. 498. — 8) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. 192, T. II, p. 275. — 9) T. I, p. ٣٩٨.

Digitized by Google

ريغ مدينة بالمغرب، قيل وبالمغرب ريغان الاكبر منهما ووصفه قايله والاصغر ويقال له ريغ وهى كلمة بربرية معناها . . . فمن يكون منها يقال له ريغى «*Righ* är en stad i Maghrib; det uppgifves i något arbete, att i Maghrib finnes tvenne Rîgh, det större, (som författaren beskrifver), och det mindre, som benämnes *Rîgh*, ett berberiskt ord, som betyder . . . [lacuna] . . . och den, som är derifrån, kallas Rîghî».

187) Den ordet ظهير tillkommande betydelsen manifest, öppet bref, diplôm, som saknas i lexx., härledes lätt ur rotens bem. *divulgavit*, IV *manifestavit*. Dozy uppvisar denna betydelse med flera andra citater ur vår författare [1]. Man läser äfven hos Ibn Abû Sar' [2]: ويستاذنه فى جلب الماء فاذن له بظهيره. «Och han anhöll om tillstånd att få afleda vattnet, och konungen gaf honom detta tillstånd genom sitt öppna bref.»

188) بريد (af *veredus*) betyder: post, på vissa afstånd anordnade hästar till depeschers fortskaffande, afståndet sjelft (4 parasanger och stundom äfven den ridande kuriren, som dock oftare benämnes البريدى. Hithörande detaljer finnas med stor utförlighet beskrifna i det ofvan citerade arbetet *Dîwân al-inschâ*; jag nämner här blott, att Al-barîdî alltid var en Arab (احد من المستعربين) af milisen (من الجند), stod under geheimesecreterarens (كاتب السر) speciella uppsigt och var ofta invigd i regeringshemligheterna [3].

189) Lexx. upptaga ej för 3:dje formen af رجع den speciella betydelse, som jag här anser meningen fordra, men den torde dock kunna lätt härledas ur rotens bem. *iterum fecit, reduxit*, — 3:dje formen *iteravit aliquem (de aliqua re) c.* فى *rei* = *reduxit aliquem ad aliquam rem iterum tractandam* = «återremittera ett ärende till någons förnyade ompröfning». — Fr. Ed. öfversätter något olika: «ils parlèrent d'adresser à ce sujet une *réclamation* au sultân». — Suffixet i امره syftar på Ar-rîghî, i مخاطبته på sultânen och i يتصونه på Ar-rîghî eller الامر, — ett exempel på arabiska språkets obestämdhet i detta fall.

190) Efter orden: Son affaire était sur le base de ce que . . . (Jfr. Caspari n:o 446, 5).

191) Om Tinnîs läser man hos Abû-'l-fida [4]:

من الثالث . . . . وتنيس فى جزيرة فى وسط بحيرة تعرف ببحيرة تنيس المقدمة الذكر ولا زرع بها وقد خربت وبادت . . . . .
قال فى العزيزى ومقدار بحيرتها اقلاع يوم فى عرض نصف يوم ويكون ماؤها فى اكثر السنة ملحا لدخول ماء بحر الروم اليها عند هبوب الريح الشمالية «Tinnîs, i 3:dje klimatet, ligger på en ö i midten af en insjö,

1) *Script. Arab. L. de Abb.*, P. II, p. 164, n. 59). — 2) *Annales Maurit.*, ed. *Tornberg*, T. I, p. ۴ lin. ult. — 3) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. II, P. II, p. 87—90, not. — 4) *Texte arabe*, p. ۱۱۸.

Digitized by Google

bekant under namn af Tinnis-sjön, hvilken är förut beskrifven *). Ön odlas ej mer, den är redan förvildad och öde . . . Man läser i Al-'asisi **). Sjöns storlek är *en* dags segling, och på bredden en half dags. Dess vatten är under största delen af året salt, emedan, då nordanvinden blåser, medelhafsvattnet inströmmar i Tinnis-sjön».

Anm. *) Se Texte arabe, p. ۳۹. — Jfr för öfrigt om den trefaldiga prononciationen af الذكر *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, pp. 197—201. — **) Al-'asisis ord läsas nästan ordagrant äfven i Marâsid (T. I, p. ۲۱۷.)

192) Genom utdrag ur flera arabiska författare visar Quatremère [1]), att roten كشف jemte de af lexx. angifna betydelserna äfven eger den med dem beslägtade af undersöka, inhämta upplysning om en sak (c. عن); öfvervaka (c. على), och i 3:dje formen bemöda sig att undersöka, forska. Dermed sammanhänger då följ. i arbetet *Fâtihah al-'ulûm* (vetenskapernas propædeutik) gifna definition: علم المكاشفة، ما يراد منه الكشف والمعرفة دون العمل «On entend par le mot Ilm-almukâschafah l'examen et science purement theorique«. Men kanske torde denna öfversättning vara, åtminstone i fråga om sûfiterna, något för allmän. Ta'rifât ger nemligen följ. definition på كشف: الكشف في اللغة رفع الحجاب وفي الاصطلاح هو الاطلاع على ما وراء الحجاب من المعاني الغيبية والامور الحقيقية »Kaschf betyder lexikologiskt upplyftande af täckelset, men i sin tekniska bemärkelse: insigten om hvad som är bakom täckelset, d. v. s. om mystèrernas mening och de verkliga förhållandena.» Äfven ordet معرفة eger en serskild betydelse, hvilken af Djâmi i det förut citerade arbetet sålunda angifves [trad. de Sacy]: «Ce qu'on entend par *marifeh*, c'est reconnoître, sous diverses formes de détail, une chose, que l'on savoit déja en masse«. På grund af detta torde Fâtihahs definition kunna öfversättas sålunda: »med Ilm al-mukâschafah förstår man forskandet efter mystèrernas mening och den all praxis åsidosättande på djupet gående theorien«. Orden صاحب المكاشفات, som således beteckna den, som tillbringar ett contemplatift, i mystèrernas betraktande försjunket lif, en mystiker, en theosof, öfversätter Fr. Ed. med «le contemplatif», men tillägger inom en parentes förklaringen: proprement (?) l'extatique.

193) كرامة betecknar det med naturens krafter åstadkomna underverk, som hvarje helig (ولى) kunde förrätta, till skilnad från معجزة, det öfvernaturliga undret, som tillhörde profeten (نبى). (Jfr texten p. ۲ r. 8).

194). Ur Ibn Batûtahs vidlyftiga beskrifning på mosquéen i Madînah [2]) meddelar jag här följande kortare utdrag:

1) *Histoire par Makrizi*, T. I, p. 179, not. — 2) Fr. Ed., T. I, p. 261, 263.

Digitized by Google

وفي عشي ذلك اليوم دخلنا الحرم الشريف وانتهينا الى المسجد الكريم فوقفنا بباب السلام مسلمين وصلينا بالروضة الكريمة بين القبر والمنبر الكريم واستلمنا القطعة الباقية من الجذع الذي حن الى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهي ملصقة بعمود قايم بين القبر والمنبر عن يمين مستقبل القبلة . . . المسجد المعظم مستطيل تحفه من جهاته الاربع بلاطات دايرة به ووسطه صحن مفروش بالحصى والرمل ويدور بالمسجد الشريف شارع مبلط بالحجر المنحوتة والروضة المقدسة صلوات الله وسلامه على ساكنها في الجهة القبلية مما يلي الشرق من المسجد الكريم وشكلها عجيب لا يتاتى تمثيله وهي مدورة بالرخام البديع النحت الرايق النعت قد علاها تضميخ المسك والطيب مع طول الازمان وفي الصفحة القبلية منها مسمار فضة هو قبالة الوجه الكريم وهنالك يقف الناس للسلام مستقبلين الوجه الكريم مستدبرين القبلة فيسلمون وينصرفون يمينا الى وجه ابي بكر الصديق وراس ابي بكر رضي الله عنه عند قدمي رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم ينصرفون الى عمر بن الخطاب وراس عمر عند كتفي ابي بكر رضي الله عنهما »Samma dag på aftonen inträdde vi inom det ärorika heliga området och ankommo till den ädla mosquéen, stannade i fridshelsningens port, uttalande helsningsorden, och gjorde bön vid den ädla mausolén *) emellan grafven och den ädla stolen. Vi smekte vördnadsfullt det stycke, som återstår af det palmträd, som klagade sin saknad efter profeten **). Detta stycke är fästadt vid en pelare, som står emellan grafven och stolen till höger om en, när man står vänd mot Qiblah. — — —

Den frejdade mosquéen är af aflång form och omgifves på sina fyra sidor af cirkelformiga skepp ***). I dess midt är en gård, belagd med kiselstenar och sand. Rundtomkring den ärorika mosquéen löper en bred väg af huggen sten. Den helgade mausolén — vare Guds välsignelse och frid öfver dess innevånare! — ligger på sydöstra sidan om den ädla mosquéen. Dess form är beundransvärd, och det är omöjligt att ordentligt beskrifva den. Den är rundtomkring belagd med marmor af utomordentligt arbete och skönaste beskaffenhet. Dess yta har under tidernas längd höjt sig genom ymnig ingnidning af mysk och parfymer. På dess södra sida är en silfverspik midt emot profetens ädla anlete. Der stannar folket till helsning, med ansigtet vändt mot det ädla anletet och ryggen åt Qiblah. Så utsäga de helsningsorden, aflägsna sig sedan åt höger till Abû Bakrs, den sannfärdiges, ansigte. Abû Bakrs hufvud befinner sig vid profetens fötter. Derefter vänder sig folket till ʻUmar ibn Al-chattâb, hvars hufvud ligger invid Abû Bakrs skuldror«.

Anm. *) Den enda betydelse för ordet روضة, som meningen här tillåter, förmedlas genom den af Dozy uppvisade betydelsen af *coemiterium* [1]). — **) Då, enligt sägnen, det palmträd, mot hvilket Muhammad stödde sig under sina första predikningar i mosquéen, klagade deröfver, att han sedermera begagnade den

1) *Script. Arab. L. de Abbad.*, P. II, p. 127.

Digitized by Google

här nämnda "stolen", steg Muhammad upp och omfamnade trädet, i det han sade: "hade jag ej omfamnat trädet, skulle det hafva klagat ända till uppståndelsens dag!" [1]) — ***) Om den här åt ordet بلاط gifna betydelse, jfr annotationerna af Quatremère [2]), Dozy [3]), (som citerar just detta ställe), och Tornberg [4]).

195) Sûfiterna, hvilka, uppträdande i andra seklet efter Hidjrah, fingo sitt namn (sannolikast) deraf, att de beständigt buro kläder af ylle *(sûf)* [5]), representera inom Islâm den mystiskt-pantheistiska rigtningen. Deras förnämsta dogm är, att menniskosjälen är en emanation eller en del af Gud [6]). De stöda denna sin åsigt på följande ställe i Qur'ân [7]) (X, 4): اليه مرجعكم جميعا وعد الله حقا انه يبدؤا الخلق ثم يعيده . . ليجزى الذين امنوا «Till honom skola alla sannerligen återvända efter Guds löfte, ty Han låter de skapade varelserna börja och återvända, att han må belöna dem som tro» . . . Ur Djami [8]) lånar jag följande sammandragna öfversigt af Sûfiternas ethiskt-religiösa åsigter. Alla menniskor delas i religiöst hänseende i 3 klasser: 1) de framkomna, eller fullkomliga, d. ä. de, som stå i *wilâjah*-förhållande till Gud (jfr not. 46) — dit höra profeterna och sûfiternas schaicher, 2) de, som vandra på helgelsens väg och 3) de, som quarstanna inom sinligheten och ofullkomligheten. Den andra klassen, de, som vandra, delas i två afdelningar: de, som sträfva efter det högsta målet: att se Gud (يريدون وجهه, »désirant son visage», Qur. VI, 52), och de, som sträfva efter paradiset (ومنكم من يريد الآخرة, «Et parmi vous il y en a qui désirent la vie future», Qur. III, 146). De sednare äro de, hvilkas natur är i korthet antydd i not 152. — De förra delas i *Mutasawwif* och *Malâmatî*. Malâmatî, ringare än Mutasawwif, benämnas de, som i sitt lefverne vinnlägga sig om den strängaste renhet, och derjemte söka dölja för verlden sina goda verk, hvarigenom de ådraga sig misstydning och tadel *(malâmah)*. De benämnas äfven *Qalandarî* [9]). Mutasawwif, «celui qui professe le sofisme ou plutôt celui qui s'efforce de devenir *sofi*», är den, som, i det han blifvit befriad från en del af sin själs medfödda egenskaper, uppnått någon grad (مقام) inom sûfismen, men som, då han ännu ej lyckats förinta sig sjelf och upplösa sitt väsende i Gud, icke hunnit de yttersta graderna och deras tillstånd, «qui jouissent de *la proximité de Dieu*» *(wilâjah)*. Då ordet *makâm* längre fram (p. ١٣) förekommer användt i sin mystiska betydelse, vill jag här nämna, att

1) *Ibn Bat.*, Fr. Ed., T. I, p. 275. — 2) *Histoire par Makrizi*, T. II, p. 277—279. — 3) *Ibn-Adhâri*, p. 6. — 4) *Annal. Maurit.*, T. II, p. 370. — 5) *De Sacy*, Journal des Savans 1821, p. 731. — 6) *De Slane*, Ibn Challik., T. I, p. 426, not. 1. — 7) *Kasimirski*, Trad. de Koran, p. 175, not. — 8) *Notices et Extraits*, T. XII, p. 326—330. — 9) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 263—266.

Digitized by Google

sûfiterna med ordet *hâl* (حال) förstå det genom en fri Guds nådegåfva åstadkomna tillstånd af sorg eller glädje, då själen ryckes från sina naturliga egenskaper och sin föregående riktning — synes således motsvara den, enligt vår theologi, af Guds förekommande nåd verkade väckelsen — och att, då menniskan sedermera ej återfaller i sitt naturliga tillstånd, utan låter genom sjelfverksamt arbete *hâl* öfvergå till en permanent egenskap, säges hon hafva uppnått en *makâm*, och hvarje sedermera vunnet framsteg i sjelfannihilation kallas ock en *makâm*. — Hvad åter den speciella bemärkelsen af ordet *tarfîq* beträffar, har jag förgäfves sökt inhemta någon närmare upplysning derom. Ett ungefärligt begrepp derom ge väl dock bet. hos roten رفق: *cubitum a latere distortum habuit*, VIII: *innixus fuit cubito* (2:dra formen saknas i lexx.)

196) دخل الى فلان betyder gå in i någons hus, دخل على فلان, söka och finna någon hemma [1]). En serskild betydelse har دخل على, när obj. är en quinna: «entrer auprès d'une femme afin de consommer son mariage», hvaraf دخول = bröllop. Dock construeras دخل i denna bem. äfven med ب [2]). Jfr de alldeles synonyma uttrycken بنا على och بنا ب (p. ٩).

197) Med anledning af formen صحبت anmärker jag här det påfallande deri, att Caspari ej omnämnt, att i Arabiskan mellersta radicalens vocal bibehålles vid flexionen af Perf. af 1:sta formen, då den i Hebreiskan hos verba med. *e* vanligen öfvergår till *a*.

198) Sitt sammanträffande med Farîd ad-dîn berättar Ibn Batûtah på följande sätt: [3])

فوصلنا بعد يومين الى مدينة اجودهن وضبط اسمها بفتح الهمزة وضم الجيم وفتح الدال المهمل والهاء وآخره نون مدينة صغيرة هى للشيخ الصالح فريد الدين البذاونى الذى اخبرنى الشيخ الصالح الولى برهان الدين الاعرج بالاسكندرية انى سالقاه فلقيته والحمد لله وهو شيخ ملك الهند وانعم عليه بهذه المدينة وهذا الشيخ مبتلى بالوسواس والعياذ بالله فلا يصافح احدا ولا يدنو منه واذا الصق ثوبه بثوب احد غسل ثوبه دخلت زاويته ولقيته وابلغته سلام الشيخ برهان الدين فعجب وقال انا دون ذلك. »Vi anlände efter två dagar till Adjûdahan, en liten stad, tillhörande den fromma schaich Farîd-ad-dîn al-badhâwunî, samme man. som den fromme schaichen, den helige Burhân ad-dîn al-a'radj i Alexandria sagt mig jag säkert skulle träffa, och jag träffade honom, lofvad vare Gud! Han har varit lärare åt Indiens konung, som gjort honom en present af denna stad. Men denne schaich är besatt af den onde (vårt skydd är hos Gud!). Han räcker ej sin hand åt någon och nalkas honom ej ens.

1) *Caspari*, n:o 442, 2). — 2) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. I, P. II, p. 23, not. — 3) Fr. Ed., T. III, p. 135.

Digitized by Google

Då hans klädnad snuddat vid en annans, tvättar han den. Jag inträdde i hans eremitage, träffade honom och framförde Burhân ad-dîns helsning. Han blef häpen och svarade: »Jag är ej värd detta.« — Hvar och huru Ibn Batûtah sammanträffade med de båda andra bröderna, nämner han ej, men att så skedde, finner man af följande ställe: [1])

واخبرنى الشيخ الامام العالم العامل الزاهد العابد ركن الدين بن الشيخ الفقيه الصالح شمس الدين بن الشيخ الامام العابد الزاهد بهاء الدين زكرياء القرشى وهو احد الثلاثة الذين اخبرنى الشيخ الولى الصالح برهان الدين الاعرج بمدينة الاسكندرية انى سالقاهم فى رحلتى فلقيتهم والحمد لله ان...

199) Hinduernas våldsamheter beskrifver vår författare på följande sätt: [2])

ولما وصلنا الى الجزيرة الصغرى بين هنور وفاكنور خرج علينا الكفار فى اثنى عشر مركبا حربية وقاتلونا قتالا شديدا وتغلبوا علينا فاخذوا جميع ما عندى مما كنت ادخره للشدايد واخذوا الجواهر واليواقيت التى اعطانيها ملك سيلان واخذوا ثيابى والزوادات التى كانت عندى مما اعطانيه الصالحون والاولياء ولم يتركوا لى ساترا خلا السراويل واخذوا ما كان لجميع الناس وانزلونا بالساحل فرجعت الى قالقوط فدخلت بعض المساجد فبعث الى احد الفقهاء بثوب وبعث القاضى بعمامة وبعث بعض التجار بثوب آخر

»Då vi anländt till den lilla ö, som ligger mellan Hinaur och Fâkanaur *), angrepo oss de otrogne med tolf krigsfartyg, bekämpade oss häftigt och fingo oss i sitt våld. De togo sedan allt hvad som fanns i min ego, och som jag afsatt för tillstötande motgångar. De togo de perlor och dyrbara stenar, som konungen af Sailân (Ceylon) förärat mig. De togo mina kläder och de förnödenheter, jag emottagit af fromme och helige män, och lemnade mig ej något annat att skyla mig med än kalsongerna **). De togo också hvad som tillhörde alla de andra och landsatte oss på stranden. Jag återvände till Qâlîqût och inträdde i en mosquée. En faqîh skickade mig en klädning, en köpman en annan, och qâdîn sände mig en turban.»

Anm. *) Hinaur (efter Ibn Djusai, Abû-'l-fidâ läser Hannaur) och Fâkanaur ligga på Malabarkusten. — **) Om persedeln سراويل jfr *Freytag, Einleit.*, p. *299; Dozy, Dictionn. des Vêtem.*, p. *203.*

200) Ordet تلميد och verbum quadrilitt. تلمد (med eller utan punkt, öfver د) äro lånade från תלמיר, en hiphil-form af למד, och stå ej i något närmare sammanhang med stammarne لمد och لمذ [3]).

201) Schaich Asch-schâdhilî (enligt Niebur och andra: Schadalî), hvilken af Maqrîsî omnämnes bland de utmärkte män, som året 658 (1260) bortryckte [4]), anses vara kaffets upptäckare. De Sacy [5])

1) Fr. Ed., T. III, p. 101. — 2) Fr. Ed., T. IV, p. 206. — 3) Se *Fürsts lex.* under למד. — 4) *Histoire des Sult. Maml.*, trad. de Quatremère, T. I, p. 115. — 5) *Chresth. Ar.*, T. I, p. 481.

Digitized by Google

och Hamm.-Purgst. [1]) meddela begge efter samma turkiska källa de underbara detaljerna dervid, men bestämma tiden för denna händelse och hans dödsår till 1258. — En teckning af denne i Orienten vidtberömde mans lefnad har blifvit utkastad af Prof. Haneberg [2]).

202) Af Makkah och dess mosquée med alla sina märkvärdigheter lemnar Ibn Batûtah en lika intressant som utförlig skildring [3]), hvaraf jag som en profbit meddelar följande beskrifning af det ryktbara *Ka'bah* (egtl. quadratformig byggning).

والكعبة ماثلة فى وسط المسجد وهى بنية مربعة ارتفاعها فى الهواء من الجهات الثلاث ثمان وعشرون ذراعا ومن الجهة الرابعة التى بين الحجر الاسود والركن اليمانى تسع وعشرون ذراعا . . . وبناؤها بالحجارة الصم السمر قد الصقت بابدع الالصاق واحكمه واشده فلا تغيرها الايام، ولا توثر فيها الازمان، وباب الكعبة المعظمة فى الصفح الذى بين الحجر الاسود والركن العراقى وبينه وبين الحجر الاسود عشرة اشبار وذالك الموضع هو المسمى بالملتزم حيث يستجاب الدعاء وارتفاع الباب عن الارض احد عشر شبرا ونصف شبر وسعته ثمانية اشبار وطوله ثلاثة عشر شبرا وعرض الحايط الذى ينطوى عليه خمسة اشبار وهو مصفح بصفايح الفضة بديع الصنعة وعضادتاه وعتبته العليا مصفحات بالفضة وله نقارتان كبيرتان من فضة عليهما قفل ويفتح الباب الكريم فى كل يوم جمعة بعد الصلاة ويفتح فى يوم مولد رسول الله صلى الله عليه وسلم تسليما ورسمهم فى فتحه ان يضعوا كرسيا شبه المنبر له درج وقوايم خشب لها اربع بكرات يجرى الكرسى عليها ويلصقونه الى جدار الكعبة الشريفة فيكون درجه الاعلى متصلا بالعتبة الكريمة ثم يصعد كبير الشيبيين وبيده المفتاح الكريم ومعه السدنة فيمسكون الستر المسبل على باب الكعبة المسمى بالبرقع خلال ما يفتح رييسهم الباب فاذا فتحه قبل العتبة الشريفة ودخل البيت وحده وسد الباب واقام قدر ما يركع ركعتين ثم يدخل ساير الشيبيين ويسدون الباب ايضا ويركعون ثم يفتح الباب ويبادر الناس بالدخول وفى اثناء ذلك يقفون مستقبلين الباب الكريم بابصار خاشعة، وقلوب ضارعة، وايدى مبسوطة، الى الله تعالى فاذا فتح كبروا ونادوا اللهم افتح لنا ابواب رحمتك ومغفرتك يا ارحم الراحمين وداخل الكعبة الشريفة مفروش بالرخام المجزع وحيطانه كذالك وله اعمدة ثلاثة طوال مفرطة الطول من خشب الساج بين كل عمود منها وبين الاخر اربع خطاء وهى متوسطة فى الفضاء داخل الكعبة الشريفة يقابل الاوسط منها نصف عرض الصفح الذى بين الركنين العراقى والشامى وستور الكعبة الشريفة من الحرير الاسود مكتوب فيها بالابيض وهى تتلالا عليها نورا واشراقا وتكسو جميعها من الاعلى الى الارض

»Ka'bah står i midten af mosquéen och är en quadratformig byggnad, som reser sig 28 alnar i höjden på 3 sidor, men på den fjerde, som ligger mellan svarta stenen *) och Jamans hörn, 29 alnar. — — — Den är byggd af hårda bruna stenar, hvilka äro sammanfogade på det

1) *Litter.-Gesch. d. Ar.*, T. VII, p. 435. — 2) *Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges.*, T. VII, p. 13. — 3) Fr. Ed., T. I, pp. 304—335.

mest beundransvärda, konstnärliga och varaktiga sätt, så att tiden ej förändrar dem, och seklen lemna på dem intet spår. Det frejdade Ka'bahs port befinner sig på den sidan, som ligger emellan svarta stenen och 'Irâqs-hörnet. Emellan den och svarta stenen är 10 fot, och den platsen bär namnet *Al-multasam*, och der blifver den bedjande bönhörd. Portens höjd öfver marken är 11 $^1/_2$ fot, bredd 8 och höjd 13 fot, samt tjockleken af den mur, på hvilken den är uppförd, 5 fot. Porten är belagd med silfverplåtar af beundransvärdt arbete, och dess båda dörrposter och öfre tvärstycke äro äfven silfverbeslagna. Den har två stora krampor af silfver, vid hvilka en rigel är anbragt. Den ädla porten öppnas hvarje fredag efter bönen och på årsdagen af profetens födelse. Sättet, hvarpå man går till väga, är följande. Man framför en estrad, som liknar en katheder, försedd med trappsteg och fötter af träd med fyra trissor, på hvilka estraden löper, och ställer den invid det ärorika Ka'bahs vägg, så att dess öfversta trappsteg ansluter sig till den ädla tröskeln. Derpå uppstiger chefen för Schaibiterna **) med den ädla nyckeln i sin hand. Honom följa väktarne, hvilka fatta i täckelset, som skyler †) Ka'bahs port och kallas *Al-barqa'*, under det att deras öfverhufvud öppnar porten. Sedan han öppnat porten, kysser han den ärorika tröskeln, inträder ensam i templet, tillslutande porten efter sig, och stannar der så länge, som behöfves för att göra en bön på två *rik'ahs*. Derpå inträda de öfriga Schaibiterna, tillsluta porten äfven de och göra sina rik'ahs. Sedan öppnas porten och folket skyndar att inträda. Men under de föregående ceremonierna vänta de med ansigtet vändt åt den ädla porten, med sänkta blickar, ödmjuka hjertan och händerna sträckta mot Gud *(ta'âlâ)*, och då porten öppnas, prisa de Hans storhet och ropa: »O Gud, öppna för oss din nåds och förlåtelses portar, du den barmhertigaste af alla barmhertige!« Golfvet i det inre af det heliga Ka'bah är belagdt med i flera färger skiftande marmor, och så är äfven förhållandet med dess väggar. Der finnas tre öfvermåttan höga pelare af tekträd ††), skiljda från hvarandra med ett afstånd af fyra steg. Dessa intaga midten af det öppna rummet inom det ärorika Ka'bah. Den mellersta af dem befinner sig gent emot midtpunkten af väggen mellan 'Irâqs och Syriens hörn. Det ärorika Ka'bahs täckelsen äro af svart siden, och den på dem insydda skriften är hvit. De stråla öfver Ka'bah med glänsande ljus och kläda det helt och hållet från tak till golf. —

Anm. *) Den ryktbara svarta stenen är inmurad i östra hörnet. De andra tre hörnen hafva sina namn efter de länder, åt hvilka de vetta. — **) Schaibah ibn 'Uthmân och hans efterkommande hade Muhammad förordnat till Ka'bahs nyckelbevarare [1]). — †) Den betydelse, som meningen fordrar för 4:de formen af

1) *Wüstenfeld*, Reg. z. d. Geneal. Tabb., p. 418.

Digitized by Google

سبل saknas i lexx. — ††) Om det träd, som Araberna benämna *sâdj* jfr *De Sacy, Chresth. Ar.*, T. III, p. 473.

203) Ordet درب betecknar (i Egypten) i allmänhet en väg, som leder till en annan väg [1]).

204) قفة var en korg gjord af palmblad, till skilnad från قفص, som var flätad af bladskaft [2]).

205) Om Humaithirâ och ʻAidhâb läser man hos Ibn Batûtah [3]):
وفي بعض منازلها نزلنا حميثرا حيث قبر ولي الله ابي الحسن الشاذلي وقد ذكرنا كرامته في اخباره انه يموت بها وارضها كثيرة الضباع ولم نزل ليلة مبيتنا بها نحارب الضباع ولقد قصدت رحلي ضبع منها فمزقت عدلا كان به واجترت منه جراب تمر وذهبت به فوجدناه لما صبحنا ممزقا مأكولا معظم ما كان فيه ثم لما سرنا خمسة عشر يوما وصلنا الى مدينة عيذاب وهي مدينة كبيرة كثيرة الحوت واللبن ويحمل اليها الزرع والتمر من صعيد مصر واهلها البجاة وهم سود الالوان يلتحفون ملاحف صفرا ويشدون على روسهم عصايب يكون عرض العصابة منها اصبعا وهم لا يورثون البنات وطعامهم البان الابل
«Till en af våra stationer togo vi Humaithirâ, der den helige Abû-'l-Hasans graf befinner sig. (Vi hafva förut omnämnt hans underverk att förutsäga, att han skulle dö på detta ställe). Det är en ort rik på hyänor. Den natten, vi tillbragte der, hade vi också oupphörligt att kämpa mot hyänorna. En af dem närmade sig min packning, sönderslet en kappsäck, som befann sig deribland, och uttog derifrån en påse med dadlar, med hvilken hon aflägsnade sig. Då vi kommo ut följande morgon, funno vi påsen söndersliten och största delen af dess innehåll förtärdt. Sedan vi derefter rest i tretton dagar anlände vi till staden ʻAidhâb. Det är en stor stad, rik på fisk och mjölk. Man ditför säd och dadlar från Öfre Egypten. Innevånarne äro Budjahs *), af svarta racen. Dessa hölja sig i gula mantlar och fastknyta på hufvudet en slags turban **) af ett fingers bredd. De låta ej sina döttrar taga arf, och deras föda är kamelmjölk.

Anm. *) Provinsen Budjah är ett område mellan Abyssinien, Nubien och Öfre Egypten, utan städer och odling [4]) — **) Om ملحفة och عصابة jfr *Dozy, Dictionn. des Vêtem.*, pp. 401, 301; *Freytag, Einleit.*, pp. 309, 302.

206) *Rikʻah* är en viss följd af ritus och böner, som upprepas i oföränderlig ordning, och hvarje hel bön (صلوة) består af ett större eller mindre antal rikʻahs [5]).

207) Formen سجدة (efter Fr. Ed.), upptagen af Golius, felas hos Freytag. — Bönen innehöll fyra akter: وقوف, ركوع, سجود och جلوس eller قعوض [6]).

---

1) *De Sacy*, Rélat. de l'Egypte, p. 385. — 2) *De Sacy*, Rél. de l'Egypte, p. 151, not 5). — 3) Fr. Ed., T. I, p. 109. — 4) *Géogr. d'Edrisi*, par Jaubert, T. I, p. 41. — 5) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 34. — 6) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. III, p. 270.

Digitized by Google

208) Ordet قبرية, hvars betydelse här är klar, felas i lexx.

209) Om den serskilda betydelse, som ordet حزب här eger, har jag ej lyckats inhämta någon närmare upplysning. Den öfversättning, jag gifvit, förklaras ur dess betydelse af *pensum lecturae.* — Fr. Ed. återger det med: «Litanies (litteral. la lecture) de la mer« — Ordet användes sedermera likbetydande med sekt, emedan hvarje sådan hade sina egna böner.[1]).

210) Om Djuddah läser man i Marâsid[2]): جدة بضم الجيم والتشديد بلد على ساحل بحر اليمن هو فرضة مكة بينهما ثلاثة ليال »Djuddah är en på kusten af Jamans haf belägen stad, som utgör Makkahs hamn. Emellan dem båda är ett afstånd af tre dagsresor«.

211) Asch-schâdhilis lärjungar bilda en ännu i dag i Egypten betydande sekt. Den här meddelade *hisben* läses af dem ännu hvarje dag efter dagbräckningen[3]).

212) Fraser sådana som نعم الرب, der artikeln står للجنس, hafva en helt generell betydelse (= alla herrar äro goda). De åtföljas då vanligen af en närmare bestämning, satsens logiska subj., hvilket liksom det gramm. står i nomin. och bör vara bestämdt. Enligt arabiska gramm:s uppfattning bildar då نعم الرب ربى en nominalsats, hvars transponerade inchoatif, المبتدا المؤخر, är ربى och hvars enunciatif, الاخبر المقدم, är verbalsatsen نعم الرب. Man kan äfven construera dessa verber (افعال المدح والذم) så, att det närmaste substantivet sättes i accus. och det fjermare i nomin., och äfven då anses frasen نعم الرب ربى bilda en nominalsats[4]).

213) Åt Moses, Abraham, David och Salomo, liksom gamla testamentets framstående personer i allmänhet, egnas af muhammadanerna den djupaste vördnad. — Först alluderar texten på Moses' gång genom Röda hafvet. Hvad Abraham beträffar, hvars lefnad skildras af Qur'ân i en väfnad af fabler, så syftar texten här på den sägnen, att, då Abraham en gång predikade i Babylon, och konung Nimrod, i stället för att låta omvända sig, lät kasta honom i en brinnande ugn, kom Gud honom till hjelp[5]): (*Qur.* XXI, 68, 69) قالوا حرقوه وانصروا آلهتكم ان كنتم فاعلين ٦٩ قلنا يا نار كوني بردا وسلاما على ابراهيم «De ropade: «brännen honom och bispringen edra gudar, om I förmån göra det« *). Vi sade: «O eld blif kall! och frid öfver Abraham!«

Anm. *) *Kasimirski*[6]) öfversätter de tre sista orden i versen med: "s'il faut absolument le punir", men Baidâwîs förklaring[7]) lyder: ان كنتم ناصرين لها نصرا مؤزرا

1) *Lane*, Mod. Egypt., T. II, p. 294. — 2) T. I, p. ۲۴۴. — 3) *Lane*, Mod. Egypt., T. I, p. 335. — 4) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. I, n:o 962, T. II, n:is 371—379, 1142. — 5) *Reinaud*, Monum. Ar., Pers., T. I, p. 146. — 6) *Trad. de Koran*, p. 276. — 7) Ed. *Fleischer*, T. I, p. ۳۱۹, lin. ult.

Digitized by Google

David har hos musulmännen intagit en plats bland de fyra (Moses, David, Jesus och Muhammad), hvilkas skrifter de erkänna såsom de enda af Gud inspirerade. Den sångargåfva, som berättigat honom dertill, och hans herravälde öfver berg och jern omnämnas i *Qur.* XXXIV, 10:
ولقد آتينا داود منا فضلا يا جبال اوبى معه والطير والنا له الحديد ان
اعمل سابغات وقدر في السرد واملوا صالحا انى بما تعملون بصير »Vi hafva gifvit David af oss en förträfflig gåfva. O berg instämmen med *) foglarne i hans lofsånger! Vi hafva gjort honom jernet mjukt, sägande **): »gör pansarklädnader och afpassa måttet vid harnesket. Gören ett godt arbete, ty jag ser hvad I gören«. Jfr *Qur.* XXI. 79, 80: . . . وسخرنا
مع داود الجبال يسبحن والطير . . . ٨٠ وعلمناه صنعة لبوس «Vi hafva betvingat berg och foglar att med David sjunga vårt lof . . . Och vi hafva lärt honom att förfärdiga harnesk«.

Anm. *) Wåw är här det s. k. واو المصاحبة [1]) — **) ان är här en حرف التفسير, angifvande ellipsen af ett verbum dicendi [2]).

Om Salomos makt öfver vindar och dämoner heter det i *Qur.* XXI, 81, 82: ولسليمان الريح عاصفة تجرى بامره الى الارض التى باركنا
فيها ... ٨٢ ومن الشياطين من يغوصون له ويعملون عملا دون ذلك . . .
«Vi underlade Salomo den häftiga vinden, som på hans befallning går till det land, som vi välsignat . . . och dämoner döko i hafvet åt honom och uträttade dessutom andra verk», — samt om hans makt derjemte öfver genierna i *Qur.* XXXIV, 11, 12:
ولسليمان الريح غدوها شهر ورواحها شهر واسلنا له عين القطر ومن الجن
من يعمل بين يديه باذن ربه ومن يزغ منهم عن امرنا نذقه من عذاب
السعير ١٢ يعملون له ما يشاء من محاريب وتماثيل وجفان كالجواب
وقدور راسيات . . . «Vi hafva underlagt honom vinden, hvars morgon är en månad och afton en månad. Vi hafva gjort åt honom en källa af flytande koppar, och genier arbetade inför honom på hans herres befallning, och, om någon af dem afvek från vår befallning, läto vi honom smaka eldens straff. De förfärdigade åt honom allt hvad han önskade: gemak, bildstoder, fat, stora som bassiner, och stadiga kittlar.» (Om dessa geniernas arbeten jfr Baidhâwîs commentar [3]).

Genierna *(djinn)* äro intermediära varelser mellan englarne och menniskorna, äro af eld som de förra (*Qur.* IV, 14), men nära och fortplanta sig som de sednare. De bebodde jorden i årtusenden före menniskan, men blefvo för sin ondska till större delen utrotade, och de återstående förvisades till jordens aflägsnaste trakter. Sednare i tiden omfattade en del af dem Muhammads religion (*Qur.* XLVI, 28—30; LXXII.) [4]). De

1) *Caspari*, n:o 420. — 2) *De Sacy*, Gramm. Ar., T. II, n:o 1229. — 3) Ed. *Fleischer*, T. II, p. ١٣٩. — 4) *Reinaud*, Monum. Ar., Pers., T. I, p. 135.

Digitized by Google

äro nära beslägtade med dämonerna, *schajâtîn*, och skilnaden dem emellan synes ganska sväfvande och oklar. Dämonernas furste *Schaitân* (satan), den onde engeln *Iblîs* (diable), säges vara en af genierna (*Qur.* XVIII, 48). Man har emellertid att fasthålla att Satan tillhör de semitiska folkens urgamla, om ock ej primitiva, cult, och att deremot genierna (جن, دیو, پری,) snarare tillhöra persiska och indiska myther och framträda långt sednare i de semitiska culterna [1]. Bland de arbeten, hvilka genierna enligt sägnen utförde åt Salomo, var äfven det vidtberömda palats i Alexandria, af hvilket den förut omnämnda portikkolonnen numera är den enda återstående delen, och hvilket synes ursprungligen hafva varit ett åt den egyptiske guden Serapis helgadt tempel [2].

214 Inom det religiösa språket betyder ordet *mulk:* عالم الشهادة من المحسوسات الطبيعية «den synliga naturliga verlden, som bildas af det med sinnena förnimbara» — och *malkût:* عالم الغيب المختص بالارواح والانفس «mystèrernas verld, som blott står i rapport med andarna och själarna [3]».

215) Om de mångfaldiga olika meningar, som framställts rörande betydelsen af de bokstäfver (eller monogrammer), hvarmed en mängd sûror begynna, om den deraf beroende olika uppfattningen af dem i grammatikaliskt hänseende, om deras böjning och prononciation jfr De Sacys utdrag ur Baidâwîs commentar [4].

216) Formen مضى är bildad efter فعول och har mot vanligheten bibehållit Dammah öfver första radikalen [5]. Dock ser man af Baidâwîs commentar (T. II p. ١٩٣), att man äfven kan läsa مِضى, och till och med مَضى. — Formen جى är sammandragen af جيى, hvilken sjelf är bildad efter مفعول enligt de reglor, som gälla för flexionen af verba mediae Wâw och Jâ [6].

217) Ordet صراط förklarar Baidâwî [7]) med: الطريق الذى اعتادوا سلوكه «den väg som de äro vana att gå» — d. ä. otrons och förderfvets.

218) De flesta af de ställen i Qur'ân, hvilka texten citerar, äro angifna af Fr. Ed. Så är äfven fallet med en del af de parallelställen ur Qur'ân, som läsas under de första sidorna af den arabiska texten.

219) Frasen ذو الطول öfversättes i Freytags lexikon med *potens* och *longanimis*. Fr. Ed. återger den med: »qui dure éternellement». Kasimirski deremot: «il est doué de longanimité». — Denna sista uppfattning har jag följt på grund af Baidâwîs förklaring af ordet طول med [8]):

1) *Kasimirski*, trad. de Koran, p. 250, not. — 2) *De Sacy*, Rélat. de l'Egypte, pp. 231—239. — 3) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 451. — 4) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. II, p. 63—70. — 5) *Caspari*, n:o 237. — 6) *Caspari*, n:o 169. — 7) T. II, p. ١٩٣. — 8) T. II, p. ٢٠٩.

Digitized by Google

الفضل بترك العقاب المستحق «godheten att efterskänka straffet för den, det värd är.«

220) Fr. Ed. öfversätter اليه المصير med: «c'est à lui qu'on a recours.« — Trognare synes mig Kasimirski återgifva tanken med «il est le terme de toutes choses«. — Sådan är väl ock grundtanken i Baidâwîs förklaring: اليه المصير فيجازى المطيع والعاصى «att Han må vedergälla den lydige och den olydige«.

221) Med *'arsch* mena Araberna den det gudomliga majestätets thron, som befinner sig ofvan de 7 himlarne i den stjernlösa himlen.

222) Formen مسبول saknas i lexx. Till betydelsen jfr not 202, anm. †).

223) De här på hvarandra följande verserna ur 85:te och 12:te sûrorna begagnas, skrifna på en pappersbit och gömda i hufvudbonaden, som en amulett, derföre att i dem förekommer ordet »skydda«(!) [1])

224) Satsen لا حول ولا قوة kan på fyra olika sätt utläsas [2]).

225) De här berättade oroligheterna hade (efter *en* källa) sin grund deri, att en legat från Constantinopel hade i en krets af musulmän nämnt profetens namn, utan att tillägga det öfliga صلعم — man läser nemligen i *Qur.* XXXIII, 56: ان الله وملايكته يصلون على النبى يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما. »Sannerligen Gud och hans englar välsigna profeten. O I, som tro, bedjen för honom och välsignen hans namn!» — men efter en annan berättelse i en frankisk köpmans stötande osedlighet [3]).

226) *Wâlî* betecknar i allmänhet styresmännen öfver de under en dynasti lydande provinserna. Dock menas ej här med Alexandrias wâlî en sådan — i Egypten buro provinspræfecterna den synonyma titeln *mutawallî* — utan den embetsman, som fanns i hvarje stad och under titeln والى البلد eller صاحب الشرط hade uppsigten öfver lugnet och ordningen i staden [4]). (Jfr not 98).

227) Om Karak läser man i Marâsid: [5]) والكرك بفتحتين قلعة حصينة جدا فى طرف الشام من نواحى البلقاء فى جبالها «Karak är ett mycket starkt fäste i Syrien bland bergen i trakten af Balqâ».

228 دونهم betyder egtl.: till hinders för dem (att komma ut) [6]).

229) Dessa brefdufvor, hvilka ofta begagnades i Egypten, kallas vanligen طير eller طاير. De benämnas حمام blott då, när som här roten طار förefinnes i samma fras. Så heta deras väktare طير الحمام [7]).

---

1) *Lane*, Mod. Egypt., T. I, p. 339. — 2) *Caspari*, n:o 422. — 3) *Weil*, Gesch. d. Chal., T. IV, pp. 354-369. — 4) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. I, p. 109, T. II, p. 96, 97; *De Sacy*, Rélat. de l'Egypte, p. 381. — 5) T. II, p. ٤٩.. — 6) *Caspari*, 447, 7). — 7) *Quatremère*, Hist. par Makrizi, T. II, P. II, p. 115.

Digitized by Google

230) Om Djumâl (Fr. Ed.: Djemâl) säger Marâsid endast [1]: جمال بالضم والتخفيف موضع بنجد.

231) Den betydelse för stammen حاط, som meningen här fordrar, upptages ej i lexx., men härledes lätt ur bem. *custodivit.* — Praep. على betyder här »till förmån för«, hvarom jfr not 59. — Ordet مرتبة betyder i allm. *res quaelibet disposita.* I den speciella ej af lexx. angifna bem., det här eger, står det äfven i följ. passage hos Ibn Abû Sar' [2]: وفي سنة عشرين وسبع مائة امر امير المسلمين ابو سعيد ايده الله ببناء المدرسة بحضرة فاس الجديدة فبنيت اثقن بناء ورتب فيها الطلبة لقراءة القراءان والفقهاء لتدريس العلم واجرى عليهم المرتبات والمون في كل شهر «År 720 gaf de rättrognes furste Abû Sa'îd (må Gud honom beskydda!) befallning om anläggandet af en högskola i den nya hufvudstaden Fâs. Den uppbyggdes omsorgsfullt *). Han anordnade der tâliber **) till Qur'ânens läsning och faqîher till vetenskapliga föreläsningar och lät utgå åt dessa i hvarje månad fasta löner och förnödenheter *in natura* ***).

Anm. *) Ordet اثقن kan jag ej förklara; jag läser i dess ställe اوثق. (Tornberg öfversätter: [3]) "et ibi solidissime exstructa est"). — **) Jfr not 154). — ***) Jag läser المؤن och fattar det som plur. till den i lexx. befintliga formen مؤونة, *commeatus.*

232) Om مكاشف jfr not. 192). Jag anmärker här blott det nära sammanhanget mellan detta ord och de under namn מכשפים i gamla testamentets böcker omtalade trollkarlarne [4]).

233) Munjah Banû Murschid var en liten stad i provinsen Fawwah i Sa'îd [5]). — En otalig mängd städer buro namnet Munjah, som ej är det arabiska ordet منية, önskan, utan en förvrängning af det koptiska *mony* boning, hamn [6])

234) En *sâwijah* (egentligen vinkel, hörn) var en vanligen öfver en helig mans graf upprest byggnad, bebodd af en *murâbat* (maribout), d. ä. en person, som tillbragt någon tid i en *ribât.* Med detta sistnämnda ord betecknades i början de gränsfästningar, som upprestes mot de otrogne, och i hvilka det var en dyr pligt för alla fromma att någon tid vistas för att kämpa det heliga kriget. Sednare förlorade de all militärisk karakter och blefvo kloster [7]). — Ordet *sâwijah* har äfven den vidsträcktare betydelsen af kloster, klosterlikt inrättade skolor o. dyl. och begagnas ofta fullkomligt synonymt med *ribât.* Ibn Batûtah anser

1) T. I, p. ۳۹۳. — 2) *Annales Maurit.*, T. I, p. ۲۸۰. — 3) *Annal. Maurit.*, T. II, p. 357. — 4) Se t. ex. *Daniel*, II, 2., *Deuteron.*, XVIII, 10. — 5) *De Sacy*, Rélat. de l'Egypte, p. 669. — 6) *Reinaud*, Géogr. d'Aboulf., T. II, p. 158. — 7) *Ibn Chaldûn*, T. I, p. 83, not.

Digitized by Google

det helt och hållet motsvara de kristnes *monastère*, som man ser af följ. rader ur beskrifningen på Constantinopel [1]). والمانستار مثل لفظ المارستان الا ان نونه متقدمة وراءه متاخرة وهو عندهم شبه الزاوية عند المسلمين وهذا المانستارات بها كثيرة «Ordet *mânistâr* (monastère) uttalas som *mâristân* (hospital), utom det att dess *n* går förut och dess *r* kommer sist. Detta ord betyder hos Europeerna detsamma som *sâwijâh* hos musulmännen, och dessa mânistârs äro talrika i Constantinopel.»

235) Ordet خطة i betydelsen af *plats*, *embete* säger sig De Sacy blott hafva funnit på ett ställe [2]), nemligen i det utdrag ur Ibn Chaldûns Prolegomena, som han meddeler i första delen af sin Chresth. Ar. Det förekommer äfven i det utdrag ur samma arbete, som läses i inledningen (p. III), och jag har derjemte sett det på några andra ställen hos Ibn Batûtah.

236) Ta'rifât lemnar följande definition på begreppet *mutawâtir* [3]): المتواتر هو الخبر الثابت على السنة قوم لا يتصور تواطوهم على الكذب لكثرتهم او لعدالتهم «Mutawâtir är en berättelse, som stöder sig på traditionen af män, hvilka man för deras antals eller redlighets skull omöjligen kan tänka sig hafva kommit öfverens om [att utsprida] en osanning». — Om detta ords betydelse inom metriken jfr not 127.

1) Fr. Ed., T. II, p. 437. — 2) *Chresth. Ar.*, T. I, p. 418. — 3) *De Sacy*, Chresth. Ar., T. I, p. 461.

Digitized by Google

Rättelser:

P.	II	r.	17	nedifr.	står:	Makkah,	läs:	Makkah
„	VI	„	7	„	„	LXVIV	„	LXXIV
„	X	„	6	„	„	مُظَلَّل	„	مُظَلَّل
P.	٢	„	2	„	„	ولد	„	ولد الجوار
„	—	„	11	„	„	وهبة	„	وهبه
„	٣	„	6	„	„	تسانَق	„	تسابُق
„	٤	„	15	uppifr.	„	لقية	„	لقيه
„	٦	„	9	„	„	مليابنة	„	مليانة
„	—	„	12	„	„	وقصى	„	وقضى
„	٧	„	5	nedifr.	„	يكا	„	يكاد
„	١١	„	9	„	„	الاسكندى	„	الاسكندرى
„	١٢	„	2	uppifr.	„	الححاز	„	الحجاز
„	—	„	8	„	„	واتفق	„	واتّفق
„	—	„	—	„	„	العفير	„	الغفير
„	١٣	„	5	„	„	نعم انّى	„	نعمْ آنّى
„	—	„	15	„	„	اخبربى	„	اخبرنى
„	١٥	„	4	„	„	يحفظوبه	„	يحفظونه
P.	1	„	2	nedifr.	„	Lawatah	„	Lawâtah
„	—	„	3	„	„	tjenre	„	tjenare
„	2	„	17	uppifr.	„	srärd	„	svärd
„	—	„	18	„	„	menniskrna	„	menniskorna
„	—	„	23	„	„	dem	„	dem,
„	4	„	12	„	„	lärda	„	lärde
„	—	„	2	nedifr.	„	visste	„	visste,
„	7	„	9	uppifr.	„	Gharnâtah	„	Gharnâtah,
„	8	„	4	„	„	man,	„	man
„	—	„	14	„	„	ena af dem	„	ene af dem, qâdîn,
„	—	„	22	„	„	Al-djasâ'ir	„	Al-djasâ'ir
„	—	„	27	„	„	suwâwî	„	suwâwî;
„	—	„	—	„	„	son	„	son,
„	—	„	30	„	„	ismâîlit	„	ismâîlit.
„	13	„	9	nedifr.	„	venig	„	wenig
„	15	„	8	uppifr.	„	Raschid	„	Raschîd
„	18	„	18	„	„	egyptiska	„	egyptiske
„	19	„	16	„	„	fridshelsningen	„	fridshelsningen,
„	22	„	11	nedifr.	„	gå förbi	„	öfverstiga

Digitized by Google

Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan III:s regering.

II.

Af

A. G. Ahlqvist.

Först efter lång villrådighet och ödmjuka böner om att blifva derifrån befriad hade Sigismund beslutit sig för att emottaga den polska kronan. Redan från början var denna åtgärd en sjelfuppoffring å Sigismunds sida; han begaf sig nämligen till sitt nya rike icke af ärelystnad och begär efter större besittningar, utan endast för att äfven från Polens tron kunna vara sitt fädernesland nyttig i det ännu oafslutade kriget mot Ryssland, äfvensom för att hindra Sveriges öppna eller hemliga fiender, ryske tsaren och medlemmarne af det österrikiska huset, från att sätta sig i besittning äfven af Polens makt [1]). Kastar man en blick på Sigismunds karakter och de omständigheter, under hvilka han skulle tillträda styrelsen öfver sitt nya rike, måste man medgifva, att hans förra villrådighet och bekymmer voro väl grundade. Den unge konungen egde visserligen förtjenster, men dessa voro ej af den art, att de kunde göra honom åtlydd bland ett folk så upprördt af religiösa och politiska stridigheter, som det polska vid denna tid var. Sigismund, nu ett och tjugo år gammal, oerfaren och så underdånig sin fader, att han äfven i polska angelägenheter emottog befallningar af honom, skulle beherrska ett rike, som var omgifvet af mäktiga, mot honom fiendtliga

[1]) Sig. t. Joh. III den 14 Aug. 1590, — bl. Acta angående den mellan konung Johan och hertig Karl uppvuxna tvistighet m. m. i k. riksarkivet såsom alla de i det följande citerade handlingar, om hvilka ej annat uttryckligen är anfördt.

Digitized by Google

grannar samt i sitt inre splittradt i tvänne partier, af hvilka det ena redan stod färdigt att börja ett borgerligt krig, det andra utsett honom till konung på vilkor, hvilka han ej ville stadfästa![1]

Medan Sigismund öfverlade, om han verkligen skulle begifva sig till Polen, hade missnöje derstädes uppstått hos hans anhängare öfver den nyvalde konungens oväntade dröjsmål[2]. Detta missnöje tilltog, då Sigismund vid sin ankomst till Danzig förklarade sig först då skola landstiga, när polackarne erkänt, att han ej var bunden af de svenska sändebudens vid valriksdagen i Warschau afgifna löfte om Estland. Efter flera dagars heta strider medgåfvo visserligen den polska riksdagens utskickade, att Sigismund skulle få förbigå frågan om Estland i den ed, hvilken af honom såsom utvald konung aflades i Oliva kloster vid Danzig. Saken var dock dermed ej afslutad, utan upptogs sedermera åter före Sigismunds kröning i Krakau samma år och förorsakade då så heta strider, att konungen hotade med att återvända till sitt fädernerike. Slutligen kom man öfverens, att hela frågan skulle hvila till dess Sigismund blifvit regerande konung äfven i Sverige, hvarefter han verkligen kröntes den 17 December[3]. De svenska riksråd, som följt den unge konungen till Polen, utverkade dock af honom några månader derefter ett ganska besynnerligt dokument, nämligen en förbindelse att aldrig till Polen afträda Estland; gjorde han det, skulle svenskarne ej vara skyldige att åtlyda konungens befallningar i denna sak[4]. Det var som om

---

[1]) En man, som vid denna tid såg och iakttog Sigismund, nämligen kejserliga sändebudet v. Kobentzel, skildrar hans personlighet sålunda: "Der Schwede soll ein frommer junger Herr sein, aber gar schwacher, Cattärischer Complexion, und sonsten auch dermassen geschaffen, das Ime die medici gar ein kurzes Leben ertheilen. Ich habe Ine selbst gesehen, und souil vermerket, das Er einer vbermitten gröss, einer sanfftmuettigen gestalt und ja etwas schwacher doch feiner Complexion, aber, mit gnediger erlaubnuss zu schreiben, aines schwachen Pedels ist, wie mir dann für wahr gesagt; das er doppelte Strümpf und dazue woll Secklein antrage. Noch dannocht scheinen seine Schenkel und füess etwas dünn und subtil. An verstandt soll es ihm nit manglen, die erfahrenheit ist schlecht, vnd derenthalber dependire er nur von andern. Gottsforchtig soll er gewaltig seyn, und zwar also, das er alle acht tage beichtet und communiciret. Das sein beiläufig seine corporis et animi qualitates." E. v. Mayer: Des Olmützer Bischofes Stanislaus Pawlowski Gesandtschaftsreisen nach Polen. Sid. 155.

[2]) A. st. s. 92.

[3]) Joh. Messenius: Scondia Illustrata, VII: 86—88. v. Mayer a. st. s. 117, 122.

[4]) "Och der wij än framdeles medh Bref eller Budh något annat Vtaf Sweriges ständer efter de Polers tillskyndende warde görendes, dett wij doch

Digitized by Google

Sigismund förutsett, hvad han framdeles skulle komma att göra, ty år 1600 afträdde han verkligen till Polen sina anspråk på det omtvistade landskapet [1].

Under det att Sigismund sålunda stred mot sina egna anhängare, voro han fiender utom och inom Polen ej overksamme. Af de förre hade isynnerhet Ryssland uppträdt fiendtligt mot Sigismund vid valriksdagen, såsom naturligt var, då dennes fader och fädernerike ännu befunno sig i krig mot nämnda makt [2]. Derföre hade också tsar Feodors sändebud vid valriksdagen befallning att arbeta för tsarens utväljande till konung af Polen på fördelaktiga vilkor; lyckades ej detta, borde de bemöda sig att förskaffa en österrikisk ärkehertig Polens krona. Denna förbindelse mellan Österrike och Ryssland var ej heller ny: redan 1573, då Henrik af Anjou hade blifvit vald till konung i Polen föreslog kejsar Maximilian II en delning af det polska riket, genom hvilken det egentliga Polen skulle tillfalla kejsaren sjelf, Lithauen åter tsaren [3]. Dessa underhandlingar fortsattes länge, upptogos på nytt efter Stefan Bathorys död och bidrogo ej litet att stärka det österrikiska partiet i Polen. Ett stillestånd mellan detta rike och Ryssland för en tid af femton år slöts visserligen redan 1587, men Feodor fortfor icke desto mindre att genom sina agenter söka upphetsa österrikiska huset mot Sigismund, af hvilken han väntade sig snart blifva anfallen [4].

Icke blott Ryssland intog en hotande ställning: äfven en annan mäktig fiende, ärkehertig Maximilian och hans polske anhängare, hade Sigismund att bekämpa. Redan i Oktober 1587 började Maxi-

---

ingalunda äre till sinnes, så skall dett doch lijkwäll icke wara meningen, så som wij och här med tillsäije, att wij icke heller der opå medh något alfvar nogen tijdh fordre eller trängie wele, antingen wij sjelfue eller genom andre. Der och skedde, att wij något i så mätto wille påbiude wåre trogne Män och Vndersåter, som på Sverigis wägne hafue Slotten och Landet inne i Lijflandh, så skole de i den motto icke ware Oss någen hörsamheet eller lydno plichtige." Handl., dat. den 1 Maj 1588, finnes i Tidösaml. i riksark.

[1]) E. G. Geijer: Sv. Folkets Historia, II: 356.

[2]) Jfr afd. I af denna afhandl. (Upps. Univ. Årsskrift f. 1864), s. 93.

[3]) M. de Karamsin: Histoire de la Russie, IX: 296—310.

[4]) A. st. X: 138, 139. Jfr Feodors bref t. ärkehertig Maximilian, dat. d. 7 Sept. "a mundo condito 7096, Regni nostri anno 7 (5?): "Audivimus etiam quosdam illegitime Sueciæ Regis filium in regem elegisse, sed speramus, illos a sententia discessuros; quod nisi fecerint, nos ordinum Poloniæ et Lithuaniæ perpetui hostes erimus, et continuo cum exercitu nostro in Lithuaniam irruptionem faciemus omniaque ferro et incendio devastabimus." v. Mayer a. st. s. 379.

Digitized by Google

milian fiendtligheterna, visserligen med ringa stridskrafter, men likväl med goda utsigter om framgång, då han såsom Rysslands vän hade stort inflytande bland lithauerne och dessutom trodde sig kunna påräkna hjelp af det strängt katolska partiet, som ej borde lemna honom, den tyske kejsarsonen och påfvens skyddsling, utan understöd. Hans penningetillgångar voro väl ej de bästa, men då flere italienske furstar, bland andra påfven, erbjudit honom betydliga lån, så tycktes det, som om äfven de skulle förbättras [1]. Emellertid växte Maximilians här betydligt, och han vann äfven någon framgång, såsom då hans vän Samuel Stadnicki slog och skingrade Sigismunds följeslagare, hvarefter denne flydde till Petrikow, der han var nära att blifva tillfångatagen af fienden. Samtidigt härmed belägrade hufvudstyrkan af Maximilians här Krakau, som måhända skulle hafva fallit i hans händer, om han genast vågat storma. Då han i stället dröjde med sitt anfall och först efter någon tid försökte en stormning, blef han med förlust tillbakaslagen af rikskanslern Johan Zamoyski. Maximilian måste då draga sig tillbaka, men upphanns och besegrades af Zamoyski samt blef slutligen, då han flytt öfver schlesiska gränsen, af denne äfven tillfångatagen i den lilla staden Biczin i Januari månad 1588 [2]. Farorna från den österrikiska sidan voro dock ej härmed öfverståndna. Tvärtom tycktes kejsar Rudolf, som förut visat sig tveksam, efter sin broders olycka vilja uppträda med större kraft och öfverlade ännu i början af 1589, om han ej skulle anfalla Sigismund med öppet krig. Detta blef dock förekommet, hufvudsakligen genom ärkehertig Ernsts inflytande, och sedan Maximilian i Maj 1589 befriats ur sitt fängelse, inträdde ett vänskapligare förhållande mellan Sigismund och det kejserliga huset. Emellertid hade striderna med detta fyllt den unge konungens första regeringsår med bekymmer och oro [3].

De förhållanden, vi nu påpekat, voro ej de enda, som för Sigismund medförde obehag. Före dennes afresa hade Johan gifvit honom betydliga summor i guld och koppar och derigenom sjelf kommit i så stor förlägenhet, att han ej kunde förskaffa sitt eget krigsfolk dess förnödenheter [4]. Icke desto mindre råkade Sigismund re-

[1]) A. st. s. 89.
[2]) Messenius a. st. VII: 88, 90. v. Mayer a. st. s. 101, 129.
[3]) A. st. s. 171—174.
[4]) Afd. I: 102. — Kon. i rikrådens namn till Göran Boje: "Men til peninger och Kläde är här nu på thenne tijd ringe eller föge råd til, Ty then bekostnad, som skedde med vår vnge Konungz afferd, haffwer förminskett een god deel af Rijkzens åhrlige inkompst, thett i sielf wäl kunne be-

Digitized by Google

dan i Danzig i svår penningebrist, så att han, för att ej anträda sin resa alldeles utblottad, måste i förskott på stadens utskylder uppbära en summa af 10,000 gulden [1]. Penningenöden blef sedermera ju längre desto större, hvarför äfven Sigismunds hemlige fiender kunde hånande anmärka, huru fattigt och sparsamt han måste lefva, huru han bortlemnat sina silfverkärl och dyrbarheter, för att på dem få låna penningar, och att han ej kunde slå någon till riddare, då till och med det svärd, hvarmed detta brukade ske, blifvit pantsatt [2]. Också begärde drottning Anna i Polen, som förut för Sigismunds val haft så stora utgifter, att konung Johan skulle understödja sin son med en "märkelig summa penningar", hvilket dock ej skedde [3]. Det var naturligt, att Sigismunds affärer skulle vara dåliga, då han saknade egna tillgångar och dessutom, som polackarne klagade i Rewal, lät sina hofmän göra skulder, som sedermera skulle af den kungliga skattkammaren betalas [4]. Dessa klagomål voro måhända framkallade af svikna förhoppningar hos dem, som bidragit till Sigismunds val och derföre väntat allt af hans frikostighet. Men i alla händelser var skilnaden stor mellan den fattige svenske prinsen och hans företrädare, som i polska skattkammaren inlagt och i Polen utgifvit hundratusentals floriner af egna penningar [5].

De religiösa stridigheter, som vid denna tid oroade större delen af Europa, förefunnos äfven i Polen och bidrogo ej litet till att försvåra Sigismunds ställning. Då redan under slutet af Sigismund II:s regering den katolska reaktionen äfven här började blifva

---

sinne, Men der i kunne optencke någre gode medel, som tiene til att förtröste krigzfolchett med, ... wele i eder ther om winleggie." Riksregistraturet för d. 15 Jan. 1588.

[1]) v. Mayer a. st. s. 120.

[2]) v. Kobentzels ofvan anf. berättelse: "Aber das er gar so wenig ins Land gebracht, vnd niemanden nichts, als was sich etwa darinnen verledigt, zu geben haben hat, auch schier zu armselig und eingezogen, aus mangel an verlag, lebt, Item vor der Zeit sein Silbergeschirr, die Clainoter vnd was er köstlichs gehabt oder gefunden verseczet; sich vmb nichts annimmt, und andere regieren lässt, wodurch andern wehe geschieht, macht, das der junge Herr in schlechten Wuerden vnd Reputation bei dem Volkh steht". v. Mayer a. st. s. 156. Jfr dr Khals bref t. kejsar Rudolf på samma sida.

[3]) Joh. t. Sig. den 9 Sept. 1588. Riksreg.

[4]) Pol:s klagoskrift till Joh. öfver Sig.; dat. Sept. 1589. Acta ang. den mellan k. J. och h. K. uppvuxna tvistighet m. m.

[5]) Enligt Henriks och Stefans "pacta conventa" skulle den förre årligen i Polen använda 450,000 floriner, den senare förstärka statskassan med 1,200,000 i samma mynt.

Digitized by Google

verksam, genomdrefvo dissidenterne vid konvokationsriksdagen 1573 ett beslut, att hädanefter ingen skulle för sin religion förföljas, hvilket äfven de följande konungarne edligen förbundo sig att efterlefva [1]). Sigismund hade dessutom särskildt skyldighet att skydda protestanterne, eftersom de framför andre bidragit till hans val. Olyckligtvis var den unge konungen så god katolik, att han, såsom kejsar Ferdinand II yttrade om honom, var färdig att för himlen uppoffra jorden; också lät han sig af sina jesuitiske rådgifvare snart förmås till att bryta de gifna löftena [2]). Konung Johan rådde sin son att i detta afseende ej visa sig alltför lydig mot påfven, då sådant kunde framkalla "stora och farliga misstankar, att samma lydnad skulle framdeles lända deruppå, att här i Sverige skulle med tiden handlas såsom i Spanien och Nederland med inqvisition och eljest med annat slikt olikligt tyranni", — en varning, som ej var öfverflödig, ty man ser verkligen redan under början af Sigismunds regering tecken till oro i Sverige öfver behandlingen af de polske dissidenterne [3]). För att qväfva dylika farhågor, utlofvade konung Johan högtidligt, att Sigismund såsom konung i Sverige ej skulle göra några förändringar i gudstjensten eller tvinga någon under påfvens välde [4]). Att protestanterne i Polen ledo inskränkning i sin religionsfrihet, skulle man för öfrigt kunna sluta deraf, att påfven Clemens VIII 1592 satte sig häftigt emot Sigismunds plan att återvända till och qvarstadna i sitt fädernerike; så länge han förblefve i Polen, skref Clemens, vore icke blott katolska kyrkan i säkerhet, utan kunde man äfven hoppas, att allt kätteri skulle utrotas, — ett hopp, som sedermera tycktes hafva gått i fullbordan, då en påflig nuntius i Polen 1598 kunde påstå, att katolicismen nu bar kätteriet till grafven [5]).

---

[1]) L. Ranke: Die römischen Päpste, II: 79. Sigismund gaf detta löftc med samma ord, som hans företrädare: "pacem et tranquillitatem inter dissidentes de religione tuebor". D. 28 Dec. 1589. Tidösaml. Jfr Rerum Polonicarum ab excessu Stephani Regis Liber etc., ed. S. Ciampi, s. 104.

[2]) N. A. de Salvandy: Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski, I: 131.

[3]) Joh. t. Sig. d. 6 Nov. 1587. Riksreg. — Hog. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. 1589: Then handell ij riigha, som de polniske Commissarier haue wttretteth, ath Brinck och giise ere sprungne ifrå knoppen, och 40 endå aff borgerskapeth håles fångne etc., thet later sigh sielsindt ansec... gudh late Jhesuuiter iche få nogeth wälle her ij riketh ath bringe ett sodanth panckey tilluäge". Hist. saml. f. k. Joh. III:s tid. I.

[4]) Johans öppna bref af d. 17 Juni 1588.

[5]) Aug. Theiner: Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl, Urkundenbuch s. 83. — Ranke a. st. s. 372.

Digitized by Google

— Å andra sidan finnas tecken till, att de ifrigare katolikerne ännu med misstro betraktade sonen af den kätterske konung Johan, så att Sigismund vid denna tid bröt med det ena religiösa partiet, utan att ännu hafva vunnit det andra partiets fulla förtroende [1].

För att trotsa och bekämpa alla dessa faror och svårigheter, hade det fordrats en man helt olik den svage och overksamme Sigismund. När nu denne, utan någon egen vilja eller åtminstone utan lust och förmåga att göra henne gällande, alltjemnt vacklade mellan att göra sina gunstlingar och sina jesuitiske biktfäder, sina polske befordrare och sina svenske rådsherrar till behag, blef följden den, att han af alla föraktades och förbisågs, hvilket så mycket mera måste såra honom, som han säkerligen af sin rangsjuke och fåfänge fader inhemtat öfverdrifna begrepp om sin egen värdighet. Framför allt var det rikskansleren Johan Zamoyski, som beherrskade Sigismund, så att denne, enligt främlingars vitnesbörd, lefde likasom i fängelse och måste fullkomligt rätta sig efter andras beslut [2]. Detta förakt för Sigismund gick slutligen så långt, att icke blott invånarne i Lithauen, äfven sedan de erkänt honom för konung, förbjödo honom att beträda sitt land, utan att äfven misstankar uppstodo om några Zamoyskis hemliga planer att bemäktiga sig regeringen, hvilket ansågs ganska möjligt, då den unge konungen ådragit sig ett sådant hat och förakt, att till och med hans lif troddes sväfva i fara [3].

Medan Sigismund utstod alla dessa vedervärdigheter och under inflytandet af dem helt naturligt önskade sig tillbaka till sitt lugna

---

[1]) Jfr t. ex. v. Mayer a. st. s. 145.

[2]) "Ipse (Sig.) totus alieno arbitratu vivit. Omnibus fere se odiosum fecit"; a. st. s. 144. Jfr s. 145 o. 156.

[3]) "In Polen ist communis opinio, der Canzler vermain weder mit meinem gned. Herrn (Rud.) noch mit dem Schweden nit treulich. Und wie sy in Poln reden, gebe er den Schweden darumben, dass Maximilian nit im Landt were, undt seine gancze Prakticken gehe auf eine neue Election, vnd auf ein Piastum. Dann er sich nit obscure vornemen lassen, dem Khunigreich Poln khundte besser nit geholffen werden, dann wan sy ainen Piastum zum Herrn und Khunig hetten. Wer aber Piastus sein solle, will man nit zweifeln, dass er sich selbst darunter vermainet. Er ist verschlagen und listig genug, ist tag und nacht beflissen dahin, wie er Ime bei allen Stenden in Poln benevolentiam concilieren mochte. Vnd muss der Prinz aus Schweden vnter disem allen viel verklainerung, auch schimpf und spott ausstehn, vnd ist diser junge Herr, bei dem allgemeinen odio vnd verpitterung, so sy zu seiner Person tragen, nit ohne grosse gefahr seines Lebens". C. v. Sernthein t. kejs. Rudolf; a. st. s. 154.

Digitized by Google

fäderneriket, visade konung Johan vid flera tillfällen, huru högt han saknade sin son. Såsom bekant är, hade denne nästan både mot sin och sin faders vilja emottagit den polska kronan, och det var först efter en lång strid med sig sjelf som Johan hade förmått sig att låta Sigismund anträda den i hans ögon så farliga färden. Får man tro en uppgift, gaf till och med Johan en gång sin son en uttrycklig befallning att återvända till Sverige, — en befallning, som dock ej framkom förrän Maximilian blifvit besegrad, hvarföre ock Sigismund stadnade qvar, isynnerhet som han annars kunnat beskyllas för otacksamhet mot sina polske anhängare [1]. Säkert är det, att Johan ofta fylldes af oro öfver sin sons framtid och ångrade sitt beslut att låta honom resa bort. Dessa farhågor framträdde nu så mycket lifligare, som Johan, alltid häftig, på sin ålderdom ofta så uppfylldes än af vrede, än af sorg, att han ej alltid var herre öfver sig sjelf, hvilket han också medgaf. Hvad Johan i detta afseende yttrade om sin "choleriska complex och martialiska natur", är allmänt bekant; och senare bad han sin son ej skicka polska sändebud till Sverige, på det att icke "vi af dem någorledes kunna blifva retade till vrede och tilläfventyrs gifva obehagliga svar" [2]. Man bör ihogkomma å ena sidan dessa förhastade utbrott af vrede, å andra sidan konungens stolthet, som hindrade honom att erkänna sig hafva haft orätt, då man vill rätt bedöma denna tidens händelser. — Redan några få månader efter Sigismunds afresa klagade Johan i bref såväl till sin son som till hertig Carl deröfver, att han af Sigismunds färd till Polen haft "liten glädje, mycket bekymmer och många åtskilliga tidender, både goda och onda" [3]. Dessa bekymmer uppkommo ej allenast af Sigismunds ställning till sina polske undersåtar, ty det började nu äfven blifva klart för Johan, att efter hans egen död en mängd svårigheter skulle uppväxa inom Sverige, hvilka lätt nog kunde komma att kosta Sigismund hans fäderneskrona eller åtminstone allt inflytande såsom regent. Vi hafva redan sett, att Johan varnade sin son för att genom alltför stor efterlåtenhet mot det katolska partiet i Polen ingifva sina blifvande undersåtar farhågor. Äfven vid andra tillfällen framskymtar en sådan fruktan. Sålunda uppmanade och befallde han sin son, hvilken i ett latinskt bref kallat sig "utvald konung af Sverige", att strängeligen förbjuda detta talesätt, hvilket kunde tydas derhän, att Sigismund skulle

---

[1]) A. st. s. 117.
[2]) Riksreg. f. d. 26 Mars 1588.
[3]) Joh. t. Sig. d. 16 Jan. 1588 o. t. hert. Carl d. 29 Jan. s. å. Riksreg.

Digitized by Google

hafva afsagt sig arfrätten till Sveriges rike, — ett antagande, som syntes så sannolikt, att rykten af samma innehåll verkligen voro utspridda i grannländerna [1]). Utom alla dessa faror fruktade Johan äfven för Sigismunds personliga säkerhet, hvarföre ock de ifrigaste uppmaningar öfversändes från Sverige till Polen, att Sigismunds omgifning oftare än dittills måtte underrätta Johan om hans sons befinnande [2]). Sigismund erhöll sjelf af sin fader vid flera tillfällen varningar, än för pesten, mot hvilken han uppmanades att bära "hyacinter" och smaragder såsom preservativ, än och isynnerhet för gift. Då man hör Johan uppmana till största försigtighet i detta afseende, och ser honom till och med öfversända motgift, hvars tillagande han sjelf öfvervakat, så påminnes man om de tider, då samme Johan, som nu så högt klagade öfver menniskor, som ej aktade sin själs salighet, ära och redlighet, sjelf förgaf sin egen broder [3]). — Emellertid ser man af allt detta, huru högt Johan älskade sin son, och hvilken längtan han måste hafva hyst att få återse honom.

Det dröjde ej länge, innan Johan framkom med planer om ett möte, vid hvilket han och Sigismund skulle personligen sammanträffa. Redan i November 1587. ännu icke två månader efter Sigismunds afresa, väckte han detta förslag; mötesplats skulle Rewal, Narwa eller Hapsal blifva, och borde man sammanträda om sommaren 1589, för att, då stilleståndet med Ryssland gick tillända på nyåret 1590, antingen afsluta en fast fred med denna makt eller vidtaga gemensamma mått och steg till krigets fortsättande [4]). Denna Johans mötesplan undergick väl stundom en och annan förändring,

---

[1]) Joh. t. Sig. d. 3 Mars 1588: "Och skal thet gå på thet settet till, at vår käre son skal öfvergifwe sitt fäderneslandz wapn och Tittel, då kunne wij wäl tenkie, hwar på thett går, och hafwe wij då köpt thett Pålske Rijket alt för dyrtt". Riksreg. Se äfven forts. af samma bref. — Afd. I: 108.

[2]) G. Banér t. J. Tidekindi, Sig:s sekreterare, d. 17 Dec. 1588. Bland bref från Estland och Lifland m. m. 1588—1600.

[3]) Joh. t. Sig. d. 26 Mars, 6 Nov. 1588. — Dens. t. dens. d. 25 Juni s. å.: "Elskelige Käre son, sende wij och nu medh thenne brefwijser Policarpus Kopp ett lithet flaskefoder tillåst och försegled, thärvthi äre på åttskilelige sätt contra oppositum, efter som sedlerne wid flaskerne bundne och apotekernes egitt bref vthwijser. Gud förläne nåden, ath thet icke behöfwes måtte. Nyckelen til samme foder sende wij och her hooss förségled, Och ändoch wij hafwe lathidt Credentze thet vthi wår närwaru, och sjelfwe tagitt ther af for än som flaskerne insattes, Så må wår Käre son icke thess mindre lathe Credenze thett sig til på nytt igen och gifve theraf andre, för än som wår käre son thet sielf bruker". Riksreg.

[4]) Joh. t. Sig. d. 6 Nov. 1587. Riksreg.

Digitized by Google

— så föreslog han t. ex. i Maj 1588, att Sigismund skulle begifva sig till Marienburg i Preussen och derifrån till Sverige, för att sedan öfver Lifland återvända till Polen —, men i det stora hela fasthöll dock Johan dervid och hängaf sig slutligen åt tanken derpå med sin själs hela häftighet [1]. Härmed tröstade han sig under oron för Sigismunds ställning i Polen och sysselsatte sig derjemte med planer att uppträda med så stor glans och makt vid den blifvande sammankomsten, att han både kunde förblända de orolige polackarne och skrämma ryssarne till fred [2]. Derföre tillrustade Johan nu "en sådan utredning både med krigsfolk, hofmän, knektar och skeppsfolk, att uti hans regementstid hvarken mot de danske eller mot ryssen var skedd maken" [3].

Innan vi öfvergå till förberedelserna för mötet i Rewal äfvensom sjelfva förloppet deraf, vilja vi med några ord omnämna Sveriges inre tillstånd vid denna tid samt dess förhållande till sina grannar, hvarförutan man ej skulle förstå flera af de händelser, som sedermera tilldrogo sig i Rewal. — Sverige befann sig 1589 i en högst sorglig belägenhet, såsom naturligt var, då riket under en tid af tjuguåtta år ej åtnjutit någon egentlig fred, hvarjemte det försvagats af en oduglig och hufvudlös styrelse, som genom onödiga utgifter förslösade dess tillgångar, samtidigt med att hon invecklade det uti inre, politiska och religiösa, strider. Dessa utbröto väl icke uti inbördes krig, men ofta såg det ut, som om de skulle få en sådan utgång; derföre ingåfvo de äfven alla tänkande personer oro, isynnerhet som de hade upptändt många bland de samvetsgrannaste af Sveriges presterskap till hat mot konungen. En förlikning mellan konung Johan och hertig Carl hade visserligen blifvit ingången i Vadstena 1587, men dels hade hertigen blott med största motvilja underkastat sig densamma, dels hade frågan om de undan Johans

[1]) Joh. t. Sig. d. 18 Maj 1588. Riksreg.

[2]) G. Banér t. Sig. d. 17 Dec. 1588. Bl. Bref från Estland och Lifland m. m. — Joh. t. Sig. den 12 Juli s. å: "Såsom och wår käre son tröster och hugswaler oss wthi samma sin skrifwelse begärandes, att wij wille förskone oss sielfwe med then mychle sorg, som wij vthaf wår käre sons fråwarelse hafwa kunne. Så hafwer oss thet waridt aldeles tachnämligit, welc och göred så mychidt thet vthi thenne motte ske kan; Och hugswaler oss thet allenast, att oss blifwer gifwin förtröstning om thet möthe eller sammankompst, som wij vthi tilkommande åhr med wår käre son gerne åstunde att hålla, Gudh alzmechtigh förläne och nåden ther till, att thet och så skee motte". Riksreg.

[3]) Joh. t. Sig. d. 3 Okt. 1588. Riksreg.

Digitized by Google

förföljelser till hertigen flyktade presternes uppförande och rättigheter ej derstädes blifvit afgjord, hvarföre äfven ömsesidigt missnöje fortfor och stundom på ett ganska betänkligt sätt gaf sig tillkänna. Sålunda tadlade Johan hertig Carl för hans, mot konungens förbud företagna, spannemålsutförsel, och det i ordalag, som helt säkert uppväckte den senares missnöje; likaså tillsände han sin broder ljungande bref med anledning af dennes egenmäktiga tilltag att lägga qvarstad på räntan af några härad i Uppland [1]). Dessa tvister, ehuru allvarliga nog, voro dock icke på långt när så hotande som de, hvilka uppstodo till följe af konungens och hertigens oenighet i religiösa frågor. Denna framkallade nämligen det bekanta bref, i hvilket Johan kallade presterne i hertigdömet för "åsnehufvuden" och "djefvulens ledamöter", äfvensom hans befallning att häkta en del af de prester i hertigdömet, som ej underkastade sig konungen, — en åtgärd, som, om hon blifvit verkställd, måhända fört till inbördes krig [2]). Huru mycket Johan både hatade de olydige presterne och fruktade dem, ser man af ett hans bref till Arvid Gustafsson Stenbock, uti hvilket han klagar öfver, att presterne i Södermanland, som fortforo i sina vrångvisa meningar och förrädiska stämplingar, utspridde bland rikets invånare, att konungen vore papist, hvilket han aldrig varit eller skulle blifva; derföre borde Arvid Gustafsson sända spejare in i hertigdömet, för att få kännedom om nämnde presters vidare afsigter [3]). På dem häusyftade ock Johan, då han inför hela svenska folket klagade, att en hop lögnare och

---

[1]) Joh. t. h. Carl d. 31 Okt. 1587: "Så wele wij ähnnu her medh icke alenest af Konungeligh Macht och myndigheet, den Gudh oss gifuett hafuer, vthan och på Gudz wegne haffue E. K:tt förmante, *(att)* med för:ne Spannemåls vtskipende af rikett motte haffues fördragh, på thet att E. K:tt icke allenest will sanka öfver sigh så månge tusende af wåre vndersåthers quide och sårgelige klagende, the ther för hungers nödh moste ofthe äthe barck och annedt sådantt, ther aff seden fharlige och förgifftige Siuckdomer följe plåger, wthen och förordsake öfwer heele riket Gudz hempndh och wrede, wdij thet att hwadh som vndersåterne mest arbetadh förre, så och mest till deres föde behöffde, blifuer för en lithen winst och egen nytte tagett och fördtt them ifrå". Riksreg. — Kon. Carl IX:s Rim-Chrönika, s. 226.

[2]) A. st. ss. 203, 210. — Enligt ett odat. bref från St. Banér t. H. Bjelke, som tydligen är från denna tid, utfärdades det häftiga brefvet utan riksrådets vetskap, och var ärkebiskopen den, som retat konungen dertill. I vigtiga angelägenheter tog icke konungen råd, hvarföre ock allt nu såg "sielsinth" ut. St. Banér stadnade vid hofvet, för att förhindra häftiga bref till hertig Carl. "Hist. Samlingar fr. K. Johan III:s tid."

[3]) Joh. t. Arvid Gustafsson d. 6 Juni 1588. Riksreg.

Digitized by Google

förrädare alltid till det värsta uttydt allt godt han menat och gjort såväl i andliga som verldsliga saker [1]). Konungen ansågs hafva så allvarsamt upptagit dessa stridigheter, att man i dem velat se ett skäl, hvarför han sedan önskade återföra Sigismund från Rewal till Sverige [2]). Under slutet af 1588 tyckes konungens hetta i denna sak något hafva afsvalnat, dock ej mera än att de prester, som förut blifvit fängslade, ännu fingo sitta i häkte. Också bådo riksråden vid sitt sammanträde i Upsala 1589, att konungen skulle oförtöfvadt sammankalla de lärdaste män i riket till ett kyrkomöte, vid hvilket religionsstridigheterna kunde biläggas, eller ock att han i samma sak ville visa tålamod och befria de fängslade presterne. Skedde icke detta, fruktade riksråden, att af tvisten "kunde här inbördes i riket någon oro förorsakas" [3]).

Samtidigt med dessa stridigheter härjades riket af andra svåra olyckor, såsom hungersnöd och pest. Under året 1587 hade det nämligen blifvit mycket svag skörd, åtminstone af vårsäd, som på många ställen förstörts af frost. Isynnerhet ledo Finland och Norrland af hungersnöd, hvarföre äfven konungen utfärdade förbud mot utförsel af spannemål från Rikets södra landskap, på det att så mycket större hjelp måtte derifrån försändas till nämnda provinser [4]). Året 1588 var likaledes utmärkt af missväxt. Johan såg sig, på hösten af detta år, nödsakad att bedja Sigismund sända stora spannemålsförråd till Johans här i och för det blifvande stora fälttåget mot Ryssland ty detta kunde Johan, för de tätt på hvarandra följande missväxtåren, sjelf icke göra [5]). Riksråden förklarade i Uppsala 1589, att den pålagda kostgärden ej kunde af allmogen utgöras till följe af nästföregående årets klena skörd, och sedermera påstods det i Rewal af samma rådsherrar, att under de sista tre åren många både menniskor och djur omkommit af hunger [6]). När man ihogkommer, att skörden äfven 1589 utföll under medelmåttan, är det lätt att föreställa sig, hvilken nöd och oro vid denna tid skulle fin-

[1]) Öppet bref, dat. Borgholm d. 14 April 1588. Riksreg.

[2]) Messenius a. st. VII: 91.

[3]) "Rådslagh Actum Upsaliæ XIX die Mensis Februarij Anno post Salutiferi partus virginej MDLXXXIX", bl. Rådslag under K. Joh. III:s tid.

[4]) Joh. t. Gust. Gabrielsson d. 16 Jan. och t. Hog. Bjelke d. 2 Mars 1588. Riksreg.

[5]) Joh. t. Sig. d. 3 Okt. 1588. Riksreg.

[6]) Det anf. rådsl. i Upsala d. 19 Febr. 1589. — Werwing a. st. Bil. s. 21.

Digitized by Google

nas i Sverige [1]). Också hör man förskräckliga skildringar öfver tillståndet i landet; i det bekanta brefvet från Narwa till Johan, dat. den 27 September 1589, påstods det t. ex., att genom de sista årens nöd invånarne i hela byar, som förut varit välmående, dött af hunger såsom kreatur [2]). — Sädesbristen var för öfrigt icke den enda landsplåga, som vid denna tid hemsökte vårt land: äfven pesten begynte att här anställa sina härjningar. Denna farsot kom nu förmodligen från Polen, der hon härjade på slättlandet och framträngde ända till Danzig, hvarföre äfven Johan förbjöd svenska fartyg att anlöpa denna hamn [3]). Härmed må nu vara huru som helst, säkert är det, att pesten yppade sig redan i April månad 1588 i Uppsalatrakten, der sjukdomen hade en så farlig karakter, att menniskor ofta dogo på ett halft dygn [4]). Af ett bref från konungen till hertig Carl ser man, att farsoten spridde sig och härjade, hösten samma år, på flera ställen i riket [5]). Ännu större spridning erhöll sjukdomen 1589, såsom vi längre fram skola visa. — Under sådana omständigheter, som dem vi nu skildrat, var det helt naturligt, att den förtviflade allmogen skulle "med ömkeliga ord, qvidan och klagan" bedja riksråden om hjelp för att icke förgås [6]).

I stället för att genom sparsamhet bereda sig medel att fortsätta kriget mot Ryssland och att lindra den allmänna nöden såväl bland krigsfolket som allmogen, förde Johan vid denna tid ett nästan ännu slösaktigare lefnadssätt än förut. Detta förhållande var så mycket tadelvärdare, som icke blott en stor del af skatteuppbörden förblef utestående till följe af missväxten, utan äfven flera utomordentliga utgifter, såsom kostnaderna för Sigismunds resa till Polen och utbetalandet af hertiginnan Elisabets af Meklenburg brudskatt, måste bestridas, och det oaktadt en förut ganska gifvande inkomstkälla, nämligen Sala grufva, nu började att utsina [7]). En annan

[1]) H. Bjelke t. de öfriga riksråden, som då uppehöllo sig i Rewal (odat.): "Och nu att legge strax Någen ny gierdh Oppå i hanns K. M. frånuare, Thett hemsteller iagh till eder gode herrers betenckende. Efther Almogenn ähr tilförrene så mycket skyllige, Och kornedt ähr Mångestädes aff then suåre torke inthet blifuitt i ååhr, och Rugen mykett suingelblandet". Bl. Acta angående den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) Krigsfolket i Narwa t. Joh. d. 27 Sept. 1589, bl. nyss anförda Acta.

[3]) v. Mayer a. st. s. 155. — Riksreg. för d. 16 Mars 1588.

[4]) Drottning Gunilla t. E. Bjelke d. 13 Apr. 1588. Riksreg.

[5]) Joh. t. h. Carl d. 2 Okt. 1588. Riksreg.

[6]) Rådsl. i Upps. d. 19 Febr. 1589.

[7]) Johan t. slottslofven i Stockholm d. 11 Sept., t. Olof Knutsson d. 7

Digitized by Google

orsak till förlägenhet var, att det svenska myntet genom Johans oupphörliga myntförsämringar till den grad fallit i värde, att i Danmark ett förbud utkom mot att emottaga det i betalning, hvarföre äfven riksråden föreslogo såsom en förbättring, att nytt mynt skulle slås, hvars värde blott med en tredjedel understege det nominella [1]. Alla dessa förhållanden till trots och ehuru de svenska fästningarna saknade proviant samt krigsfolket måste frysa och svälta, fortfor dock slöseriet å konungens sida. Sålunda hushållades det illa vid hofvet, så att trots den allmänna nöden en mängd onödigt och löst folk der njöt ett rikt uppehälle. Riksråden fästade vid flera tillfällen, såsom i Vesterås 1585 och i Uppsala 1589, konungens uppmärksamhet derpå, hvilket dock ej hjelpte, ty nämnde oskick egde rum efteråt såsom förut [2]. En annan orsak till utgifter var konungens passion för präktiga byggnadsarbeten. Dessa hade fortfarit ända från början af hans regering och slukade stora penningesummor, hvarföre äfven riksråden vid flera tillfällen bådo konungen upphöra dermed, men förgäfves [3]. Vid ingen tid synes Johan hafva varit så ifrig att bygga som vid den ifrågavarande, då ensamt i Stockholm byggnadsarbeten verkställdes å slottet och fem kyrkor, och det i så stor skala, att det var fråga om att använda hela tulluppbörden i Stock-

---

Nov. 1588. Riksreg. Den senare erhöll befallning att om Sala grufva ej gåfve mera till nästa nyår, *ödelägga henne.*

[1]) I det ofv. anf. brefvet från Hog. Bjelke t. T. Bjelke, dat. d. 27 Aug. 1589, heter det: "Men effter nogeth aff deth nye mynth er kommith till danmarch och der blifueth probereth, er nu fastelth, ath de skolle inthet swänsth mynth tage ij bethallningh eller wäxsle, och nu ij Nylöőse Marchneth haue de giffueth 5 (?) för dalern, och hernesth stiger den well högre åp, så ath worth mynth lärer komme ij stort föracht." H. Bjelke talar sedan om de "röda klädningar", som de nya silfvermynten bära. — Rådsl. i Upps. 1589.

[2]) Rådslag under K. Johan III:s tid. — Hog. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. 1589: ... "ij den stadh han (ryssen) bespijser sine befästninger, ehuru dyr tidh och hos honum warith hauer, så lage wij så, ath worth folch måste förlöpe husen för mathlööse skylldh. Och seer Jagh nu her min store harm dagligen, huru her ryckis ifrå slottedh med bestellninger alth hwadh huseth borde spijses med, och mesth aff en hop onyttigt parthij, som icke borde haue hvarken löön, bestellningh heller wnderholdh, och med minder sådanth affskaffis, er inthet wnder, ath ingen tingh tillräcker." — Jfr Werwing a. st. Bil. s. 22.

[3]) Rådsl. i Stockholm d. 25 Jan. 1574 o. i Westerås Mars 1585. Bl. Rådsl. under K. Johan III:s tid.

Digitized by Google

holm till målarefärg och förgyllning. Ännu från Rewal pådref konungen dessa kostsamma arbeten [1]. Då man härtill lägger, att Johan äfven i öfrigt tillät sig en mängd onödiga utgifter, såsom till dyrbara silfverkärl m. m., samt att han af misstänksamhet påbjöd, att alla penningar skulle gå genom hans egna händer, så är det lätt att tänka det bedröfliga skick, hvaruti hans finanser måste befinna sig [2]. För att upphjelpa dessa, förordnade han, säkerligen med föga framgång, om gräfningar efter konung Eriks förborgade skatter, hvarvid han ej glömde att förbjuda Johan Henriksson, Eriks mördare, att vid dem vara närvarande, då han, för sitt ogudaktiga lefvernes skull, icke kunde hafva lycka med sig [3]. — De, som blefvo lidande på denna konungens penningebrist, voro naturligtvis dels kronans fordringsegare, isynnerhet krigsfolket, hvars ställning vi längre fram skola omtala, dels allmogen, af hvilken allt det bristande skulle utpressas. Detta skedde medelst en mängd gärder och andra utomordentliga pålagor, hvilka kommo att kännas så mycket tyngre, som de, ofta af underordnade tjenstemän, både påbjödos och indrefvos orättvist och under stort prejeri. Alla dessa omständigheter bidrogo dertill, att, såsom riksråden yttrade i sin skrift till Sigismund i Rewal 1589, "der, som förr varit åker och äng, växte nu stora skogar, och att de, som i många år varit rike, välbehållne bönder, nu lupo kring landet med käppen och säcken" [4].

Om man från Sverige kastar en blick på de nyvunna provinserna på andra sidan Östersjön, der det tillämnade mötet skulle hållas, så finner man dem i en ännu sorgligare belägenhet. Här hade nämligen ett tjuguårigt, med den yttersta grymhet fördt krig blifvit utkämpadt och under det stillestånd, som landet sedan sex år åtnjöt, hade man ännu ej ens hunnit återställa de af fienden nedbrända kyrkorna och boningshusen [5]. För dessa trakter egendomliga förhållanden framkallade dessutom missnöje och oro; så Johans hotelser om reduktion af alla de adelsmäns egodelar, som under den föregående tidens oroligheter uppträdt emot Sverige, — hotelser, hvilka först efter många böner af ståthållarne Gustaf Banér och Carl Henriksson Horn blefvo återtagna, — äfvensom det här förlagda

[1]) Riksreg. för den 10, 26 Jan., 5, 17 April 1588, 6 Jan., 4 Sept. 1589.

[2]) Riksreg. f. d. 24 April 1588, 12 Juli 1589. — Jfr Geijer a. st. II: 281.

[3]) Till slottslofven på Stockholm d. 4 Juli 1588. Riksreg.

[4]) Werwing a. st. Bil. s. 20, 22.

[5]) Joh. t. G. Banér d. 5 Okt. 1588. Riksreg.

Digitized by Google

krigsfolkets missnöje öfver uteblifven sold och bristande understöd från Sverige [1]. Dessa omständigheter verkade så mycket mera nedslående, som hungersnöden härjade äfven här, så att Gustaf Banér måste vända sig till Sigismund med böner om undsättning [2]. Landets belägenhet karakteriseras af Hogenskild Bjelkes farhågor, att, om Sigismund begåfve sig till Estland med mera än sex- till åttahundra man, skulle "den ömkefulle landsänden" blifva i grund förstörd, äfvensom af Johans befallning att lindra skatterna för invånarne i Koporie och Iwanogorods län, emedan de nu, tyngde af pålagor och upphetsade af missnöjde, rymde ur landet [3].

I afseende på Sveriges förhållande till sina grannstater, hade det vid denna tid ej något att frukta af Danmark, der den unge Christian IV nyss bestigit tronen. De svenska riksråden gjorde sig dock ej säkra, utan föreslogo Johan att sända en beskickning till Danmark, och det såväl för att förvissa sig om detta rikes vänskap, som ock för att förekomma, att ryssarne finge någon tillförsel öfver Hvita hafvet [4]. -- Större faror hotade måhända vårt fädernesland från Spanien. Det fiendtliga förhållande till österrlkiska huset, i hvilket Sigismund befann sig 1588, föranledde Johan att vidtaga mått och steg för den händelsen, att, såsom han fruktade, spanjorerne med sin stora armada skulle göra ett anfall på Elfsborg [5]. Att någon tanke hitåt verkligen blifvit hyst af österrikiska huset är väl möjligt, ty man hör sådana planer omtalas äfven från andra håll; efter den stora armadans undergång förlora de dock all betydelse för ögonblicket, för att längre fram åter uppdyka [6]. — På sin östra gräns befann Sverige sig i krig med Ryssland, ehuru detta krig för ögonblicket var afbrutet af stillestånd. Ryssland led vid denna tid af missväxt, likasom Sverige, men då de ryske befälhafvarne på gränsen uppträdde med stor kraft och beslutsamhet, hade Sverige alla skäl att frukta sin mäktige fiende. . Stilleståndet hölls för öfrigt ej bättre, än att ströftåg öfver svenska gränsen verkställ-

---

[1]) Riksreg. f. d. 29 Mars 1588, 17 April, 17 Maj, 1 Okt. 1589. — Besvär af krigsfolket inom Finland och Lifland, i bandet Eric Sparres Handlingar, II.

[2]) G. Banér t. Sig. d. 17 Dec. 1588. Bland bref från Estland o. Lifland m. m.

[3]) Det anf. brefvet från H. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. 1589. — Joh. t. G. Banér d. 26 Mars 1589. Riksreg.

[4]) Rådsl. i Upps. 1589.

[5]) Riksreg. för d. 25 Juni, 8 Juli 1588.

[6]) Jfr Ranke a. st. II: 385, 386.

Digitized by Google

des af en mängd "ryssetjufvar", såsom Johan kallade dem. Till vedergällning härför befallde Johan sin ståthållare i Finland, Göran Boje, att eröfra hela Kexholms län och dessutom göra de ryske ströfvarne allt möjligt afbräck [1]). Om denna befallning blef åtlydd, känna vi icke, men från det följande året, 1589, hör man klagomål af ryssarne öfver svenskarnes plundringståg inåt Ryssland, under hvilka flera kloster skola hafva blifvit ödelagda [2]). — För att ernå fred från denna sida, räknade Johan dels på det intryck, hvilket det tillämnade konungamötet i Rewal jemte de samtidiga rustningarna borde göra, dels på ett väntadt anfallsförbund med Polen. Hvilka goda förhoppningar Johan härvid hyste, ser man af ett hans bref till Sigismund, hvari han visade sig rufva på eröfringsplaner mot Ryssland [3]).

Ehuru Johan redan några få månader efter Sigismunds afresa beslutit att möta sin son i Estland och på samma gång dit öfverföra en här, som vore tillräckligt stor för att förmå ryssarne till fred, öfverlade han ej förr än i Februari månad 1589 med ständerna och riksråden om sättet att verkställa denna plan. Vid nämnde tid sammankallade han nämligen en riksdag till Uppsala, för hvilken han tillkännagaf, att stilleståndet snart ginge till ända, och tillika begärde hjelp till krigets fortsättande, hvilken äfven skall hafva blifvit beviljad [4]). Mera veta vi icke om sjelfva riksdagen, men den skrift, som af riksråden vid samma tillfälle till konungen öfverlemnades, finnes ännu och torde till sitt innehåll böra anföras, då man deraf till någon del kan inse, om den beskyllning, som sedermera gjordes riksråden, nämligen att de genom försumlighet och brist på förutseende vållat den följande tidens olyckor, var grundad eller blott härledde sig af enskild ovilja.

De riksråd, som församlat sig i Uppsala, voro Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke, Clas Fleming, Erik Sparre, Clas Bjelke, Ture

[1]) Riksreg. för d. 16 April 1588.

[2]) Karamsin a. st. X: 146, 147.

[3]) "Der som thett och komme til stridz, så att begge Rijkernes macht tillijke skole hem söke Ryssen. då såge wij gerne, att the Påler wille thett vthlofwe, att the på tw åhrs tijd til thett minste med alfwar wele fulföliett, och her hooss icke förestelle oss, hwad land, furstendömen eller befestningar wij måge försökie lyckan *(mot)* eller och blifwe lathe, Vthan hwar må göre sitt beste, förty wij hafwe förstått, att the Påler reckne sigh någon rettigheet til Storfurstendömet Nougorådt och Pleskowen, ändoch the ingen hafwe." Riksreg. för d. 26 Mars 1588.

[4]) Messenius a. st. VII: 94, 95.

Digitized by Google

Bjelke och Christer Gabrielsson Oxenstjerna [1]). Desse herrar uppsatte och öfverlemnade till konungen d. 19 Febr. ett s. k. rådslag, hvilket väl riksråden ansågo icke skola blifva särdeles välkommet, alldenstund de bådo konungen det lika nådigt och tåligt höra och upptaga, som de sjelfva, efter bästa förstånd, det troget och rättrådigt menat och författat [2]). — Riksråden börja sin skrifvelse med att omtala konungens afsigt att resa öfver till Lifland, för att derifrån, gemensamt med Sigismund, förmå ryssarne till fred, — ett företag, hvars nytta hvar och en inség, och som derföre såväl af riksråden som af rikets öfrige inbyggare borde befordras och befrämjas. Två väldige konungar skulle således komma tillsamman, för att tvinga en mäktig fiende till ödmjukhet och fred; derför, äfvensom för konung Johans personliga säkerhet och anseende, skulle en större här nu från riket sändas, än som förut i riksrådens tid blifvit derifrån utskickad. För tåget fordrades således stora tillgångar och förråd, men finna medel och utvägar att anskaffa dessa, det kunde riksråden icke, då Sverige nu led af följderna af långvariga krig, tunga skatter och dyr tid. Genom sina utsända bref hade konungen redan för några veckor sedan pålagt allmogen en krigsgärd äfvensom uppbådat dem, hvilka det ålåg, till personlig krigstjenst [3]). Men dessutom var det nödvändigt, att mönsterherrar utsändes till alla lagsagor att mönstra adeln och knektarne, äfvensom att sändebud afginge till hertig Carl, för att uppfordra honom till deltagande i tåget och tillika begära underrättelse om den hjelp i penningar och manskap, hvilken han i och för detta kunde åstadkomma. Äfven om den påbjudna gärden kunde fullkomligt indrifvas, hvilket dock var omöjligt för det sista årets missväxt, skulle dock till härens underhåll under det blifvande fälttåget behöfvas, utom allt annat, ej mindre än fyratiotusen tunnor spannemål; huru denna massa skulle kunna samlas, visste riksråden icke, men rådde för sin del till följande åtgärder. För att uppbära den penningehjelp, hvilken konungen redan pålagt, äfvensom den stora kostgärden från hela riket, borde särskilde uppbördsmän utnämnas och derjemte noga tillses, att intet af det uppburna komme att förskingras eller användas till andra ändamål, såsom hofvets underhåll, slottsbyggningar eller annat sådant. Då allmogen ej kunde utgöra all den fordrade spannemålen,

---

[1]) Ett bref från riksråden t. Sig., dat. d. 18 Febr. 1589, är af desse undertecknadt. Det finnes bl. Rådslag und. K. Johan III:s tid.

[2]) Det ofv. flera gånger anf. rådslaget i Uppsala 1589.

[3]) Vi hafva ej funnit några närmare uppgifter om storleken af de gärder, som här omtalas Jfr Geijer a. st. s. 282.

Digitized by Google

måste man derföre mottaga andra varor, hvilka sedan borde till en "trogen och snäll" köpman öfverlemnas; denne finge försälja dem i utlandet och för den erhållna betalningen inköpa spannemål, som skulle skickas raka vägen till Rewal. Äfven borde man uppmana de tyske städerne att flitigt föra salt och spannemål såväl till egentliga Sverige som till Estland, och derjemte lofva dem, att deras fartyg ej skulle med våld tagas och användas till trupptransporter. — Så nödigt som att anskaffa proviant till folket, var det äfven att väl aflöna och bekläda detsamma, hvilket också konungen sjelf utlofvat. Krigsfolkets fordringar borde strängt granskas efter längderna och mönstringsregistren samt så småningom betalas. Äfven det krigsfolk, som vid konungens afresa skulle stadna qvar i riket, måste man tillfredsställa. Medel härtill kunde man förskaffa sig derigenom, att de penningar, som nu uppburos af folket, användes till inköp af jern och koppar, dessa varor åter såldes utom landet för kontant betalning, samt slutligen det silfver, hvilket man derigenom erhölle, myntades sålunda, att konungen finge hvar tredje penning till godo; blefve hans vinst större, skulle det lända riket till skada och förvitelse. Kläde borde konungens köpman anskaffa på kredit, och kunde det betalas, då till hösten kronans ordinarie ränta utfölle. Vidare borde en "commis" inrättas, vid hvilken krigsfolket kunde få köpa sina förnödenheter; konungen kunde för sig fordra tredjedelen af den vinst, som erhölles af denna handel. — Sedan riksråden sålunda uttalat sin åsigt om härens underhåll, öfvergå de till hoffolket, om hvilket det klagas, "att det fordrar en stor och oordentlig omkost, ändock litet finnes af det folk, som i ett kungligt hof mest vara borde.". För att ordna denna sak, tillrådas en mängd åtgärder, såsom att hoffolket skulle erhålla månadspenningar, hvilka åter borde anskaffas genom att försälja de lifsmedel, som nu utdelades åt folket m. m. Framförallt var det dock nödvändigt, att sparsamhet iakttoges före resan, så att alla utgifter, som ej för denna voro alldeles nödvändiga, fullkomligt afskaffades. — För att förvissa sig om vänskap och tillförsel, föreslogo riksråden, att bud skulle afsändas till Danmark och de tyske sjöstäderne samt, hvad som var af synnerlig vigt, underhandlingar öppnas med Ryssland. Bäst vore det, att Sigismund uppmanades att till Ryssland afsända ett bref, i hvilket han, med hot och half uppsägelse af freden, uppmanade tsaren att göra slut på kriget med Sverige. Detta förslag hade konungen ogillat, hvarföre riksråden nu i stället hemställde, om man icke, såframt ryssarne sjelfve ej dessförinnan gjorde några fredsförslag, borde genom de svenske och ryske ståthållarne på gränsen under-

Digitized by Google

handla om fred. — Rådslaget slutar med böner, att konungen måtte lugna allmogen, som nu dagligen kom för att klaga sin nöd, och att han måtte sammankalla ett kyrkomöte, vid hvilket de religiösa tvisterna kunde slitas, eller åtminstone afhålla sig från att med samma hetta, som förut, inblanda sig i desamma.

Att bedöma dessa råd till deras sanna värde är så mycket svårare, som detta helt och hållet beror på deras utförbarhet och denna åter på en mängd förhållanden, hvilka vi ej känna. Mindre sannolikt synes det visserligen, att alla de försäljningar och inköp, hvilka riksråden föreslogo, skulle hafva kunnat verkställas på det halfva år, som nu återstod före konungens afresa; men härför voro riksråden till en del ursäktade, då deras mening ej förr blifvit inhemtad. Härmed må nu vara huru som helst; riksråden synas dock hafva gifvit sina råd efter bästa förstånd, hvilket äfven konungen erkände genom att för ögonblicket godkänna och antaga dem[1]). Några månader derefter blefvo de dock förkastade, af hvad skäl känna vi icke[2]). Under sådana förhållanden kan man ej med rätta påstå, att alla den följande tidens olyckor härledde sig allenast från riksrådens försumlighet; konung Johan sjelf var nämligen den, som i främsta rummet hade vållat desamma.

En fråga, som härvid tränger sig på oss, är denna: hyste verkligen konung Johan redan vid denna tid det hat till den högre adeln, hvilket sedermera, under och efter målet i Rewal, trädde så tydligt i dagen? Denna fråga vore afgjord, om, såsom man påstått, Johan så tidigt som 1588 till Sigismund afsändt bref innehållande samma beskyllningar mot riksråden, som sedermera gjordes dem under riksdagen i Stockholm 1590, men detta påstående hvilar på ett misstag[3]). Sannt är det visserligen, att konung Johan

[1]) "Wår förswarelsze skrifft wppå de oförtiänte tillmähle, som wij äre wtropede och beskyldte före. Anno etc. 1590", — så lyder H. Bjelkes öfverskrift på denna handling, hvilken vi i det följande ofta komma att anföra. Hon finnes bl. Acta ang. den mell. K. Joh. o. h. Karl uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) Hog. Bjelke t. St. Baner d. 12 Apr. 1589: "Om lägenheterne her ij håffueth, så er nu alth thet wij stälte skrifftligh rådslagh (*sic*) slätt forkastedh och ogilleth" ... Orig. bl. samma Acta.

[3]) Såväl Werwing (I: 79) som Dalin (III: 2, 188) och Geijer (II: 273) anse det bref, som i riksregistraturet är infördt under den 30 Jan. 1588, verkligen vara från denna dag. Handstilen i detta band af registraturet och dess ofullständighet bevisa dock, att det måste vara ett senare gjordt utdrag af originalregistraturet. Att ofvannämnde bref blifvit oriktigt dateradt (1588 f. 1590), är så mycket mera otvifvelaktigt, som konungens "lille

Digitized by Google

uttalade sitt missnöje deröfver, att hans i Kalmar anförda skäl mot Sigismunds afresa ej blifvit af riksråden tillräckligt uppskattade, äfvensom att han i vid denna tid utfärdade öppna bref klagade öfver mångfaldiga missbruk, hvilka adeln låtit komma sig till last, men dylika bref hade redan förut ofta blifvit kungjorda, utan att konungen derföre vidtagit några mått och steg mot adeln, hvarjemte hvarken i det ena eller det andra af dessa bref något hat mot adeln framlyser[1]). Erik Sparre sade sedermera sjelf, att före mötet i Rewal ingen visste af någon ogunst af konungen mot de sedermera förföljda riksråden, och härmed öfverensstämmer det, hvarom Sigismund påminde sin fader, nämligen att denne lofvat Erik Sparre upphöjelse till högre stånd, hvartill Sigismund lade en bön om så stor tillökning i hans inkomster, att han kunde värdigt uppbära detta, — en uppgift, som bestyrkes af Johans ord i bref till drottning Anna i Polen, att han skulle sörja för, att Erik Sparre ej komme att ångra sina hafda mödor[2]). Om Johan redan nu hyst ovilja mot riksråden, hade han väl äfven förbigått dem, då det gällde att tillsätta vigtiga embeten, men detta gjorde han icke; så utnämndes Gustaf Baner till ståthållare i Estland med stor makt, äfvensom sedermera Hogenskild Bjelke jemte Axel Bjelke till riksståthållare under konungens frånvaro i Rewal. — Äfven i afseende på Estlands afträdande till Polen tyckes Johan vid denna tid icke hafva hyst något häftigare missnöje, såsom vi i det följande få tillfälle att visa.

De åtgärder i och för färden till Rewal, som af riksråden tillstyrktes i Uppsala, hade väl i början af konungen blifvit bifallna,

---

son" (Johan, född d. 18 Apr. 1589) deri omtalas; likaså mötet i Rewal "förlidne sommar" och riksdagen i Vadstena "för tre år sedan."

[1]) Johan t. hert. Carl d. 29 Jan. 1588: ... "Och om alle de beswärlige Punchter, som i Pålen äre framsatte wordne, hafwe wij tilförend sagt och spått, att så skulle tilgå, Men hwarken wårtt Rijkzråd eller andre hafwe dett welett troo." Riksreg. — Öppet bref t. alle landsändar, d. 12 Apr. 1588. Riksreg.

[2]) Er. Sparres Minnesbok. — Sig. t. Joh. d. 16 Jan. 1588: ... "E. Konn. M:tt will haffue sig honnom (E. Sparre) till all långwarig ynnest och nåde befahled och således lathe honnom vdi denn hanndell, som E: Konn: M:tt well weet, nu komme fullkommelige, gode och nådige swar både för dette så och wårtt förre mäcklennde schuld och denn tilsejelse, som E: Konn: M:tt oss tilföreenne i så måtte giortt haffuer, Och att E: Konn: M:tt honom Nådeligen will der brede wid betenckie med noget, som hann *samme stånd* till att vttföre nöttorffteligen kann behöffue." ... Orig. bl. Handl. rör. de i K. Joh. III:s tid ankl. o. fängsl. Rådsherrar. Joh. t. drottn. Anna, dat. Norrköping Juli 1588; afskr. i bandet E. Sparres Handl. II.

Digitized by Google

men blott för att kort tid derefter åter ogillas. Hvilka mått och steg Johan sjelf vidtog för nämnde ändamål, är det numera så mycket svårare att säga, som riksregistraturet blott gifver några strödda underrättelser derom. En särskild "kostgärd" pålades, men var svår att indrifva, såsom man hör af mångfaldiga klagomål, och dock var konungen så helt och hållet beroende af dylika gärder, att då ett parti talg och hudar behöfdes till härens utrustning, han måste utskrifva en ny gärd af desse artiklar[1]). Icke desto mindre fortfor konungen med sitt slöseri; så använde han t. ex. en stor del af den koppar, som var bestämd till krigsfolkets underhåll, i stället till nya och präktiga silfverkärl, hvilka dock ej blefvo färdiga förr än efter hemkomsten från Estland; "om det då var tid", heter det i riksrådens försvarsskrift, "att köpa credentz och låta dem vara olönte och oklädde, som man skulle hafva ära och tjenst af, det kan hvar och en döma om"[2]). Också klagas redan före afresan öfver stor brist på lifsmedel och andra förnödenheter[3]). Denna brist orsakade, att Johan ej, såsom han från början haft för afsigt, medtog hela svenska hären, utan blott en så stor del deraf, som han trodde sig skola kunna underhålla. Sedermera gaf han riksråden skuld för att icke hela hären kom att följa honom till Rewal, men de anklagade voro eniga uti att åter skylla på konungen; också visade utgången, att det ej var något orätt uti att låta en del af det svenska krigsfolket stadna hemma, eftersom tillräckligt underhåll icke en gång kunde anskaffas åt dem, som samtidigt med konungen befunno sig i Estland[4]). — För öfrigt herrskade brist icke blott på proviant och penningar, utan äfven på fartyg, med hvilka trupperna och hofvet kunde öfversändas. Med anledning af nöden i Norrland och Finland hade nämligen riksråden i Uppsala utverkat, att de i Stockholm befintliga fartygen skulle

---

1) Joh. "t. alle fogdar, som städer hafva i befallning", d. 12 Jan. 1589. Riksreg.

2) E. Sparres Minnesbok. Jfr Riksreg. f. d. 12 Juli 1589.

3) H. Bjelke t. St. Baner d. 12 Apr. 1589: "Jagh moste bekenne, ath med wor nohruarelsse, som nu her stadde äre, ganske ringe wthrettis kan, therföre står till gudh, huadh ände thet will tage, thii her feelis iihuarth Man wänder segh, och lichawell skall resan foorth till lifflandh, Men thet spörs om midsåmmers tidh, huadh math her bliffuer ij förrådh till ath församle myketh folch och wtruste all skepzflotten, och lichuäll wndsättie gräntzsehusen." Ofv. anf.

4) Riksrådens försvar 1590. — H. Bjelke t. riksråden i Rewal; odat. afskrift bl. Acta ang. den mell. K. Joh. o. h. Carl uppvuxna tvistighet m. m.

Digitized by Google

tidigt på våren 1589 få göra en resa till dessa landskap med lifsmedel; härigenom blef konungens och härens afresa fördröjd och försvårad. Denna omständighet framkallade sedermera mycket klander af konungen och Clas Fleming, hvilken senare var det enda riksråd, som åtnjöt konungens fulla förtroende i afseende på resan[1]). Också förbjöd konungen i Maj månad alla fartyg att begifva sig från Stockholm, emedan han behöfde dem till truppernas öfverförande[2]). Äfven i öfrigt beredde konungen sig till den påtänkta färden, framför allt genom att uppfordra hertig Carl och rikets adel till deltagande deri. Den förre tyckes ganska tidigt haft aningar om, att några hemliga planer förehades mellan Johan och Sigismund; senare, då han blifvit underrättad om konungens afsigt att begifva sig med en här till Rewal, förklarade han sig visserligen villig att med sin person och sitt folk understödja konungen, men klagade äfven öfver att ej förr hafva fått kunskap om dennes påtänkta resa samt bad honom väl betänka, af huru stor vigt och huru kostsam denna skulle blifva[3]). Riksråden voro således ej de ende, som hyste betänkligheter för den tillämnade färden. — Jemte hertigen uppbådades äfven adeln. Denne skulle före den 20 Juli infinna sig i Stockholm "så rustad som hvar och en bäst hade råd till, så att konungen, de sjelfve och hela riket kunde hafva der heder utaf, och de icke måtte lida af de främmande något spott eller hädelse"; den, som härvid ej infunne sig, skulle förlora frälse och sköld[4]). Ehuru konungen sålunda ville genom sin och sina följeslagares prakt förvåna främlingarne, sörjde han dock ej tillräckligt för sitt eget folks utrustning. Sedan Erik Bjelke, som reste mellan Johan och Sigismund med hemliga budskap, för andra gången anlände från Polen, brådskade nämligen Johan så med afresan, att han knappt

---

[1]) Riksrådens försvar 1590. — Jfr det äfven af Fryxell anf. brefvet fr. Cl. Fleming t. G. Baner, Cl. Bjelke o. Gör. Boje, dat. 4 Apr. 1590: "Då iag sade, att schulle bestelles till att före fetalie och krigzfolket öfuer, Ded samma talede iag i K. M. och alles eder Näruare, halp inthet, huadh iag der om talede, ähndoch mitt enfaldige Rådh aldrig gullit hos en partt aff Råded, vthan dem hafuer sielf tychts alt förnuft och förståndh ware i i deres huffuedt och de hafue sielfue hållidt sig för de klokeste." Bl. sist. anf. Acta.

[2]) Riksreg. f. d. 9 Maj 1589.

[3]) I diariet öfver h. Carls registratur f. d. 11 Nov. 1588 omtalas ett bref, hvari hertigen skulle säga, att konungen ville "ovitterligen" resa till Polen; i sjelfva reg. finnes dock icke detta bref. — H. C:s reg. f. d. 12 Mars 1589.

[4]) Riksreg. f. d. 7 Juni, 6 o. 12 Juli 1589.

Digitized by Google

inväntade adeln och krigsfolket, och att hans egne drabanter ej hunno förskaffa sig kläder och annat, som de behöfde[1]). Den krigsmakt, hvilken Johan samlat för tåget, skall dock hafva uppgått till 11,000 man fotfolk och 1600 ryttare[2]). Det var klart, att då utom det redan förut i Estland befintliga krigsfolket och de båda konungarnes hof en sådan styrka skulle en längre tid uppehålla sig i ett landskap, hvars tillgångar redan förut voro uttömda, och der tillräckliga förråd ej blifvit anskaffade, en tryckande brist på det nödvändigaste snart skulle uppstå. Men konung Johan ville i sin ifver ej höra några invändningar; då man talade om den hotande pesten, skall han till och med hafva yttrat de bekanta orden, att han ville till Rewal, äfven om folket fölle såsom gräset för lien. Jemte sin familj och de af krigsfolket och adeln, som hunnit till Stockholm, lade konungen ut den 23 Juli under ett häftigt åskväder, som dock snart gick öfver, så att de resande efter en färd med "blid bör" anlände till Rewal i början af Augusti[3]).

Johan hade knappt hunnit öfver till Rewal, förrän han började visa det missnöje med sine högre embetsmän, som sedermera trädde så öppet i dagen. Sålunda fick Gustaf Baner, som beredt allt till konungens ankomst, länge vänta på företräde, och i bref till Hogenskild Bjelke och andra riksråd befallde konungen, att hvad som ännu var obetaldt af sista gärden skulle oförtöfvadt indrifvas och sändas till Rewal; likaså nästan alla de trupper, som ännu funnos qvar i Sverge, — en styrka, som beräknades till sex eller sjutusen man[4]). Allt detta var, klagade Hogenskild Bjelke, omöjliga ting; pesten hotade, krigsfolket saknade kläder och konungen hade dessutom lofvat folket befrielse från kriget till dess det fått sin betalning, hvilken nu ej kunde förskaffas, då det i Sverige qvarblifna rytteriet ensamt hade mera än tjugotusen daler att fordra. Härtill kommo de stundande höststormarne; redan hade ett fartyg med femtio man, som alla drunknade, förolyckats, och flere herrar med följe hade för vidrige vindar fått vänta öfver fjorton dagar vid Furu-

---

[1]) Riksrådens försvar 1590.

[2]) Jfr J. Mankell: Uppgifter rörande Svenska krigsmagtens styrka, s. 10.

[3]) E. Sparres Minnesbok. — Riksrådens försvar 1590. — H. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. 1589. Ofv. anf.

[4]) Riksreg. f. d. 4 o. 12 Aug. 1589. Ofv. anf. bref fr. H. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. s. å., äfvensom ett odat. fr. dens. till samtliga riksråden i Rewal; det senare bl. Acta ang. den mell. K, J. o. h. C. uppvuxna tvistighet m. m.

Digitized by Google

sund[1]). — Ehuru ogerna åtlydde dock Hogenskild Bjelke konungens uppdrag; sålunda finnas flera bref från honom till befallningshafvande i landsorterna om att öfversända krigsfolk och indrifva återstoden af gärderna; äfven fartyg till truppernas öfversändande sökte han anskaffa, — med hvilken svårighet ser man af en befallning till Anders Torstensson, att han skulle med ett krigsfartyg lägga sig i försåt för skutor från Norrland, som ville begifva sig till någon annan ort än Stockholm[2]). Icke desto mindre var konungen missnöjd med åtgärderna hemma. Redan i början af September förklarade han, att om den begärda undsättningen i mat och trupper ej snart anlände, så ville han vara ursäktad för de olyckor, som deraf kunde uppstå, men skulle det tillika "bekomma dem illa", som haft något att beställa med denna angelägenhet[3]).

Emellertid nalkades Sigismund från Polen. Det hade ej varit utan svårighet för honom att erhålla polackarnes bifall till resan, ty de polske senatorerne fordrade, att Johan skulle genom ett sändebud underhandla med dem om denna angelägenhet. Såsom naturligt var, blef Johan mycket missnöjd häröfver. Han ville ej, skref han till Sigismud, förpligta sig till att hålla mötet just på den plats, som polackarne önskade; och ehuru desse gåfvo goda ord, tycktes det dock, som om de ville göra konungarnes företag om intet[4]). Måhända hyste polackarne redan nu någon fruktan för att Sigismund skulle lemna deras rike; redan kort efter sin ankomst, då det var fråga om Estland, hade han förklarat sig ej ovillig dertill, och den behandling, han rönte i Polen, kunde väl stärka honom i dylika tankar. Emellertid erhöll Sigismund, såsom en polsk författare säger, "tillåtelse" att möta sin fader i Rewal och begaf

[1]) De båda nyss anf. brefven fr. H. Bjelke. I det senare af dem heter det: "Men sosom min k: b: skrifuer, ath ther tilbiudes allehonde omögelige tingh, som herren well sielff weth ath inthet kann wtrettes, Szå er like så skedt her med h: k: M:ttz skrifftlige påbudh, ath alth krigzfolcheth ij östergöthlandh, westergöthland och smålandh skall nu opbiudes uppå siidhösten, och [finnas] huarken peninger eller kläde till deris afflöningh, som h: k: m:tt dågh sielff förtröstedh hauer ... gudh gifue her wppå en godh ände och late förnufft och rådh gälle ij tijdh hos åss som hos alle andre, och icke ställe alle wåre saker wppå en händelse, allenisth wppå förhopningh."

[2]) H. Bjelkes o. A. Bjelkes registr. f. d. 26, 27 Juli, 7, 17 Aug.; t. A. Torstensson samma dag. Dessutom flera orig. bref bl. Acta ang. d. mell. h. J. o. h. C. uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) Riksreg. f. d. 4 Sept. 1589.

[4]) Riksreg. f. d. 14 Nov., 20 Dec. 1588.

Digitized by Google

sig åstad i Juli månad[1]). Resan gick långsamt för den mängd folk, hvilket såväl konungen sjelf som de polske herrarne medförde. Johan red slutligen sin son till mötes och den 28 Augusti intågade båda konungarne med stor ståt i Rewal[2]).

Några dagar före Sigismunds ankomst började man allmänt tala om Johans planer att med sig hemtaga den unge konungen. Huru detta rykte utkommit, derom voro sedermera Johan och riksråden oense. Den förre påstod nämligen, att de senare utspridt det; riksråden åter försäkrade, att ryktet om Sigismunds hemfärd ankommit med samme konungs polske hoftjenare, som anländt till Rewal några dagar före sin herre. Till Polen kunde detta rykte blifvit fördt af en viss Göran Palmer, som kort före mötet begifvit sig dit från Sverige, hvarjemte Sigismund sjelf i Wilna samtalat med de polske senatorerne om sin tillämnade hemresa[3]). Möjligt är det äfven, att senatorerne i Polen tidigt nog anade Johans planer om Sigismunds återresa till Sverge. Derhän syftade nämligen såväl alla de hemliga bud, som reste mellan konungarne, som ock den omständigheten, att Sigismund lät inpacka och till Sverige öfversända alla de dyrbarheter o. dyl., som han medfört derifrån[4]). — Att det *redan före mötet* i Rewal i hemlighet underhandlades om den svenska prinsessan Annas förmälning med ärkehertig Ernst samt den polska kronans öfverlemnande åt den senare, kan man af nu tillgängliga handlingar icke bevisa; osannolikt är det äfven, att en verklig vänskap skulle så hastigt hafva efterträdt den förra tidens bittra hat mot det österrikiska huset, ehuru det å andra sidan ej kan nekas, att man hör liknande planer omtalas kort *efter* mötet i Rewal[5]). Om redan nu sådana planer varit å bane, skulle man lättare kunna förklara, hvarföre polackarne så ogerna bifollo Sigis-

---

[1]) J. D. Solikovski: Rerum Polonicarum Commentarius, s. 212.

[2]) Messenius a. st. VII: 95. — Sal. Henning: Lifflendische Chronica, fol. 82.

[3]) Riksrådens försvar 1590. — E. Sparres Minnesbok.

[4]) Det ofta anförda brefvet fr. H. Bjelke t. T. Bjelke, d. 27 Aug. 1589. Dens. t. riksråden i Rewal d. 22 Aug. 1589: "Jagh låther eder och vänligen förstå, att För:ne Mauritz Cammertiener haffuer fört mestedelen alltt sammens hijtt igenn till Suerige, som K. M. i Pålandh förde för 2 åhr sedan hädann aff Rijkett, Och ändå Enn partt, som inthet tilförenne her waritt haffuer." Acta ang. den . . . uppvuxna tvistighet m. m.

[5]) Messenius VII: 92, 95. Deremot omtalar ingen af de författare, som annars vidlyftigt redogöra för Sigismunds underhandlingar med österrikiska huset (v. Mayer, Ciampi, Caro, Piasecki, Solikovski), någon dylik plan *före* mötet. Vi återkomma längre fram till G. Eckhardts yttrande efter mötet om Sigismunds tronafsägelse.

Digitized by Google

munds resa till konungamötet. — I Sverige hade man redan länge anat Johans plan att hemta Sigismund från Polen. De hemliga bud, som ofta gingo mellan konungarne, och den brådska, hvarmed Johan rustade sig till färden, påstodo de svenska riksråden hafva hos dem väckt dylika aningar. Den ende bland dem, som egde någon närmare kunskap om denna sak, var Clas Fleming; de öfriga riksråden sökte upplysningar af sekreterarne, men förgäfves. I Uppsala framkastade riksråden några försigtiga ord derom, att polackarne möjligen kunde begära gislan för Sigismund, eftersom konung Henrik förut helt oväntadt rest från dem, men härpå skall Johan hafva svarat, att "den var en fåkunnig och otrogen man, som sådant tänkte", och att han ansåge den, som ville förhindra resan, för Sveriges förrädare. — Utom de sedermera anklagade hyste äfven Nils Gyllenstjerna, Maurits Lejonhufvud och Christer Gabrielsson Oxenstjerna misstankar om konungens planer och ämnade äfven redan i Stockholm gifva konungen del af dem, hvilket dock ej skedde dels för brådskan före afresan, dels derför att alla riksråden ej voro på en gång samlade derstädes[1]). Nu i Rewal besannade sig slutligen dessa farhogor.

Såsnart de polske herrarne anländt, visade sig det missnöje, hvilket Sigismund ådragit sig under sin tvååriga regering. Också erhöll Johan, troligen redan under början af mötet, en skrift af polackarne, hvari desse dels påminde om löften, som afgifvits vid Sigismunds val, men ännu icke blifvit uppfyllda, dels klagade öfver åtskilliga olagligheter, som skulle hafva blifvit begångna af konungen och hans utländske hofmän[2]). Då denna handling framhåller mycket af det missnöje, som uppstått i Polen mot Sigismund och som gjorde det för honom önskligt att få aflägsna sig derifrån, vilja vi med några ord redogöra för innehållet i densamma. Enligt begynnelseorden i denna skrift hade de redan förut hållit ett tal till Johan, hvari de yttrat sig om Estland; likaså hade konungen i sitt svar för dem yppat sin åsigt om detta landskap. Nu ville de beröra andra frågor; derföre påminde de om det förbund, som borde ega rum mellan Sverige och Polen mot gemensamme fiender, om den flotta, som vid behof skulle ställas till polackarnes tjenst, om gränsfästningarna, hvilka

[1]) Riksrådens försvar 1590. — E. Sparres Minnesbok.

[2]) Skriften, som börjar med orden "Orationis nostræ nuper totius Poloniæ Magnique Ducatus Lithuaniæ Senatus nomine" m. m., är dat. Reualiæ Septembris 89 och finnes bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

Digitized by Google

Sigismund ännu icke, såsom han lofvat, på egen bekostnad uppbyggt; äfven begärde de, att Johan med egen hand måtte qvittera de fordringar, han haft af Sigismund August, äfvensom anspråken på de vid Wenden tagne kanonerne. De öfriga klagomålen väckte dock säkerligen ännu större harm hos Johan. Polackarne besvärade sig nämligen öfver, att, sedan Sigismund blifvit konung, om landets seder och lagar okunnige utländingar börjat få alltför stort inflytande i Polen; härigenom nedsattes konungens eget värde samt försummades rikets väl. Vidare brukade konungens hofmän slösa; då de saknade penningar, kunde de likväl såsom konungens vänner och stundom äfven slägtingar förskaffa sig kredit, hvilket allt gaf anledning till mycket klander. — Ehuru dessa klagomål framfördes i höfliga ordalag, väckte de dock säkerligen Johans vrede. Också var det ingen hemlighet, att denna trädde ganska tydligt i dagen; så påstods det, troligen med öfverdrift, att Johan skulle hafva förklarat för polackarne, att de såsom Sigismunds undersåtar måste göra allt, hvad han befallde dem, äfvensom att de borde vara honom sjelf tacksamme derför, att han gifvit dem sin son till konung, — ord, som helt visst hade en dålig klang i polske adelsmäns öron [1]).

Till dessa obehagliga stridigheter kom nu en annan nyhet från Polen, som förmådde flertalet af de herrar, som följt Sigismund till Rewal, att genast återvända hem. Förhållandet mellan tartarerne och deras grannar, ryssarne och polackarne, vacklade mellan krig och fred. Kazi Ghirei, tartar-khan sedan 1588, ansåg sig böra rikta sitt folk medelst hvad Karamsin kallar dess enda industri, röfvartåg in på grannarnes områden. I början var han villrådig, hvarthän han skulle vända sig, och sändebud från honom, som uppehöllo sig i Sverige 1588, erbjödo å sin herres vägnar, att denne skulle med en här af tvåhundratusen man infalla i Ryssland, — något, som konung Johan ansåg högst önskvärdt [2]). Men då Kazi Ghirei såg Sigismunds svaga styrelse i Polen och derjemte tartarerne blifvit retade af polske kosaker samt ej kunde utfå sina fordringar af polska kronan, hvaröfver äfven nämnda sändebud klagat hos Johan, så be-

---

[1]) v. Mayer a. st. s. 190, 191. — G. Eckhardt t. Chr. Distelmeyer d. 2 Nov. 1589, — en vidlyftig berättelse om mötet i Rewal, som är ganska intressant, ehuru på några ställen bevisligen oriktig. Eckhardt var sjelf närvarande i Rewal och afgaf denna berättelse såsom en rapport till brandenburgska rådet och kanslern Distelmeyer. Bibliotekarien d:r C. G. Styffe, som afskrifvit originalet i Statsarkivet i Berlin, har tillåtit mig kopiera sin afskrift, hvarföre jag härmed aflägger min ödmjuka tacksägelse.

[2]) Riksreg. f. d. 14, 27 Nov. 1588.

Digitized by Google

slöt han att i stället helt oförmodadt kasta sig öfver Polen [1]). Ryssarne voro ej utan skuld härtill; tsar Feodor, som af tartarkhanen genom sändebud blifvit underrättad om hans afsigt att infalla i Polen, hade nämligen ej blott berömt honom derför, utan äfven uppmuntrat honom med skänker; dock sammandrog han tillika en här vid Okas stränder, för att afhålla tartarerne från Ryssland [2]).

Tartarernes infall i Polen var redan förut ryktesvis omtaladt, då slutligen den 2 September bestämd underrättelse derom anlände till Rewal. Såväl Sigismund som hans polske följeslagare förklarade sig då vilja återvända, men Johan förmådde snart den förre att stadna qvar, sägande, att rikskanslern Johan Zamoyski lätt kunde tillbakadrifva några tartariske ströfvare [3]). Polackarne instämde ej häri, såsom naturligt var, då öfverdrifna berättelser om tartarernes härjningar voro kringspridda; så påstods det, att fienden släpat med sig i fångenskap ej mindre än tvåhundratusen menniskor, och utom tartarernes infall tycktes äfven faror hota från Turkiet [4]). Till följe häraf begåfvo sig verkligen de allra fleste polackarne genast hem; blott biskopen i Przemysl, Albert Baranowski, som tillika var polsk vicekansler, hofmarskalken Stanislaus Przyemski samt några andre herrar af lägre rang qvarstadnade hos Sigismund. Öfver polackarnes, i hans tycke onödiga, hemresa blef konung Johan mycket förbittrad. Också utspriddes och troddes de mest öfverdrifna rykten om denna hans vrede, såsom att han skulle hafva låtit förfölja de hemresande polackarne och, då hans trupper upphunnit dem, tillfogat dem stor förlust [5]). Om äfven Johan låtit verkställa ett dylikt anfall, hade det varit lätt förklarligt, då, såsom ett ögonvitne berättar, polackarne under sitt återtåg uppförde sig värre än förut ryssarne gjort, mördade män och skändade qvinnor [6]). Men att Johan ej med afsigt skadade polackarne, är lika visst, som det är obestridligt, att under hela mötet en mycket fiendtlig stämning mellan svenskar och polackar var rådande. Orsaker härtill voro ej blott nationell och religiös motvilja samt polackarnes missnöje öfver Sigismunds numera kända afsigt att lemna deras rike, utan äfven den stora brist, hvil-

[1]) Messenius a. st. VII: 97. Piasecki a. st. s. 76.

[2]) Karamsin a. st. X: 144.

[3]) Fryxell: Berättelser, IV: 83 (5:te uppl.) Den vigtigaste källan (Heidenstein) har ej varit mig tillgänglig, hvarföre jag ej kunnat gifva närmare underrättelse.

[4]) G. Eckhardt t. Chr. Distelmeyer, ofv. anf. — Solikowski a. st. s. 214.

[5]) v. Mayer a. st. s. 191.

[6]) G. Eckhardt t. Chr. Distelmeyer; ofv. anf.

Digitized by Google

ken de svenske soldaterne ledo, — en brist, som tvang dem att, äfven emot egarnes vilja, bemäktiga sig lifsförnödenheter och dylikt. Då nu polackarne förforo på samma sätt, uppstodo helt naturligt strider, hvarföre äfven sedermera riksråden påstodo, att man nästan hvarje dag under mötet fann döde eller sårade soldater; Eckhardt berättade till och med, att femhundra personer omkommit i dylika strider [1]). Denna fiendtlighet förklarar svenskarnes farhogor, att, om Sigismund nu mot sina polske undersåtars vilja återvände till Sverige, desse skulle hämnas genom ett anfall på hans fädernesland.

Redan lång tid före mötet i Rewal ser man tecken, som utmärkte ett allmännare missnöje bland det svenska krigsfolket. Äfven under det af seger utmärkta året 1580 visade sig detta missnöje och föranledde då riksråden att föreslå fred och försoning med Ryssland, — förmoner, som nu kunde med heder och utan uppoffringar uppnås [2]). Detta råd följdes icke, hvarför äfven krigsfolkets motvilja fortfor och tillväxte, Sålunda klagade trupperna i Finland och Estland öfver, att de ej fingo tillbörlig hjelp af krigsfolk från Sverige, att duglige hästar saknades, att den ringa lön, som bestods, ej ordentligt utföll. Konungen uppmanades derföre att gifva dem, som utmärkte sig i kriget, ett, två eller tre gods i förläning; skedde ej detta, så fruktade man, "*att några skulle sätta sig afsides och intet låta bruka sig* [3]). Denna sinnesstämning låter lätt förklara sig, då man dels betänker den trötthet, som måste uppstå af ett tjugoårigt krig, dels ser, huru vårdslöst konungen sörjde för truppernas underhåll. Krigsfolket i vissa delar af riket, t. ex. Finland, hade sålunda år 1588 ej fått något underhåll på två och några kläder på tre år; andre knektar hade att fordra underhåll för fyra

---

[1]) Riksrådens försvar 1590. — G. Eckhardt: "So ist auch in vnd ausser der Stadt Reuel zwischen Polen vnd Schweden ein solch Mörden vnd Todttschlagen gewesen dass an allen theilen die Zeit vber, in die *(sic)* 500 zu Tode geblieben".

[2])Rådzslagh i Wadzstena . . . Anno 80 then 19 Februarij": . . "Hwadh krigzsakerne tillkomme, förnimmer man wäl, att thenn mhenige mann öffwer heele Rijkett såsom och Rytter och knechtter ähre af thenne lånngwarige feigde så ledzse och trötte, att the inthet annedt eftherstunde, än att thett måtte komme till någenn rolighet, efther the hafue och så ofthe warit ther med förtröstede, dherföre är wårt trogne rådh anseendes thenne Rijkzsens närwarende lägenhet, att Kong. Ma:tt igenum andre will lathe handle, dogh oförmärchtt, på fred medh Muskowijteren"... Rådslag under K. Johan III:s tid.

[3]) Ofv. anf. besvär af krigsfolket, adel och oadel, inom Lifland och Finland; odat. Bandet Eric Sparres Handlingar II.

Digitized by Google

år och fingo förmodligen vänta ännu längre på betalning, då de skulle erhålla denna af 1588 års uppbörd, hvilken, såsom förut är nämndt, i och för missväxten ej kunde fullständigt indrifvas [1]). Under sådana förhållanden var det naturligt, att krigsfolket med glädje och hopp motsåg ett möte, som var afsedt att bereda riket ett väl behöfligt lugn. Men sedan mötet i Rewal börjat, hörde man icke af några åtgärder, hvarigenom freden kunnat vinnas; tvärtom talade konungen sjelf med riksråden och krigsbefälet om att genast, oaktadt det ännu gällande stilleståndet, anfalla ryssarne. Både svenskar och polackar fruktade, att Sigismund skulle följa sin fader öfver till Sverige, hvaraf ett krig mellan de båda folken så lätt kunnat uppstå, — ett krig, som efter all sannolikhet skulle hafva kostat Sverige Estland. Vidare sågo de svenske soldaterne polackarne väl klädde och födde, under det att de sjelfve ledo brist på mat, kläder och penningar, samt slutligen kommo i sådan nöd, att månge af dem, för att kunna lifnära sig, måste pantsätta sina vapen i staden [2]). Allt detta framkallade helt naturligt hos krigsfolket oro och fruktan för framtiden, äfven om dessa känslor icke, såsom riksråden sedermera påstodo, gåfvo sig luft i "sorg, gråt och jämmer, som vankade der bland både unge och gamle". Säkert är, att krigsbefälet redan den 1 September genom sine utskickade, Erik Gabrielsson Oxenstjerna och Johan Sparre, lät fråga de då samlade riksråden, om det verkligen vore sannt, att Sigismund skulle begifva sig hem till Sverige; de bådo riksråden rädda allas välfärd, ty som krigsfolket var både fåtaligt och illa försedt, så fruktade det att öfvermannas af fienden. Riksråden skola härpå hafva svarat, att de hoppades det utspridda ryktet vara ogrundadt, men om så vore, skulle de med råd och böner söka förekomma en sådan olycka [3]).

De åtgärder, hvilka riksråden nu vidtogo, hafva blifvit särdeles strängt bedömda. Möjligt och till och med sannolikt är det visserligen, att riksråden stodo i hemlig förbindelse med krigsbefälet, äfvensom att detta senare handlade efter öfverenskommelse med rikets råd; men derföre torde man icke vara berättigad att påstå, att riksråden anstiftat den oro, som nu bemäktigat sig sinnena, isynnerhet som man ej kan neka, att krigsfolket verkligen egde giltiga anlednin-

---

[1]) Riksreg. f. d. 15 Jan., 13 Apr. 1588.

[2]) Riksrådens försvar 1590. — Frågor o. svar ang. mötet i Rewal, — bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) E. Sparres diarium om mötet i Rewal, infördt i början af hans Minnesbok.

Digitized by Google

gar till missnöje. Att *bevisa* någon brottslighet af riksråden är numera omöjligt, — blott en enda deras åtgärd kan såsom oloflig påpekas, nämligen förändringen af den till konung Sigismund den 3 September afgifna skriften —, men äfven af denna brist på bevis kan man ej draga bestämda slutsatser, då naturligtvis riksråden, om de verkligen varit brottsliga, gjort allt, för att undanrödja bevisen derför. — Det bekanta "rådslag", som till Sigismund öfverlemnades den 5 September, hade, såsom förut är nämndt, påtänkts och författats redan i Stockholm, ehuru man ej hann att der framlemna densamma [1]). I början var det nämligen riksrådens afsigt att vända sig till Johan sjelf dermed, på det man icke skulle synas klaga öfver honom för hans son, men då Johan erhållit kunskap om hvad som förehades, skickade han den 3 September bud med sekreteraren Olof Sverkersson, att han ej ville mottaga någon skrift eller rådslag af rådsherrarne. Desse voro nu så mycket vissare om Sigismunds hemfärd, som Johan sjelf samma dag yppat sina planer derom för Hans Wachtmeister och Arvid Henriksson. Trots Johans visade motvilja beslöto de derföre att gifva konungarne sin åsigt skriftligen tillkänna. Sjelfva påstodo de sedermera, att de alla från början varit härom eniga, så att äfven Clas Fleming skulle hafva bifallit detta förslag [2]). Detta är dock så mycket mindre sannolikt, som man hör tecken till osämja mellan Fleming och de öfriga riksråden omtalas så tidigt som i början af Augusti [3]). Visst är det, att han ej under-

---

[1]) Riksrådens försvar 1590. Det heter deri bland annat: "Så kann mann icke see, Hwarföre dette Råådslag ennkannerligen ähr blifuidt så illa optagidt och wttydt meere ähnn så månnge anndra tilförrenne, huilke wäll finnas haffwe lydt widh samma meningenn, kann och så mykett mindre tydas derhen. Att komme dermedh nägett buller tilwäge i Räfle, Aldenstund dett war sammanndragitt i Swerige för ähnn mann wiste, huadh i Liflanndh kunne förefalla, hade dett och ennkannerligenn waridt ärnedt der till, så hade dett iche blefuidt alle the Anndra vtan Råådz fördoltt, Såsom skedde så wäll medh dette såsom alle Anndre Rådslag"...

[2]) Riksrådens försvar 1590. E. Sparres Minnesbok; diariet f. d. 3 o. 5 Sept. 1589.

[3]) I det ofv. anförda brefvet fr. H. Bjelke t. T. Bjelke, dat. d. 27 Aug. 1589, som var svar på ett bref af d. 9 i samma månad, heter det: "Thet och wor flämingh så syndrer sigh ifrå de andre sine medbröder, thet er hans gamle wahne, och kan lichuell med tiden bliffue kändh aff öffuerheten, hwad hans dygd ähr, kan och gå öffuer honom sielff wth, Och hade andre så welleth stälth sigh emoth honom, så hade han länge seden warith om inthet, Men ner huar gör som han will, så gör han som han er till, och finnes dågh fasth ringe betenckende hos honum"...

Digitized by Google

skref det uppsatta rådslaget; Erik Sparre berättar, att då Christer Oxenstjerna, Erik Lejonhufvud och några andre herrar lemnade honom detta till underskrift, "snackade han hit och dit och sade en liknelse om en bonde", men slutade med att förklara sig skola underskrifva, om några få ord ändrades [1]. Men detta skedde icke, såsom det ännu förvarade originalet utvisar.

De märkvärdiga skrifter, som af riksråden och de närvarande af adeln öfverlemnades till konung Sigismund den 5 September, äro både helt och hållet tryckta och derjemte till sitt innehåll anförda i allmänt spridda verk, hvarföre vi här blott vilja göra några få anmärkningar om desamma [2]. I det egentliga rådslaget redogöres för Sveriges inre tillstånd, dess lidanden af långvariga krig, hungersnöd och bristande hushållning o. s. v. Ehuru detta rådslag är förenadt i samma dokument med den böneskrift, som undertecknades af de närvarande bland adeln både inom och utom rådet, är det dock ej sannolikt, att krigsbefälet och adeln utom rådet hade kännedom om innehållet af detta rådslag; åtminstone står det så antecknadt i originalet före riksrådens och den öfrige adelns gemensamma skrift, äfvensom riksråden sedermera bedyrade, att denna teckning af Sveriges inre tillstånd endast blifvit sedd af "svurne rådspersoner" [3]. Här förekomma ej heller några ändringar och öfverskrifter i originalet såsom på flera ställen i den skrift, som var författad både i rådens och den öfrige adelns namn. I denna senare handling omtalas ryktet om Sigismunds hemresa, hvilket man dock ej velat tro, då det stridde mot de båda konungarnes "höga förstånd och uppriktighet." Vidare uppvisas de följder, som kunde uppstå af denna Sigismunds hemresa, — följder, som riket nu ej vore istånd att bära —, äfvensom att, då regenter i äldre och nyare tider afsagt sig styrelsen, detta skett öppet och offentligt, hvilket också var det enda, som öfverensstämde med sann kunglig höghet. Vände Sigismund nu till-

[1]) E. Sparres Minnesbok; diar. f. d. 5 Sept.

[2]) Jfr Messenius a. st. VII: 96, Fryxell a. st. IV: 84—88, Geijer a. st. II: 283—286; Werwing, a. st. bil. C. s. 15—32. Detta aftryck är dock högst opålitligt både till text och underskrifter. Bland dessa senare är till och med ett och annat alldeles vanställdt, t. ex. Anders Bast f. Anders Boije. Namnens antal är ej heller riktigt, ty i sjelfva originalet finnas blott 55, ehuru visserligen i två kopior dessutom 7 knekthöfvidsmäns namn äfven äro upptagna. — Originalet jemte deröfver af framl. amanuensen V. Ekblom skrifna anmärkningar, hvilka jag begagnat vid min framställning, finnes bl. Acta ang. den mellan K. Joh. o. H. Karl uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) Riksrådens försvar 1590.

Digitized by Google

baka, hade man deraf att frukta både för konungen och folket evig skada, spott och förderf. — Kraftord sparades således icke, och likväl har denna skrift haft flera sådana än dem, som nu synas i bilagorna till Werwings Historia. Uti sjelfva originalet äro nämligen flera ställen omsorgsfullt öfverstrukna och andra uttryck inskrifna mellan raderna, men uti tvänne samtida afskrifter, som äfven kommit till vår tid, finnes den ursprungliga texten återgifven [1]). Gjordes nu dessa förändringar förrän skriften undertecknades, eller äro de en af riksråden sedermera verkställd förfalskning? Det senare är mest sannolikt, ty i de afskrifter, som tagits förrän handlingen förändrades, finnas äfven underskrifterna, och ändringarna äro gjorda med en annan hand än texten. Då man känner dessa förhållanden, förstår man visserligen, huru det från konungens och hans vänners sida kunde vara fråga om ett i domkyrkan i Rewal "villsamt hopsatt" bref, men ej huru riksråden sedermera kunde "sannfärdigen vitna", att de ej hade sig något sådant bekant [2]). I sitt och de öfriga riksrådens försvar 1590 visade äfven Erik Sparre, att det var något underligt med denna sak, ty sedan han omtalat de vigtiga följder, som uppstått af uttrycken "stänga riket" m. m., hvilka isynnerhet hertig Carl illa upptagit och tydt såsom riktade mot sig, säger han, att äfven *om* riksråden användt dessa ord, hvilket det dock ej var möjligt att med sanning bevisa, så hade det skett i afsigt att varna för hvad som möjligen kunde komma att ske, men för öfrigt var riksrådens förstånd ej så stort, att de kunde förutsäga, hvarifrån den hotande olyckan och faran skulle komma [3]). De anförda orden blefvo emellertid af stor vigt; för deras skuld, heter det i riksrådens

[1]) Så hette det i orig. om kon. Johan, icke att han var "ledse, förtreten och otolig" (Werw. bil. s. 26), utan "ledse och förtreten, *dertillmed fast underlig och selsind*", hvilka sista ord fullkomligt utplånades i det framlemnade exemplaret. Vidare är uti detta borttaget ett uttryck om ärkehertig Maximilian (Werw. s. 27), att man skulle hafva gjort sig "wäner af den orätfärdige Mammon", men den vigtigaste ändringen är gjord på det äfven af Geijer (II: 285) anförda stället, der det öfverskrifna lyder, att om konungarne nu återvände till Sverige, kunde "*någen oroo* (ej *oråd*, såsom Werwing och Geijer hafva det) *i Rijked begynnes*"; här hette det ursprungligen: "*att the samptligen töre tage sigh något före och stengie rijket för oss alle*". — märkvärdiga ord, som under den följande tiden ofta omtalas.

[2]) E. G. S. (Erik Gustafsson Stenbock) till M. Grip den 24 Okt. 1589. — bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m. Konungen hade frågat Erik Gustafsson om ett dylikt bref — Riksrådens bekanta förskrifning af den 22 Nov. 1589.

[3]) Riksrådens försvar 1590.

Digitized by Google

anförda försvar, blefvo de utropade, som om de skulle hafva sagt mången ärlig man förnär, och Johan tolkade dem med synbart nöje i den anklagelseskrift, hvilken han framlemnade vid riksdagen 1590 [1]).

Riksrådens och adelns inlemnade betänkanden ådrogo sig genast synnerlig uppmärksamhet och framkallade, såsom vi snart få se, ett svar från konung Johan, som innehöll ganska allvarliga hotelser; deremot omtalade hertig Carl dem sedermera utan någon större förbittring [2]). Ännu mindre visar sig någon sådan i berättelserna om Sigismunds svar vid det tillfälle, då böneskriften till honom öfverlemnades. Enligt dessa lofvade han nämligen att, Sveriges rike till gagn och godo, i läglig tid med sin fader draga, försorg om de vigtiga angelägenheter, som afhandlades i den inlemnade suppliken. Hvad ryktet om Sigismunds hemresa från Polen anginge, så medgåfve ju riksråden sjelfva, att han derstädes haft ett tungt och mödosamt regemente samt yttrade deröfver ett tillbörligt medlidande. Sigismund fann sin styrelse derstädes hafva varit "förtretlig och tröttsam, så att för sin person ville han fast hellre umbära den äran och vara tillfreds med mindre än att dragas med sådant oändligt och svårt bekymmer"; dock var det ej hans afsigt att för alltid lemna Polen, utan skulle han återvända dit följande år vid första öppet vatten. Till slut lofvade han dock att ytterligare öfverlägga med sin fader om denna sak, på det att denne måtte "tillstädja" honom att genast återvända till Polen. — Riksråden å sin sida förklarade, att Sigismund möjligen kunnat resa till Sverige öfver vintern utan olägenhet, om han förr uppenbarat denna sin afsigt och handlat derefter; nu deremot hade man att frukta, att polackarne, om Sigismund så plötsligt begåfve sig till Sverige, skulle skaffa sig en annan konung, förrän han hunne att återvända till deras rike [3]).

Oron i sinnena fortfor emellertid. En afdelning krigsfolk hade fått befallning att aftåga till Narwa, men i stället infunno sig såväl dess öfverste, — hans namn nämnes icke —, som några af

---

[1]) Werwing, Bil. s. 69.

[2]) A. st. s. 72—81.

[3]) Om Sigismunds svar finnas två berättelser bland Acta ang. den... uppvuxna tvistighet m. m. De äro visserligen icke af alldeles samma innehåll, men strida ej heller mot hvarandra, hvarföre i texten bådas innehåll blifvit sammanfördt. — E. Sparre säger i sin Minnesbok helt kort härom, att konungen svarade, det han ej hade någon sådan resa i sinnet. Sedan lät han d. 9 Sept. Gustaf Brahe uppläsa ett skriftligt svar om samma sak, men hvad detta innehöll omtalas ej.

Digitized by Google

soldaterne i Carl Henriksson Horns hus för att förklara, att de icke skulle efterkomma befallningen, om ej Sigismunds skadliga hemresa blefve inställd. De vanliga klagomålen öfver bristande sold hördes äfven; isynnerhet var sekreteraren Olof Sverkersson öfverlupen af soldater, som fordrade betalning. Först efter många förmaningar af riksråden, påstodo sedermera dessa, lyckades man få folket att aftåga [1]). — Det mål, hvilket riksråden och krigsbefälet åsyftade vid framlemnandet af de förut omtalade böneskrifterna, var emellertid förfeladt. Den unge konungen hänsköt nämligen saken helt och hållet till sin fader; denne åter dröjde icke med att låta riksråden förnimma sitt misshag öfver det steg, de tagit. Samtidigt med att Sigismund gaf sitt svar, således mellan den 5 och den 9 September, kom Olof Sverkersson till riksråden och lät dem veta, att konung Johan hade fått kunskap om deras besök hos Sigismund och hvad som der blifvit förhandladt. Från dylika förmaningar till konungen af Polen skulle de afhålla sig, ty Johan hade gemensamt med sin son fattat ett beslut; detta skulle nu fullbordas, och intet annat. Kunde också riksråden öfvertala konungen af Polen, så ämnade Johan likväl icke tillstädja honom att begifva sig bort, utan ville qvarhålla honom mot hans vilja. Men om Sigismund, oaktadt allt detta, nu droge till Polen igen, så skulle Johan, så länge han lefde, förfölja riksråden derför. Äfven om de misslyckades i sina försök, skulle de ändock hafva otack, emedan de velat göra något sådant, hvilket dock möjligen framdeles kunde blifva dem förlåtet, om konungen nu finge sin son med helsan åter till Sverige. Komme riksråden till Johan sjelf i detta ärende, skulle de blifva honom så välkomna, som om de ville sticka en knif eller dart i hans kropp, och erhålla ett sådant svar, att de väl kunde förlora lusten att återvända [2]). — Några dagar derefter talade åtskilliga af riksråden med konungen om samma sak; då han förnam, att de ville

[1]) E. Sparres Minnesbok: diariet för d. 8 Sept. — Riksrådens försvar 1590.

[2]) Detta Johans svar finnes i två exemplar bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistigheten m. m. Att det verkligen afgafs nu, bevisas deraf, att det följer omedelbart efter Sig:s ofv. anf. svar och börjar med orden: "I midler tid att detta blef såsom förbemelt ehr suarat af Kongen i Påland, sende K. M. af Swerige Olof Sverkilsson" m. m. Vi nämna detta, emedan enl. prof. Fryxell (IV: 88) ett annat svar gafs vid detta tillfälle, men detta var i sjelfva verket svar på riksrådens skrift af d. 15 Sept., såsom jag snart skall visa.

Digitized by Google

afråda Sigismunds hemresa, öfverföll han dem med skarpa ord och utviste dem slutligen [1].

Riksråden voro emellertid villrådiga om, hvad som borde göras. Ett bref till hertig Carl uppsattes af dem den 12 September, i hvilket de omtalade Sigismunds plan att hemresa och bådo hertigen att gifva konungarne ett godt råd, men då man besinnade, att Johan med anledning af detta bref kunde fatta misstankar, beslöt man att ej afsända detsamma [2]. I stället öfverenskommo riksråden att författa och till Johan sjelf öfverlemna en framställning af de skäl, som tycktes dem tala mot Sigismunds hemfärd. Äfven denna skrift blef Clas Fleming anmodad att underskrifva, men undskyllde sig äfven nu med en förklaring, att han redan sagt konungen sin mening vida grundligare och allvarligare, än hvad skriften innehöll; åtminstone påstod Erik Sparre sedermera detta [3]. — Den 12 September uppsattes emellertid den omtalade skrifvelsen, men framlemnades ej förr än den 15, ty de afskrifter, som ännu finnas, bära detta datum [4]. Riksråden började sin skrift med en förklaring, att då det ej tillläts dem att muntligen öfverlägga med konungen, de nu i stället ville skriftligen framlägga sine tankar, ty genom sin trohetsed till båda konungarne voro de dertill skyldige; de hoppades, att konung Johan ej skulle derför visa dem någon oförtjent vrede. Hvad Sigismunds hemresa angick, så borde han väl betänka sig, — af hvilka skäl insåge Johan sjelf, blott icke "hans höga förstånd blifvit af öfvermåttan stor faderlig kärlek undertryckt". Ville Sigismund nödvändigt öfvergifva regeringen i Polen, så syntes det riksråden, som om det borde ske med goda och fogliga medel, hvarigenom man kunde försäkra sig om, att hans efterträdare icke allenast icke blefve fiendtlig mot Sverige, utan äfven detta rike till bistånd och hjelp. Om Sigismund nu återvände till Polen och stadnade någon tid derstädes, hunne emellertid Sveriges ständer sammanträda och begära, att Si-

---

[1]) Riksrådens försvar 1590.

[2]) Concept t. riksrådens bref, i bandet Erik Sparres Handlingar II. — Frågor och svar ang. mötet i Rewal, bl. Acta ang. den . . . uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) E. Sparres Minnesbok; diariet f. d. 12 Sept.

[4]) Riksrådens försvar 1590. — E. Sparres Minnesbok. — Skrifvelsen är undertecknad af Erik Gustafsson Stenbock, Clas Åkesson Tott, Maurits Sture, Gustaf Baner, Erik Sparre, Sten Baner, Christer Gabrielsson Oxenstjerna, Ture Bjelke, Maurits Grip, Erik Abrahamsson Lejonhufvud. Då endast Messenius (VII: 96) något vidlyftigare omtalar denna skrift, har jag ansett mig böra fullständigt redogöra för densammas innehåll.

Digitized by Google

gismund måtte återvända till sitt arfrike; såsom skäl härför kunde man anföra, att konung Johan nu började åldras och således behöfde hjelp, isynnerhet under en så besvärlig tid som denna. Sålunda kunde konungen af Polen återvända till Sverige med största beröm och fäderneslandet till nytta, men skulle hemresan nu genast försiggå, hade man att frukta många olägenheter. Dessa uppräknade riksråden uti trettioen punkter. Konung Johan borde nämligen betänka, att båda konungarne hade gifvit sina ord, bref och löften på, att Sigismund skulle vara konung i Polen; detta hade Johan tillkännagifvit medelst öppna kungörelser i Sverige och dessutom uti många samtal med polackar vid skilda tillfällen. Brötes dessa löften, skulle konungarne förlora sitt goda namn och rykte, deras namnkunnige segrar förgätas och alle svenskar drabbas af ett evigt förakt. Genom Sigismunds alltför hastiga hemresa blefve äfven Sveriges gränser förminskade; Estland, Ingermanland och Karelen med allt, som var gjordt till dessa landskaps försvar, skulle nämligen derigenom förloras och Finland komma i fara, hvarefter den nye berömlige titeln näppeligen kunde längre försvaras. Danmark och andra makter skulle måhända begagna tillfället att anfalla Sverige, under det att krigsfolket var utledset vid krig, fästningarna saknade mat, riket trycktes af stor skuld och dess invånare voro utarmade samt äfven för öfrigt ledo den bittraste nöd; häraf hade man att frukta uppror eller åtminstone ovilja. Drottningen af Polen skulle förlora sin egendom, likasom Sigismund och prinsessan Anna säkerligen finge mista hvad de i Polen besutto; alla Sigismunds fordringsegare derstädes skulle komma öfver till Sverige och fordra betalning. Konung Johan borde ej göra kungliga ord och löften misstänkta, isynnerhet som han förut lofvat att ej lemna Estland i fiendehänder och svurit att endast göra hvad som lände riket till gagn och bästa; likaså hade han försäkrat, att detta mötet skulle komma att gagna icke blott Estland, utan äfven hela Sverige och alle dess inbyggare. Sigismund kunde ej från Sverige verka för, att någon vän till detta rike valdes till konung af Polen, utan blefve måhända ryske tsaren eller någon infödd polack dertill utsedd, Sveriges rike till föga båtnad. Utom alla dessa skäl hade riksråden äfven många andra att anföra, men gjorde det ej, på det att skrifvelsen icke måtte blifva för lång, isynnerhet som konungen i alla fall med sitt eget höga förstånd fattade sakens vigt. — Detta hade nu riksråden skrifvit af trogen, rätträdig välmening. Komme konungen på de tankarne, att riksråden ogerna skulle se konung Sigismunds närvaro i Sverige, så togo de den allvetande Guden till vitne, att detta ej var fallet; i

Digitized by Google

stället ville de hålla hans arfsrätt oförkränkt och derför offra lif och blod. Slutligen anhöllo de, att om någon af konungarne kände fördolda medel, hvarigenom Sigismunds hemresa kunde försiggå utan Sveriges skada, dessa då måtte uppenbaras, på det att riksråden sjelfva och andra rikets inbyggare derigenom måtte blifva lugnade. "Må Gud, den allsmäktige, som är den bäste rådgifvaren och har alla konungars hjertan i sin hand, värdigas ingifva eders majestäter sådana råd, som kunna lända honom till ära, eders majestäter till högt beröm och undersåtarne till bistånd, gagn och godo". Efter dessa slutord, men före sjelfva namnteckningarna, stod med stora bokstäfver skrifvet: Vincat Affectum Ratio.

Den handling, hvars innehåll vi anfört, var utan tvifvel väl uppsatt. Påståendet, att Johans och hans sons goda namn och rykte vore i fara, farhogorna för de förut under konungens regering vunna landskapen, Estland och Ingermanland, tviflet, om den nye titeln derefter med skäl kunde föras, — allt visade, att riksråden förstodo att vädja till konungens både goda och svaga sidor. Också svarade Johan den 16 September temligen fogligt. Han hade öfvervägt riksrådens skrift och lofvade att ej räkna denna dem till otrohet. Men då Sigismund afrest till Polen både mot sin och sin faders vilja och der alltsedan haft hårda och ringa vilkor, föga annat än som i en babylonisk fångenskap, så att hans regering varit likare hertigens af Venedig än något konungavälde, så tackade konung Johan Gud, som nu fogat dem tillhopa igen, och ville fördenskull icke mera släppa sin son från sig, utan återföra honom hem till Sverige. Detta var emot riksrådens betänkande, men konungen hade ofta funnit, att hvad han gjort mot deras råd lyckats honom väl; dessutom var han i höghet och myndighet satt öfver riksråden, begåfvad med högre förstånd och öfverträffade äfven de flesta bland dem i ålder. Med Polen skulle riket ej få någon fejd, ej heller skulle det, som konungen tagit från ryssen, gå förloradt. Men de medel, som voro tjenliga härtill, ville konungen ej uppenbara förrän om en månad eller kanske om tre eller fyra; blott några få personer hade kännedom derom. Då riksråden framdeles fingo veta det, skulle de berömma konungen för hvad han gjort; derför borde de nu, om de gerna såge den unge konungens välfärd, icke göra så häftigt motstånd. Slutligen förklarade Johan, att det ej var hans afsigt att skilja Sigismund från polska kronan, utan att han skulle få återvända till Polen följande året och derstädes förblifva konung, såsom han förut varit. De sekreterare, som framburo detta svar, förbjödo äfven riksråden att vidare råda något i denna sak; åtlydde de denna befall-

Digitized by Google

ning, skulle de ej drabbas af någon onåd, för hvad som skett. Att denna sista uppgift härstammar från riksråden sjelfva, äfvensom att de försäkrade sig hafva troget åtlydt den gifna tillsägelsen, behöfva vi knappt nämna [1]).

Hvilka voro nu konung Johans hemliga "medel", genom hvilka alla olägenheterna af Sigismunds plötsliga hemresa skulle kunna förebyggas? Man har, och ej utan sannolikhet, gissat på ett giftermål mellan ärkehertig Ernst och svenska prinsessan Anna, hvarjemte Sigismund skulle till den förre afstå sin polska krona. För det österrikiska huset hade detta blifvit en fortsättning på dess gamla politik att genom giftermål förvärfva sig länder, och Johan å sin sida måste känna sig smickrad af en förbindelse med kristenhetens mest högtuppsatta furstefamilj. Tanken på en dylik förbindelse var ej heller ny. Redan då det var fråga om konung Eriks giftermål, föreslogo riksråden, att han skulle börja underhandlingar om en af kejsar Maximilians systrar, emedan bland alla unga furstinnor dessa i rang stodo konungen sjelf närmast [2]). För konung Johan, som satte så högt värde på yttre värdighet och glans, hade tanken på en förbindelse mellan husen Habsburg och Vasa något särdeles lockande. Man ser detta så tidigt som 1572, då hans sändebud till Polen fingo i befallning att, om något tillfälle erbjöde sig, med de kejserliga sändebuden förbereda ett giftermål mellan någon medlem af kejsarhuset och den nu sexårige Sigismund eller den fyraåriga

---

[1]) E. Sparres Minnesbok; diariet f. den 16 Sept. Riksrådens försvar 1590. — Om Johans svar finnas två berättelser; den ena med öfverskriften: "På alla thessa höguichtige punchter och artikler, som *(äro)* vdj denna forskreffne Swplicationn till högbe:te Kong. Ma:tt, som wthi vnderdånighedt förmällt åhr, Thå gaff hans högbe:te K. M. thöm så for suar"; på den andra, som anföres af Fryxell (IV: 88), finnes antecknadt: "dette loot högstbe:te K. M. suare igenom Nicolaus Rask" m. m. Den senare handlingen, som är vidlyftigare, ehuru ej afslutad, hafva vi hufvudsakligen följt. Då hon börjar med orden: "K. M. hafuer hördt och öfverwegatt (the) orsaker, *wid pass en 30*" o. s. v., så måste hon vara framkallad af riksrådens skrifvelse af d. 15 Sept., ej af suppliken d. 5, såsom Fryxell a. st. säger. I kanten af denna handling finnas följande ord, hvilka äfven Geijer syftar på, skrifna med annan hand och utan sammanhang med det öfriga svaret: "han vnner och hans K. M. sielff icke myked gått, hans K. M. will för den skull endeligen haffwe den Reisen fram och drage till Swerige igen och ware och bliffue absolute konung, så her efter som hertill, war och ded icke skulle ware, så wille och begge deres M:r bliffue deden, och seden måtte de wälie sig en konung, huar de wille". — Båda berättelserna bl. Acta ang. den . . . uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) Rådsl. d. 11 Jan. 1565. Bl. Rådslag i K. Erik XIV:s tid.

Digitized by Google

Anna [1]). Om någon sådan underhandling redan då började, är ej bekant, men att Johan icke glömde planen ser man af hans öfverenskommelse med Ant. Possevinus, som åtog sig att vid kejserliga hofvet arbeta för det tilltänkta giftermålet; derför sändes äfven med honom porträtter af Sigismund och Anna, och det påstås, att han verkligen skall hafva förmått kejsar Rudolf att lofva en kejserlig prinsessa åt den förre [2]). Johans förändrade ställning till katolicismen qväfde visserligen för en tid dessa planer, men 1587 hör man dem åter omtalas, nu å österrikiska partiets i Polen sida, hvilket hoppades att genom ett giftermål mellan ärkehertig Maximilian och prinsessan Anna förena de stridiga intressena [3]). Den följande tidens fiendtligheter, Maximilians tillfångatagande och Johans frieri för sin son på annat håll bragte dock saken tills vidare i glömska. På hertiginnans af Meklenburg förslag hade nämligen Sigismund blifvit förlofvad med prinsessan Christina af Holstein och tycktes äfven hafva fattat verklig böjelse för henne, men då dels drottning Anna af Polen och det katolska presterskapet derstädes motverkade detta giftermål, dels hertiginnan sjelf sedermera afrådde förbindelsen, blef förlofningen uppslagen; Erik Sparre var den, som framförde hertiginnans för Christina föga smickrande berättelser, hvaraf man lätt kan förklara det hat, hvilket den senare såsom hertig Carls gemål sedermera visade honom [4]). Att emellertid äfven det österrikiska huset kort efter Sigismunds ankomst till Polen ville förbinda sig med honom genom ett giftermål, är bevisligt, men förhållandet till den holsteinska prinsessan undanträngde tills vidare denna plan [5]). — Det har väl blifvit sagdt, att frågan om ärkehertig Ernsts förmälning med Anna och Sigismunds i sammanhang dermed stående tronafsägelse till förmon för ärkehertigen varit föremål för hemliga bud mellan Johan och hans son redan *före* mötet i Rewal, men härför hafva vi inga bevis [6]). Men sannolikt är det, att denna sak nu under sjelfva mötet afhandlades mellan konungarne. Åtminstone hade Görgen Eckhardt omedelbart efter mötet någon aning om Sigismunds

[1]) Jfr utdraget ur sändebudens instruktion i afd. I af denna afhandling, sid. 53.

[2]) Theiner a. st. I: 499, 501.

[3]) Jfr afd. I: 100.

[4]) Joh. t. prins. Anna d. 13 Febr. 1588; Joh. t. Sig. d. 3 Mars s. å. Riksreg.

[5]) v. Mayer a. st. s. 178.

[6]) Jfr Werwing af st. I: 81. v. Dalin a. st. III: 2, 200.

Digitized by Google

tronafsägelse [1]). Att denne plan sedermera hystes både af Sigismund och österrikiska huset, är alldeles obestridligt, ty de vilkor, mot hvilka Sigismund lofvade att afsäga sig kronan, äro nyligen offentliggjorda [2]). — Af dessa underhandlingar blef, såsom bekant är, Sigismunds förmälning med österrikiska prinsessan Anna den enda, men för Polens historia under den följande tiden ganska vigtiga följden [3]).

I sammanhang med Sigismunds tronafsägelse till förmon för ärkehertig Ernst står en annan fråga, som är höljd af ännu djupare mörker, nämligen den om Johans planer med Estland. Det är förut visadt, att Erik Sparre och Erik Brahe, i enlighet med Johans hemliga befallning, gifvit polackarne "en lös förtröstning" om nämnde landskap, — en åtgärd, hvilken konungen dock ogillade redan i Kalmar, förrän han skildes från sin son [4]). Icke desto mindre synes han senare hafva ursägtat sändebudens uppförande vid valriksdagen; åtminstone hör man honom ej under den tid, som följde näst efter Sigismunds afresa, yttra något allvarligt missnöje deröfver [5]). — Om det redan nu i Rewal var konung Johans plan att förmäla ärkehertig Ernst med Anna och derjemte låta Sigismund till den förre afträda sin polska krona, kunde han svårligen undgå att inse de hinder, som skulle uppstå mot denna plans fullbordan. Polackarne voro nämligen rädde om sin valrätt och hade derföre ej velat lyssna till det förslag, som förut blifvit dem förelagdt af det österrikiska sändebudet, hertig Vilhelm af Sabionetta, nämligen att ärkehertig Maximilian skulle blifva utsedd till koung af Polen, om Sigismund beslöte sig för att afsäga sig styrelsen öfver detta rike [6]). Till att undanrödja dylika betänkligheter, äfvensom för att i alla händelser försäkra sig om vänskap med Polen, hvarifrån Sigismund nu så plötsligt ville återvända, hade det tvifvelsutan varit ett ändamålsenligt medel, om konung Johan kunnat förmå sig att afstå Estland.

[1]) "Mir ist von vornhemen leuten getrauett worden, das der Konigk zu Polen vñ seins Herrn Vaters anleitung einen Reichstagk haltten, vnd einen andern an seiner stelle vorschlagen wird". G. Eckhardt d. 2 Nov. 1589; ofv. anf.

[2]) v. Mayer a. st. s. 461.

[3]) Jfr De Salvandy a. st. I: 131.

[4]) Afd. I: 95, 96. E. Sparres der anförda bref af d. 12 Sept. 1587 är tryckt i Handl. rör. Skand. Historia, VII: 64—67, hvilket jag förut förbisett; det är derstädes ställdt till P. Brahe och odateradt.

[5]) Cl. Totts, T. Bjelkes och St. Baners, äfven af Fryxell anförda, intyg om k. Johans samtal med E. Sparre d. 19 Juli och d. 4 Aug. 1589, — bl. Acta rör. den . . . uppvuxna tvistighet m. m.

[6]) v. Mayer a. st. s. 169.

Digitized by Google

Också hör man yttranden af honom i denna syftning, såsom då han 1590 föreställde Axel Lejonhufvud, att, om polackarne verkligen hade börjat krig till följe af Sigismunds förra året tilltänkta hemresa, *hade konungen haft Estland, som väl kunnat göra fred; han hade ändå, sedan såsom förut, förblifvit en mäktig konung i Sverige* [1]). Erik Sparre påstod äfven, att konung Johan efter sin hemkomst affordrade riksråden en förskrifning, i hvilken de, utom allt annat, skulle förbinda sig att ej motverka Estlands afträdande till Polen, om konungen derigenom kunde återfå sin son från detta rike, — en begäran, hvilken riksråden dock ej biföllo [2]). För öfrigt voro riksråden icke de ende, som tillskrefvo konungen sådana afsigter; om så varit, hade han ej behöft förneka dem för hären [3]). — Bestämdare yttrade sig konung Johan om att öfverlemna de nyvunna besittningarna i Ingermanland till Sigismund, således till Polen. Sändebuden till ryska gränsen, Axel Lejonhufvud och Clas Bjelke, som voro afsända för att underhandla om fred med ryssarne, fingo nämligen i uppdrag att svara dem, om de fordrade återfå Iwangorod, Jama och Koporie, att dessa slott redan blifvit bortgifna till Sigismund [4]). Dessutom förebrådde Johan riksråden 1590, att de genom sin försumlighet förorsakat, att de ingermanländska slotten fallit i fiendens händer, då de i stället bort till Sigismund öfverlemnas [5]). Måhända var det Johans afsigt att blott tills vidare upplåta fästningarna i Ingermanland till sin son, på det att denne måtte försvara dem åt honom med polackarnes tillhjelp, men att desse då

[1]) Afd. I: 101.

[2]) E. Sparres Minnesbok. Jfr det af Fryxell anf. convolutet "Expeditio Argonautica" bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) Joh. t. hären d. 1 Mars 1590, bl. sist anförda Acta.

[4]) "Til Commissarierne, huru de sigh förhålle skole" ...: "Szå låthe wij och eder här medh förstå, at wij hafue oplåtitt högb:te wår käre szon Jwangorådt, Jamangorådt och Coporie Befestningar medh thess tillydande land och lhän. Huarföre i och skole suare thet Rydze Sendebudet, om thet eliest kommer till handels och the fordre på för:ne Befästningar, at the nu komme een dagh försent, efter thet alrede är bortgifuit och moste the nu förthenskull thär om medh Högb:te Konung i Polen" (förhandla). Riksreg. för d. 28 Sept. 1589.

[5]) "Rationes irrationales et apertissimum Mendacium ... contra nonullos Consiliarios summa Inuidia compositæ, Actum Holmiæ Anno 1590" ... "Arces vero, quas diximus, cum serenissimo Poloniæ regi jamjam tradendæ essent, per summum scelus hosti prodiderunt", — bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m. Öfverskriften af H. Bjelke.

Digitized by Google

skulle hafva behållit dem såsom en ersättning för Estland, kan man taga för gifvet. — Ehuru, såsom vi sett, anledningar ej fattas för det antagandet, att Johan redan under mötet i Rewal haft för afsigt att förmäla ärkehertig Ernst och Anna, att låta Sigismund till den förre afstå sin polska krona och sjelf till honom öfverlemna hvad Sverige egde i Estland, är dock allt detta insvept i sådant mörker, att något bestämdt ej kan derom påstås.

Förhållandet mellan konung Johan å ena sidan och riksråden samt krigsfolket å den andra blef emellertid alltmera spändt. Riksråden hade, då de framlemnat sin sista skrift till konungen, fått löfte om, att hvad de gjort ej skulle räknas dem till förseelse, om nämligen de under den följande tiden höllo sig fullkomligt stilla. Efter sitt eget påstående efterkommo de denna befallning, och konungen sjelf kunde ej förevita dem, att de numera på något sätt uppträdde offentligen mot Sigismunds hemresa, men i hemlighet, påstod han, gjorde de dels sjelfva, dels genom sina vänner och slägtingar, krigsfolket motvilligt, olydigt och tredskande [1]). Den, som i synnerhet skall hafva varit verksam för att uppreta folket, först i Rewal och sedan i Narwa, var Axel Lejonhufvud, och detta är äfven sannolikt, då man känner hans oroliga och våldsamma lynne, men för öfrigt måste det medgifvas, att krigsfolket hade anledningar nog till missnöje, utan att sådana behöfde gifvas dem af andra personer [2]). Konungen sjelf medgaf, att krigsfolket hade skäl till klagan, då han uti ett bref till ståthållaren i Stockholm, Hogenskild Bjelke, förklarade, att det nu visade sig, huru oklokt det var, att ej genast öfversända allt krigsfolket till Estland. Då hade riket helt visst nu haft fred, ty fienden hade blifvit mycket förskräckt för konungens ankomst, men då det spordes, att ej hela krigsmakten följde med, fick han straxt större mod. Här saknades nu både mat och penningar. Då konungen blifvit så alldeles lemnad utan hjelp, ville han vara ursägtad för Gud och menniskor, men de, som hade bort ordna och anskaffa allt, *skulle få stå till ansvar för riksens ständer* [3]). Det är första gången man hör talas om den följande

[1]) Riksrådens förvar 1590. Erik Sparres Minnesbok; diar. för d. 16 Sept. — Werwing a. st. Bil. s. 64.

[2]) "Articler emoth Greffue Axill" bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) "Och meden wij nu szå aldeles blifue förlåthne, Szå wele wij och, huar anners går än väl *(sic)*, ware vndskyllede för Gud och Menniskier, och the måge då stå Ricksens Ständer til suars. som här om hade bort att beställe." Riksreg. f. d. 13 Sept. 1589.

Digitized by Google

s. k. rättegången mot riksråden. — Adeln utom rådet och krigsbefälet beslöt emellertid att ännu en gång försöka, om konungarnes planer ej kunde förändras genom en böneskrift. En sådan uppsattes och öfverlemnades till både Johan och Sigismund den 23 September; till formen är hon mycket ödmjuk, men till innehållet så fullkomligt öfverensstämmande med de förut af riksråden inlemnade rådslagen, att man måste antaga, att några af riksråden, eller åtminstone Erik Sparre, biträdt vid författandet. Sålunda bedjas konungarne ej fatta något hat till dem, som öfverlemna denna böneskrift; de påminnas om sina förut gifna löften och om det hotande kriget med Polen, samt få äfven här veta, att "evig skada, spott och förderf" måste följa, om Sigismunds hemresa nu verkställdes [1]). Men äfven med denna böneskrift uträttades intet. Tvärtom påstodo riksråden sedermera, att konungen skulle öppet hafva förklarat, att om än krigsfolket på sina knän krupe så långt som till "öfversta möllan", skulle det dock ej hjelpa, och att han ville sända dem prester till deras kyrkogång, — här syftade han på den i kyrkan uppsatta böneskriften —, som skulle misshaga dem; ja Johan skall till och med hafva yttrat, att han ville taga sitt och sin sons hoffolk, hejdukar och båtsmän och låta dem döda alle, som voro mot Sigismunds hemresa [2]). Med dessa kraftuttryck, som åtminstone äro i Johans vanliga stil, öfverensstämma icke andra yttranden af honom, som synas bevisa, att han fruktade något våldsamt utbrott af det allmänna missnöjet. Sålunda lät han efter hemkomsten fråga riksråden, om det icke i Rewal varit fråga om att skilja Johan sjelf från styrelsen och fängsla honom samt sedermera sända Sigismund mot hans vilja tillbaka till Polen, hvilket riksråden naturligtvis på det högsta förnekade; vid ett annat tillfälle påstod konungen, att en del af krigsfolket hotat hindra konungarne från att gå ombord, äfvensom att, om detta ändtligen skulle ske, "de ville byta skepp och skutor med deras majestäter" [3]). — Var det nu så, att Johan hade eller trodde sig hafva anledningar att frukta öppet våld, så kan man lättare förstå, både hvarför han i Rewal vid flera tillfällen lofvade att ej räkna riksrådens åtgärder dem till last, och hvarför, dessa

[1]) Afskrifter af dessa suppliker, som äro dat. den 23 Sept. 1589, bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m. Suppliken till Johan är ej undertecknad; den till Sigismund åter är undertecknad af Erik Gabrielsson (Oxenstjerna), Johan Sparre och Christein Laueson (?).

[2]) Allt detta efter E. Sparres Minnesbok och Riksrådens försvar 1590.

[3]) Ofv. anf. Frågor och svar ang. mötet i Rewal. — Werwing a. st. Bil. s. 65.

Digitized by Google

löften till trots, riksråden efter sin hemkomst fingo röna så många prof på konungens onåd.

Ehuru hvad som vid denna tid tilldrog sig i Narwa ej kom att utöfva något inflytande på händelsernas gång, emedan konungarne ej fingo kunskap derom förrän de både hade fattat och utfört sina afgörande beslut, må det likväl med några ord omtalas såsom betecknande för andan bland krigsfolket, och isynnerhet emedan två af riksråden voro bevisligen invecklade deruti. — Vi hafva nämnt, att de soldater, som fått befallning att begifva sig till Narwa, först efter mycket besvär kunde förmås att den 8 September dit aftåga; två dagar derefter afreste äfven de svenske fredsunderhandlarne, Clas Bjelke och Axel Lejonhufvud, till samme stad. Här blefvo de vitnen till det allmänna missnöjet hos krigsfolket, hvilket hade uppstått dels af verklig nöd, dels af ryktet om Sigismunds hemresa; slutligen gick detta missnöje så långt, att soldaterne började öfverfalla sitt eget befäl. Johan påstod sedermera, att Axel Lejonhufvud tillställt allt detta; denne åter försäkrade högtidligt, att han efter förmåga arbetat på att bringa allt till lugn och stillhet. För detta ändamål samlades de närvarande af krigsbefälet och adeln till ett möte, der man beslöt att till Johan åter affärda en böneskrift. Axel Lejonhufvud sade sedermera, att denna hade blifvit författad dels af honom sjelf, dels af Clas Bjelke, ehuru den senare ej skref under brefvet, emedan han sjelf skulle framlemna det; den skrifvare, som efter det uppsatta conceptet skref brefvet, omtalar dock endast Axel Lejonhufvud såsom författare dertill [1]). Innehållet i denna skrifvelse är allmänt bekant och behöfver derför ej här upprepas [2]). — Det var på förhand öfverenskommet, att om Sigismund hade beslutit återvända till Polen, då Clas Bjelke anlände till Rewal, skulle brefvet ej framlemnas, och detta skedde ej heller. Under året 1590 fick Johan likväl kännedom derom, hvilket icke så litet bidrog att underhålla hans vrede mot riksråden, ehuru de bland dessa, som i främsta rummet voro utsatta för hans missnöje, ej på något sätt bidragit till brefvets författande.

Af de polske herrar, som följt Sigismund till Rewal, hade blott få qvarstadnat hos sin konung. Desse hade visserligen redan länge haft kännedom om Sigismunds plan att återvända till Sverige, men

[1]) A. Lejonhufvuds svar på åtskilliga artiklar (odat.); Erik Erikssons berättelse om gref Axels concept, — båda bland Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) Fryxell a. st. IV: 90.

Digitized by Google

först omkring den 10 September förklarade konung Johan dem öppet, att det var hans afsigt att hemtaga sin son. Detta hans beslut var så fast, att han icke en gång ville höra polackarnes invändningar; således begärde den polske vicekanslern Albert Baranowski flera gånger förgäfves företräde, ehuru han använde både riksråden och sekreterarne till att framföra denna anhållan. Då riksråden talade med konungen härom, förbjöd han dem både sjelf och genom sekreterarne att någonsin vidröra detta ämne [1]). — Emellertid anlände bref från Zamojsky, hvari denne uppmanade Sigismund att oförtöfvadt återvända till Polen; polackarne i Rewal yrkade med alla möjliga skäl detsamma. Också skall Sigismund hafva förklarat sig beredd att efterkomma deras önskningar, men han ville ej taga detta steg utan sin faders samtycke [2]). Slutligen förlorade polackarne tålamodet, afsände i förväg sin tross och besökte Johan den 24 September, för att af honom erhålla ett afgörande svar [3]). Detta ljöd sålunda, att Johan ville bestämdt hafva Sigismund hem med sig, hvarpå polackarne aflägsnade sig, såsom riksråden påstodo under hotelser, att svenskarne skulle få vedergälla denna skymf mot dem och deras land. Under de två följande dagarne förbereddes Sigismunds hemresa, i det att en del af hans kläder o. d. öfverfördes till flottan; att de svenske soldaterne voro härvid behjelplige, omtalas af riksråden såsom ett bevis för, att de icke ville med våld motsätta sig Sigismunds hemfärd [4]). Ehuru bestämdt Johan än afslagit deras sista begäran, fortforo likväl polackarne att söka återfå sin konung. De begåfvo sig nämligen till Sigismund för att nu för sista gången fråga, om han ville följa dem till Polen. Konungen svarade, att han ville *bedja* sin fader om att få återvända dit; derför borde polackarne vänta ännu en dag, i hvilken händelse han hoppades kunna gifva dem ett godt svar [5]).

---

[1]) Riksrådens försvar 1590.

[2]) Fryxell a. st. IV: 90. G. Eckhardt t. Chr. Distelmeyer; ofv. anf.

[3]) E. Sparres Minnesbok; diar. för d. 24 Sept. — Riksråden i Rewal t. Ax. Lejonhufvud o. Clas Bjelke d. 24 Sept.:.. "i dagh wele alle Påhler taga deras afskedh och draga heem igen meedh stoor sårgh, harm och hootande och förtahl. Hwad oss och Sweriges Rijke här utaf kan wara att befruchta, är noghsampt dess wärre för ögonn, endoch hanns K. M. säger sig wäl weta medhell och uthwägar alt thet onda och then store fahrligheet, som wij rädhes, att förekomma". Bandet E. Sparres Handlingar II.

[4]) Riksrådens försvar 1590. — v. Mayer a. st. s. 191.

[5]) Eckhardt t. Distelmeyer; ofv. anf. — Fryxell a. st. IV: 91.

Digitized by Google

Efter sin hemkomst försäkrade Johan, att Sigismunds återvändande till Polen varit fullkomligt frivilligt och endast framkalladt af tartarernes infall i detta rike; att riksråden till alla delar skulle instämma häruti var naturligt, då intrycket af krigsfolkets oroligheter, i hvilka äfven de misstänktes hafva varit delaktiga, derigenom kunde förmildras [1]). Härmed öfverensstämma dock icke de misstankar om planer hos krigsfolket att afsätta Johan och sända Sigismund till Polen mot hans vilja, hvilka Johan vid flera tillfällen uttalade. Äfven om krigsfolket icke ämnade gå så långt, och derför hafva vi inga bevis, måste man dock erkänna, att, om de vanliga uppgifterna äro grundade, det allmänna missnöjet gaf sig luft på ett sätt, som ej kan skiljas från myteri och uppror. Såsom det vanligen berättas, beslöt nämligen krigsfolket, att, såframt konungarne ej efterkomme dess önskningar, nedlägga sina fanor och med ed förbinda sig att aldrig strida för konung och fäderneslaud, — ett beslut, som äfven skall hafva blifvit verkställdt framför konung Johans egen bostad på slottet [2]). — Det är märkvärdigt, att en händelse af så stor vigt som denna, och i hvilken så många måste hafva varit delaktige, ej oftare och bestämdare omtalas i samtidiga handlingar. Visserligen kunde konungen å sin sida känna sig besvärad af att omtala sina truppers myteri, isynnerhet som hvar och en måste tro, att han låtit skrämma sig af detsamma, och riksråden samt deras vänner hade naturligtvis sina goda skäl att icke framställa händelserna i Rewal såsom särdeles farliga för konungamakten. Men det är likväl besynnerligt, att då så många andra och mindre bevisliga omständigheter framdrogos mot riksråden, detta öppna och inför så talrike utländingars ögon försiggångna uppror nästan alldeles förtiges. Ty, såvidt vi hafva funnit, lemnar blott Messenius. som dock skref trettiosju år efter mötet i Rewal och således lätt kan hafva tagit ett tomt rykte eller på sin höjd en af krigsfolket hyst afsigt för en verklig händelse, en fullständig och med de vanliga uppgifterna öf-

[1]) "Men så lather h. k. M:tt säije eder ther emoth igen, att huar h:te K. M:tt vdi Pålen icke sielff hade förandret sin meningh och för the tillfälle, som vdi Pålen då förewiste, welet drage tidt tilbake igen, Då skulle h:te K. M:tt wäll hafue haft sin käre son medh sig, ehuadh thet hade warit eder moth eller medh och eder alle till tråtz, som ther emoth säije eller råde torde". Ofv. anf. Artiklar mot gr. Axel Lejonhufvud. Jfr Werwing a. st. Bil. s. 66. — Riksråden sade i sitt försvar 1590, att "gud sielff omwendett, lijke som tilförenne i Calmare skedde".

[2]) Messenius a. st. VII: 97. *Alle* senare författare gifva *ordagrant* samma berättelse.

Digitized by Google

verensstämmande berättelse härom; Eckhardt vidrör väl äfven denna sak, men i förbindelse med flera uppenbara misstag, såsom att den förut omtalade skrifvelsen af den 23 September var utfärdad af riksråden, och att äfven de öppet uppsade konungen sin tjenst, hvarjemte man måste anmärka, att Eckhardt i sin berättelse icke nämner ett ord om det offentliga uppträde, vid hvilket krigsfolket skulle hafva nedlagt sina fanor [1]. Konung Johan sjelf påstod, att riksråden hade genom slägtingar och vänner upphetsat krigsfolket, så "att de hade *aktat* med flygande fanor komma för Rewals slottsport och der låta fanorna stående efter sig, gångande derifrån, och uppsäga all yttermera tjenst, troskap och manskap"; längre fram i samma handling säger konungen, att en del af krigsfolket hotade att hindra konungarne från att stiga ombord på fartygen [2]. Här talas således endast om krigsfolkets *afsigt*. Likaså försäkrade riksråden vid sin salighet, att de ej hört andra ord eller otrogna meningar, än att, om konungen nu belastade krigsfolket med ännu flere fiender, kunde det ej längre göra motstånd, utan måste då gå upp till slottet och göra knäfall, hvilket också hade skett, om ej riksråden genom krigsbefälet det med stor flit förhindrat [3]. Kunde nu riksråden påstå, att en händelse icke inträffat, om hvilken så många tusen vitnen kunnat intyga motsatsen? Detta är föga sannolikt, och således kan väl

---

[1] "Daselbst sie (die schwed. Reichsräthe) sich folgends tags beim Schwedischen Reichs-Cantzler zu sammen verfugett, vnd ein ernstes schreiben an die Ko. Ma:tt zu Schweden gethan mit der erclerung, weil ihr Rath nichtt mher geltten, vnd durch sein vnbilliches fürnhemen allerhand gefähr vnd weittleuftigkeitt erregtt werden woltt, Als woltten sie Ihme hiemitt ihren dinst aufgesagtt haben. — Die Schwedischen Hofleute vnd Fuessvolck haben sich auch dahin ercleretf, da die Ko. M:tt ihren Sohnn die Ko. M:tt zu Polen wider inss Reich Schweden nhemen würden, so woltten sie Ihren M:tt auch Eidtt vnd Pflichtt aufgesagtt habenn, dan sie kontten sich nichtt mitt iederman schlagen vnd reuffen, vrsach weil sie mit dem Muscowitter aller handt vnd mher dan gnugh zu schaffen" (*haben*). Eckhardt t. Distelmeyer; ofv. anf.

[2] Werwing a. st. Bil. s. 64, 65.

[3] "Menn schulle de nu lade sigh fleere fienuder på halsenn, Så wiste the nu jnnthet lenngre att kunne giöre motstånnd, Annen ord eller otrogenn mening hafue wij (så sannt oss gud hielpe) iche vtaff dem förnummitt. Och thett de i sinned hade, hade och fuller skeedt, hade iche wij igenom Adelenn och Krigzbefäledt dett med stoor flijtt förtagitt och talede och udtydde all tinng till dett beste, såsom och skedde denn tijdh, denn förste hopen skulle draga till Narfuenn" o. s. v. Krigsfolkets plan att göra knäfall för konungen omtalas något förut i samma handl. — Riksrådens försvar 1590.

Digitized by Google

detta bekanta uppträde, som skulle hafva gifvit händelserna under mötet i Rewal en så egendomlig färg, med skäl betviflas.

Om de svenske och de polske herrarne under mötet i Rewal stodo i någon hemlig förbindelse med hvarandra, kan numera ej afgöras, ehuru sannolikt detta är, då både svenskar och polackar vid detta tillfälle arbetade för samma mål, och dessutom flera af de svenska riksråden, t. ex. Erik Sparre, Gustaf Baner, Ture Bjelke, längre tider vistats i Polen och derunder förmodligen skaffat sig talrike vänner bland detta lands adel. Huru mycket konung Johan fruktade en sådan förbindelse mellan svenskar och polackar, ser man af en uppgift, att till och med då Johan sjelf befallt de svenska riksråden att underhandla med polackarne om en angelägenhet, medsände han äfven sine sekreterare, på det att desse skulle gifva akt på och sedermera till konungen inberätta hvad som förehades. Denna konungens misstro gjorde äfven, att frågan om Estland ej blef grundligare behandlad i Rewal; Erik Sparre hade verkligen beredt sig på att häfda Sveriges rätt till detta landskap, men då hvarken denna eller någon annan fråga af vigt blef föremål för underhandling mellan svenska riksråden och polackarne, kom hans för detta ändamål författade skrift icke att användas [1]). — Först nu, då de båda konungarne under intrycket af krigsfolkets missnöje beslöto att tills vidare uppskjuta Sigismunds återvändande till Sverige, öppnades en underhandling med polackarne, för att förmå dem att framdeles ej sätta sig emot Sigismunds hemresa. Denna underhandling anförtroddes dock icke något riksråd, utan åt Gustaf Brahe, hvilken väl också var den lämpligaste dertill, då han länge uppehållit sig i Polen och dessutom åtnjöt Sigismunds fulla förtroende. Följden af denna underhandling blef en skrift, hvari tio polske herrar med namn och sigill förbundo sig att arbeta derpå, att Sigismunds värdighet icke på något sätt måtte trädas för när i Polen, äfvensom att, om han framdeles ville återvända till Sverige och gjorde anmälan derom till Polens och Lithauens ständer, de då med största trohet och nit skulle befordra denna hans önskan [2]). Polackarne voro emellertid mycket

[1]) Allt detta eft. Riksrådeus försvar 1590. — E. Sparres på latin författade försvar för Sveriges besittning af Estland bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) Detta egendomliga dokument finnes i orig. bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m. Det är dat. d. 5 Okt. (n. st.). Slutet deraf lät sålunda: "Si quando autem aut Regni Sueciæ status, aut ipse Ser:mus Sueciæ Rex postularet, M:tem Regiam D:num nostrum clementissimum e regno nostro decedere idque ad Ordines Regni ac Mag. Duc. Lituaniæ M:tas Regia

Digitized by Google

glade öfver den vändning, sakernas gång nu tog. Sigismund sjelf meddelade dem, att han visserligen förut dröjt med att återvända till Polen, dels för att efterkomma sin faders önskningar, dels för att befordra fredsverket med Ryssland, men då han nu såg, att detta skulle draga ut på tiden, hade han åter öfverlagt med sin fader och beslutit, att inom fyra dagar begifva sig på väg till Riga; när polackarne fingo höra detta, säger Eckhardt, hoppade de af glädje och jublade. Det egentliga svaret gafs dock å Sigismunds vägnar af Erik Sparre, som i en latinsk oration framlade skälen för Sigismunds handlingssätt. Han bad dem visserligen "mildt och välvilligt" ursäkta Sigismunds af sonlig kärlek och tillgifvenhet förorsakade dröjsmål, men slutade med att uttrycka en förhoppning, som var ganska lik en förmaning, nämligen att polackarne allt framgent skulle behandla sin konung med all den "trohet, hörsamhet och vördnad", som var tillbörlig. — Polackarne svarade genom vicekanslern Albert Baranowski, som prisade Sigismunds sjelfuppoffring. Trots sjelfva naturen, som så nära förbundit föräldrar och barn, och ehuru vigtiga angelägenheter kallade honom till Sverige, hade Sigismund beslutit återvända till Polen. Detta skulle blifva den polska adeln en eggelse till att alltid visa sig värdig konungens välvilja och ej gifva honom skäl att ångra sitt beslut. Äfven för bibehållandet af vänskapen mellan svenska och polska folken ville kanslern och hans följeslagare verka. Slutligen anhöllo de polske herrarne, att dag måtte bestämmas för afresan, — måhända fruktade de, att Sigismund ännu en gång skulle ändra beslut [1]). — För allt sitt besvär att förmå Sigismund medfölja till Polen skall Baranowski sedermera hafva fått föga tack; isynnerhet påstås Johan Zamoyski hafva varit missnöjd öfver, att polska kronan ej nu blef ledig [2]). Detta förhindra-

---

retulerit, fideliter et omni diligentia ac opera nos esse curaturos, ut id M:ti Regiæ Ordinum uoluntate et assensu facere liceat. In quarum rerum fidem et testimonium præsentes manibus uostris subscripsimus et sigillis signauimus."

[1]) "Responsio M:tis R. Poloniæ, habita per D:num Ericum Sparre Procancellarium, cum Rex Pol. reditum in Poloniam publice contestaretur." — Baranowskis tal började med orden "Tota gens Polonica et Liuonica, summa animi subiectione et debita reuerentia" o. s. v. Båda talen bl. Acta ang. den... uppvuxna tvistighet m. m. Af det senare talet meddelar äfven Eckhardt en afskrift. — E. Sparre säger i sitt diarium, att han den 26 Sept. meddelade polackarne Sigismunds beslut, men båda de nämnda talen äro dat. d. 25 Sept.

[2]) Piasecki a. st. s. 78.

Digitized by Google

des nu, då Sigismund den 30 September skildes från sin bedröfvade fader och begaf sig på vägen till Polen [1]).

Från Rewal måste vi nu kasta en blick på Sverige, der styrelsen fördes af Hogenskild Bjelke. Hvilka befallningar denne erhöll från Johan i Rewal, och huru svårt han hade att efterkomma desamma, hafva vi redan omtalat. Hvad som nu ådrager sig uppmärksamhet är Hogenskild Bjelkes förhållande till hertig Carl. Uti den oenighet mellan denne och den högre adeln, som hade uppfyllt nästan alla de sistförflutna tio åren af Johans regering, hade Hogenskild Bjelke deltagit, ofta på ett för hertigen särdeles stötande sätt. Liturgien och Kalmare artiklar hade i honom haft en ifrig förfäktare, likasom han i allmänhet ställt sig mycket oförbehållsamt på konungens sida i striderne mellan denne och hertigen efter 1582, såsom naturligt var, då desse till en del hade uppkommit af Johans giftermål med Gunilla Bjelke [2]). Utom dessa politiska stridigheter mellan hertigen och herr Hogenskild, hade de äfven varit oense af ekonomiska skäl, isynnerhet under året 1588, då hertigen låtit bönderne i sitt hertigdöme bevilja tavernpenningar till de nyupprättade gästgifveriernas underhåll, men Hogenskild Bjelke ej tillät sine underhafvande att betala desamma, emedan de blifvit beviljade utan hans eget samtycke. Denna sak framkallade en temligen het brefvexling; Hogenskild Bjelke bad hertigen att ej sysselsätta sig så mycket med adelns landbönder, hvarpå den senare svarade med ännu allvarligare påminnelser [3]). De båda stridande försonades dock sedermera, åtminstone till det yttre, och under senare delen af 1588 och hela 1589, ser man inga tecken af deras förra oenighet. Detta är så mycket mindre underligt, som hertigen led af tunga husliga bekymmer, hvilka säkerligen till en stor del fyllde hans tankar. Sålunda förlorade han en liten dotter den 24 April och sedermera äfven sin gemål, Maria, den 29 Juli 1589; båda begrofvos den 17

---

[1]) E. Sparres Minnesbok; diar. f. d. 30 Sept. 1589.

[2]) Jfr afd. I af denna afhandl., s. 46, 59, 65, 68.

[3]) Jfr Fryxell a. st. IV: 67. Härom finnas flera bref bl. Acta ang. Ridderskapet och Adeln I. — H. Carl t. H. Bjelke: "J förmelle och i idre skrifwelsze om fromme framfarne Sweriges Konungars priuilegier, hwilke wij wäll lust hade till att see, och lathe them blifwe i sitt werde, Menn hwad gott J haffwe, thett må I först och frempst tacke Gud Alzmechtig, seden wår käre her fader (högloffig i åminnelsze), som halp ider och idre förälder sampt heele menige Swerigis Ständer wthaff fremmende mans ook och tyrannij, szå och h. K. M:tt käre, som ider seden än yttermere alt gott bewijst haffwer." H. Carls reg. f. d. 16 Maj 1588.

Digitized by Google

Augusti s. å. Under sådana förhållanden är det helt naturligt, att hertigen vid denna tid blott föga omtalas. — Vi hafva nämnt dessa omständigheter, emedan de i någon mon kunna belysa den bekanta uppgiften, att konung Johan mot slutet af sin vistelse i Rewal erhöll bref från Hogenskild Bjelke af innehåll, att hertig Carl begynt oroligheter, — ett bref, som skall hafva påskyndat konungens hemresa. Det är skäl att betrakta de upplysningar om denna sak, hvilka samtidiga vitnesbörd gifva. Den 22 Augusti skref Hogenskild Bjelke till riksråden, att hertigens folk ännu icke var färdigt att segla öfver till Rewal, men att för öfrigt intet hördes utom goda nyheter [1]). Hertigens krigsfolk hade således låtit vänta något på sig, men kort efter sedan nämnde bref var skrifvet, kom underrättelse från hertigens fältöfverste Anders Lindersson, att krigsfolket nu var färdigt att öfverskeppas; då hertigen sjelf saknade fartyg härtill, begärde han sådana af Hogenskild Bjelke, — en begäran, hvilken denne ej kunde uppfylla [2]). Huru litet han emellertid fruktade något uppror i Sverige, visade han genom att befalla ännu flera trupper att öfvergå till Estland; dylika försändningar pågingo äfven under September månad, så att konungen, som bekant är, mötte svenskt krigsfolk under sin hemresa till Sverige [3]). — Uti ett bref från Hogenskild Bjelke och Axel Bjelke till konungen, som är dateradt den 28 Augusti, finnes deremot ett uttryck, som tyckes visa, att nämnde herrar misstrodde hertig Carl. De sade sig nämligen anse, att knektarne från Uppland ej borde öfversändas till Rewal, emedan hertig Carl å sin sida ej tycktes vilja sända några trupper till Estland; för öfrigt hade de yttrat sig vidlyftigare om samma sak i ett annat

---

[1]) Hog. Bjelke till riksråden i Rewal (afskr.), d. 22 Aug. 1589: "Inge tiender äre här Någett synnerlige att schriffue om, vtan att Forleden Sundagh stoodh begraffningen i Strengnes medh Saligh Förstinnen aff Södermannelanndh och hennes lille dotters lijch, som affsomnede i vårcs, och är the Ryttere och Knecter aff Furstendömett eller adelens vapentjeneste ännu inthet färdugh till skipz, Doch munstredes Rytterne i Onsdags... Elliesth höris här inthet annatt vtann gode behagelige tijender". Acta ang. den... uppvuxna tvistighet m. m.

[2]) H. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug. 1589; ofv. anf.

[3]) H. Bjelke t. M. Gudmundsson d. 27 Aug. (H. o. A. Bjelkes registr. 1589); dens. t. P. Ribbing d. 29 Aug. s. år (Acta ang. den... uppvuxna tvistighet m. m.) m. fl. bref. — I fråga om H. Bjelkes bref har hittills Messenius utgjort enda källan: "Interea Rex Johannes Hogenschildi Bielche, sui in absentia vicarii nactus literas, quibus novæ Dux Carolus insimularetur factionis, initio brumæ, cum uxore, filio et filia Anna Senatorumque nonullis, quantocius in Sueciam renavigavit". A. st. VII: 97.

Digitized by Google

bref till konungen, som nu förmodligen är förloradt [1]). Nu kan man med skäl fråga, om detta bref är detsamma, som skulle hafva så häftigt uppskrämt Johan. Vi fästa oss ej vid, att det, om så vore, hade tillbragt öfver en månad på vägen mellan Stockholm och Reval, hvilket äfven för denna tid vore väl mycket för ett bref, som innehölle så riksvigtiga angelägenheter. Besynnerligare är det, att detta bref skrefs den 28 Augusti, således icke mera än sex dagar efter den tid, då Hogenskild Bjelke ansåg sig hafva endast "goda, behagliga tidender" att meddela, och dagen efter den, då han berättade, att hertigen begärt fartyg till sina truppers öfversändande; slutligen är det otvifvelaktigt, att Hogenskild Bjelke den 29 Augusti, således dagen *efter* det förut omtalade brefvets affärdande, skref till konungen, att allt var lugnt och stilla i riket, med undantag deraf, att något löst folk visat sig vid vägarne i Södermanland [2]). Då man vidare betänker, att de Upplandsknektar, hvilka Hogenskild Bjelke enligt brefvet af den 28 Augusti ämnade behålla i Sverige, endast utgjorde en enda fänika, och att äfven under den följande tiden förstärkningar öfversändes från Sverige till Estland, så har man svårt att tro, att Hogenskild Bjelke verkligen rustade sig att qväfva ett uppror af hertig Carl. En annan omständighet ingifver ännu större tvifvel på tillvaron af det vigtiga bref, som nu är i fråga. Om detta bref verkligen funnits till, måste det hafva varit ett förträffligt bevis för konungens under den följande tiden så ofta upprepade beskyllning, att riksråden arbetat på att åstadkomma ovänskap mellan konungen och hans broder. Men nu omtalas detta bref al-

[1]) På en lös lapp bl. Handlingar rörande de i Kon. Johan III:s tid anklagade och fängslade Rådsherrar finnes följande anteckning: "Wij äre vdi den mening, att hans F. N. icke achter denne gångh att sende någre knechter dith vdöffwer, hwarföre oss och synes desze rådeligere ware, på E. M:tts nåd:te behag, att thesse Vplendske knechter måtte blifue her quarre, efter som wij vdi wår vnderdånigste skrifwelse om orsakerne der till widere hafwe förmeenth". Dat. Stockholm d. 28 Aug. 1589. Enligt en anteckning på samma lapp, är detta ett utdrag af ett bref från Hogenskild Bjelke och Axel Bjelke t. kon. Johan.

[2]) H. Bjelke o. A. Bjelke t. Joh. d. 29 Aug. 1589: "Ty her äre icke mheere än tuå Fänicker knechter i heele Vplandh och Wesmannelandh, ther af en behöfues till dhett minste j denne befestningh på slåttedt och i staden, den andre vthe i landett, dher någett påkomme oförmodendes, dedh Gudh doch nådigt afwände, *Såsom och inthet än här til dagz (Gudh skee loff) är spordt*, vndentagendes någett lööst partij, som latidt förnimme sigh på skogen wedh allmänne wägerne j Södermannelandh, dhem wij wele befliite Oss om att lathe fånge"... H. o. A. Bjelkes reg. 1589.

Digitized by Google

drig hvarken af konung Johan eller hertig Carl, ehuru isynnerhet den förre med förkärlek fästade sig vid uttrycket "stänga riket" m. m. i rådets och adelns böneskrift af den 5 September och öppet förklarade, att den beskyllning för otrohet mot konungen, hvilken dessa ord inneburo, var riktad mot hertig Carl [1]). — Sammanfatta vi nu hvad sagdt är om Hogenskild Bjelkes bekanta bref, så blifver resultatet det, att samtidiga bestämda upplysningar derom fullkomligt saknas, då deremot flera omständigheter synas göra dess tillvaro tvifvelaktig, ehuru vi ej våga bestämdt påstå, att något sådant bref ej funnits till. — Farhogor för oroligheter af allmogen hör man deremot bestämdare uttalas [2]). Också var tillståndet i riket sådant, att dylika farhogor kunde förefalla grundade, isynnerhet för män, som ännu ej glömt allmogens uppror under Gustaf Vasas regering.

Konung Johan stadnade blott två dagar i Rewal, sedan hans son derifrån afrest. Detta ställe uppväckte nu hos honom sorgliga minnen; dessutom var han der omgifven af det missnöjda krigsfolket, hvars ställning nu ytterligare försämrades, sedan pesten börjat rasa i hären. Denne sjukdom hade förut under sommaren härjat på många ställen i Sverige, isynnerhet i Östergötland och Vestmanland; Hogenskild Bjelke insåg, att farsoten lätt kunde med krigsfolket öfverföras till Rewal, och försökte derför att afstänga de smittade orterna, men förgäfves, så att riksråden sedermera kunde påstå, att pesten i början af Oktober "alldeles fick öfverhanden" i Estland [3]). Utom pesten påskyndade äfven den sena årstiden Johans hemresa, så att han redan den 2 Oktober tidigt om morgonen gick ombord, dyster och med hämnden i hogen. Hvarken till krigsfolket, som ännu i sista ögonblicken klagade sin nöd för honom, eller till riksråden sade han ett ord, hvarföre äfven de senare klagade, att de "blifvit föraktade af en öfver hela kristenheten så berömd konung" [4]). — Riksråden Erik Gustafsson Stenbock, Clas Fleming, Maurits Sture,

[1]) Jfr Werwing a. st. Bil. s. 70, 71.

[2]) H. Bjelke t. riksråden i Rewal: "Ty skole krigzfolchett nu opfordres och gäste almogenn, Och sedenn inthet mere vtträtte, vtann fördriffue Almogenn ther de framdrage och ther med vännde om igänn, Så fructer man, att både almogen och krigsfolchett kunne tage sigh Någett före, som inthet stode sedann till att stille, Huilket gudh värdis affuende." Odat. afskrift bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) H. Bjelke t. T. Bjelke d. 27 Aug.; ofv. anf. — Bandet Erik Sparres Handlingar II.

[4]) Frågor o. svar ang. mötet i Rewal; ofv. anf. — Bandet E. Sparres Handl. II.

Digitized by Google

Sten Baner, Christer Gabrielsson Oxenstjerna och Erik Abrahamsson Lejonhufvud hade fått tillåtelse att genast återvända hem; Gustaf Baner, Clas Bjelke, Axel Lejonhufvud och Carl Henriksson Horn qvarstadnade i Estland. Att de öfriga riksråden, Erik Sparre, Ture Bjelke, Clas Åkesson Tott och Morits Grip, begåfvo sig från detta landskap utan konungens uttryckliga tillstånd, föranledde många förebråelser å dennes sida. De sökte försvara sig dermed, att de ej hade något att göra derstädes, hvarjemte alla förråd voro slut och pesten härjade; af dessa omständigheter hade riksråden blifvit förmådda att hemförlofva den svenska adeln och, sedan de bland krigsfolket utdelat de penningar, som funnos att tillgå, låta det dels aftåga till Narwa, dels intaga "borgläger" på landet kring Rewal. Först då detta blifvit så ordnadt, begåfvo de sjelfva sig hem [1]).

Konungamötet i Rewal 1589 medförde vigtiga följder. För de der närvarande främlingarne, polackar och andre, blottades derigenom Sveriges inre tillstånd; man hör dem förundra sig öfver de sällsamma tilldragelser, som der timade för deras ögon, och tillika beklaga, att detta möte någonsin kom att ega rum [2]). Äfven konung Sigismunds osjelfständighet i förhållande till polackarne framträdde nu i öppen dag. Vidare påstås det från flera håll, att Rysslands politik tog intryck af händelserna i Rewal. De råd angående freden med Ryssland, som gåfvos konungen af riksråden i Uppsala 1589, hade ej blifvit följda. På sommaren samma år skref visserligen konung Johan till tsar Feodor om fredsunderhandlingar, men detta bref, som dessutom var hållet i en alltför hotande ton, afsändes så sent, att fred omöjligen kunde hinna afslutas före vinterns inbrott [3]). Först den 10 September afreste de svenska sändebuden, Clas Bjelke och Axel Lejonhufvud, till Narwa, och ännu senare, den 28 i samma månad, utfärdades fullständiga instruktioner för dem, men då de erhållit dessa och således allt var färdigt för underhandlingens öppnande, hördes inga ryska sändebud af. Om orsakerna härtill voro konungen och riksråden oense. Den förre påstod, att ryssarne fattat mod deraf, att konungen ej medfört allt sitt krigsfolk; likaså hade det af riksråden utspridda ryktet om Sigismunds hemresa be-

---

[1]) Frågor o. svar ang. mötet i Rewal; ofv. anf. — Bandet E. Sparres Handlingar II.

[2]) "Vnd were besser gewesen, das dise zusammenkunftt beider Konige, Vaters vnd Sohns, nie geschehen where, dan es seindt wunderbare vnd seltzame handell, so itzo der Feder nicht zugetraun, furgelauffen". Eckhardt t. Distelmeyer; ofv. anf.

[3]) Riksrådens försvar 1590.

Digitized by Google

friat dem från deras förra fruktan, att Sverige och Polen skulle samverka mot Ryssland. Riksråden åter och deras vänner trodde, att ryktet om Sigismunds hemresa hade kommit till ryssarnes kännedom genom vojvoden af Vilna, Radziwil, som tillika skulle hafva rådt dem att icke sluta fred med Sverige. Detta må nu vara huru som helst, säkert är det, att ryssarne redan vid denna tid förstodo att skaffa sig hemliga underrättelser om sine fienders planer [1]). Att de sålunda fått kännedom om Sigismunds tillämnade hemresa och deraf blifvit förmådde att draga sig tillbaka från fredsunderhandlingen, påstås så allmänt, att man ej gerna kan betvifla detsamma [2]).

Hvad som gjort konungamötet i Rewal så vigtigt och minnesvärdt är, att de händelser, vi ofvan skildrat, kommo att medföra en fullkomlig brytning uti det förra förhållandet mellan konung Johan och svenska aristokratien. Denna brytning blef af stor vigt för Sveriges öden, emedan hon, som bekant är, medförde en försoning mellan konung Johan och hertig Carl, efter hvilken styrelsen i verkligheten öfvergick från konungen och hans råd till hertigen. — Ehuru konung Johans nu utbrytande hat visserligen hade kunnat vara framkalladt af riksrådens under lång tid visade slapphet och egennytta i rikets tjenst, såsom vi ofvan visat, ligger det dock nära till hands att antaga, att det i främsta rummet förorsakats af deras uppträdande i Rewal 1589 [3]). Huruvida riksrådens handlingar vid det senare tillfället

---

[1]) I riksark. förvaras ett bref från en viss H. v. Watzen t. G. Wilken, såsom det tyckes skrifvet *före* mötet i Rewal. Sedan rykten om detta deri omtalats, heter det: "Vnt obs jaso gescheh, das sie würdenn beij einanderkommenn, Wiel ich solches vonn stundenn an nach Pleschkow schreibenn vnt alle vollenkümliche kuntschafft zw wissenn duhn." Odat. och utan afsändningsort. Acta Historica. Joh. III. — Att ryssarne hade spejare i Lübeck, omtalas af Carl Horn i bref t. konungen d. 27 Maj 1590, — bl. samma Acta. Jfr. Karamsin a. st. X: 141. Dock nämner den senare ej ett ord om mötet i Rewal.

[2]) Riksrådens försvar 1590; A. Lejonhufvud o. C. Bjelke t. Sigismund d. 23 Sept. 1589 (bl. Bref fr. Estl. o. Lifl. t. k. Sig. 1588—1600); Cl. Slatte t. E. Sparre (odat.) i E. Sparres Handl. II.

[3]) Jfr afd. I: 22—30 m. fl. st. — Sigismunds instruktion f. Erik Bjelke, dat. d. 14 Aug. 1590: .."ändoch wij fulle kunne troe, att der kan ware fulle någon brott med, så ähr lijkewell hans K. M. berömligere, att Nåden öfuerwinner rätten, ty huru rättwis och saken ähr i sig sielf, så hafuer hon lijkwell ded anseende, att störste orsaken till denne orede ähr, att förbemelte Rijksråd och Rijderskap rådde der till, att wij schulle begifue oss hiit till Pålen igen, huilked oss Gud till loff lijkewel intet angred hauffuer, vten myckett mere gifued tilfelle dertill, att wij med större beröm kunne

Digitized by Google

verkligen voro så fläckfria, som de sjelfva påstodo, eller om de med adeln utom rådet, krigsbefälet och polackarne idkade stämplingar af samma slag som Anjalaförbundets i en senare tid, det kan man numera ej afgöra, isynnerhet som flera af de händelser, hvilka skulle bevisa det sistnämnda antagandet, med skäl kunna betviflas. Men äfven om man icke fäster sig vid riksrådens egna, på heder och salighet gifna försäkringar, att allt i Rewal skedde i "god och trogen afsigt", finnes det ett annat vitnesbörd, som bör beaktas, emedan det synes visa, att riksrådens brottslighet uti att hindra Sigismund från att omedelbart återvända till Sverige vid denna tid ej allmänt antogs, icke en gång af deras fiender [1]). Bland desse hyste väl ingen djupare hat till de anklagade, än hertig Carl, men ehuru denne annars så ofta framkastade beskyllningar mot riksråden, klandrade han dem likväl icke öppet för deras handlingssätt i Rewal. Sålunda yttrade han i sin bekanta skrift vid riksdagen 1590, att han ej kunde säga, om det var "råd eller oråd", att Sigismund ej genast återvände från Rewal till Sverige, ehuru det var olyckligt, att han någonsin kommit till Polen, och skulle blifva ännu värre, om han stadnade derstädes för alltid; och i en annan handling tog han sig skäl att klandra den punkt i Kalmare artiklar, enligt hvilken Sigismund skulle hafva rättighet att utan hinder återvända till Sverige, "*det dock besvärligen kan ske*, såsom de ock sjelfva voro desamma, som sig i Rewal deremot upplade och gjorde så dermed denne artikel om intet" [2]). — Johan sjelf skulle måhända under andra omständigheter icke hafva önskat, att hans son måtte så plötsligt och oförberedt återvända till Sverige; åtminstone yttrade han sig 1588 med föga aktning om den från Polen "förlupne" Henrik III [3]).

fulende wårt förchaffuende." Afskrift bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[1]) Clas Åkesson Totts bekännelse på sotsängen: ..(jag) "hafwer (så santt mig nu gud alzmechtigh wdi denne min soothesäng nådeligh ware) altidh mig här om beflijtadt (som Jag och med min Eedh sworit hafwer), att gudz ähro sökia och henne fordra och emoott min Nådighe herre och Konung hull, trogen och stadigh ware, dhet Jag och allt in till thenne min närwarendes ålderdoms tidh, thes gudi skee prijs, giortt hafwer." Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m. Äfven anf. af Fryxell (några af dessa handl. hafva blifvit lagda ur "Hist. saml. t. Joh. III" till nämnda Acta). — Riksrådens försvar 1590; deras förskrifning d. 22 Nov. 1589 m. fl. handl.

[2]) Werwing a. st. Bil. s. 82. — "Then högborne Furstes Hertig Karls rätmätige swar på the artickler" m. m. — tr. i N. Chesnecopheri Fullkommeliga skäl m. m. (Stockh. 1607).

[3]) Riksreg. för d. 3 Mars 1588.

Digitized by Google

I hvilken afsigt än de svenska riksråden förmådde Sigismund att återvända till Polen, hvilka medel de än må hafva användt, för att vinna detta sitt mål, säkert är det, att de under den följande tiden af hela sitt hjerta önskade honom tillbaka till Sverige [1]. Intet är naturligare, ty Sigismunds återvändande till Sverige tycktes vara enda medlet att blidka konung Johans vrede, och denna måste förefalla män betänklig, bland hvilka flere kunde minnas Erik XIV:s blodiga dåd; också hör man medlemmar af högadeln vid denna tid påminna hvarandra om dessa [2]. Konung Johan sjelf fällde under året 1590 yttranden, som väl kunde berättiga dylika farhogor. Sålunda hör man honom påstå, att "hade han i Rewal vetat, hvad som sedan blifvit uppenbart, skulle han låtit binda alle, så månge som voro i det förbundet, både till händer och fötter och lagt dem i det rum, der solen icke kunnat färga dem"; och hotelser af ännu mera oroväckande art fattades ej heller, då konungen rent ut förklarade, att deras lif stode på spel, som vållat Sigismunds afresa till Polen [3]. Huruvida dessa hotelser gingo i fullbordan, huru den s. k. rättegången mot riksråden fördes, och hvilken behandling de under och efter denna fingo röna, tillhör skildringen af förhållandet mellan Johan III och aristokratien under konungens tre sista regeringsår.

---

[1]) Så heter det t. ex. i ett bref fr. St. Baner t. "medbröderne", dat. d. 25 April 1591: "Gud hielpe den herren (Sig.) wäl och snarth hijth, iag hoppas då, att Elias kommer, som oss ähr nyttigh"; på ett annat ställe säger åter St. Baner om Sigismund: "utinam hic esset!" Hist. Saml. t. Joh. III:s tid. I.

[2]) St. Baner t. H. Bjelke d. 28 Nov. 1589: "Enckiedrottningen talede med mig i aftens länge, sporde och om H. N:s broder h. Erik (*Gustafsson Stenbock*) hade förseglede ten seneste förskriffning, ter til suarede iag nei, hon wille wethe orsaken, men iag suarede, ath iag ted icke wiste, ter til grymtade hon med, huru äliesth tyckte henne tenne handel wahre sielsint begynt, fruchtede och före, huru ten wille lychtes, ty hon mins, huru thet gick för 23 åhr seden, thet iag och kommer ihågh, och önskede her på en godh ände." Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

[3]) Artiklar mot gr. A. Lejonhufvud; ofv. anf, — "Vnderuisningh för oss Elscheligh Benngt Ribbingh" m. m.; dat. d. 9 April 1590: "Dher Kongl. Ma:tt iche får sinn sånn medh behålnne håfuer hijtt jnn ij Rijkett igenn, Anthenn ij sommer eller när thet kann schee, schall thett koste deris liiff, som mesth hafue vållit, att h. K. M. drogh hädenn aff Rijkett." Orig., undertecknadt af Johan sjelf m. fl., bl. Acta ang. den ... uppvuxna tvistighet m. m.

Digitized by Google

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1866.

MATHEMATIK
OCH
NATURVETENSKAP.

Digitized by Google

Digitized by Google

Om Spektralanalys,

af

Rob. Thalén.

Inledning [1]).

1. Det är ett bekant fysiologiskt faktum, att vi ej förmå urskilja den ena färgen från den andra, då flere olika färgade ljusstrålar på en gång träffa samma punkt på näthinnan i vårt öga; vi erfara dervid tvärtom endast ett totalintryck, fullkomligt olika hvart och ett af dem, som hvarje särskild färg kan uppväcka. Detta totalintryck kallas, vid fråga om solljus eller i allmänhet om ljus från hvarje hvitglödande fast eller flytande kropp, sensation af hvitt eller ofärgadt ljus, ehuru detta s. k. ofärgade ljus i sig verkligen innehåller en otalig mängd olika färgade strålar. Vid färgade lågor, elektriska gnistan m. m. är det oftast möjligt att omedelbart angifva, hvilken färg hos det från dem utsända ljuset är öfvervägande, men vi kunna dock på långt när icke urskilja alla de färgsorter, som i dessa ljuskällor förekomma. Ögats förmåga att bedöma ljusets sammansättning är således särdeles ofullkomlig, och derför måste man för att kunna anställa en noggrann analys af ljuset, det må nu härflyta från hvilken ljuskälla som helst, nödvändigt komma ögat till hjelp med ett prisma af glas eller annat genomskinligt ämne. Låter man nämligen ofärgadt ljus genomgå ett dylikt triangulärt prisma, undergår det såsom bekant är två ändringar, den ena i afseende på strålens *riktning*, den andra i afseende på *färgen*, sådan denna af ögat omedelbart uppfattas. Ljuset brytes åt sidan från prismats kant *(refraktion)*, utbreder

---

[1]) Förf. har ansett sig kunna här förbigå nästan alla historiska notiser, emedan han har för afsigt att i en särskild uppsats lemna en historisk redogörelse för spektralanalysens uppkomst och utveckling.

Digitized by Google

sig dervid likt en solfjäder och upplöses i regnbågens färger, de s. k. prismatiska färgerna *(dispersion)*. Det är summan af alla dessa färgade, nu från hvarandra åtskilda strålar, som man kallar *spektrum;* från prismats kant räknadt ligga spektralfärgerna i följande ordning: *rödt*, *orange*, *gult*, *grönt*, *blått*, *indigo* och *violett*.

2. Äfven om man nu mera enligt gammalt bruk talar om de sju färgerna inom spektrum, så förstår man dermed endast vissa hufvudgrupper, utan att mena, att alla till hvarje sådan grupp hörande strålar skulle ega samma färg. Det gifves nämligen inom ett fullständigt spektrum ett oändligt antal färger eller färgnyanser, den ena öfvergående i den andra, på samma sätt som det i fråga om ljudet gifves icke endast de sju toner inom oktaven, som förekomma på den musikaliska skalan, utan tvärtom oändligt många. Ljuset och ljudet ega äfven i ett annat hänseende likhet med hvarandra: ty liksom en gifven ton har sitt bestämda läge inom tonserien och just genom sitt svängningstal skiljer sig från alla andra, så har äfven hvarje gifven färg sitt bestämda läge inom spektrum och skiljer sig genom sitt svängningstal eller våglängd från alla andra färger. Det blir således *läget* i spektrum, angifvet genom brytningsindex eller ännu heldre genom våglängden, som är det vigtigaste vid bestämningen af en gifven stråle i förhållande till hvarje annan, och denna bestämning kan aldrig ersättas genom någon slags beskrifning af de i större eller mindre mån subjektiva intryck, synorganet erfar. Till och med då ljusstrålarne blifvit sönderdelade i sina enkla färger, är ögats förmåga att bedöma deras färg i vissa fall ganska ofullkomlig. Jag vill här ej tala om det svåra slag af färgblindhet (Daltonism), der t. ex. den röda färgen förvexlas med den gröna o. s. v., ty lyckligtvis är det endast ett fåtal af personer, hos hvilka färgsinnet visar sig så abnormt, men deremot kan här förtjena omnämnas den för alla gemensamma oförmågan att endast på grund af färgintrycket skilja mellan strålar af temligen lika våglängd, äfvensom att rätt angifva färgen, då ljusstyrkan är antingen svag eller mycket stark. Upplysande exempel på dessa sistnämnda fall äro: att färgtonen hos den violetta delen af månspektrum visar sig lavendelgrå, och att t. ex. i elektriska spektrum intensivt lysande enfärgade strålar af hvilken färg som helst åstadkomma ett färgintryck, som är nära nog likt det från hvitt ljus. Dessutom kan färgintrycket i viss mån vara beroende af de färger, hvilka nyss förut afficierat synnerven, såsom händelsen är med intrycken från t. ex. den gulgröna delen inom spektrum, som ena gången synes rent *grön*, när man från den röda sidan hastigt genomlöper de successiva spektralfärgerna åt blått till, men den andra gången deremot rent *gul*, då

Digitized by Google

man går i motsatt led, så att i allmänhet vid tvänne successiva färgintryck de båda färgerna, så vidt möjligt är, närma sig till följd af kontrast att vara hvarandras komplementarfärger.

3. En nöjaktig bestämning af en stråles läge i spektrum, för att man sedan på grund deraf må kunna bedöma de olika ljuskällornas natur, erfordrar dock i första rummet, att spektrum skall vara fullkomligt rent, d. v. s. att de olika färgerna blifvit från hvarandra fullkomligt skilda. Ett rent solspektrum erhålles nämligen icke, om man utan vidare anordningar låter en knippa solljus brytas genom prismat. Ty hvarje punkt på den lysande solskifvan åstadkommer naturligtvis ett spektrum, beläget i en riktning, som af den lysande punktens läge bestämmes, till följd hvaraf det nyssnämnda solspektrum måste bestå af en mängd till en del öfver hvarandra lägrade och från de särskilda punkterna på solskifvan härrörande spektra, hvilkas olika färger då nödvändigt komma att sammanblandas. Det är ock af dylik orsak, som en likartad färgblandning verkligen förekommer inom regnbågen, ehuru dess färger för ögat synas så rena. Samma fenomen, om ock under något förändradt utseende, påträffa vi, då en hvit pappersrimsa belyst af dagsljus och belägen på ett svart underlag eller då kanterna af en fönsterruta betraktas genom ett prisma. Papperets eller rutans ena kant synes färgad med rödt, orange och gult, den andra med grönt, blått, indigo och violett, men de mellanliggande delarne visa sig fullkomligt ofärgade. Fenomenet med den ofärgade delen får sin fullständiga förklaring genom antagandet af en mängd öfver hvarandra belägna spektra, blott man derjemte ihågkommer, att hvitt ljus återfås vid denna spektralfärgernas fullständiga blandning.

§. 1. *Spektroskop.*

4. Ett rent spektrum erhålles, när ljusknippan reduceras till en ytterst smal ljusstrimma, hvilket inträffar, om ljuset får genomgå en särdeles fin mellan ett par skarpa eggar uppkommen och på ett större afstånd från prismat belägen öppning. Anse vi denna med prismats brytande kant parallelt stälda öppning såsom lysande föremål, så utgå derifrån divergerande strålar mot prismat, hvilka hvar och en för sig skulle gifva sitt spektrum. Men uppfångas strålarne, sedan de genom prismat blifvit brutna, af en i dess närhet befintlig konvergerande achromatisk lins, så sammanbrytas i öppningens konjugatfokus alla strålar af samma färg. I den händelse det infallande ljuset vore homogent eller enfärgadt (monochromatiskt), skulle således alla dessa

Digitized by Google

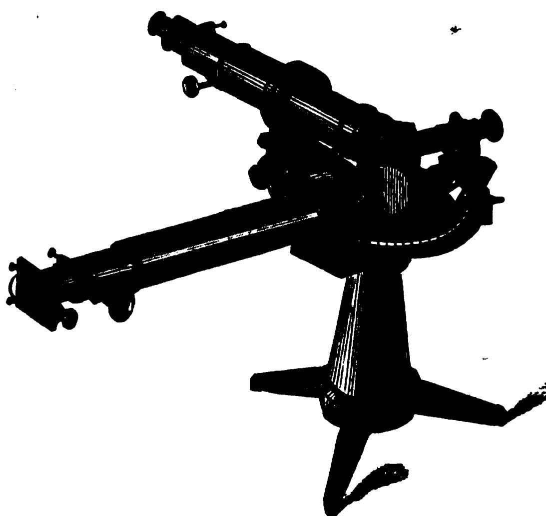
strålar sammanbrytas till *en enda* vertikal ljusstrimma, som då utgjorde bild af öppningen; men deremot måste, om ljuskällan i sig innehåller alla möjliga färgsorter, ett oändligt antal dylika, d. v. s. hvar för sig enfärgade bilder af öppningen uppstå, den ena omedelbart invid den andra, i följd hvaraf spektrum då skulle komma att utgöra ett sammanhängande helt utan afbrott. I samma mån öppningen är smal, prismat och linsen goda, förutsatt naturligtvis att allt främmande ljus blifvit omsorgsfullt utestängdt, måste spektrum nu vara rent, så att hvarje dess tvärsektion innehåller endast strålar af en gifven färg, och således tvänne närbelägna genomsnitt strålar af olika färger.

Det sålunda erhållna spektrum kan antingen uppfångas på en skärm eller ock direkt betraktas med tillhjelp af en lupp. Emedan linsen och luppen tillsammans utgöra en astronomisk kikare, bör i sednare fallet en sådan tub med fördel kunna användas. Det nu nämnda förfaringssättet, att ställa öppningen på stort afstånd från prismat, hvarmed man endast åsyftar en förkortning af observationstuben, förutsätter dock ett större utrymme, än det, öfver hvilket observatörerna i allmänhet kunna förfoga. Samma mål vinnes dock äfven på optisk väg, om öppningen sättes i fokus af en framom prismat ställd lins, ty strålarne komma då efter att hafva genomgått linsen att falla parallelt med hvarandra på prismat, liksom om de hade kommit från ett oändligt afstånd. Sammansättas alla de nu nämnda olika delarne till ett enda för spektralundersökningar ämnadt instrument, kallas denna apparat i allmänhet *spektroskop*.

5. Ett fullständigt begrepp om spektroskopets konstruktion vinnes, om man tänker sig, att tvänne astronomiska tuber blifvit uppställda med objektiverna mot hvarandra på sådant sätt, att deras optiska axlar ligga horizontelt, och den ena i den andras förlängning, men okularet hos den ena tuben (kollimatorn) blifvit utbytt mot den ofvan nämnda fina vertikala springan, som inställes i objektivets hufvudbrännpunkt. Får ofärgadt ljus nu falla i riktning af kollimatortubens axel på denna öppning, utgå strålarne derifrån divergerande mot första objektivet, löpa sedan parallelt med hvarandra, tills de träffa den andra objektivlinsen, hvilken slutligen sammanbryter dem till en skarp ofärgad bild af öppningen. Sättes deremot ett prisma emellan de båda tuberna, så upplöses den nyss ofärgade bilden i ett åt sidan beläget rent spektrum, på hvars olika delar den sistnämnde tuben lätt kan inriktas, ifall den är vridbar kring en vertikal axel, hvars förlängning tänkes gå genom det brytande prismat.

Digitized by Google

Är instrumentet försedt med en graderad horizontel cirkel till uppmätning af brytningsvinklarne, kallas det, alltefter de olika användningar man deraf vill göra: *optisk theodolith*, *goniometer*, *spektrometer;* men saknas horizontalcirkeln, eller åsyftar man mera en granskning af olika ljuskällors spektra, än en direkt uppmätning af brytningsvinklarne, benämnes instrumentet, såsom vi ofvan angifvit, helt enkelt *spektroskop*. Man skiljer dock ej så strängt mellan dessa benämningar, att icke den ena ganska ofta kan begagnas i stället för den andra.

Ofvanstående figur, som angifver utseendet hos ett af de af *Steinheil* konstruerade spektroskoperna, bör med ledning af det föregående omedelbart kunna förstås. Instrumentet är försedt med tvänne prismer för att öka dispersionen inom spektrum. Utom de båda tuber vi redan omnämnt visar teckningen en liten på högra sidan befintlig kikare, i hvars brännpunkt en på fotografisk väg åstadkommen, med mikroskopiskt fina delstreck försedd skala blifvit insatt. Belyses denna skala bakifrån medelst en gaslåga, utgå strålarne från henne genom objektivet mot den närmast observationstuben belägna polerade ytan af prismat, från hvilken yta de sedan reflekteras in i denna tub. Man kan således i tubens synfält se spektrum från ljuskällan vid springan projicieradt på bilden af skalan och derigenom direkt i siffervärden bestämma spektralfärgernas läge och utsträckning. Den graderade horizontalcirkeln med sina nonier och lupper möjliggör sedan,

Digitized by Google

då sådant anses vara af nöden, en reduktion från skalvärden i verkliga brytningsvinklar.

För vårt närvarande behof kan det om spektroskopet nu anförda vara så tillräckligt, att vi genast kunna öfvergå till angifvandet af de resultater, hvilka man vid undersökningar af olika ljuskällors spektra hittills vunnit.

§. 2. *Spektrum från kroppar, som glödga under fast eller flytande form.*

6. Belyses spektroskopets öppning med ljus från den starkast lysande delen af en vanlig gas- eller lamplåga, erhålles ett kontinuerligt spektrum, som sträcker sig från de yttersta röda till de yttersta violetta strålarne. Bland spektralfärgerna förekomma här inga tvära afbrott, d. v. s. man kan ej varseblifva hvarken mörka eller ljusa linier, utan den ena färgnyansen öfvergår omärkligt i den andra, på grund hvaraf gaslågan måste anses utsända alla inom de uppgifna gränserna möjliga slag af färger. Visserligen visa sig ofta i det gula fältet ett par ljusstarka linier, men för dem skola vi i det följande redogöra. Ett kontinuerligt spektrum, ehuru betydligt intensivare än det nyssnämnda, ger äfven det s. k. Drummondska kalkljuset, till hvars frambringande man, genom förbränning af en mot ett stycke krita riktad knallgaslåge, försätter kritan i den häftigaste glödgning. Glödgas en platinatråd i lågan från en vanlig gasbrännarlampa eller medelst en genom tråden ledd elektrisk ström, visar sig samma kontinuitet mellan de olika spektralfärgerna. Och på samma sätt är det ljus beskaffadt, som hvarje under *fast* form glödgande kropp utsänder, hurudan kroppens kemiska beskaffenhet än må vara.

7. Äfven från kroppar, som glödga under flytande tillstånd, är spektrum kontinuerligt, hvarom man kan öfvertyga sig genom analys af ljuset från t. ex. smältande metallpoler vid Voltas båge från ett starkt galvaniskt batteri, straxt sedan strömmen blifvit afbruten. På grund af dylika undersökningar har den satsen kunnat uppställas, att *hvarje kropp, så länge han under sin glödgning bibehåller sig i fast eller flytande form, ger ett sammanhängande spektrum.* Denna sats har man sedan vändt om och från det kontinuerliga spektrum ansett sig kunna sluta till, att den glödgande kroppen befunne sig i fast eller flytande tillstånd, ty de gasformiga kropparne gifva, såsom vi straxt skola nämna, diskontinuerliga spektra.

Ett undantag från denna regel kunde gas- och lamplågans spektrum synas göra, men så är dock icke förhållandet, ty man är fullt

Digitized by Google

ense derom, att de nyssnämnde lågorna ega sin starkt lysande förmåga icke i följd af de gasformiga partiklarne i lågan, utan af fint fördeladt, vid gasens förbränning i lågan utfäldt kolpulver, som der glödgar under fast form. Verkliga undantag från ofvan anförda regel torde deremot lågor från några kroppar, såsom kolsvafla och koloxid i luft, göra, hvilka gifva kontinuerliga spektra, äfvensom några enstaka salter, nämligen didym- och ytterjordssalter, hvilka förete lysande band på sina i öfrigt kontinuerliga spektra. Vid den nämnda förbränningen i luft af kolsvaflan och koloxiden kan man icke anse, att några i lågan afskiljda och der glödgande fasta partiklar förorsaka det sammanhängande spektrum, åtminstone är detta väl icke möjligt vid koloxiden, hvilken sjelf likaväl som den genom förbränningen bildade kolsyran är gasformig. Färgen hos dessa kolsvaflans och koloxidens lågor är grå, och den blågröna delen, som för sin ringa ljusstyrka företer snarare ett grått än rent grönt utseende, är bland spektralfärgerna öfvervägande. Måhända är dock kontinuiteten hos dessa spektra endast skenbar och beroende af den ringa ljusstyrkan. Huru deremot de nämnda salternas diskontinuerliga spektra skola kunna förklaras, i fall man strängt vidhåller den ofvan angifna regeln, är här ej möjligt att säga. I det följande komma vi att åtminstone till någon del upptaga dessa frågor på nytt till närmare granskning.

8. Man skiljer mellan kroppens röd- och hvitglödgning och vet af erfarenhet, att temperaturen i förra fallet är betydligt lägre, än i det sednare, men först genom prismat har en noggrannare kännedom om glödgningsfenomenet kunnat vinnas. Ledes en så stark elektrisk ström genom en metalltråd, att han bringas till glödgning, kan temperaturen uppmätas ur trådens förlängning, på samma gång som det dervid utstrålade ljusets beskaffenhet bestämmes medelst prismat. Ur dessa och dylika försök har man dragit den slutsatsen, att alla fasta kroppar börja lysa vid en och samma temperatur 525° C.; att de dervid utsända endast rödt ljus; och att, i samma mån temperaturen stiger, äfven de öfriga färgerna framträda så småningom och hufvudsakligast i samma ordning, som de inom spektrum förekomma. Ett fullständigt spektrum erhålles först då, när kroppen lifligt glödgar vid omkring 1200° C.

§. 3. *Spektrum från kroppar, som glödga under gasformigt tillstånd.*

9. Det torde för enhvar vara väl bekant, att en spritlåga, bemängd med något koksalt, utsänder ett gult ljus, att fyrverkeripjeser,

Digitized by Google

innehållande strontiumsalt gifva rödt ljus, och att lågan från härden i en kopparhytta är grön. Kemisterna äro sedan lång tid tillbaka så förtrogna med de färger, hvilka vissa kemiska ämnen meddela blåsrörslågan, att de vid qvalitativ analys haft i dessa färger särdeles vigtiga reaktionstecken för de olika kropparne. Genom sin färg angifva dessa lågor omedelbart, att vissa bland spektralfärgerna äro öfvervägande, men hvilka slags strålar der verkligen förefinnas, kan endast medelst prismat afgöras. Vid den förberedande granskning af glödgande gasers spektra, som vi nu skola anställa, välja vi såsom glödgningsmedel för enkelhets skull lågan från en vanlig gasbrännarlampa, utan att dock för ögonblicket fästa oss vid de skiljaktigheter, som i afseende på förmågan att bringa kropparne i glödgande gasformigt tillstånd kunna ega rum mellan denna låga och t. ex. elektriciteten.

10. Om man i gasbrännarlampans låga, hvars temperatur är temligen hög, men lysande förmåga obetydlig, inför t. ex. koksalt, så försättes detta ämne i glödgning, uppgår i gasform och färgar lågan gul. Ljuset från denna gulfärgade låga, analyseradt medelst prismat, befinnes gifva ett spektrum bestående endast af två, tätt invid hvarandra belägna, intensivt färgade gula linier, hvilka hvardera för sig äro fullkomligt homogena. Ehuru det är uppenbart, att det i lågan införda koksaltet på något sätt måste vara orsak till dessa gula strålars uppkomst, kan man dock ej på förhand veta, huruvida dessa strålar tillhöra sjelfva koksaltet såsom kemiskt sammansatt kropp, d. v. s. föreningen mellan klor och natrium, eller någondera af dessa enkla beståndsdelar särskildt. Men då de båda gula linierna återfås på samma ställe i spektrum vid försök med andra natriumsalter eller ännu bättre med metalliskt natrium, inses, att de måste tillhöra antingen natriumångan i glödgningstillstånd eller ock någon i lågan bildad natriumförening. Hvilketdera verkligen är förhållandet, har endast genom fortsatta undersökningar kunnat utrönas, men för ögonblicket inlåta vi oss icke på den frågan. För närvarande är det tillräckligt att nämna, att dessa gula linier äro så karakteristiska för natrium, att man från dessa spektralliniers framträdande kan med fullkomlig säkerhet sluta till detta ämnes närvaro under en eller annan form i ljuskällan. Exempelvis må här nämnas, att de båda gula linier, som påträffades i lamp- eller gaslågans i öfrigt kontinuerliga spektrum, verkligen härröra från natrium och antyda, att denna kropp förekommer i lysmaterialet.

Bringar man på likartadt sätt ett lithiumsalt i gasbrännarlågan, färgas denna röd, och spektrum består äfven här endast af två skarpa

Digitized by Google

linier, den ena högröd af stark intensitet, den andra orangefärgad, men svag. Varieras experimentet med andra lithiumsalter, återfinnas samma två linier, oförändrade till såväl läge som färg, på grund hvaraf vi med rätta kunna anse de sagde linierna vara karakteristiska kännetecken på lithium.

Ett strontiumsalt meddelar åt lågan ungefär samma färgade utseende som lithiumsalterna, ehuru de båda lågornas spektra äro hvarandra så betydligt olika, att man genast från spektralfärgernas läge och gruppering kan afgöra, hvilkendera kroppen färgat hvardera lågan.

Borsyra, barium- och kopparsalter färga alla lågan grön, men ett ögonkast på hvart och ett af dessa kroppars spektra lär oss genast inse, att de till utseendet snarlika lågornas ljus är på ett väsendtligt olika sätt sammansatt.

11. Utsträckas dylika spektralundersökningar till hvar och en af de kemiskt enkla kropparne vid deras *glödgning i gasform* — glödgningsmedlet må vara hvilket som helst, blott det är tillräckligt starkt — så visa sig de erhållna spektra såsom *diskontinuerliga*. De bestå således af en större eller mindre mängd lysande linier, till antal, färg och gruppering olika för olika kroppar, men deremot oföränderliga för en och samma kropp, så länge temperaturen förblir konstant. Men ändrar sig temperaturen, kan visserligen liniernas relativa ljusstyrka ändra sig, men icke deras lägen (förutsatt likväl, att den glödgande kroppen ej kemiskt undergår någon förändring), hvaraf således äfven följer, att många linier kunna vid en högre temperatur iakttagas, som vid en lägre voro fullkomligt osynliga.

12. Vi hafva nu sett, att spektra från glödgande fasta och flytande kroppar äro kontinuerliga, men från gasformiga deremot diskontinuerliga, hvilket i enlighet med den föreställning man gör sig om glödgningsfenomenet måste betyda, att kropparnes partiklar kunna under sin glödgning i förra fallet antaga alla möjliga slag af oscillationsrörelser, men i det sednare endast vissa och för hvarje kropp egendomliga. Orsaken till denna väsendtliga skilnad mellan de båda slagen af spektra anses vara den, att partiklarnes svängningar vid kroppens fasta aggregationstillstånd göras beroende af närbelägna partiklars attraktioner, hvilket icke inträffar vid en gasformig kropp, der afståndet emellan partiklarne är relativt taget betydligt stort. Men just till följd deraf, att gaspartiklarnes svängningar endast bero af hvarje särskildt molekyls natur, bör studiet af deras spektra kunna leda oss till karakteristiska kännetecken på hvar och en af de kemiskt olika kropparne, och man bör derför kunna härpå grunda en method att urskilja de olika elementerna från hvarandra.

Digitized by Google

§ 4. *Spektralanalys.*

13. Emedan hvarje i kemiskt afseende enkelt eller sammansatt ämne, upphettadt till så hög temperatur, att kroppen uppgår i gasform och dervid glödgar, företer — enligt hvad vi redan sagt — vissa för det ifrågavarande ämnet egendomliga spektrallinier, och emedan vid flere gasformiga kroppars samtidiga närvaro i ljuskällan det då observerade spektrum utgöres af summan af alla dessa kroppars spektrallinier, hvilka hvar för sig dervid befinna sig på sitt en gång för alla bestämda ställe; så har på denna kropparnes egenskap en för kemien högst vigtig qvalitativ analyseringsmethod kunnat grundas, hvilken till skilnad från andra för samma ändamål angifna methoder blifvit kallad *spektralanalys.* Vid tillämpningen af denna method erfordras att med noggrannhet känna utseendet hos de enkla och sammansatta kropparnes spektra, för att man från läget hos de observerade spektrallinierna må kunna sluta till, hvilka de i ljuskällan under gasformigt tillstånd glödgande kropparne äro. Huruvida en dylik *fullständig* kännedom är möjlig eller icke, och i hvilka fall den kan vara behöflig, skola vi genast undersöka.

14. I vissa afseenden eger spektralanalysen företräde framför de öfriga inom kemien hittills använda analytiska methoderna, enär den för en mängd kroppar angifver betydligt känsligare reaktioner, än de andra methoderna äro i stånd till, och i öfrigt mycket hastigare än dessa leder till målet. Känsligheten är nämligen så stor, att vid fråga om vissa kroppar det ringaste spår af dem är tillräckligt för att med säkerhet tillkännagifva deras närvaro i ljuskällan. Så t. ex. har man beräknat, att en tydlig reaktion för natrium inträder, äfven om mängden koksalt som förefinnes i ljuskällan ej är större än några milliondelar af en milligram, hvilket betydligt understiger de qvantiteter, hvilka man förut på vanlig väg kunnat uppspåra. Vid den vanliga analysen är dessutom nödvändigt att företaga undersökningen i en viss ordning, så nämligen att man först måste afgöra, om *en*, sedan om en *annan* grupp af kroppar förefinnes i materialet, under det att man här mången gång kan företaga undersökningen af ett flertal af kroppar på en gång. Detta får man dock ej så förstå, som skulle vi vid blandning af flere ämnen i ljuskällan vilja påstå, att de alla med nödvändighet skola komma att *samtidigt* uppgå i gasform och glödga, ty detta är väsendtligen beroende af de respektiva ämnenas relativa flygtighet, och derför kan det mycket väl inträffa, att den ena kroppens linier framträda *tidigare* än den andras.

En särdeles vigtig användning af spektralanalysen kan kemisten göra, när han vill undersöka, om ett gifvet præparat är fullkomligt

Digitized by Google

fritt från främmande ämnen, eller då han önskar veta, huruvida hos ett gifvet material, t. ex. i askan från förbrända växter, eller i återstoden från källvatten m. m., spår af sådana kroppar der förefinnas, hvilkas dervaro han förut aldrig kunnat ana. Vi omnämna dessa användningar af spektralanalysen endast exempelvis, emedan det måste tillkomma kemisten sjelf att i hvarje särskildt fall pröfva, åt hvilken method han dervid bör gifva företrädet.

15. Att en kemisk förening kan såsom sådan bestå i glödgande gasformigt tillstånd och i sådant fall utsända enkla färgsorter, hvilka då måste vara egendomliga för den sammansatta kroppen och således olika radikalens spektrallinier, är på långt när icke otänkbart, utan tvärtom, så vidt man a priori kan afgöra något derom, ganska troligt. Men skulle en sådan förmodan verkligen bekräfta sig, så vore ock spektralanalysen — praktiskt taget — i det närmaste oanvändbar, ty det måste då vid dess användning förutsättas, att man på förhand undersökt och afteckuat spektra ej blott för alla de till antal omkring 60 kemiskt enkla kropparne, utan ock för alla deras snart sagdt oräkneliga föreningar. Nu är det dock tydligt, att en kemisk förening mellan tvänne elementer, om den ock såsom sådan kan ega bestånd vid en lägre glödgningstemperatur, likväl i allmänhet taladt, skall låta sönderdela sig, när temperaturen blir tillräckligt hög. Skola således spektralundersökningarne kunna anses vara af något praktiskt gagn för kemisten vid vanlig analys, måste det till hans förfogande ställda *glödgningsmedlet* tydligtvis vara *sådant*, att det förmår först och främst *förflygtiga* och sedan i de enkla beståndsdelarne *sönderdela* kropparne, i hvilket fall spektralkartornas antal ej komma att öfverstiga antalet af de kemiskt enkla ämnena. De glödgningsmedel vi ega äro de vanliga lågorna och elektriska gnistan, och vi böra derför tillse, i hvad mån dessa hvar för sig lämpa sig för den ifrågavarande analysen, äfvensom undersöka, huruvida de dervid erhållna spektra härröra endast från radikalerna, eller om åtminstone en del af dem äfven kunna tillskrifvas de sammansatta ämnena. Dessa båda frågor stå dock onekligen i ett så nära sammanhang med hvarandra, att de ej kunna annat än samtidigt behandlas.

§ 5. *Spektra från färgade lågor.*

16. De lågor, som man vanligen använder för att bringa kropparne i glödgande gasformigt tillstånd, äro: *alkohollågan*, *lågan från gasbrännarlampan* och *vätgaslågan*. I dessa lågor införas på ett eller annat sätt, vanligen på en platinaögla, de till undersökning äm-

Digitized by Google

nade kropparne, hvilka då färga lågan, hvar och en på sitt sätt. Lågans temperatur kan betydligt höjas, om luften ersättes genom syrgas. Äro de ifrågavarande ämnena gasformiga och brännbara, behöfver man blott antända dem, för att få en för experimentet lämplig låga.

Alkohollågan är i de flesta fall för svag för att kunna användas, och vätgaslågan, hvars temperatur bland de nämnda lågorna visserligen är störst, är dock för dagligt bruk något för obeqväm. Den lämpligaste lågan vid dessa försök har derför ansetts vara gasbrännarlampans såväl med afseende på den dervid utvecklade värmegraden som med hänsyn till den lätthet, med hvilken försöken när som helst kunna anställas. Den har ock befunnits vara så fördelaktig, att redan 4 nya metaller: *Cæsium*, *Rubidium*, *Thallium* och *Indium* med dess tillhjelp blifvit upptäckta. Man erfor rätt snart, att gasbrännarens användbarhet likväl var ganska inskränkt, ty på grund af sin för dessa försök låga temperatur lämpar den sig verkligen blott för de kroppar, som temligen lätt låta förflygtiga sig, men man trodde ändock, att temperaturen var tillräckligt hög för att dekomponera de kroppars föreningar, som låta förflygtiga sig, och att bibehålla föreningens elementer i gasformigt tillstånd, så att dessa ej i lågan kunde genom sjelfva förbränningsprocessen bilda nya sammansättningar. Så snart derför spektrallinier vid denna glödgningsmethod visade sig, tillskref man dem alltid radikalen, men denna åsigt har man numera måst betydligt modifiera.

17. Vi hafva redan i det föregående sagt, att de båda gula spektrallinier, som erhållas, då en platinatråd doppad i en koksaltlösning införes i gasbrännarlågan, hvarken kunna tillskrifvas klornatrium sjelft såsom sammansatt kropp eller den ur koksaltet frigjorda kloren, emedan alla möjliga natriumsalter, ja till och med metalliskt natrium gifva samma spektrum. Icke heller kunna vi anse dessa gula linier tillhöra oxiden af natrium, som i lågan möjligen kunde bilda sig, emedan samma spektrallinier återfås ständigt, der natrium förefinnes, man må glödga den natriumhaltiga kroppen på de mest olika sätt, vare sig med lågor eller medelst elektricitet och med utestängande af allt syre. Det är på grund af dylika försök vi med nödvändighet måste påstå, att det ifrågavarande gula ljuset utsändes af *natriumånga* i glödgande tillstånd.

Repeteras deremot samma försök med klorföreningen och andra salter af metallen calcium, så får man visserligen med dem alla ett och samma spektrum, så länge gasbrännarlågan eller vätgaslågan utgöra glödgningsmedlet, men detta berättigar oss dock icke att antaga, att det erhållna spektrum leder sitt ursprung från den för dessa sal-

Digitized by Google

ter gemensamma metallen calcium, ty i sådant fall borde naturligtvis samma spektrum framkomma vid alla andra tillfällen, der calcium under någon form förefinnes, hvilket dock icke är händelsen. Vid fråga om den elektriska gnistan få vi nämligen se, att kalksalterna gifva ett spektrum af helt annat utseende, än det nyss omnämnda, och emedan vi ega välgrundade skäl för den förmodan, att det elektriska spektrum i närvarande fall icke härrör från något annat än glödgande *calciumånga*, måste vi anse spektrum från kalksaltet i lågan härflyta från någon under glödgningsfenomenet bildad *kalkförening*, hvilken sannolikt är en syreförening.

Skälen för denna förmodan skola vi i det följande så småningom framlägga, och nöja oss här med att antyda den åsigt, som nu synes vara den rätta och äfven börjar allt mer och mer göra sig gällande. Enligt den komma redan vid lägre glödgningstemperaturer de föreningar att sönderdelas, i hvilka den ingående radikalen är någon af metallerna: kalium, natrium, lithium, zink, kadmium, silfver och qvicksilfver, så att de dervid observerade spektra alltid tillhöra metallen sjelf, man må hafva infört hvilken som helst af dess föreningar i lågan. Men föreningar af första ordningen af sådana kroppar, som barium, strontium, calcium m. fl., tåla deremot, ehuru gasformiga, lågans temperatur, utan att sönderdelas. De spektra, man från dessa kroppars salter i lågan erhåller, utgöra vanligen en blandning af spektra från metallen sjelf och från någon dess syreförening. Denna blandning kunna vi tänka oss uppkommen på det sätt, att metallen, sedan det ursprungliga saltet dekomponerats, glödgar ett ögonblick såsom sådan, men snart syrsättes på luftens bekostnad, hvarefter äfven oxiden kan ehuru gasformig glödga. Oxiderna äro dock icke de enda föreningar af kropparne, för hvilka egna spektra iakttagits, utan vi kunna tillägga, att äfven haloidföreningarne befunnits vara i stånd att under vissa omständigheter såsom sådana utsända egna ljussorter, hvilka då för dessa föreningar blifva karakteristiska kännetecken.

18. I utseendet hos *radikalernas* och *föreningarnes* spektra visar sig en väsendtlig olikhet, hvilken vi redan här böra påpeka. Då de förra utgöras af *skarpa, på temligen stora afstånd från hvarandra belägna och oregelbundet öfver hela spektrum utbredda linier*, måste — så länge ljusstyrkan är svag och förstoringen hos spektroskopet liten — *föreningarnes spektra* liknas vid *bälten af större eller mindre bredd, hvilka uppträda gruppvis och förete en åt ena eller andra sidan aftagande intensitet.* Till följd häraf skulle man vara benägen att anse föreningarnes spektra såsom en öfvergång mellan de fasta kropparnes, i sträng mening taget, kontinuerliga spektra å ena sidan och de gas-

Digitized by Google

formiga elementernas diskontinuerliga å den andra. Men ökas ljusstyrkan betydligt och likaså spektroskopets förstoring, hvilket dock först vid begagnande af elektricitet med fördel kan ske, upplösa sig de omnämnda banden i *fina*, *skarpa*, *tätt utmed hvarandra lägrade linier* — ett slags fint galler — hvarest afståndet mellan närgränsande linier tilltager, man må nu sinsemellan jemföra linierna inom hvarje grupp särskildt eller inom närbelägna grupper, och detta tilltagande eger alltid rum åt samma håll, som ljusstyrkan aftager. Måhända är det just denna större sammanpackning af linier på vissa ställen, som åt bältets *ena* kant förlänar en så betydligt större ljusstyrka, än åt de öfriga delarne, hvilka just i följd af det växande afståndet mellan linierna böra framte ett mattare utseende. I öfrigt må tilläggas, att schatteringarne äro vända i vissa spektra mot spektrets röda ända, såsom hos baryt och lerjord m. fl., i andra åt violetta ändan, såsom hos strontian och kolväte, men åt hvilketdera hållet de än må gå, visar sig lagen för de växande afstånden mellan särskilda linier och för ljusstyrkans aftagande vara densamma.

19. Ehuru vi här endast åsyftat, att om möjligt göra tydligt, att radikalen och åtminstone vissa af dess föreningar gifva sinsemellan olika spektra, utan att närmare vilja hvarken anställa granskning mellan spektra från hvarje radikals olika föreningar, ej heller i allmänhet bestämma, hvilken förening vid ett gifvet tillfälle bildar sig, anse vi oss dock angående föreningarnes spektra böra omnämna följande visserligen enstaka, men om de bekräfta sig dock högst anmärkningsvärda resultater. Genom iakttagelser af spektra från bariums, strontiums och calciums haloidföreningar har man trott sig finna, att de ljussorter, hvilka hvar och en af dessa radikalers närslägtade föreningar kunna utsända, stå till hvarandra i ett bestämdt förhållande, så nämligen att 1:o spektrallinierna för dessa metallers jod-, brom- och klorföreningar äro hvarandra motsvarande, ehuru förflyttade från spektrets röda ända mot den violetta, och det så, att bland dessa föreningar jodföreningens linier ligga närmast rödt, men klorföreningens mer åt violett till; och 2:o att vid bariumföreningarne afstånden mellan de motsvarande linierna äro *direkt*, men för calciums och strontiums *omvändt* proportionela mot atomvigterna. Att läget för en kropps spektrallinier sammanhänger med kroppens atomvigt är alltför sannolikt, ehuru den strängt rigtiga lagen för detta samband ej torde vara uttryckt genom nyssnämnde reglor. Derhän torde man väl framdeles komma, att man, när den omnämnde lagen en gång blifvit funnen, ur en enda linies läge kan deducera de öfrigas, men för att detta må

Digitized by Google

kunna ske, synes det vara af vigt att först få spektralliniernas *våglängder* nöjaktigt bestämda.

20. Vi böra äfven nämna några ord om spektra från sådana kroppar, som sjelfva äro *gasformiga* och *antändbara*, bland hvilka i främsta rummet böra anföras lågorna från vätgas, vätesvafla, kolsvafla, koloxid, kolväte, cyan och ammoniak. Vätgasen utsänder vid sin förbränning i luft eller syrgas ett så ytterst svagt ljus, att dess låga omöjligen skulle kunna ses, om icke i luften sväfvande eller från brännaren härrörande natriumpartiklar färgade den gul; något eget spektrum ger denna låga således icke. Förbrännes vätgasen deremot i qväfoxidulgas eller klor, synes lågan grön, och i dess spektrum är visserligen den gröna färgen öfvervägande, men spektrum är *kontinuerligt*. Vätesvafla, kolsvafla, koloxid m. fl. gifva vid antändning i luft äfven kontinuerliga spektra, hvilka dock alla äro synnerligen ljussvaga. Måhända bestå dessa spektra af ytterst tätt vid hvarandra lägrade linier, ehuru vi för den ringa ljusstyrkans skull ej kunna urskilja dem från hvarandra. Vore denna förmodan rigtig, skulle dessa gaser endast göra ett skenbart undantag från den för glödgande gasformiga kroppar förut uppställda regeln om diskontinuerliga spektra, men deremot öfverensstämma med utseendet hos spektra från sammansatta kroppar.

Vid vanlig förbränning af kolväte, såsom vid lysgas och feta oljor, varseblir man alltid, att lågans nedre del är blå. Denna blåa del, som särdeles märkbar framträder såsom en blåfärgad, skålformig yta vid den vanliga gasbrännarlampan, ger vid analys medelst prismat ett *diskontinuerligt* och för alla kolväten ganska karakteristiskt spektrum, bestående just af en mängd sådana gallerlika grupper, hvilka vi ofvan sagt vara egendomliga för föreningar. Likartadt är förhållandet med cyangaslågans praktfulla spektrum, hvilket med spektrum från kolväte eger en viss likhet, ehuru dess grupper af band äro förlagda till andra delar af spektrum. Den åsigt, som af några förfäktats, att spektra från cyan och kolväte äro identiska och egentligen endast ett kolspektrum, synes numera icke vara hållbar, såsom vi i det följande få tillfälle att visa. — Äfven ammoniakgas, förbränd tillsammans med vätgas, ger ett på ljusa linier temligen rikt, ehuru till ljusstyrkan svagt spektrum.

21. Hvar och en af de i det föregående omnämnda lågorna skulle kunna användas till glödgning af metallsalter och framkallandet af metallspektra, om blott den utvecklade värmegraden vore tillräckligt stor, hvilket dock vid flertalet icke är förhållandet. Dels förmå de icke sönderdela alla möjliga kroppars föreningar i elementerna, dels

Digitized by Google

icke ens förflygtiga dem, och ingen af dem är i stånd att förhindra elementerna vid vissa salter från att under glödgningen ingå nya föreningar. Dessa olägenheter vidlåda äfven gasbrännarlampan, hvilken vi i det föregående visserligen hafva förklarat gifva den lämpligaste lågan, men som ändock är långt ifrån att vara det lämpligaste glödgningsmedlet vid spektralanalysen, tagen i dess vidsträcktaste betydelse. Dess användbarhet är tvärtom ganska inskränkt, ty denna låga lämpar sig verkligen ej för undersökning af andra kroppars spektra, än alkaliernas och de alkaliska jordarternas, hvarför vi vid fråga om andra kroppar måste se oss om efter ett nytt och vida kraftigare glödgningsmedel, än de hittills nämnda.

Visserligen är det sannolikt, att — såsom vi redan anfört — de, vid användning af barium-, strontium- och calciumsalter, iakttagna lågspektra ej tillhöra radikalen, utan någon dess syreförening, men detta hindrar dock icke, att det erhållna spektrum, så länge lågans temperatur och dermed äfven spektrets utseende förbli oförändrade, bör för *kemisten* vara användbart vid qvalitativ analys. För honom är ju spektralanalysen blott ett medel att utröna, huruvida det eller det ämnet förekommer i ett visst material eller icke, hvarvid det kan vara likgiltigt, under hvilken form, sammansatt eller enkel, ämnet uppträder i lågan.

Om nu äfven, såsom af det föregående torde framgå, lågorna äro af ringa användbarhet vid den vanliga spektralanalysen, gifves det dock en mängd andra undersökningar, t. ex. då man önskar studera vissa kroppars frändskaper till hvarandra vid högre temperaturer, der dessa lågspektra i allmänhet kunna bli af vigt och sannolikt skola gifva utslag i en mängd vigtiga frågor [1]). Men i sådant fall blir det nödvändigt att noga kunna bestämma, hvilken slags förening förorsakat det från lågan observerade spektrum och således att kunna skilja mellan spektra från en och samma radikals olika föreningar. Dessa

---

[1]) En praktisk och såsom det synes ganska lämplig användning af spektralanalysen har man föreslagit vid den Bessemerska stålfabrikationen. För närvarande bedömer man dervid det passande ögonblicket för operationens upphörande af vällgnistornas och af den från ugnen utgående lågans utseende. Analyseras ljuset från denna låga medelst spektroskopet (ett prisma blott och bart vore måhända här tillräckligt), finner man vid ett gifvet ögonblick, att en stor mängd linier visa sig i spektrum, tillhörande ej blott alkalierna, utan äfven andra kroppar, sannolikt jernet, af hvilka liniers framträdande man troligtvis vida skarpare, än med blotta ögat, skall få en ledning för bedömandet af de kemiska processernas fortgång inom ugnen och måhända äfven en säker anvisning på det ögonblick, då operationen bör afbrytas.

Digitized by Google

undersökningar erfordra dock så speciella kemiska anordningar, att de väl endast af kemisten sjelf torde kunna företagas.

§ 6. *Spektra från elektriskt ljus.*

22. Om elektricitet får strömma från en ledare till en annan, skilda från hvarandra genom ett mellanrum, visar sig såsom bekant är mellan dessa poler den s. k. elektriska gnistan, hvars utseende befinnes variera med polytornas och de omgifvande gasernas kemiska beskaffenhet. Att elektriciteten härvid förmår i polspetsarne framkalla särdeles intensiva värmefenomener, så att polytorna börja glödga och så småningom aftäras, kunna vi äfven antaga vara allmänt bekant. När man nu dessutom iakttagit, att partiklar från den ena polen blifvit öfverförda till den andra, är det lätt att häraf finna, att den elektriska gnistan måste utgöras af en ström af glödgande partiklar, hvilka blifvit lösryckta från den ena polen och äro stadda på väg till den andra. Som dessutom gnistans ljus icke är ofärgadt, utan antager olika färg allt efter polytans beskaffenhet, synes det redan på förhand vara troligt, att det från gnistan erhållna spektrum måste vara diskontinuerligt och att partiklarne i sådant fall måste befinna sig i glödgande *gasformigt* tillstånd. Elektriska gnistan blefve då under denna förutsättning ett beqvämt medel att använda vid spektralanalytiska undersökningar, och naturligtvis böra experimenterna dervid kunna varieras på flerahanda sätt, allt efter som vi använda den ena eller den andra elektricitetskällan. De elektriska apparater, som här kunna komma att begagnas, äro: *friktions-elektricitetsmaskinen*, *Armstrongs hydroelektriska apparat*, *induktionsapparaterna*, såväl de *magnetiska* som de *elektriska*, med eller utan *kondensatorer*, samt slutligen *Voltas båge* från ett starkt galvaniskt batteri. I det följande skola vi närmare belysa dessa olika elektricitetskällors användbarhet för det åsyftade ändamålet, men böra dock genast nämna, att man för vinnandet af behöflig effekt måste begagna kondensator, der sådant på grund af elektricitetskällans natur i öfrigt låter sig göra.

23. Analyseras ljuset från den elektriska gnistan, erhållen vid en Leydner-flaskas urladdning mellan ett par kulor eller spetsar af gifven metall, visar sig dess spektrum verkligen vara, liksom gasspektra från lågan, *diskontinuerligt* och består således af en mängd mer eller mindre lysande och skarpt begränsade linier. Vid svag laddning eller stort afstånd mellan polerna kan man urskilja två slag af linier, som till sitt utseende äro hvarandra märkbart olika. Det ena slaget sträcker sig tvärtöfver spektrum och bildar derför samman-

Digitized by Google

hängande linier, men det andra uppträder endast vid spektrets kanter och liknar närmast fina nålspetsar, hvilka med sina spetsar stå vända mot hvarandra. Lämpliga försök hafva ådagalagt, att de förra linierna härröra från den i glödgning försatta *gasart*, genom hvilken gnistan får slå, men att de sednare tillhöra den eller de *metaller*, som begagnas till poler. Utgöres den ena poländan af zink, men den andra af koppar, utgå de afbrutna zinklinierna således från den ena kanten af spektrum, under det att kopparlinierna visa sig vid den andra. Begagna vi någon annan metall t. ex. jern till pol, erhållas andra spektrallinier, så att dessa i allmänhet genom sitt läge och sin utbredning öfver spektrum bli fullkomligt karakteristiska för hvarje särskild såsom pol använd metall. De från den omgifvande gasarten härrörande linierna qvarstå oförändrade, så länge gasarten förblir densamma, polen må utgöras af hvilken metall som helst, men ersättas äfven de genom nya linier, så snart gasarten utbytes mot en annan.

Orsaken till, att metallinierna för svaga laddningar eller stort afstånd mellan polerna visa sig afbrutna, är helt enkelt den, att metallpartikeln, som vid sin lösryckning från polen genom elektricitetens mekaniska inverkan försattes i glödgande gasformigt tillstånd, afsvalnar i samma mån den aflägsnar sig från polytan. När afståndet mellan polerna är så stort, att partikeln hinner afsvalna under glödgningstemperaturen, innan han framkommer till den motsatta polen, bör linien naturligtvis synas afbruten. Ökas deremot laddningens styrka eller minskas afståndet, bli metallinierna liksom de ofvannämnda linierna från gasmediet sammanhängande tvärtöfver spektrum.

24. Att ladda en Leydner-flaska medelst den vanliga **friktionsmaskinen** erfordrar en temligen lång tid; och följaktligen är denna method ej att rekommendera. Visserligen blir det fördelaktigare, om en Lane's urladdarflaska användes, ty gnistorna följa hvarandra då på ungefär lika långa tider, men dessa mellantider kunna ändock vara för långa. Ty när gnistan i alla händelser fortvarar endast ett ytterst kort ögonblick, måste observatören hufvudsakligast ur minnet fixera läget hos de ljusa linierna, hvarför ejheller någon synnerligt stor noggrannhet kan vid dessa observationer utan ett otroligt arbete vara att påräkna. En ofantlig lättnad vid undersökningarne vore det, om man hade att förfoga öfver en oafbruten ström af gnistor, hvilka så tätt följde på hvarandra, att ljusintrycket qvarstod från den ena gnistan till den andra, ty observationsmethoden med elektricitet bragtes då till samma enkelhet, som vid lågan, och det skulle då vara möjligt ej blott att skarpt bestämma hvarje linies plats i spektrum, utan ock att varseblifva linier af ringa ljusstyrka. Denna vigtiga fördel vinnes

Digitized by Google

verkligen genom att begagna någon af de elektricitetskällor, som vi nu skola omnämna.

25. Den **hydroelektriska apparaten** af *Armstrong* synes böra lämpa sig särdeles väl för dessa undersökningar, men såvidt oss är bekant hafva ännu inga försök med denna apparat för detta ändamål blifvit anställda. Särdeles användbara hafva deremot de **elektromagnetiska induktionsapparaterna** visat sig vara, och i främsta rummet förtjenar dervid den af *Ruhmkorff* inventerade att anföras, ty denna apparat är den, som för dessa försök numera mest begagnas.

26. Om induktionsströmmens poltrådar på en Ruhmkorffs apparat förenas med beläggningarne på en Franklins skifva eller Leydnerflaska, hvilken genom denna ström får ladda sig, kommer den vid flaskans urladdning mellan polspetsarne observerade gnistan till en del att bero af induktionsapparatens, men hufvudsakligast af kondensatorns urladdning. Någon skilnad i *kondensatorsgnistans* beskaffenhet alltefter elektricitetskällans natur, denna må nu vara induktionsapparaten eller den vanliga elektricitetsmaskinen, har man dock ej kunnat iakttaga. Enda väsendtliga olikheten mellan de båda fallen är blott den, att laddningen genom induktionsströmmen verkställes hastigare, än genom friktionselektriciteten. Intensiteten hos gnistan kan efter behag förändras genom att öka eller minska afståndet mellan polspetsarne eller, såsom det kallas, genom att variera slagvidden. De kraftiga, såväl thermiska, som optiska verkningar, hvilka åtfölja denna kondensatorsgnista, göra henne i de flesta fall och förnämligast vid den vanliga spektralanalysen särdeles användbar, men det gifves dock många tillfällen, såsom vi snart få tillfälle att visa, då äfven den direkta gnistan från induktionsapparaten blir af nytta vid studiet af kropparnas spektra.

27. För alla de *metaller*, hvilka direkt låta använda sig såsom polytor, t. ex. jern, zink, kadmium, bly, koppar m. fl., kunna spektralundersökningarne med lätthet anställas. Samma spektrallinier, som sålunda erhållas från metallerna i rent metalliskt tillstånd, framkomma såväl då man till poltrådar använder legeringar, der en kemisk förening mellan metallerna förefinnes, som då man med någon lösning af metallsalter fuktar polspetsar af annan metall. Denna method att använda saltlösningar, hvarvid man helst väljer klorföreningen, emedan den låter lättast förflygtiga sig, är lämplig vid fråga om alla de metaller, som i rent metalliskt tillstånd ej kunna erhållas, och den användes i öfrigt vid den vanliga spektralanalysen. Genom någon af dessa methoder är det verkligen möjligt att medelst kondensatorn

Digitized by Google

bringa hvilken metall som helst i glödgande gasformigt tillstånd, med undantag likväl af några få svårsmältare metaller inom platinagruppen.

28. Det spektrum, man erhåller vid användning af en saltlösning, blir i jemförelse med lågans särdeles kompliceradt, ty såväl luftens som elektrodernas linier blanda sig med dem, hvilka man egentligen önskar undersöka; men det är dock lätt nog att bland dessa olika slags linier urskilja, hvilka tillhöra hvarje särskild kropp, blott man från början går systematiskt till väga. Luftliniernas mera eller mindre tydliga framträdande är beroende såväl af kondensatorns styrka, som af den använda lösningens och metallpolernas beskaffenhet. De visa sig bättre t. ex. vid poler af platina och aluminium, än vid zink och kadmium, hvilkas ljusstarka linier till största delen fördunkla de i närheten befintliga luftlinierna. Ehuru det elektriska spektrum är såsom vi nyss nämnt temligen sammansatt, böra likväl de från luften, lika litet som de från någon känd metall såsom pol härrörande linierna anses såsom något hinder, utan snarare såsom en god vägledning vid dessa undersökningar, ty de utgöra en slags skala, till hvilken lägena hos den undersökta kroppens linier lätt nog låta referera sig. Vi få framdeles tillfälle att visa, hurusom det skarpaste sättet att fixera en kropps spektrallinier just består deri, att de inregistreras bland dem, som tillhöra något kändt spektrum, hvilket normalspektrum, om vi så få kalla det, bör för att vara fullt användbart ega så många och så karakteristiska linier som möjligt.

29. Jemföras de metallspektra med hvarandra, som för en gifven kropp erhållas den ena gången från friktionselektricitetens, den andra gången från induktionsströmmens *kondensatorsgnista*, visar sig mellan dem blott den olikheten, att flere och ljusstarkare linier vanligen uppträda vid det sednare tillfället, än vid det förra. Denna olikhet, som ofta iakttages äfven mellan spektra från olika starka induktionsapparater och kondensatorer, måste anses härröra endast från olika intensitet hos gnistan, men ej från någon olikhet mellan de vid båda tillfällena glödgande gasernas kemiska beskaffenhet, ty alla de linier, som i det ljussvagare spektrum iakttagas, återfinnas oförändrade i det ljusstarkare till såväl läge som utseende. I de flesta fall visa sig dessa linier skarpa och hårfina; men en och annan af dem växer dock vid starkare kondensator upp till breda flamartade band, hvilka likväl icke äro schatterade *åt ena sidan*, såsom man vid lågspektra för vissa kroppar kan iakttaga. I några få fall erhållas dock äfven med kondensatorsgnistan alldeles analoga schatteringar, som vid lågan, men denna fråga skola vi i det följande särskildt behandla.

Digitized by Google

30. Med kondensatorsgnistan är det möjligt att bringa till och med *metalloiderna* i glödgande gasformigt tillstånd, hvilka då gifva linier, som äro analoga med metallernas och för hvarje ämne karakteristiska. Förekommer metalloiden i fast form, såsom kol, svafvel, selen, fosfor m. m., kan den äfven om den är dålig ledare för elektriciteten begagnas till polspetsar; eller ock kan man med någon lösning af honom fukta polspetsar af metall, men erhåller i båda fallen samma spektrallinier. Vid de gasformiga metalloiderna inneslutes gasen i glasrör, i hvars väggar poltrådar blifvit insmälta. Får gnistan sålunda slå genom klorgas, iakttager man samma linier, som då polspetsar fuktas med saltsyra. Begagnas ett hårfint glasrör, kan gasen betydligt förtunnas, utan att ljusstyrkan blir för svag för dessa observationer; och äfven i detta fall erhållas med kondensatorsgnistan linier, som fullkomligt öfverensstämma med dem, man på något af de ofvannämnda sätten erhållit, hvilket gäller ej blott vid de permanenta gaserna, utan äfven vid fråga om gasformiga metallföreningar t. ex. tennklorid. Vi veta blott att anföra ett enda undantag från denna regel. Vid vanligt tryck består vätgasens spektrum af en stark, men flamartad linie i rödt, samt af breda, mera eller mindre ljusstarka bälten i de gröna, blå och violetta delarne. Men vid gasens förtunning sammandraga sig dessa bälten till skarpt begränsade, hårfina linier, hvaraf kan ses, att elasticiteten, åtminstone vid denna gas, utöfvar ett särdeles vigtigt inflytande på det ljus, som vid glödgningen kan utsändas.

Af det nu anförda om kondensatorsgnistans förmåga att bringa såväl metaller som metalloider i glödgande gasformigt tillstånd följer, att spektrum från platinapoler i luft, fuktade med t. ex. zinkkloridlösning, måste innehålla ej blott linierna för luft och platina, utan äfven zinkens och klorens linier, så att man i allmänhet vid begagnandet af en saltlösning mycket väl kan genom spektrum få utrönt, hvilken metalloid varit i lösningen förenad med metallen.

31. Vi böra nu tillse, hurudan den *kemiska beskaffenheten* hos den genom kondensatorsgnistan i glödgning försatta gasen kan vara. Är det månne de enkla kropparne som glödga, eller någon af deras föreningar? När man i luft låter gnistan slå mellan spetsar t. ex. af jern eller platina, synes det genast a priori kunna antagas, att det är jernets och platinans egna, och ej några af deras föreningars linier, som visa sig. Men skulle någon hysa tvifvel, huruvida vid elektroder i rent metalliskt tillstånd de observerade linierna tillhöra radikalen eller icke, kunde följande försök vägleda oss vid frågans afgörande. Ett glasrör, i hvars väggar poltrådar blifvit insmälta för att inleda ström-

Digitized by Google

men, fylles till en del med qvicksilfver, luften utdrifves genom qvicksilfrets kokning och sedan tillslutes röret. Vid kondensatorsgnistans gång genom röret är det nu ej möjligt att antaga någon oxidbildning af qvicksilfret, utan de observerade spektrallinierna måste tillhöra radikalen sjelf. Men samma linier, som här iakttagas, återfinner man äfven vid gnistan i luft mellan qvicksilfverelektroder, och dessutom så ofta strömmen får fortplanta sig mellan poler, fuktade med någon lösning, som i sig innehåller qvicksilfret kemiskt förenadt med någon annan kropp. Emedan således samma spektrallinier visa sig mellan gifna elektroder i rent metalliskt tillstånd, då luften är närvarande, som då den liksom hvarje annan främmande gas helt och hållet bortskaffats, och samma linier likaledes framkomma, ifall den ifrågavarande kroppen varit under form af legering eller metallsalt kemiskt bunden vid någon annan, måste vi deraf draga den slutsatsen, att kondensatorsgnistan eger förmågan att i enkla beståndsdelar sönderdela kropparne, och att det derför alltid är *radikalen* och icke någon hans förening, som här glödgar. Skulle man deremot, såsom händelsen är med aluminium, finna till en del olika linier i spektrum, allt efter som gnistan får slå öfver i luft eller i torr vätgas, måste man ovilkorligen anse dessa med gasmediet vexlande linier, hvilka ej kunna tillskrifvas det glödgande gasmediet sjelft, härröra från någon kemisk förening mellan aluminium och denna gas, det vill här säga från metallens syreförening. Dessa ifrågavarande linier, hvilka bli särdeles intensiva, då aluminiumpolerna fuktas med vatten eller syror, äro *schatterade åt ena sidan* och bestå egentligen af de gallerlika band, som vi redan förut vid oxidspektra från lågan omnämnt (jfr 18). Den ur kemien bekanta egenskapen hos aluminium att oxidera sig vid hög temperatur, då fuktighet finnes närvarande, och lerjordens egenskap att tåla stark glödgningshetta utan att sönderdelas styrka oss i vår förmodan, att lerjord här kan bilda sig och att derför de schatterade linierna eller banden verkligen tillhöra aluminiumoxiden.

32. Jemföra vi nu med hvarandra de från kondensatorsgnistan och lågan erhållna spektra, visar sig för några kroppar, sådana som kalium, natrium, lithium, m. fl. en fullständig öfverensstämmelse mellan liniernas läge och utseende i de båda spektra [1]), men deremot icke vid vissa andra kroppar, såsom barium, strontium och calcium. Vid

---

[1]) Då magnesiumtråd förbrännes, visar sig ett kontinuerligt spektrum, hvilket härrör från den hvitglödgande genom förbränningen bildade talken, men på denna ljusa botten återfinner man derjemte alla de till radikalen hörande spektrallinier, hvilka man eljest får vid kondensatorns urladdning mellan magnesiumpoler.

Digitized by Google

de sistnämnda utgöras de elektriska spektra af fullt skarpa linier, hvilka till sina lägen skilja sig helt och hållet från de schatterade band, som spektrum från lågan företer. Blott en eller annan linie återfinnes för hvar och en af de sistnämnda metallerna i de båda spektra, och denna gemensamma linie är den känsligaste för hvardera kroppen, d. v. s. den, som vid ringaste spår af radikalen framkommer i det elektriska spektrum. Olikheten mellan spektra från lågor och elektricitet har man velat förklara endast ur den olika mängd glödgande gas, som i hvardera fallet skulle förefinnas, men då samma linier med kondensatorn erhållas, vare sig gnistan slår genom större eller mindre mängd af materialet, och enär gasmassans storlek väl endast kan antagas inverka på liniernas ljusstyrka, men ej åstadkomma en rubbning i deras läge, synes en annan förklaring böra väljas. En sådan förklaring, vida antagligare än den nyssnämnda, erbjuder sig sjelfmant, blott man såsom vi förut antydt medgifver möjligheten af, att oxider och i allmänhet sammansatta ämnen kunna under gasformigt tillstånd glödga utan att sönderdelas, mot hvilket antagande inga betänkligheter kunna på förhand uppställas. I öfverensstämmelse härmed skulle vi, då klorcalcium införes i lågan, antaga, att detta ämne icke kan för ett enda ögonblick bibehålla sig i glödgande gasformigt tillstånd, utan genast sönderdelas, hvarefter metallen syrsättes, och att oxiden således blir den kropp som färgar lågan och förorsakar spektrum till största delen; från spår af metallen sjelf anse vi den violetta linie härröra, som är gemensam för de båda spektra. Vid klorbarium undergår spektrum en förändring straxt efter sedan saltet införts i lågan, i det nämligen några i början synliga band inom kort försvinna, under det andra växa upp till större styrka. Här antaga vi derför, att klorbarium glödgar under de första ögonblicken, men snart sönderfaller i sina elementer, hvarpå radikalen oxideras; vi antaga således äfven här, att de schatterade banden härröra från den glödgande oxiden.

33. Att oxidspektra endast undantagsvis såsom vid aluminium erhållas från kondensatorsgnistan tillskrifva vi elektricitetens stora förmåga att, sålunda använd, kemiskt *sönderdela* de sammansatta kropparne, hvilken egenskap man redan förut och på annan väg, än genom spektralundersökningar, hade sig bekant. Genom att förlänga urladdningstiden för gnistan, hvilket åstadkommes, om man insätter ett fuktigt snöre eller ett med vatten fyldt rör i urladdningsströmmen, eller om man leder den genom en med stark jernkärna försedd elektromagnet, ändras lagarne för urladdningen, temperaturen i gnistan sjunker betydligt, elektricitetens sönderdelande förmåga blir mindre

Digitized by Google

och de spektra, som nu erhållas från de alkaliska jordarternas klorföreningar, öfverensstämma fullständigt till liniernas läge och utseende med *lågspektra.* Några af radikalens linier framblixtra ännu, om röret eller snöret tagits för kort, hvaraf inses, att man genom att afpassa dess längd kan efter behag framkalla antingen oxidens eller radikalens spektrum. Blir den fuktiga ledarens längd betydlig, öfvergår kondensatorsgnistans verkningar till likhet med dem, som man från induktionsgnistan utan kondensator iakttager.

34. Får afståndet mellan polspetsarne vara den ena gången stort, den andra litet, kan man redan ur ljudet vid urladdningen af *induktionsgnistan*, hvilken benämning vi för korthetens skull använda, då ingen kondensator begagnas, märka, att urladdningen vid dessa båda tillfällen försiggår på olika sätt. I förra fallet är ljudet skarpt, elektriciteten synes då med slag genombryta luftlagret och urladdningen sker hvad man kallar *disruptivt;* i sednare fallet är det ett fräsande eller nästan pipande ljud, som antyder att de successiva urladdningarne följa synnerligen tätt för att ej säga *kontinuerligt* på hvarandra, och att luftlagret dervid utgör ringa hinder. Ljusstyrkan hos det vid sistnämnde tillfälle glimmande ljuset är synnerligen ringa, så att endast svaga förstoringar hos spektroskopet dervid kunna användas.

35. Induktionsgnistan i luft består af en hvitblå, intensivt lysande, hårfin linie, som sträcker sig längs mellan polerna och är omgifven af en rödviolett och flamartad mantel, benämnd *aureola.* En stark luftström, riktad mot gnistan, rycker aureolan bågformigt åt sidan, hvarigenom man med prismat kan särskildt undersöka hvardera af dessa båda delar af gnistan. Den blåhvita delens spektrum visar sig dervid vara ingenting annat, än det vanliga luftspektrum; men aureolans deremot består af schatterade band på ungefär lika afstånd från hvarandra, hvilka förekomma ända från grönt och inemot spektrets violetta ända. I samma mån slagvidden minskas, minskas äfven tydligheten hos luftspektrum, men aureolans förblir oförändradt. Fuktas polspetsarne med en lösning af klorstrontium, färgas aureolan brandgul, men låter äfven nu blåsa sig åt sidan. Prismat visar oss dess nuvarande sammansättning vara just de schatterade band i orange och rödt, som vi tillskrifva strontian. Redan då man direkt betraktar gnistan, finner man härvidlag det elektriska ljuset vara olika vid de båda polerna. På den *positiva* polen visar sig en klart lysande gnista såsom en enda punkt, från hvilken elektriciteten utgår lik en stråle mot den *negativa* polen, hvarest ett starkt *violett* ljus utbreder sig såsom en mot polen tillplattad yta. Den genom en lösning af klorstrontium eller af annan närbeslägtad metalls klorförening färgade aureo-

Digitized by Google

lan uppträder äfven vid positiva polen, och det är i allmänhet der, man vid induktionsgnistan i luft observerar oxidspektra. Den negativa polens violetta ljus företer vid prismatisk analys några schatteringar, hvilka äro belägna i grönt, blått och violett. Huru alla dessa företeelser hos aureolan böra tolkas, skola vi nedanför söka visa.

36. Vi öfvergå nu till studiet af spektra från *gaser i förtunnadt tillstånd.* Gaserna inneslutas i s. k. *Geislers* eller rättare *Gassiots* rör, bestående af tvänne genom ett kapillärfint rör förenade glaskulor, i hvilkas väggar poltrådar blifvit insmälta. Röret fylles med den gas som skall undersökas, gasen förtunnas och röret tillsmältes. Den genom elektriciteten i glödgning försatta gasmassan eger synnerligast inom kapillärröret en ganska betydlig ljusstyrka.

Redan i det föregående hafva vi nämnt, att gaser i förtunning gifva vid kondensatorns urladdning samma slags spektrallinier, som vid vanlig pression. Samma linier erhållas äfven vid induktionsgnistan, om urladdningen får ske *disruptivt*, hvilket inträffar, om ledningen mellan röret och induktionsapparaten afbrytes, så att en gnista får slå öfver i öppen luft. Men försiggår urladdningen genom *ledning*, utgöres spektrum vid *vissa* gaser af en mängd åt den ena eller andra sidan schatterade bälten, hvilka till utseendet ega likhet med de band, man erhåller från metallernas syreföreningar. Rör fylda med qväfgas gifva dylika dubbla spektra. Vid disruptiv urladdning blir qväfvespektrum öfverensstämmande i det närmaste med det vanliga luftspektrum, ty syrgaslinierna äro der till antalet få; vid kontinuerlig urladdning återfår man de band inom grönt, blått och violett, som aureolan ofvan sades visa mellan polerna i öppen luft. Bandens schatterade utseende antyder, att det ej är qväfvet sjelft som glödgar, utan någon dess förening med syre, sannolikt qväfoxid. Visserligen sade vi ofvan, att röret skulle fyllas med qväfgas, men att förhindra en ringa qvantitet luft och fuktighet att i röret från början qvarstadna, eller att under förtunningen inkomma i röret, är fullkomligt omöjligt, och här, der gasens elasticitet uppgår till endast få millimeters tryck, kunna de minsta spår af syrgasen vara tillräckliga för qväfoxidens uppkomst.

I afseende på aureolans beskaffenhet i öppen luft kunna vi nu på grund af det föregående inse, att den glödgande gasen dervid måste för att gifva detta spektrum vara bragt till stark förtunning, hvilket lätt låter tänka sig såväl i följd af upphettningen från den inuti belägna hvitglödgande luftkolonnen, som af de rent mekaniska verkningarne från elektriciteten. Vidare måste vi anse, att den i aureolan glödgande gasen innehåller qväfve och sannolikt är qväfoxid.

Digitized by Google

Anställas analoga försök med förtunnad kolsyra, fås vid disruptiv urladdning de syrgaslinier, som tillhöra denna gas vid vanligt tryck; vid kontinuerlig urladdning erhållas deremot schatterade linier i gult, grönt och blått, hvilka till utseendet äro snarlika dem, vi funno hos qväfvet, ehuru de med dem ej öfverensstämma till läget. Emedan samma schatterade band som hos kolsyran stundom återfinnas hos syrgasen i förtunnadt tillstånd, härröra de troligtvis från någon oxidationsgrad af kolet, sannolikt koloxid. Man påträffar dem äfven vid den positiva polen vid vanligt tryck, när induktionsgnistan får urladda sig kontinuerligt mellan kolpoler.

Svaflet ger ock dylika dubbla spektra. Med kondensatorsgnistan i öppen luft emellan poler, som blifvit beklädda med ett tunnt lager af svafvel, få vi ett af fullkomligt skarpa linier bestående svafvelspektrum. Om deremot en liten qvantitet svafvel införes i ett Geisslers rör, och man medelst luftpumpen åstadkommer så stor luftförtunning i röret som möjligt, på samma gång man genom rörets upphettning bringar svaflet i gasform, hvarigenom endast spår deraf slutligen återstå, erhålles medelst induktionsgnistan och vid ringa upphettning af röret ett spektrum, som i sig innehåller en stor mängd schatterade band. Dessa band, hos hvilka ljusstyrkan aftager åt rödt till, äro lägrade tätt utmed hvarandra och förefinnas ända från vätgasliniens röda till dess blåa linie. Då man nu erinrar sig, att spår af luft lika väl måste qvarstadna i röret som af svafvel, så torde det vara i högsta grad sannolikt, att det nu medelst induktionsgnistan framkallade spektrum härrör från svafvelsyrlighet och ej från svafvel. Vore detta antagande riktigt, skulle med det samma ett stöd erhållas för vår förut framstälda förmodan, att de kontinuerliga spektra från brinnande lågor, som i sig innehålla svafvel och hvilka alla lukta af svafvelsyrlighet, blott för sin ringa ljusstyrka synas såsom kontinuerliga, ehuru de i verkligheten nog utgöras af de ofvannämnda, tätt vid hvarandra lägrade schatteringarne (jfr 7 och 20).

Drifves upphettningen af röret särdeles högt, upphör slutligen nyssnämnde spektrum att visa sig, men deremot framkommer nu det vanliga svafvelspektrum. Orsaken härtill är väl den, att svafvelångornas elasticitet genom upphettningen blifvit så förökad, att elektriciteten ej vidare kan genom ledning, utan endast genom slag fortplanta sig genom gasmassan, i följd hvaraf en sönderdelning af svafvelsyrligheten i dess elementer bör vara att förvänta.

Underkastas selen samma behandling som svaflet, erhållas äfven dubbla spektra, hvilka väl på ett analogt sätt böra tolkas.

Digitized by Google

37. De fakta, vi i det föregående omnämnt, beträffande vissa gasers dubbla spektra och aureolans beskaffenhet, äfvensom oxidspektras framträdande på den positiva polen, synas ej vara af någon synnerlig praktisk vigt att känna, men deremot måste de i theoretiskt hänseende betraktas såsom särdeles vigtiga. Intet enda fenomen, huru obetydligt det än må synas vara, får naturligtvis i det afseendet ringaktas, och aldraminst då det kan tjena såsom kontroll på de hypotheser, som man inom ett nytt område af en vetenskap nödgas uppställa. För oss gäller det här att, såvidt möjligt är, kunna verifiera riktigheten af det antagandet, att sammansatta ämnen synnerligast oxider kunna gifva egna spektra, och det är för den skull vi ytterligare måste sysselsätta oss med analys af ljuset från de *sammansatta gaser*, hvilka vi redan vid vanlig förbränning sett gifva egendomliga spektra (jfr 20).

38. Lysgaslågans blåa mantel gaf ett på schatteringar särdeles rikt spektrum, hvilket äfven framkallas, när gnistan får slå vare sig genom ångor af alkohol och ättiksyra eller genom vanlig lysgas, hvilka alla innehålla kol och väte. Man har förmodat, att detta spektrum skulle tillhöra kol i gasform, men då kolspetsar i luft förete ett af enstaka, skarpt begränsade linier bestående spektrum, synes det snarare böra anses såsom ett kolvätespektrum, ehuru vi måste helt och hållet lemna oafgjordt, hvilket slags kolväte, bland den otaliga mängd som finnes, utskickar de observerade ljussorterna. Några kemister hafva ansett det vara grufgasen, andra acetylen, men den saken är ännu icke nöjaktigt utredd. Ett ytterligare stöd för, att det nämnda spektrum bör tillskrifvas en kolväteförening och ej kolet sjelft, hemtar man från det spektrum, som cyangas medelst gnistan ger. Dess utseende är vid frånvaro af fuktighet snarlikt kolvätespektrets, men skiljer sig derifrån genom schatteringarnes lägen. Då cyangasen är blandad med vattenångor, hvilket man lätt från den röda vätgasliniens framträdande bedömer, blir det erhållna spektrum sammansatt af de båda spektra, som vi förmoda tillhöra kolväte och cyan. Egendomligt för dessa båda föreningar mellan kolet å ena sidan och vätet eller qväfvet å den andra är, att de till och med vid kondensatorsgnistan ega bestånd under sin glödgning. I likhet med hvad vi om metallsalter sagt, borde man vänta sig en sönderdelning af dessa kolets föreningar, men orsaken till att så icke sker bör måhända sökas i den stora ledningsförmåga, som tillkommer ej blott kolet och vätet i och för sig, utan äfven flere af deras föreningar med andra ämnen. Att en sönderdelning dock så småningom försiggår, kan inses från den mera eller mindre

Digitized by Google

ymniga utfällningen af kol samt från afskiljandet af vätet ur kolvätegasen och af qväfvet ur cyan.

Från koloxid och kolsvafla erhåller man vid kondensatorns medverkan inga för de sammansatta gaserna egendomliga spektra, utan de utgöras af elementernas; de skarpt begränsade karakteristiska syre- och svafvel-linierna framträda ögonblickligen, under det att kol eller svafvel i ymnighet utfälles. Vid närvaro af fuktighet kan dock kolväte bildas. Utan kondensator ger såväl koloxiden som kolsyran i förtunnadt tillstånd det schatterade spektrum, som enligt vår förmodan tillkommer någon af kolets föreningar med syret (jfr 36).

39. Omgifvas kolpoler successivt af väte, qväfve eller syre, hvarvid gaserna kunna ega vanligt atmosferstryck, framkallar induktionsgnistan en sammansättning af elementerna *vid sjelfva polerna*, såsom man af de *der* framträdande spektra kan varseblifva, ty de öfverensstämma fullständigt med dem, hvilka vi ansett tillhöra kolväte, cyan och koloxid.

40. I afseende på det vid *negativa polen* i luft samlade *violetta* ljuset böra vi nämna, att det vid förtunnade gaser i slutna rör visar sig särdeles ymnigt, så snart qväfve finnes närvarande, men alldeles icke i ett med kolsyra fyldt rör. Enär fuktighet, om ock i ringa mängd, alltid finnes närvarande i dessa rör, ligger den förmodan nära till hands och är på grund af försök icke heller osannolik, att det violetta ljuset härrör från en förening mellan qväfve och väte, men vi måste tillägga, att man hittills ej lyckats afgöra, hvilken förening dervid bildas.

41. En förklaring på dessa i det föregående omnämnda och, såsom det kan synas, mot hvarandra stridande verkningar af elektriciteten, nämligen att än sönderdela, än sammansätta kropparne, och på de vid polerna uppträdande spektra torde fås genom att antaga gaserna med undantag likväl af vätgasen, som äfven i andra afseenden skiljer sig i sina egenskaper från de öfriga, vara nära nog *oledare* för elektriciteten. Enligt detta antagande skulle den elektriska strömmen ej kunna fortplanta sig genom en gas annorlunda än genom en vätska, d. v. s. medelst elektrolys eller mediets sönderdelning endast vid polerna, hvarvid gasmediets beståndsdelar borde om möjligt med dessa poler ingå kemiska föreningar. Vore denna åsigt sann, måste en sönderdelning eller sammansättning vid polytan inträffa allt efter polens elektriska förhållande till gasen, och man skulle då, om polerna antagas vara, den ena af aluminium, den andra af kol, lätt kunna inse, hvarför vid fuktighetens sönderdelning lerjordens spektrum framträder vid den ena polen, under det att kolvätet visar sig vid den andra,

Digitized by Google

så snart strömmens riktning är sådan, att oxidspektra kunna uppträda vid den *positiva* polen. Man skulle vidare, om denna hypothes befunnes riktig, utan svårighet kunna finna förklaringen på de oupphörliga vexlingar, som spektrum från förtunnad kolsyra undergår, när man ena gången låter kondensatorn urladda sig disruptivt eller genom slag, andra gången induktionsgnistan ensam genom ledning, ty det skulle då förhålla sig på det sätt, att i förra fallet en sönderdelning af kolsyran, i det sednare en sammansättning af kolet och syret försigginge.

Spektrets utsträckning från polen visar sig bero på den grad af förtunning, gasen undergått, och detta rättfärdigar vårt redan vid fråga om aureolans ljus uttalade påstående, att, till och med då gasen ursprungligen eger vanligt tryck och spektrum i följd deraf uppträder endast vid polytan, en viss grad af förtunning äfven der måste ega rum såväl genom elektricitetens mekaniska inverkan vid dess öfvergång från polytan till gasen, som genom gasens dervid förorsakade upphettning (jfr 36).

42. Måhända hafva vi redan öfverskridit den gräns, försigtigheten bort utstaka vid anförandet af de hypotheser, som här måste träda i stället för bevis. Några skarpa bevis äro nämligen i dessa sistnämnda frågor ytterst svåra att lemna, dels derför att de gasmängder, med hvilka man här arbetar, äro så ytterst små, att de för hvarje annan undersökning äro helt och hållet oåtkomliga, dels derför, att man till följd af sakens egen natur råkar allt för mycket in på det område inom den rena kemien, der mycket ännu återstår att önska i afseende på kännedomen om kropparnas olika frändskaper till hvarandra under det glödgningstillstånd, som genom elektriciteten blifvit frambragt. Skälet, hvarför vi detta oaktadt ansett oss icke med tystnad böra förbigå dessa frågor, är det, att det är just kring dem, som spektralundersökningarne nu hufvudsakligen vända sig, och på hvilka ett nöjaktigt svar vore i främsta rummet önskvärdt.

43. Den ofvan anförda hypothesen om den kemiska beskaffenheten hos de glödgande gaser, som synas gifva dubbla spektra, är ej den enda, som blifvit framstäld. Vi böra derför, om ock i förbigående nämna, att några observatörer, i stället för att anse de schatterade spektra härröra från *sammansatta* ämnen, ha förklarat dem häntyda endast på en omgruppering af den enkla kroppens egna partiklar och anse således dessa spektra tillkomma det ursprungliga ämnet, ehuru under ett nytt allotropiskt tillstånd. Vid de dubbla spektra från qväfvet skulle således enligt denna åsigt ej det ena tillhöra qväfvet och det andra någon dess syreförening, utan båda skulle tillkomma qväfvet sjelft, ehuru under olika allotropiska tillstånd. På samma sätt

Digitized by Google

skulle alla de tre spektra, som ofvan sades tillkomma hvar och en af kropparne kol, kolväte och cyan, vara allesamman endast kolspektra, fastän kolet här under sin glödgning såsom gas skulle kunna antaga tre från hvarandra lika fullständigt skilda tillstånd, som då det i fast form förekommer såsom diamant, grafit och vanligt kol. Men att denna åsigt ej kan vara riktig bör på grund af de nämnda försöken med kolpoler i olika slags gaser kunna tillfullo inses (jfr 39). Nästan lika godtycklig, som denna hypothes om gasernas olika allotropiska tillstånd synes vara, förefaller äfven den, enligt hvilken de ämnen, som vi vanligen kalla enkla, skulle vara sammansatta, och de olika spektra, som ett och samma ämne synes gifva, således böra tillskrifvas hvart och ett af de grundämnen, af hvilka den nu för enkel ansedda kroppen verkligen skulle bestå. Det tillkommer framtiden att på grund af ytterligare iakttagelser fälla utslag mellan alla dessa hypotheser, men tills vidare hålla vi dock fast vid den, för hvilken vi ofvan utförligast redogjort.

44. Den Ruhmkorffska induktionsapparaten, hvars verkningar vi i det föregående omnämnt, består som bekant är af tvänne trådrullar, den ena innesluten i den andra, och det är den galvaniska strömmen, ledd genom den inre rullen, som framkallar induktionsströmmen i den yttre. Det är äfven bekant, att induktionsströmmar kunna uppväckas ej blott i en närbelägen och från den primitiva ledaren fullt skild ledningstråd, utan ock i den primitiva ledningen sjelf, hvilken induktionsström till skilnad från den nyssnämnde kallas *extra-* eller *juxtaström*. Denna extraström förefinnes äfven i den förutnämnda Ruhmkorffska apparaten, men på det han der ej skall motverka den egentliga induktionsströmmen, måste den Fizeau'ska kondensatorn användas. Nu kan man dock, om man så vill, använda just denna exstraström för frambringandet af glödgningsfenomener i och för spektralundersökningarne, och härtill lämpar sig förträffligt den **Ruhmkorffska elektromagneten**, som konstruerad för *diamagnetiska undersökningar* eger ett rätt betydligt antal trådhvarf och en stor jernkärna. Man behöfver nämligen blott förena apparaten med en sjelfreglerande strömbrytare, för att i afbrytningsgnistan, der extraströmmen urladdar sig, ega en passande ljuskälla, hvars beskaffenhet naturligtvis vexlar med polernas. Någon stark tension eger denna induktionsström dock icke, och för den skull kunna ej heller några linier från gasmediet varseblifvas. Deremot blir temperaturen i polspetsarne betydligt intensivare, än vid den vanliga induktionsapparaten, enligt hvad man kan sluta till från den betydligt större mängd jernlinier, som här emot vid den förra apparaten kunna iakttagas. Metallsalter kunna svårligen bringas i

Digitized by Google

glödgning på detta sätt, ty ledningen afbrytes då synnerligen lätt. I många fall synes derför denna extraström vida mindre användbar, än de vanliga induktionsströmmarne, men den eger dock såsom nyss antyddes vid de rena metallerna ett bestämdt företräde.

45. Om de **magnetelektriska apparaternas** användbarhet för de spektralanalytiska undersökningarne kunna vi på grund af bristande erfarenhet ej yttra oss. Men då dessa apparater visat sig särdeles lämpliga i och för frambringandet af elektriskt ljus, synas de äfven här böra vara det, och skulle då ega ett afgjordt företräde framför de öfriga deri, att de gjorde oss oberoende af de i många afseenden besvärliga staplarne och i öfrigt vore lätt tillgängliga.

46. Vi hafva slutligen att redogöra för **Voltas båge** eller gnistan mellan polspetsarne från ett temligen starkt galvaniskt batteri, hvilket medel är det kraftigaste man besitter för att bringa kropparne i glödgande gasformigt tillstånd. I fall den kropp, hvars spektrum man vill undersöka, sjelf leder elektriciteten, kan man liksom vid induktionsapparaten låta honom utgöra poltrådarne, men der sådant ej är förhållandet, begagnas till poler samma slags kolspetsar, som vid frambringandet af elektriskt ljus, blott man förut indränkt dem med någon af kroppens lösliga föreningar. Af det föregående inses omedelbart, att de glödgande metallpolerna, likaväl som kolspetsarne sjelfva måste gifva ett kontinuerligt spektrum, men deremot att den mellan dem uppkomna ljusbågen bör bilda ett diskontinuerligt. Dessa båda spektra synas, då bågen är liten, till en del lägrade öfver hvarandra, och följaktligen måste man, för att få ett rent spektrum från bågen, medelst en lins projiciera hans bild på kollimatortubens öppning, hvarvid denna bild bör göras så stor, att intet ljus från sjelfva polerna kan inkomma i tuben.

Med en stapel af 40 à 60 zinkkolelementer och starka jernstycken till elektroder erhålles ett rätt intensivt ljus, som analyseradt med prismat onekligen företer ett af de praktfullaste fenomener, optiken har att erbjuda. Jernet visar sig nämligen ega en utomordentlig rikedom på linier, hvilka äro spridda öfver spektrets alla delar, men dock talrikast förekomma inom de gulgröna och violetta delarne. Äfven andra kroppar, såsom calcium och mangan, för hvilka man använder klorföreningar i lösning eller vid den sednare helt enkelt brunsten, gifva en stor mängd linier, likväl på långt när ej så många som jernet.

47. Vi kunna nu fråga, om det är radikalerna eller deras föreningar som glödga i bågen; och svaret blir då, att spektra här i de flesta fall härröra från radikalerna sjelfva, men i vissa fall dock äfven

Digitized by Google

från föreningarne. Ett exempel på detta sednare förhållande lemna oss försöken med aluminiumpoler. När strömmen dervidlag kommit riktigt i gång, svälla aluminiumstyckena hastigt ut, smälta sedan ned på kolet och förblifva der i flytande tillstånd. Spektrum visar sig bestå hufvudsakligast af schatterade linier eller band, af hvilka de flesta äro desamma som de, hvilka vi vid kondensatorsgnistan ansett tillhöra lerjorden (jfr 31). Af metallens egna linier synas endast de båda starka, som ligga ytterst i den violetta delen. En närmare granskning visar, att dessa schatterade band bestå af en betydlig mängd fina, tätt vid hvarandra lägrade linier, som till utseendet fullständigt likna de gallerlika banden hos oxidspektra. Samma förhållande visar sig ock vid det från bågen mellan kolspetsar i syrgas erhållna spektrum, hvilket torde tillhöra koloxiden eller i allmänhet någon syreförening hos kolet [1]).

Att nu ingå i någon ytterligare redogörelse för spektra från bågen, torde icke vara behöfligt, ty med undantag af den öfvervägande ljusstyrkan och den större rikedomen på linier äro dessa spektra lika med kondensatorsgnistans, dock med den skilnad naturligtvis att inga luftlinier här vid bågen förekomma.

§. 7. *Jemförelse mellan de ofvan anförda glödgningsmedlen med afseende på deras lämplighet vid spektralundersökningar.*

48. Sammanställas de resultater, till hvilka vi i det föregående vid redogörelsen för de olika slagen af glödgningsmedel kommit, finner man, att kondensatorsgnistan med fuktig ledare i induktionskedjan och till en del äfven induktionsgnistan utan den fuktiga ledaren gifva för ett bestämdt ämne identiskt samma slags spektrum som lågan från gasbrännarlampan, hvilket dock i många fall är fullkomligt olika det spektrum, som vid kondensatorsgnistan utan fuktig ledare eller med Voltas båge erhålles. Olikheten, sade vi, består deri, att det förra spektrum utgöres i större eller mindre mån af schatterade bälten, hvilka vid växande strömstyrka upplösa sig i tätt bredvid hvarandra och reguliert belägna linier, men att det sednare består af relativt taget enstaka, skarpt markerade linier. Det vanliga elektriska spektrum visar visserligen spår af ett eller annat bland de band, som lågan företer,

---

[1]) Försök med aluminiumpoler i vätgas, anstälda för att kontrollera ofvan uttalade åsigter, hafva här ej utfallit lika gynnsamt som vid induktionsapparaten. Det visade sig nämligen dervid vara omöjligt att få en så tillräckligt stor båge mellan spetsarne, att spektrum kunde nöjaktigt undersökas, hvartill orsaken väl hufvudsakligast låg i stapelns svaghet.

Digitized by Google

men då dessa uppträda på helt och hållet olika ställen mot de egentliga linierna, tillintetgöres derigenom den förklaringen, att endast olikhet i ljusstyrkan skulle förorsaka olikheten i de båda spektras utseende. Vida riktigare synes det vara att anse likartade spektra antyda likhet i den glödgande gasens sammansättning och dermed antaga, att spektrum från kondensatorsgnistan eller från Voltas båge tillhör i allmänhet radikalen, men det från lågan eller gnistan med fuktig ledare i slutningstråden någon kroppens förening, hvarvid vi till att börja med gerna kunna lemna oafgjordt, hvilken slags förening af kroppen här verkligen förekommer. Då både skarpa linier och schatterade band samtidigt uppträda, skulle vi således vilja anse detta härröra från en sammanblandning af de båda nyssnämnda spektra. Vi kunna nu ock inse, hvarför induktionsapparater af olika styrka kunna för vissa kroppar gifva spektra, som ej alltid äro med hvarandra fullt öfverensstämmande, och således hvarför oxidbanden allt mer och mer skola försvagas, när apparaternas styrka tilltager, under det att de förut svaga linierna växa upp till betydlig intensitet på samma gång som förut fullt omärkliga linier framträda. Men någon fullständig *omkastning* hos spektrum i dess helhet anse vi deremot icke vara möjlig, utan hålla tvärtom före, att en skarpt begränsad linie, som en gång blifvit observerad, måste vid stegrad strömstyrka eller tension hos gnistan qvarstå på sin ursprungliga plats, så framt linien skall kunna tillskrifvas radikalen och ej någon hans förening.

Samma sak gäller om Voltas båge. I vanligaste fall uppträder här ett betydligt större antal linier, än från induktionsapparaten, men man återfinner dock alla de gamla, som vi anse tillhöra radikalen. Jern t. ex. ger medelst de större Ruhmkorffska induktionsapparaterna omkring 150 linier, men med en båge från 50 kolstaplar växer antalet linier till omkring 550. Vid induktionsströmmens urladdning åstadkommer den diamagnetiska apparaten med afseende på liniernas ljusstyrka och antal en verkan, som mera närmar sig till bågens, än till induktionsapparatens.

49. Vi hafva i det föregående såsom ett anmärkningsvärdt förhållande påpekat det faktum, att vid Voltas båge mellan aluminiumpoler endast de ytterst i violetta delen belägna aluminiumlinierna visa sig, medan endast oxidband förekomma i spektrets öfriga delar. En motsvarighet till detta fenomen finna vi vid lågspektra från calcium- och strontiumsalter. Dessa spektra, bestående hufvudsakligast af oxidband, förete nämligen i den blåvioletta delen några starka linier, hvilka sedan qvarstå på samma plats i det elektriska spektrum och väl derför böra anses tillhöra radikalerna sjelfva. Orsaken härtill synes vara

Digitized by Google

helt enkelt den, att spår af radikalen verkligen förekommer i lågan, i följd hvaraf dessa hans känsligaste linier framträda. Något analogt vid fråga om inverkan från lösningarnes koncentrationsgrad på liniernas framträdande skola vi nedan anföra.

50. Alla dessa vexlingar i utseendet hos spektrum från en och samma kropp, när det ena glödgningsmedlet utbytes mot det andra, torde bero hufvudsakligast på temperaturen och det så, att ju högre denna blir, desto säkrare kan man vara ej blott att få endast radikalens linier, utan äfven dessa i så mycket större mängd, så framt ej kroppen till sin kemiska beskaffenhet är sådan, att han vid till en viss grad växande temperatur blir allt mer och mer oxiderbar, eller hans elementer ega förmågan att ingå nya föreningar i det ögonblick de frigöras eller såsom det kallas "*in statu nascenti*", i hvilket fall radikalens spektrum kan till största delen uteblifva. Härvid bör dock ej lemnas oanmärkt, att temperaturen hos den gasformigt glödgande kroppen i lågan härrör från en omedelbar öfverflyttning af värmet från lågans egna partiklar till den gasformiga kroppens, hvarvid ingen sönderdelande förmåga hos lågan finnes, annat än genom dess egen *temperatur*. Vid elektriciteten deremot måste de sammansatta kropparnes sönderdelning i elementer utan tvifvel anses bero dels direkt af strömmen sjelf, dels indirekt genom den af strömmen framkallade höga temperaturen. Om nämligen sönderdelningen försiggår vid *polytan*, så behöfva vi dervid icke förutsätta någon hög temperatur, utan kunna anse den vara en ren *elektrolytisk* verkan, sådan vi observera den vid sammansatta vätskors dekomposition. Men om kropparne deremot sönderdelas i sina elementer *på någon annan punkt inom bågen* mellan polytorna, så torde detta visserligen vara en följd af den der rådande höga värmegraden, men denna höga temperatur bör dock sjelf med rätta anses såsom något sekundärt. Glödgningsfenomenet här vid lag har väl sin orsak dels i de impulser, som elektriciteten meddelar partikeln vid dess lösryckning från polytan, dels i det vid strömmens fortplantning uppkomna motståndet inom den kedja af rörliga partiklar, som strömmar mellan de båda polerna. Må vi dessutom tillägga, att, om ock elektriciteten vanligen anses ega förmåga att gifva upphof till alla möjliga slags vibrationsrörelser, de af kroppen upptagna och under glödgningen utsända svängningarne dock i hvarje fall måste bestämmas af hans egen natur och följaktligen bli olika för kemiskt olika gaser. Skulle åter elektricitetens förmåga att uppväcka dylika vibrationer variera allt efter de olika sätt, hvarpå den fortplantar sig genom gasmediet, borde det kunna inträffa, att, vid en blandning af tvänne olika gaser inom ett och samma slutna kärl, den ena af dem kan

Digitized by Google

komma i glödgning, utan att den andra gör det. Sådant är verkligen förhållandet med t. ex. vätgas och klor i förtunnadt tillstånd, af hvilka väl den förra, men ej den sednare glödgar, då ingen kondensator begagnas, men deremot båda, när kondensatorn får urladda sig genom gasblandningen. Måhända är det vätgasens stora ledningsförmåga som gör, att strömmen i förra fallet fortplantar sig ensamt genom denna gas och dervid försätter den i glödgning. — Af allt det nu anförda kan dock inses, att en mängd undersökningar ännu återstå att göra, innan man kan säga sig beherrska alla de omständigheter, som betinga glödgningsfenomenen.

51. Ehuru vi ej veta, huru elektriciteten kan försätta kropparne i glödgning, äro dock de ofvan anförda fakta för oss tillräckliga för att göra ett passande val bland de olika glödgningsmedlen för spektralanalysens behof. I främsta rummet ställa vi dervid Voltas båge, när man önskar lära känna alla möjliga ljussorter, som en viss kropp kan utsända. Till följd af ljusets kontinuitet och stora intensitet kan en sådan bestämning verkställas inom kort tid och med stor noggrannhet, men olägenheterna äro, att en stor stapel måste användas, och att en icke obetydlig mängd af materialet förbrukas. Sjelfklart är, att man vid sådana kroppar som aluminium, der ett oxidspektrum kan vara att befara, måste omgifva polerna med en för förhindrandet af oxidbildningen lämplig gas. Har man deremot endast spektralanalysens vanliga behof i sigte, eger naturligtvis induktionsapparaten företrädet, ty den ger i förening med kondensatorn tillräckligt många och tillräckligt starka linier för att uppdaga kropparnes närvaro, på samma gång som den konsumerar endast ytterst små qvantiteter af det till undersökning ämnade materialet. Deremot synes lågan, fastän hon redan ledt till upptäckten af flera nya kroppar, böra, på grund af hvad vi ofvan anfört, tillerkännas den minsta användbarheten.

52. Visserligen kunde det blott och bart i theoretiskt hänseende anses vara af intresse att lära känna alla för en i gasformigt tillstånd glödgande kropp möjliga spektralfärger, under det att man vid vanlig spektralanalys borde kunna nöja sig med en eller annan för hvarje kropp karakteristisk linie, och detta är väl ock sannt, så länge sagde analys skall användas för undersökningar af redan kända kroppar. Men vid uppsökandet af nya är det godt att ega en så fullständig kännedom om kropparnes linier som möjligt, på det man ej af sådana linier, hvilka anses vara nya, utan att verkligen vara det, skall förledas att förkunna tillvaron af nya elementer.

53. Vi hafva ofvan visat, att olika glödgningsmedel kunna frambringa olika antal spektrallinier för en och samma kropp; vi böra

Digitized by Google

tillägga, att detsamma kan inträffa äfven för ett och samma glödgningsmedel, ifall koncentrationsgraden hos den använda saltlösningen får variera. Direkta försök, för att nu nämna ett exempel, hafva ådagalagt, att en koncentrerad lösning af klorbarium ger i gnistan från en stark induktionsapparat 26 af bariums linier, hvilka till sin styrka äro hvarandra temligen olika. Af dessa visa sig blott de 9 starkare, när lösningen håller 1 vigtsdel salt på 100 vigtsdelar vatten, och endast de 2 starkaste vid förhållandet 1 till 10000. Häraf framgår således såsom resultat, att bland alla de färgsorter, som en gas vid sin glödgning kan utsända, det gifves vissa, hvilka han företrädesvis utstrålar, eller m. a. o. att ljusstyrkan hos vissa honom tillhörande ljussorter förr än hos andra uppgår till en sådan storlek, att de göra märkbart intryck på vårt synorgan. Denna kropparnes egenskap är vid spektralanalysen naturligtvis af stor betydelse, ty deraf beror känsligheten, hvilken är temligen olika för olika kroppar. I metalliskt tillstånd och vid vissa salter ger natrium ej blott de båda gula linier, som vi förut angifvit vara för denna metall karakteristiska, utan äfven några såväl orangefärgade som gulgröna, tillsammans 9 linier. Men af dessa framkomma dock de båda gula mycket lättare, än alla de öfriga, och till och med så lätt, att man genom dem kan angifva tillvaron af de minsta spår af detta ämne [1]). På grund deraf, att natrium är ytterst flygtigt och dess båda vigtigaste färgsorter ej blott hvarandra i det närmaste lika, utan äfven belägna i den del af spektrum, som lättast gör intryck på ögat, kan man lätt inse, hvarför dess reaktion kan vara så känslig, som den verkligen är. För hvarje annan kropp, som med samma lätthet kunde utsända en *mängd* hvarandra temligen olika färgsorter, bör under i öfrigt lika omständigheter reaktionen utfalla vida svagare. Ty allt det *arbete*, som värmet vid glödgningen åstadkommer, måste då fördelas på uppväckandet af en mängd olikartade svängningar, medan vid natrium det kan koncentreras hufvudsakligast på frambringandet endast af två hvarandra temligen likartade oscillationsrörelser, hvilka derför hvar för sig måste bli

[1]) Genom denna känsliga reaktion på natrium har det blifvit på det otvetydigaste sätt uppvisadt, att luften sjelf i sig innehåller uppslammade natriumsalter, och att poltrådarne redan derigenom nästan ständigt visa spår af denna metall. Men att derför, såsom några gjort det, vilja härleda denna rikedom på natrium i luften deraf, att salt föres med vindarne från hafvet öfver fastlandet, det synes dock, i förbigående anmärkt, vara temligen långsökt, då det ju kan vara nog att veta, att natrium är en af de kroppar, som ymnigast förekomma, och fördenskull sannolikt kan finnas i hvarje i luften sväfvande dammkorn.

Digitized by Google

så mycket intensivare mot hvar och en dylik rörelse hos den andra kroppen.

54. Att känna, hvilken linie för hvarje kropp först visar sig i spektrum, vore af stor vigt vid spektralanalysens användning och dessutom af intresse. Fasta kroppar, sade vi, utstråla vid lägsta glödgningstemperaturen de röda färgsorterna, och spektrum växer sedan vid stigande temperatur åt violett till. Vid gaserna kan detta omöjligen vara händelsen, såsom man af natriumångans glödgning kan se, ty de gula strålarne framträda långt före de orangefärgade. På samma sätt visar sig för barium den gröna linien långt före den röda; vid calcium och strontium de blå långt före de gula och röda o. s. v. Vätgasen kan alltefter omständigheterna först angifva den gröna eller den röda linien. Äro klor och vätgas i förtunnadt tillstånd blandade med hvarandra i ett slutet glasrör, kan, såsom vi redan anmärkt, den ena gasen stundom fås att glödga, utan att den andra gör det.

Häremot skall man sannolikt invända, att t. ex. de orangefärgade strålarne hos natriumångan verkligen uppväckas *tidigare*, än de gula, ehuru de till en början äro för *ljussvaga* att af ögat kunna ses, i följd deraf att ljusstyrkan hos dem tilltager vida långsammare, än hos de gula strålarne, och följaktligen att de ofvan anförda undantagen från regeln om spektrets tillväxt från rödt åt violett endast äro skenbara. Vi medgifva villigt, att olika strålar af temligen lika våglängd kunna tillväxa i sin ljusstyrka särdeles olika, såsom man vid jemförelse mellan vissa strålars intensitet inom spektra från jernet eller calcium, framkallade medelst Voltas båge, kan vid olika strömstyrkor finna, men på grund deraf kan man väl ej sluta till, att strålar af större våglängd skola med nödvändighet utsändas före dem af kortare våglängd. Det är föröfrigt svårt att i allmänhet inse, huru man skall kunna säga, att en kropp glödgar, ehuru det från honom utsända ljuset skulle vara för svagt att på vårt synorgan göra det ringaste intryck. Sade man återigen, att det oregelbundna framträdandet af de exempelvis anförda olika strålarne hos natriumångan berodde deraf, att den ifrågavarande kroppens absorptionsförmåga vore mindre relativt till de orangefärgade strålarne, än till de gula, så låter väl ej heller detta försvara sig, då man samtidigt vill fasthålla, att alla kroppar skola vid gifven temperatur glödga lika lifligt. Vi få framdeles tillfälle att utförligare redogöra för förhållandet mellan absorptions- och utstrålningsförmågan hos en kropp, och kunna derför här inskränka oss att nämna, att det anförda påståendet om en mindre absorptionsförmåga för den ena strålen än för den andra skulle fordra en motsvarande olikhet i kroppens förmåga att utsända dessa strålar. På

Digitized by Google

grund häraf skulle då det egendomliga förhållande inträffa, att, ehuru de båda oscillationsrörelser, som motsvara de båda nämnda färgsorterna, skulle hos den glödgande gasen vara lika intensiva, ethern likväl ej skulle lika lätt kunna upptaga dem båda, oaktadt vi om ethern måste hysa den åsigten, att den bör med samma lätthet kunna fortplanta alla möjliga slags oscillationsrörelser.

Allt detta synes visa, att man på långt när icke är berättigad att på gaserna omedelbart öfverflytta den lag, som befunnits gälla för de fasta kropparne, nämligen att de alla börja glödga vid samma temperatur och att utstrålningen alltid börjar med färger af större våglängd och fortgår vid växande temperatur till strålar af kortare svängningstid. Öfverflyttningen af denna lag till gaserna synes vara så mycket mindre tillåten, som temperaturen hos en glödgande gas måste uppskattas på helt annat sätt, än hos en fast kropp. Vid dessa sistnämnda kroppar bedömes temperaturgraden ur utvidgningen, under det man vid de glödgande gaserna dermed förstår summan af all den hos gasmassan varande lefvande kraften, hvilken åter måste vara beroende såväl af mångfalden af de svängningar, gaspartikeln kan antaga, som af den intensitet, hvarje utsänd ljussort besitter. Äfven om man vid de fasta kropparne skulle använda samma definition på temperatur som för gaserna i glödgningstillstånd, synes det vara alldeles gifvet, att den ifrågavarande lagen ej kan anses giltig för båda fallen. Vid de fasta kropparne ha vi att göra med kontinuerliga spektra, och jemförelsen mellan olika kroppars glödgning blir då temligen lätt; vid de gasformiga kropparne deremot äro spektra diskontinuerliga, den ena gasens färgsorter således olika den andres, hvarför en jemförelse på experimentel väg mellan olika gasers temperaturer och dervid utstrålade ljussorter synes vara hardt när omöjlig.

55. Vi böra slutligen nämna med afseende på den ofta framstälda frågan, om spektralanalysen endast är qvalitativ och icke äfven kan vara qvantitativ, att, om det ock är möjligt att från liniernas ljusstyrka, antal och fortvaro något så när bedöma, huruvida ett ämne förekommer till stor eller ringa mängd, detta icke allenast är särdeles olika för olika kroppar, utan äfven beroende af glödgningsmedlets styrka m. m., men att dessa omständigheter ännu på långt när icke gifva anledning till någon slags *numerisk* uppskattning af den närvarande qvantiteten af det undersökta ämnet. Skulle några experimenter kunna leda till ett dylikt mål, synas de böra vara likartade med dem, vi i 53 anfört.

Anm. Redogörelse för den bifogade *spektralkartan* lemnas i § 12.

Digitized by Google

§ 8. *Solspektrum.*

56. Solljuset ger vid prismatisk analys ett diskontinuerligt spektrum, liksom de glödgande gasernas ljus. Dessa båda spektra äro dock hvarandra icke lika, utan det ena kan tvärtom anses såsom en motsats till eller en omvändning af det andra, ty då gasspektra ega *lysande linier* på en mörk grund, företer solspektrum *mörka linier* på en ljus botten. Solspektrets mörka linier, hvilka naturligtvis antyda frånvaro af ljus, förekomma till ett så betydligt antal, att man hittills har observerat ända till 3 à 4000, men vi kunna detta oaktadt påstå, att i solljuset finnes större delen af alla de mellan gifna gränser möjliga färgnyanserna. Dessa s. k. *Fraunhoferska linier* skilja sig åt genom sin olika styrka och gruppering, så att derigenom den ena linien lätt igenkännes från den andra. De äro dessutom till sitt läge städse oföränderliga och uppträda således alltid i samma ordning och hvar och en ständigt inom sin bestämda färggrupp. Några starka linier, belägna ungefär i hvar sin af de olika färggrupperna, har man redan från början, ehuru godtyckligt, betecknat med bokstäfverna A, B, C . . . Längre fram få vi tillfälle att visa, att det numera är möjligt ej blott att efter en *rationel* method *benämna* en otalig mängd af dessa linier, utan ock att med detsamma angifva den *fysiska orsaken* till deras uppkomst.

57. Jemte dessa *konstanta* linier gifves det i solspektrum äfven vissa andra, hvilkas styrka *vexlar* med solens höjd öfver horizonten. Ju närmare solen är sin upp- eller nedgång, eller med andra ord ju längre luftlager solstrålarne haft att genomgå, desto tydligare framträda dessa nya linier, hvarför man ock på grund af deras sannolika uppkomst genom någon slags inverkan af jordatmosferen, kallat dem *atmosferiska* eller *telluriska.*

58. Utanför spektrets violetta ända finnes det ock en mängd mörka linier, likartade med de nyssnämnda, men vida svårare än dessa att iakttaga. De extravioletta strålarnes inverkan på synnerven är nämligen ytterst ringa, och de absorberas dessutom i stor mängd af glas. Vill man direkt varseblifva en del af dem, måste man derför antingen begagna linser och prismer af quartz och dessutom omsorgsfullt utestänga allt främmande ljus från ögat, eller ock låta dessa strålar träffa ett med svafvelsyrad chinin fuktadt papper eller en uranfärgad glasskifva, hvilka då genom strålarnes inverkan bli lysande, det förra med en blåaktig, den sednare med en blågrön färg, för hvilket fenomen — kalladt *fluorescens* — vi dock här ej närmare behöfva redogöra.

Digitized by Google

Det bästa medlet att om dessa strålar vinna någon kännedom ega vi i fotografien. Ty dessa strålar, hvilka under vanliga förhållanden äro för ögat nästan osynliga, angripa deremot vissa kemiska ämnen särdeles verksamt. De hafva derför ock blifvit kallade *kemiska strålar* och ansågos en tid vara af helt annan beskaffenhet, än de öfriga, som på synnerven göra intryck. Men då det visade sig, att en fotografisk teckning af solspektrum, på hvilken ej blott de mörka linierna inom det ultravioletta fältet lätt afbilda sig, utan äfven de inom det blå och violetta, angaf dessa sistnämnda linier i samma ordning och på samma plats, som då de *direkt med ögat* blifvit till sitt läge bestämda, måste man af detta faktum antingen draga den slutsatsen, att de kemiska och de optiska strålarne följas åt öfverallt inom spektrum och således äfven att på hvarje punkt, der det ena slaget saknas, äfven det andra uteblir; eller ock, att det gifves blott ett enda slag af strålar, ehuru hvar och en af dem förmår såväl att kemiskt inverka på kropparne, som att under form af ljus afficiera synnerven. Denna sednare åsigt, att det gifves blott ett enda slag af strålar, omfattas numera allmänt, och de s. k. kemiska strålarne anses i enlighet dermed endast genom sin brytbarhet skilja sig från de på synnerven företrädesvis verkande strålarne.

En viss likhet med dessa extravioletta strålar ega de utanför spektrets röda ända belägna, mörka *värmestrålarne*, hvilka äfven, fastän de för ögat äro osynliga, måste anses vara ljusstrålar. Osynligheten hos såväl det ena som det andra slaget af ofvannämnde strålar beror i viss mån på absorption hos de i ögat varande vätskorna [1]). Äfven bland de ultraröda strålarne torde mörka linier, analoga med de Fraunhoferska, finnas, ehuru något fullt lämpligt sätt att fixera deras läge ännu icke blifvit med tillhjelp af verkliga mätningar uppvisadt.

59. Sammanfattas det nu anförda, finner man, att solljuset med skäl bör anses i sig innefatta en otalig mängd strålar, hvilka sträcka sig från de minst till de mest brytbara, dock icke oafbrutet utan med en stor mängd afbrott, såsom man af de inom spektrets alla delar befintliga Fraunhoferska linierna kan se. Vill man förutsätta *alla* strålars verkliga närvaro i solljuset, måste man antaga dem vara af så betydligt olika intensitet, att de svagare genom kontrasten mot de närliggande synas mer eller mindre svarta. Man finner vidare, att hvarje stråle bör tillerkännas förmågan att utöfva så väl thermisk, som optisk och kemisk verkan, hvaraf dock ej följer, att de alla i dessa af-

[1]) *Brewster* har verkligen lyckats att något längre än vanligt se in i den ultraröda delen genom att reta ögat med ammoniakångor.

Digitized by Google

seenden skola vara lika verksamma, enär vid fråga om deras kemiska och thermiska verkningar, beskaffenheten hos de ämnen, på hvilka ljuset verkar, naturligtvis får tagas i betraktande, likasom man vid fråga om den optiska inverkan hvarken får förbise synnervens större känslighet för *en* stråle, än för en annan, och ej heller såsom vi redan anmärkt lemna den olika absorberande verkan ur sigte, som ögats vätskor utöfva på olika strålar. På grund häraf inses, att maximipunkterna för de med afseende på de olika verkningarne angifna intensitetskurvorna ej kunna till sina lägen stämma öfverens. För det under vanliga förhållanden synbara spektrum, som utgör endast den medlersta delen af det hela, ligger maximipunkten i det gula fältet, men de i thermiskt och kemiskt hänseende verksammaste strålarne, hvilka ligga vid det synbara spektrets ändar och derutanför, ega sina intensitetsmaxima bland de ultraröda och de blåvioletta strålarne. Efter våglängden räknadt blir strålarnes ungefärliga fördelning inom spektrum följande:

Ultraröda	strålar	från	0.004800	millimeter
Optiska	»	A	0.000761	»
		H_1	0.000397	»
Ultravioletta	»	till	0.000310	»

så att spektrets optiska del omfattar endast *en* oktav, medan hela spektrum i sig innehåller ungefär *fyra*.

Att den nyssnämnda förmågan hos en och samma stråle, att på en gång värma, lysa och kemiskt inverka på vissa kroppar, icke är någon ensamt för solljuset karakteristisk egenskap, utan tillkommer äfven de från hvarje annan ljuskälla utsända strålarne, det behöfver naturligtvis icke särskildt påpekas.

60. Vi hafva ofvan sagt, att spektra från glödgande gaser och solspektrum visa sig såsom hvarandras motsatser, eller att det sednare spektrum kan anses såsom en omvändning af de förra, hvilket ännu bestämdare uttryckes, om man säger, att de förhålla sig till hvarandra såsom de s. k. *positiva* och *negativa* teckningarne inom fotografien. Men för att afgöra, huruvida en dylik utsago verkligen stöder sig på en så god grund, att den äfven vid granskning i detalj låter försvara sig och således icke endast är ett bildlikt talesätt, det erfordrar en närmare jemförelse i afseende på lägena hos de båda slags spektras särskilda linier. Detta kunde visserligen ske blott och bart derigenom, att man med hvarandra jemförde de tal, som vid observationerna å gasspektras lysande och solspektrets mörka linier erhållits såsom brytningsindices eller våglängder; men då dylika bestämningar alltid äro till en viss grad behäftade med observationsfel och här vid begagnande

Digitized by Google

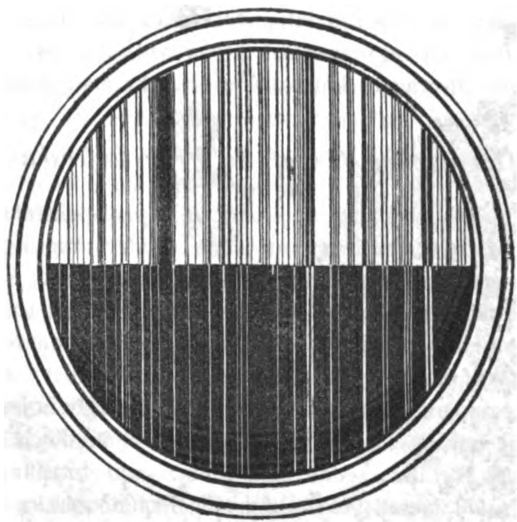
af prismat en särdeles vigtig felkälla är att befara från temperaturvariationer, hvilka kunna ändra prismats såväl brytnings- som färgspridningsförmåga, så är det vida fördelaktigare att *direkt* verkställa den ifrågavarande jemförelsen. Man går dervid tillväga på det sätt, att båda spektra intagas på en gång i tubens synfält, stälda det ena omedelbart öfver det andra, hvilket ernås helt enkelt derigenom, att solljuset får falla direkt på den ena halfvan af kollimatortubens öppning, medan den glödgande gasens ljus får komma från sidan och träffa ett litet öfver öppningens andra halfva fästadt prisma, för att sålunda först efter total reflexion derinom ingå i tuben och derpå framkomma till det brytande prismat. Naturligtvis kunde man låta *båda* ljuskällornas strålar falla in direkt genom öppningen, blott man tillsåg, att den ena *icke skymde bort* den andra (hvarom mera längre fram), men i praktiskt hänseende har dock nyssnämnda anordning befunnits lämpligare.

Denna method, att i samma synfält samtidigt intaga tvänne spektra, hvarigenom man omedelbart kan afgöra, huruvida deras linier stämma med hvarandra eller icke, är lämplig ej blott för den jemförelse, vi nu särskildt afse, utan ock i allmänhet då man vill noggrannt angifva läget för de lysande linierna. Det är nämligen af stor vigt att de kemiskt olika ämnenas spektra riktigt afrecknas relativt till hvarandra, hvilket icke utan ett ändlöst arbete kan ske, om temperaturen hos prismat vid undersökningen af den ena kroppens spektrum är olika mot vid undersökningen af den andra. För att fullständigt eliminera dessa skadliga inverkningar af temperaturändringarne, inregistreras hvarje särskild kropps lysande linier bland de i synfältet omedelbart invid dem belägna Fraunhoferska linierna, hvilka dervid göra samma tjenst, som delstrecken på en skala (jfr 5 o. 28), men äro likväl betydligt finare och ändamålsenligare än hvarje sådan, ty om temperaturen hos det brytande prismat ändrar sig, så vidga eller sammandraga sig de båda observerade spektra samtidigt och åtfölja hvarandra således fullt troget. Hänföras sålunda alla elementernas spektra till solspektrum, så vinnes derigenom samma mål, som om alla de nämnda spektra sinsemellan verkligen blifvit direkt jemförda på alla möjliga sätt.

61. För att lemna ett exempel på det nyssnämnda observationssättet och för att med detsamma pröfva hållbarheten hos det ofvan anförda påståendet om spektras likhet, antaga vi, att det till jemförelse med solspektrum framstälda gasspektrum härrörde från Voltas båge med polytor af jern, hvars ljusstyrka är så stark, att båda spektra samtidigt kunna tydiigt ses, utan att solljuset i någon mån

Digitized by Google

behöfver försvagas. Mellan dessa båda spektras linier visar sig nu en högst märkvärdig koincidens, och det så att en mörk linie i solspektrum ligger i förlängningen af hvarje jernlinie inom det elektriska spektrum, i följd hvaraf båda linierna tillsammans utgöra en i synfältet med nästan mathematisk noggrannhet dragen rät linie. Öfverensstämmelsen går dock vida längre, ty utmärker sig en jernlinie genom sin ljusstyrka, så eger ock den motsvarande Fraunhoferska linien ett synnerligen markeradt utseende, och omvändt vid de svagare.

Närstående figur bör närmare kunna antyda de ofvannämnde koincidenserna. I den öfre halfvan af synfältet ha vi så troget som här kunnat ske sökt återgifva en liten del af solspektrets violetta, i närheten af G belägna del, och i den nedre halfvan den motsvarande delen af jernets elektriska spektrum.

62. Jernet är dock icke den enda kropp, för hvilken en dylik koincidens med sollinierna blifvit funnen. Den först gjorda iakttagelsen af denna art var, att de båda D-linierna stämma med natriums båda gula linier, och man har sedan funnit, att de starkaste linierna inom b-gruppen äfvensom en i det gulgröna fältet sammanstämma med de lysande linierna från magnesium, att de starka linierna C, F, h och en likaledes stark i närheten af G svara mot hvarsin af de fyra linier, som vätgasen i förtunnadt tillstånd utsänder; och vidare att

Digitized by Google

såväl calcium, som mangan, nickel, krom, m. fl. förete exempel på dylik koincidens inom spektrets alla delar. Å föregående figur visar sig en särdeles stark linie i solspektrum, men utan motsvarighet bland jernets linier, hvilken deremot i spektrum från calciumångan återfinnes såsom ett bredt band.

63. Man kunde visserligen invända, att denna koincidens endast är tillfällig och härrörande blott och bart från den ofantligt stora rikedom på mörka linier, som inom solspektrum verkligen förefinnes; men att så icke är, bevisas fullständigt ej allenast af hela gruppers öfverensstämmelse inom sol- och metallspektra och af likheten i de mot hvarandra svarande liniernas intensitet, utan ock derigenom att koincidensen fortfar att ega bestånd äfven vid den betydliga dispersion som 9 stycken 60-graders kolsvafle-prismer kunna åstadkomma.

§ 9. *Om uppkomsten af de Fraunhoferska linierna.*

64. För att förklara uppkomsten af solspektrets mörka linier kunde man antaga, antingen att vissa strålar ursprungligen fattas i solljuset, liksom hos de glödgande gaserna, eller ock, om alla möjliga färger der verkligen förefinnas i det ögonblick, då ljuset utgår från solkroppens lysande materia, att vissa af dem sedan förloras, innan ljusstrålen ankommer till oss. Det förra antagandet, som i sig snarare innebure en undanskjutning af frågan, än en nöjaktig förklaring af fenomenet, har på länge ej ansetts vara rimligt och måste nu mera helt och hållet förfalla, sedan man funnit sammanträffandet mellan de lysande linierna i metallspektra och de Fraunhoferska i solspektrum. Ty ett sådant sammanträffande, som visserligen kunde anses alldeles tillfälligt, så länge det endast var bekräftadt för en eller annan linie, men omöjligen kan det nu, då man vid calcium iakttagit det för ett femtiotal, vid jernet för flere hundrade linier och det ej blott med afseende på läget, utan derjemte, såsom vi redan anmärkt, med hänsyn till styrkan, — ett sådant sammanträffande, säga vi, af de båda slags linierna tvingar oss ovilkorligen att mellan dem antaga en kausalförbindelse. Det närmare förloppet vid de Fraunhoferska liniernas uppkomst må nu vara hvilket som helst, — så mycket synes dock på grund af de nämnda koincidenserna vara alldeles säkert, att nämligen *de mörka linierna måste på ett eller annat sätt härröra från just de kroppar, med hvilkas lysande linier de sammanfalla.* Huru dessa kroppar: jern, calcium, natrium m. fl. verkligen kunna utsläcka några vissa ljussorter, och hvarest detta sker, derom måste en särskild undersökning anställas.

Digitized by Google

65. Kunde theorien lemna oss någon vägledning angående förloppet vid vissa färgsorters utsläckning, eller kunde det anförda fenomenet på konstgjord väg eftergöras, så vore dermed mycket vunnet för möjligheten af dessa frågors närmare utredning. Nu vet man verkligen, att upphäfvandet af en viss färg kan ske genom *absorption*, och det har på theoretiska grunder blifvit uppvisadt, att *en kropp bör absorbera just de ljussorter, som han sjelf under likartade omständigheter förmår utsända.* Denna sats, som äfven på experimentel väg blifvit verifierad, förklarar visserligen icke alla möjliga absorptionsfenomener, t. ex. ej dem, som uppkomma vid ljusets gång genom vissa kroppars lösningar (didymlösning) eller genom vissa gaser af låg temperatur (undersalpetersyrlighetsgas och jodångor), men den utreder deremot fullständigt det nu ifrågavarande fenomenet. Det är detta vi nu skola visa, men böra måhända först ur akustiken exempelvis nämna några ord om resonans, för att dermed förklara och förtydliga den ofvan framstälda absorptionssatsen, som för denna del af optiken är af synnerligt stor vigt.

66. Det är allmänt bekant, att en spänd sträng kan försättas i en vibrerande rörelse genom de från en i hans närhet befintlig ljudkälla utskickade vågrörelserna, så framt nämligen dessa rörelser äro af samma beskaffenhet som de, hvilka strängen sjelf såsom ljudande kropp kan utsända. Antaga vi således, att strängen endast kan angifva *en viss* ton A, men den närbelägna ljudkällan deremot alla möjliga med undantag likväl af sagde ton, så inses, att de från ljudkällan i luften nu uppväckta vågrörelserna alldeles icke kunna förmå strängen att sjelf ljuda. Ty om ock en ljudvåg för ett ögonblick skulle bringa strängen ur jemnvigtsläget, skulle rörelsen genast upphäfvas af nästa våg, emedan strängen icke kunde svänga i takt med någon af dessa luftmassans vibrationer. Kunde ljudkällan deremot utsända äfven tonen A, skulle dessa sistnämnde ljudvågor ej blott kunna sätta strängen i rörelse, utan ock sedan oupphörligen underhålla den, i följd af den samstämmighet i takt, som nu förefunnes mellan luftpartiklarnes och strängens egen rörelse. I förra händelsen, då luftens vågrörelse ej antogs inverka på strängen, fortplantar sig rörelsen *oförminskad* förbi honom till den bakom befintliga luftmassan; i sednare händelsen deremot, då rörelsen hos luften till en del upptogs eller absorberades af strängen, måste den bakom strängen befintliga luften tydligtvis förbli i hvila med afseende på den från ljudkällan *direkt* utgångna rörelsen. Deremot blir strängen sjelf nu en ny ljudkälla, som i sin ordning åt *alla* håll utsänder just samma slags vågrörelse, som han ur luften nyss absorberat, men denna nya våg-

Digitized by Google

rörelse måste naturligtvis i afseende på sin styrka i en *gifven* riktning betydligt understiga den vågrörelse, som af den första ljudkällan åt *samma* håll ursprungligen utsändes. Längre fullfölja vi ej detta exempel, emedan det i praxis väl ej vore möjligt att vidare kontrollera riktigheten deraf, men framhålla i stället så mycket mer, *att strängen*, då han ljuder genom resonans, *absorberar endast den slags vågrörelse*, *som han sjelf under likartade omständigheter kan utsända.*

67. Innan vi öfvergå till frågan om ljuset, må ett kändt faktum angående värmestrålningen här äfven anföras. Om en mängd värmestrålar antagas utgå från en gifven värmekälla, t. ex. en eldstad, och vi mellan henne och observatören tänka oss en skärm ställd, som ej fullständigt genomsläpper alla slags strålar, utan tvärtom sjelf, såsom förhållandet är t. ex. med glas, genom dem upphettas, blir strålningen, som observatören efter skärmens mellankomst erfar, betydligt mindre än förut, då den försiggick direkt, och detta inträffar, äfven om skärmen upphettats så högt, att han genom utstrålningen förlorar lika mycket värme, som han från värmekällan sjelf mottager. Orsaken härtill är den, att observatören i förra händelsen träffas af *hela* den från värmekällan direkt utgående strålkolonnen, men i sednare fallet blott af en ringa *del* deraf, enär skärmen nu åt *alla* håll utsänder den värmemängd, hvilken förut fick obehindradt gå rätt fram.

68. Vi måste slutligen erinra derom, att det för natrium karakteristiska gula ljuset, som erhålles, då veken hos alkohollampan indränkes med koksalt, kan till sin intensitet modereras efter behag, blott man genom alkoholns uppblandning med vatten minskar spritlågans temperatur. I det följande, der vi behöfva använda en dylik natriumhaltig spritlåga, hvilken vi för korthetens skull kalla natriumlåga, antaga vi, att dess ljusstyrka blifvit på nyssnämnde sätt tillbörligen minskad.

69. Med tillhjelp af dessa förutskickade upplysningar bör det nu vara lätt att i afseende på ljuset förstå följande experiment. Ställes framför kollimatortubens öppning en natriumlåga af låg temperatur, utgöres dess spektrum, som bekant är, endast af de båda gula natriumlinierna. Om man sedan låter ljus från en sådan ljuskälla, som i vanliga fall ger ett kontinuerligt spektrum, t. ex. ljuset från Drummonds hvitglödgande kalkcylinder, gå genom denna natriumlåga, så kunna, ifall absorptionssatsen är sann, inga andra strålar från kalkljuset absorberas af natriumlågan, än de båda gula, hvilka ega samma våglänger, som det från lågan utsända ljuset (jfr 66). I kalkljusets spektrum bör detta visa sig på det sättet, att de båda nämnda gula strålarne försvunnit och blifvit på sin förra plats ersatta genom

Digitized by Google

svarta linier, under det att alla andra färgsorter qvarstå med sin ursprungliga intensitet. Fullständigt mörker existerar dock icke ens på dessa punkter af spektrum, ty natriumlågan hade enligt antagande redan från början en viss, om ock ringa ljusstyrka, hvilken sedan kommer att ytterligare förökas genom den af lågan absorberade ljusmängden. Naturligtvis måste dock förökningen i en *gifven* riktning bli temligen obetydlig, enär det absorberade ljuset utstrålas i *alla* riktningar (jfr 67); men så mycket ljus, som ursprungligen utstrålades från natriumlågan mot spektroskopet, kommer dock alltid att qvarstadna på D-liniernas plats. Om vi antaga, att denna ljusmängd från början var mindre än kalkljusets, måste de ifrågavarande linierna visa ett *relativt mörker* i jemförelse med de närbelägna, af det oförminskade kalkljuset belysta punkterna i spektrum, och följaktligen skola dessa D-linier nu genom kontrast synas *svarta.*

Vi kunna måhända genom följande resonnement tydligare än nyss framlägga resultaterna af föregående experiment. Betecknas den ursprungliga ljusstyrkan hos hvarje stråle inom det gula fältet af det Drummondska ljusets spektrum med a, och hos natriumlågan med b, samt vi för enkelhets skull antaga, att lågan kan absorbera *hela* ljusmängden af kalkljusets ifrågavarande våglängder, äfvensom att dess nya genom absorption förökade ljusstyrka vore b', der $b' > b$, blir efter absorptionen skilnaden mellan ljusstyrkorna hos de på endera sidan om D belägna kalkljusstrålarne och hos endera af D-linierna sjelfva uttryckt genom $a - b'$. Vore denna qvantitet *negativ*, måste D-linierna framstå mer eller mindre bjert *lysande* på det i öfrigt kontinuerliga spektrets botten; vore den åter *positiv*, måste de synas mer eller mindre *svarta;* och slutligen om $a = b'$, skulle ingen ändring genom absorptionen kunna i spektrum varseblifvas.

70. Nyssnämnde experiment, ämnadt att på erfarenhetens väg bevisa absorptionssatsens sanning, har verkligen på flerfaldiga sätt blifvit med framgång anstäldt. I stället för Drummonds kalkljus kan man här för erhållandet af det kontinuerliga spektrum naturligtvis begagna en hvitglödgande platinatråd, en stark gaslåga eller de glödgande polerna från den elektriska lampan, m. m. Äfven solljus kan här användas, ifall ingen mörk linie redan förut finnes på den del af dess spektrum, der absorptionslinien kommer att falla.

De båda strålar, den ena röd, den andra orangefärgad, som glödgande lithiumånga utsänder, ega icke motsvarighet inom solspektrum, men på identiskt samma plats, som dessa lithiums ljusa linier falla, framkomma tvänne mörka, om solljuset får genomgå en lithiumfärgad spritlåga. Absorptionslinien i det röda fältet förtjenar dervid före-

Digitized by Google

trädesvis uppmärksamhet, emedan den med lätthet erhålles, och vidare emedan ingen mörk linie finnes i dess omedelbara närhet inom solspektrum.

Skulle på den punkt inom solspektrum, der absorptionslinien faller, en mörk linie redan förefinnas, visar sig absorptionsfenomenet äfven då i vissa fall synnerligen märkbart. Sådant är förhållandet, när solljuset får genomgå en stark natriumlåga, ty de båda D-linierna bli då betydligt svartare och af större bredd än eljest. Det förra visar oss, att fullständigt mörker i vanliga fall ej existerar hos dessa solspektrets D-linier, det senare tyckes antyda, att en utsträckning af absorptionsfenomenet, när det en gång kommit i gång och sedan med styrka fortgår, kan ega rum äfven till de strålar, som i afseende på våglängden oändligen litet differera från dem, hvilka den glödgande kroppen kan utsända. Om detta verkligen vore händelsen, skulle äfven absorptionssatsen behöfva en utvidgning, men sannolikt kan förklaringen på den ökade bredden hos absorptionslinierna gifvas på annat sätt. Det är nämligen bekant, att natrium vid liflig glödgning alldeles icke visar i sitt spektrum några fina och skarpt begränsade gula linier, utan tvärtom breda band på båda sidor om de vanliga ljusmaxima. Men då sagde ånga sålunda kan utsända andra än enstaka färgsorter, bör hon enligt absorptionssatsen i dess närvarande form äfven kunna absorbera dylika slags strålar. Att äfven andra kroppar än natrium kunna utsända dylika färgsorter, som i spektrum visa sig såsom band, hafva vi redan i det föregående vid fråga om vätgas och calcium (jfr 30 o. 62) antydt, och vi kunna här tillägga, att samma förhållande i afseende på vissa strålar eger rum med magnesium, zink, kadmium, bly, thallium, indium, m. fl.

71. Emedan dessa experimenter äro af största vigt, må vi här anföra några ytterligare, för att bestyrka riktigheten af satsen, att en gas är ogenomskinlig för samma slags strålar, som han sjelf kan utsända. Hettas ett profrör, som innehåller metalliskt natrium, tills det fylles af natriumångor, och då belyses med ljus från en vanlig gaslåga, så visar sig ångan dervid vara fullkomligt genomskinlig. Får deremot ljus från en natriumlåga falla på röret, så uppstår på motsatta sidan en mörk skugga, hvaraf man inser, att natriumångan är ogenomskinlig för denna ljussort. Ett likartadt fenomen iakttages, om man i ett rum, der en stark gaslåga befinner sig, förbränner metalliskt natrium, hvarigenom rummets atmosfer och dervid äfven gaslågan i hög grad genomträngas af natriumångor. Håller man nämligen framför denna med stark gul färg nu lysande låga en annan, t. ex. från ett vanligt ljus, så omgifves denna sistnämnda lågas yttre rand liksom

Digitized by Google

af en bred svart ram, hvilken uppkommer derigenom, att den i dess närhet något upphettade natriumångan absorberar eller utsläcker det från gaslågan kommande natriumljuset.

72. Vi hafva hittills antagit, att de båda ljuskällorna varit vidt skilda i rummet från hvarandra, men detta är icke något nödvändigt vilkor. Ett antändt stycke metalliskt natrium visar vid liflig förbränning ett kontinuerligt spektrum från rödt till violett med undantag af dubbellinien i gult, som aftecknar sig såsom svart på den eklärerade grunden. Det kontinuerliga spektrum härrör sannolikt från glödgande partiklar i fast form af bildad natriumoxid; de svarta linierna äro absorptionslinier från den omgifvande natriumångan.

I spektrum från Voltas båge, der natriumlinierna vanligen framträda i följd deraf, att natrium under någon form finnes å polytorna, observeras ofta en förvandling af de gula linierna i svarta, hvartill orsaken nu lätt kan inses. De häftigt glödgande polerna gifva ett kontinuerligt spektrum, på hvars lysande botten de båda ljusa natriumlinierna afteckna sig, så ofta ångan af sagde kropp starkt glödgar inom den omgifvande ljusbågen. Men om strömstyrkan och således äfven temperaturen minskas, hvarigenom bågens lyskraft aftager, och ljuset från poltrådarne då får genomgå ett tillräckligt tjockt lager af denna nu svagt lysande, men starkt absorberande gasmantel, måste relativt svarta linier uppträda i st. f. de förut gula. Vid ökad temperatur utsänder natriumångan deremot intensivt ljus, hvarvid den gula dubbellinien på nytt framträder. Det är på detta sätt den ständiga vexling uppkommer mellan lysande och mörka linier, som man i detta fall så ofta kan varseblifva.

Understundom finner man ena hälften af linien lysande, medan den andra är mörk. Sådant är förhållandet t. ex. med den röda lithiumlinien, om experimentet göres med solljus, som håller på att försvinna ur synfältet. Olika delar af fältet upplysas dervid af solljuset olika starkt, och skilnaden mellan dess och lithiumljusets intensitet blir i följd deraf olika på olika punkter af linien. Samma fenomen fås ock med Voltas båge, då den ena delen af fältet belyses af polen, men den andra af bågen; i den förstnämnda delen kunna natriumlinierna synas svarta, i den senare deremot gula.

73. Det är icke ens nödvändigt, att det absorberade ljuset utgått från en sådan ljuskälla, som har ett kontinuerligt spektrum, utan det är tillräckligt, om det absorberade och det absorberande ljuset ega samma våglängd, blott det förras ljusstyrka öfverväger det sednares, och det absorberande gaslagret förefinnes i tillräcklig mängd. Derför kan man äfven vid induktionsapparaten, om den får arbeta

Digitized by Google

hastigt, se absorptionslinierna för natrium. Fästes nämligen metalliskt natrium på endera polspetsen, varseblir man ofta en svart linie i midten på hvardera af de breda, intensivt lysande natriumbanden, hvilket sannolikt låter förklara sig på det sätt, att elektriciteten dervid fortplantar sig genom slag längs en hårfin linie inom gasmassan, hvars innersta del då försättes i häftigaste glödgning, medan den yttre absorberande atmosferen är relativt kall. En dylik svart absorptionslinie i midten af ett lysande band erhålles äfven i spektrum från Voltas båge, och det ej blott vid natriumlinien, utan ock vid den starka calciumlinie, som är belägen mellan G och h, äfvensom vid aluminiumlinierna mellan de båda H; till och med vid begagnandet af induktionsapparaten observeras en dylik absorptionslinie i midten af vätgasens gröna bälte vid F.

74. De nu anförda exemplen torde mer än tillfyllest gifva en tydlig föreställning om sjelfva absorptionsfenomenet och med detsamma bevisa absorptionssatsens giltighet. Vi tillägga derför endast såsom en slutföljd af det föregående, att ett spektrum med mörka linier och till sina vigtigaste delar fullkomligt likt solspektrum skulle på artificiel väg kunna åstadkommas, om man på något sätt i glödgande gasformigt tillstånd samtidigt försatte en mängd sådana kroppar som jern, calcium, magnesium, m. fl., hvilkas lysande linier sammanfalla med de Fraunhoferska och sedan lät ett intensivt Drummonds ljus genomgå den sålunda erhållna lågan [1]).

75. På grund såväl deraf, att den ofvan anförda satsen om ljusets absorption blifvit experimentelt verifierad genom *de lysande liniernas omvändning i svarta*, som af *den exakta öfverensstämmelsen mellan vissa glödgande gasers lysande linier och de starkare Fraunhoferska linierna*, erbjuder sig nu sjelfmant följande förklaring af de sednares uppkomst. Solljuset innehåller ursprungligen, d. v. s. då det utgår från den egentligen lysande delen af solen, alla möjliga ljussorter

---

[1]) Den ofvannämnda absorptionssatsen gäller icke uteslutande för de gasformiga kropparne, utan har äfven blifvit utsträckt till glödgande kroppar i fast form. Emedan kropparnes *emissions-* och *absorptionsförmåga* stå i ett bestämdt förhållande till hvarandra (jfr 54), följer deraf, att ett metallstycke, som i betydligt större mån än hvitt glas absorberar ljusstrålarne, äfven vid sin glödgning måste utsända ett intensivare ljus, än glaset; och att *färgadt* glas, som absorberar t. ex. endast de *gula* strålarne, måste, om denna egenskap äfven under glödgningstillståndet fortfar, dervid utsända endast gula strålar, o. s. v. Dessa fakta, som visserligen skulle kunna vägleda oss vid fråga om didym- och ytterjordssalternas optiska egenskaper, m. m. (jfr 7), äro dock för vårt närvarande behof icke oundgängliga, och för den skull kunna vi inskränka oss till det redan anförda.

Digitized by Google

och skulle följaktligen, om det obehindradt finge fortgå, här ge oss ett *kontinuerligt* spektrum, men nu deremot, då spektrum är *diskontinuerligt* och bestående af *svarta* linier, måste vissa ljussorter på vägen till oss *absorberas*, och denna absorption måste ske hufvudsakligast genom *metallångor vid hög temperatur*. Då denna absorption ej kan försiggå annorstädes än antingen inom solens egen atmosfer eller inom jordens, men det endast inom den förra är möjligt att tänka sig en så hög temperatur som här erfordras, tvingas vi på grund af det föregående att inom solatmosferen antaga tillvaron af en mängd till glödgningstemperatur upphettade metallgaser. Man inser vidare, att dessa gaser skulle, om solen sjelf vore en *mörk* kropp, gifva ett diskontinuerligt solspektrum, bestående af just de lysande linier, som tillkomma glödgande ångor af jern, calcium m. m.; hvaremot, då solen antages utsända ljus af *alla* sorter och af tillräcklig intensitet, intrycket af atmosferens ljus måste genom solkärnans ljus helt och hållet tillintetgöras. Den enda verkan af atmosferens glödgande gaser, som vi kunna observera, blir derför absorptionen af samma sorts från solkärnan utgångna ljusstrålar, som de i solatmosferen befintliga gaserna sjelfva kunna utsända. De Fraunhoferska linierna kunna således ingenting annat vara, än dessa nyssnämnda absorptionslinier, och det solspektrum vi observera bör derför med rätta anses såsom en trogen *negativ* bild af det spektrum, som solatmosferen sjelf, betraktad såsom ljuskälla, skulle åstadkomma, såframt ej såsom vi nyss sade detta spektrum helt och hållet fördunklades genom solkärnans eget (jfr 60).

Dylika metallångors närvaro i solatmosferen, hvilket på grund af det föregående kan anses vara bevisadt, förutsätter åter, att de kroppar, hvilkas lysande linier utvisa koincidens med de Fraunhoferska, måste förefinnas i solmassan sjelf, och vi äro härmed komna till det öfverraskande resultat, att man verkligen *med tillhjelp af de mörka spektrallinierna* kan verkställa *en kemisk qvalitativ analys af solen*, och naturligtvis på samma sätt äfven af hvarje annan med eget ljus lysande himmelskropp.

De kemiskt enkla kroppar, hvilka på grund af det ofvan angifna bevisningssättet med fullkomlig säkerhet kunna sägas existera i solatmosferen och således äfven i solens kärna, äro: *väte*, *natrium*, *calcium*, *magnesium*, *jern*, *mangan*, *krom* och *nickel;* andra mer eller mindre tillförlitliga äro: *aluminium*, *barium*, *kobolt*, *zink* och *koppar*. Anmärkningsvärdt är, att vi bland denna mängd af kroppar påträffa blott *en* metalloid, *vätet*, men detta är dock icke det enda fall, der vätgasen visar större likhet med metallerna, än med metalloiderna,

Digitized by Google

ty vi finna samma sak äfven vid fråga om dess förmåga att leda värme och elektricitet (jfr 30 o. 50). Bland de i solen befintliga metallerna synas, för att sluta från liniernas mängd och markerade utseende, jern och calcium vara de vigtigaste.

76. Visserligen gifves det en otalig mängd linier i solspektrum, för hvilka ingen motsvarighet bland de oss bekanta elementernas linier ännu blifvit påträffad, hvarför man kunde synas ega skäl för den förmodan, att en mängd för oss fullkomligt nya kroppar skulle förefinnas i solen; men om ock ett sådant antagande icke vore orimligt, blir det dock på vår närvarande ståndpunkt onödigt, enär med undantag af A och B snart sagdt alla de starkare Fraunhoferska linierna redan blifvit identifierade med kända metallinier. De återstående svaga skulle sannolikt äfven bli det, blott vi förfogade öfver tillräckligt starka glödgningsmedel eller i öfrigt kunde variera omständigheterna på sådant sätt, att vi lärde känna alla de lysande linier, som kropparne vid stark glödgning äro i stånd att utsända. Försök med Voltas båge, ehuru ännu ej långt utsträckta, hafva nämligen redan i betydlig mån utvidgat våra kunskaper i detta afseende. Af de hittills observerade omkring 550 jernlinierna äro redan 400 med säkerhet återfunna i solspektrum, och för de återstående skall sannolikt en likartad koincidens kunna uppvisas, då försöken under gynnsamma omständigheter förnyas. Det förtjenar måhända tilläggas, att alla de i solspektrum från jern härrörande linierna, de svagare inberäknade, och detsamma gäller äfven till en viss grad om de andra metallinierna, utmärka sig genom en egendomlig svärta, hvilket isynnerhet då blir märkbart, när solljusets intensitet på ett passande sätt modereras; de framträda då på ett sådant sätt, som vore de belägna framom den matta grund, på hvilken de öfriga svagare linierna afteckna sig. Ville man fästa någon vigt vid detta faktum, som måhända endast är en optisk villa, skulle man kunna förmoda, att de återstående matta linierna uppkomma genom någon annan orsak, än den som förorsakar metallinierna. Men alla dylika gissningar äro ej förr på sin plats, än tillräckligt omfattande undersökningar, och bland dem ej minst de redan omnämnda med tillhjelp af Voltas båge, blifvit anstälda.

77. Den nu gifna förklaringen af solspektrets mörka linier gäller dock endast för de *Fraunhoferska* och icke för de atmosferiska linierna. Vid solens upp- eller nedgång finner man hela den violetta delen och likaså en stor del af det blå fältet inom solspektrum vara nästan helt och hållet utsläckt, så att endast de gröna, gula, orangefärgade och röda strålarne qvarstå. Bland dessa äro dock de båda sistnämnda strålarne de ljusstarkaste, såsom man ock direkt från sol-

Digitized by Google

skifvans vid nämnde tillfällen orangefärgade utseende kan sluta till. Vidare visa sig dervid en mängd nya grupper, hvilka i närheten af D, der de talrikast förekomma, ha utseende af bälten vid vanlig belysning, men när ljusmängden koncentreras, låta upplösa sig i finare, om ock ej så fina linier som större delen af de Fraunhoferska. Nästan midt emellan C och D finnes en stark atmosferlinie, hvars utseende, när solen befinner sig vid horizonten, temligen nära påminner om B, och det kan ha stor sannolikhet för sig, att till och med B och A, äfvensom en del af *a* leda sitt ursprung från samma orsak som de förutnämnde, ty de framträda onekligen vida tydligare, när solen är nära horizonten än eljest, och variera betydligt i styrka allt efter observationsortens höjd öfver hafsytan, såsom man omedelbart finner vid granskning af de af PIAZZI SMYTH på Teneriffa anstälda observationerna.

78. Jemföras lägena för dessa atmosferlinier med lägena för de glödgande gasernas linier, så visar sig verkligen, att en stark linie bland de förra stämmer med en stark qväfgaslinie, men enär denna koincidens står alldeles enstaka och temperaturen i atmosferen är så låg, att den ofvan angifna absorptionssatsen sannolikt upphört att här ega någon tillämpning, kan ingen förklaring af liniernas uppkomst grunda sig på denna koincidens. Direkt anstälda försök med lampljus, observeradt på stort afstånd från ljuskällan och analyseradt medelst prismat, för att om möjligt upptäcka några genom det mellanliggande luftlagret förorsakade absorptionslinier, ha lika litet ledt till något gynnsamt resultat, som ett analogt försök med vattenånga af hög pression, ehuru denna verkligen förmår utsläcka spektrets blåvioletta del.

Måste vi således å ena sidan medgifva sannolikheten af hypothesen om dessa liniers uppkomst genom jordatmosferens inverkan, så böra vi ock å den andra genast tillägga, att någon nöjaktig förklaring derå ännu icke blifvit gifven. Må det dock tillåtas oss att i förbigående nämna, att de tre linierna A, B och den midtemellan C och D belägna synas, på grund af sitt åt ena sidan schatterade utseende, antyda absorption genom någon sammansatt kropp; — men hvilken denna kropp skulle kunna vara, derom våga vi icke ens gissningsvis yttra oss.

§. 10. *Hypotheser om solens fysiska beskaffenhet.*

79. Det nyss anförda beviset för de Fraunhoferska liniernas uppkomst må visserligen synas bindande i och för sig, men som det lik-

Digitized by Google

väl i sig innefattar vissa hypotheser om solens fysiska beskaffenhet, måste vi tillse, huruvida dessa stå i fullkomlig öfverenskommelse med de åsigter, hvilka man i nämnde afseende ehuru på grund af andra fakta bildat sig. Vi skola derför anföra de båda vigtigaste bland de hittills framstälda theorierna om solens fysiska beskaffenhet, hvilka båda blifvit härledda uteslutande ur observationer på solfläckarne.

GALILEUS, som först iakttog, att sjelfva solen tvärtemot Aristotelis försäkringar hade fläckar, antog, att dessa utgöras af mer eller mindre ogenomskinliga moln, som *sväfva* i den *öfver* solens lysande yta befintliga atmosferen. En omsorgsfull granskning af dessa solfläckar anstäldes af W. HERSCHEL, som på grund af dessa sina iakttagelser slöt, att solfläckarne verkligen äro *fördjupningar* i solens lysande yta, öfver hvilken deremot de s. k. solfacklorna bilda verkliga upphöjningar.

80. Enligt W. HERSCHEL är solmassan sjelf en fullständigt mörk kropp, omgifven af en atmosfer, som i sig innehåller tvänne molnartade, från hvarandra skilda lager, af hvilka det inre är i det närmaste mörkt, det yttre deremot starkt lysande. Detta yttre lager kallades, såsom varande sjelfva källan till solljuset, *fotosfer;* det inre bildade en slags skärm, som från solkärnan afstängde de från fotosferen utgångna värme- och ljusstrålarne. *Solfläckarne* bestå såsom bekant är af ett slags halfskuggor, i hvilka en eller flera mörka kärnor vanligen finnas insprängda. De förra förklarades vara delar af det inre lagret, sedda genom en öppning i fotosferen, de senare deremot sjelfva solkulans mörka yta, sedd genom tvänne midt öfver hvarandra i de båda molnlagren belägna öppningar. *Solfacklorna*, hvilka äro starkt lysande fläckar och ofta förekomma i solfläckarnas närhet, förmodades vara massor af fotosferens lysande ämne, som vid dennas sprängning kastas åt sidorna och der på vissa punkter hopa sig i större mängd än på andra. Vid totala förmörkelser varseblir man från solkanten utskjutande, med rödaktigt sken lysande flammor, hvilka benämnas *protuberanser*, och emedan dessa vanligen uppträda i närheten af de ställen, der solfläckar förut visat sig, har man ansett dem vara molnartade massor, som genom fotosferens öppningar utkastats i atmosferens yttre delar. Orsaken till dylika våldsamma eruptioner ansågs vara olikhet i temperaturen på olika ställen inom solatmosferen, hvarför man borde kunna jemföra dem med de inom jordatmosferen på vissa orter rådande orkanerna och hvirfvelvindarne.

Herschels theori, som visserligen nöjaktigt redogjorde för de ändringar i solfläckarnes utseende, man under solens rotation kring dess egen axel kan iakttaga, kunde dock ej såsom stöd för sin giltighet åberopa något enda observeradt, rent fysiskt faktum. Man kan der-

Digitized by Google

för förstå, huru välkommen för denna theoris anhängare ARAGOS iakttagelse skulle vara, att nämligen ljuset från solskifvans kanter ej visade ringaste spår af polarisation, hvilken egenskap borde bevisa ljusets ursprung, icke från en i fast eller flytande form glödgande massa, utan från glödgande gaser; härmed ansågs nämligen ett verkligt bevis för fotosferens gasartade natur vara funnet.

81. KIRCHHOFF, som gifvit den ofvan anförda förklaringen af de Fraunhoferska liniernas uppkomst, upplifvade Galilei åsigter om solens fysiska beskaffenhet och antog i öfverensstämmelse med dem, att solens massa är en till glödgningstemperatur hettad kropp i fast eller snarare i flytande tillstånd, omgifven af en gasmassa, som visserligen ock är glödgande, men hvars temperatur och täthet genom strålning och i enlighet med de allmänna lagarne för gaserna dock aftaga med afståndet från solens yta. Solfläckarnas mörka kärnor antagas här vara ogenomskinliga, i solatmosferen befintliga moln, hvilka uppkomma på det sätt, att de der varande ångorna blifvit i följd af temperaturvariationer på vissa ställen kondenserade. I sin ordning kunna dessa moln sedan hämma värmeutstrålningen, hvarigenom nya molnbildningar af större utsträckning i atmosferens öfre lager, men af mindre täthet kunna uppstå, och de utgöra då såväl solfläckarnas halfskuggor, som de vid solförmörkelserna framträdande protuberanserna. Solfacklorna anses deremot tillhöra sjelfva solytan och endast utvisa sådana ställen derstädes, hos hvilka temperaturen genom den af molnen hämmade utstrålningen blifvit betydligt stegrad.

82. Mot denna theori, hvilken likaväl som Herschels redogör för ändringen i fläckarnas utseende under deras rörelse öfver solskifvan, hafva följande fakta blifvit anförda: dels det redan anförda, att ljuset från solkanten ej visar spår af polarisation; dels att spektrum från solkanten ej visar någon olikhet mot spektrum från solskifvans midt, ehuru en stråle från det senare stället har ett vida kortare vägstycke att genomgå af det absorberande lagret, än hvarje stråle från solkanten.

Den första anmärkningen tillbakavisades med det svar, att solytan, långt ifrån att den bör anses såsom fullkomligt glatt, snarare måste i följd af de der sannolikt starka temperaturvexlingarne antagas vara stadd i en oupphörlig och våldsam rörelse, hvarigenom hvarje spår af polarisation måste utplånas. Mot det sednare inkastet anföres svårigheten att på grund af det hittills använda observationssättet kunna med någon säkerhet afgöra, om icke små olikheter verkligen kunna finnas i de båda spektra, som härstamma det ena från kanten, det andra från midten af solskifvan, ehuru de hittills kanske undgått observatörernas uppmärksamhet. Ett vida bättre observationssätt, än

Digitized by Google

det af FORBES föreslagna att vid solförmörkelser granska spektrallinierna från kanten, vore antingen att låta den genom en lins med stor brännvidd erhållna bilden af solskifvan stryka öfver spektroskopets öppning och dervid tillse, om spektrum förändrades allt efter som ljuset kom från den ena eller andra punkten på solskifvan, eller ock att direkt jemföra de på en gång, men i hvarsin halfva af synfältet, öfver hvarandra intagna spektra från de båda ifrågavarande ställena af solbilden. Om man i det senare fallet lät den genom linsen erhållna solbildens kant direkt belysa kollimatoröppningens ena halfva, medan centralstrålarne genom tvänne prismers totala reflexioner få belysa den andra, borde — synes det — lätt kunna afgöras, huruvida hvarje mörk linie i det ena spektrum egde i sin omedelbara förlängning en motsvarande i det andra, äfvensom om liniernas svärta inom båda spektra är densamma. Ehuru ingen betydlig olikhet här kan förefinnas, enligt de preliminära undersökningar vi på sistnämnde sätt gjort, utan det ena spektrum sannolikt bör anses såsom en trogen kopia af det andra, så innebär dock detta ej något bevis för den ifrågavarande hypothesens felaktighet; det bevisar endast, att skilnaden mellan de i båda fallen absorberande gasmängderna ej är tillräckligt stor för att märkbart inverka. Solatmosferens radie kan nämligen med skäl antagas vara betydligt stor i förhållande till solkärnans, och det är vidare icke sagdt, att de närmast solytan belägna gaslagren äro de som verksammast absorbera, ty de torde till följd af sin höga temperatur sjelfva utstråla ungefärligen lika mycket ljus, som de genom absorption kunna utsläcka af solkärnans. Antagas derför de på stort afstånd från solens yta belägna gasmassorna vara de verksammaste vid framkallandet af absorptionsfenomenet, så blir olikheten i väglängd för de båda ifrågavarande strålarne icke synnerligt stor, och spektra kunna då ej heller märkbart afvika från hvarandra.

83. Ett vida betänkligare inkast, åtminstone emot den anförda uppfattningen af solfläckarnas natur synes nu hota från fotografiens sida, med hvars tillhjelp man sökt bestämma facklornas och fläckarnas, äfvensom kärnans och halfskuggornas ömsesidiga lägen. Af en och samma solfläck hafva nämligen två fotografiska teckningar blifvit tagna med så stor mellantid, att solen derunder hunnit vrida sig kring sin axel en tillräckligt stor vinkel, för att de båda teckningarne tillsammans kunna bilda en stereoskoptafla. Dervid visade det sig, att facklorna intaga *högsta* läget, räknadt från solens lysande yta, och att kärnorna liknade *öppningar i halfskuggan*, hvilken sjelf syntes *lägre*, än de omgifvande lysande trakterna. I ett enda fall upptäcktes delar af facklorna *midtöfver* en solfläck och befunno sig då på en

Digitized by Google

synbarligen betydlig höjd öfver den. Detta resultat vittnar alldeles icke till fördel för den af Kirchhoff, men väl för den af Herschel framstälda hypothesen; dock torde flera försök i samma riktning ännu vara af nöden. Dervid synes det vara af stor vigt att fortsätta med samlandet af fotografier af solen före, under och efter dess totala förmörkelse för att med säkerhet afgöra, om ett samband finnes mellan protuberanserna och solfläckarne. Anses icke de hittills vunna resultaten såsom afgörande, så är det dock sannolikt, att den celesta fotografien i WARREN DE LA RUE'S skickliga hand, för att sluta från hvad han i detta afseende redan presterat, snart skall sprida ett fullständigt ljus öfver dessa frågor.

84. Mot den af Herschel framstälda soltheorien måste man från rent fysisk ståndpunkt göra den vigtiga invändningen, att det är alldeles otänkbart, att sjelfva solkärnan, ehuru helt och hållet innesluten inom en så stark värmekälla, som fotosferen måste antagas vara, skulle ända från tidernas början och till nu kunnat bibehålla sig vid en temperatur, som är *under* glödgningstemperaturen; ej heller kan man från samma ståndpunkt inse, huru den *gasformiga* fotosferen skall under seklers lopp kunna utsända en så ofantlig värmemängd, som här enligt observationer på utstrålningen verkligen är i fråga. Icke ens då det blott rör förklaringen af solfläckarne, synes Herschels theori vara felfri; ty får man ej antaga fotosferen vara ett ytterst tunnt skal och af föga större radie, än det inre atmosferslagrets och solkulans, — ett antagande som väl knappast har någon rimlighet för sig och ej heller blifvit gjordt — skulle nämligen solfläckarnes kärna ständigt försvinna på ett visst afstånd från solkanten, hvilket fenomen dock ännu icke blifvit konstateradt. Observationerna synas tvärtom visa, att dessa fläckarnes kärnor utgå ända till solbrädden.

Det första bland dessa inkast söker JOHN HERSCHEL bemöta med den anmärkningen, att solkärnan verkligen är starkt glödgande, ehuru hon till följd af kontrast synes mörk emot fotosferen, på samma sätt som ett genom knallgaslågan till hvitglödgning upphettadt kritstycke synes såsom en *svart* fläck på solskifvan, när det befinner sig mellan henne och ögat [1]).

---

[1]) Emedan ingendera af de båda theorierna synes kunna redogöra för det *porösa* eller *korniga* utseende, hvilket de från egentliga solfläckar fria delarne af solytan förete, hafva vi i det föregående med afsigt förbigått detta fenomen. Vi böra dock måhända ej förtiga, att NASMYTH vid närmare granskning häraf funnit, att dessa porer egentligen äro månghörniga mellanrum mellan vissa lysande föremål af särdeles bestämd form, hvilka liknande pilträdens aflånga blad i oräknelig mängd betäcka hela solytan och

Digitized by Google

85. Vi se sålunda, huruledes vigtiga inkast kunna göras emot båda hypotheserna, men den Kirchhoffska synes ändock såsom mera naturlig böra få företrädet. Utom det att den med lätthet förklarar uppkomsten af de Fraunhoferska linierna, hvilket den Herschelska med sin *gasformiga* fotosfer, men *mörka* solkärna alldeles icke förmår, bringar den vår föreställning om solens fysiska beskaffenhet i öfverensstämmelse med den af LAPLACE framstälda åsigten om planetsystemets uppkomst och antyder med detsamma, hvarför ungefär samma kemiska beståndsdelar kunna förefinnas i solmassan som i vår jord[1]). Särskildt hvad beträffar solfläckarne kan Kirchhoffs hypothes månända äfven i ett annat hänseende, än det redan anförda anses förtjena uppmärksamhet. Får man nämligen antaga, att en kondensation af metallångor och synnerligast då af jernångor eger rum, så skulle dermed tilläfventyrs en ledning vara gifven vid förklaringen af det observerade sambandet mellan solfläckarnes talrikhet och de variationer i de jordmagnetiska konstanterna, som ega rum inom elfvaårsperioden. En förklaring åter på det likaledes observerade sambandet mellan solfläckarnes antal och ändringarne i planeten Jupiters afstånd från solen torde lätt nog erhållas, ifall den theori om underhållandet af solvärmen, som vi straxt skola omnämna, befinnes riktig[2]). Jemte den 11-åriga perioden hos solfläckarne förekommer äfven en längre, omfattande omkring 56 år, hvilken synes böra tillskrifvas de förenade inverkningarne af Jupiter och Saturnus, enär, som bekant är, 5 omlopp hos den förra, motsvarande 2 hos den sednare, uppgå till 59 år. Då de båda planeterna sednast (1840) befunno sig samtidigt i *aphelium*, hade solfläckarnes antal nyss förut (1836) uppnått sitt *maximum*[3]).

korsa hvarandra i alla tänkbara riktningar; men vi måste då ock anmärka, att olika observatörer (såsom *Dawes*, *De la Rue* m. fl.), hvilka alla iakttagit solytans korniga utseende, ej äro fullt ense med honom om dessa porers verkliga form och beskaffenhet, hvarför det ännu är för tidigt att tänka på en förklaring af fenomenet.

[1]) ZÖLLNER anser solen vara i flytande tillstånd, men under afkylning. På hennes yta försiggår en sorts slaggbildning, och solfläckarnes *kärnor* äro för honom just dylika till fast form redan öfvergångna delar, medan *halfskuggorna* äro moln (Photometrische Untersuchungen, Leipz., s. 245).

[2]) Så besynnerligt det än förefaller, har äfven ett samband blifvit uppvisadt mellan solfläckarnes freqvens och medelpriset på spanmål. Redan HERSCHEL och sedan CARRINGTON, hvilken sistnämnde under en längre tid anställt särdeles omsorgsfulla iakttagelser öfver solfläckarne, har i detta afseende gjort sammanställningar, som äro högst anmärkningsvärda. (Solar Spots, London).

[3]) *B. Stewart*, Monthly Notices 1863, p. 195.

Digitized by Google

86. I sammanhang med hypotheserna om solens fysiska beskaffenhet må äfven en fråga, som på sista tiderna mycket sysselsatt fysici, slutligen om ock i förbigående här omnämnas. Antager man, att solen såsom *glödgande* massa utsänder värme och ljus, synes deraf böra följa, att hon i tidernas längd skall utstråla allt sitt värme och i följd deraf slutligen bli liksom månen en både mörk och kall kropp; allt organiskt lif inom hela vårt planetsystem vore dermed dömdt till slutlig undergång. Redan tanken på möjligheten af en sådan visserligen aflägsen, men ändock oundviklig förstöring af planetsystemets organiska verld förefaller alltid otillfredsställande, och enhvar önskar gerna se den om möjligt med vetenskapliga skäl tillbakavisad. Skall man lyckas häri, måste man taga i betraktande alla de olika sätt, hvarpå temperaturen hos en kropp kan ökas, och den genom strålning uppkomna värmeförlusten således ersättas. För att då till en början gifva ett begrepp om den värmeförlust, solen lider genom utstrålning, må nämnas, att den från henne under *en och en half sekund* utstrålade värmemängden skulle till kokning kunna bringa en massa af omkring *en million* svenska kubikmil fryskallt vatten.

Fastän det här icke är lämpligt att i detalj undersöka, huru denna betydliga värmeförlust skall ersättas, kunna vi dock ej underlåta att erinra om den theori, som uppvisar sambandet mellan värme och mekanisk rörelse samt dermed det enas förvandling i det andra. Med användning af värmets mekaniska eqvivalent och på grund af i öfrigt gifna data har man beräknat, att t. ex. jordklotets instörtande i solen skulle genom den dervid uppkomna stöten förorsaka samma mängd värme, som vid vanlig förbränning skulle åstadkommas af omkring 6400 med jordens volym lika stora kulor af stenkol. Så oerhördt stor denna värmemängd än kan synas vara, uppgår den dock ej till större belopp, än hvad solen under ett sekel verkligen utstrålar.

87. Antager man, att den genom utstrålningen hos solen lidna värmeförlusten verkligen ersättes genom upphäfvandet af rörelsen hos vissa kroppar, så blir vår närmaste fråga, *hvilka* kroppar genom att sålunda störtas in i solen skulle uppoffras för betryggandet af den ostörda fortvaron hos de öfriga medborgarne inom planetsystemet. Visserligen hafva kometerna som oftast ansetts vara lämpliga hjelptrupper att i tid och otid förfoga öfver, men då deras massa är så ytterst liten, kunna de oaktadt den betydliga hastighet, med hvilken de röra sig, här ej bli oss till någon egentlig nytta. Deremot har den vidt omkring i rymden utbredda mängden af meteorer eller verldsgrus med stort skäl blifvit ansedd såsom ett passande material för solvärmens underhåll, och särdeles tillfredsställande kunde denna åsigt

Digitized by Google

anses vara, om vi finge antaga, att den linsformiga och ofantligt stora massa, som under namn af *zodiakal-ljus* omgifver solen, består af dylika kroppar, hvilka liksom stenregn oupphörligen störta in i henne.

Denna meteor-theori har blifvit utvecklad af den både såsom mathematiker och fysiker högt uppburne W. THOMSON, hvars yttrande i ifrågavarande afseende vi här anföra: "Hvarje meteor fortgår i sin spiralformiga bana med allt större hastighet och närmar sig allt mer och mer det attraherande centrum, tills han slutligen helt plötsligt insnärjes i solens atmosfer och då börjar förlora sin hastighet. Efter ytterligare några sekunders förlopp kommer han till hvila på solens yta, och den genom stöten upphäfda mekaniska rörelsen hos meteoren fortplantar sig nu inom ett par minuter såsom vibrationer tvärs igenom de trakter, der han under så många sekler befunnit sig, för att slutligen såsom ljus genomtränga de aflägsnaste delar af rymden."

Visserligen förmår denna theori bättre, än hvarje annan hittills angifven, att uppvisa, huru man bör tänka sig, att den utstrålade värmemängden skall godtgöras, men beräkningarne visa icke desto mindre, att den årliga förlusten på långt när icke härigenom betäckes. Vi nödgas således antaga, att solen verkligen är en afsvalnande kropp, hvaraf då måste följa, såsom nyss citerade författare beräknat, "att jordens inbyggare hädanefter ej kunna påräkna att under längre tid, än några hundra tusen år få njuta af den för deras lif erforderliga mängden ljus och värme, så framt ej för oss fullkomligt obekanta källor finnas förvarade i skapelsens stora förrådskammare."

§ 11. *Spektra från planeter, fixstjernor och nebulosor.*

88. Då astronomien lärt oss, att **månen** och **planeterna** icke lysa med eget, utan med ett från solen lånadt ljus, var det icke öfverraskande att finna dessa himmelskroppars spektra öfverensstämmande med solspektrum; till och med de atmosferiska linierna visa sig här, så snart sagde kroppar befinna sig nära sin upp- eller nedgång.

Huruvida månen saknar dunstkrets eller icke, har sedan gammalt utgjort en älsklingsfråga, hvarför man äfven medelst spektralundersökningarne velat om möjligt få den besvarad. I den afsigten har det blifvit föreslaget att vid solförmörkelser granska solspektrum för att få utrönt, om de strålar, hvilka dervid tangera månkanten, gifva några andra spektrallinier, än dem man vanligen observerar. Dylika observationer vid stjernbetäckningar hafva ock blifvit föreslagna. Men såvidt vi kunna inse, bör denna fråga äfven på denna väg redan vara

Digitized by Google

med nej affärdad på grund af det resultat, som ur den af FORBES anstälda och ofvan anförda undersökningen kan härledas (jfr 82).

För planeten *Mars* har man deremot upptäckt några nya, från planetens egen atmosfer härrörande linier eller snarare band, hvilka i stor ymnighet förefinnas vid F och i den återstående delen af spektrum. Emedan de gröna och blå färgsorterna sålunda till största delen absorberas af planetens egen atmosfer, kommer han att lysa med det för honom egendomliga *röda* ljuset. I Jupiters spektrum påträffas inga för planeten egendomliga linier, men några af jordatmosferens äro deremot betydligt förstärkta, hvaraf borde följa, att dessa båda atmosferer äro hvarandra i det närmaste lika.

89. Hvad beträffar spektralundersökningarne af fixstjernornas ljus, så bör dervid anmärkas, att det från theoriens ståndpunkt visserligen är fullt berättigadt att anse oss vara i stånd att medelst prismat vinna kännedom om dessa aflägsna himmelskroppars kemiska beständsdelar, likaväl som vi kunna göra det i afseende på solen, men å andra sidan bör det dock alls icke förvåna, om betydligt stora praktiska svårigheter verkligen visat sig förenade med anställandet af dylika undersökningar. Den ljusmängd, som till och med den oss närmast belägna fixstjernan hitsänder, är ytterst ringa, och den blir nästan omärklig, när den genom prismat blifvit spridd öfver hela spektrum. Fördenskull måste spektralapparaterna, för att här bli ändamålsenliga, undergå vigtiga förändringar, och den första omsorgen måste naturligtvis bli den att samla en tillräcklig ljusmängd, hvilket åstadkommes genom spektroskopets förening med en ljusstark astronomisk refraktor. Men oaktadt den i refraktorns brännpunkt erhållna bilden af stjernan sålunda blir stark nog, är den dock ännu ej lämplig att omedelbart tjena såsom lysande föremål; ty den till en lysande punkt utan mätbara dimensioner sammanträngda bilden skulle ge ett trådsmalt spektrum, hvarest det följaktligen vore omöjligt att urskilja några linier. Denna olägenhet häfves, om i närheten af refraktorns fokus en cylindrisk lins tillsättes, som sammanbryter strålarne ej längre till en punkt, utan till en smal strimma, hvarigenom kollimatorns öppning blir öfverflödig och spektrum med detsamma erhåller en tillbörlig bredd. I öfrigt måste äfven den anordning vara träffad, att de erhållna fixstjernspektra direkt kunna jemföras med de elektriska, för att man med någon säkerhet må kunna afgöra, hvilka kemiska ämnen förorsaka de observerade mörka linierna.

90. Redan de första af FRAUNHOFER gjorda iakttagelserna ådagalade, att **fixstjernspektras** mörka linier äro andra än solspektrets, och att den ena stjernans linier märkbart differera från den andras.

Digitized by Google

SECCHI m. fl. hafva på sednare tider utsträckt dessa arbeten, men de noggrannaste och mest omfattande undersökningarne hafva, liksom de ofvan nämnda vid fråga om planeterna, blifvit anstälda af HUGGINS och W. A. MILLER. Med en refraktor med 8 tums objektivöppning lyckades de upplösa en mängd fixstjernors spektra i fullkomligt lika skarpt begränsade linier, som de Fraunhoferska i solspektrum, och de ådagalade vidare, att flere af dessa linier sammanträffa med linierna från natrium, magnesium, calcium, jern m. fl. Härmed har således blifvit uppvisadt, att ungefärligen samma elementer återfinnas hos dessa aflägsna himmelskroppar som hos vår sol, ehuru naturligtvis små afvikelser ega rum. Så t. ex. saknas *vätgasen* hos α Orionis och β Pegasi, men finnes hos Aldebaran, Sirius, α Lyræ m. fl.; vidare hafva vismuth, tellur, antimon och qvicksilfver, hvilka ej finnas hos solen, påträffats hos t. ex. Aldebaran.

Hos de **dubbelstjernor,** der den ena stjernan lyser med annan färg, än den andra, observeras en motsvarande olikhet hos de båda stjernornas spektra. Och dessa undersökningar hafva gjort det särdeles troligt, att hvarje fixstjernas egendomliga färgton ytterst beror af den större eller mindre mängd absorptionslinier, som i den ena eller andra delen af dess spektrum förekomma.

91. De sålunda vunna resultaterna, hvilka väl ej voro alldeles oväntade, berättiga oss att förfäkta den på andra grunder redan uttalade åsigten, att fixstjernorna ej i några väsendtliga afseenden skilja sig från vår sol. Man kunde likaledes vänta, att spektrum från de vanliga **nebulosorna,** hvilka astronomerna lyckats till en viss grad upplösa i massor af isolerade stjernor, skulle förete mer eller mindre kontinuerliga spektra. Ty iakttagandet af mörka linier, måste här naturligtvis vara underkastadt rätt stora svårigheter ej blott till följd af den ringa ljusstyrkan hos dessa föremål, utan ock derför att det resulterande spektrum måste bli nära nog kontinuerligt, ifall nämligen — såsom troligt är — den ena stjernan egde olika absorptionslinier mot den andra.

92. Lyckades det ej att hos den nyssnämnde klassen af nebulosor varseblifva några spektrallinier, så var det så mycket mera oväntadt att finna sådana hos den grupp, som till följd deraf att hvarje dithörande nebulosa till sitt utseende liknar en planets likformigt eklärerade skifva, kallas **planetartade nebulosor.** Dessa himmelskroppars spektrum visade sig bestå dels af tre enstaka *lysande* linier, som voro belägna i det gröna fältet, dels af ett föga märkbart spår af ett kontinuerligt ljus. Af dessa tre linier sammanfaller den starkaste med den gröna mellan b och F belägna dubbellinien i luftspektrum, som

Digitized by Google

tillhör qväfvet, och den svagaste åter med vätgaslinien F; mellan dessa båda befinner sig en tredje temligen stark linie, hvilken synes tillhöra jern. Visserligen anser HUGGINS, att denna linie bör tillskrifvas någon oss okänd kropp, men detta synes ej vara af nöden, då man med tillhjelp af hans egen teckning lätt finner, att liniens läge öfverensstämmer med den starka jernlinien 1961 på KIRCHHOFFS plancher eller med 208 på vår bifogade teckning. Att denna jernlinie synes ensam, ehuru i dess omedelbara närhet äfven andra jernlinier förekomma, behöfver icke utgöra något hinder för riktigheten i vår förmodan, då vi ihågkomma, att det observerade spektrum är ytterst ljussvagt, och att den nu ifrågavarande jernlinien är den starkaste inom den här uppträdande gruppen. Hos en och annan nebulosa observerades ännu en fjerde linie, hvilken belägen bortom F var ytterst svag.

93. Genom denna synnerligen vigtiga upptäckt af de planetartade nebulosornas *lysande* spektrallinier kunna vi nu med bestämdhet veta, att dessa kroppar till sin fysiska beskaffenhet helt och hållet skilja sig från de öfriga nebulosorna. De lysande linierna angifva nämligen, att större delen af nebulosans massa ännu befinner sig i glödgande *gasformigt* tillstånd, och det här observerade spektrum är följaktligen likartadt med det, som vi skulle erhålla från vår egen sols atmosfer, derest ej dess ljus fördunklades genom sjelfva solkärnans (jfr 75). Det *kontinuerliga* spektrum deremot, hvilket HUGGINS beskrifver såsom trådsmalt, tillkännager, att nebulosans innersta del blifvit förtätad till en *flytande* eller *fast* massa. På grund af dessa iakttagelser, hvilkas fortsättande vore af yttersta vigt för astronomien, kunna vi således påstå, att dessa verldskroppar ännu befinna sig i samma tillstånd, som enligt LAPLACE'S theori ursprungligen tillkommit vårt eget solsystem; derjemte innehålla dessa upptäckter bevis för omöjligheten att för närvarande upplösa denna klass af nebulosor i enstaka fixstjernor, hvilket påstående den praktiska astronomien hittills icke heller jäfvat.

94. Då prismat sålunda, genom att sönderdela ljuset i dess enkla färger, lärt oss att urskilja de på vår jord befintliga ämnena från hvarandra och det med vida större lätthet, än hittills på annan väg varit möjligt; då det dessutom för oss uppenbarat den fysiska beskaffenheten ej blott hos centralkroppen inom vårt eget planetsystem, utan ock hos så aflägsna verldskroppar som fixstjernor och nebulosor, så kan det icke vara förmätet, om vi hoppas att på samma väg äfven i flere andra afseenden utvidga våra kunskaper. I främsta rummet vilja vi dervid påpeka följande fenomener såsom förtjenta af att medelst

Digitized by Google

prismat närmare undersökas: *zodiakalljuset*, *coronan* vid totala solförmörkelser och *norrskenet*.

Vi ha ofvan nämnt, att *zodiakalljuset* anses vara en samling af meteorer, men om dessa kroppar befinna sig i fast (flytande) eller gasformigt tillstånd, och om de lysa med eget eller från solen reflekteradt ljus, derom bör en prismatisk analys af deras ljus kunna gifva oss full visshet.

Vid totala solförmörkelser omgifves, som bekant är, månkanten ej blott af de redan omnämnda från solbrädden utskjutande rödaktiga *protuberanserna* utan ock derutanför af en temligen stark strålkrans, som benämnes *corona*. Huruvida detta ljus tillhör solatmosferen eller icke, det vet man ej, men saken skulle fullständigt afgöras, ifall det från coronan framkallade spektrum skulle befinnas bestå af lysande linier på en mörk botten och dertill vara en omvändning af det vanliga solspektrum. På dylikt sätt skulle vi äfven kunna förskaffa oss en närmare kunskap om protuberansernas natur.

I afseende på *norrskenet* veta vi visserligen, att denna naturföreteelse på det innerligaste sammanhänger med de elektriska och magnetiska krafterna, och vi förmoda att den har sitt säte i jordatmosferens öfversta lager; men huru fenomenet skall förklaras, det kunna vi ej säga. Onekligt är, att det har mycken likhet med det genom elektricitet framkallade glödgningsfenomenet hos förtunnade gaser, och man har redan på grund af denna likhet velat gissa till förklaringen. Men ett bevis för, att norrskenet verkligen är ett dylikt genom jordmagnetiska krafter eller luftelektricitet åstadkommet glödgningsfenomen, och att de glödgande gaserna dervidlag äro de samma som inom atmosferen eller häldre af samma art, som vid våra försök i smått med fuktig atmosferisk luft i förtunnadt tillstånd (jfr 36), det beviset skall man först då erhålla, när man lyckats koncentrera så mycket ljus, som för en spektralundersökning här skulle erfordras. Detta borde ej vara omöjligt att åstadkomma, men hittills har dock oss veterligen intet försök i den riktningen blifvit anstäldt.

Digitized by Google

§ 12. *Redogörelse för de undersökningar, som ligga till grund för den bifogade spektralkartan.*

95. Det vid dessa försök begagnade *spektroskopet* hade blifvit sammansatt af tvänne vanliga, af *Steinheil* och *Bertaud* förfärdigade astronomiska tuber, hvilkas fokaldistanser voro respektive 70 och 72 centimeter. De okularer, som allt efter olika behof här användes, åstadkommo hos instrumentet förstoringarne 13, 32, och 50.

Prismat var ett kolsvafleprisma med 60^0 brytande vinkel och en öppning, hvars diameter uppgick till 4,5 c.m.

Induktionsapparaten, af den större *Ruhmkorffska* modellen, förenades än med en Leydner-flaska, än med en Franklins skifva såsom kondensator, hvilkas yttre beläggningar uppgingo respektive till 2500 och 2000 qu.c.m. Den galvaniska strömmen inom rullen åstadkoms genom 6, 8 à 10 par zinkkolelementer, alltefter syrornas beskaffenhet.

Då gaser i förtunnadt tillstånd undersöktes, voro de inneslutna i Geislers rör, dels sådana som af Geisler blifvit förfärdigade, dels andra med dem likartade, inom hvilka vi medelst qvicksilfver-luftpumpen åvägabragt förtunningen.

96. *Observationsmethoden* bestod deri, att de särskilda kropparnes spektrallinier inregistrerades i solspektrum, hvarvid de Kirchhoff'ska plancherna begagnades mellan Fraunhoferska linierna A och G, och våra egna mellan G och H (jfr 60). Sedan detta skett, och ett solspektrum blifvit uppmätt med tillhjelp af en glasmikrometer och uppritadt i den skala, som förekommer å den bifogade planchen, transporterades metallinierna till denna teckning. Med högst få undantag har denna method blifvit följd vid bestämningen af alla de å planchen upptagna kropparnes linier; och der ett undantag måst ske, har detta härrört deraf, att det elektriska spektrets ljusstyrka varit för svag för att tillåta någon jemförelse med solspektrum, i hvilket fall mätning med tillhjelp af en mikrometerskruf måst ega rum. På grund deraf, att största delen af linier sålunda blifvit inregistrerade i solspektrum, våga vi hysa den förhoppning, att det relativa läget mellan de olika kropparnes linier skall vara så noggrannt, som skalans storlek kan medgifva och behofvet vid den vanliga spektralanalysen erfordrar. Denna method att bestämma läget för de glödgande gasernas linier är snabb och säker, men erfordrar naturligtvis en tillräckligt detaljerad kännedom om solspektrets utseende. Vid den vanliga spektralanalysen bör luftspektrum användas såsom den gemensamma skala, till hvilken de öfriga kropparnes linier hänföras (jfr 28).

Digitized by Google

De anordningar och försigtighetsmått, hvilka erfarenheten under de mångåriga af Professor ÅNGSTRÖM och mig gemensamt utförda försöken visat oss böra vid särskilda tillfällen iakttagas, torde *här* icke erfordra någon närmare beskrifning. Hvar och en, som lägger hand vid dylika undersökningar, kommer sjelf snart under fund med det lämpligaste förfaringssättet, och för hvarje annan erbjuder detta ämne föga eller intet intresse.

97. Å den bifogade planchen finner läsaren den mellan B och H belägna delen af **solspektrum.** Det är naturligt, att endast de vigtigaste linierna här kunnat upptagas, och hafva dervid företrädesvis sådana blifvit valda, som äro att anse såsom *metallinier*. Några af de starkare *atmosferlinierna* mellan C och D äro dock äfven angifne, nämligen en som nära sammanfaller med den här belägna guld-linien, och några grupper närmast intill D.

Näst under solspektrum har **luftspektrum** fått sin plats, hvilket spektrum dock på nytt blifvit uppritadt på planchens nedre del för beqvämlighets skull vid dess användning för spektralanalysens behof.

De *enkla* kroppar, hvilkas spektra blifvit aftecknade, äro till antalet 53; de *sammansatta* kropparne 7. I rent **metalliskt** tillstånd hafva 20 kroppar blifvit undersökta, nämligen: *kalium*, *natrium*, *magnesium*, *aluminium*, *jern*, *kobolt*, *zink*, *kadmium*, *bly*, *koppar*, *vismuth*, *qvicksilfver*, *silfver*, *platina*, *palladium*, *guld*, *tenn*, *antimon*, *thallium* och *indium*. För de öfriga metallerna användes vanligen klorföreningen, med hvars lösning poler af aluminium, platina eller kol fuktades. Bland **metalloiderna** hafva *svafvel*, *selen*, *fosfor* och *kol* blifvit undersökta i *fritt* tillstånd. Passande kontrollförsök med syror och andra föreningar, i hvilka dessa ämnen ingingo, hafva ock blifvit anstälda. I *förtunnadt* tillstånd förekommo *klor*, *brom* och *väte*. Dessutom hafva försök blifvit gjorda med följande kroppar, ehuru det ej lyckats oss att för dem erhålla några linier: *iridium*, *rhodium*, *osmium*, *tantal* och *niob* [1]).

98. De **sammansatta** kropparnes spektra, hvilka vi å planchen betecknat med CO, CH, N 2, Ba 2, Sr 2 och Ca 2, erhållas medelst induktionsgnistan på det sätt, vi redan anfört (jfr 35, 36 o. 38), och de tre sistnämnda äfven medelst metallernas klorföreningar i lågan (jfr 17). PLÜCKER anser dessa spektra tillhöra de enkla kropparne: *kol*, *qväfve*, *barium*, *strontium* och *calcium*, ehuru de glödgande ga-

[1]) Må det tillåtas mig att här uttala min lifliga tacksamhet till Hrr Adjunkterna BAHR och LANG samt Docenten CLEVE, hvilka företrädesvis och med en sällsport beredvillighet haft godheten lemna mig de vid dessa försök erforderliga kemiska preparaterna.

Digitized by Google

serna nu skulle befinna sig i ett annat *allotropiskt* tillstånd, än eljest (jfr 43)[1]. KIRCHHOFF förmenar, att den glödgande gasens mängd bestämmer, huruvida spektrum för t. ex. calcium har utseendet Ca 1 eller Ca 2 (jfr 32 o. 48). ÅNGSTRÖM[2]) deremot, hvars åsigter vi i det föregående följt, förmodar, att dessa spektra tillhöra de *sammansatta* kropparne: *koloxid*, *kolväte*, *qväfoxid*, *baryt*, *strontian* och *kalk* (jfr 17, 20, 35, 36 o. 38).

I öfre kanten af N 2 förefinnas å vår teckning tre schatterade bälten, utgörande spektrum från det violetta ljuset vid den *negativa* polen (jfr 35 o. 40). *Borsyra*, infördt på en platinaögla i gasbrännar-lampans låga, ger de fyra för BO_3 upptagna schatteringarne.

99. En utförlig redogörelse för de särskilda kropparnes spektra hade måhända varit önskvärd, men skulle dock här ej kunnat lemnas, utan att vi åt vår uppsats gifvit en utsträckning långt utöfver dess från början bestämda gränser. Vi nödgas derför inskränka oss till följande anmärkningar.

Enhvar inser omedelbart, att den bifogade planchen ej kan upptaga *alla* de linier, hvilka de ifrågavarande kropparne kunna utsända, utan endast de vigtigaste; i främsta rummet hafva de linier blifvit antecknade, som medelst den begagnade apparaten visat sig vara de *mest* karakteristiska. Deraf kommer det sig, för att nu nämna ett exempel, att vi för *kalium* uraktlåtit att utsätta de i närheten af A och B belägna röda linierna, äfvensom de violetta, emedan dessa i allmänhet äro vida svårare att iakttaga, än de nära D och E befintliga, hvilka till och med vid kalisalter visa sig. Af samma orsak äro äfven de svaga linier utelemnade, som i gula fältet från förtunnad *vätgas* kunna observeras, o. s. v. Särskildt böra vi dessutom påpeka svårigheten att nöjaktigt skilja *erbium* från *yttrium*, och *lanthan* från *didym*. I afseende på *aluminium*-spektrum hänvisa vi till 31, 49 o. 51.

För att läsaren må förstå vår mening med de å planchen begagnade tecknen, må nämnas, att de starkare linierna angifva en större ljusstyrka, än de finare; att de linier, som i sin öfre ända ega gaffelformiga utsprång, antyda flamartade linier eller band; att korta linier

---

[1]) Besynnerligt nog kallar PLÜCKER N 2 för qväfgasens spektrum af *första*, och N 1 af *andra* ordningen, ehuru N 1 dock ingenting annat är än de qväfvelinier, som framträda i det vanliga luftspektrum, hvilket af ÅNGSTRÖM redan 1853 aftecknades och på den grund väl borde såsom *först* upptäckt sägas vara af *första* ordningen.

[2]) Honom tillhör äfven den i sammanhang härmed angifna hypothesen om gasmediets sönderdelning och sammansättning vid polytorna (jfr 41), ehuru allt detta ännu icke blifvit af honom i tryck offentliggjordt.

Digitized by Google

motsvara ljussvaga spektrallinier, hvilka först vid stor mängd af materialet eller vid häftig glödgning framträda; och slutligen att de skuggade bältena beteckna schatteringar, hvilkas ljusstyrka aftager åt samma sida, som skuggningen ligger (jfr 18).

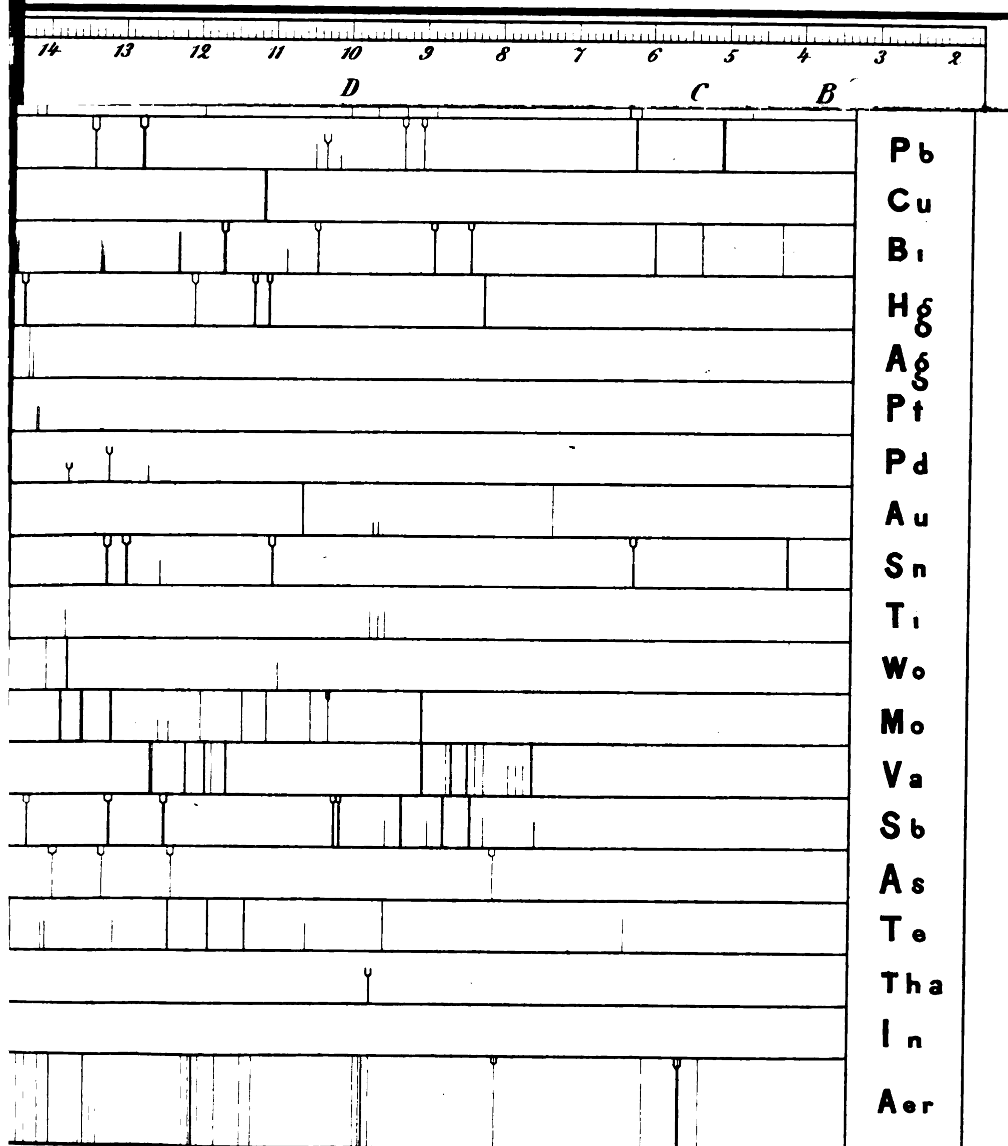
Slutligen må tilläggas, att det egentliga förberedande arbetet med denna vår spektralkarta redan då var verkstäldt, när jag för omkring ett år sedan blef bekant med den värdefulla af MILLER och HUGGINS författade afhandlingen om metallspektra. Vår teckning grundar sig uteslutande på våra *egna* undersökningar och utgör således ingen kopia af deras; den omfattar ock flere kroppar, än man å deras teckning återfinner. Den öfverensstämmelse, som detta oaktadt mellan de båda teckningarne kan förekomma, är således att anse såsom en kontroll på dessa liniers verkliga tillvaro; der åter öfverensstämmelse saknas, der har väl, så framt vi få antaga, att de instrumentela hjelpmedlen varit med hvarandra jemngoda, den ene observatören ansett en linie förtjena upptagas, hvilken den andre trott sig kunna saklöst utelemna.

---

100. För deras räkning bland våra läsare, hvilka sjelfva ej äro i tillfälle att på grund af egna undersökningar verifiera de i föregående uppsats anförda fakta och de på dem byggda theorierna, angifva vi såsom de vigtigaste källorna följande arbeten:

ÅNGSTRÖM: K. Vet. Akad. Handlingar, Stockholm 1853, s. 335.
» : » förhandlingar, » 1861, s. 365.
KIRCHHOFF: Abhandl. d. K. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861 u. 1862.
MITSCHERLICH: Pogg. Ann. B. 121 s. 459.
MILLER och HUGGINS: Philos. Transactions of the R. Soc. Lond. Vol. 154. s. 139; 413; o. 437.
PLÜCKER: » » Vol. 155; s. 1.
ÅNGSTRÖM och THALÉN: K. Vet. Akad. Handl. Stockh. 1865.
THOMSON: Transactions of the Roy. Soc. Edinburgh. Vol. XXI; s. 63.
» : Macmillan's Magazine, March, 1862.
PIAZZI SMYTH: Astron. Experiment on the Peak of Teneriffe, Lond. 1858.
DE LA RUE: Philos. Transact. of the R. Soc. Lond. Vol. 152. 1; s. 333.
TYNDALL: Heat considered as a mode of motion. London 1863.

Digitized by Google

Lith. o. tr. h. Schlachter & Seedorff, Stockh

Digitized by Google

Digitized by Google

Spektralanalysens Historik,

af

Rob. Thalén.

"It is a difficult and somewhat delicate, though a necessary task to endeavour justly to mark out to each labourer in the field of science the exact position which he can fairly claim."
Edinb. Review, 1864. p. 21.

Första Perioden,
1672—1814.

1. Ljusets dispersion, lagarne för det hvita ljusets sönderdelning och sammansättning, äfvensom det samband, som eger rum mellan en stråles färg och brytbarhet, undersöktes 1672 af NEWTON. Vid sina observationer af *solspektrum* — det enda spektrum Newton torde ha undersökt — begagnade han för att åtskilja färgerna från hvarandra en med prismats brytande kant parallelt stående öppning samt dessutom en lins för att sammanbryta strålar af samma färg. Enligt hans på dessa iakttagelser grundade åsigt utgjorde solspektrum ett *sammanhängande* helt, der den ena färgnyansen omärkligt och utan afbrott öfvergår i den andra.

På samma punkt, som Newton lemnade denna del af läran om ljuset, qvarstod den nära nog oförändrad ända till början af detta århundrade. Ett så långvarigt stillastående i spektralundersökningarne, som till en del kan anses ha varit en nödvändig följd af och en slags recreation efter det jättesteg, optiken genom Newtons åtgörande tagit framåt, är dock högst anmärkningsvärdt och torde måhända ega sin förklaring deri, att en närbeslägtad och för den tiden vigtigare fråga

Digitized by Google

än om ljuskällornas natur, nämligen den om achromatismen, i främsta rummet väntade på en nöjaktig lösning.

2. Emedan undersökningarne om olika ämnens olika dispersionsförmåga så tillvida sammanhänger i historiskt hänseende med vårt nuvarande ämne, att de först undanträngde de egentliga spektralarbetena, men sedan så mycket hastigare drefvo dem framåt, torde det vara skäl att här erinra om följande fakta. På grund af experimenter, som genom en egen tillfällighet utföllo vilseledande [1]), hade Newton med nej besvarat frågan, huruvida färgspridningen skulle kunna upphäfvas, utan att med detsamma borttaga all brytning hos strålen. Måhända var det just detta nekande svar från en man med Newtons stora anseende, som äfven på detta område tillbakahöll hvarje undersökning ända till 1747, då EULER [2]), föranledd af theoretiska skäl, förklarade det vara möjligt att genom kombination af ett par passande negativa glaslinser, med vatten mellan deras konkava ytor, för optiska tuber förfärdiga objektivglas med färgfria bilder. Mot detta Eulers påstående gjorde Dollond med stöd af Newtons satser till en början inkast, men sedan KLINGENSTJERNA 1754 [3]) på mathematisk väg visat, att Newtons åberopade experimenter stodo i uppenbar strid med andra af Newton sjelf framstälda och af öfriga lärde allmänt antagna satser om ljusets brytning, föranleddes DOLLOND att 1758 underkasta frågan en ny experimentel lösning, hvilken utföll så gynnsamt, att han derigenom slutligen sattes i stånd att förfärdiga achromatiska linser.

3. Så snart dylika linsers möjlighet sålunda både theoretiskt och praktiskt blifvit visad, blef det i synnerhet för den optiska fabrikanten af vigt att noggrannt lära känna de olika glassorternas brytningsindices och detta för hvarje särskild färg. Men naturligtvis måste dylika bestämningar vara synnerligt svåra att verkställa, och de blefvo äfven otillförlitliga, så länge man i spektrum icke egde några fixa punkter inom de särskilda färggrupperna att hålla sig till. En så mycket större vigt, just med afseende på förfärdigandet af achromatiska linser, borde derför den för sina utmärkta optiska instrumenter så berömde FRAUNHOFER med rätta fästa vid sina äfven i theoretiskt hänseende vigtiga upptäckter af de *lysande* linierna i vissa ljuskällors spektra och af de *mörka* efter honom sedermera uppkallade *Fraunhoferska linierna* i solspektrum. Från denna tid idkades äfven studiet af de olika ljuskällornas spektra med synnerlig ifver, och om man ock till en början lade

---

[1]) JOHN HERSCHEL, On Ligth 1827 s. 411.
[2]) ROB. GRANT, History of Phys. Astr. 1852 s. 531.
[3]) K. W. Akad. Handl. Stockh. 1754 s. 297.

Digitized by Google

största vigten på den praktiska nytta, som de homogena ljussorterna kunde i detta och i öfriga afseenden medföra, uppstod dock snart äfven frågan om de olika ljuskällornas *natur*, hvilken i sin ordning sedermera föranledde upptäckten af den kemiska *spektralanalysen*.

4. Innan vi redogöra för Fraunhofers spektralarbeten, hvilka utgjorde utgångspunkten för de derpå följande, måste vi om ock i förbigående omnämna ett par vigtiga iakttagelser, hvilka till tiden verkligen föregingo Fraunhofers, ehuru han vid sina undersökningar var om dem okunnig, nämligen upptäckten af en i det närmaste homogen ljuskälla samt af några bland de mörka linierna i solspektrum.

Redan 1752, således vid den tid, då frågan om achromatismen väcktes till lif, hade THOMAS MEDWILL [1]) medelst prismat undersökt ljuset från brinnande alkohol, som blifvit uppblandad med koksalt. En fin öppning, belyst af detta starka gula ljus och sedd genom prismat, visade sig — säger Medwill — nära nog uniformt gulfärgad och lika skarpt begränsad, som om den blifvit sedd genom ett planglas i stället för genom ett prisma. Han framhöll visserligen vigten af denna egendomliga företeelse, men kunde icke för sin upptäckt vinna någon uppmärksamhet af den tidens lärde, i följd hvaraf samma homogena ljussort måste på nytt, i början af det 19:de århundradet, upptäckas.

5. På samma sätt som Medwill gick tillväga vid sin analys af den saltbemängda spritlågan, förfor äfven WOLLASTON 1802 [2]) med solljuset. Då han direkt genom prismat betraktade en fin, af dagsljuset belyst öppning, upptäckte han i solspektrum några mörka linier, hvilka syntes honom skilja de af Newton antagna färgsorterna från hvarandra, ehuru de i verkligheten endast voro några bland de starkare, af Fraunhofer sedermera upptäckta spektrallinierna. Äfven med studiet af de artificiela ljuskällornas spektra synes Wollaston något litet hafva sysselsatt sig.

6. Såsom vi redan nämnt voro dock både Medwills och Wollastons upptäckter obekanta för Fraunhofer, när han började sina spektralundersökningar. Hans upptäckt af de *fixa* linierna inom olika ljuskällors spektra härflöt såsom en nödvändig följd ur den noggranna observationsmethod, han för åstadkommandet af fullkomlig achromatism hos objektivglasen ansåg sig böra använda vid uppmätningen af de olika strålarnes brytningsindices. Denna Fraunhofers förbättrade method bestod nämligen deri, att spektrum från öppningen betraktades medelst en *theodolith* och icke, såsom hittills enligt Newtons method,

---

[1]) The Chemical News, Lond. vol. V. 1862, s. 251.

[2]) HERSCHEL, On Ligth s. 410.

Digitized by Google

uppfångades på en skärm, der de fixa linierna vid närbelägna färgers ringaste täckning af hvarandra måste bli helt och hållet förbisedda.

I sina 1814 offentliggjorda undersökningar angifver FRAUNHOFER [1]), att brinnande alkohol, svafvel, vätgas, m. m. äfvensom lågor från talgljus, lampljus och vanlig eld företedde i spektrum en skarpt begränsad *gul* linie, som vid begagnandet af en särdeles fin öppning visade sig dubbel, men till läget förblef oförändrad, oaktadt ljuskällornas olikartade natur, och icke vidare kunde genom ett annat prisma sönderdelas. Intresserad af att veta, om äfven solljuset skulle i sig innehålla samma lysande linie, analyserade han äfven detta, men påträffade då i stället för den lysande gula linien en otalig mängd mörka, såväl starka som svaga och öfver spektrets alla delar utbredda linier, i afseende på hvilka han öfvertygade sig om, att de voro fixa till sitt läge, så att de alltid uppträdde i samma ordning och hvar och en inom sin bestämda färg. Newtons kontinuerliga solspektrum var sålunda upplöst i ett *diskontinuerligt*, utan att man ändock med Wollaston kunde säga, att de olika färgnyanserna voro från hvarandra skarpt åtskiljda, ty på hvardera sidan om en gifven linie syntes tvärtom samma färgton förefinnas, och öfvergången från den ena färgnyansen till den andra var fullkomligt omärklig. Fraunhofer benämnde de starkare bland dessa linier med bokstäfverna A, B, C .... H, samt upprättade en på mätningar grundad teckning af liniernas läge och utseende, i hvilken teckning han mellan B och H intog 354 af de inalles 574 observerade linierna.

7. Att dessa mörka linier ej berodde af det använda prismats natur eller i allmänhet icke af de apparater, som i och för frambringandet af spektrum voro erforderliga, utan verkligen angåfvo frånvaro af vissa strålar inom solljuset, derom öfvertygade han sig fullständigt genom att begagna prismer af högst olika ämnen, såsom flera sorters flint- och kronglas, vatten, terpentin, anisolja m. m., ty i alla dessa fall återfann han samma linier på det sätt vi nyss nämnt. De visade sig äfven i hvardera spektrum af de båda strålar, som medelst ett kalkspathprisma erhållas, ja till och med i det genom interferens frambragta spektrum, hvarigenom det således var fullständigt ådagalagdt, att ifrågavarande mörka linier äro oskiljaktiga från solspektrum, huru detta än må framkallas.

Då han sedermera [2]) utsträckte sina undersökningar äfven till de andra himmelskropparna, visade det sig, att ljuset från planeten Venus

---

[1]) Denkschriften d. Münch. Akad, d. Wiss. 1814—15.

[2]) SCHUMACHER, Astr. Abh. 1823. H. II. s. 13.

Digitized by Google

innehöll samma mörka linier som solljuset, men att i fixstjernornas spektra deremot andra linier framträdde, hvilka således till sitt läge i allmänhet ej öfverensstämde med de nyssnämnda.

I blåsrörslågans och den elektriska gnistans spektrum observerade han *lysande* linier, ehuru ingen närmare bestämning af dem synes blifvit gjord. Deremot öfvertygade han sig derom, att *de båda ljusa linierna i lampljuset till sitt läge sammanföllo med den mörka dubbellinien i solspektrum*, hvilken han betecknat med D.

Andra Perioden,
från 1814 till närvarande tid.

§. 1. *Inledande öfverblick öfver den i det följande framstälda utvecklingen af de Fraunhoferska upptäckterna.*

8. Fraunhofer har, såsom man af det föregående kunnat finna, ej allenast i väsendtlig mån förbättrat observationsmethoden vid spektralundersökningarna, utan ock genom sina noggranna och mångsidiga undersökningar dels ökat kunskaperna om spektra, dels gifvit uppslag till ett stort antal nya frågor, hvilka sedermera nästan oafbrutet under de sist förflutna 50 åren tagit en mängd vetenskapsmäns krafter i anspråk. Man kan verkligen icke annat än förvånas öfver de vigtiga frön till framtida utveckling, som dessa Fraunhofers spektralupptäckter i sig inneburo, ty hvarje hans undersökning växte ut hos hvar och en bland hans efterföljare till betydliga dimensioner: de *färgade lågorna* granskades af BREWSTER, HERSCHEL, TALBOT, W. A. MILLER, SWAN, WILLIGEN, BUNSEN, m. fl.; den *elektriska gnistan* af WHEATSTONE, FOUCAULT, DESPRETZ, MASSON, ÅNGSTRÖM, WILLIGEN, PLÜCKER, KIRCHHOFF, MITSCHERLICH, m. fl.; *sol- och fixstjernspektra* observerades af BREWSTER, FORBES, GLADSTONE, KIRCHHOFF, MILLER och HUGGINS, m. fl.; *absorptionsfenomener* iakttogos af BREWSTER, W. H. MILLER, DANIEL, FOUCAULT, KIRCHHOFF o. s. v., och hvar och en af dessa observatörer sökte dessutom i sin mån öka observationsmethodens skärpa och dermed äfven resultaternas tillförlitlighet. Det är naturligt, att vid ett så ifrigt arbete inom det rent praktiska området äfven de theoretiska undersökningarne om ljusets natur och om absorptions- och emissionslagarnes beskaffenhet skulle fortgå samtidigt med samlandet af de fakta, vi nyss omnämnt, och att, i den mån de sednare blefvo talrikare, theorien äfven skulle tvingas att allt mer och mer exakt och i öfverensstämmelse med erfarenheten uttala sina satser.

Digitized by Google

9. Till en början divergerade visserligen det ena slaget af spektralundersökningar från det andra, hvarje fråga behandlades nära nog sjelfständigt för sig utan samband med de öfriga, men på grund af dessa undersökningars inre samband måste de förr eller sednare återförenas till ett helt, och detta har äfven inträffat i våra dagar. Denna förening kunde likväl först då med framgång ske, när hvarje särskild fråga blifvit temligen i detalj behandlad, och dessutom de fakta funna, som visade sambandet mellan kropparnes emissions- och absorptionsförmåga. Härjemte böra vi med rätta erinra derom, att framstegen inom dessa områden icke i oväsendtlig mån varit beroende af de instrumentela, till observatörernas förfogande stälda hjelpmedlen, hvilkas förbättring ofta beror på den samtidiga utveckling, som inom andra mer eller mindre närbeslägtade grenar inom fysiken eger rum.

Redan innan den nämnda sammanslutningen af de olika spektralundersökningarna till ett helt inträffade, kunde dock ett eller annat hithörande område, t. ex. *den kemiska spektralanalysen*, ha varit så tillräckligt undersökt, att vigtiga praktiska användningar deraf kunnat vara *möjliga*. Att likväl denna analytiska method, ehuru den sedan långt tillbaka verkligen låg färdig till begagnande, icke genast vann insteg hos den praktiska kemisten, berodde måhända deraf, att det här för honom var fråga om att från en *annan vetenskap* importera en alldeles *ny method* med till en del *nya instrumenter*, — man vet, att vetenskapsmännen ej äro de minst konservativa i dylikt afseende [1]) — och förnämligast derpå, att det först behöfdes ett i ögonen tydligt fallande vitnesbörd om den nya methodens verkliga användbarhet, hvilket man dock rimligtvis ej kunde begära af någon annan än en kemist.

När derför, såsom det verkligen inträffade, allmänheten slutligen, men med ens underrättades derom, att man på rent optisk väg kan verkställa kemisk analys ej blott af de ämnen, som förekomma på vår jord, utan ock af de i solen och de öfriga med eget ljus lysande himmelskropparna befintliga, så var det naturligt, att hvar och en, som ej närmare gjort sig reda för spektralanalysens utveckling, skulle tro, att vår tids kunskaper om spektra och ljuskällornas natur tagit i ett enda ögonblick ett jättesteg framåt. Och då dessa så oväntade resultater,

---

[1]) Ett alldeles analogt exempel finna vi inom den praktiska astronomien. Tvänne årtionden hafva snart tilländalupit, sedan amerikanaren Locke praktiskt visade fördelen af att använda elektriska registreringsapparater vid observationer af stjernpassager, men icke desto mindre är det ännu i dag blott ett fåtal af observatorier, som tillegnat sig den nya methoden, under det att de flesta observatörer fortsätta att på det gamla ofördelaktiga sättet kombinera syn med hörsel, i stället för med känsel.

Digitized by Google

lika mycket i följd af sin stora praktiska nytta, som på grund af sin djupa theoretiska betydelse, måste framkalla en allmän förvåning, kan man lätt förstå, hvarför mången i sin blinda förtjusning ej skulle tveka att på de båda personer, som i våra dagar lyckats gifva ökad fart åt dessa studier, öfverflytta äran af nästan allt det under 40 års tid utförda arbetet, synnerligast som dessa sjelfva i väsendtlig mån bidragit att hos allmänheten underhålla den så vilsekomna uppfattningen. Visserligen framstäldes häremot reklamationer från olika håll, i följd hvaraf nämnde personer, för att bibehålla åtminstone skenet af rättvisa, verkligen nödgades, om ock i förbigående, omnämna en och annan bland sina föregångare, men i hufvudsak vidhöllo de dock sina anspråk och befästade sålunda den en gång uppståndna meningen.

10. Äfven inom vetenskapens republik måste dock den gamla regeln hållas vid makt, att full rättvisa skall skipas åt en hvar, och att ingen får på den andras bekostnad upphöjas, hvarför det ock bör vara af intresse, lika mycket för sanningens egen skull, som för framställningen af spektralanalysens utveckling, att något i detalj granska hvad hvar och en af dessa vetenskapsmän uträttat. Gör man det, skall man snart finna, att dessa nu ifrågavarande undersökningar lika litet som någon annan gren af vetenskapen vuxit i ett enda ögonblick eller genom en enda persons åtgärd från intet till sin närvarande kulminationspunkt. I den följande historiska redogörelsen anse vi oss, hvad beträffar utredandet af frågan om ljuskällornas natur, hafva till komplett evidens bevisat, att *en fullt naturlig och oupphörlig utveckling egt rum;* att nästan hvarje observatör drifvit fram undersökningen så långt, som hans *instrumentela hjelpmedel* för ögonblicket medgifvit; och att Kirchhoffs och Bunsens arbeten utgjort blott *en*, ehuru vigtig *länk* i den långa serie af upptäckter, för hvilken vi nu skola redogöra.

Kunna vi sålunda och med full rätt, ehuru i strid mot ofta uttalade meningar[1]), påstå, att Kirchhoff — ty det är egentligen han, som håller på sin förmenta prioritetsrätt — ej på egen hand från grunden byggt upp hela den färdigvordna theorien för den nyssnämnda generella frågan, utan såsom vi redan sagt endast lemnat sina, ehuru rätt betydliga *bidrag*, så är ett dylikt påstående i ännu högre grad berättigadt, hvad särskildt beträffar den speciella användning af spektralundersökningarne, som kallas *spektralanalys för kemiskt behof.* Ty först och främst uttalades tanken om en sådan methods ej blott *möjlighet*, utan äfven stora *praktiska värde* fullt klart och tydligt redan *några och trettio år före* Bunsens och Kirchhoffs arbeten, och dy-

[1]) Pogg. Ann. 1863. B. 118 s. 94.

Digitized by Google

lika yttranden om methodens värde upprepades sedermera mångfaldiga gånger; vidare ha dessa vetenskapsmäns föregångare ej blott gifvit den nämnda methoden hela dess *vetenskapliga grundläggning*, utan ock *angifvit och pröfvat de instrumentela hjelpmedel*, som för methodens användning i praxis äro erforderliga. För Heidelberg-Professorernas egen räkning kan i *detta* hänseende rättvisligen intet annat qvarstå, än den förtjensten — och den är i sanning icke obetydlig — att genom sina upptäckter på rent *kemiskt* område ha faktiskt uppvisat denna methods användbarhet inom kemien och dermed inom sagde vetenskap förskaffat den burskap.

Detta vårt omdöme må visserligen synas djerft, men vi skola på grund af allmänt tillgängliga facta i det följande bevisa dess fullständiga befogenhet. För sammanhangets skull måste vi dock särskildt för sig behandla först spektra från *färgade lågor*, derefter *elektriska spektra* sedan *solspektrum* och *absorptionsfenomenen* samt slutligen sambandet mellan kropparnes *absorptions- och emissionsförmåga*, för att derpå i korthet sammanknyta de vunna resultaterna.

§ 2. *Speciel redogörelse för spektralundersökningarnes fortgång och utveckling sedan Fraunhofers tid.*

a) Spektra från färgade lågor.

11. Innan vi öfvergå till redogörelsen för spektralanalysen böra vi måhända i förbigående erinra derom, att kemisterna redan vid denna tid (1820—30) ej voro obekanta med de färger, som vissa salter meddela blåsrörslågan, och att de äfven verkligen begagnade sig af detta reaktionsmedel för att vid undersökningar af mineralier på ett beqvämt sätt bestämma, hvilka enkla ämnen de innehöllo. Exempelvis anföra vi, att TURNER [1]) 1825 uppgaf, att lithium- och strontiumhaltiga ämnen färgade lågan röd, att kopparsalter meddelade henne en grön, natriumsalter en gul och kalisalter en blek lilasfärg. Om likväl flera af dessa kroppar förekomma tillsammans, måste de särskilda färgernas intryck på synorganet störa hvarandra, och svårigheter derigenom uppstå vid bestämningen af den färgade lågans sammansättning. Det naturligaste steget att häfva denna ofullkomlighet hos methoden synes då ha varit att använda prismat, och detta började nu äfven att ske.

12. Efter Fraunhofer synes DAVID BREWSTER [2]) ha varit en af de förste, som sysselsatt sig med spektralundersökningar. Hans sträf-

---

[1]) Annals of Philosophy Lond. 1826. Vol. XI. s. 131.

[2]) Pogg. Ann. 1824. B. 2. s. 98.

Digitized by Google

vanden gingo dervid till en början år 1824 hufvudsakligast ut på uppsökandet af någon med homogent ljus försedd ljuskälla, för att dymedelst erhålla en monochromatisk lampa, som under längre tid kunde operera och vara användbar för åtskilliga behof, säsom för belysning af föremålen under mikroskopet eller af hårkorset i astronomiska instrumenter, samt vid uppmätning af krystallers dubbelbrytning m. m. Det homogena gula ljuset från koksalt och salpeter, bragt i lågan antingen af ett ljus eller brinnande alkohol, var — säger Brewster — sedan lång tid bekant; sjelf fann han de flesta kroppar, såsom papper, linne, bomull m. fl. vid ofullkomlig förbränning gifva ett ljus med öfvervägande gula strålar. Enligt hans mening var alkohol utspädd med vatten, hvars låga vid prismatisk analys visade homogent gult ljus med spår af grönt och blått, det lämpligaste brännmaterialet för den åsyftade lampan, hvars ljusstyrka sedermera ökades betydligt först genom Talbot [1]), som 1826 föreslog att indränka veken med koksalt, och ytterligare genom Brewster sjelf, då han förbrände koksaltet medelst lysgas i en stark luftström. Likväl synes det aldrig ingått i Brewsters plan att efterforska den egentliga orsaken till dessa vid så många olika tillfällen framträdande gula ljusstrålar.

13. De första mera omfattande undersökningar af färgade lågors spektra härröra från John Herschel, som 1822 beskref dylika från strontiums, calciums och kopparns klorföreningar och i sin 1827 utgifna optik [2]) lemnade en utförlig redogörelse för såväl sina egna som andras iakttagelser, hvarvid dock endast de fakta anfördes, som lättast kunde verifieras. Han angaf då, att de flesta af kol och väte bestående kroppar, såsom talg, olja, papper, alkohol m. m. vid svag förbränning gifva blå lågor med spektrallinier i gult, grönt, blått och violett (Sp. A. 20, 38) [3]); han beskref dessutom utseendet hos lågor färgade med alkaliernas salter och rekommenderade klorföreningar på grund af deras stora flyktighet, såsom de vid dessa försök mest användbara (Sp. A. 27). När han sedan säger: "att de färger, som olika baser meddela åt lågor, lemna i många fall ett beqvämt och nätt medel att upptäcka utomordentligt små qvantiteter af dem", är det svårt att afgöra, om han dermed menat endast det slags analys, som kemisterna medelst vanliga blåsrörslågan utfört, eller om han afsåg verklig spektralanalys. Sannolikt har han menat båda methoderna, ty han nämner, att Drummonds ljus, undersökt medelst "*prismatisk analys*", eger just

---

1) Pogg. Ann. B. 16. sid. 382.
2) On Light, s. 437.
3) Med dessa hänvisningar åsyftas förf:s uppsats *Om Spektralanalys*.

Digitized by Google

de bestämda strålar i öfverskott, som karakterisera färgnyanserna hos lågor, färgade med dessa ämnen".

Att Herschel ej så skarpt, som vi straxt få se att Talbot gjort det, framhållit vigten af spektralanalysen, härrörde väl deraf, att han ansåg "detta höra mera till kemien, än till optiken". Deremot grep han sig an med frågan om den fysiska orsaken till lågornas *färg* och kom dervid till det resultat, att *"den otvifvelaktigt härrör från det färgande ämnets till ånga förvandlade molekyler, hvilka dervid hållas i ett tillstånd af den häftigaste glödgning"*. Det är af vigt att fasthålla denna hans åsigt om ångbildningen och glödgningsfenomenet, till hvilken vi framdeles återkomma.

14. Frågan om uppkomsten af den saltbemängda spritlågans gula ljus framställdes först af TALBOT [1]), som, för att finna svaret, år 1826 gjorde en mängd experimenter, af hvilka de vigtigaste här må nämnas. Han visade, att en och samma gula ljussort erhålles, så ofta lampveken indränkes med lösningar af hvarjehanda *natron*-salter, men ej då de analoga *kali*-salterna begagnas, och slöt på grund häraf, att den ifrågavarande ljussorten tillkännager närvaron af natrium i lågan (Sp. A. 17). Likväl uttalade han denna sin åsigt med försigtighet, "emedan de gula strålarne ofta visa sig, der intet natrium kan antagas vara för handen", och anförde såsom exempel härpå, att Herschel — och, efter hvad vi veta, redan Fraunhofer — funnit homogent gult ljus från brinnande svafvel, och att enligt hans egna iakttagelser, ett rent platinableck, hållet i gaslågans blåa del, ej ändrar dess utseende, men att gult ljus derifrån utstrålas, så snart blecket berörts med handen eller gnidits med tvål eller bestänkts med saltlösning, hvilka sistnämnda omständigheter i hög grad öka ljusets intensitet. Samma gula ljussort återfann han äfven vid förbränning af ved, elfenben, papper m. m., äfvensom alkohol, då bomullsveke användes, men ej då veken var af metall, o. s. v.

Då brinnande svafvel och saltblandad sprit befunnits båda gifva gult ljus, var det för Talbot angeläget att veta, om dessa ljussorter verkligen egde samma brytbarhet eller icke, och för att utröna detta, lät han de båda ljuskällornas strålar *samtidigt* genomgå en och samma öppning framför prismat, hvilken method af sednare observatörer ofta och numera allmänt användes vid direkt jemförelse mellan olika ljuskällor (Sp. A. 60). Hade de båda ljussorterna varit olika, skulle *två* linier visat sig bredvid hvarandra, men nu fann han blott en, och då han ej miss-

---

[1]) Chemical News. Vol. III. s. 261.

Digitized by Google

tänkte, att svaflet kunde vara uppblandadt med natriumsalter, så ansåg han sig häraf vara nödsakad att tillerkänna natrium och svafvel analogi med hvarandra i optiskt hänseende, öfver hvilket egendomliga förhållande han dock uttryckte sin förvåning, isynnerhet som dessa båda kroppar i kemiskt hänseende ej ega någon likhet med hvarandra. De öfriga experimenterna ansåg han visserligen kunna häntyda på vattnet såsom orsak till det ifrågavarande gula ljuset, ty detta ämne var det enda, som de undersökta kropparne, enligt hans förmodan ega gemensamt med natron-salterna, men då svaflet saknar vatten, förkastade han genast denna åsigt.

15. Vid undersökning af spektrum från brinnande salpeter fann han "en röd linie af bestämd brytbarhet och lika karakteristisk för kalisalter, som den gula linien är det för de salter, som i sig innehålla natrium" och tillägger, "att han, om detta medgifves, skulle vilja uppställa såsom regel, att, närhelst prismat visar en homogen stråle af någon färg från en låga, denna stråle borde anses angifva bildandet eller närvaron af en bestämd kemisk sammansättning", samt yttrar vidare, att *ett ögonkast på det prismatiska spektrum från en låga skall vara tillräckligt för att angifva närvaron af ämnen, för hvilkas upptäckt det eljest skulle erfordras en mödosam kemisk analys.*

Till denna fråga om spektralanalysens vigt och betydelse för kemien återkom Talbot 1834[1], sedan han undersökt lågspektra från lithium och strontium, och yttrade dervid: *ehuru dessa lågor för obeväpnadt öga äro svåra att skilja åt, sker det dock med lätthet, när prismat användes.* Derför uttalar han ock den åsigten, "*att optisk analys kan urskilja de minsta delar af dessa båda ämnen från hvarandra med lika mycken säkerhet, om ej större, än hvarje annan känd method*", hvilken öfvertygelse hos honom sedermera oupphörligen vinner i styrka. Så finna vi honom 1836[2]) ifrigt uppmana till anställande af vidsträckta experimenter i afseende på kemiska lågors spektra, åtföljda af noggranna mätningar af spektralliniernas läge, ty man kan hoppas, anmärkte han, "*att omsorgsfullt anstälda optiska undersökningar skola sprida ett ökadt ljus öfver kemien*". För detta sitt stora förtroende till den meranämnda methoden hämtade han stöd från det faktum, "*att de bestämda strålar, som vissa ämnen utsända, t. ex. de gula strålarne från natronsalter, ega en fix och oföränderlig karaktär, analog till en viss grad med de bestämda proportioner, i hvilka alla kroppar enligt atomtheorien förena sig*" (Sp. A. 13).

---

[1]) Phil. Mag. 1834. Vol. IV. s. 114.
[2]) Phil. Mag. 1836. Vol. IX. s. 3.

Digitized by Google

Sammanfatta vi här det nyss anförda, visar det sig, att Talbot angifvit den *skarpaste observationsmethoden* för att afgöra, huruvida strålar från olika ljuskällor, som direkt sedda förete samma färg, verkligen äro identiska eller icke; att han dessutom *samlat en mängd fakta rörande natriumljusets uppkomst*, *hvilket han ock angaf vara karakteristiskt för denna kropp*, ehuru äfven svafvel enligt hans åsigt kunde utsända det; och slutligen att han *i fullt tydliga och bestämda ordalag uttalat idéen om spektralanalysen*, hvilka yttranden han sedermera vid flere tillfällen med stigande värme upprepade.

16. Om ock kemisterna på denna tid icke fästade någon uppmärksamhet vid Talbots method att på optisk väg verkställa en kemisk analys, hvilket visserligen kan anses anmärkningsvärdt, men ingalunda räknas honom till last, lärer väl ingen med kännedom af de ofvan anförda Talbots arbeten numera på fullt allvar kunna frånkänna honom äran af att först ha insett och klart ha uttalat sig om den ifrågavarande methodens användbarhet och nytta för kemien. Och om icke ens Kirchhoff numera gör det, har han likväl påstått [1]), att Talbot *genom vissa uttryck i sina afhandlingar helt och hållet motsagt de slutsatser, på hvilka spektralanalysen borde stödja sig, och dermed ryckt sjelfva grunden undan denna analytiska method.* Dessa motsägelser skulle nu, enligt Kirchhoff, ligga deri, att Talbot ansett natriumljuset härröra än från natrium, än från svafvel och stundom till och med från vatten. Vår ofvan lemnade utförliga redogörelse torde visa i hvad mån ett sådant påstående kan vara befogadt. Väl medgifva vi, att Talbot begick ett misstag, när han tillerkände svaflet förmågan att utsända samma ljussort som natrium, men detta misstag eger på långt när icke den betydelse, som Kirchhoff velat tillskrifva det. Ty Talbot frångick aldrig sin åsigt, att natrium frambringar detta ljus, utan endast tillade svafvel *samma* egenskap, hvilket härrörde deraf, att han arbetade med natriumhaltigt svafvel. Det af Talbot härvid begångna misstaget reducerar sig således ytterst att ha berott derpå, att hans preparater ej voro i nämnde hänseende kemiskt rena, hvilket väl må ursäktas honom, då man betänker, att natrium på grund af sin utomordentligt stora reaktionsförmåga, hvilken först 30 år sednare genom SWAN uppdagades, till den grad visar sig allestädes närvarande, att de skickligaste kemister numera anse det vara hardt nära omöjligt att få ett kemiskt preparat fullt natriumfritt. För öfrigt yttrade Talbot sin ofvannämnde åsigt om svaflet *endast* i sin 1826 skrifna uppsats, men *icke* i de sednare, der nya fakta framhöllos, hvarför man ej har nå-

[1]) Pogg. Ann. 1863. B. 118. s. 96.

Digitized by Google

gon rätt att på dessa sednare arbeten tillämpa hvarje betänklighet, som han kunnat hysa 10 år förut.

Men äfven *om* Talbot allt framgent vidhållit den meningen, att *båda* dessa kroppar varit i stånd att utsända *enahanda* ljussort, lär väl icke desto mindre en spektralanalys ha varit möjlig, ehuru dess användbarhet naturligtvis blifvit något minskad. Att ännu i dag tvänne hvarandra i kemiskt afseende alldeles olika kroppar anses kunna utsända *vissa* strålar af samma brytbarhet, framgår ur Kirchhoffs egna undersökningar [1]) i afseende på jern och magnesium, samt jern och calcium. Vidare var det väl ej uteslutande på grund af den egenskapen hos kropparne, att den ena utstrålar ljus af *annan* brytbarhet än den andra, som Talbot kunde förorda sin spektralanalytiska method, utan fastmer derför, att ett gifvit ämne *alltid* utsänder ljus af *bestämd* våglängd, hvarvid det för honom kunde vara likgiltigt, om ännu *en eller annan* kropp egde förmågan att utskicka *samma* ljussort. Dessutom bör ihågkommas, att Talbot visserligen rekommenderat methoden, men försigtigtvis aldrig påstått, att alla förarbeten för dess användande voro afslutade, ty han uppmanade tvärtom till fortsatta undersökningar för spektralkartors upprättande.

Af det nu anförda torde kunna inses, att den, som påstår, att Talbots yttranden om methodens användbarhet blifvit genom hans yppade betänkligheter fullständigt upphäfda och grundvalarne för denna analys helt och hållet ifrågasatta, går tillväga på ungefär samma sätt, som när LOOMIS [2]) rätt naivt vågar påstå, "att Neptunus ej är den planet, hvars tillvaro Le Verrier förutsagt", derför att de af honom förutberäknade banelementen ej fullständigt passade in på planetens verkliga bana. Skulle ett dylikt förfarande godkännas, så följer deraf, att inom dessa vetenskaper ännu ingen upptäckt skett och aldrig kommer att ske, eftersom ingen der kan framkomma till absolut sanning.

17. Kirchhoff påstår vidare [3]), i afsigt att, såsom det synes, minska förtjensten af Herschels och Talbots arbeten, att man genom dem ledes till åsigten om spektralliniernas betingande icke af någon viss kemisk beståndsdel i lågan, utan snarare genom någon process af obekant natur, ty detta borde, enligt hans påstående, följa af Talbots uppgift, att en kropps blotta *närvaro*, utan att någon märkbar *vigtförminskning* hos kroppen vore nödvändig, kunde framkalla de i lågspektra observerade linierna. Men äfven denna anmärkning är utan betydelse.

---

1) Abhandl. d. K. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861.
2) Progress of Astr., New-York 1856. s. 42.
3) Pogg. Ann. B. 118. s. 98.

Digitized by Google

Att hvarken Herschel eller Talbot tänkte sig någon mystisk process i lågan, visa deras skrifter med tydliga ord. Vi ha redan omnämnt, att Herschel ansåg det i lågan färgande ämnet vara *gasformigt* och i ett tillstånd af den *häftigaste glödgning* (jfr 13) och för Talbots åsigt om ljusets framkallande genom kroppens blotta närvaro [1]) skola vi längre fram utförligt redogöra. Här må dock genast så mycket nämnas, att hans theori var rent *mekanisk* och till sina grunddrag densamma, som man sedermera, om ock på ett lärdare sätt framställt. Likväl måste vi såsom ett fel i denna theori anmärka, att ingen skilnad der göres mellan de olika ljusfenomener, som härröra från en gifven kropp, då han befinner sig den ena gången i fast eller flytande och den andra gången i gasformigt tillstånd, ty på denna gasernas egenskap att gifva diskontinuerliga spektra, beror just, såsom vi veta, möjligheten af en spektralanalys. Om nu glödgningen af kroppen sker i öppen luft medelst t. ex. alkohollågan och ett diskontinuerligt spektrum dervid erhålles, så är det visserligen obestridligt, att en vigtförminskning hos den införda kroppen eger rum derigenom, att den uppstigande heta luftströmmen bortför de glödgande gaspartiklarne, men allt detta är dock endast ett *sekundärt* fenomen och för sjelfva glödgningen lika oväsendtligt, som vigtförminskning är det vid fråga om en vätskas kokning. Hålles nämligen gasen instängd i ett slutet kärl, kan den ju glödgas huru länge som helst, utan att den minskar i vigt. När således Talbots åsigt, att en kropp kan utsända ljus genom sin blotta glödgning, utan att en kemisk förändring hos den lysande partikeln just derför måste försiggå, är fullt riktig, och Kirchhoffs inkast med afseende på vigtförminskningen på grund af det föregående väl ej kan vara allvarsamt menad, kan Talbot ej för sitt yttrande om kroppens blotta närvaro tillvitas att ha hyllat tron på processer af obekant natur. Detta är så mycket mera orimligt, som han ju oupphörligen sökte orsaken till det ofta observerade gula ljuset i något för alla de i lågan inbragta kropparne gemensamt *ämne* och just derför tänkte på och experimenterade med natronsalter, svafvel, vatten m. m., hvaremot han i annat fall hällre bort sysselsätta sig uteslutande med spekulationer öfver de i lågan försiggående processerna. Då bestämmandet af de förhållanden, under hvilka kropparne kunna utsända homogena ljussorter, för öfrigt är en alldeles egen fråga för sig, om den ock står i ett nära sammanhang med den om spektralanalysens möjlighet, borde det observerade *faktum*, att strålar med *ett fixt och oföränderligt läge i spektrum* och *för kropparne karakteristiska* utsändas, vara för Talbot alldeles tillräckligt, när han uttalade sin åsigt om

[1]) Phil. Mag. 1835. Vol VII. s. 113.

Digitized by Google

spektralanalysens användbarhet för kemiens behof, så mycket mer som tankarne visat sig ännu i dag vara delade i afseende på det närmare förloppet vid dessa och analoga ljusfenomener.

18. Under sednare hälften af den period (1830—35), för hvilken vi nu redogjort, skedde äfven inom närgränsande områden vigtiga upptäckter: nämligen att åtskilliga gaser egde förmåga att absorbera vissa ljussorter, och att det finnes ett samband mellan lägena hos den elektriska gnistans lysande spektrallinier och elektrodernas beskaffenhet. De nya härigenom vunna data, hvilka vi längre fram skola särskildt granska, ledde ånyo uppmärksamheten på spektra från lågor, och vi finna W. A. Miller vid Kings College med dem sysselsatt 1845 [1]). Vi ha dervid förnämligast att påpeka, att observationsmethoden fördes ett vigtigt steg framåt, när Miller genom att utvidga Talbots redan omnämnda method, lät strålar från såväl lågan som *dagsljuset* genomgå olika delar af *samma* öppning framför prismat och derigenom erhöll de båda spektra stälda öfver hvarandra. Methodens stora värde ligger härvidlag deri, att de Fraunhoferska linierna städse få tjena såsom jemförelsepunkter, hvarigenom observationerna på olika ljuskällor göras oberoende af de genom temperaturvariationer framkallade ändringarne i prismats dispersion och således bli med hvarandra fullt jemförbara (Sp. A. 60)[2]). De af Miller begagnade förstoringarne hos observationstuben voro dock alltför små och försöken för litet omfattande för att leda till några nya resultater, men vi få framdeles se, att den anförda observationsmethoden blef i följande observatörers händer särdeles fruktbar. Vi böra äfven nämna, att Miller var den, som genom utgifna teckningar af lågspektra först visade deras utseende, ehuruväl, om man skall döma efter de i Poggendorffs Annaler publicerade, de icke kunna anses vara synnerligen lyckade. Teckningarne åtföljdes likväl af beskrifningar på liniernas lägen, men icke af de mätningar, på hvilka de grundade sig.

19. Draper gjorde 1847[3]) sjelfva glödgningsfenomenet hos kropparne till föremål för sina undersökningar och sökte dervid utröna sambandet mellan de kemiska omständigheterna vid en kropps förbränning och beskaffenheten af det dervid utstrålade ljuset. Vid dessa tillfällen ob-

---

[1]) Pogg. Ann. 1846. B. 69. s. 404.

[2]) Hvarthän det leder, då man här blott vill stödja sig på vinkelmätningar, visa Robinsons spektralundersökningar, der det — oaktadt arbetets utförlighet — är i brist på teckningar och förnämligast på ett solspektrum såsom normalskala, omöjligt att tillgodogöra sig något af det rika observationsmaterialet. (Phil. Transact. Lond. 1862 Vol. 152. s. 939).

[3]) Phil. Mag. 1847. Vol. XXX. s. 345. och 1848. Vol. XXXII. s. 100.

Digitized by Google

serverade han, att koloxidspektrum är kontinuerligt, att cyangasens är genomdraget af en mängd lysande linier från och med rödt ända bort i violett, att blåsrörslågan innehåller de färgsorter, som vi redan sett Herschel angifva (jfr 13), och att spektrum från ett glödgande kol, mot hvilket en syrgasström riktas, växer med förbränningens styrka åt violett till. Liksom Miller begagnade han solspektrum såsom normalskala (jfr 18) och kunde, genom att vända öppningen och prismats kant horizontela, undersöka olika delar af lågan. Från dessa och dylika försök slöt han, att alla *fasta* kroppar började glödga vid *samma* temperatur (Sp. A. 8), att deras spektra vid temperaturens stigning ökas hufvudsakligast åt violett till, att ljusets brytbarhet och intensitet växer med den kemiska verksamheten vid förbränningen, och trodde han sig med anledning häraf kunna på följande sätt förklara lågornas ljus.

I den yttre lysande delen af lågan, hvilken utgör ett tunnt skal af ett antändt ämne, inneslutande i sig en mörk kärna, eger den hufvudsakligaste förbränningen rum, ehuru en sådan, om ock ofullkomlig, äfven försiggår på det brinnande skalets inre kant, dit luft genom diffusion alltid intränger. Af denna orsak, anser Draper, erhållas, *oberoende af det brinnande ämnets kemiska natur,* alla de till spektrum hörande färgerna på det sätt, att de violetta strålarne komma från det glödgande lagrets yttre delar, der den lifligaste förbränningen eger rum, men de gula från de medlersta och de röda från de innersta delarne, i följd hvaraf en horizontel genomskärning af lågan måste förete utseendet af en regnbågring med den röda färgen på sin konkava sida.

20. Vore Drapers åsigt i det afseendet sann, att den utsända ljussorten bestämmes hufvudsakligast af förbränningens styrka och endast såtillvida af det brinnande ämnets natur, som förbränningens liflighet deraf i mer eller mindre mån beror, synes det vara omöjligt att förklara uppkomsten af de *fixa* lysande linierna hos gaserna, trots de försäkringar Draper gifvit angående cyangasen, att dess linier äro en omedelbar följd af hans grundsatser. Snarare borde enligt hans theori alla spektra vara kontinuerliga, eller ock måste, ifall spektra icke desto mindre anses kunna vara diskontinuerliga, en lysande linie vid temperaturstegringen hos den glödgande partikeln synas *röra* sig kontinuerligt längs spektrum åt dess violetta ända, hvaremot det icke kan bli någon fråga om de fixa lysande linierna, ehuru det just var orsaken till deras uppkomst, som borde angifvas. En möjlighet till förklaring skulle det likväl gifvas, om man finge antaga, att en linies förflyttning vid temperaturhöjningen skedde språngvis, men naturligtvis måste man då

Digitized by Google

äfven antaga, att detta försigginge olika för olika kroppar. Något dylikt synes äfven ha föresväfvat Draper, då han inom en gifven låga antog lika många glödgande skal, som dess spektrum visar lysande band. Men om ock den större eller mindre kemiska verksamheten inom lågan bestämmer lifligheten hos dess färger och spektrets utsträckning, så kan dock härigenom ingen förklaring erhållas, hvarför vid en gifven gas strålar af en gifven brytbarhet komma att utsändas, men olika för olika gaser, utan vi måste dock till sist uppriktigt bekänna, att dessa egenskaper äro beroende af hvarje särskild kropps egna natur och vi kunna äfven dermed låta oss nöja. För öfrigt måste det vara lika oriktigt att förblanda förbränningen med det genom förbränningsprocessen framkallade glödningsfenomenet, som att på gaserna omedelbart vilja öfverflytta hvad som till en viss grad kan sägas gälla om de fasta kropparne. Det är dessutom klart, att det genom den kemiska föreningen alstrade värmet kan i glödgning försätta antingen sjelfva förbränningsprodukten eller ock närliggande icke förbrända enkla ämnen, och att spektra följaktligen allt efter dessa omständigheter måste bli hvarandra olika, ehuru man a priori ej kan angifva, hvilketdera kommer att visa sig.

21. Efter Drapers nu anförda undersökningar inträdde på nytt ett längre uppehåll i studiet af de färgade lågorna, hvaremot undersökningar af de elektriska spektra under denna tid så mycket flitigare anstäldes. Det var således först 1856, som Swan [1]) offentliggjorde sina resultater angående kolväteföreningarnas spektra, utgörande början till de omfattande på mätningar grundade undersökningar af färgade lågor, hvilka han hade för afsigt att sedermera anställa.

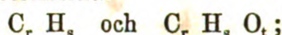
Det oupphörliga gnistrandet, åtföljdt af gult ljus, som man vid den Bunsenska gasbrännaren kan iakttaga, ådrog sig genast hans uppmärksamhet. Fenomenet ansåg han härröra från främmande, dels i gasen, dels i luften befintliga ämnen, och med kännedom om natronsalternas ymniga gula ljus undersökte han, huru liten mängd natrium skulle på denna väg kunna uppspåras. Detta verkstäldes på det enkla sätt, att tvänne fullkomligt rena platinableck indoppades, det ena i destilleradt vatten, det andra i en koksaltlösning, som på 500 gran vatten innehöll $\frac{1}{100}$ gran salt, hvarefter de båda metallblecken, sedan vätskan fått intorka, höllos, för att med hvarandra lätt kunna jemföras, på hvar sin sida af lågan. Det i vatten doppade blecket ändrade icke lågans utseende, men det med salt behäftade deremot, på hvilket blott $\frac{1}{20}$ gran af nyssnämnde lösning qvarstadnat, färgade lågan med ett starkt gult ljus,

[1]) Transact. of the R. Soc. of Edinb. Vol. XXI p. 411.

Digitized by Google

fastän mängden af det natrium som här glödgades, enligt föregående uppgifter, ej uppgick inalles till mer än 0,00005 milligramm. Swan visade dessutom, att damm i rummet framkallade den gula spektrallinien, att platina redan i beröring med luft får samma egenskap, m. m., och slöt deraf, med erinran om koksaltets stora utbredning i naturen, att den gula linien i spektrum från brinnande talg, lysgas, utspädd alkohol, med ett ord från nästan *alla* lågor, härrör i hvarje fall med största sannolikhet från närvaron af små qvantiteter *natrium*. Sålunda löstes nu med ens genom dessa hans försök alla de svårigheter, på hvilka Talbot och, såsom i det följande skall visas, äfven många bland de vetenskapsmän, som efter Talbots undersökningar med lågor sysselsatt sig med de elektriska spektra, strandat vid förklaringen af det ifrågavarande gula ljuset, och med detsamma lemnades äfven det vigtigaste beviset för fullkomligheten hos den af Talbot föreslagna spektralanalytiska methoden.

22. Svan undersökte dessutom spektrum från den blågröna koniska ytan hos den nedra delen af brännarens låga för de fall, då de förbrända gaserna utgjordes dels af sådana, som innehålla endast kol och väte, dels af sådana, som derjemte innehålla syre, eller i korthet vid förbränning af gaser, hvilkas kemiska sammansättning angifves genom någondera af de båda formlerna

$$C_r\ H_s \quad \text{och} \quad C_r\ H_s\ O_t\,;$$

samt öfvertygade sig för öfrigt sorgfälligt derom, att de observerade spektrallinierna ej härrörde från materialet i brännarens rör, utan från gasen. *Alla* dessa gaser befunnos, oberoende af gasens procentiska sammansättning, gifva identiskt samma spektrum, och kunde dervid endast den skilnad iakttagas, att liniernas ljusstyrka ökades med gasens kolhalt. Närvaron af syre och andra ämnen inverkade icke störande på *läget* hos de från kolvätets förbränning erhållna linierna, hvilka han derför ansåg vara karakteristiska för den förbrinnande kroppen (Sp. A. 20 o. 38). För att säkert bedöma identiteten hos alla dessa spektra valdes det med Bunsens brännare erhållna såsom normalspektrum, hvars ljus jemte den undersökta lågans fick, enligt Talbots method (jfr 14), samtidigt genomgå en och samma öppning på kollimatortuben.

Äfven Millers förfaringssätt, att direkt jemföra gasspektrum med solspektrum (jfr 18) användes, men utom den redan af Fraunhofer observerade koincidensen mellan D-linierna och natriumlinien kunde någon öfverensstämmelse i läget mellan linierna i kolvätespektrum och de Fraunhoferska icke upptäckas, oaktadt Swan vid den direkta jemförelsen sökte derefter.

Digitized by Google

23. Det glödgande ämne, som frambringar nyssnämnda spektrum synes Svan ha ansett vara kolväte, men VAN DER WILLIGEN deremot kol på grund af sina 1858 anstälda observationer [1]). Willigens iakttagelser äro af stor vigt, emedan de visa, att samma spektrum frambringas, om man med en kolvätehaltig vätska fuktar elektroderna på induktionsapparaten, som då kolväte får förbrinna såsom låga, ja till och med då gnistan får slå mellan poler af gas- eller trädkol. Härmed skedde nämligen en sammanknytning till ett helt af de båda undersökningar af spektra från lågor och elektriska gnistan, hvilka hittills under en lång följd af år fortgått alldeles oberoende af hvarandra, och en ökad bekräftelse på det vigtiga sambandet emellan dessa slags undersökningar vanns genom Willigens försök ej blott med *natrium*, utan äfven med *lithium*, hvars röda linie i elektriska spektrum återfanns på identiskt *samma* plats som i spektrum från den låga, i hvilken en ringa mängd af en *klorlithium*-lösning blifvit på en fin platinatråd införd. Deremot lyckades han ej upptäcka någon linie i lågspektrum för kalium, ehuru dess salter färga lågan violett, och lika ogynnsamt utföllo äfven hans försök med magnesium. Från kolsvaflans låga visade sig spektrum *kontinuerligt*, utan spår af linier (Sp. A. 20).

24. År 1860 offentliggjorde BUNSEN och KIRCHHOFF sina första spektralundersökningar [2]). Deras härvid använda apparat var i flera afseenden högst ofullkomlig och kan på långt när icke anses såsom någon förbättring utan snarare såsom en försämring af den redan förut allmänt antagna RUDBERG'ska eller BABINET'ska goniometern, såsom den nu vanliga optiska theodolithen benämnes. I stället för att, såsom eljest vanligt, låta observationstuben vara rörlig kring en vertikal axel, hade de fastsatt båda tuberna i väggarne på den låda, som omgaf ett kolsvafleprisma, och de införde olika delar af spektrum successivt i synfältet och bragte de särskilda spektrallinierna till koincidens med hårkorset genom prismats vridning, hvars vinkelrörelse uppmättes enligt POGGENDORFFS välbekanta afläsningsmethod medelst skala och spegel. Under fortsättningen af sina arbeten funno de dock denna apparat mindre ändamålsenlig och erhöllo derför genom STEINHEILS medverkan ett spektroskop, som motsvarade nutidens fordringar på noggrannhet och beqvämlighet [3]). Observationstuben var nu såsom vanligt rörlig, prismat fixt och den förut vid och under prismat fästade spegeln ersatt genom en af prismats egna speglande ytor, som i syn-

---

1) Pogg. Ann. B. 107, s. 473. Verslag. en Meded. d. K. Ak. v. Wet. VIII p. 208
2) Pogg. Ann. B. 110, s. 161.
3) Pogg. Ann. B. 113, p. 374.

Digitized by Google

fältet inkastade strålarne från en eklärerad skala (Sp, A. 5). De tillgodogjorde sig äfven den redan af Talbot, Miller, Draper, Foucault och Swan begagnade methoden att genom samma öppning samtidigt insläppa strålarne från två olika ljuskällor för direkt jemförelse mellan linierna i de båda spektra (jfr 14, 18, 19 och 22), hvarvid dock ett litet prisma anbragtes framför öppningen för att slippa ha båda ljuskällorna i samma räta linie. I sjelfva apparaten finna vi således intet *verkligt* nytt med undantag af det lilla prismat framför öppningen, ty spegelafläsningsmethoden, som vid magnetiska, elektriska och flera andra slags observationer genom GAUSS, WEBER m. fl. sedan långt tillbaka var införd, begagnades till och med för spektralobservationer redan 1858 af SOMMER [1]). Vid sina undersökningar af lågor läto dock Bunsen och Kirchhoff öppningen ega en så betydlig bredd, att deras spektralteckningar blefvo föga i detalj upplysande, utan företedde för det mesta breda band, hvilka först en noggrannare, af andra verkstäld granskning förmått upplösa i mer eller mindre skarpt begränsade linier.

Observationsmethoden bestod nu deri, att en droppe af den till undersökning ämnade *klor*föreningen, hvilken redan Herschel och Willigen för dess stora flygtighets skull rekommenderat såsom den lämpligaste, infördes på en platinaögla enligt WILLIGENS method i brännarens låga (jfr 13 och 23). De sålunda erhållna spektra från klorföreningarne af *kalium*, *natrium*, *lithium*, *strontium*, *baryum* och *calcium* jemfördes med spektra från samma metallers andra haloid- och syreföreningar och detta i *olika* slags lågor, såsom från svafvel, kolsvafla, alkohol, koloxid, vätgas och knallgas. Det var naturligt, att Bunsen, såsom erfaren kemist, skulle vid dessa salters beredning nedlägga en synnerlig möda för att erhålla preparaterna fullt rena, så mycket mer som han genom SWANS undersökningar redan visste, huru oändligt små qvantiteter t. ex. af natrium sålunda kunde uppspåras. Deras arbeten med lågan omfattade visserligen *färre* antal metaller, än man hittills på detta sätt redan undersökt, men voro dock i det afseendet fullständigare, att flera *slags* föreningar af hvarje metall granskades, och att *temperaturen* hos lågan varierades. Detta utgjorde således ett steg framåt, men i öfrigt var hvarken observationsmethoden ny, ej heller de ur försöken vunna resultaten i något väsendtligt afseende afvikande från dem man redan kände.

Bunsen och Kirchhoff kommo till det resultat, att de olika kemiska processerna inom de särskilda lågorna och dessa lågors betydliga temperaturskilnad icke utöfvade något inflytande på *läget* hos de för

[1]) Pogg. Ann. 107, s. 47. (Inaugural-Dissert. Göttingen, 1858.)

Digitized by Google

hvarje metall egendomliga spektrallinierna, men *intensiteten* hos det erhållna spektrum var deremot beroende af temperaturen och af saltets flygtighet. På grund häraf förklarade de, alldeles *på samma sätt* och *nästan med identiskt samma ord*, som HERSCHEL, TALBOT, WHEATSTONE, PLÜCKER m. fl. oupphörligen under de föregående 30 åren gjort det, att nämligen *de ljusa linierna i de angifna spektra äro säkra kännetecken på närvaron af den mot linierna svarande metallen och kunna derför tjena såsom reaktionsmedel, genom hvilka dessa ämnen skarpare, hastigare och i mindre mängd låta uppvisa sig, än genom något annat analytiskt hjelpmedel*. Till och med de TALBOTS ord, genom hvilka han angaf en kropps spektrallinier vara *af lika karakteristisk natur som dess atomvigt*, återfinna vi nästan oförändrade hos Bunsen och Kirchhoff, då de säga, att *de ställen, som linierna i spektrum intaga, betinga en kemisk egenskap hos kropparne, hvilken är af lika oföränderlig och fundamentel natur som ämnenas atomvigt och derför låta bestämma sig med nästan astronomisk noggrannhet.* För att uppvisa känsligheten hos den spektralanalytiska methoden repeterades Swans försök med natrium och utsträcktes till lithium, barium och calcium [1]). (Jfr 13, 15 o. 21.)

25, Hade Bunsen och Kirchhoff stadnat vid dessa rent fysiska experimenter, hvilka jemte några andra vi straxt skola närmare skärskåda, skulle spektralanalysen genom deras åtgörande knappast en hårsmån ryckt närmare sitt mål. Också är det, enligt vår mening, ej genom dessa preliminära försök, som BUNSEN eger någon synnerlig förtjenst i afseende på spektralanalysen, utan hufvudsakligast för att ej säga blott och bart genom de undersökningar, han såsom *kemist* företog sig, eller med andra ord genom de *praktiska användningar* af denna slags analys, han på rent *kemiskt område* faktiskt visade vara möjliga. Han undersökte nämligen medelst ofvannämnde method en mängd källvatten och mineralier och fann

---

[1]) BUNSEN och KIRCHHOFF förbrände i ena ändan af rummet ett natronsalt och observerade straxt derpå i rummets andra ända natriumlinien i spektrum; de visade att en fullkomligt ren platinatråd, som någon tid fått ligga i luften, gifver natriums gula ljus åt lågan; och att igenslåendet af en dammig bok på flera fots afstånd från lågan genast framkallar samma reaktion för natrium.

Huru pass mycket verkligt *nytt* fanns i dessa försök, kan inses deraf, att SWAN — snart sagdt den ende observatör, de bland sina föregångare veta att i denna afhandling omnämna — angifvit*), att sopning af ett dammigt golf eller skrapning på ett trädkol var tillräckligt att angifva närvaron af natrium, och att redan TALBOT iakttagit, att platinatråden berörd med handen gaf ifrån sig det karakteristiska gula ljuset (jfr 14).

*) Transact. of the R. S. Edinb. Vol. XXI. s. 413.

Digitized by Google

dervid ej blott de förut sällsynta metallerna lithium och strontium på en mängd ställen, der deras närvaro hittills ej ens varit anad, utan upptäckte till och med tvänne nya alkalimetaller, *Cæsium* och *Rubidium*, hvilka efter färgen på sina spektrallinier erhöllo sina namn. Dessa glänsande, rent kemiska upptäckter i förening med Bunsens bland kemisterna sedan lång tid tillbaka häfdvunna anseende var den bästa rekommendation, som för spektralanalysens användbarhet inom kemien kunde önskas, och tillförsäkrade äfven denna method ett redan länge berättigadt rum bland de kemiska hjelpmedlen. Det dröjde ej heller länge, förrän dessa upptäckter efterföljdes af analoga, nämligen af CROOKES och LAMY's [1]) upptäckt af *Thallium* och RICHTER's af *Indium* samt af andra rent kemiska iakttagelser, för hvilka det ej är stället att här redogöra.

26. Sedan jag sålunda, såsom jag tror, gjort full rättvisa åt Bunsens och Kirchhoffs förtjenster i afseende på spektralanalysens införande inom kemien, skall jag närmare granska, med hvilken rätt de kunnat anse sig såsom upptäckare och grundläggare af den ifrågavarande methoden.

Att de icke kunnat göra det på den grund, att de *först* skulle ha uttalat idéen om methodens användbarhet, det är af det föregående tillräckligt klart och numera af dem sjelfva medgifvet (jfr 16). Återstår då att tillse, om de — såsom Kirchhoff påstår [2]) — varit de förste, som *klart och tydligt fattat* och *fullständigt besvarat* frågan, huruvida spektralliniernas läge uteslutande bero af den glödgande kroppens kemiska natur.

Beträffande först och främst uttalandet af den tanken, att den glödgande kroppens natur betingar liniernas läge, så finna vi detta redan från första stund vara framhållet af deras föregångare, och utan en sådan tanke lärer det ej heller någonsin ha varit möjligt för någon att omfatta idéen om spektralundersökningar såsom ett analyseringsmedel. Hvad åter angår *beviset* för den anförda satsen, så lärer väl intet annat bevis dervid finnas, än det rent experimentela. Anse sig nu Kirchhoff och Bunsen ha varit de förste, som lemnat ett dylikt bevis, så skulle detta då ha skett derigenom, att de uppvisat oberoendet hos liniernas läge af det använda metallsaltets sammansättning, blott radikalen förblef densamma, likasom af lågans temperatur. Men nu hade ju redan Talbot visat, att *olika* natronsalter gifva *samma* gula linie, att *olika* kalisalter gifva *samma* röda linie, och man finner i detta

[1]) Pogg. Ann. B. 116, s. 495.
[2]) „ „ B. 118. s. 102.

Digitized by Google

afseende icke hos någon observatör det ringaste tvifvel, som behöfde undanrödjas; skälet, hvarför de vanligen använde *klor*-föreningen, var ju blott det, att den var flygtigast. Invändes det nu, att Talbot ej visste, om det gula ljuset härrörde från natrium eller svafvel, så hänvisa vi till hvad vi derom i det föregående yttrat (jfr 16 o. 17), men anmärka ändock, att den frågan kompletterades af Swan, hvars undersökningar derjemte, synnerligast de med kolväten anstälda, ådagalade, att det var kropparnes egna kemiska egenskaper och ej processerna i lågan, som betinga fenomenet med de fixa linierna. Angående åter oberoendet hos liniernas läge af temperaturen, så var detta bevisadt bland annat af Drapers försök med cyangaslågan i luft och syrgas, eller ännu bättre genom Fraunhofers och Swans försök med natrium, hvarvid den ene begagnade en ljus- eller spritlåga, den andre gasbrännarlågan.

Kirchhoff säger visserligen, att ingen före honom fattat frågan i dess *allmänhet*, ej heller *med bestämdhet besvarat* den [1]), men, såsom vi redan sett, skulle då i förra afseendet ingen kunnat uttala sig om spektralanalysen, hvilket dock skett, och beträffande det sednare, så hade ju Kirchhoff och Bunsen sjelfva undersökt endast *sex* af de allmännaste alkalierna och alkaliska jordarterna, hvarför, om frågan skulle anses oafgjord före deras åtgöranden, den väl äfven var det efteråt. Ty beviset, som de lemnade för satsens giltighet, omfattade endast de granskade sex kropparne, af hvilka några dock redan voro på ett med deras förfarande analogt sätt undersökta, men kunde icke sägas omfatta de kroppar, som icke genom den vanliga lågan, utan först med elektricitetens tillhjelp låta förflygtiga sig. Det återstod för dem derför att för hvar och en af dessa sex metaller med hvarandra jemföra lågspektra och de elektriska och dervid tillse, om dessa voro för hvarje kropp lika eller icke; ty af det dervid erhållna utslaget skulle man just — enligt deras egen utsago — på ett afgörande sätt kunna sluta till, huruvida undersökningarna med lågan kunde anses gifva någon förklaring af de med elektricitet anstälda och omvändt[2]). Men äfven i detta afseende finna vi Bunsen och Kirchhoff förekomna af andra, enär en dylik jemförelse redan var med afseende på natrium och lithium utförd af Willigen, och identiteten mellan spektralliniernas lägen i dessa båda fall uppvisad (jfr 23). Huru ofördelaktigt deremot Bunsens och Kirchhoffs *egna* jemförelser för

---

[1]) Anf. st. s. 102.
[2]) Pogg. Ann. B. 110 s. 165.
„ „ B. 118 s. 99.

Digitized by Google

strontium och calcium utfôllo och i sammanhang dermed, huru långt satsen om spektralliniernas oberoende af de "i lågan försiggående kemiska processerna"[1]) vid *närmare* granskning verkligen håller streck, måste vi för samanhangets skull uppskjuta till slutet af nästa kapitel, der denna fråga på nytt upptages.

Af samma orsak hafva vi här med afsigt förbigått alla de bevis mot KIRCHHOFFS och BUNSENS anspråk på upptäckten af spektralanalysen, som ur försöken med den elektriska gnistan äro att hämta, men anse oss icke desto mindre redan här hafva tillfullo bevisat, att deras försök, ehuru värdefulla, dock ej varit af den genomgripande natur, att de berättigat dem att tillvälla sig en ära, som med rätta måste tilldelas andra. Ehuru vi således å ena sidan nödgas frånkänna dem rättigheten att anse sig genom sina rent fysiska undersökningar ha grundlagt spektralanalysen, så hvarken kunna eller vilja vi å den andra i ringaste mån förminska deras förtjenster vid fråga om *verklig användning* af sagde analys såsom hjelpmedel inom kemien.

b) Elektriska spektra.

27. Fraunhofer hade funnit det elektriska spektrum genomdraget af en mängd lysande linier, men visste ej, att dessa till sitt läge och antal kunde under vissa omständigheter variera. De första observationerna i denna riktning anstäldes af WHEATSTONE 1835[2]), som omändrade försöken på flerehanda sätt och dervid opererade ej blott med den vanliga *elektricitets-maskinen*, utan äfven med den *magnetelektriska induktionsapparaten* och *Voltas stapel.* De lysande liniernas *läge* fann han vara *oberoende af elektricitetskällans natur och styrka*, *af ledningstrådarnas beskaffenhet* och af det medium, hvari gnistan slår öfver, men deremot *beroende af poltrådarnas gränsytor.* Han fann nämligen liniernas antal, läge och färg förbli oföränderliga, så länge polytan utgjordes af en och samma metall, men varierade från den ena metallen till den andra. Detta bekräftades ytterligare derigenom, att samma spektrallinier visade sig från båda polytorna, när de bestodo af samma metall, men icke annars. Användes en *legering* eller ett *amalgam* till pol, befunnos båda kropparnas spektra vara med hvarandra blandade. Olikheterna mellan de särskilda metallernas linier fann Wheatstone så

---

[1]) Pogg. Ann. B. 110. s. 164.
[2]) Phil. Mag. 1835 Vol. VII s. 299; Chem. News 1861 Vol. III s. 198.

Digitized by Google

tydliga, att *hvarje metall kan ögonblickligt urskiljas från de andra genom gnistans utseende*, och han ansåg detta sätt att urskilja de metalliska ämnena från hvarandra *vara snabbare än till och med en kemisk undersökning samt att det hädanefter bör kunna användas för nyttiga ändamål*. (Sp. A. 27).

Han ansåg liniernas uppkomst *ej* kunna ha sin orsak i metallernas *förbränning*, emedan samma spektrum erhölls i syrgas, som i hvarje annan gas, der någon förbränning ej kunde ega rum, och vidare emedan spektra voro kontinuerliga vid de förbränningsförsök, som särskildt anstäldes. På grund häraf och efter granskning af de olika på den tiden rådande åsigterna om det elektriska ljusets natur kom Wheatstone till det resultat, att detta ljus måste härröra från polernas ponderabla materia, som försatt i *gasformigt* och ytterst förtunnadt tillstånd *glödgades* utan att förbrännas, men att ljuset deremot vid vanlig förbränning förorsakas af glödgande partiklar, som ega en märkbar storlek. I denna åsigt styrktes han genom FUSINIERIS uppgift, att metallpartiklar verkligen öfverföras från den ena polen till den andra.

Det nu anförda utgör hufvudinnehållet af det föredrag, Wheatstone höll inför det i Dublin 1835 församlade Brittiska naturforskarsällskapet. Men som han då ej ansåg dessa sina försök fullt afslutade, utan tvärtom tänkte med det första fortsätta dem, framlades i tryck vid detta tillfälle endast en kort notis om det vigtigaste af de vunna resultaterna. Undersökningarne för den elektromagnetiska telegrafen hindrade honom dock från fortsättningen af dessa spektralarbeten, och detta förklarar, hvarför ett och annat af hvad han i sitt muntliga föredrag verkligen uppvisat, förblef obekant för de vid mötet frånvarande, såsom händelsen var t. ex. med satsen om metalliniernas oberoende till sina lägen af strömmens styrka.

28. Nyssnämnda del af undersökningen vann derför en behöflig komplettering genom DESPRETZ's försök 1850 [1]) med Voltas båge, genom hvilka det visades, att ljuset från stapelns poler var till sin *brytbarhet* fullkomligt oberoende af *strömmens styrka*. En gifven linie i spektrum förblef nämligen oförändradt på sin plats, vare sig att stapeln bestod af 100 eller 600 par, och antingen dessa voro stälda längs efter hvarandra eller ordnade i 6 serier med 100 par i hvardera.

29. Ungefär samtidigt med DESPRETZ underkastade äfven FOUCAULT det elektriska ljuset en prismatisk analys och fann 1849 [2]) vid begagnandet af *Voltas båge* spektrum genomdraget af en ofantlig mängd

[1]) Compt. Rend. T. XXXI. s. 419.

[2]) Archives d. Sc. Phys. et Nat. Genève 1849 T. X. p. 222.

Digitized by Google

irreguliert grupperade lysande linier, bland hvilka i synnerhet den gula dubbellinien, som han, liksom Fraunhofer förut och Swan efteråt, fann sammanfalla med D i solspektrum och med den gula från ljuslågan, tilldrog sig hans uppmärksamhet. Vid vissa metallpoler såsom jern och koppar befanns denna linie vara svag, men blef deremot utomordentligt stark, så ofta polytorna berördes med kalium, natrium eller något koksalt, hvarför han misstänkte, att sagde linie härrörde från något hos alla ledare gemensamt *ämne*, som borde uppspåras (jfr 26).

30. Masson använde 1850 [1]) den vanliga *elektricitetsmaskinen*, men vann genom tillsättning af en Franklins skifva såsom *kondensator* en ökad ljusstyrka hos gnistan. Med begagnande af en Babinets, med kollimator försedd goniometer, observerades en mängd metallspektra, hvilka han medelst en camera clara på ett omsorgsfullt sätt aftecknade. Dessa teckningar äro jemte de anstälda mätningarne offentliggjorda.

Samma lag, som Wheatstone och Despretz funnit gälla i afseende på ljuset från Voltas båge och induktionsgnistan, nämligen att linierna till läge och antal äro fullkomligt oberoende ej blott af elektricitetskällans natur, utan ock af strömstyrkan, ehuru deras intensitet af den sednare beror, ådagalade Masson vara giltig äfven för *kondensatorsgnistans* ljus. Men utom de af Wheatstone funna, med poltrådens natur vexlande spektrallinierna varseblef Masson äfven några andra likaledes fixa linier, hvilka för alla metaller voro *gemensamma*. Bland dessa fyra linier hade han återfunnit en, nämligen den röda, äfven i vätgas, men med afseende på de öfriga var svårigheten att fixera liniernas färg och deras ringa ljusstyrka honom till hinder, så att han ej kunde mångdubbla observationerna och göra sig förvissad om, huruvida linierna voro desamma i hvilken gas som helst för en och samma metall, dock ansåg han denna fråga förtjena en särskild undersökning. [2]) I en mängd oledande vätskor, såsom terpentin, alkohol, ether m. fl., genom hvilka gnistan fick passera, kunde något spår af linier ej upptäckas, utan spektrum var kontinuerligt. Lika ogynnsamt utföllo försöken att få spektra från gnistan i förtunnade gaser, ty äfven här var ljusstyrkan för svag.

Ur egna och andras försök drog Masson den slutsatsen, att de elektriska spektras lysande linier härröra från partiklar, som vid gnistans explosion ryckas bort från polerna, att dessa partiklar antaga samma temperatur, som det medium, hvari strömmen fortplantas, och att de dervid lysa på samma sätt, som de i ljuslågan utfällda kolpar-

---

[1]) Ann. d. Chim. et Phys. Ser. III T. 31. s. 295.

[2]) Anf. st. s. 318.

Digitized by Google

tiklarne eller som en platinatråd i en vätgaslåga. Likväl var, såsom vi veta, denna sista slutsats, att metallpartiklarne i gnistan befinna sig i fast form, icke riktig.

31. En nöjaktig förklaring af naturen hos de af Masson upptäckta, för alla metaller gemensamma spektrallinierna var nu så mycket mera af nöden, som dessa nya linier annars lätt kunnat gifva styrka åt den förmodan, att de såsom oberoende af polernas natur borde tillskrifvas elektriciteten sjelf [1]. Denna åsigt hade verkligen omfattats af DAVY i afseende på det elektriska ljus, han vid 28° C under fryspunkten framkallat i barometerkammaren, hvarest någon ponderabel materia då ej ansågs kunna finnas; och samma tolkning af dessa Massons gemensamma linier finner man till och med långt efter, sedan saken blifvit till fullo utredd [2].

32. Den åskade förklaringen af de Masson'ska linierna lät dock ej länge vänta på sig; den lemnades af ÅNGSTRÖM redan 1853. Liksom Masson begagnade han kondensatorsgnistan såsom ljuskälla, men emedan han hvarken använde kollimator eller öppning framför prismat, utan ersatte den sednare genom den trådfina gnistan sjelf, hvilket med framgång kunde ske, så snart gnistan tvingades att ständigt slå öfver mellan samma punkter på polerna, blef det genom den sålunda vunna, icke obetydliga tillökningen i ljusstyrkan för honom möjligt att studera metallspektra *i olika slags gaser.* Då Masson funnit endast fyra gemensamma linier, af hvilka dock redan Fraunhofer sett några, fann Ångström dem deremot uppgå till ej mindre än trettio och derutöfver, bestående dels af enkla linier, dels af sammansatta grupper. Han uppvisade deras härkomst från den atmosferiska luften, ty de gemensamma linierna vexlade alltefter den kemiska beskaffenheten hos den mellan polerna befintliga gasen, hvarigenom det således var bevisadt, att Massons observerade spektra ingenting annat voro, än en *superposition af tvänne, hvilka härrörde det ena från metallpolen sjelf, det andra från det medium, gnistan fick genomgå.* Ett nytt fält öppnades så-

---

[1]) DIBBITS påstår *(Spectraal-Analyse*, Rotterd. 1863 s. 11), att MASSON ansåg orsaken till dessa linier vara den atmosferiska luften, hvari gnistan sprang öfver, men detta är, enligt ofvanstående redogörelse, icke i enlighet med verkliga förhållandet. I Massons afhandling finnes intet bevis för dessa gemensamma liniers uppkomst från gasmediet, ej ens en gissning i dylik riktning; han nöjde sig med att anföra ett observeradt faktum. Likväl ansåg han, i motsats mot DAVY, att ingen ström i absolut tomrum var möjlig, utan att ponderabel materia alltid måste förutsättas såsom vilkor för strömmens fortplantning.

[2]) GAVARRET Traité d'électr. 1858. T 2. s. 534.

Digitized by Google

lunda för dessa undersökningar, ty icke allenast metallernas utan äfven sjelfva *gasernas* ljussorter kunde numera bli föremål för särskild granskning (Sp. A. 23) [1]).

Angström fann, att dessa båda slags linier lätt skilja sig från hvarandra, ithy att metalliuierna, då kondensatorn icke var alltför stark och laddningen således svag, icke bildade fullständiga tvärlinier öfver spektrum, utan syntes utgå från dess kanter och liksom slockna, innan de möttes i midten, under det att gasmediets linier sträckte sig tvärtöfver spektrum. Dels genom det sålunda uppkomna olika utseendet hos de båda slagen af linier, dels i följd af den genom hans observationsmethod i allmänhet vunna ökningen i ljusstyrkan blef det honom möjligt att tydligt observera äfven de ljussvagare bland gasmediets linier, hvilka eljest, såsom det ock vid Massons försök inträffade, lätt fördunklades genom närbelägna metalliniers bländande ljus.

Bland enkla gaser undersökte Ångström vätgas, syrgas och qväfgas, hvilken sistnämndes linier visade sig utgöra hufvudbeståndsdelen af de i luftspektrum befintliga; af sammansatta gaser observerade han kolväte, kolsyra och qväfoxid, hvilka alla dekomponerades, så att syrgasspektrum vid de sistnämnde framträdde mer eller mindre rent. Vid kolväte och kolsyra erhöllos nämligen jemte vätets och syrets linier några andra dels i grönt vid b, dels i blått och violett, bortåt calciums starka linie mellan G och H, men Ångström uttalade ej, hvarifrån dessa härledde sig. För kol, i form af trädkol, och svafvel framkommo inga andra linier än de två, som han för *alla* metaller fann vara gemensamma, nämligen vätgasens röda C-linie och natriums gula D-linier, för hvilka sednare observatörer redogjorde.

I sina utgifna spektralteckningar, som omfattade 13 metaller, skiljde Ångström naturligtvis mellan metallens och mediets linier. För att komplettera Wheatstones undersökningar af legeringarnes spektra, valde han sådana, der en *kemisk förening* emellan de konstituerande elementerna egde rum, men fann dervid inga nya linier, utan endast summan af de båda i föreningen ingående metallernas spektra. Enda skilnaden bestod deri, att vissa linier någon gång fattades eller visade

---

[1]) Mousson, som i sin Resumé *) ej ordentligt skiljer mellan Willigens och Plüchers arbeten, är om dessa Ångströms undersökningar fullkomligt okunnig. Ena ögonblicket anser han det ännu (1861) vara oafgjordt, om icke de för alla metaller gemensamma linierna härröra från något främmande ämne, som inblandar sig vid alla experimenterna; det andra talar han om tvänne samtidiga, från metallen och gasmediet frambragta spektra (sid. 251); men att Ångström är den, som utredt detta, det vet han icke.

*) Archiv. d. Sc. Phys. et Nat. Genève, 1861, T. X, s. 221.

Digitized by Google

sig med större svårighet, men så snart de visade sig, var det alltid på samma punkter, som för de särskilda metallerna. I förbigående anmärkte Ångström, att vid legering af zink och tenn linierna i det blåa fältet voro litet flyttade åt sidan, ehuru högst obetydligt; men han tillade omedelbart: "att detta resultat (nämligen att inga andra, än elementernas linier uppträda från den kemiska föreningen, hvilken denna än må hafva varit) är så tillvida för theorien af intresse, som det visar, att de båda metallernas partiklar, med afseende på det aggregationstillstånd, hvari de här förekomma, icke äro förenade i särskilda grupper, utan hvar för sig bilda särskilda centra oscillationis".

33. För spektralanalysens behof voro dessa Ångströms upptäckter naturligtvis af största vigt och ett behöfligt tillägg till Wheatstones och Massons, ty först och främst voro de *gemensamma* linierna nu nöjaktigt förklarade, så att de hvarken kunde härledas från *elektriciteten* sjelf eller från någon *egendomlig process af obekant natur* inom gnistan, och vidare var det nu bevisadt, att en *kemisk förening* mellan metallerna *icke* åstadkom någon rubbning i liniernas läge. Betydelsen af dessa fakta söker dock Kirchhoff förringa [1]), då han på grund af den ofvannämnda förflyttningen åt sidan af en eller annan linie från legeringen anmärker, att man, om en sådan förflyttning, låt vara en aldrig så liten, *verkligen* egt rum, måste deraf draga den slutsatsen: "antingen att de ljusa linierna från den elektriska gnistan följa andra lagar, än de från en glödgande gas, eller att de sednare *icke* betingas uteslutande af de särskilda kemiska beståndsdelarne hos densamma". Denna tolkning af fenomenet är dock lindrigast sagdt alltför långsökt, ty enklare och riktigare låter det nog förklara sig.

Att Ångström verkligen såg en förflyttning vid det ifrågavarande tillfället, kan ej betviflas; att han omnämnde ett sådant faktum, kunde ej heller vara annat än riktigt; men då man ser, hvilka graverande slutsatser Kirchhoff velat draga af en sådan obetydlighet, måste det ha varit ett fel, att Ångström, oaktadt han frånkände fenomenet all vigt och betydelse, ej angaf orsaken till liniens förflyttning. Såsom vi redan anfört begagnade Ångström hvarken kollimator eller öppning framför prismat, utan observerade gnistan direkt, hvilket — om det betviflas — kan inses deraf, att han vid försöken med svafvelmetallerna säger sig ha flyttat prismat på 4 fots afstånd från gnistan. Slog gnistan *snedt* öfver mellan de båda polerna, af hvilka den ena bestod af legeringen, den andra successivt af endera beståndsdelen deri, måste naturligtvis de från de båda polerna öfver hvarandra stälda spektra

[1]) Pogg. Ann. B. 118, s. 100.

Digitized by Google

synas något litet förflyttade mot hvarandra, och detta borde mest låta märka sig i det blåvioletta fältet, der dispersionen är störst. Denna förklaring, som utan tvifvel är den rätta, visar, huru betydelselös Kirchhoffs ofvannämnda anmärkning är.

34. Angående det elektriska ljusets natur omfattade Ångström så till vida samma åsigt som Masson och Faraday, att han för förklaringen af luftspektrum anser gnistan frambringas genom en ström, hvilken fortplantar sig tvärtigenom den ponderabla materien och upphettar denna på samma sätt och efter samma lagar, som en Voltas ström bringar en metalltråd i glödgning. Det egentliga metallspektrum ansåg han, i likhet med Wheatstone, uppkomma genom glödgning af ledarens egna i *gasformigt* tillstånd försatta partiklar, hvilken sistnämnda åsigt han på flera ställen uttalade. Äfvenledes ansåg han på grund af sina försök med qväfve, att luftlinierna härrörde från ett rent glödgningsfenomen och ej från qväfvets förbränning i syrgasen och anslöt sig sålunda äfven i det afseendet till den af Wheatstone uttalade åsigten om metalliniernas uppkomst. Slutligen uppkastade han till besvarande den vigtiga frågan, hvarför de i den elektriska gnistan glödgande partiklarne blott återgifva *vissa* färgsorter, medan ett till glödgning bragt metallstycke ger ett *kontinuerligt* spektrum, och ansåg orsaken härtill vara den, att enligt theorien mångfalden af de molekulära rörelserna måste bero af molekylernas antal inom attraktionsferen, hvaraf följer, att den vid gnistan i gasform glödgande partikeln kan antaga endast ett inskränkt antal svängningar, medan en kropp i fast form bör kunna antaga alla möjliga (Sp. A. 12).

35. Vi ha i det föregående sett, hurusom Masson genom tillsättandet af kondensatorn och Ångström genom borttagandet af öppningen och kollimatorn ökat ljusstyrkan hos gnistan och derigenom betydligt lyckats vidga omfånget af de kunskaper om spektra, som här stodo att vinna. Det är ock naturligt och förtjenar i hög grad uppmärksamhet, att de instrumentela hjelpmedlen här spela en utomordentligt vigtig rôle, och vi kunna derför påstå, att sannolikt föga skulle kunnat läggas till de af Ångström nu funna och angifna fakta, derest icke förnämligast de apparater, som användes för frambringandet af den elektriska gnistan, väsendtligen förbättrats. Men vid denna tid var det, som de af Ruhmkorff inventerade *induktionsapparaterna* genom denne mans ovanliga ihärdighet vunno en sådan fulländning, att de numera i alla afseenden undanträngt den vanliga friktionselektricitetsmaskinen. Vinsten af att arbeta med induktionsapparaten i stället för med friktionselektricitet består ej blott deri, att en betydlig elektricitetsmängd erhålles, utan ock, då enligt Groves förslag induktionsströmmens poltrådar sammanbindas med en kondensator, deri, att den

Digitized by Google

oupphörliga strömmen af gnistor verkar på ögat på samma sätt, som om ljuset utginge från en kontinuerligt lysande ljuskälla. Redan Masson hade sökt tillgodogöra sig fördelarne af denna elektricitetsmaskin, ehuru i följd af apparatens dåvarande ofullkomliga skick utan framgång; lyckligare resultater vunnos af van der Willigen, som nu började för ifrågavarande ändamål använda den, i förening med Groves kondensator (Sp. A. 26).

36. Van der Willigens [1]) observationer utgjorde 1857 först och främst ett upprepande och bekräftande af Ångströms iakttagelser rörande luft- och gasspektra, men med tillhjelp af den Ruhmkorffska apparaten, hvars ljusstarka gnistor tilläto honom begagna kollimatortub, kunde han ej blott komplettera sina föregångares arbeten, utan ock med lätthet utsträcka sina forskningar inom alldeles nya, hittills oberörda områden. Willigen fann de af Ångström oförklarade, i alla metallspektra framträdande linierna härröra: den röda från *vätgas*, uppkommen genom sönderdelning af den i luften ständigt närvarande fuktigheten, den gula, med ledning af Swans nyss förut gjorda iakttagelser, från *natrium*. Fuktades polträdarne med vatten, framkommo vätgaslinierna; skedde det med saltsyra, visade sig de skarpa metalllinierna intensivare än förut, men liksom vattnet utsläckte äfven syran de redan af Masson för metallpoler iakttagna sammanhängande färgerna (teintes plates). Beströkos polerna med en *saltlösning*, tillhörande någon af metallerna: lithium, natrium, calcium, baryum, strontium, magnesium o. s. v., observerades vissa för den i föreningen varande metallen karakteristiska linier. Bland de olika metallsalterna visade sig de för sin stora flygtighet utmärkta *klorföreningarne* härvidlag vara de lämpligaste, ty de för en kropp egendomliga linierna framkallades, äfven om blotta spår af honom förefunnos. De vigtigaste alkaliernes och alkaliska jordarternas spektra uppmättes af Willigen, som ock, enligt hvad vi redan på annat ställe anmärkt, fann öfverensstämmelse emellan vissa alkaliers spektra från lågan och elektriska gnistan (jfr 23). Spektralundersökningarne kunde genom dessa hans upptäckter nu utsträckas till *alla* metaller, vare sig att de förekommo i rent *metalliskt tillstånd* eller i form af *metallsalt*, och användning häraf för spektralanalysen låg nära (Sp. A. 27). Willigen gjorde deraf äfven så tillvida en tillämpning, att han genom de vid elektriska gnistan från trädkol framträdande calcium-linierna uppvisade närvaron af denna metall.

Till de redan undersökta gasarternas spektra lade Willigen klorspektrum och bland de öfriga metalloiderna studerade han förnämligast

---

[1]) Pogg. Ann. B. 106, s. 610; B. 107, s. 473.

Digitized by Google

kolet, hvars i gröna fältet belägna spektrallinier voro skarpt markerade. Vi hafva ofvan nämnt, att Ångström vid begagnande af svaga laddningar fann en bestämd olikhet i utseendet hos linierna från metallpolerna och gasmediet (jfr 32); Willigen gjorde samma iakttagelse, när afståndet mellan polerna var stort. För kort distans mellan dem erhölls åter samma utseende hos spektrum, som vid stark laddning: metallinierna voro då öfvervägande till sin styrka. Vid kort afstånd mellan poler af gas- eller trädkol erhöllos dels de i förtunnad atmosferisk luft sig företeende linierna (hvarom nedan), dels de i kolvätelågornas spektrum befintliga. Direkt jemförelse mellan det först af Swan noggrannt undersökta kolvätespektrum och det nu från kol erhållna elektriska öfvertygade Willigen om dessa spektras identitet (jfr 23). Det var af denna orsak, han ansåg kolet, men hvarken kolvätet eller den bildade kolsyran, vara den kropp som gaf spektrum; huru härmed verkligen förhåller sig, derom äro ännu i denna stund meningarne delade (Sp. A. 20, 38 o. 43).

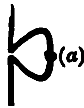
37. Ända från Wheatstones första undersökningar hade ingen olikhet mellan de båda polernas spektra kunnat uppvisas, så länge de båda polernas kemiska natur förblef densamma, men äfven här lyckades Willigen framlägga nya resultater. Får elektriska gnistan gå genom förtunnad luft, uppstår det så kallade glimmljuset, hvars spektrum, då ingen kondensator användes, är fullkomligt olika det vanliga luftspektrum och dessutom olika vid olika poler. Orsaken till detta egendomliga fenomen, ehuru samma atmosferiska luft här förekommer som eljest, ansåg Willigen ligga i den ändring i tryck gasen undergått och det olika sätt, hvarpå elektriciteten härvidlag fortplantar sig genom mediet. Han synes ock varit böjd för att, i likhet med hvad Wrede gjort vid förklaringen af jodgasens absorptionsspektrum, anse detta nya luftspektrum såsom ett resultat af interferens, ehuruväl en sådan förklaring sannolikt är lika otillfredsställande som obehöflig, enligt hvad nedan skall nämnas.

38. Studiet af de *förtunnade* gaserna, som hittills genom bristande ljusstyrka varit underkastadt stora svårigheter, underlättades betydligt genom Gassiots method att innesluta gasen i glasrör, hvilket åt ändarne, der elektroderna äro insmälta, har kulform, men på midten utgöres af ett kapillärfint thermometerrör. Inom den smalaste delen af röret blir ljusstyrkan tillräckligt stark för spektralanalytiska behof, och derför ha de af Geisler under denna form förfärdigade rören, inom hvilka gasförtunningen sker medelst qvicksilfverluftpump, sedan blifvit allmänt begagnade (Sp. A. 36).

Digitized by Google

39. De vigtigaste undersökningarne af förtunnade gasers spektra utfördes 1859 af PLÜCKER[1]). Han uppmätte spektra på detta sätt för de *enkla* kropparne: väte, syre, qväfve, klor, brom, natrium och qvicksilfver; och för de *sammansatta:* tennklorid, klorkisel, kolsyra, alkohol, ether och ättiksyra, hvilka tre sistnämnde gåfvo samma spektrum, som vätgas och kolsyra tillsammans. Alla dessa kroppar inneslötos i Geislerska rör och gaserna förtunnades på tillbörligt sätt. Några undersökningar af dessa gasers spektra vid vanligt tryck synes han vid denna tid ej anstält, och det är väl derför han då ej framhöll den vigtiga olikhet, som företer sig mellan vätgasens spektrum vid olika pressioner, i det afseendet nämligen att de vid vanligt atmosferstryck erhållna vätgaslinierna ega utseende af breda band, såsom Ångström angifvit det, men vid stor förtunning sammandraga sig till hårfina linier. Utseendet hos syrets och qväfvets spektra äro ock olika vid olika pressioner, men vid denna olikhet fästade Plücker sin uppmärksamhet först *efter* den tidpunkt, för hvilken vi nu redogöra.

Redan förut, 1858[2]), hade Plücker visat, att en noggrann jemförelse mellan tvänne i förtunnadt tillstånd befintliga gasers spektrallinier kunde med lätthet verkställas, om man öfver och i förlängning af hvarandra stälde tvänne med olika gaser fylda rör, samt genom båda lät den elektriska gnistan samtidigt urladda sig, ty man erhöll derigenom i synfältet den ena gasens spektrum omedelbart öfver den andras. Voro de båda gaserna instängda i hvar sin del af en i form af

och med kran vid *(a)* försedd rörledning, kunde först hvardera gasens spektrum på nyssnämnda sätt observeras och sedermera det spektrum, som efter gasernas blandning med hvarandra efter öppnandet af kranen erhölls. Det visade sig dervid, att *gaser efter blandning med hvarandra gifva ett spektrum, som är en fullständig superposition af de båda ursprungliga, till elementerna hörande spektra.*

40. Plücker ansåg ljuset inom de rör, der en gasförtunning åvägabragts, bero af de inneslutna kropparnes *kemiska beskaffenhet.* Han yttrade redan 1858[3]), att sagde ljusfenomener betingas af i rören qvarblifna spår af de införda gaserna, och att dessa spektra gifva nya och karakteristiska kännetecken på gaserna samt vid nå-

[1]) Pogg. Ann. B. 107. s. 497.
[2]) „ „ B. 105. s. 67.
[3]) „ „ anf. st.

Digitized by Google

gon kemisk förändring hos någon af dem genast låta upptäc förändrings beskaffenhet; han fästade dessutom uppmärk derpå, att denna väg är af vigt för nya *fysiskt-kemiska* u ningar. Dessa åsigter vidhöll han i en efterföljande uppsats såsom man kan finna deraf, att han ansåg *närvaron af* s *vara med bestämdhet uppvisad genom någon af dess linier*, t säkra medel derigenom stå oss till buds för att besvara mån ga frågor angående gasers och ångors kemiska konstitution. Att l ck sökt göra sig reda för elektricitetens inverkan härvidlag, är ty af hans fråga[2]): "hvad är det som lyser, när den elektriska lad gen genomgår den trånga kanalen af ett Geislers rör, som innehål gas eller ånga i största möjliga förtunning?" och till svar härpå an li-kasom Masson förut gjort (jfr 31), att det ej gifves något ele iskt ljus, som utan en ponderabel öfverförare af elektriciteten lyser, eller bestämdare, att det icke gifves något *elektriskt ljus* i ordets eg tliga bemärkelse. Elektriciteten, anmärkte Plücker, uppväcker värm hos gaspartiklarne, som derigenom bli glödgande, men då glasrörets väggar verkligen bli märkbart uppvärmda, oaktadt gasens stora förtunning och således ringa mängd, måste gaspartiklarnes upphettning vara betydligt stark.

41. Liksom Plückers arbeten till en viss grad kunna anses ha varit en fortsättning och utvidgning af Willigens med *metalloiderna*, voro de af KIRCHHOFF 1861[3]) publicerade det äfven i afseende på *metallerna*. Elektricitetskällan utgjordes af en kraftig Ruhmkorffs induktionsapparat med kondensator, och der metallerna ej kunde erhållas i rent metalliskt tillstånd, användes, enligt Willigens method, lösningen af metallens klorförening, med hvilken polträdarne fuktades (jfr 36). Induktionsapparatens betydliga styrka tillät Kirchhoff att för metallerna iakttaga en betydlig mängd förut föga bemärkta linier, äfvensom att begagna en vida starkare dispersion hos spektroskopet, än dittills varit vanligt. I stället för *ett* flintglasprisma, funnos här *fyra*, hvilkas sammanlagda brytande vinklar utgjorde 195°. Några egentliga vinkelmätningar gjordes dock icke, utan metalliniernas läge inregistrerades i solspektrum, hvilken method, ehuru sedan lång tid tillbaka föreslagen och ofta till och med använd, först här i följd af den starka dispersionen kunde ådagalägga sin synnerliga ändamålsenlighet (Sp. A. 60). Kirchhoffs arbeten omfattade de flesta metaller, och hans teck-

---

[1]) Pogg. Ann,, B. 107, s. 497.
[2]) Anf. st. s. 505.
[3]) Abhandl. d. K. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 1861, s. 63.

Digitized by Google

ningar, hvilka visat sig synnerligen noggranna, utgöra ett skärande motstycke till dem, han förut lemnat för lågspektra. Till en början, 1861, sträckte sig undersökningen blott mellan D och F, men sedan har den 1862 genom HOFMANNS medverkan utvidgats lika mycket, så att teckningarne omfatta spektrum från A till G[1]).

42. Om vi nu ej kunna annat än på det högsta loforda noggrannheten i dessa Kirchhoffs undersökningar, så kan dock detta fördelaktiga omdöme hvarken sträcka sig till de ur försöken dragna resultaterna eller till det sätt, hvarpå Kirchhoff behandlat sina föregångare, ty detta är nästan exempellöst[2]). Vi ha redan förut, vid spektra från färgade lågor, varit inne på detta ämne och måste här upptaga det ånyo (jfr **26**).

Kirchhoff yttrar[3]): "läget hos de ljusa linierna eller, för att tala bestämdare, hos ljusmaxima i spektrum från en glödgande gas är oberoende af temperaturen, af andra ångors närvaro och af alla öfriga omständigheter med undantag af ångans kemiska beskaffenhet. Satsens riktighet har tydligen visat sig genom de försök, som af Bunsen och mig för dess pröfning blifvit anstälda, och den har bekräftats genom många observationer, som jag gjort med den ofvan beskrifna, känsliga apparaten." Dessa ord, som egentligen endast innehålla en bekräftelse på hvad föregående observatörer redan funnit, skulle vi visst icke klandra, så framt ej Kirchhoff i dem velat inlägga hvad han på annat ställe uttryckligen uttalat, att nämligen *ingen* före honom och Bunsen *bevisat* satsens giltighet. De föregående arbetena af WHEATSTONE, DESPRETZ, MASSON, ÅNGSTRÖM, WILLIGEN och PLÜCKER kunna visserligen, menar Kirchhoff[4]), "tjena till stöd för riktigheten af den åsigt, att de ljusa linierna i spektrum från en glödgande gas uteslutande betingas af dess särskilda kemiska beståndsdelar; men *beviset* för denna åsigt kunde *de* icke lemna." Och hvarför icke? Jo, svarar Kirchhoff, emedan omständigheterna hos dem voro för *invecklade*, förloppet vid den elektriska gnistan *för litet bekant*, hvartill kommo de af Willigen i Geisslers rör observerade *dubbla spektra* från en och samma gas och slutligen den i förbigående af Ångström anförda iakttagelsen af en liten *förflyttning* hos linierna vid spektra från legeringen (jfr 33). Till följd af det komplicerade fenomen, som eger rum i gnistan, kunde frågan om linierna från en glödgande gas ej på den vägen lösas, "det måste tvärtom

---

[1]) Abhandl. d. K. Ak. d. Wiss. zu Berlin, 1862, s. 227.

[2]) Pogg. Ann. 1863. B. 118, s. 94 o. f.

[3]) Untersuchungen über das Sonnenspectrum und die Spectren der chemischen Elemente, 1861, s. 7. (Aus d. Abhandl. d. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861).

[4]) Pogg. Ann. 1863. B. 118, s. 99.

Digitized by Google

ske" — säger Kirchhoff — "under möjligast enkla förhållanden, det vill säga, medelst observationer å spektra från lågor" [1]).

Således, när det uppvisas, att metalliniernas lägen variera med *polytans kemiska beskaffenhet*, men hvarken med strömstyrkan, ej heller med elektricitetskällans natur, denna må nu vara en vanlig elektricitetsmaskin, eller olika slags induktionsapparater, med eller utan kondensator, eller Voltas båge (jfr 27, 28 o. 30); när det visas, att en *legering* ger samma linier, som de båda enkla metallerna tillhopa, och detta till och med då legeringen utgör en *kemisk förening* mellan elementerna (jfr 27 och 32); att luftlinierna variera med *gasens natur*, genom hvilken gnistan får slå (jfr 32); att två gaser, blandade med hvarandra, gifva *summan* af bådas spektra (jfr 39); att samma linier återfås med *lågan* från natrium och lithium, som med *elektricitet* från samma ämnen (jfr 23 o. 36) o. s. v.; — så *bevisar detta ingenting*, det kan blott tjena såsom *stöd för en åsigt*. Men när Kirchhoff sjelf sedan repeterar dessa försök och för egen räkning undersöker ett par metaller till i lågan, för att jemföra deras spektra med gnistans, då är *beviset* genast färdigt, och det *oaktadt han vid jemförelsen*, t. ex. af calcium, *ej finner öfverensstämmelse* mellan dess lågspektrum och det elektriska annat än *under vissa förhållanden* [2]), och oaktadt han ej med ett enda ord sökt förklara fenomenet af de *dubbla* spektra.

43. På annat ställe ha vi visat, att spektra från gnistan och lågan bli vid begagnande af ett gifvet metallsalt under vanliga förhållanden hvarandra fullkomligt *olika*, så när som på några få linier, hvilka dock i lågan ofta äro svåra att iakttaga (Sp. A. 32). Vid den första redogörelsen för sina jemförelser mellan de båda spektra säga Kirchhoff och Bunsen [3]), att de båda spektras utseende stämde öfverens; men de tillade dock, att vid gnistan några ljusa linier uppträdde, hvilka härflöto till en del från *främmande* ämnen i elektroderna, till en del från qväfvet, sedan syret förenat sig med de i rörväggen insmälta polerna. När man nu känner ofullkomligheten hos deras första spektroskop (jfr 24) och på goda grunder kan antaga, att deras dåvarande erfarenhet i afseende på de elektriska spektra i allmänhet ej var synnerligen stor, så förtjenar deras blotta försäkran, ty den åtföljdes ej af några teckningar, om öfverensstämmelsen föga eller intet afseende. Dessutom måste det nödvändigt väcka vår förvåning att se BUNSEN tala om elektroder, som ej skulle varit kemiskt rena, då vi veta, att han vid be-

---

[1]) Anf. st. s. 100.
[2]) Untersuch. über d. Sonnenspectrum etc. 1861, s. 8.
[3]) Pogg. Ann. B. 110 s. 166.

Digitized by Google

redningen af metallsalterna nedlagt synnerlig omsorg just i detta hänseende, och vi med skäl kunna antaga, att en så erfaren kemist som han förfarit lika omsorgsfullt vid valet af elektroder. Det ligger derför nära till hands att antaga, att de der linierna, som de tillskrefvo *främmande* ämnen, tvärtom varit just de linier, som *metallen* visar i gnistan. Jemföra vi deras första teckning t. ex. af calcium för lågan med det elektriska, finnes det *icke en enda* linie, som eger motsvarighet. I lågspektrum är det verkligen blott *en* linie, som qvarstår från det elektriska, men denna hade de på sin teckning ej upptagit. Nästan detsamma kan sägas om strontium och baryum. Deras bevis bevisade således ingenting, så snart öfverensstämmelsen ej var fullständig, och de ej heller visste att redogöra för de främmande linierna, som utgjorde skilnaden. Derom öfvertygar man sig ännu mer, då man sedermera finner deras jemförelser leda till ett alldeles motsatt resultat. "Utseendet hos spektrum — heter det då [1]) — från en och samma ånga kan under olika omständigheter vara ganska *olika*"; och vidare: "hos många metallspektra äro de mest karakteristiska linierna helt *andra*, när metallen undersökes i *gaslågan*, i stället för i *gnistan*". Kirchhoff söker nu förklara detta faktum genom antagandet af att "ändringen i den glödgande ångans *massa* kan ensam räcka till att gifva spektrum en annan karakter." Han tager sedan till biträde en af honom theoretisk uppstäld sats om den långsammare tillväxten i ljusstyrkan hos de starkare mot hos de svagare linierna, hvilken sats han missbrukar ända derhän, att han kan få vissa linier att med gaslagrets tjocklek växa upp snart sagdt från intet huru högt som helst, medan han deremot genom spektrets allmänna försvagande låter intrycket på ögat från vissa andra linier bli fullkomligt omärkligt. Får man gå tillväga på sådant sätt, skulle man naturligtvis kunna tänka sig en otalig mängd olika spektra från ett och samma ämne och ändock kunna bevisa deras öfverensstämmelse med hvarandra. Methoden vore ungefär densamma, som stundom lärer användas inom den komparativa filologien, när man fäster föga afseende på konsonanterna och intet vid vokalerna.

44. Vore Kirchhoffs åsigt sann, blefve det illa beställdt med grunderna för spektralanalysen, samt Kirchhoffs och Bunsens första sats — genom hvilken de just anse sig ha grundlagt sagde analys — vore då ganska ofullständig, ty der finnes ej gaslagrets tjocklek medtagen i beräkningen. Ett stöd för riktigheten hos satsen om ändringen i spektrets utseende genom ändring i massan tror sig Kirchhoff ha funnit ur följande försök. Induktionsströmmen leddes genom ett fuktigt snöre eller

[1]) Untersuch. über d. Sonnenspectrum etc. Berlin, 1861, s. 8.

Digitized by Google

genom ett smalt, med vatten fyldt rör, hvarvid visade sig samma spektrum från gnistan, som från lågan; användes deremot ett vattenrör af gröfre diameter, erhölls ett spektrum, som på en gång innehöll både gnistans och lågans spektra (Sp. A. 33). Detta försök är af stor vigt, men det bevisar på långt när icke, hvad Kirchhoff vill, att det skall bevisa. Det bevisar endast, att spektrets utseende vexlar med temperaturen, ty genom den fuktiga ledarens mellankomst fördröjes urladdningstiden, hvarigenom temperaturen blir lägre än annars; men hvad temperatursänkningen här verkligen åstadkommer, det har han ej lyckats uppvisa. Ett bevis emot hans antaganden ha vi vid de Geisslerska rören, der man på samma ställe af röret och med oförändrad gasmassa kan få än det ena, än det andra af de båda spektra att framträda, utan att ändra annat än sättet för urladdningen (Sp. A. 36).

45. Redan PLÜCKER [1]) hade påyrkat, att vissa *sammansatta* kroppar kunna gifva andra spektra, än deras elementer, och BUNSEN sjelf synes benägen att tillskrifva föreningarne förmågan att utsända eget ljus, som är olika mot elementernas, såsom man kan finna af hans yttrande i slutet af den 1861 utgifne afhandlingen om Cæsium och Rubidium [2]). "Det låter tänka sig, säger han [3]), att en kemiskt sammansatt kropp ständigt gifver andra linier, än dess konstituerande elementer", hvilket medgifvande är betecknande för den olikhet i åsigter, som mellan de båda Heidelberg-Professorerna på den tiden synes ha uppkommit. Denna af Bunsen uttalade förmodan grundade sig på det faktum, att sammansatta kroppar visa andra absorptionsfenomener, än deras elementer, men hade då ännu ej genom direkta experimenter af honom blifvit verifierad. Sådana anstäldes deremot i omfattande vidd af MITSCHERLICH [4]), så att man nu kan anse det vara bevisadt, *att, så snart en sammansatt kropp kan under gasformigt tillstånd glödga utan att dekomponeras, hans spektrallinier måste vara andra, än elementernas* (Sp. A. 48). Härmed blir då en lätt och nöjaktig förkla-

---

[1]) Pogg. Ann. 1859, B. 107, s. 534.

[2]) „ „ 1861, B. 113. s. 381.

[3]) Vi ha ansett oss böra tillskrifva BUNSEN ensam denna åsigt, dels derför att denna afhandling, ehuru införd i både hans och Kirchhoffs namn, i följd af sitt öfvervägande kemiska innehåll väl är af Bunsen författad, dels emedan Kirchhoff i sin *samtidigt* till Berliner-Akademien inlemnade afhandling om solspektrum *ej på ringaste sätt* antyder möjligheten af de sammansatta kropparnes spektra, utan tvärtom vill på det sätt, vi ofvan angifvit, förklara olikheten i utseendet hos gnistans och lågans spektrum (jfr 43).

[4]) Pogg. Ann. 1862, B. 116, s. 499; B. 121, s. 459.

Digitized by Google

ring gifven på olikheten mellan gnistans och lågans spektra (jfr 43 o. 44), utan att med Kirchhoff behöfva gripa till någon egendomlig verkan af gaslagrets tjocklek, och man inser, att hans försök med *lågan* alldeles icke tjena till någon förklaring på de i *gnistan* försiggående fenomenerna och således ej heller utgöra någon grundläggning för den spektralanalys, som med tillhjelp af elektriciteten kan ega rum. I stället för att Kirchhoff förklarade fenomenerna i lågan vara *enklare*, än de i gnistan, gestaltar det sig nu alldeles *tvärtom*. Ty i gnistan, då denna är tillräckligt stark, ha vi ett rent *glödgningsfenomen* hos elementerna, men i lågan deremot försiggår vanligen en *förbränning*, åtföljd således af sönderdelningar och sammansättningar, utan att man på förhand kan veta, hvilken den glödgande gasen är, antingen begynnelse- eller slutprodukt, eller någon deremellan; sannolikt blir det således de kemiska processerna i lågan, som i strid mot Kirchhoffs åsigt bestämma åtminstone till en del, hvilka spektrallinier komma att der visa sig (jfr 26).

46. Genom den historiska framställning, vi nu lemnat om spektralundersökningarne, såvidt de röra färgade lågor och elektriska gnistan, torde det tillfullo vara bevisadt, att KIRCHHOFF och BUNSEN på långt när hvarken kunnat med någon större rätt, än snart sagdt hvar och en bland deras föregångare, anse sig såsom upptäckare af spektralanalysen, ej heller att de för egen del lyckats lemna en nöjaktig och fullständig utredning af ämnet, då deras arbeten tvärtom redan nu behöft och, såsom vi sett, genom andra fått en behörig komplettering.

c) Solspektrum och Absorptionsfenomenerna.

47. Omedelbart efter upptäckten af de Fraunhoferska linierna i solspektrum uppstod naturligtvis frågan om deras ursprung. Från interferens kunde de, på grund af sitt egendomliga utseende och sin irreguliera förbredning, icke härledas; men deremot, när man visste, att de mest genomskinliga ämnen, såsom luft, vatten, glas m. m., egde förmågan att så småningom med mediets tilltagande tjocklek utsläcka ljuset, och vidare att färgade media, såsom vissa glassorter, krystaller och metallösningar, hindrade strålar af bestämd brytbarhet i deras gång genom sig, i följd hvaraf spektrum i dylika fall visade sig genomdraget af en mängd breda och fullkomligt svarta, men irreguliert belägna linier och band liksom solspektrum, så var det naturligt, att likheten i utseende och utbredning bland de olika färggrupperna mellan dessa

Digitized by Google

absorbtionsband och de Fraunhoferska linierna skulle framkalla förmodan om en gemensam orsak till de båda fenomenen.

Herschel uttalade äfven 1827 [1]) den åsigt, att de i sol- och stjernspektra försvunna strålarne sannolikt blifvit absorberade, i det de gått genom himmelskropparnes egna atmosferer. En sådan förmodan borde vinna betydligt i sannolikhet genom Brewsters 1832 [2]) gjorda upptäckt af salpetersyrlighetsgasens egenskap att åstadkomma en ofantlig mängd absorptionslinier i spektrum hos det ljus, vare sig från solen eller från en artificiel ljuskälla, som fått genomgå ett lager af den ifrågavarande gasen. Denna gas befanns dock snart ej vara den enda, som utmärker sig genom sin absorptionsförmåga; bland de öfriga förtjena i främsta rummet nämnas jod- och bromångor, hvilka, enligt W. H. Millers och Daniels observationer 1833 [3]), ega sina absorptionslinier på reguliert lika afstånd från hvarandra och derför af Wrede förklarades uppkomna genom interferens.

48. Mellan salpetetersyrlighetsgasens mörka linier och de Fraunhoferska trodde sig Brewster finna en märkvärdig koincidens och jemförde, för vinnande af fullständig visshet i detta afseende, direkt med hvarandra de båda strålars spektra, som fått gå, den ena genom salpetersyrlighetsgasen, den andra icke, och det på Talbots välbekanta sätt att låta båda strålarne genomgå samma öppning framför prismat (jfr 14). Undersökningen visade för många, ehuru ej för alla linier en fortfarande koincidens, men missbelåten med Fraunhofers afbildning af solspektrum beslöt Brewster underkasta sig det mödosamma arbetet att först upprätta en ny teckning, genom hvilken han tillika åsyftade få veta, huruvida solspektrets utseende med tiden undergick någon förändring eller icke. Hans efter en betydligt större skala än Fraunhofers utarbetade spektralteckning, som innehöll mer än 2000, d. v. s. omkring 6 gånger flera linier än den sistnämndes, ådagalade visserligen ingen af tiden beroende ändring i de egentliga Fraunhoferska liniernas läge, men föranledde deremot upptäckten af de s. k. *atmosferlinierna*, hvilka genom sitt beroende af solens höjd öfver horizonten tydligen tillkännagifva sitt ursprung genom absorption hos något inom sjelfva jordatmosferen befintligt ämne (Sp. A. 57) [4]). På grund af dessa sina synnerligen vigtiga upptäckter uttalade Brewster den förmodan, att äfven de Fraunhoferska linierna voro ett resultat af absorption, men tydligtvis inom *solens egen atmosfer* och ej inom jordens, enär man eljest i

[1]) On Light. s. 434.
[2]) Pogg. Ann. 1833. B. 28, s. 385.
[3]) „ „ „ „ s. 386.
[4]) „ „ 1834. B. 33, s. 234.

Digitized by Google

fixstjernspektra bort, hvilket dock ej skett, återfinna identiskt samma linier som i solens [1]).

49. På den grund, att absorptionsförmågan hos en gas växer med tjockleken hos det lager, strålen får genomgå, ansåg sig FORBES kunna erhålla en god kontroll på denna Brewsters theori, genom jemförelse mellan solspektrets vanliga utseende och sådant det är vid en ringformig solförmörkelse, men kunde vid en dylik granskning 1836 [2]) ej upptäcka någon den ringaste skilnad. Åfvenledes undersökte Forbes, huruvida atmosferlinierna skulle kunna anses uppkomma genom absorption af den i luften befintliga vattenångan, till hvilken förmodan han ansåg sig ega grundade skäl, enär en pelare vattenånga från kokande vatten visat sig genomskinlig endast för de röda och orangefärgade solstrålarne. Direkta försök, af honom anstälda 1838 [3]), visade dock, att atmosferlinierna ej kunde på detta sätt förklaras, ty i spektrum från en ljuskälla, hvars strålar fått genomgå ett lager af vattenånga, utsläcktes visserligen hela färggrupper, men intet spår af absorptions-*linier* kunde varseblifvas (Sp. A. 78).

50. Under sina 1845 utförda spektralundersökningar kom W. A. MILLER [4]) ej till några nya positiva resultater med afseende på gasers absorption. Men deremot observerade han inom den gulgröna delen af spektrum från diffust dagsljus vid annalkande häftigt åskväder nya atmosferlinier och anförde dessutom såsom stöd för solatmosferens absorberande verkan, att, då solljus får genomgå en färgad låga med utbildade svarta linier, dessa äfven visa sig i det sammansatta spektrum, så snart solljuset ej är för intensivt i förhållande till lågan; såsom exempel hvarpå åberopades de röda strålarne från ett strontiumsalt. Miller drog häraf den slutsatsen, att det gifves lysande atmosferer, i hvilka ej allenast vissa strålar saknas, utan hvilka äfven utöfva en absorberande verkan på ljus från andra källor. Detta af Miller beskrifna, men obegripliga absorptionsfenomen anföres här hufvudsakligast derför, att det blifvit åberopadt såsom bevis för, att Miller redan 15 år före Kirchhoff skulle gjort upptäckten af färgade lågors absorberande egenskap. Såvidt jag kan se, har man endast att välja mellan följande alternativer: *antingen* är Millers utsago ett troget återgifvande af det fenomen han observerat, *eller* ock icke. I förra fallet kan dock med de omtalade "qvarstående linierna" ej menas strålar af samma brytbarhet, som dem lågan sjelf kan *utsända*, utan andra, ty lå-

---

[1]) Phil. Mag. 1836, Vol. VIII, p. 392.
[2]) „ „ 1836, Vol. IX, s. 522.
[3]) Pogg. Ann. 1839, B. 47, s. 593.
[4]) „ , 1846, B. 69, s. 416.

Digitized by Google

gan säges visa utbildade *svarta* linier, hvilka vid beskrifningen af den salpetersyrade strontians spektrum äfven omtalas, och dermed kan då rimligtvis ej förstås annat än de *mellan* de lysande linierna varande *mörka mellanrummen;* följaktligen måste de i det sammansatta spektrum *qvarstående* mörka linierna endast ha varit en följd af kontrast, men ej af absorption. I sednare fallet, då vi antaga, att Miller sett samma fenomen, som Kirchhoff sedermera såg, passar beskrifningen alldeles icke in med fenomenet. I ingendera fallet kan Miller således anses ega någon prioritetsrätt.

51. Voro Millers absorptionsförsök i ett eller annat afseende otillförlitliga, så kan något sådant deremot icke sägas om det af FOUCAULT 1849 observerade[1]). Han lät solljuset gå genom en Voltas båge, bildad mellan kolspetsar, och fann, hvad man redan förut visste, i de båda öfver hvarandra lägrade spektra en fullständig koincidens mellan Fraunhoferska linien D och den gula dubbellinie, som vi nu veta tillhör natrium. Han iakttog vidare, att Voltas båge var fullkomligt *genomskinlig* för solljuset med undantag af dessa D-linier, som *absorbe-berades.* De nämnda solljusets D-linier förstärktes nämligen betydligt, när de båda spektra täckte hvarandra. Lågo de deremot kant i kant, blefvo ifrågavarande linier i solspektrum visserligen svartare än vanligt, men de i det elektriska befintliga framstodo deremot lysande, hvarigenom man med lätthet kunde öfvertyga sig om liniernas fullkomliga koincidens. För att undersöka, om samma absorptionsfenomen kunde ega rum med strålar från andra ljuskällor än solen, lät Foucault på bågen projiciera bilden af endera af de hvitglödgande kolpolerna, hvilkas ljus likasom alla i fast form glödgande kroppars ger ett kontinuerligt spektrum, och erhöll han dervid samma absorptionsfenomen, som med solljuset. På grund häraf yttrade Foucault, att "bågen erbjuder oss ett medium, som, *på samma gång det för egen räkning utsänder strålarne D, absorberar dem, när de komma från någon annan ljuskälla*" (Sp. A. 70).

52. Kirchhoff har sagt[2]), att denna Foucaults iakttagelse blifvit hvarken af Foucault sjelf eller någon annan fysiker förklarad; sjelf finner han likväl en lätt förklaring i det antagandet[3]), "att en natriumlåga utöfvar absorption på strålar af samma brytbarhet, som dem hon sjelf utstrålar, men är för alla andra fullkomligt genomskinlig". I hvilket väsendtligt afseende denna Kirchhoffs förklaring

[1]) Archives d. Sc. Phys. et Nat., Genève, 1849, T. X., s. 222.
[2]) Untersuch. über d. Sonnenspectrum etc., Berlin 1861, s. 9.
[3]) Anf. st.

Digitized by Google

skiljer sig från och är för mera, än Foucaults ofvan anförda, trotsa vi hvem som helst att kunna visa. Sannt är visserligen, att Foucault ej kände till de gula strålarnes uppkomst från *natrium*, men det kan här vara alldeles likgiltigt, från *hvilket* ämne de utgingo, så snart de till sin brytbarhet voro fullständigt definierade. När Foucault säger, att de absorberade strålarne hade *samma* brytbarhet, som de utsända, lärer väl den ena förklaringen vara jemnt upp lika god som den andra, så mycket mera som ju båda egentligen ingenting annat innebära, än en beskrifning på det observerade fenomenet. Låtom oss tillägga, att Foucault — i allmänhet ej känd för att härleda fenomenerna från mystiska orsaker — alldeles icke ansåg de ifrågavarande gula strålarne uppstå genom någon egendomlig process i bågen [1]), utan tvärtom härröra från något särskildt vidt utbredt *ämne*, såsom af vår redogörelse för de elektriska spektra närmare kunnat inses (jfr 29). Upptäckten af det nu omnämnda absorptionsfenomenet kan således aldrig bestridas Foucault, ehuru det är att beklaga, att han deraf ej dragit all möjlig fördel. Att icke heller någon annan fysiker gjort det, dertill torde väl orsaken vara, att flere än Kirchhoff varit okunnige om Foucaults experiment, ehuru detta åter förefaller besynnerligt, då undersökningen i sin helhet finnes införd redan 1849 i en så allmänt tillgänglig journal som Bibliothèque universelle de Genève [2]) och till och med sedermera blifvit utförligt omnämnd inom Gavarrets elementära elektricitetslära [3]).

53. Brewster tillkännagaf 1850 [4]), att han vid förbränning af salpeter på kol funnit glänsande röda linier, som koinciderade icke endast med dubbellinierna A och B, utan äfven med hvar och en af de i gruppen *a* på Fraunhofers teckning upptagna linierna, äfvensom att linier från salpetersyrad strontian i alkohollågan syntes sammanfalla med linier inom solspektrets gröna del. Visserligen har denna Brewsters uppgift om koincidensen mellan kaliums röda linier med A och B, hvilken ända in i sista tiderna gällde såsom riktig, genom Morren och Plücker blifvit befunnen otillförlitlig, men Brewster tillkommer dock

---

1) Pogg. Ann. B. 110, s. 188.

2) De la Rive, som i Bibl. univ. redogjort för dessa Foucaults arbeten och i sin Traité d'Elect. T. II. p. 263 upptagit dem, har dock på senare stället utelemnat sjelfva absorptionsfenomenet.

Verdet anser, att Foucaults experiment icke har varit tillräckligt kändt, och hade sjelf glömt bort det vid sitt tillkännagifvande om Kirchhoffs försök. (Ann. d. Ch. et d. Phys., 1860, T, 58, s. 476.)

3) Traité d'Électricité, Paris 1858, T. II. s. 527.

4) Pogg. Ann. B. 81. s. 476.

Digitized by Google

hedern att redan 1850 ha uttalat de sannspådda orden, att vid ljus från åtskilliga salter och metaller analoga linier sannolikt skulle upptäckas, som sammanfalla med andra hufvudlinier inom solspektrum; men innan denna förutsägelse skulle gå i fullbordan, behöfdes dock ännu, märkvärdigt nog, nära ett tiotal af år.

54. På rent theoretiska grunder, således helt och hållet oberoende af Foucaults iakttagelser, uppstäldes, såsom vi nedan få se, absorptionssatsen 1853 af Ångström (Sp. A. 65). Det var med ledning af densamma, som han vid uppmätning af sol- och elektriska spektrum väntade sig öfverensstämmelse till läget mellan de lysande linierna i luftspektrum och åtminstone den del af de mörka inom solspektrum, som uppkomma genom absorption inom jordatmosferen; han anmärkte nämligen[1]), att man ej fick vänta sig någon fullkomlig öfverensstämmelse mellan alla de mörka och ljusa liniernas läge, då en mängd af de förra, enligt sannolikt antagande, har sin orsak inom solatmosferen. Också fann Ångström visserligen motsvarighet för några bland luftspektrets linier, men ej för alla; likväl ansåg han, *att dessa spektra*, *betraktade i sin helhet*, *gifva det intryck*, *som vore det ena en omvändning af det andra*, *samt att förklaringen af linierna af det ena slaget tillika skulle innebära förklaringen af de andra.*

Vi se häraf, huru oändligen nära Ångström verkligen var den rätta förklaringen af de Fraunhoferska linierna, och han har sedan medgifvit, att han just i följd af den väntade, men ej funna öfverensstämmelsen mellan luft- och atmosferlinierna ej kom att vända sin uppmärksamhet till de lysande metalliniernas möjliga koincidens med de i solatmosferen uppkomna mörka.

Plücker deremot fann 1859 (Maj)[2]) ur sina direkta mätningar en verklig öfverensstämmelse i afseende på läget mellan den Fraunhoferska linien F å ena sidan och vätgasens gröna å den andra, utan att likväl häraf draga någon slutsats med afseende på orsaken till de Fraunhoferska liniernas uppkomst.

55. Redan vid början af sina spektralarbeten, 1859 (Octob.), upptäckte Kirchhoff[3]) genom en lyckträff samma absorptionsfenomen, som Foucault 10 år förut hade funnit. Då han nämligen genom direkt försök ville kontrollera Fraunhofers uppgift om koincidensen mellan natriumljusets linier och D i solspektrum och fördenskull lät strålarne

[1]) K. W. Akad. Handl. Stockh. 1853, s. 343.
[2]) Pogg. Ann. B. 107. s. 514.
[3]) Monatsbericht d. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1859 s. 662.

Digitized by Google

från en stark natriumlåga och från solen, i enlighet med den mångfaldiga gånger omnämnda Talbotska methoden, genomgå samma öppning framför prismat, visade sig vid svagt solljus natriumlinierna lysande på solspektrets matta grund, men då Kirchhoff sedan ville pröfva, huru starkt solljus finge användas, för att ögat fortvarande skulle mottaga intryck från de lysande natriumlinierna, och derför ökade solljusets intensitet, såg han "till sin förvåning" de mörka D-linierna framträda med utomordentlig styrka. Liksom Foucault gjort, öfvertygade sig Kirchhoff derom, att samma absorptionsfenomen kunde erhållas med annan ljuskälla, än solen. Fick Drummonds kalkljus genomgå natriumlågan, såg han *svarta* linier, der de *lysande* förut funnits. Försöken repeterades med en lithiumlåga, och fenomenet blef detsamma, nämligen att *den glödgande gasen absorberar strålar af samma beskaffenhet, som han sjelf utsänder, men är genomskinlig för alla andra* (Sp. A. 69 o. 70). Sedermera har, enligt Kirchhoffs uppgift, en omvändning af lågspektra i absorptionsspektra skett äfven för calcium, baryum och strontium.

56. Sedan det sålunda lyckats Kirchhoff att på artificiel väg eftergöra de mörka linierna i spektrum, slöt han deraf genast, att de bland Fraunhofers linier, hvilka ej uppstå genom jordatmosferens inflytande, uppkomma genom absorption i den glödgande atmosferen kring solen genom närvaron derstädes af just de ämnen, som på samma ställe i spektrum från en glödgande gas uppväcka lysande linier. Upptäckten af absorptionsfenomenet, hvars ofantligt stora vigt Kirchhoff tillfullo insåg, skulle derför mana honom till noggrann jemförelse mellan de lysande linierna från metallångor i elektriska gnistan med solspektrets samt, då Fraunhofers teckning för honom liksom för hvarje annan observatör nu mera borde förefalla otillfredsställande, nödga honom att upprätta en ny teckning af solspektrum. Detta skedde äfven med den förut omnämnda Steinheilska apparaten, och hans hittills med HOFMANNS biträde utgifna spektralteckningar[1]), omfattande stycket mellan A och G, i hvilka metallinier från de vigtigaste kropparne inregistrerats, äro utförda med synnerlig noggrannhet, återgifva troget de särskilda gruppernas läge och utseende samt visa, att *koincidens eger rum mellan Fraunhofers linier och de lysande linier, som uppkomma från jern, calcium, nickel* m. fl., på grund hvaraf Kirchhoff uppstälde den hypothes angående solens fysiska beskaffenhet, som vi å annat ställe redan angifvit (Sp. A. 61 o. 81).

---

[1]) Untersuchungen über das Sonnenspectrum etc. Berlin 1861 u. 62.

Digitized by Google

57. Med dessa Kirchhoffs upptäckter, nämligen dels af de lysande spektrallinernas *förvandling* genom absorption i mörka, dels af *koincidensen* mellan solspektrets mörka och metallångornas lysande linier, hvilka upptäckter efter vårt förmenande äro de vigtigaste, han på hela detta område rörande spektra gjort, var Brewsters utsago besannad och ett nöjaktigt svar lemnadt på frågan om betydelsen af de Fraunhoferska linierna, äfvensom en säker grund lagd för vidare forskning inom detta ämne. Också var det derför naturligt, att en mängd observatörer i alla länder nu skulle fortsätta dessa arbeten, såväl för att kontrollera Kirchhoffs uppgifter, som för att i den angifna riktningen utvidga våra kunskaper; men att historiskt redogöra för allt detta, ligger ej inom planen för denna uppsats.

d) Sambandet mellan kropparnes absorptions- och emissionsförmåga.

58. I sammanhang med föregående redogörelse för de rent experimentela undersökningarne om ljusets absorption torde det ej vara olämpligt att här om ock i korthet omnämna de vigtigaste theoretiska åsigter, som gjort sig gällande angående ljusets natur och absorptionsfenomenens förklaring.

Talbot synes ha varit en bland de förste, som sökt göra sig reda för uppkomsten af det ljus, som en upphettad kropp utsänder. Enligt hans åsigt[1]) behöfver ljuset dervid ej nödvändigt härleda sig från kroppens förbränning, enär ett stycke krita hållet i den svagt lysande vätgas- eller alkohollågan ger ett synnerligen starkt ljus ifrån sig, utan att någon märkbar vigtförlust hos kritstycket kan iakttagas. Han ansåg nämligen, att värmet från lågan har förmågan att rubba den molekulära jemnvigten hos kroppen och försätta hans minsta partiklar i en så hastigt vibrerande rörelse, att de bli i stånd att i den omgifvande ethern uppväcka vibrationer och således frambringa ljus. Denna rörelsens öfverflyttning från den vibrerande kroppens partiklar till det elastiska mediets, hvari kroppen svänger, var för Talbot icke beroende af mystiska orsaker, utan rent mekanisk; någon den ringaste vigtförlust hos det glödgande ämnet behöfde han ej antaga. Men ett fel begick han, då han, såsom vi redan anmärkt, ej skiljde mellan de ljus-

[1]) Phil. Mag. 1835. Vol. VII, s. 113.

Digitized by Google

sorter en kropp kan utsända, som ena gången befinner sig i fast, den andra i gasformigt tillstånd (jfr 17).

Förklaringen af absorptionsfenomenerna erhöll Talbot genom satsens omvändning, i det han antog, att ljuset vid sin gång genom transparenta medier är i stånd att uppväcka rörelse bland dess partiklar, men kom dock dervid till ett oriktigt resultat. Ty vore en stråles vibrationshastighet *lika* med den, som kroppens partiklar kunna antaga, så — menade han — fortsätter strålen sin väg genom mediet, men i annat fall hejdas den i sin rörelse, d. v. s. absorberas, hvilket skulle visa sig genom absorptionslinier i spektrum.

59. Redan EULER[1]) hade i sin theori om ljus och värme, med afseende på kropparnes diffusa färg, yttrat, "att liksom en spänd sträng sättes i rörelse genom en ton af samma höjd, som den han sjelf kan utsända, så måste äfven de minsta, i en ogenomskinlig kropps yta belägna partiklarne på samma sätt tvingas genom likartade strålar att vibrera och frambringa oscillationer, hvilka sedan åt alla håll utbreda sig, eller med andra ord att en kropps färg uppkommer genom resonans af de oscillationsrörelser, partiklarne sjelfva kunna antaga". Denna Eulerska grundsats, som i följd deraf, att Euler sammanblandade *diffussion* med *absorption*, ej gällde på det område, der han ville tillämpa den, använde ÅNGSTRÖM 1853 [1]) vid frågan om kropparnes *strålning* och *absorption* i glödgande tillstånd och ansåg dem dervid böra *utsända just de ljussorter*, *de kunna absorbera* (Sp.A. 65).

Visserligen anser Kirchhoff, att Ångström ej fästat tillbörlig vigt vid den omständigheten, att kroppens temperatur skulle vara *densamma* vid absorptionen som vid utstrålningen; men det graverande i denna anmärkning torde dock till största delen försvinna, då man genom experimenterna nu vet, att absorptionsfenomenet först då framträder, när den absorberande gasens temperatur är *lägre*, än den gasmassas, hvars ljus skall absorberas. Man begår dessutom misstag, om man vill påstå, att Ångström grundat sin åsigt endast på gissning[2]), ty han hade tvärtom stöd för den dels i en långt förut utarbetad mathematisk theori om det thermometriska värmet och dess samband med det strålande, dels i några försök med upphettade krystallskifvor, bland hvilka ett med en turmalin, enär det i det följande återkommer, här kortligen må anföras.

Medelst en polarisationsapparat och en thermoelektrisk stapel undersöktes det värme, som utstrålades vinkelrätt från axeln hos en stor genom

---

[1]) K. W. Akad. Handl. Stockh. 1853, p. 335.

[2]) Untersuch. über das Sonnenspectrum etc. 2:te Ausgabe, Vorwort.

Digitized by Google

en spritlåga upphettad turmalinkrystall, men någon olikhet i värmets intensitet i olika riktningar kunde dervid icke observeras. På grund häraf slöt Ångström — ej, att det utsända värmet var opolariseradt, utan tvärtom — att det *var* polariseradt och det så, att amplituden för den strålknippa var *större*, hvars vibrationsriktning sammanföll med den af krystallen företrädesvis *absorberade* strålens. Ty, anmärkte han, för att, såsom experimentet ådagalagt, all skilnad i intensitet må upphäfvas, erfordras hos den ordinära strålen, hvilken starkast absorberas och följaktligen endast från ett ringa djup kan utstrålas, en *större amplitud* såsom kompensation för det *större djup*, från hvilket den extraordinära kan utsändas[1]).

60. Hade Kirchhoff ej velat antaga, att Ångström i det nyss anförda kunnat ega stöd vid uttalandet af absorptionssatsen, ehuru det i den ifrågavarande afhandlingen ej åberopades, borde han dock åt Ångström, som omedelbart utgått från den Eulerska satsen, medgifvit samma rättvisa, som han i samma ögonblick verkligen lät vederfaras STOKES, hvilken 1860 just i resonansläran sökte ett bevis för giltigheten af Kirchhoffs absorptionstheori. Det heter nämligen[2]) vid fråga om Ångström, att absorptionssatsen "*föresväfvat* honom, men endast i obestämda konturer"; vid fråga om Stokes deremot, att jemförelsen mellan fenomenerna vid ljudets och ljusets absorption "*kan leda till de vigtigaste resultater*".

I allmänhet anser likväl Kirchhoff resonansläran ännu ligga i sin linda och derför "blott kunna tjena såsom en för åskådningen nära liggande bild för absorptionsfenomenerna vid värme och ljus, men något *bevis* för satsen, att en glödgande kropp, som blott utsänder ljusstrålar af vissa våglängder, äfven absorberar endast ljusstrålar af samma våglängd, är det dock *icke*". Och dock glömmer Kirchhoff, dels att ett bevis ej kan vara annat, än ett tydligt och klart uppvisande af sambandet mellan orsak och verkan, dels att ett enkelt bevis, om ock lånadt från en närbeslägtad fråga och derför kalladt för bild, mången gång kan vara vida mera öfvertygande och bevisande, således mera värdt, än det fullständigaste och efter alla konstens reglor tillskrufvade *bevis*, i den bemärkelse han tager ordet, samt ändtligen att absorption inom resonansläran grundad på satsen om lefvande kraft blifvit behandlad af AMPÈRE redan 1833[3]) och samtidigt, vid fråga om färgade mediers absorption af ljus, såsom *bild* användt af HERSCHEL[4]).

---

1) Pogg. Ann. 1853, B. 90, s. 582.
2) „ „ 1863, B. 118, s. 104.
3) Phil. Mag. Vol. VII. s. 342.
4) „ „ 1833, Vol. III, s. 401.

Digitized by Google

61. Att från värmefenomenerna draga slutsatser i afseende på lagarne för ljusets absorption, kan ej anses vara obefogadt, då det genom MELLONIS och KNOBLAUCH's m. fl:s undersökningar är bekant, att värmestrålarne kunna liksom ljusstrålarne undergå reflexion, refraktion, dubbelbrytning, polarisation, interferens och böjning m. m., hvarmed således identiteten mellan strålande värme och ljus blifvit till fullo uppvisad. Också har man på grund af PREVOST's theori om kropparnes ömsesidiga strålning, angifven genom lagen för temperaturens rörliga jemnvigt, äfvensom från PROVOSTAYES och DESAINS direkta försök angående strålnings- och absorptionsförmågans motsvarighet ansett sig kunna öfverflytta denna sats till läran om ljuset, sedan man likväl rättat den så tillvida, att likhet i brytbarhet hos det utsända och absorberade ljuset måste förutsättas, och att man således ej fick, såsom hittills inom värmeläran skett, samtidigt behandla strålar af till sin brytbarhet skilda slag.

62. Från Prevosts theori utgick BALFOUR STEWART[1]) 1858 och förklarade, att värmemängden, som utstrålas vid en gifven temperatur från en tunn skifva af något ämne, är *proportionel mot ämnets förmåga att absorbera den temperaturens värmesorter;* eller att *strålningen är lika med absorptionen.* Experimentelt fann han absorptionsförmågan hos bergsalt vid 100° C. vara liten, likaväl som dess utstrålningsförmåga vid upphettning till samma temperatur. Glas deremot absorberade nästan allt värme af sagde temperatur och utstrålade vid upphettning till 100° nästan lika mycket som kimrök. Upphettades hvitt, således fullt genomskinligt glas till glödgning, blef den utsända ljusmängden ringa, men företogos försöken med färgadt glas, blef intensiteten hos dess utskickade ljus betydligt större, och det i samma mån, som dess absorptionsförmåga var betydlig.

För ytterligare pröfning af theorien om det ömsesidiga värmeutbytet anstäldes ett experiment med en turmalinkrystall, analogt med det vi ofvan sett Ångström göra (jfr 59). Turmalinen, slipad parallelt med axeln, insattes för att lätt kunna upphettas i en med diametralt motsatta öppningar försedd jernkula, så att man kunde se tvärt igenom krystallen och vinkelrätt mot axeln. Nu vet man, att en dylik krystall vid vanlig temperatur nästan fullständigt absorberar de ljusstrålar, hvilkas polarisationsplan är parallelt med axeln, och förutsatt att han, hvilket äfven är förhållandet, vid glödgningstemperaturen eger qvar samma absorberande egenskap, så måste vid denna temperatur företrädesvis sådana strålar utsändas, som äro polariserade i den nyssnämnda riktningen; hvilket äfven besannades genom experimentet. Detta

[1]) Phil. Mag. Vol. XXV. s. 354; Vol.XX. s. 534.

Digitized by Google

sistnämnda försök hade Stewart ej förr än 1860 anstält, men var då förekommen af Kirchhoff såväl i detta afseende, som med hänseende till det rent *mathematiska beviset* för sambandet mellan kropparnes emissions- och absorptionsförmåga [1]).

63. Efter att genom experimentet med natriumlågan 1859 hafva funnit, att en glödgande kropp absorberar just de strålar, han vid samma temperatur kan utsända (jfr 56), bevisade KIRCHHOFF på theoretisk väg, att för strålar af samma våglängd *förhållandet mellan emissions- och absorptionsförmågan är för alla kroppar konstant.* Beviset var i sina allmänna drag följande [2]).

Tvänne mot hvarandra vända kroppar M och N, i form af skifvor med obegränsadt stor utsträckning och på sina utåt belägna ytor betäckta af fullkomliga speglar, antogos utsända och absorbera, den förra strålar af alla *möjliga* våglängder, den sednare blott sådana af en *viss* t. ex. λ. Vidare antogs, att de strålar, som af endera kroppen ej absorberades, fortgingo till hans begränsningsyta, der de fullständigt reflekterades tillbaka till den andra kroppen, hvarest en del af dem i bestämdt förhållande absorberades, men resten reflekterades o. s. v. Tänker man sig nu den förstnämnde kroppen M utsända en strålknippa af *annan* våglängd än λ, måste efter flerfaldiga reflexioner mot kropparnes speglande ytor denna strålmängd, som icke alls absorberas af N, så småningom, men slutligen dock fullständigt, absorberas just af den utstrålande kroppen sjelf, *såvidt nämligen en konstant temperatur* hos sagde kropp skall kunna antagas vara möjlig, och följaktligen vinner M i detta fall genom absorption identiskt samma ljus- eller värmelängd, han förut genom emission förlorat.

Vore fråga åter om strålar af våglängden λ, måste, då dylika strålar kunna utsändas och absorberas af *båda* kropparne, den af kroppen M slutligen absorberade mängden komma att bestå af två delar, nämligen dels sådant absorberadt ljus, som ursprungligen från honom sjelf utgått, men af N ej blifvit absorberadt, dels sådant, som utsändts direkt från N, hvilka delars summa *för den konstanta temperaturens skull* nödvändigt måste vara lika med den värmemängd, som M äfven i detta fall sjelf utskickat.

I enlighet härmed bör således vätgaslågans absorptionsförmåga vara ytterst ringa, enär hon utsänder ett knappt märkbart ljus; hvitt glas bör vid sin glödgning utstråla mindre ljusmängd, än ett metallstycke vid samma temperatur, o. s. v., såsom vi redan sett Stewart angifva det (jfr 62).

---

[1]) Phil. Mag. Vol. XX. s. 169; Vol. XXI, s. 391.

([2] Monatsbericht d. Preuss. Akad. d. Wiss., Berlin 1859, s. 783.

Digitized by Google

64. Beviset gafs 1860 i en vida lärdare form [1]), men var det redan förut svårt att från kroppar med obegränsadt stora dimensioner och fullkomligt speglande ytor tänka sig tillbaka till de i naturen förekommande kropparne och hufvudsakligast gaserna, blir detta i det sednare fallet ännu svårare, der det endast är fråga om *svarta* kroppar. Vi afhålla oss från försöket att granska bevisets värde och bindande kraft, men kunna ej annat än instämma i Stewarts yttrande, att Kirchhoffs sista bevis sannolikt både i Tyskland och annorstädes funnit få läsare [2]). Sjelf sätter Kirchhoff det dock särdeles högt och anser det i sig såsom korollarier innefatta Drapers sats, att alla kroppar måste börja glödga vid samma temperatur, vidare att fasta kroppar måste gifva kontinuerliga spektra, att gasspektra skola kunna förvandlas i motsvarande absorptionsspektra och att, om dervid den aflägsnare ljuskällan är en glödgande fast kropp, dess temperatur måste vara högre, än den glödgande gasens, för att en dylik förvandling skall kunna inträffa. De bevis deremot, som af Ångström och Stewart blifvit gifna för absorptionssatsens sanning, förkastar han helt och hållet, samt förbigår nära nog med tystnad de försök, som af Provostaye och Desains i detta ämne blifvit anstälda.

65. Emellertid var Kirchhoffs bevis så tillvida ofullständigt, som det endast omfattade kropparnes strålning i *tomrum*, hvarför CLAUSIUS [3]) ansett sig böra komplettera detsamma, så att det kan gälla för hvilket medium som helst, och har han dervid funnit, att *utstrålningarna för fullkomligt svarta kroppar vid lika temperatur förhålla sig till hvarandra omvändt som quadraterna på fortplantningshastigheterna inom medierna, eller direkt som quadraterna på dessas brytningskoefficienter.*

---

[1]) Pogg. Ann. 1860. B. 109, s. 275; jfr Untersuch. über d. Sonnenspectrum 1861, s. 22.

[2]) Phil. Mag. 1863, Vol. XXV, s. 359.

[3]) Abhandl. üb. d. Mechan. Wärmetheorie. I. 1864, s. 344.

Digitized by Google

§ 3. *Återblick.*

66. Genom föregående historiska uppsats anse vi oss för läsaren hafva uppvisat följande fakta.

1:o) *Spektralanalysen* uttalades till sin idé af TALBOT redan 1826 och grundlades steg för steg genom de af BREWSTER, HERSCHEL, TALBOT, SWAN och WILLIGEN m. fl. gjorda undersökningar af *låg*-spektra, liksom genom de studier angående *elektriska* spektra, som WHEATSTONE, DESPRETZ, MASSON, ÅNGSTRÖM, WILLIGEN och PLÜCKER m. fl. företogo. Långt ifrån således att KIRCHHOFF och BUNSEN på detta område åstadkommit något nytt, ha de tvärtom endast begagnat sina föregångares både observationsmethoder och instrumentela hjelpmedel, samt i theoretiskt hänseende qvarstått på samma ståndpunkt som de (jfr 43), men deremot gjort den *praktiska kemien* en verklig tjenst genom att der införa en god och sedan lång tid tillbaka fördelaktigt vitsordad method.

2:o) *Absorptionsfenomenet* med natriumljuset var, såsom vi sett, redan 10 år före Kirchhoffs arbeten upptäckt af FOUCAULT (jfr 51), men till KIRCHHOFF hör obestridligen hedern att ha utsträckt försöket till flere kroppar, att ha insett fenomenets vigt och på grund deraf lyckats genom sina *koincidensförsök* uppvisa de Fraunhoferska liniernas uppkomst från absorberande metallångor (jfr 56), hvilket sednare likväl åtminstone såsom en förmodan framställdes redan 9 år förut af BREWSTER (jfr 53).

3:o) *Absorptionssatsen* uttalades, 1853, först af ÅNGSTRÖM, och utvecklades sedermera såväl af STEWART som af KIRCHHOFF, hvilka båda genom nästan *identiskt lika* experimenter ådagalade den ifrågavarande satsens giltighet (jfr 59, 62 o. 63.)

67. Då det således i sak ej blir så synnerligen mycket, som för Kirchhoffs räkning återstår såsom fullt *eget*, är det minst sagdt förvånande att se, huru han oupphörligen underskattat sina föregångares arbeten, medan han sjelf på dristigaste sätt proklamerat sig ungefärligen såsom den, hvilken på experimentel väg gjort och på theoretisk bevisat allt, hvad som skulle göras och bevisas.

Vi tillåta oss, ehuru frågan är af ömtålig natur, en gissning om orsaken till detta eljest oförklarliga handlingssätt af en så snillrik vetenskapsman, som KIRCHHOFF onekligen är. Granskar man hans och BUNSENS *första* arbeten, synes det af deras använda apparater, förfaringssätt och uttryck, att de vid den tiden ej varit mycket bevan-

Digitized by Google

drade i ämnets literatur[1]). Om denna vår förmodan skulle vara riktig, och Kirchhoff genom egen energi och arbete sedermera fulländat observationsmethoden, förskaffat sig bättre apparater och sålunda på egen hand framkommit till *samma* fakta, som honom ovetande redan af andra *förut* blifvit funna, låter det förklara sig, hvarför han skulle anse allt, hvad han för egen del utforskat, såsom *egna* upptäckter, och han har då handlat bona fide, när han såsom sådana utgifvit sina rön. Felet hos honom skulle då ligga deri, att han vid erhållen underrättelse derom, att andra redan länge vetat, hvad han nu först trott sig bevisat, ej lät sina första påståenden om prioritet modifieras mer, än han gjorde det, utan endast medgaf nätt och jemnt så mycket, som omöjligen kunde vidhållas, och i öfrigt på ett, man vore frestad att säga, advokatoriskt, men åtminstone mindre vanligt sätt sökte nedsätta värdet af sina föregångares arbeten, hvilka så väl odlat och planerat marken för honom. Också var det under rättmätig förtry-

---

[1]) På BUNSENS uppmaning och i hans laboratorium anstäldes försök 1858 af CARTMELL*) att med tillhjelp af *färgade media* observera de karakteristiska strålar, som alkalierna och de alkaliska jordarterna utsända, när de betydligt upphettas i en färglös gaslåga. En dylik uppmaning från BUNSENS sida synes ådagalägga, att han då ännu icke kände till den nytta, som *prismat*, enligt föregående observatörers iakttagelser, kunde medföra; och det synes vidare, som skulle just de mindre gynnsamma resultaterna vid Cartmells försök hafva föranledt Bunsen och Kirchhoff att omedelbart derefter, 1859, utbyta de färgade ämnena mot *prismat* såsom analyseringsmedel. Att de vid denna tid varit nästan helt och hållet obekanta med sina föregångares arbeten, bestyrkes ytterligare deraf, att de i sin första uppsats 1860**) icke omnämnde någon annan observatör af lågspektra, än SWAN. Året derpå, 1861, lemnade Kirchhoff visserligen i sin afhandling om solspektrum***) några historiska notiser om de före honom gjorda spektralundersökningarne, men "förbigick dervid under stillatigande vissa observatörers arbeten; några, emedan han ej kände till dem, andra, emedan de ej syntes honom vara af något synnerligt intresse för de ifrågavarande upptäckternas historik". Först 1863†), sedan talrika reklamationer om prioritetsrätt härvidlag framkallats, föranleddes han att lemna sitt bidrag till spektralanalysens historik och omnämnde då för första gången de af HERSCHEL och TALBOT utförda arbetena, men angaf icke ens då de vigtiga, af WILLIGEN med *lågan* anstälda.

*) Phil. Mag. Vol. XVI, s. 328 (jfr Kirchhoffs Untersuch. über d. Sonnenspect. s. 4).

**) Pogg. Ann. B. 110, s. 162.

***) Untersuchungen über d. Sonnenspectrum etc.

†) Pogg. Ann. B. 118, s. 94.

Digitized by Google

telse öfver ett sådant handlingssätt, som STEWART förklarade sig[1]) "ej kunna medgifva, att, när en vetenskapsman har bevisat en ny lag och efterföljes af en annan, som ur samma försatser drar samma slutsatser, denne sednare är berättigad att underskatta den förres arbeten på den grund, att han anser sin egen lösning vara fullständigare"; samt i sammanhang dermed frågade, "om Kirchhoff sjelf vill skänka efter sina anspråk till fördel för den, som i framtiden skulle lemna ett enklare och mera öfvertygande bevis, än det han sjelf gifvit?"

68. Vårt svar på frågan, hvilken har upptäckt spektralanalysen och utredt dithörande ämnen, blir således, att denna upptäckt ej kan i sin helhet tillerkännas någon *enda* person uteslutande, utan måste anses såsom *ett resultat af mångas gemensamma arbeten*, i hvilka den ene forskaren lyckats utarbeta sitt parti mer eller mindre fullständigt, än den andre.

Den rôle åter, som härvid kommit på KIRCHHOFFS lott, angifves måhända klarast genom följande af en Engelsk författare i en annan fråga fälda yttrande: "ehuru af hvarandra oberoende, blifva i hvarje tidskifte många med framstående själsförmögenheter utrustade personer genomträngda af samma eller snarlika idéer, hvilka finna sitt uttryck genom en eller flere af dessa begåfvade män, som på grund af vissa egendomliga qualifikationer äro lämpliga att vara tidens språkrör och klart framställa de åsigter, som mer eller mindre ofullständigt blifvit angifna af andra". —

[1]) Phil. Mag. 1863. Vol. XXV, s. 359.

Digitized by Google

Bidrag till de Definita Integralernes Theori

af

N. A. Johanson.

Redan inom elementerna af Analysen förekommer indelningen af functionerna uti *algebraiska* och *transscendenta*, hvarvid såsom hörande till den sednare klassen anföras exponential —, de logarithmiska samt circulära, såväl directa som inversa, functionerna. Såsom man vid ett fortsatt studium af Mathematiken snart finner, är dock antalet af transscendenta functioner ingalunda härtill inskränkt, och för att styrka detta vårt påstående behöfva vi endast erinra om t. ex. de elliptiska functionerna, de s. k. Gamma-functionerna m. fl. Det ojemförligt största antalet af transscendenter påträffas emedlertid inom de definita integralernes område, och måhända är ej det omdöme förhastadt, att samtliga hittills kända transscendenter torde låta uttrycka sig i definita integraler och således kunna anses såsom underafdelningar af denna sednare klass af functioner. Såsom ett exempel i detta afseende må det tillåtas oss att påpeka de elliptiska functionerna. Dessa kunna nemligen betraktas, och betraktas i sjelfva verket äfven numera af flera författare, såsom quoter af de s. k. Theta-functionerna, hvilka åter genom förmedling af geometriska progressioner af andra ordningen kunna transformeras i definita integraler på det sätt, *Schlömilch* i Analytische Studien T. I § 25 visat.

Erinra vi oss vidare, att kännetecknet å en transscendent function af x är, att densamma ej låter uttrycka sig såsom resultat af ett *finit* antal algebraiska operationer, verkställda å x, men väl af ett *infinit* antal sådana, så ligger äfven deruti en naturlig förklaring, hvarför så många författare sysselsatt sig med att uppsöka relationer mellan definita integraler och de infinita algebraiska functionsformerna och att härigenom framhålla de förras egenskap att vara resultater af ett oänd-

Digitized by Google

ligt antal algebraiska operationer. Man har dock härvid, åtminstone så vidt oss är bekant, företrädesvis, att ej säga uteslutande, egnat sin uppmärksamhet åt de oändliga serierna, d. v. s. resultaten af de båda första arithmetiska operationerna, addition och subtraction, men lemnat ur sigte resultaten af de båda andra arithmetiska operationerna, kedjebråken och de oändliga produkterna.

Det försök att belysa några definita integralers samband med oändliga produkter, hvilket utgör föremålet för afdelningen I af närvarande uppsats, torde derföre ej böra anses omotiveradt.

Hvad sjelfva sättet för verkställandet af vår undersökning beträffar, hafva vi valt den väg, som vid studiet af de oändliga produkterna vanligen följes, nemligen den, att begagna sig af seriernas förmedling.

I afdelningen II af vår afhandling hafva vi framställt några relationer mellan definita integraler och oändliga serier, hvilka ej torde vara i saknad af allt intresse. Flera omständigheter hafva dock nekat oss att åt dessa relationer egna den uppmärksamhet, som de t. ex. för solutionen af differentialequationer förmedelst definita integraler torde förtjena.

Digitized by Google

I.

Om sambandet mellan några definita integraler och oändliga produkter.

§ 1.

Om vi med $f(x)$ utmärka en function af x, hvilken för hvarje x-värde, hvars modyl är < 1, låter enligt Mac-Laurins formel utveckla sig i en oändlig serie, fortgående efter de stigande digniteterne af variabeln, samt för korthetens skull sättå

$$f(o) = a_0 \text{ och } \frac{\overset{(n)}{f}(o)}{\lfloor n} = a_n \quad (n = 1, 2, 3, \text{ o. s. v. in inf.}),$$

så hafva vi, för ofvannämnda x-värden,

$$(1) \qquad f(x) = a_0 + a_1 x + a_2 x^2 + a_3 x^3 + \ldots . = \mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n x^n.$$

Vidare låta vi b betyda en reel qvantitet hvilken som helst, hvars numeriska valör dock är < 1.

Ur equationen (1) erhålles, under dessa förutsättningar, omedelbart

$$\int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b})dx = \mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n \int_0^1 (x^{n+b} - x^{n-b})dx =$$

$$= \mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n \left(\frac{1}{n+b+1} - \frac{1}{n-b+1} \right) =$$

$$= \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \left(\frac{1}{n+b} - \frac{1}{n-b} \right) =$$

$$= \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{2b}{b^2 - n^2}.$$

Vår sålunda vunna formel

$$(2) \qquad \int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b})dx = \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{2b}{b^2 - n^2},$$

Digitized by Google

som dock gäller endast med det vilkor, att den i högra membrum förekommande oändliga serien är convergent [1]), gifver vidare

$$\int_0^b \int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b})db\,dx = \mathop{S}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \int_0^b \frac{2b}{b^2 - n^2} db,$$

eller om integrationsordningen i venstra membrum omkastas samt integrationen i afseende på b utföres,

$$\int_0^1 f(x)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} = \mathop{S}_{n=1}^{n=\infty} \log\left(1 - \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}} = {}^{2})$$

$$= \log\left\{(1-b^2)^{a_0}\left(1-\frac{b^2}{4}\right)^{a_1}\left(1-\frac{b^2}{9}\right)^{a_2}\cdots\right\},$$

hvilket resultat vi tydligen kortare kunna skrifva

$$(A) \qquad \int_0^1 f(x)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} = \log \prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1 - \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}}. \quad {}^{3})$$

Vi öfvergå nu till deductionen af en annan formel, som med den nyss bevisade (A) står i nära samband.

Multipliceras nemligen equ. (1) med Sin $(b \log x)dx$, samt man sedan integrerar mellan gränsorna 0 och 1, så erhålles

$$\int_0^1 f(x)\,\text{Sin}\,(b\log x)dx = \mathop{S}_{n=0}^{n=\infty} a_n \int_0^1 x_n\,\text{Sin}\,(b\log x)dx.$$

Införa vi nu i denna equations högra membrum en ny variabel genom att sätta $x = e^{-t}$, en substitution, som tydligen är tillåtlig, alldenstund e^{-t} är en continuerlig function, så öfvergår ofvanstående equ. uti successive:

---

[1]) Under förutsättning att detta vilkor är uppfylldt, fortfar formeln (2) att vara sann, äfven om serien $\mathop{S}_{n=0}^{n=\infty} a_n (x^{n+b} - x^{n-b})$, convergent för x-värden mellan 0 och 1, för endera eller båda af dessa valörer på x blifver divergent. Jfr härom t. ex. *Moigno*, Calcul Intégral § 51.

[2]) Här och i det följande förstå vi med beteckningen log städse de naturliga eller Neperska logarithmerna.

[3]) Betydelsen af tecknet $\prod$ framgår af det föregående. Samma beteckning förekommer för öfrigt i flera mathem. arbeten, t. ex. Théorie des fonctions doublement périodiques par M. M. *Briot et Bouquet*, m. fl.

Digitized by Google

$$\int_0^1 f(x) \operatorname{Sin}(b \log x) dx = \mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n \int_\infty^0 e^{-(n+1)t} \operatorname{Sin}(bt) dt =$$

$$= - \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \int_0^\infty e^{-nt} \operatorname{Sin}(bt) dt = \;^{1)}$$

$$= - \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{b}{b^2+n^2}.$$

Af denna formel

$$\int_0^1 f(x) \operatorname{Sin}(b \log x) dx = - \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{b}{b^2+n^2},$$

hvilken naturligtvis för sin giltighet förutsätter, att den i högra membrum stående oändliga serien convergerar, följer vidare

$$\int_0^b \int_0^1 f(x) \operatorname{Sin}(b \log x) db dx = - \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \int_0^b \frac{b}{b^2+n^2} db,$$

eller efter ombyte af integrationsordning i venstra membrum samt utförande af integrationen i afseende på b,

$$\int_0^1 f(x) \frac{1-\operatorname{Cos}(b \log x)}{\log x} dx = - \frac{1}{2} \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} \log \left(1+\frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}} =$$

$$= - \frac{1}{2} \log \left\{ (1+b^2)^{a_0} \left(1+\frac{b^2}{4}\right)^{a_1} \left(1+\frac{b^2}{9}\right)^{a_2} \cdots \right\},$$

hvadan vi slutligen erhålla

$$(B) \qquad \int_0^1 f(x) \operatorname{Sin}^2 \left(\frac{b}{2} \log x\right) \frac{dx}{\log x} = - \frac{1}{4} \log \prod_{n=1}^{n=\infty} \left(1+\frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}}.$$

Såsom lätt synes, skulle denna formel (B) kunna erhållas helt enkelt derigenom, att man i (A) utbyter b mot bi samt ihågkommer att

$$\frac{x^{\frac{bi}{2}} - x^{-\frac{bi}{2}}}{2i} = \operatorname{Sin}\left(\frac{b}{2} \log x\right).$$

Vi hafva dock föredragit ofvan anförda deduction, ehuru vidlyftigare, emedan detta sednare bevisningssätt understundom visat sig vara för-

[1]) Se t. ex. *Todhunter*, Integral Calculus, Second Edition p. 252.

Digitized by Google

knippadt med ganska stor fara i afseende på de derigenom vunna resultatens tillförlitlighet [1]).

---

[1]) Vi vilja med ett enkelt exempel styrka detta vårt påstående.

Som bekant är, hafva vi

$$\int_0^\infty e^{-ax}dx = \frac{1}{a}.$$

Införa vi häruti i stället för a quantiteten ai, så öfvergår denna formel i

$$\int_0^\infty e^{-axi}dx = \frac{1}{ai}$$

eller, som är detsamma,

$$\int_0^\infty (\mathrm{Cos}\, ax - i\, \mathrm{Sin}\, ax)dx = -\frac{i}{a}.$$

Sätta vi nu de reela och de imaginära termerne lika med hvarandra, så fås följande tvenne formler

$$(\alpha) \ldots \int_0^\infty \mathrm{Cos}\, ax dx = 0 \quad \text{samt} \quad (\beta) \ldots \int_0^\infty \mathrm{Sin}\, ax\, dx = \frac{1}{a}.$$

Men nu är, såsom omedelbart inses,

$$\int_0^x \mathrm{Cos}\, ax\, dx = \frac{\mathrm{Sin}\, ax}{a} \quad \text{och} \quad \int_0^x \mathrm{Sin}\, ax\, dx = \frac{1}{a}(1 - \mathrm{Cos}\, ax);$$

och om våra formler (α) och (β) vore sanna, skulle således

$$\mathrm{Lim}\left(\frac{\mathrm{Sin}\, ax}{a}\right) = \mathrm{Lim}\left(\frac{\mathrm{Cos}\, ax}{a}\right) = 0 \text{ för } x = \infty,$$

hvilket naturligtvis ingalunda är i allmänhet fallet.

Angående formlerna (α) och (β) jfr *Todhunter*, Integral Calculus 2:d Edit., pag. 252, *Bierens de Haan*, Tables d'Intégrales Définies T. 96 N:o 5 & 6 jemte dithörande Corrections m. fl. arbeten.

De Morgan yttrar om methoden att deducera värdet å definita integraler genom att tilldela imaginära valörer åt constanter, som i andra bekanta definita integraler ingå, följande: It is a matter of some difficulty to say how far this practice may be carried, it being most certain that there is an extensive class of cases in which it is allowable, and as extensive a class in which either the transformation, or neglect af some essential modification incident to the manner of doing it, leads to positive error. It is also certain that the line which separates the first and second class has not been distinctly drawn.

(The Differential and Integral Calculus pag. 630).

Digitized by Google

Utan svårighet inses nu äfven, hurouledes vi ur equ. (1) kunna härleda relationen

$$\int_0^1 f(x)(x^b + x^{-b})dx = \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{2n}{n^2 - b^2},$$

hvarur vi, förutsättande såsom vanligt att ofvanstående oändliga serie är convergent, genom multiplication med db samt integration i afseende på b mellan gränsorna 0 och b erhålla

$$\int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b}) \frac{dx}{\log x} = \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} \log \left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}} =$$

$$= \log \left\{ \left(\frac{1+b}{1-b}\right)^{a_0} \left(\frac{2+b}{2-b}\right)^{a_1} \left(\frac{3+b}{3-b}\right)^{a_2} \cdots\cdots \right\}$$

eller, kortare skrifvet,

$$(C) \qquad \int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b}) \frac{dx}{\log x} = \log \prod_{n=1}^{n=\infty} \left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}}.$$

Vi öfvergå slutligen till deductionen af ännu en formel, hvilken visserligen så till vida skiljer sig från dem, som vi hittills bevisat, att någon oändlig product deri ej förekommer, men som dock alltför nära sammanhänger med de föregående för att vi här skulle kunna utelemna densamma.

Equ. (1) öfvergår nemligen, efter multiplication med Cos $(b \log x)dx$ samt integration mellan gränsorna 0 och 1, uti

$$\int_0^1 f(x) \operatorname{Cos}(b \log x)dx = \mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n \int_0^1 x^n \operatorname{Cos}(b \log x)dx,$$

hvarur vi, genom att i högra membrum sätta $x = e^{-t}$, erhålla successive:

$$\int_0^1 f(x) \operatorname{Cos}(b \log x)dx = -\mathop{\mathrm{S}}_{n=0}^{n=\infty} a_n \int_\infty^0 e^{-(n+1)t} \operatorname{Cos}(bt)dt =$$

$$= \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \int_0^\infty e^{-nt} \operatorname{Cos}(bt)dt = {}^{1)}$$

$$= \mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \frac{n}{n^2 + b^2}.$$

[1]) Se t. ex. *Todhunter*, Integral Calculus, 2:d Edit. p. 252.

Digitized by Google

Ur denna formel

$$\int_0^1 f(x)\,\mathrm{Cos}\,(b\log x)dx = \mathop{\mathbf{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\,\frac{n}{n^2+b^2},$$

för hvars giltighet tydligen erfordras, att serien i högra membrum convergerar, erhålles sedan

$$\int_0^b\int_0^1 f(x)\,\mathrm{Cos}\,(b\log x)db dx = \mathop{\mathbf{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\int_0^b \frac{n}{n^2+b^2}\,db$$

samt derur slutligen

$$(D)\qquad \int_0^1 f(x)\,\mathrm{Sin}\,(b\log x)\,\frac{dx}{\log x} = \mathop{\mathbf{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\ \mathrm{arctg}\left(\frac{b}{n}\right).$$

Denna formel (D) skulle äfven kunna fås helt enkelt genom att uti formeln (C) utbyta b mot bi samt tillämpa den kända relationen

$$\frac{1}{2i}\log\frac{a+bi}{a-bi} = \mathrm{arctg}\left(\frac{b}{a}\right),$$

men de skäl, hvarföre vi ej af denna bevisningsgång begagnat oss, äro redan i det föregående anförda.

§ 2.

Innan vi öfvergå till några applicationer af våra sålunda vunna resultater och hvilka vi, för bättre öfversigts skull, här å ett ställe sammanföra:

$$(1)\qquad \int_0^1 f(x)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} = \log\prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1-\frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}}$$

$$(2)\qquad \int_0^1 f(x)\,\mathrm{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1+\frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}}$$

$$(3)\qquad \int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b})\frac{dx}{\log x} = \log\prod_{n=1}^{n=\infty}\left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}}$$

$$(4)\qquad \int_0^1 f(x)\,\mathrm{Sin}\,(b\log x)\,\frac{dx}{\log x} = \mathop{\mathbf{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\ \mathrm{arctg}\left(\frac{b}{n}\right),$$

skola vi först öfver dem anställa några betraktelser.

Digitized by Google

Såsom vi se, ingå oändliga produkter i formlerna (1)...(3), och vi vilja derföre något uppehålla oss vid frågan om dessa produkters convergens [1]).

Att uppgifva fullt generela reglor, genom hvilkas tillämpning man i hvarje enskildt fall skulle kunna afgöra, huruvida oändliga produkter af den form, som våra ofvannämnda formler utvisa, convergera eller divergera, torde förete svårigheter; och, för så vidt åtminstone vi hafva oss bekant, hafva äfven hittills endast oändliga produkter af formen

$$(1 + u_1)(1 + u_2)(1 + u_3).....$$

blifvit underkastade en discussion i denna syftning.

Men om vi också icke kunna i dess fulla allmänhet besvara frågan om våra oändliga produkters convergens, så är vi deremot i tillfälle att i en ganska stor mängd af speciela fall förvissa oss om att dessa produkter convergera och deribland just i de fall, som för vår närvarande uppsats varit af intresse att känna. Vi behöfva för detta ändamål i sjelfva verket endast erinra oss den kända [2]) sanningen, att om vi hafva en oändlig serie

$$u_1 + u_2 + u_3 + \ldots..,$$

hvars alla termer äro continuerliga functioner af en variabel quantitet (korteligen x) mellan tvenne gränsor (x_0 och X) och som för hvarje x-värde mellan samma gränsor är convergent, så är äfven den derur genom integration mellan x_0 och X erhållna serien

$$\int_{x_0}^{X} u_1 dx + \int_{x_0}^{X} u_2 dx + \int_{x_0}^{X} u_3 dx + \ldots.$$

med all säkerhet convergent.

Vända vi oss, efter förutskickandet af dessa allmänna anmärkningar,

1:o)

till vår formel (1), nemligen

[1]) Till förekommande af all tvetydighet anmärka vi här, att om vi hafva en oändlig produkt

$$u_1 . u_2 . u_3 \ldots . u_n \ldots.$$

samt sätta produkten af dess n första factorer $= P_n$, så kalla vi denna oändliga produkt *Convergent*, då lim P_n för indefinit växande n-valörer är en finit quantitet, annan än noll, *Divergent* åter, om samma limes blifver oändlig, indeterminerad eller noll.

[2]) Se t. ex. *Moigno*, Calcul Intégral. p. 50.

Digitized by Google

$$\int_0^1 f(x)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} = \log \prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1 - \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}},$$

så har denna, såsom vi erinra oss, erhållits genom integration i afseende på b mellan gränsorna 0 och b af equationen

$$(\alpha) \qquad \int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b})dx = \mathop{S}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\frac{2b}{b^2 - n^2} \text{ [1]}$$

Begagna vi oss nu för vighetens skull af följande beteckningar:

$$\mathop{S}_{n=1}^{n=\infty}\frac{a_{n-1}}{b^2 - n^2} = S_1, \quad \mathop{S}_{n=1}^{n=\infty}\log\left(1 - \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}} = S_2, \quad \prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1 - \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}} = P,$$

så är på grund af vårt nyss åberopade theorem tydligt, att, så ofta S_1 convergerar, måste äfven S_2 och följaktligen också P vara convergenta.

De fall, då S_1 divergerar, hafva vi icke att här befatta oss med, emedan under sådana förhållanden formeln (α), på hvars giltighet deductionen af (1) hvilar, ej längre är tillförlitlig. I förbigående anmärka vi likväl, att, om S_1 är divergent, af denna omständighet dock ingalunda med säkerhet den slutsats kan dragas, att äfven S_2 och P divergera [2]).

Sedan vi nu funnit, att convergens hos serien S_1 medför visshet om convergens hos produkten P, skola vi något undersöka S_1 i anseende till dess convergens eller divergens. För vinnande af större klarhet vilja vi då särskildt behandla de fall, då

a) quantiteterne a_0, a_1, a_2, o. s. v. alla hafva samma tecken och

b) quantiteterne a_0, a_1, a_2, o. s. v. äro alternerande positiva och negativa.

Betrakta vi det första af dessa fall och till en början på S_1 tillämpa det kända criteriet, att en serie, hvars alla termer hafva samma tecken och hvars terminus generalis utmärkes med u_n, convergerar eller

---

[1]) Man ihågkomme i det följande städse, att med b utmärkes en reel qnantitet hvilken som helst, hvars num. val. är $<$ 1.

[2]) Oaktadt t. ex. serien

$$1 - x^2 + x^4 - x^6 + \ldots.$$

för $x = 1$ är divergent, så convergerar ju för samma x-värde den derur genom integration mellan 0 och x erhållna serien

$$x - \frac{x^3}{3} + \frac{x^5}{5} - \frac{x^7}{7} + \ldots.$$

Digitized by Google

divergerar, alltefter som $\lim \frac{u_{n+1}}{u_n}$ är $<$ eller $>$ 1, så finna vi, emedan uti nu förhandenvarande fall $\lim \frac{u_{n+1}}{u_n}$ är $= \lim \frac{a_n}{a_{n-1}}$, att S_1 med säkerhet convergerar, så ofta denna sednare limes är $<$ 1.

Antaga vi, att

$$a_0 = a_1 = a_2 = \ldots = a_n = \ldots\ldots = k,$$

då vårt nyss anförda criterium tydligen är obrukbart, så kunna vi likväl förvissa oss om att S_1 äfven under denna förutsättning convergerar, genom att använda den satsen, att en serie (term. gen. $= u_n$), hvars alla termer ega samma tecken, convergerar, så snart

$$\lim \left\{ n \left(\frac{u_n}{u_{n+1}} - 1 \right) \right\} \text{ är } > 1 \;[1].$$

Sedan vi nu sett, att S_1 convergerar, när samtliga qvantiterna a_0, a_1, a_2, o. s. v. äro lika stora, är sjelfklart, att, om dessa nämnda qvantiteter bilda en numeriskt aftagande serie, S_1 à fortiori måste vara convergent.

Vore åter

$$a_n = n,$$

så blefve S_1 divergent, hvarom man kan öfvertyga sig genom att ihågkomma, att en serie, hvars alla termer äro positiva, divergerar, ifall

$$\lim n u_n \text{ är } > 0 \;[2].$$

Häraf blir en tydlig följd, att, om a_n hade den generelare formen

$$k + ln,$$

d. v. s. vore en lineär function af n,

S_1 äfven för detta antagande måste divergera och således à fortiori, i fall a_n vore en obruten algebraisk function af högre grad än 1:a i afseende på n.

---

[1]) I denna händelse är ju

$$\lim \left\{ n \left(\frac{u_n}{u_{n+1}} - 1 \right) \right\} = \lim \left\{ n \left(\frac{b^2 - \overline{n+1}^2}{b^2 - n^2} - 1 \right) \right\} =$$

$$= \lim \left(\frac{2 + \frac{1}{n}}{1 - \frac{b^2}{n^2}} \right) = 2.$$

[2]) Se t. ex. *Bertrand*, Traité de Calcul Différentiel § 232.

Digitized by Google

Vi öfvergå nu till betraktande af det fall, då qvantiteterna a_0, a_1, a_2, o. s. v. äro alternerande positiva och negativa.

Antages då först, att alla dessa quantiteter äro numeriskt lika stora, så att städse

$$\frac{a_n}{a_{n-1}} \text{ är } = -1 ,$$

så blifver S_1 convergent, emedan termerne vexelvis äro positiva och negativa samt deras numeriska valör indefinit aftager.

À fortiori måste således convergens inträffa, om a_0, a_1, a_2, o. s. v. sjelfva utgöra en numeriskt aftagande serie.

Af samma skäl, som nyss anförts, måste S_1 äfven convergera, i fall a_n vore af formen

$$(-1)^n n ,$$

och således äfven, om samma qvantitet hade den generelare formen

$$k + (-1)^n ln ,$$

emedan vi i denna sednare händelse kunna sönderdela S_1 uti tvenne serier, som hvar för sig äro bevisade vara convergenta.

För enkelhetens skull hafva vi antagit, att qvantiteterna a_0, a_1, a_2, o. s. v. *samtliga* hafva antingen samma eller vexlande tecken; men utan svårighet inses, att våra slutsatser gälla, äfven om dessa teckenförhållanden först från och med någon viss gräns ($n = n'$) skulle inträda.

Vi hafva något länge uppehållit oss vid frågan om convergensen hos vår i formeln (1) ingående oändliga produkt, men kunna derföre i afseende å de öfriga fatta oss kortare.

Hvad då

2:o)

beträffar vår formel (2), eller

$$\int_0^1 f(x) \operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log \prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1+\frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}},$$

så måste den deruti förekommande oändliga produkten nödvändigt convergera, så ofta detta är händelsen med serien $\mathrm{S}_{n=1}^{n=\infty} \frac{a_{n-1}}{b^2+n^2}$, alldenstund formeln (2) erhållits genom integration i afseende på b mellan gränsorna 0 och b af relationen

Digitized by Google

$$\int_0^1 f(x)\,\mathrm{Sin}\,(b\log x)dx = -\mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1}\,\frac{b}{b^2+n^2}.$$

Vidare är tydligt, att serien $\mathop{\mathrm{S}}\limits_{n=1}^{n=\infty}\dfrac{a_{n-1}}{b^2+n^2}$ convergerar i alla de fall, då vi uti 1:o) visat detta vara förhållandet med serien $\mathop{\mathrm{S}}\limits_{n=1}^{n=\infty}\dfrac{a_{n-1}}{b^2-n^2}$.

Antaga vi således till $f(x)$ successive t. ex.

$$e^x = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{|\underline{2}} + \frac{x^3}{|\underline{3}} + \ldots\ldots$$

$$\frac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + x^3 + \ldots\ldots$$

$$\log\left(\frac{1}{1-x}\right) = \frac{x}{1} + \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{3} + \ldots\ldots$$

$$\frac{1}{1+x} = 1 - x + x^2 - x^3 + \ldots\ldots$$

$$\log(1+x) = \frac{x}{1} - \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{3} - \ldots\ldots$$

samt införa dessa functioner af x i formlerna (1) och (2), hvarigenom dessa öfvergå uti respective:

$$\int_0^1 e^x\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2\frac{dx}{\log x} = \log\left\{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)^{\frac{1}{|\underline{2}}}\left(1-\frac{b^2}{16}\right)^{\frac{1}{|\underline{3}}}\ldots\right\}$$

$$\int_0^1 e^x\,\mathrm{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{dx}{\log x} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)^{\frac{1}{|\underline{2}}}\left(1+\frac{b^2}{16}\right)^{\frac{1}{|\underline{3}}}\ldots\right\}$$

$$\int_0^1\frac{\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1-x}\,\frac{dx}{\log x} = \log\left\{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)\ldots\right\}$$

$$\int_0^1\frac{\mathrm{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1-x}\,\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)\ldots\right\}$$

Digitized by Google

$$\int_0^1 \log\left(\frac{1}{1-x}\right)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} =$$

$$= \log\left\{\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\sqrt{\left(1-\frac{b^2}{9}\right)}\sqrt[3]{\left(1-\frac{b^2}{16}\right)}\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 \log\left(\frac{1}{1-x}\right)\operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{dx}{\log x} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\sqrt{\left(1+\frac{b^2}{9}\right)}\sqrt[3]{\left(1+\frac{b^2}{16}\right)}\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1+x}\frac{dx}{\log x} = \log\left\{\frac{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)\left(1-\frac{b^2}{25}\right)\cdots}{\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{16}\right)\left(1-\frac{b^2}{36}\right)\cdots}\right\}$$

$$\int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1+x}\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)\left(1+\frac{b^2}{25}\right)\cdots}{\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{16}\right)\left(1+\frac{b^2}{36}\right)\cdots}\right\},$$

$$\int_0^1 \log(1+x)\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{dx}{\log x} =$$

$$= \log\left\{\frac{\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\sqrt[3]{\left(1-\frac{b^2}{16}\right)}\sqrt[5]{\left(1-\frac{b^2}{36}\right)}\cdots}{\sqrt{\left(1-\frac{b^2}{9}\right)}\sqrt[4]{\left(1-\frac{b^2}{25}\right)}\sqrt[6]{\left(1-\frac{b^2}{49}\right)}\cdots}\right\}$$

$$\int_0^1 \log(1+x)\operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{dx}{\log x} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\sqrt[3]{\left(1+\frac{b^2}{16}\right)}\sqrt[5]{\left(1+\frac{b^2}{36}\right)}\cdots}{\sqrt{\left(1+\frac{b^2}{9}\right)}\sqrt[4]{\left(1+\frac{b^2}{25}\right)}\sqrt[6]{\left(1+\frac{b^2}{49}\right)}\cdots}\right\},$$

Digitized by Google

så kunna vi vara förvissade, att samtliga i dessa formler ingående oändliga produkter äro convergenta.

Hade vi deremot till $f(x)$ valt t. ex.

$$\frac{1}{(1-x)^2} = 1 + 2x + 3x^2 + 4x^3 + \ldots\ldots,$$

i hvilket fall vi hafva

$$a_n = 1 + n,$$

så blifva serierna $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{a_{n-1}}{b^2 - n^2}$ och $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{a_{n-1}}{b^2 + n^2}$ för detta antagande båda divergenta, och vi våga således ej på detta exempel tillämpa våra formler (1) och (2) samt sätta

$$\int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{(1-x)^2} \frac{dx}{\log x} = \log \left\{ (1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{4}\right)^2\left(1-\frac{b^2}{9}\right)^3 \ldots \right\}$$

$$\int_0^1 \frac{\text{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{(1-x)^2} \frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4} \log \left\{ (1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{4}\right)^2\left(1+\frac{b^2}{9}\right)^3 \ldots\ldots \right\}.$$

Öfvergå vi nu

3:o)

och slutligen till våra formler (3) och (4), nemligen

$$\int_0^1 f(x)(x^b - x^{-b}) \frac{dx}{\log x} = \log \prod_{n=1}^{n=\infty} \left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}}$$

$$\int_0^1 f(x) \text{ Sin } (b \log x) \frac{dx}{\log x} = \overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} a_{n-1} \text{arctg}\left(\frac{b}{n}\right),$$

så, alldenstund dessa erhållits genom integration i afseende på b mellan gränsorna 0 och b ur respective

$$\int_0^1 f(x)(x^b + x^{-b}) dx = \overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} a_{n-1} \frac{2n}{n^2 - b^2}$$

$$\int_0^1 f(x) \text{ Cos } (b \log x) dx = \overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} a_{n-1} \frac{n}{n^2 + b^2},$$

Digitized by Google

är tydligt, att, så ofta serierna $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{na_{n-1}}{n^2-b^2}$ och $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{na_{n-1}}{n^2+b^2}$ äro convergenta, måste äfven $\prod_{n=1}^{n=\infty} \left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}}$ och $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} a_{n-1} \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{n}\right)$ nödvändigt convergera.

Hvad då serien $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{na_{n-1}}{n^2-b^2}$ angår, så är säkert, att densamma convergerar, så ofta quantiteterna a_0, a_1, a_2, o. s. v. hafva samma tecken och $\lim \frac{a_n}{a_{n-1}}$ är <1, men att den deremot divergerar, ifall a_n är constant eller en i afseende på n obruten algebraisk function af 1:a graden eller derutöfver. Samma serie convergerar äfven, om städse $\frac{a_n}{a_{n-1}}$ är $= -1$, och således à fortiori, ifall quantiteterna a_0, a_1, a_2, o. s. v. utgöra en numeriskt fallande serie med alternerande positiva och negativa termer.

Sanningen såväl af dessa våra påståenden som ock deraf, att serien $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{na_{n-1}}{n^2+b^2}$ convergerar eller divergerar, när vi uppgifvit detta vara förhållandet med $\overset{n=\infty}{\underset{n=1}{S}} \frac{na_{n-1}}{n^2-b^2}$, inses lätt med stöd af hvad vi i det föregående anfört.

Ponera vi således till $f(x)$ successive t. ex.

$$e^x = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{\underline{|2}} + \frac{x^3}{\underline{|3}} + \cdots\cdots$$

$$\frac{1}{1+x} = 1 - x + x^2 - x^3 + \cdots\cdot$$

$$\log(1+x) = \frac{x}{1} - \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{3} - \cdots\cdot$$

samt införa dessa functionsformer af x i formlerna (3) och (4), som härigenom öfvergå uti:

Digitized by Google

$$\int_0^1 e^x (x^b - x^{-b}) \frac{dx}{\log x} = \log\left\{\left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{2+b}{2-b}\right)\left(\frac{3+b}{3-b}\right)^{\frac{1}{\underline{|2}}}\left(\frac{4+b}{4-b}\right)^{\frac{1}{\underline{|3}}}\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 e^x \operatorname{Sin}(b\log x)\frac{dx}{\log x} = \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{1}\right) + \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{2}\right) + \frac{1}{\underline{|2}}\operatorname{arctg}\left(\frac{b}{3}\right) + \cdots$$

$$\int_0^1 \frac{x^b - x^{-b}}{1+x}\frac{dx}{\log x} = \log\left\{\left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{2-b}{2+b}\right)\left(\frac{3+b}{3-b}\right)\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}(b\log x)}{1+x}\frac{dx}{\log x} = \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{1}\right) - \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{2}\right) + \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{3}\right) - \cdots$$

$$\int_0^1 \log(1+x)(x^b - x^{-b})\frac{dx}{\log x} = \log\left\{\left(\frac{2+b}{2-b}\right)\sqrt{\frac{3-b}{3+b}}\sqrt[3]{\frac{4+b}{4-b}}\sqrt[4]{\frac{5-b}{5+b}}\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 \log(1+x)\operatorname{Sin}(b\log x)\frac{dx}{\log x} =$$

$$= \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{2}\right) - \frac{1}{2}\operatorname{arctg}\left(\frac{b}{3}\right) + \frac{1}{3}\operatorname{arctg}\left(\frac{b}{4}\right) - \cdots,$$

så är säkert, att alla i nyss skrifna formlers högra membra förekommande oändliga produkter och serier convergera.

Deremot våga vi icke tillämpa formlerna (3) och (4) på t. ex.

$$f(x) = \frac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + \cdots$$

och sätta

$$\int_0^1 \frac{(x^b - x^{-b})}{1-x}\frac{dx}{\log x} = \log\left\{\left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{2+b}{2-b}\right)\left(\frac{3+b}{3-b}\right)\cdots\right\}$$

$$\int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}(b\log x)}{1-x}\frac{dx}{\log x} = \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{1}\right) + \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{2}\right) + \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{3}\right) + \cdots,$$

emedan serierna $\underset{n=1}{\overset{n=\infty}{S}}\frac{na_{n-1}}{n^2 \pm b^2}$ för detta antagande rörande $f(x)$ blifva divergenta.

Digitized by Google

§ 3.

Förmedelst formlerna (1) . . . (4) i föregående § äro vi nu i tillfälle att erhålla ett finit uttryck på åtskilliga definita integraler, så ofta vi nemligen till $f(x)$ välja en sådan function, att de i dessa formlers högra membra ingående oändliga produkterne eller serierna kunna exprimeras i någon sluten functionsform.

Antaga vi således

1:o) $f(x) = x^{m-1}$ (m = ett helt tal),

i hvilket fall antalet af factorer uti högra membrum af formlerna (1) och (2) reducerar sig till blott en, så fås ur nyss nämnda formler

$$(1) \quad \int_0^1 \left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2 \frac{x^{m-1}}{\log x}\, dx = \log\left(1 - \frac{b^2}{m^2}\right)$$

$$(2) \quad \int_0^1 \text{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)\frac{x^{m-1}}{\log x}\, dx = -\frac{1}{4}\log\left(1 + \frac{b^2}{m^2}\right) = \log\sqrt[4]{\frac{m^2}{m^2+b^2}}\;{}^{1)}.$$

Ur formlerna (1) och (2) i föregående § erhålles vidare, genom att ponera:

2:o) $f(x) = \dfrac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + \ldots.$

$$(3) \quad \int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}} - x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1-x}\frac{dx}{\log x} = \log\left\{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)\ldots\right\} =$$

$$= \log\left\{\frac{\text{Sin}\,(b\pi)}{b\pi}\right\}\;{}^{2)}.$$

---

[1]) Se Tables d'Intégrales Définies par *Bierens de Haan*, T. 496 N. 7.

[2]) De formler, hvaraf vi här och i de följande exemplen betjenat oss för att i finit form uttrycka de oändliga produkter, som i ofvanstående formlers högra membra förekomma, återfinnas t. ex. hos *Bertrand*, Traité de Calcul Différentiel §§ 404, 405 & 408 eller kunna med lätthet ur de der befintliga härledas.

Digitized by Google

$$(4) \quad \int_0^1 \frac{\mathrm{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1-x}\,\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)\ldots\right\} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{e^{b\pi}-e^{-b\pi}}{2b\pi}\right\} = -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{\mathrm{Sin\,hp}\,(b\pi)}{b\pi}\right\} \;[1]$$

$$3{:}o) \quad f(x) = \frac{1}{1-x^2} = 1 + x^2 + x^4 + \ldots.$$

$$(5) \quad \int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}}-x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1-x^2}\,\frac{dx}{\log x} = \log\left\{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)\left(1-\frac{b^2}{25}\right)\ldots\right\} =$$

$$= \log \mathrm{Cos}\left(\frac{b\pi}{2}\right)$$

$$(6) \quad \int_0^1 \frac{\mathrm{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1-x^2}\,\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)\left(1+\frac{b^2}{25}\right)\ldots\right\} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left(\frac{e^{\frac{b\pi}{2}}+e^{-\frac{b\pi}{2}}}{2}\right) = -\frac{1}{4}\log \mathrm{Cos\,hp}\left(\frac{b\pi}{2}\right)$$

$$4{:}o) \quad f(x) = \frac{1}{1+x} = 1 - x + x^2 - x^3 + \ldots.$$

$$(7) \quad \int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}}-x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1+x}\,\frac{dx}{\log x} = \log\left\{\frac{(1-b^2)\left(1-\frac{b^2}{9}\right)\left(1-\frac{b^2}{25}\right)\ldots}{\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{16}\right)\left(1-\frac{b^2}{36}\right)\ldots}\right\} =$$

$$= \log\left\{\frac{b\pi}{2}\,\mathrm{Cotg}\left(\frac{b\pi}{2}\right)\right\}$$

---

[1]) För vinnande af större symmetri mellan våra formler begagna vi här och i några af de följande formlerna den hos åtskilliga författare (*Binet*, *Bierens de Haan* m. fl.) förekommande beteckningen Sin hp (a), Cos hp (a) o. s. v. för att utmärka de s. k. Hyperboliska Sinus, Cosinus o. s. v. för en båge (a).

Digitized by Google

$$(8)\quad \int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1+x}\,\frac{dx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{(1+b^2)\left(1+\frac{b^2}{9}\right)\left(1+\frac{b^2}{25}\right)\ldots}{\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{16}\right)\left(1+\frac{b^2}{36}\right)\ldots}\right\} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{b\pi}{2}\,\frac{e^{\frac{b\pi}{2}}+e^{-\frac{b\pi}{2}}}{e^{\frac{b\pi}{2}}-e^{-\frac{b\pi}{2}}}\right\} = -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{b\pi}{2}\operatorname{Cotg\,hp}\left(\frac{b\pi}{2}\right)\right\}$$

$$5{:}o)\quad f(x) = \frac{x}{1-x^2} = x + x^3 + x^5 + \ldots.$$

$$(9)\quad \int_0^1 \frac{\left(x^{\frac{b}{2}}-x^{-\frac{b}{2}}\right)^2}{1-x^2}\,\frac{xdx}{\log x} = \log\left\{\left(1-\frac{b^2}{4}\right)\left(1-\frac{b^2}{16}\right)\left(1-\frac{b^2}{36}\right)\ldots\right\} =$$

$$= \log\left\{\frac{\operatorname{Sin}\left(\frac{b\pi}{2}\right)}{\frac{b\pi}{2}}\right\} \quad {}^{1})$$

$$(10)\quad \int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}^2\left(\frac{b}{2}\log x\right)}{1-x^2}\,\frac{xdx}{\log x} = -\frac{1}{4}\log\left\{\left(1+\frac{b^2}{4}\right)\left(1+\frac{b^2}{16}\right)\left(1+\frac{b^2}{36}\right)\ldots\right\} =$$

$$= -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{e^{\frac{b\pi}{2}}-e^{-\frac{b\pi}{2}}}{b\pi}\right\} = -\frac{1}{4}\log\left\{\frac{\operatorname{Sin\,hp}\left(\frac{b\pi}{2}\right)}{\frac{b\pi}{2}}\right\}.$$

Äfven med tillhjelp af formlerna (3) och (4) uti § 2 kunna flera definita integraler fås uttryckta i finit form.

Poneras t. ex.

$$f(x) = x^m \quad (m = \text{helt tal eller noll}),$$

så gifver formeln (3) omedelbart

[1]) Formlerna (3), (5), (7) och (9) finnas, ehuru på alldeles olika väg deducerade, uti en "Mémoire sur les Intégrales Définies Euleriennes" af *Binet* uti Journal de l'école polytechnique, Tome XVI.

Digitized by Google

$$(11)\qquad \int_0^1 (x^b - x^{-b}) \frac{x^m dx}{\log x} = \log\left(\frac{m+1+b}{m+1-b}\right),$$

hvarur vi genom att sätta

$$b = \frac{1}{2}q \quad \text{och} \quad m = p + \frac{1}{2}q \qquad (p + \frac{1}{2}q = \text{helt tal eller noll})$$

erhålla

$$(12)\qquad \int_0^1 (x^q - 1) \frac{x^p dx}{\log x} = \log\left(\frac{p+q+1}{p+1}\right) {}^{1)}.$$

Formeln (4) i § 2 gifver, för samma antagande rörande $f(x)$,

$$(13)\qquad \int_0^1 \operatorname{Sin}(b \log x) \cdot \frac{x^m dx}{\log x} = \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{m+1}\right) {}^{2)}.$$

Ponera vi åter

$$f(x) = \frac{1}{1+x^2} = 1 - x^2 + x^4 - x^6 \ldots,$$

så erhålles ur formlerna (3) och (4) i § 2 respective

$$(14)\qquad \int_0^1 \frac{x^b - x^{-b}}{1+x^2} \frac{dx}{\log x} = \log\left\{\left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{3-b}{3+b}\right)\left(\frac{5+b}{5-b}\right)\ldots\right\} = {}^{3)}$$

$$= \log \operatorname{Cotg}\left\{(1-b)\frac{\pi}{4}\right\} = \log \operatorname{Tg}\left\{(1+b)\frac{\pi}{4}\right\}$$

---

[1]) Se *Legendre*, Exercices de Calcul Intégral, T. I p. 370. I förbigående anmärka vi här, att vid referatet af denna formel hos *Bierens de Haan*, Tabl. d'Intégr. Défin. T. 167 N. 5 ett tryckfel insmugit sig, i det nämnaren i högra membrum har $q + 1$ i st. f. det rigtiga $p + 1$.

Oaktadt ofvanstående deduction af formeln (12) förutsätter, att $p + \frac{1}{2}q$ är ett helt tal eller noll, hindrar detta naturligtvis icke, att samma formel kan gälla, äfven om detta vilkor ej är uppfylldt.

[2]) Äfven denna formel finnes upptagen hos *Bierens de Haan*, med citat *Euler*, Nov. Comment. Petrop. 20. 59.

[3]) Se *Catalan*, Traité élément. des Séries, pag. 114.

Digitized by Google

$$(15)\quad \int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}(b\log x)}{1+x^2}\,\frac{dx}{\log x} = \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{1}\right) - \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{3}\right) + \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{5}\right) - \ldots = {}^{1)}$$

$$= \operatorname{arctg}\left\{\frac{e^{\frac{b\pi}{4}} - e^{-\frac{b\pi}{4}}}{e^{\frac{b\pi}{4}} + e^{-\frac{b\pi}{4}}}\right\}.$$

§ 4.

Vi hafva i näst föregående § användt formlerna (1) ... (4) uti § 2 till att i finit form evaluera åtskilliga definita integraler; men samma formler kunna naturligtvis äfven begagnas till att finna valören af oändliga produkter, som hafva någon af formerna

$$\prod_{n=1}^{n=\infty}\left(1 \pm \frac{b^2}{n^2}\right)^{a_{n-1}} \quad \text{eller} \quad \prod_{n=1}^{n=\infty}\left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}},$$

samt serier af formen

$$\mathop{\mathrm{S}}_{n=1}^{n=\infty} a_{n-1} \operatorname{arctg}\left(\frac{b}{n}\right),$$

så snart vi äro i stånd att å annan väg finna värdet af den integral, som svarar mot en sådan produkt eller serie.

Vi skola härå anföra ett exempel.

Antagom, att vi ville finna värdet af den oändliga produkten

$$\left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{3+b}{3-b}\right)\left(\frac{5-b}{5+b}\right)\left(\frac{7-b}{7+b}\right)\left(\frac{9+b}{9-b}\right)\ldots\ldots,$$

hvilken vi för korthetens skull beteckna med P.

---

1) Se *Cauchy*, Cours d'Analyse Algébrique, pag. 574.

Hos *Bierens de Haan*, Tabl. d'Intégr. Défin. T. 406 N. 15, finnes följande formel

$$\int_0^1 \frac{\operatorname{Sin}(2p\log x)}{1+x^2}\,\frac{dx}{\log x} = \operatorname{arctg}(e^{p\pi}),$$

hvilken åtminstone ej gäller annat än under speciela antaganden rörande p.

I förbigående torde böra anmärkas, att *Bierens de Haan* ganska ofta urakt låter att omnämna de vilkor, hvarunder de formler, hvilka han anför, ega giltighet.

Digitized by Google

Såsom genast synes, utgör ofvanstående oändliga produkt ett specielt fall af den generela formen

$$\prod_{n=1}^{n=\infty}\left(\frac{n+b}{n-b}\right)^{a_{n-1}},$$

erhållet genom att deruti ponera

$$a_0 = a_2 = a_8 = a_{10} = a_{16} = a_{18} = \ldots = 1$$

$$a_1 = a_3 = a_5 = a_7 = a_9 = a_{11} = \ldots = 0$$

$$a_4 = a_6 = a_{12} = a_{14} = a_{20} = a_{22} = \ldots\ldots = -1.$$

Välja vi derföre till $f(x)$ expressionen

$$1 + x^2 - x^4 - x^6 + x^8 + x^{10} - x^{12} - \ldots,$$

hvilken, såsom varande summan af de båda geometriska progressionerna

$$1 - x^4 + x^8 - x^{12} + x^{16} - \ldots$$

och

$$x^2 - x^6 + x^{10} - x^{14} + x^{18} - \ldots,$$

för x-värden med modyl < 1 tydligen är

$$= \frac{1+x^2}{1+x^4},$$

samt införa denna function af x i formeln (3) af § 2, så öfvergår densamma uti

$$(1) \qquad \int_0^1 \frac{1+x^2}{1+x^4}\,\frac{x^b - x^{-b}}{\log x}\,dx = \log P.$$

Innan vi fortgå vidare i sökandet af värdet å P, skola vi först sysselsätta oss med evaluering af integralen

$$(2) \qquad \int_0^1 \frac{x^{p+q-1} - x^{p-q-1}}{1+x^{2p}}\,\frac{dx}{\log x},$$

hvars valör vi för det följande behöfva känna [1]).

---

[1]) Hos *Bierens de Haan*, Tabl. d'Int. Déf. T. 172 N. 6, finnes visserligen upptagen formeln

$$\int_0^1 \frac{x^{p+q-1} - x^{p-q-1}}{1+x^{2p}}\,\frac{dx}{\log x} = \log \mathrm{Tg}\left(\frac{p+q}{4p}\pi\right);$$

men som vi ej sett de källor, hvilka han härför citerar, nemligen *Euler*,

Digitized by Google

För detta ändamål börja vi med att gifva den ifrågavarande integralen formen

$$\int_0^1 \frac{x^q - x^{-q}}{x^p + x^{-p}} \frac{dx}{x \log x}$$

samt införa häruti en ny variabel genom att sätta

$$x = e^{-\frac{\pi}{2p}y},$$

då densamma transformeras uti

$$\int_0^\infty \frac{e^{\frac{q\pi}{2p}y} - e^{-\frac{q\pi}{2p}y}}{e^{\frac{\pi}{2}y} + e^{-\frac{\pi}{2}y}} \frac{dy}{y}.$$

Vidare gäller, så snart θ betyder en båge, som är numeriskt $< \frac{\pi}{2}$ men > 0, relationen

$$\frac{e^{\theta y} + e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y} + e^{-\frac{\pi}{2}y}} = \frac{4}{\pi} \left\{ \frac{\operatorname{Cos} \theta}{1^2 + y^2} - \frac{3 \operatorname{Cos} 3\theta}{3^2 + y^2} + \frac{5 \operatorname{Cos} 5\theta}{5^2 + y^2} - \dots \right\} {}^{1)}.$$

Multiplicera vi denna equations båda membra med $\operatorname{Cos} ry\, dy$ och sedan integrera mellan gränsorna 0 och ∞ samt ihågkomma, att

$$\int_0^\infty \frac{\operatorname{Cos} ry}{n^2 + y^2} dy = \frac{\pi}{2n} e^{-nr} \quad (r \geqq 0)^{2)},$$

Nova Comm. Petrop. 19. 30 och samme författares Calc. Int. 4. S. 5. 30, hafva vi ej ansett öfverflödigt att här anföra ett bevis för samma formel. En deductionsmethod, alldeles analog med den af oss här ofvan följda, finnes använd hos *Legendre*, Exercices de Calcul Intégral T. II p. 185.

[1]) Se t. ex. *Catalan*, Traité élément. des Séries p. 112, *Legendre*, Exercices T. II p. 169.

[2]) Se t. ex. Külp, Differential- und Integralrechnung p. 278.

Digitized by Google

så erhålla vi

$$\int_0^\infty \frac{e^{\theta y}+e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y}+e^{-\frac{\pi}{2}y}} \operatorname{Cos} ry\, dy = 2\left\{e^{-r}\operatorname{Cos}\theta - e^{-3r}\operatorname{Cos}3\theta + e^{-5r}\operatorname{Cos}5\theta - ..\right\} =^{1)}$$

$$= \frac{2e^{-r}(1+e^{-2r})\operatorname{Cos}\theta}{1+2e^{-2r}\operatorname{Cos}2\theta+e^{-4r}}$$

och, genom att häruti ponera $r = 0$, vidare

$$\int_0^\infty \frac{e^{\theta y}+e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y}+e^{-\frac{\pi}{2}y}} dy = \frac{2\operatorname{Cos}\theta}{1+\operatorname{Cos}2\theta} = \frac{1}{\operatorname{Cos}\theta}.$$

Vår sålunda erhållna equation

$$\int_0^\infty \frac{e^{\theta y}+e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y}+e^{-\frac{\pi}{2}y}} dy = \frac{1}{\operatorname{Cos}\theta}$$

gifver sedan

$$\int_0^\theta \int_0^\infty \frac{e^{\theta y}+e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y}+e^{-\frac{\pi}{2}y}} d\theta\, dy = \int_0^\theta \frac{d\theta}{\operatorname{Cos}\theta}$$

eller, efter ombyte af integrationsordning i venstra membrum samt utförande af integrationen i afseende på θ,

$$\int_0^\infty \frac{e^{\theta y}-e^{-\theta y}}{e^{\frac{\pi}{2}y}+e^{-\frac{\pi}{2}y}} \frac{dy}{y} = \log \operatorname{Tg}\left(\frac{\pi}{4}+\frac{\theta}{2}\right).$$

---

[1]) Att

$$e^{-r}\operatorname{Cos}\theta - e^{-3r}\operatorname{Cos}3\theta + e^{-5r}\operatorname{Cos}5\theta - \ldots = \frac{e^{-r}(1+e^{-2r})\operatorname{Cos}\theta}{1+2e^{-2r}\operatorname{Cos}2\theta+e^{-4r}},$$

synes lätt, om man uti equationen

$$x - x^3 + x^5 - x^7 + \ldots = \frac{x}{1+x^2}$$

i stället för x inför

$$e^{-r}(\operatorname{Cos}\theta + i \operatorname{Sin}\theta),$$

derefter bringar båda membra till formen

$$\varphi(r,\theta) + i\psi(r,\theta)$$

samt slutligen sätter de reela delarne å ömse sidor om likhetstecknet lika med hvarandra

Digitized by Google

Insättes nu häruti

$$\theta = \frac{q\pi}{2p},$$

så finna vi, att, under vilkor att $\frac{q}{p}$ är num. > 0 men < 1,

$$\int_0^\infty \frac{e^{\frac{q\pi}{2p}y} - e^{-\frac{q\pi}{2p}y}}{e^{\frac{\pi}{2}y} + e^{-\frac{\pi}{2}y}} \frac{dy}{y} = \log \operatorname{Tg}\left(\frac{p+q}{4p}\pi\right);$$

och som denna sist skrifna integral är bevisad vara lika med vår uppgifna integral (2), hafva vi således funnit, att

$$\int_0^1 \frac{x^{p+q-1} - x^{p-q-1}}{1+x^{2p}} \frac{dx}{\log x} = \log \operatorname{Tg}\left(\frac{p+q}{4p}\pi\right) \left(\frac{q}{p} \text{ num.} > 0 \text{ och } < 1\right).$$

Tillämpa vi detta resultat å equ. (1) uti denna §, sedan den deri förekommande integralen först blifvit reducerad till formen

$$\int_0^1 \frac{x^{2+(b+1)-1} - x^{2-(b+1)-1}}{1+x^4} \frac{dx}{\log x} + \int_0^1 \frac{x^{2+(b-1)-1} - x^{2-(b-1)-1}}{1+x^4} \frac{dx}{\log x},$$

så öfvergår densamma uti

$$\log P = \log \operatorname{Tg}\left(\frac{3+b}{8}\pi\right) + \log \operatorname{Tg}\left(\frac{1+b}{8}\pi\right) =$$

$$= \log \left\{ \frac{\operatorname{Tg}\left(\frac{1+b}{8}\pi\right)}{\operatorname{Tg}\left(\frac{1-b}{8}\pi\right)} \right\},$$

hvadan vi till slut erhålla

$$P = \left(\frac{1+b}{1-b}\right)\left(\frac{3+b}{3-b}\right)\left(\frac{5-b}{5+b}\right)\left(\frac{7-b}{7+b}\right)\left(\frac{9+b}{9-b}\right)\ldots = \frac{\operatorname{Tg}\left(\frac{1+b}{8}\pi\right)}{\operatorname{Tg}\left(\frac{1-b}{8}\pi\right)} \text{ [1]}.$$

[1]) Hos *Catalan*, Traité élém. des Séries p. 114, återfinnes denna relation, ehuru å helt annan väg deducerad.

Digitized by Google

Akademiska Underrättelser

ur

Rectors Program

1866.

Emedan *Universitetets Bibliothek* numera hunnit den storlek, att dess närvarande lokal befinnes otillräcklig, har Universitetets styrelse till Kongl. Maj:t ingått med underdånig hemställan om erhållande af stats-anslag för uppförande af en af de flygelbyggnader, som redan i den ursprungliga planen vore upptagna, och har dermed varit afsedt ej blott ökadt utrymme för bokförrådet, utan äfven större arbetsrum och läse-salar för besökande jemte anstalter för husets uppvärmning.

Öfver tillväxten genom utländska böcker under år 1865 har i vanlig ordning en tryckt katalog utkommit.

H. M. Konungen har nådigst behagat till Bibliotheket förära Vol. V. af Professor C. Tischendorfs verk: Monumenta sacra inedita.

Bland de gåfvor, hvarmed Bibliotheket blifvit riktadt, må i främsta rummet nämnas: Correspondance de Napoléon I, publiée par ordre de l'empereur Napoléon III, hvaraf 19 band i stor qvart utkommit, från Commissionen för verkets utgifvande.

Af Statistiska Central-Bureaun i Stockholm har erhållits en samling officiella statistiska arbeten från främmande stater.

Isländska Litteratur-Sällskapet i Köpenhamn, The Royal Society of science and arts i Dublin, The Natural History Society of Montreal, Instituto historico geographico e ethnographico do Brasil i Rio Janeiro, Naturforschende Gesellschaft i Zürich hafva till Bibliotheket öfversändt sina nyaste publicationer.

1

Digitized by Google

Af Kommendören af Kongl. Wasa-Orden Grefve Carl Johan von Hermansson har Bibliotheket erhållit: Vie politique et militaire de Napoléon. Ouvrage orné de planches d'après les desseins des premiers peintres. Publ. p. Arnault T. I. Paris 1822; och af Bibliothekarien D:r C. J. Fant ett interfolieradt exemplar af hans faders, Doctor E. M. Fants, Föreläsningar i Svenska Historien, med en mängd af författarens egenhändiga tillägg och rättelser. I öfrigt har Bibliotheket fått emottaga gåfvor från Ehstländska Ridderskapet, Kongl. Preussiska Statistiska Bureaun, Herrar R. Angus Smith, N, Livingston och W. Euing, D. de Glinka, E. C. Mackenzie Walcott, H. Krebs, J. L. Dusseau's arfvingar samt Enkefru Johanna Rafn.

Vid den *Medicinska Kliniken* hafva under läseåret 14 Medicinae Candidater och 9 Medicinae Studerande tjenstgjort På Sjukhusets Medicinska Afdelning hafva från den 1 Januari 1865 till samma tid 1866 blifvit vårdade 488 och vid Polikliniken hafva under samma tid 1322 sjuke från staden och landsbygden sökt och erhållit läkareråd.

Sätra Helsobrunn besöktes under sommaren 1865 af 1,487 personer, af hvilka 1,283 tillhörde allmogen och 204 ståndspersoner. Af 24,095 bad erhöll den fattigare delen af allmogen kostnadsfritt 7,132. Många medellösa ståndspersoner erhöllo ock kostnadsfritt bad, hvilka icke i dessa summor blifvit inräknade. För mat och läkemedel till de fattige har brunnens sjukhus- och fattigkassa lemnat 1,586 Rdr 12 öre. Vid sjukvården har intendenten varit biträdd af Medicinae Candidaten J. A. Waldenström, Norrl, såsom fattigläkare och Medicinae Candidaten J. G. Wallmark, Norrl., som förestått electriciteten.

Chirurgiska Institutionen. Vid den Chirurgiskt-Ophthalmiatriska kliniken hafva 17 Medicinae Candidater varit såsom tjenstgörande inskrifne, af hvilka 11 under året afslutat den bestämda kursen. 19 Medicinae Studerande hafva under samma tid begagnat undervisning i propaedeutisk-chirurgisk klinik. Antalet patienter å det för den chirurgiska kliniken upplåtna Upsala Läns Lazarett och Kurhus har uppgått till 511. Polikliniken har varit besökt af 1811 personer, 140 vigtigare chirurgiska operationer hafva under läseåret blifvit å anstalten utförda. Institutionens samlingar hafva under året icke vunnit någon nämnvärd tillväxt.

Obstetriska Institutionen. Å densamma hafva 17 Medicinae Candidater fullgjort den föreskrifna tjenstgöringen. Antalet för-

Digitized by Google

lossningar har utgjort 77, hvaraf 7 föranledt vigtigare obstetriska operationer. Bäckensamlingen har under året ökats med 3 bäcken.

Den *Psychiatriska Kliniken* å Upsala Central-Hospital har sedan den 15:de October 1865, då Professor N. G. Kjellberg anträdde en utrikes resa, stått under ledning af Adjuncten F. Björnström, som under läseåret meddelat undervisning åt 16 Medicinae Candidater. Antalet af patienter, som för detta ändamål varit tillgängliga, har vexlat mellan 127 och 137 hvarje gång.

De *Anatomiska Samlingarna* hafva under nu tilländagångna Akademiska år blifvit ökade med 64 st. dels torra och dels i sprit förvarade praeparater. Ibland de tillkomna skeletterna förekomma några dyrbara och ganska sällsynta af Ny-Holländska djur, hvilka erhållits genom byte ifrån Professor Doctor Fredrik Müller i Melbourne, nemligen af en fullvuxen Känguru (Macropus giganteus), af det Ny-Holländska taggiga Näbbdjuret (Echidna Hystrix) samt ett ofullständigt skelett af den s. k. Ny-Holländska björnen (Phascolarctos cinereus). — Genom köp hafva fullständiga exemplar till dissection och skelettering erhållits af Phalangista vulpina och Mæropus Billhardierii. — Ett menniskoskelett, sannolikt af en Grek, har under året blifvit uppsatt, — Af microscopiska praeparater hafva 70 st. blifvit inlagda och förvarade.

Under Höst-terminen hafva 43 och under Vår-terminen 39 Med. Studiosi begagnat den Anatomiska Undervisningen, och af desse hafva under Höst-terminen 29 och under Vår-terminen 36 varit sysselsatta med dissectionsöfningar.

Vid den *Physiologiska Institutionen* har arbetet under det förflutna läseåret oafbrutet fortgått och ett stort antal experimenter blifvit anställda, liksom under föregående år. Tillökningen i samlingarne af instrumenter och apparater har varit obetydlig; och förtjenar i detta afseende att särskildt nämnas endast en större aflösningstub från Steinheil's fabrik i München. Institutionens alltför otillräckliga årsanslag har genom Rikets Ständers frikostighet vid innevarande Riksdag blifvit för den kommande tiden förökadt med 500 Riksdaler. De offentliga föreläsningarne i experimentalphysiologi hafva bevistats höstterminen af 34 och vårterminen af 40 åhörare. Af enskild undervisning hafva omkring 50 begagnat sig.

Vid den *Pathologiska Institutionen* hafva under läseårets lopp 75 liköppningar blifvit anställda. Praeparatsamlingen har under samma tid ökats med flere mikroskopiska samt 63 dels torkade dels i sprit förvarade praeparater.

Digitized by Google

Institutionen för Medicinsk och Physiologisk Chemi. Laborationsöfningarna hafva oafbrutet fortgått hela läseåret alla söcknedagar både för- och efter-middagar. Laboranternas antal har under hösttermin varit 22, under vårtermin 28; men en del af dessa hafva endast under en del af terminen deltagit i laborationsöfningarna. Praeparatsamlingen har erhållit en ringa tillökning, förnämligast genom de för förevisning vid föreläsningarna framställda praeparater öfver gallans vigtigaste beståndsdelar.

Det *Pharmakologiska Museum* har under läseåret varit tillgängligt för de Studerande alla söcknedagar, hvarjemte demonstrationen af dess innehåll hållits af dess Adjunct, så ofta det ansetts vara af behofvet påkalladt. Den alphabetiska katalogen öfver Museum är fullbordad och allt nytt, som under året tillfallit detsamma, behörigen ordnadt. Utom några mindre inköp i undervisningens intresse, har Museet vunnit tillväxt genom gåfvor från flere håll, hvaribland särskildt böra nämnas 25 droguer från Brasilien, skänkte af Herr General-Directeuren m. m. M. Huss, deribland den ännu ofärgade Kautschuksaften, frukten af Vanilla aromatica Sv., Vegetabiliskt elfenben m. m. samt flera utmärkt vackra prof af Oleum jecoris aselli album, skänkta af Medicinae Candidaten Guillemot, som hemfört dem från Aalesunds fiskoljefabriker.

Under det sist tilländalupna Akademiska läseåret hafva, vid de 3 anmälningstiderna, 100 Studerande anmält sig att deltaga uti de praktiska öfningarne på *Laboratorium för Theoretisk och Agrikultur-Chemi*, hvaraf 26 under höstterminen 1865 samt 74 under vårterminen 1866. — Det ligger i sakens natur att det större antalet af arbeten, hvilka under dessa laborationer blifvit utförda, utgöras af sådane, hvilka tillhöra vetenskapens elementer och således endast varit gagneliga för Eleverna sjelfva, hvaremot blott ett fåtal haft till föremål sådane utredningar, som kunnat hänföras till mera eller mindre vigtiga och omfattande tillägg för sjelfva vetenskapen; oaktadt några arbeten uti denna sednare rigtning blifvit af mera försigkomne Elever handlagda, hafva de fleste likväl icke blifvit i sådan rigtning ännu utarbetade, att de kunnat delgifvas det vetenskapliga publicum. Af de arbeten hvilka dock blifvit på ifrågavarande laboratorium handlagda och framför andra utmärka sig torde dock tvenne förtjena omnämnas, nemligen: 1:o Docenten P. Th. Cleves särdeles förtjenstfulla och omfattande undersökningar om ammoniakaliska platinaföreningar, hvilka utan fråga kunna sägas vara det hittills framlagda mest grundliga arbete, som i denna theoretiskt vigtiga del af vetenskapen ännu blifvit utfördt, hvar-

Digitized by Google

före äfven detta arbete, som blifvit inlemnadt till tryckning uti Acta Societatis Upsaliensis, af nämnde Societet blifvit förordadt till erhållande af det pris, som af H. K. H. Hertigen af Östergöthland blifvit stiftadt för att tilldelas författare af utmärktare vetenskapliga afhandlingar; samt 2:o Amanuensen vid laboratorium, Phil. Doct. L. F. Nilsons undersökning om Thialdin, hvilken gifvit vetenskapsmannen så intressanta upplysningar om nämnde ämnes metamorphoser, att man icke kan annat än fägna sig öfver det löfte författaren uti sin derom redan publicerade förelöpande communication lemnat att vidare fullfölja utredandet af detta och dermed i närmaste samband stående ämnen.

Under det nu förflutna Akademiska året hafva på det *Analytiska Laboratorium* 30 studerande anmält sig till undervisning och praktiska öfningar i Analytisk Chemi. Laboratoriets undervisningsmateriel har blifvit tillökt med, ibland annat, 2:ne dyrbarare apparater, nemligen en större Qvicksilfverluftpump af Geissler i Bonn samt ett Spektroskop af Steinheil i München.

De samlingar, som tillhöra den *Mineralogiskt-Geologiska Institutionen*, hafva under det nu tilländagångna året vunnit ej obetydlig tillvext, hvilken dock genom otillräckligheten af de till dessa samlingars förökande anslagna penningemedel hufvudsakligen endast kommit mineralsamlingen tillgodo, under det de geologiska samlingarna af brist på dertill nödiga medel under detta år mindre kunnat tillgodoses.

Såsom under flere föregående år hafva bemödandena i främsta rummet gått ut på att öka och fullständiga de från de öfriga samlingarne numera helt och hållet skiljda Svenska mineral- och petrifikatsamlingarne. För detta ändamål hafva värdefulla stuffer af Svenska mineralier blifvit anskaffade dels genom köp, dels genom byte mot äldre, för samlingarne obehöfliga dupletter. En resa till det södra Norges för mineralrikedom utmärkta trakter, förleden sommar företagen af Docenten Cleve, har vidare gifvit de härvarande mineralsamlingarne en tillökning af sällsynta och för Norge egendomliga mineralier, som jemte det, som förut fanns af Norska mineralier, nu bildar en egen Norsk mineralsamling, väl värd att ställas vid sidan af den mer och mer fullständig blifvande Svenska samlingen. Docenten Cleves oegennyttiga afstående till Universitetets samlingar af den vida bästa och största delen af allt det han från nämnda resa hemförde, mot ersättning af endast en del af resekostnaderna, förtjenar erkännas. Detsamma, på annan väg inköpt, skulle, om det ens kunnat anskaffas, hafva medfört mång-

Digitized by Google

dubbel kostnad. Med tacksamhet bör äfven härvid nämnas, att Geschwornern Tellof Dahll med Docenten Cleve hitsände och till Universitetets mineralsamling förärade åtskilliga praktstuffer af Norska mineralier.

Mineralier från andra länder, än Sverige och Norge, hafva likaledes genom köp eller byte erhållits, i synnerhet vackra sådane från Island och Nordamerika.

Samma välvilliga hågkomst, som hittills årligen kommit Universitetets mineralsamling från enskilda personer till del, har äfven detta år icke saknats, i det mineralier, utmärkta genom sällsynthet eller stuffernas skönhet, blifvit till samlingen skänkta af Professor A. E. Nordenskjöld, Professor L. F. Svanberg, Adjuncten J. F. Bahr, Docenten P. Th. Cleve, Studeranderna E. H. Brusewitz och E. G. R. Nauckhoff.

De Geologiska Samlingarne hafva af förut nämndt skäl vunnit mindre tillökning. Anföras kan dock, att Docenten Cleve från sin resa hemförde och lemnade ett antal petrifikater från de Siluriska bildningarne i Westergöthland och Norge, att Professoren C. Säve förleden sommar från Danmark anskaffade ett mindre antal petrifikater från den Danska kritformationen, att en samling af sådane från samma formation i Skåne blifvit skänkt af Herr F. Dahlman i Ystad och att fossila snäckor från Dalsland blifvit lemnade af Candidaten V. B. Wittrock.

Den sistnämnde har äfven skänkt några bergarter från samma trakt. En samling bergarter från Island, samlade af Docenten Paijkull under hans resa derstädes förleden sommar, utgör för öfrigt det enda, som af Bergarter under året tillkommit.

Omnämnas bör slutligen äfven, att den geologiska samlingen under året lidit en förlust, som för denna institution med dess ringa och otillräckliga penningemedel är kännbar, om den ock för en institution, försedd med tillräckliga medel, skulle vara obetydlig och lätt ersatt. Den 12:te sistledne April utbröt nemligen i den Mineralogiskt-Geologiska institutionens lokal eld från en i en vägg befintlig rökgång från ett underliggande laboratorium, hvarvid ett af institutionens rum, jemte i detsamma varande samlingar i hög grad skadades. Lyckligtvis befann sig just i detta rum den minst värdefulla delen af samlingarne, hufvudsakligen dupletter, till större delen äfven såsom sådane oanvändbara, sedan det bästa redan förut, sednast förleden höst, blifvit uttaget. Den egentliga förlusten inskränkte sig således till en i samma rum stående, från Tyskland inköpt bergartsamling, som icke blifvit förenad med de öfriga i andra rum be-

Digitized by Google

fintliga begartsamlingarne af den orsak, att densamma närmast användts för undervisningens behof. Den är nu ej vidare användbar, hvarföre en dylik åter måste anskaffas. Den enda svårighet, som dervid kan uppstå, är att bereda dertill nödiga medel. En samling kristallmodeller, som vanligen förvarats i samma rum, undgick förstöring derigenom, att den för tillfället var utflyttad för att vid föreläsningarne begagnas.

Den olycka, som sålunda denna gång mer hotade, än träffade Universitetets Mineralogiska och Geologiska samlingar, torde böra blifva en varning att på allt sätt för framtiden söka att mot förnyad eldfara skydda denna Universitetets dyrbara egendom, sedan erfarenheten nu gifvit en ökad kännedom om den eldfarliga beskaffenheten af den byggnad, i hvilken desse samlingar förvaras.

Den *Physiska Institutionens* instrumentsamling har under året ökats med åtskilliga nya apparater, deribland en qvicksilfverluftpump af Geissler, ett större antal Zinkelementer o. s. v.

För iakttagande af jordlagrens temperaturvariationer äro åtgärder vidtagna för att på planen framför det nya magnethuset nedsätta 4 stycken thermometrar af 1 till 4 meters längd, och torde observationerna å desamma i höst kunna taga sin början. Thermometrarne bekostas af Kongl. Vetensk. Societeten.

De spectral-undersökningar, hvilka fortgått sedan en längre tid tillbaka, hafva äfven under året blifvit fortsatta, och en del af de vunna resultaterna genom trycket öfverlemnade till offentligheten,

Vid Universitetets *Observatorium* hafva de redan före förra läseårets slut började meteorologiska observationer för hvarje dygnets timma utan afbrott blifvit fortsatta. För den mera än ettåriga series af iakttagelser, som sålunda redan vunnits, har man i första rummet att tacka Fil. Doct. R. Rubenson, som med den mest oegennyttiga sjelfuppoffring fortfarande egnat all sin tid och alla sina krafter åt ledningen af denna verksamhet. Dernäst fordrar det oförtröttade och berömvärda nitet hos 66 medlemmar af den studerande corpsen, hvilka icke skytt de ihärdiga ansträngningar, som erfordrats för så trägna natt och dag fortgående iakttagelser, det största erkännande. Det är icke endast vigtiga vetenskapliga resultater, som genom dessa ansträngningar komma att ernås. Äfven den omständigheten bör icke förbises, att Universitetets Observatorium sålunda satts i tillfälle att uppfylla sin icke minst vigtiga bestämmelse att väcka intresset för observationer hos ett större antal personer, så att desse erhålla en vaken blick för

Digitized by Google

naturens fenomener samt förvärfva vana vid instrumenters behandling och dermed anstälda observationers beräkning. Häraf bör slutliga följden blifva den, att ett vetande, som till en början fanns hos några få, efterhand sprides till allt större kretsar inom vårt fädernesland. Det är endast en rättvis gärd åt det oförtrutna arbetet och redbara nitet att här offentligen anföra de personers namn, som sig emellan delat besväret med ifrågavarande observationer. I dem hafva deltagit af Stockholms Nation: Fil. Kand. Almqvist, Cronvall, Lundqvist, Eklund, Ph. Lundberg, Forssman, Nordström, Martin, Dintler, Höglund, E. Lundberg; af Uplands: Askeroth, J. Henschen; af Gestrike och Helsinge: Norblad, Skånberg, Särnström; af Östgöta: Wåhlander, Thunström, Fil. Kand. Åbom, Fil. Kand. Rosén, Blomqvist, L. J. Palmgren, Fil. Kand. Haglund, Fil. Kand. Lundström, Fil. Kand. von Stapelmohr, Hedblad, Wahlén, Holm, Bergenström, Hedén, Wiborg, von Feilitzen; af Vestgöta: Fredholm, Sjöström; af Söderm. och Nerikes: Janson, Gellerstedt, Öberg, Aulin, J. Bagge, Nauckhoff; af Vestmanlands och Dala: Fil Kand. Billmansson, Fil Kand. Berg, H. Munktell, T. Casselli, Pahl; af Smålands: Fil. Kand. Theorin, Isberg; af Göteborgs: Brusewitz, Magnusson, O. Alströmer, W. Dickson, S. Carlson; af Kalmare: Falk, E. Hildebrand; af Vermlands: Fil. Kand. Hildebrandsson, Nyrén, Malmstedt, Billbergh, A. W. Larson; af Norrlands: Degerman, Enqvist, Fogman, J. S. Axell; af Gotlands. Fil. Kand. Ihre, Fil. Kand. Hallenberg, G. Bergman.

Med afseende på den astronomiska verksamheten bör serskildt nämnas, att Refraktorsobservationerne å nebulosor efter den faststälda planen blifvit af Observator Schultz fortsatta.

Förutom de vanliga arbetena för *Botaniska Trädgårdens* behöriga skötsel och underhåll har verksamheten inom densamma hufvudsakligen varit rigtad på fortsättande och afslutande af de arbeten å den norr om institutions-huset belägna delen, hvilka redan i föregående års program äro omtalade. Sedan denna del af trädgården nu blifvit behörigen planerad, gångar upptagna, gräsplaner utlagda o. s. v., har hitplantering af träd och buskar försiggått, dels hemtade från trädgårdens arboretum, som i sammanhang härmed undergått en af behofvet högeligen påkallad omordning, dels erhållna genom inköp från Lübeck af ett ej obetydligt antal sällsyntare, för vårt klimat passande arter. För öfrigt har trädgårdens växtsamling förökats dels genom inköp från Erfurt af

Digitized by Google

en samling, till dels mycket dyrbara, frön, dels genom välvilliga gåfvor af Hr Doctor Acharius i Örebro, Professor J. Lange i Köpenhamn, Svensk-Norske Konsuln H. Krebs på St. Thomas, Grefve N. Gyldenstolpe och Handelsträdgårdsmästaren E. W. Tjäder i Stockholm.

Å *Botaniska Museum* har de redan förut befintliga samlingarnes ordnande så godt som uteslutande tagit såväl institutionens pekuniära tillgångar som dess tjenstemäns tid i anspråk. Detta gäller isynnerhet den karpologiska samlingen, för hvars behof en betydande mängd af glaskärl blifvit inköpt; öfverflyttad i dessa samt behörigen uppställd befinner sig denna samling nu i ett tidsenligt ordnadt skick. Till följe af de ganska dryga utgifter, som härmed varit förenade, hafva öfriga inköp för musei räkning varit obetydliga; de inskränka sig till det stora exsiccat-verket Erbario Crittogamico Italiano samt R. Hartmans Bryaceae Scandinaviae fasc. XI & XII. Genom. gåfvor hafva erhållits: af Professor E. Fries det dyrbara exsiccat-verket Herbarium Normale, af framl. Theol. Doctor Chr. Stenhammar 7:de och 8:de fasciklarne af Lichenes Sueciae exsiccati, af Adjuncten Th. Fries Lichenes Scandinaviae exsiccati fasc. III, hvarjemte åtskilliga smärre bidrag lemnats af flera andra botanikens idkare och vänner.

De *Zoologiska Samlingarne* hafva under året blifvit tillökte genom gåfvor och inköp af naturalier. Af de förra må nämnas: Af Doctor A. Günther i London diverse exotiska Reptilier, Batrachier, m. m., bland hvilka Typhlops braminus; Siredon mexicanus och Menobranchus lateralis; af Studer. och Amanuensen vid Zoologiska museum H. A. Eurén en del landtsnäckor från Algier; af Sagförer Ole Lund i Hammerfest genom Akad. Adjuncten Th. Fries åtskilliga Crustaceer från Beeren Island, hvaribland Eurytenes magellanicus; af Kammarherren Baron F. A. Friesendorff en Nephrops norvegicus från Bohuslän; af Öfverjägmästaren Anstrin ett Elgskelett; af Stud. S. F. Söderlund Gestr. Hels. diverse fogelskinn och däggdjurskallar från Bohuslän, Gotland och Helsingland; och af Studer. S. Högman, Vestg. en samling fogelägg. Bland inköpta Naturalier äro: ett exemplar af Lampris guttatus från Danmark; ett Elgskelett, och en samling skinn af dels exotiska, dels inhemska arter af däggdjur och foglar.

Myntsamlingen har under året mottagit följande gåfvor:

1) Af f. d. Landshöfdingen m. m. Baron R. v. Kræmer: 2 större silfvermedaljer: Carl Johans-förbundets öfver K. Carl XIV

Digitized by Google

Johans första landstigning i Sverige 1810, samt Uppsala Läns öfver Baron v. Kræmers tjenstejubileum.

2) Af Bibliothekarien C. J. Fant: 2 guldmynt: 1 på 2¼ dukat af K. Edvard III (1327—1377), och en Holländsk ducat af år 1781.

3) Af Academie-Adjuncten F. V. Häggström: I antikt Romerskt kopparmynt (sestertius), slaget åren 739—749 U. C.

4) Af Academie-Adjuncten L. Edman: 1 Dansk Rigsbankedaler af K. Christian VIII af 1848.

Nordiska Fornsakssamlingen har erhållit följande gåfvor:

1) Af Telegraf-Bestyraren N. P. Pedersen i Stege å Mön: En samling af 10 utmärkt väl bibehållna fornsaker af sten: 2 yxor, 2 bred- och 2 smal-mejslar, 1 spjutspets, 1 knif (flint-spån), 1 liten, fint arbetad och särdeles dyrbar pil-udd, allt af flinta, samt en välformad och med skafthol försedd yxa af granit(?); alla hittade å Mön i Danmark.

2) Af Academie-Docenten C. V. Paijkull: En ovanligt vacker slipsten (af hälleflinta) för stenredskaps förfärdigande, enligt uppgift, funnen liggande ofvanå marken å Kinnekulle.

3) Af Stud. af Smålands Landskap S. M. Ludv. Frithj. Palmgren: En hel och en half stenyxa, hittade 1865 i Askims socken i Bohuslän.

4) Af Professor G. Stephens i Köpenhamn: En afgjutning i järn af den största hittills sedda Brons-yxa. Originalet, funnet ej långt från Eskilstuna i Södermanland, tillhör Prof. Stephens' samlingar.

5) Af Kammarherren, Baron F. A. v. Friesendorff: En väl skuren Runstaf i käppform (nyare); samt (till Academiens Ethnographiska Samlingar) En konstigt flätad Dammqvast från egnden af Tanger i Marocco.

Vidare har samlingen genom köp förvärfvat: 2 sten-mejslar, en med rak och en med kramm egg, samt en bit af en sådan, funna nära Fjuckby i Årntuna; 1 stycke af en stenyxa, på hvilken skaftholets borrningssätt tydligt kan iakttagas, funnet i Gamla Uppsala; 1 spjut-yxa (hillebard) af järn med konstrikt arbetadt blad, funnen 6 fot djupt vid Slaghammar nära Fjuckby i Årntuna; och ett nyare Värjfäste, hittadt i Tenstads socken; allt i Uppland.

Aflagde Examina: Inför Theologiska Faculteten hafva under det förflutna läseåret 4 undergått Theologie Candidatexamen, 48 Dimissionsexamen och 37 Praktisk Theologisk examen. — Den 28

Digitized by Google

Maj aflade Phil. Doctorn Axel Wilhelm Bratt af Göteborgs Nation och Studeranden Johan Peter Casper Wahlberg af Westgöta Nation inför Juridiska Faculteten i Upsala Juris Utriusque Candidat-examen. — Den Förberedande Examen är under året aflagd af 28 Studerande. — Under läseåret har Philosophiae Candidat-Examen tagits af 55; Theologico-philosophisk examen af 5; Juridico-philosophisk examen af 1; Medico-philosophisk examen af 17; Förberedande examen för examen till Rättegångs-verken och Kongl. Maj:ts Cancellie af 28. — Examen till Rättegångs-verken af 27. — Till Bergsstaten af 2. — Med. Candidat-Examen af 18. — Med. Licentiatexamen af 7. — Vid Academien inskrifne studerande 117.

Donationer, anförtrodda till Universitetets förvaltning:

Prosten och Kyrkoherden i Laholm Joh. Fransén har enligt testamente den 11 Mars 1864 skänkt en stipendiifond, stor 6,000 Rdr; aflemnad i April 1866. — Wærnska stipendiifonden 4,500 Rdr aflemnad, jemte räntor, i Dec. 1865. — Svenska Juridiska Föreningens Centralafdelning i Stockholm har skänkt till en stipendiifond för juris studerande 1200 Rdr, aflemnad i Februari 1866. — Sammanskjutna medel för det så kallade Fjerde November-Stipendiet aflemnades i Mars. — Kaptenen och Riddaren M. Juhlins genom förordnande d. 14 Mars 1859 donerade fond 10,000 Rdr år, jemte upplupna räntor, aflemnad i April.

Till Befattningar vid Academien Befordrade: Phil. D. Fredr. Gihl d. 20 Juni till Docent i Kyrkohistoria. — Phil. D. Per Sam. Ludv. Annerstedt den 18 April till Adjunct i Nationaloeconomi, Folkrätt samt Svensk Statsrätt och Speciallagfarenhet. — Med. Stud. Carl Ludv. Fred. Wettergren d. 21 October till Amanuens vid Anat. Museum — Med. Stud. Erik Adolf Grape s. d. till Amanuens vid Laboratoriet för Med. och Physiologisk Chemi. — Med. Doctor Johan Björkén d. 11 November till Adjunct i Chirurgi och Obstetrik. — Phil. Cand. Daniel Klockhoff d. 10 Januari till Docent i Æsthetik. — Phil. D. Martin Johansson s. d. till Docent i Nya Testamentets Exegetik. — Med. Stud. Axel Wilhelm Bolander d. 29 Januari till Amanuens vid Laboratorium för Medicinsk och Physiologisk Chemi. — Med. Stud. Erik Adolf Grape s. d. till Amanuens vid Physiologiska Institutionen. — Amanuensen Christian Högman d. 30 Januari till Förste Amanuens vid Bibliotheket. — Phil. Cand. Nils Abraham Johansson d. 4 April till Docent i Mathematik. — Philos. Cand. Fredr. Nilsson d. 7 April till Amanuens vid

Digitized by Google

Laboratorium för Allmän och Åkerbrukschemi. — Med. Stud. Axel Wilh. Bolander d. 28 April till Wahlenbergsk Amanuens vid Pharmacologiska samlingarne. — Adjuncten Otto Ferdinand Myrberg d. 23 Mars till Professor i Exegetisk Theologi. — J. U. Candidaten Carl Gust. Hammarskjöld d. 8 Maj till Docent i Nationaloeconomi samt Oeconomisk och Finance-Rätt. — Med. Stud. Johan Alfr. Malmgren d. 23 Maj till Amanuens vid Laboratorium för Medicinsk och Physiologisk Chemi.

Förordnad: Doc. G. Dillner d. 27 Juni att förestå Adjuncturen i Mathematik.

Till Stipendiers och Premiers erhållande utnämnde: Doc. I. S. Landtmansson d. 19 September: Sederholmska utrikes resestip. — Doc, N. J. Linnarsson d. 30 October: Helmfeldtska utrikes resestip. — Prof. och Ridd. Ångström d. 17 Januari: Riksstatens mindre resestip. — Adj. Edman d. 17 Januari: Riksstatens större resestip. — Adj. Afzelius d. 7 April: Barcl. stip.

Sedan genom en okänd vän af historisk forskning tillfälle blifvit beredt att till årets promotion utdela tvenne Geijerska pris för afhandlingar i något till Svenska historien hörande ämne, hafva de utsedda prisdomarne tillerkännt det ena åt Candidat Hans Olof Hildebrand för afhandlingen: "Svenska Folket under Hednatiden", det andra åt Candidat Nils von Steyern för hans afhandling: "Bidrag till Svenska Riksdagens Historia 1600--1650."

Från Academien till andra Befattningar afgångne: Doc. i Grekiska språket J. Johansson; utnämnd till Lector vid Umeå högre Elementar-Läroverk. — Docenten i Kyrkohistoria Fredr. Gihl; utnämnd till Lector i Theologi vid Westerås högre Elementar-Läroverk.

Under året aflidne: af Academiska lärare: Prof. och Ridd. B. E. Malmström, född 1816, död 1865. — Prof. och Ridd. C. J. Boström, född 1797, död 1866. — Adj. H. Falck, född 1791, död 1866. — Af de studerande: Med. Cand. Alfred Herman Edblad, Vestrog., född 1834, död 1865. — Oscar Fredlund, Upl., född 1846, död 1866. — Elias Walfrid Dufva, Sud. Ner., född 1840, död 1866. — Olaus Krantz, Ostrog., född 1836, död 1866.

Digitized by Google

Föreläsningar och Öfningar under året 1866.

Theologiska Faculteten: Domprosten C. A. Torén: vår- och höst-terminen *Katechetik* (4 timmar i veckan); enskildt, *Predikoskrifning.* — Professoren C. A. Cornelius: vår-terminen, *Gamla Kyrkans Historia från Constantin den Stores tid*; höst-terminen, *Svenska Kyrkans historia.* (4 t.); enskildt, *Kyrkohistoria* och *Theol. Prænotioner.* — Prof. C. A. Hultkrantz: v. o. h. t. *Dogmatikens Principer* (4. t.) — Adjuncten O. F. Myrberg: v. t. *Romarebrefvet* (2 t.) *Davids Psalmer* (2 t.) — Adj. C. T. Hjerpe: v. t. *Katholska Brefven*, h. t. *Philipperbrefvet* (2 t.); enskildt, *Davids Psalmer.* — Adj. G. L. Collinder: v. o. h. t. *Kyrkoårets Evangeliska Perikoper* (2 t.), *Homiletiska och declamatoriska öfningar* (2 t.); enskildt, *Predikoskrifning.*

Juridiska Faculteten: Prof. J. C. Lindblad: v. o. h. t. *Process-Rätt* (4 t.) — Prof. S. R. D. K. Olivecrona: h. t. *Svensk Rätts-historia* (4 t.); enskildt, *Sv. Civil-Rätt.* — Prof. O. M. Th. Rabenius: v. t. *Svensk Förvaltnings-Rätt* (4 t.) — Prof. H. L. Rydin: v. o. h. t. *Svensk Stats-Rätt* (2 t.), *Sv. Kyrko-Rätt* (2 t.) — Adj. E. V. Nordling: v. t. *Kongl. Förordningarna om boskillnad och urarfvagörelse* samt om *tioårig præscription och årsstämning* (2 t.), *Criminal-Rätt* (2 t.), h. t. *Criminal-Rätt* (2 t.); enskildt, *Civil-Rätt.* — Adj. P. S. L. Annerstedt: v. o. h. t. *Notional-Ekonomi* (2 t.), h. t. *Grunderna för jordbeskattningen i Sverige* (2 t.).

Medicinska Faculteten: Prof. F. E. Sundevall: v. t. *Myologi*, h. t. *Neurologi* (4 t.); leder dagligen *Dissectionsöfningarne.* — Prof. O. Glas: v. t. *Hjernans och Nervernas Sjukdomar*, h. t. *Speciel Pathologi och Therapi* (2 t.); *Kliniska* föreläsningar, *Medic. Klinik och Poliklinik* (12 t.). — Prof. C. B. Mesterton: v. t. *Allmän Chirurgi*, h. t. *Om Underlifsbråcken* (2 t.); *Chirurgisk, Ophthalmiatrisk och Obstetrisk Klinik* (3 t.), *Chirurgisk Poliklinik* (6 t.), *Ophtalmiatrisk Poliklinik* (3 t.); enskildt, *Obstetrik.* — Prof. P. Hedenius: v. t. *Allmän Pathologi*, h. t. *Speciel Pathologi* (4 t.), *Pathologiskt anatomiska Demonstrationer* (4 t.); enskildt, h. t., *Pathol. Histologi.* — Prof. A. Almén: v. t. *Physiologisk Chemi* (2 t.), *Toxikologisk Chemi* (2 t.); h. t. *Physiol. Chemi* (1 t.), *Pharmaceutisk Chemi* (3 t.); leder dagligen *Laborationsöfningarna.* — Prof. N. G. Kjellberg: h. t. *Sinnessjukdomarnas diagnostik och therapi* (2 t.). — Prof. A. F. Holmgren: v. t. *Speciel Physiologi*, h. t. *Allmän och Speciel Physiologi* med experimenter (4 t.). — Adj. R. F. Fri-

Digitized by Google

stedt: v. t. *Pharmakologi*, h. t. *Om de sammansatta Läkemedlen och Receptskrifningskonsten* (2 t.). — Adj. E. C. H. Clason: v. o. h. t. *Histologi* (4 t.); biträder dagligen vid *Dissectionsöfningarna*. — Adj. F. J. Björnström: v. t. *Medicinsk Diagnostik* (2 t.), *Sinnesjukdomarnes pathologi och therapi* (2 t.); h. t. *Physikalisk Diagnostik* (2 t.). — Adj. J. Björkén: v. t. *Chirurgisk Operations- och Instrumentlära;* h. t. *Ledgångarnes Sjukdomar* (2 t.); enskildt, *Ophthalmologi.*

Philosophiska Faculteten: Prof. G. Svanberg: v. o. h. t. *Theoretiska Astronomien* (4 t.); enskildt, *Observationens praxis.* — Prof. S. Ribbing: h. t. *Philosophiens historia under den nyaste tiden* (4 t.). — Prof. L. F. Svanberg: v. t. *Chemisk Stoechiometri* (2 t.); v. o. h. t. *Förklaringar öfver de chem. Experimenterna* (2 t.); öfvervakar de *chem. Öfningarna.* — Prof. W. Lilljeborg: v. o. h. t. *Däggdjurens, Reptiliernas och Batrachiernas system* (4 t.). — Prof. J. F. Hesse: v. t. *Davids Psalmer* (4 t.). — Prof. W. E. Svedelius: v. o. h. t. *Storbritanniska rikets Statskunskap och Statsrätt* (4 t.). — Prof. A. J. Ångström: v. t. *Akustik och Optik* med experimenter (4 t.); leder de *physiska Laborationerna.* — Prof. J. E. Areschoug: v. t. *Växternas geographiska utbredning* samt de *Kryptogama växternas physiologi och systematiska uppställning;* h. t. *Trädgårdens Växter* samt *Växtphysiologi* (4 t.). — Prof. C. Säve: v. o. h. t. *Sæmunds Edda* (2 t.), *Snorre Sturlesons Heims Kringla* (2 t.). — Prof. L. E. Walmstedt: v. o. h. t. *Mineralogi* (4 t.). — Prof. P. J. Petersson: v. t. *Horatii Satirer*, h. t. *Cicero, de Natura Deorum* (4 t.); enskildt, *Latinska Skrifőfningar.* — Prof. C. Y. Sahlin: v. o. h. t. *Praktiska Philosophiens Historia* (4 t.). — E. O. Prof. C. G. Malmström: v. o. h. t. *Fäderneslandets Historia efter Gustaf I:s död* (4 t.). — E. O. Prof. H. T. Daug: v. t. *Högre Geometri*, h. t. *Algebraisk Analys* (4 t.). — Adj. F. G. Afzelius: *Allmän Karakteristik af den Grekiska Philosophien med särskildt afseende på hufvudmomenterna af dess historiska utveckling*, v. t. (4 t.), h. t. (2 t.). — Adj. J. T. Nordling: v. t. *El Koran* (2 t.), h. t. *Jesaias' Prophetior* (2 t.), *El Koran* (2 t.). — Adj, H. Schultz: v. t. *Om de Astronomiska Instrumenten och deras användning*, h. t. *Spherisk Astronomi* (2 t.). — Adj. S. F. Hammarstrand: v. t. *Roms Historia under Gamla tiden*, h. t. *Medeltidens Historia* (2 t.); enskildt, *Fäderneslandets Historia.* — Adj. J. T. Hagberg: v. o. h. t. *Rabelais' Pantagruel* (4 t.); enskildt, *Franska och Italienska Författares tolkning samt nämnde språks skrifning.* — Adj. C. A. Walberg: v. o. h. t. *Demosthenes tal mot Midias* (4 t.); enskildt,

Digitized by Google

Sophokles' Antigone samt *Grekiska skriföfningar*. — Adj. T. R. Thalén: v. t. *Analytisk Mechanik* (2 t.), h. t. *Om Värmet* (4 t.). — Adj. F. W. Häggström: v. t. *Cicero's tal mot Verres*, h. t. *Terentii Eunuchus* (2 t.); enskildt, *Cicero's Orator* samt *Latinska skriföfningar*. — Adj. J. F. Bahr: v. o. h. t. leder de *praktiska Öfningarne* på det Chem.-analytiska Laboratoriet. — Adj. Th. M. Fries: v. o. h. t. *Lafvarnes Anatomi och Systematik* (2 t.). — E. O. Adj. A. Frigell: v. o. h. t. *Horatii Oder* (2 t,); enskildt, *Latinska skriföfningar*. — Doc. C. R. Nyblom: v. o. h. t. *De bildande Konsternas Historia*. (4. t.). — Doc. G. Dillner: v. t. *Analytisk Geometri*, h. t. *Eqvations-Theori* (2 t.).

Digitized by Google

Digitized by Google

RÅTTELSER.

I Afhandlingen: "*Om Lösdrifvare och deras Behandling*":

Sid.	16	rad.	20	står:	teckning om	läs:	teckning af
„	17	„	16	„	nykomligen	„	nykomlingen
„	18	„	39	„	1722	„	1792
„	19	„	2	„	förseelser,	„	förseelser;
„	22	„	35	„	109	„	102
„	23	„	8	„	aven	„	aveu
„	25	„	34	„	disponera	„	förfoga
„	29	„	20	„	272	„	274
„	31	„	13	„	densamma,	„	densamma;
„	38	„	25	„	8	„	2
„	41	„	8	„	12;	„	12; [3])
„	42	Noterna 4) och 5) återfinnas å nästa sida.					
„	47	rad.	35	står:	uppgiften.	läs:	uppgiften
„	65	„	27	„	Gustaf	„	Gustafs
„	82	„	29	„	1845	„	1846
„	83	„	20	„	ordningsbyrå.	„	ordningsbyrå,
„	84	„	23	„	person	„	persons
„	89	„	2	tillägges efter orden:			"i § 7 mom. 4" eller i § 90 mom. 2.

I Afhandlingen: "*Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan III:s regering*" vid slutet:

Sedan föregående redan var tryckt, har författarens uppmärksamhet blifvit fästad derpå, att den vanliga berättelsen om krigsfolkets myteri i Rewal meddelas redan före Messenius af N. Chesnecopherus uti hans "Fulkommelige skäl och rätmätige orsaker m. m." Denna omständighet upphäfver dock icke den åsigt, som finnes här ofvan (s. 48) uttalad.

Digitized by Google

Digitized by Google

Innehåll

af

Upsala Universitets Årsskrift 1866.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google